

# ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT



A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

Dr. PAUER IMRE,

OSZTÁLYTITKÁR.

TIZEDEK KÖTET.



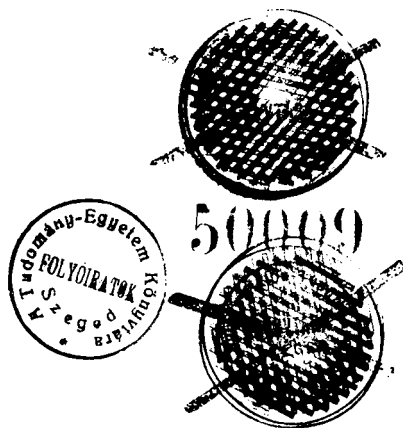
1901-IK ÉVFOLYAM.

---

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1901.



HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDVARI KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.



# TARTALOM.

## ELSŐ SZÁM.

Morus Tamás és Bacon Ferencz. (II.) — <i>Dr. Acsay Antaltól</i> .	Lap 1
A magánvaló problémája az újabb philosophiában. (I.) — <i>Dr. Pauler Ákostól</i> . . . . .	25
Swift Jonathan, a bölcseész és politikus. (VI.) — <i>Dr. Kacziány Gézától</i> . . . . .	37
Rousseau ethikája és paedagogiája. (I.) — <i>Stromp Lászlótól</i> .	77
Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. (I.) — <i>Ferdinandy Gézától</i> . . . . .	90
Világakadémia. (I.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	109
IRODALOM: Flammarion Camille: Az ismeretlen és a lelki problémák. — <i>Revue philosophique de la France et de l'étranger. Dr. Pauler Ákos.</i> — <i>L'année psychologique. Dr. Pauler Ákos</i> . . . . .	120

## MÁSODIK SZÁM.

A magánvaló problémája az újabb philosophiában. (II.) — <i>Dr. Pauler Ákos</i> . . . . .	145
Rousseau ethikája és paedagogikája (II.) — <i>Stromp Lászlótól</i> .	163
A lelki élet alaptörvényei. — <i>Dr. Baló Józseftől</i> . . . . .	177
A socialismus és a szövetkezeti mozgalom. — <i>Várnai Sándortól</i> .	195
Színes hallás és színes egyéniség. — <i>Dr. Pekár Károlytól</i> .	211
Jogbölcsekedés (I.) — <i>Dr. Bárány Gerőtől</i> . . . . .	223
Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. (II.) — <i>Ferdinandy Gézától</i> . . . . .	231
Swift Jonathan, a bölcseész és politikus. (VII.) — <i>Dr. Kacziány Gézától</i> . . . . .	254
Világakadémia. (II.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	273
Shakespeare Dániában. (I.) — <i>P. J.-től</i> . . . . .	289
Schleiermacher és a főiskolai oktatás (I.) — <i>Raffay Sándortól</i> .	305
IRODALOM: <i>Revue philosophique de la France et de l'étranger. Dr. Pauler Ákos</i> — <i>Essai sur l'imagination créatrice. Dr. Pauler Ákos.</i> — <i>Paulsen ethikai rendszere. (I.) Dr. Szilávik Máttyás</i> . . . . .	317

## HARMADIK SZÁM.

	Lap
A nemzeti szellem Dantében. — <i>Radó Antaltól</i> . . . . .	337
Jogbölcselkedés. (II.) — <i>Dr. Bárány Gerőtől</i> . . . . .	356
Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. (III.) — <i>Ferdinandy Gézátlól</i> . . . . .	367
Shakespeare Dániában. (II.) — <i>P—y J—s.-től</i> . . . . .	386
Egyház és oktatásügy az amerikai Egyesült-Államokban. — <i>Várnai Sándortól</i> . . . . .	398
Schleiermacher és a főiskolai oktatás. (II.) <i>Raffay Sándortól</i> .	422
Világakadémia. (III.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	441
IRODALOM: A magyar közjog kézikönyve. —y —a. — Revue philosophique de la France et de l'étrange. <i>Dr. Pauler Ákos.</i> — Paulsen ethikai rendszerer. (II.) <i>Dr. Szlávik Mátyás.</i> — Magyar socialpolitika. <i>Pászthory János</i> . . . . .	461

## NEGYEDIK SZÁM.

Az államalkotó szerződések (belső államszerződések) a magyar közjogban. (IV.) — <i>Ferdinandy Gézátlól</i> . . . . .	493
Jogbölcselkedés. (III.) — <i>Dr. Bárány Gerőtől</i> . . . . .	514
A tér és idő új elmélete. — <i>Palágyi Menyhértől</i> . . . . .	533
Schleiermacher és a főiskolai oktatás (III.) — <i>Raffay Sándortól</i>	550
Világakadémia (IV.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	565
A tudományok természetes osztályozása. — <i>Dr. Pekár Károlytól.</i>	587
Az új kereskedelmi szerződések és a német vámtarifa. — <i>Várnai Sándortól</i> . . . . .	597
Az újabb államtudományi irodalom köréből. — <i>Balogh Arthurtól.</i>	613
A legújabbkori ethikai elméletek kritikai ismertetése. (I.) — <i>Hörk Jánostól</i> . . . . .	627
Újabb adalék megismerésünk subjectiv elemeihez. <i>Dr. Pekár Károlytól</i> . . . . .	640
A matematikai módszer a nemzetgazdaságtanban, — <i>Földes Bélától</i> . . . . .	646
IRODALOM: A sociologia sarktétele. <i>Dr. Pauler Ákos.</i> — Revue philosophique de la France et de l'étranger. <i>Dr. Pauler Ákos.</i> — La philosophie d'Auguste Comte. <i>Dr. Pauler Ákos.</i> — Einleitung in Philosophie. <i>Dr. Szlávik Mátyás.</i> . . . . .	658

## MORUS TAMÁS ÉS BACON FERENCZ.

— Befejező közlemény. —

Az újabb socialistikus felfogástól is különbözik Morus Tamás felfogása. A socialismus mozgalmaiban a kiinduló pont a boldogság kérdése. Minden embernek joga van az élet boldogságához, hirdetik a socialismus apostolai, melyet csak a földi javak élvezetével teremthet meg. Ha a boldogsághoz joga van mindenkinek, a földi javakhoz is kell, hogy joga legyen, melyek nélkül az ember nem érheti el boldogságát. Ennek útjában áll a magántulajdon, ezt kell tehát megszüntetni.

Utopiában nincs magántulajdon,<sup>1</sup> vele együtt ismeretlen a gazdagság fénye és a szegénység alázatossága. Itt mindenki egyformán gazdag és a mi legfőbb, nincs oka aggódni sem az ő, sem pedig övéinek a jövőben netán bekövetkező szerencsétlensége miatt, élete minden baj ellenében biztosítva van. Az életet nem is úgy fogja föl, mint a modern socialismus, mely az élet célját és boldogságát az élvezetekbe helyezi és azért az igényeket magasra emeli; arról álmodozik, hogy a tudomány haladásával, a technika mindig nagyobbodó vívmányaival, anyagi szükségleteit, kényelmét teljes megelégedésére kielégítse, szóval: hogy a földi élet örömeit átélje, mert mind ehhez joga van. Utopiában arra törekszenek az emberek, hogy vágyaikat.

<sup>1</sup> Nulli urbi cupido promovendorum finium; quippe quos habent, agricolas magis eorum se quam dominos putant. Habent ruri per omnes agros commode dispositas domos rustucis instrumentis instructas; hae habitantur civibus per vices eo commigrantibus.

kivánságaikat mindig mérsékeljék; egyszerűség és vele együtt a szükségletek redukálása, jelszavuk. Ezekben és a munkában találják örömüket, melyeket organisálni, igazságosan megállapítani törekszenek.

A legfontosabb foglalkozás a földművelés. A családtagok száma a földművelés kedvéért nagyobb, 40 tagból állanak a földműves családok, kik közül 20 két évenként visszamegy a városba,<sup>1</sup> és helyettük újak jönnek. Nagy munka idején a városból segítséget hozatnak. A földművelés azért nem kizárólagos foglalkozás, mindegyik tanul kézimunkát is, a gyermekek többnyire szüleik mesterségét tanulják.<sup>2</sup>

Utopia társadalmának nem az élvezetek, a földi javak képezik, ezek szerint összekötő kapcsát, hanem a munka. Ez mindene Utopia embereinek. A nevelésben is erre támaszkodnak. A földművelésre, kézimunkára mindegyik család neveli és tanítja gyermekét, hogy a családban készüljön el jövő társadalmi állására. A nevelés kérdései és követelményei szorosan összefüggnek a munka kérdésével és követelményével.<sup>3</sup> A gyermeket az első

<sup>1</sup> Qui biennium ruri complevere . . . multi, quos rusticae rei studium natura delectat, plures sibi annos impetrant.

<sup>2</sup> Agricolae terram colunt, nutriunt animalia, ligna comparant atque in urbem, qua commodum est, terra marive convehunt. Pullos infinitam educant multitudinem mirabili artificio. Neque enim incubant ova gallinae; sed magnum eorum numerum calore quodam aequabili foventes animant educantque. Hi simulatque testa prodire, homines vice matrum comitantur et agnoscunt. Equos alunt perquam paucos . . . neque alium in usum quam exercendae rebus equestribus inventuti. Nam omnem seu colendi seu vehendi laborem boves obeunt . . . multo amplius et sementis faciunt et pecudum educant, quam quod in suos usus sufficiat, reliquum impartituris finitimis.

<sup>3</sup> Praeter agriculturam quilibet unam quamquam tanquam suam docetur. Maxima ex parte quisque in patris artibus educatur: nam eo plerique natura feruntur. Feminae, ubi maturerint, conlocatae maritis in ipsorum domicilia concedunt, at masculi filii ac deinceps nepotes in familia permanent et parentum antiquissimo parent.

Antiquissimus praest familiae, ministri sunt uxores maritis et liberi parentibus, minores natu maioribus. Civitas omnis in quatuor aequales partes dividitur, in medio cuiusque partis forum est omnium rerum. — Életmódjukra, a betegek ápolására, vendégségek alkalmával történő eljárásukra (l. 56. bőv. Utopia). Senioribus primum omnibus, quorum inegnes loci sunt, optimus quisque cibus infertur deinde reliquis aequaliter ministratur. Prandia breviscula sunt, cenae largio-

években arra oktatják, hogy jövő boldogságát és valódi élvezetét a munkás életben keresse, melyben bizonyosan meg is találja.<sup>1</sup> Ebben egy úton halad család, társadalom és állam; mindegyik segíti egymást is, meg a fejlődő gyermekeket is. Annál könnyebb ezt megtenni, mivel, mint említettem, a munkaszeretet összekötő kapocs mindenütt, a családokat is úgy összefűzi, mint közönségesen a vérkötelék szokta összefűzni. Ha a gyermeknek nincs kedve arra, hogy szülőinek mesterségét tanulja, egy másik család veszi gondjai alá, és ott úgy nevelik, mintha saját gyermekük volna.

Az előadottak arról győznek meg bennünket, hogy Morus ideális állama, eszményi magaslaton, az egyenlőség, testvériség legszentebb erényeit törekszik érvényre és uralomra emelni. Az eszményi alap nem zárja ki a realis életet, sőt ezélja a realis élet megjavítása. Mivel akarja ezt elérni? Azzal, hogy az emberben az embert munkálkodni, cselekedni óhajtja, hogy az embert önmagának visszaadja. *Ne azt vitasd* — mondja Morus — *van-e*

res . . . nulla cena sine musica transigitur, nec ullis caret secunda mensa bellariis (csemege). Nullum voluptatis genus, ex quo nihil sequatur incommodi. censent interdictum.

<sup>1</sup> Non poenis tantum deterent aflagitiis, sed propositis quoque honoribus ad virtutes invitant ideoque statuas viris insignibus et de republica praeclare meritis in foro conlocant in rerum bene gestarum memoriam, simul ut ipsorum posteris maiorum suorum gloria calcar et incitamentum ad virtutem sit.

Leges habent perquam paucas . . . Causidicos, qui causas tractent callide ac leges vafre disputent, prorsus omnes excludunt . . . apud eos unusquisque est legis peritus. Foedera ipsi nulla cum gente ferunt. Bellum summopere abominantur, licet assidue militari disciplina sese exerceant non modo viri, sed feminae quoque statis diebus . . . Neque quisquam invitus foras in militiam truditur, quod persuasum habent, si quis sit natura timidior, non ipsum modo nihil facturum strenue, sed metum etiam comitibus incussurum. Feminas volentes in militiam comitari maritos adeo non prohibent, ut exhortentur etiam et laudibus incitent. In maximo probo est coniunx absque conjuge redux aut amisso parente reversus filius. — Initas cum hostibus indutias tam sancte observant, ut ne lacissiti quidem violent. — Inermem neminem laedunt, nisi idem speculator sit.

Si quis princeps adversus eos armis sumptis dicionem eorum paret invadere, magnis illico viribus extra suos fines occurrunt. Nam neque temere in suis terris bellum gerunt, neque ulla necessitas tanta est, ut eos cogat aliena auxilia in insulam suam admittere.

*jogod élvezni, szívd magadba életed első percétől kezdve, hogy kötelességed dolgozni.* Ne félj, nem csak a te kötelességed az, hanem mindenké; ebben egyenlők és testvérek vagyunk, illik hát, hogy ne legyünk egymás irányában ellenséges indulattal, érzelemmel, hanem inkább valódi szeretettel törekedjünk örömet okozni egymásnak.

Mily messzire áll ez a kép attól a borzasztó képtől, melyet a classikus író ezekben a szavakban rajzol meg: *lupus est homo homini, non homo.* Morus munkája a socialis paedagogia szempontjából, különösen az utóbbi sorokban hangsúlyozott irányánál fogva érdekel. Eltekintve attól a socialis bölcséleti felfogásától, melyben a magántulajdon teljes megszüntetését akarja és helyette a gyűltulajdont védelmezi, az egyén, a társadalom boldogsága azon evangélium alapján érvényesülhet csak, melynek jelszava: munka. A munka szeretetére kell nevelni az egyént mindennek, családnak csak úgy, mint a társadalomnak. Az állam ebben legyen segítségére a családnak és társadalomnak, a dologtalan heréket kergesse ki az ország határaiból.

A nőkérdés is sokszorosan összefügg úgy a családdal, mint a társadalommal. Az egyenlőség és testvériség, melyeket a szeretet éleszt. jellemző vonása Morus felfogásának a nőkérdésben. A családi életnek — így akarja — a férjével egyenjogú feleség legyen éltető szelleme; de működése ne terjedjen kizárólag a családra, vegyen részt a társadalom vezetésében. A hivatalokból, még a papi állásból sem akarja kizárni, ellenkezőleg óhajtja, hogy a hivatalokban, még a háborúban is érvényesüljenek a nők.

De mindig hangsúlyozta azt, hogy ne történjék mind ez a női vonás, character rovására; az igazságosságon és szereteten fölépült társadalmat pedig kérve kéri és óva figyelmezteti, hogy a munkakör kijelölésében tartsák mindig szem előtt azt, hogy a nők a gyöngébb nemhez tartoznak és így joggal elvárják, hogy egyéniségük tekintetbe vételével jelöljék ki számukra a munkakört, ne a legnehezebb hivatalokat rakják a gyöngé női vállakra. A házasság intézményét minden körülmények között szükségesnek vélelmezi és erősen támadja meg azokat a velleitásokat, melyek a házasság intézményeinek lerombolásával, a családi és társadalmi élet megrontására vezethetnének.

A munka lévén Utopiában az összekötő kapocs, nemcsak az következik ebből, hogy mindenkinek a munkában kellett élet-

czélját és örömét feltalálni, hanem az is, hogy a vezető hatalomnak, Utopia kormányának gondoskodni kellett arról, hogy a lakosoknak legyen munkájuk.<sup>1</sup> Meg kellett tehát állapítani a város lakosainak maximumát. Ha ezt a megállapított számot túlhaladták, akkor a szigetországból, Utopiából elhajókéztak és máshol telepedtek le, többnyire csak rövid időre, mivel a kedvező pillanatban visszatértek szeretett hazájukba.

Utopiában, — bár csak kevés számban, — vannak rab-szolgák is, kik a megvetettebb munkákat végzik.

A munka ismertetése szemeink elé állítja a újkor kiváló íróját s megmutatja törekvését, czélját. Láttá, hogy a társadalom beteg, gyógyítani akarta. Nézzétek, oda állítja társadalmi-

<sup>1</sup> Syphograntorum praecipuum ac prope unicum negotium est, curare ac prospicere, ne quisquam desideat otiosus, sed uti suae quisque arti sedulo incumbat, nec ab summo mane tamen ad ultimum usque noctem perpetuo labore velut iumenta fatigatus. Sex dumtaxat horas operi deputant, sub octavam cubitum eunt, horas octo somnus vindicat.

Quidquid inter operis horas ac somni cubique medium est, has intercapedines plerique impendunt litteris . . . super cenam tum unam horam ludendo producent, aestate in hortis, hieme in aulis illis communibus, in quibus comedunt.

Ex litteratorum ordine legati, sacerdotes, tranibori atque ipse denique deligitur princeps. Reliqua fere multitudo omnis cum neque otiosa sit nec inutilibus opificiis occupata, proclivis aestimatio est, quam paucae horae quantum boni operis pariant.

A papság kiváló tiszteletben részesül. Nulli apud Utopienses magistratui maior habetur honor, usque adeo, ut, siquid etiam flagitii admiserint, nulli publico iudicio subsint. Deo tantum ac sibi relinquuntur.

Festum celebrant initialem atque ultimum cuiusque mensis diem et anni item. In finifestis, antea quam templum petunt, uxores domi ad virorum pedes, liberi ad parentum provoluti peccasse fatentur sese aut admissio aliquo aut officio indiligenter obito veniamque errati precantur. Nullum animal in sacrificiis mactant nec sanguine rentur ac caebidus divinam gaudere clementiam, qui vitam animantibus ideo est largitus, ut viverent.

Isteni tiszteletüket nagy vonásokban így rajzolja: Ob recepta beneficia gratias agit, nominatim vero, quod Deo propitio in eam rem publicam inciderit, quae sit felicissima, eam religionem sortitus sit, quam speret esse verissimam. Qua in re si quid erret, aut si quid sit alterutra melius et quod Deus magis approbet, orare se, eius bonitas efficiat, hoc ut ipse cognoscat: paratum enim sequi se, quaque verus ab eo ducatur. Precatur, ut facile defunctum exitu ad se recipiat.



regényében, nem élnek mindenütt úgy az emberek, mint ti élték. Vegyetek példát tőlük és változtassátok meg a társadalmi életet.

Azzal tisztában van, hogy az itt hangoztatott eszméket mind nem valósíthatja meg. Nem álmodhatott erről.<sup>1</sup> Utopiájában arra akarja figyelmeztetni az embereket: ne feledkezzenek meg arról, hogy ők társadalmi lények is. A individuum ne ölje el az emberben a társadalmi embert, hanem a kettő együttesen haladjon. Az egyén boldog legyen, de a társadalomban, annak közvetítésével és szeretetével. Az is lesz, mondja a renaissance embere, ha önmagát és a természetet megismerni törekszik; ha egyénileg a munkában találja örömét, egyúttal úgy fogja a munkát föl, mint a társadalomnak összekötő kötelékét, mely az egyént csak úgy fölemelheti, boldoggá teheti, mint a társadalmat.<sup>2</sup> Mily fontoságos gondolat! Mikor ide jutott, mikor ezt hangsúlyozta, ezzel együtt okvetlenül azt is tanítja, hogy a munka áldásthozó hatása, melyről föntebb emlékeztünk meg, csak az esetben következik be, ha az embereket társadalmi életükben, cselekedeteikben, mindig és kizárólag a szeretet és igazságosság erényei vezérlik.

Az Utopia hatásának titkát, melylyel a társadalmat felvillanyozni és megújítani akarta, részemről ebben keresem és találok. Azt nem tagadjuk, hogy vannak hibái és hiányai egyaránt. A kérdés abban az időben új volt, nem került úgy napirendre, mint napjainkban. Ma a közvéleményt csak úgy, mint a társadalmi és állami életet, mindennekfölött a tudományt uralja a szociális kérdés. Sem elhallgatni nem lehet, sem kitérni előle nem szabad. De helyes megoldása az embernek, mint társadalmi lénynek, mint a munka emberének megfigyeléséből indulhat ki, a társadalom két erényének, a szeretetnek és az igazságosságnak nevében, többet mondok, a két erénynek győzedelmével. A ki

<sup>1</sup> Facile confiteor permulta esse in Utopiensium republica, quae in nostris civitatibus optarim verius, quam sperarim.

<sup>2</sup> Neque maligna rerum distributio est, neque inops neque mendicus ibi quisquam, et cum nemo quidquam habeat, omnes tamen divites sunt. Nam quid ditius esse potest, quam adempta prorsus omni solitudine laeto ac tranquillo animo vivere, non de suo victu trepidum, non uxoris querula flagitatione vexatum, non paupertatem filio metuentem, non de filiae dote anxium, sed de suo suorumque omnium victu ac felicitate securum esse.

nem ebből indul ki, a ki nem akarja az emberben az egyént és a társadalmi lényt egyformán respectálni, a ki nem a munkára, hanem az élvezetekre fekteti a fősúlyt a socialis kérdések megoldásában, a ki a két legfontosabb erénynek ápolására, melyeknek elseje mindenre vonatkozik, a mi az emberi szeretetnek tárgya lehet, nemcsak az egyénre tehát, hanem az intézményekre, mindenk előtt arra a szent földre, melyet hazának nevezünk, — mondom a két legfontosabb erénynek ápolására gondot nem fordít, számoljon a következményekért, melyek a legnagyobb valószínűség szerint egy borzasztó forradalomba fogják az emberiséget vezetni.

Sötét kép, de nem alap nélküli, indokolatlan. Videat consules, hangsúlyoztathatjuk. Neveljétek ne csak az egyes embert, hanem az emberiséget, a társadalmat is. Erre a célra sokat tehet Morus könyve; azt mondjuk tehát mindenkinek: tolle, lege. Háromra megtanít mindenkit: a munka szeretetére, a társadalom két erényének, a szeretetnek és az igazságosságnak ápolására.

#### IV.

Anglia másik lordkancellárja merészebb újító még Morus Tamásnál. A tárgy melyhez hozzászólni akar, nem olyan acceptabilis a nagy közönség előtt, mint a milyen Morus boldogság kérdése volt, és mégis nagyobb mozgalmat indított, hatásaiban is erősebb volt. Két körülményben találom ennek okát. Először is, Bacon jobban értett hozzá, hogy megfújja a riadót, eszméinek propagandát készítsen. Alig van tudós, ki oly ügyesen tudta a maga eszméi mellett a kürtöt fújni, mint a verulami lord. Ehhez, mely már magában is nagyon fontos, még egy más fontosabb ok járul.

A nominalisták és realisták küzdelme évszázados volt már. Az emberi szellem megunta ezeket a mélységes vitatkozásokat; elfordult tőlük, mivel nem látta azoknak realis hasznát. A vitatkozás az emberi gondolkozást nem javította, a tudományt magát se vitte előre; a transcedentalis dolgokba való mélyedés meddőnek bizonyult. Kiindulópontjában Bacon is ezt a küzdelmet újítja föl, midőn a nevek (szók) és a dolgok között fönnálló különbséget élesen körvonalozza. Új volt Bacon föllépésében a

közvetlenség, melyet helyesebben eredetiségnek nevezünk. Nem mélyed bele a vitatkozásba annyira, hogy megszűnnék szemlélni és természetes könnyedséggel beszélni. A formalismus nem hódította meg. Önálló gondolkodásának tanújelét adja munkájának minden lapján. Ebben volt hódító ereje és sítlusának szépségében.

Mikor a cambridgei egyetem tanuló padjain ül, sőt előbb már középiskolai tanulásának éveit alatt, sokszor gondolkodott ő a meglevő állapotok hiányossága felett. Nem a társadalmi, nem is az egyéni élet boldogtalansága bántotta; ezekre ő nem is gondolhatott, hanem inkább az emberi okoskodásban tapasztalt hiányok, tökéletlenségek. Oly erővel ragadják meg lelkét ifjú korának gondolatai, hogy nem tud azoktól szabadulni egész életében. Különbösen is a speculativ gondolkodás, mely azonban szorosan realis alapon áll, jellemezte az ő szellemi működését.

A speculativ gondolkodás egész lényében érvényesül; nemcsak értelmi munkásságában, hanem akaró tehetségének működésében is. Persze különböző az eredmény. Míg értelmét magasra emeli ez a speculativ gondolkodás, akaró tehetségét zsibbasztja, sőt megrontja. Jellemgyöngeségének alapja ebben a beteges speculatióban van; az eszközök megválogatása nélkül akar érvényesülni, még az erkölcsi érzék ellenére is. A vesztegetésekre hajló Bacon ennek a beteges gondolkodásnak áldozata.

Jellemgyöngesége arra ösztönzi, hogy annál inkább törekedjék érvényesülni a tudományos élet terén. Nagy szelleme tűzpróbán megy keresztül; el is határozza, hogy egész erejében fog mutatkozni az emberek előtt. Az értelem s akarat titáni harcából keletkezik az a gyönyörű munka, melynek címe: „Novum organum“.

Videntur nobis, írja munkájának bevezetésében, melyben „de statu scientiarum“ beszél, homines nec opes, nec vires suas bene nosse, verum de illis majora quam par est, de his minora credere. Ita fit, ut aut artes receptas insanis pretiis aestimantes, nil amplius querant, aut se ipsos plus aequo contemnentes vires suas in levioribus consumant, in iis, quae ad summam rei faciunt, non experiantur.

A bekezdő sorok mutatják önálló gondolkodását.

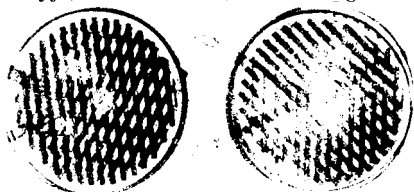
Az emberek, közönségesen vagyonukkal nincsenek megelégedve, kevésre becsülik azt. Bármennyi legyen ebből, mindig

többre vágyanak, a meglevőt kicsinylik; szellemi tehetségeivel pedig a legtöbb úgy van, hogy képességét magas fokúnak tartja, azt véli, hogy tehetségeivel nagy eredményeket tud producálni. Nem veti meg, inkább szerelmes azokba, némelyik egész a lelki-betegség határáig hajlandó azt adorálni. Bacon ellenkezőleg gondolkodik. Ott van a hiba — mondja, — hogy az emberek kényelemszeretetből, megszokásból nem szeretnek a dolgokba mélyedni azzal mentvén magukat közönségesen, hogy tehetségek hiányában úgy is hiábavaló volna minden törekvésük; a természet vizsgálásában nem tudnak addig jutni, hogy a titkokat, jelenségeket és a tüneményeket megmagyarázzák. Azt mondja erre a verulami lord: végtelen nagy tévedés azt gondolni, hogy az ilyen emberek realisan gondolkoznak. Az emberi tehetség, ha helyesen neveljük azt, nagy eredményeket tud végrehajtani. Az első az, hogy a gondolkodó és cselekvő emberben meg legyen a bizalom önmaga és tehetségei iránt.

Bacon élettörténelme mutatja, hogy benne nagyon is megvolt ez a bizalom. 1561 január 22-én született Londonban. Atyja Miklós, korának ismert jogtudósa és államférfia, gondos nevelésben részesítette. Erzsébet angol királynő hamar észreveszi a gyermek fényes tehetségét, néha órákig eljátszik a kis Ferencz-czel, kit tréfássan „kis peesétörnek” nevez.<sup>1</sup> Tizennégy éves korában a cambridgei egyetemen találjuk, a hol nagy szorgalommal mélyed bele az ó-kori classikusok tanulmányozásába, hogy azoknak műveiből tanulja meg a helyes gondolkodásnak módszerét, melyet — szerinte — korának dialectikája veszélybe sodort. Jogász apja államszolgálatra szánta fiát és egyetemi tanulmányainak befejezése után, a Párisban tartózkodó angol követnek, Sir Pauletnek udvarába küldi, hogy a diplomatiáinak szövevényes rejtélyeibe bepillant hasson. Párisból kiindulva beutazza Franciaországot és utazásának eredményéről egy munkában számol be, melyben az európai állapotok ismertetésére is kiterjeszti figyelmét. 1579-ben nagy csapás éri, szerető édesapját elveszíti. A halál hírére haza siet Angolországba s többé nem is hagyja el szeretett hazáját.

Családi vagyona nem lévén, hivatal után nézett. A királynő szívesen látja őt hivatalnokai sorában, csakhamar a királynő

<sup>1</sup> Atyja, Bacon Miklós, tudvöleg királyi peesétör volt.



rendkívüli tanácsosa, 1595-től pedig az alsó háznak tagja lesz és mint ilyen az udvari párt kötelékébe lép. Ezen időben esik ismeretsége Essex gróffal, kivel később oly hálátlanul bánt, pedig a gróf erkölcsileg és anyagilag egyformán támogatja. Első (I.) Jakab 1603-ban lovagi méltóságra emeli és a királyi tanács tagjává nevezi ki. Ezen időtől kezdve 1620-ig az állami méltóságok fokozatán gyorsan halad előre. Írói hírneve, Buckingham herczeggel folytatott jó viszonya, politikai okossága, az udvarnak tett szolgálatai teremtik meg számára azt az apositiót, melyet az irigvelt Bacon elfoglal. 1619-ben lesz lordkancellár, birodalmi peer, ugyanekkor kapja a verulami lord (báró) czimet; 1620-ban Szt.-Alban viscountja lesz.

Magas állásában nagy jövedelme van; felesége útján is sok pénzhez jut és még sem elég az neki. Az emberek sottogni kezdenek, hogy Verulam lordja nem tisztakezü ember és a gyanú alaposnak bizonyul be. Vizsgálatot indítanak ellene és bebizonyul, hogy többször hagyta magát megvesztegettetni. Negyvenezer font sterlingnek fizetésére, a Towerbe zárásra és hivatalvesztésre ítélik, mely szerint többé állami hivatalt nem viselhet. Később ugyan szabadon boesájtják, a pénzbüntetést is elengedik, jelentékeny összegben nyugdíjhoz is jut, sőt I. Károly trónralépte után teljesen rehabilitálják, a parlamentbe is bevásáztatják, helyét azonban nem foglalhatja el az angol parlamentben; veszélyes betegség kinozza, mely utoljára is kioltja életét 1626. év április hó 9-én.

## V.

Halálos ágyán így szól környezetéhez Bacon: „Nevemet és emlékezetemet az emberek elnéző ítéletére, az idegen nemzetekre és a következő korra bízom“. A következő kor, melyre hivatkozik, nagyon hálás volt a XVI. század nagy férfira iránt. Fényes hírneve a szigetországból visszahatott az egész tudományos világra; nemcsak az európai continens, a többi világörész is magasztalva emlegeti nagy szolgálatait, melyeket a tudomány érdekében tett.

A XVII. század szellemével, főleg a bölcséleti szellemmel nem volt megelégedve. Úgy látta, hogy az az irány, mely korának iskoláiban divik, az a módszer, mely szerint tanítják a

tanuló ifjúságot, nem fejleszti, annál kevésbbé tökéletesíti a tehetségeket. Korának nevelése és az iskolai tanítás — erre a megdöbbenő felfedezésre jut — veszélyezteteti az emberekben azt, a mi mindenkire nézve a legfontosabb, — a józan ész. Az ő józan esze fellázad ez elllen és merészen lép sorompóba az emberi értelem igazainak megvédelmezésére.

Egyet, munkássága ismertetésében és jellemzésében, ki kell emelni: azt tudniillik, hogy ezen a téren, az emberi gondolkodás helyes útra terelésében és a józan ész megvédelmezésében, ő nem az első újító; az első lépéseket ez irányban előtte megtette már egynehány nagy szellem. A jog- és államtudomány nagy mestere Machiavelli, okoskodásában szorosan az inductiv módszert követi már, ha nem is oly merészen, de mindenesetre oly biztosan, mint a verulámi lord. Copernicus és Gallilei természettudományi kutatásaikban szintén egész biztonsággal használják az inductiv módszert; és a midőn mélységes gondolkodásuk erejével alkalmazzák azt tudományos munkásságuk sikerének előmozdítására, a meglévő hibás módszerek ellen is föllépnek, elítélik, az inductiv módszert viszont legjobb meggyőződésük szerint ajánlják. De ha kezdeményező nem is volt ezen a téren, az bizonyos, hogy inductiv módszernek bölcselététől oly áttekintő és mély volt az ismerete, a minővel sem korában, sem előtte senki sem dicsekedhetett. Ez is egyik oka diadalának.

A kísérlet szükséges voltát hangsúlyozza mindig. Tanulmányozzátok — hirdeti — a természetet magát; a természet tanulmányozása megtanít benneteket a helyes gondolkodásra. Legnagyobb érdeme ebben a felszólításban áll. Összes munkáiban ennek a felszólításnak akar megfelelni. Nagy hiba, hogy a természet komoly vizsgálásával ő maga nem ment elől jó példával. A tudomány fejlődésére nézve mélyre ható eredményekkel járt volna az, ha Bacon a természettudományok művelésére adja magát, természettudós lesz. De egy baj volt az ő munkásságában, a „miért“ kérdés érdeklí mindig, és a „hogyan“ kérdésre adandó válasz nem felel meg magasra törő szellemének. Bölcselő volt egészen, az okok kutatásában találta örömét. Ha nem így van, akkor a természettudomány nagy vívmányai, melyekkel korunk dicsekszik, az ő nevével volnának összekötvve. Csak az kellett volna, hogy a természet vizsgálására kiadott jelszó motíválása és megmagyarázása helyett, ő maga vizsgálta volna a

természetet. Pedig mennyire meg volt győződve a természet-tudomány hódításairól! — A kutatásban — tanítja Bacon — csak fokenként haladhatunk előre; és ezen alaptan daczára mit tesz ő? — átugor minden közbeeső fokot: a miért kérdésre adandó válasz kedvéért egyszerre a legmagasabbra emelkedik és ott is marad.

A gondolkodás módszerét akarta javítani; és nem az első sorban szándéka, hogy tudományos módszert teremtsen. Fogalmai a tudományos módszerről tökéletlenek és bizonytalanok. Copernicusnak, Gallileinek és Gilbertnek mellőzése csak úgy bizonyítja ezt, mint a hő mivoltának vizsgálatában mutatott terve. A hő mivoltát illetőleg Bacon oly hypothesisre jutott, mely teljesen azonos a természettudomány mai álláspontjával; a különbség csak az, hogy ma ezt a hypothesis-t, hogy a hő mozgás, egész bátran tanítja physica, Bacon pedig bizonyos bátortalansággal mondja, hogy a hő „egy feszítő és megakasztott mozgás, mely bizonyos módon módosítva van és a test kisebb részeiben működik“. A legjobb úton van tehát, hogy a hőnek ilyen magyarázatával a tudomány vívmányait az élet kényelmének megteremtésére értékesítse. De ez, — ismétlem újra, — nem történik. Bölcselelő marad és nem tud természettudós lenni. Ha tudott volna azzá lenni, századokkal előbb zakatoltak volna a gőzkocsik, a gőzhajók, szárazon és vizen. A tudomány terén, pedig ő annyira elitéli ezt, nem tett egyebet, mint általánosított. Nem tudta megtalálni az inductiv kutatásnak azt a módját, mely szerint a fölfödözések történnek. A tudományról — Harvey szavai szerint, — úgy ír, mint egy lordkanczellár.

A gondolkodás terén szerencsésebb. Meggyőzni akarja az embereket arról, hogy valóban hasznosan akkor munkálkodnak, ha kutatásaikban a valóságra szorítkoznak, a metaphisikai esalékony reményekkel kevesebbet gondolnak; kutatásaikban óvatosan haladnak és fékezik az elmének azt a türelmetlenségét, melyet sokan az emberrel veleszületett tulajdonságnak akarnak feltüntetni. Az egyes tudományokat laboratoriumaikból kivezeti a gondolat mezejére, a bölcséletet különösen az iskolából a természetbe. Ezen törekvésében folyton az lebeg szemei előtt, hogy ajánlott módszere, a természetszerű kutatás és gondolkodás azt fogja eszközölni, hogy az emberek tehetségeiket eredményyel használhassák.



Nézzétek csak, kiált föl álláspontjának bevitatása és magyarázása céljából. honnét is származik mindazoknak a fizikai rendszereknek határozatlansága és meddő volta, melyek eddig a világon léteztek? A természetben nem volt az oka ennek a határozatlanságnak, mert a természetben uralkodó törvények szabályossága és folytonossága világosan mutatják, hogy azok határozott és biztos ismeretnek méltó tárgyai. De viszont nem származhatik ez a kutatásokat folytató emberek tehetségeinek hiányaiból sem, mert ezek a tudósok koruknak legtehetségesebb emberei, kiket a lángész hatalma és ereje emel ki mindenki föltt.

Az ok tehát, — erre az eredményre jut Bacon, — nem lehet másban, mint annak a módszernek helytelen és elégtelen voltában, melyet a tudósok követtek. Saját fogalmaikból akartak ez emberek világot alkotni. Nem a tapasztalatból. nem a megfigyelésből indulnak ki, és így nem a tények, hanem a vélemények föltt okoskodnak. Ez úton nem ismerhetik meg a törvényeket, melyek a világot igazgatják. Ennek egy útja és egy módja van. A részleges dolgokról térjünk át olyanokhoz, melyek egy fokkal, egy lépéssel általánosabbak, ezekről azután megint másokhoz, míg végre az egész általánosságig eljuthatunk. Így jutunk világos és szorosan meghatározott elvekhez, melyek a természet megfigyeléséből nyert törvények, melyeket, — ha szabad úgy szólni, — nem csak mi állítunk, hanem a természet maga is elismer. Erre való az én módszerem, — folytatá okoskodását, — melyben én „a bizonyosság haladó fokának megállapítását javaslom. — Az érzékeknek a helyreigazítás egy bizonyos processusa által segített és megóvott nyilvánvalósága mellett megmaradok én is, visszavetem azonban legnagyobb részt az érzékek megtételét követő értelmi műveletet; helyesen egy új és biztos utat mutatok az elmének, melyet követhet és a mely közvetlenül az egyszerű érzéki észleletből indul ki“.

Ez a természetes gondolkodásnak módja, melynek a tévedés négy forrása áll útjában.

Ezeknek előre bocsajtása után, melyek általánosságban tüntetik föl Bacon munkásságának célját és fontosságát, tekintünk bele a „Novum Organumba.“

Bacon munkáját hat fejezetre osztotta. Az elsőben a tudományok felosztásáról, a másodikban a tulajdonképeni „Novum Organum“-áról, vagyis a természet megismerésének ismertető

jeleiről, a harmadikban az egész mindenség jelenségeiről, vagyis a természetrajzról és a kísérleti természettanról értekez, melyek alapján akarja az ő bölcséletét létrehozni, a negyedikben az értelem fokairól, az ötödikben, bevezetésképen az activ tudomány előleges fogalmairól és ismertető jeleiről szól, a hatodikban tárgyalja az activ tudományt.

Első könyvében röviden be akar számolni a tudományok összességével, melynek az emberiség az ő koráig birtokában volt, melyeknek ismertetésére okvetlenül szükségünk van, hogy a régibb tudományos felfogásokat tökéletesítsük és az újabb vívmányok elfogadására bírjuk a tudomány embereit. A régit nem rombolja tehát le, nem is mellőzi; de viszont az újabb vívmányokat nem hagyja figyelmen kívül. Az értelem körével csak úgy vagyunk, mint a földgömbbel. Valamint a földgömbön vannak olyan helyek, melyeket az emberek munkás keze kiművelt, viszont olyanok is, melyek el vannak hanyagolva, — szakasztott így van az értelem körében is. Az értelmi munkásság a természet megfigyelését, egyes esetekre való következtetést, eddigelé nem méltatta kellően figyelmére. Íme egy elhagyott hely az értelem gömbjén! Ezt akarom én, — mondja Bacon, — kiművelni. A természet tájait nem akarom augorok módjára, jósjelek miatt, gondolatban mérlegelni; hanem igenis a tudományos nyereség érdekében a természetbe akarok hatolni, mint a természetnek ura. Ezt azonban csak úgy lehet végrehajtani, ha az emberi ész a természet vizsgálásában jól és tökéletesen hagyjuk működni, az emberi értelemnek segítségül nyújtjuk mindazokat az eszközöket, melyek a helyes gondolkodásra képesítik azt. A mi gondolkodástanunk, mely a helyes gondolkodásra akarja tanítani az embereket, nem az argumentumokat keresi, hogy azokkal meggyőzzön, hanem a dolgok ismertető jeleit kutatja, melyek megdönthetetlen elvek, így hát állandó szabályok. Az eddigi bölcselők, érveik súlya alatt iparkodtak legyőzni vitatkozásban az embereket; mi a természet és annak munkája erejével akarunk diadalmaskodni.

Ennek kijelentésével azt igazolja, hogy a syllogismus helyébe az inductiv okoskodást emeli. Az inductio — mondja Bacon — egyrészt az érzéki megismerőtehetséget munkásságában gyámolítja, másrészt lehetővé teszi, hogy az ember uralkodjék a természetben, annak működését megismerje és behatoljon titkaiba.

Az inductiv okoskodás meggyőz bennünket arról, hogy

hibás azok állítása, kik szerint az érzéki megismerőtehetség a dolgok mértéke. Mi erre az érzéki megismerőtehetségre bár súlyt fektetünk, arra szorítjuk működését, hogy az érzéki megismerőtehetség egyedül a tapasztalat alá eső dolgokról mondjon ítéletet, viszont a tapasztalat a dolgokra (a természet tünetei, jelenségei) vonatkozzék, mely arra is alkalmas, hogy erősítse az érzéki megismerőtehetséget, valamint a többi érzékeket is általában.

Az emberi értelem erősítésére elegendő is volna ez a pozitív eljárás, ha az értelem egy sima laphoz volna hasonló. De mikor épen az ellenkező áll: az értelem különféle érzékeknek rabszolgaságában nyög; a helyes gondolkodás szempontjából az szükséges mindenekelőtt, hogy ezek ellenében gyógyítószereket alkalmazzunk, illetőleg, ha az emberi ész még nem szállották meg, eltávolítsuk azokat. Így jut Bacon okoskodásában munkájának azon fejezetéhez, melyekben idoloKról, az érzékekről értekezik.

Az érzékek részint velünk születtek, részint később szerzettek. Az utóbbiakat a bölcselek véleményei és rendszerei, vagy pedig a bizonyításban követett hamis törvények teremtik meg. A velünk született érzékek az értelemben támadnak, mely a tévedésre még könnyebben hajol, mint maguk az érzékek.

Az embereknél nagyon könnyen megtörténik az, hogy önmaguk bámulásának veszedelmébe jutnak; az emberi elmével, folytatja Bacon, úgy vagyunk, mint az egyenetlen felszínű tükörrel, mely saját alakját a föltüntetett tárgyak alakjával cseréli föl.

Semmi sem oly ellensége, Bacon szerint, az emberi értelemnek, mint ezek az érzékek, melyek közül a szerzett érzékeket csak nagy fáradsággal, a velünk születetteket pedig egyáltalában nem lehet eltávolítani.

De hát mit lehet mégis tenni? A tévedések megjelölésével el lehet legalább azt érni, hogy új tévedésektől mentek legyünk. Az egyedüli út erre a dolgok természetének és az emberi ész természetének megismerése. Ez persze nagy fáradságba kerül, és csak úgy juthatunk eredményre, ha a különböző bölcseleteket megczáfолhatatlanul vagyunk képesek bebizonyítani; a bizonyítás módjával is teljesen tisztában vagyunk, nemkülönben az emberi észszel.

Második könyvének ez a tárgya.

Azzal tisztában van Bacon, hogy nem elegendő csak megjelölni az utat, hanem az is kötelességünk, hogy mi magunk biztosan tudjunk járni az úton, melyet az emberi gondolkodás megjavítása szempontjából helyesnek találunk. Hogy ezt elérjük ismernünk kell a mindenségnek összes jelenségeit, magát a természetet kell megfigyelni, hogy megfigyelés és tapasztalás útján az egyedül igaz bölcsesleti rendszert alapítsuk meg. A kik arra törekszenek, hogy fölfödözzék a természet titkait és igaz tudásra tegyenek szert, azok másból nem indulhatnak ki, mint magukból a dolgokból. Itt persze okvetlenül szükséges, hogy az emberek egymásnak a természet ilyen kutatásában segítségére legyenek. hogy az emberi szellem összmunkássága érvényesüljön a józan bölcseslet megteremtésében. Mert azt Bacon jól tudja, hogy sok minden áll annak útjában. Az érzékek helytelen működése, midőn csalóképeket varázsolnak elő, a hanyag megfigyelés, a hiábavaló, közszájon forgó hagyományhoz való ragaszkodás, az a szolgai ragaszkodás, melylyel cselekedeteinket végrehajtjuk, a tapasztalás erejének hibás ismerete, melylyel együttjár a természet világának helytelen megismerése, mind olyan dolgok, melyek a bölcsesleti megismerésre a legkártékonyabban folynak be.

Mindezek ellen csak egy orvosság van: újjá szervezni a tudományos kutatást. Ez a tudományos kutatás magából a természetből indul ki, még pedig nem közvetve, hanem közvetlenül. Mit ér. — mondja Bacon, — ha valaki a tükört készíti elő arra, hogy a tárgyakat híven előadja és nem gondoskodik alkalmas tárgyakról. Az értelem számára is először ilyen tárgyakat kell szolgáltatni, azokat megismerni és nem kizárólagosan az értelem kicsiszolására törekedni, mint a hogy eddig a bölcselők tették. A gondolkodás megjavítását az által akarjuk megvalósítani, hogy a természetet a maga egészében törekszünk megismerni, nemcsak a természetrajzot, hanem mindazt, a mit újabb időben a természettudomány összefoglal, függelékképen még az erkölestudományt is.

Ezen eljárástól azt reméljük, hogy az értelemnek igaz és működési fokához alkalmazott anyagot szolgáltatunk, mely fejleszteti, csiszolni fogja az emberi értelmet. Erre persze csak úgy jutunk, ha megtanuljuk miként kell az értelemi kutatásnak alkalmas anyagát keresni és megtalálni. Az értelem működésére nem akarunk mi szabályokat alkotni; inkább az a célunk, hogy

az értelem munkálkodásának megfigyeléséből typusokat alkossunk, melyek szemünk elé állítsák, miképen történik az értelem működése. Nem az ismert logikai szabályok alapján akarjuk mi ezt megállapítani, hanem az egyedi tehetségek megfigyelése után, mint az értelmi működés egyeseknél történik.

Negyedik könyvében foglalkozik ezzel Bacon, mely voltaképp a második könyvben foglaltaknak bővebb kifejtése. Paedagogiai szempontból ezek a könyvek kiválóan érdekesek, mert a tudományos kutatás megjavítására vonatkozó módszerének megállapításával arra is törekszik, hogy az értelem munkásságában kinutassa, mily úton kell haladni az értelem nevelésének, ha a nevelés és a tudományos fejlődés tekintetéből akarunk eredményt.<sup>1</sup> Az értelmi nevelés kutatói tanulmányozására alapvető munka Baconnak „*Novum Organum*“.

Az ötödik könyvben bírálat alá veszi a régi iskolákat, melyekben sok hasznos megfigyelés történt az értelmi nevelés érdekében, és összeköti velük azokat, a miket a tudományos fejlődés terén ő teremtet meg, hogy a mult és jelen kutatásaiban az emberi ész könnyebben megpihenjen. Itt is szoros bírálat alá vesz minden böleseleti álláspontot és egyedül a helyeset hajlandó elfogadni, melyek a tudásban bizonyosságra vezethetik az embert. A régi iskolától eltérően, nem a tekintélyre hivatkozunk a tudás bizonyosságának megállapításában, hanem az érzéki megismerő-tehetségre és az értelemre.

Hatodik könyvünkben akarunk beszámolni az öt könyvben jelzett és megállapított böleselettel, melyre szigorúan tudományos kutatás útján jutottunk. Ennek a recensior philosophiának megállapításában, mi csak kedvezményezők akarunk lenni, mert jól tudjuk, hogy teljes fölépítése fölülmulja erőnket és tehetségünket, és csak tudósvilág együttes, fáradságos munkálkodása alapján létesülhet az. Mert miről is van szó ebben az új böleseletben? Nem az emberi boldogság kérdését tárgyaljuk mi. Arról jól tudjuk, lehet sokat vitatkozni. Mi nem vitatkozni akarunk, hanem az a törekvésünk, hogy az ember megismerje a természetben uralkodó rendet, a természetnek munkáját és azokat a törvénye-

<sup>1</sup> Paedagogiai szempontból „*de dignitate et augmentis scientiarum*“ cz. munkájának tanulmányozását melegen ajánljuk mindenkinek, mivel ebben fejti ki Bacon az ő paedagogiai elveit.

ket, melyek a természet rendjében, a természet munkájában érvényesülnek. Ez esetben a tudomány, mely az okok ismeretéből támad, valóban hatalom, mely biztosan hódít. Hogy az emberi munkásság nem jár eredménynyel nagyon sokszor, az okok szerinti tudás hiányából magyarázhatjuk meg.

Erre a kutatásra a természet ura hívja föl figyelmünket. Isten, ugyanis, az észet azért adta az embernek, hogy kutassa az igazságot. Nem Isten akarata tehát az, hogy az igazságok helyett fantasmák támadjanak az emberi észben, hanem ellenkezőleg azt akarja, hogy a természet titkaiban nyilvánvaló és ismert legyen az emberiség előtt. A Teremtő örül annak, ha teremtményei fönséges munkáját teljesen megismerik.<sup>1</sup>

Második könyvében, az itt közölt bevezetés után, belefog az inductio mivoltának leírásába, egyúttal példákkal is iparkodik azt megmagyarázni. A legelső Bacon szerint a megmagyarázandó tünemények történetének előkészítése, lehetőleg minden módosulataikban és változataikban, kiterjeszkedve azokra a kísérletekre is, melyeket a fölfedezés céljából tettek. Ezt Bacon a tények és tünemények természetrajzának nevezi, mely után második feladat gyanánt következik a tünemények és tények egybehasonlítása és ezen egybehasonlítás által a tünemények okának, vagy mint Bacon mondja, alakjának fölfödözése. Az alakokkal együtt, a helyes megismerés szempontjából, még kettőt kell kutatásunk tárgyává tenni: a rejtett processust (latens processus) és a rej-

<sup>1</sup> A nagy tudós, ki Isten nevének említésekor mindig leemelte fővegét, megható szavakban fordul a tudományok istenéhez és alázatos lélekkel kéri gyámolító segítségét.

Mindenható Atya — írja imaszerű egyszerű szavakkal, — ki a látható világosságot mindjárt kezdetben megadtad teremtményednek, az értelmi világosságot pedig teremő műved koronájaképen az ember orcájára lehelted, vedd oltalmadba ezt a munkát, mely a te jószágodnak gyümölese és a te dicsőségedet akarja hirdetni és irányits engemet a mű megírásában. A te munkáid, saját szavaid szerint, mind jók, míg az ember munkája mind csak hiúság és az emberi lélek kínzására való. Te azért munkád után megnyugodhattál, míg az embert munkái elvégzése után nyugtalanság gyötri. Arra kérünk Tégedet, kik a Te munkád megismerésére törekszünk, világosítsd föl a mi értelmünket, hogy megközelíthessük a te tudásodat és osztályrészünk legyen jól elvégzett munkánk után az isteni nyugalom: arra kérünk, hogy isteni kegyelemtől segített emberi ész az emberiség nagy családjában otthonos legyen.

tett schematismust (latens schematismus). Az első alatt Bacon azt a titkos és láthatatlan folyamatot érti, mely a természetben a látható változásokat idézi elő, melyet ma folytonosság törvényének nevezünk, a melynek értelmében semmiféle változás nem idézhető elő máskép, mint az időben. Az időnek a benne előidézett változás egymáshoz való viszonyának ismerete a rejtett processus tökéletes ismeretére vezethetne. A rejtett schematismus a testek azon láthatatlan alkata, melytől minőségeinek nagy része függ.

Hogy az inductio útján valaminek alakját megállapítsuk, először is azt kell megfontolnunk, melyek azok a dolgok, a melyek ki vannak zárva a lehető alakok számából. Kutatom például a testek átlátszóságának okát; kiindulok a gyémántnak átlátszóságából és a gyémántnak, a kemény és sűrű testnek vizsgálása arra vezet, hogy az átlátszóság okainál ki vannak zárva a porhanyóság, likacsosság és a folyékonyság.

A tagadó példák kizárása után csak kevés oly elv marad hátra, melyek minden ténynyel közösek. Ezeknek egyike lesz a keresett ok, melyből összetételezően (synthetice) megmagyarázhatjuk a tüneteményeket.

Látjuk, mily lassan halad Bacon a megismerésben. Ezt a lassúságot az emberi megismerőtehetségből magyarázza meg. Lehet, — úgymond, — hogy az angyalok, vagy felsőbb rendű szellemek az alakot vagy lényeget a tárgynak egyszerű megismerése után közvetlenül igenlően meghatározhatják, de bizonyos, hogy az ember tehetségét fölölmulja, a kinek nincs más módja, mint az, hogy először a tagadó eseteken kezdje, legutoljára az igenlőkön végezze, miután minden egyebet kizárt.

Ezeket a tényeket, mint okokat, jól meg kell vizsgálnunk. Némelyik e keresett dolgot a legmagasabb fokon mutatja, másik meg a legalacsonyabb fokon; némelyik egyszerűen és magában, másik meg igen sok körülménnyel összevegyítve. Egyik részt könnyű értelmezni, másikat pedig nagyon nehéz, mivel homályos az, és csak úgy érthetjük meg, hogy egy előbbi ténynek világosságát alkalmazzuk tökéletes megismerése céljából. Így jut Bacon az előjogú instanciák vizsgálatára, melyben a tényeknek összehasonlító értékét fejtegeti, melylyel azok a fölfüzdés eszközei lehetnek. Huszonhét ilyen különböző fajt sorol elő. Lássunk egyénányat.



*Instantiae solitariae* (magányos inst.) Bacon szerint ide tartoznak: 1. az ugyanazon minőségről vett példák, mely minőség két különböző tárgyban van meg; 2. azok a különböző minőségek, melyek két, máskülönben hasonló, tárgyban vannak meg. Az első esetben a tárgyak mindenben különböznek, csak egyben nem, az említett minőségben; a második esetben pedig mindenben hasonlítanak, csak egyben nem, az említett minőségben. Ha pl. a színnek okát kutatjuk, akkor ily magányos instanciák találhatók a kristályokban, hasábokban, esőcsöppekben, melyek alkalmilag szint nem mutatnak, de a szint kivéve semmi közös sincs köztük és a virágok, kövek és érczek között, melyeknek mindig van színük. Ebből jut Bacon arra a fölfedezésre, hogy a szín nem egyéb, mint a fény sugarainak módosulása, mely az első esetben a beesések különböző fokai által származik, a második esetben pedig a testek felszínének szövedéke által. A példa választásában és magyarázásában Bacon szerencsés volt, utána indulva találja meg Newton a fény összetételét.

Második helyen említi a változó instanciákat, (*instantiae migrantes*), melyek a vizsgálás alatt álló dolognak olyan állapotba jutását jelentik, mely változást idéz elő, melyben előbb nem volt. Ez a változás vagy úgy történik, hogy a dolgok kisebbből nagyobbba, vagy úgy, hogy a nagyobbból kisebbbe jutnak. Első esetben a tökéletesség felé közelednek, második esetben az elenyészéshez. Legyen a kutatandó dolog, mondja Bacon, a testek fehérsége. A változó instanciát bemutathatjuk az üvegben, még pedig az egész vagy a porrá zúzott üvegben. Az üveg, ha egész, szintelen, míg ha porrá zúzzuk fehér lesz. Ugyan ezt bemutathatjuk a nyugodt állapotban levő és a fölrázott vizen. Az előbbi itt is szintelen, az utóbbi pedig fehér színben játszik. Harmadik helyen sorolja föl a mutató instanciákat (*instantiae ostensivae*), melyek a kutatandó dolgot lényegében teljesen tisztán mutatják, akár magában erejének legmagasabb fokán, akár az akadályoktól megszabadult és a benne levő energiájának kifejlesztésével létrehozott állapotban, melylyel szintén a benne levő erőt, lényegének megfelelőleg tükrözi vissza.

Ott van például a lég súlya, melyre nézve Toricelli kísérlete vagy a légmérő ilyen mutató instancia. A levegőnek minden irányban való nyomása közönségesen nem engedi, hogy a légkör súlyát megismerjük, míg ha ezt az akadályt eltávolítjuk, akkor

a levegő teljesen kifejtheti a súlyt és megtartja a csőben az eleven kéneső egész oszlopát.

A mutató instanciának ellentétese a negyedik helyen említett instanczia, a titkos, homályos instanczia. Az előbbivel ellentétben saját tehetetlenségében mutatja a kutatandó dolgot, a mint bölcsőjében és a kezdet kezdetén kibontakozni kezd az. Például, ha a szilárd és cseppfolyós halmazállapot eredetének vizsgálásába fogunk, a vízbuborékon mutathatjuk be az alakulás stadiumának kezdetét, a mint a folyékony halmazállapotú test szilárd halmazállapotba kezd jutni. Ezek az instanciák annyiban fontosak, a mennyiben a dolgok genusainak megismerésére vezetnek, ellentétben a mutató instanciákkal, melyek épen a differenciákat tüntetik föl.

Az alkotó, egybetartozó instanciák (*instantiae constitutive, inst. manipulares*). A kutatandó dolog egy-egy fajtát ezek az instanciák úgy tüntetik föl mint az egészhez tartozó, de kisebb formát, ellentétben a forma legitimával, mely az értelem előtt sokszor ismeretlen marad és a mélységben lappang. Legyen a kutatandó dolog az emlékezőtehetség. Az *instantia constitutiva* ez esetben a rend, illetőleg a részekre osztás, a mesterséges memóriában a helyek, melyek mint „forma minor“ az emlékezőtehetséget gyámolítják és rendbe hozzák.

Hatodik helyen említi a hasonló, illetőleg egyenközi instanciákat, melyek a dolgok közötti hasonlóságot összerűien (*in concreto*) mutatják, ellentétben a fönebbi, *instantia constitutivával*, mely „in formis minoribus“ mutatja az analógiát. Ilyen például a tükör a szemhez hasonlítva. A camera obscura arra a fölfedezésre vezetett, hogy a kristálylencse vagy más nedveségek hatása folytán, melyekből a szem alkotva van, a szem fenekén a külső tárgyakról képek képződnek.

A többi instanciákat helyszűke miatt, névleg előszámoljuk.

*Instantiae monodicae, irregulares, heteroclitae, instantiae deviantes, instantiae limitaneae, instantiae potestatis, instantiae comitatus, aliter propositionum fixarum, instantiae subiunctivae, aliter ultimitatis, instantiae foederis, unionis, instantiae crucis, instantiae divortii, instantiae januae, portae, instantiae citantes, instantiae viae, instantiae supplementi, instantiae persecantes, instantiae radii, aliter perlationis, instantiae curriculum, instantiae quanti, (doses naturae) instantiae luctae (instantiae praedomi-*

nantiae) instantiae innuentes, instantiae Polychrestae, utolsó helyen instantiae magicae.

Mindezek részint a megismerő, részint az akaró tehetséget gyámolítják és erősítik működésében. Úgy az egyiknek, mint a másiknak erősítésében különféle módon folynak be a különböző instanciák; de abban megegyeznek, hogy az embert lelki működésében öntudatos munkásságra vezérlik. Ha a lelki működésben biztonságra akarunk szert tenni, mely az érzéki, érzékfeletti dolgok megismerésében csak oly a fontos, mint az ethika törvényei, szabályai, szokásai szerint élő embernek cselekvésében, nagy haszonnal tanulmányozhatjuk a verulami lordnak az instanciákról írt tanulmányát. Az értelmi szemponton kívül itt az erkölcsi szempontra is gondot fordít és az értelmi működésen, az igazságok megismerésén alapuló erkölcstannak tételes törvényeit is fejtegeti. Azt mondani sem kell, hogy az első szempont, az értelmi, nála itt is határozottan előtérbe lép.

## VI.

Paedagogiai szempontból különösen fontos a két lordkanczellár tanítása. Morus Tamás az emberi társadalom, az egyén boldogsága szempontjából a munkaszeretetet hangsúlyozza, az emberek együttes munkálkodásától reméli csak azoknak boldogságát, ha lélekben mindenki át lesz hatva a munka szeretetétől, — egyén, társadalom, kormány, hatalom, egyaránt kezét fognak ennek érdekében. A verulami lord viszont a gondolkodás megjavítását, a helyesebb módszernek megállapítását, a tudomány embereinek együttes munkálkodásától reméli, ha mindenki legjobb tehetségével törekszik az új iránynak és álláspontnak megteremtésében részt venni.

Socialis paedagogus mind a kettő; egyik a boldogság megteremtésére, másik az emberi gondolkodás megjavítására törekszik.

Az emberi gondolkodásnak megjavítását az inductiv módszertől reméli.

Helyesen használta-e ezt a módszert, van-e az inductiv módszer tekintetében hiba és hiány okoskodásában, nem becsülte-e túl annak értékét és nem kisebbitette-e igazságtalanul a deductiv módszernek fontosságát, lehet róla disputálni, sőt az igaz-

ságot e tekintetben megállapítani. A bölcselek meg is tették ezt. De azt nem vonhatja kétségbe senki, hogy az emberiségnek a legnagyobb fontosságú dolgok egyikében tett fontos szolgálato-  
kat. Az értelem helyes működése nemcsak a tudomány szempontjából fontos, hanem a mindennapi élet tekintetéből is. Az értelemnek nemcsak az a feladata, hogy a tudományos igazságokat nagy apparatussal kutassa és megállapítsa, hanem az is, hogy az ember tudását az életre vonatkoztassa, tudományos ismeretének fölhasználásával az élet kényelmét megteremtse. Ezt csak úgy valósíthatja meg, ha a természetet megismerni törekszik, ha eszének erejével a természetnek ura lesz. Erre hívja föl „Novum Organumában“ az emberiség figyelmét Bacon Ferencz. A tudományt az iskolából, az egyetemek palotáiból az életbe vezeti; arra buzdít mindenkit, hogy ne abban találja örömet, hogy jól tudjon a fölvetett kérdésekről disputálni, hanem abban, hogy jól tudja a természetet megfigyelni. Így lesz az ember ura a természetnek, így lesz az embernél a tudomány igazán hatalom.

Negatív és pozitív úton jutunk erre az eredményre. Az elsónél el kell távolítani a helyes megismerésben akadályozó észképeket, a másíknál meg fokozatos és lassú haladással jónni reá a természet tüneményeinek megismerésére. Részeiben és egyes eseteiben kell azokat vizsgálni és csak lassan jutni az általánoshoz. Így jutunk a bizonyos ismerethez, mely alkalommal egyúttal élesítjük eszünket és értelmünket.

Jogosan mondhatjuk, hogy a két lordkanczellár jötevője az emberiségnek. Egyik az erkölcsi élet terén, a másik pedig értelmi nevelésünk tekintetében. A mily körülményesen és biztos kézzel rajzolja Morus Tamás az egyéni, társadalmi boldogság kellékeit és eszközeit, oly behatóan fejtegeti Bacon a helyes gondolkodásnak föltételeit, és mutatja meg, milyen úton-módon lehet az ember Istentől nyert tehetségének erejével a természetnek ura.

Az egyént értelmének erejével függetleníteni akarja a körülmények alól, a természet urává akarja tenni. Ha ennek ura lehet, a körülmények fölött könnyebben győzedelmeskedhetik. Az értelmi nevelés Bacon szerint, az erkölcsi nevelésnek biztos alapja. Spencer Herbertnek előzői mindketten az értelmi és erkölcsi nevelésről vallott nézeteikben.

Az emberiség csakugyan ura lett a természetnek. Az újabb

idők vívmányai, találmányai, fényesen igazolják. A villany és gőz erejével uralkodik, idő és tér nem gátolja ebben az uralmában az emberi szellemet. Nagy része van ebben a verulámi lordnak.

A második lordkancellár szocialis elvei nem hódították még egészen meg az emberiséget. A munkaszeretet, a munkának megbecsülése az emberi társadalom csak bizonyos osztályai-ban uralkodó vonás. Innét a sok baj, fonákság, társadalmi életünkben. De változásnak kell bekövetkezni. *A jövő csak a munkáé és nem az előjogoké.*

Ha az emberek erkölcsi és értelmi fejlettsége oly fokra emelkedik, hogy az emberek megbecsülésében arra fektetik a súlyt, mily munkás az illető, akkor ezzel együtt előáll az a társadalom, melynek jellemző vonása a szeretet és igazságosság erényének uralkodása mindenben,

Nevelők és tanítók teljesítsétek ez irányban kötelességteket !

*Dr. Acsay Antal.*

## A MAGÁNVALÓ PROBLÉMÁJA AZ ÚJABB PHILOSOPHIÁBAN.

— Első közlemény. —

A tudomány haladása bizonyos tekintetben a problémák szaporodásában áll. Olyan kérdések, melyeket eleinte egyszerűeknek tartottunk, közelebbről megvizsgálva összetetteknek, néha igen bonyolultaknak bizonyulnak s megfejtésök gyakran ép azért nem sikerül, mert nem tudjuk a problémát elemeire fölbontani s így csak általános, sokszor tapogatózó elméleteket állítunk fel, melyek egyik vagy másik szempontból lehetnek ugyan helyesek, de az egész problémát természetesen nem oldhatják meg.

Így vagyunk a magánvaló (noumenon, Ding an sich) vagyis az abszolút létező problémájával is. Rendesen igen egyszerűnek tartják s a philosophia története bizonyítja, hogy a bölcselek, ha fel is ismerték, hogy e kérdés több egymástól nagyon is különböző problémát tartalmaz, szóval hogy a magánvaló, abszolút létezőnek a fölvevése az emberi tudat igen sokféle szükségletének felel meg — mégis rendesen csak egy szempontból; az elvont metaphysika álláspontjáról vizsgálták. Ily körülmények között természetesen a magánvaló problémája csak egyoldalú philosophiai magyarázatokra és megoldásokra vezethetett s különösen érthetetlennek kellett maradnia a gondolkodó előtt azon szívvosságnak, melylyel a legkülönbözőbb korok emberisége egyaránt valami abszolút létezőnek a fölvevéséhez ragaszkodott. E tümenyt csak akkor érthetjük igazán, ha felkutatjuk az ember pszichikai szervezetében mindazon szálakat, melyek őt e feltevéshez kapcsolják; másrészt pedig csak ennek szorgos vizsgálata teszi lehetővé, hogy e téren sem legyünk hívei a „consensus gentium“ téves és semmi értékű bizonyítékának leszállítván az

ember eme ragaszkodásának tüneményét kellő értékére azokkal szemben, kik ebben a magánvaló conceptiójának az „emberi természet“-tel való legbensőbb rokonságát látván, azt hirdetik, hogy a noumenonról sohasem mondhatunk le. Míg jelen értekezésünk a magánvaló problémájának illetén való elemzéséhez kíván némi-  
leg hozzájárulni, egy másik czélt is tűz maga elé: kimutatni az újabb Kant utáni philosophiában a magánvaló conceptiójának életét, fejlődését és átalakulásait. Mindezt természetesen csak a legfőbb körvonalakat tartva szem előtt tehetjük, mert mindennek érdemleges tárgyalása köteteket töltene be.

A magánvaló problémája nem egyéb, mint a *létezés fogalmának* kérdése. Ezt nem oly értelemben mondjuk, hogy a létezés fogalma egyszer s mindenkorra valami magánvaló conceptiójához kell, hogy kötve legyen — hanem ezzel azt akarjuk kifejezni, hogy a philosophia s általában az emberi tudat történetében a létezés fogalmának átalakulása párhuzamosan halad a magánvaló metamorphosisaival, ép mert a népszerű s a dogmatikus gondolkodás a kettő azonosságából indul ki.

Ha valamely philosophiailag nem képzett embernek megmagyarázzuk a positiv tudomány azon eredményét, hogy összes érzeteink subjectivék s ha rávezetjük arra, hogy ez igazságot tovább elemezve oda kell, hogy jussunk, miszerint mindig csak relativ tüneményeket ismerhetünk meg, de sohasem abszolút létező, tehát magánvaló tárgyakat és létezőket, azt hisszük, hogy embe-  
rünk a legtöbb esetben *más emberek* létének fölismerésére fog utalni, mint azon mozzanatra, mely mégis valami tőlünk absolute különböző tehát magánvaló létező fölismerését bizonyítja. És valóban ez, a mondhatjuk *sociologiai formája* a magánvalónak egyike az abszolút létező legelső conceptióinak s ez bizonyít látszólag leginkább megismerése mellett, mint ezt a „realismus“ újabb bölcselői ki is emelik.<sup>1</sup> A phsychikai fejlődés kezdetleges studi-  
umaiban okvetlenül föllépő animismus is a mellett bizonyít, hogy valamely élő lénynék a képzele alkotja a tőlünk különböző léte-  
zőnek talán legelső conceptióját.

A kérdés philosophiai megjelenése azonban nem ily for-

<sup>1</sup> V. ö. E. v. Hartmann, Kritische Grundlegung des transcend. Realismus. 97. l. és Philosophie des Unbewussten, 10. kiad. I. 282. l. J. Volkelt: Erfahrung und Denken. 1886. 77—79. l.



mában észlelhető először, mert problémánk a legmagasabb metaphysika ködében jelenik meg, újabb bizonyítékául annak, hogy az általánosabb conceptiók megelőzik a részlegesekeket: a metaphysika a positiv tudományt. A magánvaló philosophiai problémáját Herakleitos tana idézi föl és legelőször az elcatak kísérlék megoldani. Az előbbi kimondja azon igazságot, hogy minden változik, az utóbbi iskola elismervén ugyan e törvényt, de egyúttal ellenmondást látván benne — a változó valóság változatlan alapjául a τὸ ὄν-t, a változatlan létező fogalmát állítja fel. E két fogalom közti küzdelem képezi az egész hellén bölcseészet magvát. Midőn az atomisták a tüneményvilágot discret abszolút létező részecskékből rakják össze, Platon pedig a tapasztalati valóság abszolút alapját, a „valóban létezőt“ a változatlan eszmékben pillantja meg, Aristoteles pedig a tapasztalati tárgyak entelegeiájában — mind az abszolút változatlan létező és a muló, változó tüneményvilág fogalmait iparkodtak kiegyenlíteni, valamikép egységes rendszerbe fűzni.

A későbbi, keresztény vallási tanok gyökere is végelemzésben a magánvaló problémája, melyet a görög gondolkodásból vett elemekkel iparkodtak az új világnézet megalkotói metaphysikailag kidolgozni. A teremtó, az örökkévaló isten eszméje a halhatatlan, önálló lélek conceptiója mindmegannyi többé-kevésbbé naiv termékei a kutató gondolkodásnak, melyeket fölállít, hogy e mulékony, változó világnak, melyhez mi is tartozunk, valami változatlan, *igazán létező* alapját találja meg, mely sohasem mulik el, mert örök és végtelen. E ponton közbejátszik a keresztény világfelfogásba is azon aesthetikai sóvárgás a változatlan létező után, melyet a platonismusból örökölt s ennek megfelelőleg (sit venia verbo!) az aesthetikai magánvaló mellé egy ethikai abszolút világot épít fel, melyben az erény és igazságosság ép úgy diadalt aratnak, ez „árnyékvilág“ nyomorúságai után, mint a hogy az igazi szépnak a hazája is ott van. Ez a keresztény magánvaló, ez a túlvilági panaceája mindennek, de legfőképp annak a fájdalomnak, melyet a mulandóság okoz az emberi kedélynek, mert ott viszontlátjuk azokat, kiket szerettünk és elveszítettünk. Így az emberek vágyai, eszményei mind ez igazán létező, e közelebről nem ismert, e „magánvaló“ örök világ felé irányulnak, illetve oda kerülnek, a hol elérjük azt a boldogságot és békét, a mit e földön nem tudtunk megszerezni, mert itt van az

örök, az igazi szépnek, jónak és igaznak hazája. A keresztény magánvaló a mennyország, az Isten országa. Mivel pedig — tegyük hozzá — a változatlanságot leginkább az égboltozaton észleljük, mely bár néha derűs, néha felleges, de mindig egyenlő mély és végtelen — szereti a naiv vallási világnézet e mythikus örök világot az égbe helyezni, mint a mi igazi hazánkba, hova egykor visszatérünk.

Láthatjuk e rövid vázlatból, hogy a keresztény dogmatika magva, csakúgy mint a görög gondolkodásé: a magánvaló, az igazán, az örökké létező valaminek logikai és kedélysugallta keresése s a dolog lényegét kevésbé érinti azon körülmény, hogy ezt a theismus értelmében iparkodik elérni s nem a pantheismus tanai szerint. A keresztény magánvalónak e fogalma, mely magába foglalja Istent, a túlvilágot és részben az emberi lelket — ép mert nemcsak metaphysikai, hanem főleg vallási, tehát érzelmi szükségleteknek tesz eleget, egyike a legcomplicáltabb néplélektani productumoknak, melyeket a történelem nyújt. A tiszta keresztény, tehát a középkori embernek a vallás egyenlőkép kielégíti logikai, aesthetikai és ethikai szükségleteit s így világnézete bámulusos szövedékét nyújtja a nemtűnemény, tehát a transcendens magánvaló legkülönbözőbb formáinak, melyek elemzése külön monographiát érdemelne meg. Mi azonban csak néhány megjegyzésre szorítkozhatunk a magánvaló nem-logikai formáira nézve, melyet, a platonismust kivéve, itt észlelünk először az emberi tudat fejlődésében.

Gyakran hallhatjuk különösen olyan emberektől, kiknek tudatvilágát érzelmeik uralják, hogy nem tudják, hanem *érzik*, hogy van Isten és túlvilág. Hogy e sajátságos tüneményt, mely a német philosophiában egy külön „Gefühlstheismus“-nak adott életet s általa az érzelmi, kedélysugallta magánvaló conceptióját megértjük, a következőket kell meggondolnunk.

A mindennapi tapasztalás azt bizonyítja, hogy az igazán szépet és jót nem látjuk diadalmaskodni, hogy a tömeg egyiket sem ismeri el kellőképen, vagyis hogy azt, a mit érzelmeink öröknek és általánosnak kívánnak, azt a prózai valóság kigúnyolja, összerombolja és elfelejti. Érzelmek, melyek subjective végteleneknek látszanak, mint a szerelem, objective nem azok. Ezmék, melyekért ezersen meg tudnak halni, mások előtt érthetetlenek s a történelmi fejlődés bizonyos tekintetben mindig ilye-

nekké teszi őket. Szóval — mint erre tanubizonyságul az egész lyrai költészetet felhozhatnók — az egyéni, subjectív értékeket szeretnők, de nem tudjuk a tapasztalatban objectíválni s ezért egy más valóság képét alkotjuk meg, mely nem típor el szüntelen változásával mindent, a hol ez érzelmi szükségletek s az ezekből fakadó conceptiók épen olyan objectíválhatók, épen olyan általánosak és változatlanok lesznek, mint e világon a logikai értékek. Tény ugyanis, hogy aesthetikai, ethikai s az ezekkel összeszővődő sexualis érzelmeink, más, irrationalis értékeket képviselnek, mint a logikai értékek s másféle objectíválást kívánnak, mint a minőt a tapasztalat valaha megadhat. Ezért szülik az ily érzelmek érthető associatiók révén egy más világnak a sejtelmét, szóval valami, érzelmi szükségleteinknek megfelelő magánvalónak a conceptióját, melyet az emberek „örök szép“, „örök jó“ vagy „örök nő“ stb. költői gondolatképekkel fejeznek ki s többkevesebb öntudatossággal a túlvilágban remélnék elérni. Ez érzelmi magánvaló, ez a „szívbeli noumenon“ az, a mi a gyakorlati életbe mélyen belenyúlik s így egyik legmaradandóbb alapja a „nem tapasztalati valóság“ a „nem tünemény“ fogalmazványának. Legelőször Platonnál jelenik meg, legsokoldalúbb a keresztény lovagias világnézetben lesz s felismerhető minden metaphysikában, mely ezzel rokon. Az újabb, subjectív ethika fölléptével kezd azonban úgy a philosophiában, mint a köztudatban lassanként visszafejlődni s Kant kísérli meg először, hogy úgy az aesthetikai, mint az ethikai magánvaló eszméjét magára az alanyra vezesse vissza s mint pusztá ideálokat mutassa be.

A renaissance természetbölcselei a görög gondolkodás révén a magánvalót, a változatlan, absolut létezőt ismét pantheistice magyarázzák (Nicolaus Cusanus, Girolamo Cardano, Giordano Bruno) vagy pedig materialistice: az anyag örökkévalóságának hirdetésével (Bernardinus Telenius, J. Caesar Vanini). Lényeges, különösen módszertani haladást csak Descartes, Bacon, majd később Lockenál tapasztalunk, kik kritikai törekvésükkel készítik elő a problémának tudományosabb conceptióját, melylyel, nevezetesen Descartes álláspontjával szemben, tulajdonképen visszafejlődést mutat Spinoza erős dogmatismusa.

A Kant előtti philosophiának legérdekesebb tüneménye szempontunkból Berkeley ismeretelmélete, melynek positivistikus jellegével éles ellentétben áll azon theologiai apotheosis, melylyel

gondolkodásának nem annyira logikai befejezését, mint inkább vallásos megszüntetését nyújtja. Tisztán látja, hogy valamely tárgy létezése tulajdonképen nem jelent egyebet, mint annak *tapasztalhatóságát* (Principles of human knowledge sect. III. V.) s így az önálló létezés gondolata elvonás szüleménye (u. o. s. V.). Locke megkülönböztetése a tárgy primär és secundär tulajdonságai között nem állja meg helyét, mert az érzéki tárgy *összes* mozzanatait subjectiv érzeteknek kell minősíteniünk (s. LXX.). A substantialitás tehát nem különbözik az attributumoktól (s. XLIX.). Egészen meglepőleg hatnak bölcészünk találó megjegyzései arra nézve, hogy abszolút anyagot fölvenni teljesen fölösleges, mert képzetvilágunk létrejöttét ennek alapján sem tudjuk megmagyarázni; hogy azon tétel, miszerint az objectiv világ csak tudatunkban létezik, nem tesz minden tudományt lehetetlenné, mert hisz realisnak azt az *adottat* nevezzük, a mi akarattunktól független (s. XXXIV., XXXVI.). Ellenkezőleg, az abszolút anyag fölvevése vezet skepticismusra, mert ez esetben a valóság igazán ismeretlen marad előttünk (s. LXXXVII.). Egészen elfelednők, hogy nem modern positiv gondolkodóval van dolgunk, ha hideg zuhanyként nem hatnának olyan tanai, mint pl., hogy a törvényszerűség kutatása és az exactságra való törekvés az emberi szellem méltóságát sérti (s. CIX.). Ekkor vesszük észre, hogy a XVII. század philosophusával van dolgunk, kinek még csak sejtelmek vannak a positiv tudomány ismeretelméleti fogalmáról.

A XVIII. század bölcseletében szempontunkból főleg az érdemel említést, hogy daczára Leibnitz titáni concepcióinak, a tapasztalás substantialitásába vetett hit kezd elenyészni. Condillac, Hume a substantiát pusztá agyrémnek tartják s a mi a legsajátosabb: Holbach „Système de la Nature“-ja is megtagadja.

Kantnál — ki megalkotója a magánvaló, noumenon (Ding an sich) elnevezésnek — válik problémánk metaphysikai kérdésből tisztán ismerettani problémává. Korszakalkotó systemájában — mely rendszeres megoldási kísérlete azon, Descartes óta lassan kifejlődő kérdésnek, mely elménk tudományalkotó functióira vonatkozik — megfelelőleg ama másik fejlődési processusnak, melynél fogva a tudomány és a philosophiai gondolkodás általában kritikaivá és positivivé válik — a magánvaló problémája egészen az ismerés kérdésének perspektívája alá kerül. A régi metaphysikai kérdés: *van-e* abszolút létező? most azon formában jelenik

meg: *ismerünk-e* abszolút létezőt? Tudjuk, hogy a kriticismus oly értelemben felelt e kérdésre, hogy ismerésünk csak tüneményekre vonatkozik, tehát a lehető tapasztalat körébe marad zárva s így a noumenon, a magánvaló pusztá határfogalom, melynek tartalmát a tudás soha nem adhat. De Kant sokkal inkább metafizikus és theologus maradt még a „kritikai periódus“-ban is, semhogy nélkülözhetne volna a magánvaló létezését, különösen az etikában az erkölcsi szabadság (szabadakarat) régi fogalmának fentartására. Ebből folyólag a „Tiszta Ész Kritikájának“ második kiadásában annak a bizonyítására vállalkozott, hogy: „Saját lételem pusztá, de empirikusan meghatározott tudata bizonyítja a tárgyak lételet a térben rajtam kívül“. <sup>1</sup> E tétel bizonyítása pedig a következő: „Lételemről mint az időben meghatározott-ról van tudatom. Minden időmeghatározás valami megmaradót az észrevevésben tételvez fel. Ez a megmaradó azonban nem lehet szemlélet én bennem. Mert lételem összes határozó okai, melyek bennem található, képzetek s mint ilyenek maguk is töltik megkülönböztetett megmaradásra szorulnak, melyre vonatkozólag változásuk, tehát lételem az időben, melyben változnak, meghatározható. E megmaradónak észrevevése tehát csak egy rajtam kívül lévő *dolog*, nem pedig egy dolognak pusztá *képzete* által lehetséges. Ennélfogva lételem meghatározása az időben csak valószínű dolgok léte által lehetséges, melyeket magamon kívül észreveszek. Az időben való tudat szükségkép össze van azonban kötve, az időmeghatározás lehetsége tudatával, tehát a rajtam kívül lévő dolgok létével is, mint az időmeghatározás feltételével is szükségkép össze van kötve, azaz saját lételem tudata egyszerűsmind más, rajtam kívül lévő dolgok lételének közvetlen tudata“.

Könnyű belátni, a mit a Kant utáni speculatio rögtön észrevett, hogy ez okoskodás ellenmond a kriticismus alaptanainak, mert egyrészt megtagadja az idő subjectivitását az időmeghatározás egyik tényezőjét a magánvalóban keresvén, de másrészt a causalitást is kiterjeszti, a tüneményvilágon túl okvizonyt vévén fel a magánvaló és a képzet között. Végre Kant e bizo-

<sup>1</sup> Mindenütt Alexander Bernát és Bánóczi József fordítását használjuk (Budapest, 1891.). Ők alkotják meg tudtunkkal a „magánvaló“ kifejezést, melyet a „Ding“ an sich“ igen sikerült fordításának kell tartanunk.

nyításában feledi, hogy ép ő mutatta ki, miszerint a létezés azonos lévén a tapasztalhatósággal az ontologismus lehetetlen, már pedig e „bizonyítás“ nem egyéb, mint a transcendens magánvaló létezőnek fölvevése gondolati szükségesség alapján, tehát ontologismus.

Szempontunkból Kant e bizonyításában az a legérdekesebb, hogy a magánvaló létének egész demonstrációját a „saját lételemre“ építi, tehát egyrészt a régi „Cogito ergo sum“-ra, másrészt pedig arra, „hogy amily bizonyos, hogy én létezem, oly bizonyos, hogy tárgyas világ is létezik“. Az előbbi mozzanatban fölismerjük az Én superioritásának tanát a Nem Én fölött, mely azután Fichte idealismusában fejlődik ki teljesen, az utóbbiban pedig azon tant, melyet máshol az „alany-tárgy“ correlativitásának nevezünk s a mely nézetünk szerint a tudomány positivistikus felfogásának egyik alaposzlópa. Általa nyer ugyanis kifejezést azon igazság, hogy a tapasztalás sem az „alany“-ból, sem a „tárgy“-ból nem érthető meg ép, mert az ismerés e két elem elválaszthatatlan egysége által jő létre, vagyis egyedül az organikus tapasztalás révén, mely úgy önmagának születési momentumát nem foghatja föl, vagyis nem alkothatja meg a valóság transcendens deductióját: a metaphysikát.

Mint már említettük Kant nemcsak a metaphysikai, hanem az ethikai és aesthetikai magánvalóval is foglalkozik rendszerében, sőt ő az első bölcsele, kinek mély gondolkodása fölismerte a szép és jó eszméinek organikus összefüggését a magánvaló conceptiójával. A „Kritik der Urtheilskraft“ megengedi azt a lehetőséget, hogy a természet és a szabadság magánvaló alapjai talán azonosak s az aesthetikai ítéletek sajátos természetűek: hogy subjectivék és mégis általánosíthatók, kivezet a tünemény-világból s a mindnyájunkban közös magánvalóra utal.

A kriticismus történeti továbbfejlődését a magánvaló problémája közvetíti. Fichte kimutatja, hogy ha Kant ismeretelméletének alapján állunk, soha a magánvaló létének tudatára nem juthatunk s a kriticismus lényegét ép abban látja szemben a dogmatizmussal, hogy nem ez után kell ismerésünk alapját kideríteni, hanem az által, hogy egész ismereti világunkat valamely *magasabb elvre* vezetjük vissza. E keresett principium pedig nem lehet más, mint a közvetlen bizonyos Énnak a léte, melynek a tárgyas világ, vagyis képzeink összesége, a Nem Én —

productumát, vetületét képezi. Az Én a valóság abszolút alapja, de nem mint abszolút substantia, hanem, mint abszolút *actus*<sup>1</sup> s így a magánvaló problemája, mely ép a tüneményvilág valami abszolút alapjára, vagy mozzanatára vonatkozik (legyen az substantia vagy actus az mindegy) — a mint azt Fichte fölfogja arra a kérdésre redukálódik, hogy: mikép jö létre a Nem Én az Én teremő actusából? A német idealismus titáni erőlködése, hogy a tárgyat az alanyból, a létet a gondolatból, az „anyagot“ a „szellemből“ a tüneményvilág tengerét az abszolútamból levezesse — itt kezdődik. És ezzel problemánk új stádiumba jut, egy újabb felmerülő kérdésre kell megfelelni, arra t. i., hogy *honnan kerül tapasztalatunk tartalma?* Míg a magánvaló eddigi fogalmaival a bölcselek csak valamely abszolút mozzanat *létét* akarták kifejezni vagy legfőljebb ez abszolút létező mibenlétét (pantheismus, theismus, materialismus stb.) iparkodtak speculációkkal megállapítani, addig Fichtétől kezdve a bölcseleti systemák már arra a kérdésre is megfelelnek, hogy: *e magánvaló mikor válik tüneménynyé?* Szóval a német idealismus, melynek rendszereit Fichte nyitja meg, a magánvaló és a tünemény közötti *átmenetet* akarják kifürkészni és speculációjukkal megállapítani.

Fichte az Énben találja meg a magánvaló keresésére a kiinduló pontot, ép úgy, mint Descartes s azon *gondolati actusban* látja a valóság igazi abszolút mozzanatát, mely által az Én önmagát állítja. Schopenhauer ezzel ellentétben azon alanyi elemet, mely magát a tárgyas világot is létrehozza az *akaratban* pillantja meg. Mivel pedig az akarat valami irrationalis ös-erő, mely nem oldató fel logikai deductiókban, mint a hogy Fichte rendszere azon processust vázolja, mely által az Én a Nem Ént létrehozza — Schopenhauer nem is kísérti meg, hogy a tüneményvilágot az akaratból, mint magánvalóból levezesse, hanem azt tanítja, hogy az akaratot, mint magánvalót önmagunkban *közvetlen szemlélet* által ismerjük fel. És ez a módszertani eltérés a főkülönbség Schopenhauer és a német idealismus rendszerei között; ez okozza, hogy míg az előbbi viszonylagosan inductiv tapasztalati bölcészet marad, mely metaphysikáját a tényekre iparkodik építeni — addig ez utóbbi irány magukat a tapasztalás tényeit iparkodik levezetni, a gondolatból a létet megérteni. A speculációnak ez

<sup>1</sup> Fichte's Sämmtliche Werke 1845. I. k. 495. I.

a merészsége azonban, mely kiválólag Hegel philosophiáját jellemzi, nem lép fel egyszerre, hanem lassanként éri el a legmagasabb fokot. Fichte még csak arra vállalkozik, hogy a tárgyas világ legáltalánosabb kategoriáit vezesse le az Énből, mint a valóság abszolút forrásából, Schellinget pedig még az tartja némileg vissza, hogy ő is, mint Schopenhauer az abszolútumot valamely közvetlen szemléletben véli megpillantani (intellektuelle Anschauung) bár „transcendentalis philosophia“-jának törekvése már az, hogy a természeti tárgyak határozmányait valamiképen a gondolatból levezesse. E processus teljes befejeződését Hegel rendszerében éri el, kinél az abszolútum már nem is egyéb, mint a tüneményvilág abszolút levési processusa.

De Hegel rendszere más szempontból is folytatását képezi az előbbi elméleteknek. Fichte-nél ugyanis az Én az igazi abszolút elem; Schelling és Schopenhauernél, bár mindketten úgyszintén az alanyból indulnak ki, a tárgynak is megvan a maga realitása, mert az abszolútum ebben is ép úgy nyilvánul, mint az alanyban; Hegelnél azonban sem az alany, sem a tárgy nem létezik igazán, hanem a kettő közötti viszonyt a gondolat, az eszme. Lét és gondolat tehát teljesen azonosulnak: a magánvaló, mint abszolútum concipálva nem egyéb, mint a világ eszméjének kifejlődése. A valóban létező abszolút mozzanat nem az egyes tünemény, hanem a világeszme fejlődése.

Hegel dolgozik a legnagyobb apparatussal, hogy a pusztá gondolatból „dialektikus mozgással“ a létet levezesse, hogy kimutassa genetikus módon a tüneményvilág lényegét, valódi, abszolút alapját. A magánvaló, mint a tüneményvilág *forrása*, Hegel rendszerében jelenik meg a leghatalmasabban; ő az egyetlen bölcselő, kinek elég erélye volt levonni azon tannak következményét, mely a gondolatban, tehát valami eredetileg subjectívben látja a tüneményvilág abszolút alapját s ebből folyólag arra, a természet-szerűleg lehetetlen feladatra vállalkozzék, hogy a pusztá formális gondolatból magát a létet, az előttünk elterülő valóságot levezesse. És ha titáni vállalkozása nem is vezetett tudományos eredményre, de sikerült megpillantania egy oly igazságot, megteremtene egy oly conceptiót, mely ha nem is transcendens deductív, de immanens inductív alakjában az egész modern philosophiának és tudománynak alapja. Értjük az evolutio, az egyetemes világfejlődés eszméjét.



A német idealismus absolutum tanának két következménye testesül meg Hegel rendszerében. Az egyik, hogy lét és gondolat azonossá válván, az absolutum valami *ζατ' ἐξοχόν* rationalis gondolattal megfogható lesz: maga az ismerés abszolúttá válik. A másik igen fontos következmény pedig az, hogy Hegel az absolutumból absolut actust csinálván, de egyúttal azonosítván ez actust magával a világfejlődéssel, ez által az absolutum eszméje *a világrend dynamikájával* jött kapcsolatba, szóval mint az *evolutio forrása* jelenik meg.

A magánvaló problémája ily módon ismét metaphysikai kérdéssé vált; kikerült a *kritikai ismeretelmélet* szempontja alól, melyet, mint fönnebb láttuk, ép Kant adott meg neki. Hegel már a kritikai ismerettan lehetőségét is megtámadja, annyira megszűnt az ismeretelmélet, mint külön disciplina szerepelni, annyira feloldódott teljesen a metaphysikában. „A criticismus azon törekvése — úgymond <sup>1</sup> — hogy az ismeret határait előre kijelölje, hasonlít azon emberhez, ki nem akart előbb vízbe menni, mielőtt úszni tudott volna.“ Ezen egészen téves álláspont vezeti Hegelt arra, hogy elvetvén a kritikai ismerettan eszméjét in medias res, mindjárt a gondolat dialectikus mozgásának vázolásával kezdi philosophiáját. Pedig már akkor Fries kimutatta, kinek tanait Hegel nagy mértékben megveti, <sup>2</sup> hogy ez ellenvetés talán érvényesíthető Kant ellen, kinél valóban homályos, hogy honnan veszi az ismerésnek és általános feltételeinek képzetét, sőt ezek tudatát a tapasztalattól független a priori ismerésnek tartja, de nem alkalmazható minden kritikai ismerettanra, mert hisz ismerésünk természetének, feltételeinek és határainak megállapítása nem zárja ki, sőt szükségessé teszi az ismerés empirikus folyamatának a megfigyelését. Hegel ez eljárása rendkívül jellemző arra nézve, hogy mivé lett a magánvaló problémája, a mi még élesebben mutatkozik bölesészünk következő tanában.

Az absolutum, vagyis az eszme dialectikus mozgásában világgá realizálódik, majd pedig az emberben, nevezetesen a philosophiában öntudatra ébred, önmagába tér. A kérdés most az, hogy mikép merül fel a gondolkodó emberben az Absolutum

<sup>1</sup> Hegel's sämmtliche Werke, 1832--1840. XV. k. 657. l.

<sup>2</sup> V. ö. Hegel, Geschichte der Philosophie. Werke. XV. 645. és Philosophie des Rechts. Vorrede VIII. 11.).

eszméje az adott világ szemléletéből, vagy Hegel nyelvén : micsoda logikai folyamat által tér az abszolútum önmagába, ébred önmagának tudatára? E problémát azon vizsgálat van hivatva megoldani, mely az ismerés genesisét kutatja, a mint az az abszolútum eszméjévé érlelődik. Ez eszme fölmerülésével az emberben ébredvén az eszme öntudatra, ez eszme érlelődési folyamata azonos lesz a szellem megjelenésével a világban, a tudat és az öntudat megszületésével. Ezért Hegel rendszerében az ismerettan körébe vágó problémák azon része, mely nem nyert még megoldást az eszmevilággá való válásának tanában : a logikában — mint a *szellem phaenomenológiája* (*Phaenomenologie des Geistes*) jelenik meg.

Láthatjuk, hogy a magánvaló problémája a német idealis-musban nem ismeretelméleti kérdés többé, mely metaphysikai előföltevések nélkül magának az ismerésnek elemzése alapján fejthető meg, hanem egy sereg tisztán transcendens problémában oldódik fel, melyek annál kevésbbé viszik előre a kérdés tudományos formulázását, mert minden kritikai ismerettani ellenőrzést lassanként elhárítanak maguktól.

*Dr. Pauler Ákos.*

(Vége köv.)

## SWIFT JONATHAN, A BÖLCSESZ ÉS POLITIKUS.

— Hatodik közlemény. —

Laputa, Balnibari, Luggnagg és Glubdrubdrib szigetek, melyeket Gulliver 1707-ben fedez föl, midőn Robinson Vilmos a „Jóremény“ kapitánya szerződte őt hajójára, Japántól nyugatra fekvő szigetek. Holland kalózok fogják el utazónkat, kiteszik egy lakatlan szirtre s ott hagyják. Már-már kétségbe esik élete fenttarthatása felett, midőn a levegőben csodásan fénylő nagy szigetet lát, mely feje fölé kerekedik. Jeladásaira a szigetről karszéket bocsátanak le, melybe ő beleül és fölhuzatván, a matematikusok országába kerül. Az uralkodó faj itt csupa exact-tudományokkal foglalkozó egyénekből áll, kiknek féloldalt hajtott fejében fél szemük mindig befelé fordul, a másik pedig a zenithre irányul, maguk pedig a számításokba annyira elmélyednek, hogy szolgálóknak kell őket marhahólyag zörgővel fejbe vagdosni, nehogy fejükkel neki menjenek falnak, útmutatónak, gödörnek és csatornának. Ruházatuk csupa zeneszerszám rajzával és az égitestek képeivel vala díszítve, a király is csupa mérnöki szerszámmal dolgozott, midőn utazónkat eléje vezették s csak két zörgőnek fejéhez vagdaltatása útján volt szórakozottságából fölébreszthető. Midőn észreveszik, hogy Gullivernek nincs szüksége a zörgő segélyével magához térítésre, igen csekély véleménynyel viseltetnek értelme iránt. Barátságosan megtraktálják azért az egyenszáru háromszög alakra vágott juhezombbal, a cikloid alakú pudinggal, a rhomboid-alakú marhapecsenyével, miközben egyéb étkeket is hordanak fel, melyek hegedű-, hárfa-, fuvola- és egyéb zeneszerszám alakúak. Ebéd után egy zörgős-szolgával ellátott tudós jó Gulliverhez, hogy őt Laputa sziget nyelvére oktassa, majd egy szabó, ki négyszögelési művelettel méri föl testét,

hogy ruhát készítsen neki. A ruha el is készül, de igen rossz, mert a szabó egy számítási hibát követett el, valahol minust vehetett a plus helyett, de ez mindegyre előfordul e nemzetnél s nem is igen adnak az ilyen kis baklövésekre. Hasonló eljárásnak esik áldozatul a királyi hangverseny is, melyen minden egyes zeneszerszámon virtuóz muzikusok teljes három óra hosszant egyszerre játszanak, de kiki magának s ebből pokoli hangzavar áll elő. Szerencsére egyik se hallja a másik zenéjét s így nem zavarják egymást.

Maga a lebegő sziget, melynek „Laputa“ elnevezése a philologusok szerint vagy a „lap“ (magas) és „untuh“ (kormányzó) szavakból, vagy (Gulliver véleménye szerint) „lap“ (csillogás) és „utet“ (domb) szavakból lesz, egy szigetektől álló birodalom kormányzó városa, melyet a tudósok (s a főtudós, a király) a mágnesség törvényei szerint dirigál azon sziget fölé, a melyik fölé akar jutni. Hol a lebegő szigetről ereszkednek le a kormányzottra, hol erről szállanak föl arra külön engedélylyel. A kormányzó szigetnek élelemmel ellátása alulról történik.

A kormányzott szigeteken közönséges emberfaj lakik, a kormányzó szigeten a tudós faj, mely nagyeszű a matematikára, elméleti mértanra, általában az exakt tudományokra, de ferde és gyámoltalan a gyakorlati élet minden követelményével szemben. Házaik rosszul épültek, minden faluk ferde, mert e tudósok az alkalmazott mértant mélyen megvetik, mint általában mindent, a mi nem az elméleti tudományokra és a zenére vonatkozik. Swift itt éles észszel kapcsolja össze a két foglalkozást, mely látszólag oly különböző egymástól s alapja mindegyiknek mégis egy: a számtani beosztás, mely a matematikában az egységgel eszközölhető műveletekben, a zenében pedig az üteny felosztásaiban és szabályosságában, a törtek alkalmazásában zenei hangokra nyilatkozik meg. Éles megfigyelés nála az, hogy a hangok világában élő egyén a köznapi életben teljesen gyámoltalan, ép úgy, mint a valódi matematikus, kinek alapjellemtvonása az elmélyedés és ebből kifolyólag a határtalan szórakozottság. Erészben a legszórakozottabb ember nevét a nagy Newton érdemelhette meg Swift kortársai között, mert rajta történt az meg, hogy szolgálja a könyvtár létráján órahosszant füllábon állva látta őt, holott több ízben hívta ebédelni s mindannyiszor még ugyanazon füllában állott, kezében nyitott könyvével, melybe elmerült. Az

egy Newton itt ezer alakban látható, de a matematikusok hazájában a tudósoknak egyéb érdekes faja is megterem.

Ilyen válfaj a kísérletezők és tervelők osztálya, mely a lagadoi Akademiában üzi kísérleteit. Ötszáz czellában és teremben van ugyanannyi akademikus és végzi birkatürelemmel önmaga által kitűzött munkáját. Az első teremben hosszúszakálú, nagyhajú férfiú von ki nyolcz év óta az ugorkákból napsugarat s azt légmentesen elzárt palaczkokban conserválja. Még nyolcz év kell neki, mint mondá (vagy esetleg egy-két évvel több) s ő képes lesz arra, hogy e kormányzó kertjét olesón elláthatja napsugarakkal. Panaszkodott, hogy kísérleteire nem nyer elég pénzt s az ugorka igen drága. Utazónk előre értesítve lévén a felől, hogy a tudósok tőle pénzt fognak koldulni, ad is a kísérletek folytatására némi aprópénzt az ugorka-tudósnak. A második terem ajtaját megnyitván, oly pokoli bűz csapta meg orrát, hogy vissza akart térni, vezetője azonban betolta az ajtón. Végtelenül mocskos férfiú lépett ott eléje s ennek ruhája, arca és kezei emberi bélsárral voltak tele s célja az, hogy a bélsárból főzés, sütés, párolás segélyével a nyál, epe és szag eltávolításával, visszaállítsa az eredeti tápanyagot. Kísérleteire az akadémiától naponta egy tonna bélsárt nyer, melyet ő lehetőleg feldolgoz. Örömmel ölelte meg a látogatót, a mint hallá, hogy érdeklődik kísérletei iránt, de ezt az ájulástól csak a gyors menekülés menté meg.

Más tudós a jégből akart löport jegeczesíteni s nagy dolgozatot irt a tűz kovácsolhatóságáról; meg másik az építészet új módszerét találta ki, hogy először a tetőt építi meg s csak azután halad lefelé az alapzatig; egy vak számos világtalan tanítványával színeket kevert a festők számára; a harmadik disznókat képezett ki földművelésre. Módszere t. i. abban állott, hogy a földbe nyolcz hüvelyknyi mélységbe makkszemeket, datolyát, mogorót és egyéb hizlaló tápszeret ázott be, egymástól hat hüvelyknyi távolságban: a disznók most már a táplálékért feltúrják a földet egész rendesen s egyúttal rögtön meg is trágyázzák azt. Az eddigi eredmények ugyan igen költségesek voltak s kevés magot adtak, de Lagado akadémiaja bizott e módszer jelességében. Hasonlag nagy reményeket tápláltak egy oly tudós működése iránt, ki a pókhálókából akart tartós és szépszinű szöveteket előállítani. Terme tele volt a pókok ezreivel, melyeket színes legyekkel etetett a tudós, hogy a táplálék színe befolyással legyen a

pókháló színére is. Még csak a színes legyek számára kellett gummi, olaj és egyéb tartós ragadós tulajdonságú anyagokból megfelelő táplálékot kitalálni, hogy a pókháló tartósságra is tegyen szert. Más tudós még teljesen csupasz birkákat akar előállítani, a lovak patáit kővé keményíteni, a márványt puha párnává lágyítani, stb., mely célból ötven munkatárs dolgozik szakadatlanul az ő vezetése alatt.

Ezek az Akadémia gyakorlati tudósai; az épület másik részében vannak az elméleti tudósok elhelyezve. Egy tanár itt körülbelül negyven fiút tanított a gondolkozásra egy gépezet segítségével. Egy nagy keretben ugyanis beírt kockák voltak sorban sodronyokon, ezeket vasfogantyúk segítségével forgatták mind a négy oldalról. Százhatvan ilyen fogantyú megcsavarásával mindig más-más szavak kerültek sorrendbe s ha akadt egy sorban négy, öt szó, mely egy mondatot tett ki, ezeket egymásnak lediktálták. Minden kocka minden lapján egy-egy szó volt s ezek bölcsészeti, theologiai, költészeti és matematikai fogalmakat fejeztek ki. Most már ha egy ilyen keretet hat óra hosszat forgattak és a kijövő mondatokat betanulták, a nevezett tudományoknak kulcsát megnyerték s azokat még külön vastag kötetekbe összeírták. Ha kellő tökével ötszáz ilyen keretet lehetne fölállítani, a tanár szerint nem volna többé oly tudományos kérdés, melyre ezek kimerítő választ ne tartalmaznának. Hasonló keretekkel mutatta be az igeragozást, mely minden forgatással változó módot és időt mutatott.

A nyelvtudományi osztály kiváló figyelmet érdemel ez Akadémiában. A tudósok egyike azon fáradozott, hogy minden három, négy szótagú szót egy szótagúvá alakítson át; a másik a beszédet az emberi szervezetre károsnak tartván, mert ez által a tüdő horzsolódik, a szavaknak megfelelő jelek kifundálásán törte fejét. Csakis a fecsegésre született nők s a buta tömeg ellenállásán mult, hogy az Akadémia a teljes jelbeszédet el nem fogadta a szók közlése helyett, a tudós azonban azzal vigasztalhatta magát, hogy a csöcselék mindig ellensége a tudománynak. A tudósok egy része elfogadván azonban e jelbeszédet, azt megfelelő anyagra vitte át s ez anyagot batyuban a hátán magával hordotta. Most már egyéb se kellett, mint hogy értekezésük alatt kényelmesen üljenek le, szedjék elő a jeleket tartalmazó batyut, keressék ki a jeleket s így órahosszat értekezhetek egymással. A dolog

kissé lassan ment a keresgetéssel, de végre is megértették egymást. Egy rövid beszélgetés anyagát ki-ki zsebében hordhatja. hosszabb beszélgetésre azonban egész batyu kell. Előnye még e módszernek az is, hogy a világon mindenütt megértenék, csak a jeleknek kell közöszönek lenni, megállapodás szerint. Íme a Swift volapükje, a világnyelv kérdésének megoldása hieroglyphiek segítségével.

A politikai osztályban igen unta magát Gulliver, mert az ottan működő tagok a fejedelmek számára javaslatokat dolgoztak ki, hogy azok kegyenceiket bölcsesség, erény és képességek szerint válogassák, hogy a ministerek az ország jólétére legyenek tekintettel s a szolgálatban az érdemet és tehetséget jutalmazzák s hogy a hivatalokra az alkalmas emberek jussanak. Figyelemre méltó terve van ezek közül egy orvosnak, ki igen jól tudván azt, hogy a politikai tanácskozásokra mély befolyása van az emberi szervezet állapotának, azt javasolja, hogy a tanácskozó testület tagjai előzetesen orvosok által vizsgáltassanak meg s a szükséges haslajtóval, hánytatóval, corrosívával, astringentiával, palliatívával, acustikával stb. láttassanak el, miáltal egészségi állapotuk egyformára hoztván, tiszta észszel, egyhangú határozatra jutnának igen gyorsan.

Tekintettel továbbá arra, hogy a ministereknek igen gyöngé az emlékező tehetsége, ajánlja egyik tudós, hogy mindannyiszor, valahányszor egy kérvényező a ministertől távozik, annak egy fricskát, csipést, hasbavágást, vagy nadrágján alkalmazott tűszúrást adjon emlékül, hogy valahányszor előfordul ügye, a minister mindig megemlékezzék arra és gyorsabban intézze el azt. A nem egyforma gondolkozású politikusokat pár szerint összeállítva, egyszerre fűrészelendő szét koponyájuk és egy-egy agyféltekéjük kieserélendő, miáltal minden politikus önmagában egységes pártállásúvá lesz. A mi az agyvelők mennyiségét és minőségét illeti, az orvos biztosítá Gullivert, hogy egyik politikus se fog vesztetni vagy nyerni e csere által.

Megfontolandó kísérlet az adó-rendszerben a bűnök és balgaságok megadóztatása, melyet kire-kire a polgártársaiból álló jury vetne ki; a másik terv szerint azon testi vagy szellemi tulajdonság lenne megadóztatandó, mely az illető hiúságának tárgyát képezi; legnagyobb adót a két nembeli lakosság azon tagjai fizessenek, kik a másik nem előtt nagy kedvességnek örven-

denek. Nem szabad azonban becsület, igazságosság, bölcsesség, és tudomány szerint vetni ki az adót, mert ezt senki sem ismeri el polgártársaiban s így az állam igen rosszul járna. A nőknél nem vehető hasonló adóalapnak az állhatatosság, hűség, szüzieség és jólelkűség, mert a behajtás költségét sem fedezné a befolyó adóösszeg.

Kiválóan érdemes munkát végez egy tudós, ki a királyok érdekében a gyanús egyének ürülékét teszi állandó tanulmány tárgyává. Semmiből se lehet szerinte az emberek gondolkozására oly biztosan következtetni, mint az excrementumokból, melyek színe, szaga és állaga biztosan megállapítja az illető lelki állapotát. Bizonyításul a tudós előadja, hogy midőn kísérletképen folyton királygyilkosságra gondolt napokig, excrementuma epéőbb színű és csipősebb szagú volt, mint midőn csak zendüléseken s a főváros fölégetésén törte fejét, ugyancsak megfigyelési czélból. Gulliver a tudósnak némi irányelveket adandó, más országokban szerzett tapasztalatait bocsátja rendelkezésére. Ismer ugyanis oly országot, melyben az ilyen összeesküvéseket és ezek felfedezőseit hivatalos úton gyártják, mert ott a nép egy része kémkedéssel, árulkodással, vádaskodással és hamis eskü letételével foglalkozik, melyek azoknak tetemes jövedelmet juttatnak a bevádoltak vagyonából. Azon szokás uralkodik ugyanis az említett országban, hogy a bevádolt egyének vagyonát elveszik, levelezését lefoglalják s az azokban előforduló kifejezéseket kimagyarázzák. Így pl. ha az illető egy sánta kutyaról szól benne, az támadásra készülő kül-ellenséget jelent (a magyarázók a sánta kutya alatt Stuart Jakabot, a III. Jakab név alatt ismert trónkövetelőt értik), egy kamaraszék alatt egy titkos tanácsost, egy csomó lúd alatt az államtanácsot kell érteni, pestis alatt az állandó hadsereget, a köszvény főpapot, az akasztófa államtitkárt, az éjjeli edény lordokból álló bizottságot, lyukas rosta egy palotahölgyet, a kloaka kifejezés az udvart jelenti, stb. Ha azonban ez sem vezet célra, akkor az egyes betűknek adnak gyanús jelentést, pl. a nagy N. betű politikai összeesküvést jelent, B. lovas-ezredet, L. hajóhadat, stb. Most már ezekből igen könnyen ki lehet a király, hadsereg és állam elleni összeesküvést és hűtlenséget sütni, mint azt az Atterbury ellen folytatott pör bizonyítja, ki ellen a végletekig menő kémkedést alkalmazták. Igaz, hogy Atterbury bűnös volt, de az angolok előtt gyűlöletes kémrendszer alkalmazása irá-



nyában az alkotmányos és polgári jogaikra kényes polgárokat igen felingerelte Walpole kormánya ellen. Erre vonatkozó ezélzás itt Swift művében a laputai tudós rendszere.

Gulliver, miután e tudóssal kimeríté az akadémiai látványosságok legfőbbikét, elhatározta, hogy odább utazik. A Laputához tartozó szigetek másikat Glubdrubridnek hívják, a mi e táj nyelvén bűvészek szigetét jelenti. Itt újra bő alkalma van az érdekes tapasztalatokra. E sziget kormányzója ugyanis az elhunytak szellemei felett rendelkezik és Gulliver mulattatására tetszés szerint idézi meg azokat. Gulliver természetesen a történelem nagyjait óhajtja látni s e kívánsága teljesül: Nagy Sándor megjelenvén, bizalmasan közlé utazónkkal, hogy ő dözsöléseiben kapott lázban halt meg, tehát nem mérgezték meg, mint a hogy az iskolában tanítják, Hannibal is meczáfolja azon történelmi hazugságot, mintha az Alpokon átkelése alatt eczettel repesztette volna meg a sziklákat, Caesar és Pompeius serge élén jelenvén meg, majd a római senatus környezetében, Gulliver összehasonlítást eszközöl a félistenek és hősök közül álló római államtanács és azon másik modern (az angol) között, mely olyan, mintha csupa zsebtolvaj, szatócs, haramia és kerítő alkotná. A tudósokkal se jár sokkal jobban, de a mi kíváncsiságát kiválóan felkelti, az az előkelő családok valódi őseinek kinyomozása. S e részben meglepő tényeket kell tapasztalnia: a mint hazája és más európai országok királyi családjainak valódi őseit akarja látni, a királyi ősök helyett egyik családban két hegedűst, három vidám udvaroncot s egy olasz főpapot, a másik királyi családban egy borbélyt, egy apátot és két bibornokot talál királyi ősök gyanánt. (Amabban könnyű a Stuartokat, emebben a francia Bourbonokat felismerni, amott Rizziot, itt le Daim Olivért, Mazarint és Richelieut.) Most érti már Gulliver, mért öröklődik az egyik királyi családban át a nagy állkapocs, miért van a másikban két nemzedéken át csupa gazficzkó, a harmadik miért bővelkedik a hülyékben, mért mondhatta jogosan Polydorus egy igen előkelő családról, hogy abban „*nec vir fortis, nec foemina casta*“: mért öröklődik át egyenes ágon, mint a görvélyes daganatok tünete a kegyetlenség, csalfaság és gyávaság, midőn látja, hogy a nemzedékek ősei apródok, lakájok, kocsisok, hamis játékosok, hegedűsök, színészek, tiszték és gazficzkók.

Különös undor fogta el azonban, midőn az újkor történetét

veszi vizsgálat alá a szellemek saját vallomása alapján s látja, hogy jellemtelen írók, mint tulajdonítják a hőstetteket olyanoknak, kik koruk leggyávább emberei voltak, a legbölcsebb tanácsokat ostobáknak, az őszinte szót aljas hízeltököknek, római erényt a hazaárulóknak, istenfélelmet az atheistáknak, szüziességet a legkicsapongóbb kéjenczeknek, igazmondást a kémeknek és árulkodóknak; mennyi ártatlan, igaz ember szenvedett halált vagy száműzetést a miatt, mert a ministerek a bírák megvesztegethetőségét felhasználták, mint jutottak közönséges gonosztevők a legmagasabb tisztségekre, rangra, nagy vagyonhoz; mily része van a világtörténelem nagy eseményeiben a rimáknak, keritőknek, élősdieknek és bohócoknak; mily indokai vannak a nagy forradalmaknak; mily sok nagy esemény indul ki egy királyi ágyas hálószobájából, honnan az egész államtanácsot vezetik. Gulliver elszörnyedve hallja egy nagy hősként ünnepelt tábornok szellemétől, hogy gyávaságának tulajdonítható egy nagy ütközet megnyerése (úgy látszik a Montecuccolik fajja előtte is ismeretes volt!), hogy egy tengernagy csak azért győzedelmeskedett az ellenségen, mert összejátszása az ellenséggel nem sikerült, úgy hogy átadhatta volna saját hajóhadát annak; három király tesz előtte vallomást, hogy uralkodásuk hosszú tartama alatt tudatosan egyetlen érdemes embert sem léptettek elő s ha véletlenül az mégis megtörtént, ez csak tévedésből vagy a minister árulásából származhatott s ha ők most új életre kelhetnének, többé ilyen tévedés nem történhetné meg. Ugyanezek bebizonyítják Gullivernek, hogy a királyi trónt csak a rendszeres közromlottság tarthatja fenn, mert a valódi erény a legnagyobb akadály a államügyek vezetésének.

Most már a nagy vagyonok és előkelő czimek eredete iránt érdeklődik utazónk és szörnyűség, a mit tapasztalnia kell. Még megbocsátaná, ha csupa hamis eskü, kapzsiság, csalás és csábítás útján jutottak volna ezekhez az illetők, de azt látja, hogy néhányan természetellenes bűnöknek köszönhetik gazdagságukat, mások azon előzékenységüknek, melylyel nejüket vagy leányukat másoknak átengedték, ismét mások annak, hogy fejedelmüket és hazájukat elárulták, némelyek a mérgezésben jártasságuknak, jogesavarási ügyességeknek s az ártatlanok kifosztogatásában tanusított művészetüknek. Viszont, midőn azon egyéneket keresi, kik az államnak és uralkodóknak a valódi nagy szolgálatokat

teljesíték, melyekért a gonosztevők nyertek jutalmat, akkor alig áéhány egyén lép eléje s nagyrészt olyan, ki mint gazember és nruló szerepel a világtörténelemben. Ezek lesütött szemmel járnak, rongyosan, mert hiszen a legtöbbben nyomorban és becstelenségben haltak el, lia ugyan nem bitón vagy vérpadon. Íme a valódi érdem jutalma a történelem osztó igazsága szerint!

Ha Swift művének e satirikus részeit olvassuk, ismét bámulunk kell azon, mennyire megelőzte korát s mennyiben megy utána az eszmék kifejlesztésében és széles kidolgozásában a XIX. század. Ott látjuk az átöröklés tanát, melyet tudományná századunk vége felé Lombroso fejlesztett ki Darwin nyomán; itt a Gförer-féle történeti iskola alapjait; itt találjuk meg a nagy vagyonok eredetének kutatását, mely a legújabb nemzetgazdasági iskola vizsgálódásainak is tárgyát képezi; ő az első a világirodalomban, ki a „történelmi hazugságok“ helyreigazításának szükséges voltát bemutatja s így ha csak ez eszméket emelem is ki Gulliver III. részéből, látható, hogy az egész világ történetét áttekintő bölcsész úttörő volt oly tudományok regenerálásában is, melyek művelése nem tartozott szorosan élete feladatához s útmutatója későbbi századok tudományos irányainak.

Nem bucsúzzhatunk el Laputától s a hozzátartozó szigetek-től, hogy Swift életbölcséségének és költői intuitiójának egyik bámulatos tanujelét bővebben ne tárgyaljuk. Luggnaggban ugyanis feltalálja az önmagukat túlélt nagy férfiak, a halhatatlannok fajtát, melynek leírása egyúttal saját sorsára vonatkozó jóslat is és a legmélyebb emberismeret tanujele. Midőn ezt írja, élete hatodik évtizedének befejezése előtt áll s előre látja, hogy maga is ilyen „halhatatlan“ lesz, e fajnak minden utálatosságával, melyet megrázó tanulságul ír le részletesen. Igen érdemes e leírás a megszivelésre, mert nincs ország, melyben igen csekély belső értékű halhatatlannok ne lennének s melyben a Swift által bemutatott bölcs rendszabályok velük szemben el ne kelnének.

Gullivert egy ízben kérdi egy rangbeli ember, látta-e már a „struldbrugg“-okat, az ország halhatatlanjait. Midőn ő tagadólag válaszol, elmondják, hogy ez országban élnek oly egyének, kik már születésükkor homlokukon egy garas nagyságú kerek foltot hoznak magukkal a világra s ez annak a jele, hogy soha meg nem halnak. Az országban jelenleg ezerszáz ilyen halhatatlan él: a legifjabb egy három éves kis lány, a legidősebb oly vén,

hogy életkorát csak megközelítőleg lehet kiszámítani. A halhatatlanok születése azonban tiszta véletlen, megteremhet az minden családban, de gyermekeik ismét ép oly halandók, mint őseik voltak. (Már e pár megjegyzésből láthatjuk, hogy itt az úgynevezett nagy emberekről van szó, kik bármely sorsú családból származhatnak, de kik gyermekei ép oly kis emberek lesznek újra, mint őseik voltak, a mivel a legújabb korban „herbertismus“-nak nevezett társadalmi intézmény jogosulatlanságát bélyegzi meg Swift előre.)

Gulliver elragadtatva hallja e hírt s elképzei, mily dicső fajt képezhetnek a struldbruggek. Előre tudva, hogy halhatatlanok, mily bölcsen intézhetik életük folyását, mint szerezhetik meg gondtalanul a rengeteg tapasztalatot, gyümölcsöztethetik azt az ország javára bölcs tanácsok képében, mily boldog ország lehet, mely ezerszáz ily egyénnel dicsekedhetik. Alig várja tehát a boldog pillanatot, midőn e csodás lényekkel, a struldbruggekkel társaloghat és fölényes szellemük gazdag kincstárát saját hasznára fordíthatja. Elragadtatása felett a lugnaggiak azonban szánozkodólag mosolyognak s e szánoalom fokozódik, midőn Gulliver előadja, mit tenne ő, ha ily halhatatlan lenne. Először is vagyont gyűjtene s miután erre lenne vagy kétszáz esztendeje, az ország leggazdagabb emberei közé tartoznék. Ezen kívül csak a művészeteknek és tudományoknak élne, az egyes fejedelmek és kormányok uralkodásáról rendszeres naplót vezetne és tapasztalatait erre alapítaná, mi által a bölcseségnek és tudománynak valóságos tárlházává lehetne. Hatvan éves korán túl nem nőszülne meg, hanem nyílt házat tartana, maga köré gyűjtve a tehetséges ifjakat, kiket magához hasonló bölcsökké képezne ki. Rendes társaságát ezeken kívül csak a maga korabeli vagy idősebb halhatatlanok képeznék, kik bölcsességét is közhaszonra gyümölcsöztetné; ezen kívül külön személyes élvezetét képeznék azon isteni színjáték, melyet a világ folytonos átalakulásai a megfigyelő és gondolkodó emberi elmének nyújtanak, ha ez sem vizáradás, sem forradalom, sem egyéb emberi vagy természeti változások szeszélyeitől nem tarthatva, örök létet nyerhet. Élete hosszú folyásán felfedezhetné az emberiség általános gyógyyszerét s az örökmozgonyt, megélné a legnagyobb találmányokat, melyek előre viszik az emberiséget, megfigyelhetné a csillagászat legcsodásabb tüneteményeit, túlélhetné és megérhetné a róla mondandó jósla-

tokat, az üstökösök visszatérését, a hold, nap és egyéb csillagok változásait.

Midőn Gulliver ezeket mind elmondja, társa előadja neki a valóságot a struldbruggokra nézve. Elmondja, hogy e halhatatlanok létezésének Luggnagg egyetlenegy hasznát veszi: azt, hogy itt nem irtóznak az emberek úgy a haláltól, mint a föld egyéb részein. Ha valaki egyszer látja a struldbruggokat, az a halált örömmel üdvözlí és hívására szívesen megy, mert az életet a halhatatlanok utálja meg. Ezek ugyanis csak addig tartják meg testi és szellemi üdeségüket, a meddig a többi halandó, de már harmincz éves korukon túl mélabú szállja meg őket és ez fokozódik nyoleczvan éves korukig, a midőn aztán az aggkor hibái fokozott mértékben törnek ki rajtuk. Gyerekesek, önzők, irigyek, makacsok, mogorvák, hiúk és fecsegők lesznek, mihez még a barátság és egyéb emberi érzélem iránti teljes érzéketlenség járul. Az irigység és kapzsiság főjellemvonásukká válik s különösen az ingerli őket vágyra, a mi az ifjagnál a bünt, az idősebbeknél a halált szokta előidézni. Semmi másra nem emlékeznek vissza, csak arra, a mi ifjúkorukban történt velük, sokszor erre is igen hiányosan. A híres „legöregebb emberek emlékezete” sehol sem oly üres beszéd, mint épen ezekben. Legszánandóbbak azok, kik egész gyerekesekké válnak, de viszont ezek iránt nagy elnézést tanusít az egész ország, mert ezek legalább a többinek gonosz tulajdonságaival nem bírnak.

Velük szemben külön törvényes intézkedések állanak fönn. Ha egy himnemű struldbrugg egy nőneművel egybekél, házasságukat a törvény felbontja akkor, midőn az ifjabbik a 80-ik életétvet eléri, mert a férfi különben is súlyos sorsát nem akarja még egy utálatos vén banya terhével nehezíteni. Nyoleczvanadik éven túl mindegyiket törvényesen halottnak tekintik, vagyonukat elfoglalják örökösök, csak egy kis összeg marad meg eltartásukra, a szegényeket az állam tartja el hivatalból. Köztiszttséget nem viselhetnek, földet nem vehetnek vagy bérelhetnek, tanuk gyanánt nem vehetők elő pörökben vagy határigazításoknál. Ennek magyarázata az, hogy ha hivatalosan nem vennék el tőlük a vagyont, lassacskán az egész ország anyagi ereje e vén állatok kezébe kerülne, kik azt rosszra használnák, vagy csak olyanokat részesítenek abban, kik az ő gyöngéiknek hizelegve, csalással jutnának tőlük vagyonhoz, miáltal a közjellemtelenség

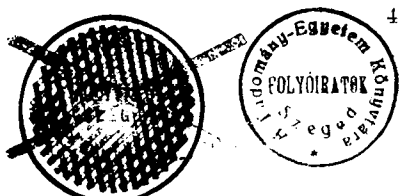
uralkodó elvvé válnék. Tanuskodni meg azért nem szabad nekik, mert az igazság iránt nincs érzékük s így igazmondást várni nem lehet tőlük. De meg ezen kívül emlékeztetik tényleg annyira meggyöngül, hogy a legközönségesebb fogalmakat elfelejtik, olvasni se tudnak, mert míg kinnal végigbaktatnak egy mondaton, a végén elfelejtik az elejét egészen. S miután az ország nyelve is mindig változik, a nyelv fejlődésével, a struldbruggek nem értik meg az előbbi nemzedék nyelvét s már egymással sem érintkezhetnek, egyik struldbrugg-nemzedék idegen a másik előtt, valamennyien pedig idegenek az ország népe előtt. Ezért, ha egy struldbrugg születik (a mi épen Gulliver ott tartózkodása alatt történt), a szülők azt valódi csapásnak tekintik és elszomorodnak rajta. Szerencsére alig három-négy születik száz esztendő alatt s így a csapást enyhíti annak ritka volta. De a népség épen csapásszerű jellegük miatt, megveti őket, mint felesleges közterhet, kik haszon nélkül emésztik el évezredekken keresztül az annyi hasznos polgár fentartására szükséges eledelt. Gullivernek volt alkalmja a struldbruggekot láthatni s undorát nem fojthatta el, midőn e kopasz, fogatlan, ocsmány vénségeket egész csapatban szemlélte, mint igazi föld-terheit; undora csak akkor növekedett még, midőn a halhatlan nőket látta, a legfőrtelmesebb, vartyogó szipirtyókat, földszinű arczbőrükkel és kihalt szemükkel s ha az ország törvénye nem tiltotta volna, kért volna ezekből egyet-kettőt, hogy elvihesse Európába, hol bizonyára elegendő lenne látásuk a halál-iszony legyőzésére. Ekkor látja csak, mily óriási jótétemény a halál s mily szörnyű büntetés az örök élet.

Swift egész könyvében nincsenek megrendítőbb lapok, mint a melyek e halhatatlanok leírását tartalmazzák. Nézzünk szét magunk körül a civilizált államokban s itt látjuk a struldbruggekot, csakhogy a míg azok a luggnaggiak között közmegvetés tárgyai, addig Európában minden gyöngeségük, gyalogságuk és vétkeik köztiszteletben, elnézésben és kényeztetésben részesülnek. Elgyengült agyuk szüleményei Európában remekműveknek kiáltatnak ki, természetellenes vágyaiknak hizeleg az ifjabb nemzedék, bűneiket erényeknek tekintik. Swift az első író, ki meglátja a különböző nemzedékek örök harcát, mely az emberiség egyik ős-problemája, ha bővebben nem is fejti ki e gazdag themát. Egyénileg bámulatos tárgyilagosságot tanusít Swift, midőn

hajló életkorában saját vénségének előrelátható hibáit ily megdöbbentő képben mutatja be olvasóinak. Az akkor kapzsiságát, önzését, szívtelenségét, feledékenységét, elmaradottságát előre látja önmagán s ép ez teszi önsatiráját utolérhetlenül magassá, odaemelttven az életbölcészetnek új alakban megnyilatkozása által. Íme a vanitatum vanitas bámulatos bemutatása: dicsőség, halhatatlanság, hírnév, mint utálatos, megvetendő és másoknak terhére eső, a közérdeket gátló tulajdonságok!

Swift nőgyűlölete itt is még fokozódik, hogy majd a nős-tény-yahooban elérje csúcspontját. A laputai tudósok feleségei bujálkodó állatok, kik bármely pillanatban ott hagyják tudós férjeiket, hogy egy targonezás vagy szurtos kocsis ölelő karjai között áldozzanak fajtalan vérük gerjedelmeinek. A tudós férfi megveti a nőt, mint ész dolgában alanti fokon álló lényt, a nő viszont csalja férjét, a hol teheti, sokszor szemelättára, de a férj annyira elmerül matematikai számításába, hogy nem látja neje ölelkezését udvarlójával s ha az asszony biztos akar lenni a rajtakapadás ellen, férjének papírt, körzöt és egyéb mérnöki eszközöket ad s ugyanazon szobában engedi át magát kedvesének, a melyben férje dolgozik. A laputai minisiterelnök felesége, előkelő udvarhölgy, azon ürügy alatt, hogy egészségi állapota kívánja meg az utazást, Laputáról lement Lagado szigetére s ott több hónapon át rejtőzött. Midőn a király utána küldött és megkerestette, egy aljas csapszékben találták föl lerongyosodva, egy szurtos szolgálával vad-házasságban, kitől nem akart megválni, habár az őt mindenéből kifosztotta és részegségében mindig irgalmatlanul elverte. A minisiterelnök, ki gazdag ember volt, nejét szerette is, a mennyire egy matematikus minisiter ilyen érzelenre képes lehet, mindent megbocsátott és visszavette nejét, ez azonban összeszedvén otthon ékszereit, újra megszökött ugyanazon ronda szolgálhoz s azóta híre-hamva sínes. „Az olvasó azt hihetné, hogy ez eset Európában, vagy épen Angolországban történt meg“, — írja Gulliver, miből azt kell következtetnünk, hogy ez tényleg valami angol udvari botrányra czélzás, melyet azonban Grammont emlékirataiban hiába kerestem.

Gulliver negyedik utazásának leírásával eléri Swift írói működésének csúcspontját. Voltaképen ez után el kellett volna törnie tollát, hogy soha többet ne írjon az európai yahook számára, hisz az egész emberi nemnek oly mély megvetése és utá-



lása van a negyedik részben, hogy ennek érzetében logikátlanság még csak betűt is írnia bármely ember vagy osztály és ország érdekében. Azonban egyrészt ekkor már Swift benne volt a „*Posztókereskedő levelei*“ által megindított pénzügyi harcban, másrészt neki az írás életszükséglet volt mindaddig, míg értelme fáklyája ki nem aludt. Tehát írt ismét; igaz, hogy ezentúl megjelent iratai csak embertársai bosszantására vagy gúnyolására és kárára czélzó dolgozatok, melyek bátran megiratlanul is maradhattak volna, kivéven a fennebb említett „*Posztókereskedő levelei*“-t, mely műve többször megtagadott hazája, Irland javára szolgált, de melyről szintén kétes, hogy megírta volna-e Swift, ha ezzel Walpole miniszerelnökön nem állhat bosszút. Végeredményében tehát erről is elmondható, hogy ennek megírására is inkább az ártani vágyás és bosszúállás vezette, mint a közjó, a mi ekkori lelki állapotát tekintve, igen érthető indok.

„*Gulliver*“ negyedik részében előadja utazóink, hogy 1711-ben ismét útra kelvén, fogságba esik és végre egy lakatlannak látszó szigetre egyedül kitétetik. E szigetnek lakói kétfélék: nagy értelmességű lovak, melyek magas civilizáció fokán álló államot képeznek és aljas, majomszerű emberek, melyek a lovak által leigázott, utálatos állatfajt képeznek. Amazok a houyhnhnmok, emezek a yahook. Utazóink először a yahookat pillantja meg s az első példányokat így írja le: „Fejük és mellük szőrrel volt benőve, mely néhol kondor, másutt fürtös vala; szakálluk volt, mint a kecskékné, hátukon hosszú hajzat terült el, czombjuk és lábuk előrsze is szőrbenőtt volt. Testük egyéb része csupasz, úgyannyira, hogy testszinüket is megkülönböztethettem, ez piszkos barna volt. Farkuk nem volt, sem fartövéük nem volt szőrös, az anust kivéve, melyet, azt hiszem, a természet védett meg így, mert rá szoktak ülni. lefekvés előtt is, gyakran azonban hátsó lábaikon állottak. Magas fákra roppant ügyességgel tudtak felkuszni, mert erősen kifejlett karmaik voltak elől és hátul s ezek éles és horgas kajmókban végződtek . . . A nőtények nem voltak oly nagyok, mint a hímek, hosszú hajú, szakálltalan lények, mellük előlábaik között lefügg s majdnem a földet éri, mikor négykézláb járnak.“ Első találkozása a yahookkal igen kellemetlen összeütközésre vezet, melyben Gullivert csak gyorsan forgatott gyiklesője menti meg a szétszaggattatástól s egy houyhnhnmnak váratlan megjelenése, mire az ocsmány, gonosz állatok szétfutnak. Gulliver a böcs



lovat közönséges szép lónak nézi s meg akarja czírozgatni, ez azonban csakhamar oly fölénynyel lép föl vele szemben, hogy be kell látnia tévedését. Nemsokára rájön, hogy a böles lovak e sziget uralkodói s azok rendes társadalmi életet folytatnak ott, rendes nyelvtanuk és külön nyelvük van, melyet Gulliver is csakhamar megtanul, mert az a német-nyelvhez igen hasonló. Társadalmi életük alapja az erkölcsi tisztaság és a józan élet, melylyel roppant ellentétben áll a yahook életmódja.

Gulliver ezeken utálja meg saját faját s ezek leírása ad az utazások negyedik végének értéket. A böles lovak házai mellett egy piszkos ólban, nyakuknál fogva karóhoz kötözve, mint háziállatok élnek a yahook, éles karmaikkal az eléjük vetett dögök húsát marcangolva szét és mohón falva azt. Táplálékuk döglött tehén, szamár és eb húsa s uémi gyökerek, de ezeken kívül megesznek mindent, a mihez hozzájutnak, patkányt, egeret, férgekét és mindenféle gumós növényt, gyümölcsöt s különösen szeretnek valami gyökérfélét szopogatni, melytől lerészegszenek s akkor összeverekszenek s egymást össze-vissza verik, karmolják, néha agyon is ütik. Gulliver, midőn egy ilyen állat mellé állítja, rémülten és undorral lelkében veszi észre saját megdöbbszentő hasonlatosságát e szörnyeteghez s teljességgel nem csodálkozik azon, hogy a böles lovak őt is yahoonak tartják s az undorító szagú gyökerekkel és döglött szamár húsával kínálják meg. Értelmességénél fogva azonban más bánásmódban részesül, mint a többi yahoo, annyival is inkább, mert a böles lovak nyelvét hamar megtanulván, azokkal rendes társalgást képes folytatni, mire a többi yahoo nem alkalmas. Hogy azonban Gullivert is csak yahoonak tartják, a saját hazája (Anglia) és a többi európai országok szokásainak és intézményeinek elbeszéléséből és a szigetbeli yahook szokásaival és tulajdonságaival való összehasonlításból még világosabb lesz e körülmény. Ugyanis a szigetbeli yahooknak is megvan az a tulajdonsága, a mi az európai yahooknak, hogyha őt yahoo ötvennek való táplálékot kap, a felett összeverekszenek és mindegyik az egészet magának akarja megtartani. Ha egy döglött tehén kerül hatalmukba, csordaszámra rohannak rá és verekszenek rajta, a helyett, hogy békésen megosztoznának. Néha egy-egy csorda yahoo minden igaz ok nélkül megrohanja a másikat és nagy harez keletkezik közöttük, sőt némely vidék yahooi éjjeli támadással lepik meg a más vidék

yahooit, hogy kiirthassák azokat; ha e támadásnk balul üt ki, hazamennek s otthon maguk között verekszenek. Kiválóan szeretik a fénylő köveket, csillogó érzeket, melyekért még nagyobb verekedés van, mint a döglött szamarak húsaért. Ha valamelyik ilyet ás ki a földből, azt gondosan rejtegeti öljában, nehogy a többi elrabolja tőle. Egy ilyen vagyonos yahootól a böles lovak kísérletképen elcsenték az értéktelen fényes érczet s midőn az a munkából visszatért (mert a lovak a yahookat fogják az eke elé a szántásnál) és kincsét nem találta, úgy üvöltözött, mint egy veszett állat, hiába kínálták ennivalóval, nem kellett neki s bizonyára elpusztul bánatában, ha vissza nem adják neki hitvány érczdarabjait. Gyakran megtörténik, hogy két yahoo az ilyen talált fényes kő felett összevész s akkor harmadik tesz közöttük igazságot, azaz magának megtartja a vitás követ. Gulliver megjegyzi, hogy a yahook minden butaságuk mellett is okosabbak az európai perlekedőknél, kik nemcsak a vitás tárgyat veszítik el a pörben, de egész vagyonuk is rámeleg egy-egy csekély értékű tárgy feletti pörre.

Némely yahoo-törzsnek uralkodója is van, ez többnyire rútabb és gonoszabb, mint a többi köz-yahoo. Rendesen ez magának kegyenczet is választ, melynek egyéb feladata nincs, mint hogy a király lábait és egyéb testrészét nyalja s a nőstény-yahookat a király istállójába hajtja; a miért egy darab számárhúst kap. A kegyenczet a többi yahoo jobban utálja, mint egymást, a miért is az mindig a fejedelem közelében tartózkodik. Mindaddig hivatalában marad, a míg egy nálánál is alábbvaló nem akad, — a megbukott kegyencz aztán furcsa elbánásban részesül. Utódja, az új kegyencz az összes yahook élén rajta üt, a megbukottat legfogják s valamennyi yahoo rácsunyt. „Mennyiben alkalmazható ez a mi udvarainkra, kegyenceinkre és minisztereinkre“ — mondja Gulliver — „ezt nekem kellett megítélnem“. A yahook különben a nőstényeket közösen használják s ezek még viselőségük ideje alatt is érintkeznek a hímneműekkel, egyébként igen veszekedő természetűek. A tisztaságtól igen irtóznak az összes yahook; ők az egyetlen állatfaj a szigeten, mely betegségeket kap, többnyire a mértéktelen zabálástól; ilyenkor a böles lovak úgy gyógyítják meg a házi yahookat, hogy yahoo-ürüléket tömnek szájukba s azok attól rendesen kigyógyulnak. Van olyan yahoo is, különösen a kövérebbje, mely minden igaz

ok nélkül egyszerre csak egy sarokba huzódik, az ennivalót megveti, nyögdéssel, sóhajtozik és a földre fekszik. E spleent a böles lovak azzal gyógyítják, hogy az ilyen yahoot erősen megdolgoztatják s megkoplaltatják, mire unalmuk elmulik. A nőtény-yahoo igen buja természetű s mindenféle állati kaczerkodással csalogatja maga után a himeket, mielőtt magát átengedné nekik. Egy ilyen nőtény egyszer Gullivert is megcserkelte, midőn ez a patakban fürdött s csak az egyik böles ló bírta a nőtény ocsmány ölelésétől megszabadítani őt. A nem sikerült szerelmi támadás feletti bosszúságát a felsült nőtény arczfintorgatásokkal és nyelvtöltögetésekkel adta Gullivernek tudtára. Ha egy idegen nőtény a többi nőtény-yahoo közé kerül, azok körülszimatolják, vizsgálják, vicsorognak rája, pofákat vágnak és csácsognak körötte s a megvetés minden jelével üldözik. Egészen a yahoo-faj tanulatlan s a legközönségesebb munkán (pl. teherhordáson, ekvonáson, kocsihúzáson) kívül egyébre nem használható. Erős testalkatúak ugyan, de alattomosak, gonoszak, bosszúvágyók, árulók és konok természetűek. E rossz tulajdonságok a vöröszőrűekben még fokozottabb mértékben találhatók fel, mint a fekete-szörzettel ellátottakban.

Az európaiak és e szigetbeli yahook rossz tulajdonságai közötti hasonlatosság akkor lesz Gulliver előtt különösen feltűnővé, midőn saját hazája egykorú történetét (Anna királynő alatt) és az európai szokásokat adja elő a böles lovaknak. Elmondja Angolország részvételét a spanyol örökösödési háborúban, melyben körülbelül egy millió yahoo vesztette el életét, melyben legalább száz város pusztult el és ötször annyi hajót sülyesztettek el vagy tettek egyébként tönkre. Midőn Gulliver gazdája a böles ló az európai háborúk okát kérdi, az így foglalja össze a világháborúk okait: Háborút indít némely fejedelem azért, mert azt hiszi, hogy nincs elég földje vagy alattvalója; más ok a minis-terek romlottságában rejlik, kik urokat azért bonyolítják háborúba, hogy az alattvalók kiabálását ezzel elfojtsák s a rossz kormányzatot elpalástolják vagy a polgárok panaszainak más irányt adjanak; vélemények különbsége is okozta már pár millió ember halálát, például a felett, hogy a hús kenyér-e és kenyér hússá változik-e bizonyos pillanatban s a bor vérré (transsubstantiatio); vajjon egy darab fát csókolgatni kell-e vagy tűzbe dobni, (szentképek, feszület, képrombolás); miként czélszerűbb öltözni, feke-

tébe, vörösbe, fehérbe, vagy szürkébe; a kabát bő legyen-e vagy szűk, tiszta-e vagy piszkos (puritánok, Cromwell parlamentjének háborúja a pompakedvelő udvarral) stb. stb. A háborúk aztán annál véresebbek, minél csekélyebb ok miatt keletkeznek. Néha a miatt kezd két fejedelem háborút egymás ellen, hogy megtudja, melyikük volna képes a harmadikat kivenni országából, melyhez különben egyiknek sincs jussa; máskor azért rohanja meg egy hadsereg a másik békés országot, mert azt az éhhalál, dögvész vagy pártviszály elgyöngíté; másszor ismét azon ürügy alatt irtják ki egy ország lakosságának felét, mert ott a civilizatio áldását akarják terjeszteni s másik felét azért teszik rab-szolgává, hogy eddigi barbár szokásait abbahagyni kényszerüljön (mintha csak Ausztriára célozna a barbár Magyarországgal szemben); igen gyakori ok a háború kezdésére a fejedelmek közötti házasság vagy egyéb vérokonság. A háborúskodást hivatásszerűleg a katonák végezik, azaz olyan yahook, kiknek mestersége az, hogy olyan más egyéneket öljenek meg, kik őket sohase bántották s minél több yahoot irt ki az illető, annál nagyobb tiszteletnek örvend. Vannak aztán Európában olyan yahoo fejedelmek, kik gyöngék arra, hogy háborút viseljenek, ezek saját katonáikat bérbeadják s a bér háromnegyed részét megtartják maguknak. (Hogy látja előre Swift a német kis udvaroknak aljas embervásárát az északamerikai szabadságharcz alatt, mely pedig jó ötven év múlva áll be!)

Gulliver gazdája, a böles ló azon véleményét fejezi ki, hogy gyöngék és élhetetlenek lehetnek — Gulliverről ítélve — az európai yahook, néhány e szigetbeli yahoo csordaszámra hajthatná maga előtt amazokat, ha a dolog közöttük harcra kerülne. Erre Gulliver felvilágosítja gazdáját a felől, hogy az európai yahooknak rettentő hatású gyilkoló eszközeik vannak, ágyúik, puskáik, bombáik, pallosaik, kardjaik, stb., elmondja milyenek az ostromok, tengeri ütközetek, támadások, rohamok, aknák és robbanó árkok, miként lehetséges az, hogy egy-egy részről néha 20,000 yahoo is ott maradjon a csatatéren; milyen látvány az, midőn ezerszámba hevernek a csatamezőn farkasok, kutya, kányák zsákmányául; mi a győztesek fosztogatása, rablása, sarczolása, nőkön elkövetett tömeges erőszaktevétele, gyújtogatása és dülése. A jámbor lovat iszony fogja el, midőn az európai yahook kegyetlenségét ily élénk színekkel ecseteltetve

hallja s annál inkább bámul rajta, hogy e galádságokat olyan yahook követik el, melyek észtehetséggel bírnak, holott e sziget-beli yahooknál megbocsátható a kegyetlenség, butaságuk miatt.

Gulliver most saját hazája intézményeit magyaráztatja el a houyhnhnmnak, pl. az ügyvédek foglalkozását, kiket úgy jellemez, hogy ifjú koruktól kezdve annak bizonyítgatására neveltetnek, hogy a fehér fekete és a fekete fehér. Gyakorlatilag úgy adja elő, hogy ha én megkívánom szomszédom tehenét, fogadok egy ügyvédet, ki bebizonyítja, hogy szomszédom tehenét tőlem kapta s ez alapon visszakövetelem. A saját tehenét védő szomszéd szintén fogad ügyvédet, ez azonban világos hátrányban van az én ügyvédemmel szemben, mert ő kivételesen most az igazságot védi, ezt azonban senki se hiszi el neki, mert hiszen mindig hazudik. Most már attól függ minden, hogy melyikünk ígérhet többet a bírónak; ezen kívül ezek (szintén jogtudósok, azaz jogcsavarók lévén) a csalás, hamis eskü és elnyomás iránt előszeretettel viseltetnek. Minden olyan határozatot, mely az igazság s a józan és általános emberész ellen szól, gondosan feljegyeznek s ezt döntvénynek hívják. Ezekre aztán mindig hivatkoznak s mindig így ítélnek ezentúl a birtokpörökben. A mi az állami ügyeket pl. felségsértést, hazaárulást s az efféléket illeti, ott a dolog jóval egyszerűbb: a bíró megtudakolja a hatalmon levő egyénektől, mit óhajtanak a vádlottal szemben s e szerint könnyen lehet ezt fölmenteni, vagy felakasztatni, mert jogczímet könnyű találni bármelyikre. A böles ló nem érti Gullivert, miért olyan aljasok az európai yahook s utazónk ekkor előadja a pénz hatalmát s a modern állam olyatén berendezését, hogy a gazdag élvezi a szegények munkájának gyümölcsét, majd áttér az étkek különféleségeinek magyaráztatására, a fényűzés elemzésére, mely az európai nőtény-yahook kedvéért van fölhalálva s melynek következménye az, hogy népünk nagy része, férfi és nő, életét koldulás, rablás, lopás, csalás, kerítés, hízelkedés, csábítás, hamis eskü, hamisítás, hazudozás, csúszás-mászás, hetvenkedés, irka-firkálás, jóslás, szajhálkodás, és paráználkodás, mérgezés, fecsegés, tapsolás, szabadgondolkozás és egyéb foglalkozás útján kénytelen fentartani. Persze igen nehéz volt e fogalmakat a böles ló előtt érthetővé tenni, mert houyhnhnmok előtt e fogalmakra — erkölcsi tisztaságuk folytán — szavak nincsenek. Majd előadja a bor hatását, mely az európai yahookra oly kártékony

de mely italt az európaiak mégis oly szívesen és oly mértéktelelenül élveznek; elmondja, hogy az európai nőtény-yahook olyan betegségeket is kapnak olykor, melytől csontjaik megrothadnak s mely betegségek nemzedékre öröklődnek. Sok európai yahoo már ily betegségekkel jó a világra s egész yahoo-osztály foglalkozik a betegségek gyógyításával, többi között maga az elbeszélő is.

Egyéb politikai intézményeink elemzése után Gulliver válasszol gazdájának azon föltevésére, mintha ő az európai yahook között az előkelők közé tartoznék. A böcs ló ugyanis Gulliver tisztaságszeretetéről, színeről és alakjáról azt következteti, hogy — összehasonlítva a szigetbeli yahookkal — bizonyára Gulliver az előkelőbbek közül való. Azonban őszinte utazónk fölvilágosítja gazdáját a felől, hogy az európai yahook előkelői nagyrészt beteg, nyomorék és rút emberek, mert kiskoruktól kezdve lustaságban és bőségben nőnek fel; mihelyt koruk megengedi, paráznaságra vesztegetik erejüket; gyalázatos nőtény-yahooktól mindenféle ocsmány betegségeket kapnak; majd mihelyt vagyonukat eltékozolták, alacsonyabb sorsú gazdag nőkkel házasságra lépnek, ezeket ugyan megvetik, de vagyonukért mégis elveszik. E házasságból görvélyes, tüdővész, nyomorék yahook származnak. E faj tehát három nemzedéken keresztül ki is pusztulna, ha a nőtény-yahook a faj erősítésére erőteljes inasokkal és a szomszédság egészséges yahooival nem termékenyítenék meg magukat. Nálunk tehát a halvány arcszín, a gyöngye beteg test és a beesett arc az előkelőség jele; az erőteljes testalkat arra vall, hogy ott valami lovász vagy kocsis volt a valódi apa. A test hiányainak megfelelő a szellem ezernyi fogyatkozása, mely az előkelőségnél szeszély, ostobaság, tudatlanság, önfejlőség, érzékiesség és gőg vegyületekből áll. E him-yahook azután külön fő-bíró-ságot képeznek (a lordok háza), melynek beleegyezése nélkül törvényt nem hozható, nem változtatható meg vagy függeszthető fel s e hatóság határozata ellen nincs felebbezés.

Midőn Gulliver figyelmét házigazdája, a böcs ló, a szigetbeli yahook természetének az európai yahookéval való hasonlóságára irányozza, Gullivert saját faja iránti mély útálat fogja el. S miután a houghnhnmok épen a fölött tanácskoznak, miként lehetne e szigetről a mesésen elszaporodott és közveszélyes yahookat kiirtani, Gulliver gazdája iránti hálából ajánlja a him-

yahook castrálását. Hiszen hazájában, Európában, némely honyhnhnm-mal ugyanazt teszik az ottani yahook s ez által a ló minden egyéb szolgálatra alkalmas marad, csak tenyészképességét veszti el. Így a böles lovak hamar megszabadulnának egy nemzedéken keresztül az összes yahooktól, a nélkül, hogy ez útálatos állatok életét el kellene venniök. Háziállatok gyanánt pedig alkalmazhatnák a honyhnhnmok ismét a régebben használt szamarakat, melyek erősebbek, jóindulatú állatok s ha nem is oly fürgék, mint a yahook, nincs oly undorító büzük, nem szopják ki a honyhnhnmok tulajdonát képező tehenek tejét, nem falják fel a macskákat s bélsarukkal nem rondítanak be mindent, mint a yahook.

A honyhnhnmok gyülekezete elszörnyedve hallja e rémitő tanácsot. Hogyan lehetséges az, hogy egy yahoo a saját faja kiirtására adjon biztos utasítást? Hiszen ez akkor még gonoszabb lehet, mint a többi yahoo, mert nincs oly állat, mely saját fajtát ne szeretné s annak fentartását (melyet a természet oltott az összes állatokba) ne iparkodnék ösztönszerűleg előmozdítani. Ez egyetlen yahoo pedig egész faja kiirtását, a böles természet elleni harczot ajánlja. A lovak parlamentje tehát száműzésre ítéli Gullivert s gazdjának meghagyja, hogy mielőbb távolítsa el a szigetről e veszedelmes gonosztevőt, ki még az undorító yahooknál is aljasabb és megvetendőbb. Midőn Gullivernek tudára adja gazdája e határozatot, az ájultan rogyik össze. Ő, ki életét itt oly megnyugvással osztotta be, hogy soha többé nem kell az európai yahook közé, saját útált faja kebelébe visszatérnie, ki beszédében, szokásaiban kezd már az eszményi honyhnhnmokhoz hasonlítani, száműzetik innen s kénytelen lesz újra és pedig élete hátralevő részén át az általa úgy meggyűlölt yahook között élni — e gondolat elviselhetetlen. Azonban a változhatatlan határozatba bele kell nyugodnia s gazdája szolgálattevő cselédje, egy pejló segélyével nagy fatörzsből magának canoet csinál s kellő eleséggel elláttatván, vérző szívvel bucsúzik el a böles lovaktól és egy magányos szigetre vonul, hol azonban egy portugall hajó matrózai elfogják és hajójukra hurezolják. Gulliver rémülete elképzelhető: a yahook hatalmába került, szökéssel akar menekülni, daczára a parancsnok udvarias és szíves bánásmódjának, végre lassacskán beleszokik új helyzetébe. Mikor azonban hazaérkezik és nejét felismeri, az undor fogja el egy-

kori életétől, hogy ilyen nöstény-yahooval évtizedekig együtt élhetett és kis yahookat nemzett vele! Egyetlen vigasztalása ezentúl életében az, hogy néhány fiatal paripát vesz a legelső pénzen, melyhez jut s mindig lejárván az istállóba, a lovak szaga vigasztalja meg őt a családjabeli yahook büze után s azokhoz houyhnhnm-nyelven beszél, melyet ugyan azok nem értenek meg, de őt igen szeretik.

Íme, ez Gulliver végpontja: az önútalat és saját fájának teljes megvetése. Több ez, mint az embergyűlölet, ez a szellem megkezdődő decompositója. Ha Stella megértette az utolsó sorokat, az bizonyára siettethette halálát. Swift eszének lélekharangját halljuk e sorokban, de egytálla látható, mint adja meg „*Gulliver*“ negyedik része az alapeszmét Rousseaunak, hogy a „visszatérést a természethez“ oly erővel, oly ékesszólással és annyi önútallattal hirdesse. A bölcs lovak természetes életmódja s az európai embernek a civilisatio folytán olyan nagyfokú elfajulása, a mint azt Gulliver saját hazáján bemutatja, adja meg az irányt a minden gonoszság szülőanyja, a civilisatio meggyűlölésére s így lesz Gulliver negyedik része egy európai új szellemi iránynak, mely Rousseauval kezdődik, Goethe természetimádásában folytatódik s a Schelling természet-bölcsészetiében csúcsosodik ki, hatalmas kezdeményezője. Hatása ma is érezhető, midőn már Gulliver negyedik részét senki sem olvassa, de magának Swiftnek is természetes szellemfejlődésében óriási határhátrévet jelent a műnek e része, mert irodalmi munkássága ettől kezdve lesz destructiv s az emberiség kárára irányuló.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> „*Gulliver utazásai*“ oly népszerűsége tettek szert, mint a világirodalomban Robinsonon kívül egyetlen mű sem. Számos fordítása jelent meg az európai nyelvek valamennyiében, nagy részük még Swift életében, így a francia *Desfontaines* abbé átdolgozása, mely szellemtelen megcsönkítése s eltorzítása az eredetinek, bár Voltaire ösztönzésére keletkezett, majd ugyancsak a francia abbé tollából hitvány folytatása jelent meg „Az új Gulliver“ cím alatt a műnek; Swift kortársa *Alletz*, ki hasonlóan utazási irodalomban dolgozott „A severambok története“ cím alatt dolgozta át francziába Gullivert, mert az eredeti olvasása az összes katolikus államokban el volt tiltva. Névtelen plagiátorok is belekapaszkodtak a hatalmas tárgyba s a két első rész megjelenése után rögtön jött néhány folytatása Gulliver utazásainak; ezek természetesen szellemtelen utánzatok voltak. Legkiválóbb utánzata Gullivernek *Holberg* „Iter subterraneum“-a (Klimius Miklós földalatti utazása), mely magában is érté-



## TIZEDIK FEJEZET.

## „A posztókereskedő levelei.“

Hat évet töltött már el Swift dublini esperességében s még sem ő nem közeledett szülőhazájához Irlandhoz, sem az ő hozzája. Körötte az óriási nyomor és a legszörnyebb inség megrendítő képei, de ő nem látja és mágnes-érzékenységu tollát nem izgatja tevékenységre mindaz. Szemei mindig London felé fordulnak, onnan várja folyton a változást. Walpole Robert és a whigek bukását, mely az ő régi befolyását újra visszaadhatná — de I. György teljesen idegen új országában, melynek nyelvét sem érti és két fertelmesen csúf német maitressének Walpole sokkal jobban kedvében jár, hogy sem azok politikai változás után sovárognának.

A hetedik évben végre fölhat hozzája „de profundis“ honfitársai jajkiáltása s ez időtől kezdve az ír ügyek harczosává szenteli magát. „Gulliver“-t, néhány verses satirát s az utolsó fejezetben tárgyalandó egyik pamphletjét leszámítva, irodalmi működésének főtárgya kizárólag Irland s az ír nép anyagi és szellemi ügyeinek föllendítése. Első föllépte oly izgató és vérbeható, mint milyen egyetlen műve sem volt eddigelé: a névtelen röpírat kiadóját börtönbe vetteti Whitshed főbíró, az esküdtszék azonban, mely elé állítja, büntetlennek mondja Waters kiadót és az ismeretlen szerzőt a lázítás büntetében; a főbíró kilenczszor utasítja vissza a felmentő verdictet, és kényszeríti az esküdteket új tanácskozásra, tizenegy óra hosszan tartotta őket az utolsó tagadó ítélet után zárva, hogy végre kierőszakolja tőlük a különleges verdictet, mely a vádlottakat a főbíró könyörületére utalja. Ez

kes és érdekes mű, 1741-ben jelent meg először dán nyelven, majd később az eredeti latin kidolgozásban is. Holberg, a nagy drámaíró és satirikus, akaratlanul is utánozója Swiftnek, de önállóságát folyton megőrzi nagy angol mesterével szemben is. A XIX. század nem bírta meg „Gulliver“ igazságait, tehát lehámozva a műről a böleselmi és satirikus tartalmat, gyermek-olvasmányná tették „Gulliver“-t s mint ilyen ismeretes világszerte mindenféle ezernyi fordításban. Érdekes volna tudnunk, bány nyelven olvasható és hány ezer átdolgozásnak adott létet ez egyetlen nagy szellem lángeszű alkotása. Millió szívnek gyönyörűségévé vált ezen egyetlen ember elviselhetetlen kínjainak csodás megnyilatkozása!

eljárás azonban oly forrongást idézett elő Dublinben, hogy az alkirály, Grafton herczeg végre is kénytelen volt a „noli prosequi“ indorsata útján a további üldözést beszüntetni. E mű fordította Swift felé Irland elkeseredett népének figyelmét s ez alapja kezdődő népszerűségének, melyet a „posztókereskedő levelei“ a lehető legmagasabbra fokoztak s magának Swiftnek is kedvet adtak arra, hogy Irlandnak egy tuczat értekezést s egy csomó kisebb költeményt szenteljen.

Irland állapotát kell röviden vázolni, hogy e dolog érthető legyen. Nem érdektelen tárgy ez ma sem, miután Anglia politikája Irlanddal szemben egy hajszálnyit sem változott meg, a fajgyűlölet a protestans angol és a katolikus ír között ma is ép oly éles, mint kétszáz év előtt volt, az irtóháború Irland területén, ha talán kevésbbé gyilkos fegyverekkel, de folyton tart, az írek kivándorlása szülőházájukból Amerikába csak fokozódott azóta s a híres Boycott kapitány húsz év előtti esete világhírűvé tette társadalmi téren is az Irlandba betelepedett angol hódító ellenében folytatható önvédelmi harcz egyik módját.

Az angol hódítás az ír szigeten az 1172. évvel kezdődik, midőn az angolok először vetik meg lábukat ott. A harcz változó szerencsével folyt Erzsébet uralkodásának utolsó éveig, midőn a hódítás befejeztetett s már I. Jakab, mint egyúttal Irland ura is lép az angol trónra. A hódításnak azon biztos eszközét találják ki az angolok, hogy a termés rendszeres elpusztítása útján éhhalál előidézésével akarják az irtéket meghódításra kényszeríteni. A népség kiirtása iszonyú bestialitással folyik angol részről s Morrison nevű protestans író írja: „Alig volt gyakoribb látvány ekkor, mint a városok utczáin, különösen a kipusztított vidékeken halomszámra látni e szerencsétlen nép, az írek holttesteit s a hullák szája még zöld volt a csalántól, laputól és egyéb dudvától, melyet a földből téptek ki, hogy megegyék“. Még 1612-ben is joga volt bármely angolnak bármely ír férfit vagy nőt megölni büntetlenül, ellenben a két nemzet között tilos volt a házasságkötés s az angolok saját hasznukat megvetve, megtiltották az összes kereskedőknek bármiféle czikk bevitelét Irlandba, vagy hogy bármely írnek akár készpénzért, akár hitelbe bármit eladjanak. I. Jakab a buzgó katolikus, Stuart Mária fia, oly ádázul üldözte az ír katolikusokat, mintha csak Calvin személyes tanítványa lett volna, de túl tett rajta

I. Károly s még inkább Cromwell, kit azonban nem vallási, hanem politikai szempontok vezettek. Ha hihetünk O'Connel 1843-ban kiadott könyvének (melyből adataink e részét merítjük) Cromwell Irland leveretése után nyolczvanezer írt küldött a nyugatindiai szigetekre rabszolgákul s e roppant tömegből hat év mulva csak húsz egyén volt életben, hetvenkilenczezerkilencszáznolczvanat elpusztítottak ott az ültetvényes hóhérok.

A restauratio után II. Jakab (még mint York herczeg) nyolczvanezert acre foglalt el saját számára Irlandban oly tulajdonosoktól, kiknek más bűne nem volt, mint az, hogy kivégzett atyjának hívei s oltalmazói voltak. Midőn trónjáról elüzetett, Irlandba menekült s ott az irek tárt karokkal fogadták „e királyi rablót“ (O'Connel elnevezése), majd midőn III. Vilmos király hadait Limericknél az irek legyőzték, békét kötöttek Vilmostal s elhagyták a fogafelérét hamar kimutatott Jakabot. A limericki egyezményt azonban se Vilmos, se utódai nem tartották meg s így Irland csakhamar az angolok kénye-kedvére kiszolgáltatott tartomány lett. Vilmos alatt léptetik életbe az angolok Irland számára azon törvénykönyvet, melynek alapján a katolikusokat minden jogtól egyszerűen megfosztják. A katolikus irre nem terjedt ki a törvény oltalma, de jaj volt neki, ha magát akarta megvédelmezni. Nem lehetett bíró, se tagja a nagy esküdtszéknek, nem lehetett sheriff, irodai előadó, titkár, ügyvéd, ügynök, valamely nagybirtokon ispán, nem még valamely úr vadásza sem. Nem volt parlamenti taggá megválasztható, a lordok házában üléssel nem bírhatott. Hasonló tilalom érte az olyan protestánt is, ki katholika nőt vett el. A katolikus vallás nyilvános tanítása számüzetéssel büntettetett, hasonlólag az összes szerzetesek, papok, püspökök, ha róluk e minőségük kitudódott, deportáltak; ha a számüzetésből visszatértek felakasztották és félégyelték őket. Burke, a nagy szónok, így nyilatkozik e törvénykönyvről: „Az egész codex a legelvetemültebb tökéletességről tesz tanubizonyyságot, összefüggő és összhangzó rendszer ez, minden része jól átgondolt és kitünően kidolgozott. Éles elmével kieszelt és művészileg készült gépezet, egy nép elnyomására, elszegényítésére és lealacsonyítására, sőt az emberi természetből kivetkőztetésére oly csodálatosan számítva ki, a mint ilyen egy emberi ész megfordított genialitásából csak valaha keletkezhetett“. Az angol protestánsok ugyanazt cselekedték a katolikus irekkel, a

mint a katolikus államokban Európa-szerte a protestánsoknak a katolikusoktól kellett elviselniök s ha a korok csodálatos egyezését látjuk, azt kell hinnünk, hogy Vilmos és Mária kormányai az osztrák I. Lipóttól vették át a Magyarországon követt rendszert, alkalmazás végett.

A politikai állapotokhoz hasonló viszonyok uralkodtak Irland kereskedelmén és iparán is. A fegyverrel meghódított országnak semmihez se volt joga a hódítók előtt. Irland földje nagyrészt legelőkből állott s az Angolországba kivitt juhokból az ország lakosainak szép jövedelme volt még a XVII. század közepén. Mondhatni, egyetlen jövedelmi forrása a szerencsétlen országnak ez volt. Ekkor az angol földbirtokosságnak eszébe jutott, hogy az olcsóbb irlandi juh behozatala folytán csökken a földbérlet értéke s ennek folytán először 1663-ban, majd 1666-ban törvény által tiltották el az írországi juh bevitelét Angliába. Ugyancsak 1663-ban a hajózási törvénynek eddigelé Irlandra is érvényes kedvezményét Angolország egyszerűen elvette s az ír hajóknak megtiltotta, hogy az angol gyarmatokra bármi európai árut szállíthassanak, néhány jelentéktelen árucikk kivételével, melyeket ott úgy sem lehetett eladni. Hasonlag megtiltották az ír hajóknak, hogy Európa bármely részébe gyarmatárúkat szállíthassanak, ha csak előbb Angliában azokat ki nem rakják. E rendelkezéssel be nem érven, 1696-ban elrendelte az angol kormány, hogy Irlandba általában semmiféle árut sem szabad a gyarmatokból közvetlenül bevinni. Így Irland az amerikai gyarmatoktól, melyekre földrajzi fekvése utalta, teljesen elzáratott s a dugárú-kereskedés indult meg az egész ír part mentén, véres harcokkal a csempészek és az angol pénzügyőrök között, melyek a két faj elkeseredését csak fokozták.

Midőn Anglia az eleven juh bevitelét megtiltotta, az írek teljes erővel a gyapjú-szövésre adták magukat. A nagy legelők és a juhok nagy száma olcsóvá tette a gyapjú előállítását, a sok munkás-kéz dologtalanul pihent, mert nem volt mit dolgoznia, mind megannyi ok, mely a házi ipart előmozdítja s úgy föllendíté, hogy már angol gyárosok is jöttek át a csatornán és kezdettek gyártelepeket állíttatni az olcsóbb posztó előállítására. Ekkor ismét közbelepett az angol ipar és kereskedelem irigysége: 1699-ben példátlanul szigorú törvény tiltá meg az íreknek, hogy bármiféle gyapjútermelvényüket a tartományból kivigyék. Tehát nemcsak

Angliába volt tilos posztót, fonalat, félgyártmányt vagy nyers gyapjút szállítaniok, de egyáltalában bárhová a világon.

Az angol képmutatás e rendszabályt, mely egyenesen néhány millió embernek az éhhalál zsákmányává dobását czélozta, tetszetős színbe akarta öltöztetni, hogy a világ előtt annyi kereszttyén kiirtásának vádját magáról némileg elhárítsa. Az angol parlament 1698-ban III. Vilmos királyhoz intézett felterjesztésében e billt azért kéri megerősíttetni, hogy ezáltal Irlandban a len- és vászonszövés iparát föllendítse. A király válaszában a szigorú törvényt azon hozzáadással erősíti meg, hogy „mindent el fog követni, hogy a gyapjú-ipar Irlandban elnyomassék, a vászonipar pedig föllendüljön“. E szigorú rendszabályok aztán egyszerre megsemmisíték Irland gyapjúiparát. mert a gyapjú értékelenné vált, a gyárak beszüntették üzemüket, a gyárosok elhagyták az országot, a teljesen értéktelenné vált juhok tenyésztésével senki se foglalkozott többé. Irland déli és nyugati részeiből megindult a tömeges kivándorlás, különösen Amerikába, hova az írek az Angolország elleni égő gyűlöletet szerencsésen át is ültették, a maguk nemzeti jellemét képező szívós kitartással egyetemben. A nagy csapástól elkábult népesség egy része abba hagyott minden munkát s az éhínség beköszöntött. Miután azonban e rendszeres tönkretévéssel az ország adóképesége is tetemesen csökkent, az angol kormány s illetőleg annak irlandi expositurája, az irlandi alkirályság nem győzött elég pénzügyi hivatalnokot alkalmazni a mindenfelé üzött csempészet meggátlására s a mit egyenesen nem lehetett eladni, részben elhelyezték csempészet útján a kikötőkön keresztül. E kereskedésben a népesség minden osztálya részt vett s így rendszeresen neveltetett a törvények megvetésére és kijátszására. Az angol kormány véres bosszút állott minden tetten kapott csempészen, de a veszély ingere csak fokozta a vágyat és a közgyűlöletet minden iránt, a mi angol. A legjövedelmezőbb ipari vállalatok azonban megsemmisülvén, az irlandi kormányzat a legnagyobb pénzzavarokba jutott, az írek fékentartására szükséges csapatok zsoldját se tudta fizetni, de Anglia azért nem engedett.

Meg kell még jegyeznünk, hogy Irlandnak volt ugyan saját parlamentje, melynek e dolgokba beleszólása lett volna, ez azonban úgy volt összeállítva, hogy abból a hazafias és tisztességes elem lehetőleg kizárassék. A Stuartok alatt alkottatott újjá az

ír parlament a várkerületek elve alapján. Az illető ragybirto-  
kosok nevezték ki a parlamenti tagokat s miután az ír népesség  
kiirtásával a fekvő vagyonnak angol lordok kezébe összpontosí-  
tása is járt, így a parlament kinevezése az angol földbirtokosok  
kezébe jutott. Alig száz ember nevezett ki kétszáz parlamenti  
tagot a háromszázból, százat pedig tíz nagybirtokos. Midőn Pitt  
1784-ben jelentést kér a parlament tagjairól, az ír kormány  
azt jelenti neki, hogy a parlamentbe lord Shannon 16 tagot,  
a Ponsonby-család 14, lord Hillsborough 9, Leinster hercege  
7 tagot küld. Az összes parlamenti tagok közül 216-ot válasz-  
tottak vagy neveztek így ki a hűbéres birtokosok és a várkerüle-  
tek, melyek egyes várkastélyokból és urasági földeikből állottak.  
A felsőház tagjainak, a peereknek joga volt az alsóházba tagokat  
küldeni: 1784-ben 23 peer 123 alsóházi tagot nevezett ki.  
A mi a felsőházat illeti, Swift művei egyik helyén fölemlíti,  
hogy a felsőház tagjainak majdnem felét az angol kormány által  
kinevezett püspökök és érsekek képezték. Törvényes intézkedés  
volt ezenkívül ép úgy, mint Erdélyben a királyi hivatalosok  
kinevezése; az említett időben 44 hivatalnokon kívül 86 olyan  
egyén ült az alsóházban, kik áliásuk, összeköttetések, rangjuk  
és hivataluknál fogva a kormánytól függtek. Teljességgel nem  
volt esoda tehát, ha az ír parlament e szerkezetében az angol  
kormánynak főhajtó cselédje volt s indokolható Swift roppant  
heves támadása e parlament ellen a „*Legion-club*“ czimű satírá-  
jában. Miután elmondja, hogy az épület az egyetemtől és tem-  
plomtól nincs messze, idézi rá az angol közmondást: „minél  
közelebb a templomhoz, annál távolabb istentől“ s a gazficzkók  
és bolondok testületének mondott parlament egyes tagjait jellemzi  
oly éles, durva kifejezésekkel, melyek még nála is szokatlanok.  
Csak úgy röpül a majom, számár és egyéb elnevezés az egyes  
tagok fejéhez, de becsületbe vágó kifejezések is, melyekért Swift  
kiadóját birói eljárás alá is vonták.

Ha azonban Swift az ír parlament ellen még oly erős ki-  
fejezéseket használt is, az mind csekély megrovás ahhoz képest,  
mit e hazaáruló testület minden ír hazafitól feltétlenül megérde-  
melt. Hihetetlen érzéketlenség a haza és embertársai elviselhe-  
tetlen nyomora iránt, a lehető legnagyobb fokú elvetemedettség  
az idegen hatalom szolgálatában s a haszonlesés megtestesülése  
volt e parlamenti tagok azon hármas tulajdonsága, melynek

Irland egyik főbaját köszönheté. Swift, ki mások baja iránt teljesen érzéketlen volt, végre megindul a nyomoron és elhatározza, hogy Irland ügyéhez szegődik. A mennyire látom, ez sem az igazság kedvéért történik, mint inkább a whigek és Walpole kormánya elleni bosszú vezeteti tollát nagy hadjáratában, de hazája köszönettel tartozott neki, mert egy elcsüggedett, földrevert, letiport nemzet közszellemét emelte föl akkor, midőn arra legnagyobb szükség volt, „Vajjon Izland vagy Lappland ez, a hol élünk“, — kérdi egyik híressé vált levelében — „vagy egy termékeny sziget? Én azonban ruházat helyett mindenütt csak rongyokat látok s az egész királyság kipusztítását; parasztjaink harisnya és cipő nélküli hajléktalan földönfutók, kiket még nyomoruk mellett arra kényszerítenek, hogy elvisehetlen bérösszegeket fizeszenek. Szomszédainknak, az angoloknak ez nagy örömet okozhat, ha bennünket koronként, mint megtekintésre érdemes állatokat megnézhetnek s aztán boldogan visszatérhetnek saját országukba, hol mindazt megtalálják, a minek mi itt hijával vagyunk. Irland tele van tudatlan, felfuvalkodott és barbár nemesekkel, kik a szegény földmivest kizsarolják és kiéheztetik. Egyetlen országban sincs annyi koldús, mint itt, mert nincs munka; s a mily óriási magas a bérösszeg, oly hihetetlenül alacsony a munkabér“.

Nem volt csoda, ha így történt: a föld csaknem kizárólag angol bárók és grófok tulajdona volt, kik azt még a nagy irtóháborúk idejében szerezték meg árulással, gyilkosságokkal és aljassággal. Ezek aztán azt bérbe adják, az ilyen bérlők ismét albérlőknek s a földmives sokszor ötödik kézből kapta bérbe darabka földjét, melyből a négy főbérlőt, az államot, a papságot, a községet kellett kielégítenie s a mi megmaradt, jutott az ő és családja eltartására. Irigyelt ember volt ott az, ki naponként kétszer ehetett burgonyát, a legtöbbnek legfeljebb egyszer telt burgonya-koszt, élte nyomorult tengetésére, a többit elfizette ezerfelé.

E leírhatatlan nyomor közepette fordul Swift figyelme hazája ügyei felé. Első lándzsatorése Irland mellett az 1720-ban írott kis röpirata az irlandi ipar érdekében, melyet fentebb említettem s mely már forrongást idézett elő és Swiftet egyszerre népszerűvé tette hazájában. E kis röpirat címe: *„Javaslat az ír iparczikkek általános használata tárgyában“*, tartalma éles támadás az angol gyártmányok ellen s az ír posztóipar védelme a

fennebb már bőven előadott elnyomatással szemben. Az ír szövőipar és angol gyárpar megvilágítására Arachné és Pallas Athenae versengését adja elő, midőn a legyőzött istennő a nálánál szebben dolgozó lányt pókká változtatja, aljas bosszúállásból. Így cselekszik az angol posztóipar is, midőn legyőzetését be kellene ismernie, a hatalom erőszakával nyomja el versenytársát az ír háziipart. Ez eljárás ellenében azt ajánlja, hogy az írek határozzák el mindenféle angol iparczikk használatának mellőzését, csak honit viseljenek és használjanak, férfi és nő egyaránt utasítson vissza minden angol terméket, legyen az bútorszövet, posztó, selyem, bársony, vászon, czérna s mást ne tűrjön meg háztartásában csak az ír iparos vagy kézműves által előállítottat. Tekintélyre is hivatkozik javaslatának elfogadtatására, a legutóbb elhunyt tuani érsek mondotta volna, hogy Irland addig nem lesz boldog, míg törvényt nem hoznak, mely kimondja, hogy mindent el kell égetni, a mi Angliából jő, kivéve az embereket és a köszönet. Ha ezt elérik, méltólag válaszolnak az ír ipar üldözésére, melyet Anglia Irország tönkretételére folytat.

Futólag említém csak föl e röpiratát, mely bevezetésül szolgált nagy hadjáratához a Wood-féle váltópénz ügyében. Irlandban ugyanis régóta hiányát érezték a váltópénznek s ez alkalmat fölhasznált valami Wood Vilmos nevű megbukott bankár s a király egyik szeretőjének Kendall herczegnőnek osztalékot igérván a nyereségből, e nő útján 1722-ben patenst eszközölt ki saját számára Walpole ministerelnöktől, hogy Irland számára 108,000 font sterling árú félpennys rézpénzt verethet, összesen tehát 21.104,000 darabot. Midőn aztán az első félpennys pénzdarabok forgalomba jöttek, megjelent Swift első levele is, melyet *M. B. Drapier* álnév s egy józaneszű, egyszerű posztókereskedő álarca alatt írt e váltópénz ellen. Ez indítja meg azon nagy irodalmi hadjáratot, mely Swift nevének a legnagyobb dicsőséget szerezte még életében s mely őt szülőhazája emlékezetében örökre áldottá tette.

Az első röpirat hosszú czime a következő: „*Levél Irland boltosaihoz, kereskedőihöz, gazdáihoz és köznépéhez*, azon réz-félpennyket illetőleg, melyeket *valami Wood Vilmos vaskereskedő* veretett oly rendeltetéssel, hogy ezek e királyságban forgalomba jöjjenek. Ebben ki van mutatva Wood patensének érvénye, félpennyjeinek értéke s az, hogy mennyiben köteles azt bárki fize-



tésül elfogadni s miként viselkedjék ezzel szemben. ha ilyféle kísérlet tétetik akár Wood, akár bárki más által. (Igen megszívlelendő minden családban.) Irtá *M. B. Drapier*, az 1724. évben“.

A „Drapier“ álnév voltaképen a *draper* (posztókereskedő) elfrancziásított alakja, ezért szokás a világirodalomban e művet „A posztókereskedő levelei“ czím alatt ismertetni. Swift itt ugyanazon módszert követi, a mit *Gulliver*-ben: a mint a nagy utazó egy pillanatig se látszhatik másnak, mint egy kissé korlátolt értelmű angol sebésznek, úgy a Drapier sem szellőzteti meg egy perczre sem az anyagias, gyakorlati eszű írlandi szatócs álarczát. És hatásának titka jórészt ebben rejlett, mert hiszen magában a tárgy alapjában nem volt Swiftnek igaza. midőn a rézváltópénztől belső értéket követelt s e pénz elfogadása ellen ez alapon izgatott. Ha félpenny értékű rezet akart volna nyerni minden egyes pénzdarabban, akkor senki egy shilling áru pénznel többet nem hordhatott volna magával, akkora pénzdaraboknak kellett volna e félpennynek lenni; de nagyon igaza volt akkor, midőn az állami pénzjogának áruba bocsátását támadta meg. Erős erkölcsi alapon áll támadásával, midőn kimutatja, hogy e pénzt nem a közszükséglet élénk érzete hozta létre, hanem azon szennyes indok, hogy egy királyi szajhának s egy csalárd bukása miatt megbélyegzett egyénnek legyen haszna belőle — az angol kormány közreműködésével, mely bizonyára ingyen nem tette meg e sziveséget se Kendall herczegnőnek, se Wood Vilmosnak.

„Testvéreim, barátim, földieim és atyámiai!“ — így kezdi első levelét a posztókereskedő. „A mit nektek akarok mondani most, az a ti isten iránti kötelességtekre s üdvösségtekre vonatkozók után legfontosabb, magatok és gyermekeitek iránti legfőbb kötelességtek, mindennapi *kenyeretekre* és *ruházatotokra* és minden egyéb életszükségleteitekre vonatkozik. Ezért legkomolyabban figyelmeztetek benneteket, mint *embereket*, mint *keresztényeket*, mint *szülőket* és hazátokat szerető *honfiakat*, olvassátok e levelet a legnagyobb figyelemmel, vagy olvastassátok fel magatoknak; mit hogy a legcsekélyebb költséggel tehessetek, meghagytam a könyvnyomtatónak, hogy ezt a legolcsóbban adja.“

Szinte lehetetlen ennél egyszerűbb, megragadóbb és hatásosabb kezdetet képzelni. Egy izgatott országban, hol mindenki mindennapi kenyereért aggódik, hol a vallási harczok dúlnak s hol mindig félnek a kormány újabb merényleteitől, megkondítja

a vészharangot egy jámbor lélek, ki a legnagyobb veszedelemre akarja figyelmeztetni honfitársait, Istenre, lelkiüdvösségükre kérve őket, mint embereket, keresztyéneket, szülőköt, hazafiakat. Művészibb bevezetést a kitűzött cél elérésére a világirodalom egyetlen műve sem mutat ennél. Tartalma méltó e kezdethez. Hivatkozik a négy év előtt megjelent „Javaslat“ czímű röpiratra, melyet akkor valaki a takácsok érdekében írt s melyért a nyomdászt és néhány takácsot üldöztek; most ennél is fontosabb dologról van szó, minden ír polgár zsebéből, mely ellen az angol kormány Wood pénzével merényletet akar elkövetni. Mert hiszen az Angolországban forgalomban levő félpennyk --- mondja a Drapier --- oly rézértékkel bírnak, hogy ha összekalapálnák azokat és mint nyers rézet eladjuk a rézüntőnek, egy shillingen alig vesztünk egy pennyt, ellenben Wood pénzében csak annyi réz van, hogy egy shilling árú ilyen pénz nem ér egy pennyt. A 108,000 font sterling értékben eladott váltópénz értéke tehát alig nyolczkilenczezer font sterling arany vagy ezüst értéknek felel meg, a többi értéket zsebvágja Wood, az ócskavas-kereskedő. Például, ha közületek valaki kalapos és egy tuczat ötshillinges kalapot ad el három font sterlingért, Wood pénzével fizetve, alig öt shilling értékű pénzt kap érte, azaz egy tizenketted részét azon értéknek, melyet ő kalapban adott.

Ilyen kézzelfogható érvelést hogyné értene meg a leg-együgyűbb dublini kalaposmester is? De megértette a többi boltos is, midőn a posztókereskedő előadja, hogy a Wood-féle pénzzel fizetett katona odadobja neki a húsért, pálinkáért vagy egyéb élelmi czikkért járó összeget ilyen pénzben s elveri őt, ha nem fogadja el fizetésül azt. A közlegény nem tehet róla, hisz őt is ezzel fizették, megcsalt és öntudatlan csaló lesz; ám a mészáros, pálinkamérő és pék legokosabban azt teszi, hogy a Wood pénzével fizetőnek csak egy tized annyi árút ad, mint másnak, a ki becsületes pénzzel fizet. De minden forgalom nagyobb értékű tárgyakra lehetetlen a Wood-féle pénzzel, mert hiszen, ha egy vidéki földesúr bejön a városba, hogy ruhát vásároljon, vagy bort, avagy fűszereket a télre, egész társzekérrel kellene a Wood-féle pénzt hordania, hogy értékért értéket adjon. Hát Conolly urat miként fizetnék ki Wood pénzével, a képviselőház elnökét, kinek tizenhatezer font sterling évi fizetése van? Kétszázötven ló kellene arra, hogy csak félévi fizetését hazaszállíttassa

s két-három pincze otthon, hogy csak a pénzt helyezhesse el benne.

Ez már tudatos, vérbeható izgatás, pedig ártatlan arczczal és egyszerű számításal adva elő. Pusztá tény az, hogy egy folytonos inséggel küzdő nyomorult országban, hol napról-napra az utcán roskadnak össze az éhenhaló polgárok, a parlament elnökének annyi fizetése van, hogy ha csak félévi fizetését akarná hazavitetni Wood-féle pénzben, 250 ló szállítaná haza egyetlen ember fizetését, melyet hazája eladásáért hűz. Nincs e tényhez semmi lázító fölhívás csatolva s ép ez a Swift művészete, hogy a megvilágítás maga fölér a Conolly elleni izgatással. Mily lángoló arczczal tárgyalhatták ezt Dublin utcáin a kisiparosok, kiskereskedők és a faluról bejött éhenkórász bérlők s mily gyűlölettel nézhették azt a Conolly esqiret, ki után képzeletben 250, csupa pénzeszacskóval megrakott ló cipeli félévi fizetését.

„Ami engem illet“ — folytatja a posztókereskedő Swift — „tudom már, mit csinálok. Nekem meglehetősen raktáram van ír szövetelekből és selyemből s a helyett, hogy Wood rossz pénzdarabjait elvegyem, megegyezem szomszédaimmal, a mészárossal, a pékkel és a serfőzővel s a többiekkel, hogy árút áruért adok és veszek; azt a kis ezüstömet és aranyamat pedig, a mim még megmaradt úgy őrzöm, mint a szemem világát, jobb időig, vagy midőn épen kedvem kerekedik arra, hogy nyereszkeskedjem s akkor összevásárlom Wood pénzét olesón, ép úgy, mint boldogult atyám cselekedett Jakab király korában, midőn egy aranyért tíz font sterling árú rézpénzt vett; magam is, azt hiszem, kapok majd egy shillingért ugyanannyit s akkor odaadom kenyérért azoknak, a kik elég bolondok lesznek arra, hogy ezért kenyeret adjanak“.

E jelszó, mit levelében Swift ad ki, tűzgyorsasággal terjedt el: ne fogadjuk el Wood pénzét, hanem üzzünk inkább cserekereskedést. Őrizzük meg azt a kis arany- és ezüstpénzt, a mink még megvan s ne adjuk oda a rossz rézért. Hiszen más nemzetek aranyat és ezüstöt kapnak aranyért és ezüstért s áruikért, csak az ír nemzetet akarják rossz rézzel megcsalni. Pedig íme, a posztókereskedő egy régi törvénykönyvet is előhűz, melynek czíme „Az igazság tüköre“ s ebből Irland régi törvényeit idézi, melyek szerint ez országban az ország rendének beleegyezése nélkül semmiféle király sem adhat ki aranyon és ezüstön kívül más pénzt. I. Eduárd király állapítja meg uralkodása 20-ik évében

a jelenleg forgó penny értékét és ad kényszerforgalmat annak, de a király egyúttal azt is elrendeli, hogy az törvényes, jó érzéből veressék, a mi alatt a régi törvénykönyv világos szavakkal aranyat és ezüstöt ért, a mint ezt később a dicső emlékezetű Erzsébet királyné is határozottan megmagyarázta, elrendelvén, hogy az ezüstpénz csak oly értékben fogadandó el törvényesen, a mennyit nyom. Miután pedig ez országban minden időben csak az ezüst félpennyk voltak érvényben s ezek helyett a parlament nem hozta be törvénnyel a rézpénzt, ne fogadja el senki Wood pénzét. A posztókereskedő a törvénykönyvvel kezében oly hangon beszél, mint egy jogtudatlan, józanészű polgár, kit azonban a szavak értehlne felől hozzáértők világosítottak föl s érvelései mindenütt a magához hasonló egyszerű embereknek szólnak. S ép ezért jobban is hisznek neki a dublini szatócsok és posztószövő takácsok, mintha bármely nagy jogtudós magyarázgatná nekik jogaikat s midőn azt állítja, hogy a Wood-féle pénz visszautasítása nem lázadás, mert az ír alattvalók csak arany- és ezüstpénzt tartoznak elfogadni — eljárásuk törvényessége felől is megnyugtatta a jó irokek. S az olvasó szentül meg volt győződve róla, hogy ezt más nem írhatta, mint egy jámbor posztókereskedő, mert a tárgyat oly össze-visszaugrálásokkal kezeli, mint általában a félművelt ember, ki úgy ír, a mint eszébe jut, a helyett, hogy anyagát művészileg elrendezné. Végezetül még a koldúsokat is fölláztatja az új pénz ellen, kijelentvén, hogy megcsalja őket az, a ki Wood-féle pénzt ad alamizsnául, mert annak csak annyi értéke van, mintha ő a posztókereskedő egy darab posztó helyett három szál gyapjút adna valakinek. S mikor már befejezi levelét, külön utóiratban teszi oda, mintha csak nyomtatás közben jutott volna eszébe, hogy hozzáértő emberrel átszámíttatta pállinkára a Wood-féle pénz értékét s az azt mondotta, hogy két jó penny értékű pállinkát csak harminczhat Wood-féle pénzért lehet adni.

Csodálatos hatása volt a posztókereskedő első levelének: Wood pénzét senki sem akarta elvenni Dublinben, majd egész Írlandban sem. Az alkirály sürgős jelentést tett Londonba, hol rögtön megvizsgáltatták a pénzt a legnagyobb tudományos tekintéllyel, Sir Isaac Newtonnal, a világhírű természettudóssal s e tudományos vizsgálat eredményét közzétették a rendelkezésre álló hivatalos és félhivatalos lapokban. Ily világhírű tekintély

előtt el kell némulnia a posztókereskedő vádjainak, hogy Wood pénze értéktelen. Mennyire nem értett azonban Walpole Robert az egyszerű emberek gondolkozásához s milyen együgyű volt e számítása, mutatta e vizsgálat közétételére következő *második levele* a posztókereskedőnek. Igazán szánalmat gerjesztő látvány, miként tépi apró darabokra a londoni böles férfiakat az egyszerű eszü „posztókereskedő“, ki viszont ismeri saját köre gondolkozását. Swift alig ekkora polemikus másutt, mint e levelében, melyet Harding nyomdászhoz intéz, kinek újságában a Newton-féle hivatalos vizsgálat eredménye megjelent, Irland megnyugtatóására. A kormány a Towerben megvizsgáltatván Newton által Wood pénzét, a nagy tudós azt állapítja meg, hogy Wood az általa vizsgálatra betérjesztett pénzdarabok verésénél megtartotta a szerződést. Micsoda aljas komédia ez! Persze, hogy a Wood által betérjesztett pár pénzdarab megfelel a szerződésnek, elhiszszük, de hát a negyvenezer font árú többi, Newton által meg nem vizsgált pénzdarab megfelel-e? Nincs könnyebb dolog, mint egy marok pénzt, mely a megvizsgálásra készül, kellő értékben veretni — a többi annál rosszabb lesz aztán. E marokra fogható érvelés egyszerre megsemmisíti Newton tekintélyét, mely különben a dublini szatócsok előtt úgy se lehetett nagy s őt vagy ostobának tünteti föl, kit pár darab pénzzel be lehet fenni, vagy megvesztegetettnek, ki részes a nyereségben s ezért hazudik. Mert egészen más dolog az, mondja a posztókereskedő, hogy ha én mustrát adok szövetemből s valaki eljön boltomba és az elem tartott mustra szerint levágot velem a vég posztóból s azt kifizeti és elviszi, meg az, hogy ha én száz birkát akarok venni s a bacsó nekem egy szál gyapjút hoz mintául, hogy én ez után vegyek száz birkát. Bizony nem csinállok vásárt vele. Hallottam olyan emberről, ki házát akarván eladni, zsebében egy darab téglát hurezolt mustrául, mit a vevőknek mutogatott. No hát egészen ilyen a Wood úr pénzének vizsgálata is.

Azonban a posztókereskedő a csipős gúnyon jóval túl megy, midőn látja a roppant hatást, mit levele kelt. Tőle verhet Wood úr (kit hunezutnak, aljasnak, csalónak mond) akár ócska bőrből, pipaagyagból, utczasárból is pénzt, a mennyit neki tetszik, de ő keresztüllövi azt, a ki neki ilyen Wood-féle pénzt mer hozni boltjába. Neki ugyan hiába ajánlja Wood azt, hogy nem kíván senkitől egy csomóban öt pennynél több árút pénzeért; a

gyakorlati eszü posztókereskedő fölvilágosítja társait, hogy ha csak húsz ilyen üzletet köt is naponkint, az százhatvan font sterling évenként s ennyi rossz pénzt kapni egy év alatt, égbe-kiáltó rablás. A tiszteletreméltó Wood úr rosszabb, mint az útonálló, tehát veszszen el pénzével együtt.

Az egyszerű tényeket oly izgató alakban adni közönsége elé senki se tudja úgy, mint Swift. Íme ott áll I. György király lovas-szobra a dublini Essex-hídon, minden polgár láthatja. Azt azonban senki se számítja ki, a mit a posztókereskedő, hogy ha azt Wood saját módszere szerint felpennykké veretné át, abból az egyetlen szoborból harmincezer font sterling áru pénzt veretne ki. Mily dühhel nézhetett ezentúl a dublini kisiparos „ő szent felségének“ e szobrára, melyből Wood úr az egész országot eláraszthatta volna rossz garasaival. Pedig a posztókereskedő a legmélyebb alattvalói hódolattal szól mindenütt ő felségéről, ki nem akarhatja másfél millió alattvalójának kirabol-tatását ilyen módon. Ő felségének négyszázezer font sterling évi fizetése van az országtól — mit gondoltok, elfogadná-e ő ezt Wood-féle garasokban fizetve? Íme „ő szent felsége“ a legmélyebb tisztelet hangján téve ki alattvalói gúnyjának. Mily kacza-gás keletkezhetett ez ötletre a dublini kiskereskedők között. Aztán ismét a tiszteletreméltó Wood úr kap egy döfést: ha az utonálló pénzedet vagy életedet követeli, megváltod életedet a pénzeden; Wood úr szerencsére ilyen módon nem léphet föl ellened. Ha egy bolond belép boltomba s az istállóban összeszedett maroknyi ganéjt tart eléem, hogy tiz rőf posztót vegyen rajta, azt kinevetem, vagy legfeljebb kidobom. S Wood úr talán értékeesebb dolgot kínál? Érdemel más eljárást, mint az a szegény bolond? Biztosítja olvasóit, hogy a londoni államtanács is ellene nyilatkozott a Wood-féle pénznek, mert az törvénytelen s ismét felszólítja olvasóit, hogy dobják vissza a rossz pénzt gyárosának.

Az angol kormány most közzététeti 1724 aug. 18-án az államtanács jelentését a Wood-féle pénzről, ellensúlyozásául a posztókereskedő azon állításának, mintha az államtanács ellene nyilatkozott volna e váltópénz kibocsátásának. Megható látnunk Walpole kormányának tehetetlenségét a csalárd bukásban bűnös Wood és a királyi rima Kendall hercegnő zsebe érdekében folytatott erőlködésében. Azt hiszik, hogy Swift eszén túljárnak, ha az államtanács jelentését kinyomatják. A posztókereskedő

éles szeme fölfedezi, hogy ez iraton nincs rajta a nyomdász neve s az eredeti jelentés nem a hivatalos „Gazette“-ban, hanem a „London Journal“-ben, vagy más hasonló, hitelességgel nem bíró lapban jelenhetett meg. Hohó, ez hamisítvány lehet, ne higgyetek neki, atyámfiak! Ez csak pamphlet, mely Wood érdekében íratott, talán Wood maga írta, mert okoskodásáról ítélve, e „jelentés“ valami írástudatlan boltos munkája lehet. Ezenkívül ez iratban három dublini bankár véleményére hivatkoznak, kik szerint e pénzre Írlandban szükség van. Kik ezek a tekintélyek? Coleby úr, kit rablás és csalás miatt kikergettek Írlandból, hol irnok volt — ennek nem hihet az államtanács. *A harmadik levélben* a posztókereskedő tehát egyenesen fölhívja Írland fő- és közép-nemességét, hogy lépjen fel azon csaló ellen, ki ez iratot az államtanács művének adja ki világos csalási szándékkal.

Elképzelhető az angol kormány dühe, midőn látja, miként kerekedik felül újból az államtanács tekintélyével agyonnyomott-nak vélt posztókereskedő. Most már nem marad más hátra, mint a nyílt erőszak, hiszen Walpole miniszterelnök s az írlandi helytartó érezték, hogy Swift eszén túl nem járnak s vele ész dolgában versenyre nem kelhetnek. Pörbe fogják tehát kiadóját, Harding nyomdászt és a dublini jury elé állítják. Valami ostoba ellenröpiratban pedig azt iratják meg, hogy a posztókereskedő és követői pápisták, kik lázadási viszketegből szegülnek ellene a király parancsának a Wood-féle pénzt illetőleg. Számításuk az, hogy Swift a protestáns esperes csak nem állhat elő azzal, hogy ő írta a posztókereskedő leveleit, mert akkor álarczát levetvén, hitelét veszti. A baj e ravasz számításban csak az volt, hogy ekkor már mindenki tudta, hogy a „ferencz-utczai posztókereskedő boltja“, a honnan a levelek jönnek, a Szent Patrick egyház esperesi hivatalszobája, csak hogy ezt hivatalosan senkinek se szabad tudnia. *A negyedik levél* tehát, mely a legizgatóbb és egyenesen az angol király ellen irányul, kit csak, mint Írland fejedelmét ismer el és nem mint Angliáét, egyenesen Írland függetlenségét proklamálja, kijelentvén, hogy a régi pénzügyi rendeletek II. Károly és II. Jakab idejében csak annyiban bírtak Írlandra érvénynyel, a mennyiben ezeket Írland parlamentje, Írland nagypecsétje alatt adta ki s a pénzt is Írlandban verték s nem Angliából hozták be. Wood pénze azonban az angol nagypecsét alatt nyert engedélyt, Angliában veretik s még csak tudtul sem

adták Irlandnak, mit végeztek róla odaát. Mászkálhat ő nagyméltósága lord Carteret alkirály Londonba és vissza, kérhet tanácsot Walpoletól, esáholhat Wood odaát a mit akar, semmiféle más eredményt nem érhetnek el, mint azt, hogy Wood úrnak szabadságában áll pénzt veretni, nekünk pedig szabadságunk, jogunk és kötelességünk, azt el nem fogadni. Az alkirály e levélben a legmélyebb tisztelet kifejezései között ép oly szörnyen kikap, mint Boulter érseksprimás, ki a legrosszabb akarója volt Irlandnak s ezért nyerte el ez évben az armaghi érsekséget. Boulter Hugó azon modern protestáns püspökök ős-atyja, kik leveleiben és irataiban soha egyébről szó sincs, mint pénzkérdésekről és protectióról; mindennemű vallásos tárgy és indok teljesen idegen volt előtte, midőn valamely egyházi állás betöltéséről volt szó. Mint érseksprimásnak főtörekvése az volt, hogy a katólikus és protestáns irek között létrejöhető egyetértést mindenképen meggátolja s a vallási gyűlöletet minden áron ébren tartsa. Levelei, melyeket az angol kormányhoz intéz, jelleme egész alávalóságát tükrözik vissza. „Az egyetlen mód arra, hogy itt csend legyen s a ministerium kényelmesen kormányozhasson, csak az, ha minden hivatalt angolokkal töltenek be“. Panaszkodik, hogy Irland protestáns főpapjai közül csak huszonkilencz az angol születésű. (Mellesleg mondva, másfél millió lakosra, melyből csak félmillió volt a protestáns, negyvenhárom protestáns püspök el-tartásának terhe nehezedett.) Megdőbbenve hallja, hogy lordkanczellárrá ír születésű egyént akarnak kinevezni s óva inti Walpolet e lépéstől. A dublini érsekség megüresedvén, rögtön ír, hogy csak angolt szabad e fontos állásra kinevezni, mert ha esetleg megbízhatónak látszó ír kerülne is arra, azt később honfitársai megnyernék hazájuk érdekeinek s különösen az egyetemre nyervén befolyást, a jövőnd papságot magával ragadná.

A személyes sértésekért nem állott volna az angol kormány bosszút, de Irland függetlenségének hangsúlyozása egy forradalomra hajlandó, elnyomott országban veszedelmes következményekkel járhatott volna. A nyomdászt tehát elfogják és bíróság elé állítják, az ismeretlen szerző ellen pedig nyomozást rendelnek el oly módon, hogy a névtelen szerző följelentőjét 300 font jutalomban részesítik. Óriási pénz ez egy koldús országban, különösen, ha közismeretű dolog, hogy Swift Jonathan a szerző. Ki merte volna azonban a már ekkor imádásig szeretett



esperest följelenteni? Biztos halálfia lett volna az áruló, a jutalmat pedig a bizonyíthatás híján nem kapta volna meg. E negyedik levéllel a Swift személye iránti lelkesedés az örjöngésig fokozódott; midőn hire járt, hogy Bettsworth ügyész el akarja fogatni Swiftet, a polgárság önkénytes őrséget szervezett lakása előtt és védte mindaddig, míg csak az ügyész le nem tett tervéről. Midőn a végig sértett Boulter érsek szemrehányásokat mert tenni neki és némi fenyegetést használt ellene, Swift büszke méltósággal vágta szemébe, hogy élete az ő kezében van. „Ha csak az ujjamat emelem fel“, mondá, „önt darabokra szaggatják itt“. Az ingerült Walpole szintén szólott arról, hogy el akarná fogatni Swiftet, meggátlandó a további izgatást s ekkor egész komolyan kérdezte tőle a helyi viszonyokat ismerők egyike, hogy van-e e speciális célra feláldozandó tízezer katonája, mert olesőbban ezt aligha érheti el. S hiába volt minden erőszakoskodás, nyomdászát felmentette a dublini nagy jury 1724 nov. 28-iki nyilatkozatával követendő példa gyanánt állítva Irland elé a posztókereskedő eljárását. Az egyetlen Swift az ő kis tollával hatalmasabbnak bizonyult, mint egész „pávadólyfe Angliának“, nem volt áruló, ki följelentse őt s nem volt esküdt, ki nyomdászát elítélje.

Ezentúl hiába kísérlett meg a kormány mindent, balul ütött ki minden rendszabálya. Swift a megvert ellenséget még három levélben üldözte s nem nyugodott addig, míg a kormány vissza nem vette Woodtól a pátenst s a hirhedett pénzt ki nem vonta a forgalomból, melybe hiába akarta beerőszakolni. E levelek közül különösen a *hatodik*, melyet Middleton lord-kanczellárhoz intéz, kiről tudta, hogy meggyőződése ellenére írta alá a háromszáz fontos judásdíjról szóló kiáltványt, újból kifejti Irland függetlenségének tanát, már itt nyíltan, saját neve alatt csatlakozva a posztókereskedő ügyéhez s jelszóul adva ki honfitársainak az „Őrizkedjetek a zsebtolvajoktól!“ mintájára e mondást: „Őrizkedjünk Wood félpennyjeitől!“ Ezenkívül Swift olyan író volt, hogy ha egy tárgyat megragadott, azt minden oldalról megvilágította s ha egy embert kikezdett, azt addig el nem bocsátá, míg abból minden életet ki nem taposott. Emlékezőnk Steele Richard elleni hadjáratára s a Partridge-féle tréfás hajszára — ugyanezen kipróbált fegyvereket alkalmazza Wood ellen is, csak még fokozottabb mértékben. A számos gúnyvers közül is, melyeket

Woodra irt és pamphletek mellett, melyek lord Carteretet teszik nevetségessé, kimagashlik a „*Wood kivégeztetéséről szóló teljes és hű jelentés*“, melyben leírja, miként jött Wood Vilmos látogatóba sógorához, Molyneux nevű dublini ócskavas-kereskedőhöz, miként keríté kézzre a nép és hurezolta el, hogy felakassza. Gazdag humorát itt is kifejti, midőn a nép minden rétegének foglalkozása szerint adja szájába, hogy ki mit akarna a közgyűlölet e tárgyával csinálni. A varga ki akarja csávázni bőrét, a kovács laposra kalapálná, a molnár porrá örölné, a fűtő be akar neki fűteni, a kötélverő nyakkendőt akar neki készíteni, stb., a whig azt kiáltja: „Le vele!“ a tory ezt: „Föl vele!“ s végre fölhúzzák a bitófára Woodot, kinek egész megjelenését, ruházatát, magatartását leírja Swift, hasonlólag a kivégzés teljes lefolyását, pontosan megmondva, hány perczig tartott haláltusája, meddig lógott az akasztófán, mikor vették le s hogy hurezolták körül a hullát, hogy végül elégessék.

Swift elérte célját, melyet a posztókereskedő első levelének megírásakor maga elé kitűzött, elérte oly diadallal, a mint maga se hitte volna. Nagyobb hatalma volt most, midőn egyedül, minden politikai hatalomtól megfosztva az egész hivatalos Angolországgal és Irlanddal állott szemközt, de szebb volt diadala, mert hazája tiszteletét és csodálatát vívta ki ez által. E győzelme az ir ügy harczosaává avatta őt, ezentúl néhány nemes irányú röpiratban száll sikra hazája érdekében, felkölti a csüggedt és elfásult közszellemet, szellemi atyja lesz Irland nagy hazafiainak, Grattannak és O'Connellnek, kik az ő csodás harcából nyerték ihletüket. Hatása még most is érezhető, mert Irland és Anglia között a harc ma sem szűnt meg, a nemzeti ügy szellemi harcának kezdeménye azonban Swiftet illeti meg.

E fényes diadalok hatása fölemelte Swift csüggedt lelkét s: *Gulliver* I. és II. részét e diadal derűje teszi oly széppé. Közbe jöttek azonban Stella halála, Swift elhagyatottsága, szörnyű lelki harcrai a szeretett, de örökké kínzott nemes nő végső napjai alatt, hiábavaló útjai Londonba, hogy újból szerephez juthasson az új király, II. György alatt, ki 1727-ben kerül trónra s utolsó reménye szétfoslásakor nem marad meg más szívében, mint a feneketlen embergyűlölet — a yahoo faj iránt.

Dr. Kacziány Géza.

(Vége köv.)

## ROUSSEAU ETHIKÁJA ÉS PAEDAGOGIKÁJA.<sup>1</sup>

(Első közlemény.)

Az egyén szellemi fejlődése mindig azon kortól és néptől függ, a melynek az illető gyermeke. Úgyde az álláspont, melyet az egyén, korával és népével szemben elfoglal, nem mindegyiknél azonos. Kényelmesen élvezni mindent, a mit csak a körviszonyok nyújtanak, — egyébként hagyni a dolgokat folyni kényök, kedvök szerint; személyesen a rossztól tán tartózkodni, de soha az ellen a harcztot felvenni — egyszóval „leben und leben lassen“ : ime a nagy többség elvi álláspontja. Viszont nyílt és megvesztegetetlen szemekkel nyomon kísérni a kornak gyengéit és hibáit, meleg szívvvel ezek javítására, megszüntetésére törekedni; egyéniségünk egész energiájával azon lenni, hogy a realis élet gyarló és fogyatékos valóságával szemben, amaz idealis élet-eszményt juttassuk diadalra, a mely a jobbaknak lelkében él : ime az elenyésző kisebbség elvi álláspontja. Ennek köréből fakad minden reformatio s válnak ki a reformátorok, a mennyiben t. i. az eszmék, a melyeket ők az uralkodó szellemi áramlattal szemben kifejtenek, a nép lelke mélyén, a jobbak szívében elő vannak készítve.

Másképp áll azonban a dolog, ha az új eszmék legyőzhetlen akadályokba ütköznek. Képviselőjük, siker és sikertelenség malomkövei között, maga őrlik meg a tényleges állapottal való küzdelemben. S minthogy tapasztalt ridegség és elutasítás félénkké és bizalmatlanná teszi a világgal, de csak annál bizonyosabbá

<sup>1</sup> A „Deutsch. Ev. Blätter“ nyomán

a saját eszméinek üdvözítő voltával szemben: hát mi sem természetesebb, mint hogy ez utóbbiak mind élesebb, mind kihívóbb és minden realis állapotnak ellenséges alakot vesznek fel; és mi sem természetesebb ennek következtében, mint hogy a világ most még annál inkább elzárkózik előlük; míg végül apostoluk, kétségbe esve a meglévő állapotok megjavításának lehetőségére nézve, el-kivágyik innen egy oly létállapotba, a melyet maga természetesebbnek tart s a melyben egyedül véli a teremtetés ősi tisztaságát és jóságát megtalálni. Ámde ekkor e férfiú, a ki kora reformátorává készült, annak mátyrjává lesz; a mennyiben, eszméinek igazságáról való meggyőződésében, megcsalva a valóság keserű tapasztalatai által, kiábrándul s önmagával és a világgal meghasonolva, végül is tönkre jut.

A szellem harczosainak ez utóbbi csoportjába tartozik Rousseau is s vizsgálván erkölestani rendszerét s erkölcsi nevelésselveit észreveszszük, hogy — miként ráutaltunk — mindkettő azon kettős, egymásnak ellenmondó alapfeltevésen épül fel, a melyek az egyénből és korából s ezek viszonyából következnek s a melyek aztán, mint tanainak mozgató elvei érvényesülnek. Ezen ellentétes két alapfeltevése: egyrészt optimismusa az emberi természettel szemben, a melynél fogva ezt a valónál sokkal nemesebb s eszményibb megvilágításban látja; s másrészt pessimismusa az emberi társadalommal szemben, a melynél fogva, egyébként a saját életviszonyaiból s a korviszonyokból érthető módon, kora társadalmának corrumált intézményeivel együtt még annak üdvös institutióit is elveti. E kettős alapfeltétel azonban Rousseau rendszerének nemcsak az alapelvét képezi, de ez forrása rendszere alaphibáinak is.

Ezen alapfeltételekből kiindulva fogjuk tehát mi is Rousseau rendszerét megbirálni, kimutatni iparkodván azt, a mi e tanban positiv és maradandó s másrészt rámutatván arra, hogy a mi pedig e tanban negativ és mulandó, az épen amaz előfeltételek következménye csak. Végül igyekezni fogunk mindazt, a mi a nagy gondolkozó rendszerének maradandó igazságait elhomályosítani, sőt eltorzítani alkalmas, életéből s korából lélektanilag kifejteni.

Mindjárt az „Emil“ első sorában, a melyre tanulmányunkat alapítjuk, élesen kifejezve megtaláljuk az optimizmusnak és pessimizmusnak említett ellentétét. „Minden, a mi a teremtő kezeiből kikerül, jó; de minden elromlik az ember kezei között“. Íme a legmerevebb ellentét a természet és a kultúra között! Amott az ősjóság — itt az elfajulás.

Az ember, természeti állapotában, jó és ártatlan. És ez igen érthető, mert szükségletei csekélyek, kívánságai csupán az elérhetőre szorítkoznak s a gondok és szenvedélyek, melyek felemésztik az életet, ismeretlenek előtte. Csak oly életműködéseket végez, a melyek természetes ösztönéből folynak s így a lélek izgalmait, háborgásait nem ismeri: a nagy benső összeütközésektől s küzdelmekről is meg van óva. Életfolyama egyenletes nyugalomban halad, csalódások, melyek lemondásra tanítanak, sohasem keserítik. Vele született ösztöne azért nemis ösztön, „amour de soi“; s az önszeretet e nemis ösztönéből fakadnak aztán egyéb ösztönei is, első sorban a felebaráti szeretet és pedig eme bibliai legtökéletesebb formájában: „A mit nem kívánsz magadnak, te se tedd embertársadnak“. — (L'amour des hommes, dérivé de l'amour de soi, est le principe de la justice humaine.) — Az önszeretet tehát azon jó elv, a mely mint az ember veleszületett tulajdonsága, minden cselekedetét irányítja.

A természet gyermeke tehát, e nemis ösztönének birtokában, boldog, békés állapotban él: ámde ez állapotnak csakhamar vége, mihelyt belép a társadalomba, az annyira felmagasztalt tudomány és műveltség légkörébe. Az ember viselkedése, szokásai, erkölce átgúródnak, egyszerű ízlése elkényesül s elfinomodik.

Úgyde ezen a társadalomba való belépés következtében az „amour de soi“ nagy benső átalakulást szenved; megszűnik abszolút lenni s önzéssé válik, mint „amour propre“. Mint ilyen aztán mindenféle káros és rossz szenvedélyeket („passions“) terem, a melyeket az ember a természeti állapotban nem ismert, mint-hogy, mint egyetlen a maga nemében, összehasonlítások tételére nem nyílt alkalma. Daczára mégis a változásnak, a melyet lelkében a társadalom okozott, még magasztalják ezt s felvilágosodását, mint nagy vívmányt, mint a fejlődés hatalmas emeltyűjét dicsőítik: holott éppen mindennek ellentéte az, minden bajnak és rothadásnak a forrása. Az erkölcsiég, mely egykor az őseredeti jóságon s a mások iránt érzett rokonszenven alapult,

most, hogy alap elve (az „amour de soi“) ily változást szenvedett, létét és becsét még csak az önzésben keresi. Abból, hogy az ember, szükségleteinek növekvésével, nemcsak a természettől, de a vele hasonló emberektől is függésbe jő, egyenetlenség, uralkodás és rabszolgaság támad. Egyik bűn a másik után születik meg, melyek ama természeti állapotban nem léteztek; az ember mindenkit, a kire csak szüksége van, igyekszik a félelem által szolgáljává tenni, avagy képmutatás útján csalódásba ejteni. Ebből ered aztán a despotismus és a rabszolgameghunyászkodás. Embertársait a nagy versenyben meg akarja előzni s ez a hiúságot szüli; szerzeményüket maga szeretné s megterem az irigység és mohó birtokvágy. Így jutnak a rivalitás és kicsinyesség uralomra ez életben s gyakorolnak káros befolyást az erkölcsi-ségre. Ennek bizonyítására Rousseau számos nép példájára hivatkozik, első sorban is az atheniekre és rómaiakra. A tudomány és művészet uralomra juttával mindkét államban erkölcs és erény elpusztultak. Ellenben a germánok, skythák és persák, bárha szellemileg nyers népek voltak is, de az erkölcsök egyszerűségében, az erényben és ártatlanságban atheneiek s rómaiak felett állottak.

Az erkölcsi fogalmához tehát Rousseaunál két biztos nézpont van. Negative az, hogy az erkölcsire a művelődésnek nincs emelő hatása; positive pedig az, hogy az erkölcsi nagyon is megfér a tudatlansággal, sőt a szellemi nyerseséggel is; sőt a kultúra neki egyenes pusztulása. Ezen előfeltételekből csak következetesen foly aztán a követelmény: „Vissza a természethez!“, mint egyetlen radikális eszköz a társadalom erkölcspusztító befolyásával szemben.

A természethez való e visszatérést hirdeti Rousseau, abban a tévedések és bűnök fertőjébe merült korban, minden egyes művében. A természet az egyedüli jó s a visszatérés hozzá az egyedüli orvosság: íme az ő moraljának mindig megismétlődő szabályelve. „Az egész erkölcsiségnek alapelve, a melyre minden iratomban okoskodásomat építettem s a melyet Emilben a tölem telhető legnagyobb világossággal kifejtettem, az, hogy az ember természettől jó lény, ki szereti az igazságot és a rendet s hogy az emberi szívben eredetileg semmiféle fonákosság nincs“ — így ír Rousseau a párisi érsekhez. Emilben pedig azt mondja: „Tartsuk magunkat, mint kétségbenvonhatlan maximához, hogy a természet

megnyilatkozásai mindig helyesek; hogy az emberben veleszületett visszasság nincsen; és nincsen egyetlen bűne, a melyről ki nem lehetne mutatni, hogy mely úton-módon jutott ahhoz“. S később: „Az erény alapelvei minden szívbe be vannak plántálva s hogy törvényeit megismerjük, csak bensejébe kell visszamerülnünk“.

Cselekedeteink rugója tehát ne azon külső nyomás legyen, a melyet az egyesre a társadalom s ennek törvényei gyakorolnak, hanem a jó iránt buzgó szívnek szabad benső akarása. Az erkölcsi törvény Rousseau számára isteni tekintély kifolyása, az élő Istennek kinyilatkoztatott akarata nem lehet: ellenkezőleg — s ez igen figyelemre méltó — nem egyéb az, mint az ember eredeti akarata önmagára; a legfelsőbb természeti törvény, mely ott fészkel az emberi szív legmélyén, érzelme legközvetlenebb közepén; mely aztán az individuum öntudatos életében, mint a földi lét legmagasabb fokán, érvényre jut s a melynek ítélőszéke előtt csak az a cselekedet jó, a melyet semmiféle autoritás nem befolyásolt, de pusztán és kizárólag az erény értékének benső meggyőződéséből fakadt.

S ezzel már a jó és rossz fogalma is Rousseau számára adva van. Jó az, a mit közvetlen érzelmi meggyőződés jónak, rossz, a mit ugyanaz rossznak ítél. A mérték pedig, a mely szerint e közvetlen érzelmmegnyilatkozás, mint az erkölcsi cselekedet alapelve, megítélendő: a lelkiismeret. Nem más ez — Rousseau meghatározása szerint — mint „az igazság és erény velünk született principiuma, a melylyel mi, saját maximáink ellenére, magunk és mások cselekedeteit jónak vagy rossznak minősítjük“. Ezen előzmények alapján az erkölcsinek fogalma Rousseau szerint ebben állapítható meg: „az erkölcsi azon természetes, az önszeretben (*amour de soi*) mint minden egyéb jó hajlammak alapösztönében gyökerező lelki emóció, a mely születésünkkel plántálódik belénk s a mely a lelkiismeret hangjában nyilatkozik meg, mint jónak és rossznak megítélésére képesítő lelki ösztönben“.

Rousseau erkölcsstanának a kiindulópontja tehát nem az okoskodó értelem, sem valamely isteni avagy emberi autoritás, hanem egy subjectív élő érzelmi meggyőződés, a lelkiismeret; a jó és rossz fogalmait sem az ész megfontolásából alkotjuk meg és vezetjük le, hanem a szív természetes szükségletére kell

és szabad azt egyedül visszavezetnünk. Rousseau maga világosan kifejezi ezt Emiljében. „Exister pour nous — c'est sentir. Notre sensibilité est incontestablement antérieure à notre intelligence, et nous avons en des sentiments avant des idées“. Ezzel az értelemnek az etikában csak másodrangú hely jut. Ha a jó az ember természettől veleszületett tulajdona, akkor az értelem csak arra való, hogy azt tényleg olyannak ismerje fel. S mihelyt olyannak felismerte, a lelkiismeret nyomban ösztönzi, hogy olyanként szeresse is. Az érzelem így csak kalauz, ki a lelkiismerethez vezet. Ámde a moral igazán való parancsoló elve (dictamen) a lelkiismeret marad. Ezen megállapodásból vezetendők le most már Rousseau szerint minden további fogalmak, mindenekelőtt a szenvedélyek — „passions“ — s az akarat által ezek felett való szabad uralom. „Minden szenvedély jó, ha mi uralkodunk felette; rossz, ha ő uralkodik felettünk“ — mondja Rousseau; s ezzel azon kérdés elé állit bennünket: vajjon lehetséges-e, hogy azon értelmi arravalóságunk által, a melynek segélyével a jót jónak, a rosszat rossznak ismerjük meg, szenvedélyeinket szabályozni s felettük uralkodni képesek legyünk? Más szóval: van-e az embernek szabad akarata? Rousseau e kérdésre határozott igennel felel. Hiszen ha a világban csak végzetszerű szükség-szerűség uralkodnék, akkor az határozná meg csupán az embernek összes érzelmeit és egész cselekvését. Ámde ez által az egész élet merő mechanizmussá válnék, mert minden kényszerített, szükséges és feltételezett volna, sőt, mi több, e tan következtében erény és bűn, érdem és bünsúly fogalmai elesnének s így a moralitás az emberi életből törlendő volna. Hogy ezt megakadályozzuk, az ember szabadságát egyenesen erkölcsi postulatunként kell felállítanunk s az önálló akarat szabad választását, szemben a fatalistikus szükségsszerűséggel, megfelelő joghoz juttatnunk. Persze, hogy e szabadság sem alapulhat a reflectáló értelman, hanem egy benső érzelmen, az önérzet azon energikus állapotán, a mely az embert biztossá teszi arról, hogy cselekedeteinek szabad oka ő maga. Az embernek nemcsak akkor s addig kell jónak lennie, a mikor s a meddig az neki tetszik s előnyösnek látszik; ellenkezőleg kötelességét híven kell betöltenie akkor is, ha azt viharok, szenvedély és sorscsapások nehezítének meg. „Tanuld meg elveszteni mindazt, a mitől megfosztható vagy“ így tanítja Emilt, „tanulj lemondani mindenről, ha az



erény úgy kívánja; felülemelkedni az esetlegességeken s szívedet azoktól függetlenné tenni minden fájdalom nélkül: tanulj a szerencsétlenségben bátorságot, hogy soha nyomorulttá ne légy, a kötelességben állhatatosságot, hogy soha büntetés ne érjen. Így leszel boldog, minden sorscsapás daczára, s bölcs, minden szenvedély ellenére“. Oly erkölcsi tanítás, a melynél tisztább s fenségesebb nem is adható.

S e ponton oly átmenethez jutunk Roussaeunál, a mely élénken emlékeztet a Kant három nevezetes gyakorlati postulatumára. Mert bármily magasra helyezze is az erényt s bármily kétségbevonhatlan és félremagyarázhatlan szavakkal hirdesse is, hogy az embernek isteni hozománya és elveszthetlen tulajdona az, hatalmának mégis bizonyos korlátokat szab, a midőn azt véli, hogy mindazáltal jöhet az emberre oly pillanat, a melyben a szenvedélyek ostroma oly erős s a szív jobb akarata oly gyenge, hogy egy abstract erényfogalommal nem érheti el azt, a mi szükséges. Itt hát a theológiát hívja segítségül, a mely így nála nem egyéb, mint az ethika által felvett kölcsön, kiegészítés és rehabilitatio céljából. Az erény e kiegészítője, e praktikus postulatum: a személyes Isten hite. De hát honnan bizonyítható be az ő léte? Felelet: Minthogy az ember összes cselekedeteiben szabad, tehát kell, hogy egy immaterialis substantia lélekitse őt, mert az anyag sohasem vezetné e szabadságra; s minthogy továbbá ő természetlől jó s a rossznak ellensége, hát kell, hogy e jósága egy korlát nélkül való hatalomnak szükségszerű hatása legyen. Ez a hatalom — Isten, a Jóság, az Igazság maga. „Hiszem — mondja Rousseau Emilben — hogy a világot egy hatalmas és bölcs akarat kormányozza; igen én látom, több, érzem ezt“. Íme tehát az Isten léte ugyancsak nem az értelem okoskodására, hanem a reá szoruló szív közvetlen érzelmére alapítva.

Ez istenfogalomból kifolyólag — ugyancsak erkölcsstanának kiegészítéseül — Rousseau még más practikus postulatumot is állít fel. Istennek Igazsága ugyanis megkívánja, hogy az embernek részt juttasson a neki megígért jóból; viszont az ember, ki erényes volta daczára sokszor szerencsétlen, míg az istentelenség annyiszor ült diadalt, megkívánja, hogy az ő itt elnyomott jogérzete egy más világban elégtételt nyerjen, hogy tehát a bölcs Isten világtervében gond legyen a halál után való megfizetésről, a mely az igazságnak beteljesülését s az erkölcsi világrendnek

méltó betetőzését képezze. Ép ezért a jövő életnek és a lélek tovább való fennmaradásának, a halhatatlanságnak felvétele egyenesen az érzelem elengedhetlen követelménye. Az akarat szabadságának pusztulatumáról már fentebb volt szó. Itt még csak annyit, hogy e szabadság e földi életben csak korlátolt lehet, mert a test, melyhez a lélek kötve van, a külső benyomásoktól van függőben. Az abszolút szabadsághoz, a midőn t. i. cselekvő akarat-erőnk megválna a szenvedő részétől, csak egy út van, a halál; a mely egyáltalán nem szerencsétlenség, mert hiszen a végtelen Isten szemléletére vezet s mert még csak általa leszünk azzá, a mivé tulajdonképpen lenni feladatunk, t. i. tiszta éniséggé, ideális tevékenységgé.

Érdekes valóban annak a megfigyelése, hogy az erkölcsinek összes fogalmai Rousseunál nem az értelem reflexióin, hanem a szívnek praktikus szükségsein alapulnak. De ép így alapulnak vallási képzetei is kizárólag erkölcsi kedélyinstantiákon, egytől-egyig a szívnek közvetlen érzelmi meghatározottságában gyökerezvén. Természetes vallásának alapigazságai tehát e szerint nem egyebek, mint a gyakorlati ész (erkölcsiség) postulatumai, egészen Kant szellemében.

S a midőn így megállapítottuk Rousseau ethikájának a velejét, egyúttal a leghatározottabban pártját is kell fognunk, e tanának gyakori eüdaimonistikus elcsavarásával szemben. Ellenségeinek ezen igazságtalan és rövidlátó itéletével s eljárásával szemben meggyőző czáfolatul szolgál ethikájának vezérelve: „Nous devons faire le bien comme tel et le premier fruit de la justice est de sentir, qu'ou la pratique“. Mindenütt s mindig hangsúlyozza, hogy az erkölcsi az emberben nem az önzés okos számításán, hanem sokkal inkább őseredeti társas és jóindulatú hajlamokon alapul. „Ha a morális jót az emberben fel nem vesszszük, soha más cselekedeteit rossznak nem minősíthetjük. Ugyan mi köze van a mi lelkesedésünknek az erény iránt a mi hasznunkkal vagy előnyeinkkel? Ugyan mit jelent az: előny miatt menni a halálba? Vegyétek el tőlünk a jónak e szeretetét — s megfosztottatok az élet kellemétől“.

Szinte aggodalmas lelkiismeretességgel hangoztatja mindig azt az egyet, hogy nem az eüdaimonistikus előny, hanem a szívnek őseredeti természetes hajlama a jó iránt képezi az ember minden cselekedetének mozgató elemét; mert — úgymond —

„ha nincs ilyen az ember lelkével született moral, úgy hát honnan az az önzetlen csodálata a nagy tettek, ama fenkölt szeretete a nagy jellemek iránt?“ S tovább: „Mutassatok nekem csak egy országot, a hol bűn volna a szótartás, könyörületesség, jótékony-ság, nagylelkűség s a hol az erényt megvetik és a becselenséget becsülik!“ (Profession du foi du vicair savoyard). A materialistákkal szemben, a kik a társadalom jogaira és szükségleteire irányuló törekvéseikkel mindig a végesség korlátai közé vannak kárhozthatva, oda állítja a túlnant s ennek végtelen fejlődését; az emberi én korlátozt autonómiájával szemben pedig ama korlátlan akaratot, a mely a magára lélektelen kozmoszt mozgásba hozza s rendezi. S végül, a mit hálás szívvel emeltünk ki, ő volt az, a ki Istennek és a halhatatlanságnak már nagyon is elfakult fogalmait ismét életre támasztotta s beléjük újból lelket lehelt.

S ezzel etikájának positiv, maradandó eredményét meg is állapítottuk. Energikus protestatiója korának szűkkeblű materialismusával szemben; törekvése, hogy évszázadának sivár lelkeit visszavezesse a vallásos és erköles eszmékhez: íme etikájának, erköles rendszerének maradandó, positiv vívmányai s igazságai.

Ám sokkal érezhetőbb és mélyrehatóbb azonban ez ethika negativ eredménye. Negativ és pedig szükségszerűleg ilyen azért, mert az alap, a melyre Rousseau, szinte naiv bizakodással, egész erköles világát építi, felette ingadozó; minthogy ama két előfeltétel, a melyeken állításai s bizonyításai nyugszanak, tarthatatlan: t. i. az ember eredeti jóságának s a társadalom befolyása alatt való megromlásának tételei. Mert hogy e tételek csakugyan hamisak, épen nem nehéz bebizonyítani. Mert hiszen, ha az ember természettől csak jó volna, úgy érthetetlen volna a rossznak keletkezése ő benne. És ha Rousseau azt mondja, hogy e rossz kívülről, a társadalom káros behatásából származik, hát ez egyszerűen lehetetlen mert bár a külső dolgok ugyan a rossz cselekedeteknek lehetnek indítékai, de magukra még nem rosszak s így a rosszat sem idézhetik elő. Vinet azon állítása, hogy t. i. a bűnnek keletkezése két embernek összetalálkozásából egyáltalán kimagyarázhatatlan, ha annak esirája már előbb bennök nem lett volna, egyszerűen megczáfolhatatlan. És csodálatos, mily találó módon czáfolja meg épen Rousseau maga a saját rendszerét s abban az ember eredeti jóságának felvételét. „Ugyan

hogy is válhattam volna gonoszszá — mondja *Confessiói*ban (XIX, 10) — mikor csak a jóság példái voltak szemeim előtt s csak a legjobb emberek környeztek? — De majdnem ugyanazon lélekzettel tovább haladva, ugyanazon helyen maga mondja el, hogy daczára a jó példáknak, mint esett mindenfelé gyermeki bűnökbe, mily „hajlama volt a gonoszságra és a lopásra“. Ha e bűnökre nem környezete vezette, vajjon ugyan lehet-e mást feltennünk, minthogy a rossz hajlamot magával hozta a világra? És ismét ugyancsak maga vallja be: „A legjobb nevelés daczára nagy hajlammal kellett a kihágások iránt bírnom — mert vajmi hamar kifejlett az bennem és pedig a legcsekélyebb fáradság nélkül“.

Milyen chaosa az ellenmondásoknak! Rousseau tana az ember eredendő jóságáról igen alkalmas arra, hogy a keresztyénségnek egy, a laikus körökben nem eléggé méltatott tanára terelje a figyelmet, t. i. az eredendő bűnnek kevésbé értett, mélységes tanára. Az ő egyoldalúságával szemben ez a tan ama mély igazságot hirdeti, hogy az ember bűnre született, természetből önző és rossz; hogy ennél fogva nem is képes magától és magából, mint Rousseau gondolja, csupán a jó iránt való szeretetből jóvá lenni, hanem őseredeti rendeltetésére csupán a megváltó szeretet és kegyelem ténye alapján emelkedhetik fel. És ha Rousseau, mint ezt Raumer, tanának teljes elismerése mellett, oly találóan mondja, maga végre mégis a friss és teljes megújhódásra tehetetlennek bizonyult: hát nem volt más sorsa etikájának sem, mint minden philosophiai etikának, a mely tökéletlen és sekély marad, mihelyt a keresztyénségtől, a világtörténetnek e hatalmas erkölcsfejlesztő tényezőjétől abstrahálni akar. Rousseau is, a mennyiben mindjárt első alapfeltevéseiben a keresztyénséggel szakíthatni gondolt s azt az egész fejlődésben figyelmen kívül hagyta, etikájában végül is ámitó és bomlasztó eredményekre jut: ámitja magát, mert hiányzik erkölcs-tana praktikus kivihetőségének a lehetősége, mivelhogy vég-célja ama képzelt természeti állapot, maga is csak ámitás, a mely a levezetettnek az eredetivel való felelősségén alapul; s bomlásra vezet, mert nem feladatot tűz elénk, a melyre törekedni kell, hanem egy adott és rég meghaladt dologra megy vissza, a mennyiben nem tűz a lélek elé nagy és fenséges eszméket, a melyeknek megvalósítása korunk fonák állapotaiért kárpótlást nyújthat, hanem minden felfelé való törekvéstől s

küzdéstől visszatartva a kezdetre vezet vissza, az erdei és mezei élet ama fejlődés nélkül való, szunnyadó állapotába, a melynél idillibbet elegikus költő sem álmodhatnék.

Nem csoda, hogy ha ez erkölestannak praktikus kihasználása aztán oly paedagogikára vezet, a mely, daczára sok tekintetben epochális jelentőségének, végül is negatív consequentiáinak vigasztalan zátonyán feneklik meg.

\*

Átmenve immár e paedagogikára s vizsgálva e szempontból Rousseau erkölestanának az ő neveléstanához való viszonyát: már előre is két pontot kell különösen kiemelnünk; az egyiket, a mely mindkettőben közös s a másodikat, mely a kettőt egymással szembeállítja.

A mint ethikai tanaiban Rousseau az erkölcsinek fogalmát egy közvetlen érzelem alapján építi fel: úgy fejtí ki paedagogikai tételeit is ugyan e közvetlen érzelemből. Ezért egy individualis, a gyermek sajátosságához mért és minden hagyományos módszertől eltekintő nevelésre törekszik. Ebben rejlik a kettő közössége s egyúttal Rousseau paedagogikájának kulturhistóriai jelentősége is.

Másrészt a tény, hogy e neveléstől mindent megtagad, a mit erkölestanában, mint pozitív elemet jelöltünk meg; a mennyiben amaz erkölcsi és vallási postulatumokat, a melyeket ethikájában felállít, itt nemcsak figyelmen kívül hagyja, de sőt egyenesen elveti: szembeállítja a kettőt egymással s egyúttal, végső következményeiben, paedagogikájának negatív hatását készíti elő.

Ennélfogva itt is hasonló viszony áll be, mint az előző, ethikai részben láttuk; csak hogy itt éppen mindannak az elvetése, a mit ott positivumnak ismertünk fel, fogja a negativumot ki képezni.

Hogy azonban a Rousseau paedagogikájának e két ellenkező irányban folyó áramlatát világosabban szemügyre vehessük, szükséges azt legelőbb is az „Emil“ könyve alapján megismernünk.

Miként már a dijoni akadémia által megkoszorúzott pályaművében a tudománynak és művészeteknek az erkölcsiségre való befolyását károsnak ítélte s a társadalom romlottságával szemben a természeti ősállapotnak tisztább s erkölcsösebb voltát

hangsúlyozta: úgy vezeti vissza Rousseau, Emiljében is, az erkölcsi romlás okát a hagyományos nevelésre, melynek természetellenes és ernyedtté vált felett keserűen panaszkodik. Ez elfajult neveléssel már most egy új nevelésszéményt állít szembe, a melynek maradandó értékét első sorban is az biztosítja, hogy a nevelést, mint a gyermek individualis érzelmi arravalóságainak a születéstől kezdve a nagykorúságig tartó lassú s folytonos kifejlődésére irányuló hatást fogja fel s egyetlen elvből világosítja meg. Ez elv a természetszerűség.

Ezen elvből folyólag a nevelés legfontosabb feladata módszerében a természet szigorú nyomkövetése leendő. Milyen felelhet meg e feladatának?

Rousseau szerint úgy, ha a gyermeket annak veszi, a mi természetnél fogva, t. i. gyermeknek, és nem keresi benne a férfit.

Ehhez azonban minden előtt az szükséges, hogy a gyermeknek individualitását pontosan megfigyeljük s ahhoz alkalmazkodjunk, mert minden egyes kedélynek megvan a maga sajátos alakja, a melynek megfelelően kell azzal bánnunk. Hogy pedig a gyermek jellemének e csírámagva magát teljes szabadsággal eláruhassa s hogy azt a nevelő jól megfigyelhesse: azért nem szabad a gyermeket kezdetben semmi tekintetben korlátozni, hanem hagyni kell őt, hogy individualis hajlamai szerint maga induljon meg a természetének megfelelő irányban.

Másképp jár el egészen a hagyományos nevelés. Valamennyi gyermeket egy ugyanazon hagyományos chablon szerint akarja nevelni, módi szerint megnyitni egyéniségét, mint a kert fáját, vagy idomítani, mint a versenyparipát. Bizonyos czélt tűz maga elé, a melyet minden áron elérni törekszik, nem törődve az ellenállással, a melyet a gyermek természete e barbarismus ellen kifejt. Ezzel szemben Rousseau a szabadság elvét juttatja és pedig első sorban is erkölcsi téren, érvényre. A szabadság az ember természetes hozománya. A társadalmi kényszer s a socialis viszonyok azonban megfosztották ez öröktől s ennek következtében egy szánandó lényné alacsonyították le, a melynek rendeltetése a rabszolgaság. „Születésekor pólyába kényszerítjük őt, halála után meg koporsóba zárjuk. A míg csak az ember formában él, intézményeink korlátként fogják őt körül...“ Ámde az ember rendeltetése más, mint ez az örökös rabszolgaság. A természet szabadságra hívta őt s csak ha e drága birtoka

megmarad, fejthet ki igaz erkölcsiséget, a mely őt sorscsapásokkal, kísértésekkel szemben őseredeti függetlenségében megtartja s megtanítja őt, jót és rosszat az életben egyaránt elviselni s „Island hősivatagaina megélni ép úgy, mint Malta izzó szirtein“.

De vajjon az erkölcsi nevelésnek e célját, a szabadságot, miként érhetni el? Rousseau szerint úgy, hogy magakadályozunk mindent, a mi a gyermek természetes önkifejlődését gátolhatná. Ez pedig ismét csak úgy történhetik, hogy ha a gyermektől a társadalom minden befolyását, minden kényszert, mely őt kívülről alakítani akarná, távol tartunk. Rousseau Emiljének, bárha kényszerítve van is a társaságban élni, mégis annyiban mint egy vadembernek kell felnevelkednie, a mennyiben lehetőleg attól elkülönítve s függetlenül kell élnie; tehát a társadalmon belül, de mégis magára hagyatva.

Hagyjuk Rousseau-nak ezen, az ő pessimistikus világnézetén nyugvó tételeit figyelmen kívül: s már e bevezető tanból is tisztára látjuk az ő paedagogikájának pozitív oldalát. Ez pedig abban áll, hogy a társadalom által gyakorolt felületes és erőszakos szellemi dressurával szemben rátaul a gyermek individualitásának megfigyelésére s kifejlesztésére s ezt a szülőknek és a nevelőknek különösen a lelkükre köti. Az ő kifogásai az első energikus tiltakozás az ember külső művelésével szemben s az első fölszólalás a benső művelés érdekében, a mely minden individuum számára az igazi szabadságnak feltétele. S ezzel Rousseau a nevelést lélektani alapra fekteti, a mennyiben a gyermeki lélek azon oldalát veszi szemügyre, a melyhez az erkölcsi nevelés közvetlenül kapcsolódik. A midőn azonban az akkori Páris elfogult és rothadt viszonyait egyáltalában a társadalmi viszonyok mértékéül veszi s a gyermektől minden kívülről jövő befolyást e miatt a legaggódalmasabb gondossággal távoltartani iparkodik: ezzel már az első lépést teszi paedagogikájának negatív oldala felé. Ezt egyébként rendszerének lassú kifejlődésében lesz alkalmunk világosabban is megfigyelhetni.

*Stromp László.*

(Vége köv.)

## AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK) A MAGYAR KÖZJOGBAN.

### Bevezetés.

A magyar közjogot tudományos alapon művelő jogászainkat hosszabb idő óta foglalkoztatja az a kérdés, vajjon miképen magyaráztassanak meg a magyar alkotmányjognak azon tételes intézményei, a melyek szerződésszerű tartalommal bírnak s miképen egyeztessenek azok össze az államtannak az államhatalom oszthatlan egységéről és souverainitásáról felállított tantételeivel.<sup>1</sup>

Azon elmélet ugyanis, mely az állam keletkezését szerződési alapokra vezeti vissza,<sup>2</sup> ma már meghaladott álláspont. S a midőn a tudomány a szerződéses államkeletkezési elméleteket teljesen elvetette, ezzel elvetni iparkodott mindazon tanokat, a melyek szerint az államon belül az egyes államhatalmi tényezők vagy az állam egyes részei között szerződési viszony állhatna fenn, mivel ezek az állam személyi létéről, a souverainitás mivoltáról construált és általában elfogadott tanokkal összeegyeztethetlenségnek találtattak.

Ha egyik és másik állam szervezete között csak oly különbség volna, mint van az egyik és másik emberé között, t. i. ha a különbséget csak az egyes államok közötti individualis sajátságok okoznák, akkor igen könnyű volna megállapítani az abstract állam belső természetét, mivoltát, lényegét s ehhez alkalmazva

<sup>1</sup> Így újabban különösen Polner Ödön: Magyarország. közjogi viszonya Ausztriához; Vigyázó Sándor: A pragm. sanctio; Horváth János: A magy. királyság közjoga. A pragm. sanctio.

<sup>2</sup> Így Hobbes és Rousseau meg Kant.



a konkrét állami szervezetek intézményeit nem volna nehéz megmagyarázni. Csakhogy az egyes államok keletkezésének módja, állam- és kormányformája és alkotmányi intézményei és elvei között oly nagy a különbség, hogy azoknak valamennyiét nem lehet egy és ugyanazon minőségű szervezetnek különböző egyéniségekben történt megvalósításául tekinteni.

Más elveken alapul a köztársaság, másokon a korlátolt és másokon az abszolút monarchia. De valamint igen lényeges a különbség a svájci és a francia avagy az északamerikai köztársaságok között, épen úgy egészen más történelmi alapokon és így más elveken is épül fel a magyar, mint az angol avagy a porosz korlátolt királyság.

Ez az oka annak, hogy az abstract állam mivoltának a meghatározása oly nagy nehézségekbe ütközik s ha a politikai tudomány egyes kifejezéseket meghonosít is és elfogadtat a konkrét államok tételes közjoga által, minden állam közjogi írói más-más tartalmat tulajdonítanak az ily kifejezéseknek s tulajdonképen csak a szó válik általánosan használttá, de a fogalom más és más a szerint, hogy minő konkrét alkotmány lebegett annak a szeme előtt, a ki azon szó fogalmát meghatározni megkísértette.

De még egy és ugyanazon nemzet íróinál is lényegesen eltérnek egymástól a fogalommeghatározások, így pl. Preuss a „Gemeinde, Staat und Reich“ czímű munkájában a souverainitas fogalmának meghatározásáról számos német írótól mind megannyi más definitiót közöl.<sup>1</sup>

És ha az elméletben felállított tantételek az oly államok tételes közjogában is csak bizonyos nehézségek mellett alkalmazhatók, a melyeknek alkotmányát jogtudósok csinálták, mennyivel nagyobbakká lesznek ezen nehézségek ott, a hol a tételes vözjogi intézmények nem valamely megállapított elvre vannak

<sup>1</sup> Így pl. Stahl szerint a souverainitas maga az uralkodói akarat: „die ursächliche und oberste Macht, die alle Organe und Einrichtungen bedingt und umschliesst. Sie ist der Herrscherwille, der im ganzen Bereiche des Staats gegenwärtig und wirksam ist, seine immerste Persönlichkeit“. (Philosophie des Rechts II. Abth, 2. 190., 191. l.). Jellinek szerint azonban: „die Eigenschaft eines Staates, kraftwelcher er nur durch eigenen Willen rechtlich gebunden werden kann“. (Staaten Verbindungen 34. l.)

alapítva és nem abból mintegy logikai következetességgel levezetve; hanem a különböző intézményekben különböző, egymásnak látszólag ellenmondó elvek látszanak kifejezésre jutni, mert ezen intézmények különböző korokban s így más-más felfogás behatása alatt fejlődtek ki, mivel az az alkotmány nem mondva csinált, nem is egy párt államelméleti felfogásának a műve, hanem történelmi alkotmány; mely részben a különböző irányú pártküzdelmekben egyik vagy másik párt győzelméből, részben az ezek közötti compromissumokból és a tényleg fennállott szükségletekből fakadt s melyben az egységet csak a jogfolytonosság és az illető nemzet egyéni sajátossága szüli.

És a magyar alkotmány történelmi alkotmány, egy nemzet ezer éves küzdelmeinek, véres párttusáinak, történelmi tényleges viszonyainak az eredménye, melynek gyökerei visszanyulnak a honfoglalás korába és egyes intézményei a közhatalmi, mások a rendi hűbéries felfogás jellegét viselik, átszőve hol patriarchalis, hol patrimonialis, hol demokratikus, hol aristokratikus elemekkel, s noha maga az állam központi királyi szervezete határozottan egységes és monarchikus, addig ezen belül bizonyos köztársasági s a köztörvényhatóságok jogállásában ezen felül még némi foederatív elemek is érvényesülnek, — a szerint, hogy minő politikai irányzat és tényleges viszonyok hatottak közre az egyes intézmények alapjának megvetésénél és további fejlődésénél.

A politikai tudomány fejlődése kétségtelenül nagy befolyással van a tételes alkotmányjogok fejlődésére is és nem csekély mérvben szolgál arra is, hogy a tételes közjogi intézmények a politika tudományának tantételei segélyével megmagyaráztassanak. De annak, a ki a hazai közjogot tudományos alapon akarja művelni, nem az a feladata, hogy a történelmi alapokon fejlődött és tényleg fennálló közjogot az idegenből recipiált elméletek kedvéért eredetiségükből kiforgassa és új magyar közjogot állítson a réginek helyébe; hanem az, hogy a létezőben rejlő, egymásnak látszólag ellenmondó, de tényleg egymás mellett azért mégis megálló elveket kikutassa, kidomborítsa, megmagyarázza és a mennyire lehet, annak történelmi kincseit megőrizze s azoknak valódi nagy jelentőségére a közfigyelmet fölbívja.

Ezen szempontot tartva szem előtt, fogok törekedni arra, hogy kimutassam, miszerint minő alapja, értéke és okai vannak a magyar alkotmányban azon elméletnek, mely egyes intézmé-

nyeinket szerződéses alapra vezeti vissza s mely egyes sarkalatos törvényekben szerződést is lát, nem pedig csupán az államhatalmi tényezők akarátának találkozását, mely minden törvényben megvan, — s az erre vonatkozó fejlődés történelmének tárgyalása után egy második részben a belső államszerződések tanának állását kísértem meg kimutatni a ma fennálló magyar közjogban, arra törekedve, hogy annak a magyar fölfogásban kifejezésre jutó elméletét az általános államtannak tantétéleivel összhangzásba hozzam és megmagyarázzam, hogy a szent korona egységével miképen és mennyiben egyeztethető össze a belső államszerződések elmélete.

## ELSŐ RÉSZ.

### A belső államszerződések történelmi fejlődése a magyar közjogban.

#### I. Az Árpádok közhatalmi királysága és a magyar nemzet.

A magyar állam a történelem tanúsága szerint szerződési alapon keletkezett.<sup>1</sup> Csakhogy nem egyének szerződésének köszöni létét, hanem már létező közületek, törzsek szövetkezésének.

A nemzeti egység érzületének, összetartozóságának akkor, a mikor a magyar törzsek egymással szövetségre léptek, már kifejlődöttnek kellett lennie, mert különben, ha t. i. csak a törzsek azon szövetsége kapcsolta volna össze az eddig teljesen önálló törzseket, mely a vérszerződésre vonatkozó emlékekben talál kifejezést, a nemzet nem hajthatta volna végre a honfoglalás nagy munkáját és az újabban csatlakozó törzseket (kabarok, kúnok, itt talált csatlakozó néptörzsek) nem lett volna képes beolvasztani, sem pedig a honfoglalás után következő nagy átalakulásokat nem lett volna képes felbomlás nélkül kiállani.

A vérszerződés tehát már csak külső szentesítése lehetett a már előbb létrejött belső összeolvadásnak, melyet ezen szövetkezés meg nem indíthatott, hanem csak teljesebbé tehetett.

<sup>1</sup> E tekintetben a dolog lényegét illetőleg úgy a névtelen jegyző mint Constantinus Porphyrogenitus megegyeznek.

A vezérek korabeli alkotmány azután a betelepedést követő egy századon át is az egyes törzsek szövetségén alapult, melynek szorosabbá válását a fővezér vagy fejedelem közössége segítette elő.

Nagy tévedés azonban a magyar alkotmány intézményeit és elveit a vérszerződésre, mint alapra vezetni vissza. Mert a midőn Gejza vezér megalapítja az egyeduralmat és szent István szervezi a keresztény királyságot és megdönti a törzsszervezetet s ez által külsőleg is egységes nemzetet és erős központi szervezetű államot teremt, a régi hittel együtt a régi alkotmány alapjai is megbomlanak, majd megsemmisülnek s helyükbe a központosított közhatalmi királyság lép, mely mint ilyen, saját hatalmával szervezi az egyideig még a régi törzsszervezeti alapon, mintegy a királyság ellenére, attól különálló társadalomként élő nemzetet és az államot, foglal új területeket és a mikor már a nemzet a királysággal mintegy összeolvadt, két századon át a királyság a magyar állameszmének a megvalósítója, a törzsszervezet felbomlása után a nemzet egygyé olvasztója, tömörítője és a nemzeti eszme képviselője és zászlótartója.

Ezen idő alatt épen az erőteljes központi királyság hatása alatt fejlődik ki a nemzetben azon erőteljes magyar közjogias felfogás, mely képessé tette a nemzetet arra, hogy a hűbériség térfoglalásával szemben is megóvja az állami egységet s az Árpádok kihalása után átvegye az államfentartás és államszervezés munkáját s a mohácsi vész után egyedüli fentartójává váljék a nemzeti állam eszméjének idegen államalakítási törekvésekkel szemben.

A királyi hatalom ugyanis nemcsak egyesekre, hanem az ország összes lakosaira egyaránt kiterjedt s a király úgy az ő közvetlen hatósága alatt álló teljesen szabad, nemes honlakosoknak, valamint az ő közvetett hatósága alatt álló castrenseknek, hospeseknek, udvarnokoknak, nemkülönben a szabadok magánhatalma alatt álló nem szabad népelemeknek jogviszonyait is szabályozta; és így a királylyal szemben az országnak minden lakosa valóságos és közvetlen alattvaló volt, vagyis a királyi hatalom az egész országra kiterjedő közhatalom vala, melynek a magánhatalom alatt álló szolgák is alá voltak vetve. Ennek folytán pedig a nemesek sem láthattak a királyi hatalomban egyebet, mint az államnak egységes és nem a királyságért, hanem

az egész országért és összes lakosaiért, az országlakók egyeteméért, a nemzetért létező hatalmát, a melylyel szemben a hűség és engedelmesség nem csupán az egyénhez, hanem a nemzetet is magában foglaló államnak legfőbb hatalmához is köteles hűség és engedelmesség természetével birt.

Az Árpád királyok korának első két századában nyoma sincsen annak a felfogásnak, mely szerint a nemzet és a király egymással szemben, mint külön jogalanyok szerepelnének s mint ilyenek egymással szerződnenek; hanem a hatalom a királyé, melynek alapján a király egyéneknek, földterületeknek, testületeknek privilegiumokat ad, mely részükre kisebb vagy nagyobb szabadságot biztosít, de a mely hatalomban a nemzet mint egész nem részesül. Szent Istvántól kezdve egész III. Béláig az államhatalom telje a királyságnál van, a melyet csak egyéni jogok korlátoznak, de éppen ezért eleinte egész szent Lászlóig, a nemzet, melyben még élnek a törzsszervezet maradványai, felelősnek tekinti királyait azért, hogy miképen él ezzel a hatalommal s így üzi el Pétert, I. Andrást, Salamont, mert sértik az egyén szabadságát és a magyarság faji érületét. De a nemzet ilyenkor nem a királyság ellen, hanem csak az egyes neki nem tetsző királyok ellen támadt fel, hogy mást ültessen helyökbe a királyi polezra, olyat, kinek kezében több megnyugvással látja ezt a hatalmat.

Szent László és Kálmán uralkodása óta azonban, azaz a XI. század végétől kezdve, a mikor a törzsszervezeti társadalom bomlásával a nemzet társadalmi szervezete a királyság alkotta állami szervezethez hozzásimul, a király felelőssége is kivesz a közfelfogásból s ezen időtől fogva azok a pártusák, melyeknek az ország szintere volt, mint a Kálmán és Álmos, II. Gejza fiai, továbbá Imre és II. András között lefolytak, nemcsak nem a nemzet harcza a királysággal, de még a király személyének felelősségre vonásául sem tekinthetők, hanem csupán csak az uralkodó család tagjainak trónviszályai, a melyek a trónra következés biztosítása —, vagy a hercezségre való jognak elismertetése, tehát a magyarországi legitimitas körül forogtak.<sup>1</sup>

De nemcsak a nemzet és királyság között nem lehet még szó politikai küzdelmekről vagy szerződési viszonyról, hanem a nemzet és a királynak személye között sem, daczára annak,

<sup>1</sup> V. ö. Az aranybulla című munkám 48. l.

hogy a királyi széket ezen időben több ízben az ország előkelő szerepvívói urai töltik be a királyi család tagjai közül, ha nem is formalis választás útján.<sup>1</sup> Ennek oka pedig az volt, hogy a nemzet ismerte az Árpád hercegeket, mint saját véréből valókat s ha választania kellett közöttük, választását nem a jövő reménye fejében, hanem a múltban szerzett érdemekre vagy az apák iránt való kegyeletre alapítva tette, mint I. Bélánál, I. Gejzánál, szent Lászlónál, III. Istvánnál és így nem is volt szüksége arra, hogy a jövőre iránt biztosítékokat szerezzen tőlük.

III. Bélától, jobban mondva, II. Andrástól kezdve pedig nem volt módjában válogatni közöttük, mert az előd még életében gondoskodott arról, hogy ki legyen az utódja s két esetben az ifjabb királylyá koronázással biztosította a trónt utódja számára.

A király személye és a nemzet közötti szerződési viszonyra nem lehet következtetni Hartviknak azon előadásából sem, mely szerint István, miután átvette a királyi méltóság jelvényeit, az ország püspökeivel és főembereivel együtt közzétett egy általa hozott határozatot, melyben minden bűnre orvosságot adott és hogy bebizonyítsa, miszerint ő a Krisztus által hozott világbéke fia, örök érvényű szerződés aláírásával hagyta az utódokra, hogy senki se támadjon meg mást ellenséggépen, senki se bántsa szomszédját törvényes vizsgálat nélkül, ne háborgassa az özvegyeket és árvákat.<sup>2</sup> Ezen szavak ugyanis nem jelentenek egyebet, mint azt, hogy István a joguralmat biztosítandó, ezen irányban proprio motu intézkedést tett. De ezen szavakból kivehetőleg az ő koronázási esküje sem egyéb, mint a nyugaton is szokásos iuramentum de iustitia et de pace.<sup>3</sup>

Első nyoma annak, hogy a nemzet előkelői a trónra lépő királytól a jövőre vonatkozó biztosítást kívánják, II. Andrásnak trónralépésénél, illetőleg koronázásánál található, a kiről IX. Ger-gely pápa Béla ifjabb királyhoz 1235. évi július 15-ről intézett

<sup>1</sup> V. ö. A kir. méltóság című munkám 138—146. l.

<sup>2</sup> L. Endicher: Monumenta 174. l. — Kovachich és az ő nyomán Cziráky (Consp. iur. publ. I. 85. l.) és Korbuly (Magy. közjog I. 425. l.) Hartvicusnak csak ezen szavait veszik figyelembe: „subscriptione foederis non pereuntis posteris suis reliquit stabilitum“ s ebből azt következtetik, hogy István a nemzet és a király közötti jogviszonyt a maga és utódai nevében szerződésszerűen rendezte.

<sup>3</sup> V. ö. A kir. mélt. 201. l.

levelében azt írja: hogy II. András koronáztatásakor az ország jogainak és a korona tekintélyének sértetlen föntartására esküt tett.<sup>1</sup>

Úgy látszik tehát, mintha ezen emlék annak volna a bizonyossága, hogy a közfelfogás a nemzet és király közötti viszony tekintetében ekkor kezdene megváltozni. És így nem felesleges munka kutatni azt, hogy miként kell érteni a pápa levelének eme szavait és hogy mi lehet az oka annak, hogy a nemzet a koronázáskor esküt kívánt az ország jogainak és a korona tekintélyének a fentartására. Valamint azt is szükséges vizsgálunk, vajjon ezen tény jelenti-e azt, hogy a nemzet a koronázáskor a trónralépővel szerződik a jövőt illetőleg.

A pápa levelében foglalt eme szavak; „*iura Regni sui et honorem Coronae*“ ezen levélben oly értelemben vétetnek, mint a mit e szavak nyugaton is jelentettek volna, hogy t. i. a királynak azokat az adományokat, a melyeket a királyi tekintély és hatalom rovására osztogatott, nemcsak joga, hanem kötelessége is visszavenni, mert koronázásakor esküt tett arra, hogy a *királyságnak a jogait*, valamint a koronában, mint a királyság jelvényében kifejezésre jutó tekintélyt sértetlenül fenn fogja tartani.

Csakhogy sem a nemzetnek, sem előkelőinek nem lehetett okuk arra, hogy II. Andrástól ez iránt biztosítékot kívánjanak, mert hiszen csak föl lehetett tételezni a királyról, hogy a királyságnak és így saját magának a jogait és érdekeit iparkodik majd megvédeni.

Az eskünek a pápa által idézett szavai tehát csak akkor okadatoltak, hogy ha azok specialis magyar értelemben vétetnek, azaz, ha a Regnum alatt „*országot*“ és a korona alatt a magyar koronát értjük, azaz ha föltételezzük, hogy a királytól az iránt kívántak esküt, hogy az ő országának, t. i. Magyarországnak, mint ilyennek és a magyar koronának, mint ilyennek fogja a jogait megvédeni és fentartani és pedig idegen érdekek ellenében. Csakhogy II. Andrástól ilyesmit kívánni épen úgy nem volt okadatolt, mint a királyság érdekei védelmének az ígérését. A nemzet ilyesmit csak oly királytól kívánhatott, a kivel szemben volt alapja a bizalmatlanságnak, és ez nem lehetett más,

<sup>1</sup> „Et in coronatione sua iuraverit iura Regni sui et honorem coronae illibata servare“ (Kovachich Vest. Com. 81. l.)

mint az idegen országban nevelt III. Béla, a kit kezdetben csakugyan bizalmatlansággal fogadtak, mert attól tartottak, hogy a magyar királyságot és ezzel együtt az országot a görög császárságnak fogja alávetni és idegen hatalom járma alá fogja hajtani. Tehát csakis ő töle kívánhatta a nemzet először, hogy koronáztatásakor az ország és a korona önállóságának a biztosítására esküt tegyen. És mivel ezen szavak benne voltak III. Béla esküjében, valószínű, hogy ugyan így esküdött Imre is meg II. András is, csupán azért, mert apjuk is így esküdött.

Ezzel azután meg van oldva az a kérdés is, vajjon a nemzet felfogása a nemzet és királyság közötti viszony felől megváltozott-e. Ezen esküben ugyanis alig jutott egyéb kifejezésre, mint az, hogy a királyság ezentúl is a nemzeti eszme zászlótartója legyen, mint volt eddig, azaz ezentúl is, mint *magyar* korona és királyság tartassék fenn, ne pedig, mint idegen érdekeket szolgáló uralom. A király tehát itt nem szerződik a nemzettel, hanem csak biztosítékot nyújtott a megkoronázandó személy arra, hogy a királyságot, mint magyar királyságot fogja fentartani, mint azt a királyságot, a melyet szent István létesített és szent László megszilárdított.

Azon körülmény, hogy a nemzet koronázáskor esküt kívánt a királytól arra, hogy királyi hatalmát országa és a nemzeti eszme érdekében fogja gyakorolni, azt mutatja, hogy a nemzet már súlyt helyez a koronázásra, (melyet eleinte csak egyházi szertartásnak tekintett) s részt vesz a koronázásnál, hogy jelezze azt, miszerint a trónralépő személy az ő beleegyezésével avatztatik királylyá.

Ezen felfogásnak azután az volt a következménye, hogy a király az elsőszülött részére akként akarta a királyságot biztosítani, hogy őt még életében utódjává kenette és koronáztatta. De ez meg azután azt eredményezte, hogy a nemzet a megkoronázott trónörökösben is valóságos királyát látta, a mi az ifjabb királyság káros intézményére vezetett.

Ha a nemzetben hiányzik a közjogias felfogás, ha nincs meg az állami egységhez való ragaszkodás, az ifjabb királyság intézménye akként nyert volna megoldást, hogy az ország területileg is két részre szakad s ezen szakadás minden rázkódtatás nélkül állandósul. Kettő a király, kettő az ország. De a magyar két úr alatt is egy nemzet és egy ország akart maradni és így



az egyik úrnak a másikkal szükségképen viszályba kellett keverednie. Nem országokra, hanem pártokra szakadt az ország, melyek egymás felett győzelemre és kizárólagosságra törekedtek. A különbség tehát az előző trónviszályok és a mostaniak között az volt, hogy ott testvérek, itt apa és fiú harezoltak egymás ellen, azaz nem a trónért, hanem a hatalom mértékéért folyt a küzdelem.

De hogy a nemzet a királyságot II. András korában is csak úgy fogta fel, hogy az állam legfőbb szerveül, az ország tulajdonképeni urául, a főhatalom birtokosául csak egyet, az öregebb királyt tekintette, azt az aranybulla bevezetése és XVIII. czikke is bizonyítja. Az előbbi, mert abban az ifjabb király, Béla megemlítve nincsen: az utóbbi, mert az öregebb királynak az ifjabb király feletti felsőbbsege jut benne világosan kifejezésre.

Továbbá, hogy a királylyal szemben a nemesek ezen korban még csak a király alattvalói, nem pedig egyúttal a nemzetnek, mint külön jogalanynak tagjai is, azt legjobban szintén az aranybulla bevezetése bizonyítja, mondván:

„Minekutána úgy országunk nemeseinek, mint másoknak is a szent István király által létesített szabadsága némely királyok hatalmaskodása által több tekintetben megkücsibbítettett, maguk a mi nemeseink gyakorta ostromolták a mi felségünket (Serenitatem nostram) és elődeinknek az ő királyaiknak füleit országunk helyreállítására iránt könyörgésükkel és kérésükkel. Mi tehát kérésüknek mindenben, a mint tartozunk, eleget akarván tenni, különösen mivel ezen alkalommal köztünk és köztük nem csekély keserőségek támadtak, a mit hogy a királyi tisztesség teljesebben fentartassék, illik elkerülni, mivel ez senki más által jobban nem eszközölhető, mint általuk, megadjuk úgy nekik, mint országunk más embereinek a szent király által megadott szabadságot és más, a mi országunk állapotának helyreállítására tartozókat, üdvösen a következőket rendeljük“.

Itt a király a maga nevében és egyedül beszél, engedélyez és rendelkezik, mint az állami hatalom teljes birtokosa, noha bevallja, hogy ezt a kényszerűségnek engedve teszi s olyat ismer el, a minek elismerését a nemesek jogosan követelik. A mi azonban az ő királyi hatalmának természetén mit sem változtat. A bullában nyoma sincsen annak, hogy az szerződés volna a nemzet és király között, mint a csak néhány év előtt kelt angol

magna chartában, mely szerződés a bárók és a király között. Az Árpád-kori magyar közjogi felfogás, melynek sértetlen helyreállítását a nemesség épen a bulla által vélte elérhetőnek, perhorrescálta azt, hogy a király a nemzettől különálló jogalanynak tekintessék, kivel a nemzet szerződhet, sőt ellenkezőleg: a királyságot tekintette minden közhatalom birtokosának, kitől a nemesei szabadságai is származnak<sup>1</sup> s kivel szemben a nemesség csak mint a közóhajt kifejező alattvalók, jöhetnek tekintetbe.<sup>2</sup>

De hogy a magánjogi felfogás és a hűbéri elemek már ekkor kezdenek tért foglalni a nemzet közfelfogásában, azt leginkább a bulla 31. cikkének azon rendelkezése bizonyítja, melynél fogva a püspökök, a király jobbágysai és a nemesek együtt és *egyenként* valamennyien feljogosítottak arra, hogy a hűtlenség minden bűne nélkül ellenmondhassanak a törvénysértő királyi rendelkezésnek, sőt magának a királynak is ellenállhassanak. Ez azt mutatja, hogy a közhatalmi királyságban szervezett nemzeti egység a királyi hatalom gyöngülése és az idegenből meghonosodott előkelők felfogásának befolyása következtében bomlásnak indult s a hűbéri particularismus és a teljes egyéni szabadság elve kezdett érvényre emelkedni a még szervezetlen rendek tagjai körében s ezen fejlődést a várjavaknak és ezzel összeköttetésben levő királyi jogoknak eladományozása idővel nagy mértékben tovább fejlesztette.<sup>3</sup>

Ez azonban csak előkészítette annak a sajátyszerű, hűbéri elemekkel kevert magyar közjogi felfogásnak a keletkezését, mely már a vegyesházbeli királyok korában kezd kifejeződésnek s mely a királyt és nemzetet egymással egyezkedő külön jogalanyokként kezdi feltüntetni. Ez a felfogás azonban csak a Habsburg-házbeli királyok korában nyeri teljes kifejlődését, midőn a királyság és a nemzet között az Árpádkorban bensőleg is fönnállott, de a Habsburgkorban már megbomlott közjogi egységet a külső for-

<sup>1</sup> „A királyi méltóság“ című munkámban (87. l.) még nem mertem határozottan állítani: hogy az Árpádkor első felében uralkodó felfogás szerint a magyar királyság hatalma kizárólagos természetű s hogy a nemzetnek és tagjainak az állami akarat létrehozásában csak a király kegyéből származó jogai vannak. Innen a bulla bevezetésében foglalt szavak értelmének félremagyazása.

<sup>2</sup> V. ö. „Az aranybulla“ című munkám 50. l.

<sup>3</sup> V. ö. „Az aranybulla“ 47—53. l.

mákban csakis a szent korona tanának még most is érezhető hatása volt képes fentartani és pedig azért, mert ezen felfogás nem állott a szent korona elméletével éles ellentétben, mint a hogy azt sokan hiszik.

Az 1231. évi törvénynek, melyet sokan a bulla új kiadásának mondanak, megtartására a király és fiai az okmány kiadásakor eskütt tettek<sup>1</sup> s ezzel a király a maga részéről is megígérte, hogy azt egyoldalúlag visszavonni nem fogja s egyúttal utódai által is megígértette. Azaz — noha még csak egyoldalú ígéret alapján — de kötelezettséget vállalt a király magára a nemzet tagjaival szemben, de ezt nem koronázáskor, tehát nem akkor tette, a mikor még nem volt az ország királyává avatva, hanem már mint az ország fölkent királya. Ezen körülmény még kevésbbé engedi meg azt a magyarázatot, hogy a nemzet és a király között szerződési viszony állana fenn, és semmiképen sem találjuk nyomát annak, hogy a nemzet a koronázást az alapjogok és kiváltságok biztosításának előfeltétele mellett, pactum kötés után ejtette volna meg.

Első nyomát annak, hogy a nemesek egyéni jogainak megtartását a király (és neje is) koronáztatásakor ígéri, V. István és felesége Erzsébet koronáztatásánál találjuk. „Azon napon, — mondja Erzsébet királyné Mózses nádorhoz intézett adománylevelében — melyen a korona fejünkre tétetett, esküvel ígértük, hogy a nemeseknek a mi elődeink által tartozatlanul elidegenített és igazságtalanul lefoglalt jogait visszaadatjuk”.<sup>2</sup>

Hogy a „*iura indebite alienata et iniuste occupata*“ itt nem az ország közjogait, szabadságát, hanem a nemesek fekvő javait jelenti, ez nemcsak a szövegből, hanem a történelmi tényekből is ismeretes. Tudni való, hogy IV. Béla volt az, a ki az elajándékozott várjavak visszavétele körül kiméletlenül járt el.<sup>3</sup> Az 1245. évben, mikor V. István és neje megkoronáztattak, ez még élénk emlékezetben volt és így ez ellen akarták

<sup>1</sup> „Ut autem haec nostris et successorum nostrorum temporibus firma et inconcussa permaneant, tam nos, quam filii nostri praestito corporaliter Juramento confirmavimus, et tam nostro, quam filiorum nostrorum sigillis fecimus roborari“ — mondja az oklevél (l. Kovachich: Vest. com. 121. l.)

<sup>2</sup> Fejér Cod. dipl. V. I. 237. l.

<sup>3</sup> V. ö. Aranybulla“ 69. l

magukat a nemesek az ő utódaival szemben biztosítani s a mit lehet, visszaszerezni. A királytól tehát koronázáskor a magántulajdon tiszteletben tartásának és birtokaik visszaadásának a megígérését kívánták, de ugyanezen biztosítást követelték a királytól is. Ez arra vall, hogy ezen korban erősen előtérbe lépett már az individualismus, mely a közjogias gondolkodás átalakulását vonja maga után.

A Béla és V. István között kitört viszályok már azt eredményezték, hogy a két király, mint két teljesen egyenjogú fél áll egymással szemben s mint ilyenek kötnek békeszerződést, a mint ezt a Pozsonyban kötött és 1262. decz. 6-án Poroszlóban kelt okmány<sup>1</sup> nyal utólag megerősített békeszerződés, továbbá a Szokoly ostrománál 1263. máj. 3-án V. István által kiadott okmány,<sup>2</sup> végre a pápa által 1266. jún. 21-én megerősített békeszerződés okmányai<sup>3</sup> mutatják.

Először tehát az öregebb és ifjabb király állanak egymással szemben, mint különálló szerződő jogalanyok, a mi a hűbéri eszmék terjedésének az által nyit tért, hogy ezek hiveiket és embereiket is a békébe foglalják.

Ezen viszonyoknak a következménye volt az 1267. évi törvény kiadásánál követett azon eljárás, mely szintén csak az aranybullában megnyilatkozó közjogi felfogás tisztaságának hanyatlását tünteti föl. A hűbériség elvei az 1267. évi törvény kiadásánál a központi királyi hatalomra már annyira éreztetik bontó hatásukat, hogy itt egy helyett már három ura van a magyarnak, kik mintegy szövetségben gyakorolják a király törvényhozó hatalmát, a mennyiben IV. Béla már fiaival együtt adja ki ezen oklevelet.<sup>4</sup> Valamint hanyatlás az is, hogy itt a két király és a tót herczeg nem csak elismerik a nemeseket megillető és a szent István adta szabadságot, hanem azzal mintegy megajándékozzák a nemességet, mondván: „Quorum petitiones et Instantias considerantes fore iustas et legitimas, habito Baronum

<sup>1</sup> Knauz Mon. Strigon. 476—486. l.

<sup>2</sup> Knauz: Mon. Strigon. 485—486. l.

<sup>3</sup> Wenzel: Árpádkori új okmt. III. 128—131. és István megerősítő levele u. o. 136. l.

<sup>4</sup> „Nos Bela, Dei gratia Rex Hungariae, — et Stephanus per eandem iunior Rex Hungariae et Dux Transylvaniae, et Bela Junior Dux totius Slavoniae significamus“. (V. ö. Aranybulla 76. l.).

nostrorum Consilio et attentu duximus admittendas, attendentes, quod de hoc invigilari commodiari debeat Statu Regni!<sup>14</sup>

A király és a királyfiak itt is esküvel biztosítják egyoldalú ígéretüknek megtartását, akár 1231-ben II. András király; de hogy még mindig nem lehet állítani azt, hogy a nemesség a koronázáskor a királyllyá avatás feltételeit előzetes alkudozásokkal állapította volna meg, az leginkább ennek a törvénynek létrejövetele körülményeiből és abból a tényből következik, hogy bár nincsen koronázás, a törvény megtartására a király és fiai mégis esküt tesznek.

Valamint tehát ezen törvény nem volt a trónon maradásnak a megszabott föltétele, hanem a két király és az ifjabbik királyfi mintegy a közkiválatomnak megfelelni óhajtván, adják ki az oklevelet és tesznek arra esküt; épen úgy a koronázáskor is az eskübe egyéni és alkotmányos jogokat biztosító bizonyos ígéreket nem mint fölavatási föltételek, hanem mint a közóhajnak megfelelők kerülnek bele. Hogy a koronázásnak közjogi jelentősége ezen eskü alatt tett ígérek által növekedett, az természetes, és hogy ekkor már minden koronázandó királyra nézve mulasztthatlan kötelességnek tartották, hogy az esküben valami alkotmánybiztosító ígéretet tegyen, azt IV. Lászlónak 1279-ben a pápai legatus előtt letett esküje ezen szavaiból is következtethetjük: „et servari in Regno nostro et Terris nobis subjectis quoque constitutiones et decreta sanctorum Regum. Primogenitum nostrorum et bonas consuetudines eorundem. nec non omnia alia et singula, quae nostri primogenitores in sua consueverunt Coronatione iurare, inviolabiliter servavimus“.<sup>1</sup>

Tehát már IV. László elődei is szoktak volt a koronázáskor valami alkotmánybiztosító esküt tenni, de ez még nem jelentette azt, hogy koronázáskor a nemzet feltételeket szabott volna a király elé, a melyeknek el- vagy el nem fogadásától tette volna függővé a koronázást, hanem csupán azt, hogy a nemzet is, de maguk a királyok is kötelességnek tartották, hogy a koronázandó biztosítékot nyujtson arra, hogy kötelességszerűleg fogja az országot kormányozni.

Ezen állapottól azonban már csak egy lépés hiányzott arra, hogy a koronázáskor nyujtandó biztosítás a koronázásnak és

<sup>1</sup> Fejér: Cod. dipl. V. II. 508. 1.

ezzel a királylyá avatásnak előfeltételévé legyen és mihelyt oly helyzet állott elé, hogy többen tartottak igényt a magyar koronára, ez utóbbinak okvetlenül be kellett következnie.

IV. László halálával a királyi család egyenes ágon kihalt. Az utolsó fiági ivadék az oldalági III. András volt, kinek a nőági ivadékok között hatalmas vetélytársa akadt V. Istvánnak a pápa által erőlesen támogatott dédunokájában. Károly Róbertben. Hiszen III. András atyját, Istvánt, már IV. Béla vonakodott atyjafiának elismerni. Annál kétségesebb volt tehát, vajjon a nemzet és a pápa fogják-e őt Árpádfinak és ezzel magyar királynak tekinteni.

Ily viszonyok között tehát már felmerülhetett a kérdés, hogy kit tegyen és koronázzon a magyar királyává s minő előzetes föltételeket szabjon a trónra lépő elé, minek megtartására kivájon tőle előzetes ígéretet és esküt a koronázáskor.

Itt, t. i. III. András koronáztatása előtt lép tehát föl először a nemzet, mint egyezkedő fél, leendő királyával szemben. itt jött először létre föltételeket tartalmazó megegyezés nemzet és egyén között az alkotmány iránt. midőn III. András Bécsből szerzetes ruhában az országba sietett, az ország főpapjaival és nagyuraival történt megegyezés után 1290. évi július 28-án az ország királyává koronáztatott.

Hogy III. András koronáztatása előtt előzetes ígéretet tett arra, hogy koronáztatása után az ország szabadságait közokirattal meg fogja erősíteni, azt az 1298. évi decretumnak, melyet I. Ulászló átiratában ismerünk,<sup>1</sup> bevezetéséből tudjuk:

„Andrásnak, Magyarország dicső királyának koronáztatása idejében az országnak régóta fentartott szabadságai és conditiói, ha nem is valamennyien, legalább a nevezetesebbek és legszükségesebbek közokirattal, mely ugyanezen király úrnak peesétjével volt megerősítve, jelentettek ki stb“.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Eredetije az orsz. levéltárban. Közli Kovachich: Suppl. 89—143. és Fejér: Cod. Dipl. VI/II. 130—138. l.

<sup>2</sup> „Tempore Coronationis Domini Andreae regis illustris Hungariae, etsi non omnes Conditiones, seu Libertates Regni Hungariae ab antiquo observatae, quaedam tamen ex ipsis Libertatibus et Conditionibus notabiles plus necessar. publico Scripto, Sigillo eiusdem Domini Regis vallato fuerint declaratae“. — A „vallato“ szó elé Kovachich : )-be „nullae“-t ír és „munitae“-t tart olvasandónak, Fejér pedig egyszerűen

És hogy ezen közokirat, mely az ország szabadságait és conditionit tartalmazza, nem más, mint III. Andrásnak 1290. évi decretuma, azt ezen törvénynek t. i. az 1298. évinek a XLI. cikkében foglalt hivatkozás, az 1290. évi törvények kiadásának az ideje és a vegyesházbeli királyok koronázásánál hasonló módon ismétlődő szokás, egyaránt bizonyítják.<sup>1</sup>

Szabó Károly ugyanis megdönthetlen érvekkel kimutatta, (Századok 1884. évf. 473. l.), hogy III. Andrásnak azon decretuma, melyet a ránk maradt és a gyulafehérvári káptalan levéltárában föltalált, ma pedig az országos levéltárban őrzött okmánynak kelte alapján egy 1291. évi februárius havában Székesfehérvárott tartott országgyűlés végzésének tartottak, III. Andrásnak 1290. évi július 28-án történt megkoronáztatása után Ó-Budán tartott országgyűlésen kiadott decretuma, melyet a király Erdélyben jártakor 1291. februárius havában az ottani nemesekkel tartott congregatió részükre is kiadott, miről a gyulafehérvári káptalan hiteles átiratot állítván ki, az oda visszakerült s napjainkig fenmaradt.

Ehhez hozzátehetjük, hogy ezen ránk maradt decretumba a nemesek mellett a nemesek módjára élő erdélyi szászokra vonatkozólag is kiterjesztett rendelkezések az eredeti oklevélben valószínűleg benne nem foglaltattak, hanem csak a második kiadás alkalmával vétettek be, tekintettel a helyi viszonyokra.

Magá a ránk maradt szöveg kétségtelenül bizonyítja, hogy a decretum előzetes ígéreteknél alapján adatott ki a koronázás után s hogy arra a király esküt is tett.

Az 1298. évi decretum XLI. cikke pedig, a midőn eze-  
ket mondja: „Statuimus, et perpetuo Edicto stabilimus; ut Dominus Rex libertatis Regnicolarum suorum, et Ecclesiarum *tempore Coronationis suae in Literis expressas*, et ea, quae in praesentibus statutis exponuntur, . . . Domini Archi episcopi Colocensis de consensu Praelatorum ferendam incurrat, *et praeter haec*

„munitae“-t ír. Az eredetiben a „munitae“ szó nincs benne s helye sem üres és az értelem ezt egyáltalán nem is kívánja.

<sup>1</sup> Ezen körülményekre „Az aranybulla“ című munkámban is utaltam már (v. ö. 85. l. 1. jegyzet), de annak bővebb magyarázatába ott nem bocsátkoztam. Itt azonban, miután a fölvetett kérdésre ennek beigazolása nagy fontossággal bír, szükségesnek látom ezen állítás igazságát bővebben megindokolni.

*etiam alia, quae in Literis Domini Regis tempore coronationis suae datis continentur, plenius attendantur et firmiter observentur*“, a koronázás alkalmával kiadott oklevélre két ízben is hivatkozik. Minthogy pedig nem valószínű, hogy a koronázás után is külön oklevelet adott volna ki az ország szabadságainak biztosítására, de meg azért is, mert az 1290. évi decretum tartalma is arra vall, hogy ebben foglaltatnak az ország szabadságai és conditiói, végre mivel alig lehet föltételezni, hogy az 1298. évi törvények az 1290. évi decretumot teljesen figyelmen kívül hagyták volna, s annak érvényét hivatkozás által föl ne újították volna; kétségtelen, hogy a hivatkozott koronázási oklevél nem lehet más, mint III. Andrásnak 1290. évi decretuma, a hitlevél szövegét pedig tovább keresni teljesen felesleges.

Feltevésem helyessége mellett szól az is, hogy úgy I. Ulászlónak, mint Mátyásnak koronázásánál ismét előfordul, hogy a mi ígéretet a király megválasztása érdekében az országnak koronáztatása előtt tett, azt a koronázás után kiadott decretumban váltotta be, a miről még alább szólni fogunk.

Valószínű, hogy III. András a koronázás előtt csak szóbeli ígéretet tett arra, hogy az ország kívánságainak a koronázás után kiadandó és hosszabb tanácskozás után megszövegezendő decretummal fog eleget tenni, mert arra, hogy ily írás már a koronázás előtt megszövegeztessék, tekintve a koronázás sürgőségét, idejök sem lehetett.

Nem képzelhető ugyanis, hogy két hét alatt IV. László váratlan halála után a leendő király Bécsből az országba leutazhasson, a királyválasztó és koronázó országgyűlés egybeülhessen s az írni nem tudó és a latin nyelvben járatlan országlakosok kívánsága okmányba is foglaltassék s a koronázás csak ez után ejtessék meg. Hiszen mindez ma is alig volna ily rövid idő alatt véghezvihető, annál kevésbé volt hát akkor. De a szóbeli meg egyezés általánosságban rövid tanácskozás után megtörténhetett s a koronázás megtörténte után nyugodtan lehetett hozzálátni a részletes kivitelhez.

Ha III. András hitlevelet adott volna ki, koronázási esküjében annak a megtartását is meg kellett volna ígérnie. De a mint az ő koronázási esküjét ismerjük, abban vajmi kevés alkotmánybiztosító ígéret foglaltatik.

III. András ugyanis a következő tartalmú koronázási esküt



tette le: a békének és igazságnak őrzője és fentartója lesz, az egyháznak engedelmes híve, üldözni fogja a rablókat és pusztítókat, védeni az özvegyeket és árvákat, törvényesen és igazságosan fog ítélni, az ország jogait gyarapítani fogja s Boldogasszony birtokának (azaz az országnak) elszakított részeit vissza fogja szerezni. (Marczali A magy. nemz. tört. II. 576.)

Ebben még annyi egyéni vagy rendi jognak tiszteletben tartását sem igéri a király, mint a mennyit a már említett emlékek szerint az ő elődei szoktak volt a koronázáskor ígérni. És így az a megegyezés, a mely a koronázást megelőzőleg a nemzet és egyén között létrejött, nem szerződés formájában érvényesült, hanem mint a már megkoronázott kétségtelen magyar királynak országgyűlésen kiadott decretuma. Ez pedig arra vall, hogy a közjogi felfogás még mindig elég erős volt arra, hogy kizárja azt, hogy az államhatalmi funkcióknál a hűbéri felfogásnak megfelelő formák érvényesüljenek.

A nemzet itt még csak a meg nem koronázott magán-egyénnel lép föl, mint egyezkedő fél, mint szerződő külön jogalany, de koronás királyát már az állam osztatlan hatalmának főszervéül, nem pedig külön jogalanyul tekinti, kivel szemben az országgyűlésen megjelenő nemzet nem szerződő fél, hanem csak a király akaratára befolyást gyakorló alkotmányi tényező. A király és a nemzet a közfelfogás szerint, mely nem elméletben, de tényekben nyilatkozik meg, még teljesen egygyé van olvadva a szent koronának, mint a magyar államhatalom symbolumának fogalmában. S noha a nemzet a koronázásban már nemcsak a trónra következőnek egyházi felavatását, hanem a koronába helyezett királyi hatalomnak saját akaratából kölesönös eskü letétele mellett egy általa meghatározott személyre való átruházását is látta; a királylyá választás nem volt csupán személyes hűségi viszonynak a létesítése, mert a nemzet zöme a tényekben már érvényesülni kezdő hűbéri felfogást még nem engedte az állami életben formailag is érvényre jutni s a már megkoronázott királyban többé nem az egyént, hanem az állam-eszmének a személyesítőjét látta.

A király a törvények kiadásakor esküvel ígérte ugyan azoknak a megtartását, de ez csak arra szolgált, hogy a még gyöngye irott jogi források tekintélye biztosítsék s ünnepélyessége emeltessék, nem pedig arra, hogy annak szerződési jelleg adassék.

Csakhoggy ekkor az államhatalom egysége és osztatlansága már csak üres forma volt, mert azt az oligarchák tényleg már több évtized óta összetörték.

A hatalmas urak ezen időben már előtérbe tolják saját egyéni érdekeiket, mely törekvéssel szemben a köznemesség reakciója abban mutatkozik az 1298. évi országgyűlésen, hogy formáliter maga lép föl, mint törvényhozó és hoz határozatokat és ezekről az okmányt is maga állíttatja ki az egyházi főméltóságok által,<sup>1</sup> a királynak és a báróknak pedig csak törvényes beleegyezésére hivatkozik, mint a határozatoknak törvényerőt adó tényre, melynek bizonyysága az, hogy a király és a bárók pecséteiket az egyháziaké mellé ezen okmányra ráütik és ezzel azt megerősítik.<sup>2</sup> De a király és a nemzet itt sem szerződő felek s a hűbéries magánjogi felfogás némi nyomát ezen törvényeknél csak abban találjuk, hogy az okmányt nemcsak a király, hanem a bárók és a főpapok is megerősítik pecséteikkel.

*Ferdinandy Géza.*

(Folyt. köv.)

<sup>1</sup> L. az 1298. évi decr. I. cikkét.

<sup>2</sup> L. 1298. : XLIV. cikk. Hogy ezen cikkely volt az eredeti okmánynak a záradéka és az I. Ulászló átírásában szereplő többi cikkelyek III. Andrásnak a törvény végrehajtása iránt a bárókkal együtt kiadott külön rendeletét tartalmazzák, arra nézve már „Az aranybulla” című művemben utaltam (l. 97. l.)

## VILÁGAKADÉMIA.<sup>1</sup>

— Első közlemény. —

*Per orbem.*

Az alábbiakban egy új intézményről, a világakadémiáról (*Académie Universelle Internationale, Internationale Gesammt-Académie*), vagyis egy oly tudományos intézményről lesz szó, mely minden tudományát és az összes népeket felölelvén, egyetemes és nemzetközi jellegű. Az olvasónak a kifejezés és a fogalom merész és szokatlan voltával szemben táplált aggodalmait nyomban azzal sietek eloszlatni, hogy javaslatom és tervezetem a mai tényleges állapotokból indul ki és jórészt már is megvalósított alapokra van fektetve.

Nagyon szükségű és szerény kivonata ez egy terjedelmes munkának, több mint két évtizeden át folytatott elmélkedő és bűvárkodó tevékenységnek, melynek közlését az új évszázad kezdetével óhajtottam összekapcsolni.<sup>2</sup> S méltán, mert korunk szellemi törekvéseinek figyelmes és elfogulatlan szemlélője szinte kézzelfoghatóan kell, hogy lássa azt az irányt és végezt, mely felé amazok állandóan és feltartóztatlanul törekednek.

A népek életében talán még nem volt olyan kor, mint a mai, mely a *nemzeti* iránynak és tudatnak magasfokú virágzása mellett oly hatalmas szerepet és fontosságot engedett volna meg egyúttal, a *nemzetközi* iránynak és tudatnak. Szinte úgy tetszik, hogy ennek a két rendbeli erőnek, harmonikus egyesítésében, mi sem

<sup>1</sup> Felolvastatott a M. T. Akadémia II. osztályának 1901. január 14-iki ülésében.

<sup>2</sup> E tervet nyilvánosan először 1890-ben említettem. L. „*Rapport de la commission d'axamen à l'Union Lombarde etc.* (Modène 1890. 40. lap.)

képes ellenállni s hogy a gyakorlatban alig sejtett, merész és hatalmas feladatok megoldására lesz majdan hivatva.

A tudományos törekvések és társulatok nemzetközi szövetkezése ma már annyira fejlődött, szükséges volta annyira beigazolt, hogy megállapodásról vagy merő meghátrálásról szó sem lehet. Hanem igenis inkább arról, hogy mi módon lehet az eddigi vívmányokat állandósítani és biztosítani, hogy melyik a természetes fejlődésnek következő foka, az az ideiglenes gyűjtőpont, mely magában foglalja a múlt törekvéseit, de egyúttal kiinduló pontja a jövődönnek.

*Bevezetés.*<sup>1</sup> Jöjjünk mindenekeelőtt tisztába azzal, a mit akarunk, vagyis a VA. *fogalmának* meghatározásával.

1. Oly intézmény lebeg szemeim előtt, mely ellentéte mindannak, a mi csupán egy nemzetre vagy egy tudományágra vonatkozik, a mely tehát korlátlanul öleli fel a népek és tudományok összegét. Befogadó és termelő középpontja ez a világ összes szellemi mozgalmainak, szellemi műhelyekkel és a termékek óriási raktárával. Nem meddő anyaghalmaz vagy gépies gyár, hanem éltető és soha meg nem szünő forrása az emberi értelmiségnek és haladásnak, az emberiségtől az emberiségnek teremtvé, mely szellemi örökségünket nemzedékeken és korszakokon át megosztálva, elrendezve és gyarapítva adja át a következőknek. Szervezetileg a VA. minden ország legelső s legfőbb tudományos testületével, az egyetemes nemzeti akadémiákkal áll kapcsolatban s ezen országos tudományos középpontok révén kebelezi be a többi kulturális intézményeket. Közigazgatási és tudományos működését egy nemzetközi bizottság irányítja, mely a nemzetek és szakok szerint dolgozó speciálisták elvén alapul és melynek egy-egy tagját minden ország maga választja meg, illetve küldi ki. Külön szabályzat állapítja meg a VA. viszonyát a kormányokhoz és a többi tudományos egyesületekhez, úgyszintén az anyagi eszközöket és a jövedelmi forrásokat: a nemzetek hozzájárulását.

2. Tervünk *lehetséges és szükséges voltát* többféle alapon fogjuk megvizsgálni, illetve bebizonyítani: első sorban a VA. fogalmának *elméleti* meghatározásával.

<sup>1</sup> *Rövidítések*: VA. — világakadémia, NA. — nemzeti akadémiák, NEA. — nemzeti egyetemes akadémiák, n. — nemzeti, nk. — nemzetközi, int. — international, p. — pont, tud. — tudományos.

Itt a következő mennyiségekkel kell számolni: egyén ( $e$ ), nemzet ( $n$ ), emberiség ( $E$ ), egy tudományág ( $t$ ) és az összes tudományok ( $T$ ). Ha a szellemi működés kezdetét egy egyén-nél az „ $e-t$ ” képlettel jelöljük, az idők folyamában beálló fejlődési állapotok (állomások), elméleti voltukban a gyakorlat által részben már beigazolvva, a következőkép tüntethetők fel:

- I.  $e-t$ : specialista.
- II.  $e-T$ : universalista.
- III.  $n-t$ : nemzeti speciális akadémiák (NA.)
- IV.  $n-T$ : nemzeti egyetemes akadémiák (NEA.)
- V.  $E-t$ : nemzetközi szövetkezések egy szakra.
- VI.  $E-T$ : nemzetközi szövetkezések valamennyi szakra (VA.)

Ha a multba és a jövőbe vetett ezen pillantástól és az elméletből ismét visszalépünk korunk valóságába, azt látjuk, hogy már jó ideje a III. és az V. fejlődési fokoknál tartunk és hogy a VI. stádiummal összeeső tervünkön a sor, mely azonban eleve a nemzeti egyetemes akadémiákat tételezi fel. Társadalmi és szellemi tekintetben tehát a következő tételt állíthatjuk fel: *A társadalmi egységek és a tudományos testületek térben és tartalomban nagyobb körű egységek felé haladnak.*<sup>1</sup> A tegnapnak városi (községi) egyesüléseit, ma már országos egyletek váltják fel, melyekre világszervezetek következnek.

3. Ezen elméleti skálával teljesen megegyezik és vele párhuzamosan halad a tudományos társulatoknak *történeti fejlődése* is. Az eredetileg különálló szaktudósok idővel speciális akadémiákká egyesültek, a minek nyoma még a mai akadémiák osztályaiban megvan. A tudósok és a tudományok lassankint átléptek az ország határain s egyazon szakra nemzetközi szövetkezéseket érleltek, melyek századunkban nagy számmal alakultak és vannak még alakulófélben. E közben a NA.-ák is, az illető ország többi kulturális egyesületének bevonásával, mintegy önkéntelenül és

<sup>1</sup> Fr. R ö d i n g e r, Die Gesetze der Bewegung im Staatsleben und der Kreislauf der Idee (Stuttgart, 1864.) — W. B a g e h o t, Lois scientifiques du développement des nations dans ses rapports avec les principes de la sélection naturelle et de l'hérédité (Bibl. scient. int. Paris). — Z i e g l e r, Das Associationsprincip in der Aesthetik. (Lipsee, Avenarius 1900.) — A tudományos társulatoknak nk. lajstroma az Encyclopaedia Britannica XXI. köt. 222–228. lapján található.

észrevétlenül mind jobban közeledtek az „egyetemes“ jelző felé, mely nekik a középponti vezérszerepet biztosítja.

Innen a következő lépés egyenesen a VA. kapujához vezet, a minek halogatása ugyan lehetséges, megkerülése azonban alig képzelhető. Leibniz, korát e téren is megelőzve, vagy 200 év előtt elmélkedett egy Universalacademiáról. M o m m s e n több mint 10 év előtt pendítette meg egy nagy nk. tud. szövetségnek eszméjét, dr. v. Zittel, a bajor tud. Akadémia elnöke egy 1900. év nov. 14-én tartott ünnepi beszédében pedig t. k. ezeket mondja: „Die Thätigkeit der Academien steht im XX. Jahrhundert unzweifelhaft unter dem Zeichen des int. Grossbetriebs“.

Azon állapotból, melyben ma vagyunk, a VA. *kétféleképen* alakulhat ki: vagy a nk. szervezetekéeknek egybeolvasztásából, helyesebben összpontosításból, vagy a NEA.-ák szerves egyesítéséből. Jóllehet a végeredmény (l. a fenti képleteket) ugyanaz, a megvalósítás érdekében e két mód nem egyenlő értékű. Mi legalább úgy hiszszük és érezzük, hogy az utóbbi eljárás, mint természetesebb, a szükségleteknek inkább megfelel és gyorsabb is, mert még ha fel is tételezhetnők, hogy a nk. szövetségek minden szakra már létrejöttek, a NEA.-ákat már a velük járó szervezeti és közigazgatási előnyöknél fogva is meg kellene előbb valósítani.

4. Tervünknek most kifejtett elméleti és történeti megokolásával sem érjük be, hanem — mielőtt tárgyunk részleteire térnénk — a kételkedők és hitetlenek megtérítése a VA. *gyakorlati szükségességének* kimutatását is megkíséreljük. „A tudományok a mai intézmények keretén belül sem szenvednek hiányt, valami újabbnak és nagyobbak szükségét nem érzik; különben is, mely feladatokkal és célokkal kecsegtethetne a VA., a melyek már a mai intézmények révén nem volnának megoldhatók?“ E súlyos ellenvetésre és kérdésre szolgáljanak válaszul a következő *feladatok és tételek*, melyek a VA. hatáskörébe tartoznak és dolgozatunk későbbi folyamában részletesebben vannak megvitatva.

a) *Általános* jellegű tételek és feladatok. 1. Mivel a tudományos társulatok fejlődésének matematikai és történeti megokolása azt bizonyítja, hogy a VA.-nak be kell következnie, előkészítése és előmozdítása az összes kulturális tényezőknek erkölcsi és önző feladata. 2. Az északamerikai Egyesült-Államoknak a *Smith-*

*sonian Institution* intézményében kicsinyben már is megvan a magok VA.-ja; kívánatos, hogy a még nem egyesült európai államok e példát nagyobb arányban kövessék. 3. A NA.-ák már nem elégítik ki a tudományos világtörekvéseket, a nk. szövetkezetek inkább, de ezek is csak egy szakot ölelnek fel. 4. A NA.-akkal közös feladatok, melyeket azonban a VA. sikeresebben oldhat meg. 5. Céllok, melyeket a NA.-ák szervezete és rendeltetése kizár, melyek egységes és egyesített eljárást feltételeznek, melyek az összemberiségre vonatkoznak. 6. Tudományos egyesületeknek és NA.-áknak alapítása ott, a hol még nincsenek: ifjabb és a civilizációba csak az imént belépett kultúrnépknél. 7. Nk. tudományos pályatételek kitűzése. 8. Valamely ország legjelesebb és legjobban bevált kulturális és philanthropikus intézményeinek megfelelő meghonosítása más államokban. 9. Kiküszöbölése és megszüntetése azon visszasságoknak, melyek egynémely intézménybe egy eredeti (ös-)hiba folytán fészkelődtek be és szaporodtak el.

b) *Tudományos jellegűek.* 1. Önálló működés: eredeti művek, összefoglaló folyóiratok, évkönyvek, stb. kiadása. 2. Kutatások és utazások. 3. Kritikai működés: meddő tudományos foglalkozások. 4. Böles szabályozása és harmonikus egyesítése a) a speciális és universális, β) a productív és reproductív, γ) a multa, a jelenre és a jövőre irányuló szellemi irányoknak és tevékenységeknek. 5. A nk. és kollektív munkálkodás módszerének szervezése és meghonosítása „zur Lösung der Aufgaben der *Grosswissenschaft*“ (Mommson). 6. Egy a nk. szakkönyvtárakra alapított nk. és egyetemes világkönyvtárnak (könyvek, folyóiratok, stb.) ingyen megteremtése a kötelező cserepéldányok, a nagy könyvtárak feles példányainak, ajándékozások stb. útján. (A nemzeti könyvtáraknak fennállását és sérthetlenségét törvény nem biztosítja!) 7. Könyvek és folyóiratok világkatalógusa. 8. Kéziratok és phonogrammok világgyűjteménye; katalógus, hagyományozás. 9. Az emberiségnek tudományos inventárium: nk. szak- és egyetemes enciklopédiák. 10. A nk. és a jövő dolgoknak és a superlativusoknak enciklopédiája. 11. Világstatisztika: az *Institut int. de statistique*, mint a VA. szerves része. 12. A különböző tudományok érintkező pontjai és határterületei: új tudományágak megteremtése. 13. Valódi tudósok és tud. törekvések előmozdítása és megvédelmzése. 14. A nyelvprobléma megoldása. illetőleg szabályozása.

c) *Irodalmi* jellegűek. 1. A világirodalom klasszikus írói műveinek lefordítása (minél több nyelvre). 2. Írók, tudósok és költők irodalmi hagyatéakai (megőrzés, feldolgozás, kiadás). Összehasonlító irodalomtörténet.<sup>1</sup> 4. Nk. személylexikon. 5. Régi művek és kéziratok pótló tanulmányozása.

d) *Nemzetközi* jellegűek. 1. A nk. összeköttetések előmozdítása egyéneknek és testületeknek. 2. A nk. csereviszonynak egységes és kötelező szabályozása. 3. A nk. tud. kongresszusoknak a kornak megfelelő reformja és szabályozása. 4. Összehasonlító nép-, kultúr- és irodalomtörténeti tanulmányok. 5. Egységes terminológia a különböző tudományágak részére a nk. tud. érintkezés és tevékenység könnyítése érdekében. 6. Egységes mértek- és pénzrendszer.

e) *Ethikai* és emberbaráti jellegűek. 1. a VA. pusztá fennállásával és tekintélyével, páratlan és sérthetetlen voltánál fogva s azzal, hogy a nk. összeköttetéseket szüntelen ápolja és fejleszti: a haladásnak, emberszeretetnek és a békére irányuló törekvéseknek állandó emlékévé és emlékeztetőjévé válnék. 2. Minden, a mi az embereket jobbra, tehát boldogabbá teszi, célja és feladata a VA.-nak. 3. Minden nép kultúrmunkájának igazságosabb megítélése: a nemzeti különbségek és balvélemények enyhítése, a történelmi ferdtések helyreigazítása, szóval a nemzeti génusz mellett ápolása és fejlesztése a világgénusznak. 4. Majdan a tudományokban és irodalmakban kiérdemesült jelességeknek asyluma, a hol dolgozhatnak és pihenhetnek. 5. NA.-ák útján összegyűjtése mindazon nemzeti tud. és irod. alapítványoknak, a melyek a VA. nk. céljaira lennének értékesíthetők. 6. A VA.-nak a tudományosság jeleiből összeállított senatusa (l. 29. p.) egyúttal mint „világ-jótekonysági tanács“ működhetnék.

5. *E műnek terve és beosztása.* Ezen általános tájékoztató után immár rátérhetünk a részletes és beható tárgyalásra, m. p. a következő sorrendben és beosztásban. A három főrésztre osztott tanulmány elseje történelmi alapon adja a VA.-nak subjectív megokolását (mult), a második főrész a jelenre támaszkodó objectív, végre a harmadik a jövőt szem előtt tartó részletes megokolást. Tanulmányunk komolysága megkívánja, hogy a terv

<sup>1</sup> V. ö. : L. P. B e t z, La littérature comparée. Essai bibliographique (Strassburg, Trübner 1900.).



*szükségyszerűségének* bizonyítása megelőzze *lehetőségének* kimutatását; mindkét vállalkozás elméleti és gyakorlati lehet. Az elméleti szükségyszerűséggel a 2. pontban, a gyakorlatival a 4. pontban foglalkozunk. hátra van még a két rendbeli lehetőségnek bizonyítása.

Ezt kísérli meg az 1. főrész, melyben a tud. társulatok alapításának és fejlődésének általános áttekintése után, tudtunkkal első kísérletként állítjuk össze a multban s egészen napjainkig felmerült a VA.-val analog törekvéseket, a mi azon kiválóan becses tanulmányt eredményezi, hogy a természet fejlesztési folyamatának teljesen megfelelően, ezen századokra terjedő kísérletekben, szétszórva bár, megtaláljuk a VA.-nak összes attribútumait. A rendes (sablonos. akadémikus), nemkülönb a rendkívüli (különös) tud. társaságok fejlődésének folyamata és képe a VA. mellett szól, mely így is mint egy szerves láncz végső szeme tárul elénk.

Ezen első, történeti részt a VA.-nak tárgyi megokolása követi a modern kultúrmunkának és szellemi mozgalmaknak egyetemlegesen nyilvánuló jelenségei alapján. Ilyenek a nemzetköziség szükségyszerűsége a tudományokban (kongresszusok, esereviszony), a különleges és egyetemes, valamint a productiv és reproductiv irányoknak egyesítésében rejlő előnyök, a szellemi termékek leltározása, az egyéni és testületi társulás, úgyszintén a szövetkezés útján létrehozott művek fölénye, stb. — A 3. rész a terv anyagi és részletes megokolását adja a következő főfejezetek szerint: a VA. rendeltetése és hatásköre, szervezete és kormányzása, pénzügyek (bevételek és kiadások), végül még egyszer megvizsgáljuk a terv ellen felhozható ellenvetéseket az ellenérvekkel együtt és megemlékezünk a bevezető és előkészítő lépésekről.

Most pedig mindenekelőtt legalább czímek szerint soroljuk fel azon terjedelmes függeléket, mely a kéziratbeli nagyobb műhöz csatolva, a tárgyalás folyamán felmerült kérdésekre hosszú időn át gyűjtött és terjedelmes adatokat tartalmazza.

#### 6. A „Függelék“ tartalmának áttekintése.

- I. Tudományos társaságok: történelem, statisztika, bibliographia.
- II. Szellemi tulajdonjog.
- III. A sajtó: hírlapok és folyóiratok.

- IV. Tudományos és irodalmi világszellemek.
- V. Az *Institut international de statistique* és világstatisztikai kulturális adatok.
- VI. Nemzetközi egyesületek és középpontok,
- VII. Nk. egyetemes kiadványok (világművek).
- VIII. Régibb és újabb nyilatkozatok a sokatírás és szellemi túltermelés ellen.
- IX. Kivonatok és tartalomjegyzékek; ezeknek bibliographiája. Az *Index Society* és a rendező-selejtező munkának egy új módszere.
- X. Könyvtár és könyvtártudomány; a tudományok felosztása, a katalogizálás módszerei, *Photo-Bibliography* (Stevens), *Co-operative cataloguing* (Depping); nemzeti és egyetemes bibliographiák, a bibliographia bibliographiája; a könyvtárosok és bibliographusok nk. kongresszusainak főbb eredményei és határozatai.
- XI. Gyűjtő és gyűjteményes munkák: lexikonok és enciklopédiák.
- XII. A nyelvkérdés: soknyelvűség, világnyelvi törekvések; az angol, francia, német, latin mint tud. világnyelv.
- XIII. Tudományos és kulturális czélokra szolgáló alapítványok és hagyatékok; Amerika.
- XIV. Műszaki dolgok: könyvek és kéziratok konserválása, az épületek külső és belső berendezése, tűzbiztonság, világítás, helyi közlekedés, stb. stb.

## I. Történelmi rész. A VA.-nak subjectiv megokolása.

7. *A tudományos társaságokról és az akadémiákról általában.* Nem azzal akarunk itt foglalkozni. a mit ki-kí bármely lexikonban megtalálhat, hanem néhány oly tényezővel, melyek a VA.-ra tanulságosak és oly vezérlő eszmékkel és vitás pontokkal, melyek többé el nem odázhatók. — Az akadémiák lehetnek egyetemesek és specziálisok, állami és magánjellegűek (*libre*). „Az akadémia oly férfiak egyesülete, a kik tudásukkal és tehetségükkel kiválnak és az irodalom, a tudomány és a művészet meghatározott kérdéseivel foglalkoznak“ (Block-Heuschling, corps savants p. 542—8). — Az akadémiák rendeltetését ille-

töleg meglehetősen eltérők a vélemények. Az akadémikus testületek a nagy tanító testületek folytatásai (Block-Heuschling), az egyetemek tanítanak, az akadémiák felfedeznek és javítanak (Smiths. Report 1862, p. 353), az akadémia a tiszta tudományosságnak *állami* megtestesülése, fennállásuk arról tanuskodik, hogy az állam mekkora részt vesz ki magának annak a biztosításából és fejlesztéséből, a mi az emberben legmagasztosabb, vagyis az eszmének az eszméért való kultuszából (E. Du Bois-Reymond: Über eine Akademie der deutschen Sprache, 1874. p. 8.). — Nem kevésbé változatosak s részben egymásnak ellentmondók az akadémiáknak mai létjogosultságáról uralkodó nézetek. Ma már oly erős mozgalom ejtette hatalmába a szellemeket és a haladás minden irányban annyira biztosított-nak látszik, hogy az akadémiák ma már alig használhatnak úgy, mint a hogy alapításukkor remélték és a múltban valóban használtak is (Du Bois-Reymond, id. h.); a kultúra mai fokán az akadémiák a múltnak, koruk és régibb szolgálataik révén tiszteletreméltó emlékei, de önmagukban véve nélkülözhetők s legfeljebb véleményadásra szolgálhatnak (J. Grimm: Über Schule, Universität, Academie, 1849.); azt ugyan állíthatni, hogy az akadémiák feszélyezik a feltaláló és erőteljű duzzadó genieket, hogy ezzel késleltetik az emberi szellemnek általános haladását . . . , de végeredményben el kell ismerni, hogy az akadémiák fennállása ezt a haladást mégis inkább előmozdítja, mintsem megakasztja (Histoire de l'Acad. Fr., De l'influence littéraire des académies, rééditée par M. Livet); egyetem és akadémia egymást nem zárják ki, hanem inkább kiegészítik egymást; a tudományos erők egyesítésének szükségessége sohasem volt annyira érezhető, mint ma; a fölfedezések e gyorsléptű korában az akadémiák már nem elég erősek, nem elég gazdagok arra, hogy minden ilyenmű munkát egymagukban teljesítsenek (báró Eötvös L. akadémiai megnyitójából: 1899 máj. 7.). — Ha a felsorolt s a többi véleményeket elfogulatlanul mérlegeljük és a tényleges viszonyokkal igyekezünk összeegyeztetni, valóban lehetetlen a tagadó-álláspontra helyezkedni, s amazok legfeljebb azt bizonyíthatják, a mi egyébként tanulmányunknak is egyik főérve és tervünknek feltételes alapja: hogy az akadémiák is, szerves testek módjára, fejlődést és változást mutatnak, sőt igényelnek, hogy tehát szervezetük, a kor és a tudomány követelményeinek meg-

felelően új és szélesebb alapokra fektetendő, olyanokra, melyekből mint nemzeti *egyetemes* akadémiák kerülnek ki. Ezen új akadémiák ma legalább is annyira szükségesek, mint a régiek annak idejében, melyek mellett már Fontenelle (1657—1757) kardoskodott. Itt minden vonakodás hasztalan és bármely halogatás csak ideiglenes lehet. „On ne peut plus reculer, c'est une impossibilité mathématique, matérielle et politique“ (X. Heuschling).

8. A nemzeti törekvéseket mintegy egyesítő nemzetközi középpont tanulmányozása közben azon kérdés elől sem térhetünk ki, hogy mennyiben lehetnek az akadémiák nemzeti jellegűek? — Eötvös L. br. idézett megnyitójában így nyilatkozik: „Az akadémiák nemcsak tudományos, hanem *nemzeti intézmények* is. Nemzeti intézmények annyiban, a mennyiben nemzetünk nyelvét és irodalmát, történetét, közgazdaságát, társadalmi és természeti viszonyait teszik kutatásuk tárgyává; nemzeti intézmények azért is, mert munkálkodásukban egy-egy nemzet tudományos törekvéseit juttatják kifejezésre s annak lobogója alatt lépnek ki a világ tudományos versenyterére. Ne gondoljuk azt, hogy ez csak a mi Akadémiánknak sajátsága, melyből ez kivetkőzve más akadémiákhoz hasonlóbba, rangban, mintegy előkelőbbé válnék. Vessünk inkább számot azzal, hogy a dicsőség, melyet ez az Akadémia kivívhat, csak a magyar tudománynak dicsőségére lehet s ne feledjük el egy perczig sem, hogy nagy alapítónk örökségét hiven csak akkor örizzük meg, ha nemzeti föladatunkat teljesítjük, kifejtve, a mint ő mondta, „a magyar-nak rejtett, még ki nem fejlett, érettségre nem virult sajátságait s így a világot egy új nemzettel gazdagítva“. Minden más okoskodásnál erősebben ez biztosítja Akadémiánk létjogát“.

A véleményeknek szaporítását itt annál könnyebben mellőzhetjük, mert az a helyes és méltányos irány, melyben az objectív (külső) viszonyok és a subjectív (egyéni) felfogás találkozik csak *egy* lehet. A NA.-ák legyenek nemzetiek befelé, nemzetköziak kifelé és a VA.-hoz való viszonyukban. Ez a kétféle jelleg, kellő értelmezéssel, egymást kölcsönösen erősíti, nemhogy egymásnak ellentmondana.

9. *Nemzeti egyetemes akadémiák.* (NEA.). Az, a mit ezúttal e névvel jelölünk, talán ép csak e kifejezésnél fogva látszik újnak, valójában az általa képviselt irány kisebb-nagyobb mértékben s gyakran öntudatlanul már is számos nemzeti akadémia

fejlődésében nyilatkozott meg.<sup>1</sup> „A minden akadémiát megillető sajátos és belső szervezetétől függő hatáskör mellett, vannak olyan feladatok, melyek mindannyinál közösek, mert létüknek azon elvéből következnek, hogy egyenként egy-egy nemzet szellemi életének középponti szervei“ (Block-Heuschling). Más szóval a mai NA.-ákból, a szervezet és a keret kiszélesítése révén kinövő tökéletesebb és teljesebb NEA.-ák, a mellett, hogy egy nemzet különböző tud. társulatai között létesítenének belső összefüggést, szervesen a VA.-ba is beilleszthetők lennének, a mi ennek zavartalan és egységes működésére elsőrendű fontosságú. Ezért neveztük a NEA.-ákat a VA. természetes előhírnökeinek és szükséges feltételeinek. A tud. testületi egységeknek ez a két típusa, egymást kölcsönösen kiegészítve, feltételezve és ellensúlyozva, eszményi módon oldhatná meg a c e n t r á l i z á c i ó- és d e c e n t r á l i z á c i ó n a k szellemi téren is oly nehéz problémáját.<sup>2</sup> Ezen nemzeti közművelődési góczpontok létesítésére, a természetes fejlődésben rejlő áram erején kívül, az illető vezérlő egyéneknek csak némi jóakarata szükséges, a mi egy nk. fórumnak nyilvánosan kifejtett véleményében hatalmas erkölcsi támaszt lenne. Ha a NEA.-ákat véges időben, teljes egyetemes szervezettel az összes kultúrnépknél megvalósítják s ha azok a nemzeti szellemi termékeknek feldolgozása körül egységes eljárást követnek, akkor a VA. valóban mintegy önmagától jön létre.

*Kemény Ferencz.*

(Folyt. köv.)

<sup>1</sup> Ilyen országos szellemi középpontok az *Association Scientifique de France* (alap. Le Verrier 1864), a *Smithsonian Institution*, sőt maga az 5 önálló intézetből álló *Académie Française*. Nálunk a múzeumoknak és könyvtáraknak 1897. alapított Országos Tanácsa.

<sup>2</sup> Centralisation und Decentralisation in Cultur, Wissenschaft und Kunst, von R. Stegmann („Magazin“ 1889 p. 28. f.).

## IRODALOM.

*Flammarion Camille: Az ismeretlen és a lelki problémák.* Fordította Szabó László. Két kötet. Budapest, 1901. Légrády Testvérek kiadása.

Flammarionnak ez a legújabb könyve olyan tárgyakat bonczolgat tudományos módszerrel, a melyekről általában az a vélemény, hogy nem tartoznak a tudomány körébe, sőt bizonytalanok, mesések és többé-kevésbé képzelték. Szerző be akarja bizonyítani, hogy azok a tények *vannak*. Művében arra tett kísérletet, lehet-e és hogyan lehet a tapasztalati tudományok módszereit alkalmazni azoknak a tüneményeknek a megállapítására és vizsgálatára, a melyeket mind- eddig a csodák vagy a természetfeletti dolgok birodalmába utaltak, vagy épen meséknek tekintettek — és azt akarja bebizonyítani, hogy azokat a tüneményeket még ismeretlen erők idézik elő, a melyek egy láthatatlan, természetes világhoz tartoznak, a mely különbözik ugyan a mi érzékeink segélyével felfogható világtól, de azért nem kevésbbé létezik, mint a mi érzéki világunk.

Íme: a közönséges élet megnyilatkozásai szerint a gondolat csak az emberek és az állatok agyában mutatkozik. A miből a physiologusok azt következtették, hogy a gondolat valami tulajdon — az agynak valami terméke . . . , hogy gondolat agy nélkül nincs. Pedig — úgymond szerzőnk — minket épen semmi sem jogosít fel annak az elismerésére, hogy megfigyelésünk köre általános, és hogy magában foglalja az egész világon a természet minden lehetőségét.

„Senkinek sincs joga azt állítani, hogy a gondolat nem létezhetik agy nélkül.“

„Ha a testünkben lakó mikrobák millióinak egyike vagy másika általánosítani akarná benyomásait, ereinkben vagy visszereinkben hajó-

kázva, izmainkat falva, csontjainkat átfúrva, fejüinktől a talpunkig testünk különféle szerveiken járkálva, kételkedhetnék-e abban, hogy ezt a testet épen úgy, mint az övét, szerves egység kormányozza?

A világmindenséggel szemben a mi helyzetünk ugyanaz. A nap, rendszerének óriási szive, az élet forrása, sugarakat lövel ki a bolygók pályájának gócpontjából és maga is kering már, az övénél még nagyobb csillag-szervezetben. Nincs jogunk tagadni, hogy egy gondolat székelhet a térben és igazgathatja e keringéseket, mint a hogyan mi uraik vagyunk lábunk vagy karunk mozgásainak. Azon az ösztön-szerű hatalmon kívül, mely az élőlényeket kormányozza, azokon az erőkön kívül, a melyek fentartják szívünk verését, vérünk keringését, tüdünk lélekezését, szerveink működését — vajjon nincsenek-e mások is az anyagi mindenségben, a melyek az emberi lénynél összehasonlíthatatlanul fontosabb létfeltételeket kormányoznak; miután például ha a nap kialudnék, vagy ha a föld mozgása helyét megváltoztatná — nem egy emberi lény halna meg, hanem a föld egész népessége meghalna, nem is szólva a többi bolygókról. Van a világ-mindenségben egy dinamikai elem, a mely láthatatlan és súlytalan, a mely az egész mindenségben el van terjedve, független a látható és mérlegelhető anyagtól és uralkodik rajta. És ebben a dinamikai elemben van valami értelem, a mely magasabb rendű, mint a mienk.“

Mindazáltal távol van szerzőtől a szándék, hogy már most az elmélet vagy a dogma kérdéseivel foglalkozzék. Rá csak az fontos, hogy megtudja, vajjon azok a tünemények, melyekről szó van, valóban vannak-e, hogy ne vesztesse az időt, olyasminék keresvén az okát, a mi nincs. Műve épen ezért első sorban megfigyelésekből, példákából, megállapításokból és tanúságokból van összeszerkesztve. És olyan bizonyítékok összegyűjtéséről van benne szó, a melyeknek bizonyosság az eredménye.

„Nem vagyunk olyan messze attól — idézi Laplace-t — hogy megismerjük a természet összes erőit, különösen a mi az emberi delességet illeti, hogy philosophushoz méltó dolog volna tagadni ezeket a tüneményeket csak azért, mert ismeretünk jelen állapotában megmagyarázhatatlanok. Csakhogy ezeket a tüneményeket fölötte gondos figyelemmel kell vizsgálnunk s meg kell állapítanunk, hogy mennyi megfigyelést vagy tapasztalatot kell gyűjtenünk ahhoz, hogy állításunk valószínűsége nagyobb legyen, mint a mily valószínű lehet különben azon embereknek az okoskodása, a kik ezeket a megfigyeléseket nem ismerik el.“

A mű első kötete öt fejezetre oszlik. Az első kettőben: „A hitetlenek“ és „A hiszékenyek“ cím alatt szerző azt a tagadhatatlan igazságot illusztrálja meggyőző tényekkel: „hogy a hitetlenség és hiszékenység egyképen ellenségei a tudományos haladásnak. „Azt hinni, hogy már minden fel van fedezve, ép oly nagy tévedés, mint azt hinni, hogy a látóhatár a világ határa.“ Pedig valamint minden században s a művelődés minden fokán találkoztak, úgy hányan vannak ma is, „a kik isteni nyugalommal tagadják a még ki nem kutatott dolgokat s a kik azt hiszik, hogy ítéletet mondhatnak a világegyetem megfoghatatlan szervezetéről“. Ezekkel szemben érdekesnél érdekesebb példákkal igazolja: hogy semmit sem tudunk *egészen*. Minden ismeretünk *részleges*, következésképpen *hiányos* és tökéletlen. A tudományos bölesesség pedig abban nyilvánul, ha nagyon tartózkodóak vagyunk a tagadásban. Ahhoz van csak jogunk, hogy szerények legyünk. „A kételkedés a szerénység bizonyítéka — mondja Aragoval — és ritkán ártott a tudományok haladásának. Ezt azonban nem mondhatnók a hitetlenségről is.“ A mint azonban tömérdek olyan ember van, *a kik semmit sem hisznek*, épen úgy találkozunk és pedig nem kisebb számban olyanokkal is, a kik *mindent elhisznek*. Ép oly óvatosaknak kell tehát lenniük a *hiszékenységgel*, mint a *hitetlenséggel* szemben. Ez két ellenkező véglet — igyekeznünk kell, hogy mind a kettőtől mentek maradjunk; és ezt csakis elfogulatlan *kutatás* és a tények legszigorúbb ellenőrzése által érhetni el. „*Tényeket! Ne pedig frázisokat!*“ veti oda szárazan a mű harmadik fejezetében, a melyben „a haldoklók telepathikus megnyilatkozásairól és megjelenéseiről“ közül teljesen megbízható adatokat, számszerint 180 megfigyelést.

„Vajjon lehetséges-e az, hogy ha az ember ezeket a megfigyeléseket lelkiismeretesen és részrehajlás nélkül elolvassa — ne lásson bennük egyebet, mint koholmányokat, jól kiesztelt meséket, vagy csupán érzéki csalódásokat, a melyek véletlenül esnek csak össze valamely eseménynyel?“ Ezzel a kérdéssel foglalkozik a IV. fejezet: „A tények elfogadása“ czimen és azzal az eredménnyel, hogy itt már nem lehet elfogadni az ok nélkül való egyszerű tagadást, mert kétségtelen, hogy rendkívüli, ismeretlen, megmagyarázhatatlan dolgokról van szó, a melyeknél a tagadás még nem megoldás. És sokkal okosabb dolog, ha számot igyekszünk vetni velők, semmint ha minden kutatás nélkül egyszerűen tagadjuk őket.

Avagy talán pusztá érzéki csalódásoknak, hallucinatióknak lennének minősíthetők? „A hallucinatiók az agy és a gondolat *illúsiói*



(I. V. szoros értelemben vett érzéki csalódások) és fontos dolog — úgy mond — hogy ne adjunk nekik más értelmet, és ne higgyük, — mint ezt például a gyakran használt *valóságos hallucinatio*ok czím is elképzelhetővé teszi — hogy létezhetnek igazi hallucinatioók is. Attól a pillanattól kezdve, a melyben az érzet benyomását valóságosnak, valamely külső ok által agyunkra vagy szellemünkre gyakorolt hatás eredményeinek tekintjük, elveszti hallucinatorius jelentőségét s a tények sorába lép. Többé már nem *hallucinatio*. És ez a megkülönböztetés itt rendkívül fontos. Mert éppen abban rejlik a valóság, hogy meg kell különböztetnünk azt, a mi illusio vagy szándék — attól, a mi valóság. E tünetmények részletei pedig elég zavartak ahhoz, hogy megkülönböztethetőségük ne legyen könnyű.

A *hallucinatio* éber állapotban látott álom, mely mindig összefüggésben van az idegrendszer túlságos izgatottságával s az agynak a vérbőségre való hajlandóságával: azok a tünetmények ellenben, a melyekről mint telepathikus jelenségekről van itt szó, teljesen egészséges és tiszta öntudattal bíró emberek tapasztalatai, melyeket a hallucinatio semmiképen sem tud megmagyarázni. Másfelé és további kutatásokkal kell tehát keresni ezt a magyarázatot. És pedig olyan kutatásokkal, a melyeknek az a czéljük, hogy megtudjuk, vajjon a positiv tudományos megfigyelésnek elég alapja van-e arra, hogy bebizonyítsa a léleknek, mint valóságos független lénynak a létezését és a testi szervezet feloszlása után fenmaradását.

Ezt a feladatot szerzünk művének II. kötetében iparkodik megoldani.

\*

Ha mindazokat a tényeket — úgy mond — a melyeket a megelőző fejezetben felhozott, egyszerűen letagadni legalább is indokolatlan volna s ha a véletlennek és a jelenségek esetleges összeesésének a feltételezését a valószínűségi számítás kiküszöbölte a telepathia javára — úgy kénytelenek vagyunk megengedni egy ismeretlen pszichikai erő létezését, a mely az emberi lényből ered és nagy távolságban is éreztetheti hatását. És pedig oly módon, mint valami *kisugárzás*, az *energia* valamely még ismeretlen módja, az *éter rezgése*, vagy valamely *hullám* mely megüti az agyat és valamely külső valóságnak illúzióját kelti benne. S abban semmi tudományellenes vagy regényes dolog nincsen, hogy egy gondolat a távolból is gyakorolhat az agyra hatást. Rezgessük meg egy hegedűnek vagy egy zongorának a húrját,

bizonyos távolságban egy másik hegedű vagy zongora húrja is megrezdül s ugyanazt a hangot adja. A levegő láthatatlan hullámzása láthatatlan módon halad tovább. Mozgassunk meg egy delejes tűt. Bizonyos távolságban, minden érintkezés nélkül, csupán áramvezetés útján, egy másik delejes tű az elsővel egyidejűleg ugyanazokat a mozgásokat végzi. Nem az anyag vezeti a hatást, hanem egy hullám terjeszkedik tova.

Például egy csillag több milliárd kilométernyi távolságra van tőlünk, valahol az ég végtelenségében, oly messze tőlünk, hogy erre a csillagra nézve a föld már csak egy láthatatlan pont. Ha e csillaggal szemben egy lencse gyújtópontjába photographiai lemezt teszünk: a fénysugár működni kezd ezen a lemezen, kimarja a lemez érzékeny oldalát s a csillag képét lerajzolja rá. Ez a tény, szerző szerint, már magában véve is csodálatosabb, mint az agyból kiinduló hullám, a mely néhány méternyi vagy több ezer kilométernyi utat tesz meg, hogy hatást gyakoroljon egy másik agyra, a mely vele összhangban van. 14) millió távolságban, az úgynevezett „űrön“ át a napban végbemenő mozgás a földön északi fényt és delejes zavart idéz elő. Minden élőlény egy-egy erő-központ. Maga a gondolat is csak dinamikai hatás. Nincs gondolat az agynak megfelelő rezgése nélkül. Mi rendkívüli van abban, ha ez a mozgás bizonyos távolságba is hat, mint pl. a telefontól, vagy a mi még jobb példa: a fotofontól (a beszédnek a fény által való továbbításánál) és a vezeték nélküli távirónál? Igazán úgy van a dolog, hogy ismereteink jelen állapotában ez a feltevés még csak nem is vakmerő.

Az agyban, a melyben minden érzetünk végződik, több száz, több ezer be- és kifelé vezető ideg, sejt és sejt-közi ideg van, a melyekben az ideges áram száz meg száz, ezer meg ezer különféle és egymástól független úton terjed tova. Ezt a bonyolódott összeköttetést ezer meg ezer sejt és ideg alkotja. A gerincz-agy törzse, a mely hosszú, szürke szalagnak látszik, hatvankét ideg-központból áll, melyek még a fej nélkül is működhetnek, reflex-mozgások által. Az élet mechanizmusai pedig úgy működnek, hogy a tömeg-változás hulláma tovaterjed az idegvonal hosszában s a mikor az agysejtbe ér, ott még nagyobb tömeg-változást idéz elő s azt a physiol. hatást hozza létre, a melynek a lélekben az érzés felel meg.

Minden tény, a mely az eszmék keletkezésével és társulásával áll összeköttetésben, e szerint megmagyarázható az agynak és az idegrendszernek a rezgésével, a mely az agyból ered, a mint ezt

David Hartley már a múlt században bebizonyította. Azóta pedig a hangtan még jobban felvilágosított bennünket e tekintetben. Saveur egy jól ismert kísérlete bizonyítja, hogy a hangot adó húr nemcsak maga rezeg, hanem mind a két fele, mindegyik harmada, negyede, ötöde stb. külön rezeg. Hasonló tünemény jöhet létre az agy-rostokban és ezek akkor ugyanolyan viszonyban lennének egymással, mint a harmonikus hangok. Valamely rezgést, a melyet egy képzet meghatároz, rendszeren követni szoktak a rokon képzeteknek megfelelő rezgések; és összeköttetés jön létre köztük, akár a rezgésbe jött rostok szomszédsága miatt, akár pedig electro-dynamikai vezetékhez hasonló áramok által. Azonban bármilyen is az eloszlási mód, minden gondolat és minden eszmetársítás agymozgást, phys. természetű rezgést képvisel.

A rezgések, a távolba való psychikai hatások tehát, bármilyenek is különben, megmagyarázzák a telepathia tárgyát. Itt nincs érzéki csalódás — hanem valóságos physikai hatás van, melyet nem lehet letagadni. Minden érzés, minden képzet megfelel valamely rezgésnek az agyban, az agymolekulák valamely mozgásának. És viszont minden agyrezgés érzetet, képzetet szül éber állapotban épen úgy, mint álomban. Viszont egy benső képzet, egy benyomás, egy lelki felindulás többé-kevésbé erős physiol. hatásokat idézhet elő, sőt még halált is okozhat.

Íme a psychikai és physiologiai tények egész sora segítségünkre van abban, hogy a telepathiát megértsük. Míg a felhozható ellenvetések — melyekre szerző bőven kiterjeszkedik — szerinte épen nem szólnak ellene a tények létezésének, legfőljebb a magyarázat módja ellen hozhatók fel. A kérdéses tények: egyik szellemnek a másikra való hatása a távolból, különösen olyan körülmények között, mint a halálozás, kivált a hirtelen halál; a gondolatok átvitele az érzékek közreműködése nélkül, a lelki sugallat s a távolból való hirdadás nem rendkívülibb dolgok, mint a delejességnek a vasra hatása, mint a holdnak a tengerre gyakorolt vonzása, mint az emberi hangnak a villamosság által való továbbítása, mint egy csillag vegyi összetételének a fényelemezés által való kitalálása és mint a jelenkori tudomány minden más csodája. Csakhogy ezek a psychiai átvitelek magasabb rendűek s az emberi lény ismeretének útjára terelnek bennünket, a melyen való fokozatos haladásunk folyamán valószínűleg oda fogunk jutni, hogy meg kell engednünk majd azt, hogy vannak objectív, tárgyi megjelenések, két alakban látható élőlények és talán még a halottak megnyilatkozásai sem tartoznak a mesék világába.

Bárminth van is a dolog, három alaptételt már most is felállíthatni. Ezek :

1. Hogy a telepathiát ezután a tudomány tárgyai közé lehet és kell sorolni, mint kétségbevonhatatlan valóságot.

2. Hogy egyik szellem a másikra hathat az érzékek közreműködése nélkül.

3. Hogy a pszichikai erő létezik. Természete azonban ismeretlen.

Az álmok világa. A pszichikai álmok: a haldoklóknak álom közben tapasztalt megnyilatkozása. A telepathia az álmokban. Most történt dolgoknak álomban a távolból való látása. Az előre figyelmeztető álmok és a jövő megjósolása . . . Problémák — melyekkel szerző műve II. kötetének utolsó fejezeteiben foglalkozik: meggyőzőbbnél meggyőzőbb adatokat szolgáltatnak e tételek mellett. A felhozott példák a legkülönbözőbb természetűek. Majd olyanok, amelyek a haldoklók jeladásaira vonatkoznak és arra vallanak, hogy a haldokló pszichikai hatást gyakorol az alvónak a szellemére, vagy inkább azt, hogy a közölt esetekben pszichikai áramok voltak az egyes lények között. Szóval, hogy a haldoklónak és az álmodónak szelleme között valamely ok- és okozati viszony van. Majd olyanok, melyek azt bizonyítják, hogy némely álmokban igazán látja az ember azt, ami a távolban történik, tehát az álomban való távolbalátás tényét teszik kétségtelenné. Sőt még olyan álmokról is van itt szó — és ezek a legkülönösebb és a legnehezebben magyarázható álmok — a melyek olyan dolgot, esetet vagy helyzetet látnak meg előre, amely még nem történt meg, de amely csakugyan bekövetkezik bizonyos idő múlva. Itt már nemcsak a szemek közreműködése nélkül való látásról van szó, hanem annak a látásáról, ami még nem is létezik; tehát olyan álmokról, amelyek az alvó előtt — valamely ismeretlen módon — a jövőt tárják fel.

Vajon azonban hogyan? Ennek a kérdésnek a megvilágításához még figyelmesebb munka szükséges, mint a minőt szerzőnk az eddigi kutatásokban végzett. Most csak azt akarta bebizonyítani — és ez az ő hite szerint — sikerült is neki, hogy az embernek ma még ismeretlen képességei vannak, amelyek segítségével a térben és időben messze láthat. A törvények kutatásának az órája azonban még nem érkezett el. És ez igen nagy hiba lenne, ha abból a tényből, hogy bizonyos kivételes álmok feltárják a jövőt, az álmok általános magyarázatát illetőleg biztos következtetéseket akarnánk levonni. Mindazok a tények, amelyekről szó volt, a *láthatatlan világ* kinyo-

mozgásának csak *kezdetét* teszik és csak némely *elemi következtetések*hez vezetnek. Ha tovább akarunk menni következtetéseinkben ezeknél az *elemeknél*, könnyen az a veszély fenyeget, hogy vagy az önkényes hypothesisok és kalandos magyarázatok útvesztőjébe jutunk, vagy veszedelmes ellenmondásokba bonyolódunk. Szerzőnket is utólérte ez a nemezis, a mikor túllépi a saját maga-szabta korlátokat s az egyes mysteriozus tényeket magyarázgatni próbálja. Műve I. kötete 11. lapján pl. fennen hirdeti, hogy „*Senkinek sincs joga azt állítani, hogy a gondolat nem létezhetik agy nélkül*“. Míg a mű II. köt. 4. lapján már azt a categorikus sententiát olvassuk, hogy: „*Maga a gondolat is csak dinamikai hatás. Nincs gondolat az agynak megfelelő rezgése nélkül*“. Magyarázatai is sok kívánni valót hagynak hátra . . . Mégis kétségtelen, hogy a mű nemcsak rendkívül érdekes, de a szorgalmasan és lelkiismeretesen összegyűjtött több mint hatszáz titokzatos eset egybeállításával tudományos szempontból is tanulságos. Mindenesetre megérdemli, hogy a komoly kutatás a psychologia és physiologia is foglalkozzék adataival és vegye kritika alá hypothesisait és következtetéseinek eredményeit.

Mutatványul az érdekes műből íme szolgáljon a „*Befejezés*“, mely egyszerűs mind a kutatás szellemét és végeredményét is legjobban feltünteti:

### *Befejezés.*

Azok az adatok, a melyekre ebben a műben felhívtam az igazság barátainak figyelmét, távolról sem foglalják magukban a lelki tünetmények összességét; de általuk már megalkothatunk némely elemi következtetéseket.

E kutatásoknak az a célja, hogy megtudjuk, vajjon az emberi lélek létezik-e, mint a testtől független lény, és hogy túléli-e a testnek felbomlását.

Nos! azok a tények, a melyek ebben a könyvben elő vannak adva, csaknem mind a lélek létezése mellett szólnak.

Bizonyos, hogy egyik lélek a másikra hatást gyakorolhat a távolból és az érzések közreműködése nélkül.

Főntebb közöltünk példákat arra, hogy igen sok halálesetet *megtudtak* telepathikus közlések (subjectiv vagy objectiv), megjelenések, meghallott hívó szavak, énekek, zajok és (képzelt vagy valóságos) mozgások, különféle benyomások útján. Ez iránt nincs többé semmi kétség. A lélek tehát távolba is hat.

A *lelki* sugalat hasonlóképen bizonyos.

Az élők között való lelki összeköttetés nem kevésbé be van bizonyítva elegendő számú megfigyelt ténynyel. Vannak psychikai áramok, mint a hogyan vannak lég-, villamos, delejes, stb. áramok.

Nincsen terünk arra, hogy részletesen bonczolgassunk minden egyes esetet, a melyet e műben felsorolunk, de már most megállapíthatjuk, hogy számtalan *különféle ok* szerepel e tünetményekben. Először csak azt akartuk bebizonyítani, hogy a haldoklók megnyilatkozásai, a távolba való psychikai látás, a szellemi közlés s a dolgoknak a lélek által, az érzékek közreműködése nélkül való megismerése mind valóság.

Lehet *látni szemek nélkül, hallani a fülek nélkül*, nem a látás vagy hallás érzékének túlságos érzékenysége által, mert ezek a megfigyelések az ellenkezőt bizonyítják, hanem valamely belső, lelki, psychikai érzék által.

A lélek bensőleg nemcsak azt láthatja, *a mi a távolban történik*, hanem előre láthatja azt is, *a mi a jövőben fog történni*. A jövő lényegében véve már létezik, mert meg van határozva az okokkal, a melyek a fokozatos hatásokat előidézik.

A POZITIV MEGFIGYELÉS BIZONYÍTJA, HOGY A PSYCHIKAI VILÁG LÉTEZIK, ép oly valósággal, mint a hogyan a fizikai érzékeink által megismert világ létezik.

S aztán abból, hogy a lélek a benne rejlő erőnél fogva a távolba hat — fel vagyunk-e hatalmazva arra a következtetésre, hogy létezik mint valóságos lény és nem csupán az agy működésének eredménye?

Valóban létezik-e a fény?

Létezik-e a hő?

Létezik-e a hang?

NEM.

Ezek semmi egyebek, mint csak a mozgások megnyilatkozásai.

Az, a mit mi *fénynek* hívunk, csak egy érzet, a melyet látószervünkön az éthernek másodpercenként 400—756 trilliónyi rezgése hoz létre s ez a hullámozás magában véve sötét.

Az, a mit *hőnek* hívunk, — másodpercenként 350—600 trilliónyi rezgés által előidézett érzet.

A nap éjjélkor ép úgy megvilágítja a teret, mint délben. De azért a tér sötét marad. S a hőmérséklete a fagyypont alatt körülbelül 270 fok körül marad.

Az, a mit *hangnak* nevezünk, a hallószervünkre másodpercen-

kint 32—36000 rezgés által gyakorolt hatás; és a légnek ez a rezgése magában véve csöndes.

A villamosság létezik-e, vagy pedig ez is csak a mozgás egyik módja? A jövő tudománya majd megtanít bennünket erre is. (Valószínű, hogy a villam, mint valóságos lény létezik. Vajjon az éther nem villamos anyag-e?)

A vonzás szót Newton csak arra találta fel, hogy jelezze azt a módot, a melyen az égitestek mozognak a térben. „A dolgok úgy történnek, mondja, *mintha* ezek a testek vonzanak egymást. De ennek a látható erőnek a lényegéről, a természetéről nem tudunk semmit.“

A tudományos kifejezések nagy része csak a hatásokat jelzi, de nem az okokat.

Meglehet, hogy a lelkekre vonatkozólag is ugyanez az eset foroghat fenn.

Az e műben előadott megfigyelések, az érzetek, a benyomások, a látomások, hallomások, stbik csak az agyak között létrejött physikai hatásokat jelezhetik.

Igen, kétségkívül, de úgy látszik, hogy nem így van.

Egyik szellemnek a másakra való psychikai hatása, a távolból való közlekedés ép oly biztosan létezik mint a légkör villamos és delejes áramai.

Ezek a lélek ismeretlen képességei. Nekem legalább ez a véleményem. Azt hiszem, nem lehet a jövő előrelátását és a lelki látást egyszerűen az agy valamely ideges termékének tartani.

Az agy csupán csak szerv, épen úgy, mint a látó vagy halló ideg. A lélek, a szellem, az értelmi lény általa hat és fog fel hatások, de az agy a léleknek nem physikai megjelenése.

A jövőnek előre való megjósolása talán még különösebb, mert ez csak abban az esetben lehetséges, hogy ha a jövőt előre egész bizonyosan meghatározzák azok az okok, a melyek előidézik. Meggyezendő, hogy már csupán egyetlenegy ilyen tény is, ha pontosan meg volna állapítva — bizonyítaná ezt a tételt. De nemcsak egyetlen tény van szemeink előtt, hanem száz meg száz.

Nincsen terünk arra — s ennek itt nincs is helye — hogy a szabad akarat és a végzet nagy problémáját vitassuk. Csak Laplace következő szavait idézzük. „A jelen eseményei a megelőző eseményekkel összeköttetésben vannak, a mely azon a nyilvánvaló elven alapszik, hogy semmi sem kezdhet létezni az őt előidőző ok nélkül. Ez a *ratio sufficiens* elve alatt ismert sarkigazság a legérdektelenebb

hatásokra is vonatkozik. A legszabadabb akarat sem hozhatja őket létre valamely meghatározó motívum nélkül, mert ha két helyzetnek minden körülménye egész pontosan ugyanaz volna is, — hatna az egyikben és megakadályozná a hatást a másikban s a választása ok nélkül való okozat volna; Leibniz szerint ez a szabad akarat azonos volna az epikureusok vak véletlenével. Az ellenkező vélemény az ész illúziója, mely elveszti szemei elől az akaratnak a közömbös dolgokban való választásának muló okait — s azt hiszi, hogy maga magát határozta meg okok nélkül. Úgy kell tehát tekintenünk a mindenség jelen állapotát, mint megelőző állapotának hatását és ezután következő állapotának okát. Az az értelem, a mely ismerné mindazokat az erőket, a melyek a természetet éltetik s a természetet alkotó lények viszonylagos helyzetét — és hogy ha ez az értelem elég nagy volna arra, hogy e képességeit bonczolgathatná — ugyanakkal a formulával fejezné ki a legnagyobb égitesteknek s a legkönnyebb parányoknak a mozgását: ő rá nézve semmi sem lenne bizonytalan s az ő szemeiben a jövő épen úgy jelen volna, mint a múlt. — Az emberi szellem némileg hasonlít ehhez az értelemhez abban a tökéletességben, a melyre a csillagászatot ki tudta fejleszteni.<sup>1</sup>

Ha a jövő elkerülhetetlen, akkor mivé lesz a mi szabadságunk? A philosophia egykor majd kétségkívül kiegyenlíti ezt a két nyilvánvaló ellenmondást, mert úgy érezzük, hogy választhatunk s hogy haszna van a végzett munkálkodásunknak és a nyugati népek haladása épen az értelmi munkálkodásnak a következménye, a mely ellentétben van a keleti népek fatalismusával. A látszólag ellenmondó dolgokat már ma is megmagyarázza a dolgok ismerete, mint például egy súlyos vasdarabnak a delejezett vas-kő hatása alatt való fölemelkedését. A léggömb fölszállása épen olyan természetes dolog, mint egy ködárabnak a leesése. A moralisták pedig ne támadják meg bizonyos előre meghatározott szükségességeknek a következményeit csak azért, hogy visszautasíthassák a jövőnek felismert és ellenőrzött megjósolását. Mert ezek az ellenmondások csak látszólagosak. A determinismus még nem fatalismus.

Azok a tünemények, a melyeket tanulmányozunk, talán nem is olyan távoliak, mint a mily távoliaknak látszanak a positiv tudomány okoskodásai.

<sup>1</sup> Laplace, Essai analytique sur les probabilités. 1814. 3. 1.



Azt hiszem, hogy vagy tagadni kell ez összes tényeket, vagy el kell fogadni, hogy valamely értelmi, szellemi, pszichikai természetű okra vallanak és én abban a véleményben vagyok, hogy azok a kételkedők, a kik már előre állást foglaltak, inkább megtagadják s csalódásoknak és a véletlen összeeséseknek tekintik őket: ez sokkal egyszerűbb eljárás. A szenvedélyesebb tagadók pedig még tovább mennek s kijelentik, hogy ezeknek a különös leírásoknak a szerzői csak tréfát írtak s csupán azért írtak nekem, hogy engem tévútra vezessenek s hogy minden korszakban minden gondolkozó így járt, a ki ezekkel a kérdésekkel foglalkozott.

Igazán lehetséges volna az, hogy megtagadjuk mindezeknek az emberi tanúságoknak az elfogadását? Nem gondolom, hogy ehhez jogunk volna. Azokról, a melyeket ellenőriztünk, bebizonyosodott, hogy igazak és hitelesek. S nem terv szerint vannak ezek kigondolva és kidolgozva: éppen ellenkezőleg, az lepett meg bennünket, hogy önként jelentkeztek s gyakran az eset titokzatossága az oka annak, hogy nekem az esetet leírták s azt kívánták tőlem, hogy magyarázzam meg. Kétségtelen, hogy nem minden leírás bizonyít egyformán s vannak közöttük olyanok is, a melyek, bár nagyon őszintén írták le őket, módosultak az elbeszélő emlékezetének a gyengülése miatt: vagy pedig szorosabban hozzáidomították a megtörtént eseményekhez; ezek azoban azért még nem költött dolgok és nem is hamisítások. Ha mindezeket a leírásokat visszautasítanók, akkor vissza kellene utasítanunk mindannak a leírását, a mi körülöttünk állandóan történik — azzal az ürügygyel, hogy nincs minden leírás hitelesítve, vagy hogy némely részletek nem egész pontosak. E tekintetben egyszerűen utalok Immanuel Kantnak főntebb (I. köt. IV. ffj.) közölt okoskodására.

Nekem legalább ez a véleményem s bizalommal mondom el az igazság ismeretére törekvő olvasóimnak, a nélkül persze, hogy bárkire is rá akarnám erőszakolni az én véleményemet. Ítéljen mindenki a saját meggyőződése szerint. Én egyszerűen csak azt akarom, hogy ezeket a dolgokat az olvasó elé tárjam, mint a hogyan a csillagász a messzelátóját a csillagra, a fényképész a készülékét a képre s a természetbúvár nagyítóját a tanulmányozandó tárgyra irányítja.

Ezek a tünemények, szerintem, azt bizonyítják, hogy a lélek létezik s még ismeretlen képességei vannak. Észszerűen ezzel kellett kezdeni a tanulmányainkat, a melyeknek folytatása a lélek túl-

élésének és a halhatatlanságnak a problémájához fog vezetni bennünket. Egy gondolat eljuthat egyik szellemtől a másikhoz. Vannak *szellemi átutalások, gondolat-közlések, pszichikai áramok* az emberi lelkek között. Úgy látszik, hogy a *tér* nem akadály és hogy az *idő* néha megsemmisül.

Az energiának milyen módja szerepel ez átvitelben? Ezt lehetetlen ez idő szerint megmondani. Bizonyos benyomások olyanok, hogy a villám és villamosság működését és hatásait juttatják az eszünkbe. Nem lenne tehát észszerűtlen dolog azt gondolni, hogy ez a ható erő bensőbb összeköttetésben van az emberi szervezettel, mint eddig hitték. Láttuk fentebb, hogy 1899 márczius havában közzétett kérésemre 1130 ilyen esetet írtak le. S a számuk meghaladja az 1200-at, ha hozzájuk teszem azokat is, a melyeket e mű nyomása közben kaptam. Ebben az első műben el lehet olvasni és meg lehet bírálni 186 olyan esetet, a melyben a haldoklók megnyilatkozásait éber állapotban tapasztalták; ugyanilyen dolgot 70 esetben tapasztaltak alvás közben; a látás, hallás vagy érintés nélkül való gondolatátvitel megfigyeléseinek vagy kísérleteinek száma 57, az álomban vagy delejes állapotban tapasztalt távolbalátásnak 49, az előre figyelmeztető s a jövőt megjósoló álmoknak 76 példáját közöltük — azaz 438 pszichikai természetű tüneményt ismertettünk, a melyek ma még ismeretlen erők létezését bizonyítják s azt, hogy ezek az erők a gondolkozó lények között hatnak és titkos összeköttetésbe hozzák őket egymással. (Talán én is hasonló összeköttetésben vagyok valakivel.) Még ha lehető legnagyobb mértékben figyelembe vesszük is az elbeszélők képzelődését és emlékezetének változását — lehetetlenség nem érezni és el nem ismerni, hogy ezeknek a tanubizonyságoknak igaz és kétségbevonhatlan ösztönöségű alapja van. Másrészt pedig némely megfigyelések és kísérletek oly pontosan teljesedtek be, hogy a legteljesebb és leginkább ellenőrzött tudományos hitelesség minden jele megvan rajtuk. Ezek a bizonyságok megcáfolják az elfogult tagadóknak a kételkedését s azt a végsőig leszállítják. És miután a közfigyelem rá van irányítva ezekre a tényekre, ezután még sokkal több esetet föl lehet jegyezni, a melyek eddig észrevétlenül mentek végbe, vagy a melyeknek semmi jelentőséget nem tulajdonítottak. A csillagászatban is, a mint a csillagokat fölfedezik, azonnal látja őket mindenki.

Úgy látszik, hogy az előadott tényekből a következő eredmények észszerűen következnek:

1. — A LÉLEK LÉTEZIK, MINT VALÓSÁGOS, A TESTTŐL FÜGGETLEN LÉNY;

2. — A TUDOMÁNY ELŐTT MÉG ISMERETLEN TEHETSÉGEI IS VANNAK;

3. — A TÁVOLBÓL, AZ ÉRZÉKEK KÖZREMŰKÖDÉSE NÉLKÜL HATÁSOKAT GYAKOROLHAT ÉS HATÁSOKAT FELFOGHAT;

4. — A JÖVŐ MÁR ELŐRE ELŐ VAN KÉSZÍTVE ÉS MEG VAN HATÁROZVA AZON OKOK ÁLTAL, A MELYEK ELŐIDÉZIK. A LÉLEK A JÖVŐT NÉHA FELFOGJA.

Más egyéb megfigyeléseink is vannak, nevezetesen olyanok, a melyek az élők kettős megjelenéseire, az etheri vagy astral testekre s a holtak megnyilatkozásaira vonatkoznak; de a fentebb közölt négy pont szerintem be van bizonyítva.

A mi a magyarázatokat illeti, okos dolog, ha az ember e tekintetben nem követelő. E műben már többször bebizonyítottam, hogy a magyarázatok nem szükségesek a tények elfogadásához. Az ember e tekintetben általános különös csalódásoknak az áldozata. Például a louduni megszállottak s a szent Medárd görceiben szenvedők korában a sugallat és a hypnotismus hatásai ismeretlenek voltak s ezeket a tüneteményeket vagy csalásoknak, vagy ördögi dolgoknak tekintették. Pedig se csalások, se ördögi dolgok. Ma már e tünetemények közül sokat megmagyaráznak s gyakran lehet hallani, hogy „ez hypnotismus, ez sugallat, ez a második öntudat működése“. Ez megint tévedés. Talán sem az egyikkel, sem a másikkal nem azonos, de azért mégis létezik. Ne zárjuk le fogalmainknak a körét, ne csináljunk se iskolákat, se rendszereket s ne követeljük, hogy mindent magyarázzanak meg, mielőtt elfogadnók. A tudomány még távol van attól az időtől, a mikor majd bármiben is kimondhatja az utolsó szót.

Ezek a tanulmányok nagyon meghaladják egy olyan műnek a terjedelmét, a minőben fel akartam őket dolgozni. De ez a szűk keret annyi tömörítésre, rövidítésre és törlésre készített volt, hogy a tárgyak ismertetése lényegesen megkisebbedett volna s így a mű terjedelme természetesen észrevétlenül is megnövekedett. Ha nagyon tökéletlen lett volna a gyűjtemény — nem bizonyított volna semmit. Czészerűbbnek tartottam a tanulmány tárgyait összességükben módszeresen ismertetni, mint sokkal több esetnek csupán az eredményeit mesterkéltén összegyűjteni. Az ilyen kutatásokban nagytömegű és meggyőző példákra, biztos, számos és összevágó bizonyítékokra van

szükség. Az volt a legfőbb cél, hogy bizonyítsunk. Remélem, hogy ezt a bizonyítást el is ismeri minden szabad gondolkozású, felvilágosodott és jóhiszemű ember.

A kutatásoknak a folytatása volna: a spiritismus és a médiumok működésének tünetényei, az alvajárás, a delejesség és a hypnotismus esetei, a távoli és a jövőben történő eseményeknek éber állapotban való látása, az előérzetek, az élők kettős megjelenései, az astral-test, a holtak megnyilatkozásai és megjelenései, a kísértetes házak, a tárgyaknak érintés nélkül való mozgatása, a bűvölés, a mágia, stb. stb.

Annyit már most is gondolhatunk, hogy ha elkülönítjük is a babonák, tévedések, csalódások, tréfák gonosz cselek, hazugságok és csalások eseteit — még mindig előttünk maradnak bizonyos valódi pszichikai tények, a melyek méltók a kutatók figyelmére. Elmondhatjuk, hogy megkezdettük egy másik világnak a kinyomozását, a mely épen olyan régi, mint maga az emberiség, de a mely egészen új arra a tudományos kísérleti módszerre nézve, a mely csak néhány év óta kezd vele foglalkozni, még pedig egyszerre minden országban.

Ez egész tanulmányi program, a melyet szeretnék jól befejezni, ha az erre okvetetlenül szükséges idővel rendelkezném. De egy részről nem okos dolog, ha az ember kizárólag ilyen titokzatos dolgok tanulmányozásával foglalkozik, mert elég gyorsan elveszíti szellemének a részrehajlatlan ítélthez szükséges függetlenségét: s épen azért jobb, ha az ember csak a mindennapi életen kívül álló munkát lát benne s magasabb rendű és érdekes, különös szórakozást; hiszen vannak olyan ételek és liqueurök, a melyek csak kis adagokban egészségesek. Másrészt pedig a föld nagyon gyorsan forog s a napok úgy tűnnek, mint az álmok. De azért mégis remélem, lesz még abban a tudományos élvezetben részem, hogy e titkok egy részét tanulmányozhatom. S aztán a mit az egyik ember tesz meg — megteszik mások; mindenki elveszi a maga szerény kövecskéjét a jövő pyramisának építéséhez.

Ismételjük azt is, hogy ezek az esetek csak kivételek s mindenféle természetű pszichikai tünetények, ha nem tartoznak is a babonák és titokzatos kísértetek beteges világába — még a kísérleti rendszerek világosságában is kivételes és rendkívüli dolgok maradnak. Nem lehet tehát figyelmen kívül hagyni őket a kritikai szellem mellőzésével, a mely nélkül az emberi ész nagyon kétes értékű és csalóka dolog volna, — de nem is lehet őket egyébnek tekinteni, mint érdekes

*tanulmányi tárgyak*-nak, a melyek vizsgálásával önmagunknak az ismeretéhez közelebb juthatunk. Mert be kell vallanunk, hogy önmagunkat, a mi saját természetünket ismerjük a legkevésbbé. Sokrates elve: „Ismerd meg tennagadat!” mindig befolyásolhatja nemesebb gondolatainkat.

Minden írónak van lelkiismeretbeli kötelessége. Nem szabad egyebet mondani, csak azt, a mit tud az ember. Talán nem is kel mindig megmondani mindazt, a mit tud az ember; de még a rendes mindennapi életben sem kellene sohasem egyebet mondani, mint a mit tud az ember.

Tanuljunk tehát, dolgozzunk és reméljünk. A pszichikai tények összessége arra vall, hogy láthatatlan világ közepén élünk, a melynek keblében még ismeretlen erők működnek; s ez megegyezik azzal, a mit tudunk földi érzékeinknek s a természet tüneményeinek határáról. És épen a dolognak ez az állapota az oka annak, hogy ennek a munkának a címe: *Az Ismeretlen*. Ismételjük Shakespere-rel, a mit egyik fejezetünkhöz jeligéül írtunk: „Sokkal több dolgok vannak az égben és a földön, Horatio, mintsem egész bölcsesség-tudományotok sejteni képes” — és a csillagászati bölcsészetre visszatérve elmondhatjuk Lamartine-nal: „Az élet csak egy fok a világ lépcsőjén, a melyen át kell haladnunk, hogy máshova jussunk“.

\*

### Revue philosophique de la France et de l'étrange.

Dirigée par *R. Ribot*. XXV. évf. 10—12. szám.

*E. de Roberty*, *Erkölc és lélektan* című értekezésében a biológiai sociológiát helyteleníti, mely nagyon is ab ovo kezdi a társadalomtani vizsgálódást. Áttérve az ethika és sociologia viszonyára, úgy találja, hogy a kettő lényegileg azonos: altruizmus, erkölcs, jog és igazságosság ugyanazon tüneménynek: a socialitásnak különböző szempontjai. Az ember tudatvilágát kétféle törvény uralja: az organikus élet és a társadalmi együttlét törvényei. Az előbbiek a biologia, az utóbbiak a sociologiai kutatás eredményei. E kettős alapon épül fel a lélektan. Socialitás nélkül nincsen ideologia: erkölcs nélkül nincs tudomány. Nem lehet tehát az értelmi és az erkölcsi életet mereven

elválasztani egymástól, mint ezt bizonyos művelődés-történészek teszik, kik azután egyoldalú elméleteket állítanak fel és vagy csak ez értelem vagy csak az erkölcs változását hirdetik a culturalis fejlődésben. A „collectiv psychismus“, vagyis az egyének társadalmi vonatkozása forrása úgy az értelmi, mint az erkölcsi kultúrának.

G. Milhaud, *A mozgás törvényei és Leibnitz philosophiája* című tanulmányában kimutatja, hogy a legbensőbb kapcsolat létezik e nagy bölcselelő metaphysikája és mechanikája között.

J. Novicow, *A kasztok és a biológiai sociológiáról* értekezik s rámutat arra, hogy ha a társadalmat élőknek ismerjük el, már eo ipso hívei vagyunk az „organicismus“-nak, mely a társadalomban az élet általános törvényeinek hódoló szervezetet lát.

A. D. Xenopol, *A természettudományok és a történelem* cím alatt mindenekelőtt a két tudományág tárgyainak lényeges különbségeire utal. Az előbbi azon tünetenyeket elemezi, melyek lefolyására az idő nem gyakorol befolyást, melyek ma ép úgy folynak le, mint tegnap, vagy ezer év előtt; az utóbbi pedig azon jelenségekkel foglalkozik, melyek szüntelenül változnak. A mi tehát a történelmet létrehozza, szemben a természettudománynyal, az időnek, mint módosító tényezőnek a tekintetbe vétele. E szerint nem az individualitás a történelem sajátos tárgyának főkritériuma, mert az egyéniség ép szüleménye az időbeli modificationnak, a mennyiben egyéni ép az, a mi egyszer van, de soha többet; de az individualitás nem is minden tekintetben tárgya a történelemnek, ép csak a mennyiben az idő módosító hatását mutatja. A sociológiát meg kell különböztetni a tudományos történelemtől; az előbbi csak az ismétlődő társadalmi tünetenyeket tárgyalhatja s ennek törvényeit állíthatja fel; a sajátosan individualis kisiklik kezei közül, történeti törvényeket nem construálhat. A történeti tények vizsgálatában ép a tények sajátosságánál fogva sem az egyesről az általánosra, sem az általánosról ez egyesre nem következtethetünk, szóval sem az inductio, sem a deductio nem kecsegtet sikerrel, hanem csupán egy új, még kidolgozandó módszer: az egyesről az egyesre való következtetés. E methodus fogja nyújtani szemben a már meglevő „általánosnak a logikájával“ az „individualitás logikáját“.

A tizenegyedik füzet Taine eddig kiadatlan töredékét tartalmazza *Az akaratról* cím alatt. A kiváló bölcselelő *Az értelem* című művének megfelelőleg nagyobb munkát tervezett az akaratról, melynek megírásában azonban történeti művei meggátolták s így hátra-

hagyott kézíratai csak vázlatot tartalmaznak e tárgyról. Kétféle, egymástól teljesen különböző érzeteink vannak: ismerést és impulsiót tartalmazók (sensations cognitives et impulsives), melyek talán külön idegek útján functionálnak. Az előbbieknak csak igen csekély érzelmi színezetük van, míg az utóbbiak lényeges alkotó elemét képezi az érzelmi tonus, mely néha igen nagy intenzitást ér el. Az impulsiót tartalmazó pszichikai képletek impulsiv hatásuk szerint esökkenőleg rendezve a következők: *a)* tiszta impulsiv érzetek (éhség, szomjúság), *b)* ismerő érzetek élénken képzelt képekkel kapcsolatban, *c)* képzetek ily képekkel kapcsolatban, melyek a szerint inkább vagy kevésbé impulsivak, a mint szabatosabbak, időbelileg közelebb fekszenek hozzánk s a szerint, a mint reproductiójuk többé-kevésbé intensív, *d)* elvont mondatok, melyek impulsiv hatása annál nagyobb, mentül egyöntetűbb elemekből állanak. Szóval mentül *közvetlenebb* az érzet, képzet, kép vagy fogalom annál nagyobb az impulsiv hatása. A második fejezet az akarati tendentia rögzítéséről szól. A tapasztalás azt mutatja, hogy valamely akarati tendentia rögzítve marad a tudatban és bír befolyással, ha a képzet, mely eredetileg létrehozta, már ki is mosódott. Például: a tudós, ki éveken keresztül tanulmányokat gyűjt valamely munkához a nélkül, hogy szüntelenül a kitűzött célra gondolna. A mit többször akarunk, végre mechanice akarjuk. Ez a rögzített tendentia az, a mit akaratnak, elhatározásnak nevezünk. Az akarat szabadság tana téves, mert ellenkezik a képzetek különböző impulsiv jellegével. Az öntudat, ha mellette szól, illúsióknak esik áldozatul, mert ha képesnek tartjuk magunkat ugyanabban a pillanatban két különböző dologra, ez elméleti lehetőség, mely elvonatkozik a különböző motivumok eltérő erejétől. A determinismus nem fatalismus, mert ez utóbbi valami külső hatalomban hisz, mely függetlenül akaratunktól, irányítja sorsunkat. A felelősség fogalma is a motivumok különböző erejére épít. Áttérve a rögzített akarati tendentia befolyásának kérdésére, kimutatja, hogy az akarat energiája arányban áll azon képzet okaival, mely őt létrehozta, a vágygyal, mely alapját képezi s azon hittal, mely a cél elérésére vonatkozik. Befolyásolja mozgásainkat az én egységének értelmében, képzeiteinket pedig a mennyiben ezeket az impulsiv tendentia módosítja. Az akarat befolyása ismereteinkre elméleti életünket irányozza; indirect befolyása az egyes tendenciákra gyakorlati életünket vezérli. Végül egy vázlatot veszünk az indulatok és akarat viszonyáról, mely ép úgy, mint az előbbi tervezet, számos termékeny eszme csiráját rejtí magában.

Az indulat lényegét valamely többé-kevésbbé kellemes vagy kellemtelen képzet sor képezi, mely localis motorikus hatással van a szervekre. — A füzet másik fele az 1900. évi párisi philosophiai, a IV-ik párisi psychologiai s az ugyanott tartott tudománytörténeti congressusokról közöl kimerítő tudósítást.

A tizenkettedik füzetet *G. Murisier* lélektani tanulmánya nyitja meg *A vallási fanatizmusról*. A vallási érzelem pathologikus individualis formája a mysticismus, socialis alakja a fanatizmus. A fanaticus, mint a tapasztalás mutatja, erősen degenerált, gyenge lelki-egyensúlyú egyén, ki abban különbözik a mystikustól, hogy míg emez csak extatikus állapotokat él át, melyeket egészen tudatába zár — a fanatikus minden érzelmének, még hallucinációinak is társadalmi formát iparkodik adni, ily módon magyarázza azokat. A fanatikus lelki életét következőképen magyarázhatjuk. Az egyén saját fenmaradása érdekében iparkodik a milieuhöz alkalmazkodni, annak megfelelni. Ez adaptatio minden esetben a milieu bizonyos állandóságát kívánja, mindazonáltal mentül egészségesebb és tevékenyebb az egyén lelki szervezete, annál inkább képes változó környezethez is alkalmazkodni. Nem így a degenerált ember, ki ösztönszerűleg fél a változó társadalmi milieutól s ebben igaza van, mert az elmebaj legtöbbször ép annak a következménye, hogy az egyén képtelen új életviszonyokhoz alkalmazkodni. A degenerált ember tehát a legvégső eszközökkel is oda fog törekedni, hogy egyrészt magához hasonló környezetet teremtsen, másrészt pedig, hogy a saját lelki világának és meggyőződésének megfelelő milieuban minden változást üldözzön. E gondolkodásmóddal leginkább rokon a vallás eszmeköre, mely természeténél fogva örök és változatlan metaphysikai és erkölcsi igazságokat akar hirdetni. Így lesz a degenerált ember gyakran vallási fanatikus, ki nem riad vissza semmitől, hogy saját lelki egyensúlyát fentartsa, vagyis minden új meggyőződést és institutiót kiirtson. Miután a fanatikusnak csak a milieu suggeráló hatása fontos, nem is nézi a belső tartalmat, hanem csak külsőségekre fektet súlyt. Egyéb-iránt a vallás mindig azáltal válik socialis erővé, hogy leginkább ígér, hirdet és tart fenn változatlanságot s így leginkább megkönnyíti az egyén társadalmi adaptatióját.

*C. Bos* dolgozatának czíme: *Adalékok az idő lélektani elméletéhez*. Kimutatja, hogy az idő a közvetlen tapasztalás adatain alapszik s végelemzésben az idegsejt undulatiójának rhythmusás fejezi ki. Az időnek megvan a maga külön organikus érzete s így nem áll, hogy



a hallás képezné alapját. Wundt szavaival végzi: „Ha a tér a tapasztalás feltétele, az idő maga az ember“.

*G. Palante* *A socialis dilettantismus és Nietzsche philosophiájáról* értekezik. A társadalmi erkölces tan főkérdése az egyén viszonya a társadalomhoz, melyet következőképen fogalmazhatunk: mi képezi végelemzésben a társadalom természetét és értékét? Minden elmélet, mely e kérdésre meg akar felelni, vagy a társadalmi dogmatismus, vagy a socialis nihilismus alapján áll. Socialis dogmatismus minden oly tan, mely a társadalomnak fölényt és prioritást ad az egyén fölött: a társadalomnak abszolút erkölcsi értéket követel. Ez elmélet egyúttal socialis realismus és optimismus: a társadalomban önálló valóságot lát s minden haladást tőle vár. Ép ellenkező tanokat hirdet a socialis nihilismus, mely az egyént emeli a társadalom fölé, tehát tulajdonképen a társadalmi scepticismust, pessimismust és nominalismust vallja: nem hisz a társadalom önálló valóságában, csak az egyént ismeri el valóságnak és minden igazi élet és haladás forrásának. Ez a társadalmi nihilismus kétféle formában jelenik meg: mint socialis dilettantismus és mint Nietzsche elmélete az emberfölötti emberről, az Übermenschről. Az előbbi a társadalom ellen a szép iránti érzék nevében protestál, ez utóbbi az egyéni erő, az egyéni nagyság aegise alatt. A szép iránti érzék az életnek az érzelme és a dilettantismus ép a szép, harmonikus életet látja lehetetlenné téve a társadalmi élet keretében. A dilettans fájdalommal érzi a társadalmi hazugságok nyűgét, üres komédiáit, philisterségét. Ilyen volt Rousseau, Molière misanthropja — mind finom érzékenységgű, álmodozó, de energia nélküli emberek, kik elvonulnak a társadalomtól, hogy ábrándjaiknak élhessenek. Annál inkább hangsúlyozza az individuumban rejlő erőt s követel számára a társadalmi élet nyűgétől ment szabad kibontakozást az Übermensch philosophiája. Azt tanítja, hogy nem azáltal vagyunk nagyok és erősek, ha elmerülünk a világ contemplatiójában, mert túl kell haladnunk a világot és önmagunkat a legnagyobb subjectivismussal az élet árjába kell vetnünk“. Két pontban támadja meg a társadalmi dogmatismust: azt hirdetvén, hogy a társadalmi ösztönt ki kell irtani magunkból, ha igazán nagyok akarunk lenni, másrészt pedig hogy le kell mondanunk az ember és a társadalom oly statikai felfogásáról, mely az eszmények állandóságát és változatlanságát hirdeti. Az egyén örökké haladja túl önmagát s e közben ne szűnjék meg összezúzni a régi ideálokat és alkotni újakat. E böleselet, mely végelemzésben Ibsen, Nietzsche, Guyau philosophiája az individualismus

activ formája, szemben a dilettantismus passiv alakjával. Dogmatismus és nihilismus ellentéte végelemzésben az intellectualistikus és az ösztönszerű moral tanainak antagonizmusa. A nihilismusnak van létjogosultsága: megtöri az erkölcs statikai fölfogását s bevezeti az evolutio tehát az egyéni iniciativa eszméjét: az *esse*-t a *feri*-vel helyettesíti. De az individualismus bölcseleti végelemzésben következetlenek, mert végül mindnyájan optimistikus apotheosissal végzik egy új, szívük szerint való társadalom jóslásával. De ezáltal intellektualisálják ismét erkölcsüket s így kivetköztetik eredeti, antisocialis jellegéből.

*Dr. Pauler Ákos.*

\*

**L'année psychologique.** Laboratoire de la psychologie physiologique de la Sorbonne. Publiée par *Alfred Binet* avec la collaboration de *H. Beaunis* et *Th. Ribot*. 6. évf. Páris, 1900.

*Ed. Calparède* Az agnosia általános szemléje czimen áttekinti a pszichikai vakság tünetényeit és irodalmát. E pathologiai jelenség vizsgálata van hivatva fényt deríteni a perceptio bonyolódott tünetényeire, ép mert ez az egységes functio káros felbomlását mutatja. A perceptio első stadiumában *egyszerű* (első fokú), midőn az csupán egy tárgy elszigetelt észrevevését tartalmazza, tekintet nélkül azon pszichikai elemekre, melyeket fölidéz; ez szülője az érzeki ráismerésnek (*reconnaissance sensorielle*) s a képzet ú. n. első fokú identificációjának. A perceptio második phasisában complicálódik az általa fölidézett elemekkel; ez a tárgyak értelmének fölismerése, vagyis az értelmi ráismerés. Az egyszerű perceptiót meggátolhatja: 1. a pusztán érzetben való változás, mely ily módon nem idézheti fel a tudatban a tárgy érzeki képét; 2. azon functio kiesése, mely az érzetet és a fölidézett képet azonosítja és 3. zavar azon assimilatiók között, melyek az érzeki képet alkotják. Élettanilag az érzeki ráismerésnek az érintett agycentrumokban valamiféle molekuláris változás felel meg, melynek pszichikai correlativuma a már ismertnek az érzete, mely ha nincs jelen, az ismert tárgy is mint egészen új és ismeretlen jelenik meg. Ez a tünetény észlelhető azon betegeknél, kik ugyan megőrizték érzékeik épségét, de nem képesek a tárgyakat megismerni, tehát az

elsődleges identificatio zavarait mutatják. A másodlagos identificatio zavarai (asymbolia) a tárgy értelmének, jelentésének nem ismerésében áll, jóllehet a tárgy érzékiileg megismertetik, pl., ha a beteg a tárgyak használatát felejtí el. Számtalan pathologikus eset kutatása oda vezetí a szerzít, hogy a már látottnak, a már ismertnek az érzetét a következő okok idézhetík elő, lehetnek szülí a megismerésnek, illetve kiesésük az agnosíának: 1. az agymolekulák említett elrendezése (elsődleges azonosítás); 2. a már bírt képzeteknek összehasonlítása és egybefolyása az új benyomásokkal; 3. motorikus reactiók, midőn valamely tárgyat azáltal ismerünk meg, hogy használatára emléke-zünk; 4. vasomotorikus reactiók; 5. a multban való localizálás. Végül rendszeres táblázatot nyújt az agnostikus tünemények vizsgálatára, melytől a lélektan igen sok felvilágosítást várhat.

*J. Larguier de Baucels* *A kísérleti aesthetika módszereiről* értekezik, azon törekvéseket vázolván, melyek czélja a Fechner által megteremtett experimentalis módszerek tökéletesbitése. Fechner methodusának, mely abban áll, hogy egyszerű ábrák sorát mutatják fel a szemlélő előtt azon czélból, hogy a legtetszetősebbet kiválaszsa — az a hátránya, hogy a benyomások egymásutánja módosítja az ítéletet s így azt változóvá és ingadozóvá teszi. Ezt a hibát Witner a binár összehasonlítás módszerével szünteti meg, mely abban áll, hogy mindig két alakot mutatunk a szemlélőnek s az így nyert eredményt följegyezzük. A színérzékre nézve e módszert Cohn systematisálja, Major módosítja. Pierce e methodusokkal ellentétben a kísérleti személy által véghezvitt constructiókkal akarja pl. a symmetria kérdését megoldani. Az eredmény, melyre jut, a következő: az optikai szép lényegileg azon szemmozgásoktól függ, melyek a tárgy apperceptióját kísérik. E szemmozgásoknak az a functiójuk, hogy párosulva értelmi és associatív elemekkel, az apperceptio és sajátos módját suggerálják az alanynak; azon tárgy, mely megfelel e mód föltételeinek, megfelel aesthetikai szükségleteinknek is.

*A. Binet* *A figyelem és adaptációról* folytat hosszabb, nagy lélektani és paedagogiai érdekű vizsgálódást. Szerző czélja a szándékos figyelmet új szempontból tanulmányozni; az eddigi elméletek a figyelem általános theoriáját akarták megállapítani, Binet azonban eltekint az általános problemától s azon individualpsychologiai kérdést akarja tisztázni: vajjon van-e kriterium annak a meghatározására, hogy valamely egyén spontán figyelme erős-e vagy gyenge? E tanulmányt, mindig tekintettel az illető személy intelligentiájára, folytatja,

igy megállapítva a spontan figyelem foka és az értelmesség közti viszonyt. Vizsgálatának tárgya tizenegy 9—13 éves fiú, kiket két csoportba oszt: intelligensekre és inintelligensekre. E gyermekek egy 32 növendékből álló osztály 5 legértelmesebb és 6 legkevésbébb értelmes tagjait képviselik; kiválasztásuk tanítójuk közreműködésével történt. A kísérletek az adaptációra is fényt derítenek s azt bizonyítják, hogy az intelligens növendék nemcsak jobban adaptál, de gyorsabban is. Kutatása a következő experimentumokból áll: *A tapintás érzékenysége* vizsgálata. Weber tökéletesített módszere által a következő eredményekre jut: a) az első kísérlet alkalmával az intelligensek sokkal szabatosabb feleleteket adtak, mint az inintelligensek; b) a következő kísérleteknél a növendékek perceptiója tökéletesedett, különösen a második csoportbelieké; c) a harmadik kísérletnél már igen csekély a két osztály perceptiójának különbsége. Szerző e jelenségeket a növekvő gyakorlatra vezeti vissza. *Reactio idő*. Eredmény: az egyszerű reakcióknál mindkét csoport növendékei egyenlő eredményeket mutatnak fel, míg a bonyolultabb reactio-kísérletnél már mutatkozik az intelligensek fölénye. Tanulság: a figyelem individualis különbségei csak akkor mutatkoznak, ha nehezebb feladatokat kívánunk tőle. Itt is mutatkozik a két csoport közti különbség csökkenése a kísérletek számának növekedésével. *Apró pontok megszámlálása*. Ismeretes, hogy egymáshoz közel fekvő egyenlő pontok megszámlálása igen nehéz, ha látásunkat nem támogatjuk az által, hogy megjelöljük azon pontokat, melyeket már figyelembe vettünk. Az intelligensek itt is szabatosabb eredményeket mutattak fel, tehát nagyobb fokú figyelmet voltak képesek kifejteni. A különbség itt is csökken a két csoport között. *Az ingekben történő változás perceptiója*. Eszköz: tökéletesített metronom, melyet a növendék nem lát, csak hall s feladata jelezni, ha az ütések gyorsulnak vagy lassabbakká válnak. E kísérletek eleinte az intelligensek nagy superioritását mutatják, mely azonban rohamosan csökken. *Számok másolása*. Az intelligensek egyszerre több számot vagy betűt képesek másolni (a másolandó szöveg egyszeri megtekintése után), mint a kevésbé értelmesek. A másolást a helyesírásban való bizonytalanság is nehezíti s így e kísérlet ennek a megállapítására is használható. *Számok emlékezetben tartása*. Cél: annak a megállapítása, hány számot képes a növendék egyszeri, rövid ideig tartó megtekintés után emlékezetben tartani. Jelentékeny különbséget mutat a két csoport között. *Adott rajznak emlékezeti elemzése*. A kísérlet akként történik, hogy a növendéknek igen rövid időre 20-szor egymásután

mutattatik valamely egyszerű vonalidom, melyet le kell másolnia. Csak a legértelmesebbek értek végre czélt, a gyengék meg sem közelítették az ábra visszaadását. *Simultan összeadás.* Czélja a tudat terjedelmének megállapítása; jelentékeny különbséget mutat a két csoport között. *Szövegek javítása.* A növendék feladata adott szövegben bizonyos betűket megjelölni, az intelligensek fölénye itt is kevesebb mulasztásban tünik ki. *A munka végrehajtásának gyorsasága.* E körülmény *nem* ad kriteriumot az intelligencia fokának megállapítására, a gyorsaság nem állván arányban a munka minőségével, sőt a másolásnál a kevésbbé értelmesek rövidebb idő alatt végezték ugyanazon munkát. E kísérletek mind csupán a szándékos figyelemre mérvadók s a hibák nem vezethetők a növendékek rosszakaratára vissza, kik mindannyian a legnagyobb ambícióval működtek közre. Két főeredményt mutatnak: 1. hogy a szándékos figyelemre vonatkozó kísérletek szembetűnő eltérést mutatnak az intelligens és inintelligens gyermekek között; 2. a különbség különösen nagy az első kísérletnél, de többé-kevésbbé csökken a továbbiak folyamán. Igen érdekes, hogy még oly szellemi munkában is, mint a tapintási érzékenység megállapítása vagy pontok megszámlálása, az intelligensek fölényrel bírnak az inintelligensek fölött, bizonyosságul annak, hogy ítélet finomsága legegyszerűbb érzeteinknél is mutatkozik. E kísérletek paedagogiai tanulsága az, hogy az értelmi adaptatio másképp történik az intelligens mint a kevésbbé értelmes embereknél; az előbbiek sokkal gyorsabban adaptálnak, mint az utóbbiak, de a gyakorlat növekedésével a különbség csökken.

Ugyane szerző *Kutatások a tapintási érzékenységet illetőleg a szórakozottság állapotában* című tanulmányában Weber módszerét használja s a következő eredményekre jut; 1. Lehetséges a szórakozottság befolyásának tanulmányozása a tactilis érzékenységre vonatkozólag, ha a kísérleti személy által fenhargon végeztetünk pl. nagyobb figyelmet igénylő összeadást, mialatt a tüérintéseket alkalmazzuk. 2. Némely egyénnél sikerül a szórakozottságnak ily módon való előidézése, másoknál nem. 3. A szórakozottság némelyeknél verbalautomatismusban vagyis abban nyilvánul, hogy az egyénnek hajlama van általánosítani azon feleleteket, melyek többségben vannak, ha a figyelem nincs elterelve a tactilis benyomásoktól. 4. A helyes és helytelen feleletek százaléka nem fejezi ki az érzékenység sajátos állapotát a szórakozottság állapotában, tehát sem az érzetküszöbre, sem a perceptio finomságára nem derít fényt. 5. A szórakozott egyén a kísérlet

befejezése után helytelenül reprodukálja a sorrendet, melyben az érintések történtek, a mi nem észlelhető, ha figyelmét nem tereltük el a benyomásoktól — jeléül annak, hogy a szórakozottság a tudat intenzitását viszonylagosan tetemesen csökkentette.

A kötet még a következő dolgozatokat tartalmazza : A. Binet : Újabb kutatások a kenyérfogyasztás és a szellemi munka viszonyáról. Th. Simon : Anthropometria i kutatások 23 abnormis fiún. Dr. Simon : Suggestio kísérletek gyengeelméjűeken. Dr. Marage : A magánhangzók alakítása. Terjedelmes bibliographia fejezi be az évfolyamot.

*Dr. Pauler Ákos.*

## A MAGÁNVALÓ PROBLEMÁJA AZ ÚJABB PHILOSOPHIÁBAN.

— B e f e j e z ő   k ö z l e m é n y . —

A magánvaló problémájának három — az eddigiektől különböző — megoldási kísérlete mutatja igen érdekesen, hogy a *metaphysikai gondolkodáson belül* is mikép hódít a pozitivistikus szellem. E három irány, melyek részben a német idealismussal egyidejűleg, részben annak hanyatlása után hirdetik tanaikat: Herbart realismusa, a fölelevenített theismus (J. H. Fichte, Ulrici) és Lotze rendszere. Bármennyire is eltérnek a részletekben, mindháromnak az a közös vonása, hogy már nem élnek az abszolút deductio módszerével, vagyis nem akarják a valóságot valamely felsőbb principiumból a priori egész teljében levezetni, hanem metaphysikai elméleteiket a tapasztalati valóságból, a tünemények elemzéséből indulva ki, építik fel. Herbart például a reale-k rendszerét a lelki és a természeti tünemények megvilágítása czéljából veszi fel; Ulrici hasonlóképen az ismerés analysiséből és feltételeiből indul ki (System der Logik, 1852) és Lotze, kinek elmélete szempontunkból a legérdekesebb, mert a legtöbb érintkezést mutatja modern gondolkodásunkkal — ép a természeti és a pszichikai tünemények principiumát pillantja meg a pantheismusban. Ezzel egyidejűleg, ha nem is a kritikai ismeret-tan, de az ismeretelméleti kutatás általában kezd ismét tért foglalni, a mit eléggé mutat, hogy mindhárom rendszer megkísérti a transcendens metaphysikai ismerés lehetőségét Kánttal szemben kimutatni.

Herbarttól származik a létezőnek ama classikus meghatározása, hogy az *abszolút positiót* jelent, mely föltevés a legrégibb

időktől kezdve vezette a metaphysikai gondolkodást. Pedig Herbart csakúgy, mint Lotze egyenlő közel jár az ismerés viszonylagosságának tanához; belátja, hogy a tapasztalás és ismerésünk általában csak tüneményeket tartalmaz, de azért mindketten úgy tüntetik fel a tüneményt, mint a mely a magánvalóra mutat s a melynek fogalma így magába zárja az abszolút, objectív létező conceptióját.<sup>1</sup> „A subjectív idealismus — mondja például Lotze — azon állításával, hogy a dolgok természetét egyáltalán nem ismerjük meg, hanem csak azok megjelenését (Erscheinung) ellenmondást zár magába, mert ezen tétellel egyrészt a dolgok léte és az önmagunk közti kölcsönhatást tagadjuk, másrészt pedig állítjuk, mert a tárgyak megjelenéséről beszélünk. Hogy tehát a dolgok valódi természetének ismeretlenségét állíthassuk, föltesszük annak megismerését.“ Ez okoskodás, melylyel Herbert Spencernél is fogunk találkozni — a tünemény és magánvaló fogalmainak correlativitását iparkodik kimutatni. De a magánvaló, melyet ily módon úgy Herbart, mint Ulrici és Lotze el akarnak érni, már nem valami az Énből fakadó abszolút actus, hanem valami az *alanytól különböző abszolút létező*, mely ismeretlen módon „afficiál“ minket s így jó létre az ismerés. Ez a metaphysika már nem abszolút világalkotó *cselekvést*, hanem ismét alkotó *substantiát* keres, melyet Herbart a reale-ben, Ulrici a transcendens theosban, Herbart pedig a pantheistikus mindenegységben vél megtalálni. Szemmel látható tehát, hogy a magánvaló, valóságunk abszolút mozzanatának conceptiója kezd e rendszerekben *visszafejlődni*: abba a stadiumba kerül, melybe Fichte előtt volt s lényegileg azon formákat veszi fel, melyeket hajdan a középkor és a görög gondolkodás adott neki.

Problemánk hasonló visszafejlődését mutatja az újabb materialismus (Büchner, Moleschott stb.) föllépése és nagy hódítása, mely az anyagban pillantja meg a valóban létező abszolút ösválót. E tan szempontunkból azért érdekes, mert a magánvaló conceptiójának oly oldalát világítja meg, mely az eddigi elméletekben nem mutatkozott elég kifejezetten. A materialismus a magánvalót, mint olyan abszolút létezőt hangsúlyozza, mely a mi tudatunknak magának a *gondolkodásnak is priusa, forrása*. Ha már most

<sup>1</sup> V. ö. Herbart, Allgemeine Metaphysik. 1829, §§. 195—205. és Lotze, Mikrokosmos 4. kiad. III. k. 526 l.



élesen szemügyre vesszük a noumenon kérdését vagyis valami, a mi relativ emberi tudatunktól különböző absolutum keresését, azt találjuk, hogy ez mindig azon törekvést zárja magába, hogy a mi tudatunkat, a mi emberi psychikumunkat is ebből a keresett absolutumból megértsük, levezessük, mint annak productumát ismerjük fel. Ezért nézetünk szerint a materialismus a legegyszerűbb, relative a legtudományosabb és a legkövetkezetesebb metaphysika, mert nem keresi az elvonások ködében a tüneményvilág s így a saját lelkiéletünknek is forrását, hanem abban, a mit a természettudomány leginkább mutat fel mint mindenek forrását: az örök „anyag“-ban. Mert a materialismus ama lehetetlen vállalkozását, hogy magát a tudatot, a psychikumot általában s ezzel az ismerést levezesse — tulajdonképen minden metaphysika megkísérli, vagyis minden világelmélet, mely átlépven a lehető tapasztalat körét, a tapasztalást magát és így a *tudatot* is valami attól különböző absolutumtól akarja levezetni. Csakhogy e vállalkozás képtelensége, melyet az okoz, hogy a tapasztalás, a tudat lévén minden ismerésünk praesuppositiója, ezt már nem vezethetjük le, vagyis az érzetet nem bonthatjuk fel, hanem egyszerűnek kell elismernünk — a materialismus törekvésében mutatkozik legkirívóbban, mert nem burkolja elvonások ködébe azt, a mi tulajdonképen az idealismusnak s minden metaphysikának alap gondolata.

A renaissance óta különösen a természettudományokban felgyülemelő positivismus ama hatalmas megjelenése, melyet Auguste Comte rendszerében bámulunk, rögtön eltálalta azt a magatartást, melyet a maga körére szorító pozitív tudománynak tulajdonképen a magánvaló problémájával szemben tanusítani kell. Comte egyszerűen *ignorálja* a kérdést. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a pozitív tudomány eredményeire nézve egészen közömbös, vajjon a tüneményvilág mögött rejtőzik-e valami magánvaló vagy sem, mert ha *van is*, a tapasztalás azt nem veheti föl. Semmivel nem tudok többet valamely tüneményről, ha mögötte, annak absolut alapjául ilyen vagy amolyan substantiát vagy functiót veszek föl, vagy pedig semmit. Mert hiszen mint ezt már Berkeley fölismerte részben, a tudomány csak a tüneményekkel, azok viszonyának megállapításával foglalkozik. Élettani tudásom az emésztés processusairól nem lesz nagyobb, akár pantheista, idealista vagy realista vagyok; a képzet-associációk vagy az ember érzelem-

világát sem értem jobban, ha akár a materialismus, akár a spiritualismus álláspontját foglalom el. Taine meggyőzően kimutatja („De l'intelligence“ című művében), hogy a tárgy e kvalitásaitól különböző substantia teljesen meddő fogalom, a positiv valóság megkettőzése, mely tudásomat semmiképen sem növeli. Mindez tagadhatatlanul igaz és ez egyike a legszebb és legnehezebb belátásoknak, melyet a positiv tudomány sok keserves csalódás által szerzett meg.

Comte nem állít fel előleges kritikai ismerettant, nem vizsgálja az ismerés általános feltételeit (tér, idő, ismerési funkciók), hanem a tudomány fejlődését: a positiv tudás létrejövését gene-tice magán a fejlődő tudományon mutatja be. E módszer magában véve helyes, de nem teljes, miből folyólag van egy nagy hátránya. Nem állapítván meg ugyanis az ismerés határát és legáltalánosabb feltételeit, hanem csak genesisének képét, nem dolgoz ki a positiv tudomány számára vezérelveket, nem világítja meg kellőleg a tudományos positiv módszerek egyedüli helyes-ségét s így nem állja útját, hogy metaphysikai fictiók ne csempésztessenek körébe. A kidolgozott, a már deductiv elemekkel átszőtt ismeretelméletnek e hiánya hatását rögtön érezteti Comte leghatalmasabb tanítványa: Herbert Spencer tanában a magán-valót illetőleg. Ez elmélet, mint korunk egyik legtyptikusabb s leghatalmasabb témája megérdemli, hogy vele bővebben foglalkozunk.

Bölcsészünk abból indul ki, hogy a legellentétesebb állításokban is kell valami igazságnak lenni, különben érthetetlen, hogy az emberek miért ragaszkodnak mindkettőhöz egyenlő hévvel és meggyőződéssel. A legfeltűnőbb és legrégebbi ellentét a vallás és a tudomány között áll fenn; kérdés vajjon nem-e szüntethető meg valamiképen, megtalálván azon igazságot, melyet mindkettő tartalmaz, de különbözőképpen magyaráz? Minden vallás közös tétele az, hogy a valóság több, mint a mennyi érzékeink előtt megjelenik, szóval, hogy az érzéki tárgyakban van valami. Megismerhetetlen (Unknowable) szemben a Megismerhetővel (Knowable), valami végtelen, szemben a végessel.

A philosophia története azt bizonyítja, hogy a bölcsezszerk is folyton kerestek valami *absolut létezőt* szemben a tapasztalati valósággal, melyről felismerték, hogy viszonylagos, örökké változó s így nem lehet alanya az absolut létnek. Kerestek tehát

valami föltétlent, melyben *fölismerjék* az érzéki világ alapját. A vallás és philosophia közös léte tehát az, hogy van valami érzékfölötti absolutum, mely alapjául szolgál a mi világunknak. Csakhogy ép itt kezdődött a vita. A philosophia, mind arra törekedett, hogy *megismerje* az absolutumot és föllállított bizonyos metaphysikai tételeket s így folyton a vallás körébe csapott át és a fölött magának uralmat kívánt. A vallás viszont a hit jogai mellett küzdött és a tudást nyomta el. Ez ellentét megszűnik, ha fölismerjük *ismerésünk relativitását* s hogy a tudomány önmagát ismeri félre, midőn az absolutum megismerésére törekszik. A tudás csak odáig emelkedhetik, hogy az absolutum *létét* belássa, de e formalis fogalomnak nem adhat tartalmat; ez a vallás, a hit dolga.

Vallás és philosophia közös tétele s így kibékülési pontja az, hogy *van* valami absolutum, érzékfölötti, melynek az érzéki világ létét köszöni, de ez absolutumot tudás által el nem érhetjük, mert ismerésünk csak viszonylagos. Az absolutum tehát a Megismerhetetlen szemben a Megismerhetővel. A Megismerhető a tudás terrenuma; a Megismerhetetlen a vallásé.<sup>1</sup>

Hogy ismerésünk viszonylagos s így a vallás alapját képező transcendens absolut conceptiókat képtelen megalkotni, erről egyaránt meggyőző ilyenmű philosophiai, ontologiai fogalmazványaink üres és ellenmondó volta. Spencer érdekes vizsgálatában, mely Kant antinomiáira emlékeztet, kimutatja, hogy az atheismus, mint a pantheismus és a theismus telve vannak ellenmondásokkal, mert végelemzésben mindegyik szükségképen relativ képzeteket csempész a transcendens fogalmaiba, a minő a pantheismus végtelen *processusa* és a *theismus alakító* istensége. A relativumból nem kerülünk ki a legmerészebb speculációval sem s így be kell látnunk, hogy a *vallási alapfogalmak* tudásunk számára megközelíthetlenné s bár el kell ismernünk, hogy absolutum *van*, de nem tudhatjuk, hogy az *mi*.

Épen így járunk, ha feledve ismerésünk viszonylagosságát, a *tudomány alapfogalmait* akarjuk metaphysikailag földolgozni, vagyis azok végső, absolut lényegét és alapját megismerni. Mindjárt a *tér-* és *idő*nél megakadunk, mert ezek vagy objectívek, de akkor entitások volnának, holott nem azok, vagy subjectívek,

<sup>1</sup> Herbert Spencer, First Principles 1—34. §§.

vagy illusoriusak, de akkor csakis semmik volnának; de hogy gondolhatunk kétféle semmit: tért és időt? Meg kell tehát elégednünk ama ténynyel, hogy tér és idő úgy a szemlélet, mint az objectív világ formái, de lényegük érthetetlen. Hasonló eredményre vezet az *anyag* mibenlétének kérdése is. Az atomizmus ellenmondó, mert a végtelen kis oszthatatlan részek gondolata nem realizálható, az anyag folytonosságának elmélete ellen pedig az összehasonlíthatóság és tágíthatóság tüneménye szól, mely azt bizonyítja, hogy az anyag nem foglalja el absolute a tért. A dynamizmus pedig, mely nem extensív erőközpontokat vesz fel, szintén ellenmondó, mert a kiterjedést nem tudja megmagyarázni, másrészt pedig az erő anyag nélkül erőszakos elvonás, melyet a valóság sehol sem igazol. Végre a *mozgás* lényegét sem tudjuk átérteni, mert egyrészt minden mozgásnál erőátvitelt (actio in distans) kell fölvennünk, mert két érintkezési felület között mindig kell ürt képzelni, bármint is összenyomjuk őket; de ha ür marad közöttük, mikép közlik egymással a mozgást? De másrészt realizálhatlan gondolat, hogy valami mozogjon, vagyis folyton, a legkisebb időközben is változtassa helyét, mert ekkor a testet nem tudjuk elhelyezni a térben. Bármint is erőlködünk tehát, meg kell elégednünk azzal, hogy a *tudomány alapjai megfoghatatlan realitások*, melyeket nem érthetünk meg soha, ép mert ismerésünk csak viszonylagos.

Ismerésünk relativitása abban áll, hogy egyrészt minden magyarázat, melyet valamely tüneményről adhatunk, annak már ismert elvekre való visszavezetése lehet s így valami absolut lényeg, melyet már nem birunk más elvre visszavezetni, kell, hogy érthetetlen maradjon előttünk. A legáltalánosabb tétel, melyre jutunk már visszavezethetlen másra; annak lényege már a Megismerhetetlenbe nyúlik bele. De eltekintve ettől, minden fogalmunk már azért is viszonylagos, mert mindenikben 1. viszony, 2. különbség, 3. hasonlóság van kifejezve. Meghatározni pedig csak ezekkel a fogalmakkal lehet.

Úgy a tudomány, mint a vallás alapfogalmai érthetetlenek előttünk, vagyis semmi absolutat nem ismerhetünk meg. A tudomány csak a viszonylagos tüneményvilág földolgozására vállalkozhat és saját természetét ismeri félre, ha az absolutumba, a megismerhetetlenbe akart hatolni, mely a vallásnak a birodalma.

De e ponton egy nehézség támad. Láttuk ugyanis, hogy

minden ismeretünk természeténél fogva csak viszonylagos lehet nemcsak logikai szempontból, de az érzéki ismerésre nézve is, mert a tárgy végelemzésben tudatunk változásainak (érzeteknek) összessége a tudatban.<sup>1</sup> De ha ez így van, ha tudatunk egész tartalma csak relatív, tapasztalati, mikép juthatunk az érzékfölötti abszolútum *létének* tudatára? Más szóval: mikép tudhatjuk, hogy létezik valami Megismerhetetlen, a mi a Megismerhető alapját képezi, ha hiányoznak tudatunkban azon elemek, melyekkel azt kifejezhetnők? Spencer előtt ily módon megújul Fichte kérdése Kant noumenonjával szemben, de a felelet, melyet reá ad, egészen eredeti. Igaz, hogy minden ismeretünk relatív, mondja, *de ép az által*, hogy ismerésünket *viszonylagos*nak ismertük fel, már *előre föltettünk* valamit, a mi abszolút, de megismerhetetlen. Más szóval, e jelző: relatív, maga is viszonyfogalom és ha nem volna valahogy tudatomban azon bizonyosság, hogy létezik valami abszolút, de megismerhetetlen, akkor sohasem mondhattam volna ki ismeretünkről, hogy ez relatív, vagyis *nem abszolút*. És bármint is állítja az idealismus, hogy az ismerés reletivitása egyúttal biztosítéka annak, hogy mi az abszolútumról nem tudunk semmit, még azt sem, hogy létezik, mert ezzel csak önmagát ámitja, mivel már akkor vette fel az abszolútum létét, midőn egyáltalán az ismerés viszonylagosságáról beszélt, mert ez más szóval annyit jelent, hogy fölismerte ismerésünknek az abszolútumra való *nem* vonatkozását. Arra a kérdésre, hogy mikép juthat mégis csupán relativumokkal telt tudatunkba az abszolútum, mint létező, Spencer így felel: *határozott* tudatunk a megismerhetetlenről nem lehet, hanem csak *határozatlan*, vagyis az abszolútum nem lehet tudatunkban, mint *képzet*, hanem csak mint egy, minden képzeletünkben nyilatkozó *hit* (First Principles § 26.), melyet semmiféle metaphysikai kritika nem ingathat meg. A mily meggyőződéssel állítjuk tehát ismerésünk relativitását, ép oly bizonyossággal állíthatjuk valami abszolútumnak a létét, melynek az érzéki világ relatív megnyilatkozása. Az abszolútum nemesupán negatív fogalom, hanem ép oly pozitív, mint a viszonylagosnak a conceptiója, csakhogy határozott tudatunk, vagyis tudásunk nem lehet róla. Ebből világos, hogy sem az idealismusnak nincs igaza, mely valamely abszolútum létét tagadja, sem a realismus-

<sup>1</sup> Principles of Psychology. §§. 86, 472.

nak, mely azt hiszi, hogy az érzéki közvetlen valóság az, a mi föltétlenül létezik. (F. P. § 46.) A megoldás az, hogy bár létezik abszolútum, vagyis a mi adott világunk *több*, mint csak alaptalan tünemény, de ez abszolút lét megismerése csak viszonylagos. Ebből folyólag bár az érzéki tünemények alanyisága kétségtelen, semmi okunk sincs e jelenséget kicsinyelni s mint valami alsóbbrendű realitást állítani szembe az abszolútummal.

Épen úgy helytelen az Énnek nagyobb realitást tulajdonítani, mint a Nem-Énnek, holott ezek nem választhatók el egymástól. A tudat realitásának növelése a tárggyal szemben már azért is képtelenség, mert ha a tudaton kívül semmi sem léteznék, akkor nem is volna, a mi azt határolná, vagyis ez esetben tudatunknak tér és időben végtelennek, vagyis abszolútnek kellene lennie. (P. Ps. § 475. l.)

Spencernél — daczára némi ingadozásnak, mely azon pont körül mutatkozik, vajjon az abszolútum léte pusztá hit vagy biztos tudás eredménye-e? — a magánvaló tulajdonképen (mint az előző elméleteknél is láttuk), mint a tapasztalat tartalmának forrása jelenik meg. Ép úgy mint Hegel, Spencer is a világban az abszolútum evolúcióját látja, csakhogy míg az előbbinél ez valami teljesen ismert. elménk által áthatolható, megvilágítható processus, addig ez utóbbinál annak alapja sötét és ismeretlen s mi csak a fejlődő tüneményeket látjuk, melyek az ismeretlenek symbolumai. A fejlődés menetének vázolója is nem egy hasonlóságot mutat: a Hegel-féle thesis, antithesis, synthesis Spencer hasonlóképen trichotomikus fejlődésfogalmával.

A mi Spencer e tanának logikai értékét illeti, mely természetesen nem lehet belolyással egyéb kiváló conceptionoknak helyességére — nem nehéz belátni, hogy e doctrina a legnagyobb ellentétet tartalmazza, melyet, úgy hiszszük, nem lehet kiegyenlíteni: az ontologismus és a positivismus antagonismusát. Ha igaz, hogy ismerésünk viszonylagos, a mi egyértelmű azzal, hogy ismerésünk csak a lehető tapasztalat körében mozoghat, akkor azt is el kell ismernünk, hogy valamely fogalomból nem lehet valami transcendensnek, valami abszolútnak *létét* következtetni, mint ezt Spencer teszi. Kant korszakalkotó kritikáját az ontologismussal, vagyis minden a lehető tapasztalatot túlhaladó „ismerés“-sel szemben ép korunk két legnagyobb angol gondolkodója: Spencer és Stuart Mill (ki hasonlóképen transcendens

speculatióba bocsátkozik Nature, Utility of Religion and Theism. Three Essays an Religion 1874. című munkájában) nem vették fel világnézetükbe. Ebből folyólag nincs meg igazán azon belátásuk, hogy ha ismerésünket ép viszonylagosságánál fogva a lehető tapasztalat körére szorítjuk, ezzel egyúttal kizárjuk annak a lehetőségét, hogy e kört bármily szerény mértékben is túlhaladjuk, például valami érzékfölöttinek a *létét* fölismerjük. Nem látják a relativismus és az ontologismus lehetetlenségének azonosságát, mert nem veszik észre, hogy az ismerés viszonylagosságának tanával *a létezés is empirikus fogalom* lesz s így nem alkalmazható a lehető tapasztalaton túl. Az „Ismeretlen“, ha következetesek vagyunk ily körülmények között a még csak ismeretlen tünemények conceptiója lehet, de nem valami transzcendens alapja a tapasztalásnak mert hisz végelemzésben ez utóbbit sem tudjuk másképp gondolni, mint bizonyos tünemények összegét.

A mit Spencer e tanával talán bebizonyított, az csupán az absolutum eszményének szükségképi volta, de nem megfelelő valóság léte. Azon ellenmondások pedig, melyeket oly helyesen mutat ki transcendens „fogalmaink“-ban, csak az érzékfölötti metaphisihájának lehetetlenségét bizonyítják, de nem hogy a tünemények alapját valami ismeretlen absolutum képezi.

Az ismeretlen absolutum nem lehet fogalom, mint ezt maga Spencer is belátja, mert ismerésünk minden tartalma a tapasztalásból kerülven, mi ilyenmü conceptiónak még ha *szükségképi* is, tartalmat nem tudunk adni, vagyis nem lehet róla tudatunk s így *létét* sem ismerhetjük fel. Spencer is, mint minden idők metaphysikusai a létezés dogmatikus fogalmából indul ki s ezért a magánvalóra vonatkozó conceptiója is az. Ez pedig azt jelenti, hogy e tekintetben ismeretelmélete is dogmatikus, mert az ismerésről szóló tant próbálja az absolutum, a „létező“, a magánvaló dogmatikus fogalmához mérni s az ismerés értékét a szerint becsülni s nem az ismerés fogalmának analysiséből indul ki a létezés elérhető fogalmának megállapítására. Példája világosan mutatja, hogy a forma, melybe Comte az ismerés philosophiai vizsgálatát öltöztette, nem megfelelő arra, hogy a bölesészeti kutatásnak vezérelvül szolgáljon. A kritikai ismerettan óv meg egyedül a dogmatismustól s mihelyt az absolutumnak, a magánvalónak, a *letezőnek* eszméjét kivisszszük az ismeretelméleti per-

spectiva alól s úgy próbáljuk azt megoldani, visszasülyedünk a metaphysikába s ezzel a positiv tudományt is veszélyeztetjük.<sup>1</sup>

E néhány megjegyzésünk, mely természetesen nem tarthat teljes kritikára igényt, egyúttal sejteti, hogy a magánvaló problémájának minő új iránya fejlődött ki a legújabb philosophiában. Az absolut létező, *mint szükségképeni, de realizálhatlan eszme* kezdi meg hódító körútját s ezzel problémánk a legújabb, a legmodernebb formáját veszi föl, mely lényegileg Kant eszmetanára nyúl vissza s azt mai tudásunk igényeihez képest átalakítja.

Ha az absolut létező, a magánvaló conceptiójában tudatunk szükségképi productumát látjuk, de a mellett fölismerjük, hogy e fogalmazvány nem gyarapíthatja tudásomat, mert nem tartalmaz ismerést, nem is ez által ismerjük meg — ez esetben a bölcselő kétféle álláspontot foglalhat el. Vagy pusztá formalis szükségképi eszmét lát a magánvalóban „határfogalmat“, mely helyesen értelmezve nem tartalmaz semmiféle célzást valami létezőre, mint a minők Kant eszméi — vagy pedig e szükségképi conceptióval párosul egy bizonyos, a magánvaló létébe vetett *hit*, mely egyúttal minden tudásunknak alapját képezi. Az első álláspontot foglalják el: részben Kant, az „új Kantianus“ bölcselők egy része (különösen Cohen, Kant's Theorie der Erfahrung 1871. 2 kiad. 1885, Lange: Geschichte des Materialismus 3. kiad. 1876.) és Wundt ki legfinomabban dolgozta ki az eszmék tanát. Ez utóbbi irányhoz, melyet különösen a theologusok karoltak föl, Jacobit és Friest (Neue Kritik der Vernunft 1807.) számíthatjuk. Ez utóbbi szerint *három hittétel* képezi tudásunk alapját, ú. m. 1. az érzéki világ a természeti tünemények uralma alatt csak tünemény (Erscheinung). 2. A tünemény alapja a magánvaló lét. 3. A tüneményvilág a magánvaló dolgok megjelenése. Könnyű azonban belátni, hogy e tételek szükségképi-sége vajmi ideiglenes, mint ezt a tudás történeti fejlődése bizonyítja, mely egészen emancipálhatja magát ilyenmű meta-

<sup>1</sup> A magánvaló azon fölfogásához, hogy bár tartalmát nem, de létét megismerhetjük, sorolhatók mindazon régebbi és újabb philosophok, kiket ép ezért joggal nevezhetünk fél metaphysikusoknak. mint Trendelenburg (Logische Untersuchungen 1840.) Spür (Denken und Wirklichkeit 1877.) Voekelt (Erfahrung und Denken 1886.) és Dühring (Wirklichkeitsphilosophie 1895.).



physikai föltevésektől. Különben is, semmiféle hit nem lehet el logikai elemek nélkül, ismerésünk viszonylagossága pedig, mint ezt Spencernél láttuk, nem engedi az ily praesuppositiók megalkotását.

Az előbbi elméletek a magánvaló tanának legmodernebb, csaknem túlfinomított formáját nyújtják. A régibb hasonló elméletek megelégedtek annak a konstatálásával, hogy ily eszméink *vannak*, mint tudatszervezetünkben szükségképen folyó s a tapasztalatot bizonyos tekintetben áthágó conceptiók, de nem iparkodtak ezeket oly egységes rendszerbe fűzni, mely a régi theologiai formuláktól különbözött volna Wundt ellenben fölismeri, hogy ha ily eszméink vannak, akkor ezek tartalma s viszonyuk egymáshoz a haladó tudással szintén változni fog, szóval, hogy ez esetben az ideákból egy bizonyos *modern* metaphysikát alkothattunk. Eszméink ily módon megszerkesztett rendszere természetesen nem nyújtja a tapasztalati világról alkotott tudásunk tartalmi kiegészítését, hanem csupán a szükségképi eszméink *synthesiséből* létrejövő szövedéket, szóval, a minőnek *kellene* gondolnunk a világot, ha érzékfölötti ismerés lehetséges volna. Wundt e conceptiója megérdemli, hogy röviden szemügyre vegyük, mint ez irány legkidolgozottabb, legtipikusabb elméletét.

Wundt ép úgy, mint Kant ismerésünket három részre osztja ú. m. érzéki, értelmi és észismerésre, melyek a valóságban természetesen minduntalan összefolynak s alkotják a reális, egységes ismerési folyamatot.<sup>1</sup> Az érzéki ismerés a perceptióban nyilvánul, az értelmi ismeret elemei: a fogalmak a tapasztalásból erednek, az észismeret alapjai; az *eszmék* pedig transcendensek és forrásuk a tapasztalatból kiinduló gondolati szükségben van. Minden transcendentia elménk *egységre törekvéséből* fakad, melynél fogva nem elégedhetünk meg az adott tapasztalati világgal, hanem arra törekszünk, hogy azt valamiképen kiegészítsük (System. 179. l.). Miután azonban rendelkezésünkre csak empirikus tartalom áll, azért ez eszmék csak *formális* jellegűek lehetnek — kivéve két esetben. Először ha a forma a tartalom által van föltételezve s így a forma kiterjesztése az egyes tapasztalati adatokon túl a tartalmat is maga után vonja. Ez az eset áll fenn pl. a *mechanikai elvek általánosításánál*, melyek nem pusz-

<sup>1</sup> System der Philosophie. 1889. 108, 109. l.

tán formálisak, mint a számtani és mértani elvek, de azért általánosságuk eszméjét positiv tudásnak vehetjük, mert itt forma és tartalom egy. A második eset az, ha a tapasztalat által megindított következtetés empirikus tartalomra épül fel s így az ekként létrejött eszme nem lehet csupán formális. Ez utóbbi esetben azonban nagyrészt csak hypothesiseket kapunk, a minők pl. a naprendszerünk kezdetére és végére vonatkozó elméletek, melyeknél már nem csupán általánosításról, hanem oly folyamatok gondolati reconstitúciójáról van szó, melyek a tapasztalatban nincsenek adva. (U. o. 303 l.) Egyéb esetekben, midőn a valóság kiegészítése: az eszme nem empirikus tartalommal dolgozik, hanem csak elvonásokat bír tárgyaúl, mint az absolutum eszméje, akkor az ily eszme csupán *formális* lehet, mely azután *tudományos értékre, vagyis bizonyításra nem tarthat igényt.* (U. o. 439. l.)

E különbségből kiindulva, mely az eszmék között forma és tartalom közti viszony tekintetében fönnáll, Wundt *kétféle transcendentit* vesz föl, ép úgy, mint a matematika: a *quantitatív* (ennek megfelel a matematikában a végtelenség) és a *qualitatív* (ennek megfelel az imaginazius, System 196. l.). Az előbbiek tartalma a tapasztalati ismerésével homogén és csak azért eszmék és *nem fogalmak*, mert *általánosságuk* tekintetében emelkednek a tapasztalati világ fölé. Ebbe az osztályba tartozik a fönnebb említett eszmék két kategóriája is. A qualitativ transcendentia azonban minden közösséget megtagad az adott világgal: *érzékfölötti* tartalmat postulál, melyet nem tudunk természetesen megadni s ezért maradnak az eszmék pusztán formálisak. Míg tehát a quantitativ transcendentia csak *menyiségi okokból* nem adható valóságot jelent, addig a qualitatio transcendentia csak valamely gondolható eszmét nyújt a tapasztalati adatás minden lehetősége nélkül. Félreértés czéljától meg kell itt jegyeznünk, hogy Wundt kifogásolja Kant noumenonját, mert ellenmondó egy oly dolog létének tudatát állítani, melynek tartalma absolute ismeretlen előttünk. (I. m. 185. l.).

Minket itt különösen azon eszmék érdekelnek, melyeket Wundt *ontologiai ideáknak* nevez.

Míg a positiv tudás alapján megállapítható — mondja bölcseink — hogy a valóság tulajdonképen szellem.<sup>1</sup> Minden tárgy,

<sup>1</sup> Grundzüge d. phys. Psychologie. 4. Aufl. 1893 II. köt. 648. l.

vagyis az ú. n. anyag végelemzésben érzet-complexio, vagyis szellemi mozzanatokban oldható fel. Közvetlenül csakis ezt értjük és ez a végső alap, melyre ismerésünk minden tárgyát, egész objectív világunkat visszavezethetjük. Már ez a körülmény nem engedi, hogy megállapodjunk a közönséges élet dualismusának, mely a létezőket szellemre és anyagra osztja, a mindenséget vagy mint anyagi, vagy mint szellemi egységet *kell* gondolnunk s így a gondolati szükség oda hajt, hogy eszméinkkel ez egységet valamiképp megszerkeszszük. (System 412. l.)

Annyi bizonyos, hogy a mindenségnek e keresett egységes hypothetikus substratumát, mint valami pszikai elemet kell gondolnunk. Erre vezet a következő okoskodás is. Ha képzetvilágunkból mindazt kiküszöböljük, a mit tárgyból kaptunk, akkor megmarad a tiszta *akarat*, mint ama  $\alpha\alpha\tau'$  ἐξοχῆ subjectív elem, melyet nem kaptunk kívülről. Tudjuk, hogy minden képzet egyúttal akaratí actus (ez hozza létre a tudategységet) ezért a képzetfolyamat mindig kapcsolatos az activitás vagy a passivitas érzetével. Ha már most a képzet, vagyis a tudattartalom az alany (a tiszta akarat) passivitása által jön létre, vagyis az által, hogy a tárgy reánk *hat*, akkor világos, hogy az, a mi e passivitást létrehozza, csak mint activitást, csak mint *akaratot* gondolhatjuk. Az akarat tehát a  $\alpha\alpha\tau'$  ἐξοχῆ tárgy is s a tiszta akaratot kell gondolnunk úgy az alany, mint a tárgyas világ, vagyis a mindenség alapsubstrátumának. A *való létezőnek* tehát az egyéni akaratok összeségét kell gondolnunk, melyek egymásrahatásából keletkeznek a képzetek. Ez eszmék magaslatáról nézve a komikus mechanizmus csak külső burok, mely mögött érzés és akarat van. (I. m. 407—432. l.) Ez egység, mint ilyen természetesen sem nem érthető, sem nem szemlélhető, mert nem szabad felednünk, hogy itt csak eszmeconstructióról van szó. Maga a tiszta akarat is csak az ész egy eszméje, mely a valóságban sehol sem fordul elő, mert hisz a lelki életegység, melybe csak a lélektan visz be kategoriákat. Így oldja meg Wundt idealiter az antologiai problémát s ezzel a magánvaló kérdését is, mintha csak azt akarná mondani: ha léteznék metaphysika, mint tudomány, azt Leibnitz és Schopenhauer alapították volna meg. Wundt ez elméletének értékét főleg abban látjuk, hogy először kíséri meg rendszeres vizsgálattal kimutatni tudományos conceptióinkban azon elemeket, melyek bár empirikus eredetűek, de mégis átlépik

a lehető tapasztalat körét. A mennyiben a tapasztalat csak azért nem képes őket követni, mert soha nincs meg azon extensivitása tér és időben, hogy e conceptióknak empirikus illusztrációját nyújtsa, annyiban e tapasztalatot áthágó fogalmazványok, vagyis eszmék még helyet foglalnak a pozitív tudományban vagy mint általánosítások, vagy mint hypothesisek. De ha a tapasztalatból kiinduló fogalmainkat akként szőjük tovább, hogy azok tér és időben bármily extensív tapasztalat által sem volnának igazolhatók, ha tehát igazán egy más világba törnek — akkor nyerjük a qualitativ transcendens, az antologiai eszmét, a magánvaló ideáját. Wundt tehát ez eszmét részletesebben meghatározza, transcendentiójának minőségét szorgosan körülírja s így kijelöli helyét az emberi elme inmanens és transcendens irányú termékei között.

Az előttünk fekvő theoria is csak arra törekszik tehát, a mi Kanttól kezdve a philosophiának mindig egyik főcélja volt: a *nem-tüneményt*, az elmúlt idők e zavaros metaphysikai conceptióját valamiképen tisztázni s a tudomány rendszerében elhelyezni. Hogy ezt megtehesse, az újabb philosophiai gondolkodás még egyszer megkísérli a német idealismusban metaphysikai speculatio révén hatalmába keríteni a kérdést s a magánvalóból, mint a tapasztalat forrásából a világot deductive megérteni. Nagyon tanulságos e téren megfigyelni Comte törvényének érvényesülését, hogy fogalmak, melyek kiveszőben vannak, mind általánosabb, mind elvontabb formában concepiáltatnak, mert mindinkább érezzük távolodásukat a tudomány, a világmagyarázat szükségletei közül. Már nem valóban élő fogalmakká válnak, melyek élettelenül összekötődnek realis tudásunkká, de merő formai, üres elvonásokban végződnek.

Wundt elmélete mutatja a legvilágosabban ezt az átalakulást, melyet a magánvaló problémáján a pozitív gondolkodás a kritikai ismerettanon belül is végrehajtott: azt az új formulát melybe e kérdést öntötte és elhelyezte a tudományok rendszerében. A metaphysikai bölcséletben, mint láttuk a magánvaló fogalom *alapja* minden tudománynak: Wundtnál már csak epiconstructiója az emberi tudatnak, melynek voltakép már semmi köze a realis ismeréshez, a tapasztaláshoz. Itt is igazolja bölcselőnk a bölcseletnek azon conceptióját, melyet úgyszólván rendszerének élére állit: hogy régente a philosophia célja az volt, hogy

*alapja* legyen a positiv tudománynak, ma pedig azon épül fel, azt rendszerezi, betetőzi, egyöntetű ellenmondás nélküli systemába önti. Bacon e nagy conceptiója tulajdonképen Wundt rendszerében mutatkozik legvilágosabban a magánvaló problémáját illetőleg. Nála lép problémánk a legmodernebb, a legutolsó stadiumába, melyet tulajdonképen a magánvaló enthanasiájának nevezhetünk: mint pusztán formalis eszmék rendszere lép föl, nem mint a tényleges ismerés, de mint a tapasztalatot egységesítő s e functiójában azt túlhaladó elme: az ész *productuma*. E conceptio alapja kétségkívül Kant lánghelméjében gyökerezik, de hogy még nem volt képes a kérdést teljesen tisztázni rendszerében, mutatja legjobban a magánvaló realitásáról szóló tana, melynél fogva a noumenon tulajdonképen nála is alapja az emberi ismerésnek, a tapasztalásnak.

Hasonlóképen Kanttól ered azon tan, hogy az eszme *szükségképi productuma* az emberi elmének, nem szeszélye, de elkerülhetetlen folyománya. Vajjon igaz-e ez? Vajjon elménk mialatt a tudományt megalkotja tényleg termel ily ideális: metaphysikai gondolképleteket? Igaz-e, hogy eszerint a positiv tudománynak is vannak metaphysikai regulativumai, melyek bár csak formalis conceptiók, de elménkben a tapasztalati fogalmak kiegészítéseként jellennek meg? Nem hiszszük, hogy Wundt vizsgálatai a kérdést teljesen eldöntötték, mert hiszen az egyes tudományágakban működő ismerési functiók elmélete még oly annyira hátra van, hogy valótlanságot mondanánk, azt állítva, hogy a tudomány elérkezett arra a pontra, miszerint ismerésünk s a tudomány elméletét csak a legáltalánosabb körvonalakban is megalkotta volna. Oka ennek egyrészt maguknak az egyes disciplináknak fejletlenségei, problémáik és módszereik még nem tisztult conceptiója, a bölesészet részéről pedig különösen azon körülmény, hogy a positiv philosophia még gyermekkorát éli, problémáit még jóformán át sem tekintette, nem hogy a legnagyobbat, a legsokoldalúbb kérdést: a létezés eszméjének szereplését a tudományban megoldotta volna. Sok időnek kell még eltelnie, míg a szakférfiak vállvetett közreműködésével, kidolgozott, részletes képünk lesz az egyes szaktudományok alapfogalmainak rendszeréről s azon, néha roppant bonyolult tudatfunctiókról, melyek azt létrehozzák, pedig csak *akkor* lehet szó arról, hogy a philosophus megalkossa a tudomány positiv elméletét.

De addig is az ismeretelméletnek iparkodni kell a fenti kérdéseket, az eszmék szerepét legalább egyes tudományágakban tisztázni; a matematika, mechanika, természetfilozófia, etika és sociologia azon conceptióit elemezvén, melyek akár mint eszmék, akár mint eszmények tagadhatatlanul átlépik a lehető tapasztalat körét. És annyi bizonyos, hogy ez a magánvaló kérdésének igazi modern formája: ez a jelen s a jövő ismeretelméletének noumenon problémája.

Visszatekintve fejtegetéseinkre, azt látjuk, hogy a kettős cél, melyet magunk elé tűztünk: a magánvaló problémája különböző forrásainak s e problema kifejlődésének kérdései tulajdonképpen egybeszővődtek s egyaránt megoldást nyernek főleg az újabb philosophia eredményeinek vizsgálatában. Értekezésünk szűk keretében természetesen csak a legfőbb pontokra lehettünk figyelemmel, de nehogy ez a világosság rovására történjék, azon módszert kellett követnünk, hogy csak a kimagaslóbb tipikus elméleteket tárgyaltuk, de ezeket lehetőleg egész teljességükben.

Bevezető soraimban azt láttuk, hogy a magánvaló problémájának egyaránt megvannak, a mondhatjuk anthropologiai, metaphysikai, ethikai és aesthetikai formái, melyek folyton felújulnak az emberi gondolkodásban és érzésben s így e kérdést legbensőbbben összefüggővé teszik mindazzal, a mit ismerünk, szeretünk és reménylünk. Az igaz, szép és jóra való törekvés egyaránt forrásai e problémának s bizonyos korokban mindegyik egy-egy külön magánvaló világot épít magának, melyeket azután a vallás, vagy a metaphysika magasabb synthesisben egyesít. A magánvaló ez érzelemsugallta formái sokkal előbb érik el azt a stadiumot, hogy pusztá ideálokká válnak, melyeket sohasem érünk el ép, mert saját elménk és szívünk projectumai — mint a metaphysikai magánvaló, mely, mint láttuk, napjainkban is még, mint valóság szerepel. Igen messze vezetett volna, ha ez utóbbi fejlődésének szemeltartásával a noumenon érzelmi formáit is mindenütt követtük volna; pedig a legtöbb bölcselőnél, nevezetesen Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer, Spencer stb. igen könnyű lett volna kimutatni azok föllépését is, mely ha nem is mutatkozik másban, mint különös merész erkölcsi ideálokkban (pl. Spencernél) magukon viselik nem-tüneteszerű. transcendens jellegüket.

A tisztán ontologiai formulát a magánvaló problémája Kant

korszakalkotó elméletében cseréli fel az ismerettani conceptióval. De az a körülmény, hogy rendszere nem nyújtja kérdésünk egyöntetű, ellenmondás nélküli megoldását, a metaphysikai rendszernek s a noumenon új formáinak sorát nyitja meg. A német idealismus három nagy systemája (Fichte, Schelling, Hegel) szemben a Kant előtti metaphysikával a magánvalót nem mint absolut substantiát, de mint valóságunk absolut mozzanatát, teremtő actusát fogja föl, melyet vagy az Énben, vagy a pusztá gondolatban pillant meg. Ez a magánvaló legfejlettebb metaphysikai formája, melyben az emberi szellem az elvonások oly szédítő magaslátára emelkedik, a melyet sem az előtt, sem az után nem ért el többet. Nem is maradhatott sokáig ottan s a magánvaló kezd el visszafejlődni, háttérbe szorulni a tünemények tengerével szemben, melyet a modern positiv tudomány elének tár, ismét substantiáként jelenik meg, majd mint a tüneményvilág egészen ismeretlen alapja, míg végre az a conceptio, mely a metaphysika legnagyobb virágzása korában az *egész világot* magába foglalta — pusztá subjectiv értékű elvonásban, eszmében végződik, melynek mint ilyennek létjogosultságát is szorosan kétségbe vonják. Az absolutum is egészen eltűnik a relativum mögött s kiderül róla, hogy tulajdonképen nem is volt soha egyéb, mint ugyan ennek a tüneményvilágnak elvonásokkal eltorzított, nem tudományos tapasztalati, de metaphysikai képe. A positiv tudomány fölismeri róla, hogy nem nyújt magyarázó elvet s így logikai bece nincsen.

A noumenon e hosszú fejlődése közben a legkülönbözőbb metaphysikai kérdésekre volt hivatva megfelelni, melyek mindegyikében azonban felismerhető azon törekvés, hogy benne magának az emberi tudatnak is valami priusa fedeztessék fel, melyből ismerésünk és egész tapasztalásunk levezethető legyen. Conceptiókat, mint a változás és fejlődés magyarázó elveként látjuk fellépni, eltekintve azon alakulataitól, melyeket ép most tekintettünk át.

A mi azonban az egész most tárgyalt fogalmi evolúcióban a legérdekesebb az a magánvaló problémájával a *létezés fogalmának* teljes átalakulása a modern gondolkodásban, egy oly jelenlét, mely eddig elkerülte az emberi szellem történetírójának figyelmét. Valójában pedig ma már mást értünk létezés alatt úgy a philosophiában, mint a positiv tudományban, mint akkor, midőn

az ismerés subjectivitásának s viszonylagossága tanának még nyoma sem volt. Ma senki sem kívánja a tudományban az „abszolút positiót“ a létezőtől, hanem csak a tapasztalhatóságot. Korunk a létezőben nem azt a minden időnek ellenálló, mondhatjuk azt az extensiv végtelenséget keresi, mint a hajdani gondolkodás.

Nem az abszolút, de a relativ értékeket keressük és szeretjük. Ma nem az a „lény“ hat reánk legjobban és ébreszti fel tudásvágyunkat, mely a legváltoztatlanabb, sőt az, mely a legnagyobb változást idézi elő világunkban. A positiv tudományt nem a változatlan lét, melyet a tapasztalás sehol sem mutat fel, de a változás érdekli: nem az örökkévalóság, hanem a pillanat. És az élet értékével is így vagyunk. A mai ember inkább tud egy pillanatért lelkesedni és talán meghalni, mint az örökkévalóságért; s a mi az életet szemünkben széppé és nagygyá teszi, az nem a végtelenség és örökkévalóság ama perspektívája, mely a középkori ember élet és létfogalmának háttérét képezte — de egy-egy nagy érzés, melyért, ha csak egy pillanattig is tart, érdemes élni és mindenünket odaadni. Íme az *intensiv világnézet*, mely a nagyobb subjectivismussal és relativismussal mindenütt előtérbe lép a régi *extensiv világnézet* helyébe s a mely végelemzésben a létezés fogalmának átalakulásával egyúttal aesthetikai és ethikai aequivaleenciának megváltozását jelenti az emberi tudat: gondolkozásunk és érzésünk fejlődésében.

Dr. Pauler Ákos.



## ROUSSEAU ETHIKÁJA ÉS PAEDAGOGIKÁJA.

(Befejező közlemény.)

„Mindazt — úgymond — a mivel születésünk alkalmával nem bírunk s a mire felnőtt korunkban szükségünk van, a nevelés adja nekünk. Ezt azonban három tanítótól nyerjük: a természet-től, az emberektől és a dolgoktól.“

A természet nevelése alatt Rousseau erőinknek s érzéseinknek benső kifejlődését érti; emberi nevelés alatt a szokást, a melylyel bennünket ama kifejlődésünk felhasználására megtanít; s a dolgok által való nevelés alatt a minket környező külvilágnak e kifejlődésünkre egyéni tapasztalatunk útján gyakorolt hatását. Azonban csupán ama céltudatos nevelés, a mely az emberektől származik, mondható nevelésnek szorosabb értelemben; ennek a feladata lesz a nevelést a természet útján megvalósítani, azaz a gyermek individualis fejlődését úgy vezetni, hogy ez a fejlődés mindig a természet ösvényén megmaradjon. Ezzel azonban Rousseau a nevelőt, mint közvetítőt állítja a gyermek természete és a külvilág közé s munkakörét abban állapítja meg, hogy a jót, mely a gyermekben mint veleszületett erő lakik, kifejlődni segítse az által, hogy a külvilág káros befolyását, a melyből a rossz ered, tőle távol tartsa. A rossz tehát Rousseau szemeiben nem egyéb, mint a társadalom által belénk nevelt gyengeség.

Ha tehát paedagogusunk a velünk született és a jó tulajdonságokat azonosítja; ha továbbá azt tanítja, hogy a természet nevelésének kell a más két nevelő tényező, t. i. az emberek s a dolgok által való nevelést irányukban meghatároznia s ennek

megokolásául állítja, hogy a természet nevelésén túl mire sem vagyunk képesek: akkor meg is foszt bennünket annak a lehetőségétől, hogy az alakra, a melyre a nevelés útján növendékünknek formálódnia kell, nevelői céltudatosság szempontjából bármilyen befolyásunk lehessen. Paedagogikai tevékenységünknek nincs más feladata, mint azt, a mi a lélekben már készen adva van, ébreszteni s megtartani; de nem a lélek benső állapotára újjáalakítólag behatni. Mert a természet felett nincs semmi hatalmunk; nevelői tevékenységünkkel szemben őt illeti meg egyedül a teremtető erő. Sőt e neveléstanban határozottan bizonyos végzet-szerű vonást látunk érvényre emelkedni; oly vonást, a mely ellen pedig Rousseau maga (a savoyai vicarius vallomásában) oly energikusan tiltakozik. Mert hiszen mindenkinek individualis természete nem egyéb, mint szükség-szerű erkölcsi gyümölcse azon csírának, a mely természet-től lelkébe van oltva. S e tényben a Rousseau-féle paedagogika negatív oldalának egy további elemét ismerjük fel.

Vizsgálódásunkban azonban most újabb kérdés veti fel magát. Ugyanis, ha a természet az ember további fejlődésének már a priori kész, és bárha csak potentialiter is meglevő alapja: vajjon micsoda utakat s módokat kell a nevelőnek választania, hogy a természet szerint lehetővé válóvá is tegye? Rousseau erre így felel: korlátozzuk a gyermek kívánságait s neveljük önállóságra szemben az emberi társadalommal. Ezért int, nehogy a gyermeknek, mihelyt fejlődésnek indul, mindent megadjunk, a mit megkíván, mert követeléseiben majd nem fog határt ismerni, és isten legyen, a ki neki eleget tehet. Az élet a maga parancsoló szükség-szerűségével előbb vagy utóbb mindenkivel szemben fellép s az ember vélt jogainak a valóságban mindig aligha szerezhet érvényt: kell tehát, hogy a gyermeket e szükség-szerűségekre neveljük. Ezért is az erkölcsi nevelésnek, mindjárt a legzsengebb kortól kezdve, lassan arra kell törekednie, hogy a vágyaknak az erővel szemben való túlsúlyát úgy ellensúlyozza, hogy végül képesség és akarat teljes egyensúlyba jussanak. Erre azonban a nevelés csak akkor képes, ha egészen a természet nyomdokain halad, minthogy képesség és vágyak között a viszony annál normálisabb, minél inkább maradt meg az ember természeti állapotában; s annál fonákabb, minél finomabb erkölcsöket és szokásokat fejleszt ki a társadalom a természeti egy-

szerűség helyére, azaz minél inkább fejlik ki az önzés (amour propre) az önszeretet (amour de soi) rovására.

A természetszerű nevelés fogja tehát megtanítani az embert arra, hogy vágyainak s szenvedélyeinek ura legyen, hogy szabad önelhatározásra szert tegyen s abban keresse szabadságát, hogy sohase akarjon más lenni, mint a mi lehet. Mert erős s szabad csak az lehet, a ki megelégszik azzal, hogy az, a mi s viszont örültség szertelen módon mindenre vágyódni, a mikor a jövő bizonytalan és sohasem tudhatjuk, vajjon az, a mit a jelen, mint legnagyobb boldogságot rajzol elénk, ha elérnök, nem épen kárunkra volna-e? Másrészt azonban a paedagogika célját bölesen sohasem fogja a gyermekeknek szolgátszerű nevelésével elérni. Ám érezze ez gyengeségét, de ne szenvedjen alatta, ismerkedjék meg jogaival is ne csak kötelességeivel; mindenek felett pedig óvjuk meg az örökös zsémbességtől, szídalomtól és fenyegetéstől. a mi mind csak makacscsá teszi s haragra gerjeszti. S mert a gyermek minden felgerjedése csak megsértett jogérzetének bizonyítéka, hát becsüljük meg ezt benne s kerüljünk mindent, a mi ebben akadályául szolgálhatna.

Rousseau itt, mint a gyermekvilág őszinte védőügyvéde szerepel, a kinek főfeladata tudatra emelni, hogy a gyermek öncél és substantiális érték, a melyet — épen a társadalommal szemben való gyámoltalanságában — minden kényszer ellen a leghatározottabban védelmébe fogad. S a midőn újból a hagyományos nevelés elavult módszere ellen fordul s arra figyelmeztet, nehogy a gyermeket a kötelességről és engedelmességről való hosszadalmas oktatásokkal gyötörjük, sőt nyomatékkal int, hogy a gyermek egyéniségét folyton tiszteletben tartsuk: paedagogikai rendszerének ismét pozitív oldalához vezet bennünket.

A midőn azonban azt a tant állítja fel, hogy a gyermek független maradjon engedelem nélkül, sőt hogy az engedelmeség fogalmát értenie sem szabad, annál kevésbbé, hogy bármely parancsnak engedelmeskedni tartoznék; a midőn továbbá a büntetés bármely nemére és formájára amaz alapelvet alkalmazza, hogy annak mindig úgy kell történnie, hogy a gyermek cselekedetéből szükségszerűleg folyónak lássék, hogy tehát a fegyelmezés sohasem mint ilyen, hanem mint a gyermek rossz cselekedetének természetes következménye érvényesüljön: minden mélyebb erkölcsi hatását a nevelő befolyásnak lehetetlenné teszi.

És ha ez elve ellenében felhozzuk, hogy szükséges a nevelőnek a gyermekkel szemben való tekintélyét s fensőbbiségét megővünk, hát erre az a felelete, hogy az egyetlen biztos alap, a melyre a nevelő mindkettőt fektetheti — a szükségszerűség kérlelhetlen törvénye. Irányuljon csak minden paedagogikai maximája arra, hogy növendékét e törvény kérlelhetetlenségéhez szoktassa: és akkor bizonynyal sokkal több erdményt ér el, mint bármennyi rendszabálylyal, a melyek csak a gyermek egyéniségének elnyomására vezetnek. A míg tehát a parancs és engedelmesség, a kötelesség és tartozás szavait a gyermek lexikonából törölnünk kell: csak annál nagyobb tért és jelentőséget nyernek abban az erőszak és szükségszerűség, kényszer és tehetetlenség fogalmai.

Természetes, hogy a midőn Rousseau paedagogikájának negatív oldalánál így egy lépéssel ismét előre haladtunk, a mennyiben t. i. Rousseau minden befolyást a gyermek akaratára az ész és erkölcs pozitív parancsai útján viasszautasít: hát itt ismét egy új, vigasztalan consequentiára kell jutnunk. Minthogy ugyanis a gyermektől mitsem követelhetünk, mint engedelmességből folyó kötelességet, hanem csupán csak mint a dolgok által megkövetelt szükségszerűséget, mert hiszen mindig csak erre utaljuk őt és sohasem magasabb erkölcsi czélokra: hát ebből kifolyólag nem is fognak mást cselekedni, csupán azt, a miből a jelenben hasznót látnak, vagy a jövőben hasznót remélnek. Rousseau maga is beismeri ezt. „Mire is jó az”: ez legyen a szó, a mely mindig elhatározásra vezessen; vagyis a cselekedetek rugója legyen a haszon. Hát bizony itt nyilvánvaló ellentét van Rousseau-nak az előző részben kifejtett s a közvetlen érzelmre fektetett erkölcsi felfogása és a most kifejezett nevelői czélzata között.

És ha amott kötelességünknek tartottuk Rousseau erkölcs-tanát minden eüdaimonistikus vád ellen megvédelmezni, e védelmet itt — úgy látszik — még csak meg sem kísérelhetjük, mikor ez eüdaimonistikus elvet Rousseau maga nyíltan hangoztatja — mondván, hogy „a jelen haszon az a nagy, sőt egyetlen rugó, a mely bizton és messze hat“.

Ámde ez ellenmondás csak látszólagos s ezért könnyen megmagyarázható. Rousseau ugyanis a gyermek természetét egészen a 15-ik évig sokkal fejletlenebbnek tartja, semhogy ezt egy magasabb, mint ily hasznossági elvvel cselekvésre bírhatnók. Igazolja, pedig ezt azzal, hogy a kötelességszerűség s ennek

parancsai, vagy éppen az örökkévalóságra avagy a pokolra való vallásos utalások a gyermekekre vajmi kevés hatással vannak s egyetlen darab czukor sokkal inkább ösztönzi őt, mint a paradicsom egész kilátásba helyezett gyönyörűsége. Minthogy pedig érzéki benyomások irányítják egyedül, azért a gyermektől ép oly kevésbé szabad várunk, hogy a jót csak azért tegye, mert jó, a mint a lopást sem azért követi el, mert az rossz s az áldozatkészségre sem ennek fenséges volta vezeti. Mivel tehát a gyermek mindig csak azt fogja jónak nevezni, a mi tényleg előnyére szolgál: azért a nevelőnek növendéke e felfogásmódjával mindig számolnia kell s ezt az által emelnie, hogy növendéke egoistikus indokait a maga moralis megfontolásával fogja ellensúlyban tartani: a mikor aztán a hasznossági elv csupán paedagogikai segédeszközzé válik.

De ha így Rousseau moralis fogalma magára meg is marad épségében, tagadhatlan mégis, hogy e fogalomnak a paedagogikai tevékenységből való consequens kirekesztése s a tan, hogy a gyermek fejlődését minden vallás-erkölcsi szabályok mellőzésével kizárólag a hasznosság és szükségesség elve alapján kell vezetni, magát a Rousseau neveléstanát benső érték dolgában a legérzékenyebben megrövidíti. És ha Rousseau nyíltan azt tanítja, hogy a gyermeknek élete 15-ik évéig Istenről és vallásról éppen semmit sem kell hallania s még csak ha felnőtt, magának választania meg a vallást, a melyet természetesebbnek és egyéniségéhez legmegfelelőbbnek talál: úgy e tanban paedagogikájának negatív oldala teljes bevégzettségre jut, mert vallás nélkül — és ha a gyermek Istenről, a legfőbb lényről és szerető mennyei Atyáról akármely anthropomorphistikus képzetekkel bírna is — valóban erkölcsi nevelés el nem képzelhető. Foszd meg a gyermeket édes anyjának esteli s reggeli imájától: s megfosztottad a nevelést is az értékétől és élettelen sablonná tetted, legyenek egyébként az elveid bármily fenségesek is. Nem, itt már Rousseau paedagogikai rendszerét többé természetesnek nem nevezhetjük, mert hiszen a vallásos ösztön sokkal inkább az emberrel született, mint a jó; s az a nevelés, mely az ösztönt elfojtja, elzárja egyúttal a gyermek elől az eszménység és erkölcsiség országát s ezzel aztán el is pusztítja csirájában a legnemesebb tehetségeit.

Rousseau ez elvvel kétségkívül a legsúlyosabb csapást mérte a saját rendszerére. Célja az idealis ember nevelése, az amour

propre által vezetett társadalommal szemben : s íme, a kit létrehoz, egy egoista az csak, a ki a vallás-erkölcsi szeretetét nem ismeri s csupán a szükségszerűség kényszerének s az egyéni előny elvének hódol.

Még csak néhány szót a nevelésről, a melyet Rousseau „Emil“-jének 5-ik könyvében tárgyal. Itt is neveléstanának ama két, t. i. pozitív és negatív oldalait látjuk érvényesülni.

Rousseau a nő típusát alaposan tanulmányozta s igyekezett azt nemének díszére s méltóságára felelni ; mindennekfelett pedig — és az a mai emancipationalis korban, felette figyelemre méltó — megmutatta a nőnek őt megillető egyetlen méltó helyét a családban, a házi tűzhely mellett. — És ez felfogásának pozitív oldala.

Azonban a nevelési módszere merőben külsőleges, s negatívá lesz az által, mert hiányzik belőle ugyanaz, a mit a férfi nevelésénél is nélkülöztünk : a benső, vallásos erkölcsiség principiuma. A mi itt annál megfoghatatlanabb, mert hiszen az ő rendszere egész vonalon a természetesség elvén épül fel ; már pedig a nő egész természete éppen az erkölcsiségen alapul. Honnan tehát a Rousseau-féle neveléstan e részének e feltűnő hiánya ? A felelet egyszerű : ezen hiány oka a nő erkölcsi nevelésének Rousseau által megszabott céljában rejlik. A nő ugyanis Rousseau szerint nem öncél ; nem az a rendeltetése, hogy individualitásából önálló erkölcsi karakterré fejlődjék : s a nevelés feladata a nőt úgy alakítani, hogy első sorban is — tessék ! „A mit a nőről gondolnak — úgymond — az legalább is oly fontos, mint a mi a nő valóban. A közvélemény, a férfiak érényének e sirja, viszont a női érénynek a trónusa !“ De nem mintha egyáltalán a tetszés volna a céljuk : nem ; csak a férfiaknak kell tetszeniük. Mert a nő rendeltetése szeretni és férjhez menni, férjének a háztartásában hasznára lenni, őt gondjaiban vigasztalni s életét megédesíteni. S miként céljában úgy eszközeiben is a nő erkölcsi nevelését mindig a férfihoz való e viszonya fogja meghatározni. Ezért is a leánynál a kellem és gyöngéd engedékenységek fejlesztendő ki és ápolandó első sorban. Ezért ismét már korán rá kell szoktatni, hogy akarata s főleg szeszélyei felett uralkodni megtanuljon, mert szelídség az ő legelső érénye s ezt azt kívánja tőle, hogy akaratát a férfiénak alávesse s még az igazságtalan bánásmódba is beletörődjék.

Valóban, mintha valami epés satyrát olvasnánk, a midőn látjuk, hogy Rousseau, a szabadság és az önállóság előharczosa, a nőt csak a férfi szempontjából értékeli s egyedüli rendeltetését a szerelemben és házasságban látja. Ugyan mit szólna — ma, az emancipatio korszakában?!

Sőt Rousseau a nő ez alárendelésében annyira megy, hogy a nőtől azt is megkivánja, hogy férjének hitét is felvegye, még ha ezt helytelennek tartja is, mert hiszen ő maga vallásos dolgok észszerű elbírálására képtelen. A mivel a legvégzetesebb paedagogikai alaphibát követi el.

De ha így paedagogikája e részének sivár és terméketlen oldalára rámutattunk, nem hallgatjuk el, hogy van annak egy jobb, egy positiv oldala is. Ez pedig két alapelvben nyilvánul. Az első így hangzik: Ne neveljétek leányaitokat túlszigorú élet-felfogásban, ne igyekezzetek belőlük kenetes prédikációk útján szenteket csinálni, a kik aztán, ha kényszeretek alól felszabadulnak, csak annál féktelenebb módon keresnek majd elégtételt ifjúkori rabságukért. A második pedig így: Ne engedjétek, hogy ama szenvedélyes és csupán csak az érzéseket kielégítő élvezetek iránt érdeklődjének, a melyekben társadalmunk oly gazdag.

A mily helyes e második elv magára, oly csodálatos a módszer, a melyet Rousseau annak megvalósítására ajánl. Hogy a leányok minél előbb elveszítsék a kedvüket ily élvezetek iránt, hát — úgymond — a leghelyesebb őket azokba mielőbb beavatnunk, társaságokba, bálókba vezetnünk, hogy ennek csinált színeskedését megismerjék s megvessék. Vajmi merész eszköz! A nagy paedagogus nyilván túlbecsüli a leány természetét és hajlamait, a midőn ily kísérletbe akar vele bocsátkozni! Mi paedagogikailag sokkal helyesebbnek s ajánlatosabbnak tartanók, ha a leányok előbb a házi nevelés békés ölen azon „igazi barátokkal“ megismerkednének, a kiktől Rousseau más helyen oly ékesszólással beszél, t. i. a jó könyvekkel s aztán az értelmes társaságban nyernének képeztetést és csak a midőn ily módon bizonyos önállóságra s az ítéletben érettségre tettek szert, vezetnének nagyobb társaságokba s bálókba. Így talán, minél többször vesznek ilyenben részt, annál inkább annak tudatára ébrednek, hogy bizony ilyesmi dolog mélyebb kedély számára könnyen nélkülözhető valami.

Egészben tekintve Rousseau nőnevelését, itt is ugyanazon

két alapmomentumot fedezzük fel, mint azt a fiúnevelésnél láttuk. Nem akarja egyrészt, hogy a leányokat morálprédikációk és az értelemre való hatás által neveljük; ellenkezőleg, hogy kedélyük műveljük és pedig ugyancsak közvetlenül az érzelemre való hatás alapján. Negativitása másrészt abban áll, hogy itt is a vallás-erkölcsi elvet teljesen mellőzi. A mennyiben tendenciája csupán az, hogy megtanítsa a nőt tetszeni és engedelmeskedni, csak a hiúságot és érzékiséget teszi mozgató faktorokká; s a mennyiben összes rendszabályaiban a két nemnek viszonya által vezetteti magát, a nőt akaratlanul is bizonyos — és ha mindjárt némi korlátok közé is szorított — koketteriára kényszeríti. S mind-ebben ismét a legélesebb ellentétbe jut épen a keresztyénség tanával, a mely minden léleknek sajátos életezelt jelöl meg s a nőnek a férfival való egyenjogúságát biztosítja.

Hogy pedig a komoly vallási behatásnak hiánya a nevelésben sohasem pótolható, arra nézve Rousseau maga szolgáltatja a nekünk bizonyosságul, neki magának megsemmisítő kritikául szolgáló tanúságot. Hiszen úgy Emilje, mint Zsófiája, a kiken pedig neveléseszmenyét megvalósítani akarja s ezért őket a társadalomtól elszakítva, egész sajátos módon neveli fel, erkölcsileg a legnyomorúságosabban tönkre mennek. A mint ugyanis a halál leánykájuktól megfosztja, nem találnak más vigasztaló eszközt fájdalmukban, mint a főváros frivol szórakozásait. S a társadalom most bosszúlja meg magát rajtuk, a mennyiben mindketten elmerülnek az érzékiség örvényébe. Kölesönösen házasságtörökké válnak — s elszakadnak egymástól. Vajjon a mély sülyedést így aggodalmas gonddal felnevelt egyéneknek megmagyarázhatja-e más, mint hogy nevelésüknek hiányzott a keresztyén erkölcsi alapja? Mert ha ez meglett volna, úgy a szerencsétlenség, mely őket érte, nem bukásuknak indító okává, de épen lelküknek annál erősebb képesévé vált volna, megtanítván őket vigaszukat a valóságban s a kölesönös szeretetben keresni. Az az Emil azonban, a ki csak a szükségszerűség nyomása alatt állott s 15 éves koráig Istenről alig hallott valamit, a ki soha a kötelességnek parancsoló szavát s aczélozó erejét nem ismerte, természetszerűleg kell hogy elbukjék, mihelyt komolyabb feladattal áll szemben. És hasonlóan kell Zsófiának is, a kinek nevelése csak külső volt s a kötelességet és erényt csak annyiban ismerte, a mennyiben a férfi tetszésére volt utalva, a világ kísértései közben elbuknia,



mert nincs erős és kész jelleme, a melylyel azoknak ellenszegüljön. A mily finom a két házastárs bukásának lélektani motivációja: ép oly elitelő kritika ez a Rousseau-féle paedagogika consequentiáival szemben.

Végére érvén tanulmányunk e részének, hasonlóképen fejezzük be ezt is, mint az erkölestani részben tettük. A mint Rousseau, jelzett kettős kinduló pontjából, az erkölesiség terén végül is negatív eredményre jutott, ép úgy jut el sok tekintetben korszakos paedagogikájával is hasonló eredményre, a mennyiben mindannak gyakorlati értékesítését a nevelésben visszautasította, a mit az erkölesiség fogalmánál positivumként megállapított és kifejtett.

E negatív eredmény pedig ama két kiindulópontból, t. i. az optimismusból és a pessimismusból önkényt folyt. Mert ha az ember természeténél fogva jó s csak a társadalom rontja el, úgy mi sem természetesebb, mint hogy a gyermek individualis természetét úgy segítsük kifejlődésre, hogy vonjuk ki őt a bénító befolyás alól s ezzel minden vallásos és erkölcsi behatás alól is, mert ilyesmikre egy eredetileg jó természetnek a helyes erkölcsi cselekedet érdekében nincs szüksége.

S ha most már azt kérdezzük, hogy honnét van az, hogy egy oly kiváló szellemi tehetségekkel felruházott elme, mint Rousseau, oly téves előfeltételekből indulhat ki s oly végzetes következményekre juthatott: hát itt egy már sokszor elmondott, de még mindig nem eléggé megszívlelt igazsággal állunk szemben. S ez az igazság az, hogy egy vajudó, küzdő léleknek szellemi produktumai olyannyira összefüggnek korának s népének világnézetével, hogy azokat ezek commentárja nélkül, mint magukban zárt egészet szemügyre venni, egyáltalán nem vagyunk feljogosítva. Rousseau rendszerének s e rendszer bomlasztó negativismusának is a pszichologiai kulcsa bizonynyal csak korában s életében található meg.

\*

Vizsgáljuk hát még meg rövid vázlatban e két mozzanatot.

A mi Rousseau korát illeti, az néhány vonásban ily képet mutat: Frivol, buja élet a társadalom minden rétegében. Romlott udvar, a melynek egész érdeklődése a frivol ünnepek, kihágá-

sok s szép asszonyok. Nép, a melyet megmételyez a magasabb körök erkölestelensége s a mely ennélfogva maga is a fegyelemtől s erkölestől mindinkább elidegenül. Jesuitikus papság, a mely bigott s despotikus is egyúttal s a királyt és alattvalóit engedelmes bábokként tartja kezei között. És egy materialistikus, istentagadó bölcselet, a mely minden vallásos kegyeletet feldúl s az erkölcsöt kétes speculatiók járszalagához köti. Íme a Rousseau életének élő háttere, termő talaja.

Hát még ez élet maga! Mint gyermek megfosztva az édes anyai önfeláldozó szív áldott vezetésétől; képzeletét megrontják az izgató regények, melyekből éjjel nappallá téve meríti szellemi táplálékát s a melyek aztán az életnek romantikus felfogására vezetik, úgy hogy a midőn vakon az életnek indul, a szeszélyes véletlennek s a tévedéseknek labdajátékává lesz. — Ifjúkorában majd ügyvédi irodában, majd egy rézmetsző műhelyében tengődik, most lakáj, majd zenetanító, majd meg egy kétes erkölcsű nála sokkal korosabb asszonynak a kitartott szeretője. Mint férfi meg végül a legkülönfélébb kísérletek játéktárgya, ki még egy új hangjegyrendszerrel is szerencsét próbál, míg nem az élet hullámai egy műveletlen csapós leány karjai közé dobják, a kit saját vallomása szerint sohasem szeretett s a ki aztán további emelkedésének örökre útját szegi.

Girardin ezért találóan mondja őt egy származásának színvonalá alá süllyedt polgárnak, a ki e süllyedésében az erkölcsi diminutio capitis büntetését szenved; Hauber pedig sasnak, a melyet zsákmánya tart fogva, lelkének szárnyai repülnének, de teste folyton, az érzéki vágyak lánczaival, a sárba visszarántja. Még a mikor feléje ragyog is az élet áldása, a mikor pályadíjat nyer, zeneműve színre kerül s a legmagasabb körök nyílt ajtók-nál fogadják — akkor sem tud az életnek örülni. A bigott klerus üldözései mindinkább elkeserítik; pártfogóival szemben bizalmatlan; küzködik, vívódik s végül szakít velök is; míg nem végül búskomorságba esik s ennek sorvasztó karjai közt is mulik ki.

Vegyük csak jól fontolóra e kort s ez életet s látni fogjuk, hogy ily meghasonlott léleknek, a ki kezdettől fogva az egészséges fejlődés rendjén kívül hanyódott, a ki kiméretlen nyíltsággal tárja fel kora bűneit s száll ezzel elkeseredett harczba, mialatt magát korának hullámai tehetetlenül ragadják tova; a ki folyton az égő törekvés fenséges érzelmei s a való lét alacsony-

sága között vergődik: más rendszerre nem is juthatott. Valóban, tanának kettős alaptévedését korából s életéből jól értjük: de csakis ezekből értjük meg igazán. A merre tekint, romlást s elfajulást lát mindenfelé; az őt körülözönlő bünt keserű gyűlölettel átkozza ugyanakkor, mikor maga nyakig úszik benne; s mert a saját bűnösségét félreismeri vagy be sem akarja vallani, hát utálatát a társadalom ellenében a saját boldogtalan állapotából táplálja: s reformjának így csak egy ezélt tűzhet ki, t. i. felforgatását minden létező rendnek s a visszatérést a természet-hez, az ártatlanság és tisztaság e vélt örök érvényű ősprincipiumához. Íme, innen az etikájának negatív tendenciája. S most ő maga élő tanúja a kényszernek, a melylyel kora francia-világát a jesuitikus despotismus lenyügözve tartja s a lelkiismeretet a legnagyobb egoismussal elnyomja: hát fellázad minden tekintély ellen, a mely az emberrel szemben a nevelésben érvényre törekszik — s ezzel aztán lehetetlenné teszi a nemesebb, a valóban erkölcsös befolyást is a gyermek lelkére. És innen ered ismét a paedagogikájának negatív tendenciája.

E negatív consequenciák azonban nem feledtethetik el velünk azon positiv hatást és jelentőséget, melylyel korával szemben kétségkívül birt. Ő volt az, a ki mint az „etikai életpotenciák képviselője“ (Feuerlein), abban a természet- és erkölcsellenes világban, mint Franciaország jó lelkiismerete lép fel s a kóros századnak lelkében az Isten, az erény és a halhatatlanság fogalmait ismét felébresztette, a mennyiben energikusan tiltakozott korának szűkkeblű materialismusával szemben s az elméket oly vallásos és erkölcsi eszmékhez emelte fel, a melyek a kereszténységhez közelvezettek. „Csodálnom kell Rousseaut — mondja Raumer — ha őt francia és európai kortársaival összehasonlítom, mint tör benne a természet ereje a teljes természetellenességből kétségbeesve felszínre s ébred a kor lelkiismerete öntudatra. Tévedéseinek teljes öntudatában állott, a kor átkától megterhelten, teljesen bénán és tehetetlenül egy friss, egy szent, egy teljes megújulásra.“

Nem fejezhetjük be tanulmányunkat a nélkül, hogy Rousseau többször említett téves alapfeltételeivel s azokból levont tagadó tendenciákkal szemben a saját meggyőződésünknek kifejezést ne adjunk.

Elsőben is szemben az emberi természet irányában ki-

fejezett optimismusával s az erre alapított paedagogikai alap-tévedésével kiemeljük, hogy az ember, mint ezt a keresztyén ethika sokkal helyesebben tanítja, éppen nem születik ősi jóságban e világra, hanem oly individuumként, a ki jóra is, rosszra is hajlammal bír: miért is téved Rousseau, a midőn a gyermek nevelését csupán a szükségszerűség elve alapján, mindenféle tekintély positiv behatásának kizárásával akarja intézni. Az erkölcsi nevelésnek ellenkezőleg éppen az lesz a feladata, hogy a reá bízott gyermeket. individualis sajátosságának folytonos szemmeltartásával, úgy irányítsa, hogy ezt, szellemi autoritásából folyó szigorral, de keménység nélkül, tévedéseire figyelmeztesse s ez által lassanként benne az engedelmesség és kötelességteljesítés oly megszokását teremtsen, hogy a jót ne csak a szükségszerűség igája s az előny törvénye alatt cselekedje, hanem belátásának növekedésével, mindjobban meggyőződve az őt vezető kéz szeretetéről, kezdetben csak a kényszer hatása alatt, tudatosság nélkül végzett cselekedeteit utóbb saját akaratából, tudatosan végezze. Mert csak így emelhető fel a növendék-ember individualitása öntevékeny érettségre, a mikor minden kényszere az autoritásnak magától feleslegessé válik.

E felfogásunk a Rousseauével annyiban van ellentétben, a mennyiben a moralis-vallásos elvek bevézését, a mit Rousseau az erkölcsi nevelés végére helyez, mi annak elejére állítjuk, hogy végül már erős gyökerei legyenek s az eddig mások nevelésére szorult növendék most már önmagának szabad nevelőjévé válhassék.

A Rousseau azon ethikai alaptévedésével szemben pedig, a mely az emberi társadalommal szemben vallott pessimismusán alapul, a következőket állítjuk szembe. Megengedjük, hogy teljesen eltekintve Rousseau korának megromlott viszonyaitól, mai korunk társadalma is sok hiányt és sebet mutat fel; sőt készséggel megvalljuk azt is Raumerrel, hogy sokat, nagyon sokat tanulhatunk Rousseau prédikációjából, a melylyel megbotránkozva a társadalmi élet sok fonáksága s büne felett, a természethez való visszatérést hirdeti. Ámde azért nem szabad megfeledekeznünk arról, hogy a társadalmi institutiók magukra jók és isteni eredetűek s téved az, a ki azokat mint homokrakást szétrugni akarja s az egyestől azt követeli, hogy azoknak megromító hatásától megszabadulni s magára megélni törekedjék. Ellenkezőleg! Éppen, mert modern társadalmi életünknek oly nagy

szüksége van a mentő, javító kezekre, minden egyesnek az lesz a kötelessége, hogy ennek fonákságai ellenében a természetes fejlődés érdekében közreműködjek. Ezt pedig nem világgyűlölő visszavonulás, de a socialis viszonyok közé való bátor és energikus benyulás útján érhetjük el. Hiszen Rousseau maga mondja: „Élni nem annyit tesz, hogy lehelni; hanem latni, összes tagjainkat, érzéseinket, tehetségeinket s minden porcikánkat haszonra fordítani“.

Összefoglalva tehát vizsgálódásunk eredményét, az a következőkben állapítható meg.

Rousseau erkölestana, a mely eltekintve a pusztá elméleti észismerettől, a közvetlen érzelm alapján épül fel, egy minden tételében tiszta és megiszívülésre méltó morális elméletet állít fel s azt az eüdaimonistikus utilitarismus vádjával szemben határozottan védelmünkbe kell vennünk. Csakhogy, félrevezetve az emberi természetnek vak túlbecsülésétől s hamis, a keresztyén-séggel homlokegyenest ellenkező feltételekre támaszkodva, oly eredményre jut, a melyet negatívnak, sőt egyenesen vigasztalan-nak kell neveznünk, mert épen az hiányzik belőle, a mi mindenkit, a ki pedig Rousseauval együtt társadalmi állapotaink összes bajait és fogyatkozásait elismeri, ismét felemelni képes, t. i. a jobb irányban való haladásba vetett meleg hit és a lelkes öntudat, a mely maga is e haladás érdekében tevékenyen közreműködni kész.

Rousseau paedagogikájának viszont nagy és positiv jelentősége abban rejlik, hogy az, ugyancsak a gyermek közvetlen érzelmére építve, a gyermek individualitásának megfelelő nevelés követelése által azt őseredeti jogainak s szabadságának birtokába segíti. Feltűnő hiánya azonban, hogy ama magas erkölcsi fogalmakat, melyeket Rousseau egyébként ethikájában kifejt, mindenelőtt pedig a vallásos nevelői behatást, a gyakorlatban mellőzi, mint olyas valomit, a mi a gyermek éretlen elméjének meg nem felel.

Amaz ideállal szemben azonban, a melyet Rousseau minden iratában mint fölvet hangoztat, t. i. az ártatlan, küzdéstelen természeti léthez való visszatérés követelményével szemben egyenesen a valóság világa áll a legélesebb ellentétben. A való élet törekvések szakadatlan láncolata s a lázas verseny folyamában egyes elégedetlenek álmódzásai nyomtalanul elmerülnek. És mert

Rousseau e tapasztalatot maga magán tette meg, ezért végződik az ő revolutionárius kísérlete ama melancholikus kinlódáson, a mely életének ritka drámai érdeket s jelentőséget ad.

Francia földön az ő alkotásai majdnem nyomtalanul eltűntek. Az általa elhintett mag, bizonyára akarata ellenére, megtermette véres gyümölcseit a nagy francia forradalomban, hogy később a saját benső gyengesége következtében elszáradjon.

Ámde tanának nagy és maradandó elvei tudományos közkinccsé lettek. A modern paedagogika Rousseau-nak az Emilben kifejezett alapelvét; „Observez la nature et suivez la route, qu'elle vous trace“ a nevelés és oktatás reform-épületének homlokzatára írta fel. S a vallásphilosophia is, Jakobi és Schleiermacher nagy elmealkotásai óta a vallásos ismeretet nem az értelem reflexióira, hanem az Istent kereső szív közvetlen érzelmére alapítja.

*Stromp László.*

## A LELKI ÉLET ALAPTÖRVÉNYEI.

A lélektan fejlődésében a legáltalánosabban *két korszakot* különböztethetünk meg. Az első korszakot úgy jelölhetnők, hogy akkor a lélektan csak úgy szerepelt, mint a philosophiának egyik ága. Célja, értéke az egyes korokban felmerült philosophiai elméletektől függött s az illető philosophiai elmélet érdeke szerint határozódott meg a lélektan módszere, sőt tárgyi köre is.

A második korszak, mindenestre az újabb és legújabb, az, midőn a lélektan, mint külön, önálló tudományág, sőt *mint az összes szellemi tudományoknak az alapja*, önálló létet nyert. Célja, tárgyi köre, módszere ehhez képest állapíttatik meg és habár praegnans vonások által elkülönítetten, a nagykörű természet-tudományok mellé sorolódott.

Természetes, hogy az utóbbi korszakban is több tudománynak hatását érzi a lélektan, pl. kiválóképen a physiologiáét, de világos, hogy ezek a tudományok általában nem megköttői a lelki élet kutatásának, hanem inkább arra kényszerítik a lélektant, hogy a saját terét, körét elvitázhatatlanul állapítsa meg és e mellett a lelki élet törvényeinek kialakulásához igen becses adatokat is szolgáltatnak.

Az első korszakot röviden így jellemezhetjük.

Egyáltalában nem inductiv volt; ellenkezőleg sok a priori megállapított tételtől indult ki. S jóllehet e korszakban is látunk törekvéseket arra, hogy a lelki élet egyes részletkérdései inductive is megvilágosodjanak, az általános irány tisztán speculativ volt. Ez irányzat nem a nagyon is összetett lelki jelenségeket bontogatta és viszonyította, hogy végső elemeikig eljusson és a lelki élet genesisét összeállítsa, hanem a lélek substantiáján:

dualismuson, monismuson stb. nyargalt s miközben ezekkel sem jutott a lelki életnek holmi biztos alaptörvényeihez, a lelki tények részletkérdései majdnem egészen elvesztek előle, ha ugyan az ezekkel való foglalkozás már előre nem derogált neki. Mert az pl., hogy eljutott a különböző lelki tehetségek állításáig, ilyenül nem tekinthető.

S minthogy az eredmény mindig az előzetesen megállapított substantiából levont speculativ következmények útján mondatott ki, ezért maradt a lélektan eme korszaka nem praktikus értékű általánosságokban.

A második korszak működésében épen ellentéte az elsőnek. Főkép egyes részleteit kutatja a lelki életnek s ebben a tekintetben működése mögött már igen számos, becses és igazolt adata van. Legjobban segítette ebben az irányzatában a physiologia és most néha épen attól kell tartani, hogy e miatt az igazi lélektan nem mindig tudja eléggé fentartani a physiológiától egészen különböző szempontjait.

Legfőbb hiánya pedig ennek a második korszaknak az, hogy a részletkérdésekbe egészen belevész s elvetvén minden speculatiót, óvatosságában egészen elfeledi, hogy a lélektani kutatás végső célja az volna, miszerint az elkülönítetten gyakran világos pszichikai tünetekből oly általános érvényű alaptörvényeket állapítana meg, a melyek magyarázó minőségükben a természeti alaptörvényekhez hasonlítván, minden konkrét esetben az egyéni lélek működésének feltüntetésére is útmutatást nyújtanának.

Ez az óvatosság nem is kár a lelki élet szövevényes terén, annál inkább a mai lélektani alapon, mely biztos előzményeken akar tovább haladni. De mégis kimondhatjuk, hogy ez az óvatosság oly nagyfokú tartózkodássá növekedett, hogy az a lélektani tudománynak már-már nem kezd használni. Míg előbb nem bizonyítható általánosságokhoz jutott a speculatio, a mai kor a konkrétségnek oly kizárólagosságához ragaszkodik, hogy nincs benne lendület s a gyakorlati életben, bár egészen más okokból, mint előbb, épen olyan eredménytelen, mint az első korszak.

Hogy is volna lendület benne, mikor a kutatás minden különös esetben lemond arról, hogy a lélektan legmagasabb kérdéseire valami megoldással hozzászólhatna. Nem is érint oly kérdéseket, a melyeknek az egyéni életre való alkalmazása által



az egyéni lélek adott esetekben (pl. bírói ítéleteknél, cathedra előtt) megvilágosodnék. A lélek mivolta, ténykedése általában, genesise a kiderült részletadatokkal szemben szóba sem kerül s így a kutatás mindig zsák-útczába jut.

A psychologus munkája e szerint ma hasonlít a vakondokéhoz, mely sohasem tudja az irányt, a mely felé a föld alatt haladt; legfennebb csak az constatálhatná időnkint, hogy valamelyesképen tovább meg tovább jutott.

Az oly szellemi tudománynak, milyen a lélektan, nem szabad ennyire elzárkóznia minden *deductió*tól, *speculatio*tól, mert csak ezek adhatnak lendületet neki. Meg kell próbálnia, hogy az újabb adatok alapján is a léleknek micsoda általános alaptörvényeit lehetne lezármaztatnia.

Korunknak a psychológiában legnagyobb mestere, *Wundt*, a tartózkodásból kilép, midőn a *szellemi causalitas* czímén kutatja az elkülönítetten tárgyalni szokott lelki jelenségek összefüggését, a lélek mivoltát, a lelki élet kifejlődését s világot igyekszik deríteni arra is, miféle általános alaptörvényeket lehetne megállapítani az összes psychikai tünetekre s azoknak fejlődésére nézve.

*Wundt*, ha valaki meg, bizonyára megpróbálhatja ezt s ha csak kísérletet tesz is erre nézve, már ez is haszonnal jár. Annál értékesebb az a pár általános törvény, mely e kísérlet közben létre jöhet.

*Wundt* három *vonatköztörvényt* állít fel: 1. a *szellemi resultansok törvényét*, 2. a *lelki relatiók-* és 3. a *contrastok törvényét*; továbbá *három fejlődéstörvényt*: 1. a *szellemi fejnövekvés törvényét*, 2. a *célok heterogoniájának* és 3. a *contrast-fejlődésnek törvényét*.<sup>1</sup>

Feltűnő, hogy *Wundt* e hat törvényt két csoportban: *vonatköztörvények* és *fejlődéstörvények* — tárgyalja. Az előbbieknek az a céljuk, hogy az egyes lelki képleteknek folyamatokban való előállítását és kölcsönhatásait okilag magyarázzák. Az utóbbiaknak az, hogy azon összetett hatásokat, melyeket a lelki képletek terjedelmesebb lelki tényesorozatokon belül kapcsolatuk következtében létrehoznak, megvilágosítsák.

Feltűnő azért, mert ha akarom, ez mind vonatkozástörvény s ha akarom, mind fejlődéstörvény. Itt a vonatkozás és a fej-

<sup>1</sup> *Wundt* V. A lélektan alapvonalai. Ford. Rác Lajos.

lődés alig választható el egymástól. Hogy itt egy, ugyanazon dolognak kétféle elnevezéséről vagy pedig csak tudományos osztályozás iránt való különös hajlandóságról van szó, nem pedig a dolog lényegének világos feltárásáról, legjobban az bizonyítja, hogy a kétféléknek mondott törvények legalább részben *Wundt*-nál is találkoznak, még névben is. Aztán a végén is, ha ki tudjuk mutatni, hogy a lelki képletek hogy vonatkoznak egymásra, azaz hogy hatnak kölcsönösen egymásra, az már fejlődésüknek is a megmondása.

*Wundt*-nak tehát egészen fölösleges külön vonatkozás- és külön fejlődéstörvényekről beszélnie.

Feltűnő másodszer *Wundt* szellemi causalitására nézve az, s ezt a feltűnőt *dr. Pauer* nagybecsű könyve<sup>1</sup> után mondom, hogy említett törvényei esetleg *erőltetettek is*, esetleg *nemcsak a lelki tényekre illenek*. Az előbbi esetlegesség ráillik a *contrastok törvényére*, melynek talán ellenkezőjét is rá lehetne erőszakolni a lelki életre. Az utóbbi esetlegesség illik a szellemi resultansok törvényére és a relatiók törvényére, sőt a ezélok heterogoniájának törvényére is, mivel azok minden szerves élet jelenségeire alkalmazhatók.

Feltűnő harmadszor és a legfeltűnőbb az, hogy *Wundt* általánosan *szellemi causalitásról* beszél, oly értelemben, hogy bármely lelki képlet, vagy több ilyennek vonatkozása bizonyos pszichikai tünetek létrehozásában, mint ok szerepelhetne. Hiszen maga *Wundt* volt az, a ki *Herbart* kísérletét, melylyel az érzelmeket és törekvéseket a képzetekből, azok vonatkozásaiból igyekezett kimagyarázni, egészen és feltétlenül elítélte, mondván, hogy a léleknek egyik részleges jelensége a másiknak okává egyáltalán nem tehető, t. i. a lelki tények összefüggése mindig kölcsönös.<sup>2</sup>

S ha már most *Wundt* szellemi causalitását, habár gyengeit látjuk, nem úgy fogjuk is fel, a mint *Herbart* egy-két részletjelenségnél próbálta, mégis tény az, hogy *Wundt* az ő lélektani elveivel a szellemi causalításban némileg ellentétben látszik lenni.

<sup>1</sup> *Dr. Pauer Imre*, A lélektan aaptanai.

<sup>2</sup> Die Bedeutung der Philosophie der Gegenwart für die Pädagogik. *Dr. Rudolf Hochegger* (95. l.).

Nekem valószínűnek tetszik, hogy *Wundt*, habár kezdetben elítélte is pl. *Herbart* említett felfogását, később arra jött rá, hogy okok keresése, a lelki jelenségek egymásra való oki vonatkoztatása nélkül (physiologiai háttérrel) a természettudományi törvényekhez hasonló értékű lélektani törvényekhez egyáltalán nem lehet eljutni. S ez *Herbart* idézett felfogásának némileg a *rehabilitálása* volna.

Mert azon alap, a melyen *Wundt* a szellemi causalitásra rájött, egészen észszerű. Ugyanis minden tapasztalati tudománynak, így a lélektannak is a tapasztalat egyes tényeiről, azoknak kölesönös vonatkozásairól kell tájékoztatást nyújtania. E célra legjobb segédfogalom a *causalitás fogalma*, mert e nélkül nem is gondolkodhatunk, hiszen a gondolkodás épen nem egyéb, mint az okoknak és a következményeknek a tapasztalatban való alkalmazása. E célra szükség van a *lélek fogalmára*, melyet *Wundt* az *actualitás* fogalmával helyettesít s ezt a *psycho-physikai parallelismus* elve szerint fejtegeti tovább, oly értelemben, hogy ugyan egy tapasztalat van, de az a tudományos vizsgálódásban a vizsgálat két alakját szüli: egy *közvetettet* és egy *közvetetlent*, mely utóbbi az észrebevés tárgyait subjectiv kapcsolataikban vizsgálja; azaz a lelki folyamatoknak megfelelő physikaiak bizonyára oksági kapcsolatban állanak egymással, de a lelki kapcsolatok tartalmából a physikai semmit sem tartalmaz.

A psycho-physikai párvonalasság így egy önálló *szellemi causalitás* felvételére indít, melyből *Wundt* a természet alaptörvényeihez hasonlóan levonja a fentebb ismertetett hat alaptörvényt.<sup>1</sup>

*Wundt* eme gondolatmenetére a fentebbieken kívül még *dr. Pauer* idézett művében<sup>2</sup> a következő megjegyzések olvashatók. Kérdés, hogy a *lélekfogalomnak* az *actualitás fogalmával* való helyettesítése helyes-e, vagy abból a szellemi causalitást meg lehet-e érteni. Ha ez csak összefoglaló név, akkor csak annyit jelent, mint a *substantializált lélek*, ha pedig nem az, hanem megfelelőleg annak, miszerint az actualitásban feltűnőbben kereshető az ok, mint másféle lelki jelenségekben, azt jegyzem meg én, hogy az actualitásnak ilyen előtérbe tolása némileg elfo-

<sup>1</sup> A lélektan alapvonalai *Wundt*tól, fordította Rácz Lajos.

<sup>2</sup> A lélektan alaptanai. Írta *dr. Pauer Imre*.

gultság a voluntaristikus irányban, annak túlságai felé, a szó szoros jelentésében. Ezen az alapon pedig, mint egyoldalúságon, bajos általános alaptörvényekhez jutni.

Maga pedig a causalitás fogalma *Wundtnál dr. Pauer* szerint is semmit mondó végok, mert csak azt jelenti, hogy olyan psychikai tünetek megmagyarázására, a melyek physiologiailag fel nem világosíthatók, további lelki folyamatok felvétele szükséges. S mik ezek a feltett folyamatok? Egy szó, két szó: *causalitás* és *actualitás*.

Ezért van az, hogy *Wundtnak* a szellemi causalitásból levezetett alaptörvénye *nem fogadható el egyetemes érvényű lélektani alaptörvénynek*. Nem is említve a képzetfolyamatokat magyarázó *associatio-törvényt* és az akaratot világosító *kettős determinatio* törvényét, *dr. Pauer* csak két alaptörvényt hoz összeköttetésbe *Wundtnak* szellemi causalitás czimén előadott elméletével:

1. Az egyéniségtől függő fejlődés törvénye;

2. A folyamatokban való fejlődés törvénye.

Ez két alaptörvény volna s ezek tényleg összeköttetésbe hozhatók *Wundt* elméletével, de kérdés, hogy abból származtak-e. Mert a mily következetesnek látszik a második alaptörvény *Wundt* összes fejtegetéseiből, annyira vitás lehet az, hogy az első alaptörvény más, előbbi munkákból, tapasztalatokból nem következett-e már előbb s mint közfelfogás, nem élt-e már régen *Wundt* előtt.

Mindazonáltal a mesternek a causalitasba való kapaszkodása jó útmutatás arra nézve, hogy ha alaptörvényekhez akarunk jutni, részben physiologiai alapon keresnünk kell a lelki élet terén az *okokat* és *okozatokat*.

Ez indított engem arra, hogy az előbb említett két alaptörvényt, mely ugyan nem egészen *Wundttól* származik, megpróbáljam tovább fejleszteni és a *lélektani alaptörvények újabb elméletét állítsam fel*.

Ebből a célból először azt a két alaptörvényt vizsgálom, a mely *dr. Pauer* szerint *Wundt* szellemi causalitasából következik.

Megvan-e ezekben minden alaptörvény kvalitása, az t. i. hogy annak alapján irányt, korlátot, azaz megszabott teret találunk arra nézve, a mire az illető alaptörvény vonatkozik. Általában megvan.

Ugyanis az említett két alaptörvény irányt ad arra nézve,

hogy a lélek fejlődése és működése mindig egyéni s eszerint a mi egyik egyénre illik, nem mindig illik a másik egyénre is. Továbbá a pszichikai jelenségek nem kész elemekből egyszerűen összetett tünetek és valamelyik fejlődési fokukon nem megrogzított és maradandó tények, hanem perezről-perczre változnak, fejlődnek, alakulnak úgy, hogy nem mindig világos: a jelenség mely tényező következtében miként halad tovább.

És ennyi is bizonyára hasznos útbaigazítás a pszichikai tények kutatójára nézve, de még mindig kevés arra, hogy az ézen alapon megindított kutatás igazi eredményekhez jusson. Azt lehet mondani, hogy az a két alaptörvény csak negatív haszonnal jár, a mennyiben megmondja, hogy a lelki vizsgálódás más irányú ne legyen, de arra, hogy a megszabott keretben aztán mit csináljon az *egyénnel és a lelki folyamatokkal, positive semmi útmutatást nem nyújt.*

Ezért merem kimondani, hogy a tárgyalt két alaptörvény active kévéssel járul hozzá ahhoz, hogy alapjukon a lélektani kutatás gazdag eredményekhez jusson. S ennyiben hiányzik e két alaptörvényből minden jó alaptörvény egyik fő-fő-qualitása.

De még tovább megyek. Nemesak ez hiányzik e törvényekből, hanem főkép az egyéniségre vonatkozó egyenesen *megakadályozója volna*, ha minden tényre következetes szigorúsággal alkalmaznók, *minden másféle lélektani alaptörvény megállapításának.*

Ugyanis világos, hogy minden ember más meg más Minden, de minden egyénről legalább feltételben szükséges ismeret nem áll a lélektan rendelkezésére. Mert akármilyen ismeretet nyújt általában a lélektan, az egyéni lélek megismerése adott esetekben mindig külön és utolsó munkája a psychologusnak, t. i. a sorban.

*Ilyen körülmények között hogy lehetne olyan lélektani alaptörvényt concipálni, a mely minden esetre és egyénre illenék, a mennyiben legalább minden esetre és egyénre nézve adott esetekben irányt mutatna!?*

A másik törvény szintén kevés positiv utasítást nyújtván, t. i. a folyamatokban való fejlődésre vonatkozó, *világos, hogy a lélektani alaptörvények felállításához más alapon, vagy ezt az alapot módosítva kell hozzálátnunk.*

Hogy Wundt módszerét idevonatkozólag megtartsam, azt akarván ezzel bizonyítani, hogy elméletem az ő módszere szerint

is megállja a helyét, nekem is először egy *segédfogalomra* van szükségem. Ezt a segédfogalmat jobban nem tudnám elnevezni, mint *causalitas*. S azért van szükségem az *okságra*, mert úgy a tudományban, mint a gyakorlati életben hasznavehető alaptörvényekhez csak úgy juthatunk el, ha ki tudjuk mutatni, hogy bizonyos okok mindig bizonyos, hozzájuk illő és határozott okokat, következményeket vonnak maguk után.

S most következik, hogy az okságnak elméletembe illő értelmezését nyújtsam. Ezért fordulok a *temperamentum-kérdéshez*.

A temperamentumok kérdése már a görög philosophiában felmerült s tulajdonképen a görög philosophia teremtette ennek tételeit. Semmi közünk most ahhoz, hogy a görögök a különböző temperamentumokat a testben levő nedvek: vér, epe, stb. arányából származtatták. Csak egy itt a lényeges, az t. i., hogy a különböző temperamentumok egy emberi életre, egy egyénre az egész életen keresztül irányadóknak tüntek fel, mint a melyek, leszámítva a kornak, vagy a nemnek módosító hatásait, állandóan szereplő *oknak* vagy *okoknak* a következményei.

Lényeges továbbá szempontunkból az, hogy a temperamentumok tételei egyénekre vonatkoznak, de azokat úgy szólván *typusokba* osztják úgy, hogy ha a megfelelő temperamentum, tehát *typus* tételét valamely egyénre alkalmazhatjuk, akkor már azon egyén ismeretéhez lelki tekintetben rendkívül közel jutottunk.

A temperamentumok tételei tehát nagyon alkalmasok arra, hogy az egyének között általuk bizonyos osztályozást hajtsunk végre s arra is alkalmasok, hogy segítségükkel az egyént már a priori megközelíthessük, a mi megtörténik, ha az egyént valamelyik tétel alá aránylag kevés adat alapján is oda sorolhatjuk.

S mivel a psychologus végeztélja az egyéni lélek megismerése; minden egyénre nézve pedig általánosan érvényes lélektani alaptörvényt, mely pozitív útmatatást is nyujtana, alig lehet felállítani; de a philosophia története kínálva kínál egy módot, mely legalább *typusokra* képes osztani az egyéneket s ezt az osztályozást, ha egyelőre nem kifogástalanul is, állandó okokból tudja jevezetn is egész munkájával közvetíti az útát egy általános emberi lélek fogalmától az egyénig s így eo ipso közelebb vezet az egyénekhez: *annál inkább csodálkozom, hogy a temperamentum kérdése a philosophia, a lélektan történetén olyan meddön huzódott végig.*

Csak a közélet, a közfelfogás ragadta meg a temperamentumos osztályozást s alkalmazza ma is, s ha van oka rá, hogy valakire rámondja pl. ezt: *sanguinikus*, akkor már általában, természetesen az óvatosság ellen sokszor véteve, tisztában van az illető egyénnel.

A kérdés meddőségének okát a következőkben találom. A philosophia, a lélektan történetében majd minden későbbi iskola azzal kezdte, hogy legelőször nullifikálta az előzőket. Már pedig feltehető, hogy valamely iskola elmélete már csak azért is különbözött a másiktól, mert szemlélete más meg más egyéniségekből indult ki s az ilyenekhez tapadt hozzá.

Az előbbiek lerombolása közben az utóbbi iskolák a temperamentum-kérdést kilökni nem lökték ki, de az illető rendszerhez alkalmazva csak úgy tartogatták fenn, mint egy mumiát.

A másik ok gyanánt azt gondolom, hogy a *gyermeki lélek vizsgálása sohasem alkotta az igazán tudományos irányú lélektanak cardinalis pontját*. Ez mintegy derogált neki, úgy, hogy egészen mások a gyermekre vonatkozó psychologia nagy alakjai, mint az ált. tudományos lélektanéi.

Pedig semmi sem nyújthat az igazi psychologusnak hasznosabb tapasztalatokat, mint egy-egy gyermeki lélek ismerete. Mert hiszen igaz, hogy a gyermeki psychologia keveset nyújthat az általános psychológiának, ha az nem genetikus, de viszont az is igaz, hogy a gyermek megfigyelése könnyebb s majdnem kísérlet-számba mehet.

Épen a gyermeki lélek megfigyelése indítaná legelőbb arra a meggyőződésre a psychologust, a mint a kezdődő lelki elemeket figyelné, hogy bár egyén az ember, de úgy az öröklésben, mint a milieuban, a végkifejlődésre nézve *hasonlóságok, közösségek* vannak, melyek szintén közösségeket vonnak maguk után, úgy, hogy az egyének osztályozhatók s a hasonlókra egyaránt érvényes alaptörvények általában felállíthatók.

Ez már ok lett volna, hogy a lélektan története a temperamentum kérdését erre vonatkozólag valahogyan megtermékenyítse.

De hogy a lélektan történetének más mozzanatait is, melyek gondolatmenetemet igazolják, megbolygassam, egyébre is hivatkozom.

A lélektan története a temperamentum-kérdést ugyan békén

hagyta, mint a mely már régen lelki típusokat volt képes megállapítani, de azért ilyenforma hajlandóság, azzal össze nem kötötte, többször nyilatkozott benne.

Igy pl. nagy a gyanúm, hogy az *intellectualistikus lélektan*, habár mint általános érvényű lélektan hivatásával bíró, egyoldalúnak tekintendő és le is járta magát, egy *lelki típus* törvényeit próbálta megállapítani s arra nézve örökérvényű tételekhez is juthatott.

Nem egy embert ismerek s azok közül egyet a legközvetlenebbül, a kire az intellectualis lélektan sok törvénye a részletekben is ráillik s ezt megczáfolhatatlannak tartom.

Igy okoskodhatunk a *voluntaristikus* lélektanról is s a mennyiben az itt-ott kifejeződött, de önállólag ki nem fejlődött *érzelmi* (sentimentalis) *lélektan* *construálható*, arra is illik ez az állítás.

Lehetetlen is feltennünk, hogy a történet folyamán annyi elmélet mind csak elhangzott pusztá szó, a melyik az eredményt semmivel sem gazdagította. Biztosan feltehetjük, hogy egyik-másik lélektani elméletnek abstractióit megindító pontja oly lelki típus volt, a mely különbözött az utóbb keletkezett rendszer kiindulási pontjaul szolgáló *lelki típustól* s így a két rendszer okadatoltan tért el egymástól.

Ezzel a felfogással meg azt látjuk, hogy a temperamentum-kérdés osztályozó jellegének folytatásai vannak lappangólag a lélektan történetében s mindegyik próbában az általános emberi lélektan is újra meg újra nyert, mert mindig voltak azonos eredmények is.

Az eddigiek alapján is bizonyos, hogy a *cholerikus*, *phlegmatikus*, *sanguinikus* és *melancholikus* nevekkel, habár ezeknek a vérmérséklet volt a firmája, a görögök lelki típusokat jelöltek, a mit az is bizonyít, hogy bár a vérmérséklet czime elesett, a világ ilyen karaktereket mindig ismert és ismer ma is.

A mai psychologia a firmát *idegalkatra* változtatta. De ha erre a más psychologiai alapra helyezkedünk is, annál bizonyosabb, hogyha az idegalkatban vannak típusok, a lelki folyamatok fejlődésében annál inkább vannak, már *ez alapján fogva*.

S ha ez úgy van, akkor szemünk előtt áll felvetve a lelki elemek és csoportok, képletek, akárhogy nevezzük ezeket, egymáshoz való viszonya, egymásra való hatása. viszonyuk meg-



állapítása s így a lelki fejlődés *typus-alaptörvényeinek* kikutatása, a mely a lelki élet újabb, konkrétebb, gyakorlatibb alaptörvényeihez juttatna.

Wundtnak szellemi causalitás című elméletéhez köthető egyik alaptörvény: *az egyéniséghez kötött fejlődés törvénye*, tehát vagy így módosul: *a typushoz és az egyéniséghez kötött fejlődés törvénye*, vagy pedig így: *A lélek első sorban typikus, vagy egész típusokra vonatkozó törvények szerint fejlődik.*

Wundtnak módszere pedig ez által egészen érintetlen maradna. A különbség csak az volna, hogy itt nem az elvont, messzeálló causalitás volna az elmélet első segédfogalma, hanem némi speculatioval lelki típusok felvétele, a mi tényleg a görögök temperamentum-kérdésében már felvetődött.

Az alapszempont, a mely szerint a mai lélektan az idegalkatot vizsgálja, 1. *az ingerek iránt való fogékonyság*, 2. *az azokra való visszahatás.*

E tekintetben az idegalkat négy főtypust tüntet fel:

1. Nagy ingerlékenység erős visszahatással.
2. Csekély ingerlékenység csekély visszahatással.
3. Nagy ingerlékenység csekély visszahatással.
4. Csekély ingerlékenység erős visszahatással.<sup>1</sup>

Már az gondolatébresztő e felosztásban, hogy ez idegalkat-típusok pontosan megegyeznek a görögök temperamentum-kérdésében megállapított típusokkal, a mennyiben az elsőben az *epés* (cholerikus), a másodikban a *nyálkás* (phlegmatikus), a harmadikban a *vérmes* (sanguinikus), a negyedikben a *méla* (melancholikus) temperamentumra ismerünk.

Ha bővebben vizsgáljuk az idegalkat-csoportokat, látjuk, hogy az első típusban az *érzelem* és *akarat* emelkedik ki: a ki ilyen, az a közélet *activ* embere; erre a voluntaristikus psychologia szemlélődései illenek. A másodikban az *érzelmi* és akarat oldal gyenge, annál inkább erős lehet a *képzeti*, *értelmi* oldal; erre az *intellectualistikus* lélektan illik. A harmadikra és negyedikre alkalmazható volna egy megszerkeszthető *sentimentális lélektan*, illetőleg a kevés aktivitással bíró harmadikra a közszokásos *passiv* karakter volna ráilleszthető.

<sup>1</sup> Dr. Pauer Imre: A lélektan alaptanai, 15. lap.

Az idegalkat említett négy típusának ezek alapján négyféle *lelki typus* felelne meg, a melyeknek viszont mindegyiknek egy-egy külön lélektani elmélet. S ha ez igaznak bizonyulna, a miről én meg vagyok győződve, vajjon árthatna-e ennek az, hogy az a nagyon modern psychologia okoskodásában visszatér a temperamentumok elavult osztályozásához, sőt azok neveit is emlegetné!?

Azonban mindjárt meg kívánom jegyezni, nem úgy képzelem én ezt a többféle lélektani elméletet, hogy ennek akár ad absurdum folytatásaként, akár tizféle lélektan is keletkezhetnék. Hanem úgy gondolom, hogy az emberek összességében karakteristikusan ki van fejlődve egy pár lelki typus, főkép az *intellectualistikus, voluntaristikus, sentimentalis*; ezekhez hozzászámítva legfennebb a *passiv* typust, előttünk állana *négy főtypus*, melyeknek karakteristikumai az általános lélektan keretében úgy összeállíthatók volnának, hogy mindegyik irányt mutatna az alája sorolható egyéni lélek felderítésére nézve. E typusok négyféle alaptörvényhez vagy alaptörvény-csoporthoz juttatnának, a melyek között volna lassankint az átmeneti formáknak karakteristikus egyének külön tanulmányozása alapján.

Végtelenül gyarapítaná ez a lélektan hasznát. Mert hiába mondjuk, hogy a lélektan pl. a szellemi tudományok alapja. Az emberrel, vagy az emberi társasággal foglalkozó tudományok ebből azért nem indulhatnak ki, mert a lélektannak nincsenek irányadó alaptörvényei. De akkor a paedagogus, a bíró, a politikus stb. egyaránt vehetne direktivákat a lélektan törvényeiből a maga munkájához.

Az *intellectualistikus* lélektan revisio alá kerülve, felállítaná az intellectualis lélektypus szellemi világának törvényeit, fejlődését, nevelését. Ugyane sorsban, elbánásban részesülne a *voluntaristikus* lélektan. (Nem felejtsem, hogy újabban voluntaristikus lélektannak, mintegy szépítgetve ennek egyoldalúságát, nemcsak azt kezdik nevezni, a mely az akarat functióját tartja legfontosabbnak a lelki életben, hanem azt is, a mely a lelki életet olyféle folyamatokban fejlődőnek ismeri, a milyenek az akarat-folyamatokban látszanak. Mert végeredményében ez a kettő egyre megy.)

Kialakulna a *sentimentalis*, sőt a *passiv* typusnak is a lelki élete.

De viszont az összes típusoknak volnának közös eredményei, a melyek az általános lélektani részben az embert általánosan jellemeznék, mint a typustörvények a *typust* s így ezek alapján az egyénre nézve is positiv alaptörvények szólnának.

E típusok felállításának s az ezekbe való egyének illesztgetésének azonban az újabb psychologia szerint akadályok állanak útjában; de véleményem szerint azok mind elháríthatók. Elháríthatók annál is inkább, mert azokat a voluntaristikus alapon fejlődött lélektan emelte; erről pedig kimondható, épen úgy, mint az intellectualistikusról, hogy egyoldalú s nem minden egyénre illik.

S itt főkép két tételt kell kritika alá vennem. 1. *Wundt* szerint csak két lelki elem van: *érzet* és *egyszerű érzelem*. 2. Ugyanesak *Wundt* szerint egyik lelki elem, jelenség, a másinak okául nem szolgálhat, azt elő nem idézheti, létre nem hozhatja.

Ugyanis, ha én ki nem mutathatom, hogy három lelki functio van s ezeknek megfelelőleg ugyanannyi elem, ú. n. *képzeti vagy értelmi, érzelmi és akarati* s hogy ezek egyike, másika a másikra, vagy a másik működésének megindítására előidéző, indító is lehet, tehát vonatkozása szerint *ok*, úgy az előbb felállított lelki típusok szerint való fejlődés nem bizonyítható s így annak az egész lelki életre való értéke, érvénye megsemmisül.

Ha pedig kimutathatom ezt, akkor a különböző idegalkatokkal meg van magyarázva valamelyik lelki *functiónak* uralma vagy vezérkedése s ezzel együtt oly vonatkozások, indítékok, a melyek az egyes *typusokat* egészen elfogadhatóknak tüntetik fel.

Azonban nem akarok olyan naiv lenni, hogy annak bizonyítgassam a háromféle lelki elemet, a ki annak az alapján áll, mert azt hiszem, ilyen psychologus van legtöbb. Csupán egy elmélkedő nézeteit tárgyalom s ez *Wundt*, a ki ebben a tekintetben is a legfőbb irányadó.

*Wundt* két lelki elemet különböztet meg, ú. m. *érzetet* és *egyszerű érzelmet*, de említett könyvének folytatásában nála is feltalálható a három lelki functio, az igaz, hogy az akarat a kedélymozgalmakba olvad bele.

De viszont *Wundtnál* más helyen azt is olvassuk, hogy a gondolkodás maga is legmagasabb fokon az akarati mozzanatban jelentkezik. És mégis az akaratot, mint önálló lelki functiót nem ismeri el a §-ok közt. Hogy egyeztethető össze az itt felmerülő ellentét?

Különben is mondhatná valaki, hogy a lelki *functio* és *elem* nem mindegy!

Az igaz, hogy a lelki *functiót* a lelki *elemtől* meg lehet különböztetni, sőt ez szükséges is. De ez nem változtat a dolgon.

Fel kell tennünk ugyanis, hogy a mivel valamelyike e három *functiónak*, a fejlődés közben legelőször nyilvánul, tehát fejlődésnek indul, az a kezdetleges forma arra a lelki *functióra* nézve lelki elem. Ha tehát valamelyik lelki *functio* később lép is fel, mint a másik az emberi lélek fejlődésében, úgy is e felépésnél ott található az illető lelki elem is.

De leginkább eligazítanak e kérdés vitájában a gyermek-pszichologiai vizsgálódások eredményei. Ezekből tudjuk, hogy a megszületett egészséges gyermeknek idegrendszerében ott van össze-visszaságban mind a három lelki *functióra* való képesség és a fejlődés ez együtteségnek *differentiálódásával* kezdődik.

Mi lép ki legelőbb az össze-visszaságból: az akarat-i mozzanat, vagy az érzelmi, az *vita* tárgya lehet. Csak az bizonyos, hogy legkésőbbre az *érzet*, tehát az *intelligentia* magva. Az egész emberi fejlődés azt bizonyítja, hogy akarat és érzelem előbbi lelki elemek, mint az *érzet*. Minden egészséges gyermek kised korában okvetetlenül *activ*. Hiszen a természet oly vonásokat, ösztönöket oltott az emberbe, hogy azok külső inger nélkül is cselekedtetik az embert.

Különben hogy volna biztosítva a lét fentartása? Midőn a gyermek ösztönében a *nemnek* összesített akarata működik, midőn tehát a testi szervezet okaiból folyó spontan mozgásokat végez, azt úgy tekinthetjük, mint a legelső *akarat-i elemet*, t. i. az ilyféle mozgást vagy a legegyszerűbb okból való tevést.

*Compayré* nagy tapasztalatai és tanulmányai alapján határozottan is állítja, hogy a kis gyermek lelke legelőször, az első időkben állandóan az *activitas* útján, tehát mozgások útján nyilatkozik. Más jelei az ő lelkének kezdetben egyáltalán nincsenek is.

Hogy ne volna akkor az akarat önálló lelki elem? ! Az után bizonyos, hogy az akarat lassanként a nemes érzelmek és a józan értelem kormánya alá kerülhet s akkor van valami tény is abban, hogy viszont a gondolkodásban is van akarat-i *functio*. Ezen túl egyik okvetetlenül hathat a másikra.

Vannak azonban a gyermekekre vonatkozó lélektan tanulmányozói közül olyanok is, mint a magyar *Donner*, a kik az

*érzelmi functiót* tartják először föllépőnek, a mit szintén támogat az a tény, hogy idegen világba cseppen a gyermek, mely benne legelőször is azt kelti fel, hogy jól vagy rosszul érzi-e magát.

Van tehát érzelmi functio is már akkor a gyermekben, a mikor még távolról sem lehet arra ráfogni, hogy érzethangulat volna, a mit, mint az érzelmi functio első elemét szokás feltüntetni.

Melyik lép fel először, az akaratí functio-e vagy az érzelmi-e, azt nem vitatom. S az kérdésünkre nem is lényeges.

Az említett és jó részben okadatolt tények csak arra engednek következtetést, hogy sem az érzelmet, sem az akaratot nem lehetne leszármaztatni csupán az *érzetből* sem.

Már maga az, hogy a fejlődés első foka a gyermeknél a *differentiálódás*, az érzékek körében is, mutatja, hogy a megszületett gyermeknek mindjárt nincsenek más lelki functiók leszármaztatására alkalmas érzetei.

Az érzetre s annak nyomában járó képzetre való képesség némely emberben nem is erősödik meg soha. Az ilyennél a természet által beleoltott *akaratí* és *érzelmi* törekvések végkép uralkodókká válnak. A legtöbbször a maga idején és módján lép fel és erősödik meg az *intelligentia* magva, uralkodóvá lesz az érzelmek és törekvések között s művelté teszi az egyént.

Nem is emlegethetnők, hogy az emberiség civilisatióra tör, melynek csillaga az *észszerűség*, ha lehetetlen volna, hogy a képzet, az ismeret, az értelmi oldal. mint ok akár vonatkozás útján, szerepelhet az érzelmek és törekvések létrehozásában, azaz azokat nagy mértékben módosíthatja, irányíthatja.

Hogy az intelligentiának ilyen indító ereje, hatása van, azt az is bizonyítja, hogy sokszor képes a természeti vágyakat, sőt ösztönöket legyőzni s uralmát így biztosítani, noha ilyenkor az érzelem is támogatja. (Barátok, apácák, papok !)

Ha pedig az értelem hathat az érzelem és akarat irányítására és pedig okbelileg, úgy ezek is hathatnak az értelemre. Pl. a merengő hangulata milyen képzet-folyamatokat idéz elő! Erős akarattal milyen szorgalmas és értelmes lehet az ember!

Megállapítható ezeknek alapján, hogy háromféle lelki functio és lelki elem van s ezek közül egyik-másik vezérkedhetik egyik-másik egyénben. különösen ha az egyén arra idegalkat szerint disponálva van.

Lelki típusok tehát lehetségesek.

Ez kiderítettven, feltehetem, hogy egyik egyénnek idegalkata, körülményei, nevelése szerint az *értelmi mozzanat* a fő a lelke működésében, az uralkodik a többin; a másíknál az *érzelmi* s a harmadíknál az *akarati* mozzanat, úgy, hogyha e három lelki típusnál a háromféle mozzanatnak aránya, a vezérekedő mozzanat s annak ehhez képest uralkodó szerepe ki van mutatva, különböző eredményre jutunk egyik-másik típusnál s e különböző típusok mindegyike az egyénekre inkább alkalmazható lélektani alaptörvényekhez juttat bennünket.

Hiszen nemcsak az teszi ezt elfogadhatóvá, a mit egyszerűen az idegalkaton értünk, hanem az egyes lelki functióknak az agyvelőben való és sokféleképen bizonyított, némileg helyhezköttöttsége is. S erre a szempontra vonatkozólag nem kell egyebet feltennünk, mint azt, hogy az agyvelő minden részében nem épen arányosan fejlődik s minden részében nem egyforma erős energiát képvisel.

Ezen gondolatok akkor indultak meg bennem, a mikor tapasztaltam, hogy *Herbart* idézett elmélete általában hitelét veszítette s az a fentebbiek alapján is okadatolt, holott az én egyéniségemre vonatkozólag lényegében igaz.

*Herbart* elmélete már lejárt dolog a mai időben, de ha gondolatmenetem szabatos és igaz, a miről erősen meg vagyok győződve, akkor feltámadott, mint egyik lelki típus törvénye. S én ebből is erőt merítetek. S ha sikerül őt rehabilitálnom, köszönöm neki, hogy az ő paedagógiájával való foglalkozás, találkozáva egyéniségemmel, volt gondolataim embryoja. S ezt a legmodernebb, de többnyire szavak után szaladgáló psychologia korában sem szégyenlem.

Részint lélektani alaptörvényekül, részint az ilyenekhez való útmutatásra gondolatmenetem alapján a következő tételeket kötelességem felállítani.

1. Általános törvényül, minden egyénre egyaránt vonatkozólag kimondhatjuk, hogy *a lelki fejlődés folyamatokban történik, úgy azonban, hogy az egyén idegalkata, körülményei, nevelése stb. szempontja szerint a folyamatokban valamelyik lelki functio vagy elem vezérlő szereppel bírhat.*

2. A szerint, hogy valamely egyénben az értelmi, érzelmi vagy akarati functio vezérekedik-e, vagy kiválóképen egyik sem,

egyelőre négyféle lelki típust különböztethetünk meg, ú. m. *intellectualistikus, sentimentalis, voluntaristikus és passiv típusokat.*

a) Az *intellectualistikus* lelki típus fejlődésének alaptörvénye az, hogy abban az értelmi működés az irányadó; az indítja s legtöbbször az határozza meg az érzelmeket és cselekedeteket.

b) A *voluntaristikus lelki-típusban* az akarat a fő, mely az értelmet s néha az érzelmet is képes igájába hajtani. Egyéne míg műveletlen, szertelenségekre hajlandó, ha kiművelődik, a közélet *actív* embere.

c) A *sentimentalis lelki típusnál* az érzelem vezet. Az ilyennek az élet hangulat.

d) A *passiv lelki típusnál* egyik functio sem emelkedik vezérkedésre. Ennél bizonyára kevés energiára van berendezve az idegalkat.

3. A lélektan ejtse módját, hogy ezen lelki típusokat a legélesebb határvonalakkal válaszsza el egymástól és esetleg sok tapasztalat alapján állítsa fel az átmeneteket, mert ide vonatkozólag alaptörvény, hogy

tekintve a világ és külön az emberi élet berendezésének hasonlóságait; tekintve hasonló emberi minőségünket s így az öröklés hasonlóságait; tekintve általában a lélekfejlődés kiinduló pontjainak, valamint az azt fejleszteni segítő eszközöknek hasonlóságait; a lélek terén úgy találhatók fajok, nemzetek, típusok, családok, mint az *ethnographiai és etnologiai, első sorban külső jelek alapján* indított felosztásban.

Így érintkeznek a tudományok s felosztásaik rendesen kölcsönösen találkoznak is.

4. A folyamatokban való fejlődés törvénye minden egyénre nézve *a priori* áll. Alkalmazhatók továbbá minden egyénre az illető lelki típus törvényei általában, a melybe az illető egyén belesorolható, de a három lelki functio combinatiója mindig vagy rendesen különös vonásokat is hoz létre az egyénben s annak külön tanulmányozása mindig legutolsó feladata a *psychologusnak.*

5. E munkában mindig majdnem annyi tere lesz a *speculationnak*, mint a *tapasztalatnak.*

\*

Az itt előadottak első sorban gondolatébresztők, de leg-  
alább részleteikben, hiszem, meggyőzők is.

Eredményül egyebek között azt is szeretném, ha a szak-  
értők figyelme az itten előadott és megoldásra váró nagy felada-  
tokra irányulna, oly felfogással, hogy a megoldás nem lehetetlen  
s hogy a lélektannak világos alaptörvényekre kell törekednie, a  
melyek nemcsak a papirt töltik; mert nem az a tudomány,  
melyet csak a cathedrán ismernek, hanem az az igazi, a mely-  
nek a gyakorlati életben is hasznát veszik.

*Dr. Baló József.*



## A SOCIALISMUS ÉS A SZÖVETKEZETI MOZGALOM.

A nélkül, hogy szószerint vennők Heine szavait, a ki kiemelte a propaganda embereinek „gyanakodó, irigy természetét, melynek szüksége van arra, hogy szünetlen actióban legyen, máskülönben halálos ellenségeskedéssé fajuló éles vitákba és keserű disputákba vész“ — constatálható az az egy tény, hogy a socialista politikai pártokat ma már mindjobban elárasztják s bennök mindinkább túlsúlyra emelkednek a „bourgeoisie“ tagjai. Hasonló ez a jelenség ahhoz, mint a mikor a mult században a nemességet láttuk a francia forradalomhoz protagonistákat szolgáltatni.

Különösen tapasztalható ez, mióta a német socialdemokraták kizárták kebelükből az anarchistákat, a kiket ép oly veszedelmeseknek ismertek fel magokra nézve, mint magát a capitalismust. Az 1899-diki párisi socialista congressuson a munkások száma már csak felét tette a jelenvoltaknak, s magának a francia kamarának a socialista csoporthoz tartozó 36 tagja közül csak 14 a volt vagy jelenlegi munkás.

Ismeretes, hogy a mi magát a socialdemokrata párt programjának alapkérdéseit illeti, így egyebek közt a nyolczórai munkaidőt, ezekre nézve magok a vezérek között sincs teljes megegyezés. A socialista iskola hagyományainak „doctor angelica“, Kautsky maga elismeri, hogy a bourgeois társadalomban egyedül a tíz órai munkaidő alkalmazható az egész munkásvilágra, míg ezzel szemben Lafargue hiszi azt, hogy a jövő társadalomban, hála a gépek tökéletesedésének, csak két-három órát kell majd dolgozni. Némely socialista azonban föltétlenül kiterjeszthetetlennek tartja a nyolcz órai munkaidőt a mezei

munkásokra. A mi pedig a bérminimum kérdését illeti, Molkenbuhr, a kérdés előadója a legutóbbi congressuson, teljes lehetetlenségnek véli minden országra nézve egyöntetű bérmagasságot érni el.

A mi az angol munkásosztályt illeti, ezeknél szó sincs a kapitalista rendszer megdöntéséről, hanem csak arról, hogy e rendszerből magok is a lehető legtöbb előnyt és hasznot húzassák a szervezkedés és a sztrájkok segélyével. A trades-unionok huddersfieldi legutóbbi congressusán szóba sem jött a termelési és értékesítési eszközök sosialisálása, dacára az angol socialdemokrata, Hyndmann e miatti támadásainak a trades-unionok ellen. Ez utóbbiak előtt a socialista politikusok régóta nem egyebek demagogoknál és utopistáknál.

Mi több, legújabb időben még az anarchista forradalmárok is megtámadják revue-ikben a socialdemokratáknak például a „trust“-ökkel szemben elfoglalt álláspontját. A mint mindenki tudja, a socialista elmélet azt tartja, hogy el fog jönni a pillanat, melyben a közönség és a nép követelni fogja a kapitalista részvénytársaságok átalakítását nemzeti és állami üzemekké. Ekkép az állam nemcsak termelőjévé, de kicsinybeni eladójává válna a kőszénnek, petroleumnak, czukornak, szesznek is, mint a dohányynak s az egyesek által elért óriási nyereségek így az államra és a közre háramlanának vissza. Már most a socialisták nemzetközi congressusa eddig úgy tekintette a „trust“-öket, mint szükséges fejlődési fázisát a dolgok e természetes rendjének, mint egy elkerülhetetlen lépést a cél eléréséhez, s azért egyenesen előírta a socialistáknak, hogy ne emeljenek törvényhozási úton akadályokat a „trust“-ök keletkezésének, dacára az Egyesült-Államok közvéleményében e miatt támadt forrongásnak, mert a trustök elleni törvényes intézkedések retrograd lépést jelentenének, holott tökéletesen elegendő, ha a trust-öknek vagy kartelleknek nevezett kapitalista nagy-vállalatokkal szemben hasonló erejű munkásszervezetekkel veszik fel a harcot, melyek képesek a munka érdekei megvédésére. Úgyde az anarchisták nem osztják e nézeteket, ők a trust-ökben nem is csak az állam-socialismus, de az állam-capitalismus eszközeit látják, úgy a mint ma Oroszországban például Witte pénzügyminister gyakorolja. Szerintük a marxisták logikája erősen sántít, mikor ők a jelen társadalom bajainak főforrásait egyfelől abban látják, hogy a

tőkék kevesek kezeibe halmozódva föl, a nagy tömegek lassankint elproletarizálódnak, s másfelől annak orvoslását nem a vagyon nagyobb szétoztásában keresik, hanem szintén csak egyetlen kézbe — az állam, illetőleg az annak igazgatására választottak kezébe való koncentrálásban. Már előre elképzelik magukban, hogy a választási versengések mily méreteket fognának ölteni ily körülmények közt, s mennyire kiélesednék még a jelenlegi gazdasági verseny hasonló állami budgettel szemben.

Nem fontosság nélküli az a jelenség sem, hogy míg a párisi socialista congressus valósággal nekirentott minden gyarmati politikának s szónokai közül a hollandi Van Kol, ki sokáig lakott Jávában, megdöbbentő színekkel ecsetelte honfitársai gazdagodási módjait a gyarmatokban, míg Hyndmann, Burrow, Pete Curran lángoló szavakkal ostromozták ezer és ezer angol munkás nevében a búrok elleni rablóhadjáratot s az imperialismus minden bűneit, addig az angol Fabianisták majdnem kivétel nélkül hívei az imperialis politikának.

Végre rá kell még térnünk a socialista pártok belviszonyaiban az utóbbi időben bekövetkezett jelentős fordulatokra is. Angliában a socialisták általában a helyhatósági és általános választásoknál a szabadelvűekkel tartanak; ép úgy Németországban is. Bajorországban a socialisták Vollmar vezetése alatt a Landtag-választásoknál a klerikálisokkal küzdöttek egy sorban. Mindketten ugyanazt a ezélt tüzték maguk elé: az általános szavazatjog kivívását. Franciaországban radikálisok és socialisták a második választásnál pactumot kötöttek, vagy pedig a meghódított municipiumok közös vezetésében állapodtak meg. Mi több: Bordeauxban a guesdisták, kik programm tekintetében a legszigorúbbak, magukkal a royalistákkal pactáltak, hogy kiűzzék az opportunistákat a bordeaux-i községtanácsból s helyettük átvegyék a város ügyei vezetését.

Minde taktikázások kényszerítő okai egyébiránt nyilvánvalók. Például Németországban a socialisták azon alternativa előtt álltak, hogy vagy tartózkodjanak a választástól, vagy pedig a liberalisokra, a kapitálista „bourgeoisie“-ra adják szavazatukat. De a tartózkodás komoly veszélyeket rejtett magában, mert a Junker-többség mindig készen áll arra, hogy drákói törvényeket szavazzon meg, a socialistáknak tehát fontos érdeke fűződött ahhoz, hogy sakkban tartásukra ellenfeleik minél nagyobb számát

juttassák a törvényhozásba. Így a Landtag-választásoknál a socialistáknak kezdetben tiltott, később elnézett, sőt megengedett részvétele utoljára egyenesen kötelezőnek nyilvánított a vezetőség által még a párisi nemzetközi congressust megelőző mainzi congressuson is.

De legnevezetesebb momentum volt e téren a socialista vezér, Millerand tárczavállalása a Waldeck-Rousseau ministeriumban, a Dreyfus-ügy következményeként, a mely is ürügyül szolgált a függetleneknek megízent harczra. Hiába jelentette ki Kautsky, a nagy marxista theologus, lapjában, a „Neue Zeit”-ban, hogy „ezek az emberek (értsd: a ministerialis socialisták), ha a reformatio idejében éltek volna, a protestantismus diadalát látták volna abban, ha egy protestáns helyet foglal a bibornokok collegiumában”. Azért mindinkább elfoglalja a spártai socialismus helyét az athéni socialismus. Ma egy független socialista már csak meggyőződésben különbözik más képviselőktől. Nem úgy, mint a marseille-i congressus idejében, 1879-ben, a mikor a socialista agitatio és a politikai bizalmatlanság kimondotta, hogy minden megválasztott socialista lemondását datum kikötése nélkül kell hogy a pártbizottság rendelkezésére bocsássa, sőt fizetését is ennek kezei közé köteles szolgáltatni, míg a bizottság egy szerűen bizonyos összeget rendel szükségletei fedezésére.

Azóta ugyan a németek megkisérelték kiterjeszteni a congressusok működését s állandóvá tenni a socialista pártok érintkezését egy Brüsszelben, a Maison du Peuple-ben székelő nemzetközi titkári hivatal és 10,000 frank évi budgettel ellátott interparlamentaris bizottság útján, melynek feladata az előző congressusok határozatait, ha lehet, végrehajtani, az összes államok gazdasági és politikai mozgalmait fölötti információkat összegyűjteni s a nagy napi kérdések tárgyában manifestumokat bocsátva ki. egyöntetivé tenni a socialista pártok törvényhozói működését a parlamentekben, összegyűjteni a socialismusra vonatkozó okmányokat s előkészíteni a jövő congressusokat. Ámde, hogy mily eredménnyel, mutatja az, hogy a legutóbbi párisi congressuson Viviani egész tisztaságában fejtette ki az opportunista socialismus teoriáját. Ez a theoria, ép úgy, mint Jaurés politikája, nem egyebet czéloz, mint elborítani Franciaországot socialista választóbizottságokkal, autonom foederatiók czíme alatt, tekintettel az 1902-iki választásokra, hogy az új kamarába győzedelmesen

vonulhassanak be, s elég erős párt fedezete alatt arra, hogy a hatalomból mind nagyobb részt biztosíthassanak maguknak. Ez okból akarják lerázni magukról a túlélt szekták nyügét, s törekvéseik eddigi sikere mellett az is tanuszkodik, hogy a Bourbon-palotában már csak elenyésző kisebbséget találnak magukkal szemközt. 36 socialista képviselő közül csak öt van Guesdista és nyolcz Blanquista, a nép általi direct törvényhozás program-jával lobogóján.

Ez a csoport míg egyfelől, hogy a guesdistákat túlcizitálja, az általános sztrájk jelszavát írta zászlajára, másfelől mindinkább a szövetségi eszme felé fordul, hogy ennek híveit a socialismus táborába csábítsa. De kérdés, nem-e ép ellenkező lesz az eredmény s nem a szövetségi törekvések fogják-e szolgáltatni az éket a socialismus szétrobbantására? Legalább úgy az angol, mint a német syndikátusok, melyeknek maga Bebel is a vallási és politikai semlegességet prédikálja, valamint a francia syndikátusok is érzik, hogy a gazdasági harcban erős szervezkedésre van szükségök, s ezt csak úgy érhetik el, ha távoltartják a politika bomlasztó elemeit szervezetüktől. Ez a független és autonom szellem félreérthetlenül nyilatkozott meg a kamarák szövetségének mult év július 5-ikén és 8-ikán Párisban tartott congressusán is, mely erőlesen utasította vissza Jaurésnek azt a felhívását, hogy a gazdasági actiót a politikaival párhuzamosan indítsák meg. Kimondotta a congressus, hogy nem esatlakozik semminemű politikai iskolához s nem vesz részt a nemzeti és nemzetközi congressusokon. Így válik külön mindjobban a „bourgeois“ socialismus a munkás-socialismustól, a kormányképes socialismus politikája az osztályszellem socialismusától.

A szövetségi eszme első úttörője, Owen, a „józanész patriarchája“ — a mint nevezni szokták — mint tudjuk, abból indult ki, hogy minden baj a termelők, a munkaadók és munkások közti versengésből ered, s ennek kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy az orvoslást a rendszeres cooperatióban, vagyis a munka szervezésében kell keresni, oly módon, hogy minden erő kifejtés szabályoztassék és rendeztessék. Hogy magának a munkások közt is híveket szerezzen, hozzátette azt is, hogy célja őket kiragadni a közvetítők karmai közül, kiknek érdekében áll fentartani a meggyökerezett szokásokat, melyeknél fogva őket magukhoz lánczolva tartják.

Owen eszméi hálás talajra leltek hazájában. Még ma is első sorban az angolokra kell rámutatnunk, mint a kik a szövetségi actiót igen magas fokra emelték a munkaszervezés és az elsőrendű szükségleteket képező cikkek elosztása szempontjából. Csak a manchesteri Wholesale-t kell itt említenünk, mely 1100 szervezetet egyesít maga körül.

A francia socialista Benoit Malon ugyan azt állítja, hogy az angolok megcsontították a mester eszméjét, mikor a cooperatiót cél gyanánt tüzték ki, holott az csak eszköz lehet; de ilyen kifogások nem ronthatják le az angol szervezetek tökéletes szervezeteit és szép eredményeit. A fentemlített Wholesale például ipari és kereskedelmi szempontból a legjobb, a mi létezik Európában.

Igaz, hogy a különböző érdekekből támadó szervezetek versenyt nem lehetett leküzdeni Angliában sem. Így az angol polgári osztály is alapított bizonyos szervezetek érdekében, mint a hadsereg, tengerészet, polgári közszolgálat, ragy polgári szervezeteket, melyek jelentékeny számú klientelát egyesítenek magukban, p. o. az állami alkalmazottakat és családjaikat, a melyeknek czéljaként az, hogy olcsón vásároljanak.

Franciaországban a fogyasztási szervezetek az 1867-iki júliusi törvény által szabályoztatnak, melyet újabban az 1893-iki augusztusi törvény módosított, megkövetelve, hogy minden szervezet tőke-jegyzését közjegyző előtt jelentse be. És ennek dacára érdekes tapasztalni, hogy ma már kevés szervezet van, melynek ne lennének segélypénztárai. Némelyek az elhalt tagok özvegyeinek, élettársainak, árváinak adnak természetbeli vagy pénzbeli adományokat, szintűgy munkanélküliség vagy betegség eseteiben, mások nyugdíj-pénztárakat létesítettek, vagy sztrájk-alapot teremtettek. A francia Égalitaire is 800 frankot ad évenként sztrájkolóknak. És méltó kiemelni, hogy az ily módon juttatott pénzeszközöket a tagok és hozzátartozóik nem kell, hogy környölletességi cselekedetnek tekintsék, mely lealázza őket, hanem úgy tekintik, mint az emberi tulajdonságok legnemesebbikét, az egymással való solidaritást. A kedvezményezett látja, hogy ő is egy nagy családnak képezi tagját, melyben egymásnak segítséggel és támogatással tartoznak. S ez őt jóvá és erőssé teszi, az erkölcsi nevelés átnemesítő erejével.

A fogyasztási szervezetek mind nagyobb térfoglalása a közve-



títő kereskedelem háttérbeszorításával azonban szükségképen vezet különféle termelő szövetkezetek alakítására is. Így jöttek létre — a táplálkozás lévén a szövetkezeti társulás egyik főcélja — oly vállalatok, mint a jurai sajttermelő szövetkezetek, a harfellingeni tejszövetkezet Belgiumban stb. Természetesen, mert a szövetkezeteknek üdvös hatását a munkás népességre épen az mutatja, hogy valahányszor valahol egy munkás fogyasztási szövetkezet létrejött, a kereskedők rögtön kénytelenek voltak leszállítani áraikat.

Leszámítva ezt a tisztán mechanikus hatást, a termelés és fogyasztás organikus kiegészítése a szövetkezetek kereteiben még mindig megoldásra váró problema.

Önként értetődőnek látjuk, hogy a termelő szövetkezeteknek ellenőrzési jog volna adandó a fogyasztási szövetkezetek fölött, azok mérlegeinek hitelesítése szempontjából, a nélkül, hogy ez a jog hatalmat adna nekik arra is, hogy beleavatkozzanak az illető egyesületek technikai és adminisztratív ügyeibe. De mindenestre a socialista szövetkezetek jövője csak akkor lehet biztosítva, ha a fogyasztási szövetkezetek eléggé megizmosodhatnak arra, hogy erőteljes és virágzó termelési szövetkezeteket bocsássanak ki magukból, s egyúttal oly erkölcsnevelő hatással működnek, melylyel a viszonyok mai állásához képest minden lehető erkölcsi reformot képesek megvalósítani.

Egy ily értelemben felfogott gazdasági szervezkedés előnyei szembeötlők. Ha a szétszórt és összefüggés nélküli szövetkezetek közt harmonikus kapocs jő létre, akkor a capitalista termelőnek és szállítónak többé semmi helye nincs a gazdasági munkában, szerepét átveszik a munkástermelő szövetkezetek, melyek nem speculálnak a piacra, az eladási ár az előállítási ár lesz, tehát minden alku becsületes. Az árúk minősége sem lehet oly különféle, mert hiszen egy forrásból erednek s a kis szövetkezeteknek nem lesz miért aggódniuk, hogy leverjék az árakat, mert hiszen a föltételeket magok az egyesületek állapítják meg. A bevásárlási szövetkezetek elő fogják készíteni a helyenként fogyasztott cikkek pontos statistikáját, hatalmas tőkéket fognak mozgásba hozni, melyek nagy üzleteket tesznek lehetővé. Így az angol szövetkezetek üzletforgalma már is milliárdokra megy; nagy tőkék fölött rendelkeznek, melyekből gyárat építenek, hajókat tartanak fenn, szükség esetén vasútvonalakat létesítenek

s mindezt annál könnyebben, mert a kereskedelmi rendszer a hitelen alapul.

A szövetkezeti mozgalom újabb fázisát azonkívül a socialista szövetkezetek mult év július 7—10-én tartott első nemzetközi congressusán nyilvánult azon törekvésben látjuk, hogy szemben a nemzetközileg szervezkedett ipari, kereskedelmi és bankvállalatokkal, a munkások is megvessék a szövetkezeti eszmén nyugvó nemzetközi egyetértés alapjait. Érdemes vizsgálni, hogy mily határig lehetséges ez, ha nem akarjuk az Internationale hagyományait feltámasztani, a mire pedig a congressus szónokai közül is számosan czéloztak.

A szövetkezeti mozgalom elszigetelése az activ politikai irányoktól bizonyos határig lehetséges tán, de azontúl nem megy. Képzeljünk egy reactionarius községtanácsot, mely a munkáosztály ellensége s egy nagy többség által támogatott reactionarius kormányt, mely szintén ellensége a munkásoknak. Egy egyszerű gabonavámemelés, mely 24 óra alatt megszavazható, vagy más élelmi czikk vámjának emelése nem elegendő volna arra, hogy minden előny füstbe menjen, a melynek elérésén a fogyasztási szövetkezetek válllvetve talán évekig dolgoztak?

Ezek a tekintetek lebegtek a francia congressus szemei előtt is, mikor Jaurés indítványára elfogadta, hogy a congressus kebeléből felhívás intéztessék az összes szövetkezetekhez oly czélból, hogy a socialismushoz csatlakozzanak s tegyék magukévá a pártcongressus által formulázott lényeges elveket. Együttal pedig, hogy a socialista pártok tegyék köteleességévé tagjaiknak a socialista szövetkezetekbe való belépést. Az e határozatok hozatalában közreműködő, s szavazatukkal a congressuson részt vett államok a következők: Olaszország 400 szövetkezettel, Spanyolország 83-mal, Magyarország 2-vel, Amerika 1-gyel, Hollandia 1-gyel, Belgium 3-mal, továbbá a francia északi foederatio (19 egylet) s az ardennesi foederatio (19 egylet).

A párisi socialista szövetkezeti congressus ugyanakkor felszólította a parasztokat is arra, hogy földművelői syndicatusokat socialista alapokon létesítsenek, elismerve, hogy ez az egyesületi forma, ha socialista elveken alapszik, a capitalista termelés mai anarchiája mellett alkalmas komoly javulást előidézni a munkások helyzetében, habár nem mulasztotta el hangsúlyozva kiemelni, hogy a szövetkezeti eszme csak eszköze a munkás-



osztály fölszabadításának, de teljessé ezt csakis a termelés eszközeinek sosialisálása teheti.

Azon statutum-tervezet főbb elvei, melyet a socialista fogyasztó szövetkezetek szervezetére vonatkozólag a congressuson terjesztettek elő, a következők:

1. A szövetkezet célja a szövetkezeti tagoknak jó minőségű és teljes súlyú czikkeket s árukat szolgáltatni.

2. Tagjai hasznára és a munkások fölszabadítására szolgáló minden hasznos működés érdekében a fogyasztási kiadásokból megtakarításokat eszközölni.

3. Taggá csak az igazgatótanács szótöbbséggel hozott határozata alapján vehető fel bárki.

4. Az igazgatótanács tagjainak megbízási ideje, melyet a törvény hat évre szabott meg, tekintettel az állandó vezetéstől várható előnyökre, fentartatik, de ugyanolyan módon, mint az igazgató-tanács, egy évenként felújítandó felügyelő-bizottság is választatik.

5. Az üzleti felesleg a terhek levonásával akkép osztatik fel, hogy 50 % a propaganda céljaira jusson, 50 % pedig a tagok közt osztassék fel vásárlásaik arányában.

6. A szövetkezetbe belépő kell, hogy a munkáspárt programjának legyen híve.

7. Az igazgató-tanácsosok működése díjaztatik a szövetkezet tehetségei arányában, a nélkül, hogy sinecurák teremtenének, mert az elv az, hogy minden munka jutalmat érdemel s nem volna méltányos, hogy egyesek fáradozzanak egy gazdag és hatalmas egyesület érdekében, a nélkül, hogy kárpótlásra tartsanak igényt.

8. A bevásárlás úgy történik, hogy az év minden oly szakában, melyben egyik vagy másik czikkre kötés történik, az egyesületek központi szövetkezetük titkárságához beküldik a kívánt árú mennyiségének, minőségének, árának, szállítási módjának stb. megjelölését. A központi szövetkezet megbízáttal azzal, hogy a gyárosokhoz körlevelet intézzon a szükséges mennyiségre s egyéb adatokra vonatkozólag, hogy ezek föltételeiket megszabják. Mihelyt a válaszok beérkeznek, az egyesületek delegáltjai összeülnek, megalatolják a kínálgató előnyöket s előzetes megegyezés után értesítik illető igazgató-tanácsaikat a tett ajánla-

tokról. Mivel csupán egy bizottság összeülése nem elegendő arra, hogy a beszerzés alapjait meghatározza, célszerű, hogy a központi szövetkezetek olymódon legyenek alkotva, hogy a termelés és fogyasztás szorosan összefüggő működését harmonikusan szabályozhassák. E végből a központi szövetkezeteknek geographiailag kell elhelyezkedniök, mindeniknek rendelkezésére állván egy szövetkezeti laboratorium, a különböző vidékek tartományaiból egy mintagyűjtemény s egy statisztikai és tudakozó-intézet. Mindennek célja pedig a közvetlen termelést segíteni elő s közvetkezésképp a közvetítő kereskedelmet kiszorítani, a mi annál könnyebb volna, mert az árak előre meg lévén szabva statisztikai módszerrel az évi termés arányában, minden gyanús árú ki volna küszöbölhető.

9. Egy francia socialista szövetkezeti kamara teremtessek Páris székhellyel, melynek az összes vidéki szövetkezetek tagjai lesznek. E célra egy fejlesztési alap alakítandó, hogy a központi szervezet biztos alapokra legyen fektethető. A jegyzés eltöröltetik s e helyett a fiókszövetkezetek tagjainak küldendő havi vagy heti számla lép életbe; továbbá gyűjtések, adományok.

10. A szövetkezeti biztosításügy eszméje.

11. A szövetkezetek részvétele a választási mérközésben.

12. Kimondandó végül, hogy egyelőre minden községben csak egy fogyasztási szövetkezet létesüljön s fiókjai csak lassankint, annak felvirágzása arányában alakulhassanak, mert félő, hogy ha 4—5 éven belül ugyanegy helyen több szövetkezet is alakul, azoknak versenye még végzetesebbé válhatik, mint a kereskedelmi verseny.

Teljes figyelmünket hívja ki e programmban annak némely olyan pontja, mely megalkuvást látszik mutatni a merkantilismus legpraegnansabb eszméivel, világos ellentétben a classikus socialismus tanaival. Ilyen az igazgató-tanácsosi állások rendszeres javadalmazása s azoknak lehető állandósítása. Valóban az volt eddig a gyakorlat a legelőkelőbb francia szövetkezeteknél, hogy igazgatóikat 18 hónapra választották, s 18 hónap eltelte után, ép mikor legtöbb szolgálatot tehettek volna, bizonyos ál-demokratikus jelszavak ürügye alatt, visszaléptették őket. Az új igazgatóknak előlről kellett beletanulniok hivatásukba, s mikor aztán annyira vitték, hogy alapjában megismerkedtek az ügyekkel, akkor osztottak elődeik sorsában. Ez volt némileg oka annak is, hogy

némely szövetkezet nem fejlődhetett elég gyorsan, a miért Belgiumban czélszerűnek találták az újrávalaszthatóságot kimondani.

Aggályos sok tekintetben a tiszta nyereség 50<sup>o</sup>/<sub>o</sub>-ának a socialista propaganda czéljaira fordítása is. Nem szabad feledni, hogy ha ez kimondatnék, akkor annyira redukáltatnék a tagokat megillető jogos haszon, hogy ez már magában elég volna felbátorítani oly új „bourgeois” szövetkezetek alapítását, melyek magasabb nyereséget juttatva, arra kényszerítenék a munkásszövetkezeteket, hogy szükségleteiket emezektől szerezzék be. Minden ily vállalatnak legnagyobb veszélye abban áll épen, hogy a capitalismus versenye könnyen kicsavarhatja kezéből a fegyvert.

A program legjelentékenyebb pontja a szövetkezeti kamara intézményére vonatkozik. Ennek 1895. évi december 1-én elfogadott statutumai szerint az összes csatlakozó munkás fogyasztási egyletek közt központi szövetség alakul ily czímmel: munkás fogyasztási egyletek szövetkezeti kamarája, melynek egyebek közt feladata lesz ítélő-tanácscsá alakulni a szövetkezetek műveletei, ügyleti kötései, szerződése, bérletei megvizsgálására a törvényesség és jogszerűség szempontjából, s őket peres és vitás ügyeikben támogatni. Feladata továbbá a szövetkezetek tagjaiból szakcsoportokat alkotni, kizárólag a munkás fogyasztó-egyletek raktárai közt felosztandó árúk és cikkek készítése és gyártása czéljából. saját felügyelete alatt. A kamara bevételeit a belépő szövetkezetek tagjainak évi díja (5 centime), továbbá a kamra czéljaira rendezett gyűjtésekből és belépti díjjal egybekötött ünnepélyekből befolyó jövedelmek képezik.

A központi szervezkedés ily formája a párisi és szajnai munkás fogyasztó-egyleteknek már rég beható tanulmányát képezte havi üléseiken. Szükségét érezték egy foederativ testületnek, mely hézagot pótoljon, a szétszórt erőket egyesítse s ekkép a gazdasági felszabadulás művét teljessé téve, a termelés szabályozását is kezeikbe szolgáltatassa az egész proletár osztály javára.

E czél elérését nagy mértékben előmozdíthatja a szövetkezeti kamara azáltal, hogy a szövetkezeteket domináló helyzetre segíti minden piacon s értesítéseivel és összeköttetéseivel lehetővé teszi nekik, cikkeik, élelmiszereik nagy részét a közvetítők kizárásával szerezni be, a szakcsoportok alakításával pedig ezer és ezer munkást ragadni ki az ipari és capitalista kizsákmányolás

karjaiból. Urává lévén ezáltal a fogyasztási szövetkezetek a tagjaik által való termelésnek, ezeknek méltányos bért fizethetnek, minden vállalkozói haszon kizárásával, s gátat emelhetnek a túltermeléssel járó munkahiány elé.

Természetesen az egyes szövetkezetek azért megtartják autonómiájukat s teljes cselekvési szabadságukat a maguk bel-szervezete körében. A kamara hivatása csak az, hogy összekötő kapocsul, propaganda-eszközü, tájékoztató központul szolgáljon az egyes szövetkezetek közt. Nem avatkozva a szövetkezetek belső ügyeibe, egyszerűen közvetíti az érintkezést a fogyasztók és a termelők vagy szállítók közt s viszont. Mindezt üzleti érdek nélkül. Mi több, hivatva van a világtermelés és világfogyasztás közti egyensúly érdekében a nemzetközi érintkezést is lehetővé tenni s ekként az egyetemes testvériség jövőjén munkálni.

A nagyszabású actio eddigi sikereit legjobban mutatja az, hogy 1895-ben a carmaux-i sztrájk alkalmával néhány szövetkezetnek sikerült a carmaux-i üveggyárat szövetkezeti alapon szervezni. Következő évben megjelent a hivatalos értesítő s csupán a borból, az általa nyújtott útmutatások alapján, 18 egyesület 78,777 hektolitert fogyasztott el. Következett ezután a szén, szappan stb. kérdés tanulmányozása. A szövetkezetek által elfogadtatták a munkás üveggyár literének típusát, sőt a szállítókat is kötelezték, hogy csak ily literekben mérjenek ki. Százának árát 15 frankban állapították meg, mely nem változott az üvegesek versenye dacára sem, a kik 9 frankra nyomták le a literes üvegek százának árát. Igaz, hogy ma is csak úgy fizetik, holott ma már a literes üvegek ára 19 frankra szökött fel százankint.

Beható vizsgálatok történtek aztán a legközelebbi években a kávé és cukor beszerzése körül, a szövetkezeti sütőműhelyek, a fűtőszén, a tej stb. tárgyában.

Sikerült a szappan, a száraz hüvelyesek és más élelmi cikkek ára leszállítását kieszközölni. Tanulmányozták a szövetkezeti gyógyszertárak, a szövetkezeti biztosítás ügyét, az egyes társulatok részvényei kurzus-emelkedésének pontos kimutatásával, nyereségi mérlegei összehasonlításával.

Szép eredménnyel próbálkoztak a baleset elleni tömeges biztosítás terén, 1.55% helyett 0.50%-ra mérsékelve a díjtételt. 75 szövetkezet több mint 30,000 taggal áll ma benn a központi kamara kötelékében.

Ez utóbbi szempontból különösen érdekes és nagymértékben tanulságos a francia fogyasztási munkás-szövetkezetek kamarája által 1899. május 8-án kiküldött bizottságnak a tavalyi congressus elé terjesztett jelentése a szövetkezeti biztosításügy tanulmányozásáról s a megvalósítására szolgáló módokról és eszközökről.

A jelentés conclusiói a következők:

A szövetkezeti biztosítás két ágat foglal magában: a tűz-kár és baleset elleni biztosítást.

A biztosítás a már létező, fix-díjtételű társaságok mintájára szervezendő, ugyanazon tarifákkal.

A társasági tőke részvénykibocsátás útján szerzendő be, melyet a részvételre felhívott szövetkezetek jegyeznek és pedig a megállapítandó statutumok és ügyszabályok feltételei közt.

A tartaléktőke megteremtése után a nyereségből fenmaradó főlőssleg a szövetkezeti ügy fejlesztésére s általában a társadalmi és gazdasági emancipatio céljából alakult munkás-szervezetek fejlesztésére fordítandó.

A fogyasztási és termelési szövetkezetekkel, a mezőgazdasági és ipari munkás-szervezetekkel és syndikátusokkal az egyesületek tagjai is beléphetnek a biztosító szövetkezetbe.

De még figyelemreméltóbbak a statisztikai előtanulmányok, melyek a fent megjelölt két biztosítási ágra nézve, a szabott díjtételű biztosító-társaságok által elért nyereségek tárgyában tétettek, részint a részvények kurzusa, részint a legutolsó üzletév eredményei, illetőleg tizenöt év eredményei összehasonlítása alapján. Ezekből kitűnik, hogy csupán Franciaországban 14 társaság volt abban a helyzetben az 1898-ik évben, hogy részvényeseinek a befizetett tőke 120 és 5 % közt váltakozó kamatját, átlag tehát 36 % kamatot fizethessen. Tegyük hozzá, hogy az a tűzkár-biztosításnál történt. De bár kevésbbé kedvező az eredmény a bal-esetbiztosításnál, azért ez is tisztességes haszonnal játt, s a helyzet ebben a tekintetben is napról-napra javul.

Hogy azonban ezek az eredmények elérhetők legyenek, arra szükséges volt, hogy a legvirágzóbb biztosító-társulatok egymással syndikátusba álljanak, egységes tarifát léptessenek életbe, s az önállóan megalakulni törekvő társaságokat versenyökkel eltiporják. Lehet-e ily körülmények közt kilátása a szövetkezeti biztosításnak, mely csak magas ideáljából meritheti erejét?

Vizsgáljuk ezt a pontot kissé részletesebben. Először is

ne feledjük, hogy a biztosító szövetkezeteknél fölöslegesek az ügynökök, alkuszok, miután a munkás-testületek maguk vállalkoznak a kötvények szétosztására, a díjak beszedésére, a tagok lakásváltoztatása bejelentésére, a biztosított tőke fölemelésére vagy leszállítására. Nincs tehát közvetítői díj. Fontos az is, a mi a balesetbiztosítást illeti, hogy itt a baleseti klientela túlnyomó részét a fogyasztási szövetkezetek alkalmazottai képezvén, kiknél a munkás balesetek ritkák, a kockázat nagy mértékben csökken.

Mindennek daczára óvatosan jár el a bizottság javaslata a terv megvalósításában. Első sorban is csak a tűzkárbiztosítást ajánlja egyelőre üzembe veendőnek, mint a mely a siker minden kilátásával kecsegtet; míg ellenben a balesetbiztosítás bonyolultabb üzletágát — mely a külön alaptőkén kívül az 1898. április 9-iki francia törvény értelmében különben is 400,000 frank óvadék letételét kívánja meg — későbbre halasztja. De azonkívül is a javaslat gondoskodik arról, hogy kezdetben csak a magánosok kockázatát viselje, csak a munkás-szervezetek tagjai tulajdonát képező ingókat vagy kis építményeket biztosítsa, s csak fokozatosan, tartaléktőkéje megnövekedése arányában, vállalkozik a szövetkezeti vagy syndikátusokhoz tartozó kevésbé fontos műhelyek, raktárak, épületek biztosítására, hogy így térjen rá végre a nagyobb kockázatokra.

A nyereség természetesen nem kerül felosztásra, a részvényesek csupán a részvényeikkel képviselt összegek kamatait kapják meg. Ez ugyan ellenkezésben áll a kereskedelmi törvénnyel, de lehet oly combinatiót találni, mely egyrészt a törvény követelményeinek is eleget tegyen, másrészt az alapítók intenióival is számoljon, kik a biztosítási üzlet által a szövetkezeti bank megteremtését óhajtják elérni, mely háromféle gazdasági szervezetből: a fogyasztási és termelési szövetkezetekből s a syndikátusokból választott bizottság felügyelete alatt állván, letétbe veszi a biztosítási üzletből befolyó tiszta nyereséget, s azokat meghatározott időben visszafizetendő kölcsön gyanánt rendelkezésére bocsátja az új vagy már meglevő, de segélyre szoruló szervezeteknek, vagy oly ipartestületeknek, melyek saját maguk által üzembe veendő vállalatokat akarnak létesíteni.

Eddig a szegény munkás feltalálók arra voltak kárhoztatva, hogy kifosztassanak a szabadalmi ügynökségek által néhány nagy tőkepenész javára. Ezután azonban, valahányszor egy munkás

igazán gyakorlati értékű találmányt mutat be, bátorítást és támogatást nyerhet abból a czélból, hogy loyális egyezség alapján az új találmány közös haszonra legyen értékesíthető. Ilymódon nemcsak a tükepenzések lesznek kénytelenek lemondani nagy nyereségeikről, melyeket mások tehetségeiből és munkájából húztak, de a gépek tökéletesedései s az új iparágak is kiesvén kezök ügyéből, gyáraik nemsokára oly alárendelt helyzetbe jutnak a munkás-szövetkezetekkel szemben, hogy lehetetlen lesz velük fölvenniök a versenyt.

Végre, ha a külön pénztárban fölhalmozott tartalékok még nagyobb arányban fognak megnövekedni, a szövetkezetek és syndikátusok ott helyezhetik el esetleg heverő tőkéiket is, melyeket most a kapitálista bankokra bíznak, melyek azt jelenleg agiotagera használják, tehát a proletariatus ellen. Az ilymódon a szövetkezeti bankban elhelyezett és kellőleg biztosított tőkék utolsó sorban ennek működési köre kiterjesztésére s munkás-intézmények létesítésének elősegítésére is gyümölesöztethetők.

Magától értetődik, hogy minden írásbeli munkát az igazgatóság székhelyén lesz végzendő. De a munkás-szervezetek (szövetkezetek és testületek) szintén föl lennének líva a közreműködésre oly formában, hogy tagjaikkal szemben ugyanazt a szerepet töltsék be, melyet a társaságok ügynökei klienseikkel szemben. Például valahányszor egy szövetkezeti tag biztosítani akarja magát, vagy módosítani akarja fennálló biztosítását, saját testületéhez fog fordulni, melynek titkára lehető egyszerű kérdőpontokra alapított ajánlatot fog megszövegezni s ezt a biztosító egylet igazgatóságához benyújtani, mely kiállítva a kötvényt, azt ugyanoly úton az érdekelt kezeibe juttatja. Hasonló módon történhetik a díjak behajtása is a munkás-szervezetek útján.

Az ingyenes orvosi ellátás, mely utóbbi időkben oly örvendetes lendületet vett, előbb-utóbb maga után kell hogy vonja a szövetkezeti gyógyszerterek intézményét is, a milyen Franciaországban már is több van, és pedig a legkedvezőbb eredményekkel működik. Ép úgy Genfben is, hol egy gyógyszerár 16,515 frank részvénytőkével 1986 frank 80 centime tiszta nyereséget tudott felmutatni, daczára annak, hogy jobb és olcsóbb gyógyszereket szolgáltatott a többinél. Belgiumban pedig, hol a törvény különben sem tiltja a szövetkezeti vagy népgyógyterek alapítását, ilyen több is van; így Jolimonthan 3, Gandban 4,

melyek mind szövetségi klientelájukból tartják fenn magukat, míg Brüsszelben és másutt a szövetkezetek subventionálják a gyógyszerárakat.

De ott lebeg még, mint távolabbi cél, a szövetségi alkotások terén, a szövetségi malmok megteremtése s egy szövetségi bank létesítése, a milyennel az angol szövetkezetek már is bírnak. Igaz, hogy az angol cooperatiók nem socialista jellegűek, s kérdés, vajjon egy munkás-bank eszméje nem ütköznék-e a socialismus elveibe? A lefolyt párisi congressuson legalább pro és contra emelkedtek hangok e tárgyban, de bizonyos az, hogy ha a socialisták a szövetségi erő fölkarolásával akarják eszméiket megvalósítani, akkor be kell hogy lássák, hogy a socialista tőkének kell fölvenni a harcot a kapitalista tőkével. Be kell hogy lássák, hogy valamint a syndikátus a természetes fegyver a munkaadók és vállalkozók visszaélései ellen, úgy a kereskedelem túlkapásai ellen is csak a szövetségi eszme lobogója alatt harcolhatnak.

*Várnai Sándor.*



## SZINES HALLÁS ÉS SZINES EGYÉNISÉG.

Ideje már, hogy olvasóinkkal is megismertessük ezeket az érdekes és titokzatos pszichológiai jelenségeket, melyeket a külföldön már régebben megfigyelnek és magyaráznak. Voltak, a kik egyenesen tagadták az ily jelenségek létezését s jóakarattal, óvatosan intették a megfigyelőket, hogy vigyázzanak elméjük épiségére, ne foglalkozzanak ilyesmivel. mert különben megfigyeléseiket az úgynevezett megfigyelő intézetekben folytathatják. Ma-napság már valóságos és igen érdekes pszichológiai jelenségnek tekintjük ezeket, sőt nemcsak hogy megfigyelik s följegyzik az efféle jelenségeket, hanem újabban érdekes magyarázatát is kaptuk mind ennek igen valószínű elmélet alakjában.

Képzetvilágunknak, elmebeli képes-boltunknak furesaságai közé tartoznak azok a sajátságos kapcsolatok, azok a szokatlan összefüggések, melyek látszólagosan érthetetlenül jönnek létre két különfajtájú érzet, vagyis két különféle érzékszerv útján nyert érzéklet emlékképei között. Az ilyeneket általában *synaesthesiáknak* nevezik, mondjuk magyarul: *veleérzéseknek*. Így elevenedhetik fel valamely színnek emlékképe hallás-, szaglás-, ízlés-benyomásokra. A leggyakoribb e jelenségek közül az úgynevezett *színes hallás*.

A színes hallás tehát abban áll, hogy *egyes egyének bizonyos hang hallatára színt látnak*. E színlátás vagy csak a szín képzete önkéntelenül és a hallott hanggal kapcsolatosan lép fel. Így vagy az ábc-e egyes betűihez, vagy egyes szavakhoz vagy kifejezésekhez, vagy a zenei hangokhoz kapcsolódnak ily látásbeli veleérzések, színlátások.

Az így látott színek tehát sohasem feleletek valóságos szín-érzékletet keltő ingerekre, hanem csak csalóka, álszínek, s ezért

többen találóan nevezték el az ily színlátást, a színes hallást, *pseudo-chromoaesthesiának*, álszínérzésnek. Az angolok meg, mivel az illetőben csak a hallás-benyomásra támadnak ily színérzések, *színhallásnak* (*colour-hearing*) nevezték el.

Eleinte nagyon kételkedtek az ily jelenségek létezésében s hajlandók voltak bolondoknak tekinteni azokat, a kik ilyenekről komolyan beszéltek. Így, a ki e tüneteknek legjobb monographiáját adta, Flournoy is fölemlíti, mily ünnepélyesen, aggódó jóakarattal mondotta neki orvos-kollegája: „Remélem, édes barátom, hogy magadon nem tapasztalsz hasonló jelenségeket“.

Bizonyos, hogy a „colour-hearer“-eknek, a színhallóknak vallomásait a legnagyobb óvatossággal kell fogadni. Mindazonáltal, hogy e jelenségek oly rossz hírbe keveredtek, hogy maga Nordau is az elkorcsosodás, a degenerescentia tünetényei közé sorolta,<sup>1</sup> annak okát abban kell találnunk, hogy a decadensek, a symbolisták irodalmi, művészeti iskolája kapta föl legelőbb ezeket, s ily jelenségektől remélte mintegy a művészet megújulását. El is mondták őket azután a művészet eltévelyedetteinek, idegbajosainak, nagyotmondóinak. Ez iskola irodalmában szerepelnek e jelenségek először tágabb körben.

Legfeltűnőbb volt a magánhangzók hírhedt sonettje Rimbaudtól<sup>2</sup> 1871-ben :

A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles,  
Je dirai quelque jour vos naissances latentes.  
A, noir corset velu des mouches éclatantes  
Qui bombillent autour des puanteurs cruelles,

Golfes d'ombres ; E, candeur des vapeurs et des tentes,  
Lances des glaciers fiers, rois blancs, frissons d'ombelles ;  
I pourpre, sang craché, rire des lèvres belles.  
Dans la colère ou les ivresses pénitentes ;

U, cycles, vibrations divins des mers virides,  
Paix de pâtis semés d'animaux, paix des rides  
Que l'alchimie imprime aux grands fronts studieux ;

O, suprême clairon plein de strideurs étranges,  
Silences traversés des Mondes et des Anges,  
— O, l'oméga, rayon violet de Ses Yeux !

<sup>1</sup> Nordau : *Dégénérescence*. Paris, F. Alcan, 1895., vol. I. pag. 247.

<sup>2</sup> Rimbaud Arthur. Le sonnet des voyelles. Paris, Vanier, 1871.

A dologban az volt az érdekes, hogy nemcsak torzrajzolója akadt, a ki kigúnyolta, hanem René Ghil komolyan vitába állott vele s visszavágta neki, hogy az *I* kék, az *O* vörös, az *U* sárga, és hogy Rimbaud egyszerűen . . . . ., a miért az *U*-t zöldnek akarta festeni. Sőt tovább is ment s megfordította a dolgot, hogy a színeket meg hangokkal lehet kifejeznünk. 1891-ben a Művészeti Színház (Théâtre d'art)-ban előadták Salamon Énekek éneké-nek fordítását Paul Roinard-tól ily czímen: „Symphonie d'amour spirituelle en huit devises mystiques et trois paraphrases“, zenei áttételekkel Flamen de Labrely-től és hang-, szín-, szagvetítésekkel. A recitativo uralkodó magánhangzói *I* és *O* voltak, a zene bé moll-nemben, a diszités világos narancsszín s az előadás alatt a páholyokban és a sugólyukban elhelyezett permetezők ibolya-illatot árasztottak.

Hasonló adat J. K. Huysmaus-nál, mikor *A Rebours* (Fordítva) című regényében hősét, Jean des Esseintes, mutatja be, a ki *hangízlésben* (*gustation sonore*) szenvedett. A különféle líkőröket hangképekkel kapcsolta össze s ízeikre különféle zeneszerek hangjait vélte hallani. Egész melodiákat hozott így ki. Hasonló irodalmi jelenség Baudelaire *Correspondances* című sonettje a „Romlás virágai“-ból.<sup>1</sup> Ilyen jelenségek festését találjuk Théophile Gautier-nál a „Hasis-evők Clubja“-ban,<sup>2</sup> melyek tényleg a hasis-evés hallucinációi; Guy de Maupassant-nál a „Bolyongó élet“-ben<sup>3</sup> és Léon Gozlan-nál az „Asszonyok jogá“-ban.<sup>4</sup>

Mindezek nagyon rossz hírét költötték e jelenségeknek, nagyon bizalmatlanok lettek a tudomány emberei velük szemben. De végre mégis meggyőződtek az ilyen jelenségek valóságos léteéről, mert komoly és szavahihető emberek följegyzései s megfigyelései igazolták létezésüket.

A régi följegyzések csak elvétve emlegetnek ilyesmit. A XVIII. században Hoffmann Lénárt a szintanról szóló munkájában egy svájezi embert említ, a ki színeseknek hallotta a hangszerek hangját. A hegedűt indigókéknek, a klarinétét sárgának, a trombitáét világosvörösnek, az obolyáét rózsaszínnek, a flageolet-ét ibolyának. Előtte egy R. P. Cassel nevű jezsuita talált kapcsot

<sup>1</sup> Baudelaire: *Fleurs du mal*. Paris, Calman-Lévy, 1857.

<sup>2</sup> Théophile Gautier: *Le Club des Hashichins*.

<sup>3</sup> Guy de Maupassant: *La Vie errante*.

<sup>4</sup> Léon Gozlan: *Le Droit des Femmes*.

latot a hanglétra hét hangja s a színek hét színe között, zongorát is készítettett, melynek billentyűi megfelelően festettek, színesek voltak. Már Leibniz<sup>1</sup> említi, hogy a vak, ha skarlátról beszélne neki, a trombitahanghoz hasonló valamit képzene.

Goethe is szól színelméletében a színes látásról. Meyerbeer Weber némely accordjait a „Lützowi vadászat“-ban bíbor accordnak nevezte. Raff Joachim így színesítette a hangszereket: a fuvola hangja azurkék, az obolyáé sárga, a kürté zöld, a trombitáé skarlátszín, a flageolet-é feketeszürke. Látszik, hogy eltér Hoffmannétól, hogy a színes látás *egyéni kapcsolatokból áll*.

Nüssbaumer<sup>2</sup> a zongora hangjaira nézve így figyelte meg: a *D* barnavilágos sávokkal, az *F* gesztenyebarna, az *E* sötét bőrszín és búzavirágkék, az *A* gemzesszín sárga, a *G* citromsárga.

Suarez de Mendoza francia orvos aztán egész könyvet írt „Színes hallás“ czimen,<sup>3</sup> a mely már új kiadást is ért. Suarez ily tüneteményeket, ily physiologiai álérzéseket (pseudoesthésies physiologiques) minden egyes érzékszervünkre külön megkülönböztet. Így vannak ál-látásérzékek, ál-hallásérzékek, ál-szagérzékek, ál-ízérzékek, ál-tapintásérzékek. Sőt ezeket újabb alosztályokra osztja. Így ál-látásérzékletet csak hatot különböztet meg mindjárt: látás-, hallás-, szaglás-, izlés-, tapintásbelit és merőben psychikust. Ez utolsó alosztály foglalja magában azokat a sajátságos érzeteket, mikor színeket kapcsolnak a hét napjaihoz, az év hónapjaihoz, a történelem korszakaihoz, az emberi élet koraihoz. Mások színeket kapcsolnak az illatokhoz, a szavakhoz, a számokhoz, a geometriai alakokhoz. Másokban megint a látás-képek szemléletére támadnak hangok: hanglátás (vision sonore), a csillagos ég láttára valóságos zsongást-bongást hall, a napnyugta ellenben a csendesség érzetét kelti benne.

Már Fechner<sup>4</sup> „Vorschule der Aesthetik“ című híres munkájában egész statisztikát közöl az egyes magánhangzókval kapcsolódni szokott színekről. Flournoy és Claparède<sup>5</sup> egész enquete-et

<sup>1</sup> Leibniz: Nouveaux Essais. Liv. II., ch. IV.

<sup>2</sup> Nüssbaumer: Über Subjectiv-Farben empfindungen. Medic. Wochenschrift. Wien, 1873. Nr. 1., 2. és 3.

<sup>3</sup> Suarez de Mendoza: L'Audition colorée. Paris, Doin, 1890.

<sup>4</sup> Fechner: Vorschule der Aesthetik. Leipzig, 1876. II. 315.

<sup>5</sup> Flournoy et Claparède. Enquête sur l'audition colorée. Archives des sciences physiques et naturelles. XXVIII. nov. 1892.

rendeztek a színes hallást illetőleg. Flournoy összevetve Fechner, Bleuler, Lehmann, Claparède statisztikai adatait, jutott ahhoz az eredményhez, a mit „világosság törvényé”-nek (loi de clarté) nevezett el. Az *I* és *E* világosak, t. i. világosabb színekkel kapcsolódnak az esetek többségében, az *A* és *O* közepesek, vagy a világosság bármelyik fokozatával kapcsolatosak, az *U* és *Ü* sötétek, Olykor ki is vetítik e színfoltot, de azért mindig elméleti kép marad, kivetített elméleti kép (une image mentale extériorisée).

Flournoy egész könyvet írt a látásbeli veleérzésekről, a melyeket ő synopsziáknak<sup>1</sup> nevez. Suarez de Mendoza osztályozását kiegészítette még a hőérzésbeli, izomérzésbeli, zsigerérzésbeli stb. synaesthesiákkal. Synopsziát, t. i. látásos veleérzést, háromféltől különböztet meg: 1. *photismusokat*, mikor az ál-, a hibás érzések tiszta látásérzékletek; 2. *schemákat*, mikor ezek térképzetek, a *symbolumok*, *diagrammák*; 3. a *személyesítéseket*, mikor nemcsak érzések, nemcsak schemák, hanem valóságos lények, személyeségekké, válnak.

Jól mondja Claparède<sup>2</sup> hogy mindnyájan beszélünk világos, magas mély hangokról, kiáltó, ríktó, meleg, hideg színekről s ezen nem ütközik meg senki. Úgy kell tehát elképzelnünk, hogy azoknál, a kik erre különösen hajlandók, az ily összehasonlítás és kapcsolatbahozzatal sokkal gazdagabban fejlődhetik ki.

Féré<sup>3</sup> úgy magyarázta, hogy a látó-, hallóideg stb. izgalmai ugyanolyan hatást hozhatnak létre az általános izom-, energia- és vérkeringésbeli tónusban, s ez lehet az ily furcsa, első látásra érthetetlen kapcsolatoknak missing linkje, közvetítő láncszeme. Hasonló Flournoy magyarázata, ki szerint az egyes érzékszervi idegek izgatásai hasonló hatásokat hoznának létre a lelki állapotban, az érzelmi állapotban (dans l'état émotif, affectif). Mivel pedig manapság Lange, James és Dumas kutatásai alapján tudjuk, hogy ez a lelki állapot, érzelmi állapot ép első sorban a vérkeringésbeli s vele kapcsolatos izomtónusbeli változások megérzése olyan egygyé elegyedő szervi érzetek alakjában, e magyarázat lényegében összeesik a Féré-félével. Mindenesetre az ily

<sup>1</sup> Flournoy: *Des phénomènes de synopsie*. Paris, Alcan. 1893.

<sup>2</sup> Ed. Claparède: *Sur l'audition coloré*. *Revue philosophique*. 1900., p. 515—517.

<sup>3</sup> Charles Féré: *Société de Biologie*. 1886., p. 384. 1887., p. 791. *Le Bulletin médical* N<sup>o</sup> 83., 87.

*érzelmi kapcsolat (association affective) sokszor adja magyarázatát az ily furcsa különfajta és érzéklet-képzetkapcsolatoknak, az ily veleérzéseknak, de nem mindig, még valami sajátos hajlam játszik itt közre, mint azt a következő jelenségekből, a színes egyéniség jelenségeiből mindjárt láthatni fogjuk.*

Színes egyéniség alatt az oly különös kapcsolatokat értjük, mikor *színképzeteket emberi egyéniségek, jellemek, erkölcsi jellemvonások kifejezésére használ az illető, vagyis színekkel egyénit, jellemez.* Egy-két ilyen esetet Flournoy is leírt „Des phénomènes de synopsie” című munkájában „Photismes de sympathie” cím alatt; Daubresse<sup>1</sup> is közölt egy esetet. Részletesebben ír le egy pár esetet Szokolov Pál.<sup>2</sup> A Daubresse-féle eset is orosz fiatalemberről szól. A szokolovói orosz asszonyokról.

Teljesen normalis asszonyokról van szó. Az egyik, S. asszony, színeseknek tekinti az embereket, főleg szellemi képességeik szerint. Ez szürke-zöld, amaz kék-lila stb. Már gyermekkorában így osztályozta az embereket. Azóta még jobban kifejlődött ez benne s rendes szokásává lett. A nagytehetségű és becsülésre méltó emberek az ő képzetvilágában bíborvörössel szegélyezett nagyon vastag sötétkék felhő képzetét keltették fel. A hasonló tehetségű, de kisebb jellemerejű ember már sötétvörös, bíbor felhő képzetét kelti fel, közepén kék folttal. A mennyire távolodik ez ideális tyustól az egyén, annál világosabb lesz a felhő. A „kék” emberek az idealisak. A sárga a legrosszab, a legellenszenvesebb jellemek kifejezője, a szellem s az erkölcsi elvek hiányát jelöli. Az asszonyok, kevés kivétellel, előtte sárgáknak tűnnek fel. Magyarázata, hogy asszonyismerősei mind alsóbbbrangúak. S. asszony különben jó látásos typus, színvisióit exteriorizálja. E színes felhők előtte lebegnek a levegőben, méternyire az arczától, félméterrel a föld felett, és . . . Afrika alakját veszik föl. A felhőn nem lehet átlátni, de azért nem akadályozza rendes látásában.

K. asszony erkölcsi értékek szerint alkotja meg az emberekül színes minősítéseit (ses qualifications chromatiques). Bizonyos cselekedetek neki fehérek, feketék, vörösek, zöldek, ibolyaszínűek voltak. Innen támadt a gondolata: nem lehetne-e az egész

<sup>1</sup> Daubresse: *L'audition colorée*. Revue philosophique. 1900., p. 303—304.

<sup>2</sup> Paul Sokolov: *L'Individuation colorée*. Revue philosophique. 1901., p. 36—46.

embert színekkel jellemezni, s azóta egészen szokásává lett az embereket színesíteni. Így mindenkire megtalálja azt a színt, a mely legjobban ráillik. Ha már most az illető jókedvű, színe világosabb lesz; ha rosszkedvű, színe elsötétedik. Cselekedetei szerint is változtatja árnyéklatát, fényét a szín. Jó egyetértésben élő házastársakat rózsaszín és zöld színekben képzelt el, s e két kiegészítő szín harmoniája fejtette ki a kölesönös egyetértést. Ha azt képzei, hogy a házaspár összekülönbözött, színeik is rögtön más árnyéklatot öltenek, a rózsaszín rikító lesz, a zöld kellemetlen fémfényűvé válik. Fordítva is képesol: színekről személyek is jutnak eszébe. Valósággal színes, chromatikus jeleket használ gondolatai kifejezésére, úgy, mint mi a szavakat.

A közepes tehetségű, de jótermészetű embereket lila színűeknek látja. Ez a legkedveltebb színe. A szilárd jelleműeket kéknek, a tevékenyeket, energikusokat vöröseknek, az erős, de önző, szívtelen embereket narancssárgáknak. Sárgák a gyöngö-, szegény-lelkű, nőes emberek. A legkellemetlenebbeket, a gonosz, bosszúálló, ravasz embereket fémfényű zöldben látja. Mindig egyéneket színesít s így e színek is egyéni keverékek. Új jellemvonás új árnyéklatot lop a színegyeniségbe. A külső nem számít. Csak a jellemet, az egyéniséget színezi. Szerinte a színnek is megvan a lelke s ez összhangban állhat az emberével, s belső rokonság ez, melyet *érezni* kell.

De *K.* asszony nem vetíti ki e subjectív színeit a térbe, elméleti képek ezek, körvonalak, határok nélkül. Azt mondja: olyanoknak látja, mint azokat a dolgokat, a mikről emlékezik. Színesít néhány zenedarabot is, néhány általános fogalmat is, pl. az erő vörös, a törvény kék.

*Id.* asszony színeseknek látja a magánhangzókat, az egyes emberek hangját, a hanglétra hangjait, a hangszerek hangszíneit, egyes számneveket, egyes embereket.

Mások költők és híres írók egyes munkáit látják színeseknek. *J.* asszony, a ki a magánhangzókat, az egyes emberek hangját, a zenedarabokat gazdag színnyelvvel különbözteti meg, Puskin költészetét halvány rózsaszínnek látta, Heinéét élénkpirosnak, Goethe „Faust“-ját aczélkéknek, Tolstoj regényeit narancs-sárgáknak, Turgenyev novelláit világoskékeknek stb. És az ilyen színlátók e színeket az író irodalmi egyénisége jelképének tekintik — mondja Szokolov — mely valóságos színekben tünteti

föl gondolatainak s érzelmeinek uralkodó színezetét, „colorit“-ját. A. asszony a kereszt- és családneveket is színeseknek látja s tisztán megkülönbözteti az író nevének színét munkái színétől. Szokolovnak arra a kérdésére, hogy miért tekinti Dosztojevszki regényeit barnáknak, azt felelte: „mert minden gondolata barna“. A zenedarabok színesítése is a darab egyéniségét fejezi ki, mintegy érzelmi, hangulati jellemét.

Magyarázatát keresve már most e különös kapcsolatoknak, Szokolovval együtt tényleg csak igen ritka esetben lehet *contiguítas, tudatbeli érintkezés kapcsolataira* visszavezetnünk az efféle kapcsolatokat. Szokolov is odajut, a hova Féré és Flournoy, hogy tudniillik két képzet közt kapcsolat jöhet létre, ha a lelki élet egyik közös tényével volt mindkettő kapcsolatban. E közös láncszem *általános képzet, fogalom* is lehet, de ez itt ritkább; a leggyakoribbak e különös jelenségek körében *a közös érzelmi hatás alapján létrejött kapcsolatok*. Tényleg ez érzelmi, hangulatbeli kapcsolatok (*associations émotionnelles, affectives*) magyarázhatják meg legtöbbjét e különös kapcsolatoknak.

A hangulati hatás, az érzelmi állapot tehát az összekötő kapocs, az associativ kötelék e látszólag annyira össze nem függő kapcsolásokban. Az a K. asszony azért köti össze a neki legkedvesebb lilaszínt a neki legkedvesebb erkölcsi jellemekkel, a melyhez magamagát is sorolni véli. A „legjólesőbb“ érzelmi hatása a kapcsolás látszólagos missing linkje, rejtett láncszeme. A neki legkellemetlenebb fémfényű zöldet a legkellemetlenebb erkölcsi jellemekkel köti össze. E szín eredetére nézve pedig Szokolovval együtt a kígyókra gondolhatunk. Irodalmi, zeneműveknek a színesítésekor is hasonló érzelmi kapcsolatokra kell gondolnunk. A hasonló érzelmi hatás adja a furesa kapcsolat közvetítő láncszemét.

Szokolov azonban helyesen jegyzi meg, hogy mindez nem magyarázza meg egészen a színes hallást és színes egyéniséget. Mindez csak azt magyarázza meg, hogy miképpen jöhettek létre e különös kapcsolatok, de nem azt, hogy miképpen maradhattak fenn s fejlődhettek ki tovább oly mértékben egyeseknél.

Mi lehet tehát az oka, hogy a képzelet játékaiban e furesa szüleményei, ha már létrejöttek a képzetkapcsolások struggle for life-jában, nemcsak hogy megmaradtak egyeseknél, hanem oly nagy mértékben fokozatosan kifejlődtek? Nagyon jól ismerjük a



physiologiai erőknék mindenütt nyilatkozó sajátos oeconomiáját. A mely szervem nem használom, visszafejlődik, elcsenevészeseedik. Így a képzetekre és képzetkapcsolásokra való sajátos szöveti dispositiók is elvesznek, ha gyakrabbi használat nem erősíti, nem fejleszti. Úgy e furesa kapcsolatokat gyakrabban kellett használniok, fejleszteniök azoknak az egyéneknek, a kik a színes hallás, színes egyéniség különös jelenségeit tüntetik fel. És így is áll a dolog.

Szokolov nagyon helyesen fejt ki, hogy az ilyen egyéniség-színezők ilyenkor mindig jelekül, symbolumokul használták a színeket. Az emberi egyéniség fogalma voltakép nagyon complikált, elvont valami. Hogy jobban felfogja, megtartsa a különféle elemeket elménk s hogy jobban állandósítsa emlékezetünkben, egyszerű, valóságos formulát, jelt keres, mely kifejező eszköze legyen. Így szerepelnek itt a chromatikus képzetek. A színek tehát itt jelek, felfogásunk jelei. Jelei az emberi egyéniségeknek, az irodalmi műveknek, a zenedaraboknak.

Szokolov helyesen utal e tekintetben a közönséges, mindennapi látásbeli metaforákra. Ezeknek is forrása legtöbbször az érzelmi hatás. Azt mondjuk, hogy különféle színekben tűnnek fel nekünk az emberek és dolgok. „Rózsaszinben látja“ a világot, „feketében látom“ a világot, oly éhes vagyok, a hogy a magyarban is mondjuk. Beszélünk „világos“ főről, „ragyogó“ szellemről, „sötét“ jellemről, „szürke“, „fakó“ gondolatokról, „színtelen“, „halvány“ kifejezésről, „fényes“ szónoklatról stb. Nos, mondja Szokolov, az egyéniség-színezők színanalogiái csak annyiban különböznek e közkeletű metaforáktól, hogy 1. sokkal számosabbak s változatosabbak, 2. nemcsak tiszta képzetek, hanem leggyakrabban valóságos képekké válnak, de azért nem más valamik, csak mintegy *megvalósított metaforák*. Így az irodalmi munkáknál is és a zenedaraboknál is.

Az itt adott elmélet azonban nemcsak a színes egyéniségre alkalmazható, hanem a színes hallás jelenségeire is. És itt kapjuk végleges magyarázatát e furesa kapcsolatoknak. Féré, Flournoy magyarázatát, mely e kapcsolatok eredetére vet világot, találóan egészíti ki Szokolov magyarázata, mely az ily kapcsolatok fennmaradhatását, fokozatos kifejlődését érthetővé teszi a lelki élet erős oeconomiája, a képzetek s kapcsolatok struggle forlife-ja közt.

Szokolov úgy hiszi, hogy a színhallók nem a hangelemek-

hez kötik a színeket, mint a hogy rendesen gondolják, hanem a legtöbbször s valószínűleg mindig sokkal komplikáltabb s elvontabb valamihez, azokhoz az összes érzelmi s képzeletelemekhez, a melyek a szóban forgó hangérzékllettel kapcsolatosak. Így a magánhangzóknál is, bármily egyszerűnek látszik, a hangon kívül, hozzáveendő az írott jel képc, a graphikus kép, — s hozzátehetjük a magunk részéről, ezzel kapcsolatban egy sereg szemmozgásérzet, — egy csoport izomérzés, mely kiejtésével és leírásával kapcsolatos, egy sereg zavaros emlékkép, mely az abéczében való helyére s helyesírására vonatkozik. Mind ez elemek kapcsolódva egy rakás alig észrevehető érzelmi állapottal — mint részünkről mondanók, egy rakás érzelmi, hangulati velejáróval, — valami osztatlan, jellemző egészet alkotnak, valami „lény“-t a hogy Flournoy egyik páciense magát kifejezte, egyedi synthesist, a hogy Szokolov mondja. Hogy már most a különféle elemeknek, benyomásoknak e synthesisét felfogjuk, szükségesek e különféle elemek combinációjának állandósítására bizonyos jelképes formulák, jelek. Ezek gyanánt szerepelnek itt a színek.

Így tehát az összes ilyen photismusoknál, színhallásoknál ugyanazt a hajlamot találjuk t. i. a *dolgokat chromatikus jelekkel egyéníteni és jellemezni*, mint az egyéniségsszínezéseknél. Sőt Szokolov szerint e *hajlam* az összes veleérzések, synaesthesiák problémájára világot vet. Kezdetben esetleges képzet vagy érzelmi analógiák alapján kifejlődött színekapcsolatai a hangsszínezőknek lassankint jelképeivé lesznek azoknak a dolgoknak, a melyekhez kapcsolóttak. E megvalósított metaforák mnemonikai szerepe adja fenmaradásuk és kifejlődésük okát a folyton változó, létharczot folytató psychikai elemek között.<sup>1</sup>

Részünkről még a következőkkel szeretnők megtoldani ez elméletet. Szokolov szerint mind e jelenségekben a színek, vegyületeik, a színezett jeleképeül szerepelnek egyéniségekként tekintett dolgoknak. Nos a nyelv, az élő beszéd sem egyéb efféle jelrendszer. Jele, symboluma az egyes, egyediség gyanánt tekintett dolgoknak. Az ember ép azért alkothatta meg ösztönszerűleg a nyelvet, hogy jobban felfogja az egy dologra vonat-

<sup>1</sup> Paul Sokolov: *L'individuation colorée*. Revue philosophique. 1901. janv. p. 36—46.

kozó különféle benyomásait, psychikus elemeit, ezeket így összeköti, emlékezetében állandósíthatja az elnevezés által. Különféle képzeimet ép ez a jel, a nyelv, az elnevezés alakítja fogalmakká. Hogy mért kötöttünk így mindent hangjelekhez, mért fejezünk ki mindent hangsymbolumokkal, annak egyszerű okát csakis a következőkben kereshetjük.

Az emberi agykéreg két legfejlettebb érzékszervi központja a látó és halló központ. Messze vezetne a fejlettség okait keresni, de tény, hogy érzékeink közül ez a kettő fejlődött ki legjobban, ez a kettő fejlesztett legtöbb képzetet és képzetkapcsolatot. Most már világos, ha különféle képzetekre jeleket, symbolumokat keresek, első sorban a két központ képzeiteiből, emlékeiből fogom venni ezeket. Ily jelek, symbolumok rendszere a nyelv. Ennek központja ép a halló-központ, a halántékkarély. Az élőbeszédnek központja ugyanis a Broca-mező a homloki karélyban, de csakis az élő, a kiejtett beszédnek, vagyis a beszédhez szükséges izommozgásoknak. A nyelv, a hallott szó, az értett szó központja a halló-központ, a mint azt Sachs vizsgálatai bizonyítják.<sup>1</sup> Hogy már most miért használtunk hallásjeleket, miért nem látásjeleket a nyelvben, ez általános jelrendszerben, annak egyszerű oka, hogy míg pompás hangképző szervvel rendelkezünk, addig színképző szervünk egyáltalán nincs. Ez az oka, hogy a halló-központ vált mintegy a többi központok fő kapcsoló-központjává, mely fogalmakká kötve össze az egyes képzetek sokféle, sok helyre érkezett elemeit, így fő értelmi-központtá alakul mintegy. Csakis ez egy központot nevezhetjük s csakis ily korlátolt értelemben, az elnevező, fogalomkifejező nyelv értelmében külön kapcsoló-központnak, s külön kapcsoló-központokat, a hogy Flehsig tette, nincs jogunk megkülönböztetni, mert ily értelemben minden központ kapcsoló-központ (associatio-centrum).

Most már láttuk, hogy annak a ténynek, hogy mi a halló-

<sup>1</sup> Egyik bírálója a Positiv Aesthetikának hiányolta, hogy Sachs-szal szemben nem méltattam eléggé Flehsig nézetét, a ki külön associatio-központokat vesz fel. En még akkor, mikor Flehsiget olvastam, a nagy irodalmi harc előtt, nagyon problematikusnak és valószínűtlennek ítéltam ily központok felvételét, erről öcsém előtt is nyilatkoztam, s ép azért nem láttam czélszerűnek ily föltevés fölvetését Positiv Aesthetikámba. Nagy volt örömem, mikor Sachs erősen szembeszállott ez ellen Flehsiggel, s ez irodalmi harcban tényleg Sachs nézete kerekedett felül.

*Dr. Pekár Károly.*

központban kapcsoljuk össze fogalmakká a különféle központbeli képzetelemeket, tisztán az a tény az oka, hogy jó hangképző szervünk van, míg például szinképző szervünk egyáltalán nincs. De hogy e hajlandóság ép úgy meg lehet bennünk a látásjelekkkel, a látó-központ érzékleteivel, a színekkel fejezni ki, mint symbolumokkal, jelekkel a képzetek egységekre foglalt complexumát, mint a hogy a hangokkal teszem: erre ép a színes hallás és a színes egyéniség jelenségei szolgálnak találó példákkal. Mi tehát e jelenségeket ugyanabból a hajlandóságból keletkezőknek tekintjük, a miből a nyelv keletkezett: jelrendszert alkotni egységekre foglalt képzet-combinációkra.

Természetes már most, hogy az ily jelenségek azoknál tapasztalhatók, a kik épen látás-typusosak. A szerint ugyanis, a mint egyik vagy másik központ fejlettebb az egyes egyéneknél, különféle egyéni típusokat, agyszerkezeteket különböztetünk meg. A két legfeltűnőbb typus, a két legfontosabb érző-központ fejlettsége szerint, a *látás-typusos*, a *visualis* és a *hallás-typusos*, az *auditivus*.<sup>1</sup> A kik tehát nagy fokban visualisak, azoknál van meg az agyszerkezetbeli alap ily érdekes jelenségekre való hajlam kifejlődésére. Felhívjuk tehát azok figyelmét, a kik ily megfigyelésekkel foglalkozhatnak, erre a fontos tényre, hogy ily jelenségeket felmutató egyének nagymértékben visualis típusúak.

A színes hallás és színes egyéniség jelenségeit s az ehhez hasonlókat tehát az érzelmi, hangulati kapcsolatokon kívül ugyanabból a hajlamból kell magyaráznunk, mely a nyelvet hozta létre, hogy t. i. jelekkel állandósítson felfogásunk egyes képzet-complexumokat s így könnyen felfoghatóvá és felidézhetővé tegye. Ez a hajlam általában a hangokat használta ily jelekül, mert jó hangképző szervünk van; de daczára, hogy szinképző szervünk nincs, az erősen visualis egyéneknél a hajlam mégis természetesen színjelekkel akar kifejezni egyediségekre foglalt képzet-complexumokat s így hozza létre a felettebb érdekes és kevésbé megfigyelt jelenségeket.

Dr. Pekár Károly.

<sup>1</sup> Mindezekre vonatkozólag bő felvilágosítással szolgál a *Positiv Aesthetika* ily című fejezete: *Egyéni különbségek, művész-typusok, művészi hivatás és művészi átöröklés*. 177—190. l.

## JOGBÖLCESELKEDÉS.

— Első közlemény. —

*Motto:* „A természet jogán és rendelkezén nem értek egyebet, mint minden egyes individuum természetének szabályait. a mely szabályok, a mi fogalmaink szerint, az individuumot természetszerűleg meghatározzák: mi módon létezzen és éljen. P. o. a halak a természettől arra rendelvék, hogy úszszanak, hogy a nagyok felfalják a kicsiket. A legfőbb természeti jognál fogva foglalják el tehát a halak a vizet és falják fel a nagyok a kicsiket.”

*Spinoza:*

Tractatus theologico-politicus. C. XVI.

### A jogbölcselet fogalma.

A jogbölcselet fogalma a jog és a bölcelet fogalmain épül fel. A jog fogalmát megkapjuk a jogtudománytól, a bölcelet fogalmát megkapjuk a philosophiától. De ilyen egyszerű összeállítás a jogtudománytól kapott és a philosophiától nyert fogalomnak még korántsem adja a jogphilosophiának a fogalmát. Hogy a jogphilosophiának megállapíthassuk a fogalmát, ismerünk kell a jognak és a philosophiának mivoltát, lényegét. Hogy a lényeget megismerjük, arra nem elégséges egyik specialis tudomány sem, hanem elkerülhetetlenül a philosophiához, az egyetem, mes tudáshoz, kell fordulnunk. A jognak ismert. iskolás definitiója tárgyi értelemben: „az életviszonyokat rendező jogszabályok összessége”; alanyi értelemben: „azon uralom, mely valamely sze-

mélyt valamely tárgyra vonatkozólag a jogszabályok értelmében megilleti“ — minket nem elgithet ki. Philosophiailag akarjuk eldönteni a jog fogalmának a kérdését, s ezt csak a philosophia keretén belül tehetjük.

Igen ám, csak hogy a philosophia nem stereotyp tantételeknek a rendszere. A philosophiában sok rendszer van. Ezek a rendszerek nem harmonizálnak egymással, ellenkezőleg: egyik a másikat lerontani látszik. Némi túlzással lehet mondani: a hány rendszer van, annyiféle a tudományoknak rangja, mivolta. Hogy egyebet ne említsek, csak a matematikát, a mely tudomány különben oly nagyon fixnek látszik, Verulam Bacon Ferencznek a rendszerében teljesen elveszti a jelentőségét, míg a Comte Ágoston rendszerében központi helyet foglal el. És ugyancsak a matematika, a mit a pythagoraeusok a dolgok lényegéről szóló tudománynak tartottak, Kantnak a rendszerében csupán a látszatvilág, a „Welt der Erscheinungen“ tudományává lesz, mivel a matematika, Kant szerint, a térnek és az időnek a tudománya, tér és idő pedig csak a megismerő alannak a tiszta szemlélete.

Feladatunk nem lehet a jognak fogalmát a különböző rendszereknek az alapján megállapítani. Igyekeznünk kell magának a philosophálásnak megállapítani a fogalmát, mert hiszen a philosophálás az a kiapadhatatlan erőforrás, a mely szüli a különböző rendszereket. Ha megkaptuk magának a philosophálásnak a fogalmát, talán sikerülni fog ezen a kereten belül megállapítanunk a jognak fogalmát is.

A philosophálásnak a fogalma mind Platonnál, mind Aristotelesnél, mind Kantnál, mind Comtenál, egyszóval az összes philosophiai rendszerekben mindenütt és minden időben lényegileg egy: philosophálás = törekvés az igazságra, úgy a mint már Pythagoras tanította: nem a σοφία, hanem csak a sphiának szerete. Persze ez a tágkörű meghatározás még mindig nem alkalmas arra, hogy ezzel a fogalommal operálhassunk. Hiszen végelemzésben, ilyen értelemben, minden tudomány elmondhatja magáról, hogy philosophia. Definíciókat meg kell szorítnunk: a specialis tudományokkal annyiban megegyezik a philosophia, hogy valamennyien az igazságot keresik, de eltér tőlük — nem a módszer tekintetében, nem is a tárgyat illetőleg, hanem . . . igazán alig tudjuk megvonni a határt az egyetemes tudás és a specialis igazságkereső disciplinák között. De kisegít bennünket

az ó-kor két legnagyobb philosophusa, az emberi gondolkodás örök büszkeségei: Platon és Aristoteles. Platon azt mondja, hogy a philosophia, vagy még helyesebben — a mint mi mondanók — a philosophálás a valónak, vagy Platon szerint, — való világ = az eszméknek, a paradeigmáknak a világa — az eszméknek a tudása. Aristoteles pedig azt mondja, hogy a philosophia, a philosophálás a végső okok és alapelvek megismerése: ἐπιστήμη τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων. Íme itt van a különbség minden specialis tudomány és az egyetemes tudás, a philosophia között. A philosophiai tudás egyetemes és a dolgok velejére vonatkozik. Állításunknak azon részét, hogy a philosophiai tudás egyetemes, még Comte Ágoston is elismeri, a ki különben oly keveset hajlandó megadni a philosophiának; ő mondja, hogy a philosophia: „le lien général du savoir“.

Ilyen értelemben igen természetes és consequens azon állításom, hogy minden tudománynak fogalmát, feladatát és lényegét a philosophia állapítja meg. Azt hiszem, ebben az értelemben nagyon is jogosult és találó a philosophiának Fichte-féle elnevezése: Wissenschaftslehre.

A philosophia az igazságot keresi, a philosophia a valóságot akarja megismerni. Nagyon természetes tehát, hogy a philosophálás ennél fogva kiterjedhet az egész való világ összes dolgaira s így a philosophiának mindaz vizsgálati tárgyát képezheti és képezi is, a mi a gondolkodásnak tárgya lehet, a mit megismerő tehetségünk a valóságból megismer és a mit mi gondolatokká fel tudunk dolgozni.

Nem lehetetlen, hogy mi előlünk a valódi valóság világa örökre el van zárva (a mint ezt a nagy Kant tanítja), de az bizonyos, hogy a tapasztalatnak mi vagyunk az urai. Am legyen igaza Kantnak és Comtenak, azért a gondolkodás mégsem hal meg; ha az örök kérdésekre nem is tudnánk feleletet adni, még mindig előttünk van a Welt der Erscheinungen, vagy a positiv philosophiának a terminológiája szerint: a positiv jelenségek. A positiv jelenségek között pedig ott találjuk a jogot, a mely szabályozza az embernek emberhez való viszonyát és lehetővé teszi az igazi társas együttélést; itten megtaláljuk a jognak is térben és időben változó megnyilatkozását, mint positiv tényeket.

A positiv philosophiára való hivatkozással és a kanti phaenomenalismusnak a megemlítésével még korántsem számítom magamat

a positiv tények hívői közé. Az én jelszavam nem a kísérletezés. Csak azt akartam a philosophia történelméből vett argumentumokkal bebizonyítani, hogy mindenféle philosophiai rendszerben, még a philosophiai szellemet és érzéket teljesen nélkülöző positivismusban is helyet foglalhat és méltán helyet is foglal a jog.

Tagadhatatlan tehát legalább annyi, hogy a jog és annak megnyilatkozásai positiv tények. Ezek felől a positiv tények felől való okoskodás a jogbölcselekedés. De nemcsak ez jogbölcselekedés. Mi nem esküdtünk fel a phaenomenalismus és a positivismus zászlájára: mi jogbölcselekedésnek tartjuk az összes philosophálást a jog felől, még akkor is, hogyha az metaphysikai speculatio. Elismerjük Comtenak az érdemeit, de azért nem tagadjuk meg Hegeltől sem azt, a mi őt joggal megilleti.

### A jogbölcselet történelme.

Akár igaza van Hegelnek, a ki azt tanítja, hogy a philosophia történelme nem egyéb, mint a gondolkozásnak a gondolkozás, a logika kategóriái szerint való fejlődése, a mely fejlődés célját és végpontját épen a hegeli philosophia képezi, akár nincs igaza, annyi bizonyos, hogy a gondolkozásnak, a philosophálásnak is van története és történelme. Történet fogalmán általánosságban az organikus fejlődést értjük. Fejlődést pedig a cél fogalma nélkül elképzelni is lehetetlen. Hogy tehát fejlődésről, illetve történetről beszélhessünk feltételezzük, hogy egy olyan processusról, egy olyan mozgásról van szó, a mely processus egy cél felé irányul, a mely mozgás keresi azt a végpontot, a hol megnyugodhatik. Van-e ilyen célja a philosophálásnak? Igenis van, de ez a cél minden előreláthatás tanúsága szerint realisálhatatlan. A gondolkozásnak a végecélja az igazság megismerése. A nyugtalan gondolkozás megpihenne az örök igazság szemléletében. A cél idealis, elérhetetlen s talán épen ez a szerencsénk. Nekünk, úgy látszik, nem adatott meg az igazságnak szemlélete, csak az igazság kutatása. Mi az Istent, az igazságot, földi szemünkkel színről-szinre nem láthatjuk.

Illusorius ezért a philosophálásnak a célja? Nem hiszem. Fel tudunk mutatni eredményeket a gondolkozás terén, a melyek kézzelfoghatólag manifestálják a haladást. Így például határo-



zottan haladás a modern philosophia főproblémáinak: a megismerés és a szabad akarat problémájának felismerése és megértése.

A görög szellemet magasztalják s a görög szellemről állítják, hogy valóban megteremtője és zseniális továbbfejlesztője a görög philosophiának. A görög szellem dicsőítésére minden időben kiapadhatatlan forrás a mindenkori philosophia. És valóban a görögök rászolgáltak dicsőítésünkre. A végtelenbe vesző beláthatatlan idő folyamán sem fogjuk túlbecsülni dicséreteinkkel a görögök érdemét a philosophia terén és azért mégis állíthatjuk — és erre büszkék vagyunk — hogy a philosophia főproblémáit: a megismerés és az akarat problémáját nem is sejtették a görögök.

A gnoseológiának megalapítása kizárólag a königsbergi bölcsnek az érdeme.

Az akarat problémájával, az úgynevezett ethikai szabadság kérdésével, először talán Titus Flavius Clemens Alexandrinus, a gnostikus, foglalkozik *Στρωματεῖς* című művében (I. §. 17) és később a Pelasgius tanítását czáfolgató nagy egyházatya Szent Ágoston. Azóta folyton foglalkoztatja ez a probléma az emberiség gondolkozóit. És a jog terén, a theoriában és a praksisban egyaránt, rendet bontó és újat építő hatalommal rombol és uralkodik. A classikus büntetőjogi iskolának az akarat problémája volt az Achilles sarka. Az újabb olasz büntetőjogi iskolának ökölcsapásai, a miket egy Lombroso, egy Ferri stb. mért reá, leterítették a már előbb halálra sebzett classicus árny-theoriát.

Íme a problémák feltünése is állításunk mellett bizonyít: a gondolkozásban is van haladás, a gondolkozás terén is mind közelebb és közelebb jutunk célunkhoz: az igazsághoz. Persze ez az igazság a végtelenben levő pont, a melyhez közeledhetünk, de a melyet el nem érhetünk. Lessingnek kívánsága beteljesedett: Isten nem a kész igazságot, csak az igazság megismerésére irányuló törekvést juttatta osztályrészünkké.

A gondolkozásnak, a philosophálásnak van tehát története. A philosophálás, mint fennebb kimutattuk a joggal is foglalkozik. Ép ezért az egyetemes philosophálásnak a története magával involválja a jog felől való gondolkozásnak, a jog philosophiájának a történetét.

A jogphilosophiának a történelme azon tudomány, a mely foglalkozik a jogphilosophálás térben és időben való kifejlődésének előadásával.

Ez a gondolatsor nem a deductiónak a szüleménye, legálább nem a tapasztalatot nélkülöző deductióé. Lapozgassunk csak az emberi gondolkozás documentumaiban, ott megláthatjuk, mily óriási haladás van a gondolkozásnak ezen a terén is. A Mózes 10 parancsától, melyeket Isten saját kezével vésett két ízben a kőtáblákra és adta a vérből és húsból való Mózes által az ő kiválasztott népének mennydörgések, villámlások, a kürtnek szava és a hegynek füstölgése közepette (Mózes, II. könyv, XX. rész. 18. és II. könyv, XXXII. rész 15 és 16) bizony óriási utat kellett a jogphilosophálásnak megtennie, míg eljutott Grotiusig, a kinél a jog az ember substantiájából származik, vagy Kantig, a kinek a jog terére is alkalmazott kategorikus imperativusa megteremti, mintegy a semmiből, a jogot.

De nemesak a gondolkozók művei tanuskodnak a jogphilosophálás fejlődéséről, a jogi öntudatnak megtisztulásáról és az általános gondolkozásnak a haladásáról; megtaláljuk a gondolatoknak hű kifejezését az emberiség életében és institutióiban is Mondanom sem kell, hogy az életben és az institutiókban csak azok a gondolatok realisálódhattak, a melyek át meghatották az emberiség öntudatát, a melyek mintegy testté és vérré váltak.

A tudós szobájától, a szószéktől és a tanszéktől nem oly nagy a távolság az emberi értelemig és szívig, mint azt közönségesen gondolják. Mindazonáltal eszünk ágában sincs a gondolatoknak teljes omnipotentiát tulajdonítani. A rabszolgaság p. o. bizonyára nem azért szűnt meg, mivel a stoikus bölcselek reá jöttek arra a nagy igazságra, hogy az emberi méltósággal össze nem egyeztethető a rabszolgaság. De még egyedül a keresztényi tanoknak sem merjük érdemül feljegyezni a rabszolgaság megszűnését. A rabszolgaság megszűnt, mert ez az intézmény úgy a gyakorlatban, mint az elméletben lejárta magát.

Akkor volt a rabszolgaságban belső, az intézményt összetartó erő, a mikor még az isteni, az eszmékért rajongó Platon is fentartotta a maga államában a rabszolgaságot. Az a mondása Platonnak, hogyha valamely szabad görög meg akar ölni egy rabszolgát s ez a rabszolga védi magát, úgy büntetendő, mintha

atyagyilkos volna, elárulja, mily hatalmas erő lakott ebben az intézményben. Ép azért nincs oka Paul Janetnek Platon említett mondásán megbotránkozni.

Aristoteles kortársai sem botránkoztak meg az ő rabszolgaság elméletén, a mely tan a rabszolgaságot természetes állapotnak s a háborúkat, a melyeknek célja a rabszolgagyűjtés, jogosaknak tartja. A természet rendje: hogy a szellem uralkodjék a test felett; az emberiségben pedig a szellemet a görögök, a testet a bárbarok képviselik. Na meg ezenkívül gazdaságos is a rabszolgaság: mert hisz a háztartáshoz *élő* és élettelen eszközök kellenek. (Politika, VII, 7.)

De akkor, a mikor már Catonak tanácsokat kellett adni a rabszolgák tartására vonatkozólag, akkor már kihalt ebből az intézményből minden belső erő. „A rabszolga vagy dolgozzék vagy aludjék” stb. Ha a rabszolgának még aludni is parancsóra kell, akkor már igazán csak ez a *kell* szó tartja össze a rabszolgaságot.

Azt sem merem állítani, hogy a Morus Tamás Utopiája, a mely a világtörténelemben először ismeri el a munkának világhistóriai fontosságát, egyszersmind okozza is a munkának világhistóriai fontosságát. Ez túlzás volna. Tény az, hogy a fejlődésnek két oldala van: az egyik a gondolat, a másik a tény. A gondolat rendesen megelőzi a ténnyt, de azért azt nem állíthatjuk, hogy kizárólagosan a gondolat teremti a ténnyt. A stoikusoknak és a kereszténységnek tana nagyban hozzájárult a rabszolgaság megszüntetéséhez, de nemcsak ezek miatt a tanok miatt szűnt meg a rabszolgaság. A munka általános elismerése és a vallásszabadság bizony nem a Morus Tamás Utopiájának az eredménye, de a fejlődésnek ideális faktorában bizonyára az a szellem nyilatkozott meg, a mely szellem, a mely ige testet öltött a westphaleni békekötés decretumában és a modern világ berendezésében, a melynek alapját határozottan a munka képezi.

A Robinsonádákban s azután a Rousseau műveiben, a melyek a természeti állapotot azonosnak tartják a boldog paradicsomi állapottal s visszakivánják azt a civilizatió lerombolásának árán is, bizonyára az a szellem nyilatkozott meg, a mely szellem előidézte a cselekvések és tények világában a nagy francia forradalomnak vulkánszerű kitörését. Bizony-bizony igaza volt Robespierrenek: ő valóban Rousseau volt tanítványa. —

A forradalom lezajlása után kezdetét vette az építés. Az építésben pedig Európaszerte az a szellem nyilatkozott meg a tényekben, a melyet ismertünk már azelőtt a Montesquieu tanításaiból.

A történelem megismerteti velünk az emberiségnek fejlődését a cselekvőségnek a terén; a gondolkozás történelme megismerteti velünk az emberiségnek fejlődését a gondolkozás terén.

Egy éremnek két oldala ez. Spinozának sokat mondó állítása kifejezi az emberiség Janus-arczu fejlődésének csodáját: „ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum“ (Ethica, prop. VII).

*Dr. Bárány Gerő.*

(Folyt. köv.)

AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK  
(BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK) A MAGYAR KÖZJOGBAN.

— Második közlemény. —

II. *A nemzet és a királyság viszonya egymáshoz és szerepük az államalkotás körül a vegyeskázbeli királyok alatt.*

A III. András halálától Róbert Károly megkoronázatásáig lefolyt idő alatt történtek nem alkalmasak arra, hogy azokból a király és a nemzet között fennálló viszonyra alkotmányjogi következtetések legyenek levonhatók. Egyesek szövetkezése és ellenségeskedése tölti be azt az egész évtizedet és ebben a korban csak azt a tényt kell a tárgyalt kérdés szempontjából fel- említenünk, hogy a köznemesség, mint ilyen ezen időben majd- nem teljesen elveszti önálló politikai tényezőként való szereplését, úgy hogy azon időben formailag is a hatalmas urak, mint külön- álló hatalmi tényezők lépnek előtérbe az ország sorsának inté- zésében. Így 1307. évi október 10-én 14 főúr ad ki okmányt arról, hogy Károlyt királyokul ismerik el,<sup>1</sup> mintha az a kérdés, hogy ki legyen az ország királya, már nem is a nemzetet, mely országgyűlésen határoz, hanem egyedül őket, mint magánegyéne- ket illelné és érdekelné.

Itt már alakilag is egyének állanak az egyénekekkel szemben s noha a főurak gyűlése magát „*Regni Congregatio*”-nak nevezi s elhatározását az országnak érdekében hozza <sup>2</sup> és azzal az orszá-

<sup>1</sup> Az okmányt közlik: Fejér: Cod. Dipl. VIII/I. 221—223. és Kovachich Vest. Com. 157—159. ll.

<sup>2</sup> „Nos igitur ad perpetuum eiusdem Regni bonum Statum et Commodum ex animo intendentes, etc.”

javát czélozza, a midőn a király, a püspökök és az ország látogatott ünnepélyes gyűlésének együttlétét hangsúlyozza; <sup>1</sup> mindazonáltal mint egyének állítják ki az okmányt és mint egyének, bizva hatalmuk erejében, ígérik meg esküvel annak betartását és mások által való elismertetését.<sup>2</sup>

De az 1308. évi nov. 17-én tartott és Károlyt királylyá választó országgyűlésen már ismét a közjogias felfogás érvényesül, de ezzel együtt annak is nyoma vesz, hogy a nemzet a megválasztandó királylyal előzetes egyezkedésekbe bocsátkozott volna, mint a hogy ezt III. Andrással szemben tette. Az övéhez hasonló előzetes egyezségről nem maradt ránk semmi emlék és Károlynak koronázási esküjéből, melyet ismerünk, sem lehet erre következtetni, úgyszintén annak sincsen nyoma, hogy Károly koronáztatása után az alkotmányt és közviszonyokat szabályozó törvényt adott volna ki, a melylyel a koronáztatása előtt tett ígéreteit váltaná be. úgy mint III. András az 1290. évi törvénnnyel tette.

Maga az eskü, melyet Károly letett,<sup>3</sup> az alkotmányt illető részeiben nem tér el lényegesen III. András esküjétől, bár abból, hogy annak szövegében oly ígéretek is foglaltatnak, melyek egyenesen Károly helyzetének sajátosságára (mint a pápa és követe iránt való kötelességek) és személyének egyéniségére (mint az, hogy törvényes házasságban fog élni és azzal beéri) való tekintettel, vétettek be, arra lehet következtetni: hogy a koronázási eskünek azon időben megállapodott formája még nem volt s az minden koronázásnál az országnagyok és a főpapság kívánsága szerint változott.

Csakhogy az eskü szövegének a megállapítása nem tekinthető a nemzet és egyén vagy az országnagyok és a koronázandó között kötött szerződésnek, mert az abban foglalt ígéretek csak olyat tartalmaztak, a mit a királyi méltóság természete az ezen méltóságot betöltő személytől mindenképen megkívánt s az eltérés

<sup>1</sup> „... praesentibus eodem Domino Nostro Rege, Domino Vincentio Colocensis Ecclesiae Archiepiscopo etc. ... ac aliis episcopis, ceteroque ac magna Regni frequentia in eadem solenni congregatione adunata, ...“

<sup>2</sup> Obligantes nos, ut si quis huic Ordinatione contraire praesumpserit, infidelis Regi, ac Regno, hostisque publicus deputetur etc.“

<sup>3</sup> Lásd Kovachich: Vest. Com. 173—174. l. l.

egyik és másik szöveg között nem új biztosítékok szerzése vagy nyújtása céljából, hanem az egyéni hibák elnyomására vagy különös helyzetek sanálására következtek be.

Károly a királyi hatalmat minél teljesebbé iparkodott tenni s ezzel nem csekély mértékben járult hozzá a nemzet megingott közjogi gondolkodásának regenerálásához. De a banderialis hadszervezettel a hűbéri elemeknek, melyek már az Árpád-kor második felében kezdenek behatolni a magyar alkotmányba, jogi formát adott s ezzel a mily mértékben a jog korlátai közé szorított az egyesek hatalmaskodása, épen oly mértékben elősegített az is, hogy a hűbéri formák is tért hódítsanak.

Maga a szent korona tana, mely az Anjouk alatt nyeri teljes kifejlődését, sem egyéb, mint a nyugati befolyás következtében meghonosodott hűbéri formáknak a nemzeti génus hatása alatt közjogi tartalommal való kitöltése s viszont közjogi formáknak a kifejlődött egyéni szabadság biztosítására való felhasználása.

A szent korona tanában korántsem az állam organikus mivolta jut kifejezésre, mint azt még „A királyi méltóság” című munkámban hittem.<sup>1</sup> Ha ugyanis a szent korona tana az állam organikus felfogásának volna eredménye, akkor abból az az elv következne, hogy valamint az organismusban a tagok a fejnek, mint az akarat székhelyének föltétlenül alá vannak vetve és annak föltétlenül engedelmeskednek, épen úgy a szent korona tagjai, az ország nemesei is föltétlenül kell, hogy alá legyenek vetve a szent korona fejének, a királynak s vele szemben, mint a főhatalomnak, vagyis az államerő, tudat és akarat összegének kizárólagos birtokosával szemben csakis mint alattvalók jöhetnek tekintetbe, nem pedig úgy, mint a főhatalomnak, a szent korona hatalmának részei. Vagyis röviden, ha a szent korona tana az organikus elmélet kifolyása volna, akkor az a magyar közjogban a király abszolút hatalmának elvét jelentené.

A szent korona tanában azonban épen az ellenkező elv jut kifejezésre, az t. i., hogy a nemések, mint a szent koronának — melyben az államhatalom telje lakozik — tagjai, részesek a szent korona hatalmában. És hogy a szent korona tana ezt fejezi ki, az az alábbiakból következik.

<sup>1</sup> V. ö. u. o. 199. l.

A szent korona tanának gyökerei a magyar adomány- és birtokrendszerben keresendők

A birtokadományozás joga a királyság megalapítása óta királyi jog volt és abban különbözött a nyugati hűbértok adományozásától a hűbér úr által, hogy a míg hűbértok a személyes hűségi kötelezettség elvállalásáért, tehát a jövőben teljesítendő köteles szolgálatokért adományoztatott, addig a magyar király az ő híveit az ő és a köz érdekében már teljesített szolgálatokért, tehát szerzett érdemekért adományozta meg. És mivel a magyar felfogás szerint a megadományozott az adományért különös szolgálatokra magát kötelezve nem érezte, hanem birtokát épen olyan szabad földbirtoknak tekintette, mint azt, a melyet nem a királyi adomány, hanem a szállások felosztása alapján ősi jogon birt, az adomány és a szállásbirtok közti különbség már a XII. században elenyészett. S mivel a királyi adomány erősebb birtokjogot biztosított, mint az ősi jogezim, melyet a családi leszármazás igazolásának nehézségei miatt igazolni is nehezebb volt, az újabb fejlődés mellett a donatio vált túlnyomóvá, mert az ősi szállásbirtokos is felajánlotta birtokát a királynak, hogy ezt tőle új adományként nyerje s ezzel jogezimét biztosabbá tegye. Ennek folytán nemcsak a donatio vette föl a descensus természetét, de fordítva is, a descensus eredetét is a király és az összesség körül szerzett érdemek jutalmában kezdték keresni. De mivel a donatio birtokosában ugyanaz az önállósági érzet és büszkeség lakozott, mely az ősfoglalók utódaiban, a midőn a koronázás a nemzet előtt is királylyá avató erőt nyert, a szent koronát, a melylyel való megkoronáztatás után nyeri a király azt a tekintélyt, mely az ő személyét a nemzet előtt szentté teszi, nem pedig a király személyét tekintették az ország területe főtulajdonosának, a korona vált minden birtokjognak forrásává (radix omnium possessionum), a király pedig csak azért birt adományozási joggal, mert a koronázás folytán reá szállt a szent koronában lakozó birtokadományozásnak és ezzel a nemesítésnek a hatalma is.

Az ország területe felett a szent koronát megillető főtulajdonjoggal együtt azonban mindazon hatalmat a szent koronában kezdték látni, a mi a középkori felfogás és gazdasági viszonyok következtében a földbirtokkal összefüggött, tehát a földbirtokon élő emberek fölötti biráskodási és igazgatási, vala-



mint jogalkotási hatalmat is és így az államhatalom egész telje a szent koronában lakozónak tekintetett, mely a koronázással együtt száll át a királyként következő vagy királylyá választott egyén physikai személyére.

De mivel az egyes nemesek bírták az ország területének kisebb-nagyobb részét, tehát ők is részesei voltak a szent korona területének; ennélfogva ők is részesecivé váltak azoknak a jogoknak, annak a hatalomnak, mely a szent koronát az ország területének egyetemére nézve megillette és így tagjai, azaz részei voltak magának a szent koronának is, mint a részeket, a tagokat magában foglaló egésznek.

Mint hogy pedig a koronázás valószínűleg már a XII. század második felétől kezdve mindig országgyűlésen történt és kifejlődött az a felfogás, hogy nemcsak az egyház, hanem a nemzet is koronáz, a korona az országnak, vagyis az országban lakó nemesek összességének tulajdonává vált s a király annak csak birtokosa.

A míg tehát a nemes a szent korona jogán bírja birtokát és gyakorol ennek alapján köztevékenységet; addig a király a nemesek összességének akaratából bírja és gyakorolja a privilegiumot, a nemesség és a birtokok adományozásának, a törvényhozásnak, országglásnak és bíraskodásnak hatalmát.

„E két dolog — mondja Verbőczy a Hármaskönyv I. r. 6. cz.-ben — mintegy a viszonos átruházásnál és kölcsönösségnél fogva annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól elválasztani és elszakítani nem lehet és egyik a másik nélkül nem történhetik. Mert a fejedelmet is csak a nemesek választják és a nemeseket is a fejedelem teszi azokká és ékesíti nemesi méltósággal.“

E szerint tehát az egyes egyéneket illető souverain jogok, melyeket az egyes nemes úgy a maga birtokán saját alattvalói és jövedelmei fölött, mint az országgyűlésen és a királyi tanácsban kifejtett köztevékenység által az ország sorsa fölött gyakorolt, a szent koronától származnak: azaz az egyénnek a hűbériségre emlékeztető souverain jogai közjogi eredetűek. De viszont a király személyét a szent korona jogán megillető közjogi természetű közhatalmi jogosítványok az egyének összességétől, az országgyűlésen egybesereglett nemesektől ered, kik magukat a királyválasztás alkalmával a királylyá választott egyén személyének és fiörököseinek alávetik és egyéni jogainak eskü által történt

biztosítása után hűségüket szintén esküvel (melyet homagiumnak neveznek) ígérk.

A szent korona tana tehát nem áll ellentétben azzal a felfogással, mely az államban egyének összességét látja, tehát azzal sem, mely szerint a nemzet és királya egymással, mint külön jogalanyok, szerződésre lépnek. De ezen szerződések nem egyenlő természetűek a nyugati rendek és Landesherrek között kötött szerződésekkel (*pacta conventa*), a melyek csakis szerződési mi voltuk miatt, tehát magánjogi alapon voltak kötelezők; mert a magyar közjogi felfogás, mely a szent korona tanában nyer megtestesülést, azt eredményezte, hogy az ily szerződések létrejövetelük után közkötelező erőt a törvénynek, mint a szent korona egységes akaratának formájában nyertek s a királyt és a nemeseket nemcsak a szerződés létrejövetele alapján kötelezik, hanem a királynak és a nemeseknek a szent korona egész teste is köteletségévé teszi, hogy azt, mint legfőbb állami akaratot a király megtartsa és mások által is megtartassa és hogy annak az országlakók is engedelmeskedjenek.

A midőn ugyanis a Károly által meghonosított hűbéri formák — melyek szerint a banderialis hadseregvetet következtében a nagyobb földbirtokokkal nagyobb közkötelezettségek is jártak — meggyökereztek, az ő abszolút uralomra irányuló törekvései ellen a *reactio* nem az egyéni uralmak keletkezésében nyilvánult, mint az Árpád-korban a IV. Béla törekvései ellen, sem pedig a magyar nemességnek a német Landesstände-k mintájára való külön szervezkedésében, mely szerint a rendek külön politikai életet éltek a fejedelmektől; hanem annak a felfogásnak a kifejlődésében, hogy a mit a király az ország nemeseivel együtt az országgyűlésen határozott, azt nincs joga országgyűlésen kívül megváltoztatni. Azaz a törvény erősebb, mint a király egyszerű rendelete, mert az ott jött létre, a hol az ország egész teste (*totum corpus Regni*), a nemesek vagy képviselőik összessége a királylyal együtt, tehát a szent korona birtokosa és annak tagjai, vagyis a szent korona egész teste jelen van, t. i. az országgyűlésen.

A szent korona tana tehát e tekintetben, hogy t. i. a királyt és a nemeseket egy közjogi egészbe foglalja össze, az Árpád-korban gyökerező és a Károly erős királysága által regenerált közjogias felfogást tükrözi vissza. De éppen azért, mert e tannak alapja a magyar birtokrendszer volt és mivel a földbirtok

adta meg a gazdasági és jogi alapot a közszereplésre, ki kellett fejlődnie annak a felfogásnak is, hogy kiki oly mértékben tagja a szent koronának, azaz oly mértékben vehet részt annak hatalmában, a mily mértékben részese az ország területének. Innen van a nagybirtokú uraknak domináló szerepe a királyi tanácsban, a királyi tanácsnak szerfölött nagy befolyása az ország ügyeinek intézésére s innen van az, hogy az alkotmány oly aristokratikus színt nyert, hogy még a Habsburg-korban is „vota non numerantur, sed ponderantur“, a mi pedig, noha a szent korona tanán alapul is, mégis hűbéri elemet képvisel az alkotmányban.

Az individualistikus felfogásnak a következménye azután az is, hogy koronázáskor nemcsak a király tesz esküt, a melylyel az alkotmányt biztosítja, hanem a nemesek is, a kik a koronázó országgyűlésen jelen vannak, hűséget fogadnak a királynak, sőt a mohácsi vész után Erdélyben a távollévőknek is le kellett tenni a homagiumot a fejedelemmel szemben. Ez pedig határozottan hűbéri forma és felfogás, a miből származott az a kinövés, hogy a kik nem tették le az esküt, azok nem is érezték magukat a király iránt hűségre kötelezve, hanem külön országgyűlésen más királyt választottak maguknak. És csakis ezen individualistikus fölfogás fejlettsége mellett jöhetett létre az a szomorú állapot, hogy egy országnak két törvényes és törvényesen megkoronázott királya legyen, mint pl. a mohácsi vész után János és I. Ferdinánd. Ezen hűbéries eredetű felfogás azonban a szent korona tanával összeférhetetlennek éppen nem mondható.

Károly és Nagy Lajos alatt még a közjogi irány a túlnyomó a fejlődésben. Ennek eredménye, hogy a nemzet visszatér az aranybullához, mint azon formájához az egyéni szabadság biztosításának, a mely mellett II. András alatt a magyar eredeti közjogi felfogást regenerálni akarta. De már Zsigmond trónralépésének körülményei a hűbéries fölfogás terjedéséről tesznek tanúságot. Ezzel szemben későbbben ismét a közjogiasabb felfogás lépett előtérbe s e két ellentétes iránynak közrehatásából fejlődött ki azután a szerződéses közjogi elmélet, a III. András esetéhez hasonló azon formában, melyet fennebb említettem, hogy t. i. a nemzet és királya szerződnek egymással, de a szerződés tartalma törvény alakjában nyer kötelező erőt úgy a királynak, mint az országlakókra egyaránt.

De lássuk a fejlődés részleteit.

Zsigmond 1387 márczius havában a hívei által Fehérvárott tartott országgyűlés alkalmával azokkal, a kik őt királylyá választani hajlandók voltak, szövetségre lépett s erről szerződés készült, mely csak annyiban bír közjogi jelentőséggel, hogy az nem csupán a szerződők közötti viszonyra vonatkozik, hanem az alkotmány biztosítását is foglalja magában.

Ezen pactum azonban nem a nemzet és leendő király, hanem a leendő király és egyes urak közt jött létre, kik ligát alakítottak Zsigmond megválasztására, királylyá tételére, de a midőn a maguk érdekeit a leendő királylyal biztosítatják, tehát a midőn vele magáncélok elérésére szövetségre lépnek, ugyanakkor az ország érdekeinek, alkotmányának biztosítását is belevonják a szerződés körébe, azaz ezen magánjogi természetű szövetség körén belül közjogias gondolkodásuknak is kifejezést adnak.

Ebben a szövetekezési okiratban, a melynek eredeti szövege nem maradt ugyan ránk, de a melyről maradt egy följegyzés, mely a szövetségi okmány tartalmát pontonként közli,<sup>1</sup> igéri Zsigmond, illetőleg kötelezi magát: először arra, hogy a főpapokat, bárókat, főembereket, nemeseket, minden rendű és rangú lakosokat szabadságukban meg fogja őrizni. A II., III. és IV. pont szintén az ország közérdekére, az alkotmány biztosítására vonatkozik, akár csak a későbbi választási alkulevelek. De az V. pont szavai: Item, quod nec amore, favore, consilis, aut quacunque inductione mala personam vel personas, . . . quam vel quas *in praesentem ligam* recipit, aut recipiet eas vel aliquem earum relinquet seu deseret, nec eis . . . nocumenta faciet, seu de ipsa liga . . . excludet, nisi omnes unanimiter talem vel tales duxerint excludendum“, már arra vallanak, hogy itt egyesek állanak össze szövetségbe, ligába, hogy Zsigmondnak királylyá választását keresztülvigyék, a kik a királytól viszontszolgáltatásként kikötik, hogy az ő érdekeiket tartsa mindig szem előtt.

A VI. pont szavai szerint, mely így szól: Item (t. i. promisit), quod si praemissa . . . omnia in parte vel in toto dictus D. Marchio non observabit, et in his . . . persistere vollet. extunc nos Praelati, Barones et alii, quorum sigilla praesentibus sunt appensa, simul vel divisim, absque omni nota infidelitatis, ipsum D. Marchionem facere non admittemus, sed ad observan-

<sup>1</sup> Horváth Mihály fedezte föl és közli Magyarország. Tört. II. 377. l.

dum praemissa, viis quibus possumus, ipsum tenebimus“, az aranybulla XXXI. czikkéhez hasonló tartalommal az ellenállás joga nem a nemzetnek és összes nemeseknek, hanem csak a liga tagjainak van biztosítva.

A VII. pont így szól: „Item, quod omnem . . . ligam . . . quam fortassis contra s. coronam dicti Regni Hungariae, aut contra aliquos Regnicolas . . . cum aliquo vel aliquibus hujus Regni Ungariae Regnicolis iniisset, et fecisset, de voluntate ipsorum colligatorum ipsam et ipsas frivolas fore vult et nullius . . . firmitatis“. Ebből arra lehet következtetni, hogy hasonló szövetezések már ezen korban itt is szokásban voltak, különben nem köttetnék ki, hogy a mennyiben másokkal az örgróf ilyet már kötött volna, az érvénytelennek tekintessék. Ámbár abból a körülményből, hogy itt azon liga tekintessék semmisnek, mely az ország koronája és bármely lakosa ellen irányul, valamint az utolsó pont ezen szavaiból: Item quod omnes captivos per ipsum D. Marchionem et alios quoscunque Boemos tempore suae pristinae guerraefactos . . . liberos faciet remitti . . . ; aliaque agere facere et complere . . . quae felicem statum ipsius Coronae respiciunt“ — arra lehet következtetni, hogy itt Zsigmondnak nem magyarokkal esetleg kötött egyezségére czéloznak. Ez pedig a mellett vallana, hogy a jelen esetben egyes hazafiak azért utánozzák az idegen szokást, mert ily magánszövetség által jobban megköthetőnek hiszik a választandó király személyét, mint a koronázásnál eddig érvényesült biztosítékok által.

Zsigmond maga már határozottan a patrimonialis felfogásnak hódol, a midőn az országot azon esetre, ha fiutódai nem maradnának, örökösödési szerződésekkel akarja megkötni, tehát olyat tesz, a mit elődei közül soha senki meg sem kísértett. Így 1396-ban Prágában bátyjával Venczel cseh királlyal köt örökösödési szerződést, 1399-ben pedig Józsa morva örgróffal, majd 1402-ben kiadott okmányában <sup>1</sup> azon esetre, ha fiutódai nem lennének, leányának Erzsébetnek kezével az ország rendjeinek beleegyezése mellett Magyarországot Albert osztrák herczegnek ígérte.

Az ország ezen szerződésben egészen patrimonialis szem-

<sup>1</sup> Közli Cziráky: Disquis. Histor. de modo consequ. summ. imp. 205—8. ll.

pontból van felfogva, a mint az ezen szavakból kitűnik: „extunc praedictum Regnum nostrum Hungariae cum praemissis Principatibus, Comitatibus, Dominiis Provinciis, Castris, Civitatibus, omagiis bonis, nec non Juribus utilitatibus, dignitatibus, honoribus, libertatibus et consuetudinibus ad idem spectantibus aliisque pertinentiis suis universis ad praefatum Dominum Albertum devolvi debeat, per ipsum habendum, tenendum, et possidendum plena potestate et omni iure conservandum et utifruendum etc.“, tehát az összes jogelőnyökkel és terhekkkel együtt, mint egy magánbirtokot.

Az ország rendjeinek beleegyezése sem előzetes választással nyer biztosítást, azaz nem az országgyűlésen kifejezésre jutó nemzeti akarattal volna Albert még Zsigmond életében örökössé választandó, hanem a rendek személy szerint, tehát hűbéries formában köteleznék magukat az általuk kiállítandó okmányban, hogy Albertet királyokul fogják ismerni.<sup>1</sup> Ez utóbbi meg is történt még azon évi szeptember 21-én, a 110 úr és nemes és Pozsony meg Sopron városok által az ország összes bárói, nemesei, előkelői és városai nevében kiállított okmányban,<sup>2</sup> melyben a kiállítók azt mondják, hogy a király helyettük és utódaik helyett az ő tudtukkal, megegyezésükkel, tanácsukkal és akaratukkal szabadon, tisztán és visszavonhatlanul adományozta az országot Albert hercegnek, azon föltétel alatt, hogy ha Zsigmondnak halála után fiutódai nem maradnának, az ország mindenestől az öröklés jogán Albertre háramolják.

Ennélfogva esküvel ígérik, hogy Zsigmond fiágának magvaszakadtával csakis Albertet fogják Magyarország királyává fogadni és koronázni, nem állván ennek ellent az *oklevelek, ígéreték és kötelezvény, melyeket közülök némelyek* a király parancsára az ország eladományozása iránt Jodocus morva örgrófnak már előbb adtak, mivel a király ezeket az ígéreték alól élő szóval és okmánnyal is feloldotta.

De hogy ezen okmány nem országgyűlésen kelt, ennek

<sup>1</sup> „Quemadmodum eciam universi Praelati, Barones, Nobiles et Civitates predicti nostri Regni ad id observandum cum ipsorum specialibus litteris, eidem domino duci Alberto se obligarunt quolibet sine dolo.“ Cziráky i. m. 205—8. l.

<sup>2</sup> U. o. 208—210. l.

fényes bizonyossága az, hogy megjelenése lázongást okozott az országban és nápolyi László kikiáltását eredményezte.

Ugyanaz a patrimonális felfogás, mely a Zsigmond által kiállított okmányban van megörökítve, ebben az oklevélben is kifejezésre jut és pedig nemcsak a tényben, hanem a szövegben is. Ugyanezt a felfogást tükrözi vissza továbbá Zsigmondnak 1421-ben kiadott német nyelvű okmánya is,<sup>1</sup> melyben leányának, Erzsébetnek és vejének Albertnek arra az esetre, ha több leánya születnék, szabad választást enged a magyar és a cseh királyság között, de ha nem volna több leánya, mind a kettőt Erzsébetre és Albertre hagyja.

De nemcsak a király cselekményeiben érvényesül az a felfogás, hogy az ország és népe a fejedelem magánjai, hanem már a nemzet is közeledik a nyugati rendi felfogáshoz, mely szerint az ország rendei együtt külön jogalany, a királyétól esetleg eltérő érdekekkel és politikával. Ez persze csak később, Albert uralkodása alatt válik valóvá.

De a magyar és a német rendi felfogás alapja között lényeges volt a különbség. A míg ugyanis Németországban a rendi szervezkedés a pusztá személyes viszonyon alapuló hűbériségből való átmenet a közjogi felfogás felé, mert a tartományi rendek érdekeik közösségét fölismerve, a tartományúr Landeshoheit-jához való viszonyukat szabályozó szerződések, egyezkedések és szabadságlevelek (Freibriefe) alapján, mint a fejedelemtől különálló politikai hatalom, szövethatárok segítségével külön tartományi pénztárt, tartományi hadat és ennek megfelelően külön kezelő közegeket (Landesmarchall, Landeshauptmann) és tartománygyűlést (Landtag), valamint állandó bizottságot (Landesausschuss) szerveznek és mint ilyen, külön jogalanyként szerződnek a tartományúrral, míg nem az ez alapon lassanként kifejlődő államérzet őket a tartományúrral egy nagy egészbe egyesíti,<sup>2</sup> majd idővel, a középkor végén, a fejedelmi hatalom a rendekét lassanként elnyeli s így lesznek a német államok idővel abszolút uralom alatt álló közjogi egységekké: addig nálunk ez a szervezkedés, az országnak a királyságtól való különválása felé meginduló mozgalma éppen ellenkezőleg, a szent korona elméletében

<sup>1</sup> Közli Cziráky i. m. 211—214. l.

<sup>2</sup> Hajnik: Egyet. európ. jogtört. 192, 1.

nyilvánuló közjogias felfogásnak a királyok patrimoniális felfogása ellen előálló reakcióját jelenti, melyben a rendi felfogás nem magánjogi, hanem közjogi alapon érvényesül, azaz nem a rendek és ezek szövetsége válik országgá, hogy szerződjenek és egygyé legyen idővel a fejedelemmel, hanem az ország mint egész, kezd külön válni a királyságtól, rendek módjára szervezkedve, hogy így a királyságot ismét a közhatalmi természetének megfelelő közjogias felfogásra kényszerítve, helyreállítsa a szent korona egységét. Vagyis azt az állam- és nemzetszervező és föntartó szerepet, melyet az Árpád- és Anjou-korban a királyság játszott, Zsigmond óta a rendek módjára szervezkedő nemzet ragadja magához s a királyságot ilyenképen hatalmába ejtven, azt mintegy kényszeríteni akarja arra, hogy őt ezen munkájában támogassa.

A nemzetnek ezen külön jogalanyként való szervezkedése azonban szoros összeköttetésben lép föl a hatalmas uraknak önző törekvéseik kielégítésére irányuló tevékenységével, mely időnként ezeknek magánjogi alapon való szövetkezésével juttatja kifejezésre azt, hogy a közjogias felfogás bizonyos tekintetben erős hanyatlásnak indult, de a köznemesség körében honoló felfogás a szent korona tanával mindig képes volt e mellett is regenerálni önmagát.

Zsigmondnak 1437-ben történt elhalálózása után veje, Albert osztrák herczeg minden nehézség nélkül választatott királylyá, de hogy ezen királylyá választás főként annak köszönhető, hogy a befolyásos egyének erre magukat Zsigmondnak előre — talán formalis szerződés által — lekötötték, az kitűnik Albertnek 1439. évi decretuma bevezetéséből, jelesen annak ezen szavaiból: „Nobisque favente divina elementia in regimen et solium Regni Hungariae *votive* succedentibus“.

Arról, hogy Albert hitlevelet adott volna ki, vagy hogy koronázásakor mire esküdött, tudomásunk nincsen és csupán annyit tudunk megállapítani, hogy megválasztásakor ígéretet tett, hogy ha német-római császárrá megválasztatnék, e méltóságot az ország megegyezése nélkül nem fogja elfogadni. Ez arra vall, hogy az idegen dynastiákból származó királyokkal a nemzet már mint külön jogalany is, szerződik az annak személyét vagy idegen uralmát érdeklő viszonyokra és noha e szerződéskötéseknek a célja az ország közérdekének a biztosítása, annak tárgya mindazonáltal a király egyéni lekötélézése.



Az 1439. évi decretum már határozottan az ország és királya között kötött szerződés alakjában jelenik meg, melyben az ország és királya külön jogalanyokként szerepelnek. Ez kifejezésre abban jut, hogy az okmány két példányban állittatik ki, egyik a király által, decretum formájában,<sup>1</sup> s ebben a király kötelezi magát az ott mondottaknak megtartására, a másik a rendek bevezetésével és záradékával látja el a király decretumát s ebben a rendek kötelezik magukat, hogy miután a decretummal meg vannak elégedve, soha többet a királytól követelni nem fognak, mint a mennyi ebben foglaltatik.<sup>2</sup>

Ezen formalis szerződésnek az ország által kiállított bevezetésében azonban az ország nem mint magánegyének complexuma, hanem mint a királylyal szemben álló közjogias egység jelenik meg. Azaz ezen decretum formájában és tartalmában ismét az a vegyes felfogás testesül meg, a mi a szent korona tanában, mely szerint a formákon épen úgy, mint a tartalom végig vonul a nyugati magánjogias felfogáshoz hasonló valami, a nélkül azonban, hogy ezzel a régibb magyar közjogias felfogás megszűnnék vagy háttérbe szorulna.

Az ország által kiállított bevezetésben ugyanis ez foglaltatik: „Mi főpapok, előkelők és nemesek, kik most Budán az egész ország testét képviselve összegyűltünk, ezen levelünkkel tudtára adjuk mindazoknak, a kiket illet: hogy miután Albert felséges római király és Magyarország, Csehország, Dalmát-, Horvát-, stb. országok királya, a mi legkegyelmesebb urunk, az ő idegen tartományaiból, melyekbe nevezetes és sürgős ügyekben leginkább pedig az ő felségének alávetett országok lakosainak javáról és békéjéről gondoskodás végett távozott, ezen legutóbbi napokban Magyarországba visszatérván Buda városában időzött; mi kik Ő Felsége megérkezését és visszatértét nagy vágyakozással vártuk és Ő Felségéhez mindenünnen, az ország minden részéből ide összejöttünk és tanácskoztunk, a többi közt, azokról, miket Ő Magasságával kellett elintéznünk, meggondolva a most folyó idők minőségét, egyhangulag kértük Ő Felségétől, hogy az előbbi királyoknak, elődeinek decretumát és constitutióit és ezen ország szokásait bizonyos pontokban az alább írt módon

<sup>1</sup> Lásd: Corpus Juris.

<sup>2</sup> Szövegét lásd: Kovachich Vest. Com. 228—230. l.

változtassa (moderari) és hogy a király úr levele szerint alább világosan összefoglalt és megírt czikkelyeket adja ki. Melyek t. i. Ő Felsége oklevelének tartalma szó szerint a következő: Mi Albert stb. . . .“

Ebből kitünik, hogy itt nem magánegyéneknek vagy ezekből álló rendeknek egymással szövethető complexuma, hanem az ország egyetemét, a szent korona egész testét képviselő országgyűlés, mint a szent korona egyik tényezője, áll annak másik tényezőjével, a királylyal szemben, tehát az alkotmányjogi factorok lépnek föl, mint külön jogalanyok, de a formalis törvényhozás mégis a királynál van, mint a ki a szent koronát képviseli és annak hatalmával rendelkezik.

„Mi Albert stb. emlékezetébe ajánljuk mindazoknak, a kiket illet: hogy miután Zsigmond római császár és Magyarország királya, a mi dicséretes emlékü kedves atyánk, a közelmult időben az egek Istene által, kinek akaratanak az emberi tevékenység ellene nem állhat, ez árnyékvilágból elköltözött és miután mi, Isten kedvező kegyelméből Magyarország uralkodására és trónjára fogadásszerűen következünk; Magyarország főpapjainak, báróinak, előkelőinek és nemesének gyűlése és egyeteme a mi királyi színünk elé jöven és azt adván elő, hogy ezen országnak szabadságai, melyekkel a főpapok, bárók és nemesek és az elődeik a dicső királyoknak, kiváltképen boldog emlékezetű fejedelemnek, a mi elődünknek Lajos királynak idejében éltek és melyeknek örvendtek, több czikkelyeikben meg vannak csorbítva; és a mi királyi Felségünket a mi országunk állapotának reformálása iránt könyörgéseikkel és kéréseikkel ostromolván, alázattal könyörögtek nekünk: hogy ez alább írt czikkelyeket és a mi azokban foglaltatik, a mi levelünkbe felvétessük, azokat jóváhagyjuk és azokban őket sértetlenül fentartsuk. Mi tehát jóhiszeműleg ígértük és ígérjük, hogy az alábbirt czikkelyeket megtartani és érvényesíteni *akarjuk és tartozunk*“.

E szerint a király is az ország gyűlésének egyeteme kívánságára adja ki a decretumot, de annak megtartására és megtartatására magát szerződésszerűen is kötelezi.

Ugyanez jut kifejezésre az ország záradékában is, a melyben elmodatik, hogy a király a decretumban foglalt czikkelyeket s mind azt a mi azokban foglaltatik, az országglakók kérelmének meghallgatásával s az egész ország megegyezésére és a királyné

akarátára elfogadta, engeüelyezte és megerösítette. Tehát a király az országgyűlés kezdeményezésére és akaratával alkotta a törvényt. azaz mint a szent korona birtokosa juttatta kifejezésre annak egész testének akarátát, a mi a közjogias felfogást tünteti fel, noha abban a királyné is mint külön tényező van felemlítve.

De a további szövegben már ez áll: „nehogy azért a király már most uralkodásának kezdetén azt himni kénytelenítessék, mintha az ő hívei valami rosszakarathól hűségükben ingadoznának, a király iránt eddig is tanusított hűségük bizonyosságára mindenekelőtt kijelentik és jóhiszeműleg ígérk, mind a maguk, mind az országnak más, általuk képviselt előkelői és nemesei nevében, hogy a királynak és nejének megtörhetlen hívei lesznek, más felől Ő Felségeik is őket és országukat semmiféle szükségben el ne hagyják, hanem velük együtt híven, minden erejükkel oltalmazni tartoznak, minden vetélytárs vagy ellenség ellen és az ők, valamint az országnak minden, úgy az elősorolt, mint egyes más jó, dicséretes és igazságos ősi szokásaikban sértetlenül fentartani kötelesek. És mivel mi — mondja a záradék — a királyi urunk és úrnök által adott és most fentebb elősorolt engedmények által tökéletesen ki vagyunk elégítve, jelen levelünkben azt is megigérjük, hogy őket, a mi királyunkat és királynénkat az előre bocsátott és fentebb említett módon urunk királyunk által engedélyezettéken kívül soha többé semmiféle új találmányú jogokkal (leges), sem annak kérdésével zaklatni nem fogjuk, hogy nekünk más régi jó szokásokat és jogokat (leges) adjon, vagy bárminő engedményeket tegyen, melyek a fentebbiekben foglaltakon túl terjedjenek, akár azokat szokás és törvényként átírni ne is akarja és ne is tartozzék (sen in consuetudinem et legem adscribi nolle, nec debere).“ Azután ígérk a rendek, hogy a felségeket mindazok ellen híven és szilárdan segíteni fogják, a kik a fennebb mondottakat megerőtleníteni törekednének s az okmánya pecsétjüket ütík.

Itt tehát szintén a magánjog elvei szerint fogják fel az ország szabadságait, megalkudva a királylyal, hogy csak annyit szabad követelni az országnak, a mennyit itt kapott és többet engedélyezni a király ne tartozzék.

Épen így a király záradékának ezen szavaiban: „Hozzáadjuk ezenkívül és a magunk és a királyné nevében ígérjük, hogy említett országlakóinkat és egész országunkat, bármely

szükségben el nem hagyjuk, de híven és teljes erőnkből, velük egyenlően, magát az országot és országlakóinkat minden vetélytárs ellen védeni és nekik és Magyarországnak minden úgy az elősorolt, mint más egyes jó és dicséretes és igazságos ősi szokásaikban mindig és mindenütt sértetlenül megtartani és hatásoosan megoltalmazni fogjuk,“ — kifejezésre jut, hogy itt a király és a nemzet, mint külön jogalanyok, egymás jogainak megvédelmezése czéljából szövetségre lépnek, tehát formalisan szerződnek is. Ez a törvény tehát, bár tartalma főképen közjogi, oly pactum conventum alakjában akarja új alapokra fektetni az alkotmányt, mint a minőket a német Landesstände-k szoktak volt kötni a tartományurakkal, a mire példa eddig a magyar alkotmánytörténetben még nem volt.

Ebben a szerződésben a szent korona teste két részre szakad s mint külön jogalany lép föl, hogy szerződés útján és szerződési alapon újra egyesüljön. De a mint ez megtörtént, a szerződés nemcsak mint ilyen, foglaltatik okmányba, hanem a szent koronának a király által kifejezett egységes akarataként is megjelenik, hogy így a királynak, valamint a nemzet tagjainak is kötelességévé tegye az ebben foglaltaknak törvényként való megtartását.

Az alkotmánynak a király és az országlakók között kötött ily írott szerződés formájában való revisiója bizonyára a nyugati hűbériség magánjogias felfogására emlékeztet s mindenesetre annak a jele, hogy az a közjogi egység, melyben a király és nemzet a szent korona fogalmában egyesült, a folytonos dynastia-változás következtében és annak folytán, hogy a király más országoknak is fejedelme, jelentékenyen lazult. De épen a nemzetben lakozó erős közjogi érzék volt az, a mi az idegen származású királyokkal szemben, a nemzetet önmagának a királlyságtól való külön szervezkedésére kényszerítette.

Minthogy pedig az itteni rendi szervezkedésnek más volt az alapja, mint a német Landesstände-kének, az eredménynek is másnak kellett lennie. Itt tehát az eredmény nem lehetett az, hogy a királtság gyözedelmeskedve a rendek felett, absolut uralmat teremtsen, hanem ellenkezőleg, midőn az ily szerződések által a nemzet és király a szent koronában ismét összeforrott, a nemzet az ország ügyének intézésében mindig nagyobb és nagyobb befolyásra tett szert, a királtság teljesen az ország

befolyásos tényezőitől vált függővé, önjogi eredetének minden látszatát elvesztette és a nemzettől átruházott hatalomkörnek természetét öltötte magára.

A király maradt ugyan az ország souverain ura, de a souverainitás eredete a nemzetnél lévők tekintetét s a nemzet arra ruházta azt a koronázással, a kire akarta. Mindez később a szabad királyválasztásban, a nádori méltóságnak a királytól való függetlenítésében, időnként az interregnumok fentartásában és a köztársasági módra hozott országhatározatoknak (decreta Regni) mind gyakoribbá válásában érvényesül.

Albert halála után fiát, V. Lászlót mellözik a trónon és I. Ulászlót hívja meg az ország. Követeket küld hozzá, kik az ország nevében vele a választás föltételeire nézve megegyeznek, a mi megtörténvén, Ulászló okmányt ad ki, melyben a kölcsönös megegyezés alapján megállapított és írásba foglalt föltételek beváltását megígéri. Ebben tehát ismét nemzet és egyén jutnak kölcsönös megállapodásra, hasonlóan ahhoz, a mikor III. András lett az ország királya. A különbség azonban a két eset között az, hogy a míg III. Andrással a nemzet csak mint leendő királyával egyezkedett, addig I. Ulászlóval nemcsak mint ilyenekkel, hanem mint már uralkodó lengyel királylyal is. A szerződési momentum tehát itt már nagyobb mértékben lép előtérbe, mint III. Andrásnál, a mi az írásba foglalásban is kifejezésre jut.

Ennek az okiratnak formája ugyan nem szerződés, mert azt csak a leendő király állította ki, mint a jövőre vonatkozó ígéretet, de tartalmából <sup>1</sup> világos, hogy annak kiadását két oldalú megegyezés a nemzet és a megválasztandó király között előzte meg s az egyoldalú ígéret csupán biztosítékaul van hivatva szolgálni a már létrejött kétoldalú szerződésnek.

Minthogy pedig Ulászló már Lengyelország királya, ugyan-

<sup>1</sup> Nos ad eam rem -- mondja az okirat -- non cupiditatis ardore, nec ambitionis amore; sed ea, quam praemisimus, animi sinceritate attractos esse pro bono statu eiusdem Regni, *conditiones et modos infrascriptos, quos praenominati oratores Regni Hungariae praedicti per Nos admittere et manutenerere desiderarunt*, de mere nostra liberalitate, grato affectu admisimus et tenore praesentium ipsorum *integre et inviolabiliter servare et manutenerere pollicemur*, quod postquam Nos, Deo favente, Regni praedicti Hungariae diadema feliciter suscepimus in ipsa coronatione nostra omnia iura etc. iuramento et literis nostris regalibus confirmabimus. (Lásd Kovachich: Supplem. II. 478. l.)

ekkor megállapítottak azok a föltételek is, melyek a két ország egymáshoz való viszonyából voltak rendezendők; így az, hogy a király, mint más állam uralkodója is kötelezi magát, hogy az országot, a lengyel hadakkal is védelmezni fogja és viszont; továbbá, hogy az országhoz tartozó területek visszaszerzésén fog fáradozni, de Russia és Podolia Lengyelországnál marad, Moldva pedig akkori állapotában mindaddig, a míg a két ország főpapjai és bárói közt ezen területek hovátartozására nézve, a mikor a király azt jónak látja, megegyezés nem jöhet létre; végre, hogy Lubló vára a hozzá tartozó városok és falvak, mihelyt a koronázás megtörtént, az országnak vissza fognak adatni a váltság-díj visszafizetése nélkül.<sup>1</sup>

Itt tehát az ország nemcsak leendő királyával, hanem ennek személyében Lengyelország királyával is szerződik, a mi ezen szerződésnek nemzetközi egyezmény jellegét is adja. De a megválasztandó király személyét itt a lengyel királyétól elválasztani nem lehet. Ulászló a fennebb mondottak megtartására egyaránt kötelezi magát mind a két minőségben, azaz itt ő első sorban, mint egyén, nem pedig Lengyelország az ő útján lép Magyarországgal szerződési viszonyba.

A két fejedelmi méltóságot nem lehet pedig itt Ulászlóban elválasztani azért, mert nemzetközi vonatkozású ígéretek által Magyarországgal szemben, mint leendő magyar király vállalt kötelezettséget és ha pl. Lubló várát az országhoz vissza nem csatolná, nem a lengyel királyt tekintené szószegőnek a magyar király, hanem a magyar királyt tekintette volna az ország s ha Ulászló nem lenne magyar királylyá, Lengyelország Magyarországgal szemben mivel sem volna kötelezve.

Hogy Ulászló ígéreteit a lengyel urak megegyezésével tette,<sup>2</sup> az csak Lengyelország és Ulászló közötti megegyezés, mely mint ilyen, csupán biztosítéka annak, hogy Ulászló leendő magyar királyi minőségében tett ígéreteit befogja tartani s ennek az ő lengyel királyi minősége útjában állani nem fog.

Ezen okmányban tehát Ulászló oly szerződés megtartását igéri és biztosítja, mely az ország és egyén közt jött létre, de

<sup>1</sup> Kovachich Suppl. II. 479—480. 1.

<sup>2</sup> Nos itaque auditis eorundem eismodi desideriiis et ipsis attentiore consilio nostrorum Praelatorum et Baronum examinatis etc.“

a mely ezen egyénnek más országban elfoglalt állásából kifolyólag nemcsak az ország és ezen egyén, hanem az ország és más ország között is jogviszonyt hozott létre. De a kötelezettek nem az országok, vagy a nemzetek voltak egymás irányában, hanem az egyes országok Ulászló irányában és viszont. Mert mihelyest Ulászló megszűnik a két ország királya lenni vagy meghal, a két ország között is megszűnik minden közösség úgy a kölcsönös védelemre, valamint minden egyezség a mellékországok tekintetében, a mint ez azután be is következett.

Ezen most kifejtett okoknál fogva tehát az ország és Ulászló között létrejött megegyezést csakis a kettő közötti viszony szempontjából lehet és szabad szemügyre vennünk, az az által létesült nemzetközi viszonyt pedig, mivel ez csakis a személy és nemzet között létesült viszonytól függött, figyelmen kívül kell hagynunk.

1. Ulászló 1440 július 17-én megkoronáztatván, erről az ország főpapjai, bárói, katonái, előkelői és nemesei „cum efficacissima facultate Communitatem eiusdem (t. i. totius Regni Hungariae) representantes,“ okmányt állítanak ki,<sup>1</sup> a melyben a szent koronát, mely ismeretlen helyre elvitetett, érvénytelennek nyilvánítják és mivel a királyok koronázása mindig az országlakók akaratától függött és a korona hatálya és ereje (efficatia et virtus Coronae) azoknak jóváhagyásában rejlik, elmondják, hogy Ulászlót a szent István sirjáról levett koronával koronázták meg, kijelentve, hogy ez a korona érvényes és az elveszett koronának ereje (quodlibet signaculum, mysterium et robur eiusdem) ezen koronára száll át. A most koronázott királynak tehát oly hatalmat adnak, mint a milyennel elődei bírtak.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Kovachich: Vest. Com. 235—243. I.

<sup>2</sup> „dantes nihilominus — mondja az okmány — et pari voluntate, et Decreto tribuentes, praefato Domino nostro nunc coronato Regi plenissimam illam facultatem et potestatis plenitudinem in faciendis gratiis, et donationibus, et confirmationibus perpetuis. et ad tempus collationibus, et locationibus bonorum, et officiorum, atque immunitatum Officialibus, et Baronibus Regni. Item in disponendis Praeclaturis, ac Beneficiis Ecclesiasticis, tam maioribus, quam minoribus, ac recompensandis meritis fidelium, quibuslibet quoque infidelibus et delinquentibus, secundum uniuscuiusque demerita puniendum, nec non in faciendis, et exercendis iudiciis, exercendumque, agendum, dirigendum, et concludendum in omnibus his, quae ad Reges Hungariae, suos Praedecessores, et eorum facultatem quomodolibet, con-

Vajjon mi ez, ha nem a királyi hatalomnak a nemzetet képviselő országgyűlés által a király személyére való ünnepélyes átruházása.

Igaz, hogy ezen okmánynak az ország által történt kiállítását az új korona szentesítése tette indokolttá, de ezen okmányból kiténik, hogy a nemzet a koronázással a királyi hatalomnak saját akaratából való átruházását vélte eszközölni, azaz önmagát a souverainitás tulajdonosának tekintette, a melyet gyakorlás végett arra ruház, a kire akar.

A nemzetnek a király személye nélkül is teljes jogalanyisága tehát ezen okmányból kétségtelen. Az országgyűlés a király nélkül is épen úgy a szent korona egész testének tekinti magát, mint azzal együtt. A király már meg van koronázva és az ország mégis önállóan állit ki manifestumot, mely törvényné teszi, hogy az új korona érvényes. De a mikor ez már ki van mondva, a királylyá választott egyén és a nemzet, kik eddig, mint külön jogalanyok állottak egymással szemben, a szent korona fogalmában egy közjogi egészzé olvadnak egybe, mert most már a király, mint az ország által ráruházott állami hatalomnak teljes birtokosa, tesz eleget a választatása alkalmával okmányba foglalt ígéreteinek, a midőn elmondván röviden megkoronáztatásának körülményeit és ezzel mintegy elismervén a nemzet ezen jogát, hogy a királyi hatalmat ráruházhassa, az országgyűlés kérelmére és előterjesztésére kiadja az ország jogait biztosító koronázási törvényeket,<sup>1</sup> azaz megerősíti II. András királynak 1222. évi aranybulláját (kihagyva belőle a bevezetést, a XXIII. cikket és a XXXI. cikkeknek az ellenállási jogra vonatkozó részét), III. András király 1298. évi törvényét, Lajosnak a bullát megerősítő záradékát és 1351. évi decretumának 25 cikkét.

Mintfogya pedig ezen törvények kiadásánál, mely szintén alkotmányrevisio, miként az 1439. évi törvények, a király nem szerződés formájában érvényesíti a nemzet kívánságát, mint még csak egy év előtt azt Albert tette, itt már a régibb magyar felfogás túlsúlyra emelkedését kell látnunk.

*suetudine videlicet aut (iure) pertinuerunt, ac si idem praefata priori nunc sublata corona fuisset, ut moris exstitit, coronatus\*.*

<sup>1</sup> Az okmány eredetije az orsz. levéltárban. Közli Kovachich, Suppl. I. 89—192. I. és Fejér: Cod. Dipl. VI/II. 130—147. I.



I. Ulászlónak 1444-ben bekövetkezett halála után az interregnum alatt az ország oligarchikus köztársaság képét tünteti elénk s minthogy önzés és oligarchia rendesen együtt járnak, ismét a belső bomlás jelei mutatkoznak s azt látjuk, hogy a hatalmas urak befolyásukat biztosítandó, politikai célú szövetségeket kötnek egymással. A politikai hatalom azonban formaliter még az egész nemzetet képviselő országgyűlésnél van s úgy tekintik az állami hatalmat, mintha annak egész telje visszaszállt volna az országgyűlésre, a mely azzal kénye-kedve szerint bánhat s arra ruházhatja, a kire és oly mértékben, a milyenben akarja. Már a monarchiai forma is kérdéssé vált és megszűnt minden ragaszkodás a régi hagyományokhoz, megszakadt a jogfolytonosság, mintha a szent koronának elorzása folytán azzal együtt a királyság intézményéhez való ragaszkodás is megszűnt volna. De hogy mindez meg nem szűnt, azt bizonyítja az, hogy V. László királyságának elismerésekor csupán esküt kívánnak az ország jogainak fentartására, hogy ezzel az ő gyermekkorában történt koronáztatását, melyet most korona hiányában az ország meg nem ismételhetett, kiegyensúlyozás és utólag érvényesítés, de vele szemben minden szerződés-kötési formát mellőznek.

László 1453-ban esküt tett az ország és országlakosok minden és minden egyes szabadságainak, jogainak, törvényeinek és helybenhagyott szokásainak fentartására; melyekben elődei, azaz nagyatyja Zsigmond császár és apja Albert ezen országot és országlakóit megtartották és fentartották.<sup>1</sup> De töle előzetesen ígéretet és az eskü letévése után bizonyos decretumoknak újból való kiadását úgy, mint I. Ulászlótól, nem kívánták, mert V. László királyságának az elismerése az Albert halálával megszakadt jogfolytonosságnak a visszaállítása vala, mivel Lászlóval ismét a

<sup>1</sup> Az eskü tartalma az 1453. évi decretum 1. cikkében foglaltatik. a mit az ezen decretum záradékának következő szavai igazolnak: „Atque super primo eorundem, solito more, Regale corporaliter prestitimus iuramentum“. A százsz hercegek követe is írja 1453. évi febr. 24-én kelt jelentésében: Haben die Ungern am anfang sich fast gesatzet Kunig Laslo kuldung zu tun. Doch ist am letzten zwischen in begriffen, das Kunig Laslo in hat müssen sweren, sy bei iren rechten und alten herkommen lassen bleiben, und darauf haben in herrn und stett huldung getan (Fontes rerum Austr. XLII. 115. Fraknoi: A magyar nemzet tört. IV, 120. l. 3. jegyz.)

a Habsburg dynastia tagja jut a királyi székekbe. Új megegyezést tehát, azaz új alkut az alkotmányra szükségesnek nem láttak, hanem töle csupán annak érvényben tartását kívánta az ország, a mire apja Albert az 1439. évi decretumban magát utódai nevében is kötelezte. Minthogy pedig erre elég biztosítéknak látták azt, hogy a király annak megtartására az esküt letette, feleslegesnek találták, hogy azon decretumot újra adja ki, vagy erősítse meg. Az 1453. évi decretum maga nem választási alku-lévl, hanem a koronázási törvényeket pótló alkotmánybiztosító törvény, tehát közel áll jogi természetére nézve a mai hitlevelekhez és annak is volna tekinthető, ha koronázó országgyűlésen adatott volna ki.

Mind ebből az látható, hogy ezen időben a közfelfogás az volt, hogy csakis az új dynastiákkal szemben van szükség szerződészerű választási alkura és így csak egy ily új dynastia első tagjától kívánják meg azt, hogy a nemzettel szerződjek, de az ő utódaitól már csak az előd törvényei megtartásának eskü alatt való biztosítását követelik.

Hunyadi Mátyással V. László halála után ismét új dynastia jutott a magyar trónra. Itt tehát már szükségét látja az ország, hogy az alkotmány új alkuval biztosíttassék. E czélból az országgyűlés — valószínűleg előzetes egyezkedés alapján, de már a választás megtörténte után — a Mátyás gyámjaként az ország kormányzójává választott Szilágyi Mihály elé terjesztette a maga írásban szövegezett kívánságait, a melyeket Szilágyi a maga és a Mátyás nevében mint decretumot adott ki. Az ország tehát a nélkül, hogy a választás megejtése előtt kívánt volna írásbeli ígéretet — mint I. Ulászlótól — a kormányzóval együtt a választás után törvényt alkotott, mely természetére nézve körülbelül megfelel III. András koronázási törvényeinek.

Ezen eljárásban szintén régebbi felfogás nyilatkozik meg, mert itt nem nemzet és egyén szerződnek, hanem a király (illetőleg nevében gyámja a kormányzó) az országgyűlés kérelmére törvényt alkot. A szerződési forma pedig bizonyára azért maradt el, mert Mátyás nem idegen, de a nemzetnek saját véréből való és így őt külön szerződésre képes jogalanynak nem tekintették.

De a Mátyás ellen szőtt összeesküvés, mely az ország trónjára Frigyes császárt akarta ültetni, 1459-ben arra indította a

királyt, hogy kölesönös esküvel megerősített szövetséget kössön a hozzá híű főpapokkal és főurakkal, mely 1459 februárius 10-én Budán, a király által kiadott oklevélbe foglaltatott.<sup>1</sup> Ez azonban korántsem olyan közjogi szerződés, a mely a nemzet és királya között jött létre, mint az Alberté, vagy választási feltételeket tartalmazó megegyezés, mint az I. Ulászlóé, hanem a király és néhány híve közötti esküvel megerősített magánjogi természetű szövetség, a Zsigmond ligájához hasonló s épen ilyen a Mátyás és Rozgonyi Sebestyén vajda és társai között Budán 1459 nov. 8-án kötött szövetség is.<sup>2</sup>

*Ferdinandy Géza.*

(Folyt. köv.)

<sup>1</sup> Kovachich: Vestigia Con. 352—55. l.

<sup>2</sup> U. o. 355—356. l.

## SWIFT JONATHAN, A BÖLCSESZ ÉS POLITIKUS.

— Befejező közlemény. —

### TIZENEGYEDIK FEJEZET.

#### A lejtőn.

Mialatt nagy irodalmi harcrai folynak, Swift kétszer utazik Londonba, hogy ott, ha lehet, régi befolyását visszanyerje és politikai szerephez jusson újra. Ez utazásairól kevés adatunk van, összesen a dr. Sheridanhoz irt levelekből tudhatjuk (Swift XII. kötetében), mikor időzik Londonban s meddig. Mi célból jár ott, csak sejthetjük, de biztosan nem tudhatjuk. Olvastam olyan föltevést is, mintha Swift 1726-ban egy püspökséget kért volna Walpole Roberttől s ezért támogatását följánlotta volna a kormánynak, azaz hajlandó lett volna ismét visszatérni a whig-pártra. E föltevést semmi se támogatja, ellene igen sok szól. Lehetetlennek hiszem azért, mert a *Posztókereskedő levelei*-vel fölégette maga mögött a hidat, melyen oda átvonulhatott volna, hiszen a whigeket oly tömérdek sárral dobálta már meg, hogy saját hitelének megkoczkáztatása nélkül nem vonhatott volna vissza semmit. Egészen más volt első elpártolása a whigektől, melynek okát bővebben fejtegettem — mostani visszatérése oda oly erkölcsi lehetetlenség volt, hogy azt még Swift se merte volna megkísérteni. De meg ép javában folyt engesztelhetlen háborúja Walpole és az irlandi kormányzat ellen, ezt félbeszakítani és önmaga ellen indulni harczba, oly vállalkozás lett volna, mely őt megsemmisíti vala. Ezenkívül mit nyerhetett volna most már: a parlamenti élet nem birt rá nézve csábbal, hiszen összes

barátai részint száműzetésben voltak, részint elhaltak azóta s a whig-párton csak megvetéssel fogadták volna őt, míg a toryk gyűlölete biztos volt számára ez esetben. De meg a hatvan éves férfi számára, kinek neje betegsége a költözködést is lehetetlenné tette, nem is volt oly igen kívánatos már a régi vágy teljesülése. A püspökségre csak a felsőházi tagságért vágyódott, most már ez számára értéktelen volt. S első utazása, levelei tanubizonyossága szerint, inkább irodalmi, mint politikai természetű: 1726. július 8-iki londoni levele (Sheridanhoz) többet foglalkozik a beteg Stellával, mint bármi mással s csak végül említi föl, hogy őt barátja Bolingbroke Franciaországba hívja látogatóba s ha Stella betegsége megengedné, át is menne a csatornán. Következő levelét (júl. 27.) Popetól írja Twickenhamból, hol fiatalabb barátját látogatni volt. E levél csupa kétségbeesés: így nem ír a politikai reményekkel bíró államférfiú; Stelláról szól és elsíratja előre a hü barátnőt és élettársat, majd mihelyt teheti, haza megy, mire neje ismét magához tér annyira, hogy Swift újra Londonba utazhatik.

Második utazása 1727 elején történik, erről a gyűjteményben olvasható harmadik levél szól (máj. 13-iki kelettel). A politikai helyzet képét így festi e levélben: „Mi itt különös helyzetben vagyunk: erős elhatározásunk az, hogy a jelen kormányzatot megtámadjuk s ha lehet, megtörjük. Annyi bizonyos, hogy Walpole igen mogorva és lehangolt, a bérencz gazkópék leg-aljasabb fajtaiba kapaszkodik s azokkal a legkomiszabb s leg-alacsonyabb hordár-elmésségeket firkáltatja, barmok és tökfekjek állanak csak rendelkezésére, de ezeket csengő aranyakkal pazarul fizeti. Vele és czinkosaival nagy haragban vagyok; egyik nagy férfiú, ki tavaly igen szíves volt irányomban, meg sem akart ismerni a trónörökös udvarában, pedig ott egy se volt, ki meg ne látott volna. Barátaim óvtak attól, hogy most Franciaországba menjek (pedig két hónapra készültem oda), mert esetleg bosszújokat úgy töltik rajtam, hogy nem védekezhetem ellene...“ Így nem írhat az, a ki Walpolenak ajánlkozott szolgálattételre, habár bizonyára sajnálhatta azt a szép pénzt, melyet Walpole a hordár-elmésségek íróira veszteget.

Swift reménye abban összpontosult jelenleg, hogy ha a trónörökös, atyja közel halála után, Anglia koronáját elnyeri, talán akkor ő is visszanyeri régi befolyását. A trónörökösne

igen kedvelte a szellemes író, különösen *Gulliver*-ért, melyről ugyane levél a következőleg emlékezik meg: „A minap láttam a trónörökösnet, ki hetenként kétszer fogad önállólag; régi szívélyességét megőrizte, én pedig a magam régi függetlenségét. Minden czeremónia nélkül mondotta szemembe, hogy egy gonosz könyv („*Gulliver*“) szerzőjének engem tart; s ámbár elmondottam neki, mennyire silány a ministerium, arról biztosított, hogy úgy ő, mint a herczeg, mindenkivel nagyon megvannak elégedve...” Daczára a walesi herczegnő e nyilatkozatának, Swift reményeket táplált s midőn I. György 1727 júniusában meghalt s a walesi herczeg II. György név alatt trónra lépett, Swift is a királyi pár elé járult, hogy kézsókkal hódoljon az új uralkodónak. Június 24-ről kelt levelében írja Sheridannak, hogy harmadnapra halasztotta a hódolat bemutatását, pedig az udvarnál levő barátai már szidták érte, mért halogatja annyira, mikor más töri magát e kegyért. E levélből, mely I. György halála után közvetlenül kelt, világosan kitünik némely író azon állításának valótlansága, mintha Swiftnek nagyon utána kellett volna járnia, hogy kézsókra bocsáttassék. E levélben újra megerősíti Swift előbbi levelében foglalt azon állítását, hogy az új királyi párnak tökéletesen mindegy, whig vagy tory legyen alattvalója, egyenlő szivességgel s illetve közömbösséggel fogadják valamennyit. Lehet, hogy kormányválság lesz, de a régiek bukását a király igen enyhítendi — reménykedik Swift továbbá. Július 1-ei levelében már szó sincs a kormány bukásáról, II. Györgynek is kényelmes volt Walpole uralma és Swiftnek is nagyobb gondja az, hogy Irland primása öt hosszas távolléte miatt parochiája elvételével fenyegeti. Ő a király engedélyével van esperességétől távol s ha a primás erősködik, ő főlebbz minden határozatot, „ha mindjárt 200—300 fonttal szegényebben hal is meg majd“. Irodalmi terveket akar kivinni, kéri költeményei összeírását, mert nagy kötetben akarja vegyes verseit kiadni.

Augusztus 12-én Twickenhamből keltezett levele megdöbentő hangokat hallat: „Régi hülyeségem hatalmába kerített s még most is abban tart, úgy hogy még butább vagyok, mint a milyennek ön valaha ismert, ma tán kevésbbé vagyok az, mint tegnap voltam, de ez is rossz dolog, négy nap előtt fejszédüléseim leptek meg s oly rosszul voltam, hogy tegnap erős hajtószert kellett

vennem; most el vagyok gyengülve, de azt hiszem, valamivel jobban vagyok“. Elérte hatvanadik életévét és aggastyánna kezd válni. Csupa panasz az egész levél, fájlalja, hogy a királyi pár Twickenham szomszédságába, Richmondba jö s az udvarnál őt is várják, de ő nem mehet betegsége miatt oda. Még augusztus 29-iki levele is csupa „szédülés és hülyeség“, semmi irodalmi és politikai terv. Szeptember 2-án is még szédül és butul „ügy lézengek, mint a részeg ember s butább vagyok, mint milyennek ön valaha ismert“. Ez volt utolsó levele Angolországból, ezentúl már Írlandban lakik, honnan haláláig nem mozdul ki. A Walpolenak ajánlkozást tehát sehogy sem lehet e két év bármely időpontjába beleilleszteni. Popenak Sheridanhoz szeptember 6-án írt leveléből tudjuk, hogy az esperes igen rosszul volt Twickenhamban s hogy a hó végén haza megy Írlandba „mihelyt türehetőleg helyre áll“. Ez meg is történnén, az év végén már ismét otthon találjuk, vigasztalan otthonában, hol Stella pár hónap óta kikerülhetlen halálát várja, mely aztán 1728 januárjában be is következik.

Swift élete ezentúl még elhagyatottabb, mint eddig. Eszter hiányát mégis megérezte, bármennyire nem gondolta eleinte, hogy a pár év óta folyton beteg, szegény asszony elvesztése ily erős nyomokat hagyjon lelkében. Míg Sheridanhoz írt utolsóelőtti levelében, midőn Eszter haldoklásának híre jö, írja Swift, hogy ezzel harmincz éves benső barátság fonala szakad meg s ezért kéri barátját, hogy csak általánosságban tudassa vele, ha a gyász eset bekövetkezik, a részletek elmondását se gyöngesége, se kora, se barátsága nem volna képes elviselni. A szerető nő elköltözésével háza kipusztul s lassacskán baráti köre is elhagyja őt. Mindinkább megszakadnak irodalmi összeköttetései is s alig levelez már Popepal. Gayvel és Sheridannal, kivel erőltetett humorizálást folytat. A politikai álmoknak vége, az irodalmiakat unja már maga is.

Ez időre két műve esik, melyekről meg kell emlékezni: egyik az ő lelke sötétségét megdöbbsentő feketeségben tárja elénk s annál szörnyebb, mert az olvasó az író józan eszében kezd kételkedni, oly rémesen komoly e tréfás alapeszméjű kis munka. Ez az elköltésre hízalaladó ír gyermekek tenyésztéséről szóló *Szerény Javaslát*, melylyel a rongyos és éhezö koldúsgyermeket óhajtja a közönség javára fölhasználni. Elszomorító látvány

szerinte az, midőn Dublinben az anyja ruhájába kapaszkodó, vagy karján hordott 3—4 kiaszott gyermek siránkozva koldul s végül ha felnő, vagy tolvaj lesz belőle, vagy legjobb esetben ágyútöltelék. Hogy tehát ez ártalmas elemet a közjó érdekében fölhasználja, azt javasolja, hogy ezeket a gazdagok táplálékára hízalják ki. Mily roppant előnyei lennének ez eljárásnak, egyhamar ki se számítható. Először is meggátolná a tömérdek magzat-elhajtást (mondja Swift), a gyermekgyilkosságokat, az újszülött nem tekintetnék e nyomorultak között csapásnak, hanem áldásnak, mert kihízalva, szép pénzt kaphatnának érte a szülők, kiknek így kényelmes megélhetése is biztosítva lenne. Irlandban átlag 120,000 olyan gyermek születik, mely a hízalásra alkalmas lenne s melyet nyárson, vagy rostélyon sütve, vagy párolva, befojtva és egyéb-ként elkészítve, bátran oda lehetne tenni a legjobb fricassénak és ragoutnak a gazdagok asztalára. A gyermekeket egy éves korukban lehetne leöltni, az utolsó hónapban a szoptatós anyát jól kellene táplálni, hogy a gyermek szép kövér legyen, akkor két tál étel kitelik belőle még vendégek számára is, maga a család még negyednap is ehetnék a maradékból, különösen télen. Ily módon 28 font súlyúvá lehet a gyermeket hízalni, midőn egy szép süldővel fölér mindegyik.

Igen alkalmas táplálék lenne ez korcsmárosoknak, kik a gyermekek szülőit úgy is fölfalják apró uzsoráikkal, mért ne lehetne a gyermekeknek is utánuk menni? De politikailag is nagy hasznú lenne ez eljárás, mert ezzel csak a római katolikus népesség fogyna, melynek apasztására pedig az angol kormány úgysis elkövet mindent. Továbbá a szegény zselléreknek némi jövedelmi forrást nyitna a korcsmárosoknál levő adósságaik letörlesztésére, melyre gabnájukat és barmukat a hitelező úgysis lefoglalta, a pénz pedig Irlandban ismeretlen fogalom. Nemkülönben, ha egy gyermek vételárát csak 10 shillingre számítjuk, az évenként 50 ezer font tiszta hasznót jelent — eltekintve azon nyereségtől, a mit azáltal okoznánk, hogy az urak számára új fajta étket találtunk ki. Ez újfajta éték hire tömérdek pénzes idegent csalogatna Irlandba, mi által a szegény ország közvagyonosodása emelkednék. Az ilyfajta nyereség ösztön volna a házasságkötésre is, melyet más országokban birságokkal és jutalmakkal szokás előmozdítani. A nők versenyeznének egymással abban, hogy ki hoz kövérebb és kelendőbb árút a



vásárra, a férfiak kiméletesen bánnának feleségeikkel, ezek vise-  
lőssége alatt legalább is annyira megkímélnék őket, mint vem-  
hes kanczáikat, teheneiket stb. mi által a közerkölesök is szeli-  
dülnének. Végül a lehanyatlott sertéstenyésztés helyett a süldő-  
gyerek-tenyésztés föllendülne s ép oly jó sonkahúst adna, mint  
amaz adott annak idejében s az egyéves gyerek-pecsenye végre  
is elfoglalná a helyet a lord mayor beiktatási ünnepén a dísz-  
ebéd asztalán s más hasonló ünnepélyeknél, mint esküvőkön,  
keresztelőkön kiszorítaná a többi állat húsát. Ha 20,000-et  
számítunk Dublinre, 80,000 marad a vidéknek s a 120,000  
gyerekből tenyész-czélókra 20,000 még mindig megmaradna.

Szerző végül kijelenti, hogy e javaslata tételében őt nem  
az önzés és haszonlesés vezeti, hanem tisztán a közérdek. Hisz  
ő neki nincsenek hízlatni való gyerekei, a legkisebb is kilencz  
éves, neje pedig túl van azon koron, hogy új nemzedékre ki-  
látás lehetne náluk.

Egész értekezésén vérfagyasztó komolyság vonul végig,  
mely e dolgot megdöbbségté tesz. Bizonyára számosan  
lehettek olyanok, kik e javaslat megjelenésekor komolyan vitáz-  
tak a felett, hogy vajjon czélszerű volna-e csakugyan a szegény  
gyermeket ily módon értékesíteni, vagy sem? Bizonyára vol-  
tak olyanok is, kik egészen természetesnek találták ez eljárást  
s keresztyén érzelmük nem ütközött meg rajta, hogy gyomruk  
jóllétének esetleg feláldozná felebarátaikat. S hogy ez így lehe-  
tett, következtetem a következő tényből: Pár év előtt egy elő-  
kelő angol képes lapban láttam egy afrikai krokodil-vadászat  
képét. Az angol vadász (a rajz szerint előkelő úr) lesben ül a  
krokodilra, melynek csalátkéül egy nyakánál fogva czövekhez  
kötözött szerecsen-gyereket használ. A nyomorult gyerek vergő-  
dik és menekülni akar, azonban erősen oda van kötözve a czö-  
vekhez, de meg gyámoltalan is, alig másfél éves lévén. A kro-  
kodilt a gyermek sírása kiesalogatja a Nilusból s rárohan a  
gyermekre, melynek rémült arcza halálfélelmet áruel. A vadász  
ekkor kényelmesen lövi le a vadállatot. Persze, ha elhibázza,  
akkor a gyermek el van veszve, mert a krokodil megevett egy  
embert azért, hogy a másíknak pillanatnyi kedvtelést szerezzen.  
A képes lap hidegvérrel adja elő, hogy Egyiptomban ily módon  
szoktak az angolok vadászni; némelyek malaczat vesznek esalo-  
gatónak, azonban a legtöbb mégis szerecsen-gyereket, vagy fellah-

gyereket vásárol, mert az olcsóbb. A malaczo tudnillik a fellah maga eszi meg, tehát ez drágább; a gyereket olcsón eladja, hogy rajta élelmiszert vásároljon.

Az angol hírlapíró egyszerűen előadván a tényt, egyetlen megbotránkozó szót se fűzött hozzá ez eljárás elítélésére. Előtte sem értékesebb egy szerecsen-gyerek élete, mint az előkelő vadász előtt. Minő feneketlen romlottság és erkölcsi súlyedtség lehet ez emberek gondolkozásában, midőn míg egyrészt milliókat adnak képmutatásból a pogányok megtérítésére missionáriusaik útján, addig legdurvább kedvtelésüknek sátáni gondolattal áldozzák fel az ártatlan csecsemőket. Swift kannibáli javaslata s a XIX. század angol vadászának eljárása teljesen összhangzó gondolkozásra vall: az angol közerköles azóta se javult a valódi emberszeretet és humanizmus iránya felé. S hogy ennyire súlyedhetett, bizonyára Swift kannibáli javaslata is oka lehet ennek, mert oly tárggyal játszik, melylyel tréfát űzni az istenkáromlásnál is gonoszabb dolog. S ezért, midőn Swift e művét ismertetem, ebben már közeledő tébolyának félreismerhetlen jeleit látom s ez szolgálhat mentségeül javaslata megírásában. Ez önkínzó boldogtalan elme már ekkor azon álláspontra jutott, melyet a magyar költők közül Vörösmarty fejezett ki oly megrázóan hazája pusztulásakor:

Sötét eszmék borítják agyamat,  
Szívemben istenkáromlás lakik,  
Kivánságom: veszssen ki a világ  
S e földi nép a legvégső fajjg.

A magyar költőnek volt oka kétségbeesni, mert hazája romjain búsult, ellenben Swift maga volt oka elkeseredésének, hiszen a míg ő felül volt s a kormányt tetszése, belátása vagy szeszélye szerint irányítá, ez idő alatt fajultak az állapotok oly szörnyűkké Írlandban is, hogy ellenük, multját megtagadva, magának Swiftnek is sikra kellett szállania. Tisztán alanyi okokra visszavihető embergyűlölete tehát indokolatlan; megnyilatkozása azonban rémesebb a maga komolyságában, mint Athenei Timon káromlásai, vagy az angol irodalom legfélelmesebb költeményének, Byron „Sötétség“-ének ádáz pathosa. Részemről a világ-irodalom legfeketébb könyvének e *Szerény javaslat*-ot tartom, különösen ha tekintetbe veszem, hogy ezt Krisztus egyházának

egyik előkelő papja írta s hogy lángeszével így élt vissza embertársai megrontására. E könyv romboló hatású volt az angol közszellemre s hatása ma is érezhető.

A lejtőn lefelé gyorsan haladó nagy szellem utolsó nagyobb dolgozata szintén rávall Swift satirikus tehetségére. Az *Utasttások a házi cselédség számára* először általánosságban tartalmaz oly tanácsokat, melyek megfogadásával a cselédség vérig bosszanthatja kenyéradóját és életét megrövidítheti, majd minden egyes szolgálati ág személyzetének ad hivatásához tartozó tanácsokat ugyanilyen irányban. Némileg Lesage „Gil Blas“-ának olvasmánya érzik e művön, de a tárgyat végtelen sokoldalúsággal forgatja és igazán bámulatos az a leleményesség, melyet arra fordít, hogy a másoknak ártására tanítsa meg a cselédséget.

Ez utolsó nagyobb terjedelmű dolgozata visszavezet bennünket azon lealázó helyzet szemléletére, melyben Swift ifjúkorában Temple házában lehetett. Az agg író lelke visszafordul fiatalkorára, de nem úgy, mint más emberé, ki a kiállott sok szenvedés után ifjúkorát zöld virányos rétnak látja, — az ő aggkora még utólag ifjúságát is befeketíti és a mi másnál nyájas, derült, nála sötét és gyűlöletes lesz. E tanácsok legnagyobb részében a Temple-udvarban szerzett tapasztalatok tükröződnek vissza s a Berkeley-házban eltöltött házi káplánság keserű éveit. Ez utóbbi tapasztalatait látjuk különösen a szobalányoknak adott tanácsokban, melyek erkölcstelensége visszataszítóan cynikus, mintha csak nem is Swift írta volna, vagy ha ő írta, már megbomlott agyvelővel szerzi e könyvét, holott a logikus gondolkozás a műben ép oly erős, mint bármely más dolgozatában.

„Ha előkelő családban szolgálsz“ — írja a szobalánynak adott tanácsok között — „és a lady körül vagy, a ház ura bizonyára beléd szeret, ha fél annyira szép se vagy is, mint az ő felesége. Ez esetben legyen gondod arra, hogy minél többet préselj ki belőle; ne engedj neki magad körül a legcsekélyebb szabadságot se, még csak kezedet se foghassa meg a nélkül, hogy egy aranyat ne csúsztaskon belé; alkalom adtán fizettesd meg vele minden újabb kísérletét, minden engedményedért kettős díjat számíts föl; küzködjél vele s fenyegezd, hogy kiáltasz, vagy azzal, hogy mindent elmondasz úrnődnek, ámbár pénzét zsebre dugtad; melled megtapogatásáért nem nagy összeg öt arany, habár itt teljes erődből szegülj (látszólag) ez ellen. Száz aranyon

alul vagy húsz font évjáradék biztosításán alul pedig oda ne add magadat egészen. Ily családoknál, ha csinos személy vagy, három szerető közt választhatsz: a házi káplán, a házgondnok vagy a lord kedvencz inasa között. Leginkább tanácsolom, hogy a házgondnokot válaszd, ha azonban sikerül magadat a lord által teherbe ejtetni, akkor érd be a pappal; legkevésebbé szeretem hármuk közül az inast, mert az rendesen hiú és kotnyeles attól kezdve, hogy kibújt a bérruhából s ha nem juthat be a kétszinű posztóba, vagy valami zsiros pinczemesterségbe, rendesen az akasztófán végzi“.

E tanácsok negyedszázad előtti hangokat pengetnek ismét: Börszívű nővérenek, a gazdag lord szobalányának sorsát látjuk itt újra, ki a fennebbi úton tolta előre testvérét egészen a püspökségig. Bizonyára a Berkeley-házban rá, a szegény udvari káplánra is kiveté hálóját egy-egy erkölestelen grófi szerető, ki a lady mellett, mint címzetes szobalány szolgálta a lordot. Erre vall Swiftnek egy 1701-iki költeménye is, melyben Harris szobalány folyamodik Irland főbiráihoz, hogy öt papnévá tegyék meg, mert neki Lord Berkeley káplánja kell (Swift), legfeljebb azon esetben hajlandó ezt kibocsátani körmei közül, ha jobbat ítélnék neki a lordok. Mindkét esetben éjjel és nappal áll ő lord-ságaik szolgálatára.

Hasonló erkölestelenség e tanácsok folytatása: „Légy óvatos különösen a lord legidősebb fiával szemben: ha elég ügyes vagy, kilátásod lehet rá, hogy nyakába varrhatod magad feleségeül s akkor lady lesz belőled, ha e ficzko azonban eléggé ravasz (s bizonyára vagy ez lesz, vagy ügyetlen) akkor kerüld, mint a sátánt, mert az aztán nem fél úgy anyjától, mint a lord az ő feleségétől s végül tízezer ígélet után egyebet se kapsz tőle, mint legfeljebb egy gyereket, vagy valami csúf betegséget, — esetleg mind a kettőt“. A tanácsok további folyamán egész rendszeres oktatásban részesíti szerzőnk a szobalányt, miként legyen kerítőnővé s miként fizettesse meg magát azért, a miért a ház kisasszonyát szeretőhöz juttatja, miként titkolja el úrnője szeretőit egymás és a férj előtt, — szóval teljes codexét adja Pandarus csúf mesterségének.

A „*Szerény javaslat*“ küzeleső szerzőségére vallanak a dada és a dajka számára adott tanácsok, melyekből azt is láthatjuk, hogy szerzőnknek sohase voltak gyermekei. „Ha a gyer-

mek beteg“ — ajánlja a dadának — „s valami olyat akarna enni, vagy inni, mit az orvos határozottan tiltott, okvetlenül mindig teljesítsd a szegény gyermek kívánságát. Minden, a mit betegségünk alatt sováran kívánunk meg, a természet intése szerint hasznos és egészséges számunkra; az orvosságot meg dobod ki az ablakon: a gyermek téged annál jobban szeret; de add meg neki a kellő utasítást is, hogy szülőinek el ne áruljon aztán. Hasonlag járj el a nagyságos asszonygyal is, ha valamit megkíván s biztosítsd a felől, hogy ez neki használand. Ha úrnőd a gyerekszobába lép s valamelyik apróságot meg akarja suprikálni, kapd ki dühösen a vesszőt kezéből s kiáltsd ezt: „Ön a legkegyetlenebb anya a világon, asszonyom!“ Megszid érte, de annál jobban szeret majd. A gyermekeknek mesélj rémtörténeteket a kísértetekről, ha sírni akarnak stb. Azon iparkodjál, hogy mielőbb elválasszák őket“. A dajkának adott utasítás ép oly kannibáli, mint a „Szerény javaslat“ volt s egyenes tanács arra, miként pusztítsa el a más gyermekét s ejtsese magát teherbe, hogy szoptatós dajkaságát jövedelmezőleg kizsákmányolhassa.

A mi Swiftnek saját eselédeihez való viszonyát illeti, életírói följegyzik róla, hogy bár meglehetősen szigorú volt azok iránt, de egyúttal elismerte mindegyiknek érdemét. A Stellához írt naplójában ugyan folyton szidja Patrickot, hű szolgáját, de látszik ugyan akkor, hogy e ragaszkodó szolga nélkül alig élhetne meg. Magee Sándor nevű szolgájának, ki 1721-ben halt meg, mint 29 éves fiatal ember, sírkövet állított saját költségén s annyira megbecsülte, hogy a dublini székesegyházban temettette el. Egy tagbaszakadt, himlőhelyes rút szakácsnőjét, ki hozzá ebi hűséggel ragaszkodott, mindig csak „édes szívem“-nek hívta s a Swift életéből fennmaradt adomák e sweetheartról sokat tudnak. Végül végrendeletében minden eselédjéről bőkezűleg emlékezik meg, tehát, hogy a eselédek e tanácsokkal szándékosan gonoszakká tegye s uraik ellenségévé, az csak a kezdődő elmezavar jele lehet. E művét különben saját maga se szánta talán nyilvánosság elé, mert dolgozata életében meg nem jelent s csak halála után került nyomtatás alá.

Élete a harminczas években mind magányosabbá és elhagyatottabbá válik. Gayhoz intézett 1732-iki egyik levelében a felől panaszodik, hogy nagy háza van ugyan, de ebbe be se

kukkantana soha egyetlen látogató sem, ha csak egy palaczk borral meg nem vesztegeti őket. Ugyanez idő tájt írja Popenak hogy elhagyatottan és baráti részvét nélkül fog bizonyára meghalni, barátnői is elhagyták őt, a mi legjobban bántja. „Minden barátom elhagyott már“ — sóhajtja e levélben s hozzátesszi e latin verssort: „vertiginosus inops, surdus, male gratus amicis“, melyet azután angolra is lefordít.

Valóban elhagyta a legtöbb, mert vagy meghalt, vagy igen távol él tőle. Addison még 1719-ben halt meg, Vanessa, Stella elhaltak, lady Masham, az ő kedves barátnője és pártfogója utánuk ment, Oxford, Rowe, lord Peterborough, Arbuthnot, kikkel ugyan már nem állott közeli viszonyban, elhullottak, egyedül Gay és Pope éltek íróbarátai közül s Bolingbroke a távoli Franciaországban. Dingleyné, úgy látszik Stella halála óta elhagyta a házat s bár Dublinben él, ritkán érintkezhetek egymással, mert a költőt egy távoli nőrokona, Whiteway Jánosné ápolja, kire aztán vagyonának jelentékeny részét hagyja: két házat és száz font sterlinget, fiairól is megemlékezvén. Közvetlen környezete, melyet maga köré Dublinbe költözésekor gyűjtött, nagyjából megmaradt: a Grattanok némelyike, Worral, az ő Melchisedekje, Stopford és mások, kik jó emberek lehettek és gyöngeségei iránt (őszintén vagy önzésből, nem tudni) elnézők. Azonban a szellemi óriás mellett mind liliputiak ezek s magához hasonló szellemmel csak kettővel érintkezhetik már: Popepal és Sheridannal, kikhez írt leveleiben foglaltatnak szellemének utolsó írói fellobbanásai.

Ilyenek az 1735. decz. 12-iki levelében (Sheridanhoz) a napokról szóló élczek, melyek azonban már a hatalmas szellem gyerekesseé válására vallanak: vasárnap = sárnap, esőtörtök = ökördög, stb. stb. Ugyan e levélben jóslatok a még jövőendő évekre 1736-tól 2001-ig; eddig volna képes, levele szerint, e jóslatokat folytatni, azonban alig néhányat képes leírni. Ezek elseje ilyen:

, Az 1736-ik évben

Az esperes a pokolba mégyen“.

Majd 1738-ban, midőn az örökvidám Sheridan betegségét panaszolja el, Swift hasonló panaszokkal felel. A 71 éves, megtört ember fájdalmai ezek, ki egyrészt kívánja már az örök

nyugalmat, de másrészt még mindig fél tőle: „Reménylem elmondhatom Horatiussal: „non omnis moriar“, mert testem fele már oda van“. Levélváltása mind ritkábbá válik, a kapott levelekre nem tud válaszolni, habár jólesik neki, ha írnak, de ő csak üzeneteket küldhet néha legjobb barátainak is. „Ha látja ön az én kedves barátomat Popeot“ — írja lord Orrerynek egy ízben — „mondja meg neki, hogy majd válaszolok levelére. Jobban szeretem őt, mint bárkit e világon“. S e jó barátját már tizennégy év óta nem láthatta, mert az is beteg és nem jöhet hozzá. Pope ugyanez időtájt így ír egyik közös barátjuknak Swiftről: „biztosítsa őt a felől, hogy e világon nincs semmi, a mit úgy csodálnék, mint őt, nincs olyan, melynek elvesztése annyira fájna, mint az ő geniusáé és erényeié“. Utolsó levele Popehoz egy ajánló-irat, melyet unokaöccsének Swift Deanenek, későbbi életirójának ad. E levél 1739 áprilisról szól, ezentúl csak egy iratát ismerjük még: 1740-ben május 3-ról keltezett hosszú végrendeletét. E hosszú iratban foglalt sirfelirata a legszebb költemény, melyet életében írt s egész végrendelete csodálatos tiszta elméről és fennköltiségről tanuskodik, ellentétben legutolsó dolgozatai szellemével. E lucidum intervallum a hatalmas szellem végfellobbanása, ezentúl csak testi életről beszélhetünk s e vegetálás alatt is mondhatlan testi és lelki szenvedésekről. mintha egy hosszú élet hibáiért még a földön kellett volna pokoli kínokkal megfizetnie.

## TIZENKETTEDIK FEJEZET.

„F u i t.“

„Isten nevében. Amen.“

„Én, Swift Jonathan, a theologia tudora és a dublini Szent-Patrick székesegyház esperese teljesen ép elmével, bár meggyöngült testtel megteszem a következőkben végakaratomat és rendeletemet. visszavonván valamennyi megelőző végrendeletemet.

„Imprimis lelkemet Istennek ajánlom (alázatosan remélvén irgalmát Urunk Jézus Krisztus által) testemet pedig a földnek. És azt kívánom, hogy testem az említett székesegyház főhajó-

jában temettessék el a déli oldalon, azon oszlop alá, mely Marsh Narcissus primás siremlékéhez legközelebb áll, három nappal halálom után, oly egyszerűen, a mint csak lehetséges, éjjeli 12 órakor és hogy . . . négyszög lábnyi területű s hét láb magasságú fekete márvány emlék erősíttessék a falhoz, mélyen vésett, tartósan aranyozott nagy betűkből álló e fölirattal:

HIC DEPOSITUM EST CORPUS  
**JONATHAN SWIFT, S. T. P.**  
 HVIVS ECCLESIAE CATHEDRALIS  
 DECANI,  
 VBI SAEVA INDIGNATIO  
 VLTERRIVS COR LACERARE NEQVIT.  
 ABI, VIATOR,  
 ET IMITARE, SI POTERIS,  
 STRENUM PRO VIRILI LIBERTATIS VINDICEM.  
 OBIIT ANNO (MDCCXLV)  
 MENSIS [OCTOBRIS] DIE (19.)  
 AETATIS ANNO [LXXVIII.]“

Végrendeletének e része, a sírfelirat érdekel kiválólag s azon intézkedése, hogy a legatumokat leszámítva, összes vagyona oly kórház építésére fordíttassék, melyben elférjen Irland „hülyéi és holdkórosai“ közül annyi, a mennyit a tőke jövedelméből el lehet tartani. Sírfeliratának szép szavai, mely szerint magát „*strenuus vindex pro virili libertatis*“<sup>1</sup>-nak nevezi, teljesen illik rája, mert egész életén át bátran szembeszállott mindenkivel a közszabadságért, azonban a „*saeva indignatio*“ ellen panaszkodnia nem igen volt oka. Életét maga rendezte úgy, a mint akarta, attól kezdve, hogy barátai a hatalomra feljutottak s ő azok vezetője volt. Hogy a külső állás méltóságát tekintve, sokra nem vitte, ez őt igen bántá, azonban oly kiváló bölcsésznek, mint a milyen Swift volt, nem lett volna szabad a külső méltánylás szerint ítélnie meg saját állását s azon eljárást, melyet vele szemben kortársai követtek. Nagy szelleme tagadhatlanul mindazon téren érvényesült, melyen utat tört s kortársai elismeréssel és hódolattal adóztak nagyságának. Ezért csak kicsinyes hiúság



részerül az, midőn a külső állás méltóságát tekinti elismerésnek s ennek megtagadását ádáz méltatlanságnak veszi. Az ellenpárt politikusainak tiszteletét kivéve, melyet maga játszott el akkor, midőn pártállását megváltoztatta, mindent megnyert, mit korábban hasonló sorsú ember megnyerhet: sőt többet ennél, szülőhazája határtalan hódolatát s az írók köztársaságának osztatlan bámulatát.

Hogy élete utolsó tizedében ezt sem élvezhette, azt élete külső körülményei okozták. Az 1741-ik év elején testi szenvedések lepték meg s ezek úgy elhatalmasodtak rajta, hogy teljesen képtelenné vált a társas életre. Barátai szigorú őrizet alá helyezték, mert előre látható volt, hogy dühöngő örültté lesz. 1742-ben kitört rajta a téboly, oly erővel, hogy néha hetekig folyton ordított, csak midőn kimerülve, álomba merült, volt némi szünete dühöngéseinek. Mi oka lehetett rá, nem tudhatni, de legdühösebb volt olyankor, mikor Whitewayné felismerte, kiről pedig végrendeletében bőkezűleg emlékezett meg, tehát aligha elkövetett bántalom miatt haragudott rá; e hölgynek alig egyszerűen lehetett hetenként a parochiára jönnie, hogy némi rendet tartson, mert jelenléte igen izgatta Swiftet. Majd fejébe vette a boldogtalan, hogy nem vesz magához táplálékot s ápolóinak örökös harcaza volt vele, hogy megetethessék. Órahosszat állott előtte az étel és ital, míg rá lehetett bírni, hogy valamit magához vegyen, majd végre oly feltétel alatt evett, hogy az alatt is járkálhasson, mert naponkint tíz órát kellett járnia, egészen a teljes kimerülésig.

Csakis oly edzett szervezet bírhatott el ennyi testi és lelki fájdalmat, mint Swifté. Hetvenöt éves volt már s naponkint tíz óra hosszat futkosott föl s alá szobájában, mint a bezárt vadállat és folyton ordított ezalatt. És szervezete semmikép sem akart gyöngülni s az aggkor erőtlensége felett a roppant szervezet ereje győzedelmeskedett. Azonban 1742 októberében balszeme felett veszedelmes daganat keletkezett, mely tyúktörjás nagyságúra növekedvén, beborítá egész szemét s éktelen fájdalmat okozott a betegnek. Teste egyéb részein is keletkeztek daganatok és pokoli kínt okoztak neki. A sebészet nem lévén akkor még a mai magas fokon, orvosai tanácstalanul állottak e baj előtt s összesen ártatlan szerekkel akartak segíteni rajta. Swift kínjai napról napra növekedtek s környezetének le kellett őt kötöznie,

hogy ki ne tépje karmaival fájós szemét. Egy héten keresztül őt erős embernek kellett őt szakadatlanul tartania, hogy szemét ki ne ássa, míg végre kinjai lassan csillapodni kezdettek.

A szörnyű fájdalom elmúltával teljes tompultságba esett, a mint az rendesen történni szokott. A szervezet kimerült, most az állati életben szükséges pihenés következett. Teljesen hülyévé vált, kinek csak olykor voltak tiszta pillanatai. Ilyenkor felismerte Whitewaynét, megfogta kezét és érthetlen szavakat mormogott hozzája. Néha egészen magánál volt, vagy legalább úgy látszott, hogy megérti a neki mondottakat s arra válaszol. Így ezen év november 30-án házfelügyelője bement hozzá, hogy születésnapjára szerencsekívánátát elmondja, mire Swift így válaszolt: „minden bolondság, jobb lenne, ha elmaradna“. E szavakat arra magyarázták, hogy a házfelügyelő említette a szokásos kivilágítást, melyet születésnapján eddig mindig megcsináltak — azonban kérdés, hogy Swift agyában e fogalom megjelenhetett-e már ekkor.

Néha meglátogatta egy-egy rokona, vagy ismerőse. Swift Deane 1743 karácsonyán volt nála s ő néhány mondatot képes volt megérteni és azokra jelekkel válaszolni. Szeretett volna beszélni, de nem birt, erőlködései végre egy mély sóhajba futtak s ő visszaesett újra tompultságába. Néhány hónap mulva egyszer megszólalt s párszor e szavakat ismétlé: „Az vagyok, a ki vagyok, az, a ki vagyok“. Az 1744. évben még néhány szolgájának tudta koronként a nevét s egy ízben így szólt az egyikhez: „Én bolond vagyok“. Majd egyszer látván, hogy egyik szolgája elveszi régi kedvencz zsebóráját a helyéről, így szól ahhoz: „Hozd ide!“ Ugyane szolga egy darab köszönet akarván egyszer darabokra törni, Swift így szólt hozzá: „Ez egy darab kő, te tökfilkó“. Ezentúl haláláig, mely 1745 október 19-én következett be, nem szólt értelmes szavakat; teste mindinkább összeroskadt, kimerült, elsorvadt s végre feloszlott.

Főnnebb említett végrendeletében 1200 fontnyi hagyományt tesz különböző egyének számára, ezenkívül egész tömeg értékes emléktárgyat hagyományoz barátainak, azok között festményeket jeles mesterektől, így Van Dycknak I. Károlyt ábrázoló képét hagyja Stopford Jamesnek a fínglassi lelkésznek, tizenhárom más festményt dr. Wilson Ferencz lelkésznek, ezüst s arany érmeket, antik-pecsétgyűrűket, ezüst asztalkészletet, aranyórákat, burnót-

szelenczékét és sok más értékes tárgyat hagy barátainak, lord Oxfordnak, lord Orrerynek, a Grattanoknak; összes lovait, kocsiját és három hódprémes kalapját Jackson János papnak, kinek nines vagyona arra, hogy kocsit lovat vehessen, pedig kiválólag erényes és becsületes ember, Pope Sándornak Zinck által festett saját miniature-arcképét hagyja, melylyel őt Oxford Róbert, a kormányelnök, barátságuk fénykorában lepte meg; a laracori papság jövedelmét eladandónak rendelvén, az ebből várható 260 font kamatait az ottani szegények között kiosztatni rendeli, „kizárván ebből a zsidókat, atheistákat és hitetleneket“. Fővagyonát pedig, mely körülbelül 11,000 fontot tett ki, a már említett hülye-gyógyintézet fölállítására hagyományozta.

Swift egyéniségéről több életrajza ad vonzó képet s valamennyi megegyezik abban, hogy jó modorú, derült kedélyű, élcezes ember volt, kit csak testi szenvedései tettek komorrá. Fönnebb említett meggondolatlansága, hogy egy ízben száz almát ifjúi hetvenkedésből megevett, egész életére kétséssé tette egészségi állapotát, de hatalmas szervezetének különösebben nem ártott meg. Élezei, mondásai, röpke szavai egész Angolországot bejárták s ezeket később külön kötetben össze is gyűjték tisztelői. Ezekből sokat fölhasználnak életírói: lord Orrery, Sheridan és Walter Scott, kik tollából kisebb-nagyobb Swift-életrajzokat bir az angol irodalom. Újabban igen elhalványult Swift emléke a köztudatban, pedig *Gulliver utazásai*-nak szerzője megérdemelné, legalább az angol irodalom részéről feltétlenül, hogy egy nagy monographiával fölújítsák emlékét. Az újabb írók közül csak William Hartpole, Lecky és Thackeray szenteltek hosszabb tanulmányt Swiftnek, ez utóbbi az angol humoristákról tartott felolvasásaiban. Ez utóbbi azonban csak a nagy közönségnek szánt, felületes dolgozat, amaz pedig inkább csak Swift politikai műveivel foglalkozik.

Jellemző Thackeray alaposságára a következő adat: *Négy György* című művét, mely az 1852—53. években tartott felolvasásait foglalja magában, a következőleg kezdi: „Még pár év előtt barátságos viszonyban állottam egy oly hölgygyel, kit Walpole Horace nőül kért, kinek I. György nyájasan megveregette arczocskáját“. Ha Thackeray „pár évét“ húsz évnek vesszük, akkor e hölgy 1832-ben közölhetette volna emlékeit a szerzővel. Ámde I. György 1727-ben halt meg s a hölgynek legalább 5—6

évesnek kellett lennie, hogy a király „arczocskáját kegyesen megveregethesse“. Született tehát e hölgy 1725-tájt; midőn Thackerayvel barátságos viszonyba jut, e szerint 108 éves lehetett. Ettől aligha hallhatta Thackeray azon adatokat, melyek I. György udvarára vonatkoznak. Még éltesebbnek kell azonban e hölgynek lennie, ha a szerző másik adatát olvassuk, mely szerint „ekkor még Addison minister volt, Steele Richard jelentékeny szerepet játszott, a nagy Marlborough jött-ment hevesvérű feleségével“, stb. Addison 1719-ben halt meg, a nagy Marlborough utolsó szereplése pedig Anna királynő utolsó életéveire (1714) esik. Thackeray hölgye e szerint 1710-ben született volna s már Thackeray születésekor (1811-ben) felül volt a száz éven; mikor aztán Thackeray vele barátságos viszonyba jut, legalább is 120—130 éves lenne.

Ily alaposág mellett nem csoda, ha az újabb írók művei közül Swiftre vonatkozólag kevés hiteles adatot találunk s megítélésében csak az ő műveit és kortársai, vagy a közvetlenül utána következő nemzedék dolgozatait kellett használnunk. Ez életírók azonban Swift jellemének megítélésében azon rendes hibát követik el, hogy gyarlóságait, tévedéseit, jellemfogyatkozásait vagy mentegetik, vagy egyenesen szép színben tüntetik föl. Pedig erre Swiftnek nincs szüksége, mert lángszellemének nagysága még azon foltokat is eltűri, melyek jellemét koronként elhomályosítják. Ezért iparkodtam úgy tüntetni fel őt, mint a milyen volt: „nem szépítve, de feketítve sem“. Tömérdék hibája, mint árnyoldalak mellé odaállítva a nagy fényeket, bizonyára így hangzik végítéletünk: ez ember élete nagy tanulság arra, hogy a sanyarú sors még a lángeszű egyének jellemén is hagy eltörölhetlen foltokat, de ezeket feledteti azon gyönyörűség, melyet nagy szellemének termékei az egész emberiségnek szereztek. S így a földi élet megszüntével ugyan összeomlott az egyén külső porhüvelye, a megmaradt szellem fénye azonban beragyogja az emberiség jövőjét beláthatlan időkig.

## FÜGGELÉK.

Swift azon fontosabb műveinek eredeti czime, melyekről fennebb szó volt:

1. A hordó meséje: „*A tale of a tub. Written for the universal improvement of mankind*“.

2. A könyvek csatája: „*A full and true account of the battle fought last friday, between the antient and modern books in St. James's Library*“.

3. A két papjelölt története: „*An essay on the fates of clergymen*“.

4. Elmélkedés egy seprűnyél fölött: „*A meditation upon a broomstick*“.

5. Egy egyházi emlékiratai: „*Memoirs of P. P., clerk of this parish*“.

6. Értekezés az athenaei és római nemesség és nép közti viszályokról: „*A discourse of the contents and dissensions between the nobles and the commons in Athen and Rome; with the consequences they had upon both states*“.

7. Érv a keresztyénség eltörlése ellen: „*An argument to prove that the abolishing of Christianity in England may, as things now stand, be attended with some inconveniencies, and perhaps not produce those many good effects proposed thereby*“.

8. A szövetséges hatalmiak magatartása: „*The conduct of the allies, and of the late ministry, in beginning and carrying on the present war*“.

9. A barrière-egyezmény: „*Some remarks on the barrier-treaty between Her Majesty and the States General*“.

10. Intellem az október-club számára: „*Some advice humbly offered to the members of the October-club. In a letter from a person of honour*“.

11. A whigek közszelleméről: „*The publick spirit of the Whigs, set forth in their generous encouragement of the author of the Crisis*“.

12. Gulliver: „*Travels into several remote nations of the world; by Lemuel Gulliver, first a surgeon, and then a captain of several ships. In four parts*“.

13. Javaslát az ír iparczikkék használata tárgyában: „*A proposal for the universal use of irish manufacture*“.

14. A posztókereskedő levelei: „*A letter to the shopkeepers, tradesmen, farmers and common people of Ireland, concerning the brass-half-pence coined by one William Wood, hard-ware-man, with a design to have them pass in this kingdom. By M. B. Drapier*“.

15. A szegény gyermekek hizlalásáról: „*A modest proposal to the publick, for preventing of poor people in Ireland from being a burthen to their parents or country, and for making them beneficial to the publick*“.

16. Utasítás a cselédek számára: „*Rules that concern all servants in general*“.

A költemények czimeit mellöztem kisebb fontosságuknál fogva.

*Dr. Kacziány Géza.*

## V I L Á G A K A D É M I A.

— Második közlemény. —

### 10. A világ nemzetközi tudományos intézeteinek és kulturális intézményeinek összefoglaló áttekintése (kísérlet).

Az ilyen egyetemes jelzők, mint „világ-, nemzetközi“ mindenha nagy varázst gyakoroltak az emberiségre, főleg az ennek javát előmozdító kiváló szellemekre és emberbarátokra. Napjainkban pedig e nagyhangzású szavakkal már merően visszaélnék. Az alábbiakban kronológiai sorrendben állítunk össze több ily tudományos világtörekvést; túlzott kinövései vagy korai hajtásai, de mindenesetre érdekes és tanulságos szárnypróbálgatásai ezek saját tervünknek, a VA.-nak, mely így a multak tükrében jelenik meg. Az adatokat térszüke miatt a legrövidebbre szabtuk és zárójelben a forrást közöljük.

(1585—1642) *Grand Collège européen de Richelieu.* Richelieu, La Mesnardiére hiteles tanúsága szerint egy oly vállalatról ábrándozott, mely az akadémiát messze túlszárnyalva, Európának legkiválóbb szellemeit egyesítette volna tudományos törekvéseikben, egyúttal anyagi függetlenséget biztosítván nekik. „Un prytanée des arts, des sciences et des lettres, un tribunal littéraire, un haut jury, une haute cour des lettres, l'organe souverain de l'opinion“ (Histoire de l'Acad. Fr. rééditée par M. Livet).

1666. *Académie Universelle de Colbert.* Fontenelle írja, hogy 1666-ban Colbert eredeti terve nem egy tudományos akadémia volt, hanem egy olyan szélesebb keretű egyetemes akadémia, mely egyenlő jogokkal egyesítette volna magában a kultúrának

legkülönbözőbb ágaiban működő munkásait. (Smithsonian Report 1862 p. 339. f., a hol az író megjegyzi, hogy Colbert tervét eszményileg a Smithsonian Institution valósítja meg.)

1759. *Palais des Sciences de Voltaire*. Voltaire „Candide ou de l'optimisme“ cz. művének XVIII. fejezetében Eldorado királyság fővárosában a tudományoknak palotáját írja le egy 2000 lépés hosszú természet-mennyiségtani szertárral (Fr. H. Jacobi: Über gelehrte Gesellschaften etc. 1807. p. 10.).

1772. *Un Lycée François et La Chaîne d'Or*. Inséges tudósoknak és művészeknek gondtalan ellátására szolgáló intézmény és az egy nemzethez tartozó egyéneknek szorosabb szellemi szövetsége (*L'Homme à Projets* cz. 1783-ban névtelenül megjelent röpirat, 38 l.).

1775-ben jelent meg a „*Gelehrtenrepublik*“ Klopstocktól, melyben a német tudósok és írók egyesülését ajánlja, a végből hogy a hazát valóban nagy szolgálatokkal gazdagíthassák. Goethe kiváló alkotásnak vallotta.

1795-ben írta meg Herder az „*Entwurf eines Plans zu einem patriotischen Institut für den Gemeingeist Deutschlands*“ cz. tervét. De már egy 1769-ben k. levelében olvassuk ezt: „Warum sollte es nicht ein mögliches Datum zu einem *Etablissement* geben, das für die Menschheit, für Welt und Nachwelt Pflanzschule, Bildung und Muster sein könnte?“

1807. *Un nouveau Port-Royal ou retraite pour les gens de lettres; projet de M. le br. de Gerando*.<sup>1</sup> De Gerando báró 1807-ben terjedelmes emlékiratot adott át a császárnak egy oly menhely létesítésének érdekében, melyben 40 kiváló tudós vagy író teljes gondtalan ellátás élvezete mellett egészen eszméinek élhetne (*Bibliothèque de l'Ecole des Chartes. 2<sup>e</sup> série t. 4. Paris 1847—48. pp. 154. f. 171. f.*).

(1815.?) E század első harmadában Stockholmban nemzetközi alapítványra gyűjtöttek nk. tudományos törekvések jutalmazására és Európa különböző fővárosaiba kiküldendő tudományos jelentéstevők díjazására (*Revue Britannique 1830 juillet, p. 1—17: Mouvement progressif de la civilisation en Europe depuis 1815.*).

<sup>1</sup> De Gerando Mária József br. (1772—1842) francia államférfi, számos bölcséleti, philantropikus és paedagogiai mű szerzője.



(1804—69.) *Ste-Beuve* irodalmi kritikájában az íróknak, tudósoknak és művészeknek európai kongresszusát penditi meg, melyben Franciaország részéről Molière elnökölt volna.

1846. *Smithsonian Institution for the increase and diffusion of knowledge among men.* 1846 aug. 10-én avattak fel Washingtonban egy a tudományok és hasznos ismeretek terjesztésére rendelt intézetet James Smithsonnak 120,000 angol fontnyi hagyatékából. A Smithsonian Institution egy a maga nemében páratlan muzeum alapításár, gyarapításán és fentartásán kívül a tudományoknak csaknem minden ágát műveli, a világ minden részében tudományos levelezőket tart fenn és kiadványainak száma és tartalma révén is első helyet foglal el. Kicsinyben mintegy világakadémiája ez Amerikának. (Bővebbet az évi jelentésekben, *Annual Report*, mely bevezetésében közli a szervezetet is: *Programme of Organization*; továbbá *The Smithsonian Institution*, 1846—1896. *The history of its first half century.* Edited by G. Brown Goode. Washington 1897 (X + 856 p., 26 illustr.). Preface by the President of the U. St.)

1868. *Auerbach* Bertalan „Das Landhaus am Rhein“ cz. regényében (III.: 300) megpendíti azt az eszmét, „vajjon nem lehetne-e egy olyan intézményt alapítani, melyben azok a férfiak, a kik életüket a szellem felsőbb törekvéseinek szentelték, békés és biztos menedéket találnának.

1869. *Bibliothèque Internationale Universelle.* Ezen évben Párisban egy óriási vállalat részletes tervezetét dolgozták ki, mely az összes népek remekműveinek mintaszerű francia fordításokban egy egyetemes bibliographiával kiegészített kiadására vonatkozott. A francia kormány rendkívüli érdeklődéssel viseltetett e terv iránt, a mint Vaillant miniszternek következő nyilatkozatából látható: „Ez az irodalmi vállalat, mely valamennyi nemzet közreműködésére számít, az emberi szellemnek az irodalomban, történelemben, bölcsészetben, tudományokban és művészetekben megnyilatkozó összes klasszikus termékeit felölelné, melyek a legelterjedtebb nyelvekre lefordíthatnának. Ennek egyik főczélja az volna, hogy szorosabbá fűzze azon erkölcsi és szellemi kötelékeket, a melyek a föld népeinek közös érdekeiből mind nagyobb számmal fejlődnek“. Valóban sajnálom, hogy ezen eredeti méreteiben akkoriban meg nem valósított vállalatnak a mai viszonyokra teljesen ráillő programját itt egész terjedelmében nem közölhetem.

1878. *Association littéraire et artistique internationale*. Az 1878-ban Párisban megtartott nemzetközi irodalmi kongresszus határozatából alakult és minden országban külön nemzeti bizottsággal rendelkezik. Üléseit évenként más-más fővárosban tartja meg, pályadíjakat tűz ki, stb. Működésének súlypontja az irodalmi és művészi tulajdonjognak megvédelmezésére irányul. Ennek érdekében már 1883-ban értekezletet hívott össze Bernbe, melynek a svájci köztársasági kormány támogatásával sikerült a többi kormányok hivatalos képviselőiből alakult nemzetközi értekezletet szervezni, a mely a nemzetközi postaszövetség mintájára egy „Union générale de la propriété littéraire et artistique” című intézményt értelt meg. (Larousse, 2<sup>e</sup> suppl., XVII. köt. 379. l.)

(?). *Nemzetközi tudományos irodát* (International Scientific Bureau) alapított a tudományos társaságok és egyének csereviszonyának könnyítésére Dr. Van Baumhauer Harlemben (Encyclopaedia Britannica. XXII. köt. 222. l.)

1882. *Maison Galignani Frères*. Az olasz családból származó Párisban élő angol Galignani Vilmos 3.140,000 frankot hagyott Páris városának egy tudósok- és íróknak szánt menhely javára. Az alapítványi levél 100 egyénre tervezi az asylumot, m. p. nemi különbség nélkül; a tagok fele teljesen ingyenes ellátásban részesül, másik fele egyenként évi 500 frankot fizet. („Galignani's Messenger” 1882 decz. 13., 18., „Le National” 1885 márcz. 25.)

1886. *A felsőbb irodalom intézete XIII. Leó pápától*. 1886 jan. 14-én nyitották meg Rómában ünnepélyesen a XIII. Leó pápa kezdeményezéséből létrejött intézetet a felsőbb latin, görög és olasz irodalom számára. Rendeltetésénél fogva valóságos világintézet ez, mely valamennyi nemzet fiai számára nyitva áll és a melynek célja az, hogy tanulmányaikat végzett theologusokat, jog- és bölcslelettudósokat az irodalmi stílus mestereivé avasson és ennek révén megjavítsa a mai romlott irodalmi izlést.

1886-ban Franciaországban felmerült az eszme, hogy a történelmi nevezetességű *Triantontróói asyllummá* kellene berendezni. A francia sajtó nagyobb része e tervet ellenezte, de ilyen intézménynek külön felállítását sürgette.

1887. *Bureau int. de la propriété littéraire et artistique*. Az irodalmi és művészi tulajdonjog védelmére szolgáló berni

hivatal a svájci szövetségtanács felügyelete alatt áll; hivatalos nyelve a francia, melyen folyóiratot is ad ki.

1888. *Bibliographisches Bureau in Berlin*. A tudományos érdekek szolgálatában áll, 5 szakasoporra oszlik és 600-nál több tudóst foglalkoztat.

1890-ben Passy-ban Dosne kisasszony ajándékából megvalósították a már Thiers tervezte „*Intézetet nagy férfiak számára*“, melyben egyelőre 12 tehetséges ifjút helyeztek el 3—3 évre. (M. Allg. Ztg. 1890, 244. sz.)

*Académie des Goncourts*. Edmond de Goncourt 1<sup>1</sup>/<sub>2</sub> millió frankot hagyott Alph. Daudetre egy irodalmi akadémia alapítására.

1891. *Bureau int. de la Paix*. A berni nk. békehivatal Fr. Bajer dán békeapostol kezdeményezésére alakult és E. Ducommun főtitkár vezetésével a világbéke-mozgalom terén buzgó és sikeres tevékenységet fejt ki.

1891-ben Scherer F. Bécsben részletes tervét közli egy irói segélyegyletnek és nyugdíjháznak.

1893. *Internationale Correspondenz-Association*. Írók, tudósok és gyűjtők szellemi érdekeinek levelezés útján való előmozdítására alapította Majerszky Albert. 1898-ban 2300 tag; évi tagdíj 8 márka.

1894. *Union intellectuelle internationale*. E terv megpendítője, a belga H. La Fontaine, annak lényegét imígy fejezi ki:

Il s'agit de créer un entrepôt mondial où toutes les idées humaines viendraient s'emmagasiner automatiquement, pour se répandre ensuite parmi les peuples avec un maximum d'efficacité et un minimum d'effort. Il s'agit de créer un institut central où tous ceux qui ambitionnent de collaborer aux progrès de l'humanité, puiseraient immédiatement et mécaniquement les renseignements les plus complets et les plus précis. Il s'agit d'amener la fondation d'une université internationale où ceux qui désirent se vouer aux hautes études trouveraient tous les documents et tous les livres, et où les autorités les plus compétentes accepteraient de venir professer et promulguer les résultats derniers de leurs recherches et de leurs méditations (p. 322—323).

Ugyanott találkozunk a vállalatnak következő kiágazásaival: Bibliothèque int., Office int. de bibliographie, Bureau int. de statistique, Service central des congrès; Conseil int. de l'enseignement, Conseil int. d'hygiène, Office int. du travail, Bureau

central de législation comparée, Office int. des inventions, Nomenclature botanique et zoologique. (L. Bibliothèque int. de l'Alliance scientifique universelle, tome I, fascicule IV. Bruxelles 1894. pp. 321—339: „Organisation int. et collective du travail intellectuel“).

1895. *Institut int. de bibliographie*. H. La Fontaine és P. Otlet kezdeményezésére alakult az 1895. brüsszeli bibliographiai kongresszus határozatából. Főcélja egy könyvészeti világjegyzék összeállítása nk. alapon szervezett közreműködés útján; addig is támogatja és előmozdítja a nemz., nk., szak- és egyetemes könyvészetre vonatkozó vállalatokat. Bővebbet az intézet kiadványaiban és évkönyveiben („*Annuaire de l'Institut*“).

1897. *Universal-Academie*. Ennek terve dr. Stein Lajos berni egyet. tanártól ered, a ki azt így jellemzi és okolja meg:

... „Wir müssten eine geschlossene, alle Wissensgebiete in ihren begnadetsten Vertretern repräsentierende Organisation schaffen, also etwa eine Art Universal-Academie. Dieser fiel alsdann die Aufgabe zu, die Summe alles menschlichen Wissens in ehrfurchtgebietender Einheit in sich darzustellen und sohergestalt ihre wiss. Gutachten über alle schwebenden Fragen des socialen Lebens autoritativ abzugeben... Die Beschlüsse eines solchen universalen Wissenschaftsparlaments würden denn doch jene autoritative Macht repräsentieren, welche unserer zerrissenen, selbstzweifelischen, an aller Autorität irre gewordenen Zeit dringend noththut; u. s. f.“ (Die sociale Frage im Lichte der Philosophie. Stuttgart, Enke 1897. S. 712 f.).

A berlini *Literatur-Archiv-Gesellschaft* tudósok és írók irodalmi hagyatékának rendezésével és kiadásával foglalkozik. 1898-ban 15,000 levéllel és 500 nagyobb kézirattal rendelkezett.

1897. E. Potonié-Pierre „*Phalanges internationales d'harmonie intellectuelle*“ czímmel a szellemi tevékenység összes fajai számára egyesülési középpontok (községek, Fourier) alakítását ajánlja. „C'est une vieille pensée rajeunie en la pratique moderne que les initiateurs ont révue“ (Petits plaidoyers contre la guerre XXXVIII.).

1898. *Un Institut Idéal*. P. F. Gaus egy nemzetközi alapon szervezett oly világintézmény tervét fejtegeti, mely a kezdet nehézségeivel küzdő és anyagi eszközök hiányában szenvedő ki-

váló tehetségeknek eszméik és felfedezéseik megvalósítását lehetővé tenné (La presse internationale 1898, nov. 17. és f. sz.)

1898. *A jótékonyság palotája*. Derwies Vera orosz grófnő egy nagy palotát emeltetett Pétervárott, mely olvasó-, könyvtár-, hangverseny- és műtermekkel van felszerelve és a melyben szegény, de tehetséges ifjak ingyen kiképzetésben részesülnek.

1898. II. Sándor czár békeszózatának hatása alatt *L. v. Bar* göttingai tanár egy *Nemzetközi Akadémia* eszméjét fejtegeti, mely az Institut de droit international, az interparlamentaris konferencia tagjaiból és más kiváló jog- és államtudósokból alakulva, mint a kormányoktól független testület mondana vitás esetekben ítéletet. (E tervnek csak neve közös a miénkkel.)

1899 Az orosz békeszózatnak egy másik terméke a *Trachsel*-féle *nemzetközi parlament*. Egy Bernben felállítandó épületben nem csupán a jövő választott bíróság, a nemzetközi konferenciák és kongresszusok találjanak helyet, hanem egyúttal könyvtárak és muzeumok, melyek az emberi tevékenység különböző ágainak s legfőképen a társadalmi és bölcsészeti tudományok nagy problémáinak tanulmányozását lehetővé tegyék. Érdekeseen szól a költségek előteremtéséről is (Alb. Trachsel: Le Parlement international d'Arbitrage édifié par le sou universel, Berne 1899, 30 p.).

1899. *Association int. des Académies*. A tud. akadémiáknak nemzetközi szövetezése hivatalos alapon napjainknak látszott fentartva és a berlini tud. akadémia kezdeményezésére 1899 okt. havában Wiesbadenben megtartott első nk. értekezletből indult ki, a melyben 9 akadémia képviselője vett részt. A végrehajtó-bizottságnak első közgyűlésén, melyet Párisban 1900 júl. 31. és aug. 1. tartottak meg, 18 tud. akadémia, köztük a Magy. Tud. Akadémia is, 22 kiküldöttel volt képviselve. Az alapszabálytervezet (*Projet de Statuts*), melynek végleges szövegezését és elfogadását a legközelebbi Berlinben tartandó 2. közgyűlésnek tartottak fenn, a következő fontosabb intézkedéseket tartalmazza: a szövetség két szakosztályból áll, az irodalmiból és a tudományosból, célja: előkészíteni és előmozdítani olyan egyetemes érdekű tudományos vállalatokat, melyeket egyik tud. akadémia indítványoz, általában pedig megkönnyíteni a nk. tudományos érintkezést és együttműködést. (V. ö.: *Communication relative à l'Association int. des Académies* par M. D a r b o u x. Extrait des

Comptes-rendus des séances de l'Académie, t. CXXXI, p. 6; séance du 2 juillet 1900. — *Ziele und Aufgaben der Akademien im XX. Jahrhundert* Festrede v. Dr. K. A. v. Zittel, Präsident der kgl. bay. Acad. d. Wiss. — München 1900, p. 17.) Közgyűlést minden 3. évben tartanak; a szövetséget időközben a választmány képviseli. — 1901 április 16-án Darboux elnökölete alatt Párisban gyűlt össze kongresszusra a 18 tud. akadémia részéről kiküldött 49 delegátus. — A legközelebbi kongresszust 1904-ben Londonban tartják meg.

1899. *Mirroy* lady Antibes közelében egy „Remény“ nevű kastélyt építtetett, melyben nemzeti különbség nélkül vendégül fogad üdülésre kényszerült írókat és művészeket.

A *Jenában* a szász nagyherceg védnöksége alatt és Schroe-ter dr. ajándékából felállítandó „*Schriftsteller-Heim*“ érdemes és elagott német íróknak akar menedékkül szolgálni.

1900. *Osiris* *Dániel* millió alapítványa, melynek 100,000 frankra rugó kamatait három évenként az Institut de France annak ítéli oda, a ki a lefolyt időszakban az emberiség javára a leg-üdösebb alkotást hozta létre (Le Figaro 5 déc. 1899. és Bp. Hirlap decz.).

1900. *Association internationale pour le développement de la science, des arts et de l'éducation* czíme egy Párisban alakult nk. egyesületnek, mely első sorban a világkiállításokkal kapcsolatos nemzetközi iskolák szervezését, majd egy központi és közvetítő tudományos iroda megalapítását tűzte ki magának célul (V. ö. M. P. Fauchille L'Association int. etc.: Revue gén. du droit int. public 1900. p. 74. — L'Ecole des Expositions int. etc. Paris, Dupont 1900. 20 p.).

1901. *Instituts Nobel*. Az 1896-ban elhunyt Nobel Alfréd vagy 35 millió koronát (22 millió frt) hagyományozott egy olyan alapítványra, melynek kamatait évenként öt egyenlő részben azok nyerik jutalmul, a kik a természettanban, vegytanban vagy orvosi tudományokban létesítették a legfontosabb felfedezést v. találmányt, az irodalom eszményi ágában alkották a legtükéletesebbet, vagy végre a béke érdekében működtek legsikeresebben. Hogy az illetékes egyének versenygése megkönnyíttessék a norvég storting határozatából Krisztiániában egyenként 300,000 K. alaptökével és évi 50,000 K. járulékkal öt „*Nobel-intézet*“ fog felállíttatni, míg a fennmaradó, egyenként és évenként 150,000 K. a jutalmazásra

fordíttatik. A Nobel-intézetekben minden nemzetbeli tudósoknak szakszerű működésre tér nyílik. A díjakat első ízben 1901 decz. 10-én fogják kiosztani. (Bővebbet: „La Paix par le Droit“ 1899 p. 394 f., „Die Waffen nieder“ 1899 p. 341. f., „Die Friedens-Warte“ 1899 decz. 18. p. 159.)

Még csak röviden és név szerint soroljuk fel a következő intézményeket. A tudósok nemzetközi egyesítésére alakultak: *Association scientifique universelle*, *Alliance des savants et des philanthropes de tous les pays*, *Association de la Presse internationale* (Paris, 1895), *Correspondance internationale* (1896), *Société d'études internationales* (1895), *Union cosmopolite* (Haag, 1897.)

A szellemi munka könnyítésére és közvetítésére szolgálnak: *Bibliographisches Bureau* (Berlin 1888), *Literarisches Vermittlungs-Bureau* (Hamburg), *Literarische Agentur* (Dresden), *Dramaturgisches und Belletristisches Institut* (Berlin); a különböző ujságszelvény-vállalatok: *Argus de la presse* (Paris, 1879), *Le courrier de la presse* (Paris, 1880), *Observer* (Bécs, 1896), *Figyelő* (Budapest) s m. t. A Függelékben a tudományos alapítványok és az emberbaráti hagyatékok nagy számát soroljuk fel, úgyszintén a nk. és egyetemes tud. mozgalmakat szolgáló folyóiratokat és lapokat, melyekkel már a 17. század végén találkozunk, végül a nk. tudományos gyűjteményes vállalatokat.

Nem szándékozom e helyen a felsorolt tud. v. emberbaráti intézmények kritikai méltatásával vagy összehasonlításával foglalkozni, hanem közelebbi czéloomat tekintve beérhetem azzal, hogy ama közel három évszázadra eloszló és Leibniztől Mommsenig terjedő tervek, kísérletek és vállalatok, jóllehet szétszórva, magában foglalják és egyesítik a mi VA.-nak összes elemeit. Oly fontos körülmény ez, mely egymagában is bizalommal tölthet el az iránt, hogy merész vállalatunk szükséges, lehetséges és a megvalósításra immár megérett.

## II.

11. *A nemzetköziségről általában.* Azt, hogy manapság a nemzeti és nk. irányzatoknak párhuzamos, noha még nem egyesült jelében élünk, komolyan senki el nem vitathatja. Az anyagi és a szellemi téren mind sűrűbben nyilvánuló jelenségek arra vallanak, hogy a jövő a nemzeti kereteken túl terjedő nagyobb

egységeké. A nemzetköziségre irányuló hajlam természetes következménye azon társulási ösztönnek, mely minden emberbe eredettől fogva és ellenállhatatlanul be van oltva, a mit Fénelon a következő eszményi formulában fejezett ki: Családomat jobban szeretem önmagamnál, hazámat jobban családomnál és az emberiséget hazámnál.

Vannak pillanatok, még az egyénileg legerősebb és legönállóbb ember életében is, a mikor benső és legyőzhetetlen szükségét érzi annak, hogy egy nagyobb egésznek tagja legyen; a mikor tudja, hogy az ő személyes műve és fejlődése csak parányi jelenet az emberiség nagy tömegmunkájában; a miből új erőt merít, jóllehet kivételesen csüggedtté is teheti. A szolidaritásnak ezt a nemét az értelmiségnek a szellemi érintkezés, a népek a vallás adja meg. A kultúra emberének tehát joga és kötelessége, hogy dualisztikus legyen: a nemzeti kulturmunka nem állhat ellentétben az általános emberivel, mert a természet és a gondviselés rendelkezéseinek bölcsességéből hinnünk kell azt, hogy ez a két törekvés szoros testvéri kapcsolatra és egymásnak kölcsönös erősítésére van rendelve. Hogy a nemzetet az emberiség érdekében kell erősíteni, azt nálunk már Széchenyi István hangoztatta.

A társulás létrehozta csodás sikerek szemlélődése közepette a híres Fourier 1806-ban prófétai ihlettel így kiáltott fel: „Ma, nagypénteken, felfedeztem az egyetemes társulás (*Association Universelle*) titkát“. S valóban ez a szó adja meg azt a hatalmas törvényt, mely az emberiség fejlődésének és a világ átalakulásának jövő menetét szabja meg. Ez hozta már is létre s fogja az eddignél jóval nagyobb számmal és terjedelemmel megteremteni a nk. szövetkezéseket (*Union*) a tudományok minden ágában, fokozva az eredményeket, jóllehet a kinövéssek sem fognak elmaradni. Ezeknek elhárításában, de főleg a nk. jellegű középpontoknak egymás közti szabályozásában s szerves összekapcsolásában áldásos tér nyílik a VA. működésének. (A nk. jellegű tud. társulatoknak, úgyszintén a „nk. dolgoknak“ összeállítását a Függelék tartalmazza.)

12. *A tudományok és művészetek nemzeti és nemzetközi jellegéről.* Ennek a kérdésnek gyökeres megvitatása, úgy látszik e pillanatban nem időszerű, jóllehet újnak sem mondható, mint az a következő idézetekből kitűnik. Németországnak két legnagyobb



írójára szorítkozom, a kiknek egyike „Wilhelm Tell“-nek, a leg-hazafiasabb darabok egyikének szerzője, Schiller, mondja: „Szegényes és kicsinyes eszmény egy nemzetnek írni . . . : Élj évszázaddal, de ne légy rabja: alkoss kortársaid részére olyat, a mire szükségük van, de ne azt, a mit dicsérnek“. Goethe pedig így szól: „Nincs hazafias művészet, sem hazafias tudomány. Mindkettő, mint minden fenséges és jó, az egész világ tulajdonát teszi és csakis az egyidőben élők összességének. folyton a multa irányított, egyetemes kölesönhatása révén gyaarapodhatik“. A *világ-irodalom* fogalma szerzőjének is általában Goethét vallják<sup>1</sup>; de ha ennek jogosultságát elismerjük, mennyivel jogosultabb a *világ-tudomány* (Weltwissenschaft) elnevezés és fogalom! Ennek külön beigazolása talán felesleges is. Gondoljunk csak a tudomány világában nap-nap után észlelhető és mind sürűbben megnyilatkozó nk. lépésekre és nyilvánulásokra, nemzeti akadémiáknak (pl. a párisi, a pétérvári) abbeli működésére, mely idegen tudósok műveinek kiadására irányul,<sup>2</sup> arra, hogy immár kormányok hivatalosan is részt vesznek és anyagilag támogatnak nk. jellegű tud. vállalatokat. végül a (később részletesen tárgyalandó) tud. kongresszusokra, melyek ma már csaknem kivétel nélkül nemzetköziesek. A berlini tud. akadémia alapításának 200. évfordulója alkalmával maga a porosz kultuszminiszter utalt az akadémiák nk. szövetségének nagy hivatására. a bécsi tud. akadémiának tavalyi ünnepélyes közgyűlésén pedig maga a testület fenkölt védnöke, Rajner főherczeg, hangsúlyozta, a tudomány emberei együttműködésének áldásos voltát a kultúra, a népek és az emberiség jövőjére. S ha mindennek nem lenne elegendő meggyőző ereje, ime egy tud. akadémia elnöke, a ki így szól: „Das XIX. Jahrhundert hat die unglücklichen Begriffe von nationaler und confessionaler Wissenschaft hervorgebracht“. (Dr. v. Zittel: id. h. 17. lap.)

Hol van tehát az igazság? Ismét csak a dualisztikus szempontban és szervezetben, a mikor a Szentírás szavainak szellemében megadjuk a nemzetnek, de a világközösségnek is az öket

<sup>1</sup> Ez téves. A „*gesammte Weltliteratur*“ már Schlözer-nél előfordul 1773-ban (Acta 1880, 115.).

<sup>2</sup> *Mémoires des savants étrangers publiés par l'Académie royale de St. Pétersbourg*. E vállalatban jelent meg pl. egy magyar tudósnak (Kúnos I.) török eredetű műve német és orosz fordításban.

a tudományokban, az irodalomban és a művészetekben megillető jogos részt. Igenis van nemzeti irodalom, de világ irodalom is, s i. t.

13. *Nemzetközi csereviszony.* Hogy a nemzetek között nem csupán az anyagi termékeknek (árúk), hanem a szellemieknek (könyvek stb.) kicserélése is lehetséges és szükséges, bizonyításra nem szorul. Hogy ez utóbbi csak később indult meg és fejlődésének egyetemesen nk. fokát mindmáig nem érte el, meglepő ugyan, de érthető.

A nk. csereviszonynak eredetét a 17. században találjuk meg. Boehmer G. H. szerint (l. *History of the Smithsonian Exchanges: Smiths. Report 1881*)<sup>1</sup> az „*Essai historique sur la Bibliothèque du Roi*” cz. mű említi, hogy a párisi *bibliothèque royale* 1694-ben másodpéldányait idegen államokban nyomtatott új könyvekért cserélte be. Az *American Philosophical Society* (alap. 1743. Philadelphiában) és az *American Academy of Arts and Sciences* (alap. 1780. Bostonban) e század eleje óta folytatják kiadványaiknak csereviszonyát külföldi tudományos társulatokkal. Fontosságánál fogva külön említést érdemel a könyvtárak (feles) másodpéldányaira vonatkozó nk. csereviszony, melynek úttörője és apostola Wattermare Sándor, a ki egy emberöltő munkája és vagyonának árán minél számosabb összeköttetést igyekezett létesíteni a különböző országok könyvtárai és múzeumai között. E végből beutazta Európát és Amerikát, személyesen vezette a tárgyalásokat és egy „*System of library exchanges*” cz. emlékiratot terjesztett a parlament elé (l. *Smiths. Report 1881, Smiths. Misc. Collect. 1883, d'Héricourt: Annuaire p. XXVI*). Hogy e mozgalomnak megindítása mily időszerű és okos volt, kiténik abból, hogy a könyvtárak már akkoriban a másodpéldányoknak felette nagy számával rendelkeztek; így a müncheni 200,000, a pétervári 54,000, a bécsi több mint 30,000 példánnyal. — Ujabbban a könyvtárosoknak 1893-ban Chicagóban tartott nk.

<sup>1</sup> A *Smithsonian Institution* a maga nemében páratlan nk. csereviszonyáról szóló részletes jelentést az 1898-iki *Report* 46—55. lapján olvashatni. A S. I. 1849-ben 173 tudományos intézettel állt csereviszonyban, 1897-ben 28,000-rel! Maga a kormány 19,000 dollárt szavaz meg évenként e célra és a nk. csereviszony lajstroma egymaga vastag kötetre rúg: *International Exchange List of the Smiths. Institution, corrected to July 1897.* (Washington. 1897., IX és 331 l.)

értekezletén Dziatsko göttingai főkönyvtáros tartott előadást a könyvtáraknak nk. viszonyairól, a melynek határozatait az ugyanazon tárgyat kezdeményező *American Library Association* tanácskozás tárgyává tette. E dolgozat írása közben érkezik híre annak a nk. kongresszusnak, melyet ugyanezen ügyben 1899 októberben a majnai Frankfurtban az akadémiák tartottak meg.

A csereviszonynak, egyelőre csupán a VA. céljának és szükségletének megfelelően, egyetemesen nk. értelemben vett teljes megoldása, úgy vélem, a következő egyszerű és természetes módon történhetnék. A kötelező példányokról szóló országos törvények oly irányban volnának egyetemes értelemben kibővitendők, hogy az eddigieken felül még egy példány szolgáltatnék be az illetékes nemzeti középpontnak, mely időközönként és nagyobb tömegekben küldené el őket a VA.-nak. — A tud. társulatok és könyvtárak között szervezendő nk. csereviszony, e társulatok jellegét és önkormányzatát tekintve, hosszabb tárgyalásokat feltételez még, melyeknek sikerét azonban hatalmasan fokozná egy oly egyetemes világforum, mint a milyennek a VA.-át képzeljük. A nk. és egyetemes csereviszonynak imént vázolt megvalósítása egyúttal alapfeltétele a VA. keretében létesítendő világgönyvtárnak (l. 23. pont).

14. *A szellemi tevékenység két főiránya: a specialismus és az universalismus.* A szellemiekkel foglalkozókat a következő kategóriákba sorolhatjuk: 1. kutatók, 2. gyűjtők és feldolgozók. 3. tanítók, 4. gyakorlati emberek, végre 5. a passivok, a kik a megelőző négy aktív kategória eredményeit csak befogadják és élvezik. Rövidebben és áttekinthetőbben két-két kategóriába foglalhatjuk össze az előbbieket: produktív és reproduktív munkások, továbbá specialisták és universalisták. Ezen főirányok mindenha és minden népnél előfordulnak, hely, idő és egyén szerint a legkülönbözőbb változatokban és arányokban; hol az egyik, hol a másik tevékenység emelkedik túlsúlyra az összmunkának és a végeredménynek rovására. A vegyítés aránya, eszményi értelemben, vajmi ritkán helyes; még szerencse, hogy a folytonos hullámzások nagyjában kiegyenlítik egymást. A külső beavatkozás, vagyis a szellemi tevékenységeknek ha nem is befolyásolása, de legalább alkalmi irányítása vajmi nehéz, mert összeütközésbe jöhet a tudomány szabadságának fenkölt törvényével és mert e kényes és veszedelmes missióra nem tudunk

vagy nem lehet illetékes fórumot képzelni. Valamit azonban, mint látni fogjuk, mégis lendíthetnénk.

Így általánosságban meddő és szinte lehetetlen annak az eldöntése, vajjon a specialismus vagy az universalismus szolgálja-e inkább a kultúrának és az emberiségnek érdekeit, jól-lehet a klasszikus világelmék inkább az utóbbi felé hajlanak és az egész, harmonikus embernek képe ennek keretébe jobban beilleszthető. Igaz, hogy a specialismus mintegy feltétele és előfutárja azon összefoglaló tevékenységnek, mely a részleteredményeket felöleli s rendszeres egészszé illeszti, de nem kevésbé igaz az is, hogy ez a szellemi leltározás sohasem válik majd feleslegessé s bizonyos időpontokban fokozottabb sürgősséggel jelentkezik. „*Le siècle de la spécialisation*“, így nevezték el nem minden ok nélkül a XIX. századot, mely nap-nap után hozza felszínre az újabb eredményeket s óriási tömegekben ontja a kultúra piacára termékeit, a mit a sokszorosítás technikájának egyszerű és olcsó volta is hatalmasan támogat. A szellemi befogadás módjai azonban ugyanazok maradnak, ezek jellegét és fejlődési fokát maga a természet állapítja meg és mintegy állandósítja, más szóval a míg a produkció a kezdetleges kézműipartól a gyáriparig tökéletesedett, a receptív munka mindenben megmaradt a kisiparnál.

Nekünk úgy látszik, hogy e téren is áldásos hivatás vár a VA.-ra és a benne helyt foglaló legjelesebb vezérelmékre. A produktív és reprodukív, a speciális és univerzális irányoknak lehetőleg egyidejű egészséges és harmonikus egyesítése a minden időket uraló „minimális erély elvének“ oly követelése, melylyel szemben az egyén tehetetlen,<sup>1</sup> melyet azonban a VA. mint collectivum zászlajára írhatna.

Érzik és érezték ezt a legjobbak s köztük a nagy Kant is, a mikor a Hippokrates-féle *ars longa vita brevis* elvet a következő jegyzettel kíséri: „A tudományokat és a művészeteket egy rájuk termett fő, mihelyt hosszú gyakorlat és szerzett megismerés által ítéletének helyes érettségéhez jutott, jóval tovább vihetné, mint a tudósok egymásra következő nemzedékei, ha csak

<sup>1</sup> A subjectiv universalismus megható példáját egy klasszikus tanulmány keretében tárja elénk Hazlitt, *Coleridge* angol költő (1772—1821) személyében (Revue britannique 1827 janv. p. 40 f.).

a szellemnek ugyanazon ifjú erejével volna képes az ezen nemzedéknek kölcsönzött összes időt átélni. Ámde a természetnek az ember élettartamára vonatkozó elhatározása nyilván más szempontból történt, mint a tudományok fejlesztéséből. Mert ha a legszerencsésebb fő a legnagyobb felfedezések mesgyéjére jutott, a melyeket ügyességétől és tapasztalatától remélhet, beáll az aggkor, tompává lesz és egy másik nemzedéknek kell átengednie azt, hogy a kultúra haladását még egy arasznyival gyarapítsa... A görög bölcsele nem egészen ok nélkül panaszkolta fel tehát, hogy kár, hogy az embernek akkor kell meghalnia, a mikor épen belátni kezdte azt, hogy mint kellett volna sajátképen élnie“. (L. Kantnak „Az emberiség történetének gyanítható kezdete“ cz. értekezését 1786-ból a Hartenstein-féle 1867-iki kiadás IV. kötetének 323. lapján.)

15. *A produktív és a reprodukтив tevékenység.* E pontban az előbbivel szerves kapcsolatban, az újat termelő szellemi tevékenységet azzal hasonlítjuk össze, mely a feldolgozást s részben a felmelegítést végzi. Minden kornak megvan a maga szellemi betegsége és kívánatos, hogy egy kiváló vezérlő-elme v. fórum alakjában a gyógyulást biztosító orvosban se legyen hiánya. Századunknak nyavalyája a túltermelés, a könyvbetegség, mely szellemi emésztőszervét már is komolyan megtámadta. Ki győzné felsorolni a komoly és jogosult panaszokat! Mindannyian áhitozunk valamelyes elixir után, epedünk a kúra megkezdésére, hogy a remélt boldogabb állapotból részünket még kivehessük. Félrendszabályokkal itt sem érhetjük be: egy egyetemes szellemi leltározás sokáig már el nem odázható s nem csupán a kereskedőnek szükséges tudnia, hogy mit és mennyit rejt boltja, hanem az emberiségre is ráfér, hogy — legalább évszázados időközökben nemzetek és szakok szerint elkészítse a kultúra mérlegét s megtudja hányadán van. Pedig mily kevesen képesek ma akár csak egy tudományágat, saját szakukat kellően áttekinteni!

A helyett tehát, hogy ki-ki, a többiekkel nem törődve, s mintegy vaktában alkalmoszerűen és véletlenül folytatná munkáját, ajánlom, hogy ezen egyetemes leltározás megvalósítása érdekében mindenünnen jelentkezzenek a legjobb erők s jól megfontolt egységes terv alapján a VA. révén *viribus unitis* fogjanak az óriási munkához. Itt az egyén elmerül és leroskad s csak a

tömegakarat és tömegmunka biztat eredménynyel. Még azon kivételes óriásszellemek is, a kiknek ideig-óráig sikerül aránylag szűk keretben s tehetségüknek végső megfeszítésével, magukat fentartani és érvényesíteni, a mikor meghalnak, őrít hagynak maguk után; az utódoknak — a mint azt Kant oly helyesen fejezte ki — a munkát szüntelen újból kell megkezdeniök, a felhalmozott munka egyenértéke, mintha a világűrben elszéledne s az erő megmaradásának annyira magasztalt elve mintha zátonyra kerülne a szellemiek világában.

A VA., ismételjük, e téren minden veszedelem nélkül csinálhat rendet; ha a leltározás nagy munkáját a multa nézve egyszer elvégeztük, azt a jelenre és a jövőre, a többi szellemi tevékenységek kísérőjeként csak folytatni kell, hogy a helyes mederben megmaradhassunk s ezzel saját munkánkon és másokén lendítsünk és a kultúrát az eddiginél hathatósabban vigyük előre.

Befejezésül és megnyugtatóul álljon itt a következő részlet J. Ferrynak 1882 ápr. 15-én mondott beszédéből. „Korunk tudományosságát minden fokon és minden irányban a kutatásnak vágya, a megbízható eredeti okmányoknak szeretete és a mélységig ható elemzés jellemzik; ez teszi legszebb jogczimét és legnagyobb erejét. Nyugtalankodjunk-e miatta s aggódjunk-e azon összehasonlításért, mely századunk második felének szigorú és módszeres tudományos iránya és első felének nagy és általánosító szempontjai között természetszerűen kínálkozni fog? Ez meddő és felesleges, mert nem hihetem, hogy a XIX. század korban előrehaladva, szigorú, kutató és módszeres szellemében öregbülve, lemondjon arról, hogy a maga jószántából is ne általánosítson és hogy az a késedelem eszményeink csökkenésének volna minősíthető. Nem, mert a synthesisnek elhalasztása még nem egyértelmű mellőzésével . . .“

*Kemény Ferencz.*

(Folyt. köv.)

## SHAKESPEARE DÁNIABAN.

— Első közlemény. —

„Vedd kezedbe Shakespeare műveinek bármelyik kiadását, az elsőtől az utolsóig és nézd meg, melyik darabon látszik meg első pillantásra, hogy legtöbbet olvasták: fejemet teszem rá, hogy az „*Hamlet*“.

*Kemble.*

Ide s tova háromszáz éve már, hogy kritikusok és kommentátorok nem tesznek egyebet, mint hogy megmagyarázni s felderíteni igyekeznek minden idők legnagyobb dráma-írójának legnagyobb alkotását, Hamletet. Leghosszabb műve ez a nagy írónak s kétségtől az, a melybe egész lelkét bele fektette. Egyetlen fiának, Hamletnek nevét viseli. S ha a megszomorodott apa azt akarta, hogy fiának neve fennmaradjon: célját elérte; mert a világ összes művelt nemzetei előtt Hamlet neve mintegy symbolumává lőn a legmélyebb bölcseségnek, a mit ember elérhet. Ennél maradandóbb emléket még nem emelt apa fiának.

Shakespeare maga olybá tekintette az ő drámáit, mint dicsőségének hirdető oszlopait. S ha a Proteus-lelkű író, Stratford-on-Avon-i sirjából csak egy pillantást vethetne is azokra a *könyvtárakra*, a miket ez *egy* darabjának ismertetésére össze-irtak: bámulat fogná el, hogy milyen jó jós volt. A Hamletről írt művek kiadásainak pusztá czímei harmincz foliánst töltenek meg a „British Museum“ katalógusában, ide nem számítva a nevesebb írók kisebb tanulmányait, a mik megszámlálhatatlanok, mint a tengerpart homokja. Nem nagyítok, ha 10,000 kötetre becsülöm a Hamletről írt művek számát.

Első pillantásra tehát, ha valaki azt mondaná, hogy újat akar felhozni Shakespeareről, úgy tetszenék, mintha az illető szemet akarna hordani a new-castle-i szénbányákba. S ha mégis én ebben a járatban vagyok: ezt annak a biztos tudatában teszem, hogy ilyen oldalról még senkisé is közelítette meg Hamletet.

Azt kívánom ugyanis bebizonyítani, hogy Hamlet szerzője tökéletesen látszik ismerni az ő korabeli dán neveket, szavakat, szokásokat, sőt az elsinore-i királyi kastélyt is elannyira, hogy azt könyvekből vagy leírásokból nem meríthette. A miből az következik, hogy Shakespeare vagy maga járt Dániában s Hamletben a saját szemével látottakat írja le; vagy mindazt olyan valakitől hallotta, a ki volt Elsinoreban s látta a királyi kastély berendezését.

Ha az előbbi hipotézis bebizonyítható; felette érdekes és egészen új világításban fog feltűnni Shakespeare élete. Mert ezideig senkinek még csak eszébe sem jutott kimutatni akarni, hogy Ő lábát valaha idegen földre tette volna saját hazáján kívül, a mit olyannyira szeretett:

„This blessed plot, this earth, this realm, this England,  
England bound in with the triumphant sea.“

Ez áldott rónaság, e föld, e lég, ez Angolhon,  
Angolhon, a mit átölel a győzedelmes tenger!

Az utóbbi esetben pedig megtaláljuk kulcsát annak, hogyan fogott munkához, mikor alkotni akart s hogy milyen volt tulajdonképen Hamlet hazája.

Mindenekelőtt azonban szükségesnek látszik arra a korra, a melyben Hamlet első kiadása megjelent, nemkülönben annak körülményeire egy rövid pillantást vetni. A legelső említést a Stationers Registers teszi, 1602 július másodikí dátummal:

„A booke called the Revenge of Hamlet, Prince (of) Denmarke, as yt was lateli Acted by the Lord Chamberleyne his servants.“ Egy könyv, mely ezt a művet viseli: „Hamlet dán királyfi bosszúja, a mint a napokban a főkamrás úr szolgálí (!) előadták“.

Ily módon nyilvánosságra kerülván: a következő évben (1603) ki is nyomattatott s ez Hamlet első kiadása, a mivel bírunk.

„The Tragicall Historie of Hamlet, Prince of Danmarke. By William Shakespeare. As it has been diverse times acted



by his Highnesse (King James I) servants in the Cittie of London: as also in the two Universities of Cambridge and Oxford and elsewhere. At London 1603.“

„Hamlet, dán királyfi szomorú története Shakespeare Vilmostól. A mint Ő Fensége (I. Jakab király) szolgálai különböző időben London városában előadták: úgy nemkülönben a két egyetemen: Cambridgeben és Oxfordban és másutt. London, 1603.“

De ez csak egy csonka „kalóz“ kiadás volt — mint az angol krónikás mondja — a mint azt Hywood az előadások során összejegyeztette, az igazi, tökéletes első kiadás csak 1604-ben jelent meg ezzel a címmel: *The tragicall historie of Hamlet. Newly imprinted and enlarged to almost as again as it was.* London 1604.“

„Hamlet szomorú története legújabb, majdnem még egyszer annyival bővített kiadás. London. 1604.“

A mi a bővítést illeti, az tény. Mert ez az 1604-ki quart-kiadás 3719 sort tartalmaz; míg az 1603-iki csak 2143-mat, vagy valamivel többet. Számtalan, időközben megjelent, de éppen semmi fontossággal nem bíró kiadás után, Shakespeare halála után 1623-ban még egy kiadást ért Hamlet, még pedig foliánsban. Az alábbi fejtegetések során igen gyakran történvén hivatkozás erre a három kiadásra; rövidség okáért így fogom idézni: k. I. = az 1603-ki kiadást; k. II. = az 1604-ki kiadást; és Fl = az 1523-ki folio-kiadást; a melyeket Shakespeare tanítványai kétségkívül valódiaknak ismernek el.

Idáig minden egyszerű és világos. Ámde említés tétetik egy szintén Hamlet nevet viselő színműről, a mely már 1602 előtt látott napvilágot. Ennek a legelső kiadása a Nash-féle, a melyről Green „Menaphon“-ja beszél (1584). „Ha a kezedbe veszed, csakúgy ontja magából a bánatos Hamleteket, akarom mondani zsák számra a szomorú beszédeket.“ Sokkal fontosabb ennél Henslowe színházi naplója, a melyben 1594. június 9-ki kelettel ezt írja: „R (eeceive) d at Hamlet vicis. This was Henslowe's share of the profits of the representations.“ Kaptam a Hamlet előadásokból . . . „Ez volt Henslowe jutalma az előadások jövedelméből.“ Lodge az ő „Wit's Miserie“-jében (1596) azt mondja egy ellenségéről, hogy: „he is as pale as ye ghost, wich cried so miserally (sic) at the theator like an oisterwife;

(Hamlet revenge“) „olyan sápadt, mint az a kísértet, a melyik Hamlet bosszújában olyan siralmasan kiáltoz a színházban, mint egy osztrigás kofa.“

Az kétségtelen, hogy létezett Shakespeare előtt egy Hamlet, valószínűleg Thomas Kyd“-tól, s hogy az 1603-ki kiadás ennek a reproductiója Shakespeare beszúrásaival, sőt azt nem lehet tagadni, hogy Shakespeare közreműködött ennek megírásában, sőt nagyrészt ő írta.

Legelső szomorújátéka, „Titus Andronicus“ egészen hamleti typus. 1589-ben ő 25 éves volt. S ha Meres, Shakespeare műveinek 1598-iki felsorolásában Hamletet ki is hagyja a jegyzékből; ez nem bizonyít semmit, mert Meres többeket is kihagy, a melyekről bizonyosan tudjuk, hogy 1598 előtt írta. Mindent összevéve biztosan állithatjuk, hogy Shakespeare Hamletje 1602-ben már megvolt, sőt rövid vázlatai már 1589 előtt is meg lehettek.

Hamlet történetét legelsőbben Saxo Joan Mabicus írta meg Dánia történetében körülbelül 1180—1200-ban, De Saxo „*Amlothus*“-a ennél is régebb keletű. Az ír költő *Snoebiorn* már a X-ik században tesz említést az „*Amlothi*“-mythosról, a mi szerte kering az északi népek közt s a közbeszédben mintegy synonimája a bolondnak.

Saxo legelső nyomtatott műve Párisban jelent meg 1514-ben. Nemsokára francziára fordították s ezen a nyelven Belleforest „*Histoires Tragiques*“ című folyóiratában jelenik meg 1570-ben. Csak ezután fordították angolra; de noha az egyetlen ilyen példány, a mivel bírnak az 1608-iki évszámot viseli; lehetetlen, hogy ne lettek volna előbbi kiadások is. Más forrást ezeken kívül nem ismerünk, a melyből Shakespeare Hamlet meséjét meríthette volna; kivéve a fentebb említett színművet, a mit gyökeresen átdolgozott.

Saxo művében különben a hamleti mythos egészen körülményesen van tárgyalva, az ember nem győz eléggé csodálkozni, hogy a ködös észak regeszzerű Amlothi-jából s Saxo durván odavetett Amlethus-ából Shakespeare géniusa a világirodalom legfamozusabb alakját tudta megteremteni.

A dráma keletének és forrásának adataira ennyi időt vesztegetve; áttérhetünk annak a megvilágítására, hogy minő körül-

mények befolyásolták Shakespeare-t, hogy dán témát válaszszon darabja megírásához.

VI. Jakab skót király 1589-ben megnősült s nejéül II. Frigyes dán király Anna nevű leányát szemelte ki. A házasság elsőbbed helyettes által kötöttet meg. De mikor erős északi szelek — a mit az akkori babonás néphit boszorkányerőnek tulajdonított — a lány-menyecsét a norvég partokra hajtották s ott hónapokig vesztegelni volt kénytelen; Jakab király megunván a hosszú várakozást, maga is átkelt s most újból megkötötte a házasságot, még pedig személyesen. Végre 1590-ben harmadszor és minden fényvel Elsinore-ban: a pompás Kronborg-Castle-ban — a melyet alig egy évvel előbb fejeztek be, — az egész dán királyi udvar jelenlétében.

Shakespeare és társasága a Lord Chamberlain (főkamarás) jobbágysai, Erzsébet zsarnoki uralkodásának utolsó méltán rettegett napjai után, kétségkívül örömmel üdvözölték Jakab és szépséges dán feleségének trónra léptét, a kinek jövetelét a legjobb hír előzte meg, mert ők maguk is fájdalmasan passiv szerepet játszottak abban a gyalázatos nagyúri árulásban, a mely Essexet a bitóra, Southamptont pedig — az ő patronusaikat — 1601 február hónapjában börtönre juttatta. Rövid idővel az Essex-féle lázadás előtt második Rikhardot játszotta a Shakespeare-társaság a City-ben. Ebben a darabban egy angol királyt detronizálnak és börtönre vetnek. Ezzel a City rokonérzését akarta Shakespeare Essex tervének megnyerni, a kit Jakab király az angol trónra való jutásának martirjául tekintett.

A háromszori házassági ceremónián átment Anna királyné egy jókedvű, vig menyecske volt, a ki nagy barátja volt a „mókának, maskarának és komédiának“. Nemcsak saját színész-társasága volt; de sőt maga is szerepet vállalt Ben Johnson „Masque of Queens“-jében, 1609 február 2-án, a mi annál meglepőbb, mert a mint tudjuk, abban az időben még a színész népség a megvetett osztályhoz tartozott. Ez a kedves asszonyka magával vitte Dániából Skóciába a maga dán szobalányait és onnan Angliába is és soha el nem bocsájtotta őket. Csak az ő nagy befolyásának, a mit férjére gyakorolt, tulajdonítható, hogy Jakab király, Angliába érkezésének már tizedik napján — 1603 május 17-én — engedélyt adott Shakespeare truppjának, hogy a Globe Theatre-ben játszhasson. Shakespeare és társaságának

kilencz tagja ott volt abban a királyi kíséretben, a mely a királyi párt első nyilvános bemutatkozása alkalmával 1604 márczius hónapjában a Cityben éppen Erzsébet halálának évfordulóján, követte. Shakespeare igen jól tudta, hogy a királynéban milyen erős támaszra talált; noha annak nem egyszer női kaczérsága egész fegyvertárát harczba kellett vinnie, hogy királyi férje szigorú puritán előítéleteit legyőzze. Királyi patronája kegyet tovább is megtartani, mi sem természetesebb, mint hogy bemutató drámája meséjéül egy egészen új thémát választ, vagy újra átírja efajta régi vázlatát, a mivel magas pártfogója gondolatvilágát szülőházájára irányíthatta. IV. Keresztély dán király, a kinek nőtestvére így az angol trónra jutott, hogy visszaadja sógora látogatását, a mit az nála 1590-ben Elsinoreban tett. 1606-ban nyolcz katonaviselt udvari emberrel fölfelé vitorlázott a Themse-en Londonba, a hol tiszteletére, az egész egy hónapi ott tartózkodása alatt, nap-nap mellett ismétlődtek a mulatságok. Nővére kétségkívül előadatta tiszteletére Hamletet is.

IV. Keresztélynek különben két kitűnő angol is állott szolgálatában: John Dowland és Inigo Jones. Ez utóbbit 1600 táján hitta magához Velenczéből s királyi elismerésével tüntette ki, a mit két építészeti remekével, a Rosenborg és Frederiksborg-paloták páratlan terveivel érdemelt ki. Hamletnek egy jelenetében kétségtelen jelét látom annak, hogy Shakespeare mennyire törekedett a királyné tetszését megnyerni. A második felvonás 2-ik jelenetében Hamlet azt mondja Rosenkrantz és Guildenstern-nek:

„Dánia börtön!”

*Rosenkantz*: Akkor az egész világ is az.

*Hamlet*: De még milyen! Mennyi rekesz, őrhely és dutyi van benne! s Dánia egyike a legundokabbaknak!

Ez a párbeszéd a mi a királynénak bizonynyal nem tetszett volna, Shakespeare életében minden kiadásból kihagyatott s legelőször az 1628-iki kiadásban jelenik meg, mikor már megszűnt szüksége annak, hogy titokban tartassék.

Ha Shakespeare közvetett vagy közvetetlen forrását, Belleforest Hamlet-históriáját, összevetjük a színjáték meséjével, azt fogjuk találni, hogy az utóbbiban olyan tősgyökeres dán szokások, helyek és személyek aprólékos leírása fordul elő, a mi az

előbbiben teljesen hiányzik; következésképpen azokat a dráma szerzője maga vezette be a darabba.

Shakespeare a sceneriát is megváltoztatta. Belleforest Hamletje Jütlandban szerepel; Shakespeare-é Elsinoreban, a tenger-övezte ország szigetcskéjén. Shakespeare idejében Elsinore és Kopenhága volt Dánia két királyi székvárosa. Névszerint nem nevezi ugyan meg az elsinore-i kastélyt, de több helyen kézzel-fogható leírását adja. Horatio az I. felvonás egyik jelenetében így szól Hamlethez:

„De hátha kísért: a folyamba csal,  
Vagy borzadályos sziklacsúesra, mely  
Tengerbe bókol, talpánál kiebb?  
S ott más, iszonytató alakra válva  
Eszétől fosztja meg fenségedet  
És örületbe ránt!?”

A kastély, a mely itt Shakespeare szemei előtt lebegett, nem lehetett más, mint a II. Frigyes építtette fejedelmi Kronborg, ó-német renaissance-stylusban épülve s impozáns homlokzatával mintegy uralva a Szundba való belépést, a melynek északeleti magaslatát angol ember bátran mondhatta cliff-nek (sziklacsúesnak). Azon időbeli angol krónikákban Chroneborough név alatt fordul elő.

Kronborg nagy szerepet játszik Dánia történetében. A Dánia és Svédország közt kitört viszályokban hol azé, hol ezé volt. VII. Keresztély angol származású nejét, Karolina Mathildát, házasságtörés miatt ide záratta 1772-ben. Nelson 1801-ben a svéd partok mentén fegyveres erővel szállta meg a Szund-szorosokat.

Régi dicsőségét ma már csak külseje hirdeti, mert bizony belseje katonai barakknak van berendezve. A monumentalis négyszögépület hű mása, őrtornyaival, bástyaival és donjonjaival Knight „Shakespeare“-jében látható. Kösziklára épült falai ma is épp oly merészen daczolnak az idő viszontagságaival, mint háromszáz évvel ezelőtt.

A harmadik felvonás 4-ik jelenetében Shakespeare tökéletes leírását adja e kastély egyik szobájának. Ez a rész egyaránt megvan a 1603., 1604. és 1623-iki kiadásban.

Hamlet leszúrván a függöny mögött leselkedő Poloniust, rátámad anyjára, hogy miért ment Claudiushoz férjhez? Össze-

hasonlítást tesz a két férj között: az atya és a nagybátya, *Dánia két királya* közt, s azt mondja:

Tekints e képre s e másokra itt,  
Két férfi-testvér hű ábráira,  
Nézd, mennyi föntség ül e homlokon:  
Hypérjon-fürtök: homlok Jupiter  
Sajátja; szem Marsé, mely fenyeget,  
S parancsol egyben; állás Mercuré,  
Most száll le egy égcsókoló tetőre;  
Oly összetétel és idom valóban,  
Hogy minden isten, úgy látszik, pecsétet  
Nyomott reája, biztosítani  
Egy *férfit* a világnak. Ez vala  
Férjed; tekintsd már a következőt:  
Im férjed ez; mint üszögös kalász,  
Az ép testvért rohasztva. Van szemed? "

Mindazok a nagy színészek, a kik Hamletet játszották — s melyik nagy színész ne játszotta volna — többé-kevésbé alig leküzdhető akadályra talált e két arczkép representálásában.

A leginkább elterjedt szokás az volt, hogy a színész, a ki Hamlet szerepét adta, zsebéből kihúzott két miniature medaillont s azt tartotta a királyné szeme elé.

Th. Davies (Dramatic Miscellanies) azt mondja, hogy a restauratio óta rendszerint ez a módszer járta; de igen szellemesen hozzáteszi, hogy czélszerű volna a királyné hálófülkéjében két életnagyságú arczképet felfüggeszteni, a mi nagyon megkönnyítené a színész szerepét. De a régi színpad nem ismerte a mozgatható sceneriát. Az első, a ki ezt alkalmazta — Betterson — Franciaországból hozta magával 1662-ben. A színészek nagyobb része azonban ezután is is megmaradt a miniature-öknél, noha ez egyáltalán nincs összhangzásban Hamlet szavaival.

A Rowe-féle Hamlet-kiadás (1709) címlapján két térdkép látható a falon a királyné háta mögött, míg Hamlet éppen abból a székből kel föl, a melyben ült, mikor az atyja szelleme belépett.

De a térdkép szintén nem alkalmas, a mint alább bebizonyítani fogom.

Steevens 1766-ban említi, hogy miniature-öket használnak, noha, mint igen helyesen megjegyzi, Hamlet „arczképeit“ egész életnagyságban kell gondolni, mint a királyné fülkéje bútorzatának egy részét. Hamlet, a ki egy korábbi jelenetben kikel az

ilyen apró képek ellen (pictures in little), aligha hordott volt ilyen miniature-öket zsebében.

Malone 1790-ben azt állítja, hogy a miniature-öket csak újabban alkalmazzák, de ebben nincs igaza; Goethe ellenben két életnagyságú arcképet tart helyesnek a falon (Wilhelm Meister 1795.).

Caldecott szerint (1819) egy Bath nevű színész azt vitatta, hogy leghelyesebb, ha Hamlet anyja nyakáról rántja le Claudius medaillonját. A mit több kiváló színész is adoptált és alkalmazott.

Fechter, Rossi és Edwin Booth a meghalt király arcképét saját — azaz Hamlet — nyakában hordta, míg az előét a királyné nyakáról tépte le. Fechter és Booth azután Claudius arcképét eldobja; míg Rossi darabokra tapossa. De ez sem felel meg s éppenséggel nem jobb az első módszernél; nem is említve, hogy Hamlet szavaival ellentétben állanak.

Más Hamlet-előadók valami közéletet akartak kieszelni. Hunter mondja, hogy Holman (1845-ben) az élő király arcképét a falra függesztette; míg a meghalt miniature-jét nyakában hordta. Edwin Forrest is ezt alkalmazta.

Hacket 1863-ban egy genialis megoldást talált fel: Hamlet atyjának szelleme, a ki ebben a jelenetben megjelen, kilép a festett vászonnál, s míg jelen van, a kép eltűnik; mikor pedig távozik, ismét látható lesz.

A híres Irving és Salvini az eddig említett módszerek egyikevel sem volt megelégedve.

Fitzgerald „Life of Garrick“-jében azt tartaná leghelyesebbnek, ha képeket egyáltalán nem alkalmaznának; elég, ha az előadó lelki szemeivel látja azokat. Lehet, hogy Irving és Salvini ennek a befolyása alatt állott; de legvalószínűbb, hogy magának Hamletnek felelete után indulnak, a mit Horationak mond, mikor azt kérdezi tőle: *hol látta atyját?* (I. felv. 2. jel.)

„In my mind's eye Horatio.“ „Az én lelkem szemeiben, Horatio.“

De tulajdonképpen ez nem egyéb, mint könnyű kisiklás a nehéz kérdés elől és éppenséggel nem megoldás.

Nem volt még hírneves színész, a kinek legfőbb ambícióját ne képezte volna, hogy Hamlet szerepében babérokat arasson. Az angol színpadon — Burbage óta, a ki maga Shakespeare előtt kreálta Hamlet szerepét — 19 hírneves Hamlet-alakító fordult

meg. A királyné szavai, a mit Hamletről mond, hogy „lomha és poczakos“, Shakespeare személyes allusiója Burbage-re. Betterton Hamletet újra kreálta 1662-ben, Garrick 1742-ben. Handsont 1773-ban nagyon megrótták a miatt, hogy Claudius arczképét földhöz vágja. Garrick ezt nem tette. John Philip Kemble, három testvér között, a ki mind excellált Hamlet szerepében, a legkitünőbb volt. 1783-ban játszotta először a szerepet. Young 1807-ben, Edmund Kean 1814-ben, Macready 1821-ben, Charles Kean 1838-ban, Fechter 1861-ben játszotta. Fechter nyaklánczon viselte atyja medaillonját, s mikor Hyperionhoz hasonlítja, egy mélyet sóhajtvá, odatartja Claudius arczképéhez, a mit anyja visel.

Mialatt e szókat mormolja: „Kegyetlennek kell lennem, hogy szót fogadjak“ — tiszteletteljes csókot nyom az arczképre. Irving 1874-ben, Wilson Barret 1884-ben alkotta meg Hamletet. Mr. Beerbohm a „Fortnightly Review“-ban a miniature-ök mellett tör pálczát. Németországban a nagy Devrient, Tieck és Lessing egyértelműen a falfestmények mellett szólnak.

Az előadottakból kiviláglik, hogy az arczkép-scéna módszerei egytől-egyig tökéletlenek, mert Hamlet szavaival egyik sincs összhangban. Most tehát másoldalról kerüljük meg a problémát: magából Shakespeare-ből mutatva ki, hogy mikor ezt a jelenetet írta, a kronborgi kastély egyik szobája lebegett lelki szemei előtt, a melynek, szerencsés véletlen folytán, hű leírását bírjuk abból az időből. Csak így lesznek Hamlet szavai érthetők s a gordiusi csomó mintegy magától oldódik meg.

Egy Rantzow Gerthez írt levélben — 1585 szeptember 28-iki kelettel — II. Frigyes dán király szószerint ezeket írja a kronborgi kastélyban talált királyi arczképekről:

„Knudstrupi Thyge Brahe, alattvalónk, engedelmet kér tőlünk, hogy a kronborgi kastélyban talált régi falszőnyegekbe szőtt királyi arczképekről, valamit közölhessen, a mit természetesen meg nem tagadhatunk tőle.

Miről is rendeljük, hogy ha a fentnevezett kérését előadni fogja, udvari festőnk a legszivesebben kezére járjon, s mindazokat az arczképeket, a melyekre szüksége van, számára tőle telhető legnagyobb ügyességgel reprodukálja. Rendeljük továbbá, hogy az arczképek alatt olvasható német és dán feliratok szintén lemásoltassanak úgy és abban a sorrendben,



a hogy Thyge Brahe kívánja.“ (Danske Samlinger v. 1869. p. 172.)

Arra a tényre vonatkozólag tehát, hogy a dán királyok arczképei a kronborgi kastély egyik termének falszőnyegeibe be voltak szöve, ennél hitelesebb bizonyítékot nem is képzelhetünk. De még ennél is meglepőbb jellemzését adja Kronborgnak egy angol leírás, Stowe „Annales“-eiben (II. kiadás 1436. l.). William Segar, a ki a rutlandi grófot, midőn ez IV. Keresztély dán királyt látogatni megy, Elsinoreba kíséri.

„Ez az elsinorei kastély egy óriási négyszög és egyben egyike a leghatalmasabb erődöknek, a miket eddig láttam. Építkezése épp oly bizarr, mint szilárd. II. Frigyes építtette, a mostani (IV. Keresztély) atyja. Számos fejedelmi lakosztály van benne, de különös megemlézésre méltó egy nagy terem. a benne található gobelinek miatt, a melyekbe kor- és sorrend szerint az összes dán királyok arczképei antik díszköntösökben be vannak szöve, mindegyik a maga czímerével és jelmondatával. Nemkülönben elég terjedelmes feliratokkal is, a mik győzelmeiket és hódításaikat dicsőítik.“

Ez a két leírás — az egyik angol, a másik dán — teljesen megegyez; de az előbbi sokkal körülményesebb. E szerint tehát csakugyan volt a kronborgi kastélyban egy szoba, a melyet értékes gobelin díszített, s a melybe a régi dán királyok hű arczképei történelmi és chronologikus sorrendben fel voltak tüntetve. Ez a terem annyira lefoglalta a jó Segar mester fantáziáját, hogy a többiről egy hang említést sem tesz. Minthogy azonban Hamlet nemcsak megírva, de kiadva volt már 1605 előtt, a mikor az „Annales“-ek megjelentek. kétségtelen, hogy Shakespeare a dán királyi terem leírását nem abból merítette. Sőt, a mit az angol krónikás 1603 július havában látott, annak elbeszéléséből sem tudhatta, mert hiszen 1603-ban Hamlet már készen volt.

Nézzük már most, mit mond Hamlet az arczképekről. Az ő szavai szerint atyja álló alakja (az angol szövegben szó szerint „Station“) olyan keceses, mint az istenek szárnyas hírnökéé. Mercure, a ki tollas sandaljaival egy egetesókoló bérczetőn megpihen. Aprólékosan beszél atyja szervezetéről és formájáról (combination and form) s részletes leírását adja arczának és alakjának. Ez nem hagyhat fenn semmi kétséget az iránt, hogy atyjának

arczképe s mellette a trónbitorlóé életnagyságú volt. S itt szükségesnek tartom külön hangsúlyozni, hogy Shakespeare, az arczképekről beszélve, *ugyanazt a kifejezést használja, mint II. Frigyes*: az angol *counterfei*-t helyett *contrafei*-t mond.

De íme Hamlet saját szavai, mikor az arczképeket összehasonlítja; jobban mondva; egymással ellentétbe helyezi.

„Tekints e képre s e másokra itt. . . . .

. . . *Ez* volt férjed. S nézd, a mi jön:

(Follows.)

*Ez* férjed . . . . .

. . . . . Van szemed?“

Ezek szerint mind a két király arczképe életnagyságú volt, még pedig szorosan egymás mellé helyezve, a mint ezt már fennebb kimutatni véltük.

Menjünk tovább és látni fogjuk, hogy Shakespeare leírása, a mit a képekről ad, tökéletesen congruens az angol krónikás vázlatával, a mit a kronborgi kastély falszőnyegéről mond. Ő ugyanis ezeket „Arras“-nak nevezi, a hasonló nevű francia városkától, a hol legelőször készítették. Egy ilyen mögé rejtőzött Polonius, mikor a Hamlet és anyja közti párbeszédet meglesni akarta, s mikor Hamlet föllebbentve a kárpitot, meglátja a leszúrt Poloniust, anyja fölkiáltására:

„Jaj! mit tevé!?“ —

azt kérdi:

„Hát tudom én mit, a *király*!“

s mikor Poloniust a kárpit mögül elővonszolja:

„Szegény izgága vén bolond, különbnek hittelek.“

Ezeknek az adatoknak gondos latbavetéséből csak arra a következtetésre juthatunk, hogy Shakespeare, a mikor a III. felvonás 4. jelenetét írta, mindazt a részletet, a mit a kronborgi királyi kastélyról tud, a legnagyobb aprólékossággal felhasználni igyekezik.

Miképpen jutott ezeknek a pontos adatoknak birtokába: olyan kérdés, a mit alább fogok megvilágítani.

Az eredmény mindenesetre nagyon hozzá fog járulni abbeli kíváncsiságunk kielégítéséhez, hogy milyen módszer szerint dolgozott Shakespeare, ha irt s egyben a színpadi rendezést is meg

fogja világítani, a mit a kérdéses jelenet előadásakor alkalmaztak. Segar leírásából tudjuk, hogy a királyné fülkéje (queen's closet) egy pazar fényű, terjedelmes renaissance-terem volt, a melynek falairól Dánia fejedelmei tekintettek le antik királyi öltönyeikben. (Számszerint 111 fejedelmi arczkép függött a falakon. Hamlet is ott lehetett a legendás alakok közt. Az 1859-iki nagy tüzvészben majd mind odaégtek.) Ezekre mutat Hamlet ujjával. Mily ünnepies dignitást, természetességet, bájt kell ennek a jelenetnek feltárnia!

A polgárháborúk alatt a színházak természetesen zárva lévén: mikor újra megnyitlak, az eltűnt, Shakespeare intentióinak megfelelő eredeti „arras“-ok helyét valószínűleg külön e célra készült festmények foglalták el. De ez teljesen irrelevans, mert Shakespeare szavai a már előadott magyarázaton kívül per absolute nem adnak más megfjtést. Az mindazt a nehézséget, a mibe a Hamlet-szereplők ütköztek s a mint láttuk, hol így, hol úgy, leküzdeni igyekeztek, a legsimábban és leghelyesebben megoldja. Shakespeare az ő történelmi drámaiban — a melyekhez Hamletet is sorolni kell — következetesen saját korának ruházatát és szokásait használja. Arra az ellenvetésre, hogy Claudius csak pár hónapig uralkodott, Shakespeare helyett azt felelem, hogy neki teljesen elegendő volt tudni azt, hogy a kérdéses falszőnyeg létezett, hogy a két királyt elődeivel sorrend szerint egy sorba helyezze. De különben is, az Erzsébet-korabeli írók az anachronismussal — az ő Achilles-sarkukkal — vajmi keveset törődtek.

A mi a dán szokásokat illeti, Shakespeare azoknak olyan körülményes ismeretét árulja el, a mi páratlan az ő korabeli angol írók közt. Hamlettel, Horatiussal, Rosenkrantz-czal és Guildensternnel a wittenbergi egyetemen hallgattatja a tudományokat. Hamlet iskolatársának nevezi Horatiót s kétszer is kérdi tőle, hogyan érzi magát Wittenbergtől távol?

Hamlet anyja és Claudius király több ízben lelkére köti neki, hogy ne menjen vissza a wittenbergi egyetemre. Az történelmi tény, hogy a XVI. századbéli dán főurak gyermekei rendszert ezt az egyetemet keresték föl. 1567-ben nem kevesebb, mint 26 fiatal dán nemes látogatta ezt a híres universitást. Holger Rosenkrands, a hírneves theologus, öt álló évig járt erre az egyetemre és tanulókorában írt leveleinek egy jó része, a miket

atyjához, Joergen Rosenkrandshoz, a kormányzóhoz küldött, ma is láthatók a kopenhágai museum könyvtárában. 16 éves korától 21 éves koráig tartózkodott ott, a mi teljesen megmagyarázza a király szavait, a miket Rosenkrantz és Guildensternhez intéz, hogy „már ilyen zsege korban ismerkedett meg vele“ (Hamlettel); úgy nemkülönben Hamlet szavait is ugyanezen jelenetben: „egykörűségünk és gyermekkori pajtáságunk jogánál fogva“. De legjobban saját szavaik, a mit Hamlethez intéznek:

„Köszönjük jó uram s örülnénk nagyon,  
Bár lenne úgy, mint a hogy Wittenbergben valánk.“  
(K. I. pag. 29.)

S noha Shakespeare kortársa, Maslowe, tesz ugyan egy helyen említést Wittenberggről, s 1592-ben két angol gentleman tényleg járt a wittenbergi egyetemre; azt, hogy a dán nemes úriak előszeretettel keresték föl ezt a német egyetemet, Angliában épp oly kevésbé tudták, mint azt, mi van a holdban.

A III. felvonás 2-ik jelenetében a színmű meséjét, a mit a színészek a királyi pár s az udvar előtt eljátszanak, mindenekelőtt némajátékkal akarják megfoghatóvá tenni. Ez egyet kivéve, ilyen mimikai játéknak nyoma sincs az angol dráma-irodalomban; de Dániában általános szokás volt, valószínűleg azért, hogy az akkortájt virágzott latin iskola-színjátékok nehezen érthető szövegét eleve megfoghatóvá tegyék az általában illiteratus közönség előtt. Angol színészek, a kik Dániába vendégszerepelni mentek, hogy jobban hathassanak a publikumra, az előadás előtt szintén ehhez a methodushoz folyamodtak. Így biztosak voltak a felől, hogy könnyebben megértik őket. De la Pryme említi naplójában, hogy dán színészek, a kik 1688-ban Halfiöldben játszottak, néma előadással kezdték a darabot, s hozzáteszi, hogy ez a dán színpadokon általán bevett szokás volt.

Shakespeare többször tesz említést Hamletben a dán dári-dókról s a rengeteg ivásról. „Cannon health“-nek nevezi azt a toastot, mikor a királyt felköszöntik s az ágyuk megszólalnak.

Erre teszi Hamlet azt a megjegyzést, hogy:

„Tisztesb megtörni, mint megtartani“  
„More honoured in the breach than the observance.“

Hamlet és Horatio éjjeltájban őrtállnak az elsinorei várkastély bástyáin s egyszerre egy ágyúlövést hallanak. Horatio

kérdi: mit jelentsen ez? Hamlet megmagyarázza, hogy valahányszor a király egészségére üritik a kelyhet, megszólalnak az ágyúk. Innen származik az elnevezés: „cannon health“, ágyú-egészség. Horatio újból kérdi, hogy ez rendes szokás? s Hamlet nem kevesebb, mint 30-soros versben felel neki. Mintha bizony Horatio nem volna dán s nem éppen olyan jól tudta volna, mint Hamlet maga!

Az I. felvonás 2-ik jelenetében is szépen írja ezt le Shakespeare; de legszebben az V. felvonás 2-ik jelenetében, midőn a király mondja:

„Kelyhet nekem! s az üstdob mondja meg  
A harsonának és a harsona  
Künn a tüzernek, pattantyú az égne,  
Az ég a földnek: „Most ürit kehelyt  
Hamletre a király!”

Mert tudni kell, hogy a XVI. és XVII. században a dánok voltak Európa leghíresebb korhelyei. Mint fentebb említettük, Jakab király 1603-ban a rutlandi gróf vezetése mellett követiséget küldött IV. Keresztély dán királyhoz. Résztvett ebben William Segar is, a ki Stawe-nak adatokat szolgáltatott Dániáról írott s már épen nyomtatás alá kerülő művéhez. Keresztély király olasz nyelven beszélt a gróffal s meghitta őt és társait fiának keresztelésére július 10-én. Este vacsorát adott a király, a melyről Segar így emlékezik meg:

„Az ember belebetegedhet, ha ezeket egymás egészségére inni látja. Ezt a nevezetes iszákosságot a szokás hozta divatba, a divat második természetté tette, s Isten ments, hogy a mi népünk ennek utánzója legyen.“ Július 14-én átadták a királynak a magukkal hozott rendjelt; e nap estéjén a gróf saját hajóján viszonzta a király meghívását.

„Minden felköszöntőnél 6—7 ágyúlövés dördült el, úgy, hogy a míg a király, a hajón mulatott, 160 lövés hangzott el.“

Július 16-án a gróf már annyira jóllakott „ezekkel az átkozott korhelykedésekkel, hogy bucsút vett és elvitorlázott. Távozásakor a király sajátkezűleg tüzelt egy ágyúból, a mi Segar annyira meghatotta, hogy végezetül e szókra fakadt: „Én őt kétségkívül a kereszténység legjobb fejedelmének tartom“.

A jó Segar hiába intette azonban óva az ő kedves nemzetét, hogy ne kövessék a rossz példát: az angolok csakhamar

túltettek még a dán mestereken is, az ivásban, elannyira, hogy még a felköszöntések jelzőit is elsajátították. Harrington (Nugae antiquae pag. 349.) említést tesz egy jelmezes mulatságról, a melyben Sába királynéja IV. Keresztélylyel I. Jakab látogatására jön.

Sába királynéja úgy leissza magát, hogy eldől; Keresztély pedig, a ki föl akarja emelni, hogy tánczoljon vele, azután addig tántorog, míg végre elvágódik. Holtrészezen viszik mindkettőt az ágyba. A többi szereplő, a ki a Hűséget, Reményt, Szeretetet ábrázolta, egy hajszállal sem volt józanabb. „A bor annyira elfoglalta felső lakosztályukat (agyukat) — mondja Harrington — hogy egészen tehetetlenek voltak“, s hozzáteszi: „A királyné alatt ilyesminek nem lett volna szabad előfordulni“.

Egy bankett alkalmával, a mit IV. Keresztély Leicester gróf tiszteletére adott, ez nem tudott rekordhoz jutni. Miután 35 kelyhet kiürített — külön minden egyes keresztény király és királyné tiszteletére — úgy elázott, hogy a szolgák székestől vitték be a hálószobába. „Az én grófom azonban — mondja nagy büszkén Howell, a kinek ezt az adatot köszönjük — egyenesen ment le a lépcsőkön s a segítségére jövő szolgákat úgy lerázta magáról, hogy tovagurultak, mint a labda.“

A II. Frigyes sirjánál tartott gyászbeszédben a lelkész nem áttolja azt mondani, hogy „Ő Felsége sokkal tovább élt volna, ha nem áldoz vala olyan pazar bőkezűséggel Bacchus oltárán“. De la Salle francia követ II. Frigyes udvarában, 1653-ban így ír: „Mikor a király meghallotta, hogy előző éjjel itthon voltam, jóízűt nevetett s én a legnagyobb meglepetésemre azt vettem észre, hogy azontúl jobban respektáltak“.

Látnivaló mindebből, hogy Shakespeare jogosan tünteti fel a dánokat iszákosoknak, s az egyetlen darabban Hamleten kívül, a melyben még megemlékezik róluk. Othellóban bátran nevezheti őket „részeg patkányoknak“.

A „Contemporary Rewiew“ után angolból:

*P. J.*

(Vége köv.)

## SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS.

— Első közlemény. —

### I.

Az az önzetlen, szabad tudományos szellem, mely a legelső egyetemeket létrehozta, a középkorban, különösen pedig annak második felében, az egyház és az állam befolyása alatt egészen megváltozott. Míg az első egyetemeket, és pedig úgy a görög tudósok köré gyülekezett universitásokat, mint a mór, olasz és francia egyetemeket is a tudomány iránt érzett vonzalom, érdeklődés s az igazság megismerésének nemes vágya keltette életre. addig a későbbi korban, különösen pedig Németországban, az egyetemeket a tartományok urainak, a fejedelemségek, grófságok és municipiumok fejeinek nem ritkán az egyházi hatóságával is egyetértő akarata tervszerűleg alapította. Ez az oka, hogy a német egyetemek egészen a jelen század elejéig mindenkor territorialis jelleműek s politikailag is nagyfontosságúak maradtak.

Keletkezésük körülményei az egyetemek jellemét is meghatározzák. Míg az első egyetemek „az állam és egyház kezdeményezése nélkül, a studium generale-ban rejlő erő alapján létesültek“<sup>1</sup> s így a tudósok és a tudomány iránt érdeklődők szabad társulásai, melyek központja a tudomány mintegy megtestesítő magisterek csoportja, éltető szelleme a tudomány szeretete, addig a későbbi egyetemek a czéhek módjára szervezett, convictusi modorban alakult, kiváltságokkal felruházott oly társaságok, melyekbe az embereket nem a tudomány önzetlen szeretete, hanem

<sup>1</sup> Schneller : Paedag. dolgozatok. I. 131. l.

leginkább csak a gyakorlati önző célok tömörítették. Amazok inkább universitates scientiarum, ezek már csak universitates magistrorum et scholarium, s mint ilyenek sokszor érdekszövetkezetek is, de mindenesetre külön társadalmak a társadalomban.

E szerint változott aztán a cél is. Míg az első egyetemek, mint tudósok társaságai, az igazság kutatását, a tudomány művelését, illetőleg az akkori ismeretek körének feldolgozását, addig a későbbi egyetemek, mint tanítók és tanulók társaságai, pusztán csak a kész igazságok előterjesztését tekintették céljuknak. Az igazságot pedig nem a tudós kutatás, hanem a tekintély igazolta. Így aztán az egyetem nem volt műhelye a tudománynak, hanem az ismeretek és pedig a gyakorlati életpályákra szükséges és hasznos ismeretek közlésének és megszerzésének oly tere, melyen kiki azt igyekezett elsajátítani, a mire a megélhetés vagy az emelkedés szempontjából szüksége volt. Az egyetemekeket maga az állam és az egyház sem tekintette egyébnek, mint használható munkaerők termőföldének.

De maguk a tudomány művelői is míg előbb idealis lelkesedéssel egy egész életet kötöttek foglalkozásukhoz, addig a későbbi időkben csak az egyházi vagy világi magasabb hivatalok elnye részéhez vezető lépcsőnek tekintették tanári állásaikat.

A renaissancesal társult reformatio mindent megújító szelleme az egyetemek ügyét is fellendítette. Az egyéniség szabad önkifejtésének s az emberi szellem szabadságának elve, melyet a reformatio még a vallási téren is alaptörvénynyé tett, a tudomány öncélú felfogásának, az igazság nem külső adott tekintélyek alapján, hanem önmagában és önmagáért való megismerésének és művelésének útját is egyengette. A XVI. században alakult mintegy 30 új egyetem már ez új szempont diadalát és erejét hirdette. Az 1527-ben alakult legelső protestáns egyetemről a marburgitól kezdve minden újonnan alakított protestáns egyetem a szabad kutatás elvén indult meg s áll még a mai napig is szakadatlanul. Ez egyetemeken mindenütt a theologia az első facultás. Elsősége azonban sohasem volt kizárólagosság, mely a tudomány teljesen szabad kutatásának s e kutatás feltétlen érvényesülésének bármely tekintetben gátat emelt volna. Mert a protestáns theologia tudomány a tudományok mellett, a mely nemcsak megengedi, de sőt követeli a szabad kutatást. Nála a hit nem azonos a meghódoló elhívéssel, ezért a theologia,



mint tudománynak feladatául a hitnek, mint személyes üdvbizonyosságnak tudományos megalapítását tekinti s így a hittudomány terén is a személyes meggyőződést, az értelmi elfogadást által is támogatott tudatos hitbizonyosságot tartja fő dolognak. Hogy a theologia a tudományok sorában ép első helyre került, az csak jelentősége individualis és socialis fontosságának tulajdonítandó. E sorrend később minden ellenmondás nélkül megváltozott, mert az egymásután nem lényeges, a fő a tudományos szellem és a tudományos igazság, mit a protestáns theologia éppen azokkal az eszközökkel, éppen ama czélokra keres, mint bármely más tudománytársa.

A szabad kutatás elvének követelménye által a reformatio magának a tudománynak is reformátora lett. Hatása alatt az egyetemek felocsúdtak tespedtségük álmából s lassanként igaz hivatásuk tudatára ébredve, az utilitarismus szempontját mellőzték s egy ideig a tudomány művelésének szolgálatába állottak. Céljuknak „első sorban nem a praktikus élethivatásra való előkészítést, hanem a tudományos ismeretekbe és kutatásba való bevezetést tekintették.”<sup>1</sup>

De ez a fellendülés nem tartott sokáig. A XVII-ik század általában minden tekintetben a visszaesés százada. Az egyéniség elvének érvényesülésével szemben a tekintély minden téren felvette s egy időre diadalmasan vezette a harczot. E korban az egyetemek alapításának mozgató oka sem a tudományért való lelkesedés, hanem első sorban a vallási és politikai téren egyaránt beállott éles elszigeteltség, kizárólagosság s az ez alapon kifejllett territorialis érdekek követése volt. S e szempont az egyetemek jellemére és szellemére is rányomta bélyegét. Nem az egyetemes tudomány egyetemes intézetei azok, hanem egy-egy vidék, vagy tartomány, egy-egy politikai vagy egyházi terület gyermekeinek tudós kiképzésére szolgáló oly intézmények, melyekben valamely vallási irány vagy iskola a legteljesebb mértékben szélsőségre vive uralkodik s az egész oktatás irányát és anyagát is meghatározza. Ez az oka, hogy az egyetemek a maguk elszigeteltségében a nép életére egyáltalán nincsenek befolyással,

<sup>1</sup> Lexis, Die deutsche Universitäten. Für die Universitätsausstellung in Chicago. 1893. 12.

és hogy minden tudomány, ha nem is egészen középkori értelemben, de mégis csak ancilla theologiae.

A XVIII. század a reformatio nagy gondolatát, az egyéniség szabad kifejlésének s ezzel a tudományos kutatás teljes szabadságának eszméjét újból felkarolva az egyetem átalakítását veszi munkába. Mutatja ezt mindjárt az is, hogy a theologia vezető és irányító szerepét elveszti s helyét a bölcsezet és a jogtudomány foglalja el. Az új német egyetemek (Halle 1694, Göttinga 1734—1737, Erlangen 1743) már az új szellem diadalát bizonyítják s a bölcsezet hatása alatt állanak. A szó általánosabb értelmében a hallei az első modern egyetem, a hol Semler és Wolff nemcsak hangoztatják, hanem gyakorolják is a szabad kutatás jogát. A libertas philosophandi elve itt érvényesült először, s az emberiség szabad tudományos fejlődése útjában álló bálványoszlopot, az adott tekintélyt, mely ha tán csodálatra igen, de kiméltre nem méltó, ez az egyetem döntötte le. A humanum és pedig az igaz keresztyén szempontból felfogott humanum felé vezető utat ez a két egyetem nyitotta meg. Itt követelték öntudatos erős szóval, hogy „a tanár joga és kötelessége az önálló gondolkodás“, itt, a hallei és a göttingai egyetemen tűzték ki s igyekeztek is megvalósítani azt a nemes célt, hogy „az egyetemi tanítás feladata éppen nem az, hogy elismert igazságokat tömjön a tanulóba, mert ez az iskola tiszte, hanem hogy önálló gondolkozásra és ítélkezésre képesítse őt. A tanulóból így szellemi értelemben is modern diák lett, a kinek feladata, hogy maga lásson, kutasson és tudjon gondolkodni.<sup>1</sup> Találónan mondja Schneller,<sup>2</sup> hogy „Halleban szabadult fel a tudós a tudományt fékező, szolgaságra készítő külső hatalmak alól; a Münchhausen által újjászervezett göttingai egyetemen pedig a tudomány a traditio hatalma alól. Míg amott a cartesiusi, addig itt a bacoii szellemirány volt a határozó. A tudomány nemcsak hogy nem szolgálja a felekezetnek, de nincs is alárendelve az életpályák által követelt gyakorlati érdeknek“.

De ez elvek diadala nem következett be valami gyorsan

<sup>1</sup> Paulsen, Geschichte des gelehrten Unterrichtes auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 2. Aufl. 1896. II. 133.

<sup>2</sup> Paed. dolgozatok I. 147.

s könnyen. Elvek, eszmék, szokások és világnézetek mindig lassan alakulnak s nehezen gyökereznek meg. Maga a szabad kutatás még sokáig nem volt szükségszerű követelmény — a mint hogy manapság sem az még — hanem inkább csak lehetőség, vagy hogy többet mondjunk, csak illő dolog. A tanításnak a fő-célja is — jobbára szintén a mai napig — még mindig gyakorlati maradt, az lévén a feladat, hogy az egyetem az államnak használható hivatalnokokat, művelt középosztályt, az egyháznak jó papokat képezzen.<sup>1</sup> A tudományért való önzetlen lelkesültség, bár a hívei mind jobban szaporodtak, még sokáig csak óhajtott ideál maradt, mely a jövőtől várta igazsága szolgáltatását. De azért a XVIII. század határozottan forduló az egyetemek fejlődésének történetében. A tudomány szekeréről a haladás kerékötaját, az adott tekintélyt e században oldotta le a felvilágosultság mindinkább hódító szelleme. Hogy a szellem itt-ott féktelenségbe is esapott s a szabadságból szabadosság, az egyéniségből önkényes szeszély lett a túlzók körében, vagy hogy különösen, a mikor az állam vette hatalmába az egyetemeket s a just tette vezérlő fakultássá, sokszor az elvilágiasodásnak túlzott mértékével találkozunk, az egyáltalán nem von le az elért eredmények tiszteletre méltó dicsőségéből, mert a túlzások a még ki nem forrott irányzatoknak mindig jellemző járulékaik.

Az egyetemek szellemének változására nagy befolyással volt a jogi facultás előtérbe lépése, mert ettől fogva nemcsak az összes egyetemi tanulók felvették a jogászok világias modorát úgy a mulatozásban, mint a kardok, jelvények, sapkák, egyenruhák viselésében és a párbajozásokban, hanem a tanárok is ezentúl sokkal több súlyt fektettek a czimek és kitüntetések, tisztségek és hivatalok megszerzésére, mint eddigelé.

De viszont ez elvilágiasodásnak volt hasznos és később helyes irányba terelve igazán minden tekintetben értékes gyümölcse is. Keresték az ember számára az igazán emberit, a humanumot, melyet mint végső célt, mint eszményt állíthassanak oda az emberi haladás elé. Míg ez az irányzat Angol- és Franciaországban lélektelen deismusra vagy szellemtelen naturalismusra és durva materialismusra s ezekben és ezek által kimé-

<sup>1</sup> Nagy Frigyesnek 1750-ben egy új egyetem alapítására vonatkozó tervezete ezt jelöli meg az egyetem feladataul.

letlen rombolásra vezetett, addig Németországban csakhamar nemes humanissmussá vált. A szabad gondolkodók komolyabb és higgadtabb tábora Halléban és Göttingában az egyetemes emberi keresésében és megvalósításában látta az életnek és a tudományos munkálkodásnak végső célját. Ez új humanismus sokat foglalkozott a régmúlt termékeivel és alakjaival, de nem azért, hogy azokat szolgailag utánozza, hanem hogy a bennük még sokkal zavartalanabb tisztaságában és egyszerűségében található emberit kiaknázza, hogy szellemüket megszólaltassa, öntudatuk szabad és fenkölt függetlenségét a jelen számára is hódító erővé tegye, hogy megtanítsa a mai kor emberét annak ismeretére, mi az igazi emberi s mikép juthatunk el annak birtokába, hogy megtanítsa mindenkit az ő módjukra egyedül csak a szép jó és igaz eszméje előtt való hódolásra s így elsegítsen minden embert az öntudatos szabadság ama fokára, melyen az Isten képére teremtt ember valósággal a teremtes koronája lesz.

Az új, s alapjaiban keresztyén humanismusnak ez az emelkedett eszméje szabta meg a nevelés irányát és célját is. Kénytelenek vagyunk megvallani, hogy magának a célnak meghatározása nem felelt meg teljesen az eszmének. Kimondották, hogy a legfőbb jó nem a hasznos, hanem az önmagában értékes, de ezt némelyek a képzettségben, mások a „szép lélek“ formálásában, vagy az öntudatos egyén szabadságában látták. Egységes, emelkedett, mindenki által elfogadható s az ember és emberiség eszménye által igazolt cél a humanismus nem volt képes kijelölni. Ez volt az oka, hogy bár a felvilágosultság Németországban rombolásba sohasem csapott, de viszont építeni sem volt képes, legfőlebb ha fékezett, mérsékelte és szebb, jobb jövő útját egyengette.

Magát az egyetemet sem volt képes újjáalkotni, de mindezenre sok fontos újítást létesített. Hogy az egyetem célját még mindig a megszerzett igazságok közlésében látták, annál kevésbé csodálkozhatunk rajta, mert hiszen ez még manap is vita tárgyát képezi s mert még a nagy Schleiermacher is a jó előterjesztést tartja a főiskolai tanár legfőbb kötelességének, meg lévén arról győződve, hogy „a kevésbé tudós tanár is nagyobb eredményt érhet el tudományának ügyes közlésével, mint az élvezhetlen előadású igazi tudós“.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Gelegentliche Gedanken etc. Berlin, 1898. 58.

E gyakorlati hivatással szoros összefüggésben áll ama methodologikus követelmény, hogy minden tanár minden félévben valami bevégzettet nyújtson s minden egyes facultás gondoskodik róla, hogy a tanulókat tudománya egész körével, tehát úgy a forrásaival, mint segédtudományaival és eszközeivel együtt félévenként megismertesse. Így az év szükségkép semesterekre oszlott. De a semesterekre való oszlásnak más oka volt. Azok a rendes előadások ugyanis, melyeknek megtartására az egyetemi tanárok kötelezve voltak, s a melyekre bármikor be lehetett iratkozni, mint publicák lassanként egészen elkülönültek azoktól, a melyeket mint tulajdonképeni tudós előadásokat nem hivatalos kötelességből, hanem az érdeklődőknek külön díjért privatim tartottak a tanárok. A priváták a megszabott díj szerint csak bizonyos ideig tartottak s ezek szabták meg a semesterek terjedelmét.

E priváták, de különösen a tudományos seminariumok még más tekintetben is igen fontosak. Eddigelé ugyanis szó sem lehetett szaktanárokról. Voltak ugyan theologiae, philosophiae stb. professores, de e körön belül külön tudományszakoknak megkülönböztetését még Schleiermacher sem tartja szükségesnek és helyesnek, mert a tudomány specialisálása nem az egyetem, hanem az akadémia feladata? De a privátákkal már a szorosabb értelemben vett tudományos foglalkozás nyert tért s a XIX. században a publicákra is kiterjedve lassanként az egyetemi oktatás egész terén uralkodóvá vált. Ehhez járult a disputatiók kiszorulása s a tudományos seminariumok térfoglalása. Ez igen fontos lépés az egyetemek történetében, mert mihelyt az a helyes meggyőződés meggyökerezett, hogy csak azt tart-hatjuk igaznak, a mit komoly és elfogulatlan vizsgálódás eredményei igazolnak, az ex ratione és ex autore bizonyító disputatió-nak szükségkép át kellett a tért engednie a seminariumnak.

E meggyőződés uralma alatt váltak a német egyetemek a XIX. század folyamán igazán tudományos intézetekké, a szó igaz értelmében a tudományok egyetemévé. E fejlődést nagy szellemek irányították és vezették s ezek között is a legnagyobbak egyike volt Schleiermacher Frigyes.

## II.

Minden kor megszüli a maga nagyjait, kiknek lelkében, mintegy tükörképben megtetszenek a mozgató eszmék s egyszerűsmind rendeződnek is az életképes irányzatok. Így van ez különösen azokban a korokban, a melyeket átmenetieknek szoktunk nevezni, s a melyekben egy-egy rendszerező lángelme valóban a múlt és jövő határkövén állva egyesíti s kiegyenlíti magában a múlt vágyait és a jövő törekvéseit. Ilyen Schleiermacher Frigyes is. Kora, melyben élt, a forrongó eszmék, ellentétes irányzatok kora volt, lelkülete pedig az ellentéteken felülemelkedett öntudatos egyéniség harmonikus békességével volt telve. S e harmonikus békességnek tovább plántálása volt Schleiermacher hivatása és érdeme.

Az új-kor individualismusának fenséges keresztyén eszméje századokon át küzködött már a hagyományos tekintélyhittel a nélkül, hogy vele becsületes békét kötni képes lett volna. Pedig e két hatalomnak nem az a hivatása, hogy egymással ellenségeskedjenek, vagy egymást lenyűgözzék, hanem hogy békés egyetértésben vállvetve munkálják az emberiség haladását. De mert engesztelhetetlen gyűlölettel ádáz harczot folytattak egymás ellen, valahányszor az egyik vagy a másik felülkerekedett, a győző jogaival élve, majdnem mindig végletekre ragadtatta magát s győzelmének így nem fakadt áldás a nyomában. A félszeg individualismus a társadalom és a tudomány egész körét megmérgezte, s a szertelenségre hajló embert csábító jelszavakkal a kétely, sőt tagadás kietlen pusztaságába csalogatta s igazság és ideál után való szomjúságában ott vesztette el. A félszeg determinismus meg a külső tekintély nyügébe, az erőt és szabad szárnyalást megbénító meghódolás, a tudatlan, gyűlölködő vakhit békőiba verte a szabadságra hivatott emberi szellemet. Bölcselők és theologusok lázas mohósággal keresték a zavarból kivezető utat. Majd fönt, majd lent, majd az Isten, majd a világ, majd a végtelen, majd a véges; majd a hit, majd a tudomány, majd az egyén, majd a közösség, majd az ideál, majd a valóság világában keresték az egyetemesen egységesítő elvet, de megnyugtató eredményre jutni képesek nem voltak. A ki megtalálta is az Ariadne fonalát, csakhamar ismét kiejtette a kezéből. Végeredménye min-

den törekvésnek csak az volt, hogy az ellentéteket kimutatták, ki is élesítették, de kiegyenlíteni nem tudták. Ezért a XVIII. század vége az ellentétek és a nagy eszmék forrongásának és küzdelmének termékenyítő kora, melyben a felvilágosodás, a criticismus, mint az egyéniség elvéből származó szövetséges hatalmak, vállvetve igyekeztek a mult romjain az óhajtott szebb jövőt olyképp alkotni meg, hogy a történetileg adott összes vallási, társadalmi és tudományos intézményeket, eszméket és eredményeket megsemmisítve újjal váltsák fel.

Az ellentétek közt vergődő kor szükségkép sok nagy tudóst és bölcselőt termelt, de a nagyobb szellemek sem voltak képesek oly világos és határozott irány adására, a milyenre a kornak szüksége volt, de sőt a hit és tudás ellentétének kiéleltetése által a zűrzavart még csak növelték. Az emberi szellem életének mindig csak egyes jelenségét véve tekintetbe, annak harmonikus egységét, a mit ép nélkülözött, semmiképen meg nem adhatták.

Valamennyinél szerencsésebb volt Schleiermacher, a ki már csak azért is alkalmas volt a kiegyenlítő munka végzésére, mert nemcsak philosophus volt a szó nemes értelmében, hanem theologus is és tetőtől-talpig humanista, „a szó legnemesebb értelmében vett művelt embernek valódi mintaképe, ki az emberi élet és tudás egész körén harmonikusan kiművelt és a keresztyénség által felmagasztalt egyéniséggel uralkodott”.<sup>1</sup> Mint vallásos papi család sarja, majd mint a hernhuti rajongók körében nevelkedő ifjú is, oly mély vallásos kegyességet szerzett, a melyet lelkéből soha semmiféle ellentétes hatás és befolyás többé nemcsak hogy ki nem törölhetett, de még csak gyöngíteni sem volt képes. Ehhez járult szellemének bámulatos rugékonysága, fölfogásának mélysége, szerzett ismereteinek gazdagsága, vizsgálódásainak sokoldalúsága, melynélfogva kora minden irányzatát élénk figyelemmel kísérte, mérlegelte és ítélgette mindaddig, míg megnyugtató meggyőződésre nem jutott. Mint theologus a vallás gazdag és boldogító kincseit őrizte féltékeny gondnal; mint philosophus az emberi gondolkodás szabadságának jogait és föltétlen érvényesülését óvta a csorbától, s mint ember e kettős szempontnak

<sup>1</sup> Schmid: Encyclopaedie des ges. Erziehungs und Unterrichtswesens. 2. Aufl. 1886. VII. 2.

merev szembeállítását a saját szellemében helytelennek tapasztalva, igyekezett megtalálni a módot, melylyel a meghasonlott emberiséggel megértetheti, hogy az emberi szellem egységes, benne ellenmondás nincs és nem is lehet. Meggyőződése volt, hogy az ember egyéniségének szabadsága és a történetileg kifejezett tényleges viszonyok, nézetek, eszmék és intézmények nem állhatnak kiegyenlíthetlen ellentétben egymással, mert ezek mind az emberi szellemélet megannyi termékei, tehát egyazon forrásból származnak. A mi szempontunkban van tehát a hiba, és pedig abban, hogy a tekintélyt a feltétlen meghódolás igényével tár-sítjuk, holott a kritika vele szemben is jogosult s a vizsgálódás az ő körében is szükséges, az egyéniséget meg szabad szárnyra bocsátjuk annyira, hogy önkénybe és rombolásba merül. Nem az tehát a baj forrása, hogy két nagyság áll egymással szemben, hanem az, hogy kizáró ellentétet látunk bennök, holott az a hívásuk, hogy a közjó előmozdításában, a melyet most fejlődésében megbénítanak, egymást támogatva, együtt munkáljanak. A jelen összes törekvéseivel és eszméivel együtt maga is a szakadatlan világfolyamat egy része lévén, nem teremtette önmagát, hanem a multon épült fel. Ezért egész szellemi életünk történeti jellemű, maga a tudományokkal való foglalkozás is a mult emlőin táplálkozik. A történeti alakulásokat tehát kiméletesen és igazságosan ítéljük meg, de megítélni igenis jogunk és kötelességünk. A tekintély ugyanis csak annyiban méltó az életre, a mennyiben az egyetemes célt szolgálja. Így tehát Schleiermacher féket vet a rohanó individualismusnak s határt szab a feltétlen meghódolást igénylő tekintélynek. Különösen pedig az mutatja szellemének kiválóságát és emelkedettségét, hogy ő is teljes épségében fen-tartja és érvényesülni engedi az egyéniség jogait, de sohasem téveszti szem elől azt az igaz elvet, hogy minden egyes, maga az egyén is, egy egységes élő szervezet része, s csakis mint ilyen érvényesülhet a közösség körében mint annak szerves tagja.

Az emberi ismeretek és az emberiség élete tágas mezején óriási tudással, világos látással és emelkedett lelkiülettel keresve azt az egyetemes törvényt és célt, mely az emberiséget ép úgy, mint annak minden egyes tagját, meghatározza és vezérli, abban találta azt, a mit az ethika a jó országa, a bölcsészet az universalisnak egyénítése, a keresztyénség pedig az istenországa nevével jelöl. E körben, e szempont alatt az egyes egyén, mint



valódi ember, a mikor a maga céljait szolgálja, ugyanakkor az egyetemes jót, az emberiség üdvét is előmozdítja.

E célz gondolat vezetni akkor is, a mikor a kor legkényesebb és legfontosabb kérdésében döntőleg szót emelve, a vallásról szóló beszédeit megírja s ezzel a legnagyobb tudósok közé emelkedik; e szempont irányítja akkor is, a mikor a nevelés célját s a felsőbb oktatás feladatait kifejti.

A vallásról szóló beszédeit a műveltek számára írta, mert hiszen azok éltek abban a hamis meggyőződésben, hogy a vallás az emberi szellem benső életének nem eredeti, hanem szerzett, pusztán csak szokáson, előítéleten vagy tekintélyen, szóval kívülről ható okokon alapuló öröke, mert helyét a lelki tevékenységek egyikében sem lehet biztosan megjelölni. Schleiermacher azonban az emberi lélek lényegébe hatolva, megmutatja benne a vallás örök emberi esiráját, melyet nem a tekintély, nem a nevelés s egyáltalán nem kívülről ható okok, hanem a lélek természetes alkotása kelt életre, s a melyet aztán a nevelés és egyéb kívülről jövő hatások, különösen pedig az éltető világosság többé-kevésbé gazdag sugárözöne nevel vagy sudár törzsű, magasbatorító fává, vagy földönkúszó hervatag növényynyé. Hogy nem tudta és nem tudja az ember a vallás igaz jelentőségét s a szellem-élet egészében elfoglalt helyét és szerepét meghatározni, annak csak az az oka, hogy a lényegét a jelenségtől elkülöníteni nem képes.

A nevelés eszménye meghatározásában is arra törekszik tehát, hogy a látszatot a lényegtől, a melléket a jelentőstől szorosan megkülönböztesse. Mert ezeknek összetévesztése vagy szándékos összezavarása volt a téves irányok és ellentétes áramlatok termőtalaja. Így nevezetesen az ő korában a nevelés végső célját egyrészt az egyes emberben és pedig a felvilágosultságban vagy a boldogságban, vagy az ethikai rigorismusban, tehát az ember egy bizonyos lelki irányának kifejlésében, vagy a „szép lélek“ sokszor beteges, de az egyéni emberi természet összes érdekeit szemmel tartó humanistikus eszméjében keresték, addig másrészt mindezekkel szemben a közösség szempontjait és érdekeit hangoztató egyházi és állami gyakorlati nevelés a maga nézetét tartotta egyedül jogosultnak.

Schleiermacher a nevelés eszményének meghatározásánál mindezeket nem fő-, hanem ép a főcél által természetesen

elérendő mellékes céloknak tekintve, azt mondja, hogy a nevelésnek az embert lényege és rendeltetése tiszta tudatára kell juttatnia s olymódon tájékoztatnia, hogy hivatását a való élet változásaiban se téveszsze soha szem elől. Az emberben tehát ép az embert akarja megtalálni és oly öntudatos egyéniséggé változtatni, a kiből értelem és természet helyes viszonyban él. Ezért az ő nevelési eszménye nem holmi ködös, homályos ideál, de nem is durva realismus, hanem igaz, való élet.<sup>1</sup> Való élet azért, mert az egyes ember nem önmagában, hanem mint az emberiség egyik öntudatos tagja képezi a nevelés tárgyát, ki nem önmagáért van, de nem is a közösség érdekeinek pusztá eszköze, hanem oly egyéniség, kinek a közös célok körében egyéni céljai is vannak. A nevelés feladata épen az, hogy az embert e kétoldalú, de lényegében egységes rendeltetésének tiszta tudatára emelje, s úgy irányítsa életét, hogy egyiknek a másik sérelmére túlságos előnyöket ne engedjen. De az ember nemcsak tárgya, hanem alanya is a nevelésnek, mert Schleiermacher szerint a nevelés nemcsak kívülről jövő hatás, hanem és még inkább e hatás alapján megindult és szakadatlanul tartó önművelés.

Ilyen céltudattal természetes, hogy az egyéni lélek minden gazdagsága az egyénben is a közjót, az egyetemes célt munkáló közvagyon. A lélek e gazdagságának megszerzése a nevelésnek főcélja. Harmonikus egyéniségek nevelése egy harmonikus társadalom alakulása végett, ez a feladat, melynek minden szolgálataiban áll, s mely az egyetemi nevelésről alkotott ideált is megszabja. Schleiermacher az egyetemi nevelés feladatáról és céljáról táplált nézeteit a berlini egyetem alapítása körül fölmerült mozgalmakkal kapcsolatosan fejtette ki, azért ez egyetem alapításának történetére is szükség egy futó pillantást vetnünk.

*Raffay Sándor.*

(Folyt. köv.)

<sup>1</sup> Schmid id. m. 11., v. ö. Diebow i. m. VIII.

## IRODALOM.

Revue philosophique de la France et de l'étranger.  
Dirigée par Th. Ribot. XXVI. évf. 1—3. füzet.

Az első füzetben V. Buchard „Az antik és a modern erkölcstan” című tanulmányában azt fejtegeti, hogy a görög és az újkori bölcselek erkölcsi világnézete merőben különbözök. Az előbbieknél nincs nyoma a kötelesség fogalmának, a mi eudaemonismusukból folyik, nem ismerik az imperativust, csak az optativust, mely a böles ideáljának festése által valósítandó meg. Nem találjuk náluk a bűn, az erkölcsi felelősség, a mai értelemben vett szabadakarat fogalmait; a jövő élet eszméje nem játszik szerepet erkölcsi fogalmazványaikban. Ezzel az antik morállal szemben kétféle álláspontot lehet elfoglalni: vagy mint alsóbbrendű erkölcsöt tekintjük, vagy pedig benne pillantjuk meg az igazi tudományos ethika alapjait. A kötelességmoral valósággal theologia és ethika összezavarásán alapszik, mint ezt Schopenhauer élesen kimutatja Kanttal szemben. Descartes a szó antik értelmében kereste a moral fogalmát, Spinoza pedig már határozottan kívánja a theologiai és a philosophiai erkölcstan szétválasztását. A mai tudomány tehát lassanként az ethika görög fogalmára tér vissza s elismeri, hogy a hellén tudomány talán nemcsak a geometriának és a logikának, de az ethikának is megvetette helyes alapjait.

Felix Le Dantec „Az egyén definitiójáról” értekezik. Eddig még nem sikerült az egyén elfogadható meghatározását adni; dacára ennek a biológiában mégis használjuk e kifejezést, a mi nem csekély veszélyt rejt magába. Az egyén fogalma anthropomorphistikus eredetű, vagyis önmagunkból meritjük, s így a keresett definitiónak egyrészt alkalmazhatónak kell lennie minden élő lényre, másrészt magát az emberi

egyedet is kell, hogy magába foglalja. Ez oknál fogva az emberi egyed sajátjaiból kell kiindulnunk. Az oszthatlanság nem nyújt biztos kriteriumot: a plastid, melyet pedig egyednek kell tartanunk, szétbomolva két individumot alkothat. A növények és hydrák szétarabolva új egyénekké válnak. Épen így nem érünk célzt, ha definíciónkat az egyént alkotó részek eredetének közösségére akarjuk építeni, vagy pedig a morphologiai folytonosságra. Ez utóbbira nézve megjegyzendő, hogy ha az individuum szónak egyáltalán értelme van, akkor nem mondhatjuk, hogy valamely individuum több egyénből áll: az emberi egyedet nem sok hasonló protosoa összehalmazódása hozta létre, hanem a közös eredet folytán összeszövődött sejtek. A közös eredet bár fontos alkotórésze az egyéniség definíciójának, nem tekinthetjük döntő kriteriumnak esetünkben. Ha sebészeti transplantatio segítségével idegen egyén szöveteit egyesítjük a mieinkkel, azért egyéniségünk nem változik és kérdés nem-e áll ez az agy némely részére is? Daczára ennek, bizonyos, hogy az egyed valamiféle *állati egység*, szabatosabban: az individuum az *örökléses morphologiai egység* (l'unité morphologique hereditaire). Az egyén a legmagasabb morphologiai egység, melyet az öröklés visszaadhat a fajban.

P. Sokolov „A színezett egyéniségről” (individuation colorée) közöl érdekes tanulmányt. Számos megfigyelés bizonyítja, hogy némely ember más személyek sajátosságait bizonyos színekkel fejezi ki képzeletében, így egy hölgy az értelmileg kiváló embereket sötétkék, biborszegélytű felhő alakjában látja; egy másik erkölcsi minőségük szerint látja az embereket bizonyos színekkel, pl. a szellemes és tisztességes embereket kék színnel, az ellenszenveseket zölddel jelöli, stb. Némelyek egyes irodalmi műveket látnak különböző színekben. A mi e tünemény eredetét illeti, valószínű, hogy bizonyos véletlen associatiók hozták létre a kapcsolatokat, miközben az ideális, az érzelmi képzet-kapcsolatok játszanak nagy szerepet, a mennyiben valamely egyénnek a képzelete azon színnel associálódik, a mely hasonló érzelmet támaszt a szemlélőben. Hogy pedig ily associatiók állandósulnak némely személynél, ennek magyarázata, hogy az ily kapcsolat nagyon megkönnyíti valamely ember lelki tulajdonságai képzetének a földézését, tehát hasznosak az illetőre nézve. A metaphorák keletkezése és fenmaradása is ennek tulajdonítható, valamint a színes hallás gyakran megfigyelt tényei.

A második füzetet F. Pillon értekezése nyitja meg *Az affectiv emlékezésről*. Miután Spencer, Bain, Höfding, James és Ribot idevágó

nézeteit áttekintette megállapítja az utóbbival, hogy van affectiv emlékezés, vagyis elmúlt érzelmek reproductiója. E földidézésnek különböző fokai vannak. Hogy az ily módon föltámasztott érzelmet a multban lokalizálhassuk, kell, hogy valamely perceptio emlékéhez legyen kötve. Más kérdés azonban, vajjon az érzelemre való visszaemlékezés *szükségképen* van-e valamely érzet vagy képzethez kötve? bizonyos tények az ellenkezőt teszik valószínűvé, nevezetesen, hogy a földidézett érzelem gyakran megfelelő határozott képzet nélkül merül fel. Az érzelmi emlékezés által elmúlt érzelmeink is közbejátszának jelen érzelmeinkbe, mint az érzeteknél is történik. Ez által az affectiv emlékezés fontos szerepet játszik az érzelmek evolutiójában, a mennyiben a gyakrabban átélt érzelmeket a hasonló, régebbi affectusok erősítik. Ez magyarázza meg, hogy pl. a szülői szeretet nagyobb, mint a gyermeki, mert nagyszámú érzelmi emlékre támaszkodik, hogy az anyai szeretet nagyobb, mint az atyai stb. Ugyanez magyarázza meg a vallási meggyőződéshez való ragaszkodást, daczára a logikai belátásnak, a nő nagyobb conservativismusát stb.

Ugyane tárgyat fejtegeti *M. Mauxion* „*Az igazi affectiv emlékezés*“ cím alatt. A köztudat abból indulva ki, hogy elmúlt örömeinket és bánatunkat földidézhetjük emlékünkből, nagyon is általánosan állítja az érzelmi emlékezés lehetőségét. De a közelebbi vizsgálat kételyeket támaszt; tagadhatatlan ugyan, hogy a fölelevenedő érzetnek van érzelmi tónusa, de miután az utóbbi a földidézett érzet vagy képzet élénkségétől függ. valószínű, hogy az emlék ily módon ismét *ugyanazt* az érzelmet támasztja bennünk, melyet első alkalommal idézett elő, de nem eleveníti föl a régit. Az érzelem objective mindig az életfolyamatok bizonyos rhythmusának felel meg s viszont, hogy valamely képzet érzelmet támaszszon bennünk, kell hogy megfelelően akkori életrhythmusunknak. Legjobb példa erre a zene. Tehát, hogy az érzelem, melyet emlékképeink támasztanak bennünk, megfelelően a réginek egyrészt, szükséges, hogy a fölelevenített képzet lehetőleg élénk legyen, másrészt pedig hangulatunk kell, hogy megfelelően a régi hangulatnak. Mindez azonban nem jogosít fel egy sajátos affectiv emlékezés fölvevására. Az emlékképek fölélednek, de az indulatok és érzelmek nem: az utóbbi, ha emlékképeket kísér „egészen új tünemény s akár hasonló, akár különböző a primitiv érzelemtől létének föltétele ép oly kevésbé az eredeti érzelem, minthogy a mai vihar nem azonos az egy hó előtti viharral: az érzelmek hasonlóságát eléggé indokolja a képzetek hasonlósága, melyekhez fűződik. Ez

magyarázza meg, hogy az új indulat melyet valamely képzet fölidéz néha *erősebb* mint a régi. De mindazonáltal *van* affectiv emlékezés, ha t. i. a régi érzelem a megfelelő képzet *nélkül* merül fel a tudatban, csakhogy ez ritka s meg kell különböztetni a látszólagos affectiv emlékezésből, midőn az emlékképek a régihez többé-kevésbbé hasonló, de *új érzelmet* idéznek fel. Láthatjuk, hogy végelemzésben mindkét szerző ugyanazon következtetésre jut.

*Le Dantec* e füzetben befejezi *Az egyén definitiójáról* szóló tanulmányát. A metasoáknál a gastrula a legegyszerűbb egyed. Az individualisatio a fajok progressiv fejlődésének föltétele, a mennyiben ez egyetlen mód arra, hogy a szerzett tulajdonságok az utódokra átruháztassanak. Átöröklés és individualitas nem elválasztható fogalmak. Az emberi egyéniség alapja az egyéni szervezet elemeinek közös quantitativ jellege, mely egyes emberekben változatlan, bár individuumokként változó. A pszichikai személyiségét is részben az öröklött szervezet, részben a milieu behatása magyarázza meg. Az egyéniség e definitiója valószínűvé teszi a polyoizmus föltevését vagyis, hogy a felsőbb fajok egyedei is colonialis fajból származtak, melynek elemei idővel mind teljesebb egyéniségre tettek szert.

A harmadik füzetben *Grasset* *A szédülés* tüneményét magyarázza. A szédülés subjectiv tünemény, vagyis érzet, a melyben két elemet kell megkülönböztetnünk, ú. m. a) testünk helyzetváltozásának érzetét szemben az őt környékező tárgyakkal, b) az egyensúly elvesztésének érzetét. Azután a tájékozás (orientation) és egyensúly (equilibre) physiologiját vizsgálva azt következteti, hogy miután egységes functio egységes anatomiai substratumot tesz föl, kell hogy úgy a tájékozásnak, mint az egyensúlynak egységes sajátos idegkészülék feleljen meg, mely úgy centrifugalis, mint centripetalis ösvényeket tartalmaz. Az előbbieken azon érzeteket vezetik, melyek testünk egyes részeinek és egész testünknek a külvilághoz viszonyított helyzetét tudatosítják. A tájékozás a centripetalis idegfunctio terméke mely igen complex érzet: ez indítja meg és szabályozza azon izomeontractiókat, tehát azon centrifugalis functiókat, a melyek eredménye az egyensúly. Miután részletesen szökött az egyensúly apparatusának boncztnai alkotásáról a szédülés következő synthetikus meghatározására jut: a szédülés subjectiv pszichikai tünemény, melyet kétféle érzetnek a központban való érkezése határoz meg: azon téves érzet, mely a tájékozás készülékéből ered s annak az érzete, hogy a felület mely a talajjal összeköt bennünket elégtelen az egyensúly fentartására

*Ch. Dunan* Az erkölcs elveiről kezd nagyobb tanulmányt. Úgy véli, hogy szemben az újabb philosophiával keresnünk kell a „legfőbb jót” és hogy az egoismus és altruismus csak theologiai alapon békíthetők ki egymással.

*Dr. Pauler Ákos.*

\*

*Th. Ribot, Essai sur l'imagination créatrice.* Paris 1900, F. Allan. 297. l.

A kitünő francia psychologus e legújabb munkájának célja kideríteni a teremtő képzelet legáltalánosabb feltételeit s bebizonyítani, hogy annak eredetét, képeink eredeti inhaerens motorikus jellegében kell keresnünk. E célból vizsgálja a teremtő képzelet fejlődését s osztályozza annak különböző formáit. Jól jegyzi meg előszavában, hogy eddigelé a képzeletnek csaknem kizárólag a szépművészetben és a tudományban való szereplését vizsgálták, holott ez csak egy általánosabb tudatfunctio résznyilvánulata.

A bevezetésben szerzünk a reproductio és a productio között keres átmeneti formulát. A képzelet alkotásában van valami új, a mi az emlékezeti reproductióban nincsen meg. Az újabb lélektan egyik főeredménye, hogy minden képben van motorikus elem: hajlam az objectiválásra, vagyis arra, hogy mozgásban nyilvánuljon. Szempontunkból azonban a képek motorikus hatásában két esetet kell megkülönböztünk: az első eset az, midőn a képbe zárt motorikus elemek működnek. Ide tartozik azon hétköznapi tény, hogy a mozgás képzete önkéntelenül is megindítja a képzelt mozgást, szóval a normalis kapcsolat kép és mozgás között. A második eset az, midőn a képzet hatalmas, rendkívüli változásokat idéz elő a szervezetben, mint pl. a minden vallásban föllépő „csodás” gyógyulások, szóval a gyógyító hit tényei, a hipnotizáltak és hysterikusok testén föllépő stigmák ez utóbbiak elképzelése következtében stb. Ez esetekben a képzetek közönséges motorikus hatásán kívül egy hatalmas affectiv tényező működik, mely magával ragadja az egész egyéniséget. Ez utóbbi affectiv, ösztönszerű tényezőben mutatja ki szerzünk a továbbiak folyamán a teremtő képzelet végső forrását, mely ép úgy új synthésiseket alkot tudatvilágban, mint a hogy az említett tények új viszonyokat inaugurálnak a szervezetben. Miután az inventio gyökerét a képek e motorikus jellegében kell keresnünk, önként szembetűnik a képzeleti alkotás és az akarat hasonlósága. A mi a mozgások terén az akarat, ugyanaz a szervező spontaneitas értelmi téren a képzelet:

mindkettő egyenlőkép fejlődik és hódítja meg lassanként a képeket, egyenlőkép centrifugal, szervező, teleologikus functio. Az álmodozás egyenértékű a velleitással: az ábrándozás a teremtő képzelet abuliája.

Az első, *analitikus részben* egymásután vizsgálja szerzőnk a teremtő képzelet értelmi, indulati és öntudatlan tényezőjét.

A *képzetek* szempontjából a teremtő képzetnek két feltétele van: az első azon functio, mely a régi emlékezeti képeket felbontja, tehát új összetételekre alkalmasakká teszi őket, vagyis a *dissociatio*, a második azon művelet, mely az új szervezést végrehajtja, vagyis az *associatio*. Az előbbinek is megvannak a maga törvényei. Mint a kísérleti lélektan kimutatja a kép, vagy képzet nem holt változatlan tárgy, de élő functio, mely szüntelenül változik. Ép úgy változik a képzetek közti viszony: az emlékezeti sorok idővel felbomlanak. A túlságosan systematizált emlékezetű emberek nem képesek inventióra, mert nem képesek emlékképeiket disszociálva új synthesiseket alkotni. Ez utóbbira csak a laza összefüggésű, de plastikus képek alkalmasak. Az *associatio* szerepének meghatározásánál a főkérdés: mely kapcsolati formák teremtenek új képleteket és ezek mily behatások alatt alakulnak ki? A legfőbb értelmi tényező a képletben az *analógia* által való gondolkodás s az ebben nyilvánuló associatív működés. Az analógia két főformáját különböztethetjük meg: a personificatiót, mely a kezdetleges folyamat és a metaphora által történő átalakítását a képzeteknek. — Az *indulati* tényező vizsgálatánál szerzőnk a következő *két törvényt* állítja fel: a) a teremtő képzelet minden formája affectiv elemeket zár magába. b) Minden érzelmi dispositio befolyással lehet a teremtő képzeletre. Az előbbinél méltán utal arra, hogy az aesthetikai alkotásnál két affectiv árammal van dolgunk: az első, mely megindítja a képzeletet és vele fejlődik, a másik, mely magának a képzeleti alkotásnak anyagát, tartalmát alkotja. Félelem, öröm, szerelem, bánat, stb. mind befolyásolják a képzeletet s valósággal nincs érzelmünk, mely ne idézhetne elő inventiót. Az emotionalis tényező azonban más szempontokból is fontos szerepet játszik a képzeletben: egyrészt mint associatív kapocs meglepő új synthesisek alkotását segíti elő, másrészt, ha nemcsak tisztán affectiv, hanem motorikus, impulsiv oldaláról tekintjük, benne pillantjuk meg a képzeleti alkotás tulajdonképeni gyökerét. A képzelet ez elemét nevezi a nép „teremtő ösztönnek“, a mely azonban csak üres elvonás. Ily nemű külön ösztönünk nincsen: a képzelet motorikus eleme nem egyéb, mint valamely *szükséglet* kielégítésének törekvése.



Szerzünk ezt úgy a gyakorlati, mint az aesthetikai inventióra nézve igazolja; esatlakozik Groos álláspontjához, a ki kimutatja (*Spiele der Menschen* 1889, hogy a játék az emberre nézve hasznos ösztönök kifejesztésében áll, tehát biológiai szükségletben gyökerezik. Hogy nemely embernél miért nyilvánul e szükséglet művészeti alkotásban, míg másoknál gyakorlati inventióban — ezt a mai lélektan még nem tudja megfejtetni. Végre az *öntudatlan tényező* alatt szerzünk azt érti, a mit a nyelv ihletnek (inspiration) nevez. Daczára annak, hogy még ma is sokan mystikus színezetben látják, egy határozott positiv ténynek felel meg. Az ihlet tanulmányozása szintén keresztül haladja a theologiai, metaphysikai stádiumot, míg végre a positiv tudomány birodalmába jut. Eleinte isteni revelációnak tulajdonítják, később üres „tehetséggé“ válik; positiv szempontból az ihlet tényének két fontos mozzanata van: a váratlan megjelenés (soudainité) és a személytelenség (impersonnalité). Nem függ az akarattól, magától jön. Analogiáját találjuk a lassan támadó szenvedélyben, mely hirtelen tör ki, vagy a hasonlóképen váratlanul felmerülő elhatározásban, hosszas meddő latolgatások után. A személytelenség abban áll, hogy a képzeleti alkotás közben gyakran hiányzik az aktivitás érzete: az alany *átadja* magát valaminek. Mind e tünetmények alapja a mai lélektan által már többé-kevésbé ismert öntudatlan funkciókban van, melyek minden embernél különböző mértékben föltalálhatók. A teremő képzelet ebből a szempontból leginkább hasonlít sonnambulismus bizonyos formáihoz, míg ellenben eltér a mania képzet gazdagságától, a mennyiben összefüggő, organizálva van. Bizonyos, hogy az ihlet valamely „földalatti“ öntudatlan munkásság terméke, mely aránytalanul productivebb, mint az öntudatos funkciók. Ez öntudatlan tényező, mint azon tendenciák és hajlamok összessége is szerepet játszik, melynél fogva ugyazon külső mozzanathoz egyénekenként és fajoként különböző associációk fűződnek. Ugyanazon néhány természeti tünetmény (nap, hold, tenger stb.) a mythosok ezreit idézte fel a különböző népekben ezek környezete, szervezete szerint.

Szerzünk ezután áttér a képzelet *szervezeti* föltételeire. Miután áttekintette azt a kevésszámú positiv tény, melyet a boncz- és élettan eddig nyujthatnak, inkább jelzi, mint formulázza a képzelet erejének a sexualis élettel való párhuzamosságát: erősödését a pubertás korában, visszafejlődését az agg-korban. Az első rész befejezésésképen az *egység elvét* (principe de l'unité) tárgyalja a képzeletben, vagyis azon synthetikus szervező műveletet, mely egyesíti magában úgy az

értelmi, mint az indulati és öntudatlan tényezőt. A képzeletbeli egységet azon principium létesíti, melyet ideálnak nevezünk. Az ideál lélektanilag oly képzetconstuctio, mely valósággá kell hogy váljék. Háromféle egységet különböztet meg a képzetben: a legalsóbbrendűt, mely határozatlan egységbe fűzi a képeket (emlék és álomkép), az organikus egységet, mely a képzeleti egység típusa és *végelemzésben a figyelemmel azonos*, végre a már félig kóros képzeletegységet, mely mint monoideizmus már határos a rögeszmével. E két utóbbi között lélektani téren nem lehet határvonalat húzni: csak a képzelet termékének minősége döntő arra nézve, vajjon az alapját alkotó képzelet még az egészség határain belül foglal-e helyet.

A második *genetikus rész* a képzelet *fejlődését* tárgyalja. Kezdve az állatok képzeletén, kikről nem lehet minden inventiót megtagadni (pl. némely állat módosítja építő-ösztönét változott körülmények között, állati játékok stb.) áttér a gyermeki képzeletre, melyben *négy* stádiumot különböztet meg: átmenet a passiv képzeletről az activa, animismus, játék, mely chronologiailag egybeesik az előbbivel, romantikus inventio vagyis mesealkotás. A primitív ember mythosalkotó képzeletében két mozzanat van: a tulajdonképeni personnificálás és az ebből kiinduló meseszövé. Az inventio felsőbb formáira való hajlam egyik jele a koraiság; legelőbb jelenik meg a zenei képzelet, azután jó a plastikus művészet, költészet, mechanikai inventio, végre legkésőbbben a tudományos képzelet. Lényeges jegye még a hivatottságnak a szükségképesség, a missio érzete, mely a képzeleti alkotást kíséri és ez utóbbi erős individualismusa. Miután szerzőnk áttekin-tette az individualizmus és a milieu elméleteit a lángész fejlődésére nézve, miközben az előbbi felé hajlik — a teremtésnek két főcsoport-ját különbözteti meg, megfelelőleg annak, a mit intuitív és combináló képzetnek neveznek. Az előbbi az egységtől a részletekre halad, az utóbbi a részletekből indulva ki a homályosan sejtett egység felé. Egyik-nek sincs fölénye a másik fölött. A képzelet fejlődésének *általános törvénye* a következő: A teremő képzelet, a mig teljesen kifejlődik, két egymástól különböző periodust halad át, melyeket egy kritikai phasis választ el egymástól: az első az autonomia, a „kivirágzás“ (efflorescence) kora, melyet egy kritikai mozzanat követ; azután jó a végleges constitutio ideje, mely különböző szempontokból tekinthető. Az első korszak az ifjúságé, a csapongó képzeleté, melyet az érettebb kor kritikája átszűr és tökéletesebb, rationalizált formában valósít meg. Ez utóbbi priodust természetesen csak némelyek érik el: a legtöbb-

nél az élet prózája megöli az ifjúság ábrándjait. A kikenél azonban az első periodus törekvései tovább fejlődnek, ez többféleképen történhet: a képzelet vagy a megkezdett eredeti irányban tovább fejlődik, vagy pedig átalakulva módosul: mindkét esetben azonban a harmadik periodusban a képzelet növekvő complexitása észlelhető. E három korszak a római birodalom bukásától napjainkig az emberiség fejlődésében is föltalálható: a középkor a képzeleté, mely tíz századon keresztül a positiv tudományhoz úgyszólván semmivel sem járult, a renaissance kritikai átmeneti mozzanat, míg az újkorban „a socialis képzelet részben elenyészett, részben átalakult, rationalizálódott különösen két mozzanat: a tudomány és a közgazdasági új tényezők behatása alatt“. Másrészt azonban az újabb kor találmányai a képzelet növekvő complexitását jelzik“.

A *harmadik rész a képzelet különböző típusait tárgyalja. Szerzőnk hét különböző formát különböztet meg, ú. m. a plasztikus, a szétfolyó, a mystikus, a tudományos, a gyakorlati és mechanikai végre a kereskedelmi és az utópistikus képzeletet.*

A *plastikus* képzelet az, „a mely materializál“; inkább érzetekkel, mint érzelmekkel dolgozik. Ez a szobrászok, festők és a hatalmas személyesítő erejű költők képzelete. Számos példával illusztrálja szerzőnk e fejtegetéseit, melyekre fájdalom, nem terjeszkedhetünk ki. A *plastikus* képzelet fővonásai: szabatosság a körvonalakban, az egészben és a részletekben. Ép ellenkezője a *szétfolyó képzelet*: határozatlan, ködös. Anyaga az érzelem által megragadott határozatlan, sokszor elvont képtömeg, mely sokkal bensőbb az előbbinél és főleg érzelmi kapcsolatok, mutat ide tartozik az ábrándozás, a romantikus, a chimaerikus képzelet, némely nép ködös, változó, álomszerű mythológiája, végre a modern symbolismus művészeti és irodalmi alkotásai. A *numerikus* képzelet, a mely a számmal játszik (keleti népek mythológiája), valamint a *zenei képzelet* a szétfolyó képzelet egyes formái. Valamint szerzőnk az *affectiv emlékezés* tanának hive, úgy itt is hangsúlyozza, hogy van önálló képzet nélküli *affectiv képzelet*, melynek típusa a zenei imaginatio. Úgy találja, hogy mentül nagyobb valakinek zenei műveltsége és tehetsége annál kevésbbé támaszt benne a zene associatív úton képzeteket. A *mystikus képzelet* lényege abban áll, hogy concrét képzeleteinket jelképesekké varázsolja, miközben a szétfolyó, benső képzelethez hasonlít. Alapja az alanyi *affectio*; szabadsága, gazdasága által nem áll alatta semmiféle más inventiónak. A *tudományos képzelet* a lehetőt és a valót élettelmes egységbe szövi

össze s főleg a hypothesisben nyilvánul. Mentül tökéletlenebb valamely tudomány, annál inkább dolgozik benne a képzelet, bár azért soha ki nem küszöbölhető. A metaphysikai képzelet ennek egy fajtája, bár inkább rationalizált mythosnak tekintendő. A *gyakorlati és a mechanikai képzelet* az, a melyet maga a gyakorlati élelmesség, az egyén önfentartása kíván. Egyik formája a babona, a mely szintén azon, kritikátlanul működő törekvésből fakad, hogy a jövőt bizonyos jelekből meghatározzuk, tehát hogy önfentartásunkat megkönnyítsük. A mechanikus képzelet ennek egyik felsőbb rendű nyilvánulata; ép úgy működik mint a művészi képzelet; itt is van ideál, mely növekszik, a missiónak az érzete, mely magával ragadja a feltalálót. Sehol az ember nem képzel annyit, mint az iparban: a legközönségesebb használati tárgy is „condensált képzelet”. A *kereskedelmi képzelet* minden olyan imaginatio, melynek czélja a javak productiója, vagy elosztása, minden oly inventio, mely az egyéni vagy a társadalmi gazdagodást czélozza. A hadi, a katonai képzelet is ide tartozik, mely úgy mint az előbbi különböző viszonyok és eshetőségek élénk elképzelését és latolgatását teszi föl. Végre az *utopistikus képzelet* abban tés el az eddig tárgyalt legfőbb formáktól, hogy alkotásainak anyagát úgy mint a művészeti inventio az ember lelki életéből meríti.

A mióta tudjuk, hogy az erkölcs nem kész a priori ismeret, de változó, fejlődő tudatmozzanat, fel kell vennünk egy bizonyos *erkölcsi inventiót*, mely vallásalapítókban és philosophusokban mutatkozik. Ez a socialis képzelet egy formája, melyben, mint történeti példák mutatják (Buddha), ugyanazon lélektani törvények szerint folyik az alkotás, mint az aesthetikai képzeletnél. A társadalmi képzelet munkái vagy chimaenikusak vagy positívek; az előbbi osztályba tartoznak az utopiák, az utóbbiba a gyakorlati társadalmi ideálok. Ezek fejlődésében három stadiumot különböztetnetünk meg: az elsőben (ó-kor, renaissance) a képzelet szabadon csapong, nem törődik a valósággal; az igazi utopisták (Platon, Morus) nem is törekszenek eszményeiket megvalósítani. A második korszakban kísérlet történik az ideált összekötni a valósággal (Rousseau, Owen), míg végre napjaink mindinkább positívvé váló socialistikus eszményei képezik a harmadik stadiumot: ez átmenetet képez „az aesthetikai formáról a tudományos és gyakorlati képzeletre”.

Minden képzelet valamely szükségletnek a kifolyása; végelemzésben motorikus alappal bír. Ebből a szempontból a teremtő képzelet három főformára vezethető vissza, a melyek fokozatosan mutatják a

képzleti alkotás mindinkább növekvő motorikus hatását. Legkevesebb mozgató elemet tartalmaz a csapongó képzelet, mely homályos álomszerű elképzelése a jövőnek, mely az alanyba marad zárva, nem nyilvánul tettekben: nagyobb motorikus hatású a rögzített képzelet, melynek termékei a mythos, aesthetikai alkotások, philosophiai és tudományos hypothesisok, melyek bár már objectiválásra törekszenek, de még erősen subjectivék. Teljesen objectiválódik a gyakorlati képzelet, mely teljesen a lehetőség, a tettekben való realizálás határain belül marad. A képzelet intenzitásainak foka egyenként és fajonként különbözik s e szerint a legelterőbb formákat öltheti a pusztá ábrándozásból az örült izzó képzeletéig, mely a valóságot is túlháladja erejével és gazdagságával.

Íme, megkisérlettük az előttünk fekvő művet főbb vonásaiban az olvasónak bemutatni. Ismerve Ribot fejtegetéseinek kiválóságát, felmentve érezzük magunkat bármely hosszabb dicsőhymnus alól. Érdekeit, úgy hiszszük, két pontban foglalhatjuk össze: az egyik az, hogy a teremtő képzelet tanulmányozásában megszünteti az aesthetikai szempont monopoliumát, másrészt ép ebből folyólag a képzleti alkotást sokkal tágabb keretben pillantja meg, mint erre a szépművészet elemzése képes és synthetikus módszerével oly képzleti formákra hívja fel figyelmünket, melyeket eddig csaknem teljesen figyelmen kívül hagytak a psychologusok és bölcselek. Az által, hogy a képzleti alkotás forrását a szükségletben, tehát tudatunk motorikus jellegében pillantja meg, mely áthatja egész életünket, a képzetet, mint magának az életnek szükségképi nyilvánulatát mutatja be.

E tekintetben az újabb francia bölcseletnek azon törekvését szolgálja, mely a lángelmében is csupán oly functiók fokozódását látja, melyek úgyszólván magával a tudatélet legelemibb nyilvánulataival vannak adva.<sup>1</sup>

Mint minden lélektani kérdés, a teremtő képzelet problémája is két szempontból tárgyalható, a szerint, a mint individual- vagy socialpsychologiai oldalát tekintjük. Ribot műve, mint vázlatos úttörő munka csak ép jelzi e két szempont problémáit a nélkül, hogy mindenütt megoldásukat nyújthatná; de a mint ezt teszi, ismét igazolja, hogy a problema föllállítása már félmegoldás. Kijelöli azon utakat, melyeken tovább haladva a képzelet nagy lélektani és philosophiai

<sup>1</sup> Például Guyau művei s újabban Gabriel Séailles *Essai sur le genie dans l'art* 2 ed. Paris. 1897.

horderejű kérdéseit mindjobban megvilágíthatjuk. Bár ez irányban eddig csaknem semmi pozitív eredményt nem birunk, de szerencsére az újabb tudomány már rendelkezik azon módszerekkel, a melyek segítségével pótolhatjuk tudásunk e nagy hézagait. Individualpsychologiai szempontból, mint szerzőnk is elismeri a képzelet problémájára az ember öntudatlan (és nem tudattalan!) functióinak közelebbi vizsgálata van hivatva fényt deríteni. A ki ismeri azon kísérleti lélektani módszereket, melyek által e functiókat a hypnosis, de már a hysteria tanulságos dissociációinak elemzése által mindjobban megismerhetjük, tudja, hogy ez úton a képzelet folyamataira nézve még nagy felfedezéseket várhatunk. Socialpsychologiai tekintetben pedig az újabb lélektan van hivatva a képzeletnek mint társadalmi tünetnynek tüzetesebb méltatására. E kutatások különösen az ethikai problémák szempontjából hasznosak. Ha szerzőnkkel az erkölcsi inventióban az általános, végelemzésben az élet functióiban gyökerező képzeleti alkotás egyik formáját látjuk, megteremtjük annak a lehetőségét, hogy az erkölcsi élet némely tünetnyét a pozitív, sőt talán a kísérleti lélektan módszereivel megvilágíthassuk.

E néhány megjegyzésünk talán eléggé indokolja, hogy Ribot e legújabb kötetének tanulmányát a legmelegebben ajánljuk nemcsak a psychologiai, de az általánosabb philosophiai problémák barátjainak is a figyelmébe.

Dr. Pauler Ákos.

\*

**Paulsen ethikai rendszere.** *Paulsen Fr.: System der Ethik mit einem Umriss der Staats- und Gesellschaftslehre.* Berlin (W. Hertz. Bessersche Buchhandlung) 1900. Fünfte verbesserte und vermehrte Auflage. 2 kötet. 442 + 614 lap. Ára a két kötetnek 13 márka.

— Első kötet. —

Utolsó évtizedünkben a német tudományos körökben igen nagy az érdeklődés az ethikai problémák iránt. Főleg Kant ethikája az, a melynek tanulmányozásához fokozott figyelemmel fordul a szakírók buzgalma. Ezt az érdeklődést az a körülmény is igazolja, hogy a német erkölcs-bölcseleti irodalom legújabb classikus két terméke: *Wundt* és *Paulsen ethikája* immár újabb kiadásokban is ismeretes. Annál örvedetesebb e körülmény, mivel Németországban tudvalevőleg évtizedeken át egyszerűen a theologiai erkölestan függeléke gyanánt tárgyalták

a böleseleti etikát a katedrán és az irodalomban. Hosszú éveken át csak *Lotze* foglalkozott a moralphilosophiával a göttingai egyetemen.

Csak természetesnek találjuk az ethika iránt e fokozott érdeklődést. A socialis kérdésnek napjainkban hatalmasan előtörő problémái s az újabb biológiai nézetek a moralphilosophiai álláspontoknak s általában a földi-emberi értékek mértéke és rendjének újabb megújabb megállapítására vezettek az egész vonalon. Melyek az emberi együttélésnek és együttműködésnek ama utolsó kérdései? — arra akar megfelelni az újabb moralphilosophia, mivel mai világ- és életnézetünknek régi dogmatikai alapja elégtelennek bizonyult e kérdések megoldására.

Paulsen műve meg akar felelni e kérdésekre. Az újabb biológiai és sociológiai kutatásokból kiindulva kimutatja, hogy az erkölcsi törvények az emberi élet természettörvényei abban az értelemben, hogy azoknak betartása és követése természetes feltétele az egyéni és a társas élet jólétének, azaz az egészséges, derék, szép és boldog élet alakulásának. Ez alapon a tudományos ethika legrégibb alakjához, a görögök s főleg Aristoteles teleológiai moralphilosophiájához csatlakozik, úgy azonban, hogy egyúttal a mélyebb és bensőbb keresztényen moralis nézeteket is belevonja tárgyalásának körébe. Művét első sorban nem a tudósok, hanem azok számára írta, a kikben megvan a képesség az élet nagy kérdései feletti gondolkozásra. Nem a philos. ethika abstract problémái érdeklik csupán, hanem a korunkat mozgató konkrét kérdésekre van első sorban tekintettel.

A mélyebben gondolkodók számára valódi kalauz e mű az élet kérdéseinek nagy tömkelegében. Ennyiben művére is ráillik az a megjegyzése: „Es gibt Bücher, die zeitlos sind, weil sie für alle Zeiten geschrieben sind“.

Paulsen művének első kiadása azelőtt 11 évvel jelent meg; az új kiadás „az új évszázadot üdvözli“. Az a biztos tudat lelkesíti, hogy, „a philosophia iránti érdeklődés megint növekedőben van“. A 2. és az 5. kiadás előszavában említi, hogy „ma egy új moralphilos. rendszer sem nem szükséges, sem nem lehetséges, mivel a nagy constructiv elvek kifejlődött alakjukban már régen meg vannak adva a görög böleseletben. A régi igazságot életelevení kapcsolatba kell hoznunk a korunkat mozgató lét- és életkérdésekkel, az jelenleg az ethika legfontosabb feladata“.

Álláspontját az előszó „teleológiainak“ mondja „a hedonistikus utilitarismussal s az intuitiv formalismussal szemben“. Az utilitaris-

mus szerint az örömrzét (Lust) az abszolút becses, a melynek csak eszközéül szolgál az erény és az erkölcsiség. Ezzel szemben a teleologiai ethika azt állítja, hogy nem az örömrzét, hanem az egyéni és társas jóléttel járó objectív élettartalom az abszolút becses, a melynek az öröm csak egyik subjectív nyilvánulási alakja. Az intuitív formalismus szerint ellenben az a priori jellegű szabályok rendszerének, vagyis az erkölcsi törvénynek megtartásában látja az abszolút becsest, a melylyel szemben viszont a teleologiai ethika hangsúlyozza, hogy nem az erkölcsi törvény megtartásában hanem annak lényegében, a törvényt tartalommal betöltő konkrét emberi történeti életben rejlik az abszolút becses, a mely szerint az erkölcsi törvények vannak az élet kedvéért és nem megfordítva. Ezt a teleologiai alakot pedig már Aristoteles adta meg az ethikának, mint rendszeres tudománynak. S Kant formalistikus ethikájával szemben már Schiller is annak teleologiai jellegét vitatta, a melynek a mai biológiai kutatások is kedveznek.

Két kötetes műve a „bevezetésen“ (1—28. l.) kívül 4 könyvre oszlik, a melynek elseje „*a moralphilosophia történetét*“ (32—206. l.), másika „*az alapfogalmakat és elvi kérdéseket*“ (207—424. l.), harmadika „*az erény- és kötelességtant*“ (II. k. 1—219. l.) s negyedike „*a társas élet formáit*“ (219—604. l.) tárgyalja. A további kiadásokban az elsővel szemben legjobban „javította, megújította és bővítette“ a 4-ik könyvet. Egy ügyesen összeállított „név- és tárgymutató“ (604—614. l.) nagyon megkönnyíti a testes kötetek használatát.

Jeligékül a műhöz méltán választotta a szerző a következőket: „így hát az erény bizonyos tekintetben a lélek egészségével, szépségével és épségével s a bűn annak betegségével, rútságával és gyengeségével azonos“ (*Platon*); „az ember legfőbb java a lélek erényeinek, és derékségeinek főleg a legfőbbeknek és legtökéletesebbeknek a megvalósulása“ (*Aristoteles*); „Az erény nem más, mint a saját természetünk törvényei szerinti cselekvés s nincs semmi, a mi azt méltósága és értéke tekintetében meghaladná“ (*Spinoza*); s végül: „így hát az erény java s a bűn romlása minden embernek“ (*Shaftesbury*). Remekül jelzik e jeligék Paulsen ethikai rendszerének az emberi élet tökéletes átalakítását célzó teleologiai jellegét.

A mű „bevezetése“ „*az ethika lényegét és feladatát*“ tárgyalja. Mint az erkölcsök tudománya az ethika történeti-anthropológiai vagy gyakorlati tudomány. Első alakjában *Spencer* leíró sociológiája tárgyalta azt s ez oldalról *ethographiának* is volna nevezhető. Másik



alakjában már *Aristoteles* adott neki rendszeres alakot s az emberi életformák és életmódok helyes és lehető tökéletes átalakítását czélozza. Mint gyakorlati tudomány elméleti ismereteken. az *anthropologia* s a *psychologia* alapjain nyugszik. *Általános diätetikának* is lehetne *Aristoteles* értelmében az etikát nevezni, a melynek segédtudományai az orvosi tudomány, a paedagogika, a politika stb. S mivel az ethika az emberi élet értékéről ad számot, méltán mondható róla. hogy „minden bölcséletnek eredete és czélja egyaránt“.

Feladata kettős: az élet czéljának vagy a legfőbb jónak meghatározása s az annak elérésére vezető utak és eszközök megjelölése. Elsőnek megállapítása a javakról, a második az erény és kötelességről szóló tannak a tiszte. A javakról szóló tan a szerző által „Wohlfahrt“-nak nevezett tökéletes emberi életezést, az erény és a kötelességről szóló tan ellenben az életezél elérésére szolgáló karaktertulajdonságokat és akaratviszonyokat ismerteti.

Módszere is kettős lehet: *empirikus* vagy *rationalis*. Előbbi leíró természetű s leírja a népek morális ösztöneit, azaz erkölseit: utóbbi az igazságok megtalálására vonatkozó törekvésében speculativ természetű és teleologiai causális jellegű. De azért az akaraté és nem az értelemé a döntő szó az erkölcsiség dolgában. Különbö az ethika tudományos jellegére és gyakorlati feladataira való tekintettel a két módszer egyesítésében van az igazság.

Végül műve bevezető részében mély figyelemre méltó megjegyzéseket fűz a tudós szerző az erkölcsi s a természeti törvény egymáshoz való viszonya, a legfőbb jó, mint „tökéletes emberi élet“, az általános érvényű moral és annak gyakorlati értéke kérdéséhez.

Paulsen történeti alapon építi fel a maga ethikai rendszerét, ép azért az I. könyv 6 fejezetben „az életfelfogás s a moralphilosophia történetének rajzával“ foglalkozik. Az ethika rendszeres előadását tehát egy történeti rész, „a mi morális kulturánk történeti kifejlődésének“ része előzi meg, mely is három részből áll, ú. m. az *antik világ, a keresztyénség s az új-kor* erkölcsi világnézetéből. Az antik világ életfelfogása *naiv-naturalistikus*, a mely szerint az ember természetes lényegének mennél teljesebb és tökéletesebb kifejtése czélja a kulturának. Ezzel szemben a keresztyén felfogás *supranaturalistikus* jellegű, mely a kulturától elfordulva a természetes ember és az ő ösztöneinek kiölését s az új szellemi ember feltámadását czélozza. Végül a modern felfogás *naturalistikus* és keresztyén jellegű, a mennyiben az antik életfelfogást a mélyebb keresztyén világnézettel egyesíti.

Ez életfelfogás különbözőségének három moralphilos. rendszer felel meg és pedig:

a) *A görög ethika* kiinduló pontja az ember természetes törekvése és cselekvése, a melynek célja a legfőbb jó s alakja az erényről szóló tan

b) *A keresztyén moral* kiinduló pontja a jónak és rossznak értékkülönbségével jelzett moralis ítélet, a melynek célja istenországa s alakja a kötelességről szóló tan. S míg a görög ethikát az *intellectualistikus*, addig a keresztyén ethikát az isten- és emberszeretet hangsúlyozásával a *voluntaristikus* irány (a moralis-vallásos élet tökéletessége) jellemzi.

Végül c) *a modern ethika* az előző két fejlődési fokozat befolyása alatt áll, de azért a jó alatt nem csupán az egyéni élet, mint főleg a társas közösségi lét javát hangsúlyozza s az erényeknél, kötelességeknél is a felebarátiak lépnek előtérbe a görög ethika által hangsúlyozott egyéniséggel szemben. Istenszága eszméje a keresztyén világ és életfelfogás központja, a melyen szinte áthatják egymást a görög s a keresztyén ethika fejlődésképes gondolatalemei.

Nézzük csak egyenként e felfogásokat.

*A görög moralphilosophia* a törekvés utolsó célját a legfőbb jóban, a boldogságban látja. Ziegler (1881), Schmidt (1882) és Burckhardt (1898) i. v. műveinek bő felhasználásával szerzünk hangsúlyozza, hogy e moralphilosophia lényege „a görög népfelfogás tökéletes életrendjének analizálásában és fogalomszerű meghatározásában“ van. Így Socrates és Platon szerint a jó s a jogos „maguknak a dolgoknak természete által van megadva“, vagyis maga az eszményi valóság az a változó érzéki világ tökéletlenségével szemben. Így aztán szoros viszonyba lép az ethika a metaphysikával s a philosophia lesz „az emberi élet tulajdonképeni feladata, célja és tartalma“. S Aristoteles is, „a valódi gondolkodók ez a fejedelme“ az ember észszerű lényegének teljes és tökéletes kifejtésében látja az élet célját s itt mestereleg tesz különbséget az ú. n. ethikai gyakorlati és dianötikai elméleti erények között, a mi Wundt „ethikája“ szerint „a legnagyobb fölfedezésekhez tartozik az emberi szellem történetében“. A természetes észszerű élet a stoikus és epikureus ethikanak is a tárgya. Szóval a görög moralphilosophia a népfelfogással egyezően *a legfőbb jót* „az embernek, mint természeti lénynak teljességében“ látja, a melynek méltó kifejezője a szépek és jónak azonossága, az ú. n. *καλοκαγαθία*. Jól mondja szerzünk: „S a philosophusok, a görög népéletnek a héber

prófétákhoz hasonló eme tipikus képviselői, az értelmiséget, az ész teszük az ember sajátos lényegének. Az ész teljes functiója, a *bölcsesség* náluk ugyanazt a szerepet játsza, mint a profétáknál az istenfélelem. Lényegteljesége ez az embernek. Az összes görög philosophusok egyértelmű felfogása szerint egyetlenegy objectiv élettartalom van, és ez a *philosophia*“.

A *keresztyénség* a legmélyrehatóbb revolutio, a melyet átélt az európai emberiség. Nietzscheval szölvä „Umwertung aller Werthe“, a mennyiben az önmegtagadás keresztyén tana teljes ellentéte az önfentartás görög tanával. „Griechische Weltbejahung“ és „christl. Weltüberwindung“ — mondja Paulsen — az a két út, a melyen eddig haladt a nyugati emberiség. Mint ilyen forradalmi elv teljes ellentéte a classikus ó-kor életelvének, mely az ember természetes erőinek és képességeinek lehető sokodalú és tökéletes kifejlesztésében látta a törekvés czélját. Ép az ellenkezőjét hirdeti a keresztyénség. Az élet célja nem annak teljessége, hanem a természetes ember ösztöneinek és vágyainak megtagadása, vagyis a gyökeres *μεταβολή* útján „az újember“. Mint világellenes és világfeletti hatalom a keresztyénség idegen, sőt ellenséges viszonyba lépett a böleselettel, a tudománnyal, a művészettel és a költészettel, mert épen nem kívánja az ember intellectualis képességének kifejlesztését, sőt abban istenországa akadályát látja. S így ítéli meg a görög ethikai erényeket is. Augustinus szavával élve „fénylő bűnök“ a vitézség, az igazságosság stb. erények. E világfelfogása magyarázza meg az állami élethez való viszonyát is. Politikaellenes az minden izében, mert nem a műveltség és retorika, hanem a hallgatás az ő erénye és bölcsesége. Azért nem becsüli a földi javakat, sőt óva int a gazdagság lelki veszélyeitől s nincs fogékonytsága a görög önértzet iránt. Alázattal telt heroismusa teljes függetlenség a világgal szemben. A keresztyénség — röviden — a görög erényvilág teljes tagadása, mivel azok a természetes ember képességeiben gyökereznek. E természetes görög erények helyére lép a környörületesség, az Isten szeretetében gyökerező felebaráti szeretet. S a mint nincs az önigazságosság bűne a görög bűnök, úgy nincs a környörületesség erénye a görög erények között. Így aztán környüös a családi élet iránt is, mivel a virginitás, az érzékitől való függetlenség — mint Augustinus confessiói is igazolják — az erköles tökéletesség nélkülözhetlen feltétele s a földi élet csak átmeneti stádiuma az érzékfölttinek.

Bármilyen meggyözök legyenek is szerzőnek az eredeti bibliai

keresztyénségről szóló fejtegetései, azokat mégis túlzottaknak kell tekintenünk. Jézus tanában nincsen világfájdalom, sőt inkább az ő országa a szeretet és a béke örömteljes országa a földön a népek és nemzetek között. Jézus valódi humanitásának nincs asketikus vonása s az ő vallási teljessége gyümölese és díze az ő szeplőtelen emberi törekvéseien. Abban szerzőnkkel szemben igazavan *Hase, Keim, Strauss, Didon* s „Jézus élete“ más modern íróinak, hogy Jézusban van valami vidám harmónikus hellén vonás, úgy azonban, hogy az a szeretetreméltó humánus vonása az Istennel való egyetlen vallásos-erkölcsi közösségében gyökerezik. A mi „hézagok“ vannak Jézus és az őskeresztyénség „humanismusában“, azok az akkori világban lelik magarázatukat. Így kell értenünk a „contemptus mundi“-t is a keresztyénségben.

A világtörténelem egyik legesodálatosabb ténye az *ó-kori világ-nak a keresztyénségre való megtérése*. Pedig megvetés és gyűlölet fogadta ezt a világbán. A korabeli bölcselek (Celsus, Márk, Aurél stb.) műveletlennek deklarálták azt a „falusi“ vallást, a melynek érzéke sem volt a görög tudomány, bölcselet, költészet, művészet és haza kincsei iránt. S mégis az akkori világ készítette elő a talajt a keresztyénség elfogadására. *Fridländer* „Sittengeschichte“ cz. műve forrás-szerű adatokkal igazolja, „hogy az akkori Róma erkölceinek története valódi kommentárja az új szövetségi Apocalypsisnek“. Egy pessimistikus világfelfogás s a megváltás vágya hatja át Márk Aurél, Seneca, Epiktet és más korabeli bölcselek elmélkedéseit. A megváltás vágyának kielégítése pedig csak a keresztyénség lehetett. E ponton gyönyörű összehasonlításokat tesz a szerző a buddhismus és a keresztyénség, Buddha és Krisztus között (112. l.). „Buddhának nincs szenvedélye, nincs küzdelme, mert nincs személyes akarata. Jézus élete csupa küzdelem a világgal és a bűnnel. Buddha halála csendes elfuvás. Jézusé a hősnek diadalhalála. Jézus szavai lánggal égnek, Buddha beszéde monoton ismétlés, szinte hypnotisálja az embert. Nagyobb, szellemibb, hatalmasabb és emberibb a keresztyénség a buddhismusnál... De azért mégis azt mondhatjuk, hogy a keresztyénség és a buddhismus homológ vallási fejlődési fokozatok.“

A középkori keresztyénség lényegesen különbözik az őskortól. Világtörténeti szükségességgel alakult át a keresztyénség hierarchiai egyházzá s rányomta a maga szellemi bélyegét a középkori világ érzésére és gondolkozására. A katolicizmus érdeme a germánok megtérítése s ő adta a keresztyén vallásnak az első rendszeres

dogmatikai alakot. E katholicismus — mint *Harnack* classikus dogma-története bővebben is kifejti — productuma a keresztyéniség s az antik világnézet egyesítésének s „ezzel meghódította a világot s elő-készítette a talajt a további fejlődés számára“. E politikai egység belső ellentétein — mint *Sohm* egyháztörténete is igazolja — maig is nyugszik a mi benső szellemi életünk. Így törekszik Paulsen a középkori világnézetnek teleologiai felfogására.

A *modern világnézet* egyengetője a *renaissance* és a *reformáció*. Az egyik a classikus ó-kor, a másik az őskeresztyéniség újjászületése. Az egyéni szabadságérzet tudományos és vallási tekintetben itt a fődolog. Ép azért — s itt a szerző méltán idézi *Burckhardt* és *Carrière* művét — nyomában fakadt a tudományos ismeret, a modern bölcelet, a modern állam- és társadalomtudomány s általában az egész modern eszmevilág a maga összes attribútumaival. S itt remekül jellemzi Luther és Erasmus egyéniségét s Bacon, Cartesius, Hobbes és Leibnitz tartalmas rendszerét. A modern életfelfogás beteges jelensége Schopenhauer pessimismusa és Nietzsche anarkismusa, Schopenhauer bölceleti elméletté tette Rousseau ama paradoxááját, a mely szerint a műveltség és a kultúra csak fokozta a földi lét nyomorúságát. Ennek ikertestvére a nietzscheanismus „a maga aristocratikus és naturalistikus jellegű immoralismusával“, s az „Übermensch“ esztelen kultuszával. Az ideálokban való hiány a gyökere e nézetek keletkezésének. Végül gyönyörűen fejtegeti a fejezet (5-ik) a *modern eszmevilágnak a keresztyéniséghez való viszonyát*. Három nagy igazsággal gazdagította a keresztyéniség az emberiség kedélyvilágát. Az első: a szenvedés lényeges oldala az emberi életnek; a második: a bűn és a tartozás elválaszthatatlan az élettől; s a harmadik: a világ élete az ártatlannak és igaznak önkénytes áldozati halálában folyik le, úgy hogy „az emberiség története, története a martyromság-nak, a melyhez a textus Jezsaiás próféta 53-ik fejezetének nagy-pénteki predikációja“. Modern élet- és világnézetünket szerző szerint a keresztyén és a görög gondolatemek, ú. m. az érzékfölötti szentség s a földi szépség és műveltség, a hit és a philosophia, a hellén humanitas s a keresztyén tökéletesség összeegyeztetése, szinte magasabb egysége jellemzi a kultúrélet összes ágaiban.

Az I. könyv utolsó fejezete „a középkori és modern moralphilosophiát“ ismerteti. Az egyházi keresztyéniség álláspontján tudományos ethikáról, az emberi cselekvőség önálló elméletéről szó sem lehet. Példa rá Ambrosius, Augustinus és a középkor megkötött legális

moraltheológiája. A keresztyén erkölcsi élet mélyebb és szabadabb felfogásával a kath. irodalomból csak *Sailer* (1817) és *Hirscher* (1835) műveiben találkozunk. A prot. ethika irodalmából kiváló művek *Schleiermacher*, *Rothe*, *Dorner* és *Martensen* művei.

A modern moralphilosophiát *Hobbes* Tamás „az önfentartásról” és az angol moralphilosophia „a lelki élet épsége és tökéletességéről” szóló elméletével indította meg. További fejlődésére nagy befolyással volt *Darwin* elmélete az evolútióról, a mely szerint az élet fokozott tevékenysége és emelése a törekvés czélja. Ennek a fejlődéselméleti ethikának a rendszerezője *Spencer*. Németországban *Leibniz* öntökéletesedése elvének felhasználásával *Kant* és a speculativ philosophia adott új irányt az ethikának, a melynek pendantja *Herbarth* moralphilosophiája. Legújabbban az ethikában a biológiai kutatások s a socialis problémák bevonásával *Kant* és *Herbart* összeegyeztetésére törekednek. A 80-as és 90-es évek gazdag irodalmából megemlíti: *Carrière*, *Baumann*, *Hartmann*, *Steinthal*, *Ziller*, *Wundt*, *Sigwart*, *Höffding*, *Tönnies*, *Cathrein*, *Ziegler*, *Gallwitz*, *Simmel*, *Dorner*, *Woltmann*, *Lipps*, *Öttingen* és *Jehring* műveit. Föltűnő, hogy *Stange* hallei tanár mult évben megjelent ethikáját nem említi.

*Dr. Szlávik Mátvás.*

## A NEMZETI SZELLEM DANTÉBAN.<sup>1</sup>

Az elmúlt esztendő nemcsak nálunk volt nagy irodalmi ünnepek esztendeje. Mialatt mi a „Szózat“ dalnoka emlékének hódoltunk és áldoztunk, Itáliában is megmozdult az egész ország, hogy ünnepé szenteljen egy nagy dátumot: hatszázadik fordulóját annak az évnek, melynek húsvétjára tette az ő utazását a túlvilág három birodalmán keresztül Dante Alighieri. S ez ünnep folytatódik és kiegészítődik a most indult esztendőben is, sőt igazán jelentősebb része csak most kerül sorra; mert míg tavaly egy nem igaz, hanem csak a költő phantasiájában lefolyt eseménynek volt centennariuma, az idén egy valóságos történeti esemény kelete ismétlődik hatszázadikszor: az a nap, mely Dante életében a leggyászosabb, de Olaszország irodalmára következményeiben a legdiesőbb volt, az a nap, melyen a nagy flórenczi hontalanná lett. 1300-ban még nem foganhatott meg a költő elméjében az „Isteni Szinjáték“ ama terve, melyet száműzetése nyomorában tetté váltott; 1300 húsvétján Dante még nem volt lesujtott bűnös, a ki látja, hogy eltévedt „az élet sötét rengetegében“ és keresi az „igaz ösvényt“; még benne volt Flórencz politikai életének akkor legmagasabbra csapó áradatában; még csak annak az évnek nyarán emelkedett arra a priori tisztségre, mely oly elkeseredett elleneivé tette a fekete gvelfeket. Sőt még a következő évnek is majdnem teljes tíz hónapján át hordozta a közügyek ólomterhét és csak 1301 novemberének első napján, a mikor az álnok és kapzsi Valois mint állítólagos békítő vonult be Flórenczbe és mikor pár nappal a bevonulás után elkezdte felperzselni és szét-

<sup>1</sup> Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság LV. évi közgyűlésén.

rombolni a fehérpártiak házait: akkor tudta meg Dante, hogy a római udvartól, hol az időben mint hazája követe tartózkodott, nincs többé számára viszsaterés. A város, melyet ő Róma „oly nagyon szép és nagyon híres leányának“ nevezett, „la bellissima e famosissima figlia di Roma“, kidobta édes kebeléből, a hol született, nevelkedett, a hol felkötötte a honvédő kardott, a hol szerette és eltemette Beatricét és a hol később a száműzetés nyomorától elfáradt lelkét és testét meg akarta pihentetni.

1301. novemberében vagy talán decemberében kezdődött az ő hosszú bolyongása, mely alatt, mint maga panaszoja is, — „majdnem minden vidéken, a melyek csak e nyelvet beszélik, kóborolva, majdnem koldusképen járt és kelt vala, kedve ellenére is mutogatva Fortuna ütötte sebét, melyért sokszor igazságtalanul a sebesültet szokták okolni.“ (Convito I. 3.) 1301-ben, hatszáz évvel ezelőtt lett Dante „vitorla és kormány nélküli hajója, melyet a gyászos szegénység száraz szele hány-vet más-más révbe, torkolatba és partra, úgy hogy silány embernek látszott sokak szemében. . . .“ E száműzés, mely aztán két hónappal későbbben formaszerű ítéllettel is kimondatott rá, még pedig a legocsmányabb bűnök koholmánya alapján: ez volt Dante életének legnagyobb fájdalma, ez volt az az égő kín, mely elől sehol enyhülést nem talál. Ez sugallta ezentúl minden sorát; addig csak az „Új Élet“ bájos szerelmi regényét költötte, most hozzáfogott a Poema Sacro-hoz, a „Szent Költemény“-hez, „a melyen együtt dolgoztak ég és föld“ (Par. XXV. l.) s melyben lépten-nyomon a proscibálnak keserve jajdul fel, majd szilaj haraggal, vad gyűlölettel, keserű gúnnyal, majd lemondó szelid fájdalommal. Még odafenn is, a Paradicsom fénnyel tele országában, e száműzés gondolata bántja, ezt jóslatja meg magának ösével, a ki megmondja neki:

Majd el fogsz hagyni mindent, a mi néked  
Legkedvesebb, és ez a nyíl az első,  
Mit rád lövell a száműzésnek íve.

Tapasztalod majd, milyen sós-izű  
A mások kenyeré, s milyen nehéz út  
Fel- és lemenni mások lépcsőjén“ (Par. XVII. 55—60.)

Ezt a nehéz utat, „fel- és lemenni mások lépcsőjén“, járta több mint húsz évig, meg nem értve, sőt alig ismerve a saját



nemzedékétől és nemzetétől, és időről-időre meg-megújuló és mind keményebbre váló ítélettel sujtva szülővárosától, mintha már nem lett volna elég az első és második, a hol kimondták rá a tűzhalált is: „igne comburatur, sicut moriatur“, égetessék meg tüzőn, úgy hogy meghaljon. Szegényen élt, nem élvezve sem földi jutalmat, sem hírt, sem dicsőséget, de ő „bizott abban a korban, mely az ő korát mint régi kort fogja emlegetni“ (Par. XVII. 119.) és bizott abban, hogy az ő neve sokkal tovább fog tartani, mint „ellenségei bűnhődése.“ (Par. XVII. 19.) És bár nem sokkal halála után egy pápai legatus csontjait is szét akarta szórni, már egy-két évtized múlva nőttön-nőtt a híre. Kommentár kommentár után jelent meg művéről és alig fél századdal halála után Flórencz város lectort rendelt „*el Dante*“ olvasására; és bár Itália még sok ideig maradt pártokra oszolva, egyben csakhamar minden párt egyetértett, Dante cultusában. Egyetértett az egyház is, melynek éppen mostani feje híres arról, hogy könyv nélkül tudja az „Isteni Színjáték“ legnagyobb részét és hogy ő létesítette Rómában az első külön tanszéket Dante magyarázására. S most, hatszáz évvel ama nehéz út kezdete után, „mindenki reá tekint, mindenki“ hódol neki — *tutti lo miran, tutti onor gli fanno* — szülővárosa, mely máglyára akarta küldeni, hazája, melyet végig kellett koldulnia, s minden nemzet, melyről nagy eposában csak szól, köztük a magyar is, mely a nagy évfordulóra szintén oda helyezhet szobrának talapzatára egy kis Dante-irodalmat, s ebben az *Isteni Színjáték*nek immár két teljes magyar fódítását: az Angyal és Csicsáky-féle mellé Szász Károlyét, melylyel az ősz mester ép ez irodalmi ünnep előestéjén ajándékozta meg irodalmunkat.

E „nehéz út“ kezdetének emlékét őrli meg ma a Kisfaludy-Társaság, mely a nemzeti irodalom ápolása mellett a külföld nagyjainak cultusát is egyik céljává tette. Mi is hódolunk ma Neki, kire egyik mesterünk, Arany János, annyi áhitattal néz:

„És mintha lábait szentegyházba tenné  
Imádva borul le. mert az Istent sejtí“,

hódolunk annak, kinek csodás trilogiáján végig ugyanaz a két szó üti meg újra és újra fülünket, melyet egy másik gigásunk, Petőfi, tett meg költészete jelszavának: szabadság, szerelem; hódolunk annak, a ki büszke, szilaj lélek volt mint emez, „*anima*

*sdegnosa*“, a ki szintén harczolt a hazáért, karddal a kezében ép úgy mint szóval és tanácsosal, de nem halhatott érte dicső halált, hanem halálnál sokkal keservesebb vértanúságot szenvedett: megaláztatásokkal teljes, húsz éves, inséges száműztetést.

Dante és Petőfi: mind a kettőnek ábrándja a szabadság, sőt a világszabadság, mind a kettő a demokratia költője és bajnoka, mind a kettő szinte féktelen indulattal vívja harczát eszményeiért, sokszor túlságba is csapva; és ki tudja, hogy ha Petőfi testén át „nem száguldanak fujó paripák“, ha neki is az lesz osztályrésze, a mi 48 után annyi nagyunké, a bús hontalanság, az „idegenek kenyere“: ki tudja, hogy akkor e két nemes lélek rokonsága nem lett-e volna még sokkal szembetűnőbb az ő megnyilvánulásaikban?

Mégis e két név egymás mellé állítása, sokak előtt első pillanatra különösnek tetszhetik. Hiszen Petőfi költészetének legkiválóbb vonása a nemzeti, sőt a hogy pontosabban nevezni szokták, a nép-nemzeti; holott Dante legnagyobb alkotását, az „Isteni Színjáték“-ot, a köztudat mint a kereszténység eposát fogja fel, mely tehát általános emberi vonatkozású. Dante, mondják, világcsászárságról ábrándozik, nem egységes nemzetről; ő maga mondta, hogy munkája tárgya a lelkek állapota a halál után, a jutalom vagy bűnhődés a túlvilágon — minden keresztény nép e közös témája. Igaz, Dante az egész emberiség költője; de hát következik-e ebből, hogy halomra dönti azt a tanítást, hogy igazi nagy költő nem képzelhető nemzeti lélek nélkül? Valóban nem volt-e hát Dante nemzeti költő is? Abban az óriási conceptióban, a mely agyában megfogamzott, nincse-ne benne egy olasz hazafi nemzeti ideálja is?

Ez ünnepi napon talán nem lesz időszerűtlen, ha élete munkáját erről az egy oldaláról tesszük vizsgálódásunk tárgyává.

Dante cultusának Olaszországban története van. És a ki lapozgat abban, láthatja, hogy az „Isteni Színjáték“ mindig éppen akkor emelkedett a nemzet becsülésében, mindig akkor másolták és nyomtatták többször és többször, a mikor a nemzeti eszmény legnagyobb erőt vett a lelkeken. Így a leghatalmasabban támadt fel a Dante-cultus a XVIII. század végén és a XIX.-nek elején, azóta folyton növekedve egész a nemzeti egyesülés befejezésének órájáig, a mikor az *Unita Italia* legelső nemzeti ünnepét 1865-ben, Dante születésének hatszázadik évfordulóján ülte meg. Mi magya-

rázná meg e körülményt, ha nem az, hogy a kik a mai kor olasz államát sóvárogták, ezt a könyvet tartották annak a bibliának, melynek segítségével leghathatósabban hirdethetik az igét?

Pedig a nagy tömegre való hatásában az „Isteni Szinjáték” korántsem olyan kényelmes eszköz, mint pl. a mi nagy szabadság-költőnk dalai. Dantében igen sok van abból, a mi akadályul torlódik a költő és a közönség közé. S hányfélék, milyen nehezen leronthatók ezek a gátló falak! Hisz nem közönséges olvasó, hanem egy költő, még pedig egyike a legáthatóbb elméjűeknek, maga Arany János csüggedten sóhajtott fel Dante olvasásakor:

„E mélység felett az értelem mérónja

Mint könnyű pehelyszál fennakad, fellebben. . . .”

Olyan dalnok, a kivel szemben még egy ilyen dalnoktársa is bevallja, hogy „mélységei felett az értelem mérónja fennakad”, bizonyára nem tartozik azok közé, kik hamar találják meg az olvasó szívéhez vezető utat.

Hogy Dante nem lehet úgynevezett könnyű és népszerű olvasmány, annak útjában állt kora: az a század, melyben a szellemi érdekek felett a tudományos kérdések uralkodtak, a mely komoly irodalomnak csak azt tartotta, melynek tanító célja volt, és a mely, mert akkor a tudomány alig volt egyéb scholastikus philosophiánál, a költői alkotások értékét is annál magasabbra értékelte, minél több volt bennük a scholasticismus tételeiből. Aquinoi Szent Tamás „Summa Theologiae”-jának 500 kérdését és 2600 alkérdését alig ismerte valaki jobban mint Dante; hisz ha a dogmákat az ész útján bizonyító Doctor Angelicusról azt mondták, hogy főpapja a hit és tudomány frigyének, e frigy legfőbb énekesének Dantét vallották. A theologiának ama prózában is nehezen követhető okoskodásai, melyekkel az „Isteni Szinjáték” megalkotója gazdagabbá, becsesebbé akarta tenni az ő száz énekét, a modern emberre nézve nagyon fáradságossá teszik az e tételek labirintusában való vándorlást. Ő azt hitte, hogy e tudományosság kedvéért fogja az utókor megbecsülni, és bizonyynyal nem sejtette, hogy annak dacára olvassák majd. Korának elmélete még az volt, hogy a költészet legyen eszköze a tudomány terjesztésének, és ezért tömte meg tudományval főleg Paradicsomát, ezért végez ott egész theologiai vizsgálatokat,

a hol a szentek az examinátorok, ő pedig a vizsgázó, a ki hosszasan és körülményesen felel meg kérdéseikre, bizonynyal nem vévén észre, mennyire lehúzza a tudomány ez ónsúlya az ő költészetét. Magyarázatai a theologia legfontosabb tételeiről, a szabad akaratról, a fogadalom kötelező voltáról, vagy arról, hogy fel lehet-e cserélni a fogadalom tárgyát: igazán nem valók azoknak, a kik, mint maga mondja, csak „kis bárkákban“ bírják követni az ő énekét. (Par. II. 1.)

E tudományos holt súly mellett még valami rontja meg e nagy alkotás élvezését, e fogyatkozás is ép úgy mint amaz, a költő korában gyökerezvén. A moralizálás mellett a symbolizálás volt a középkori költészet fő jellemvonása; mindent allegóriának szerettek felfogni, a latin írókat ép úgy mint a Szentírás minden szavát; sőt nem érve be azzal, hogy valaminek a betű szerinti értelme mellett még egy más, rejtett, jelképi értelme is van: annál nagyobbra tartották az író, minél több ilyen rejtett értelmet tudott belevinni titkosatos soraiba. A költő, a mint megírta versét, rögtön neki ült és önmaga commentálta — s ezt megtette sok lyriai költeményével Dante is — mert commentárja nélkül valóban nehéz lett volna bárkinek eligazodnia abban a sokféle értelemben, melyet egy-egy versbe maga annak írója akart bele magyarázni. Pedig ha már minden egyszerű hasonlat is sántít, mennyivel félszegebb eljárás az, ha ugyanazzal az egy dologgal egyszerre három-négyféle eszmét is akarunk jelképezni! A folytonos jelképezés mily nehézkessé, mily erőltetetté lesz, mily könnyen torzíthatja el a valóságot a jelkép kedvéért, mily könnyen teszi szinte rébuszszá a költő művét, találós mesét adva az olvasó elé, melynek megfejtése hosszú okoskodást kíván, sőt sokszor lehetetlen! A milyen kedvesek e symbolumok a tudáskodó commentátorok előtt, a kiknek alkalmat adnak különösnél különösebb hypothesisekre: olyan kellemetlenekké válhatnak a laikus előtt, a ki csak költészetet keres, nem pedig hierogliphokat, a ki a költeményekben nemcsak tudományt nem fürkészk, de legkevésbé oly tudományt, mely, mint Dante maga mondja, „különösen versek leple alatt rejtőzködik“. (Inf. IX. 61.) De Dante, szerencséjére saját magának és az olasz költészetnek, igen-igen sokszor elfelejti, hogy mily programmal fogott a *Sacro Poema* megírásához, elfelejti, hogy szavainak nemcsak egy, nemcsak két, hanem négyféle magyarázatot is el kell bírhatniok;

szerencséjére mondom, hatalmas alkotó ereje legtöbbször elragadta a symbolisálás teréről a való élet ábrázolásához, a hol eltűnik az, a mit, és csak az marad meg, a *mivel* symbolizálni akart; az első értelem, az élet közvetlen képe. A mult század legnagyobb olasz irodalomtörténésze, De Sanctis, azt mondta Dantéra való vonatkozással, hogy az ember nem azt csinálja, a mit *akar*, hanem a mit *tud*, és még Dante sem azt csinálta, a mit a saját maga magyarázata szerint meg akart csinálni — mert akkor ma már nem élne a Divina Commedia!

De mégis bizonyos, hogy a symbolizálás és allegorizálás felette megnehezíti az „Isteni Színjáték“ megértését; megnehezítette még azok előtt is, a kiknek maguknak is csak középkori tudásuk volt, a kik még a trivium és quadrivium, Szent Ágoston és Aquinoi Szent Tamás gondolkörében mozogtak és a kik előtt a költő *kortörténeti célzásai* sem szorultak magyarázatra. Mert itt van a mű egy harmadik nehézsége: Dante a túlvilágot benépesítette a multnak és saját korának nemcsak kimagasló alakjaival, kikről az utókornak amúgy is van tudomása, hanem megörökitette ott olyan kortársait is, a kiknek már akkor sem volt igen jelentős szerepök, a kikről már az egy-két évtized múlva következett magyarázók sem tudtak felvilágosítást adni; czéloz olyan eseményekre és körülményekre, melyek csak nagyon kevesek előtt lehettek ismeretesek. A személyi és tárgyi magyarázatok egész tömege válik tehát szükségessé, melyek lépten-nyomon megakasztják még azt is, a ki mélyebben behatolt a középkor történetének és keresztény dogmatikájának részleteibe. Dantét megérteni egész tudománynya lett, melynek külön nevet is adtak, Dantologia, és melynek könyvtára ezer meg ezer kötetet számlál, melynek művelésére külön társaságok alakultak.

És van még valami, a mi idegenszerűen és bántólag hat arra, a ki nem tudja magát teljesen beleélni a középkor gondolkozásmódjába és főleg Dante merev theologiai álláspontjába. Midőn a költő a pokol limbusába kárhoztatja az ókor valamennyi nagyját, még olyan jellemeket is, mint Socrates és Cicero; midőn eretnekség czimén tízes sárban lakoltatja a középkor egyik legnagyobb uralkodóját, II. Frigyes, vagy midőn a pokol legiszonyúbb helyére, Lucifer fogai közé teszi Judással egyetemben Brutust is, a ki a római köztársaság visszaállításáért Caesarra emelte vasát, vagy midőn a pápákkal jóformán benépesíti poklát

s közülük csak egynek juttat helyet a paradicsomban: mindezek olyan óriási úrt mutatnak a költőnek és a modern embernek igazságérzete között, mely könnyen csökkentheti a legnagyobb-szerű írói erények előtti csodálatot is.

Ha igaz az, hogy nincs költészet, a mely a maga teljességében jutna az utókorra, mert mindegyiknek elhal egyik része: akkor bizonyos, hogy nagyon sok halt meg a Dante költészetéből. Az ő hangja a középkor hangja volt és az emberek ő utána már nem tértek vissza Beatricéhez, a theologia jelképéhez. Rég lejárt a magát Aquinoi Szent Tamás philosophiája, elmúlt a középkori mystika, elmúlt a theologiai látomások kora, a symbolizálás divatja; és csodálatos módon Dantét ma jobban ünnepli nemzete mint valaha. Lehetséges volna-e e tünetet tisztán azzal magyarázni, mint egy, bár tőlünk már távol eső, de mégis csodás költői conceptionának véghezvivőjére? Lehetséges-e, hogy egy ily művet, melynek megmaradását annyi akadály teszi nehezzé, első sorban ne az tartson fenn egy nemzet szeretetében, a mi leg-hatalmasabb megőrizője minden költői alkotásnak: az, hogy benne látják nemzeti eszményeik legalább egy részének megtestülését, nemzeti kívánságaik éneklőjét, nemzeti jogaik hirdetőjét?

A nemzeti eszme, az egy nyelvet beszélők összetartozandóságának átérzése, a ragaszkodás magához a nyelvhez és ahhoz a területhez, melyen a nyelvet beszélők, cultusa annak a dicsőségnek, mely az e nyelven beszélő nép multját körülragyogja: Dante századában csak igen halványan élt némely kiváltságos lélekben, magában az irodalomban pedig kifejezést nem talált. Mikor a többi nyugat-európai népnek már volt nemzeti költésze, mikor a németeknél már megszületett a Niebelung-ének, az ősgermán vándorlások ez eposa, mikor a francia románczok már zengik Nagy Károly glóriáját, a spanyolok pedig a mórok ellen vívott harcokat: még az olasz műköltészetben alig van nyoma a nemzeti tartalomnak. Nem volt nemzeti tartalma, a mint nem volt meg akkor az Italia névnek régi nimbusa sem.

Míg az első barbár uralkodó alatt még úgy beszélnek a római imperiumról, mint akár Augustus alatt, míg ez időben sűrűn használják krónikások és poéták az „Italia“, az „Ausonia“ kifejezést: addig a longobardok uralmának kezdete óta az Italia szó jóformán kivész a használatból. Lassan-lassan darabokra szakadt az egész félsziget, és az ezredik év táján, ha le is írják

e szót, annak már nincs meg a régi értelme. Olvashatjuk, hogy valaki Rómából vagy Velenczéből elmegy Italiába, a mi alatt a krónikairó a felső-olaszországi tartományok egy részét értette csak.<sup>1</sup> Az állami egységnek e századok óta tartó szünetelése mellett a nemzeti érzület a szó modern értelmében ismeretlen volt; csak legfeljebb mint helyi hazafiság, mint egyes városok polgárainak együttérzése nyilvánult. A hol az egy területen lakó, egy nyelvű népek nem szervezkednek országgá, ott a hazaszeretet érzése nem talál termő talajra. Pedig Itáliában az állam gondolata, sőt ideálja is el volt veszve majdnem nyolcz századon át. Dante volt az első olasz költő, a ki ily hosszú idő múltán felül bírt emelkedni a „városi hazafiság“ szűk körén, a kiben ismét hangot nyert az egész Itália iránti lelkesedés, a ki, hogy senki félre ne érthesse, mit mond ő Itáliának, meg is jelöli e terület határait: hogy kétfelől a tenger mossa, középtűt az Apenninek választják el, fent az Alpések övezik.<sup>2</sup> Az a szó „Italia“, Danténél nem jelent sehhol sem a félsziget egy-egy részét, hanem mindenütt annak egészét. A középkor alkonyán ő érzi át először mélységes szeretettel az olasz nemzetiség fogalmát; az olasz nemzeti eszme benne leli első képviselőjét, apostolát. Phantastikus vándorlásaiban igaz, hogy legsűrűbben szűkebb hazája, Flórencz jelenik meg lelki szemei előtt: őse, a ki beszél neki a régi Flórencz egyszerű erkölceiről, a ki megjövendőli neki száműzetése keserveit, barátai, a kikkel együtt irogatta ifjú korában verseit, a kik zenét költöttek canzoneire, tanító mestere, a ki a bölcsesség útjára irányította lépteit, az ifjú Martell Károly, a magyar királylány fia és egy magyar király apja, a kinek fején már szintén ott tündökölt a magyar korona is, s mindazok, a kikkel együtt harczolt a gvelf táborban, Campaldino síkján, s aztán azoknak hosszú sora, kiket vagy mint személyes vagy mint politikai ellenfeleit gyűölt vagy megvetett. Szülővárosát emlegeti legtöbbször, oda vágyódik vissza egyre és egyre, ott, a San-Giovanni keresztelő medenczéje előtt, a hol keresztényné lett, szeretné a költői koszorút is elnyerni. De azért a flórencziek mellett rendre felvonulnak előttünk Olaszország majdnem összes tájainak lakói is; a száműzött minden helyet, a hol bolyon-

<sup>1</sup> L. Cipolla, *Del Tratatto della Monarchia* 44. és köv. ll.

<sup>2</sup> Inf. XX. 61., IX. 114.; Purg. XXI. 106., XXX. 85—86.

~~gácsi körbe~~ megfordult, bele tudott szöni hatalmas terzináiba : Bolognát és Genuát, Luccát és Sienát, Parmát és Padovát, Pisát és Bresciát. Mindenütt, az alvilágban, a tisztító helyen és a paradicsomban, az a költő legelső gondja, nincs-e valahol „anima latina“, „egy latin lélek“, a mi alatt mindig oly lelket ért, mely földi vándorútját Italiában, annak bármely helyén végezte; és midőn a legnagyobb szenvedélyességgel fakad ki hazafias keserve, egyenesen *Italiát* szólítja meg, azokban a vészharangként zúgó sorokban :

„Ah szolgál Italia, fájdalom tanyája,  
Kormánytalan hajó te nagy viharban . . .“ (Purg. VI 76.)

Dante volt hát az első hazafi Italia olasznyelvű irodalmában. De több is van munkájában, mint e hazafiságnak itt-ott elszórt kifakadásai. Mert a korabeli olasz életnek alig van egyetlen nyilvánulása, mely helyet ne találna költeményeiben, elannyira, hogy a XIII. század olasz politikai és műveltségi mozgalmainak teljes képét lehet belőle összeállítani. A nápolyi királyság Anjoui, a pártviszályoktól szétszaggatott városok, a velőig corrumpált demokrata kormányok, az itt-ott hatalomra vergődő apró zsarnokok, s az azok udvaránál kifejlődött pompa, a sok helyütt rablólovagokká lett várurak garázdálkodásai és a városok szabadsága ellen intézett merényletei, aztán az egyház élete, kezdve a „szent kulcsok“ birlalójától az utolsó barátig, végül a császárok és a császári eszme nagy szerepe ama korszak forrongásaiban : mindez ábrázolásra talált a három nagy Canticában, s főképen a Pokol borzalmas bolgiáiban. A gvelf és ghibellin harcok minden focusának ismerte ádáz viszályait, ismerte e viszályok szítóit, és pártállásához képest kora majdnem valamennyi szereplő férfiaról ítelt, elhelyezve őket a túlvilág büntető, vezeklő vagy üdvözítő köreiben. Ama kor híres szerelmei, kedves olvasmányai, költői és tudósai, színészei és festői — mindebből képet ad az a csodálatos, gigási panoráma, melyet Dante képzelő tehetsége megalkotott. Igen, a Divina Commedia a középkori Italia tükre, soha utól nem ért megtestesítése az olasz nemzet multja egy nagy szakának, s ha nem volna egyéb, mint ez, már akkor is megérdemelné, hogy az olasz nép áhitattal nézzon fel megteremtőjére, a ki neki *nemzeti eposzt* is adott.



Ám e hazaszeretet nemcsak költői panaszokban, nemcsak a haza tájainak festői leírásában, nemcsak a hazai történet nagy alakjainak könyvébe való bevonásában nyilvánkozik meg, hanem határozott nemzeti programmban is.

Két pontja van e programmnak. Az első olyan, melynek megvalósításához elég volt maga a költő ereje: s ez az egységes nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom megteremtése; a másik, melynek megvalósítása nem egy emberen, hanem nagy történeti alakúásokon fordul meg: a régi itáliai dicsőség helyreállítása.

Előttünk, a XX. század magyarjai előtt, a kiknek fülébe már közhelyként cseng az az ige, hogy „nyelvében él a nemzet“, szinte különösnek tetszhetik, hogy ennek a ma már útszéli igazsággá emelkedett tételnek hirdetését a lángész bizonyítékának lehessen tekinteni. Pedig hosszú századok után, melyek alatt Italiában csak idegen nyelveken vagy legfeljebb az olasz tájnyelvek egyikén írtak, Dante volt az első, a ki szóval és tettel bizonyította, hogy valamely nemzet egyéniségének kifejtésére legelőször az szükséges, hogy egységes nyelve legyen. Hiszen még szinte kortársai a trouvère-ek nyelvén zengő Sordellók, Bonifacio Calvok, Bartolomeo Zorgik, hiszen mestere volt az a Brunetto Latini, a ki egy hosszú tanító költeményt, a Trésor-t, francziául írt meg. Hiszen még nemcsak kortársai — pl. Giovanni del Virgilio — hányták szemére, hogy miért énekel a plebs nyelvén, hanem még egy-két nemzedékkel halála után is, Petrarca és Boccaccio, nem olasz, hanem latin munkákkal akarták a halhatatlanságot kivívni. Sőt még a XV. században is tudós humanisták sajnálkoztak azon, hogy Dante nem latinul írta meg nagy munkáját! Hogy mennyire átérezte vállalkozásának merészségét, mikor egy mély tudományosságot igénylő tárgyról nem latinul, hanem olaszul írt, mi sem mutatja inkább mint az, hogy Convito-ja bevezetésének kilencz fejezetén át kellett mentenie és igazolnia ezt a próbálkozását, Dante még maga is a „Vita Nuova“-ban csak annyit követelt, hogy a szerelemről köznyelven kell írni, mert a nők csak ezt értik. Még a „Lakomá“-ban is megengedi, hogy a latin nyelv „nemesebb“ az olasznál, s e tételt csak későbbi munkájában, a „De Vulgari Eloquentia“-ban fordította meg olyképen, hogy az olasz nyelvet illeti meg az elsőség.

Ma szinte furcsának tetszik az a hosszú érvelése, melylyel

Dante korának olaszai előtt saját anyanyelvük művelése mellett sikra szállott. De akkor mégis újak voltak azok az érvek, hogy azért ír olaszul, mert hálával és szeretettel viseltetik a nyelv iránt, mely barátnője, jóltevője volt, melyen legelőször kezdett gagyogni, melyen szülői szólottak vele, melyen első verseit írta, mely megnyitotta neki a bölcsesség útját. Olasz prózában ír — úgymond — mert ki akarja tüntetni e nyelv kiválóságát; hogy mennyire kifejező ott is, a hol rytmus és rim nincsenek segítségére. Szent haraggal kel ki azok ellen, a kik a külföldi nyelveket elébe helyezik a hazai nyelvnek; ezek — kiált fel — utálatos gonoszai Italiának, a kik silánynak tartják azt a drága köznyelvet, mely ha silány valamiben, csak abban az, hogy e nyomorultak czéda szájában is hangzik. Örök gyalázatnak és szégyennek mondja azoknak eljárását, kik a mások köznyelvét ajánlják és a sajátjukat megvetik; de ő bizik e sokaktól megvetett köznyelv diadalában; új napnak hirdeti e nyelvet, sole nuovo-nak, mely világosságot fog adni azok számára is, a kik még eddig homályban és sötétségben tévelyegnek. (Conv. Tratt. I., XI. fej.) Több mint négyszáz évvel később nálunk is hangzottak el ily panaszok és ily kifakadások; a szatmári békekötés utáni nemzetietlen kor jobbjai ép úgy kikeltek a latin nyelv ellen, mely akkor az országgyűlés, a megyei tanácskozások, a közigazgatás, a törvénykezés, a közoktatás, sőt a középrend jó részénél a társalgás nyelve is volt, míg a főnemesség a francia és a német nyelvet kapta fel és az ország első főiskolájában nem volt előadója a magyar nyelvnek. Ha a gondviselés akkor a magyar nemzetet is megajándékozta volna egy Dantéval!

És Dante nem érte be annak a követelésével, hogy olaszul kell írni. Előtte is írtak olaszul, verset nagyon sokat, prózát is eleget, főkép a latin szöfűzést erőltetetten utánzó fordításokat. De ez az egész Dante előtti irodalom inkább csak a tájnyelvek irodalma volt. Még a XII. században a nyelvek ilyen felsorolásával találkozik az ember egy tudós krónikásnál: latin nyelv, lombardiai nyelv, apuliai nyelv stb.<sup>1</sup> Dante mindezekkel szemben *egységes* irodalmi nyelvet követelt, a *volgare illustre*-t, a mely végét jelentse a dialektusos költészetnek: ne legyen többé se sicíliai, se bolognai, se florenczi, hanem legyen olasz költészet,

<sup>1</sup> L. Cipolla. id. mű 48.

melyet irjanak és értsenek abban az egész szép országban „a hol a si hangzik“ : „del bel paese, dove il si suona.“ Ez egységes idiomáról, ez egységes költészetről írta meg az első nyelvészeti és poetikai munkát, melyet a modern irodalmak teremtettek : a „De Vulgari Eloquentia“-t, megírta a nyelv tisztaságának azzal a szinte áhitatos tiszteletével, a melyet minden igazi nagy költőben megtalálhatni.

S az egységes nemzeti nyelv szükségét nemcsak hirdette, hanem azt meg is teremtette, végbevive azt a csodát, hogy ő, a ki szinte legelső műköltője volt népének, egyúttal olyan tökélyre is emelte annak nyelvét, hogy az öt század alatt alig változott. A mai németek számára le kell fordítani a Minnesängerek dalait, le kell fordítani a Nibelung-éneket; a mai francziák számára tolmácsolni kell a Chanson de Roland-t, a mai angolnak nehéz olvasmány még a Canterbury Tales is; de a Francesca és Paolo epizódját, de az Ugolino borzalmas képeit a mai olasz ember ép úgy megérti, mint a hogy megértették a quattrocentoban. Sőt nemcsak megértik, hanem az „Isteni Színjáték“ ma is valóságos kincsesbányája az olasz nyelvnek, melyhez a nyelvromlás időszakában vissza-visszafordulnak az olasz írók, hogy abból merítsenek; változatos formái, a szók és szólásokban való bősége, az árnyalatokban való végtelen gazdagsága, tömör plasticitása, mely egy-egy sorral megrajzolja és bevési az olvasó lelkébe az ő nagy gondolatait, ma is mint utólérhetetlen ideál lebegnek az olasz írók előtt. Dante, mikor Flórencz nyelvét az egész Olaszország nyelvévé avatta, a nemzeti eszmének megadta legfontosabb, nélkülözhetetlen eszközét, mely nélkül annak hirdetése örök időkre meddő szófecsérlés lett volna. Visszaesés volt utána is; sehol a latinnyelvű költészetnek nem volt oly szívós élete mint Olaszországban; a lenyugvó nap — a hogy Dante a latin nyelvet nevezte — még nagyon sokáig hintette sugarait a kelő nappal szemben; de azért az olasz nemzeti nyelv győzelmét mégis minden időkre Dante döntötte el, és ez a legnagyobb tette *nemzeti tett* volt.

Ez volt Dante programjának az a része, melynek megvalósításához elég volt az ő saját ereje. Másik részének, az olasz nemzeti dicsőség felélesztésének megvalósulása majdnem hatszáz esztendővel halála után következhetett csak be. Természetes, hogy a megvalósulás módja messzire elüt a Dante ideál-

jától, de lényegök egy. Merész álmában többet akart ugyan a költő, mint a mennyit Olaszország 1870-ben elért, de az ő tágasabb programjában benne volt az a szűkebb is, mely három évtizeddel ezelőtt teljesedésbe ment.

Dante politikai rendszerének kiinduló pontja az volt, hogy Italiának békére van szüksége. Írásaiban azon kesereg leginkább, hogy Olaszországot annyi belviszály tépdesi, hogy tartomány tartomány ellen tör, város város ellen, sőt még ugyanegy városban is egymást emészti a polgárok:

... l' un l' altro si rode

Di quei che un muro ed una fossa serra. (Purg. VI. 83—4.)

„azok is, kiket egy fal és egy árok zár körül, egymást marják.“ Béke legyen veletek, Pax vobis — írja a „De Monarchia“-ban — ez volt az Üdvözítő köszöntése; mert úgy illett, hogy a legfőbb Üdvözítő köszöntésében a legfőbb üdvöt fejezze ki.“ A belső harcokat tekintette Italia legnagyobb szerencsétlenségének, az egyesek, a városok, a tartományok örökös gyűlölködésével szemben a békét kívánta. Ezt pedig csak úgy vélte elérhetőnek, ha a hadakozó felek közt és felett egy legfőbb bíró áll, más szóval ha visszaállítatik teljes fényében a majdnem ezer év óta csak papíron levő és Nagy Károly alatt csak rövid időre felújult *római császárság*.

Az Imperium helyreállításának eszméje tulajdonképen nem szűnt meg élni az egész középkoron át, és midőn Nagy Károly után a császári cím átszállt a német fejedelmekre, ezeket is majdnem egész Italia elismerte Caesarjainak — persze inkább névleg, mint tényleg. De pár évtizeddel Dante férfikora előtt II. Frigyes, a nagy Hohenstaufi, komoly kísérletet is tett a római császárság felújítására, s így csak természetes, hogy Dante azt nemcsak kívánatosnak, hanem lehetőnek is tartotta — lehetőnek legalább abban az értelemben, melyben I. Ottó óta a császárságról szólni szoktak, hogy az tulajdonképen nem foglal magágyebet mint Német- és Olaszországot. Ha szabad e modern kifejezéssel megvilágítanom egy sok részben egészen heterogen állapotot, e két ország mintegy personalis unióban volt, olyképen, hogy a római és a német korona viselője Németországban székelt és többnyire csak a koronázásra jött Italiába, sokszor még arra sem. Dante ellenben az imperiumot úgy képzelte, hogy a császárok,

mint hajdan, Rómában, a „*loco santo*“-ban trónoljanak, hogy igazi otthonuk Italia legyen, ne Németország, hogy a Tiber, ne a Rajna mellől kormányozzák a birodalmat. Ez volt programja legfontosabb része; az az álma, hogy az ily módon újjá születő császárság ismét olyan világbirodalomká válhatnék, a minő volt Augustus alatt, e nagy czéllal szemben másodrendű fontosságú volt. Abban, hogy ő ez imperiumot lelkesedéssel köszöntötte volna akkor is, ha élén nem olasz, hanem német fejedelem áll, nem rejlett a nemzeti eszme megtagadása. A mellett a törekvés mellett, hogy ismét Róma legyen a világ leghatalmasabb birodalmának központja, bizonynyal csekély áldozatnak tűnhetett fel előtte, hogy az imperator nem az olasz nép kebeléből kerül ki, Egyébként is ott ragyogott előtte a Hohenstauf II. Frigyes példája, ki bár idegen családból, de már Olaszországban született, állandóan ott is tartózkodott, olasz lett nyelvében, szokásaiban, kedvteléseiben, udvarában olasz költőkkel és zenészekkel vette magát körül és maga is irt olasz verseket. Ugyanezt a beolvadást az olasz népbe remélhette Dante a megújuló imperium fejedelmeitől. Róma, mint egy világcsászárság székvárosa: ez volt az ő álmainak magva. S ez álmaiból a századok folyamán csak annyi veszett el, hogy Rómát már csak mint egy *nemzeti* királyság székvárosát kívánták látni az újkor olaszai, a kik előtt az egységes Italia kifejezője még ma is a „*Roma intangibile*“, az érinthetetlen Róma, „*Olaszország nagyságának a symboluma, területi épségének a záloga*“.<sup>1</sup>

E nemzeti program következése volt az az elkeseredett küzdelem, melyet Dante mindazok ellen folytatott, a kik szerinte ez ideál megvalósulásának útjában állottak, első sorban ama pápai politika ellen, mely az egyház világi hatalmát nemcsak megszorítani nem engedte, hanem következetesen kiterjesztésére iparkodott. Hisz nemzetünk történetéből is ismeretes a pápaság akkori álláspontja, melynek VIII. Bonifác 1300. május 13-án kelt bullájában e szavakkal adott kifejezést: „az apostoli szent-szék az Istentől a királyok és királyságok fölé van rendelve, hogy azokat kitéphesse vagy szétszórhatta.“ A császárságnak és pápaságnak harcaiban a nagy flórenczi, lelke egész erejével és szenvedélyével a császárság pártjára állott. A leghíhűbb keresz-

<sup>1</sup> III. Victor Emanuel proclamatiója trónraléptekor.

tény volt, az eretnek tanok kérlelhetetlen üldözője, de az egyházat vissza akarta vezetni eredetéhez, a mikor főpásztorai, világi javakra nem törve, csak a lelkeknek az üdvösségre való vezetésében látták szent feladatukat. Ostorozta az egyház világi hatalmát, egyes főpapok és szerzetes-rendek corruptióját: de áhítattal borult le Szent Péter trónusa előtt, és azt akarta, hogy a császárság azzal a tisztelettel adózzék az egyház fejének, melylyel atyjának tartozik az elsőszülött fiú.

Dante a hatalmak absolut megosztását hirdette, a pápában csak a pápát akarta látni, soha a fejedelmet. Teljes egyensúlyt kívánt a világi és az egyházi hatalom jogköre között, és a minő haraggal kelt ki ez egyensúlynak a császár rovására való megzavarása ellen, ép annyi méltatlankodással emlékezik meg azokról a mozzanatokról is, melyekben az egyensúly a pápai szék rovására billent fel, mint pl. akkor, midőn a francia király diktált az Avignonban székelő egyházfőnek. Az egyházi és világi hatalom közt óhajtott ez egyensúly, melyből az olasz világcsászárságnak újjá kellett volna születnie, a nemzeti, sőt a világbékének e szerinte első feltétele lehetett egy álmodozónak, lehetett egy nem politikus elmének a megváltozott viszonyokkal számolni nem tudó utópiája: de az bizonyos, hogy ez az eszménykép, vagy mondjuk ez utópia, egy hű keresztény, de nemzete sorsán aggódó, tiszta, hazafias lélekből fakadt. S ez a kivihetetlen eszménykép, ez ihlette a hontalant száműzetése hosszú két évtizede alatt prófétai szózataira. Mint a száműzöttek lelke mindenütt, az ő lelke sem szűnt meg hinni és remélni, hogy vágya teljesül. Két nap ragyogjon Rómában: due soli, ezt óhajtotta szünös-szüntelen, és ezért kívánta a mennyek átkát Albertre, a ki még csak le sem ment Italiába, hogy magát megkoronáztassa, ezért fogadta VII. Henriket, a ki évtizedek mulva ismét fejére tette a lombardiai és Rómában a császári koronát, mint Isten küldöttjét, ezért dörgött kárhozatot azokra a városokra, kik a császárok ellen szegültek; ez diktálta leveleit a nagyra törő imperatorhoz, az olasz bibornokokhoz és a fiórenczi néphez, s ezért helyezte Henriket, midőn célját el nem érve halt meg Italiában, a paradicsomba, azokat pedig, kik vele szembeszállottak, a pokol irtózatos köreibe; ezért nem szűnt meg várni Henrik halála után is a DUX-ot, keresve őt az olasz fejedelmek soraiban és egy ideig azt vélve, hogy ott meg is találta.

Dante politikai ideáljának kiegészítő része, hogy az egy-  
séges császárság körében legteljesebb mértékét kívánta a köz-  
szabadságoknak, vagy hogy ismét modern kifejezéssel éljek, a  
császár jogára alatt lévő államok teljes autonómiáját követelte,  
valami olyat, a mi nagyon hasonlít a mai állami confederationának  
hitt szervezethez. Mert a mennyire kívánta a régi dicsőség fel-  
éledését, olyannyira áhította a szabadságot is, a szabadságot,  
„a mely olyan drága“, „ch'è sì cara“, mint uticai Catóval  
mondhatja, a kit pogány létére is megtett a purgatorium örének,  
csak azért, mert semhogy túlélje a római szabadság vesztét,  
inkább kardjába dőlt. Italia legnagyobb szégyene Dante szemében  
a szolgaság volt, és mikor a legerősebb hevülettel szólítja meg  
hazáját, az első jajszó, a melyet hallat, az, hogy „Ahì serva  
Italia!“ A szabadság jelszavát eleget hallhatta hangoztatni szülő-  
városában, a hol a „Popolo e Libertà“, „a nép és szabadság“  
volt az a harcziáltás, melynek rivalgása közben vívták ki a  
flórenczi polgárok a demokratikus szervezetnek azt a mai napig  
is páratlan képét.

Az „Éljen a szabadság!“ az ő lelkében is együtt járt  
azzal, hogy „Éljen a nép!“ Nemes származású volt és lemondott  
nemességéről, hogy résztvehessen a közügyekben, melyekből  
amazok ki voltak zárva; nemes származású volt és flórenczi  
czélmesterekkel ült közös tanácsba, igazgatni a haza dolgait;  
nemes ember volt és tettel is, írásban is — a Convito-ban  
ép úgy mint egy nagy canzonejában — légelől állott azok sorában,  
kik a nemességet nem a származás véletlenségében, hanem csak  
magának az embernek magasabb rendű szellemi tulajdonságaiban  
keresik. Flórenczet, a demokratikus város e csodálatos típusát,  
a hol a nemességgel nem kiváltságok, hanem bizonyos mérvű  
inferioritás járt, s a melynek czimerében arany betűkkel állt e  
szó „Libertas“, Flórenczet ő a császárság kebelében is szabad-  
nak és demokratikusnak álmodta. Szabad és demokratikus ön-  
kormányzatú tartományokból álló imperium, mely megújította  
volna Italia világhatalmi helyzetét: ez volt Dante *nemzeti ideálja*.

Álmaival magára maradt; számuizott társaitól korán el-  
szakadt és végre egymaga lett a saját pártja. De dicsőségére  
vált ez, a mint maga énekelte:

..... a te fia bello  
L'averti fatta parte te stesso,“ (Par. XVII. 68—9.)

Akármilyen keserű volt a mások kenyere, akármilyen keserves út volt, fel- és lejárnia a mások lépcsőin, büszke lelke hajthatatlan maradt, szent hitéből nem engedett lealkudni semmit, és semhogy elfogadja a kegyelmet, mely annak beismerésével járt volna, hogy igenis vétkezett: inkább nem látta viszont hónapát soha és önrizzel irta leveleit alá: „Dantes Aligherii Florentinus exul immeritus“, „a Flórenczből méltatlanul száműzött Dante.“ Megállt mint szilárd torony „come torre ferma“, mely meg nem hajtja ormát, bárhogy fúnak is a szélvésznek. (Purg. V. 14.) Nem gondolt a maga javára, hanem eszméi győzelmére. Valóban az volt, a mit maga így fejez ki: „forte ed ardito“, „erős és merész“ (Inf. XXIV. 58.); jellegűl választhatta volna azt a vesszorát is: „Io mi son quel ch' io soglio“, „az vagyok, a ki lenni szoktam“. (Par. XII. 123.)

Carlyle, felsorolva a *hősök* különböző nyilvánulási formáit, festi a hőst mint költőt is, és ennek prototypusául épen a Dante alakját állítja elének, mint a kiben tényleg megvolt a politikus, a gondolkodó, a törvényhozó, a philosophus, és mint a ki egy vagy más irányban minden lehetett volna, sőt tényleg az is volt. De csodálatos, hogy a mély eleméjű angol essayista, a ki legszébb könyve legfényesebb lapjait szentelte Danténak, nem látott az ő nagy alkotásában egyebet, mint a középkori kereszténység eposát, sőt szükségesnek találta menteni is, hogy Dante használni nem használt semmit, mert hisz akkor, a mikor Carlyle ama sorokat írta, hat évtizeddel ezelőtt, az olaszok valóban „körülbelül még ott voltak, a hol Dante korában.“ Ha Carlyle jobban ismerte volna az olasz nemzet szabadságra törő mozgalmait, akkor a maga korában is látta volna, hogy azokban igenis van része, még pedig nem jelentéktelen része annak a bibliának, melynek „Isteni Színjáték“ a címe; vagy ha megérte volna azt a napot, melyen rést ütöttek a Porta Pia-n, talán megismerte volna ő is, hogy Dante ép úgy, mint a világirodalom minden nagy költője, nem hogy nem czáfolja, hanem napnál fényesebben bizonyítja, hogy a költészet terén is igazi hős csak az lehet, a kinek lelkében az emberiség közös ideálja mellett, sőt azok felett ott áll a nemzeti eszmének cultusa. Íme Dante az emberiség legnagyobb, legfontosabb kérdéseivel foglalkozott, az élet czéljának, a boldogság ösvényének, siron túli sorsunknak talányával: és e nagy problémák mellett mégis nemzeti költő volt, — hogy egy dantei



képpel éljek — lámpahordozója az olasz népnek. A világirodalomban az ő példája mutatja a legfényesebben, hogy e kettő nem zárja ki egymást, hogy valamint egyrésről a nemzeti jelleg nem azonos a haza mesgyéin túl nem látó elszigeteltséggel, az elzárkozódással az általános emberi elöl: másrésről az általános emberi eszmék legmagasabb régióiban is érvényesühet, sőt érvényesülnie kell a költői lélek nemzeti vonásainak

Dante pályájából ez a legnagyobb tanulság, az általános emberinek és a nemzetinek ez egygyé olvadása. E tanulságot írjuk szívünkbe az ő száműzetésének emlékűnnepén. Valamint ő egész mystikus vándorútján látomásait folyton át- meg átszővi hazája képeivel, a nemzete sorsán való aggodalmaival, melyek nem hagyják el sem a Pokol borzalmait, sem a Tisztítóhely vágyódásait, sem a Paradicsom fénykörei közepett: úgy a magyar költő, akár a szenvedés nyomorát, akár a vezeklés bünbánatát, akár a boldogság malasztját szólaltassa meg énekében: szőjjön be annak strófaiba valamit a magyar nemzet lelkéből!

*Radó Antal.*

## JOGBŐLCESELKEDÉS.

— Második közlemény. —

### A jogi idealismus kérdése.

A jogphilosophiának a történetével is akarunk foglalkozni. Tudjuk immár, mi a jogphilosophia és tudjuk, mi a jogphilosophiának a történelme. Mielőtt azonban a jogphilosophia történelmének rövid, az eszmék fejlődésében nyilatkozó vázlatát adnám, szükségesnek látom foglalkozni azzal a nagy kérdéssel, a mely tulajdonképen már értekezésemnek kezdetén is felmerült, de a mely kérdés ott, annak a fejtegetésnek a keretében nem nyerhetett érdemi megoldást. Mihelyt philosophiai értelemben beszélünk a jogról, fel kell vetnünk azt a kérdést: mi a jog? Vagy helyesebben és a könnyebb megoldás céljából így is formulázhatjuk kérdésünket: létezik-e a jog a természettől, vagy pedig csak az emberi tételezés szolítja létre a jogot; — van-e jog an sich, vagy pedig csak mi csináljuk azt; csak a mi alkotásunk bizonyos céljaink elérhetése végett, tehát eszköz valamely célra? Fejtegetéseimnek talán nem is lehetne az a célja, hogy ezt a nagy kérdést eldöntsék, de mivel a joggal philosophiailag foglalkozom és mivel a jogphilosophia történetéhez nézve is nagy fontossággal bír az a kérdés, hogy tulajdonképen, azaz philosophiailag mi a jog, ezért multhatatlanul szükségesnek tartom jelen fejtegetést, a melynek célja röviden belemenni a vitába, a mely a jogi idealismus kérdése körül foly, hogy tájékozzuk magunkat a különböző ellentétes táborok magatartásáról.

Van-e jog a természettől? Egyik legmélyebben fekvő kérdése ez az összes jogtudományoknak; — a jogphilosophiának pedig

centralis kérdése ez. A jogphilosophiai rendszereknek összes tan-tételei a szerint igazodnak, mint a milyen feleletet adunk erre a kérdésre.

A mióta az emberek gondolkoznak a jog felől, azóta kérdése ez a jogtudománynak és a philosophiának. Az Arche-laos kérdése a tudománynak és a gondolkodásnak örök kérdé-sévé vált.

Mondják, hogy a jog Istentől származik (Szent Tamás, Leibniz), hogy az az Istenségnek substantiájához tartozik, mint például a jóság; mondják, hogy a jog az ember substantiájából származik (Grotius), úgy hogy azon maga Isten sem változtathat, mint a mikép nem változtathatja meg Isten a matematikai igaz-ságokat; Istennek hatalmában állott az embert másnak teremteni, mint a milyennek tényleg teremtette, de miután a valóságban ilyenek teremtette, a jogi elvek pedig magából az ember lénye-géből származnak, azokat Isten ép oly kevésbé változtathatja meg, mint a  $2 \times 2$  igazságait. „Sőt, ha nem is léteznék Isten, vagy ha az Isten az emberi dolgokkal nem törődnek, *mint embe-reknek* mégis lenne természetjogunk“ (De jure belli et pacis, prol. 11). Mondották, hogy a jog észparancson alapszik (Kant), míg másoknál a jog az észnek dialektikai processusa folytán fejlődik (Hegel); vagy pedig az absolutum produkálja a jogot a maga nagyszerű evolúciójában (Schelling) stb. stb. De másfelől megtagadtak a jogtól minden objectiv létet: majd az állam a maga fennállásának eszközéül és biztosításáért teremti meg a jogot (Hobbes); majd valamely eudaimonistikus czél elérésére születik meg a jog (ha a consequentiákat megvonjuk, ezt tanítja Thomasius; Macchiavellinél pedig éppen csupán politikai czélt szolgál a jog) — míg végre akad ember, akad gondolkozó, a ki fennen hirdeti: „Recht ist, was Mir Recht ist“, sőt legújabbán az individuum teljes emancipációjának a korában, az egyén absolut szabadságában kéjjel úszva, Nietzsche az erősebb jogát, a bor-zasztó, minden erkölcsi alapot nélkülöző jus fortiorist támasztja fel abból a sírból, a melyről azt hittük, hogy a kultura és a humanismus örök időkre elhantolta.

A khaosból hol találjuk meg a kifelé vezető utat? Miféle joggal csatlakozhatunk a jogi idealismus hívői mellé és miféle joggal támadhatnók meg a jogi idealismust?

Objectiv tudományos gondolkodásunk közben nem szabad

csupán egyéni hajlamunkat követni; nem szabad, hogy az ész a szív után induljon.

Kínos dilemmánkból kisegít bennünket egy még kinosabb kérdés, a mely kérdésre csak úgy tudunk tudományos feleletet adni, ha állítjuk, hogy semmit sem tudunk és semmit sem tudhatunk; ha a borzasztó „ignorabimus“-hoz fordulunk. Az objectiv létnek a kérdését értem. Ép úgy mikép nem állíthatjuk tudományos bizonyossággal, hogy a rajtam kívül levőnek gondolt és tölem független mindenség létezik, ép oly kevésbé tudunk felelni erre a jogtudomány legnagyobb kérdésére: hogy az isteni, ideális, a természeti, észjog, egyszóval a jog an sich létezik-e vagy sem? (az említett kifejezések ugyanis mind egy dolgot, egy értelmet fejeznek ki: a jog an sich-nek különböző, a gondolkozás történetében felmerült elnevezései ezek).

A Kant titokteljes Ding an sich-je nemcsak határfogalom, hanem egyszersmind egy nagyon problematikus fogalom. Vajjon megfelel-e a Ding an sich-nek valamely objectum, ép oly kétséges, mint az, hogy vajjon megfelel-e a jognak an sich valamely objectum.

Hiába hívjuk segítségül a gondolkozásnak legnagyobb alakjait, állíthatjuk a legnagyobb bizonyossággal, hogy a sublim tudás soha semmi körülmények között sem fog felülemelkedhetni a tudás korlátain. De hiszen ez lehetetlen is. A tapasztalatnak a Kant-féle definitiója megdönthetetlen. A dolog nem úgy áll, hogy a mi megismerő tehetségünk egyszerűen, mint valamely siktükör hiven visszatükrözi az objectiv létet, hanem a világ dolgait elferdítve tükrözi vissza a mi megismerő tehetségünk, hasonlólag a domború és homorú tükörhöz.<sup>1</sup> Azaz: a tapasztalat lehetőségének feltételei mi bennünk, a megismerő alanyban vannak, vagyis a mi megismerő tehetségünk constitutív tényezője

<sup>1</sup> Baconnak az emberi elmébe vetett átható pillantása diktálhatta neki a meg nem értett s talán alig sejtett nagy igazságot: „Hibás ugyanis az az állítás, hogy az emberek érzéke szolgál a dolgok mértékéül, sőt ellenkezőleg mind az érzékek mind az értelem összes benyomásai az ember s nem a mindenség szempontjából alakulnak. Az emberi értelem hasonlít az egyenetlen tükörhöz, a tárgyak sugarai felfogásában saját természetét összekeveri a tárgyak természetével, ezt elferdíti és megrontja“ (Bacon: *Novum Organum*, XLI. aphorisma, Balogh Armin fordítása).

a tapasztalatnak. Minden a mi nekünk megjelenik olyanná lesz, mint a milyenné azt mi formáljuk megismerő tehetségünk tiszta formái és az úgynevezett kategóriák szerint. Nem lehetetlen, hogy Kant is tévedett a részletekben; — lehetséges, sőt valószínű, hogy kategóriái nem állják ki a kritikát, de a tér és idő subjectivitásához szó sem fér. Bizonyos tehát, hogy a kanti kriticismus egy igen nagy területet hódított meg az igazság birodalmából. Kantban megszületett valóban a gondolkodás Copernicusa. Elvitázhatatlan, hogy a tapasztalat fogalma, úgy mint azt a kritikai philosophia concipialta, kifogástalan.

Mi tehát csupán a tapasztalat világára vagyunk utalva — minden téren — és így a jog terén is. A Ding an sich világába mi be nem hatolhatunk, legalább addig nem, míg megismerő tehetségünk ilyen, a milyen. Az a kérdés pedig, hogy létezik-e jog magában véve vagy sem, teljesen összeesik az objectiv lét kérdésével. Ismételjük: *valamint az objectiv lét kérdésére nem tudunk semmiféle feleletet adni, úgy az objectiv jog létének kérdésére sem tudunk felelni.* Csak azt felelhetjük, hogy erre a kérdésre nem felelhetünk.

A Ding an sich világába be nem juthatunk, de be sem pillanthatunk. De még mindig előttünk marad a positiv tényeknek végtelen kiterjedésű és végtelen színes és e jelenségek végtelenét magában foglaló világa. Itten ebben a világban megtalálhatjuk a jogot is és ennek nyilvánulásait, mint positiv tényeket. A Comte Ágoston rendszere tehát mintegy kiegészítője a Kant phaenomenalismusának, a midőn a jogot és annak nyilvánulásait a természettudományok módjára kezeli, vagy inkább akarja kezelni, arra törekedvén, hogy a jelenségekben és a jelenségek által megnyilatkozó törvényszerűséget megismerje s ha lehetséges, matematikailag formulázza. A sociologia a tudományok hierarchiájában hozzá méltó testvérei mellett méltán helyet foghat.

Eredményül ennél fogva a következőket jegyezzük fel: hogy van-e objective, azaz an sich, tőlünk függetlenül jog vagy sem, erre vonatkozólag felelni nem tudunk, mert ezt nem tudhatjuk, mert az objectiv lét tudományosan egyáltalában nem bizonyítható. Hinni hiszszük az objectiv létet s így hihetjük az objectiv jog létét is. Ne feledjük azonban, hogy a hit nem tudás. Hogy a tapasztalaton belül igenis van jog, az nagyon természetes. Ezt soha senki sem tagadta, soha senki sem tagadhatta.

Van-e valami fontossága jelen fejtegetésemnek a jog-philosophia történelmének szempontjából? Talán első, felületes pillantásra azt mondhatná valaki, hogy nincs. Ép ezért pár szóval kidomborítom e fejtegetés jelentőségét. Nem esküszünk ugyan sem ennek, sem annak a mesternek a szavára; — fentartom állításomat: jogbölcselkedésnek tartom az összes philosophálást a jog felől, még akkor is, hogyha az metaphysikai speculatio. Elismerjük Comtenak az érdemeit, de azért nem tagadjuk meg Hegeltől sem azt, a mi őt joggal megilleti.

Fixiroznom kellett azt a végpontot, a hova mindeddig érkezett a gondolkozás. Ebből a nézőpontból, mintegy a fejlődés csúcspontjából, nézem én a jogphilosophia történetét és constatálom a haladást illetve a hanyatlást.

A kanti phaenomenalismust összeegyeztetve a Comte Ágoston positivismusával és mégis megtartva benne a Fichte-féle és a többi subjectivista rendszereknek ércznél szilárdabb alapelemeit, bizonyára ez a jogi gondolkozásnak a tények és a modern, a legmodernebb gondolatok által igazolt álláspontja. Az individualistikus törekvések és csak az individuumnak az érvényesülése, ezek a modern jelszavak a tudományban és ezek a törekvések valósulnak meg az életben, az emberiség életében és pedig főképp a társadalomban. Az eredmény, hogy állam és társadalom között félösen kiélesedett az ellentét. — — A jelenlegi társadalom milliók tomboló egoismusának a terrénja. És a nagy harcban, a mely egyidejű az emberiség történetével s a mely még mindig tart a társadalom és az állam között, a döntő csata még nem vívatott meg. Az ókorban az állami mindenhatóság és a hellén-római nagyszerű állami pantheismus el tudta fojtani az egyesek törekvéseit. De korunk a társadalmi kérdéseknek a kora. És a nemzet-állam még mindig nem birkózott meg a társasági állammal. A nemzetsouverainitást mind a tudomány terén, mind a gyakorlati életben folyton veszélyezteteti a népsouverainitás. Ez az örökharc az emberiség életében. Örök ez a harc, mint a milyen örök az ellentét az egység és sokság logikai kategóriái között.

## A jogbölcselkedés a főbb philosophiai rendszerekben.

Trendelenburg szemére vetette a philosophusoknak, hogy ők különczködnék, kivételt képeznek a többi tudományos czéhek között; ugyanis minden egyes philosophus, minden rendszerecskének a készítője, első sorban és mindenek előtt lerombolja az összes előtte keletkezett rendszereket s azután részint a régi rendszerek építőköveiből, részint új építőanyagból felépít magának egy újdonsat-új rendszert, — vagy ha a romboló munkát nem is végzi el mindenik philosophus, azt mindenik megteszi, hogy ignorálja a többi rendszereket és maga új rendszert létesít, a helyett, hogy a meglevő rendszert, ott a hol elődje elhagyta, folytatná. Trendelenburgnak szemrehányása igazságtalan. A philosophiának életkérdése a rendszer kérdése. Philosophálni csak rendszerben lehet. Gondolkozni lehet rhapsodikusan, eklektikusan is, de philosophálni csak rendszerben lehet. A philosophiai gondolkodásnak egyszer az a sorsa, hogy csak rendszerben és rendszerek által haladhat. Miért? Azért, mert a philosophia abstract fogalmak alakjában akarja azt adni, a mi a létben concrét valóságban van meg. A philosophia ideálja: a való világnak hű tükörképe abstract fogalmak alakjában.

A jogphilosophiának rövid történelmi vázlatában is figyelemre kell méltatnunk az egyes rendszereket. Annál inkább, mivel a jogphilosophálás a legtöbb rendszernek csak egyik alkatrészét képezi, úgy hogy majd minden philosophiai rendszerben a jogphilosophia úgy viszonylik az egyetemes philosophiához, mint a rész az egészhez. Mindazonáltal, szemünk előtt tartva a fejlődési irányt, a mely a jogi öntudatban feltétlenül feltalálható, lehetőleg emancipálni fogjuk magunkat a rendszereknek a jogphilosophiát s a fejlődést nem érdeklő fejtegetésétől s így reméljük, el tudjuk kerülni azt a nehézséget, a mi a rendszerekben kifejlődött gondolatok előadásával szokott járni.

### Az ókor.

Arról a korról akarunk most szólni, a jogphilosophálásnak a csiráit abban a korban keressük, a mely kor mindnyájunknak egybehangzó véleménye szerint az emberiség gyermekkorát

képezi. Nagyon természetes tehát, hogy ebben a korban alapjában véve gyermekes felfogással találkozunk.

Az ókor többé-kevésbé heterogen elemből áll; az egyik a ködös mondavilágba elvesző ősrégi kor, a Kelet története, a másik elemet a klasszikus hellén-római világ élete képezi. Ez utóbbról állítjuk szélben, hogy alapját képezi a mi nyugoti, modern civilizációnknak, míg a Kelettől minden érdemet megszeretnénk tagadni. Még Jeruzsálemnek a befolyását is kétségbe szeretnénk vonni.

A Kelettel mi sem foglalkozhatunk bővebben, főképp azért nem, mivel Keleten tulajdonképpen sem jog, sem jogtudomány, sem tulajdonképeni philosophia nincs. De elfoglaltaknak nem szabad lennünk a Kelettel szemben. Nagy problémákat vetett fel a Kelet is: az egyetemes substantiának a kérdését Keleten ismerik fel; — feleletet is adtak a kérdésre — a phantasia segítségével. De hiszen ez a kérdés a Nyugaton sem járt másképp; a görög szellem kimerült, a nélkül, hogy kielégítő feleletet tudott volna adni az egyetemes substantia kérdésére. Keleten mérlegelik először az életnek az értékét; — a keleti világ ismeri a pessimizmust és elfordul az optimizmustól, mert ismeri a sanszárónak hiábavalóságát. Európa elbámul az Upanisádok és a Vedantá egyszerű pantheizmusán, a Kong-fu-ce vallási, politikai és erkölcsi tanain, mélységes igazságain és bölcsességén; — a Buddha tanának megismerése pedig Európában megzavarta az újkori philosophiának optimizmusát (Schopenhauer pesszimistikus philosophiájára gondolok, a mely tanra a Buddhizmus határozottan döntő befolyással volt). — És azért mégis bizonyos az, hogy tulajdonképeni philosophálás nincs Keleten. A jog pedig teljesen összeolvad a vallással, a jogtudomány a theológiával. Általában minden a theológiába olvad. De hiszen ez teljesen így van az egész ókorban, az úgynevezett klasszikus világban sincs ez másképp. Ez az a kor, a mit a Vico terminológiájával „isteni” kornak nevezhetünk; — a Comte Ágoston elnevezése is igen találó. Ez theologiai kor. — — Igen, a görögöknél is így áll a dolog, a jog teljesen beleolvad a politikába, a politika pedig át meg át van szöve ethikával — és az ethika képezi a theológiát. Nem Görögország legrégebbi koráról beszélek, mert akkor még az ethika nem kerekedett felül a theológián. A míg sok isten volt Görögországban s a míg ezek az istenek tényleg



uralkodtak, addig polytheismus volt a theologia a görögöknél. De Platon korában bizony az a sok szép görög isten mind lejárt a magát. Az isten a jó, a legfőbb idea. A jó megelőzi magát a létet is. Vagyis: nem azért valósul meg a jó, vagy: kell megvalósulnia a jónak, mert valami létezik, hanem azért létezik valami, mert azt a jó megteremtette.<sup>1</sup> — Íme a görögöknek ethikai világfelfogása.

A nagy mindenség a kosmos. Az államnak a feladata, hogy kicsinyben utánozza a kosmost. A politika főcélja az embereknek. Persze a politikának, az állami létnek a célját is előírja az ethika. Az államnak célja a legfőbb erénynek, az igazságnak (igazságosságnak), *δικαιοσύνη*-nek a megvalósítása. Így tanítja ezt Platon és így tanítja ezt Aristoteles. Az igazság fogalmát a két nagy görög egymástól eltérőleg határozza meg, de ez lényegtelen. Lényeges az egész dologban csak az, hogy mind Platon, mind Aristoteles az állam célját az ethikai fogalom, a legfőbb erény megvalósításában látják.

A görögöknek a jelentősége a jog terén elenyésző csekély. A philosophia terén azonban örök érdemük van. — Nem kell túl sem becsülnünk érdemüket, ne feledjük a Bacon mondását: mi vagyunk a régiek és nem az úgynevezett régiek, a görögök gyerekei a régiség tekintetében — hozzánk képest. — Elvitázhatalan nagy érdemük az — eltekintve az unos-untalan elmondott egyéb talán nagyobb és fontosabb érdemtől — hogy a philosophiai fejlődésnek bemutatják világtörténelmi típusát. Úgy, a mint a görög philosophia fejlődik, úgy fejlődik a philosophia általában; ez a fejlődés periodikusan vissza-visszatér. A görög philosophia kiindul az objectumból, a külvilágból. Foglalkozik, gyermekek módjára, az őt környező és tőle különböző külvilággal, az objectummal, rendre keletkeznek és tűnedeznek le az objectív rendszerek: ion physikusok, phythagoraeusok, Parmenides, Herakleitos, Empedokles, Demokritos, Anaxagoras a szemünk előtt születnek és halnak el, — míg a görög szellem kimerül az objectív gondolkodásban. Ekkor teljesítik a sophisták az ő

<sup>1</sup> Καὶ τοῖς γινωσκομένοις τοῖνον μὴ μόνον τὸ γινώσκεισθαι φάναι ὑπο τοῦ ἀγαθοῦ παρῆναι, ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι τε καὶ τὴν οὐσίαν ὅπ', ἐκεῖνον. ἀλλ' ἔτι ἐπέκεινα τῆς οὐσίας πρεσβεία καὶ δυνάμει υπερέχοντος (Rep VIb) l. még: Timaeus 29.)

igazán nagy világtörténelmi missiójukat: megfordítják az emberi gondolkozást; a gondolkozásnak az irányát a subjectumra terelik. A szem, a mely az objectiv rendszerekben mindent látott csak magamagát nem, most nem figyel a világ dolgaira, magamagát szemléli. A subjectiv elemet a sophisták viszik be az emberi gondolkozásba. Persze: a sophisták a subjectivismusnak utolsó consequentiáit is megvonták; — ép ezért oly odiosus a sophista elnevezés. A Protagoras πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος mondása megsemmisíti a moralt, megsemmisíti a vallást és jogot — és megsemmisíti, mondhatjuk, magát az objectiv létet is és trónra emeli a nihilt. Ez a fejlődés, mondom, typusa a gondolkozás fejlődésének. Ezt a fejlődést látjuk később még egyszer ismétlődni a görög philosophiában: a nagy, fenséges rendszerek letüntetésével, a sok gyenge kísérletben a görög szellem kimerült és eljutott Pyrrhonig, az újabb akadémiához és Aenesidemoszhoz, a hol a nihil más formában, t. i. a skepsis formájában újból feltűnik. Ezt a processust látjuk az egyetemes philosophia történetében Descartestől Kantig, illetve Fichteig és ez a fejlődés mutatkozik a jogtudományban Szent Tamástól kezdődőleg egész Stirner Miksaig. — A görögökkel végezhetünk. Ha csak nem akarjuk külön tárgyalni a jognak Aristoteles-féle megkülönböztetését, igazán nincs miért időzzünk a görögöknél.<sup>1</sup> Hiszen itt még a jog össze van nőve a socialis lét többi faktoraival: az erkölccsel, a vallással, a szokással stb.

A mi a többi görög philosophusnak részletes tanait illeti, ezeknek a tárgyalására most nem vállalkozhatunk, mivel mindez a cél által körülhatárolt fejtegetéseink körén kívül esik. A politika tárgykörébe tartozó platoni idealis állam ismertetéséről és az Aristoteles-féle, nagyban és egészben még ma is érvényben levő, államtan kritikai méltatásáról is le kell mondanunk a már említett okból.

<sup>1</sup> Szükségesnek tartom, ha csak futólag is, megemlíteni az Aristoteles igazság-definiójában megsejtett megkülönböztetését az erkölcsnek és a jognak. Igazság a készség önként cselekedni azt, a mi jogos. A két elem a definitióban: a belső, alanyi, az akaratra vonatkozó, a mit feltétlenül az etikához kell számítanunk a *készség*, ezt nevezi Aristoteles ἐπὶ νόμῳ δικαίον-nak. — ezzel szemben áll a mai iskolás elnevezés szerint az objectiv jog (lásd jelen fejtegetésem kezdetén), *mindaz a mi jogos*, a mit a jogszabályok jogosnak mondanak ki, a mit Aristoteles πολιτικὸν δίκαιον-nak nevez.

Az ókorban még csupán a rómaiakat említjük meg. Sokat a rómaiaknak sem köszönhetünk a jogphilosophia terén. Hiszen tudjuk, hogy az egyetemes gondolkozás körül is csupán az az érdemük, hogy sok ideig reservoirjai voltak a görög szellem termelte gondolatoknak.

De igenis nagy jelentőségük van a rómaiaknak a jogtudomány terén. A magánjognak függetlenítése a közjogtól, a hires Ulpianus-féle tétel: *jus publicum est, quod ad statum rei publicae Romanae spectat; jus privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet*; — a magántulajdonnak rideg jogi constructiója, a mely elvitázhatatlanul nagyban hozzájárult az európai cultura felépítéséhez, a jogi gondolkozásnak elementáris, genialis megnyilatkozásáról tanuskodik, a melynek párját hiába keressük a világtörténelemben és az emberi gondolkozás történetében. Joguk van a rómaiaknak és ez a jog észszerű, hiszen a civilis ratio mellett mindenütt ott találjuk a naturalis ratiót, de azért jogphilosophia nincs a rómaiaknál. A rómaiak egyáltalában nem foglalkoztak philosophiával: nem volt philosophus nép. A rómaiak világtörténelmi missiója az emberiség fejlődésének nem ideális faktora, hanem a cselekvésnek a tere. Hegellel szölvá: a rómaiaknak világtörténelmi missiója a jog megteremtése volt. — A római jog nem a speculationnak a szüleménye, hanem a lüktető-eleven élet productuma.

A stoikus philosophiának s később az Epikuros tanainak elterjedése Rómában még mindig nem dönti meg állításunkat.<sup>1</sup> Bizonyos az, hogy az emberi gondolkozást a philosophia terén a rómaiak előbb nem vitték. Kivételt csupán Ciceronak ismert, sejtésszerű definitiója képez, ki lelkesülten hirdeti az örök jogot. „*Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans sempiterna . . . Huic legi nec obrogari fas est, nec derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest, nec vero aut per populum solvi hac lege possumus . . . nec erit alia lex Romae alia Athenis, alia nunc alia posthac sed omnes gentes*

<sup>1</sup> Ismeretes dolog, hogy a rómaiak legfőbb jogtételüket: „*honeste vivere, neminem laedere, suum cuique tribuere*“ — is a stoikusoktól vették át. És igen tekintélyes helyről állítatott, hogy a Sabinianusok és Proculjanusok között a különbség abban állott, hogy a Sabinianusok történelmi irányt, a Proculjanusok a stoa bölcészeti irányát követték.

et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit“ (Cicero: De Republica III. 22.)

A jog felől a görögök azért nem philosophálnak, mivel náluk külön jog még nem létezik, a rómaiak pedig azért nem, mivel ők egyáltalában nem philosophálnak. A gyakorlatban megteremtik a jogot — és ezzel derekasan megtették a maguk kötelességét.

Lezárjuk az aktákat az ókori philosophálás felett. Jog-philosophia tulajdonképen nincs az ókorban. A legtöbb népnél a mi jog és jogi felfogás van, hasonlít a bibliai durva realistikus leíráshoz: isten adja a jogot az embereknek.<sup>1</sup> De ez a jog teljesen össze van keverve az erkölccsel, a politikával, a szokással, a vallással stb. — — És ha felvetjük az ókorban a jog objectiv létének a kérdését, mit kell felelnünk kérdésünkre? Azt, hogy, a mennyiben egyáltalában tudomással bírtak az ókoriak a jogról, azt objectiv létezőnek képzelték, hiszen a gyermek is hiszi és állítja, hogy a mit lát (színek), hall (hangok), érez (hideg, meleg), a miről beszél p. o. betegség, jószág stb. objective létezik. (Mellesleg megjegyzem, hogy a platoní logikai idealismusnak is ebben a naiv hypotásálásban látom én az okát és a magyarázatát.)

De hát mit szóljunk Protagoras mondásához, mi készítette Archelaost nagy kérdésére? Erre a kérdésre Comte-tal felelek: az emberek közül némelyek a theologiai phasisban élnek, a mikor már mások a metaphysikai vagy pláne a positiv kort élik — és fordítva: nem lehetetlen, hogy valaki az emberi gondolkozás theologiai phasisában is positiv állásponton álljon.

*Dr. Bárány Gerő.*

(Vége köv.)

<sup>1</sup> E tekintetben igazi kivételt még a rómaiak sem képeznek. Lásd erre vonatkozólag Fustel de Coulanges: „La Cité antique“ című művét.

## AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZÖDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZÖDÉSEK) A MAGYAR KÖZJOGBAN.

— Harmadik közlemény. —

De hogy a nemzet és a király, mint külön jogalanyok is szerepelhetnek, annak Mátyás alatt is találjuk látszólagos példáját.

A midőn ugyanis Mátyás Frigyes császárral a szent korona kiadatása iránt szerződött, a szerződés megkötésénél az ő követei nem mint a királynak, hanem mint az országnak követei szerepeltek, vagyis mintha megbízatásukat nem a királytól, hanem a király érdekében az országtól kapták volna.<sup>1</sup>

Ennek okai: mert a király még nincsen megkoronázva, továbbá mert ezen szerződés a magyar trón betöltésének kérdése körül forog, ez iránt pedig választókirályságban csak maga az ország van hivatva határozni

<sup>1</sup> Ezt tanúsítják a békeokmány következő szavai: Cum alias occasione differentiarum et controversiarum inter serenissimum Principem et dominum Fredericum Romanorum Imperatorem semper Augustum etc. ex una, et Inclitum Regnum Hungarie Prelatosque, Barones, Nobiles, Proceres Incolas et Inhabitatores eiusdem Regni partibus ex altera subortarum et vertencium ad nonnullos Articulos et Capitula pacis et concordie devenit. Quod nos Serenissimi Principis et domini domini Mathie, pretacti Regni Hungarie etc. Regis domini nostri graciousissimi Prelatorumque, Baronum, Nobilium Procerum Incolarum eiusdem Regni, quorum plena et omnimoda auctoritate facultate et potestate ad infrascripta utimur et fulciti sumus atque nostra ad exhortacionem sanctissimi domini nostri Pape Pii, etc. . . . cum prefato domino nostro Imperatore ad finalem et ultimam conclusionem eorundem Articulorum sponte libere bona et sincera voluntate in hunc qui sequitur modum devenimus“ (Cziráky Disqu. hist. 240—241. l.)

A midőn a korona visszakerült, Mátyás megkoronáztatott és esküt tett az alkotmány biztosítására, melyben ígérte: hogy az országot és hozzá tartozó minden lakosát, minden és minden egyes jó és ősi szabadságaikban, melyekkel ezen ország az ő elődei idejében élt, fentartja és megtartja; hogy Lajos és Zsigmond decretumait II. András decretumával együtt megfogja erősíteni.<sup>1</sup> Ennek az eskü alatt tett ígéretnek a király a koronázás után csakugyan eleget tesz, a mikor I. Ulászlóhoz hasonlóan újból kiadja és megerősíti Lajosnak 1351. évi decretumát az aranybulla-val együtt, hozzácsatolva a koronázását megelőzőleg alkotott<sup>2</sup> és most törvényerőre emelt új czikkelyeket.

A kik tehát a Friggyessel kötött békében még önálló jogalanyok, t. i. a nemzet és király, most már a szent koronában ismét egygyé olvadnak s a szent korona birtokosa, a király, ad törvényt az országnak. Ha azonban a király a törvényalkotásban akadályozva van, az ezen korbéli felfogás szerint már az országgyűlés egy-maga, király nélkül is képviseli az egész szent koronát, azaz az országgyűlésre, mint a szent korona tagjainak összességére száll vissza annak törvényhozó hatalma, mint a hogy az az 1474. évi budai országgyűlésen történt, a hol — de voluntate et mandato serenissimi principis, D. D. Mathiae Regis — az ország maga állít ki decretumot s nem lehetetlen, hogy az 1485. évi decretum is ilyen alkotás. Sőt az is előfordult, hogy a mikor a decretumot maga a király adta ki, a királyi záradék és pecsét mellé az egyházi és világi főurak azt a maguk záradékával is ellátták, melyben kezességet vállaltak az iránt, hogy a király a decretumban foglaltakat meg is fogja tartani és tartatni, minek hitelül a királyé mellé a saját pecséteiket is ráütik a decretumra. Így volt ez az 1470-ik évben Budán tartott országgyűlésen alkotott decretum kiadásánál, melyben új adóknak az országlakók akarata ellenére való behozatala tilalmaztatik.<sup>3</sup> De mindez nem szerződés sem a király és a nemzet, sem az urak

<sup>1</sup> Arra nézve, hogy Mátyás koronázási esküje azonos az 1464. évi dekrét. 1. czikkével, illetve ezen czikk annak törvénybe iktatása, lásd „Az aranybulla“ című munkám 147. lapját.

<sup>2</sup> „ac insuper quosdam Articulos, quos ipsi Praelati etc. antea et in praesenti congregatione fecissent“ — mondja az 1464. évi decretum bevezetése.

<sup>3</sup> Kovachich: Vestigia Com. 383—391. 1.

és a nemesség közt, hanem csak a kiállítás ünnepélyességének különös formája, mely szerint az ország a királytól különválva jelenik meg.

Mátyás erélyes uralma sem volt képes tehát az individualistikus felfogást teljesen kiirtani s az ő halála után az ismét erősen érvényesül II. Ulászlónak királylyá választásánál.

Maga a választás egyéni érdekek kielégítése árán megy végbe, de a mint végbement, ismét a nemzet, mint egész, áll a királylyal szemben. De mivel idegen dynastia jut ismét a magyar trónra, ismét alkotmányrevisióval találkozunk, mely a főpapoknak és országnagyoknak biztosít nagyobb törvényes befolyást a köznemesség rovására.

II. Ulászlótól a főurak az ország nevében előzetes ígéretet követelnek a választásnál elébe szabott föltételek beváltására, miről Ulászlónak a Corpus Jurisba is fölvett és 1490. évi június végén Farkashidán kiadott oklevele tanuskodik.<sup>1</sup>

Ezen oklevélből világos, hogy Ulászló azon feltétellel választatott királylyá, hogy az ebben foglalt artikulusok megtartására magát kötelezze. Itt tehát nemzet és egyén, mint külön jogalany, szerződnek egymással, mint I. Ulászló esetében *s azon okmányt, a melyet a király által elébe terjesztett és czikkelyekben foglalt föltételek elfogadásáról kiállt, választási alkulevélnék* bátran nevezhetjük.

A koronázás 1490. évi szeptember 18-án megtörtént, de koronázási törvények úgy, mint III. András, I. Ulászló és Mátyás koronázásakor, ki nem adattak. De nem azért, mintha a választási alkulevéllal beérték volna, hanem mert a Miksa által Ulászló ellen indított háború azt megakadályozta.

Hogy a még meg nem koronázott király által kiadott választási alkulevelet az ország törvénynek a koronázás után sem tekintette, azt mutatja az, hogy annak pontjai az 1492. évi decretumban majdnem szó szerint fölvétettek és ott ismételtettek, a mi felesleges lett volna, ha az 1490. évi alkulevél nemcsak Ulászló személyét, hanem az országlakókat is kötelezte volna.

<sup>1</sup> „minket választottak királyukká az itt megírt conditiók, pactumok és artikulusok szerint; azután némely főpapokat és bárókat elibünk küldvén, bevezettek minket Magyarországba, megkoronáztatás végett. Ezen artikulusok közül első ez: stb.“ — mondja az oklevél.

Hogy a koronázás előtt a nemzet és a választott király még külön jogalanyoknak és hatalmi factoroknak tekintik egymást, mutatja az is, hogy a koronázási országgyűlésre az urak is, a király is bocsátanak ki meghívó leveleket.<sup>1</sup>

De a koronázás után is fordulnak elő esetek, a hol a két alkotmányjogi főtényező, t. i. a király és az ország, nemcsak mint a szent korona két tényezője, hanem mint külön jogalanyok szerepelnek és a nemzet közjogias felfogása csak abban érvényesül, hogy a nemzet, mint közjogi egész, mint ország, nem pedig mint egyes egyének tömege vagy rendeknek szövetsége szerepel.

A Miksa, illetőleg a Frigyes és II. Ulászló közt kötött békeszerződésben<sup>2</sup> a szerződéskötésnél működő követek a királytól és az országtól is nyernek fölhatalmazást, illetőleg megbízatást.<sup>3</sup>

Miért szerepelnek a király követei, mint az országtól is felhatalmazott követek, mikor a koronázás már megtörtént és így az ország és királya a szent koronában már egygyé lett? Erre a magyarázatot a békeszerződés tárgya adja meg, mely Miksának és utódainak a magyar trónra vonatkozó igénye körül forog. A király és új dynastia megválasztásának kérdésében a tényleg uralkodó király és az ország külön jogalanyoknak volt tekintendő s a jövőendő királyok megválasztásában a nemzet egyedül önmagát, a tényleg uralkodó koronás király nélkül tekintette határozatra jogosultnak, ebben a kérdésben az ország maga volt a szent korona, mintha interregnum volna. És így Ulászló és az ő követei csakis akkor képviselhették az országot Frigyes-sel, illetőleg Miksával szemben, ha arra az országtól is meghatalmazást nyertek.

Itt tehát ismétlődni látjuk annak a közjogi elvnek az alkalmazását, a mely már Mátyásnak 1463. évi szerződésénél is

<sup>1</sup> Ladányi: Magy. alkotmány tört. I. 393. l.

<sup>2</sup> Szövegét közli: Cziráky: Disqu. hist. de modo cons. 250—286. l. és Firnhaber Beiträge zur Gesch. Ung. 93—116. l. Eredetije a bécsi udv. levéltárban.

<sup>3</sup> Az ide vonatkozó rész (Cziráky i. m. 251. l.) így szól: et tandem inter nos suscitatarum infranominatos Oratores et Nuncios nostros speciales, cum plena et omnimoda nostra et eiusdem Regni nostri Hungariae facultate, ad conveniendum et tractandum similiter cum infrascriptis Oratoribus et Nunciis specialibus prefatorum Imperialis et Regie Romanorum Majestatis etc.\*



előfordult és a mely elv az Ulászló, illetőleg az ország és Miksa között 1506. évi július 19-én kötött békéről szóló okmányban,<sup>1</sup> valamint az ország által ezen béke megkötésére kiküldött követeknek adott meghatalmazásban<sup>2</sup> is nyilvánul, hogy t. i. az ország királyválasztási joga folytán a *trónbetöltés iránt érvényesen csak az ország rendelkezhetik* és így az e körül forgó kérdésekben a király is csak az ország megegyezésével vagy felhatalmazása alapján járhat el érvényesen és pedig nem azért, mintha ez a kérdés a király és az ország egyező akaratával alkotandó törvény által volna szabályozandó; hanem azért, mert ebben a kérdésben az ország a királytól külön jogalany, vagy az állam személyiségéről felállított modern tanoknak megfelelő nyelven szólva: mivel a trónbetöltés kérdésében az állam souverain szerve nem a király és az ország együtt, hanem az országgyűlés maga, a competentia ebben a kérdésben csakis az országgyűlést illeti.

Míthogy pedig az országgyűlés a király követének az 1891. évben kötött béke megkötésére fölhatalmazást nem adott, a békében kikötetik: hogy Frigyes utódai javára az ország koronája iránt létrejött megállapodások biztosítására Ulászló országgyűlést fog összehívni, melyen a Frigyes és Miksa követei megjelennek és „a főpapok, bárók, városok és más karai az országnak itt megjelenven, ezen megegyezést ünnepélyesen elfogják fogadni“.<sup>3</sup>

Ez a követelmény tehát nem a magánjogias felfogásnak, hanem a nemzet szabad királyválasztási jogának a következménye.

De a mi magát a szerződés tartalmát illeti, ebben már erősen kifejezésre jut a németek pusztán individualistikus felfogása, illetve annak befolyása, mely a választott királyt nem a nemzet, hanem egyesek által választottnak tekinti s épen azért egyesekben keres jogi biztosítékot.

Azt kívánja ugyanis ez a békeszerződés, hogy arra az

<sup>1</sup> Cziráky: Hist. disqu. de modo cons. 287—292. I. I.

<sup>2</sup> „Prelati, Barones ac Mobiles et Proceres totius Hujus Regni Hungarie etc. totum Regni Hungarie corpus representantes etc. . . . nos quoque plenum mandatum nostrum, plenamaque et omnimodam facultatem et auctoritatem nostram in eo dandum duximus et concedendam, ut ipsi nomine et in persona nostra ac totius Huius Regni Hungarie . . . convenire et . . . loqui tractare disponere et concludere . . . possint“ (Cziráky i. m. 292—294. I.)

<sup>3</sup> Cziráky i. m. 263. I.

esetre, ha Ulászló futódok hátrahagyása nélkül halna meg, minden egyes magát és örököseit nyílt levélben kötelezze, hogy Miksa Római királyt vagy ha már ő nem élne, valakit az ő fiai vagy fiavádékai közül fog az ország kétségtelen királyává választani és elfogadni, az ország birtokába bevezetni és neki engedelmeskedni és erre az országgyűlésen a római király követének jelenlétében mindnyájan meg fognak esküdni.

Továbbá, hogy a kik netalán ezen országgyűlésen meg nem jelennének, ezeket a király vagy más országgyűlésre hívja egybe, a melyen a római király követi szintén megjelennek s itt az egyezés ismét kihirdetessék és elfogadtassék s a kik az előbbi országgyűlésen arra az esküt le nem tették, most letegyék és erősítsék meg az előzőn kiadott okleveleket.<sup>1</sup>

Már magában ez is eléggé mutatja, hogy ezen békeokmányt

<sup>1</sup> „ac omnes et singuli — mondja a békeokmány — se-se pro heredibus et successoribus suis litteris patentibus inscribent in hanc sententiam, si Dominum Wladislaum Regem liberis masculis ex lumbis suis legetime procreatis non relictis, aut eisdem relictis et sine heredibus descendentibus mortuis decedere contingat, Quod in tali casu ipsum Maximilianum Romanorum Regem aut eo non existente aliquem ex filiis suis, aut his non existentibus eorum heredibus masculis, per lineam rectam ex lumbis eorum descendentibus, quem eligendum duxerint, pro suo legitimo et indubitato Rege acceptabunt, ad possessionem Regni absque omni difficultate venire permittent, in possessionem Regni inducent et illi uti Regi et Domino suo debita obsequia prestabunt, hancque sententiam publice et solenniter in eadem Congregatione Romanorum Regi, in prefatorum Regis Romanorum Oratorum presentia iurabunt.“

„Item, quoniam multi fortassis, quorum interest aut interesse debeat, in hac Congregatione non comparebunt, et ipsius nogotii magnitudo expsolat, ut hoc presens concordia omnium auribus immittatur, Conclusum est, ut hac et aliarum Regni necessitatum gracia dominus Rex Wladislaus alteram Dietam Generalem ad festa Pentecostes proxime ventura, vel circa in aliquo insigni loco seu Civitate Regni indicat, ubi similiter Oratorum Romanorum Regis adesse debebunt. In qua convocatis omnibus Incolis totius Regni et dominiorum illi pertinentium hunc tractatum et unionem universaliter publicari et ab universo Populo Romanorum Regem aut suos heredes casu quo ipse Dominus Wladislaus Rex sine legitima prole masculina superstide mortem obiret, in futurum Hungarie Regem acceptari faciat. Et si qui illic comparentes in priori Congregatione visi non fuerunt, Illic prenomatum iuramentum publice modo quo supra dictum est, prestare et litteras confitentes itidem, quod generales illa littere in prima congregatione recognoverunt, roborare debebunt.“ (Cziráky: i. m.)

a német követek diktálták, mivel itt az országnak az országgyűlésen gyakorlandó királyválasztási joga úgy van felfogva, mintha az e tárgyban országgyűlésileg kifejezésre jutó nemzeti akarat csak az országgyűlésen megjelenőket, nem pedig az onnan távol maradtakat is kötelezné. Ezen felfogásnak nálunk is később történt meghonosodása eredményezte az ország szomorú kettészakadását, pedig az 1439. évi decretum még kifejezi azt az elvet, hogy az országgyűlésen jelenlevők a nemzet egyetemét, tehát a távollevőket is teljes hatalommal képviselik.

De a német individualistikus felfogás legélesebben a békeokmány azon pontjában nyilvánul, mely szerint határozottatott: hogy a római király örökösének megválasztását biztosító okmányok megerősítése és esküvel való biztosítása személyről személyre, mindaddig átszáll, a míg a római királyra, vagy ivadékára a trónra következő esete be nem következik. Úgy, hogy valahányszor valaki valamely főpapi javadalomra újonnan kinevezetné, ez az ő hivatalának elfoglalása alkalmával ezen békeszerződés elfogadását oklevelével és esküjével elfogadni és magát annak megtartására kötelezni tartozik s ha ezt nem teszi, javadalmát el ne foglalhassa s hasonló módon az ország nádora, az erdélyi vajda, a horvát bán, a temesi gróf, a jacezai, zeberniki, nándorfehérvári bánok, a budai várnagyok, a pozsonyi gróf és más nagyobb tisztségviselők és az országos várak várnagyai, valahányszor hivatalukat újonnan foglalják el, ugyanazt tenni kötelesek. A koronaörök pedig, hivatalba lépésük alkalmával megfognak esküdni, a római királynak, hogy a koronát senki másnak kezéhez nem adják, csakis a római király- vagy az ő ivadékának koronázására fogják megőrizni, hasonlóképen Visegrád várával együtt neki vagy örökösének fogják átadni.<sup>1</sup>

Ez oly felfogás, mely a magyar alkotmánytörténetben azelőtt ismeretlen volt. E szerint nem az ország választotta volna a királyt, hanem az országot lakó egyes egyének s a római király itt minden eggyessel, a kinek csak számottevő befolyása van, megválasztatása érdekében esküvel erősített és okmányba foglalt szerződést akart kötni. Ez által az országnak legfontosabb közjoga, a királyválasztási jog a legegényibb természetű magánjoggá vált volna, azaz a szent korona, mint ilyen, meg-

<sup>1</sup> Cziráky i. m. 266—267.

semmisülve a teljes individualizmus magánjogi viszonyaiban olvadt volna föl.

S noha ezen szerződést 1491. évi november 29-én nyolcz főpap és hét úr ratificálta is,<sup>1</sup> az ország azt, mint az országra sérelmeset, ingerültséggel fogadta. A tömeg azt kiabálta, hogy ezzel nem a békének, de a szolgaságnak conditiói volnának elfogadva és lázadástól is lehetett tartani. A béke követei egy napon fegyveres csapattal körülvéve menekülhettek csak a királyi udvarba és sokan a nemesek közül a fölkelésről tanácskoztak. Éjjelenként a tereken és a templomok bejáratain a nép táblákat akasztott ki, melyen kijelentették, hogy inkább meghalnak, semhogy ily csúfos békét jóváhagyjanak. Mignem a király a nádor és Bátori által megnyugtatta a kedélyeket, mindnyájukat magához rendelte és őket a béke elfogadására rábírta.<sup>2</sup>

Tehát nem az országgyűlés mint ilyen, hanem az egyes urak és főpapok külön-külön fogadták el és erősítették meg a pozsonyi békét s ismerték el Miksának és utódainak örökösödési jogát a magyar trónra illetőleg tettek kötelező ígéretet arra, hogy Miksát vagy utódai közül valakit fognak királyokul választani. Erre vall az, hogy az 1492. évi decretumban a bevezetésben a béke csak említve van, de a helyett 1492. évi márczius 7-ről keltezve több oklevél állíttatott ki, a melyek a bécsi udvari levéltárban (Hof und Staats Archiv.) őriztetnek. Ezeknek egyikét 69 főúr (köztük Korvin János, Kinisi Pál és Szobi Mihály) állította ki a magyarországi és erdélyi urak és nemesek nevében, a másikat 62 úr a horvát- és szlavonországi urak és nemesek nevében,<sup>3</sup> a harmadikat 12 főpap állította ki,<sup>4</sup> a többieket pedig egyes zászlós urak, főpapok és városok saját magukra nézve.<sup>5</sup>

<sup>1</sup> Cziráky i. m. 284—267. l. l. és Firnhaber: Beiträge zur Gesch. Ungerns. 121. l.

<sup>2</sup> Bonfinius Rerum Hung. Decades V. liber II. 549. l.

<sup>3</sup> Közli Firnhaber: Beiträge zur Gesch. Ungerns 135—139. l.

<sup>4</sup> U. o. 140. l.

<sup>5</sup> Ezen oklevelek és pedig 10 márcz. 7-ről, 1 márcz. 16-ról, 1. márcz. 17-ről, 3 április havában, 1 május havában, 2 június havában, 3 pedig az 1493. év november havában keltezve, összesen tehát 21, a bécsi udv. levéltárban őriztetnek (Közli Firnhaber i. m. 140—171. l.). Ezek közül 4 főpapok, 6 urak és 9 városok által állíttatott ki. De a magyarországi városok közül csak Buda, Pest és Pozsony állítottak ki okleveleket, a többi erdélyi száz városoké.

De két úr, ú. m. gyarmathi Balassa Ferencz és Csulai György szörényi bánok, noha az 1492. évi decretum záradéka szerint ezen az országgyűlésen jelen voltak is, nem állítottak ki magukról okiratot, tehát úgy látszik, nem erősítették meg a békét.

Az, hogy az urak személyenként kötelezték le magukat ezen fontos ügyben, nem pedig, mint országgyűlés és hogy Horvátország és Szlavonia is Magyarországtól külön lépett fel, nem maradhatott hatás nélkül a magyar közjogi felfogás további fejlődésére s annak megromlását kellett eredményeznie, a melyet már alig sikerülhetett a köznemességnek regenerálni azokon a tömeges országgyűléseken, a melyeknek vezére és főszónoka Werbőczy István vala.

Eltelkintve azonban attól, hogy ez az individualistikus felfogás csak külső behatás következtében mutatkozó mulékony jelenség volt, már a mohácsi vész előtt a király és nemzet egysége a szent koronában lazult s e kettő egymással nem volt már annyira összeforrvá, mint volt az Árpád és Anjou korban, elannyira, hogy bátran mondhatjuk, miszerint *ezen korban a király és a nemzet már állandóan mint külön jogalanyok szerepelnek a külföld előtt is<sup>1</sup> és egymással szemben is<sup>2</sup> és mint ilyenek egymással szerződnek. Az a szoros közjogi kapocs pedig, a mi a koronázás által a nemzet és királya között létesült, már csakis a törvényalkotási jognak és hatalomnak együttes gyakorlásában jutott kifejezésre.*

De minél inkább különváltak egymástól a nemzet és királya s a hűbéri rendi felfogás következtében minél inkább bomlott elemeire a magyar állam, annál inkább vált szemlélhetővé a szent koronának a részeket (a melyek már-már magukban is egészet kezdtek alkotni) egy egészszé összekapcsoló, tehát az állami egységet fentartó szerepe és ereje.

<sup>1</sup> Így a Miksa és Ulászló között 1506-ban folyó békealkudozások alkalmával a császár a békekövetek részére külön meghatalmazást kívánt az országtól s az ország tanácsa adott is illet az ország képviselőitében (Ladányi: Magy. alkotm. tört. I. 384. l.)

<sup>2</sup> Így II. Lajosnak 1508-ban történt koronázásakor a még gyermek Lajos helyett apja, a már koronázott király adja ki a koronázási feltételeket tartalmazó oklevelet, tehát a koronás király szerződik a nemzettel utódját illetőleg.

### III. *A magyar államalakulás a mohácsi vész után.*

Azok a pártpolitikai küzdelmek, a melyek a Jagello korban az oligarchia és a köznemesség között oly elkeseredetten folytak és a körül forogtak, vajjon idegen avagy nemzeti dynastia emeltessék-e az ország trónjára; élénken tanuskodnak arról, hogy ezen időben erőteljes nemzeti reactio támadt azon idegen befolyás ellen, mely az idegen származású dynastiák útján érvényesült. De mivel ez a nemzeti reactio az idegen befolyással az alkotmányban már erősen meggyökeredzett hűbéri elemek túlnyomósága miatt megküzdeni képes nem volt, a küzdelmek eredménye a súlyos következményekkel járó belső szakadás és az ország nemzetközi hatalmának bukása vala.

A mohácsi csatavesztés korántsem szüntette meg az oligarchia és a köznemesség között már nagyon is kiélesedett pártpolitikai és socialis ellentéteket, sőt ellenkezőleg azt eredményezte, hogy ezen pártoskodások révén idegen hatalmak nyertek beavatkozást az ország belső ügyeibe és annak a királyság által megszilárdított és fentartott állami egységét és függetlenségét épen a királyok érdekeinek hangoztatásával dúlták föl és jutatták tönkre.

Mind a két trónkövetelő, János is, Ferdinánd is, tudták módját ejteni annak, hogy törvényes formák közt választassanak és koronáztassanak az ország királyaivá, de egyik sem tudta elérni azt, hogy a szent koronának jogilag összetartozó elemeit egy hatalom alatt és érzelemben is egyesítse.

A míg a királyok egyike, János, a köznemességre és a nemzeti eszme híveire támaszkodott a német befolyás ellen, de ezen harczaiban a török segélyéhez volt kénytelen folyamodni, a mi őt a nemzet keresztény érzületével és eddigi multjával hozta ellentétbe; addig a másik király, Ferdinánd, külföldi hatalmára támaszkodva és azon a czímen szerzett magának híveket a jobb érzelmű hazafiak közt is, hogy a török ellen az országot saját erejével is meg fogja védeni. De ennek fejében nemcsak az ő személyét megillető hódolatot követeli meg magának, hanem az idegen befolyásnak elismerését is kívánja a nemzettől.

János a maga királyságának megvédelmezésében és dynastia alapítására irányuló törekvésében nem támaszkodhatott egyébre,

mint a gyűlölt török hatalomra és néhány hatalmas párthívének fegyveres erejére és így a saját hívei közé számlálható oligarchák hatalmát nem volt képes megtörni, a mi a köznemességnek nem csekély részét térítette át Ferdinánd táborába; míg ellenben Ferdinánd, a kinek saját külföldi hatalma nem volt ugyan elég erős a török hatalom megdöntésére, elég erős volt arra, hogy idebent erre a külföldi hatalomra támaszkodjék s épen azáltal biztosította későbbben a köznemességnek személyéhez és családjához való ragaszkodását, épen azért volt képes uralkodásának vége felé uralmának gyökereit a nemzet alsóbb rétegeibe is lebocsátani, mert megtörte annak az oligarchiának a féktelenségét, a mely őt egykor az ország trónjára juttatta.

Azon országrész, a mely János királynak hódolt, az ő halála után sem egyesült Ferdinánd és utódai alatt, hanem János Zsigmond választott királynak 1570-ben bekövetkezett halála után, mint Erdély választófejedelemség, a magyarországi részekkel együtt török patronatus alatt a magyar királyságtól különálló állammá alakult. Ezen új magyar állam, t. i. Erdélyország, alkotmányának alapjait nem újra vetette meg, hanem ezt és állami egységét ama szövetségi szerződésben találta, a melyet még *1437-ben kötött* volt az erdélyi részek magyar nemessége, az erdélyi részek két kiváltságos népelemével, a székelyekkel és szászokkal az akkori parasztlázadás alkalmából s a mely a *három nemzet uniójának* neve alatt ismeretes.

Ezen alkotmány tehát kiváltságos rendeknek, mint külön jogalanyoknak egymással kötött szövetségén sarkallott, mindazonáltal Erdélyben ugyanaz a magyar nemesség volt az államalkotó és államfentartó elem, mely a magyarországi részeket is lakta és a mely a királyi Magyarországon volt az államalkotó nemzet.. Azaz Erdélyben ugyanazon szent koronának a tagjai vitték a vezérlő szerepet az államalkotásban, a mely szent korona tagjainak összessége volt az akkori activ politikai nemzet a királyi Magyarországon. Tehát kettő volt az állam, de egy volt az államalkotó nemzet.

A választó monarchia Erdélyben nemcsak elvben, hanem valóban fennállott. De Magyarországon a szabad királyválasztás elve csak úgy volt fenttartható, hogy az ország mindig azt választotta királyává, a kit a Habsburg-ház tagjai közül a trón az elsőszülöttség rendje szerint is illetett volna, tehát azt, a ki az

osztrák örökös tartományoknak volt örökös uralkodója és Csehország királya. De még így is sokat kellett a nemzetnek küzdenie, hogy a választás elvét I. Ferdinand, Miksa és Rudolf tagadó állásfoglalásával és patrimonialis felfogásával szemben megvédelmezze és II. Mátyás által végre végleg elismertesse.

Minthogy továbbá nem János, hanem az idegen befolyás érvényesítésére törekvő Ferdinánd adott állandó dynastiát az országnak és ezen dynastia a területileg és erejében megfoghatott Magyarországot nem nézte egyébnek, mint újonnan szerzett osztrák tartománynak, a melyet az ausztriai örökös tartományokkal minél szorosabban összefűzni és egyesíteni törekedett; ennek folytán a nemzet és a királyság politikai iránya egymással ellentétessé vált. Ez azután azt eredményezte, hogy a magyar nemesség, azaz az akkori activ politikai nemzet, mely az Árpád korban éppen a királyság által szerveztetett, azután pedig a királysággal együtt vett részt az állam szervezésében és főtartásában, a mohácsi vész utáni korban a királyságnak idegen államalakítási törekvéseivel szemben volt kénytelen az állam magyar jellegének fentartásáért küzdeni, tehát az államfentartás feladatait a királyság hatalma ellen volt kénytelen teljesíteni és e célból önmagát szervezni. Ez pedig a nemzetet és a királyságot ismét távolabb vitte és azt idézte elő, hogy a nemzet magát a királyságtól még inkább külön jogalánynak tekintse, mint a Jagellók korában.

A Habsburg dynastia Magyarországon éppen úgy a rendi szervezetet tekintette államalakítási törekvéseinek főgátjául, mint Csehországban és többi örökös országaiban. És így itt is a rendi kiváltságok ledöntésétől várta azt az eredményt, hogy összes országoit és tartományait egy hatalmas és egységes német birodalomná olvaszsza egybe, mely a német-római birodalomban is föltétlen túlsúlyt biztosítson számára. De mivel a magyar nemesség nemcsak rendi, hanem nemzeti aristokratia is volt, a rendi kiváltságok és szabadságok ellen intézett támadások itt a nemzeti állam ellen intézett támadásoknak tekintettek és a nemességnek rendi alapon való nemzeti szervezkedését még inkább provocálták és a rendi szervezetet még inkább megizmosították, mint a milyenné az a vegyes házbeli királyok korában fejlődött, mert abban erőteljes nemzeti reactiót idéztek föl, a mely önmagát nemcsak a nemességből, hanem a nem nemes magyarságból is



táplálta és a nemesség különböző osztályai között az összetartást, mely ezelőtt hiányzott, megteremtette.

A míg a magyar nemesség külsőleg egységes volt, az Árpád-kor végső éveitől kezdve egészen a XVI. század közepéig a kisebb birtokú, ú. n. köznemesség és az urak, az oligarchák között állandóan, de különösen a Jagelló korban éles pártpolitikai és socialis ellentétek fejlődtek ki. De az örökös főrendiség teljes kifejlődése után, t. i. a XVI. század végétől kezdve, — mivel akkor az oligarchia katonai hatalma a királyság állandó seregeivel szemben már megtörtött — azt látjuk, hogy az örökös főrend és a köznemesség között nem hogy érdekellentétek lettek volna, hanem ellenkezőleg, a köznemességnek vezérei épen az örökös főrend körében voltak találhatók, a nemzet előkelői körül sorakozott akkor, a mikor szabadságának és az ország magyar jellegének megvédésére fegyverhez nyult.

Az egykor egységes magyar nemességnek országos rendekre tagozódása tehát a nemzet egységét nem gyöngítette, hanem ellenkezőleg, határozottabb szervezetet adván annak, azt még inkább erősítette s az országgyűléseknek képviseletivé alakulása és ezzel kapcsolatban a vármegyei szervezetnek erőteljes kifejlődése a köznemességnek politikai súlyát is tetemesen növelte s a királyság törekvéseivel szemben a köznemesség és a főrend szabadsági érdekeit közössé tevén, a magyar nemzeti érzületet jelentékenyen kifejlesztette.

A rendek szerinti szervezet az 1608. évi k. u. 1. t.-cikkben már positiv alakban nyer kifejezést, a midőn a négy országos rendnek a rendek és a főrendek táblája között való megoszlását törvény határozza meg.

A közrendnek a főrendtől való ezen formális különválása azt mutatja, hogy a szent korona elméletének kora már régen lejárt és hogy a nemzet a maga egységét már nem a koronában, hanem a rendi szervezkedésben, tehát új alapokon keresi. Ez a fejlődés azonban korántsem akkor indult meg, a mikor az előbb önmagát „*totum corpus Regni*“-nek nevező országgyűlés „*Status et Ordines*“-nek kezdi magát nevezni, hanem már jóval előbb, t. i. mindjárt a mohácsi vész után. És az 1608. k. u. 1. t.-cz. maga is azt mutatja, hogy a négy országos rend nem a nemzeti bomlásnak culminálása, hanem ellenkezőleg, a nemzeti egységnek új elvek alapján való kifejeződése s a vármegyei

szervezetben kifejezésre jutó particularismusnak a rendi kapcsolat által az országgyűlésen való ellensúlyozása.<sup>1</sup>

Ez a rendi szervezet nem is volt rendi a szó tulajdonképeni értelmében, mert ez annyit tenne, hogy a rendek az országgyűlésen mint külön érdekcsoportok jelentek meg, a melyek egymást nem majorizálhatják, hanem csak az tekinthető országos határozatnak, a mi valamennyi rendnek megegyezésével hozott.

De ez a felfogás a magyar alkotmányban ismeretlen volt mindenkor s az egyes rendek az országgyűlésen egy közjogi egységben egyesültek és együtt az ország nevében hozták határozataikat. És a midőn előfordult, hogy valamely rend az országgyűlésen hozott határozatnak, mint rend ellene mondott és az által annak érvényességét megsemmisíteni törekedett, mint ez az 1647-ik és az 1790/91-iki országgyűlésen alkotott vallási törvények meghozatalánál történt, a mikor ugyanis a katolikus papság a protestánsok vallásszabadságát biztosító törvénynek ellene mondott — magában a törvényben kiemeltetett, hogy az ily ellenmondásnak érvénye soha és semmikor sincsen.<sup>2</sup>

A belső viszonyoknak a nemzetegység szempontjából való előnyös fejlődését azonban nem csekély mértékben befolyásolta a reformáció, mely noha egyrésztől azért, mert kezdetben a nemesség oly nagy száma tért át a protestáns vallásra, hogy a protestánsok vallásszabadsága nemzeti ügy színében tűnt fel, a magyarországi és az erdélyi nemesség és városi polgárság körében a katolikus dynastiával szemben a különállás érzetét épen úgy, mint az egymás közötti összetartást is tetemesen növelte;

<sup>1</sup> Polner Ödön téved, a midőn azt állítja „Magyarország és Ausztria közjogi viszonya“ czímű jeles munkájában, hogy a magyar ősiségi alkotmánynak közjogi felfogása helyébe a rendi alkotmány magánjogi felfogása a XVIII. század elején kezdett előtérbe nyomulni (107. l.). Ellenkezőleg, a magánjogi rendi felfogás, miut azt kimutattuk, a Jagelló korban tör utat és a mohácsi vész után már ki van fejlődve s a régi magyar közjogi felfogás, bár új alapokon, de a rendek szerinti szervezkedés befejezése után, a XVII. század elején kezd magát regenerálni.

<sup>2</sup> 1791: 26. t.-cz. bevezetés: („Contradictionibus Dominorum Cleri et alicujus partis Secularium Catholicorum non obstantibus, imo iisdem in perpetuum nullum vigorem habentibus) statutur: etc.“ és az 1647. évi 5. t.-cz. bevez.: „(Contradictionibus Dominorum, Cleri, et aliorum quorumvis Secularium Catholicorum non obstantibus imo iisdem etc.“).

mindazonáltal más részről az ellenreformáció megindulásával azt eredményezte, hogy a nemesség önmagában is meghasonlott és a nemzetnek az idegen politikai irányzattal szemben ellenállási képessége felette meggyöngült.

Ezeknek az egymást ellensúlyozó körülményeknek messze kiható következményei voltak a nemzet alkotmányjogi sajátoszerű felfogásának alakulására és pedig a következő okokból:

I. A királyi hatalomnak két személy között történt megosztását követte a magyar királyi és az erdélyi fejedelmi méltóságok végleges különválása, tehát a szent koronának az ország feletti uralma két külön jogalany között oszlott meg és két magyar állam keletkezett.

II. Ezen két magyar államban egy és ugyanaz volt az államalkotó activ politikai nemzet, t. i. a magyar nemesség, mely a királyi Magyarországon elvesztette egykori közjogi egységét és a négy országos rend alakjában szervezkedett, de ezzel nemzeti egysége teljesebbé vált — ellenben Erdélyben megtartotta ugyan közjogi egységét, de mert a székely és szász „nemzet”-nek nevezett közjogi rendekkel kénytelen volt hatalmát megosztani, tovább állott az individualistikus felfogás uralma alatt mint Magyarországon.<sup>1</sup>

III. Erdélynek választott fejedelme ura volt a magyarországi részeknek is, azaz az ezen részekben (Partium) lakók az erdélyi fejedelemmel voltak tényleges alattvalói, holott ezen részek névleg a királyi Magyarországhoz tartoztak, tehát névleg a magyar király fenhatósága alatt állottak, lakosai névleg a magyar királynak voltak alattvalói s felettök az erdélyi fejedelem saját hatalma alapján ugyan, de mintegy a magyar király helyett és nevében gyakorolt felségjogokat.<sup>2</sup>

IV. Erdély a protestáns vallások támasza volt és mint ilyen, a magyarországi protestánsok szabad vallásgyakorlatának az oltalmazója, a hivatalos Magyarország pedig a katolicizmus védelmezője. Ennek folytán a magyar protestánsok az erdélyi fejedelmekhez szítottak, azoknak főnhatósága alá törekedtek és a

<sup>1</sup> Ez különösen abban jutott kifejezésre, hogy Erdélyben a fejedelemmel beiktatása alkalmával minden jelenlevő nemes hűségi esküt tett az országgyűlésen, a kik pedig onnan távol maradtak, ezek a hűségi esküt utólag a vármegye közgyűlésén voltak kötelesek letenni

<sup>2</sup> V. ö. az 1647. évi 20. t.-cz.-kel.

magyar király hatalma alól szabadulni vágytak. Így vált a vallás politikai tényezővé, a vallási harczok a politikai célok eszközévé s a protestáns magyarság körében az erdélyi fejedelmek a magyar nemzeti állam eszméjének, a magyar szabadságnak és függetlenségnek bajnokaivá a magyar királlyal szemben.

Ezen okok közrehatása tehát azt eredményezte, hogy:

1. a szent korona elméletének el kellett veszítenie azt az ethikai jelentőséget, a melylyel az állam egysége és memzeti jellege szempontjából a középkorban bírt s ezzel együtt a királyság is elvesztette azt az összefoglaló erőt, a melyet épen a szent korona elméletében gyökeredző magyar felfogásban talált fel addig s annak helyét most már a nemzeti aspirációk és a magyar nemzeti érzület, váltották fel.

2. Az addig egységes szent korona — ámbár az egységnek külső formáját a magyar királyságban s különösen törvényhozásában továbbra is megtartja — de a kaleidoskopszerűleg váltakozó pártpolitikai viszonyokhoz képest különböző alapokon képződő részekre bomlott, a melyek mint hadviselő felek, tehát mint külön jogalanyok állottak egymással szemben, a melyek a magyar király és az erdélyi fejedelem által képviselve szerződésekre lépnek és békét kötnek egymással. Ezeknek a végleges sanctiót azonban Magyarországon csak az egységes szent korona adja meg törvény alakjában.

3. A királyság és a rendekben szervezkedett nemzet nem úgy tűntek fel többé, mint egy és ugyanazon államhatalomnak két alkotmányjogi tényezője, hanem mint egymástól különálló, ellentétes célú hatalmi factorok, a melyeket együttműködésre csak a viszonyokkal való megalkuvásnak szüksége kényszerít s mely együttműködés csak compromissumok útján válik lehetségessé.

Ha pedig azt vizsgáljuk, hogy minő szempontok szerint darabolódik fel az ország szent koronája, úgy a legváltozatosabb kép tárul a szemünk elé.

A két hatalmas ellenség, a török szultán és a római császár, állandóan beavatkoznak az ország belső ügyeibe s az erdélyi fejedelem ügyességétől függ, hogy a közöttük folyó küzdelem mennyiben használható ki a magyar nemzeti eszme javára. A magyar nemzet pedig a szerint szakad pártokra és küzd fegyverrel hol a magyar király, hol az erdélyi fejedelem zászlaja alatt, hogy

a német, vagy a török befolyást tartja-e kevésbé veszélyesnek a nemzeti eszmére. De mivel a nemzeti szabadság védelmezőjeként szereplő erdélyi fejedelmek — a kik mint magyar nemések, a szent koronának is tagjai és alattvalói s mint a magyarországi részek ura, Magyarország egy jelentékeny darabjának is fejedelmei voltak, — a protestáns hatalmak szövetségét keresték; a nemzet tagjainak állásfoglalására Rudolf trónralépése óta a katolikus és a protestáns felekezeti érzület vált döntő momentummá.

A XVII. század elejétől kezdve tehát nemcsak két állam között oszlott meg a szent korona birodalma, hanem maga az anyaország is vallási pártokra szakadt. De a felekezeti harcz korántsem nélkülözött minden nemzeti momentumot, sőt Bethlen fejedelemségétől kezdve mindinkább a nemzeti alkotmányi momentumok nyomulnak a belső háborúkban előtérbe. Ezeket I. Rákóczy György idejében ismét vallási kérdések előtérbe tolakodása homályosítja el, de azután megint a nemzeti alkotmányi szempontok vergődnek túlsúlyra. A vasvári béke (1664) után Erdély politikai szereplésének hanyatlásával egyidejűleg a Wesselényi-féle összekülvés idejében már tisztán nemzeti törekvések helyezik ellentétbe a nemzetet dynastiájával, de Tököly felkelése idejében megint a felekezeti szempont gyakorol befolyást a pártalakulásokra. II. Rákóczi Ferencz korában azonban már tisztán a nemzeti szabadság magasztos eszméje egyesíti a nemzetet a nagy szabadsághős zászlaja alatt és hozza létre a magyar megyék nagy conföderatióját valláskülönbségre való tekintet nélkül az ausztriai uralkodóház uralma ellen, egyesítve (kevesek kivételével) a magyarországi és erdélyi összes nemességet és a magyar népet közös küzdelemre és tevékenységre.

*A folytonos belső forrongásoknak tehát egy nemzeti irányú és szilárd államhatalom hiányában más következménye nem lehetett, mint az a felfogás, mely a közjogi és vallási törvények garantiáját nem az államhatalom tekintélyében, hanem a részeire bomlott állam egyes részeinek vagy hatalmi tényezőinek, mint külön jogalanyoknak egymás közötti szerződésében keresi, mely szerződések által a részek egymással szoros kapcsolatba jutva, mint külön jogosultak és kötelezettek állanak egymással szemben. A forma azonban, a melyben a részeknek az állam egésze helyreállítására létrejött akaratmegegyezése kifejezésre jut, nem a részek közötti formális szerződés, hanem az a régi forma, a*

melyben az államhatalom egészét magában foglaló szent koronának egységes akarata is kifejezésre jutott, t. i. az országgyűlésen hozott törvény, még akkor is, ha annak hozatalát formális szerződéskötés előzte meg. Ennélfogva a részek között létrejött szerződés még akkor is országos törvénybe való beiktatás által nyert közkötelező erőt, ha a részek hadviselő felekként állottak egymással szemben s mint ilyenek, békét kötve egymással, állították helyre az állam belső egységét és a két magyar állam közötti nyugalmat.

A XVI. és XVII. század viharai előbb Erdélyben, azután Magyarországon tépik meg a nemzet ellenálló erejét és a szatmári béke 1711-ben egy mindkét hazájában egyaránt szerjé vesztett nemzetet kényszerít arra, hogy lemondjon önálló szerepléséről a nemzetközi életben és egyedül a rendi jogok bástyái mögé húzódva védelmezze meg az állami különállásnak legalább külső látszatát. Most már tehát nemcsak a közfelfogás átalakulásából következett, hanem a politikai szükségesség is indokoltta tette, hogy az az elmélet, mely szerint az állam alkotmánya szerződéses alapokon épül föl, fentartassék és fejlesztessék, mert ez az elmélet nyújtott némi realis garantiát a nemzetnek arra, hogy alkotmánya nem fog az örökös tartományokba beolvasztni. De éppen így ez az elmélet a protestánsoknak is alkalmasnak látszott arra, hogy általa vallásszabadságuk minden megtámadtatás ellen biztosítsassék és így úgy a nemzeti, mint a felekezeti szempont hozzájárult ahhoz, hogy ez a szerződéses elmélet minél szélesebb körben meggyökeredzék.

Így váltak a *belső államszerződések*, azaz az államon belől levő tényezők között kötött szerződések alapján hozott törvényeink *államalkotó természetűekké* és lettek a magyar közjognak a közönseges törvényeknél nagyobb jelentőségű alkotmányjogi forrásaivá, a midőn már nemcsak a nemzet és idegen eredetű dynastiája szerződnek a király vagy dynastia-választás alkalmával (mint a hogy ez a vegyes házbeli királyok korának második felétől kezdve történt), hanem a nemzetben támadt pártok is, bár két egymástól független fejedelem által kötött szerződések formájában, lépnek egymással egyezsége.

Azok a békeszerződések ugyanis, a melyeket a magyar király és az erdélyi fejedelem kötnek egymással, mint az 1606. évi bécsi és az 1645. évi linzi békék, nemcsak nemzetközi viszo-

nyokat rendeznek, hanem a magyar alkotmánynak belső jog-tételeit is szabályozzák és a magyarországi protestánsok vallás-szabadságát is biztosítják és így nem tekinthetjük pusztán nemzetközi szerződéseknek, annál is inkább, mert ezekben az ugyanazon nemzet által fentartott két állam fejedelmei sem csupán mint idegen fejedelmek, hanem az erdélyi fejedelem, mint egy hatalmas magyarországi pártnak a vezére, köti a békeszerződést.

Csak természetes tehát, hogy miután a nemzet és dynastiája között az ellentétek 1848 óta megint kiélesedtek, 1868-ban Horvát-Szlavon országok különállásának és Magyarországgal való kapcsolatának szabályozásánál megint csak a szerződéses elmélet szempontjai nyomultak előtérbe, mivel a társországok elszakadásának és ismét egyesülésének a kérdése a dynastiához való viszony kérdésével szorosan összefüggött és így az állam 1868-ban egy elszakadt részével szintén, mint külön jogalanynyal egyezkedett.

*Ferdinandy Géza.*

(Folyt. köv.)

## SHAKESPEARE DÁNIÁBAN.

— Befejező közlemény. —

Shakespeare teljesen megváltoztatja a Belleforest-féle „Hamlet“ neveit; előáll egészen új sohasem hallott dán nevekkal, sőt eredetileg nem dán neveket, saját ízlése szerint dánizál. Belleforestnél Dánia királynéjának neve Geruth. Shakespeare ezt az általán ismert hétköznapi Gertrud-dal helyettesíti. Ez a név legelőször az 1623-iki (folio) kiadásban jelenik meg. A quartok korecs neveket használnak: a k. I. (1603) Gertrud-ot (p. 35. Gertred); a k. II. Gertrard-ot.

Bevezet a drámába két olyan udvari embert — Rosenkrantzot és Guildenstern — a kinek neve elő sem fordul Belleforestnél, hanem a kik — a mi megdöbbenően különös, — az időtájt a páduai egyetemet látogatták: Rosenkrantz 1589-ben; Guildenstern 1603-ban. E két név viselője Dánia leghatalmasabb és legtiszteltebb családjaihoz tartozott. Szinte lehetetlen lett volna udvarhoz tartozó nemes embereket alkalmasabb nevekkal léptetni fel. II. Frigyes közvetlen közelében nem kevesebb, mint kilencz Guildenstern és három Rosenkrantz pöffeszkedett, s a szapora két család megszámlálhatatlan mellékágai valóságos rajokat bocsátottak szét a szélrózsa minden irányában. Két Guildenstern és három Rosenkrantz a senatus tagja. Egy egykorú német autograph-gyűjteményben — mintegy igazolva Shakespeare-t, hogy e két főúr mennyire elválaszthatatlan volt egymástól — ugyanazon lapon, szorosan egymásmellett látható egy Rosenkrantz és egy Guildenstern aláírása.

A k. I. Rosenkrantz-ból Rosenkraft-ot, a k. II. Rosenkraus-t



s a Folio Rosenkrane-t csinál. Joergen Rosenkrantz (1523—96) egyike volt azoknak a kormányzóknak, a kik IV. Keresztély kisorúsága alatt Dánia ügyeit vezették (1588—96); Holger Rosenkrantz pedig abban a követségben vett részt, a mely I. Jakabot trónralépte alkalmából üdvözölni jött Angliába.

A két családnak különben nem egy tagja szolgált a diplomatiánál, a hol mind a két név már teljesen otthonos volt. Az is egy Rosenkrands volt, a kit Cromwell 1652-ben az iránt interpellált, hogy szokás-e Dániában az ország ügyeit *olyanokra* is bízni, a kiknek szakálluk még ki sem pelyhezett? A mire az illető igen találó ironiával azt felelte, hogy: „lehet, hogy az én szakállam fiatal, de mindenesetre jóval öregebb, mint az ön köztársasága”; a mi Cromwellnek annyira imponált s úgy megtetszett, hogy a fiatal diplomatát minden lehető alkalommal tüntetőleg megtisztelte.

A theologia és a tudományok terén az illustis családnak nem egy tagja tett hírnévre szert, s a wittenbergi egyetemet fölkeresni, ezek közül egy sem mulasztotta el.

A Guildenstern-család nem kevésbé előkelő. Így Peder Guildenstern szintén a kormány tagja volt 1580—1594-ig, és II. Frigyes alatt hadügyi államtitkár. Az első quart-kiadásban mint Guildenstern, a másodikban mint Guyldenstern és a folióban mint Guildensterne fordul elő, a mi legközelebb áll az eredeti dán Guildensterne-hez. 1453-ban egy Guildenstern, birtoka után Agard révvel honosította magát Angliában. Leszármazói — köztük a hírneves elbeszélő Rider Haggard; — ma is használják a Guildenstern czímert: egy hat-, mások szerint hétsugaras aranyesillagot.

A dráma egy másik szereplőjének nevét, Voltimand-ot, a kit Claudius követkepen Norvégiába küld, a k. I. Voltemar-ra, a k. II. hol Voltemond-ra, hol Valtemond-ra; az 1623-iki kiadás végre Valtumand-ra változtatja. Ez a variatio valószínűleg az általan ismert őseredeti dán Valdemar-nak felel meg, a mely nevet számtalan dán király viselte.

A II. felvonás első jelenetében Polonius kérdi Reynaldtól:

„Inquire me first what Danskers are in Paris?”

„Azt kérdezd tőlem legelőször, hogy mik a dánok Párisban?”

„Dansker“ dán szó s azt jelenti: „dán“. Az egész angol irodalomban ez egyetlenegy helyütt fordul elő. Az Oxfordban 1894-ben megjelent nagy szótár sem ismeri más értelmét. Shakespeare író kortársai azonban, a kik szintén használják a „Dansk“ vagy „Danske“ szót, egytől-egyig rossz értelemben veszik, jelzőképpen, a vidéki paraszt népségre vonatkoztatva. Elég különös, hogy egyedül Shakespeare ismeri e szónak valódi, hamisítatlan, grammatikai értelmét. Minden kétségen felül áll tehát, hogy Shakespeare a „Dansker“ szót egy tősgyökeres dántól hallhatta csupán, mert az ő angol barátai nyomban átídomították volna „Dansk“-re. E kifejezés különben, a mint gondolni is lehet, az első kalóz-kiadásban még nem fordul elő, s legelőször a „true and perfect copy“ (igaz és tökéletes másolat) az 1604-iki második quart-kiadásában jelenik meg.

Az V. felvonás első jelenetében előforduló „Jaughan“-t („Go, get thee to Yaughan; fetch me a stoup op liquor“, — eredj, hord el magad Yaughanhoz és hozz nekem egy itcze italt“) legtöbbször Johann-nak (Jánosnak) gondolják; de sokkal valószínűbb, hogy a dán Joergen elrontott alakja, a melyben az *r* alig hallható. A régi derivatio nem sokat törődik a (*gh*) torokhanggal.

Kérdjük már most, honnan vette Shakespeare a kronborgi kastélyra vonatkozó pontos helyi ismereteit; honnan a hamisítatlan dán neveket, szokásokat és egyebet, a miket rajta kívül egész Angliában senki sem tudott; vagy ha tudott is, mint a neveket, csak fordítva, anglicizálva tudta?

Talán vándorszínész barátaitól, a kik 1566-ban Elsinoreban voltak? Vagy — miután az ő színészi pályájának első éve 1585-től 1892-ig teljesen ismeretlenek — azt kell feltételeznünk, hogy színpadi ismereteit bővítendő, maga is hozzácsatlakozott a Dániába induló színész-trupphoz?

Ha azt mondom, hogy 1585—1892-ig semmit se tudunk róla, ez csak irodalmi tevékenységére vonatkozik, mert hiszen jól tudom, hogy neve az apja által John Lambert ellen indított perben (1589) igenis előfordul; ez a körülmény azonban magában véve még távolról sem igazolja azt, hogy neki abban az időben okvetetlenül Angliában kellett tartózkodnia.

Kivéve ikergyermekei megkeresztelését 1585 február 2-án (következőleg vezetve be a stratfordi keresztelési anyakönyvbe:

Hamlet and Judeth sonne and daugther to William Shakespeare"); míg Greene „Groathworth of Wit“-je 1592-ben említést nem tesz róla, hogy: „bizony-bizony mondom néktek, hogy neki egy verset rögtönözni épp annyi, mint nektek jó reggelt kívánni, s a saját felfogása szerint az egyetlen Albion földjén, a ki egyben megnevetetni és megrikatni is tud a színpadon“ — egy szó említés sem tétetik róla Angliában. Greene nemsokára ezután meghalt, de előbb kiadta Shakespeare-re írt dythirambját.

Merő lehetetlenség, hogy ő Dániáról szerzett ismereteit valami akkor megjelent leírásból szerezte légyen, mert hiszen tűz vagy más elemi csapás el nem emésztette őket s a ránk maradtak egyikében sem találhatni egy szót sem Dániáról. A kérdés tehát tisztán azon fordul meg: követte-e színész-társait Elsinoreba vagy sem? . . . A mire, hogy kielégítő feleletet találjunk — quasi *conditio sine qua non* — az első lépés megtudni, kikből állt az a bizonyos színész-trupp?

A XVI. század vége felé az angol színészek nagy becsben álltak a dán udvarnál. Látjuk őket átszelni az északi tengert, hogy a dán udvar előtt előadásokat tartsanak. Hulltől Elsinore-ig az egész út — a mint Stowe útleírásából tudjuk — mindössze egy hetet vett csak igénybe; pedig már akkortájt az angolok a negyven napi tengeri úttól sem riadtak vissza. A tengeri utazást — mint látni fogjuk — annyival kényelmesebbnek tartották színészeink a szárazföldinél, hogy inkább rábízták életüket a veszélyes tengerre, semhogy tengelyen, a sokkal közelebb fekvő Németországot keresték volna fel.

II. Frigyes (1559—1588) igen nagy barátja volt a színi előadásoknak. 1574-ben az egyik kopenhágai collegium növendékei abban a kitüntetésben részesültek, hogy a király előtt szavalták Terentiust s ezt, hogy megtanulja, addig és annyiféle hangnemben, míg a fejébe ragadt. 1578-ban egy ismeretlen szerző latin nyelven színművet ajánlt fel a királynénak s minden udvari ünnepségnél hasonnyelvű vígjátékokat adtak elő. VI. Jakobot elsinorei látogatása alkalmával, 1590-ben, szintén ilyen színművel mulattatták.

1585 az az év, melyben először történik említés angol színészekről. Bepillantva az ez évbeli elsinorei városi számadásokba (kiadta P. F. Jacobsen a dán „historisk Tidsskrift“-ben 1844), a következő felszámítást találjuk:

„Lauritz, a városi lelkész háza s a városi csarnok közt fennállt volt fakorlát újra építéseért, a mit a nép *az angol színészek mutatványai alkalmával* lerombolt, fizettünk . . . . 4 skillinget.“

(Skilling annyi, mint az angol shilling és értéke szintén a mi pénzünk szerint egy korona az agio nélkül.)

Egykorú krónikások följegyzéseiből tudjuk, hogy Erzsébet korában a színi előadások leginkább a szabadban, sátor alatt tartattak. Magától értetődik, hogy az angol színészek Elsinoreben is hasonlóképpen játszottak, s noha az előadás nyelve az angol volt, a hallgatóságban olyan lelkesedést tudtak gerjeszteni, hogy a körülállók betörték a korlátokat. Természetesen nem az előkelők, hanem a „*részegek*“ — mint a krónikás mondja.

Shakespeare drámájában erről egy szó említés sem történik.

A királyi kinstár számadásaiban is érdekes följegyzésre találunk arra a hét angol színészre vonatkozólag, a kik 1586 június 17-től szeptember 18-ig terjedő időszakra felfogadtattak, hogy az udvar előtt játszanak. Sallariumok (salary) havi 6 daler (egy tallér vagy dollár) volt.

Úgy adom a neveket, a mint a dán kéziratban olvasható, előrebocsátva az eredeti angol hangzást:

Londonban :	Elsinoreban :
William Kemp	Wilhelm Kempe
Daniel Jones	Daniell Jones
Thomas Steffens	Thomas Stivens
George Bryan	Jurgen Brien
Thom. King	Thom. Koningh
Thom. Pope	Thom. Pape
Robert Percy	Robert Persj.

Mielőtt annak megállapításához fognék, hogy Shakespeare s az imént nevezett színészek közt minő viszony állt fenn: röviden ecsetelni óhajtom a társaság történetét.

Annak a kornak, a melyben ezek éltek, leghíresebb — bátran mondhatom európai híré — művészetpártolója I. Keresztély szász választófejedelem volt, a ki nemcsak hazája művészeit és zeneszerzőit, hanem a külföldieket is — legkivált persze az olaszokat — maga köré gyűjtötte.

Ez a fejedelem hosszú levélváltást folytatott nagybátyjával, II. Frigyes dán királylyal, a végből, hogy az engedje át pár hónapra a dresdai udvar részére az angolokat. Frigyes válasza Kronborg- és Getzgardt-ból vannak keletve. Az előbbi 1586 augusztus 27-ről, az utóbbi szeptember 25-ről. De noha Frigyes minden befolyását felhasználta s a szász választó még egyszer annyi gázsit helyezett kilátásba, mint Dániában kaptak: Thalia papjai alig voltak rábirhatók, hogy a meghívásnak engedjenek; okul azt hozván fel, hogy Németország „a világ végén van”, s hogy a német nyelvet éppenséggel nem értik s a németek sem őket.

Végre azonban mégis engedtek s 1586 október közepén egy tolmács kíséretében útnak indultak s — ki hinné? — csaknem egy évet töltöttek Drezdában. Megérkezésük alkalmával Berlinben is játszottak.

Nevüket a szász idioma ilyenformán csavarta ki:

Steffens	lett:	Stephan,
Bryan	„	Beyrandt,
King	„	Konigk,
Pope	„	Papst,
Percy	„	Persten.

A fejedelem két levélben körülményesen foglalkozik a társaság belügyeivel, a személyeket természetesen a szász kiejtés szerint emlegetve; de a szerződésen kívül — a melyben szintén szászosan vannak felsorolva — egy külön pergament-lap is fennmaradt, a melyen az angolok sajátkezü aláírásai láthatók. E szerint (a szerződés szerint) a társaság köteles volt minden, a fejedelem által előírt napon, *ott, a hol* (ubi, ibi) előadást tartani, sőt a Választót utazásaiban is elkísérni. A mint az előbbi névsorból látható, Kemp és Jones nem foglaltatik benne, de azért valószínű, hogy ők is voltak Németországban. A kóristákat ugyanis nem volt szokás a szerződésben névszerint felsorolni, s e kettő még akkortájt nem volt neves színész. Egy 1591 február 10-iki kelettel Londonban kiállított útlevél szerint Jackwille vándortársasága csupán négy tagból állt. Később kiderült, hogy tizen-nyolczan voltak. Alsóbbrendű személyeket nem neveztek meg névszerint.

Hogy drezdai vendégszereplése után a társaság nyomban hazatért-e, arról hiányzik minden közelebbi adat; de azt már egész körülményesen tudjuk, hogy miképpen érkeztek meg Dániába. Thomas Heywood ugyanis „Apology for Actors“ (színészek védelme) című művében ezeket írja: „Dánia királya, atyja annak, a ki a trónon ül (II. Frigyes), szolgálatába fogadott egy angol komédiáscsoportot, a melyet a köztisztletben álló Leicester gróf ajánlott neki.“

Kétségtelen, hogy az apologia szerzője az elsinorei társaságot érti, mert az idő megegyez. Az Erzsébet-korabeli 22 vagy 23 nagy név közt, a kiknek saját színésztársaságuk volt, Leicester volt a leghatalmasabb, a kinek erre vonatkozó királyi engedélye már 1574-ből eredt. 1585-ben 500 emberből álló csapatot szervezett warwickshire-i birtokán, hogy spanyol Fülöp ellen a németalföldieket segítse. Ebben a csapatban két Arden is előfordul. Shakespeare anyjának Mary Arden-nek rokonai és a Stradford-családnak egy tagja, John Combes, a kitől 1602-ben Shakespeare egy kis birtokot vásárolt. Ennek a Combesnak mellszobrát ugyanazon szobrász készítette el, a ki Shakespeare-ét. Végreendeleiben Shakespeare-ről is megemlékezett, a ki viszont Combes fiára, Thomasra hagyta kardját. Leicester 1585 december havában hagyta el Angliát s egy egész évig Hollandiában tartózkodott. Hogy el ne unja magát, a híres Ben Jonsont is magával vitte.

Sir Philip Sidney, Leicester lord unokaöccse, egy ipájához, Sir Francis Walsinghamhoz írt és Utrechtben kelt levelében 1586 márczius hónapjában ezt írja: „... Lord Leicester egyik komédiása, Will által egy levelet küldöttem önnek, a melyhez nóm részére is csatoltam pár sort; de a mire ma sem kaptam választ? ... Azóta megtudtam, hogy a fiú (Knavé) Lady Leicester-nek adta át.“

Shakespeare-nek egyik híres commentatora Bonce, 1844-ben kiadott művében, ez alatt a „Will“ alatt Kempet gondolja, noha nincs kizárva az sem, hogy Shakespeare is lehetett, a ki épp oly korú volt, mint Kemp s Thomas Bell szerint szintén volt Hollandiában.

Egészen bizonyosan tehát nem sikerült megállapítani azt, hogy ki volt „Will“.

A fentebb említett útlevel szerint angol színészek világútra kelnek, hogy zenével, komédiával, tragédiával mulattassák az embereket. Minden színésznek kivétel nélkül többé-kevésbbé komikusnak kellett lenni és Stowe leírásából tudjuk, hogy Leicester a hollandusok (dutch) nagy mulatságára Utrechtbe magával vitte egész színésztársaságát, pantomimákat, tánczosokat, komikusokat.

Jogosan feltehetjük tehát, hogy a Dániában 1586-ban megfordult színészek valószínűleg Leicester színészei voltak, a kik szerencsét mentek próbálni a nagy világban.

Nézzük már most ezeket a színészeket egyenként. Három közülük: William Kemp, George Bryan, és Thomas Pope az 1623-iki folióban úgy említetik, mint „első szereplők minden ilyen fajta színjátékban“. A miből nyilvánvaló, hogy Shakespeare-nek bizonyos mértékben ismernie kellett őket. Kempe-tet és Pope-ot mindenesetre, mert azok ügylátszik kortársai és pajtásai voltak, mikor színészi pályafutását Londonban megkezdte.

Kemp, a folióban Kempt, másképp Kempe az a bizonyos (clown) udvari bolond, a kiről Hamlet a III. felvonás 2-ik jelenetében, mikor a színészeknek utasítást ad, azt mondja:

„Nem szabad megengedni, hogy az, a ki a bolondot adja, mást is beszéljen, mint a mi szerepében van“; mert Kemp, a ki Shakespeare összes bolondjait személyesítette, arról volt nevezetes, hogy nagyon szeretett rögtönözni. Már 1589-ben úgy ismerték, mint híres komikust, mert ebben az évben jelent meg az a róla írt dicsének, a melyben „páratlan komikusnak s kifogástalan gentlemann“-nek mondatik.

Falrengető mókáival és kacaját keltő utánozhatatlan ábrázatával túltett a közönség becézett burleszckjén, Tarleton-on is, a ki különben már 1588-ban meghalt. Kemp 1592-ben Lord Strange társaságánál játszott valami ismeretlen szerzőtől írt ismeretlen darabban, a mi csak annak köszönhetette, hogy egyszernél többször is adták, mert ő maga szőtt bele egy jelenetet, a mit sokszor ötször is ismételnie kellett egymás után. VI. Henrik egy részét is játszották ezen a színpadon. Van azonkívül Tarleton-tól egy színmű: „Seven deadly Sins“ (a hét főbűn), a melyet Lord Strange színészei szintén előadtak.

A szereplők névsorában azonban sem Shakespeare, sem Kemp neve nem fordul elő; holott Burbage, Bryan, Pope ott

van; pedig minden valószínűség szerint a két előbbi is ott volt. Mert említés tétetik egy Willről, a ki Ityst játszta. És a mint látni fogjuk, Shakespearet gyakran nevezték egyszerűen „Will“-nek.

Az is meg lehet különben, hogy Shakespeare a királyt adta, mert a följegyzés szerint ő rendszerint király-szerepekre volt designálva.

John Davies 1611-ben a „mi angol Terentiusunkhoz“ egy verset ír, a mely így kezdődik:

„Some say, good Will, which I in sport do sing  
Hadst thou not played some kingly parts in sport  
Thou hadst been a companion for a king.“

(„A Scourge of Folly.“)

„Kedvtelésből irok neked, jó Will, egyetmást;  
Ha nem adott volna sportból bűsz királyt:  
Te is ott lehetnél a ki trónon állt!“

A királyi pátenzban mindazonáltal, a mely 1593 május 6-án kelt s engedélyt ad egy színész-társaságnak, hogy London-tól hét mérföld területen belül előadásokat tarthasson, benne van Kemp, mert a névsor ez: Edvard Alleyn, William Kemp, Thomas Pope, John Hemings, Augustine Philips, George Bryan. De a névsor nem teljes, mert tudomásunk szerint Bristolban, Chesterben, Yorkban legalább is még egyszer annyian játszottak. Ez a névsor kizárólag csak a főbb szereplőket foglalja magában, a kóristákat s azokat, a kik csak hébe-hóba jutottak valamire való szerephez, nem.

1594. márczius idusán tétetik az első névszerinti említés Shakespeareről. A királyi kincstárnoki (treasurer) számadások közt ugyanis van egy, a mely arról ad számot, hogy William Kemp, William Shakespeare és Richard Burbagenak két vig-játék előadásáért, a mit 1593. december 26- és 28-án a greenwich-i palotában Erzsébet királyné tiszteletére tartottak, mennyit fizettek.

Így lett a névtelen kóristából számottevő egyéniség, a ki páratlan géniusa segítségével s e parányi elismerés révén rövid idő alatt az őt megillető helyet biztosította magának.

Ben Jonson színműveinek főszereplői közt az 1616-iki



folió kiadásban ott találjuk: Shakespeare, Burbage, Kemp, Pope neveit. Kemp kreálta „Romeo és Julia”-ban Pétert s a „much ado about nothing”-ban (sok hühö semmiért) Dogberry-t.

Örökké vidám földi pályafutását 1609 előtt fejezte be, mert egy sírvers, a mely ezt az évet viseli keltül, így szól:

„Thou! 'st danced thee out of breath  
And now must make thy parting dance with death.”

„Kaczagva, játszva sirba tánczolál;  
Játszótársad így lőn bohó Will a halál.”

A mennyire az akkori színpadi élet titkaiba sikerült bepillantást vetnem; Shakespeare-rel, a ki bohóc-szerepeit neki szánta s örökös jókedvéért nagyon kedvelte, benső barátságban állt.

Thomas, a mint láttuk, 1593-ban Lord Strange társaságának tagja, 1598-ban azonban már a Lord Chamberlain színészei közt együtt emlegettetik Kemp és Shakespeare-rel. Ez időtől kezdve 10 álló évig együtt játszott velük Ben Johnson és Shakespeare saját színműveiben. 1596-ban, mikor Shakespeare Ben Gardenbe (Southwark) költözött, ennek szomszédja volt. 1603-ban halt meg s Shakespeare-rel jó cimboraságban élt.

George előbb szintén Lord Strange, majd később a főkamrás színésze. A mi az előadói művészetet illeti, a két előbb említettnek méltó társa, ki szintén 10 évig játszott Ben Johnson és Shakespeare színműveiben. A halhatatlan dráma-íróval ép oly jó pajtáságban állott, mint Pope és Kemp.

Mindhárman, Bryan, Pope, Kemp, a kik a többi elsinorei szereplővel együtt az Erzsébet korabeli névszerint ránk származott 250 színész közül kiténtette magát, Leicester Lord jobbágya volt. A grófnak 1588. szeptember 4-én bekövetkezett halála után Lord Strange vette őket oltalmába s Edward Alleyn-t bízta meg, quasi mint igazgatót a rakonzátlan művészcsoport vezetésével.

Shakespeare is ebben a kompániában volt, a melyben a három genialis művészszel való benső érintkezése gényusát újabbnál újabb alkotásokra serkentette.

Az a páratlan siker, a mit Shakespeare Hamlettel aratott, arra buzdította egy epigon irótársát, hogy csaknem hasonló cím-

mel és hasonló szereplőkkel szintén írt egy rémdrámát: „Hoffman tragédiája, vagy egy atya megbosszulása“ tele gyilkossággal, megőrüléssel, sírhányással, szóval csupa hamleti reminiscenciával, a melyben Hamlet Hoffmannal, Ophelia Lucibellával helyettesítettik.

Mert tudni kell, hogy Shakespeare 1592-ben már egyáltalán ismert és irigyelt drámaíró volt, a ki a színpadi rutint — a mit lángésznek is tanulni kell — a „világot jelentő“ deszkákon sajátította el.

Tudjuk, hogy fentebb említett barátaival egész életén át bizalmas lábon állt s az érintkezést velük soha meg nem szakította; tudjuk, hogy ezek előbb Leicester, majd Lord Strange s végül a főkamarás színészei voltak; végre tudjuk azt is, hogy ezek — még mint Leicester emberei — 1586-ban Dániába mentek, s ha Shakespeare neve a reánk maradt névsorban nem is található, ezeknek a kézzelfogható adatoknak alapján nem tehetjük-e föl jogosan, hogy az ő kedves czimboráival szintén ott járt Dániában?

Ez a föltevés még sokkal tetszetősebb lesz, ha a fenforgó mellékkörülményeket is figyelembe vesszük.

Shakespeare 1585 április hónapjában érte el nagykorúságát, s hogy szülővárosának erre csakhamar hátat fordított, abban minden Shakespeare-commentator egyhangúlag megegyez. S ha már a távozást elhatározta, miért ne tartott volna földieivel, Leicester jobbágaival, a kik ingyen utaztak, mikor pénz dolgában úgysem állott valami fényesen; az utazás meg abban az időben föltötte költséges volt?

Szóval, mindent egybevetve, csaknem határozottsággal állíthatjuk, hogy Shakespeare Leicester társaságával megjárta Dániát. Hamletben a dán körülményeknek olyan pontos ismerete másképpen meg nem magyarázható.

Mikor 1602-ben Hamletet írta, ajka pelyhedzni kezdett. Azért mondja Hamlet a színészek egyikének kétszer is ugyanezt, mikor „isten hozott“-tal fogadja Elsinoreban.

Hamlet utasításai, a mit a színészeknek ad, valószínűleg reminiscenciák, mert ebben a részben Shakespeare igen sokat köszönhet Burbage-nek, a ki a cambridgei egyetem hallgatóit színművészetre oktatta.

Kemp nem egyszer megengedte magának, hogy Shakespearét kritizálja, a mire Burbage azt szokta volt mondani: „Azért mégis kétszer annyi, mint mi valamennyien együtt“.

Shakespeare Hamlettel kezében halt meg. Halálos ágyán reszkető kezével végrendeletének 11. és 12-ik sora közé ezeket a szókat szúrta be:

„ . . . Ezt a gyűrűt pedig fiam keresztapjának, Sadler Hamletnek hagyom, hogy viselje az én emlékemre.“

Egyetlen, forrón szeretett fiának és legnagyobb alkotásának nevét viselte ez is; de, hogy a kettő közül utolsó percében melyikre gondolt: az kétes alig lehet.

A „Contemporary Rewiew“ után angoltól:

*P—y J—s.*

## EGYHÁZ ÉS OKTATÁSIÜGY AZ AMERIKAI EGYESÜLT- ÁLLAMOKBAN.

(Angelo Mosso: La democrazia nelle religioni e nella scienza.  
Milano 1891).

Mosso a hírneves turini professor, kinek a physiologiai lélektan körébe vágó vizsgálódásai oly általános feltűnést keltettek a tudományos világban, most az emberi élet és társadalom bonyolultabb tünetei földerítésére tesz kísérletet biológiai módszerével s mindenekelőtt a democratia eszméinek korunk vallási világnézetére s a tudományra gyakorolt kölcsönhatását kutatja. Megfigyelései tárgyát a demokratikus intézmények őshazájából, Amerikából veszi s voltaképp egész könyve nem egyéb, mint az Egyesült-Államok vallási és közművelődési állapotai rendkívül éles és szellemes szemléletének egy sorozatos rajza, úgy a mint azokat hosszabb amerikai időzése alatt közvetlenül megismerte. Sok téves és erőszakolt balhiedelmet fog eloszlatni a tények összefüggő láncolatának az a helyreállítása, melyet Mosso könyvéből tanulunk. Itéletünket meggyőzi arról, hogy Amerikában a democratia nem egy hangzatos ideologia tétova visszhangja, hanem szervező erő, mely önmagából construálja magát, s mely föltételeit a tömegek ösztönéletéből meríti. Tocqueville és Laboulaye óta alig hagyta el könyv a sajtót, melyben az Egyesült-Államok politikai és társadalmi állapotainak frissebb és eleve nebb felfogása lüktetne. Nem értünk egyet Mosso minden következtetéseivel, de rá kell mutatnunk arra az önként kínákozó párhuzamra, mely az olasz tudós tanulmánya s az ötven-hatvan év előtti állam- és társadalombölcsészek gondolatvilága közt ebből a szempontból vonható. Attól a módtól, a mint Mosso pl. az ameri-

kaiak vallásos buzgóságát magyarázza, az eredetiséget ugyancsak nem lehet megtagadni. Legalább annak egyik főnyilvánulását, a vasárnapi munkaszünetet, a szellemes olasz bölcsele egyenesen biológiai okokra vezeti vissza. Szerinte az nem egyéb, mint bizonyos neurasthesia nemzeti gyógymódja. Ennek az annyira izgékony népnek, úgymond, több szüksége van, mint nekünk európaiaknak, a nyugalomra. Vannak komoly idegbajokban szenvedő neurasthenikusok, a kiket csak egy-két hónapi ágyban maradás gyógyít ki. És Mosso tapasztalta amerikai barátainál is, hogy egy-egy kirándulás után a hegyek közt, hosszabb és intenzívebb pihenésre volt szükségök.

A nép benső vallásossága azonban természetesen kifejezést nyer az állami és egyházi intézményekben is. Ezeket alaposabban bírálja meg Mosso, s első megfigyelése, melyre méltán fektethetünk mi is súlyt, hogy Amerikában az egyház és állam szétválasztása nem abban az értelemben vétetik, mint Európa legtöbb államában, hogy az államnak teljességgel nem kell törődnie többé a vallást illető dolgokkal. Sajátságosan félreértették nálunk is eddig ezt a rendszert az egyházpolitikai nagy harcok alatt, a mikor a vallásszabadság amerikai rendszeréről úgy beszéltek, mint valami radicalis szélsőségről. Holott a tény az, hogy a vallásos szellem ma is oly lényeges eleme Amerikában a törvényhozói hatalomnak, hogy a közéletnek semmi nyilvános mozzanata nem képzelhető el egyházi személyek részvétele nélkül. Ismeretes, hogy a senatus és a képviselői kamra ülései is imával és istentisztelettel szoktak kezdődni. Míg Európában rendszeren a vallásos szellem és szabad szellem nem mindig járnak együtt, addig Amerikában karöltve haladnak.

A köztársaság elnöke minden évben bizonyos nagy események után megszabja a népnek, hogy meghatározott napon bűjtölni és imádkozni tartozik. Sőt a senatus és a parlament több ízben szólította fel a kormányt arra is, hogy állapítson meg egy napot az egész nemzet számára, bűjtre és imádkozásra.

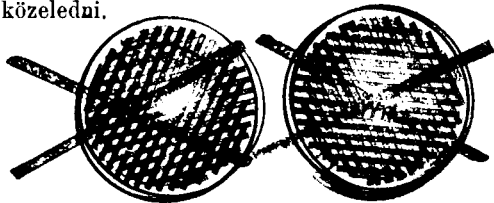
Lehet-e valami jellemzőbb és paradoxonszerűbb, mint az a tény, hogy míg a vallástalan olasz nép alkotmányában mindenekelőtt az államvallásról beszél, addig a bensően vallásos amerikaiak teljesen elválasztották az államot az egyháztól? De nem láttuk-e példáját annak is, hogy egy Rousseau, a ki a *democratia eszméjének* „*Contrat Social*“-jában új bibliát adott —

ép oly mereven államvallást követelt, száműzetés büntetésével mindazok számára, a kik vonakodnak benne hinni s halálbüntetéssel annak megsértőire? Másfelől a szabadelvű Gladstone nem volt-e ellensége a „szabad egyház szabad államban“ elvének? Nem ő mondta-e hogy „a vallási igazság terjesztése egyik főcélja a kormányoknak?“

Bizonyára a vallásos érzésnek s az azzal járó individualistikus felfogásnak tulajdonítható az is, a mire Mosso is czéloz, hogy az Egyesült-Államok mindenható és győzelmes democratiájában oly kevésbé sikerült tért foglalniok a socialistikus eszméknek. De az már meg kell, hogy legyen, ha Mosso beismerve, hogy a vallás szükséges a gyöngéknek, habár egy tiszta philosophusokból álló nép nélkülözhetné, azt a tételt állítja fel, hogy egy vallás sem képes jobban támogatni a hívőt, mint a katolikus, mivel abban az érzelmi felfogás (il sentimento) mely a tömeg életét lelke, a legelevenebb. „A gyöngé és ingadozó lelkiismeretek — úgymond — telve ascetismussal és mysticismussal, a protestáns vallásban elszigetelve érzik magokat s a katolikus egyházban keresnek menedéket. Minél mélyebben gyökerezik a természetfölötti dolgokban való hit, annál erőteljesebben hangzik a római egyház szózata, mely azon az antik nyelven hív magához, mely a világban a polgáriasulást és az evangéliumot elterjesztette.“ Ehhez járul még — teszi hozzá Mosso — a polgáriasulás haladásával egyre fokozódó nagyobb érzékenység is, mely mindinkább átszellemít, mind fogékonyabbá és exaltáltabbá tesz.

Mig a protestáns vallás szerinte olyan, mint az északi klíma — szomorú és szürke, addig a katolikus vidámabb és emberiesebb. Minthogy továbbá a vallások mindig ünnepformát vettek, ebből következőleg a legünneplőbb vallás kell, hogy győzedelmeskedjék is utoljára. A keresztyénség története arra tanít, hogy mikor a pogány ünnepeket eltörölték, az új vallás hívei fölláztak s a régi ünnepeket, habár más szavak alatt is, vissza kellett állítani.

Sokaknak — folytatja Mosso — a protestánsok csupasza templomai nem tetszenek, hideg csöndjük ellenszenves s valami tarkábbra, csillogóbbra vágyakoznak. Meggyőző példáját nyújtja most ennek az átalakulásnak az anglikán egyház s Angliában a múlt század közepe óta érezhető a hajlam a catholicismus felé közeledni.



Általában Mosso a hitöket változtató keresztyének physiologiai tömegtörvényét abban véli megállapíthatónak, hogy könnyebb az áttérés egy hallgató, csöndes felekezetről egy zajosabbra, egy egyszerű, disz nélküli egyházból olyanba, a hol a művészetnek szabad tere nyílik alkotni. S a lefolyt század tapasztalata azt mutatja, hogy ritkán történik az ellenkező. Pedig tévedésnek tartja Mosso, a hitelenség terjedéséről beszélni. Emlékeztet arra, hogy Anglia, a materialismus classikus hazája, egész Európában a legvallásosabb maradt. De különben is, a múlt század hitelensége eltűnt s csak egy kis töredék maradt vallás nélkül. A katolikusok megtértek a hithez, de egyetlen latin nemzet se tért át a protestantismusra. Úgy hogy míg a XIX. század elején katolikusok és protestánsok majdnem egyenlő számmal voltak, addig ma Európában 190 millió katolikus van s csak 80 millió protestáns. Mindebből azt következteti Mosso, hogy a francia forradalom befolyása majdnem semmivel volt egyenlő, s a protestantismus nem hódíthatta meg azt a tért, mely a XVIII. század végén a catholicismusra nézve elveszettnek látszott. Azzal végzi, hogy a protestáns vallás élet- és terjeszkedő-képességének ez a hiánya, daczára annak, hogy ez a modern társadalom ideáljaihoz legjobban alkalmazkodónak látszik, oly jelenség, mely a vallásos eszmék története kutatóinak különös figyelmét érdemli meg.

Mi azt hiszszük, megtaláltuk ennek okát, ha rámutatunk arra a tényre, hogy a protestantismus, a helyett hogy egyházalkotó missióját közelebb hozná a megvalósuláshoz, mindinkább merő rationalismussá süllyed, s ezzel elveszti élő hatását a lelkekre. A helyett, hogy belső képességeit fejlesztené s az önálló hitélet intensív ápolásában találná legmagasabb feladatát, csak a jogegyház külső keretei fentartására irányítja törekvését s mindinkább belemerül egy gyakorlatias világfelfogás üres cultusába. Erkölcsi éününk fékező erőinek elhanyagolásával hovatovább mind kevésbé lesz képes a belső szemlélet azon magasztalára emelkedni, mely az ember és világa közötti összhang állandó alapja, mely fejlődésének célját önmagunkon kívül egy ideális közösségben mutatja élénk.

De bármint legyen is, sajátságos, hogy Mosso, ellentétben a bevezetésében foglaltakkal, könyve további részében mégis a vallásos érzés gyöngüléséről beszél az amerikai Egyesült-Álla-

mokban. Támogatja ez állítását az 1896-iki népszámlálás adataival is, a mely alkalommal nem intéztetett kérdés a lakossághoz a családfő és a család többi tagjai felekezeti hovatartozásának bevallása felől, mint az előtt, hanem a papok és lelkészek hivattak fel, hogy hiveik számát közöljék. És az eredmény azt mutatta, hogy az egyházukkal törődő amerikai protestánsok contingense csak egytöd.

Egy további kérdést a washingtoni közoktatási központi választmány intézett 1896-ban az Egyesült-Államok összes iskoláihoz a következő tartalommal:

„Sziveskedjenek válaszolni, ha tartatnak-e az iskolákban vallási gyakorlatok, vagy pedig tiltják azokat a szabályzatok?”

„Első esetben, vajjon azok csak a biblia olvasására szorítkoznak-e? Vagy pedig egyéb gyakorlatok is meg vannak engedve?”

„Sziveskedjenek részletezni, milyen természetű a vallásoktatás vagy vallási gyakorlat? Vajjon a bibliát, vagy az újszövetséget s más válogatott könyveket olvassák-e?”

A felelet kimutatta, hogy 521 város közül, több mint 8000 lakossal. 425 tart vallási gyakorlatokat, 106 pedig nem. Tehát a lakosságnak körülbelül egy-harmada a nagy központokban nem akar vallásoktatást az iskolákban. 277 város közül pedig, melyekben 8000-nél kevesebb a lakosság száma — hitoktatást tartat az iskolákban 226, nem tartat 51, tehát körülbelül  $\frac{1}{4}$ .

Mindenesetre érdekes az a párhuzam, melybe Mosso ez adatokat állítja a hitetlen Olaszország egyik legfelvilágosultabb városával, Milanoval. Ott a nagybárá köztársaságiakból és socialistákból álló községtanács kötelezni akarta a hitoktatásban részesülni óhajtó családokat, hogy ezen óhajításukat jelentsék be. És ekkor az a váratlan eredmény állt elé, hogy az egész lakosság  $1\cdot85\%$ -a kívánta a vallástanítást. Vajjon az következik-e ebből, hogy Milano lakossága vallásosabb, mint az amerikai városoké? Ezt a következtetést Mosso sem meri kivonni.

A valláserkölesi téren bekövetkezett visszahatást elég felületesen a protestáns egyházra akarja visszavinni Mosso. Chan-ning volt az — úgymond — a lefolyt század közepén, a ki a vallás és a rationalismus összeegyeztetését tűzte ki czélul. Ő a szabad kutatást, teljes és föltétlen szabad vizsgálását minden



philosophiai kérdésnek, tekintette a vallási fejlődés betetőzésének. „Ila le kellene mondanunk — úgymond — észszerű lényüinkről, hogy keresztyének maradhassunk, egy pillanatig sem haboznám a választásban. Mert semmiféle hitnek nem lehet feláldozni azt az észet, a mely engem az állat fölé emel és emberré tesz.“ Hasonló meggyőződéssel írja George Mivart is, a „Genesis of species“ és „Lessons from Nature“ tudós szerzője: „Azon nézet felé hajlom, hogy a római katolikus egyházban egy fejlődési processusnak kell végbe mennie, mely egynémely dogmáját átalakítja, különben fokozatosan jelentéktelen testületté zsugorodik össze, csupa tudatlanokból, asszonyokból és gyermekekből s egy csomó szellemileg elasszonyosodott férfiból.“

De lássuk tovább, miből következett Mosso a vallásos érzés ellanyhulását Amerikában. Különösképen az úgynevezett „revival“-ok vagy „camp meeting“-ek divatját is argumentumul hozza fel maga mellett, azokat a nagy vallásos összejöveteleket, melyeket erdőkben, tengerparton, templomokban tartanak a hit élesztése céljából. Pedig ezek már szembeszökően ellene bizonyítanak Mossonak, a kinek maga egy orvos beszélt el, hogy be kellene tiltani a „camp-meeting“-eket, mert az azokon résztvevők exaltatiója már a tébolylyal határos. „Ezek a „revival“-ok — úgymond — a vallásos rajongás és az emberi indulatok leggyűlékonyabb elemeinek lángra lobbantásai. A képzelődés annyira fölhívul, hogy az emberek elvesztik a valóság érzékét s hosszabb időn át mintegy különös vízió káprázata alatt állnak.“

Czáfolja Mosso Kidd-et is, ki egy nagy feltűnést keltett művében (*Sociale Evolution*) a modern társadalmi élet bonyolult jelenségei alapos tanulmányozása után azzal a merésznek látszó thézissel lépett a világ elé, hogy az emberi társadalomban fokozatosan végbemenő evolutio tulajdonkép nem intellectualis, hanem vallási természetű. Mosso szerint az amerikai egyházak tanulmányozása épen nem igazolja Kidd elméletét, sőt Spencer érveit is halomra dönti a vallásos érzés evolutiója tekintetében.

A nélkül, hogy ez állítások pro vagy contra vitatásába belebocsátkoznánk, kövessük Mossót az amerikai egyetemi rendszer tanulmányozásának terére, melyek — jól megjegyzendők — mindannyian theologiai folyammal kezdődnek. Így többek közt, Boston városának megalapítása után hat évvel összegyűltek a puritán lelkészek, gondoskodandók arról, hogy halálok után ne

legyen hiány az új gyarmaton lelkészekben. Ez alkalomból történt, hogy John Harvard könyvtárát és 45,200 frankot adományozott egy collegium alapítására a cambridge-i Emmanuel-College mintájára, mely a puritanismus góczya volt. Ugyanaz volt a Yale-i egyetem alapításának módja is.

A demokratikus kormányrendszer persze nem nagy virágzást adhatott a tudományoknak, ezért írta már Tocqueville több mint hatvan évvel ezelőtt: „Nem hiszem, hogy legyen még ország a világon, a hol a népesség arányában kevesebb tudatlan és kevesebb tudós lenne, mint Amerikában“.

A mi a gondolat- és a tanszabadságot illeti az amerikai egyetemeken, az ma is azon a ponton áll, a mint a new-jersey-i college rectora jellemezte a princeton-i egyetem 150 éves évfordulója alkalmából. „Nem ismerek — úgymond ez — ma állami egyetemet, a hol az atheismus megkivántató tulajdonság gyanánt tekintetnek a tanárra nézve és nem egy állami egyetemet ismerek, a hol a vallásosság nemcsak rokonszenvre szolgáló czím, de lényeges föltétel a philosophiai oktatásnál. Egyetemünk czélja nem az, hogy vallást tanítson, hanem hogy a tudományra vallásos szellemben oktasson.“ Egyébiránt felekezeti jellegük szerint az amerikai egyetek és college-ok ma a következő képet mutatják :

	Intézet	Tanár	Tanuló
Függetlenek (non sectarianusok) . . . . .	116	3431	34223
Római katolikusok . . . . .	60	668	5243
Methodisták . . . . .	85	873	8816
Presbyterianusok . . . . .	53	457	4352
Baptisták . . . . .	54	805	7223
Congregationalisták . . . . .	26	492	4472
Keresztények . . . . .	17	147	1492
Egyesült testvérek . . . . .	8	65	426
Protestans episcopalisták . . . . .	5	60	503
Lutheránusok . . . . .	24	189	1864
Barátok . . . . .	7	90	782
Universalisták . . . . .	4	67	540
Német evangelisták és unitáriusok . . . . .	3	19	177
Protestans methodisták . . . . .	3	38	257
Hetednapi adventisták . . . . .	3	31	223
Reformáltak . . . . .	8	98	706

Mint látni lehet, csak 116 intézetnek nincs vallásfelekezeti jellege. A többi 360 a protestáns és katolikus egyházé. Majd minden egyetemen a rector vagy elnök egyházi személy vagy az erkölcsphilosophia professora. Az egyetem elnökei azok, a kik rendesen a vasárnapi isteni tiszteletet végzik s azon minden tanuló köteles jelen lenni legalább vasárnap, ha föl nincs mentve.

Hogy az amerikai egyetemeken mindennap szokásos az istentisztelet, azon nincs mit csodálkoznunk, tekintve, hogy a theologiai facultások a legvirágzóbbak. 1896—97-ben 157 theologiai intézet állott fenn 8173 tanulóval. S minthogy a nők is képesíthetők a theológiából, ugyanazon évben kétszáz nőhallgatója volt a theológiának. Minden egyetemhez egy káplán van rendelve s a naptárban meg vannak jelölve az istentiszteletek, s a napok és órák, a midőn áldozni lehet, s a mikor szentbeszédeket tartanak stb.

A legrégibb amerikai egyetemek a harward-i és yale-i, a Cornell és a John Hopkins, melyek mind az Atlanti-tenger mellékén vannak, nagy kiterjedésben egymástól, nem úgy, mint pl. Németországban, vagy épen Olaszországban, a hol egy óra húsz percz alatt a vasút három egyetemi várost érint: Parmát, Modenát és Bolognát.

Mindezek az egyetemek és college-ok diplomát és tudori czímet oszthatnak, habár vannak olyanok köztük, melyeken csak négy-öt professor tanít, sőt Bryce olyat is említ, a melyen egyetlenegy tanár működik. Hozzá kell tennünk, hogy a mi a vallási és politikai nézeteket illeti, ezek tekintetében sehol sincs kevesebb szabadság engedve az egyetemi kathedráknak, mint épen Amerikában, a demokratia classikus hazájában. Maga Mosso is ismer két esetet, a midőn a tapasztalati lélektan tanárai intést kaptak, a miért tanításuk nem egészen egyezett az evangélium szellemével. Bryce pedig említ egy esetet, a midőn egy professort megfosztottak kathedrájától, mert a Szentháromságot megtagadta. Texasban azért bocsátottak el egy társadalomtudományi professort, mert igen demokratikus és a socialismus felé hajló nézeteket vallott.

Amerikában senki sem értené, hogy hogyan lehetséges az, hogy monarchikus államokban, mint Olaszország, vagy Ausztria, telivér köztársaságiak ülhessenek egyetemi kathedrákon, ők választhassanak rectort s az állam saját pénzéből fizessen köz-

társasági és socialista professorokat, kik nyíltan agítálnak az alkotmány és a többség által megállapított kormányforma ellen. Amerikában az egyetemek egy elnök korlátlan hatalma alatt állanak, ki kénye-kedve szerint nevezheti ki s csaphatja el a tanárokat, a kik nem képeznek a törvény és autonómia pajzsa által féltékenyen oltalmazott tudományos testületet. Senki sem hinné, hogy a hol akkora a szabadság, akkora lehessen a reactio is.

De a philosophiai eszmék nem fejlődtek oly rohamosan Amerikában, mint Európában. Darwin például fejlődéstana legmakacsabb ellenségeit Amerikában találta, miért is azt mondta aztán, hogy amerikai kritikusi metaphysikusok és theologusok. Porter, a yale-i egyetem elnöke, Hodge és Duffield, a princetoni-i egyetem tanárai nyíltan hirdették, hogy a ki keresztyén, nem lehet darwinista. Kisebb városokban oly nagy a türelmetlenség, hogy ha valaki nyilvánosan hitetlennek és istentagadónak mondaná magát, nemcsak senki sem fogná pártját, de egyenesen boykottálnák.

Mosso az amerikai egyetemeket három osztályba sorozza. Állami egyetemek, melyek a különböző államok költségén tartatnak fenn; magánjellegű, vagy vallási testületektől fentartott egyetemek és végül olyanok, melyeknek nincsenek tanáraik.

Ez utóbbiakhoz hasonlókat Európában is találunk. p. o. a londoni, mely 1826-ban alapított, kiváltképen vallási okokból, illetőleg, mivel az oxfordi és cambridge-i egyetem az anglikán egyházéi lévén, Londonban egy oly egyetemet akartak létesíteni, mely ne birjon vallási jelleggel. De ez inkább csak vizsgabizottság, mely akadémiái címeket osztogat. Ámde Amerikában oly egyetemek is vannak, melyek a nélkül, hogy akadémiái fokozatokat osztanának, nélkülözik a tanári kart, p. o. New-York államé, Albany székhelyvel, mely ügyszólván egyszerű bürokratikus egyetem, mely 131 akadémia, 523 felsőbb tanintézet, 107 collegium, mindössze tehát 761 intézet fölött gyakorol felügyeletet.

Állami egyetemekben a rectort a nép választja s vele együtt még nyolcz személyt, a kik az igazgató-tanácsot, a Board of regents-et alkotják. Ez a választás a legtipikusabb példája a democratia érvényesülésének a közoktatási és culturális téren is. A tanács tagjai ajánlanak magok közül rectort is, de annak megválasztása a nép joga. Ők nevezik ki továbbá a tanárokat, intézkednek javadalmazása iránt, állítanak és törölnek el tan-

székeket, mindent tetszésük szerint. Ily körülmények közt méltán lehetne attól tartani, hogy az egyetemnek a politikai áramlatokkal való ez a közvetlen érintkezése hátrányos lehet a tanulmányokra. Mindazáltal alig egy párszor fordult elő, hogy politikai okokból a professorok karában lényeges változás történt volna.

Az igaz, hogy már az a tény is, hogy ez az eset néhány-szor előfordult, mutatja, mily erősek Amerikában a politikai szenvedélyek s hogy mennyire nincsenek elszigetelve Amerikában az egyetemek a külvilág változó befolyásaitól. Mindenesetre meg-lepő lehet európai emberre nézve, hogy a tudományos oktatás legfelső forumai bele legyenek ekként keveredve a pártok küz-delmébe s a hatalmon ülő tényezők sorsától oly szoros függés-ben álljanak.

Ez az oka annak is, hogy a rector hatásköre majdnem souverain módon korlátlan, miután a tanács többi tagjai minden-felé szerteszét oszolva — tudomány és politika közt osztják meg gondjaikat. S hatalmuk annyival nagyobb lesz, minél tovább tart hivataluk. Támogatják őket ebben az egyetemekről közhíva-tali vagy politikai pályákra lépő növendékek is, mert még Angliá-ban sem oly nagy az Alma Materhez való ragaszkodás mint itt.

Van néhány nagyobb egyetem ugyan, melyek európai módon vannak berendezve; túlnyomó többségükben azonban a rector nevezi ki a tanárokat, ő írja elő mindegyiknek előadása tárgyát, sőt a tanrendszert is ő állapítja meg.

Rendszerint a rector javadalmazása a mi számításunk sze-rint 20—25 ezer forintba megy, a mi szembe állítva az európai egyetemek rectorai jövedelmével, rengeteg summa, nem is szá-mítva, hogy az ő hivatala élethosszig tart, holott Európában csak egy évig. Sajátságos példája ez is annak, a mit az Egyesült-Államokban nem egyszer tapasztalunk, hogy a demokratikus szellem túlságba vitele egyenesen aristokratikus jellegű intézmé-nyekre vezet.

Követendő például állíthatjuk azonban elének az amerikai egyetemek fényes dotációit. Erre nézve elég lesz fölemlíteni, hogy a Boston melletti cambridgei Harward-College csillagászati observatoriuma évente 120 ezer frt dotációban részesül, sőt ez nem lévén elegendő, vezetője, Pickering tanár még évente saját-jából 100—150 ezer frtot költ e célra. Ugyanott az orvos-egyetem minden hallgatója, ki a szövettani és embriológiai elő-

adásokat látogatja, saját góresővel rendelkezik, pedig a lefolyt évben 226 növendéke volt az előadásoknak.

Hasonló előzmények után nem lephet meg az az áldozatkész buzgalom, melylyel a kormány karolja fel a tudományos vállalatokat. Hiszen csak 1898—99-ben a köztársaság elnöke hét tudományos expedíciót rendeztetett Alaskába, egyet geodetikus tanulmányok czéljából, kettőt a hadügyministerium küldött ki, négyet pedig az Egyesült-Államok földtani intézete. Kettő ezek közül az egész telet Alaskában töltötte, a többiek csak tavasztól őszig voltak ott. Ugyanabban az időben egy magánember, Harimann is szervezett egy tudományos expedíciót Alaskába, oly czélból, hogy a tengerpartról térkép-fölvételeket eszközöljön s behatolva a tartomány belsejébe, ott a természeti viszonyokat megfigyelje.

Lássuk most a katolikus egyetemeket, melyek tulajdonképen a protestánsokétól alig valamiben különböznek, sőt Mosso nem habozik kijelenteni, hogy habár azt hitte előbb, hogy a protestáns vallás jobban egyezik a tudománnyal, mint a catholicismus, sorra járva az amerikai egyetemeket, mégis arra a következtetésre kellett jutnia, hogy az evangéliumi szabad vizsgálódás a protestánsoknál cseppet sem válik a tudományos szabadság javára. Nagy és széles az űr a szavak és tények közt, a szabad gondolkodás elvi proclamálása és gyakorlati elismerése közt.

Ennek igazolásául említi Geremia Bonomelli cremonia püspök következő szavait is, melyeket egy mult évben megjelent könyvében talált. („Kövessük az észet“): „Az ész az, a mi a hithez kell, hogy elkalauzoljon; a tudomány kell, hogy az a lépcsőfok legyen, mely a vallás csúcsára fölvezet. Kimutathatjuk, hogy a vallás testvére, sőt anyja a tudománynak. Ha meg akarjuk nyerni azt a társadalmat, mely legválogatottabb részében ügyszólván egészen elszakadt az egyháztól, s meg akarjuk ott tartani azt a részét, a mely még megmaradt benne, ne hagyjuk magunkat félrevezetni: az erény után jöjjön a tudomány, az igazi modern, szolid, életrevaló tudomány, mely megszabadult a régi fékektől, melyeket egy neveléséges conventionalismus teremtet, s hozzáférhető mindenki előtt.“

Ilyen gondolkozású katolikus főpapok — biztosít Mosso — Amerikában még kevésbbé ritkák, mint Európában. Ellenben a protestánsok közt is találhatók, a kik azt hiszik, hogy a tuda-

mány veszélyezteti a vallást s a kik folyton azt hangoztatják, hogy a hitetlenség a tapasztalati tudományok elterjedésével járva. ez utóbbiak ellen kell harcolni, ha nem akarjuk, hogy a vallás elveszzen. 1873-ban New-Yorkban össze is gyűltek a protestánsok különböző felekezetei „Evangéliumi szövetség” neve alatt egy zsinatra s az első volt a mit tettek, hogy ugyanazon módon és csaknem ugyanazon szavakkal támadtak a tudomány ellen, mint a hogy a katolikusok a magok congressusaikon.

A katolikus tudományos szellem kedvező megvilágítására szolgál Mosso szerint az a tény is, hogy a jezsuiták p. o. minden időben buzgón művelték és nagy lépéssel vitték előbbre a csillagászati tudományt. André és Royal állítása szerint, a párisi observatoriumból a mult század utolsó felében a világ minden táján létesített 130 csillagászati observatorium közül 32 a jezsuiták áldozatkészségét és tudományszeretétét dicséri.

Ezekből folyólag csak természetes az is, hogy Mosso hibáztatja az 1873 jan 26-iki olasz törvényt is, mely a theologiai facultásokat eltörölte. Belátja, hogy lehetetlen volt a theologiai facultásokat abban az alakban tartani fenn, melyben voltak, de nem tartja helyesnek, hogy az állam teljességgel nem kíván törödni a vallási tanulmányokkal. Így — úgymond — a klérus hovatovább mind tudatlanabb lesz, s ez csak a szélső pártoknak és a jezsuitáknak válhat javára, kik azelőtt az egész klérus nevelését kezökben tartották.

Szembeállítja ezzel a berlini theologiai facultás szervezetét, a hol tizenhat cathedra van s az amerikaiakat, a melyek még jobban vannak ellátva. Így a chicagoi egyetemen a vallástudományi szakon következő a professorok száma :

Összehasonlító vallástudomány . . . . .	3
Szemita nyelvek . . . . .	8
Bibliai tanulmányok és az újszövetségi irodalom . . . . .	5
Ó-szövetségi irodalom és magyarázat . . . . .	8
Bibliai theologia . . . . .	5
Rendszeres theologia . . . . .	2
Egyháztörténelem . . . . .	3
Egyházi szónoklattan . . . . .	2
Összesen . . . . .	36

Érdekesen fejtegeti aztán Mosso az amerikai egyházi viszonyokat, azt az americanismust, a mely XIII. Leonak Gibbons bíbornokhoz intézett „Testem benvolentiae“ levele óta, 1899-ben, annyit beszéltetett magáról, s a modernség és a türelem új szellemét az amerikai catholicismusban.

Először is — úgymond — az amerikai lelkészek szabad-  
elvéüebbek a mieinknél; polgári módon öltözködnek, nem alkot-  
nak külön kasztot s bensőbb érintkezésben állnak a néppel.  
Ennek daczára elevenebb bennök a hit s intenzivebb az erkölcsi  
fegyelmezettség, a mi mindkettő rendkívül sikeres fegyver a  
terjedő hitetlenség leküzdésére.

Idézi erre nézve egy amerikai katolikus lelkész következő  
jellemző nyilatkozatát. „A keresztény vallás a nép és a mun-  
kások közt támadt életre, vissza kell azt vezetni eredeti intéz-  
ményére s nem törődve a gazdagokkal, csak a népért és a nép-  
pel dolgozni.“

Európában a képzett lelkészek mindenekelőtt *carrière*-t  
akarnak csinálni s az a befolyás, melyet a római curia gyako-  
rol rájuk, vallási szempontból nem épen üdvös. De Amerikában  
megfordítva áll a dolog. Egy fiatal pap, a ki pályát akar törni  
magának, útját sokkal nehezebben leküzdhető akadályokkal látja  
eltorlaszolva, mint ide át, mert azok az érdemek, melyek leg-  
hathatósabban képesek előre segíteni: a hittenjesztés és a lel-  
kek gondozása.

Azután Amerikában a lelkészek nagyobb jóllétet élveznek,  
nemesak azért, mert az ország gazdagsága megmérhetlen, de  
mert kevesebben is vannak. Olaszországban például kétszerannyi  
a papok száma mint az Egyesült-Államokban.

Nálunk a lelkészek túlnyomó részben az alsóbb társadalmi  
rétegekből egészítik ki soraikat s azért lépnek a papi pályára,  
hogy magasra emelkedjenek. Amerikában ép a gazdagok karol-  
ják fel lelkesedéssel ezt a pályát, bizonyosak lévén arról, hogy  
lelkési állásuk emeli a társadalmi hierarchiában elfoglalt pol-  
czaikat. Európában a nép és a klérus közt nagyobb az űr s a  
munkások és parasztok meg vannak győződve, hogy a papok  
az urak és főnemések barátai.

Már Rosmini mint az egyház egyik legnagyobb sebéit pana-  
szolta fel az alsó papság elégtelen kiképeztetését. De könyvét  
indexre helyezték. Ötven év óta azonban a helyzet, különösen



Olaszországban, éppen nem változott, vagy csak rosszabbodott. A kormány 1876-ban vizsgálatot indított a papképző intézetek ügyében s az eredmény az volt, hogy „a semináriumi oktatás gyarló, hiányos és meddő.”

Ez nem is lehet másképp, mert azok, a kik a papnevelő intézetekben oktatnak, nem végeztek rendes tanfolyamot az egyetemen. A semináriumokban nincsenek természettani, természetrajzi gyűjtemények, vegytani laboratoriumok s a tárgyak előadói a nélkül választatnak, hogy készségökről az előadott tárgyból tanúságot tettek volna.

Mosso megkérdezte egy amerikai lelkésztől, a ki három évet töltött Rómában, hogy mi a különbség az európai és az amerikai lelkészek közt. „Az olaszok jobban tudják a theológiát — volt a felelet — az amerikaiak ellenben alaposabban vannak tájékozva a philosophiában és természettudományokban.

„Azután — tette hozzá — mi alig végezzük a misét, bycikli-re kapunk s szerteszét kószálunk egész nap. Jobban ismerjük a világot és nem gondolunk egyéb dologra, mint az olasz papok. Azután türelmesek vagyunk, sőt Olaszországban azt hiszik, túlságosan is türelmesek. Templomaink inkább hasonlítanak egy polgári házhoz, mint az európaiak. Foglalkozásaink demokratikusabbak. Vannak, kik attól félnek, hogy nálunk a vallás sokat veszít tekintélyéből és diszéből. Ez tévedés, mert a mi befolyásunk annál nagyobb, minél jobban alkalmazkodunk a társadalomhoz.”

De a legnagyobb dicséret, mely az amerikai klerust érheti, az, hogy a protestánsok becsülését is kivívták. Sok katolikus püspök szent életénél, műveltségénél s a népre gyakorolt üdvös befolyásánál fogva népszerű. Amerika katolikus klerusa nem arra akarja a vallást használni, hogy hatalomra tegyen szert általa, hanem azért bír a hatalom öntudatával, mert vallásos.

Az amerikai catholicismusra tehát nem áll Comte Ágost harmincz év előtti mondása: „A catholicismus, miután oly sokáig irányozta a modern haladást, idegen lett a jelenkori társadalomtól.” Nem áll azért, mert az amerikai catholicismus szoros kapcsolatban él a néppel, melegen védi hazája kormányát és szabadságát. Hogy mily eszközökkel küzd a társadalom kóros jelenségei ellen is, mutatja az, hogy a püspökök kizárják az egyház közösségéből s megvonják a szentségeket azoktól, a kik

bort, sört, pálinkát árúsítanak el, a „liquor dealer“ és „saloon-keeper“-ektől. Mert szerintök a csapszékek és szeszfogyasztó helyek bűnös intézmények s ki azokat tartja, beestelen ember. És pedig azért, mert „a mértéktelenség a test iránti elnézésnek s az érzékiség diadalának a lélek fölött, veszedelmes formája.“

De a társadalommal való ily benső és közvetlen érintkezésök mellett is, valamint a többi hitfelekezetek, úgy a katolikusok sem vegyítik bele a vallást a politikai küzdelmekbe. Nem aspirálnak politikai párt alakítására. Igaz, hogy e tekintetben a régi amerikai felfogás is módosult ma már némileg. Az utolsó választási campagne alatt láttunk kísérletet tenni arra, hogy egy katolikus párt szervezkedjék a választásokra. De ennek ellensúlyozására is hatalmas egyesület támadt, az „American protective Association“, melynek czélja volt a vallást kiküszöbölni a politikából. Nem mintha azóta az amerikai lelkészek nem foglalkoznának politikával, de csak mint egyének foglalkoznak azzal, nem mint a katolicizmus képviselői.

Ha igazságosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy az amerikai katolicizmus modern rendszerének, az úgynevezett americanismnak első előhírnökei tulajdonkép már a 17. század közepén támadtak. A tridenti zsinat óta elejtett eszme, a protestáns felekezeteknek visszatérítése az egyház kebelébe, az amerikai katolikusok előtt a gondviselés által rájuk bízott különös missiónak tetszett. El akarták törölni a szektákat, hogy aztán a protestáns felekezetek romjain egy modernebb társadalmat, egy demokraticusabb államot építsenek fel, melynek csak egyetlen vallása legyen: a katolikus.

De hogyan ériék el e czélt? Hogyan siettessék a protestantizmus felbomlását? Egyszerűen úgy, gondolták magokban, hogy a katolikus hitéletet kell reformálni. Modern lelkipásztorokra van szükség, kik a jelenkori harcz viselésére vannak fegyverkezve. S a modern amerikai lelkipásztornak ezt a típusát nagyon jól leírta Ireland, Hecker atya életrajzához csatolt bevezetésében.

Hecker Izsák atya New-Yorkban született holland családból s mint fenkölt lelkű férfiú, örök emléket hagyott maga után a katolicizmus történetében. Eredetileg protestáns volt s csak előhaladottabb korában lett katolikussá, megalapítván a San Paolo-ról nevezett missionárius papok congregációját. Öt más,

hasonlóan az Egyesült-Államokban született s különböző protestáns felekezetekről áttért pap támogatta ebben, mindannyian nagy tehetségű, buzgó tagjai a klérusnak.

Hecker senkit sem akart fogadalommal kötni magához, mint más szerzetekben szokás, csak a sacerdotium egyházi kötelemét, az engedelmességet és a közös asztalnál való étkezést követelte meg. Az a meggyőződés lebegett előtte, hogy a modern szellem kevésbé szoros kötelekeket igényel s hogy az Egyesült-Államokban a katolikus egyház annál könnyebben terjed, minél nagyobb az egyén akció-szabadsága.

Elismervén a pápa csálhatatlanságát a hitet és erkölcsöt illető kérdésekben, épen ebből folyólag úgy gondolkodott, hogy jobban meg lehet ereszteni a féket egyebekben, különösen az egyéniség kifejlesztésében, mivel az egyház egység-elve úgy is védve van s az elegendő orvoslást nyújt minden lehető visszaélés ellen.

Nem követjük lépésről-lépésre a Hecker atya által megindított mozgalom érdekes fázisait, küzdelmeit a pápaság tradícióival abból a célból, hogy, mint Hecker magát kifejezte, „megnyissa az egyház kapuit a racionalisták előtt“. Annyi bizonyos, hogy a liberális katolikusok a catholicismus avult formái fenntartását képtelenségnek hirdették s fenne hangoztatták, hogy a catholicismus jelenlegi formájában nem alkalmas az amerikai nép demokratikus szelleméhez. IX. Pius Syllabusának reactionárius hangja azonban, valamint XIII. Leonak valamivel engedékenyebb, de azért mégis elutasító magatartása — eddigelé oly kevés közeledést mutattak az amerikai vallásos eszményekhez, hogy a schisma majdnem kikerülhetetlenné vált.

De az amerikai klérus, meg kell adni, bámulatos kitartással és lemondással készíti elő a XX. század nagy harcát a töke és a proletariátus között. Minél erényesebb, képzetesebb és erőteljesebb lesz a proletár, annál kevésbé véressé fog alakulni az osztályok végső harca. Az amerikai katolikus papság felkarolta a szegények és elnyomottak ügyét a kiváltságoltak és elnyomók ellen. Már pedig a collectivismus a katolikus egyház ereje, ép úgy mint az individualismus a protestánsoké.

Helyesen mondja egy záró fejezetében Mosso, hogy minden nemzetnek megvan a maga nevelési rendszere, mely saját életének lényegét tükrözteti vissza, már pedig egy nép életét nem módosíthatja semmi közoktatási törvény. Inne Amerika kevésbé jó egyetemekkel is jobb eredményeket ér el, mint Európa, mert tanítványai komolyabbak és szorgalmasabbak.

Szinigazságnak vehető az az axiomája is Mossonak, a mit nálunk gyakran tévesztenek szem elől, hogy egy nemzetnek nem lehetnek jobb főiskolái, mint a melyeket a polgárok többsége hasznosaknak ítél s ha a nép culturája alacsony fokon áll, ezek az iskolák nem élhetnek meg.

Egy nagy nemzeti egyetem megalapítását már Washington fölvetette a congressushoz intézett első izenetében. És mindannak daczára a nemzeti egyetem egy század óta sem valósult meg. Washington terve nem nyerte meg a parlament hozzájárulását. A nemzeti egyetem eszméje 1811-ben, 1816-ban és 1873-ban ismételtlen került a törvényhozás elé, de újból és újból visszautasított. Ez a körülmény nagy fontossággal bír Amerika történetében, mert azt mutatja, hogy az ész aristocratiáját ellensúlyozza a democratia s hogy a democratiában nem a legkiválóbb férfiak eszméi érvényesülnek.

Utoljára, mikor a nemzeti egyetem érdekében indított agitáció tetőpontra hágott, 1873-ban Elliot elnök tartott egy beszédet, melyben kimutatni igyekezett, hogy az állam semmi támogatással nem tartozik a felsőbb oktatásnak. „Az állam — mondotta Elliot — kell, hogy biztosítsa az elemi oktatást mindenki számára, mert ez a nemzeti védelem olcsó rendőri rendszere, de senkit sem lehet joggal megadóztatni azért, hogy más valaki felsőbb tanintézetbe járhasson.“ S valóban egész mai napig nincs is Amerikában csak két szövetségi tanfolyam, az egyik a west-point-i katonai akadémia, a másik az annapolisi tengerészeti akadémia.

Pedig az egyetemek Rod szerint a hagyományok kapesait kellene hogy képezzék az ó-világ és az új civilisatio jövője közt.

A mi már az amerikai főiskolák tanítási rendszerét illeti, elég fölemlíteni, hogy némely egyetemen a tanulók minden héten kikérdeztetnek, hogy előmenetelökről tanúságot tegyenek, s minden hónapban írásbeli vizsgát kell kiállniok. Természetesen ez nem volna lehetséges a tanerők nagy száma nélkül. A Harward

egyetemen a correpetitorok száma 294. A döntő vizsgák írásbelileg történnek, de nem egy vizsgálóbizottság előtt, hanem minden tanár egyedül vizsgál, nyilvánosság és ellenőrzés nélkül, mert az amerikaiak szeretik a felelősséget elvállalni s nem igyekeznek az alól kibujni, mint nálunk.

A mi a fegyelem gyakorlását illeti, a tanulók kizárhatók az egyetemről a nélkül, hogy az okot velök közölnék, kikérdeznék őket, vagy eljárást indítanak ellenök, mint Európában. Az elnök fölhívja őket az intézet elhagyására s azzal vége. Az angol egyetemeken a két *proctor* feladata az ifjak közt a fegyelem fentartása s ha valamelyikök sokat iszik, vagy rossz hírű helyeket látogat, minden felvilágosítás-adás nélkül kizáratik.

Nálunk persze úgy tekintik a hallgatót, mint egy polgárt, a kinek szabadságában áll nem tanulni is. Amerikában és Angliában ellenben tanulnia kell, mert gyermeknek tekintik — „in statu pupillari“ — mint a statutumok mondják. A vizsga csak mellékes, és megszakítás nélkül tart minden hónapban. A ki nem tanul és nem látogatja az előadásokat, azt eltávolítják s nem várják be, míg a vizsgákon megbukik.

Ugyancsak nálunk sokan a modern szellem alapján szeretnek hadat üzeni a latin nyelv tanításának. Amerikában a legjelesebb tanárok is elismerik, hogy ha nem volna latin nyelv, nem lehetne a tanulókat logikus gondolkodásra tanítani, mert az angol nyelv minden nyelv között legkevésbé alkalmas az ítélet fejlesztésére s az elme hozzászoktatására a gondolkodás finom distinctióihoz. Meg vannak győződve, hogy a latin periodusok kezelésében edződik az elme és az analízáló tehetség, úgy hogy azután könnyebben fogja föl a geometriát és más tudomány-szakokat.

Elég meglepő ezzel szemben, hogy a classikus nevelés hazájában, Németországon is, mult év július havában a császár elnöklete alatt egy reformbizottság ült össze, mely első ülésén egyhangúlag kimondotta, hogy úgy az orvosi, mint minden más egyetemi szakon, beleértve a jogot és theológiát is, nem lesz szükség jövőben humanistikus előképzettségre, hogy valaki egyetemi tanfolyamra legyen boesátható.

Amerikában a tanulmányi rend nincs úgy lenyügözve, s mégis, ha valaki tudornak akar hivatni, értenie kell a latint legalább úgy, hogy Caesart folyékonyan fordíthassa.

Legnevezetesebb azonban, mint már említettük, a vizsgáknak tulajdonított csekély fontosság. A tanárok átbocsáthatnak valakit a felsőbb tanfolyamokra, a nélkül, hogy vizsgát állani volnának kénytelenek. Ámde tudnunk kell, hogy az amerikai nevelésmód egészen más, mint a miénk. Az amerikai úgy gondolkodik, hogy mindenkinek már ifjan határozni kell választandó életpályája fölött, s hogy valaki jól betöltse hivatását, nem szabad időt vesztenie, de már ifjú korában szoknia kell a viszonyokhoz. Sehol sem tűnik úgy ki, mint Amerikában, hogy az iskolai oktatás semmitsem ér a családi nevelés nélkül. Az ismeretek meddők maradnak, ha az ifjú nem kap folytonosan és mindenfelől impulsust a munkára. Azonkívül a vizsgákra fektetett kevés súly azzal az előnnyel is jár, hogy a tanulók könnyebben átmehetnek egyik szakról a másikra. Nálunk, ha valaki megkezdte tanulmányait valamely szakon és pályát akar változtatni, mert több hajlamot érez magában más tanulmányokra, ezer akadályra bukkan a szabályzatokban. Amerikában inkább érdem számba megy az ilyen, mert fölteszik, hogy a változtatás „in melius” történik.

Nálunk aggályos gonddal tudakozzák a hallgatótól, mi mindent tud, hogy előbbre mehessen, Amerikában nagyobb függetlenséget engednek neki s ez jobban kifejleszti a tanulók egyéniségét. Mi azon fáradunk, hogy mindannyit egyenlővé tegyük, ugyanazon sablon szerint, holott Amerikában a típusok lehető legnagyobb különbségeit igyekeznek kifejleszteni.

Hogy melyik rendszer a jobb, érdekesen világítja meg egy olasz tanár, Nacconi statistikája azokról a tanulókról, a kiknek nem sikerül tanulmányaikat befejezni, viszonyítva azokhoz, kik az egyetemre léptek. Az eredmény a különböző egyetemekenél 26—35% közt ingadozik, a mi igen nagy szám, még ha fölteszszük is, hogy egy részök családi balsors vagy az önfentartás gondjai miatt nem fejezheti be tanulmányait.

Amerikában az évi szünetek is el vannak törölve, s az előadások az alatt a három hónap alatt is folynak, melyek alatt az iskolák nálunk be vannak csukva. Ezt a rendszert a chicagói egyetemen s a „West Virginia University” kezdték, de hogy nem lesz-e káros visszahatása a szellemi erők kimerítésére, a felől korai volna még véleményt kockáztatni. Bizonyos, hogy ily körülmények közt is számos tanár heti 18 órán ad elő, úgy

hogy nem lévén képes a feladat súlyának egészsége kockáztatása nélkül megfelelni, kénytelen minden hét évben egy évi teljes szabadságot venni, mely idő alatt egész fizetését élvezi. Ámde kétségtelen, hogy a rövid szünetek jobb hatással vannak az egészség fentartására, mint a huzamos munkát követő hosszabb pihenők.

Olaszországban egy collegium hetenkinti három óra, Amerikában az úgynevezett kisebb collegiumok heti négy-, öt-, hatórások, a nagyobbak pedig tíz-, tizenegy-, tizenkét-órások.

Igaz, hogy aztán Amerikában a tanárok kétszerte oly jól vannak fizetve, mint azt a chicagói egyetem következő kimutatásából látjuk :

8 tanár hűz évi . .	16000 frtot,
7   "   "   "   "   " . .	12000   "
5   "   "   "   "   " . .	10000   "
5   "   "   "   "   " . .	8000   "
14   "   "   "   "   " . .	7000   "
19   "   "   "   "   " . .	6000   "
23   "   "   "   "   " . .	5 - 5000 frtot,

Csak hogy aztán Amerikában a hallgatók száma is rendkívüli nagy. 1896—97-ben az Egyesült-Államok egyetemlein 140,143-an voltak beiratkozva. Ezek között 42.999 jogász orvos és theologus volt, 97,134 pedig tanárjelölt.

Az orvosi szak tanítási rendszere is jobb, mint Európa legtöbb egyetemén. Ezeken ma némely helyt a növendékek három évig tanulják az előkészítő tudományokat, mint boncztan, élettan, kórtan és gyógyszer-tan, a nélkül, hogy egy beteget is látnának, míg Amerikában ép ellenkezőleg a betegek észlelésein kezdik, és csak a klinikákon töltött első évek után tartják igazán eredményesnek a rendszeres elméleti oktatást. De akkor is kevesebb fontosságot tulajdonítanak a könyveknek s csak gyakorlatuk kiegészítéséül, a szemlélt dolgok fölötti bővebb tájékozódás céljából utalják őket a kézikönyvekre. Ez a paedagogiai módszer jobban is megfelel a pszichikai folyamat természetének, mert előbb látjuk a tárgyakat s csak azután osztályozzuk. Nem az elméleten kell kezdeni, hanem a tapasztalat kell, hogy megelőzze a theoriát.

Sajátságos az is, hogy Amerikában az orvostanhallgatók száma több mint kétszerte akkora, mint a jogászoké. Ezek csak 10,440-en vannak, míg azok 24,377-en. Ez onnan van, mert sokan azok közül, kik Európában jogot hallgatnának, Amerikában üzleti foglalkozásra adják magokat. A jogászok aránylagos kisebbsége mindenesetre kedvező jel, mert gazdasági föllendülésre vall mindenütt. Különben is míg Európában az egyetemek még megtartották középkori szellemöket s főkép a magasabb tudományos képzés intézményei, addig Amerika üzletesebb hajlamú népénél inkább gyakorlatias irányt vettek, a mit mutat az egyetemekkel kapcsolatban berendezett technikai tanfolyamok számának következő kimutatása is.

Földművelés . . . . .	53
Építészet . . . . .	16
Művészet . . . . .	175
Polgári mérnökség . . . . .	92
Háztartástan . . . . .	34
Fogászat . . . . .	22
Villamosság . . . . .	70
Gépészmérnökség . . . . .	73
Bányamérnökség . . . . .	33
Katonai tudomány . . . . .	104
Zene . . . . .	328
Neveléstan . . . . .	211
Állatgyógyászat . . . . .	27
Hajómérnökség . . . . .	3
Könyvészet . . . . .	7
Egészségügyi szolgálat . . . . .	12
Gyógyszerészet . . . . .	30

\*

Ezekben adtuk vissza lehető tömörséggel Mosso gondolatmenetét az Egyesült-Államok culturalis közállapotairól szóló legújabb könyvében. De reflectál még ő Tocqueville 1855-ben közzétett híres művere is, melyben a kitünő francia tudós azt írta volt, hogy semmisem lepte őt meg úgy Amerikában, mint a helyzetek egyenlősége. Tocqueville ezt találta az összes többi jelenségek magyarázó okának és eredő tényének. Ő a politikai intézményeknek, a demokratikus állameszménynek tulaj-



donít legnagyobb fontosságot Amerika közállapotai kifejlődésében, holott Mosso túléltnék vallja ezt a felfogást s azt vitatja, hogy egy nemzet élete és szervezkedése nem annyira kormányformájától, hanem inkább gazdasági viszonyaitól függ. Máskülönb — kérdezi — hogy volna megmagyarázható az, hogy bár a társadalom többsége Amerikában is szegény, mindamellett a demokratikus hatalom birtokában, általános szavazatjoggal felruházva, mégsem hoznak oly törvényeket, melyekkel a nagy vagyonok összehalmozódását egyszer mindenkorra megátolják? A felelet Mosso felfogása szerint csak az lehet, mert a gazdagodás ösztöne és lehetősége oly nagy Amerikában, hogy inkább mindenki türi a nagy vagyonok felhalmozódását, csak hogy mindenki megtalálhassa útját a jóléthez, gazdagsághoz.

És meg kell adni, hogy kevés oly ország van, a hol a nagy vagyonok oly nagy áldozatokat is hoznának közművelődési czélokra, mint Amerikában. A nagyszerű könyvtárak s egyetemek, mintaszerű berendezésű laboratoriumok legnagyobb része az amerikai milliárdosoknak köszönheti létrejöttét. S ha a tudományos élet újabban oly erős lendületet vett az észak-amerikai Egyesült-Államokban, úgy ebben az átalakulásban az oroszlanrész a nagy vagyonok tulajdonosait illeti. Typikus példáját nyújtja ezeknek az 1831-ben meghalt Girard István, kinek Philadelphióban látható bronz szobra s talapzatán egy féldombormű, mely őt a kikötőben tünteti fel, a mint egy hajó vízrebocsátását intézi. Pedig Girard hitetlen volt s e meggyőződéséből nem is csinált titkot. Mikor meghalt, mégis összes vagyonát egy árvaházra hagyta, melynek terveit is a legkisebb részletekig maga készítette el. Csak azt kötötte ki szigorúan, hogy az intézet gyermekei előtt soha vallásról ne beszéljenek. S óhaját oly pontosan teljesítették, hogy még ma, hatvan év után se teheti be pap a lábát az intézet ajtaján, mely 1600 árvát lát el s 80 millió vagyonnal rendelkezik.

Más szabásu jóltevő volt az 1873-ban elhunyt John Hopkins, ki vagyonát vasúti és tengeri szállításokon szerezte, Baltimore és Bréma közt. Tizennyolczadfél milliót hagyott halála után a baltimorei egyetemre, kikötvé azt, hogy a tőkét nem szabad építkezésekbe fektetni s az egyetemről ki kell, hogy zárva legyen a politika és a felekezeti szellem. További tizennyolczad fél milliót kórházat alapított orvosnövendékek oktatására.

Az „aczélikirály“, Andrew Carnegie csak újabban is öt milliót adományozott a pittsburgi könyvtára és öt milliót a pennsylvaniaira. Egy más polgár Chicagóban alapította meg 20 millióval a Newberry-könyvtárt. S mivel ez a város északi részén épült, azért egy másik emberbarát, hogy a déli rész se nélkülözze a modern berendezésű könyvtárt, e célra szintén 15 milliót ajándékozott.

1884-ben Olaszországban érte a halál Leland Stanfordot, Stanford szenátor fiát, 16 éves korában, a ki szenvedélyesen foglalkozott archeologiai tanulmányokkal. Szülei az ő emlékezetére 90 milliót adtak egy nevét viselő egyetem alapítására a kaliforniai San-Franciscoban. Mintegy varázsűtésre keltek elé a habok közül az óriási épülettömbök, egy nagy gymnasium a testi nevelésre, múzeumok, fürdők, hálótermek a tanulók s lakóházak a professorok számára.

Ez egyetem fontossága nemcsak abban áll, hogy Stanford senator egyenesen kijelentette, hogy nem kell kimélni a költségeket, csakhogy az intézet méltó hajléka legyen a tudománynak és művelődésnek a szó legnemesebb értelmében, de abban is, hogy első ízben szakított a régi college-ek ultraconservatív hagyományaival s egy felekezetenélküli tanulmányi központot létesített.

Mikor aztán 1893-ban Stanford is meghalt, felesége összes vagyonával az egyetem tőkéjét nevelte, nem tartva meg magának semmit, úgy hogy az egyetem ajánlott fel számára ingyen szállást épületeiben s 50,000 forint évi járadékot.

Érdekes a chicagói egyetem keletkezésének története is. Egy héber nyelvtanár, Harper állított be egy napon 1888-ban a híres petroleumkirályhoz, Rockefellerhez s az amerikai egyetemek fölött mondott kritikájával meg tudta őt győzni arról, hogy szükség van egy új felsőbb tanintézetre, melyben az, a ki tanít, ne legyen csupán vizsgáztató, hanem igazi tudós, ki képes a tudományt előbbre vinni. Biztosította Rockefellert, hogy találni arra Amerikában erőket, csak jól kell őket fizetni.

Rockefeller e célra három milliót ajánlott fel, de tartva attól, nehogy az egész pénzt építkezésekbe verjék, kikötötte, hogy a telek ára és az építési költségek nyilvános aláírás útján gyűjtessenek össze.

Egy chicagói polgár, Field marshal, följajánlotta a telket, Culver Helén pedig öt milliót adott biológiai kutatások céljaira.

Igy létesült a legifjabb és leggazdagabb amerikai egyetem — fájdalom — ez sem felekezeti jelleg nélkül, mert az alapítólevél kiköti, hogy „az igazgatók (trustee) két-harmada és az elnök mindig a baptista felekezethez kell, hogy tartozzanak.

1890-ben lett kész az egyetem s akkor Rockefeller újabb öt milliót adományozott, úgy hogy egy év alatt már az egyetem 15 millió vagyonnal és 31 tanárral rendelkezett. De azontúl sem volt oly év, melyben egyesek ne gazdagították volna alapítványaikkal az egyetem vagyonát. Legutoljára bizonyos Mandel 80,000 frttal.

A chicagói egyetem keretében létesült első ízben nép-egyetem (University Extension) is 14 előadóval. Különbén az intézetnek nincs sem orvosi, sem jogi facultása. A vegytani laboratoriumot Kent, a természettanít Ryarson rendeztette be; Snell Henriette pedig öt milliót adott egy internatus föllállítására, a mihez 1900-ban Rockefeller két milliós adománya járult, melyből félmilliót egy nyomda alapítására szánt.

Ime ilyenek az amerikai egyetemi oktatás támaszai és erőforrásai magában a nemzeti társadalomban.

Méltók arra, hogy Mosso könyvéből tündöklő példájául állítsuk oda a tudomány iránti őszinte lelkesedésnek s a cultura nemes tiszteletének, melyet csak az emberi egyenlőség iránti érzék s a becsületes munkán alapuló független vagyonosság adhat meg.

*Várnai Sándor.*

## SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS.

— Második közlemény. —

### III.

Az első igazán szabad tudományos egyetem a berlini, a melynek alapítása körül kifejlett eszmecsere hű képe annak a folyamatnak, mint küzdi le lassanként az új szabad szellem a régi maradit. E küzdelem harczosai voltak a többi között Wolf, Fichte és Schleiermacher, kiknek fáradozását nemcsak élénk figyelemmel kísérte, hanem támogatta is III. Frigyes Vilmos, kit eléggé jellemz ama mondása, hogy „tanítás és nevelés képezi az embereket és állampolgárokat, a kiknek főkincse és boldogsága az erkölcsösség és a vallásosság, a melyeknek fenmaradása és élete fölössé teszi a kényszerszertörvények fentartását vagy felújítását, mert ha a vallásnak az értelem és bölcsesség a segítő társai, magától is megáll, nincs szüksége támogató tekintélyekre“.<sup>1</sup>

A XIX. század hajnalán általános volt a meggyőződés, hogy az egyetemek a multban kifejlett alakjukban és szellemükkel, miként azt Massow minister 1801 febr. 16-án írta „nemcsak a jövőendő speculativ tudósok, hanem a polgári élet követelte nyilvános és magánviszonyok közt használható állampolgárok erkölcsi, tudományos és gyakorlati képzése jelen szükségletének sem felelnek meg“. Ezért Massow szívesebben segédkezett volna közép- és szakiskolák felállításában, mint egy új egyetem szervezésében,

<sup>1</sup> Köpke, Die Gründung der königl. Fridrich-Wilhelm-Universität in Berlin. 1860. Közli mindazon okmányokat, melyek az egyetem alapításával szoros összefüggésben állanak.

melyet a régi formában senki sem óhajtott, de a melynek új formát adni senki se volt képes. Pedig a baj orvoslására sokan vállalkoztak. Mennyire érezték az egyetem újjáalakításának szükségét, jellemzőleg mutatja az, hogy a mióta a berlini egyetem alapításának terve felmerült, a tervező, tanácsokat adó röpiratok egymásután jelentek meg s csak az 1807-ik évben magában 10 munkálatot adtak ki. Hogy azután ezekben a lehető legkülönbözőbb s nem ritkán félszeg szempontok jutnak kifejezésre, az a dolog természetével függ össze.

De a berlini egyetem alapításánál nemcsak az egyetemnek eddigi szellemével való elégtelenség, hanem a napoleoni háborúkat veszteségei által felkeltett nemzeti felbuzdulás is, a melynek maga a király ama mondással adott kifejezést, hogy a mit Poroszország az anyagiakban veszített, azt a szellemiekben kell pótolnia, különösen erősen sarkalta a hivatalos köröket is, a közvéleményt is, hogy az ország fővárosában egy minden tekintetben nagyszerű s minden kellékkel felruházott tudományos egyetemet állítsanak fel.

Az egyetem alapítása kérdésében két csoportra oszlott a hivatottak és hivatalosak véleménye. Berlinben már eddig is voltak egymástól független, de minden tudományszaknak megfelelő akadémiák, hol szaktudósok s jeles tanérek igen tekintélyes száma művelte és terjesztette a tudományt.<sup>1</sup> Ezek a XVIII. század folyamán keletkeztek s érdekes másai a legelső tudós társaságoknak és egyetemeknek. Itt is a mindenünnen összesereglett tudósok szabadon társulva, a mai szabad lyceumok mintájára, de rendszeres előadásokat tartottak. A hallgatóságtól csak a

<sup>1</sup> Csak magán az orvosi szakon 20 tanár működött, kik közül sok elismert tekintély volt. A bölcsészetből Schlegel és Fichte már 1802 óta tartottak nyilvános előadást. Az intézmény jellemzésére álljon itt Fichtének a helyi ujságban 1804 jan. 1-én közzétett következő hirdetése: „Der Unterschriebene erbietet sich zu einem fortgesetzten mündlichen Vortrage der Wissenschaftslehre, d. h. der vollständigen Lösung des Räthsels der Welt und der Bewusstseins mit mathematischer Evidenz. Er wählt diesen Weg der Mittheilung um so lieber, da er das Resultat seiner neuen vieljährigen Untersuchungen nicht durch den Druck bekannt zu machen gedeneckt, in dem diese Philosophie sich nicht historisch erlernen lässt, sondern ihr Verständniß die Kunst zu philosophieren voraussetzt, welche am sichersten durch mündlichen Vortrag und Unterredung erlernt und geübt wird.“ Köpkenél 29. l.

tudományok szeretetét és nem okmányok halmazát kívánták. Az előadások a tudomány színvonalán állottak s annak egész körét felölelték, kivéve a jogot és a theológiát. Ez utóbbit azért mellőzték s azért kívánták mellőzni még az új egyetemen is, mert nem tekintették tudománynak. A jogi és theologiai előadásokat csak akkor kezdték tartani, mikor 1807-ben francia birtokká lett Halléből azok a tanárok, kik nemzetiségükhöz jobban ragaszkodtak, mint tanszékükhöz, különösen az új egyetem alapításának reményében Berlinben letelepedtek. Az előadások tartásához a rendőrség engedélyén kívül másra szükség nem volt.

Mindenesetre legtermészetesebbnek tetszeit s legkönnyebben kivihetőnek mutatkozott az a terv, mely e tudósoknak egy intézet kebelében való csoportosítását vette célba. Egy, még 1803-ban névtelenül megjelent ily tartalmú röpirat ellen Schleiermacher is felemelte tiltakozó szavát. Iratában kifejtette, hogy az egyetemnek újjáalakulása nem a külön formákon, hanem az egész szellem megváltozásán fordul meg. Ennek pedig első és fő kelléke az egyetem lényegének és feladatának tisztázása. Az egyetemnek a tudomány és a szabadság otthonának kell lennie, melynek falai közt a tudomány barátait és mestereit sem faji, sem vallási, sem nemzetiségi korlát el nem különítheti, mely mint a múzsák igazi hazája, semmi más célzt nem ismer és nem szolgál, mint egyedül csak azt, hogy az emberi szellem kincstárának értékeit kutatva, vizsgálva és gyarapítva munkálja egy nép körében az egész emberiség javát. Benne tehát meg kell lennie mindannak, legyen bár elv, avagy intézmény, a mely az emberiség boldogságát előmozdítja, a mi az ember méltóságát emeli, önértetét fokozza, öntudatát gazdagítja, nyomorát enyhíti, lelki szükségét kielégíti. Az egyetem ily módon majd ép a szabad, öntudatos egyéniség képzése által államnak, egyháznak, társadalomnak, emberiségnek is többet használ, mintha gyakorlati célokat tűzne ki maga elé.

A kívánt és álmodott jövőendő egyetemnek képét nagy vonalakban íme így rajzolta meg Schleiermacher. De hogy mily magas ideálnak tartották ezt s mily kevéssé bíztak megvalósulásában még azok is, a kik ugyanazt az eszményt kívánták elérni, mutatja Wolf terve, ki megelégedett volna azzal is, ha a vidéki egyetemek a régi czéhmodorban s a gyakorlati életre való képesítés céljával a kenyértudomány szolgálatában maradnak, csak legalább a berlini legyen ideális intézmény, mely az akadémiától

az egyetemhez átmenetet képez. Maguk az egyetemi tanárok, ha különösen kíválnak, akadémikusokká lépnének elő, de azért helyettesükkel együtt az egyetemen is tartanának előadásokat. Ez előadásokat a tanárok választanák szabad tetszésük szerint s vagy maguk tartanák személyesen, vagy oly más tudóssal tartatnák, ki önként hozzájuk csatlakozik. Az egyetem nem facultásokból állana, mert ez a beosztás Wolf szerint a barbár mult haszontalan öröke s a czéhszellemnek székhelye és minden bajnak forrása. Az egyetemet Wolf szerint 8, Schmalz és Hufeland szerint 6 osztályból kell szervezni, oly formán, mint a középiskoláknál látható, Schütz szerint pedig a hallgatókat különböző vizsgálatokra és disputatiókra kell kötelezni, a városnak bizonyos részére szorítani, hol ephoratusokba csoportosulnának, egyenruhában járnának stb. De nemcsak a külső formákban, hanem a feladatra nézve is nagyon ingadozó volt a tanácsadók véleménye, a mennyiben nem tudtak megegyezni abban, hogy ez az új egyetem a tanítást, vagy tudósok képzését tekintse-e feladatának.<sup>1</sup>

A tervezetésbe Fichte is beleszólt s 1807-ben önálló iratban fejtette ki nézetét.<sup>2</sup> Mint philosophus kész volt egészen új világot construálni. Hogy erre szükség van, mutatja a régi ellen minden oldalról felhangzó panasz. Semmit sem kell tehát a régitől megtartani, hanem egészen új egyetemet kell alkotni nemcsak formája, hanem czélja, szelleme, feladata szerint is. Jelszava tehát nem az átalakítás, hanem az alkotás. Szerinte is az egyetem az akadémia és a középiskola közt foglal helyet. Feladata az, hogy igazi embereket, tehát tudósokat képezzen. Mert az emberiségnek meg kell változnia. Ehhez pedig első feltétel, hogy az ember a maga egészében megváltozzék. E teljes megváltozás pedig csak úgy lehetséges, ha az ember az ideált ismeri. Ez ideál ismerői a tudósok, a megismerésére és elsajátítására törekvők pedig a tanulók. Ezeket egyesíti és összetartja a közös ideál szeretete. Az által, hogy a tudósok az általuk ismert és meg is valósított ideált másokkal is közlik, az egész emberiségnek nevelői és példaképei. A közlő foglalkozás azonban csak bizonyos ideig tart, mely után a tudós az akadémia kötelékébe

<sup>1</sup> Köpkénél 45. s köv.

<sup>2</sup> Deducirter Plan einer in Berlin zu errichtenden höheren Lehranstalt. Geschrieben im Jahre 1807, erschienen 1817.

lép. hogy teljesen csak az ideálnak éljen.<sup>1</sup> Az akadémikusokból alakul az egyetem tanácsa. Az egyetem célja, hogy az ideál megismertetésével ama tökéletes állapot útját egyenesse, melyben az egész emberi szellemet a jónak és igaznak tiszta és teljes tudata hatja át és határozza meg. Az egyetem feladata tehát az, hogy a kik e magasztos célra törekcsenek, azokat megtanítsa arra a művészetre, mikép válhatik belőlük igazi tudós, tehát igazi ember. Az ideál e feltétlen uralmának az élet minden egyes jelenségében be kell következnie, mert ettől függ az egész emberiség boldogsága. Ámde, mert a gyakorlati élet szükségleteivel is számolni kell, Fichte az egyetemi oktatásnak két ágát, nevezetesen a gyakorlatit és a tisztán tudományosot, különbözteti meg. Kik ez utóbbiban részesülnek, a kik tehát tudósoknak készülnek, azok, mint az értelmi művészet iskolájának növendékei, állami eltartásban részesülnek, uniformisban járnak s valósággal a tudomány szerzeteseinek tekintetnek s e szerint is élnek.

Fichte egész tervezete a philosophus felfogását mutatja, ki nem sokat törődik a történetileg adott viszonyokkal s a mult tekintetbe vétele nélkül rakja le a jövő alapjait, melyeken azonban szilárd épületet emelni nem lehet. Hogy az új egyetemen Fichte sem ad helyet a theológiának, az természetes, mert az útját vágná a fantastikus combinatióknak.

Mindezek a tervezetések világosan mutatják, mily hatalmas hódításokat tett az a meggyőződés, hogy az egyetemnek a feladata nem lehet csak a kész igazságok közlése, a tekintélyelvek megismertetése, hanem az igazságoknak kutatása, kifejtése s közkinccsé tétele. De míg ebben a vélemények mindinkább kezdtek egyezni, addig a tudósok egy része a történetileg adottat a haladás gátlójának tekintette, más része ellenben a mult minden eredményét is az ideál felé való haladás természetes productumának, a további haladás támaszának tartotta s lehetőleg kimélni, megtartani, de az új szellem követelte módon átalakítani és felhasználni igyekezett. Ez új szellem ugyanis azt követeli, hogy ne a tudomány és az ember álljon bizonyos intézmények szol-

<sup>1</sup> Érdekes Castillon bölesésnek a meghatározása, ki azt mondja: „Az akadémia hivatása az objectív felkutatása, az egyetemé az objectív subjectivisálása. A tudomány az akadémia kizárólagos birtoka, tovaaplántálása pedig az egyetem tiszte”. Köpke, i. m 54.



gálatában, hanem minden intézmény az igazságnak, mint örök valónak szolgáljon.

E szempontokból fejezte ki a felső oktatásra vonatkozó nézetét Schleiermacher Frigyes.

#### IV.

Mig Halléban volt, az egyetemek ügyével nem igen foglalkozott Schleiermacher, de mikor a francziák bevonulása után 1807-ben Berlinbe költözött, az alkalom is, a körülmények is arra indították, hogy a kor e nagyfontosságú kérdésében ő is hallassa szavát. Átköltözése után azonnal megkezdte előadásait és pedig az ókori philosophiából, az ethikából és a theologiai encyclopaediából, a következő évben pedig már a dogmatikát is előadta. Előadásait természetesen ő is privatim tartotta. De nem is volt sok reménye, hogy a berlini új egyetem számára már toborzani kezdett tanári karba őt is beveszik, mert mint Gasshoz 1807 szeptember 18-án írt levelében ő maga mondja, nem is igen ismerik, aztán meg a berlini ügyeket intéző Beyme nem is valami kedvezőleg nyilatkozott róla, rajongónak tartva őt.<sup>1</sup>

Csalódott, mert nemcsak hogy a meghívást kapta meg, hanem az új egyetem alakításában is oly nagy befolyást engedtek neki, hogy a mikor Humboldt 1809-ben a közoktatás ügyének vezetését átvette s a hosszas tervezgetésnek egy elhatározó lépéssel véget vetett, a tanárok meghívása ügyében Schleiermachernek már döntő szava volt.

Schleiermacher 1808 január 3-án Nolte oberconsistorialrat-hoz intézett átiratában már mint kinevezett egyetemi tanár sürgeti az egyetem felállítást s nevezetesen azt kívánja, hogy már a nyári félévben megnyithassák azt. Ugyanez évben adta ki nagy jelentőségű iratát is: „Gelegentliche Gedanken über Universitäten in deutschem Sinne. Nebst einem Anhang über eine neu zu errichtende von Fr. Schleiermacher. Berlin 1808.“ czímen, mely az egyetemek legújabbkori fejlődésének alapvető és céltiltózó irata.

A mű bevezetésében megmagyarázza, miért nevezi művét „Gelegentliche Gedanken“-nek. Mert, úgymond, nem kíván e kis mű érett megfontolás gyümölcseként komoly tudományos igé-

<sup>1</sup> Köpkénél 44.

nyekkel fellépni, csak az alkalomhoz fűzött gondolatokat tartalmazza.

Az első cikk a tudományos intézményeknek az államhoz való viszonyáról szól.

Az állam, mint a világnak legönzőbb alkotása, mely mindig és mindenben csak a maga hasznát és jóvoltát keresi s mindent e szempontból ítél meg, igen helytelenül cselekszik, ha a tudományt is csak azért akarja felkarolni, támogatni, mert hasznát láthatja. Helytelenül cselekszik nemcsak azért, mert a tudomány méltósága ilyen utilitaristikus megítélést meg nem tűr, hanem azért is, mert a tudomány sokkalta egyetemesebb az államnál. Míg ugyanis az állam rendszerint véget ér egy nyelv határánál, addig a tudomány teljesen egyetemes s a tudományos intézmények ép azért igénylik az állam támogatását, hogy hatásuk mennél nagyobb körben érezhető legyen. Itt aztán Schleiermacher az uniónak, a nemzeti egységnek öntudatos harcosául mutatkozik be. Szerencsétlenségnek tartja, ha egy állam több nyelv területét vonja hatalmi körébe, mert csakis az azonos nyelvűek képesek igazán egységes és tömör közösség alkotására és visszásnak tekinti, ha egy ugyanazon nyelvet beszélő nép több, egymástól független avagy talán ép ellenséges területen él. De mindezeknél is nagyobb baj még az, ha ez a sok apró terület a maga tudományos intézményeit már akár önzésből, akár hiúságból vagy rövidlátásból a maga szűk körére szorítva, egyetemes hatásukban gátolja s így igazi hivatásuk teljesítésében akadályozza, természetes működésükben megbénítja. A tudománynak egyetemes rendeltetése megköveteli, hogy sohase váljék territorialis jelleművé, de sőt egységesítő munkát végezzen. Az elzárkózás minden formában illiberalis és csak római katolikus talajon érthető. Állam és tudomány tehát békés együttélésre vannak hivatva s az állam annál kevésbbé korlátozza a tudományt, mert ez az ő igaz boldogságának legfőbb tényezője. Nem úgy, hogy a tudományos intézetek szállítják az államnak a hasznavehető munkásokat, hanem úgy, hogy közvetve minden jónak, magának a rendnek, a békességnek, az állampolgárok s ezek által és ezekben az egész állam boldogságának is alapját és biztosítékát a tudományban való gazdagság képezi. Ezért is az állam a tudományos intézmények gyámolítását, fejlesztését kell, hogy legfőbb feladatának tekintse. De ez még nem jogosítja fel

az államot arra, hogy most már aztán a nyújtott segedelem arányában mind nagyobb és nagyobb hatalmat vegyen a tudomány intézményei vagy munkásai felett. Az állam annál boldogabb, mennél nagyobb, szabadabb és függetlenebb a tudománya s mennél nagyobb befolyással és tekintéllyel ruházza fel a tudomány képviselőit. Szerinte tehát a tudomány csak a szabadság légkörében, teljes függetlenségének megóvása mellett nőhet nagygyá.

Az ilyen szabad tudomány otthonai az iskolák, egyetemek és akadémiák, melyeknek lényegéről, feladatáról és egymáshoz való viszonyáról a könyv második szakasza szól.

A tudományos intézetek egymáshoz való viszonyát Schleiermacher a czérendszer terminusaival így határozza meg: „az iskola a mestereknek az inasokkal, az egyetem a segédekkel való együttélése, az akadémia pedig a mesterek gyülekezete”.<sup>1</sup> A többi hasonlat módjára ez a hasonlat is sántít és pedig annyival inkább, mert a tudományos közlésre szolgáló e három fokozatú intézet mestereinek képzettsége óriásilag különböző. Ő maga sem tartja e meghatározását kielégítőnek vagy találónak, hanem hosszasan fejtegeti ez intézetek dolgát. Szerinte a tudomány két szempontból vehető tekintetbe: mint az egyes ember ismeretének tárgya, s mint az egyesek munkásságának eredménye. Ez alapon különül el az iskola az akadémiától. Amannak feladata a gymnastisálás, emezé a producálás: amaz nem lép új termékkel a világ elé, „mert nem szabad annak az írásmunkának megjelennie, mely a tudományt előbbre nem viszi”.<sup>2</sup> emez pedig önálló alkotásokat ad a világnak, de nem nagy műveket, hanem kisebb, a kutatás eredményét közkinccsé tevő, a világosságot terjesztő munkálatokat bocsát ki közhaszonra. De e két intézménnyel még nem emeltünk megfelelő otthont a tudománynak. Még egy harmadikra is szükség van, a mely az iskola és az akadémia közt közvetíten. Míg ugyanis a tudománynak fentebb említett kettős szempontja szerint az iskola csak az ismeretek közlésével foglalkozik s egyedül a könnyű elsajátítás követelményét tartja szem előtt s így halad lépésről-lépésre, részletről-részletre a nélkül, hogy e részleteket tudományos egységbe fűzni, harmonikus egészzé fejleszteni kívánná, míg tehát az iskola a tudományos szellemnek

<sup>1</sup> Gel. Ged. 23.

<sup>2</sup> Gel. Ged. 29.

kifejlesztésére, az önálló feltalálásnak érdekeire súlyt nem helyez. de nem is helyezhet, addig az akadémia már minden egyes tagjától természetesen megkívánja és elvárja, hogy tudománya bölcsészetével tisztában legyen, hogy a maga szakát bölcsészeti alapon és szellemben művelje. A bölcsészet ugyanis a közös szellem alapja, mely a különböző szakok tudósait mind egy tudományos közösségnek önálló, de egy célra munkáló tagjaivá teszi. Ez a szellem pedig nem szakadhat álmában az emberbe. S itt áll elő az egyetem szüksége. „Az egyetem átmenetet képez a fejlődés két foka közt, melyek közül az első az ismeretek alapozása tulajdonképeni tanulás által az ifjú a tudomány számára előkészítettik, a másikon pedig a tudományos élete egész teljességében és erejében lévő férfi már maga is kutatva az ismeretek körét tágitja vagy szebben építgeti“.<sup>1</sup>

De az egyetem e közvetítő állása daczára is teljesen új és fontos szellemi életfolyamat tere. „A tudomány eszméit a nemesebb és bizonyos ismeretekkel már felfegyverzett ifjakban felébreszteni, őket az ismereteknek ama körén, melynek magukat kiváltképen szentelni óhajtják, uralomra segiteni olykép, hogy valóságos természetükké válják az, hogy minden egyes dolgot ne önmagában, hanem közelebbi tudományos összefüggésében vegyenek szemügyre s azt az ismeretek egységére és összességére való állandó vonatkozásának összefüggésébe vonják be, hogy megtanulják, miként lehet minden egyes gondolatban a tudomány alaptörvényeinek tudatára jutni s ép ezáltal az önálló kutatás, alkotás és előterjesztés képességét megszerezni: ez az egyetem tiszte. Ezt jelenti már a neve maga is. Mert az egyetemi tanulmányozásnak nem az a feladata, hogy csupán csak több, bárha más és magasabb ismereteket gyűjtsünk. hanem az ismeretek egészének megismerése, miközben a tudás minden elve és teljes köre úgy domborodik ki, hogy megkönnyíti és lehetővé teszi a tudomány körébe való beledolgozást“.<sup>2</sup> Az egyetemen tehát minden füzet, könyv, előadás, munka stb. a rendszerezésre irányul. Nem törődik azzal, mi a könnyű, mi a nehéz, mi az egyetemes, mi a különleges, hanem mindig azt tartja szem előtt, a mi az összefüggés feltüntetése és teljessége érdekében szükséges. A tudo-

<sup>1</sup> Gel. Ged. 32.

<sup>2</sup> Gel. Ged. 33. és 49.

mány különben is természettől systematikus. Fel is öleli a tudomány egészét s legfőlebb azokra a dolgokra fektet különösebb súlyt, melyek a nemzeti geniusnak leginkább megfelelnek, vagy a melyek nemzeti szempontból különösebben szükségesek. Az egyetem tehát részint a már eddig is bizonyos mértékig meglévő ismereteket rendez, egyetemes összefüggésbe hozza, részint meg kiegészít, mélyít, újakat közöl. Ezért az egyetem egyrészt az iskola folytatása, másrészt meg az akadémia előcsarnoka.<sup>1</sup>

Az egyetemre Schleiermacher szerint lehetőleg sok ifjút kell bocsátani nemcsak azért, mert nem ez a megrostálás időpontja, hanem különösen azért, mert sokkal kisebb a veszteség abban, ha sokan, a kik a tudományos életre nem alkalmasak, maguktól elmaradoznak, mintha csak egyetlen talentum is elvesz. Mert tapasztalat igazolta tény, hogy a középiskolai gyűjtés sokszor fárasztó és lélekölő munkájában elfáradt, meglankadt és megkedvetlenedett ifjú a főiskolán, a mikor az egyéniségének legjobban megfelelő munkának szentelheti minden idejét és erejét, a mikor teljes és korlátatlan szabad odaadással foglalkozhatik azzal, a mit egyúttal szeret is, egészen más eredményeket képes felmutatni és sokszor valóságos apostolává válik a tudománynak. Csak akkor kellene az ifjakat az egyetem kapujában megállítani, ha ez volna a tudományos képzés végső állomása. Ámde az egyetem is csak a végső cél, az akadémia számára egyengeti az utat, ezért az egyetem bizonyos tekintetben még szintén iskola, de főiskola, a melyen azok is tovább képződnek, ismeretekkel gyarapodnak, a kik különben a magasabb tudomány és annak hivatásos művelésére sem kiváló tehetséget, sem nagyobb kedvet nem mutatnak.

De Schleiermacher ezzel még nem akarja azt mondani, hogy az egyetem két osztályból álljon, mint Fichte óhajtotta. Az egyetem sohasem lehet állampolgárokat képző intézet, de nem is állhat szakiskolák csoportosulásából, mint Wolf egyeteme, hanem egészében úgy, mint részeiben a tudományt szolgálja egyedül. Szolgálja pedig azzal, hogy az egyetemes körében mozogva az egyes specialis dolgokra azért tér ki, mert az egésznél összefüggése azok ismeretét is megkívánja, a miből persze a gyakorlati élet is hasznot húz ugyan, de e gyakorlati érdek szolgálata az egyetemnek feladatát egyáltalán nem képezheti.

<sup>1</sup> I. m. 39. Nachschule und Vorakademie.

Az egyetem célja az ifjúságban a tudományos szellem életrekeltsége és tudatossá tétele. Az általános, egyetemes cél megkívánja s érthetővé teszi, hogy a bölcsezszer képezi az egyetemi tanulmányozás kezdő és központját, mert ez segít a természet és történelem óriás köreiben az egyetemesnek, a mindenben és mindenkor érvényesülő lényegesnek felismerésére és megismerésére.<sup>1</sup> De az egyetem ez egészen általános szempontok mellett azoknak az érdekeit sem hagyja kielégítetlenül, a kik meg nem elégednek a tudnivalók egy bizonyos körével s azoknak egyszerű rendszerezésével, hanem tovább is akarnak hatolni, önállóan kutatógátnak, új alkotásokra törekcszenek, szóval tudósokká igyekeznek válni. Ezek részére kell az egyetemen a tudományos seminarium, mely tisztán akadémikus természetű s az egyetemnek akadémiai jellemét adja meg.<sup>2</sup> Schleiermacher szerint csak az értelmetlenség állíthatja azt, hogy a seminariumokra nincs szükség. Mert igaz ugyan, hogy az egyetem nem akar tudósokat faragni, nem hivatása mesteriskolává lenni, de az is igaz, hogy ha a tudományos szellemet akarja kifejleszteni s határozott irányba terelni, akkor e szellem számára megfelelő munkatérrel is kell gondoskodnia, hol erejét gyakorolja s próbálja. Mert az egyetem csak akkor lesz lényegének megfelelő tudományos intézmény, ha nem marad pusztán csak a tanítók és tanulók egy földél alatt való rideg érintkezésének helye és ha ez az érintkezés nem szorítkozik pusztán csak az előadásokra, hanem valóságos együttélés fejlődik ki azok között, kiket a tudomány szeretete az egyetem falai közt összehozott. Schleiermachernek ez a még mindig csak megvalósulásra váró gondolata mig egyrészt távol tartja az egyetem iskolává süljedését, másrészt tiltakozik a convictusok középkori intézményének felelevenítése ellen, a mitől pedig a korabeli paedagogusok, sőt Fichte sem idegenkedett. Schleiermacher kortársainál sokkalta emelkedettebb, egyenesebb szempontból ítélte meg az egyetem lényegét és hivatását.

Schleiermacher szerint az egyetemi tanulmányozásnak akkor volna legnagyobb sikere, ha a tanár és a tanuló együttélése magának az előadásnak is oly közvetlen formáját teremtené meg, a mely által minden egyes szó termékenyítővé válhatnék.

<sup>1</sup> Gel. Ged. 58.

<sup>2</sup> Gel. Ged. 39.

Ez pedig a beszélgetés, a párbeszéd. De ennek különösen két dolog gátolja a kivihetőségét. Egyik az, hogy nagyon kevés tanuló-nak szabadna együtt lennie, hogy a beszélgetés célját tévesztett szórakozássá ne váljék, a másik pedig az, hogy ma már a tudomány nem támaszkodván többé tekintélyelvekre és megállapított igazságokra, senki sem beszélhet, csakis ha a maga nevében. Így hát a beszélgetés a conservatoriumok, collocutiók, seminariumok szűkebb körében érvényesül, míg az egyetemi tanítás maga a katedralis előadások ismeretközlő keretében mozog. Itt Schleiermacher különösen is kiemeli azonban, hogy ezeknek az előadásoknak is lényegükben dialogikusoknak kell lenniök, mert annál vonzóbb s talán eredményesebb is a tanítás, mennél eleveőbb és közvetlenebb.

Az ismeretközlésnek kettős a formája, ú. m. az ismeret pusztá közlése: előadás, és az ismerethez jutás módjának bemutatása: seminarium. Erre Schleiermacher különös súlyt helyez. A seminarium teljesen a XIX. század szülötte, mely a disputatiót kiszorítva, az egyetemnek képét és jelentőségét egészében megváltoztatta. Az első seminariumokat Halléban Wolf, Göttingában Gessner tartotta a philologiai studiumokból. Schleiermacher óta a seminarium minden szakon otthonos lett s nélkülözhetlen terévé vált a tudományos munkálkodásnak. Az ő korában a seminarium állami intézmény volt, a melyben a tanárok és a tanulók egyaránt bizonyos jövedelmet élveztek. Schleiermacher ezt is a tudomány elvei alapján alakította át. A seminarium képezi az átmenetet az egyetem és az akadémia közt, mert a seminarium kisebb körű akadémia, a mennyiben a tanárokat és a tanulókat oly tudományos közösségben egyesíti, melyben a tanár már nemcsak közlője a tudományos eredményeknek, hanem vezetője, támogatója és megítélője az önálló termelésnek s viszont a tanuló is nem pusztán csak hallgatója, hanem művelője is a tudománynak.<sup>1</sup> A seminarium lényege és az egyetemi előadás felett való felsőbb-sége tehát abban áll, hogy benne a tanár az általa kiválasztott kisebb csoporttal együtt munkálkodik s így a tanulókat is tudományos munkálkodásának részeseivé teszi. Ezért mondotta különösen már előbb is, hogy az egyetem a mester és a segédek együttlélése. A seminariumokat nem szabad és nem is lehet kötelezővé tenni,

<sup>1</sup> Gel. Ged. 88.

helytelen facultásonként egy-egy tanszékhez kötni, mert a seminarium lényege ép az, hogy a tanárok és a tanulók teljesen szabad társulása hozza őket létre.

Mindenesetre érdekes, hogy Schleiermacher szerint a seminarium és a nyilvános rendes előadás közé kell még lépnie a conservatoriumnak, a melyben a tanár első ízben tapasztalja a tanulók reactióját, a mennyiben itt a hallgató az előadottaknak azt a részét, melyet nem volt képes egészen megérteni, átdolgozás és könnyítés végett visszaadja s ellenvetését megoldás végett a tanárnak előterjeszti<sup>1</sup>. Kétségtelen, hogy Schleiermacher itt a tulajdonképeni értelemben vett collocutióra gondol, a mi azonban a legtöbb tanár kezében vallató és ítélő birói actussá fajul. Pedig tényleg szükséges a tanulónak alkalmat nyújtani arra, hogy felvilágosításokat kérhessen és nyerhessen s erre legjobb volna az időközi collocutiókat s a seminariumokat használni fel.

De hogy az egyetemi tanulmányozás igazán eredményes lehessen, ahhoz első sorban mégis csak az szükséges, hogy maguk a tanárok valódi egyetemi tanárok legyenek. Különösen megkívánja tőlük a világos látást, a lelkesedést és a munkásságot. Csak ezek birtokában válik az egyetemi tanár tanítva-tanulva a tudomány hasznos munkásává. A tanárnak szakadatlanul dolgoznia kell s a legnagyobb szerencsétlensége az, ha bevégezett tudósnek tekinti magát, mert csak úgy szolgálja a tudományt, ha folyton gyarapítja ismereteit. Így folyton növekedő tudományát pedig ne dic-tandó közölje a hallgatókkal, hanem könyvben adja ki, mert a közlésnek egyetlen helyes módja ez.

A mi az egyetemi tanulmányozás módját illeti, arra nézve Schleiermacher abból az elvből indul ki, hogy a komoly, tudományos munkálkodás szemlélése, gyümölcsének élvezése, eredményeinek és módszerének elsajátítása, vagyis a tanulás művészetének megtanulása, mivelhogy már bizonyos ismeretek előzték meg, mindenesetre kevesebb időt vesz igénybe, mint a középiskolai anyaggyűjtés. Ezért is pár év is elegendő arra, hogy valaki a tudomány szellemét elsajátítva s annak ideáit tegye egyéni öntudata vezérlő eszméjévé s irányító elvévé. De e szellem csakis történeti úton alakulhat ki, lassú, fokozatos fejlődés alap-

<sup>1</sup> Gel. Ged. 88.



ján. Ezért is Schleiermacher szükségesnek tartja, hogy a tudomány egyik intézménye se vágjon hivatása keretén áttörve a másik körébe, mert csak a saját céljának elvétele és hivatásának mellőzése árán majmolhat másokat. A középiskola ne akarjon egyetemi előadásokat tartani, hanem tanítson, a főiskola pedig mindig a tudományos szellem fejlesztését tartsa szeme előtt. Kivánatos ezért is, hogy a különféle iskolák vezetői, tanárai egy testületbe egyesülve, nem mint állampolgárok vagy tisztviselők bizonyos érdekesoportja, hanem mint a tudománynak megannyi munkása időnkint közös értekezletet tartsanak. Így fejlődnek ki aztán lassankint oly tudományos közszellem, a melynek birtokában mindenki, a kinek az tiszte és választott hivatása, nem mellékes érdekekből, hanem egyedül a tudományért magáért foglalkoznék a tudománnyal.

Magának az egyetemnek berendezését s nevezetesen facultásokra való osztását is a nála megszokott emelkedett lélekkel, világos és határozott tudatassággal állapítja meg. Fichte a multnak elveivel, szellemével, hagyományaival, összes elméleti és gyakorlati eredményeivel szakítva, tudjuk, hogy egészen új világot akar alkotni. Schleiermacher nagyra becsüli a multat is. Eredményeit nem kicsinylő lenézéssel, hanem tisztelettel méltatva oly alapnak tekinti, melyen a jelen áll s a jövődő felépíthető. Ezért is tanulságait készséggel levonja, eredményeit figyelmesen felhasználja, keretét nem összetörni, hanem a modern szellem és ízlés követelményei szerint átalakítani és javítani kívánja. Schleiermacher korában az egyetem beosztására sok volt a panasz. Ezt ő maga is elismeri s a panaszok jogos voltát belátja. Szerinte is az egyetemnek következő általánosan szokásos beosztása: theologia, jus, medicina, philosophia, helytelen, sőt groteszk.<sup>1</sup> E sorrend maga leghűbb tükre a régi világnézetnek, mely szerint a minden felett uralkodó egyházé az elsőség, aztán jön az állam, utána baktat a társadalom s mindezek vontatóján a kegyelem kenyéren tengődő tudomány. Szégyenletes ez a beosztás, mely még abból a korból származik, a mikor a tudomány pusztá szolgája, eszköze volt más, sokszor nagyon is alacsony célok-nak, a mikor még az a szellem dominált, mely egész a XIX. századig meg sem engedte, hogy az egyetemeken a philosophiának

<sup>1</sup> Gel. Ged. 71.

külön anyakönyve legyen. A mikor aztán a tudomány is öntudatra ébredve a maga jogait követelni kezdte, viszont túlzásba esapott s miként láttuk, Fichte maga is csak tudománytant akart az egyetemen előadatni, melynek szérűjén az összes tudnivalók s a problémák egész világának minden érett magva felhalmozódik, azért más tudományt hallgatni nem is szükséges, csak a mindent felölelő philosophiát. Ezért vele együtt a legtöbben azt tartották, hogy az egyetemet sem facultásokra osztani nem szükséges (Wolf), sem különösen olyan tudománnyal, milyen a theologia, terhelni s haladásában gátolni, szabad szellemében rontani, nem szabad.

Schleiermacher az egyetemek előállításának történetéből mutatja ki az egyes facultásoknak szükségességét és egymáshoz való viszonyát. Kimutatja, hogy minden egyes facultás gyakorlati érdekből keletkezett. Lassankint azonban, mikor a tudományok összefüggését kutatgatni kezdték, bizonyos speculatio fejlett ki, melynek következményekép a philosophiai facultás állott elő. Maga ez a fejlődés legjobban mutatja, hogy a philosophia a tudományok természetes organisatiója. Ezért is, mivelhogy az egyes tudományokkal csakis akkor lehet eredményesen foglalkozni, ha valaki annak egész körét, de sőt a többi tudományokhoz való viszonyát is világosan látja, a philosophia az egyetemi tanulmányozás kezdete és alapja. Schleiermacher tehát abban a nézetben van, hogy az egyetem mostani formáját át kell alakítani, de a mostani alkotó tényezőket meg kell benne hagyni. Az átalakítást maga az új szellem és a szempontok emelkedettsége határozottan megmutatja. Nem szükséges itt tabula rasat csinálni s egészen új egyetemet construálni, csak azt nem szabad egy pillanatra sem szem elől tévesztetni, hogy az egyetem a tudomány szolgáltatásban álló intézmény, a mely semmi más érdeket mint egyes-egyedül csak a tudomány érdekét, figyelembe venni nem köteles. Ebből pedig természetesen következik, hogy az egyetemen az első, a vezérlő, az irányító facultás csak a bölcsészeti lehet. Mert az egyetem nem az egyház, nem az állam, nem a társadalom, hanem a tudomány érdekét szolgáló intézmény. A tudományosság szellemének kell ezért a többi facultáson is mindenütt és mindenben uralkodnia. Így nevezetesen a jogi facultáson ne tanítsanak törvényeket, ne oktassanak azok kiszolgáltatásának módjára, hanem tanítsák a jogelveket, a politikát, a jogtörténel-

met, a jogszolgáltatás bölesészetét, stb. akkor majd igazán azzá lesz az egyetem, a mivé lenni hivatása: a tudomány székhelyévé.

A bölesészetnek ez elsőrendű jelentősége természetesen kívánja, hogy minden egyes egyetemi hallgató az első évet a bölesészet hallgatásának szentelje s hogy minden karnak minden tanára, legalább mint rendkívüli tagja a philosophiai facultásnak is, a bölesészet valamely ágából előadást tartson. Ezt Schleiermacher annál természetesebbnek tartja, mert ha az egyetemet igazán a tudomány szelleme hatja át, a facultások nem nézhetnek többé azzal a kicsinyes féltékenységgel és illetlen arroganciával egymásra, melylyel eddig egymás iránt viseltettek, hanem amaz elv alapján állanak, hogy a ki egyszer a tudós előadások tarthatására méltónak ítéltetett, annak azt a szabadságot is biztosítani kell, hogy más irányban is kutasson, haladjon s eredményekre bukkanva, azokat szabadon közölhesse. Ezért is a tanárok bármely facultásból bármikor átléphetnek a másikba.

Általában a tudományos szellem szükségkép a szabadság szellemével párosul.<sup>1</sup> Egyik a másik nélkül meg nem élhet. E szabadságnak korlátja csak az, hogy az előadások tárgyát és rendjét előre megszabják, hogy a szaktanárok bizonyos időközökben avagy állandóan egy bizonyos tudomány ismételt előadására vannak kötelezve. De épen ezért, több tanárnak kell egyazon szakon működnie, a kik aztán szabadon választott előadásaik keretében a szükségeseket is bizonyosan előadják. Az egyetemnek azonban oly magas színvonalon kell állania, hogy nemcsak a tanárokról, hanem a hallgatókról is fel kell tételoznünk, hogy ki-ki önmagának törvénye.

Ámde ép azt a panaszt hangoztatják leggyakrabban, hogy ezzel az ú. n. akadémiái szabadsággal sokan visszaélnek. Ezért is különösen, a kik a saját ifjú koruk botlásairól és félségeiről megfedkezni szeretnek, kemény támadásokat intéznek az egyetemen élő szabadság ellen s a hallgatók itt-ott jelentkező durvaságát és erkölcsi petyhüdségét a felügyelet hiányának s általán az akadémiái szabadságnak rovására írják. Schleiermacher is fölismeri, hogy az akadémiái szabadság igen nagy, de követeli,

<sup>1</sup> Lásd erre vonatkozólag Schneller: Az akadémiái szabadságról szóló évnitó beszédét, Beszédek és a theol. akadémia fejlesztésére vonatkozó dolgozatok. 1891.

hogy olyan is maradjon. Mert az egyetemnek a célja és a feladata tudományos önálló egyéniségek képzése. Nem a tanulásra való szorítás, nem az emlékezet megtöltése, általában nem az értelem gazdagítása tehát a fődolog, hanem egy új életnek, nemesebb világnézetnek, magasabb és pedig igazán tudományos szellemnek a felkeltése és alakítása. Ezt pedig rendszabályokkal elérni nem lehet. Olyan ez épen, mint a hitnek és a szeretetnek élete, melyet szintén lehetetlen rendelkezésekbe, parancsokba foglalni, mert hiszen az a lelki életnek szabad tevékenysége. A külső tekintélyek s ezzel a külső meghatározottság nyűgétől egyedül csak a szabad meggyőződés oldoz fel s ha valahol, úgy a tudomány körében kell erre törekedni, mert a tudomány méltósága a szabadságot megkívánja. Azok miatt tehát, a kik a szabadsággal élni nem tudnak, a szabadságot megtagadni s elhagyni nem volna helyes, hanem amazokat is oda kell segíteni, hogy szabadságukat egyéni becsük természetes alapjának tekintsék. De meg ha az állampolgári szabadsághoz viszonyítjuk, nem is olyan túlságos nagy az az akadémiai szabadság. Hiszen később is igazán szabadjára van az ember hagyva s viszont itt is büntetik, ha szertelenségbe csap. S ez a büntetés annál fontosabb, mert mindenkor nem annyira megtorló, mint a polgári életben szokott lenni, hanem inkább a jövőre is kiható, irányító s így nevelő. Hogy az egyetemi tanulók a társadalmi formákkal szemben több szabadságot engednek meg maguknak, hogy ruházatukban, viselkedésükben sokszor helytelenkednek, annak oka nem az akadémiai szabadság, hanem az ifjúkorral, a fejlődő egyéniséggel járó természetes sajátság. A mikor ugyanis az ifjú az őt eddig korlátozó tekintélyek uralma alól felszabadul, még nem képes azokkal mindjárt helyes viszonyba is jutni. S hogy az ebből származó félszégeket csakugyan nem az egyetemi szabadság termi meg, mutatja az, hogy az ugyanazon korban lévő ifjúságnál az egyetem falain kívül is hasonló tünetek észlelhetők. Az egyetemi szabadsága és fegyelmezése kérdésében különben Schleiermacher abban a nézetben van, hogy „a régi egyetemek gothikus formájának és czéhjellemének fokozatos megszűnésével együtt” az önálló biráskodásnak is meg kell szűnnie. Az egyetemi hallgató minden disciplinaris ügyben feltétlenül az egyetemi hatóságnak, de viszont minden törvényszéki ügyben korlátlanul a világi hatóságnak a fegyelmi hatáskörébe tartozik.

Végül ki kell még térnünk arra is, milyen komolyan veszi Schleiermacher a tudományos rangfokozatokat. Ezt pedig a tudomány érdekében teszi. Két tudományos fokozat van: a licentiatius és a doctoratus. Ki ezeket el akarja nyerni, be kell bizonyítania, hogy a tudomány szelleme élő és ható erő benne. Erre szolgál a dissertatio és a disputatio, melyek által a jelölt bizonyosságát adja annak, hogy a tudományban otthonos és hogy tudásának tartalmát tudományos formában előterjeszteni is képes. De a doctori értekezésnek sohasem szabad csak pusztán feldolgozásnak lennie, hanem valóban olyannak, mely a tudományt előbbre viszi és általános feltűnést kelt.<sup>1</sup> Fichtével szemben hangsúlyozza, hogy philosophiae, juris stb. doctorok lehetnek, de chemiae, historiae stb. doctorok nem, mert ilyenmű részletezés nevetséges.<sup>2</sup>

Általában látjuk, hogy Schleiermacher sokkal realisabb talajon mozog, mint Fichte, a ki a tudomány hierarchiáját s ebben is bizonyos terrorismust állapít meg nagy tudományos apparatussal, de a gyakorlati érzék teljes hiányával. Schleiermacher a szabadság és egyéniség igazi képviselője, kinek szilárd meggyőződése, hogy a világot nem mesterséges speculációk, nem böles construálgatások, hanem egyedül csak az ideálokért lelkesedő odaadás személyes munkája alakíthatja át. Mert minden átalakulásnak forrása és tere a személy, az egyéniség és nem az intézmények. Ezért is a fődolog oly egyéniségek képzése, kik hivatásuk tiszta tudatával maguk törvényei önmaguknak, kik igazán cél-tudatosan élnek s munkájukkal nevelik és irányítják a közjót is.

E czélt szolgálja az egyetem egész intézménye. E czélt szolgálja az az egyetemi szabályzat is, melyet Schleiermacher 1810 aug. 24-én az egyetemet rendező bizottságnak benyújtott s melyet Uhden és Stüvern felülbíráltak s még 5 §-szal megtoldva 24 §-ra egészítették ki.<sup>3</sup> Maga e szabályzat is bizonyosága

<sup>1</sup> Gel. Ged. 136.

<sup>2</sup> Gel. Ged. 140. Ugyanazon tárgyban 1810 okt. 24-én Gutachten über akademische Würden, der Einrichtungs-commissions vorgelegt című iratában szintén elmondja nézetét, melyen lényegében mit sem változtatott.

<sup>3</sup> Nem tartom fölös dolognak ezt a szabályzatot legalább vázlatosan ide iktatni.

1. A berlini egyetemnek minden egyetemi jog magadatik.

2. A tanári kar rendes, rendkívüli és magántanárokból áll.

annak, hogy Schleiermacher a legelső igazán modern egyetem alapításának, külső és belső szervezésnek munkájában az irányító szempontok meghatározásával, sőt még az egyes tanárok meghívása dolgában adott tanácsával is valóban tevékeny, mondhatni döntő részt vett. Munkássága és neve a mai egyetemek fejlődésével szorosan összefügg, mert az ő lángelméje nemcsak alapozott, az ő felfogása nemcsak irányított, hanem emelkedett éleslátása oly czélokat tűzött ki, melyek részben még ma is csak megvalósításra várnak.

*Raffay Sándor.*

(Vége köv.)

3. A rendes tanárok a facultás minden tanácskozásában részt vesznek.

4. A tanárokat, kik előadásait minden korlátozás nélkül tartják, az állam hívja meg és alkalmazza.

5. A magántanárok csak bizonyos feltételek mellett tartanak előadásokat.

6. A meghívás a fő szakok szerint történik ugyan, de azért minden tanár tudománya egész köréből tarthat előadást.

7. A tanárok két fakultáson is tarthatnak előadást, ha annak fokozatát megszerezték.

8—9. A tanév beosztásáról szól.

10. Dékánok állanak a facultások élén.

11. A tanárok és dékánok, a rectorral élükön, alkotják az egyetemi tanácsot.

12. Az egyetem élén a rendes tanárok közül választott rector áll, kinek czíme magnificus és hivatalánál fogva udvarképes.

13. A tanulók részvételéről,

14. a tandíjról,

15—22. a fegyelemről szól.

23. Kimondja, hogy a rendes tanárok által kiadott szakkönyvek censuramentesek.

24. Az egyetem épületéről intézkedik.

## VILÁGAKADEMIA.

— Harmadik közlemény. —

16. *A mennyiségnek és a minőségnek visszaszárányja a tudományokban és az irodalomban.* Ez természetes következménye az iménti aránytalanságnak, a mit Montaigne csattanósan így fejezi ki: *Le monde fourmille de commentateurs, d'auteurs il en est grand cherté.*

Ha csak futó pillantással mérjük végig korunk „könyvpiacát“, tengernyi visszaemlékezést, önéletrajzot, kommentárt s más ezernyi apró-cseprő dolgot fedezünk fel, melyek az impotens-reproduktív tevékenységnek kóros és megdöbbentő tünetei. Egyik író a másikról ír, erről egy harmadik s így szinte végnélkül. Egy elsőrangú angol könyvkiadó már 60 év előtt így jajdult fel: „A legtöbb új történet nem egyéb, mint régi könyvekből többé-kevésbé ügyesen összeférczelt kompiláció; a költői tárgyak ki vannak merítve, a regényt és drámát már minden oldalról feldolgozták és manapság bármely képzelhető tárgyról csinálhatni könyvet egyetlen tollvonás nélkül és merően ollóval“ (*Revue britannique* 1840, mars p. 56).

Nem csupán értékes, de gyakran haszontalan könyvek körül is valóságos irodalmi udvarok és dinasztiák alakulnak, melyeknek szellemi kivonata vajmi csekély. La Bruyère „*Les caractères de Théophraste*“ cz. munkájának több mint 141 különböző kiadása jelent meg, azonkívül 52 utánpótlás (*Oeuvres de L. B.*, nouvelle édit. par M. G. Servois, Paris 1878, t. 3. p. 130—73, 179—91). — Justinianus „*Institucióiról*“ annyi kommentárt irtak össze, hogy több tevé is csak bajosan tudná elszállítani

— mondta már Eunapius, a ki a 4. században élt, 1701-ben ily című mű jelent meg „*De la déplorable multitude des commentaires sur les Instituts*“. — Napjainkban pedig Fr. Brunetière, Deschanelnek Bossuetről, Pascalról és La Rochefoucauldról írt művét ismertetvén, imígy fakad ki: „Valóban szemfényvesztésről kellene szólnunk, ha az ilyen irodalomtörténeti kérdések örökké újak maradnának és ha a kritikának és a tudományosságnak századában egyiket-másikat nem lehetne véglegesen megoldottnak tekinteni... Pascal „Gondolatairól“ majd csak hosszú évek múlva lehet ismét valami újat vagy érdekeset mondani... Az irodalomtörténetnek vannak fejezetei, a melyeket még meg kell írni vagy a melyekhez még alig szóltak hozzá, de vannak olyanok is, a melyek már be vannak fejezve.“ (Revue des deux mondes 1885, 1. avr. p. 693.)

Az impotens munkának javarésze a multtal, az ó-korral foglalkozik, a mivel ezen fontos kultúrtényezőknek misszióját legtávolabbról sem akarjuk csorbitani. A tudományosságnak és az irodalomnak bajnokai e tekintetben nem voltak mind egy véleményen. Curtius az ó-kornak aknáit sohasem tartja egészen kimeríthetőnek, Eötvös br. „Gondolataiban“ ajánlja ugyan a régi kor és a többi nemzetek nagy íróinak tanulmányozását, de utánzásuktól óv, Rückert pedig így rimel:

Nem az, az a ki ócska lom közt  
Keresi a rongyost, régít —  
Hanem, a ki megrostálja  
S szilárd kőből újat épít.

Mindezen jelenségekkel szemben joggal kérdezhetjük: mi lehet célunk? A tudomány szabadságának megsértése, a szabad irodalmi verseny korlátozása semmi esetre; elvként még azt sem mernők kimondani, hogy az évezredek tudományos és irodalmi munkásság talán megérlelt és megoldott egy-két oly kérdést, mely „végleg letárgyaltnak“ minősíthető: nem, mert itt minden egymásba és egymásból folyik. Mi csak védgátat óhajtánánk emelni, mely a folyton növekvő ár ellen biztosítson és melynek láttára a szellemi törpék és irodalmi iparosok talán önként is észretérnének. A mult szellemi inventáriumának megalkotása után, a kultúra napszámosai talán inkább a jelennel és a jövővel fognak foglalkozni.



17. *Mivel érdemes tehát foglalkozni a tudományban, az irodalomban és a művészetben?* Ezt a vakmerő kérdést még nem olvastam sehol, nemhogy feleletet találtam volna rá. Azokkal, a kik így felelnek: mindennel, vagy így: semmivel, itt nem vitatkozom, mert ezen szélsőségek egyúttal merő képtelenségek. Az ilyen válaszok pedig: az az illetők dolga, vagy itt beavatkozásnak helye nincs, csak feltételelesen jogosultak, mert egyrészt ez a *laissez-faire* már is óriási szellemi erőmennyiségeket emésztett fel és meddő tömegeket eredményezett, másrészt, a mint az állattenyésztőnek és a növénytermelőnek példája mutatja, a természet, bizonyos határokon belül, megengedi a beavatkozást és az ilyen úton létrejött tökéletesebb alkotásokkal mintegy meg is hálálja. Igaz ugyan, hogy a nagy világforgalomban és a különböző pályákban ezek a negatív termékek nagyban kiegyenlődnek, s az, a mit alkottunk, egymást kölcsönösen lerombolja, de kérdés, vajjon a szellemi erőknek oly készletével rendelkezünk-e, mely ezt a pazarlást megengedi; vajjon okkal-móddal, pl. egy illetékes helyről itt-ott elhangzó figyelmeztetéssel nem lehetne-e a tévedések számát és mennyiségét csökkenteni és ezzel a haladást fokozni? A tudatlanság, mondja Darwin, mindig nagyobb biztonsággal lép fel, mint az ismeret; s csak azok, a kik keveset, nem pedig azok, a kik sokat tudnak, állítják határozottan, hogy a tudomány ezt vagy amazt a kérdést sohasem fogja megoldhatni.

Hogy azon súlyos kérdésben, melyet e pont élére írtunk, jobban eligazodhassunk, kezdjük az alsó szélsőségen, azon, a mi kulturális értelemben meddő, haszontalan vagy merőben káros. Világos, hogy mindennel lehet tudományosan (!) foglalkozni, de vajjon kell-e? Lépten-nyomon találkozunk olyan ú. n. „tudományos dolgokkal“, melyeknek értelmét vagy jogosultságát a legjobb akarat sem tudja kideríteni s a melyeknek célját mi sem indokolja, magyarázza. A ki a fontosság fogalmának mértékét vagy a világegyetem nagyságát érzi lelkében, az foglalkozásának világát nem fogja örökké bármely hitványságban fellelni, mondja Herder. Börne pedig még élesebben nyilatkozik honfitársainak híres és hírhedt „alaposságáról“.

Két német tudósról beszélnek, a kik az „Erlkönig“ ötleteiből a felett vitatkoztak, vajjon Goethe tudott-e lovagolni vagy nem. Az egyik „tudós“ három éven át egyebet sem tett, mint áttanulmányozta a költő összes műveit, levelezéseit stb., hogy

végre ellenfelének kimutassa, hogy Goethe valóban bátor lovas volt. — A német Gründlichkeit ezen humoros példáján azonban ne mosolyogjunk, mert a francia Brunetiére csipősen jegyzi meg Vitu-ról, hogy 500 lapra terjedő kötetének legfontosabb jogczíme az az ismeretlen okmányok alapján kiderített eredmény, hogy Molière a rue Richeliéunak nem 34. sz. házában halt meg, mint sokan „könnyelműen hitték“, sem pedig a 42. sz. alatt, „a mit mások komoly ok nélkül állítottak“, hanem igenis a 40. sz. házban. — Egy angol vaskos kötetet írt a *h* betűnek múltjáról, jelenéről és jövőjéről: *The Letter H, Past, Present and Future, by A. Leach, London 1880*“, egy francia pedig könyvet adott ki erről: „L'art de péter“.

Az ilyenek láttára és hallatára annál, a ki az emberiség nagy érdekeit tartja szem előtt, a laikus mosolya szomorúsággá változik. Ezek a szerzők — írja M. Livet az idézett műben — erejüket eredmény nélkül fecsérlik el téves irányban, holott jobb fegyelmezés mellett jó úton haladhattak volna előre. Leibniz is egyszerű természetességgel írja: „Csodálatos, hogy annyi hasznos dolog elvégzése lévén hátra, az emberek mégis csaknem mindig azzal foglalkoznak, a mi már megvan, vagy merő haszontalansággal, vagy legjobb esetben olyannal, a mi legkevésbé fontos“ (Usage et Utilité de l'histoire en général, p. 439).

Fellette érdekes, szinte mondhatnám: páratlanul pikáns dolgot mivelne az, a ki össze akarná és tudná szedni mindazt a tudományos és irodalmi haszontalanságot, melylyel az emberiség foglalkozott. Mekkora szellemi trágyadombot hordhatna így össze! Mondom, ez tanulságos vállalkozás lenne, de eredményes csak kisebb részben, mert Darwin kiválasztási elméletének analógiájára, úgy látszik, szellemi téren sem lehetünk el szemét nélkül, mely mintegy a jónak termékenyítésére szükséges. Az alj tehát kell, de ha túl nagy, elnyomja a jobbnak csiráit. Látható ebből, hogy óvatosan itt is csak annak elérésére törekszünk, a mi a természet törvényeivel megegyezően, lehetséges is.

18. *Mindeneknek egyetemes végcélja: a jó, a jóság, a javulás.* Íme a felelet az előbbi pontban felvetett kérdésre. Az a nagy világczél, a mely minden idők és népek legjobbjainak törekvéseit kell hogy irányítsa, a mely megadja a jogot és kötelességet arra, hogy tudománynyal, irodalommal vagy bármi egyébbel foglalkozzunk: a *jó* és az emberi egyéneknek és tömegeknek

megjavítása. Ez minden igazi haladásnak próbaköve, mely nem az újkor találmánya, s jöllehet olykor-olykor feledésbe merül, de azután mégis felszínre jut. „Szeretném, ha oly különleges történet íródnék, melyben csak az erénynek rendkívüli példái, az életnek kellemességei és hasonlók lennének megírva“ (Leibniz: id. h. p. 438). — „Azt, hogy itt vagy ott mit termel a föld, ezren írják le, de arra, hogy az egymásra szoruló embereket közelebb hozzuk, nincs intézményünk“ (Schleiermacher). — „Nevessen, írta 1775-ben Voltairenek Bernis biboros, és nevetessen meg bennünket is, de azért Franciaország legszebb lángelméjéhez méltó volna az, hogy írói pályafutását oly művel fejezze be, mely megkedveltesse az erényt, a rendet és az alárendelést, melynek híján minden társadalom felbomlik. Gyűjtse össze az erénynek, az emberiségnek és a közjó szeretetének mindazon déldáit, melyek munkáiban szét vannak szórva és alkosson belőlük egyet, mely az ön lelkét ép úgy megkedveltesse, mint a mennyire csodáljuk elméjét“. Voltaire sajnos nem valósította meg e fenkölt tervet, mely mindmáig minta és eszmény lehet arra, hogy a valóban nagy férfiak milyen végső jó tettel emeljenek önmaguknak méltó emléket.

Ha azon jogos feltevésből indulunk ki, hogy az emberiségnek és a teremtesnek útiránya a jobb felé halad, a szellemi javaknál külön útmutatót támaszt és kísérot nem is képzelhetünk. Ezen eszményi cél azonban nem érheti be azzal, hogy a tudományokat csak önmagukért vagy minmagunkért ápoljuk, (vagyis objectiv és subjectiv értelemben önzően), hanem önzetlenül, altruistikusan, a világ javára való tekintettel kell velük foglalkoznunk. Ily értelemben a V.A. már nem mint a tudományok vára és a művészetek hajléka, hanem mint a jóság palotája tűnik elénk, mely minden kor eszményi kívánságainak, tetteinek és sikereinek nyujtana pártfogást és védelmet, mindannak, a mi szellem-erkölcsi értelemben a legfenségesebb.

Was glänzt, ist für den Augenblick geboren,  
Das *Echte* bleibt der Nachwelt unverloren.

A fénylőnek csak egy percz jut részül,  
A mi becses a jövőnek készül.

(Faust.)

A nagy német költőkirálynak ezen, világtörvény erejével dicsekvő szavait Kant, a gondolkodók királya e prófétai mondasba öltöztette: „Késő utódaink a legrégibb kor történetét, melynek okmányai már rég elenyésztek, bizonyára csak azon szempontból fogják méltányolni, mely őket érdekli, abból t. i., hogy népek és kormányok világpolgári szándékkal mennyiben használtak vagy ártottak“. (Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht befejezése.) A tudományok és a művészetek világában is csak az örökkévaló tehát, a mi jó és jóra tanít. Valóban hasznos s egyúttal fenkölt munkát végezne az, a ki az oknyomozó kultúrtörténelem fonalán összeállítaná minden kornak legeszményibb törekvéseit és eredményeit.

19. *A selejtező és leltározó munka előnyeiről és szükséges voltáról.* Korunk nem igen kedvez a tudományos visszapiillantásoknak. A napi munkának fokozódó sürgetésében, a mind számossabb munkásseregekkel való versenyzésben, a termelés lázas és a becsvágy féktelen volta közepette, mely nem bízva a valóban nagy, de csakis hosszas és fáradságos munkával kiküzdhető sikerekben, beéri a muló hétköznapi sikerecskéekkel: a tudósoknak fejlődő nemzedéke nem talál sem időt, sem kedvet arra, hogy azt, a mit alkotott, művésziesen ápolja, avagy a multban hosszasan szemlélődjék (E. Du Bois-Reymond, *Über Geschichte der Wissenschaft, Berlin 1872*). — S valóban a *non omnia possumus omnes* sohasem volt igazabb, mint ma, „mert rész szerint vagyon bennünk az esméret: de minekutánna eljövendő a tökéletes teljesség, akkor eltöröltetik, a mi rész szerint vagyon“ (I. Korinthi. levél 13 : 9, 10.).

Csak a szakember tudja megítélni, mert lépten-nyomon keserűen tapasztalja, hogy mily nehéz, költséges és időrabló, sőt gyakran lehetetlen mindazon adatoknak megszerzése, melyekre épen szüksége van és a melyek számtalan könyvtárban, könyvben, folyóiratban stb. vannak elrejtve és eltemetve. S ha elvégre mindent összehordott, alkotása így is hiányos marad s másoknak előző vagy egyidejű, de előtte ismeretlen munkálkodása révén gyakran már el is avult, mert túlhaladt. „Tout se fait en dinant dans le siècle où nous sommes“. — Az egyén és a tömeg szellemi erejének kimélése érdekében hatalmas és hasznos feladat vár itt a VA.-ra: ugyanazt a feladatot, melyet sokan sokszor kezdenek meg, de csak hiányosan végezhetnek, neki egyszer és

jól kellene végrehajtani. Az ilyen leltározásféle nemcsak a multnak egynemely elkallódott vívmányát hozná ismét felszínre és hasonló eshetőséget kizárna a jelenben és a jövőben, de a vele kapcsolatos igazságos ellenőrzés és minden pártok feletti elbírálás révén egyúttal csökkentené a tudomány és az irodalom mártirjainak, meggyőződésük áldozatainak számát is.

Az összefoglaló, selejtező és elrendező munkát, mely az egyén erejét és tehetségét messze túlszárnyalja, csak egy nemzetközi mintatestület végezheti el, m. pl. egységes részleteiben is jól megfontolt terv alapján, mely mindenütt a végső legmagasabb hatványokig terjed (pl. a lexikonoknak, enciklopédiáknak, bibliographiáknak bibliographiája) s a melyet arra hivatott erők állandóan tovább vezetnének.

20. *A tudományos munkálkodásnak nemzetközi és társas módjai.* A szellemiek terén ma mutakozó szertelen elágazás és szétforgácsolás a védekezésnek egy módjára sarkalta a szellem munkáit, kik elszigeteltségükről lemondván, talán önkéntelenül, de helyes ösztöntől vezérelve, a társulás terén léptek vagy a nk. levelezés egyszerű és természetes eszközéhez folyamodtak.<sup>1</sup> A ma megjelenő művek túlnyomó része (s itt nem a gyűjteményes várlalatokat értem csupán) előnyösen mutatja be az ilyen szellemi együttműködésnek eredményeit. Ennek beigazolására álljon itt csak néhány adat.

A *British Association for the advancement of sciences* egyes tudományos kérdések tanulmányozására külön bizottságokat rendelt; újabban az ú. n. *collectiv investigations* számára is állított fel egy ilyen önálló bizottságot, mely az adatokat körlevelek útján szerzi be. — Bancroft több éven át számos aszisztenssel dolgozott a „*History of the Pacific States of North America*“ cz. 39 kötetes munkán; magának a szerkesztésnek történetét a 40. kötet tartalmazza. — A Hertz tanár szerkesztette „*Grosses Lateinisches Wörterbuch*“, mely tiz, egyenként 1200 negyedrélt lapra rúgó kötetből áll, 50 tudósnek 18 évre terjedő munkája; az anyaggyűjtésre nk. felhívások szolgáltak. — Topinard francia tudós 1887-ben kérdőívek alapján állítja össze

<sup>1</sup> L. „Das genossenschaftliche Princip in seiner Anwendung auf geistige Arbeit“ (Berichte des Central-Comités für die Begründung einer deutsch-österreich. Literaturgesellschaft 1898 Sept.).

a szem és a haj színe elosztásának térképét Franciaországban. — A *Times* 1889-ben felhívás útján állapítja meg a „hurri” szó eredetét. — 1892-ben irodalmi plebiscitumot rendeznek Olaszországban az olasz- és a világirodalom legjobb műveinek érdekében. — Ihering német tudós a népek udvariassági kifejezéseinek összegyűjtésére nk. kérdőíveket küld szét, s i. t. — Hogy az ilyen irodalmi és tudományos segédeszközöknek, melyeket ma a lexikonok és enciklopédiák nagy száma pótol, már régebben is szükségét érezték, azt az analog irodalmi vállalatok bizonyítják. Ilyenek pl. *L'art de vérifier les Dates* de Lenglet-Dufresnoy etc. (1818), *Moniteur des Dates*, contenant un million de renseignements biographiques etc. par E. M. Oettinger (1868—82), *Notes and Queries*, a medium of intercommunication for literarymen, general readers etc.

Hogy mindezen egyéni törekvések súlyban és értékben nyerne, ha helyükre tekintélyesebb testületek lépnek, az bizonyításra nem szorul. Már maguknak a NA.-nak vezérszerepe hatalmasan lendíteni a tudományos s irodalmi munkálkodásnak társas és nk. módjain, mennyivel inkább maga a VA.! — A tudomány, mondja Hillebrand K., kollektív munka, mely véget nem ismer s melyet az utód ott folytat, a hol az előd abbahagyta; a művészet ellenben egészen az egyénnek műve és fejlődése bizonyos ponton túl nem fokozható. — Mommsen pedig a berlini tud. Akadémia egyik felavató beszédében (1890) nyíltan kimondta, hogy ma nagy tudományról (*Grosswissenschaft*) ép annyi joggal szólhatunk, mint nagyiparról és nagykereskedelemről, és hogy vannak tud. feladatok, melyeket csak ama nagytudomány útján valósíthatunk meg és a melyek az akadémia-knak legsajátabb feladatai közé tartoznak.

21. *Nemzetközi kongresszusok.* Ezek adják meg leghatározottabban korunknak tudományos jellegét, ezekben nyilatkozik meg legélesebben az a nagy és elvégzett út, mely a nemzeti zárkózottságtól aránylag oly rövid idő alatt vezetett a nk. közlékenységhez; ezekben egyesül gyűjtőpont módjára a kor szükséglete és kielégítése, a mi egyúttal megérteti azt, hogy még ez a napjainkban olyannyira viruló intézmény is fejlődésre képes és átalakulást fog szenvedni, ha csak tovább is élni és a következő korszak követelményeinek megfelelni akar.

A nemzetközi kongresszusoknak tudományos és kulturális

monographiáját még nem írták meg, jóllehet ez igen időszerű vállalkozás volna melyre már elegendő anyag és tapasztalat áll rendelkezésre. Az intézmény történetét, fejlődését, jelen állapotát és statisztikáját illetőleg, térbeli viszonyok miatt, az olvasót a közkézen forgó nagyobb gyűjteményes munkákra utalom, e helyen pedig oly kisebb, de önálló vázlatra szorítkozom, mely egyrészt a VA.-ban megnyilatkozó szellem analogonját lesz hivatva kideríteni magából a nk. kongresszusok intézményéből, másrészt ezeknek a VA. szervezetébe való beillesztését és valószínű jövőendő fejlődését világítja meg.

Már a középkor kultúrájára vetett pillantás meggyőző arról, hogy a tudományosságnak akkori országos határai ma ledőltek és hogy a tér- és tárgybeli korlátozottság az egyetemességnek adott helyet. A nk. kongresszusok természetesen csak a nemzetiekből fejlődhettek. E tekintetben fontosak voltak a német Oken, a francia de Caumont és Guizot és az angol Babbage törekvései. 1835-ben két kongresszusnak volt alapvető szerepe. Egyik az 1833-ban alapított *Institut historique* által egybehívott *Congrès historique européen*, mely egyetemes és nk. voltuknál fogva mindmáig mintaszerű tételekkel és kérdésekkel foglalkozott és már akkor beigazolta, hogy a nk. kongresszusok a társas és nk. szellemi munkálkodásnak elsőrangú és leghivatottabb melegágyai és megnyilatkozásai; a másik a *Congress scientific of Dublin*, mely első ízben egyesítette az irodalmat a tudománnyal s ezzel teljességében kellőleg csak ma méltányolható nagy vívmányt létesített, mert egyrészt szembeállt azzal a balvéleménnyel, mely a tudomány géniuszát ellentétbe helyezi az irodaloméval, másrészt mindkettő együttes s egymást támogató működésének útját egyengette. Ma, midőn a specialismus révén a nk. kongresszusok intézményében is lábrakapott a végnélküli elaprózás és felosztás, a mit az önálló kutatások bizonyos mértékben megkövetelnek ugyan, a dublini kezdeményezés szolgálhatna intő és buzdító például arra, hogy időszakonként az egyetemes kultúra érdekében is kellene nk. kongresszusokat rendezni olyanokat, melyeket mintegy az emberiség tartana az emberiségnek.<sup>1</sup> Ilyen

<sup>1</sup> Az 1900. évi párisi világkiállítással kapcsolatosan lefolyt vagy 300 nk. kongresszus közt tényleg volt egy „*Congrès de l'Humanité*“.

igazi világkongresszusok megtartásában, valamint a nk. kongresszusi intézménynek egységes szabályozásában és szervezésében és a kultúra haladásával párhuzamos fejlesztésében tág tér nyílik a VA.-nak, mert a nk. kongresszusoknak szerény kezdetből kiinduló hatalmas kifejlődése, azon árnyoldalai, melyeket nyilvánvaló előnyei mellett rejtegetnek, ezen hatalmas intézménynek bölcs szabályozását és lelkiismeretes megtisztulását egyaránt kívánatosná és lehetővé teszik.

Nyilván ezen árnyoldalak és visszaélések okozták azt, hogy komoly elmék is felvetették azt a kérdést, vajjon nk. kongresszusok (és világkiállítások) jogosultak-e még, avagy meghaladtott álláspontot képviselnek-e már? „Hajdan a tudomány és az irodalom emberei leveleztek egymással s ennek eredményeit adták át a nyilvánosságnak. Haladást jelentenek-e az időszaki értekezletek és szóbeli közlések? Nagy és előnyös befolyással lehetnek-e ezen ülések a tudományok fejlődésére? Kételkedünk benne, mert féltő, hogy a nyilvános felolvasások mechanizmusa, a mindent megrontó önzés, a kölcsönös szívessegeknek szükségszerűsége előbb-utóbb nagyjában nélkülözhetővé fogja tenni ezen felette hosszadalmas és költséges költözködésekét és hogy ezen nagy gyülekezetek végeredményben egy hiú gépezetben fognak összpontosulni.“ Ezeket Aubert de Vitry írta vagy ötven évvel ezelőtt, különben azt hihetnők, hogy egyik kortársunknak avagy a tavalyi párisi kongresszusi-özön egyik résztvevőjének szigorú, de igazságos fejtegetései, melyek csak a nemzetiségi botrányok és herce-hurczák tekintetében szorulnak kiegészítésre. — S valóban Párisban szerzett saját tapasztalataink végérvényesen meggyőztek bennünket arról, hogy a nk. kongresszusok ma már nem feltétlenül szükségesek, mert végösszegben több rosszat eredményeznek mint jót. Degenerálásuk útban van s alig tartóztatható fel; ideje tehát, hogy az újjászületést kellően előkészítsük. Erre is a VA. van hivatva.

Hogy milyen legyen vagy lesz a jövő kongresszusok képe, avagy mi fog helyükbe lépni, azt bizonyossággal nem mondhatjuk meg, mert ez jórészt a kultúrállapot szülte viszonyokból fog kényszerítőleg kialakulni. Nekem mégis úgy tetszik, hogy visszafogunk térni a nyomtatott közléshez, egy vagy több állandó bizottságtól szerkesztett nk. „Értesítő“ segítségével, a mely a tudományos sajtó útján az „állandó és levelezési kongresszusok“ (*congrès circulant et permanent*) új alakját fogja megteremteni.



## III.

Miután már a bevezető részben (I. p.) röviden összefoglaltuk a VA.-ra váró nagy feladatokat, itt működési körét rendszeresen akarjuk áttekinteni. *Centraliser et encourager: tel est le devoir des sociétés savantes* (d'Héricourt: Annuaire). Ehhez képest a VA. is kétféle: önálló és közvetítő tevékenységben találja rendeltetését.

22. *A világakadémiának önálló működése.* A tudomány minden igát leráz, nem fékezhető, sem világi, sem papi hatalomnak nincsen alávetve, sőt még a tudósok akaratának sem (Littre: Discours). A tudományban a valódi haladás nem a czéhbeli mesteremberektől indult ki, hanem a szabad kutatóktól, gondolkozóktól és tudósoktól (Dühring: Rat. Fisik'. Ez a két merész, de igaz tétel legyen tanácsadónk és vezérünk, ha immár egyenként soroljuk fel és jellemezzük a VA.-nak munkaköreit.

*Nemzetközi pályadíjak.* A nemzeti és nk. pályázatoknak a tudomány, irodalom és művészet javára érlelt eredményei nyilvánvalóak, jóllehet mindkettőnél fogyatkozások és visszaélések egészen nem küszöbölhetők ki. Mekkora fellendülést biztosítana az emberi kultúrának az, ha a VA., anyagi függetlenségét, vagy legalább jólétét feltételezve, a maga hatáskörében hivatott szellemeknek lehetővé tenné, hogy tehetségeiket korlátlanul érvényesíthessék. Mennyivel gazdagabb volna a világkultúra, ha a Rousseau-k, Comte-ok s a tudományosságnak többi vértanui nyugodtan szentelhetnék volna magukat hivatásuknak! A küzdéssel és a nélkülözéssel járó erkölcsi vívmányok ezeknél nem jöhetnek szóba, mert itt már az érettebb, a férfikorról szólunk. — A kitűzendő pályadíjakat, bármely mellékvonatkozástól menten, egy erre kijelölt nk. bizottság állapítaná meg; ugyanaz gondoskodnék a műveknek igazságos megbírálásáról, hogy a valóban érdemesek nyerjék el a jutalmakat. A nk. pályadíjak ügyének fontossága egy erre rendelt külön szakosztály felállítását is indokolná, melynek feladatai közé tartoznának: a kitűzendő tételek lajstromozása, ellenőrzése és nk. kihirdetése; a beérkezett munkáknak megbírálás végett való kiosztása, a jutalmazottaknak kinyomatása, a többieknek a bírálatokkal együtt az irattárban való elhelyezése stb. (L. *Prize questions of scientific societies, Smiths. Report* 1861).

A *kritika*. Vacquerie A. „*Futurá*“-jának 3. felvonásában (Paris 1890) egy felszemű polgár azt indítványozza, hogy a világ összes könyveit két nagy halomba kellene gyűjteni, az egyikbe a jókat és haladókat, a másikba a rosszakat és maradiákat; azokat őrizték meg, ezeket égessék el. Faust erre szellemesen azt válaszolja, hogy mivel az izlés változó s a mit az egyik dicsér, azt a másik kárhoztatja, mindkét halom, vagyis a világ összes könyvei elpusztulnának.

A VA.-át nem szabad, nem lehet s nem is akarjuk mint valami „világbíráló-irodát“ elképzelni, de az igenis lehetséges, hogy a VA. ezen kényes, de rendkívül fontos hivatásának a NA.-ák, a nk. szaksajtó és saját kiadványai révén eleget tegyen. Mert valamint az anyagi világban egy parányi méreg megmételjezi a tömeget és a bajoknak hosszú sorát idézi elő, úgy egyetlen káros könyv vagy kárhozatos írás is népekre és nemzedékekre kiható pusztítással járhat. *De la discussion jaillit la vérité* és — teszi hozzá Börne — ártalmas eszméket gyakran csak közléssel tehetünk ártalmatlanokká. Ilyen pl. mindannak a megbélyegzése, a mi a nemzetiségek vagy felekezetek gyűlölségét szítja, a mi a lelketlen irkálók és könyvkereskedők aljas haszonleséséből az ifjúságnak erkölcsi és érzéki megmételjezésére irányul, a mit a személyi gyűlölség mások megrontására kieszel, szóval mindaz, a mi a jó s ággal ellenkezik (l. 18. p.). Az irodalmi és a tudományos bírálatnak finomodását, megtisztulását, etikáját szeretnők a VA. útján valamivel előbbre vinni. S hogy ilyesmi még a multat illetőleg is a legjelesebbek fáradozására érdemes, azt beismeri Lessing, midőn így ír: „Nem képzelhetek kellemesebb foglalkozást, mint kiváló férfiak neveit kutatni, az örökkévalóságra való jogczimüket megvizsgálni, róluk érdemetlen foltokat letörölni, gyengéiknek hamis betapasztását leoldani, szóval erkölcsi értelemben mindazt végrehajtani, a mit az, a kire egy képtár felügyeletét bízták, anyagilag végez el“. (Rettungen des Horaz).

*Időszaki kiadványok.* Ezek népszerűek vagy szakszerűek, a szerint, a mint a nagy közönségnek vagy a szaktudósoknak igényeit tartják szem előtt. Valamennyinek czélja az, hogy az emberiség kultúrmunkájának általános eredményeit és különleges vívmányait hitelesen és gyorsan hozza köztudomásra. Képpel élve: mintegy időszaki orvosi jelentések (bulletin, journal, revue)

ezek, melyeket a beteg (emberiség) szellemi állapotáról, tüzhelye (a VA. székhelye) mellől a megbízott orvosoknak gyülekezete (a VA. szakreferensei) kiadnak; a gyógyításra hivatott rendelések (kritikák) megszerkesztése ama jelentéseknél jóval nehezebb.

Az időszaki kiadványok sora és minősége ez lehetne.<sup>1</sup>

a) Havonként három: francia, német és angol nyelven megjelenő „Értesítő“ (*Journal*), mely a tudomány, az irodalom és a művészet különböző ágainak legújabb állapotát népszerűen ismertetné, röviden összefoglalná az egyetemes kultúra képét, kivonatban közölné a VA. üléseinek jegyzőkönyveit, stb.<sup>2</sup> — b) Naponként vagy hetenként megjelenő „Nemzetközi Tudósítások“; ezeknek tartalma: a szakosztály-főnökök jelentései, külső levelezések, szakfolyóiratok tartalom-jegyzéke, eredeti értekezések kivonata, összehasonlító nk. táblázatok, újabb problémák, irányok és vívmányok, stb. — c) Mindegyik szakosztály havonként egy polyglott „Nemzetközi Szakjelentést“ ad ki, mely az illető szak állapotának és legújabb vívmányainak áttekintését adja, tárgy- és névmutató utal a vonatkozó irodalmi jelenségekre. Ezeknek összefoglalásából fejlődne d) a „Nemzetközi Évi jelentések“ minden egyes szakra. — e) Emezekből pedig a „Világkultúra Évkönyvei“. — f) Nagyfotossági felfedezések és találmányok közlése, valamint a tudósok érdekeit szolgáló kérdések és feleletek idő és terjedelem tekintetében a szükséghez képest megjelenő „Levelező-Lapok“-ban látnának napvilágot.

Közvetve itt kell megemlékeznünk a nk. és társas szellemi munkálkodás szervezéséről is (l. 18. p.). A VA. a NA.-ák révén (de önálló és beigazolt jelentkezés útján is) hiteles tájékozást szerezne a különböző szakok hivatott képviselőiről és alkalom adtán nk. körlevelekkel szólítaná fel az illetőket az egy közös

<sup>1</sup> A *Smithsonian Institution* mintaszerű kiadványai az 1898 évi „Annual Report“ szerint a következők: *Smiths. Contributions to Knowledge* XXIX. kötet; *Smiths. Miscellaneous Collections* XXXIX. kötet; *Annual Report* XVIII. kötet. — Az összes kiadványokról, melyeknek folyó száma 1100-ig jutott, ugyanott a 71–80. lapon összefoglaló jelentés olvasható.

<sup>2</sup> Példák a multból: *Nouvelles sur la république des lettres* (P. Bayletől 1687-ig), *Correspondance Universelle* 1784, *Correspondance des Nations* 1792, *L'ami des Peuples* 1830, *Revue Universelle ou Bulletin Férussac* (A. Didot), stb.

vállalatban való közreműködésre. Ebből idővel olyan új és tökéletesebb intézmény fejlődhetnék, a mi a nk. kongresszusok helyébe léphetne (l. 21. p.) s a mi e meddő és czéltalan vállalatoknak lehető korlátozása mellett, a tudományos és irodalmi termékeknek becstét és tökéletességét lényegesen fokozná.

Az időszaki kiadványok szerkesztéséről és kezeléséről külön bizottságok, illetőleg hivatalok gondoskodnának.

23. *Egy nk. és egyetemes alapon felállítandó világkönyvtár.* Páratlan s szinte szédítő az a hatalmas fellendülés, melyet a könyvtárak szerény keretükből a *Bibliothèque Nationale*-ig és a *British Museum*-ig feltüntetnek, jóllehet abszolút értelemben ezek sem teljes világkönyvtárak, mint a milyenek mi a VA. könyvtárát képzeljük s a milyent H. La Fontaine az ő „*bibliothèque internationale*“-jával és Stead az ő „*great world-library*“-jével terveznek. De ilyesmit egy csapással és egy ember erejéből megteremteni lehetetlen.

A VA. ne csak a szellemeknek és a szellemieknek asyluma legyen, hanem telepe és megőrzője mindannak, a mi reájuk vonatkozik, vagyis a lehetőség határai között helyezzen el mindent, a mi nyomtatásban (részben kéziratban vagy képben <sup>1</sup>) avagy a sokszorosítás és megőrkítés újabb és jövőendő eljárásai útján megjelent (pl. phonogramm-gyűjtemények <sup>2</sup>). Az emberiség szellemi kincstárának ez a, mondhatnám elméleti jellege, mely az elrendezésre és a megőrzésre is előnyös, a megvalósítás módját is biztosítja, mely ha az anyagiakra is ki akarna terjeszkedni, már igazán legyőzhetetlen akadályokba ütköznék. <sup>3</sup> A nehézségek, még ha merően könyvekre szorítkozunk is, rendkívüliek; mert a mit Malthus, a népek gyarapodásáról elmélkedve, mond, hogy t. i. „*la difficulté n'est pas de faire des enfants, mais de les nourrir*“, lord Brougham szerint ráillik a könyvekre is: „*faire un livre*,

<sup>1</sup> Régi adat: Heinecken *Idée générale d'une collection complète d'Estampes*, 1771, 8<sup>o</sup>.

<sup>2</sup> A bécsi tud. Akadémia 1900 máj. 31. ülésében penditette meg egy „phonographisches Archiv“ megkezdését, mely tartamilag 3 részre oszlik. — Innen csak egy kis lépés választ el a *photophonographikus* megőrkítésektől!

<sup>3</sup> A Smiths. Institution titkára már 40 év előtt felpanaszolta a gyűjteményekre szánt anyagi fedezet elégtelen voltát (Ann. Report 1858, p. 40).

*est une bagatelle; le vendre, voilà la grande affaire*“. — Mi az eladás gondját a kiadókra hárítván, még tovább megyünk és a könyveknek helyes katalogizálását és gondos megőrzését tartjuk legnehezebbnek. A világgönyvtárt nem a szokásos (sablonos) értelembe tervezzük mint egy egybeforrt és elválaszthatatlan egészet, hanem a VA. szakosztályai szerint tagolva, megannyi nk. szakkönyvtárt képzelünk, bár egy területen és egymással szerves összefüggésben, de mégis a szakpavillonokban elkülönítve, a mi a tudományos munkálkodásnak is jobban megfelel. A világgönyvtárnak első (alap-) felszerelését és további kiegészítését (l. 12 p.), a kötelező példányok elvének kiszélesítése révén, ingyenesnek képzeljük, a multakra vonatkozólag pedig jogosan számíthatnánk a nagy országos (nemzeti) könyvtárak feles példányaira, tudósok, szerzők és könyvbarátok önkéntes adományaira. Biztos vagyok benne, ha az eszmében rejlő lelkesedés szerte-szét árad, a VA. telepén rövid idő múlva oly könyvkincs fog felhalmozódni, mely minden eddigi gyűjteményt messze túlszárnyal.

Újból s sürgetőleg merül itt fel az a kérdés, vajjon *mindent* vagy *mit* és *mennyit* őrizzünk meg? <sup>1</sup> Harrison R. az 1897. londoni könyvtárosi konferencián „*Selection and acquisition of books for a library*“ cz. előadását imígy fejezte be: „a könyveknek ilyen aggasztó felhalmozódása ellen az egyedül lehetséges védekezést egy állandó megsemmisítő-bizottság nyújthatná, mely feladatának hajthatatlan szigorúsággal tenne eleget“. A világgönyvtár részére és érdekében a selejtezésnek és kiválasztásnak ez a nagy felelősséggel járó fontos hivatása a NA.-ákra hárulna első sorban. Minthogy továbbá a VA.-nak, a haladásra irányuló jellegénél fogva, a „könyvnek mint olyannak“ van csak értéke, világos, hogy a csupán technikai és alaki tekintetben különböző ú. n. *dísz*-kiadások megszerzésére kiváló súlyt nem fordít és az *unikákat* illetőleg is beérheti a hiteles másolatokkal vagy le nyomatokkal, mert az eredeti és egyetlen példányok legmúltányosabbán az illető NA.-ákban vagy országos könyvtárakban

<sup>1</sup> Történelmi értékű adat. Wielandnak „Geschichte der Gelehrtheit“ cz. és tanítványainak 1757-ben tollbamondott művének 6. fejezete e címet viseli: „*Vorschlag wie eine Büchersammlung von dem auserlesensten zu errichten sey*“. (Kiadta Hirzel L., Frauenfeld, Huber 1891, XII + 81 l.)

helyezendők el. Az elveszett vagy fel nem található könyvek ügyére is csak jótékony hatással lehetne a világgönyvtár, a mennyiben egyetemesen elterjedt híre egyrészt a multból új műveket hozna napfényre, a rendszeres leltározás pedig másrészt a jelen és jövő termékeknek elkallódását kizárná.

24. *Nk. egyetemes és szakkatalogusok.* Egy világgatalogusnak szükséges volta a világgönyvtár intézményétől nem választható el és nem most jön először szóba. Nehogy ez a nagyszabású vállalkozás is látszólagos lehetetlen-voltával elriaszsza a komoly olvasót, a Függelékben részletesebben összeállítottuk s e helyen főbb vonásaiban közöljük azt, a mi e téren már is történt és a mi a tények erejénél fogva a vállalkozás lehetséges-voltába helyezett hitünket csak fokozza.

Az előmunkálatoknak egymásutánja természetes fejlődésben a következő főállomásokat tünteti fel: a) nemzeti szak-bibliographia, b) nk. szak-bibliographia, c) nk. egyetemes-bibliographia; d) képzeltető egy 4. állomás is: „a bibliographia bibliographiája“, mely hogy meg is van, a könyvészeti munkásság szükséges és fejlett volta mellett bizonyít.<sup>1</sup>

Az egységes szempontoknak előzetes megállapítása után, a NA.-ák ugyanazon eljárás szerint elkészítenék a nemzeti szak-bibliographiákat, melyeknek a VA. által történt összefoglalásából nőnének ki a nk. szak-bibliographiák, ezekből pedig legfelső fokon a c) alatti világgatalogus és a d) alatti biblio-bibliographia. — Ma, egységes és rendszeres eljárás híján is elértünk már a b) ponthoz, jöllehet az a) alattiak az egész vonalon még nincsenek megvalósítva. A nk. szak-katalogusoknak egyik legújabb és leghatalmasabb alkotása a matematikai és természettudományi világgatalogus, melyet a Royal Society az 1800—1883-ig megjelent értekezésekre vonatkozólag „Catalogue of Scientific Papers“ címen 11 negyedrért kötetben még 1867—1896-ban kiadott; ennek újabb és az önálló művekkel bővített kiadását az 1896-ban Londonban tartott „International Catalogue Conference“ határozta

<sup>1</sup> Példa: *A bibliography of bibliography, or a handy book about books which relate to books, being an alphabetical catalogue of the most important works descriptive of the literature of Great-Britain and America, and more than a few relative to France and Germany. By I. Sabin. — Plan of a bibliography. By Dr. Julius Friedländer (Smiths. Ann. Report 1858, p. 428.)*

el. Az angol kormány meghívására 23 állam küldöttei 4 napon át tanácskoztak ezen katalogus ügyében, mely 1900 január 1-ével indult meg és a melynek szerkesztését egy nk. tanács felügyelete alatt a londoni központi iroda vezeti.

A jövő bibliographiai vállalatok tekintetében elsőrangú szerep vár a brüsszeli *Institut int. de bibliographie* cz. központi könyvészeti intézetre (l. 10. pont), mely a *répertoire bibliographique universel* részére több mint 5 millió betűrendben elhelyezett czédulát (*fiche*) állított már össze.

25. *A folyóiratoknak világkönyvtára és világkatalogusa.* Az időszaki folyóiratokat, elterjedésük és nagy számuk,<sup>1</sup> valamint a tudományosságban és az irodalmakban megillető fontosságuk révén előkelő hely illeti meg a VA.-val kapcsolatos világkönyvtárban. Mindenki tudja, hogy a tudományos folyóiratok a szellemi munkának ma már nélkülözhetetlen segédeszközei és forrásai s hogy az értekezések irodalma, nem ritkán a tudományos művek rovására, még folyton fejlődik és gyarapodik és semmiképen sem mellőzhető. Annál nehezebb, főleg a multat illetőleg, a folyóiratoknak teljes összegyűjtése; nehéz, de nem lehetetlen s a sok rejtett vagy ismeretlen könyvforrás megnyitásával remélhető is.

Hogy ez a becses s ugyancsak külön pavillonban elhelyezett gyűjtemény holt anyaga eleven életre ébredhessen, itt is a szükséges katalogusok megszerkesztéséről kell gondoskodni, a mi részben, szétszórva és különböző elvek szerint már meg is történt vagy folyamatban van. Hogy mennyire érett ez az eszme is, arra bizonyosság egy a „Leipziger Korrespondenzblatt“-ban „Eine Idee“ cz. megjelent cikk, melyben t. k. ezt olvassuk: „Egy folytatólagos hírlap-tartalomjegyzékről van szó. Rendelkezünk ugyan könyv-katalogusokkal, melyek a bevégzett könyvet leltározzák, osztályozzák és ismertetik, de hol találunk útbaigazítást azon, jórészt becses értekezésekre, a melyek szemlékben, folyóiratokban stb. foglaltatnak?“ — Az eljárás és módszer itt is a megszokott (l. fent); a folyóiratoknak speciális indexeiből ugyanazon szakra vonatkozó folyóiratoknak nemzetközi indexét

<sup>1</sup> A Smiths. Institution egyik legújabb kiadványa: *Catalogue of scientific and technical periodicals by dr. H. Carrington Bolton* 8500 folyóiratot sorol fel (gyarapodás 1885 óta: 3500).

állítja össze; ennek és a végső egyetemes registernek megszerkesztése már a VA. feladatai közé tartozik.

A mi a napilapokat s általában az *ujságokat* illeti, ezeknek teljes (?) összegyűjtését szívesebben bíznók külön országos ujságkönyvtárakra (ilyen pl. az acheni ujságmúzeum); a VA. beérhetné a legfontosabb lapokkal, melyeket részére országonkint a NA.-ák jelölnének ki.

26. *Az emberiség szellemi inventáriuma: a nk. szakencziklopédiákra alapított világciklopédia.* Hogy az emberiség, a mikor kultúrájának tudatára ébredt, egyidejűleg szükségét érezte e kultúra főbb eredményei rövid foglalatjának, azt érdekesen bizonyítja a lexikonoknak, enciklopédiáknak és hasonló gyűjteményes munkáknak története (l. Függelék). Ezek a művek főleg a nagy közönség mindennapi szükségleteit tartják szem előtt; a szaktudósnak még a legnagyobbak is, melyenek: Ersch és Gruber, Larousse, Encyclopaedia Britannica, Grande Encyclopédie stb. csak elvétve tesznek szolgálatot s mindannyian sínlik az idő- és térbeli megszorításból és a nemzeti egyoldalúságból eredő fogyatkozásait, melyeket teljesen kiküszöbölni aligha sikerülend. „Minden szerző számot tarthat az elismerésre, a lexikografus legfeljebb arra, hogy szemrehányásokkal ne illessék“ (Andrieux).

Az a világciklopédiának nevezett fő-főleltár, melyet mi a VA. egyik alkotásaként képzelünk, nemcsak terjedelmében és tartalmában, de beosztásában és szellemében is különbözik az eddigi (magán-)vállalatoktól és a nk. szakencziklopédiákra lenne építve. Az egységes terv szerint megindítandó szerkesztés a nemzeti szakencziklopédiákon kezdődne, melyeket a NA.-ák készítenének és összefoglaló feldolgozás végett a VA.-nak küldenének be. Itt minden szaknak, sőt valamennyi alosztálynak czímszók szerint külön-külön registere volna, melybe minden újabb haladás és irodalmi termék bevezettetnék, úgy, hogy ott az emberiségnek kulturális mérlege folyton szemmel tartatnék, szellemi érverése állandó megfigyelésben részesülne.

Nehézségeiben és méreteiben egyaránt nagy vállalkozás ez, de jövődöbeli megvalósításában annál inkább bízunk, mert kiváló világelmék már régebben álmodoztak ilyesmírl. Leibniz műveinek franczia kiadásában (Préface: page XIII.) olvassuk, hogy a „*Discours touchant la methode de la certitude et l'histoire de la caracteristique et de l'art d'inventer*“ csak előhírnökei



s előkészítői voltak egy nagyobb munkának, melyet Leibniz „*Science générale ou de augmentis et instauratione scientiarum*” címmel tervezett és melyre érdemes volna ma visszatérni. (Ugyanerről szól a Smiths. Report 1858 p. 430.) — BERNARDIN DE ST.-PIERRE a „*Chaumière indienne*” élére ezen szavakat írta: „*Mettre de l'ensemble dans les vérités dispersées par toute la terre*”, BÖRNE pedig egyik aphorismájában így kiált fel: „Hätte die Weltgeschichte ein Sachregister, wie sie ein Namenregister hat, könnte man sie besser benutzen”.

27. *Kéziratokról.* A nyomtatásban meg nem jelent termékeknek irodalmi és tudományos fontosságát nem szabad kicsinyíteni. „Arról, hogy az emberek mennyit írnak, alig van fogalmunk; arról, a mi nyomtatásban megjelenik nem is szólok, jöllehet szintén elég. Hogy azonban levelekben, hírekben, történetekben, leírásokban és adomákban, emberekről és eseményekről mi minden van titkon forgalomban, azt megtudjuk, ha művelt családokban hosszabb ideig élünk”. (Goethe).

Vajjon egy *világkézirat-gyűjtemény* szükséges és lehetséges-e, arra nézve a vélemények eltérhetnek, de ha a sokszorosítás technikájának mai fejlettségére és arra gondolunk, hogy a V.A. a tudomány szempontjából a kéziratoknak hű reprodukcióival beérheti, ha továbbá az eddigi kezdeményezéseket és eredményeket méltányoljuk, akkor a terv megvalósításának lehetőségében nem kételkedhetünk. Az újabb, ismert mozgalmak mellőzésével itt csak arra utalok, hogy Londonban már 1840-ben társaság alakult az európai könyvtárakban őrzött keleti tárggyú kéziratok kiadására (Revue brit. 1840, oct. p. 393); 1893-ban pedig egy nk. társaság keletkezett a végből, hogy a klasszikus kéziratokat fotografiai úton reprodukálja. Újabban (1898) a kéziratoknak kiadása és megőrzése tárgyában St. Gallenben nk. értekezletek tartottak (l. Berliner Philologische Wochenschrift 1898: 51. sz. és 1899: 11. sz., továbbá a Bursian-féle Jahresbericht 1899. évfolyamát).

A kezdeményezés első s legfontosabb lépése itt is az, hogy a N.A.-ák az illető országnak egész kéziratkincsét sokszorosítsák, leltározzák és hozzáférhetővé tegyék.

A nk. kéziratgyűjteménnyel karöltve jár a nk. *kézirat-katalogus*. Már az 1877-iki londoni könyvtárosi konferencián szóba jött „egy az összes nemzetek nyilvános könyvtáraiban

örzött kéziratoknak főkatalogusa“, s M. de Wattewille helyesen jegyezte meg, hogy ezt az egyes nemzetek kézirat-katalogusainak kell szükségképen megelőznie.

*Kézirat-hagyatékok.* Előrelátható, hogy a VA.-át, mely idővel világintézménynyé fejlődnék és erkölcsi és tudományos súlyban első helyet foglalna el, egyesek és testületek irodalmi hagyatékok, kéziratgyűjtemények és (családi) okmánytárak megőrzésére és elvállalására is felszólítanak. E mellett szóba jöhetnének: kéziratban hátrahagyott munkák kiadása, emlékiratok, önéletrajzok, naplók, levelezések, stb., a minek helyes értékesítése a VA.-nak tekintélyes jövedelemforrást is biztosíthatna.

*Kemény Ferencz.*

(Vége köv.)

## IRODALOM.

---

### A magyar közjog kézikönyve.

Írta Kmety Károly egyetemi tanár. Kiadta Politzer Zsigmond. Ára 8 korona.

Hazai közjogi irodalmunk újabb időben gyors fejlődésnek indult, mindazonáltal a magyar alkotmány szellemét rendszeres közjogi munkában alig találjuk kifejtve. Cziráky Antal Mózes „*Conspectus iuris publici*“ című munkája óta az alkotmány elveit kutató művelési irány alig fejlődött s ha van is olyan munka, a melyik elvi alapokra akar helyezkedni, tanait az sem a magyar jogéletből, hanem idegen államtani teoriákból meríti. A legtöbb pedig inkább csak a történeti multat és a jelen törvényeit ismertető adathalmaz, mélyebbre hatoló feldolgozás nélkül. Ennek a jelenségnek oka az, hogy azon anyag, a melyet közjogi íróink feldolgozni igyekeztek, túlságosan nagy arra, hogy az az alkotmány szellemének kifejtésére tért engedne s a sok történelmi és törvényi adat és az a törekvés, hogy a modern külföldi államtani irodalomban való tájékozottságról is tanúság tétessék, annyira absorbálják az írókat, hogy az alkotmány elveit és szellemét rá sem ér kifejteni. Tehát nem a tudás hiánya, hanem a feldolgozás rendszere az, mely útjában áll annak, hogy a magyar közjog rendszeres munkái az alkotmánynak igaz képét adják és lényegét kidomborítsák.

Az első szükség tehát e téren a közjog anyagát mindattól megtisztítani, a mi abba nem való, mert hiszen más tudományágak körében sikeresebben tárgyalható.

És e tekintetben Kmety Károly valóban úttörő munkát végzett, a midőn a szorosabb értelemben vett közjognak, vagyis alkotmányjog-

nak feldolgozandó anyagát meghatározni törekedett és mindazt, a mi a közigazgatási jog körébe tartozik, teljesen mellőzni.

Csak sajnálnunk lehet, hogy a szerző munkáját, mint előszavában maga is mondja, főképen tankönyvül szánta, mert ha nem ez lebeg szeme előtt művének megírásában, bizonyára sokkal értékesebb munkát alkotott volna.

De szerzőnek nemcsak az az érdeme, hogy a közjog és a közigazgatási jog anyagának határait megvonja, hanem az is, hogy munkája a magyar jogélet talajából fakad és jogintézményeinkbe nem erőlteti bele az idegen elméleteket, a melyek közjogunkat inkább megrontani, mint fejleszteni alkalmasak. Azt az eljárását azonban már nem helyeselhetjük, hogy a magyar alkotmány történelmi mivoltára már nincsen elég figyelemmel s a történelmi multat nem elvi alapon hozza kapcsolatba, a ma fennálló közjoggal, hanem csak megjegyzések alakjában említi meg, hogy mi volt azelőtt.

Az egész mű 399 lapra terjed és rendszere a legvilágosabb, a mit tankönyvben alkalmazni lehet. A bevezetésben a magyar állam ezer éves és nemzeti mivoltát, a szent korona közjogi fogalmát a magyar közjogfogalom meghatározását és tárgyalási módját, felosztását tárgyalja. Az egész anyagot hat könyvbe foglalja, az első könyvben 42 lapon át a magyar közjog forrásait, a második könyvben 69 lapon át a magyar állam népét és területét, a harmadik könyvben 68 lapon át a királyi méltóságot, a negyedik könyvben 97 lapon át az országgyűlést, az ötödik könyvben 36 lapon át a kormányzati szervezetet és a kormány és az önkormányzati és bírói szervek egymáshoz való viszonyát és a hatodik könyvben 36 lapon át a társországok közjogi helyzetét és Magyarországnak Ausztriához való viszonyát s egy függelékben 9 lapon át a címerkérdést tárgyalja. Ezen tárgyalási módszer tehát nem az egyes hatalmi functiók, hanem az állami főszervek szerint csoportosítja a főhatalom szervezetére vonatkozó anyagot s a specialis kérdéseknek, minő a társországok közjogi helyzete és az Ausztriához való viszony, külön részt szentel.

Erősen nemzeti felfogás jellemzi az egész művet, hangsúlyozva a nemzeti souverainitást és a királyi hatalomnak átruházott természetét. „A szent korona a nemzet” — az ország szent koronája jelenti a nemzetté szervezett magyar népet“. Ez a felfogás igen emlékeztet Kuncz Ignác azon mondasára: „Az állam a nemzet, a nemzet az állam“, a melyet Kmety egészen a magáévá tesz, mondván: „Ép a mai közjog ismerete meg fogja mutatni, hogy a király és nép egy-

sége a nemzeti életben ma is élő valóság, hogy az állam és nemzet azonossága, vagyis az államélet ősi eredetű alkotmányossága fennáll, fejlesztve, szélesebb alapokra helyezve az emberi jogegyenlőség eszméjének a nemzetéletben is érvényrejutása folytán". „A szent korona ma egy számban megsokszorozott nemzetre veti fényét. Képes lesz-e e fény az állami tudat azon teljes világosságát kelteni az állampolgárok nemzetében, a minő élt a „nemes magyar nemzetben“. S erre a felvetett kérdésre bizalommal felel. Csak sajnálhatjuk, hogy nem fejt ki eléggé, hogy miképen vált a „nemes magyar nemzet“ az „állampolgárok magyar nemzetévé“ (6. lap).

Az uralkodó-család házi törvényeit a királyi rendelet természetével bírónak tekinti (24. l.), holott azokat inkább lehet az uralkodó-család statutumainak tekinteni, a melyek azonban a magyar közjognak nem forrásai, mert az uralkodó-család épen a nemzeti állam szempontjából alkotmányjogi tényezőnek el nem ismerhető.

Szépen fejt ki a szerző azt, hogy szükségrendeletet sem a királynak, sem a kormánynak kiadni joga nincsen s ilyenek kiadása legfeljebb csak menthető, a mi felett azután az országgyűlés van hivatva dönteni a ministerium felelősségre vonásának alakjában (27. és 28. l.). Ezzel régóta meggyökerezett téves felfogást dönt meg. A szokásjognak törvényrontó erejét elismeri (36. l.), a bírói döntvények jogforrási minőségét pedig — igen helyesen — tagadja (38. l.) s a felső bíróságoknak döntvényezési jogában csak jogismerő, de nem jogalkotó tekintélyét látja megnyilatkozni.

Az államalkotó szerződéseket oly törvényeknek tekinti, a melyeket az állam egyes részei, organumai közötti egyezmények előznek meg, de azoknak jogforrási erejét illető fejtegetése világosnak épen nem mondható (45. l.)

A nemességet nem mint az állampolgárságnak történelmi előzményét, hanem mint a rendiség maradványait tárgyalja és így ad ugyan képet a nemesség mai jelentőségéről az egyes egyénekre, de nem domboríthatja ki eléggé annak fontosságát a magyar alkotmány szellemének a megismerésére. Pedig hogy Kmety ennek tudatában, van, az onnan is látszik, hogy a „nemes magyar nemzetet“ a bevezetésben szembe állítja az állampolgári magyar nemzettel.

Az állampolgári jogok és kötelezettségek csoportosításánál eltér az eddig szokásos módtól, a mennyiben a szabadságjogok között a munka vagy foglalkozás szabadságát is említi, a gondolatnyilvánítási, a tan- és sajtószabadságot a „szellemi tevékenység szabadsága“

alatt foglalja össze s a kötelezettségek között az óvoda-, gyógyítási, mentési és bizonyos közhivatali állások viselésének a kötelezettségét is említi.

A magyar állam egész területét *magyar birodalomnak* (95. l.), az ú. n. közös törvényeket, t. i., a melyek a társországoakra is kiterjednek, *birodalmi törvényeknek* (323. l.), a magyar országgyűlést, ellenében a horvát-szlavon autonóm országgyűléssel, birodalmi országgyűlésnek (324. l.) nevezi.

Különös figyelmet érdemelnek azon fejtegetései, a melyek Fiume közjogi hovatartozóságára vonatkoznak s teljes határozottsággal foglal állást a mellett, hogy Fiume és kerülete nem egyéb, mint a többi magyar törvényhatóságoktól eltérőleg szervezett magyar törvényhatóság (97—102. l.). Ezt ily határozottsággal egy közjogi munkában sem találjuk kifejtve.

A királyi hatalom jellemzésénél különösen kidomborítja, hogy az átruházott és közhatalmi természetű, hogy korlátolt, önkényűleg másra nem ruházható, egységes és oszthatatlan és felelőtlen. Különösen kikel a reservált és közölt felségjogok szerinti felosztás helyessége ellen (124. l.), mely szerinte csak oly államban foglalhat helyet, hol eredetileg az egész főhatalom a fejedelemé volt. Azon nézet ellen azonban, hogy az ellenjegyzés nélkülözhetlensége a király személyes kormányzásának megszüntetésével egyenlő, kikel és félremagyarázza azt, a midőn ez ellen azzal érvel, hogy a mi parlamentaris kormányrendszerünk a királyi hatalom valóságát nem tagadja (127—128. l.). Hiszen a személyes kormányzás hiánya nem a hatalom valóságának a hiánya, hanem azt jelenti, hogy a király minden ténye az ellenjegyzés hitelező volta folytán úgy tüntetendő fel, mint ha a király azt ministere tanácsára tette volna, még akkor is, ha nem a minister, de ő maga kezdeményezte.

A trónbetöltés mai módjának történelmi előzményeivel alig foglalkozik s inkább csak a mai trónbetöltési módot tárgyalja. A *pragmatica sanctio* jogi természete felől azon felfogáshoz csatlakozik, hogy az nem államalkotó, hanem *nemzetközi szerződés* egyrészt a magyar állam, másrészt az ausztriai örökös tartományok állami hatalmát akkor magában egyesítő dynastia között (135. l.).

Kmety szerint a koronázás nem felfüggesztő feltétel a királyi méltóság elnyeréséhez, hanem csak kellék a királyi hatalom teljességéhez és törvényes gyakorlásához (138. l.). Vagyis a király elődje

halála pillanatában az örökösödés ténye által valóságos magyar királylyá lesz. De ha erre az álláspontra helyezkedik, mint újabban a legtöbb közjogi író, akkor ellenmondásba keveredik önmagával ott, a hol a koronázásnak a törvényes hat bavi határidőn túl való elmaradásához azt a következményt köti, hogy „a királyi hatalom gyakorlása egészen törvénytelenne lenne, melylyel szemben a honpolgárok *hűsége* és engedelmissége sem lenne többé jogi kötelesség“ (141. l.). Holott ez a detronizálási jogot jelentené, a mi egy valóságos királylyal szemben helyt nem foglalhat, csupán a passiv ellenállási jog az, a mit a polgárok egy nem törvényesen uralkodó királylyal szemben alkalmazhatnak, de nem a hűség felmondása.

A munka legérdekesebb része kétségtelenül a VI-ik könyv, mely a társországok autonómiáját és Ausztriához való viszonyunkat tárgyalja. Ebben a részben röviden és szabatosan kifejti a magyar államnak, a királyi méltóság és hatalomnak, az államterületnek és az állampolgárságnak egységét, a melyet a társországok autonómiája meg nem szüntet s ezzel szembe állítja azt a különbséget, mely egyrésről a társországok és Magyarország közötti, másrésről a Magyarország és Ausztria közötti viszony tekintetében fennáll. „Amott, — mondja Kmety — egy és ugyanazon államnak alkotmányos életében, egy résznek biztosított provinciális különállását látjuk, melyben personal avagy reáluniót, államszövetségi avagy szövetséges állami viszonyt csak teljes tájékoztatlanág avagy czélzatosság mellett kereshetni, addig emitt két államnak állami ön- és különállásuk egyaránt való megóvása mellett állandó összeköttetését találjuk az államélet bizonyos feladatainak együttes (közös) igazgatással való intézésére“ (349 l.).

A közös ügyekről s azok kezeléséről szólván, különösen kidom- borítja azt, hogy a közös ügyek közössége a *pragmatica sanctió*ból folyik, de azoknak közös szervekkel való és 1867-ben megállapított intézési módja már nem folyik a *pragmatica sanctió*ból, hanem a tényleges viszonyokkal járó czélszerűségi követelmény (366. l.).

Függelék képen a czímerkérdést tárgyalja, de itt azon tévedésbe esik, hogy a magyar állam czímerének fő részének nem a paizs, hanem a szent koronát tartja, holott a korona nemcsak az állam czímerén, hanem pl. Budapest székesfőváros czímerén is szerepel. Ezen téves és heraldikailag nem indokolható felfogás azon téves következtetésre vezet, hogy a társországok egyesített czímerét, mivel a szent koronával van fedve, az állam-czimer egy változatának tekinti (394. l.).

A mi a munkának beosztását, tárgyalási módját és stílusát illeti, arról épen úgy, mint hazafias irányáról csak elismeréssel szólhatunk s reméljük, hogy a tankönyvnek jóakarattal felemlített tartalmi hibái is egy újabb kiadás alkalmával ki fognak igazíttatni.

—  $\mu$  —  $a$ .

\*

Revue philosophique de la France et de l'étranger.  
Dirigée par Th. Ribot. XXVI. évf. 4—6. füzet.

Pierre Saret tanulmánya. *A scrupulositas körképéről és a deliriosus abulióról* szól. A szüntelen, legkülönbözőbb dolgokra irányuló kételyektől gyötört betegeket több osztályba sorozva vizsgálja s arra a következtetésre jut, hogy az akarat degenerativus gyöngülésében kell keresnünk ez érdekes körkép alapját.

Espinás értekezésének címe: „*Lenni vagy nem lenni*” vagy a *sociologia postulatumáról*. A sociologia, a forradalmat követő vallási reactio megszűntével újabb időkben mindenütt nagy érdeklődéssel találkozok és gyorsan fejlődik. De e sikerek daczára a sociologia még inkább üres cím, mint valóban külön specifikus tudomány. A legtöbb kutató ugyanis megtagadja tőle ép azt, a mi normalis fejlődésének főfeltétele: annak az elismerését, hogy a társadalmak mint ilyenek *léteznek*, hogy a társadalmi tudat valami, az egyéni pszichikai tünetmennyektől különböző jelenség, hogy a sociológiának sajátos a többi tudományokétól különböző tárgya van. E föltevés nélkül a sociologia a közgazdaságtanban és moralphilosophiában oldódik fel. E tétel elismerését több ok gátolja: elsőben, hogy a társadalomnak az élő szervezettel való összehasonlításával visszaéltek. a minek következtében a biológiai szempontot követő reactio a társadalmi tudat létének tanát is ártatlanul sujtotta. Másik ok, hogy a lélektan újabb hatalmas fejlődésében magának követel oly eredményeket, melyek tulajdonképen a sociológiához tartoznak, mert társadalmi szempontok nélkül meg nem érthetők. Az érzelmek például határozottan társadalmi productumok, tehát részben a társadalomtudomány körébe tartoznak, melyet a sociológiának vissza kell követelnie, illetőleg a társadalmi tudat létének javára értékesítenie. A legfőbb akadály azonban az individualis szempont elhagyásának nehézsége, mely a spiritualismus és a keresztény theologia hagyománya. A sociologia azáltal mu-



tatja ki tárgyának különbözőségét más tudományokétól, ha meghatározza a biológiához és a pszichológiához való viszonyát. E célból az aggregatumok összetételében több fokot kell megkülönböztetnünk. A társadalmi jellegű csoportosulás két fokot zár magába az élet kezdetétől fogva: az első az elemek pusztán biológiai kapcsolatában áll (alsóbb állati társadalomnak), a másik pszichológiai viszonyokat is mutat. A társadalmi csoport annyiban tér el a biológiától s így a sociologia a biológiától, hogy az előbbiben az elemek kapcsolata csak physico-chemiai (nemzés), addig a felsőbb társadalom tagjait lelki tünetények is fűzik egybe. A társadalom bio-pszichológiai alapja a család. Oly csoport, a hol még nincs család, csak társulat (association), de nem társadalom. A társadalomnak tehát biológiai alapja van, bár a biológiai kapcsolat egymaga még nem társadalmi tünetény, hanem csak a pszichikai jelenségek közvetítésével lesz azzá. Az emberi társadalomban a családi, jogi, közgazdasági stb. vonatkozások teszik az egyént azzá, a mi mások és önmaga előtt. Csupán azon társadalmak tekinthetők, tehát lényeknek, a melynek tagjai minden életviszonyukban: reproductio, nevelés, táplálkozás tekintetében ily módon egymást kölcsönösen meghatározzák. Ilyen valódi társadalom a nemzet, mely a társadalmi vonatkozások teljességén kívül a tudat nagy centralisatióját foglalja magába. A központ a collectiv tudat, mely valódi de felsőbbrendű realitás: a haza, mely azonban nem substantialis változatlan valóság, mert növekedhet, fogyhat és eltűnhet magával a társadalmi szervezettel.

*Ed. Clunardé Az állatok tudatosságáról* értekezik. Az újabb biológia mindinkább fölismeri, hogy a protozoák mozgásai pusztán chemiai reactiók, „tropismusok“, melyek magyarázatára fölösleges bárminemű tudatot fölvenni. Ugyanezt kell mondanunk a felsőbbrendű állatok tudatáról: objective ugyanis nincsen lényeges, hanem csak fokozati különbség a „tropismusok“, reflexek és akarati cselekvések között, csak a mennyiben ez utóbbiak complexebbek. A tudatnak nincsenek objectiv kriteriumai: mindenütt a psychophysiológiai parallelismusra vagyunk utalva, melynek értelmében a physikai és pszichikai processusok egymás által nem magyarázhatók, átmenetet nem mutatnak. Ha tehát be is lehetne bizonyítani, hogy az állatok tudatosak, e belátás biológiailag nem volna értékesíthető, mert úgy kellene a tudatot tekintenünk, mint a mely semmiféle szerepet nem játszik. A „tropismusokat“ tehát nem a tudatos cselekvésekkel kell szembeállítanunk, hanem a szövevényesebbekkel. Végelemezésben

tehát arra a kérdésre, vajjon az állatok tudatosak-e, nemcsak azt kell biológiai és explicatív lélektani szempontból felelnünk, hogy nem tudjuk, hanem azt is, hogy a kérdés eldöntése nem bír fontossággal.

*L. Dugas.* A *makaesságról* közöl lélektani tanulmányt. A makaesság abnormis merev hajthatatlan akarás vagy nem akarás (positív és negatív makaesság). A makacs valamely subjectív elvet abszolút maximává emel, melytől hajszálnyira sem akar eltérni. Értelmileg a makaesság tehát nem egyéb, mint valamely tökéletlenül indokolt elv föntartásának törekvése. Affectív szempontból pedig rosszul alkalmazott önérzet, mely nem engedi, hogy másoknak engedjünk, jóllehet titkon egyetértünk velök. Szerzünk a következő föltevessel magyarázza e sajátos tulajdonságot: a makaesság negatív formájában a „nem akarom” jóllehet erőlyesen állittatik, nem egyéb, mint bizonyos fokú abulia, acut határozatlanság jele s a valóságos impulsus hiányából fakad. A makacs természetű ember elhatározásának megérésére hosszabb idő kell, mint másoknál s ebből folyólag mindaddig nem akar engedni, a míg külsőleg ösztökélik, ép mert a saját elhatározása megérését várja. Ha pedig külső körülmények időelőtti cselekvésre kényszerítik, nem lévén még értelmes elhatározása megérve, esztelenül cselekszik: ez a pozitív makaesság. E jellemvonás ellenkezője az alázatos engedékenységgel, mely akaratát teljesen aláveti a külső körülményeknek. De egyik sem normalis: valamint az igazi értelem az ész és tapasztalás egysége, úgy az igazi akaratban az egyéni iniciativa objectív alkalmazkodással párosul.

*B. Leroy és I. Tobolowska.* Az *álom értelmi mechanizmusáról* értekeznek. Az álom lélektani elméletének föltétele, hogy az álmot első sorban önmagában vizsgáljuk és nemcsak az ébrenléttel való viszonyában. Az álmodó egy sereg összefüggéstelen képnek a szemtanuja, a melyeket megkísérel előbb egyenként, majd egymáshoz való viszonyukban magyarázni és dramatizálni, szóval valamiféle logikai rendszerbe fűzni, a mi többé-kevésbé sikerül. E logikai kapcsolatra való törekvés közben merül föl bennünk az álom valószínűtlenségének érzete. Ébrenlét állapotában e logikai rendszerezés anyagát tényleges és elmúlt perceptióink alkotják; álomban azonban nemcsak az álomképek, de perceptióink is. A legnagyobb különbség ébrenlét és álom között azonban az, hogy ez utóbbiban a képzetek az őket alkotó képekké disszociálódnak s ezek újabb hallucinációkká válnak, a mi az ébrenléthen sohasem történik.

\*

*Dr. Pauler Ákos.*

**Paulsen etikai rendszere.** *Paulsen Fr.: System der Ethik* mit einem Umriss der Staats- und Gesellschaftslehre. Berlin (W. Hertz. Bessersche Buchhandlung) 1900. Fünfte verbesserte und vermehrte Auflage. 2 kötet. 442 + 614 lap. Ára a két kötetnek 13 márka.

— Második közlemény. —

A II. Könyv címe: „*Alapfogalmak és elvi kérdések*“. E gazdag fejezetet „*Einleitung in die Philosophie*“ című műve (6. kiad. 1899) nyomán következő tanulságos metaphysikai és pszichológiai megjegyzésekkel vezeti be:

1. A valóság érzékileg véve testi világ, a tudat szempontjából lelki-szellemi élet.

2. A lelki és physikai jelenségek aequivalens viszonyban vannak egymással.

3. A testi világ jelensége és symboluma a lelki-szellemi életnek.

4. A szellemi világ az emberiség történetével esik össze.

5. A szelleminek egysége istennek nevezhető. Ez isteni lény véghetetlen tartalma ismeretünkre nézve transcendens jellegű, a miért is minden vallás symbolikus anthropomorphismussal él.

6. A lelki szellemi életnek kettős oldala az akarat s az értelmiség. Előbbi az érzetekben, törekvésekben és elhatározásokban, utóbbi a szemlélésben és gondolkozásban nyilvánul.

7. Az akarat biológiai-fejlődéstörténeti szempontból tekintve a lelki élet első és radikális oldala, míg az intelligentia csak másodrendű fejlődési fokozatnak vehető az agy organumában s az idegek rendszerében.

8. Pszichológiai szempontból is az akaratot illeti meg az elsőbbség.

9. Az akarat fejlődésének hármias fokozata a vak ösztön, az érzéki vágy s az észszerű akarat. Mindegyik fokozaton az egyéni és a faji életnek a fentartása és fokozása a célja.

10. Az akarat ös alakja a vak ösztön, a melyet a már bizonyos intelligentiát követelő határozott valóságra irányuló érzéki vágy vagy kívánság követ.

11. A szorosabb értelemben vett észszerű akarat a célgondolatok, alapelvek és eszmények által meghatározott akarat. A gyakorlati életideálban ez az akarat tárgyiasul.

12. Az észszerű akarat az alsóbb akaratfokokozatokon: az ösztön és a vágy természeti alapjain bírálatot gyakorol, mely bírálat lelkiismeretnek nevezhető. Az észszerű akaratnak az a képessége, a melylyel a természeti akaratot fegyelmezi, az akarat szabadságának mondható.

13. Az akarat és az érzet egymáshoz való viszonya abban áll, hogy minden akaratindítás egyúttal az érzet indítása és megfordítva, s csak a magasabb fejlődési fokozatokon lazul némileg ez a viszony. Vannak akaratelhatározások, a melyek gyakran az érzetek ellen is irányulnak, s megfordítva, vannak oly hangulatos érzetek (p. o. az aesthetikaiak), a melyek már nem is az akarat nyilvánulásai, ha mindjárt „önmagát prédikálja is azokban az akarat“.

Ez alapvető fejtegetések után az első fejezetben „a jó és rossz fogalmai“-nak közelebbi meghatározására tér át a szerző. A hedonizmussal szemben az ú. n. „teleologiai energismus“-nak a hive, a mely szerint „a személyes lényegteljességben és tökéletes élettevékenységben áll az egyesnek s az összességnek utolsó czélja és legfőbb java“. A hedonismust elveti azért, mivel itt az akarat czélja csupán valamely subjectív érzettartalom, nem pedig objectív élettevékenység, mi mellett Paulsen teljesen azonosnak veszi a „Vollkommenheit“ és a „Wohlfahrt“ fogalmát. Ez alapon elveti az abszolút egoismust és altruismust egyaránt. Erkölcsileg jó annak az embernek cselekedete, a mely *subjective* a kötelességteljesítés bizonyosságából ered és *objective* az általános jólétet munkálja. Az a személy erkölcsileg jó, a mely a maga egyéni életét az emberi tökéletesség értelmében alakítja át s egyúttal jótékonyan hat a környezetnek életalakulására is, úgy hogy az erények és a bűnök különböző oldalai a jó és rossz embereknek. Minden cselekedet tehát subjectív formális és objectív materiális jellegű egyaránt.

A második fejezetben „a legfőbb jót“ ismerteti, a melyet általánosságban „Wohlfahrt“-nak nevez a szerző. A hedonistikus felfogás szerint az örömrészletben, az energistikus szerint az objectív élettevékenységben és teljességben áll a legfőbb jó lényege. A hedonismus nem alkalmas az erkölcsi jónak megállapítására, mivel csak az örömmel, nem pedig egyúttal a fájdalommal van pozitív viszonyban. A legfőbb jónak energistikus felfogását Aristoteles nyomán az újabb biológiai kutatások is igazolják, a melyek szerint az eudæmonia vagy legfőbb jólét a legfőbb erényeknek és képességeknek lehető legtökéletesebb megvalósulásában áll az egyénre és az összességre egyaránt.

E jólét teljessége a humanizmus, keresztyén vallási értelemben pedig istenországa e földön, — az emberi élet normális ypusa.

Az élet e normális értékének ellentmond a *pessimismus* hangulata és elmélete (3-ik fejelet). Világnézetét a költők és a bölcselők sensualistikus-hedonistikus, moralistikus és történetbölcséleti alapon igyekeztek megállapítani. Az első mértani statisztikai jellegű, a mely szerint a fájdalom és szenvedés mérlege meghaladja az öröm mérlegét és Schopenhauer szerint is a vak akarat nem egyéb, mint élettalan törekvés. A moralistikus magyarázat szerint nincs az életnek objectiv tartalma s az erény és bölcsesség csak kivétel, míg a rosszság és esztelenség az állandó szabály. Itt is különösen Schopenhauer prédikálja az emberiség morális és intellektualis semmirevalóságát. Végül a történetbölcséleti magyarázat szerint a kultúra haladása tette boldogtalanabbá és rosszabbá az emberiséget, vagyis a kultúra a morális romlás forrása és szülő oka. Ez okoskodásokkal szemben szerző kimutatja, hogy a kultúra emelkedésével sensibilitás, intensitás és változatosság tekintetében szaporodnak ugyan a bajok és szenvedések, de egyúttal az örömek is. A kultúra ugyan új bűnöket, de új erényeket is szül. Rousseau moralistikus-történeti pessimizmusa egy nagy álom és hiú ábránd, a melynek hamis történeti felfogás és korának ferde világnézete az alapja. Múltán hasonlították az emberiség történeti életét ahhoz a nagy drámához, a melynek a költők drámái csak gyenge árnyalatai.

Ez vezet bennünket „a bűn és theodicea“ kérdésére (4. fejelet). Szerző az erkölcsi rossz teleologiai szükségességét vitatja, a mely szerint úgy annak potentialis képessége, mint aktuális valósága nélkülözhetlen mozzanata a jó teljességének. A bűnnel való küzdelemben nő és valósul az erény; nélküle a történelemben hiányzanék a legfőbb: a morális hősiesség. Csak a bűnnel való küzdelemben nyer erőt és alakot a jó a földön. Mint ilyen tehát a bűn teleologiai szükségességgel a való lét egyik törvényes része. A bűn a jónak kedvéért van, mint annak ellentéte. Így fogta fel azt Goethe és Madács is. Nincs pozitív ellenmoral; nincs a tévedéseknek rendszerük. A bűn belső semmisége és eredménytelensége annak tudatában is nyilvánul. Béke és öröm a jónak, békételenség és boldogtalanság a rossznak a tudata. A történet, sőt a szent történet is igazolja a bűnnek hiábavalóságát. A bajoknak legfőbb baja a bűn zsoldja a halál, a melyet az emberiség történeti fejlődése tesz szükségessé.

Az 5-ik fejezet „a kötelességről és a lelkiismeretről“ szól. A mi

a kötelességérzet eredetét illeti, úgy a fegyelmezett ösztönökön, mint erkölcsökön alapul. A kötelesség eredeti tartalma nem más, mint az erkölcs, s az erkölcsnek az ösztönhöz való pozitív viszonyát *Wundt* is hangsúlyozza. Az erkölcs mint olyan az összesség fentartását és jólétét czélozza. E ponton Paulsen alapos bírálat alá veszi Kant rideg moralismusát, mely elzárja az akaratot a vágyaktól, hajlamoktól és ösztönöktől s a kötelességteljesítés kizárólagos indokát „az erkölcsi törvény iránti tiszteletben” látja. S ugyancsak kifogásolja az aprioristikus-intuitív moralphilosophia tévedéseit, a melyek szerint a kötelesség parancsai intuitív bizonyosságú axiomás formák, a melyek subjectív bizonyossággal és objectív csálhatatlansággal lépnének föl az emberrel szemben. E felfogás ellen hangsúlyozza a szerző, hogy a teleologiai morálphilosophia szerint az erkölcsi törvények a physiologia törvényeihez s a diaetetika szabályaihoz hasonlóan empirikus jellegű törvények, a mennyiben azok az ember kedvéért vannak és nem megfordítva. Ha a jogászok szerint: fiat justitia, pereat mundus, úgy Kant morálphilosophiája így hangzanék: fiat lex, pereat vita. Közlelebbről a lelkiismeret az erkölcsnek tudata vagyis az erkölcsnek léte az egyéni tudatban, a mely ép olyan sokféle, mint maga az erkölcs. A lelkiismeret az ember tudata oly magasabb akaratról, mely által kötve tudja magát az egyéni akarat. Ennyiben Isten szava az emberben s mégis egyéni valami, a melynek kifejlődése és nevelése a lelki tehetségek harmonikus kiművelésétől függ. Jézus és Socrates a tiszta morális lelkiismeret örök mintaképe. A morális nihilismus a legnagyobb mértékben lelkiismeretlen.

A 6-ik fejezet az *egoismus* és *altruismus* kérdését ismerteti. Comte és Schopenhauer és másrészt Nietzsche annak végső csúcsai. Mindkettőnek hamis anthropologia az alapja. Helyesen értelve nem állanak ellentétben egymással. Az egyéni élet egészséges fejlődését czélzó összes akarattulajdonságok és cselekvések egyúttal a társas közösségi élet fejlődésére is jótékonyan hatnak. Az egyéni és socialis erények valószínűsítésének legalkalmasabb talaja a családi és a gazdasági élet s e téren minden önfeláldozás egyúttal az idealis énnel az önfeltartásával azonos. Tisztán önző vagy önzetlen cselekvőség nincsen. Az evolutionistikus elmélet az, mely az egoismus s az altruismus ellentétét a sociabilitás fokozásával magasabb egységre emeli.

A 7-ik fejezet címe „*erény és boldogság*”. Milyen viszonyban vannak egymással és hogyan hat a boldogság a karakterre? ez itt a megoldandó kérdés. Úgy a görög, mint a modern morálphilosophia

felfogása az, hogy a jó cselekedetet benső és külső boldogság, a bünt pedig békételenség és romlás követi. Ezzel szemben a pessimistikus nézet azt vallja, hogy éppen a jó szenved, a rossz ellenben diadalmas-kodik. Helyes a keresztyénségnek az a felfogása, a mely szerint a szenvedés a tökéletességre való nevelésnek az eszköze s így szükséges valami. A külső boldogság gyakran rombolólag hat a karakterre, míg a legfőbb erkölcsi tökéletesség szenvedés és baj nélkül el sem érhető. Ez oldalról a keresztyénség a szenvedés erkölcsi apotheosisa s bizonyos tekintetben a valódi boldogság. „Die rechte Mischung von s. g. Glück und Unglück“. Úgy az egyesre, mint a népek és nemzetekre nézve a legmélyebb megalázás a legmagasabb emelkedés is egyszersmind.

A 8-ik fejezet tárgyát képező „*morál és vallás*“ históriai és bensőleg szükségképeni viszonyban vannak egymással. A mosaismus, a keresztyénség és a muhamedanizmus az anthropologia kutatásai által is támogatva egyértelműleg vallja, hogy az istenfélelem, tehát a vallás alapja és forrása a morálnak, sőt *Waitz* szerint annak mértékétől függ valamely nép kulturájának ereje és érettsége. Az akarat vágyódása a tökéletes után követelménye a morálnak s teljessége a vallásnak egyaránt. Erkölcsiség vallásosság nélkül nem is képzelhető, s Kant radikális purismusa ép oly képzelhetetlen, mint a milyen esztelen a tisztán materialis-physikalis világnézet. Vallásos hit nélkül semmi nagyot sem képzelhetünk a történelemben s a vallástalanság forrása az immoralitásnak. Jogosan mondotta *Goethe*, hogy a világtörténelem egyetlen legmélyebb problémája a hit és a hitetlenség közötti küzdelem. A hit ad erőt a küzdelemben s vigaszt és békét a szenvedésben. A vallásos hit az Istenben az ember legmélyebb és legbensőbb vallásos szükségleteinek felel meg s az emberiség történetében a vallás és az erkölcsiség elválaszthatatlanul összetartoznak egymással. S ha az erkölcsiség törvénye természeti törvénye az emberiség szellemi történeti életének, úgy az erkölcsinek világában helye nincsen a csudahitnek, mely sem a természettudományi gondolkozással, sem pedig a vallásos hit erkölcsi lényegével össze nem egyeztethető. A halhatatlanság hite pedig erkölcsileg abban áll, hogy a földi élet megjelenési alakja az örökkévalónak. Ily vallás az emberi természet normális functiója s annak hiánya az egyéni és társas élet lazulásának a jele.

Az ethika és a metaphysika határvonalán találjuk „az akarat szabadsága“ problémáját. E szabadságról csak pszichologiai ethikai és nem metaphysikai értelemben szólhatunk. Mint metaphysikai kér-

dés igazán a problémák problémája. Mint választó szabadságnak („Wahlfreiheit“) lényege abban van, hogy az embert nem pusztán természeti ösztönök és érzetek, hanem célgondolatok befolyásolják. S a szabadakarat épen az ember ama képessége, a melylyel személyes és felelős jellegénél fogva életének különböző nyilvánulásait valamely ideál szerint normálhatja és meghatározhatja. Az ember szabadsága tehát a személyes szellem uralma az animalis érzetek fölött, vagyis az ember ama képessége, a mely szerint a maga életét az érzéki ösztönöktől és hajlamoktól függetlenül eszével és lelkiismeretével bizonyos czélok és alapelvek szerint meghatározhatja. Ily akarat-szabadság sajátos pozitív lényege az erkölcsi egyénnek a história s az anthropologia tanulságai szerint.

Paulsen etikájának *II-ik kötete* a III-ik könyvvel kezdődik s „*erény- és kötelességtan*“ címet viseli. Így mindjárt az első fejezet „*az erényekről és bűnökről általában*“ szól. A kötelesség- és erénytan egy és ugyanannak a tartalomnak különböző előadási módja. Közelebbiről az erények oly habitualis akaratirányok és cselekvőségek, a melyek az egyéni és a társas élet jólétét (Wohlfahrt) czélozzák s a melyeknek természeti alapjai az ösztönök. Az ösztönöknek erényekké való nevelése az ész által történik s a négy életkornak különböző morális typus is megfelel. Ezzel szemben a bűnök abnormis természeti ösztönök, a melyeknek alapformája az akaraterebben való hiány az ösztön-szerű élet harmoniájának létesítésében. Vannak individualis és socialis erények. Előbbieknek az önuralom, utóbbiaknak a jóindulat (Wohll wollen) az alapformája.

„*Az akarat művelése s az affektusok fegyelmzése*“ képezi a 2-ik fejezet tárgyát. Minden morális kultúra első feladata az észszerű akarat kifejlődése s az affektusok józan fegyelmzése. Eszközei az önuralom, a mértékletesség, a szerénység, a polgári és katonai vitézség, a jellemes önérték és következetesség, a rendszeret, a türelem, a hajlékonyság s a vidám kedélyhangulat. Az erényességnek ez az útja vezet az egyéni s a társas jólét elérésére.

„*A testi élet*“ a 3-ik fejezet tárgya. A testi élet a szelleminek organuma és symboluma. A diaetika s a gymnastika feladata a testi erő és egészség ápolása és fejlesztése, a melynek kettős tulajdonsága a kellem és a szépség. A modern kulturnépek egyik legnagyobb veszedelme az iszákosság, a melynek eredménye Baer „Alkoholismus“ (1878) és Kraft Ebing „Psychiatrie“ című műve szerint „a morális és intellectualis elmezavar állapota“. A lakás és a ruházat



mellett a testi erők ápolásának és fejlesztésének egyik fontos eszköze a játék és a munka s azzal összefüggésben a nyugalom és a pihenés.

Ez vezet „a gazdasági élet”-re, a melynek ismertetése a 4-ik fejezet tárgya. A hivatás hűsége és deréksége teleologialag szükséges, ellentéte a proletariátus. A hivatásszerű munka kötelessége az embernek önmaga és a közösség iránt. A munkával együtt jár a józan háztartás, a melynek ellentétei a fősvénység és a pazarlás. Már a görög életbölcseiség is tudta azt, hogy a gazdasági erőnyek kifejtéséhez bizonyos anyagi vagyon szükséges. Különben a végletekből (abszolút szegénység — töke elzsirosodása) eltekintve a gazdagság és szegénység relativ jellegű.

„A szellemi élet és a műveltség” az 5-ik fejezet tárgya. Műveltség alatt értjük a belső embernek teljes kifejlődését, vagyis a nevelés és oktatás útján nyert azt a képességet, a melylyel közelebbről egy nép, tágabb értelemben az egész emberiség szellemi életében tevékeny része van. A nép szellemi életének lényeges oldalai az ismeret és a képzelet alkotása, a philosophia és a tudomány s a művészet és a költészet. A fogalmi ismeret eszköze az akaratnak a dolgok természetfeletti elméleti és gyakorlati uralomra. A tisztán megfigyelő ismeret a philosophia, mint „a görög és német gondolkodás kiváló terrenuma”. A tudatlanság az ismeretben, az ostobaság az ítéletben való hiánnyal azonos. Korunk műveltségének nagy hibája a nagyra-vágyás (a középkori szerény „Docta ignorantia”val szemben), az „Überbildung”, a „Halbbildung” és a „Missbildung”, a melynek nincs kellő benső formája. Irodalmunknak és művészetünknek pedig hiányzik a népszerűsége, mely oly kiválóan jellemezte a görög kulturát. Erre nézve jól mondja Paulsen, hogy „a népszerű művészet és költészet csak a népitéletnek erős elementáris morális ösztöneiből és vágyaiból fejlődik ki. A művészet ugyan ne prédikálja a morált, de oly művészet, mely közönyös az erkölcsi javak és események iránt, sohasem szólhat a nép szívéhez”.

A következő fejezet címe: „Ehre und Ehrliche”, a melynek egyéni és collectiv jellege van. A becsület a moralitás védelmét czélozza s annak érzete természetes emberi és erkölcsi joga az embernek. A valodi büszkeség, alázat, az önismeret és a szerénység annak alakjai. E ponton finom megjegyzéseket tesz a szerző „a katonatiszti karban gyökerező” duellum kérdéséhez, melyről azonban azt tartja, hogy „eine im Absterben begriffene Sitte”.

Az intelligentia kifejlődésén alapul az ember választó szabad-

sága és ezzel „az öngyilkosság” lehetősége (7. fejj.). Okai az eredeti és természetes életfeltételektől való távolodás, az agy egyoldalú és korai szellemi munkával való megerőltetése, az élvezés kimeríthetlen formái s a szerencse vadászata nagy csalódások, sőt katasztrófák kíséretében. Fókuszai a modern élet nagy centrumai s azokban is a felsőbb körök. Ha az élet fentartása egyéni és társas kötelesség, úgy annak önkénytes kioltása e kötelesség megtagadása. Rendszerint az öngyilkosság az öngyilkosnak önmaga felett mondott kárhoztató ítélete, vagyis „Das unschöne Ende eines unschönen Lebens“, már t. i. befejezése egy szellemileg, testileg, erkölcsileg, gazdaságilag és socialis tekintetben megzavart életnek. Mint ilyen „jele és mérője az erkölcsileg beteg állapotoknak” s „egy tartozásteljes életnek bűnbánó hitvallása”.

A socialis erények természetes alapja „a részvétel és a jóindulat” rokonszenves érzete és akarati iránya, a melyen aztán „az igazságosság” (8—9. fejj.) épül fel. Az igazságosság az idegen életérdekeknek, mint egyenjogú öncélokoknak tiszteletén alapuló morális habitusa az embernek, a melynek próbája az ellenséggel szemben tanúsított érzület és viselet. Positiv fordulata a jog tisztelete és védelme, tehát a helyes jogi érzék a békés együttélés biztosítása szolgálatában. Ez teszi szükségessé a positiv jogi rend létezését s annak kényszerítő hatalmát. A jogrendre vonatkozólag az igazságosság különös alakjai a lovagias érzület, a méltányosság s a nagylelkűség. A jog és a morál incongruens valami s a positiv jog messze mögötte marad a morál követelményeinek. A jogrend védelme alatt álló körök: a testi élet, a család, a vagyon, a becsület, a személyes szabadság s a szellemi élet, a melyeknek csak durvább sértési formáit érheti a bűntető törvény.

Ha a jóindulat negatív oldala az igazságosság, úgy annak positiv oldala a keresztyénység nagy parancsa: a „felebaráti szeretet” (10. fejj.). Természetes határai az önszeretet, felebarátaink öncélú egyénisége és hozzátartozóink, rokonaink és barátaink iránti különös szeretetkötelességeink. A felebaráti szeretet túlzása az alamizsna és a mai jótékonyági sport, mely utóbbiban szerző korunknak az élet komoly szükségéi iránti érzéketlenségén alapuló szomorú jelét látja. Ellentéte az önzés, a rosszakarát s a kegyetlenség. E szeretet örök érvényű kánona az I. kor. levél 13-ik fejezete („Das hohe Lied der Liebe”). Az emberi életre nézve az a jelentősége, hogy enyhíti a szükségét és a szenvedést, fokozza a jólétet és a boldogságot s a

kultúra közjavaira egyesíti a kedélyeket. A szeretet az étellel, az önzés a halállal azonos. A felebaráti szereteten alapul a hála érzelme s a haza, nép és emberiség különös szeretete.

A 3-ik könyv utolsó fejezete „az igazmondásról” szól. Az igazságosságához hasonlóan negatív és pozitív oldala van; az első: ne hazudj s a másik: légy őszinte felebarátoddal szemben! A hazugság elvetendő, mert aláássa az őszinteség és a bizalom alapjait az emberek között, a melyek nélkül pedig társas életről szó sem lehet. A hazugság különös alakjai a rágalom, a hízeltetés, a szemlélő kép-mutatás s a hamis eskü. A szükségből való hazugságot jogtalanul veti el Kant és Fichte rigorismusa, sőt a háborúban és a diplomatiában s betegekkel és gyermekekkel szemben „morális kötelezettséggé” is válhatik. Az igazságosság pozitív mozzanata az őszinteség és a bizalom erénye és kötelessége. Az igazság szeretete a martyrium útján érvényesül és megtisztul. „E szűk kapun át jutnak el a heroszok a halhatatlansághoz.” Az új eszméknek pszichológiai és teleológiai tekintetéből egyaránt mindenkor vannak vértanúi az emberiség történetében.

Végül a IV-ik könyv „a közösségi élet formáit” ismerteti. Azok elseje a család, mint ősi formája minden természetes közösségi és történeti erkölcsi életnek. Így eredeti alakja az ember társas, gazdasági, jogi állami és vallásos erkölcsi életének. Különös nevelő talaja a család az erkölcsiségnek, nevezetesen a házások, a szülők és a gyermekek egymáshoz való viszonyában a pietásnak, a testvéri szeretetnek s az önfeláldozó gondoskodásnak. Gyönyörű fejtegetéseket találunk itt a nőtlenség, a coelibátus, a jogi és socialis egyenlősítésre törekvő női emancipatio s a prostitutio kérdéséhez. Különösen utóbbinak rendezéséről méltán mondja a szerző, hogy „az egy rendőrileg szabályozott és bizonyos tekintetben engedélyezett üzlet” s így valósággal „eine Legitimierung des Lasters”.

A következő szakasz címe: „Geselligkeit und Freundschaft”. Feltétele a kölcsönös rokonszenven alapuló részvét felebarátunk élet-tartalmában, mely „diätetikai szükségességénél fogva legjobb eszköz a malária elűzésére”. A társas erények, a közlékenység, a nyíltság, a békülékenység, a liberalitas s az udvariasság, míg azok ellentétei az indiscretio, a türelmetlen rátartósság, a hízeltető szolgáltatékészség s az érzéketlen tekintetnélküliség. S itt éles bírálatot gyakorol a szerző a mai czimzési mánián. az erkölcsi politiat képviselő közvéleményen és Rousseau és Tolstói beteges természet-imádásán. Közlelebről a

barátságot „különös benső és egyéni társas viszonyoknak“ mondja a szerző, a melynek „feltétele az érzület és az akaratirány azonossága s a kölcsönös kiegészítést igénylő élettartalom különbözősége“. Magasztos gondolataik vannak a barátságról Aristotelesnek és Goethének.

A harmadik szakasz címe: „*a gazdasági élet és a társadalom*“. Nem a politikai oeconomia technikai, hanem új feladatokkal és problémákkal járó morális része érdekli itt a szerzőt. Főbb fejezetei a vagyon és a társadalom rendje s a socialismus és a socialis reform. Az i. v. gazdag irodalomból a legtöbbször idézi *Wagner, Schäffle, Mill, Roscher, Schönberg, Bucher* és az angol *Kidd* műveit. A gazdasági élet természeti alapja az ember animális szükséglete. A vagyon és a munka teleologiai szükségessége alapját képezi az emberiség szellemi-történeti fejlődésének általában. A vagyonjog eredete, feltételezettsége és változósága foglalkoztatja itt közelebbről a szerzőt. Majd a társadalom lényegének meghatározására tér át s itt a társadalmi életnek jellegét a munka szervezésében látja, a melynek kettős oldala „*die Differenzierung und die Socialisierung*“. A munka modern szervezésével együtt jár a fajbeli munkának elkülönítése a kézi munkától s annak szaporítását vonta maga után az egész vonalon. A társadalmi rendnek hármasszoros alapformája a rabszolgaság s a feudális és kapitalistikus rend. Utóbbinak eredetét és kifejlődését vizsgálva statisztikailag is kimutatja, hogy „ma a tőke a gazdasági élet hatalma, a melyet a munka és a természet erői szolgálni kénytelenek“. A kapitalismus kifejlődését a liberalis politika mozdította elő s a forgalom ipar, letelepedés és szerződés szabadságának hangsúlyozásával növelte a gazdagságot, fokozta az igényeket s proletárokká tette a lakosság nagy részét. A gazdasági krízisen s a néptest benső feloszlásán alapul az ú. n. socialis kérdés, a melyet Zieglerrel méltán „erkölcsi kérdésnek“ deklarál a bourgeoisie s a proletariátus tekintetében egyaránt. A mozgalom célja a politikai és socialis különbségek elenyésztetése s így a teljes egyenlőség elérése, a miben historailag a rendi jogi különbségek s a nemesség és polgárság társas különbségeinek kiegyenlítése foglaltatik.

A harmadik szakasz utolsó fejezete „*a socialismusról s a socialis reformról*“ szól. Itt ismerteti szerző socialdemokratikus párt keletkezését, annak pártprogramját s végére mehetetlen agitationális irodalmát stb. A socialismus az egyén souverainitását hirdeti s a kapitalistikus productióval szemben a társas gazdaságot sürgeti. Szerzőnk szerint a vagyoni rend átalakítása nem a jognak, hanem a célszerű-

ségnek és a teleologiai szükségességnek a kérdése, a miért is Bebel utopikus fantáziáján s a socialistikus társadalmi rend jövődjé eszméjén éles bírálatot kell gyakorolnunk. Ez utopikus eszme, eltekintve gyakorlati kivihetetlenségétől, megszüntetné az osztályok különbségét s a személyes szabadságot a hivatás megválasztásában, mi mellett az állami hatalom megszűnésének gondolata agyrémnél egyébnek nem vehető. S mégis közeledünk a társadalomnak socialistikus szervezéséhez. Örök érdeme a socialdemokratának, hogy az individualistikus-egoista gazdasági szervezetnek árnyoldalait kérlelhetlenül földerítette s ezzel a socialistikus és társas gazdasági szervezetnek útjait egyengette. Erre tendál ma a jognak, a pénzügynek, a közlekedésnek, a közoktatásnak, a közegészségnek s a tudományosságának socialis alapon való rendezése s erre céloznak a munkások védelmét és biztosítását célzó reformtörvények Angliában és Németországban s a munkások szervezésére s a középosztály fentartására irányuló törekvések. Ez oldalról tekintve a socialis kérdés nem csupán a politikának, az államnak és a társadalomnak, hanem a morálnak, az egyháznak, a családnak és az egyesnek megoldandó kérdése. E tekintetben túl lött a célón a német socialista törvény.

Végül a IV-ik könyv utolsó szakasza „az állam”-ról szól és három fejezetében közelebbről az állam lényegét és eredetét, formáját és szervezetét és terjedelmét és határait ismerteti, természetesen ismét nem technikai, hanem elvi ethikai alapon föltyintetve. E tartalmas szakaszba vágó irodalomból *Rönne, Mayer, Trendelenburg, Lasson, Holtzendorff, Dahlmann, Roscher, Waitz* és *Treitschke* műveit idézi.

Közelebbről az első fejezet „az állam lényege és eredetéről” szól. Az állam „souverain akarat — hatalom — és egy jogegység”. Az állam és a nemzetiség kérdésénél behatóan ismerteti a zsidó kérdést és elítéli a mai zsidóság socialis túlysúlyát, faji sajátságait és az assimilálásban való hiányát. Egyik szép részlete az absolutistikus és liberalistikus felfogás ellentéteinek kiegyenlítéséről szolt. Az állami életnek négy fejlődési fokozata a horda, a nemzetség, az antik civitas s a modern állam.

A 2-ik fejezet „az állami szervezetről” szól. Itt figyelemre méltó megjegyzéket tesz *Aristoteles* és *Stein* nyomán az egyes államformákról s különösen a királyságról, az alkotmányos monarchiáról, a parlamentarismusról, a választóképesseg kiterjesztéséről s a közigazgatásról. Különösen a korona és a népképviselőt egymáshoz való viszonya Paulsen művében igen érdekes és tanulságos.

Az utolsó fejezet „*az állami tevékenység terjedelme és hatáiról*“ szól. Igen helyesen jegyzi meg, hogy ez a tevékenység nő a gazdasági-társadalmi, de korlátozva van a vallásos-szellemi élet terén. Az állam nem lehet a hit és az erkölcsiség polítiája. E téren igen ügyesen fejtegeti a belső és a külső szabadságlelet határait és egymáshoz való viszonyát.

Ím ez *J'aulsen* ethikai rendszerének gazdag tartalma. A theol. erkölces tan irodalmából csak a dán *Martensen* művével tudom összehasonlítani. Valóban helyes dolog volna, ha Akadémiánk magyarra is áttütné. Melegen ajánlom műveltebb közönségünknek a komolyabb tanulmányozásra.

*Dr. Szlávik Mátyás.*

\*

### Magyar socialpolitika.

Az az elhanyagolt mező, a hol az újabb alkotmányos aera bölcs kormányférfiainak „*laissez faire laissez passer*“ elvénél fogva csak dudva és bojtortján üthette fel áldatlan fejét — a magyar ipar mezeje — hála a gondviselés kegyelmének, mely minden idők kíváncsnak meghozza emberét, kezd nemcsak begyepesedni, hanem — a mi sokkal több — jó magot is teremni.

Az alkotmány visszaállításakor. az elmulasztott pótolni, lázas sietséggel láttak hozzá a törvények készítéséhez s talán Görögországot kivéve, sehol a világon nem gyártottak annyi (s bátran hozzátehetjük rossz) törvényt, mint nálunk.

Ez csakhamar olyan chaost idézett elő, hogy maguk a törvénykészítők sem tudtak eligazodni a labyrinthusban.

A magánjog tudósai nem voltak otthon a közigazgatásban, a közigazgatás tudósai nem értettek a pénzügyhöz; ezek ismét tájékozatlanok voltak a nemzetgazdaságban. És így tovább. Egyik törvényjavaslat rendelkezései keresztül-kasul gázoltak a másikon. Múltán lehetett attól tartani, hogy minél több törvényt alkotunk, annál nagyobb lesz az intézmények zűrzavara. annál gyöngébb lesz a jogok biztonsága, annál védtelenebb a natalmasokkal szemben a közérdek s az állammal szemben a jogos magánérdek.

Az illetékes körök sokáig törték rajta a fejüket, hogyan lehetesen ezen a bajon segíteni? Míg végre — ha jól emlékszem — a nagyműveltségű Csengery a kodifikáló bizottságban vélte megtalálni azt az universalis gyógyszert, mely után az egész ország áhitozott.

De ennek a bizottságnak meg az volt a baja, hogy egy olyan tagja volt — Szilágyi — a ki az ő mindent alkatelemeire bontó ellenállhatatlan logikájával úgy agyoncsépett mindent, a mit a törvényszerkesztők az asztalra tettek, hogy maguk a szerzők is jókat nevettek rajta, hogyan lehetett ilyen férczelményt összetákolni.

Andrássy Gyula, a kinek mindenre kiterjedő figyelmét ez sem kerülte ki, nagyon jól tudta, hogy ezen a téren is tenni kellene valamit; de ő annyira el volt foglalva a felsőbb vezetés nehéz gondoljaival, hogy nemcsak iniciálni, de még eszmét adni sem volt ideje; azt mondta egyszer e sorok írójához egy szabó-kirakat előtt: „Lásza, ez az ember érti a maga dolgát; ez azok közé a kevesek közé tartozik, a *kit nem kell tanítani*; de mit csinál az a sok ezer, a ki rászorul az oktatásra és senki sem vezeti? . . . nos, az arra való, hogy rettenetes kontár-munkájával egyetlen ember izlését se tudja egész életén át eltalálni“.

Mert az iparosok közt is vannak ám egyesek, a kik, ha szabad a kifejezéssel élni, jure Divino mesterek a maguk szakmájában; de csak elvétve, ezer között egy. Az ilyen kiváltságos tehetség nem *lesz*, hanem *születik*. éppen úgy, mint az igazi költő, a ki mint Shakespeare, Heine, Petőfinél látjuk, legtöbb dolgot anélkül, hogy tanulta volna, *intuitive tud*.

De végre is, mint említém, virradni kezd ezen a téren is.

Már Dániel ministersége idejében kezdtek emlegetni egy fiatal embert (Barossról nem beszélek, mert ő hitta ugyan meg iparfelügyelőnek, de ő csakhamar meghalt), a ki igazi apostoli lelkesedéssel ragadta kezébe a zászlót, hogy diadalra vezesse — Szerényi Józsefet, — de Dániel alatt pártolás és megértés hiányában nem valósíthatta meg eszméit úgy, a hogy szerette volna, míg végre Széll Kálmán olyan ember kezébe tette a kereskedelmi tárczát — a ki (Hegedűs) maga is genialis lévén, mindennél inkább becsüli az igaz tehetséget, s azt mondta neki: „Légy hát te nekem (az ipar-politikában) ne a kezem, hanem a fejem!“

Colbert, Richelieu, Taleyrand, Kaunitz, Cavour s a legújabb időben Bismarck is csak úgy fejthették ki velükszületett őseréjüket a maga teljességében, hogy az uralkodók, a kiknek oldalán a tanácsadó nehéz szerepét vitték, felismerték tehetségüket s azt mondták nekik: „Tegyetek úgy, a hogy jónak látjátok“.

S ezek az igazán nagy elmék, a kikben a megfigyelés és bírálat képessége mellett megvolt a cselekvés, javítás és alakítás képes-

sége is; — mint a szobrász a formátlan agyagnak — egész gyönyörűséggel láttak hozzá, hogy a gondjukra bízott állam és nemzet nyers anyagának olyan alakot adjanak, a mint az, teremtő agyuk örökké, forrongó kohójában — elméletileg -- már eleve megrajzolódott.

A magyar socialis- és iparpolitika imént említett vezetője is, a ki tisztán tehetségei révén rövid pár év alatt szerény vidéki állásból vezérszerepre küzdötte fel magát; iparpolitikai actióját csak úgy fejtheti ki a maga teljességében, hogy Hegedűs Sándor szabad kezet enged neki.

. . . Mielőtt azonban ennek a szorosabb értelemben vett ipar — tágabb értelemben socialis politikának ismertetésébe fognék, nem lesz talán felesleges rövid vázlatát adni annak, hogy mi tulajdonképen a socialis szervezet általában?

Bárhova vessük is szemünket e dúsváltozatosságú természet tüneményes kaleidoskopjában, mindenütt azt fogjuk látni, hogy a rang és tökéletesség egyenes arányban áll a részek számához és különféleségéhez, a mire minden foknál, a mit a természet a nem-szerves anyag összekötésétől a tökéletesség legfelső fogalmáig, az ember megalkotásáig tesz, lépten-nyomon elatás bizonyítékra találunk.

Ez a törvény nemcsak viszonylagos rangsorát állapítja meg a teremtmények osztályainak, hanem és főképen arra is való, hogy az egyedek helyzetét, melyekből a különféle osztályok állnak, kimérje, előírja; így van aztán, hogy a tökéletességet legmegközelítőbben az emberben látjuk megtestesülni, a kiben a praegnans emberi tulajdonságok legszembetűnőbben ki vannak fejlődve. Ha ezt a szabályt tovább követjük, látni fogjuk, hogy a lehető legtökéletesebb socialis szervezetet azok a társadalmak alkotják, a melyekben a lelki és physikai erők a legjobban vannak értékesítve.

Minden organisationak *conditio sine qua non*-ja, próbaköve az, hogy a munkakereslet és kínálat egy mindent átható terv uralma alatt úgy egymásba szövődjék, hogy abból egy tökéletesen harmonikus *actio* fejlődjék ki. Az egyes embert akkor mondhatjuk egészségesnek és dologravalónak, ha tagjai pontosan engedelmeskednek az ész parancsának, mialatt szervezetének *functionariusai* correct viselkedésükkel automatikus életének lángját táplálják egyrészt; másrészt pedig akaraterejének is megadják a kellő impulsust. A gépnél is a mozgató erő a vezér, a kinek a közkatonának — az egyes részek — alárendelve vannak, s minél kifogástalanabb ez a *subordinatio* és pontosabb az együttműködés, annál tökéletesebb a gép: az óra, a gőzhajó, a gyár.



A socialis organisatió nál is ugyanezen törvény uralkodik, csak hogy természetesen azzal a subtilis módosulással, hogy az ember cselekedésében szabad ugyan, de cselekedeteiért felelős. A hajó legénysége, a gyár munkásai, az ezrek meg ezrek, a kik a hadsereget alkotják, azért kell, hogy szó nélkül engedelmeskedjenek a parancsoknak, hogy azt a feladatot, a miért összeálltak, végrehajthassák. A polgári kormányzatnál is épp oly szükséges az alattvalók alárendeltsége a közjó, a művelődés, az előhaladás érdekében. S ez a kölcsönös alárendeltség annál szebb és harmonikusabb, minél tökéletesebb az organisatio s minél közvetlenebb az engedelmeskedés. Ha szétütünk egy darab szentet, a széthulló részecskék legkisebb parányában is ép úgy megvan a szén minden jellemző sajátsága, mint akár egy egész szénbányában. A polypus is az marad, a mi volt, ha százfelé vágjuk is: élő lény, mely táplálkozni s következésképen magát fentartani képes. De kísértjük meg ugyanezt az eljárást az embernél; bezzeg csakhamar rájövünk, hogy alapszámban véve por és hamu. Ugyanezt tapasztalhatjuk a társadalmaknál is; elkezdve azon az embryonalis szövetségen, a mit Robinson alkotott az ő Péntekjével fel egészen a mai complicatióig, a haladás egyenlő arányban áll a kölcsönös alárendeltséggel. Hogy a *Budapesti Hírlap* minden nap pontosan megjelenhessen, ezren meg ezren rakják össze szellemi energiájukat és physikai erejüket; milliók olvassák a világot minden táján, még pedig alig kiszámítható potom áron.

Így jár az alárendeltség az organisatióval, az associatio az egyéniséggel, a szabadság a felelősséggel a társadalmi kialakulás összes phasisain át karöltve.

Ha ez az alárendeltség meglazul, akkor ma is igen könnyen ismétlődhetnek azok az állapotok, a mik Franciaországban Jaquerie, Angliában VIII. Henrik, Németországban Leyden János és Skóciában Fletcher idejében ismétlődtek s a mit a mai Angliában legpraegnansabbul illusztrál a társadalomnak két részre való oszlása, a nagyon gazdagok és nagyon szegényekre, az urakra és rabszolgákra arra az egészségtelen társadalmi állapotra, a minek Anglia az ő lomtárba való társadalmi politikájával, túlnépesedési rendszerével, a melynek kimaradhatatlan következménye a végromlás; elbutító, megbocsájthatatlanul bigott közoktatási irányelveivel (hogy minden, a mi van, úgy van jól, a hogy van, mert egy mindenhátó és mindentudó legfőbb lény akarátának kifolyása!) előbb-ntöbb megiszsa a levét.

Ha ezek után az embert különösen szemügyre vesszük, azt

azt találjuk, hogy a társulás, associatio olyan életszükséglete, a mi nélkül per absolute képtelen lenne a benne rejlő képességeket kifejteni.

Észrevehetjük továbbá azt is, hogy: az ember tehetségei annyira változatosak, hogy azokat kiszámíthatatlan számban lehet variálni; a mennyiben aligha akad az egész földtekén csak két ember is, a ki minden tekintetben egészen egyenlő volna; hogy ezt az erőt annál inkább lehet kifejteni, minél erősebb a társulási kapocs, mert hiszen az associatio maga is az egyesek fejlettségétől függ, s hogy végre az egyéniség fejlettsége a foglalkozás változatosságától függ, a minek eredménye a termelés: egyenes arányban áll a kereslettel.

Ezt tanítja a tudomány. Mert a tudomány, mint mondani szokás, a természet tolmácsa, a ki, mint a gyermek az anyjától, bizalommal kérdi tőle a dolgok *okát*. Neszel, figyel, hogy tapasztaljon. Keresi a világosságot. Szüntelenül kopogtat, hogy bejuthasson a szentek szentjébe, s ha ez sikerült neki, elmondja, a mit látott: az anyatermészet titkos kohójának forradalmait. Ezeket látva lassanként rájön, hogyan lehet a természet erőt hatalmába keríteni, a ki (a természet) minden egyes lépésnél, a mit az ember szorgosan rejtegetett titkainak kifürkészésénél tesz; ütegeit maga-maga ellen fordítja, hogy leigázását minél tökéletesebbé tegye.

A jó mester magától jön rá az itt elmondottakra, magától a legügyesebb fogásokra is. Így a magyar iparpolitika vezetője — Sztéryi is — magából az életből, a közvetlen érintkezésből merítette azokat az irányelveket, a miket a magyar ipar önállósítására és függetlenítésére tesz, s mely elvek röviden abban csúcsosodnak ki, hogy minden iparágat, melynek előfeltételei nálunk megvannak, s melyek a mezőgazdasággal kapcsolatosak, nemcsak erkölcsi, de anyagi támogatásban is kell részesíteni, hogy így védvámok nélkül is képesek legyünk a külföldi ipari cikkek beözönlésének útját állni.

A legnagyobb oktató az élet mellett természetesen a szükséges szakirodalmat is tanulmányozta, a napirendre tűzött kérdésekhez a hírlapok hasábjain maga is hozzá szólt, sőt külföldi tanulmány-útjából visszatérve, Brassóban maga is lapot indított, a melyben szenvedélyes agitációt fejtett ki az erdélyi ipar érdekében. Nemsokára ezután megalakította az erdélyrészi ipari és kereskedelmi egyesületet, melynek 1889-ig főtitkára volt s ebben a minőségben országos mozgalmat indított a román vámháború kitörése alkalmával, ugyanekkor emlékiratot szerkesztvén az erdélyi ipar felkarolása ügyében, mely

a román vámháború ellensúlyozására irányuló kormányactionnak szolgált alapul.

1890-ben már a berlini nemzetközi munkásvédelmi congressuson a kormányt képviselte s 1892-ben mint ministeri biztos a hazai iparoktatás élére állíttatott, melyet lassanként teljesen újonnan szervezett. Hogy ezt megtehesse, előzőleg beutazta csaknem egész Európát s mint megrakott méh jött haza óriási tanulmányait és tapasztalatait gyakorlatilag is értékesíteni.

Az ő szerkesztésében jelenik meg a „*Magyar Iparoktatás*“ című szaklap, az „*Ipariskolai Könyvtár*“ című tankönyvgyűjtemény és az „*Iparosok Olvasótára*“. Főszerkesztője a „*Mintalapok iparosok számára*“ című nagy vállalatnak s az ő kezdeményezésére jelent meg a trónörökös vednöksége alatt: „*Magyarország a párisi kiállításon*“; ez az illusztrációkkal díszített remekmű, a melynek előszavában azt mondja:

„Állami és kulturpolitikai jelentősége volt tehát Magyarország részvételének a párisi kiállításon s ebben különbözött Magyarország ottani megjelenése a többi állam részvételétől. Amazoknak elég volt kulturájukat és gazdasági haladásukat megmutatni; Magyarországnak állami önállóságát is be kellett mutatnia.“

És tovább:

„... a párisi kiállítás eredménye: dicsőség, melyet nem várunk; eredmény, melyre büszkék lehetünk.“

Páris, a világ szíve, a mely a humanismus, a kultura és a szabadság harszavaiban mindig zászlóvivő volt a par excellence humanismus századát betetőzte egy olyan kiállítással, melyre Sztterényi joggal mondhatja az arról kiadott fényes és tanulságos nagy műben, — a melynek minden művelt magyar család asztalán a diszhelyet kellene elfoglalnia, — hogy „a munka apotheozisa“. Mert ezen a kiállításon tényleg minden nemzet igyekezett megmutatni, hogy mit tud s büszkén vallhatjuk, hogy mi sem maradtunk hátra. Nem, mert nemcsak a jelent mutattuk be az ő komoly törekvéseivel, hanem a multat is az ezredéves állami lét rettenetes küzdelmeivel, a mikor mi voltunk a nyugat védbástyája; mi vetettünk gátat az izlam beözönlésének; mi mentettük meg a kereszténységet a pogányságtól. Ott voltunk nemcsak mint Ausztria államtársa, hanem mint önálló állam, önálló nemzet, a melynek nemcsak politikai és gazdasági fejlettsége, de a művelt nyugattal a versenyt bátran kiálló kulturája is diadalt aratott.

Maga a történelmi kiállítási pavillon, mely a *multat* akarta be-

mutatni, characteristikus építészeti styljével egyike volt a kiállítás legjobban megcsodált épületeinek.

A Quai d'Orsairól tekintve a jáki apátsági templom román stylű portáléjának utánzata képezte az épület uralkodó motívumát, a Szajna partján pedig a vajdahunyadi vár palotájának erkélysora adta meg góth characterét. Ehhez csatlakozott jobbról a kecses szepes-csütörtökhelyi kápolna remek szentélye támpillérek közé foglalt magas, karcsú ablakaival, míg a körmöczbányai vártemplom hatalmas (40 méter magas) tornya, a góth oldal elé építve, alul átjáró gyanánt szolgáló íveivel, fedeles galleriájával már messziről kiemelte az egész épület-csoportot.

Hogy a hazai építészet fejlődésének minden stadiuma bemutatva legyen, a román és góth styl mellett a speciális magyar renaissance- és barokk-stylt a löcsei és bártfai városház és az eperjesi Rákóczy-ház képviselték

Történelmi kincseink mellett bemutatunk még művészetünket, közoktatásunkat, közlekedésünket, iparunkat, kohászatunkat, földmívelésünket, lótenyésztésünket, szóval mindazt, a minek révén rövid négy évtized alatt a művelt nemzetek sorába küzdöttük fel magunkat.

A sovinizmus rossz néven vette Szerényitől, hogy ezt a művet német nyelven is kiadatta; mi azonban csak üdvözölni tudjuk őt ezért az élelmességeért: hadd lássák a németek, már t. i. azok, a kiknek nem jutott párisi kirándulásra, hogy mire képes az örökké ősárolt magyar.

E rövid kitérés után láttuk már most, mi történt az iparoktatás terén, a mi, nézetünk szerint a gyáripari s földmívelési viszonyok rendezése mellett az első feltétel a társadalmi politika gyakorlati irányú megvalósításában.

Minden műveltségre törekvő nemzet közoktatási története azt mutatja, hogy az emberi szellem az ő kutatásaiban s alkotásaiban nem azt az utat követi, a mit követnie kellene, a rövidebbet: hanem, hogy ezt az állítást kézzelfogható példával illusztráljam, felülről lefelé építi a házat: először az emeletet, azután a pinczét.

Európa minden idevágó intézménye eclatánsul bizonyítja ezt. Mert, miután világrészünkben a humanioráknak, a theologiai, a philosophiai, jogi és irodalmi kiképeztetésnek minden irányban a lehető legszélesebb alapja vettetett meg: csak akkor kezdenek arra is gondolni, hogy tulajdonképpen *azokat* is kellene talán a maguk szakmájában kiművelni, a kik a mindennapi emberi szükségletek részére

dolgoznak s irigylésre éppen nem méltó életüknek minden percze abban telik el, hogy minket — a kik a gondviselés, vagy a ki minden hatalmasságnál nagyobb és lovagiasabb hatalom, mert ha ád, úgy ád, hogy azért még köszönetet sem kell mondani, a Deus Eventus, a Véletlen révén kiváltságos helyzetbe jutottunk: ruhával, czipővel, kalappal, inggel, stbivel lássanak el. Szóval: az iparosokra.

Csak a XIX. század közepén kezdenek gondolni arra, hogy úgy itt, mint a földművelési szakmában is kellene valami rendszert teremteni, de itt is megfordított rendet követve, mert előbb van akadémiánk mint műipariskolánk: előbb műegyetemünk mint közép-ipariskolánk és előbb iparművészeti múzeumunk mint kisebb idevágó kiképző intézetünk, és mikor az állam a történelem folyását mintegy siettetni akarva, az egész rendszer legelső lépcsőfokát, a népiskolát akarja megvalósítani, hogy ennek fogantatja is legyen: be kell hogy hozza a kényszeroktatást.

De már ezt a magasabb kiképzésnél, a mi gyökerét a nép ezután való vágyában, törekvésében bírja, nem lehet ismételni, mert, mint a társadalmi kialakulás minden phasisa, ez is felülről lefelé nő. Éppen azért, a ki az iparoktatás rendszerét alulról felfelé akarná megépíteni, téves utat követne.

Az itt elmondottak szemelőttartásával nem valami nehéz a jós szerepét játszva, előre megjövendölni, hogy iparoktatási rendszerünk a legközelebbi jövőben milyen alakulást fog venni. Mert mindaddig, míg azok a társadalmi rétegek, a melyeknek számára a felsőbb ipariskola fennáll, nincsenek annyira szaturálva szakmájukbeli műveltséggel, hogy a mai niveaun felülemelkedhessenek; mondom, mindaddig hajnalpirja sem derenghet annak a napnak, a melyen majd az alsóbb, de sokkal hatalmasabb réteg gondozása érdekében a mesteriskolánk megvalósítására gondolhatunk.

Különben mint minden szép eszme megvalósításának, ennek is az anyagi eszközök elégtelensége állja útját.

Ha a kereskedelemügyi kormányzat iparfejlesztési szakosztálya főnökének még kétszer annyi törvényhozásilag engedélyezett pénz állna is rendelkezésére, mint a mennyi áll: kétségtelen, hogy fel tudná használni; mert az ipar e pihenést nem ismerő apostolának a munka a nyugalom, a kinek agyában — mint a tűzokádó kráterében a kitörni készülő forradalmak — egymást úzik a gondolatok, eszmék és tervek embryoi: nyomban a megvalósulás stadiumába lépve, mihelyt a szükséges előfeltételek előállanak.

Végtelen előnyére szolgál neki vezéri szerepében az, hogy ifjúságában mint újságíró megszokta volt gondolatait egyszeri classicitással, minden felesleges sallang és czafrang nélkül úgy kifejezni, hogy a gyermek is megértse, s különösen az, hogy veleszületett művészi ízlése a hosszas külföldi tanulmányok és gyakorlat által annyira finomult, hogy ha művészi stylek és irányok megválasztásáról van szó, még a szakértők előtt is döntő súlylyal bír nézetnyilvánítása.

És ki tudja még minő életrevaló ideák vannak már papírra vetve az ő íróasztalában? A mihez — mint a gyümölcseréshez meleg és eső — csak a kellő megértés és pártfogás szükséges, hogy testté váljanak? Avagy nem hord-e a *ma* olyan elemeket méhében, a miket már *holnap* figyelembe kell vennünk?

Az igazságot sokáig lehet helyettesíteni az álnok képmutatással, mert hiszen meg vagyunk irva, hogy ezen a világon a Tévedés, a Rosszakarat és a Véletlen uralkodik; de ha eljő egyetlen pártfogója, az Idő: akkor egyszerre bevilágítja a sötét éjszakát, még pedig ellenállhatatlanul. Mert az igazsággal úgy vagyunk, mint a posilipoi barlanggal Nápoly mellett; míg befelé haladunk: a középig folyton tömörebb sötétség fogad; de, ha egyszer túljárunk a közepén: már messziről felénk dereng a hajnal pirkadása. Avagy nem vagyunk-e élő tanui a szunnyadó erők és eszmék kipattanásának éppen az iparoktatás terén, a miről még tegnap álmodni se mertünk? Milyen semmitmondónak tetszett körülbelül harmincz éve a kísérlet, műizlést vinni be az iparba! Ki hitte volna akkor, hogy ebbe a pár szóba a legcsodálatosabb szellemi fejlődés csirája foglaltatik? Ki azt, hogy pár évtized alatt technológiai, kereskedelmi és iparművészeti múzeumunk lesz és a műiparoktatás a virágzásnak olyan fokát éri el, a mire legvérmesebb reményeink közepette se mertünk gondolni? Avagy van-e köztünk csak egy is, a ki magában jóstehetséget érezve, megjövendőlni volna képes, hogy ez a mostani hullámszáz az idők folyamán minő óriási köröket fog leírni; avagy nem-e csak kezdete ez olyan elképzelhetetlen alakulásoknak, a miknek útját senki be nem láthatja, de a mik vállunkra a kötelességek és feladatoknak olyan terhét rója, a mivel csak unokáink fognak igazán megbirkózni? Mert hiába, ezen a téren — az alkotás terén — kényszerrendszabályokat annál kevésbbé lehet alkalmazni; mert az alkotás mikénti fejlődése a kérlelhetetlen történelmi szükségszerűség folyamánya; és a mily kevésbé képes az organisator a fejlődésnek ama phasisait mind előrelátni, a melyek művéhez társul szegődnek: épp oly ke-

véssé alkothat magának tiszta képet arról az épületről, a melynek alapját ő veti meg. Mert a közoktatás problémája olyan gordiusi csomó; a mit a világ minden Nagy Sándora sem oldhat meg egyedül; csak az egész emberiség karöltve.

Ezért az a keserves belső ellentmondás minden olyan kezdeményezőnek művében, a ki nyilvános működési körében kénytelen nem egyszer *a-t* mondani akkor, mikor még a *b* meg sem fogamzott; inscenírozni olyan fejleményeket, a miknek végét emberi szem be nem láthatja, mert egyes halandó szemhatárán túlesnek. Ez a bökkenője minden államtudománynak is. Szemünk előtt folynak le események, a miknek életrekelténél ott voltunk, de a további fejlődés épp úgy elvész előttünk, mint a hogy nem vesszük észre a gyermeknek szemünk láttára történő növését.

Ez az oka annak, hogy egyesek azokat a fejlődéseket se láthatják be egészen, a miknek közepette állnak, mert szemük előtt a drámának csak *egy* felvonása játszik: a mit soha senki, a legnagyobb lángészek sem illusztráltak olyan kézzelfoghatóan, mint Hippo szellemes püspöke, szent Ágoston. Tegyük fel — mondja ő — hogy Homer *Iliás*-ában egy szótag egy pillanatra megelevenedik. Képes lenne-e ez a szótag arról a helyzetről, a hol áll, ennek a collossalis műnek szépségeit, értelmét, egész menetét felfogni? . . . Hiszen az is elengedő volna már, ha csak azt az egy a versszakot, a melyikben ő foglalt helyet — s legfeljebb még két-három előttejárt — megértene. . . . Ez a pillanatra megelevenedeft szótag az ember; hogyan tudná tehát az emberiség bámulatos arányú eposát átlátni?

Az egyes ember élete rövid; a népeké hosszú. Minden emberi alkotásnak tehát az az átka, hogy más kezdi, más végzi. Ez így volt és így lesz. S ha volt is valaha idő, a mikor az emberi alkotásoknak, ezt a tökéletlenségét, a lét és a megismerésnek ezt a velejáró korlátait és akadályait nemcsak az idejét szemlélődéssel töltő philosophus; de a tettek embere is belátta: soha a mainál erre alkalmasabb kor még nem volt, mikor az államban, a társadalomban, az exact tudományokban olyan iniciálások csirái vannak lefektetve, a miknek fejlődése beláthatatlan.

Nemcsak a társadalmi, hanem épp úgy a közgazdasági, mint a közoktatási politikában is újabb meg újabb problémák ütnek fel fejüket: problémák, a miknek labirintyszerű szövevényei oly sötétek, mint a beláthatatlan mélységű örvény. Mert ezek az új fejlődési processzusok kölcsönösen egymásra hatnak és nem ritkán előző művelő-

dési korszakokból olyan befolyások lesznek érezhetők, a mik a fejlődés egyenes irányú menetére bénítólag hatnak.

Eppen azért sohasem volt még kor, a melyben az államférfiak és socialpolitikuskok kevésbbé tudtak volna maguknak ítéletet formálni arra nézve, hogy ugyan az oktatás terén mit kellene tenni? Nem, azért, mert míg ősapáink idejében csak kisebb rétegekkel, — *ma* a nép legszélesebb rétegeinek szükségletével kell számolni. Nagy tömegek pedig az ő szükségleteikben nem ismernek határt. Sem a tömegek, sem a szükségletek. Mert míg amazok kaleidoskopszerűleg változnak, úgy egymásba hullámszanak, mint még soha. Hiszen a társadalom csaknem erőszakos democratizálása (*színlég*, mert *tényleg* a gyapjúzsákok is czimerre vágyódnak); a szabad életpálya-választás; a művelődési eszközök hozzáférhetősége; a nyilvános szolgálat minden ágának szétterjedése; a közlekedés teljes átalakulása; az ipar alkotásainak szüntelen ide-oda vándorlása olyan népvándorlást idéznek elő, a mihez képest a tatárjárás csak gyerekekjáték volt és miről az előző korok, az ő megcsontosodott conservatív intézményeikkel, határozott társadalmi és foglalkozási széttagoltságukban nem is álmodhattak.

Mig hajdan a fejlődés olyan folyamhoz hasonlított, a melynek medrét, áramát, succursusát ismerni, belátni nem került semmi fáradságba; most olyan zuhatag, a melynek minden perezben változó áradatában per absolute nem lehet tudni, hogy ezt vagy azt a hullámozást mi okozta? a szél, az eső, vagy a mélységből feltörő források-e? Lehetne-e tehát zokon venni a közoktatás legnehezebb terén, az iparoktatás terén működő állam-paedagogustól, ha úgy az általános, mint helyi viszonyokat félreismerne s kezdeményezéseinek eredményét előre nem látná?

De ha még annyira tévednének is az egyesek; midőn egész néposztályokat jár át a fejlődésnek az az egészséges áramlata, melynek káros kinövései nem is lehetnek: a kép, mely elénkbe tárul, mindenesetre a képzelhető legkecsegtetőbb, mert mindnyájan egyugyanazon elvért hevülünk: a polgári társadalom minden rétegét a neki jutott hivatás tökéletes betöltésére kiképezni! Abban tehát nincs nézeteltérés, hogy minden társadalmi politikának első principiuma a tőke és munka közti ellentétet kiegyenlíteni.

Leghathatósabb panaceaája ennek az iparfelügyelői testület, mely a tőke és munka között állva s a személyes érdek kizárásával az az objectiv bírálat magaslátára emelkedve, a közgazdaság imént



említett mindkét tényezőjének jogos igényeit méltányolni tudva: az egyik fél erőszakos követelése s a másik merev visszautasítása közt megtalálja az arany középutat.

Tíz évvel ezelőtt mindössze négy iparfelügyelő volt az országban; ma ötvenkettőre emelkedett a számuk, s hogy tevékenységüknek minő szép eredménye van: azt legjobban bizonyítja az a most megjelent kötet, mely működésük sommázatát foglalja magában s melyhez Szterényi írta az előszót, kifejezést adva abbéli reményének, hogy ez a testület a hozzá fűzött reményeket várakozáson felül ki fogja elégíteni.

És ezt én is szentül hiszem.

... S ha ennek az előkelő folyóiratnak illustris olvasói azt kérdeznék tőlem, hogy mi készítetett ezeknek elhaondására, azt felelném: az igazság. Mert én Szterényi József működését éber figyelemmel kísérem ugyan; de ismerni őt magát, még csak látásból sem ismerem.

Czikkem befejezésének mottojául ide írom tehát azt, a mit elejére kellett volna írnom: „Magna est vis veritatis et praevalerebit“ — nagy az igazság ereje s győzni fog!

Pászthory János.

\*

(**Beküldetett.**) Irodalmi esemény van készülöben. Arról van ugyanis szó, hogy nemzeti irodalmunk *összes elhunyt nagyjainak* munkái egyöntetű, diszes kiadásban kerüljenek a magyar nemzet kezébe; egyöntetűen, diszesen és olesón, 55 csinosan kötött, könnyen kezelhető kötetben.

Balassától és Zrinyitől Arany Jánosig mindent magába foglal ez a kiadás, a mit költői irodalmunk maradandó becsűt fölmutathat. De nemcsak költőink munkáit: Széchenyi István, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Kemény Zsigmond munkáinak legjavát is. A „*Magyar Remekírók*“ tehát nagy költőink és íróink olyan kiadása lesz, a milyenre évtizedek óta vár a magyar nemzet és arra való, hogy olvassák, mert elhagyja azt, a mi másod- vagy harmadrangú, avagy a mi csupán a tudós kutatót érdekli.

A régebbi írók műveit, irodalmi értékeikhez és irodalomtörténeti jelentőségükhöz mért megválogatásban, az újkori írók (nevezetesen: Arany, Vörösmarty, Petőfi, Tompa, Garay, Bajza, Czuczor, Vajda, Arany László, Szigligeti, Madách, Reviczky, Csiky) műveit lehetőleg teljességükben, mindenesetre főműveikkel fogja felölelni.

A Franklin-Társulat, mint e korszakos irodalmi vállalat kiadója, ezzel a vállalatával nagy meglepetést szerez a nemzetnek. Évek óta készül rá; egymás után szerezte meg terve kiviteléhez jeles íróink munkáinak kiadói jogát, s most, hogy Arany János művei is tulajdonává lettek, siet annak megvalósításával s 55 tekintélyes szép kötetben egyesíti nemzetünk szellemi munkássága legjavának summáját, azzal a nagy gondossággal, melyet az ilyen tekintélyes vállalat megkövetel.

Az eszme, mely a kiadó társulatot e nagyjelentőségű vállalat közrebecsátásánál vezérli, az, hogy lehetővé tegye *minden családnak* a magyar nemzet jeles és remekíróinak megszerzését, ép úgy, hogy a művelt külföldön is a legszegényebb jövedelmű család is legelső sorban a nemzeti klasszikusok birtokába jut.

A kiadó Franklin-Társulat e nagy vállalat részletes programját ősszel fogja közzétenni és ugyanakkor a kiadást megindítani. Kötelességének tartja azonban már most — a közönség saját érdekében — a figyelmet e korszakos vállalatra felhívni, hogy megtévesztések ellen megóvja. A hírlapokban ugyanis néhány nap óta „Képes remekírók könyvtára“ czim alatt egy vállalat hirdettetik, melynek *czíme* félreértésekre adhat alkalmat. Ily félreértések vagy megtévesztések kikerülése végett hangsúlyozni szükséges, hogy a *magyar* remekírók gyűjteménye kizárólag és csakis a *Franklin-Társulat* kiadásában jelenhetik meg, mivel ez a társulat ez idő szerint a nagy magyar írók kiadási jogainak kizárólagos tulajdonosa.

AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK  
(BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK) A MAGYAR KÖZJOGBAN.

— Negyedik közlemény. —

MÁSODIK RÉSZ.

**Az államalkotó szerződések jogi természete.**

*I. Az államalkotó szerződések fogalma.*

A közületi élet kezdetlegesebb viszonyai között gyakrabban előfordult, hogy egyes hatalmi tényezők, mint törzsek, rendek, magánuralmak, községi államok egymás között szerződéseket kötve szoros szövetségben egyesültek s így vetették meg új államalakulatoknak alapját.<sup>1</sup> Hiszen a magyar állam eredete is a magyar törzseknek a vérszerződéssel kötött szövetségére vezethető vissza. Az ily szerződések méltán nevezhetők *államalkotó szerződéseknek*, mert ezek valamely állam keletkezésének szolgáltak alapul.

De már jóval ritkábban fordult elő az, hogy fejlettebb fokon lévő államok nemzetközi szerződés által alkossanak maguknak közös államhatalmat, mely által új államalakulatot hoztak létre.<sup>2</sup> Az ily szerződések az által, hogy a szerződő államok vala-

<sup>1</sup> Törzsek szövetségén alapulhatott Róma is, a melynek világtörténeti szereplésére a latin városokkal való szövetség adta meg az alapot. Magánuralmaknak örökösödési szerződésekkel való egyesítése gyakori a középkorban és az újkorban is, rendeknek szövetség útján való egyesülésére pl. Koburg és Gotha.

<sup>2</sup> Ilyennek lehet tekinteni Skóciának 1707-ben Angliával Nagy-Britanniává történt egyesülését, nemkülönben Nagy-Britanniával Írlandnak 1801-ben végbement egyesítését.

mennyiére egyaránt kiterjedő államhatalmat létesítenek, mely az előbb fennállott külön államhatalmakat avagy azok egyikét vagy részben vagy egészben absorbeálja, és így a szerződő feleknek vagy azok egyikének külön jogalanyiságát megszünteti, elvesztik nemzetközi szerződési jellegüket és belső, azaz alkotmányjogi természetűvé válnak, melyek most már, az új állam egészére kiterjedő államhatalom által alkotott jogként fognak fentartatni és ez által lesznek csak módosíthatók. És az ilyen, új államot alkotó nemzetközi szerződésnek nemzetközi jellege csak akkor maradhat meg, ha az új államhatalom mellett a régi államhatalmak is fennmaradnak bizonyos tárgyakra nézve és így az egyes államok úgy egymással, mint az újonnan alkotott állammal szemben bizonyos ügykörben különállásukat fentartják.<sup>1</sup> De ebben az esetben is az alkotmányjogi jelleg a nemzetközi mellett túlnyomóvá válik. Az ily szerződések szintén *államalkotó szerződések*, mert a mellett, hogy szerződések, új államalakulatot is hoznak létre.

Ha azonban valamely már fennálló állam szervezetében akár külső, akár belső okokból támadt belső bomlás következtében nyernek az állam egyes részei vagy hatalmi tényezői önálló jogalanyiságot, de azok egymással szerződési alapon újra egyesülnek, hogy az előbb fennállott államot ismét helyreállítsák; akkor az előbbi államot vagy az állam előbbi teljességét helyreállító szerződések, megegyezések, nélkülöznek minden nemzetközi jelleget, és kizárólag alkotmányjogi természettel bírnak, ennél fogva kötelező erőt is csak akkor nyerhetnek, ha oly formát vesznek fel, a melyben azon állam alkotmányozó hatalma szokott érvényesülni.

Az ily szerződések tehát tisztán belső szerződések, a melyek csak annyiban bírnak szerződési jelleggel, a mennyiben annak, hogy az előbbi államhatalom tovább működhessek, alapja az egyes részek, vagy államhatalmi tényezők megegyezése, de formális kötelező erejüket ezeknek nem a szerződés, hanem maga a

<sup>1</sup> Ilyennek lehet tekinteni az északamerikai 13 államnak 1781-ben létrejött szövetségét, mely az észak-amerikai unio keletkezésének vetette meg alapját, továbbá az unio államainak 1787-ben illetőleg, 1789-ben létrejött új szövetségi alkotmányát. Ilyen a svájci kantonoknak szövetsége is, nemkülönben az 1815-ben létrejött német Bundesact és az 1870-ben létesült német birodalmi alkotmány.

helyreállított államhatalom adja meg, a midőn a létrejött megegyezés után a helyreállított vagy működésre képessé vált államhatalom a megegyezésben foglaltakat, mint saját akaratát jelenti ki.

Ily szerződésnél tehát a forma rendesen a törvény formája s a szerződési jelleg csupán a tartalomban és a történelmi előzményekben jut kifejezésre.

Minthogy pedig az ily szerződési alapon létrejött törvény által az állam egyes részei vagy tényezői az államot mintegy újra létesítik, az államhatalmat mintegy újra megalkotják, az ily törvény lényegében szintén *államalkotó*, de *belső államszerződésnek* nevezhető.

A mint azt a történelmi fejtegetések során láttuk, a magyar közjogban az ilyen, belső államalkotó szerződésekkel találkozunk, a melyeknek rendes külső formája a törvény.

Nálunk ugyanis — mint láttuk — előfordult, hogy akár azért, mert a királyi család kihalt és interregnum következett be, akár pedig azért, mert az állam tagjainak egy nagy csoportja, egy hatalmas párt, vagy egy országrész, az államtól elszakadt és ezzel attól külön jogalanyiságot szerzett, a szent korona teljessége megszűnt vagy a szent korona részekre bomlott.

A midőn tehát a szent korona épségének helyreállítására a szent korona egész teste a megállapított feltételek mellett véghezvitt királyválasztással magát ismét teljessé teszi, vagy a midőn a kivált részek a szent koronában ismét egyesülnek s ezen egyesülés a szent korona és az újonnan választott király vagy a szent korona elvált részei között kölcsönös megegyezés azaz szerződés alapján ismét létesül; a szerződő felek külön jogalanyisága megszűnik s a részek, mint szerződő felek által létesített akaratmegegyezés, a szent korona által kijelentett akarat, azaz törvény alakjában nyer mind a két szerződő félre, most már, mint a szent korona részére, kötelező erőt.

Az ily törvény tehát nem pusztán törvény, hanem szerződés is, mert ha a szerződés előzőleg létre nem jönne, a törvény sem volna megalkotható, vagy azért, mert a szent korona nem teljes és így törvényalkotásra képtelen, vagy azért, mert az egyik szerződő fél a szent koronából ki van válvá és így reá törvényt alkotni nem is lehet. E tekintetben tehát az ilyen tör-

vény olyan természettel bír, mint egy törvénybe iktatott nemzetközi szerződés, mivel azt teszi kötelező joggá az államban, a mire nézve a szerződő felek megegyeztek. De mivel a szerződő felek itt nem államok, hanem egy fönnálló államnak csak még nem egyesült vagy ideiglenesen különvált részei, az ily szerződések nélkülöznek minden nemzetközi vagy külső momentumot és így tisztán belső azaz alkotmányjogi természetűek, a miért is azok belső államszerződéseknek, vagy mivel a megcsonkult vagy bomlásnak indult államot újra helyreállítják, *államalkotó szerződéseknek* nevezhetők.

*Államalkotó vagy belső államszerződés* alatt tehát a magyar közjogban *oly alkotmányjogi alaptörvényeket kell érteni, amelyek a megcsonkult vagy részeire bomlott szent korona teljességének vagy egységének helyreállítását megvalósító szerződések alapján voltak csak megalkothatók.*

Az ily módon létrejött törvények kötelező ereje tehát kettős alapon nyugszik, úgy mint moralis belső és jogi külső alapon, moralis belső alapon a szerződő felek kölcsönös elvállalt kötelezettségei, — és a formális jogi alapon a megalkotott törvény parancsa folytán.

Az ily alaptörvényeknek tehát a szerződési alap, ha az ily törvény a formális jog szerint nem is erősebb, de mindenestre nagyobb moralis erőt ad és így más törvényekénél nagyobb állandóságot, azaz kétségtelen alaptörvényi jelleget biztosít, mert megváltoztatásuk ismét előidézheti azt a veszélyt, a melynek megszüntetésére létesültek, hogy t. i. a magyar állam belső egysége megbomolhatik és az állam fenmaradása vagy épsége kérdésessé válhatik.

A magyar közjogban az államalkotó szerződéseknek vagy belső államszerződéseknek következő nemei ismeretesek:

A) a nemzet azaz a szent korona egész teste és az újonnan választott király, illetőleg dynastia között kötött államszerződések;

B) az állam és valamely fegyveresen ellene szegülő párt között kötött békeszerződések; végre

C) az állam és a töle elszakadt bizonyos területrészt között illetőleg az államból bizonyos területileg kivált része között kötött államszerződések.

Mint hogy mindezen szerződések kötésénél különböző alapon jogalanyiságot nyert részek szerződtek, ennél fogva maguk a szerződések is különböző módon és különböző jogi természettel jöttek létre, éppen azért azok nemei külön-külön lesznek tárgyalandók.

## *II. A nemzet és újonnan választott királya, illetőleg dynastiája között kötött szerződések.*

Arra, hogy a nemzet és koronás királya egymással formális szerződésre léptek és hogy ezen szerződés törvény formájában nyert kötelező erőt, az egész középkorban csak egy példával találkoztunk, t. i. Albertnek az 1439. évben kiadott decretumával. Mint hogy ilyen eset többé meg nem ismétlődött, sőt maga ezen szerződés is századokon át csak mint Albert király decretuma, nem pedig mint a nemzet és királya közötti szerződés volt ismeretes és csak Kovachich derítette föl annak szerződési voltát, ezen egy eset jogi következtetések alapjául ma már nem szolgálhat.

Annál gyakrabban találkoztunk azonban azzal, hogy a nemzet újonnan választott királyával lépett szerződési viszonyba, a midőn meghatározta a választás feltételeit és azoknak a koronázáskor való beváltását kötötte ki. Ez a választási alkulevelek útján történt, a melyekben az újonnan megválasztott személy kötelező nyilatkozatot tett arra nézve, hogy az országnak mely szabadságait és jogait fogja megerősíteni és megtartani s ennek biztosítására a koronázáskor vagy az után, mely decretumokat fogja megerősíteni és mily irányú törvényeket fog szentesíteni. S a nemzet csak akkor fogott a koronázáshoz, a mikor az újonnan választott személy magára nézve ezen kötelező nyilatkozatot oklevélben kiadta.

Mint hogy pedig a királyválasztással a nemzet mindig egyúttal dynastiát is választott, mert az volt a szokás, hogy mindaddig, a míg a megválasztottól származó egyenes lemenő fiági fiutódok voltak, a király ezek közül választatott, a dynastia első tagjával létrejött megegyezés az utódokra is kötelezőnek tekintett, a melyet az utód csak megújított, de azzal új megegyezés szokásban csak annyiban volt, a mennyiben ilyenre a változott

viszonyok következtében szükség volt. Az újonnan választott királlyal létrejött megegyezés tehát rendesen az új dynastiával kötött szerződésnek a természetével is birt.

Ily szerződésekről maradt reánk I. Ulászlónak, II. Ulászlónak és II. Lajos nevében ugyancsak II. Ulászlónak választási alkulevele, a melyek azonban törvénybe nem iktattattak, hanem a koronázási törvények kiadásával beváltattak.

A mohácsi vész után hosszú időn át nem találunk ily választási alkulevelet, ha csak I. Ferdinándnak 1526. évi nov. 30-án kelt manifestumát ilyennek nem vesszük, a melyben a nemzet szabadságait és az ország törvényeit sértetlenül fentartani és az aranybullát szentül megtartani igéri. De ez nem volt szerződés nemzet és választandó királya vagy dynastiája között, hanem egyoldalú ígéret a trónkövetelő részéről a kedélyek megnyugtására. Valószínű, hogy az első Habsburg-házbeli királyok egészen II. Mátyásig nem is tárgyaltak a nemzettel a megválasztás feltételeinek megállapítása iránt s nem is adtak ki oly oklevelet, a melyben a megválasztás feltételeinek megtartását ígérik, hanem csak a koronázási esküvel biztosították az alkotmányt, mert hiszen úgy I. Ferdinánd, mint a még elődje életében megkoronázott két utódja, Miksa és Rudolf, tagadásba venni iparkodtak a nemzet szabad királyválasztási jogát és csak II. Mátyás volt az első, a kit formalisan választottak s a ki ezen választási jogot el is ismerte.

De már II. Ferdinándnak választási alkulevelét<sup>1</sup> és az ő utódaiét valamennyit ismerjük, mint a melyekben azon feltételek megtartását igéri a király a koronázás előtt, a melyek mellett megválasztatott s a melyeknek megtartására koronázáskor az esküt letenni tartozik. Csakhogy a míg a mohácsi vész előtt az volt a szokás, hogy a király a választási alkú vagy szerződés értelmében tett ígéreiteit bizonyos decretumok megerősítése és új czikkeknak kiadása által beváltotta, II. Ferdinánd óta e helyett maga a választási alkulevél iktattatott törvénybe és foglaltatott bele a koronázó országgyűlésen kiadott decretumba, vagy pedig ez akkor történt meg, a mikor az elődje életében megválasztott és megkoronázott király az előd halála után az országlást tényleg átvette.

A II. Ferdinándtól egészen I. Lipótig bezárólag kiadott választási alkulevelek tehát, kivéve a IV. Ferdinándét, a ki még



az uralkodás átvétele előtt meghalt, valamennyien nemcsak választási szerződések, hanem egyúttal országos törvények is, vagyis ezeknél a miben a nemzet a megválasztott egyénnel a választás előtt szerződésszerűen megegyezett, azt a koronázással önmagát teljessé tett szent korona is saját akarataként jelentette ki és így tette a nemzetre és a vele a szent koronában egyesült választott királyra is egyaránt kötelezővé. Ezek a törvénybe iktatott választási alkulevelek tehát, a melyeket már hitleveleknek is lehet nevezni, mint az 1622. évi 2, 1638. évi 1. és az 1659. évi 1. törvénycikkek, mind megannyi államalkotó szerződések, mert a mellett, hogy azon korban, a mikor kiadattak, alaptörvények jellegével bírtak, ezenkívül oly szerződéseknek voltak eredményei, a melyeket a nemzet a magyar állam szervezésén még kívül álló s azzal csak laza kapcsolatban lévő egyénnel oly célból kötött, hogy azt, t. i. a választott királyt a szent koronával szoros kapcsolatba hozza és a szent koronát teljes hatalmának kifejtésére képessé tegye.

De már I. Józsefnek 1687-ben kiadott hitlevele, mely a trónörökösödést kimondó ezen évi 2. és 3. törvénycikkeken alapul, nemkülönben az azóta kiadott hitlevelek — minthogy azok nem a nemzet és a király között szabad egyezkedés útján megállapított feltételeket tartalmazzák, hanem pusztán az alkotmány biztosítására a koronázást megelőzőleg kiadott ígéreteket foglalják magukban, a melyeket tenni a király a törvény értelmében van kötelezve s a melyeknek a törvényben megállapított módon történt kiadása után a nemzet az örökös királyt megkoronázni köteles — szerződés természetével nem bírnak. Ezek pusztán alkotmánybiztosító oklevelek, a melyek a törvénybeiktatás által az utódra is kötelező erőt nyernek és így nem lehet kiadásukat alkotmányrevizióra felhasználni, mint a hogy a választási alkuk erre felhasználtatni szoktak volt.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> A királyi felavatási hitlevelet épen így fogja föl az 1790/91. évi országgyűlés is 1790. okt. 15-én kelt feliratában, midőn mondja: „A királyi hitlevél nem egyéb, mint az ország alkotmányának fentartása iránt az országlás átvételekor adandó biztosítás, ennél fogva rendeltetése és természeténél fogva nem egyéb, mint a már megállapított s a trónöröklési szerződésekben gyökerező alkotmány épségben fenmaradásának eszközeit magában foglaló okmány. Tehát nem valamely új capitulatio, melynek öröklő országokban helye nem lehet; mert a capitulatio maga szerződéseket és az ország sarkalatos tör-

De most már felmerül a kérdés, vajjon az ezen hitlevelek kiadását elrendelő s a trónörökösödést kimondó törvények, t. i. az 1687. évi 2. és 3. t.-cikkek tekinthetők-e államalkotó szerződéseknek, vagy nem.

Ha az 1687. évi 2. t.-cikk tartalmát vizsgáljuk, ebben találunk ugyan némi szerződési momentumot, a mennyiben az egyrésről a nemzetet arra kötelezi, hogy királyául mindig a Lipóttól származó első szülöttet tekintse és koronázza meg, más részről kötelezi az örökösöket, hogy magukat megkoronáztassák s koronázásuk előtt a hitlevelet kiadják s annak megtartására az esküt letegyék. Abban az esetben tehát, ha a nemzet 1687-ben új dynastiát választott volna és ezt oly feltétel alatt tette volna, hogy ezen dynastiának minden ez után trónra következő tagja a koronázás előtt a hitlevélben megállapított örökösödési feltételeket elfogadni és hitlevélben újra kiadni köteles, ezen törvény is, valamint az ezt követő 3. t.-cz. is, mely a Habsburgok spanyol ágának elsőszülöttségi trónöröklési jogát megállapítja, államalkotó szerződésnek volna tekintendő.

Csak hogy a Lipóttól leszármazó fiörökösök nem egy új dynastiának voltak a tagjai, mert hiszen ezek már az I. Ferdinánd és utódai megválasztásával jutottak az országgal kapcsolatba, tehát nem az 1687. évi 2. törvénycikk az, mely a nemzet és Lipót fiörökösei között a szent koronában való kapcsolatot létesíti.

Ügyszintén arról sem lehet itt szó, hogy a nemzet szabad királyválasztási jogának alapján határozza meg az elsőszülöttség sorrendjét, mivel ennek a törvény szövege mond ellent

vényeit, melyek a fejedelem s a rendek jogait és kölcsönös viszonyukat körülírják, foglalja magában; holott a hitlevél csak azon eszközöket, melyek által a régi, előbbi szerződésekben és alaptörvényekben sarkaló alkotmány épségben fentartassék" (1790/91. orszgy. irom. 28. sz. 190. l., Récsi közj. 528. l.)

„A királyi méltóság" című munkám 233. lapján foglalt azon állításom: hogy a nemzet és királya között kötött államalkotó szerződés a koronázáskor „mindig ünnepélyesen megújítatik, a mely megújítás a királyi hitlevél kiadásában és törvénybe iktatásában talál kifejezést" – nem azt teszi, hogy a hitlevél is szerződés, hanem azt, hogy a hitlevél mindig újra megerősíti azt a viszonyt, a melyet a nemzet és királya, illetőleg dynastiája között kötött szerződések megállapítottak.

és a történelmi körülmények. A törvény szövege ugyanis I. József hitlevelével egybehangzóan arra az álláspontra helyezkedik, hogy az ország rendeit a királyválasztás joga eddig sem illette meg s a dynastiát az elsőszülöttség rendje szerinti örökösödés joga már az 1547. évi 5. t.-cz. alapján megillette, de miután az idők mostohasága miatt ezen jog elhomályosodott, most az régi érvényére emeltetik. A nemzet pedig sem királyával. sem örököseivel nem egyezkedhetik a trónrajutás feltételei iránt. mivel a nemzetet nem a trónrajutás feltételei megállapításának, hanem csak a koronázásnak a joga illeti meg, de ez azután köteleesség is, ha az örökös a törvényben megszabott feltételeknek eleget tett. I. József ezen törvény szerint tehát nem mint választott, hanem mint örökös király koronáztatott meg s a nemzetet a királyválasztás joga csak akkor fogja megilletni, ha a Lipóttól leszármazók és a II. Károly spanyol királytól leszármazók is kihaltak.

Már maga az a tény, hogy a törvény szavai ellenkeznek a történelmi valósággal, mutatja, hogy az örökösödés kérdése nem szerződési alapon nyer megoldást, hanem egyoldalú hatalmi ténynyel, a melyet az országgyűlés azért hagy helyben, mert nem tehet ellene. 1687. évi 1. t.-cz. tehát nem szerződés, hanem egyszerűen alaptörvény, mely sem szerződési, sem államalkotó jelleggel nem bír, hanem csupán a trónbetöltés eddigi módját megváltoztatja.

Az 1687. évi 3. t.-cz., mely a spanyol ág öröklési jogát megállapítja, már új dynastiát hoz a nemzettel kapcsolatba arra az esetre, ha az ausztriai dynastia fiága kihal. És így abban az esetben, ha ez a spanyol dynastia megegyezésével jött volna létre, bírna az államalkotó szerződés jellegével. De mivel ezen törvény nem a nemzet és spanyol dynastia közötti érintkezés eredménye, hanem a nemzet és a koronás király megegyező akaratának természetével bír, nélküli a szerződési momentumot.

Ezen törvényekkel ellentétben az 1687. évi 1. t.-cz., a mely I. Józsefnek felavatásáról szól, úgy látszik felfogni a kérdést, mintha József mégis választás alapján jutott volna a magyar trónra, mert ebben az áll: hogy a rendek Ő hercegségét egyező szívvvel és szájjal királylyá kiáltották, miután kegyelmesen elfogadta az elébe terjesztett felavatási hitlevelet és letette a koronázási esküt. Úgy látszik tehát, mintha ez a hitlevél foglalná

magában a választás feltéleit. De úgy a hitlevél külső alakja, mint tartalma is kizárja azt, hogy ez a hitlevél a választási feltételek elfogadása volna.

Külső alakja kizárja ezt azért, mert ezen hitlevélnek egyes pontjai nem *conditióknak* nevezetnek, mint az előbb kiadott választási alkulevelekben, hanem *artikulusoknak*, a mely változtatással épen azt akarták jelezni, hogy ezek nem *alkunak* az eredményei, hanem az örökös által az alkotmány biztosítása iránt egyoldalúlag tett ígéreteket tartalmazzák, a melyeknek kiadására az összes utódok magában e hitlevélben köteleztetnek. Tartalma pedig kizárja azért, mert annak bevezetése már az örökösödési jog álláspontjára helyezkedik, midőn mondja: „saját ösztönükből kérték csász. kir. Felséges atyánkat s tőle meg is nyerték, hogy ők minket még felséges atyánk életében örökös királyukká és kegyelmes urukká nyilváníthassanak“ stb. és szintén hangoztatja azt, hogy az elsőszülöttségi jog az ausztriai házat mindig megillette s ha ez a jog időközben elhomályosodott, most régi érvényére emeltetik, a midőn József, mint elsőszülött és örökös koronáztatik az ország királyává.<sup>1</sup>

A József hitlevele tehát nem választási alku, hanem csak alkotmánybiztosító okmány s annak a kiadása nem az örökösödési jognak, hanem csak a koronázásnak az előfeltétele.

Az 1687. évi korszakalkotó törvények között még a legtöbb szerződési momentum az aranybullában foglalt ellenállási jog eltörlését tartalmazó 4. t.-czikkben van, melynek szövege a szerződésszerű felfogás uralma mellett tanuskodik, midőn mondja: hogy az ország rendei a 31. articulus ellenállásról szóló részének teljes eltörlésébe készséggel beleegyeznek, úgy azonban, hogy az aranybullának minden más része teljesen érvényben maradjon s az ország rendjeinek minden szabadsága és kiváltsága fentartassék. Ezen törvény azonban nem hozza kapcsolatba a nemzetet valamely hozzá nem tartozó egyénnel, nem állítja helyre az államhatalom szervezetének teljességét, szóval nem bír államalkotó természettel és így, ha van is benne valami szerződéstartalom, államalkotó szerződésnek még sem lehet azt tekinteni.

Hiszen a II. Rákóczy Ferencz által vezérelt fölkelés épen

<sup>1</sup> Kovachich : Supplem. III. 425. 1.

arra alapította a mozgalom jogosságát, hogy a trónöröklésre és az ellenállási jog eltörlésére vonatkozó törvények érvénytelenek, mert kiereszkoltak, nem pedig arra, hogy a király az által, hogy mint szerződő fél, megszegte a maga kötelezettségeit, a szerződéses viszonyt felbontotta és így most már a nemzet sem lehet kötelezve az elvállalt kötelezettségek teljesítésére. Pedig, ha ezen törvényeket szerződési szempontból fogták volna fel és lehetett volna felfogni, bizonyára ahhoz folyamodtak volna Rákóczy és hívei is, hogy ezen törvényeket megerősítsék.

Mindezeknél fogva az 1687. évi törvényeket államalkotó szerződéseknek tekinteni nem lehet és ezek csupán alkotmány-módosító alaptörvények, a melyek, a míg egyrésről az ausztriai házban az elsőszülöttség rendje szerinti trónrakövetkezőt megállapítják, addig másrésről kötelezik a királyokat, hogy koronáztatásuk előtt az alkotmánybiztosító hitlevelet kiadják s arra az esküt letegyék.

Nem így áll azonban a kérdés az 1723. évi 1., 2. és 3. t.-cikkre nézve, a melyek az ausztriai ház nőágában az elsőszülöttség rendje szerinti trónöröklést kimondják. III. Károly ugyanis az utolsó fiági maradéka volt I. Lipótnak, II. Károly spanyol király ága pedig még hamarabb kihalt, mint Lipóté. A szabad királyválasztás joga tehát az 1687. évi 3. t.-cikk értelmében visszaszállandó volt az országra s ha az 1723. évi törvények meg nem alkottatnak, III. Károly halálával Magyarország elvált volna az ausztriai dynastiától és tetszése szerint választhatott volna magának új királyt és új dynastiát. Sőt nemcsak III. Károly halála után tehette, hanem tehette ezt az ország az ő életében is, mihelyt megszűnt minden kilátás arra, hogy Károlynak fiutódja maradjon. Tehette volna ezt a király akarata ellenére és hozzájárulása nélkül is, mert a királyválasztás nem törvényhozási actus, hanem a szent korona tagjainak azon ténye, a melyfel megállapodnak az új király személyében és azokban a feltételekben, a melyek mellett a közös akarral megjelölt személyt királylyá koronázni s ez által őt és családját a szent koronával kapcsolatba hozni, a szent koronát pedig a törvényhozás és a privilegium-adományozás hatalmának gyakorlására képessé tenni hajlandók. Ha a megválasztott személy a választási feltételeket elfogadja, közte, illetőleg családjá és a nemzet között a jogi kapcsolat már létrejött, de teljesen befejezetté csak

a koronázás által válhatik, a midőn a szent korona tagjai az országgyűlésen az országgyűlésre visszaszállt királyi hatalmat a megválasztott személyre tényleg és visszavonhatatlanul reá is ruházzák.

A nemzet az új királyt arra az esetre, ha a tényleg uralkodó király után törvényes trónörökös nem marad, feltételeesen még az uralkodó király életében is, a király akarata ellenére is jogosítva van megválasztani, azaz a trónöröklésre nem jogosult egyént az örökösödésre jogosítottak kihalása esetére trónörökössé megválasztani és csupán a koronázásnak kell mindaddig elmaradnia, a míg az örökösödésre jogosítottak ki nem halnak, vagy a míg a koronázás megejtésébe az uralkodó király örökösök hiányában bele nem egyezik. A nemzet tehát még Károly életében és az ő akarata ellen is választhatott volna magának arra az esetre trónörököst, ha majd az öröklésre jogosítottak kihalnak és csak a koronázást kellett volna a feltétel bekövetkezéséig elhalasztania. Ennek nem jogi, hanem csak moralis akadályai vannak, a mennyiben nem képzelhető, hogy a szent korona tagjai a koronás király akaratával szemben ily fontos kérdésben előzetesen állást foglaljanak és a nemzet és királya között az együttműködéshez szükséges benső jó viszonynak a felforgatására alapot szolgáltatni merjenek.

Ha a megválasztott személy a maga és a tőle származott vagy származandó utódok nevében a választási feltételeket elfogadja és így közte és az ország között létrejön a megegyezés, akkor ez a megegyezés hitlevélbe foglaltatik, a melyet a királylyá vagy örökössé választott személy ünnepélyes alakban kiad, minek megtörténte után őt az országgyűlés bármikor megkoronázhatja, mihelyt beáll annak a lehetősége és szüksége.

A hitlevélbe foglalt szerződés a nemzet és a megválasztott között tehát csak a koronázással válik perfectté, a szent korona csak akkor lesz ismét teljessé, a hitlevél pedig törvénybe iktatván, csak most lesz mint a szent korona egységes akarata, úgy a megválasztott királyra és a tőle leszármazó utódokra, mint a a nemzetre és minden egyes tagjára egyaránt kötelező.

Ez lett volna az eset és így ugyanezt az eljárást kellett volna követni, ha a nemzet még Károly életében választott volna új dynastiát s épen úgy akkor is, ha az ausztriai ház nőági utódait III. Károly halála után választotta volna meg Magyar-

ország királyi székébe. De a nemzet az 1723. évi 1. és 2. t.-cikkkel még Károly életében és az ő megegyezésével választott a fiági örökösök kihalása esetére új dynastiát, még pedig azt a dynastiát választotta meg, a melynek akkori feje az ország koronás királya, III. Károly volt. Így tehát a nemzet nem szerződhetett a trónutódokra és a trónutódlás módjára, valamint a nemzet és az új dynastiából származó királyok közötti viszonyra nézve a nőági utódok legelsejével, hanem a dynastia tényleges fejével, azaz az előbbi dynastia utolsó sarjával, III. Károlylyal kellett szerződnie. S minthogy III. Károly az országnak koronás királya volt, a ki már adott ki hitlevelet, ezen szerződés nem volt hitlevélbe foglalható és mint ilyen törvénybe iktatható, mivel hitlevelet csak a még meg nem koronázott trónralépő adhat ki, hanem azt országos törvénybe kellett foglalni és mint ilyet kellett szentesíteni, mivel volt koronás király, a ki azt szentesítse, de nem volt koronázás, a mely az új dynastia első tagját ruházza fel a szentesítés jogával. A nemzet és az új dynastia között a trónutódlásra nézve kötött szerződés tehát azonnal, mint a szent korona egységes akarata jelentkezett, azaz nem mint választási alkú szövegeztetett és csak azután iktattatott törvénybe, hanem mint törvény szövegeztetett és szentesített.

Az 1723. évi 1., 2. és 3. törvénycikkekben tehát a szerződéskötés és a törvényhozás momentumai nem elkülönítve jelennek meg, mint rendes király- és dynastiaválasztás alkalmával az újonnan megállapított felavatási hitlevél kiadásánál és törvénybe iktatásánál, hanem a kettő összefolyik s előtérbe alakilag a törvényhozás momentuma lép. De azért azt, hogy itt a nemzet újonnan választott dynastiájával, illetőleg ennek fejével szerződött a jövőendő trónutódlásra nézve és hogy a szent korona csak ezen szerződés alapján hozta meg a trónbetöltés módját megállapító törvényt, tagadni nem lehet.

Ezekben a dynastiaválasztásról és trónutódlásról szóló szerződést tartalmazó törvényekben — a melyeket együtt közönségesen mi is *sanctio pragmatikának* nevezünk, mert ugyanazt az örökösödési rendet állapítják meg, a melyet az ausztriai dynastia örökös tartományaiban érvényes *sanctio pragmatica* ott megállapított — a trónralépőtől nem új alkú útján megállapított hitlevél követeltetik, hanem a már eddig is kiadott hitlevélbeli biztosítékoknak a kiadása kívántatik. A hitlevél tehát az új dyastia,

azaz az ausztriai ház nőági utódainak idejében sem szerződés többé, mint volt 1687 előtt, hanem állandó alakú alkotmánybiztosíték, melynek tartalmát csak törvény módosíthatja, változtathatja.

De a sanctio pragmatikának nevezett 1723. évi törvények nemcsak a trónbetöltés módját és azokat a feltételeket foglalják magukban, a melyeket az örökösöknek teljesíteniök kell, mert a trónöröklés feltételeiként állapítottak meg, hanem azt a czélt is megjelölik, a melynek elérésére a magyarországi trónöröklést a három megválasztott ágban, t. i. III. Károly, I. József és I. Lipót leányágaiban az örökös tartományokra nézve már megállapított trónöröklési renddel azonossá tették. Ez a cél a *kölcsönös védelem*, a melynek biztosítására szolgál az, hogy Magyarország és részei az ausztriai háznak Németországon belől és kívül fekvő s eloszthatatlanul és elválaszthatatlanul kölcsönösen és együtt birandó tartományaival együtt birtoklandók.

Az által ugyanis, hogy Magyarország királya mindig az a fejedelmi személy, a ki egyúttal a többi örökös tartományokban is uralkodik, biztosítva van az, hogy a király az országot idegen tartományai erejével is védelmezni fogja, a miért viszont Magyarország is kötelezi magát, hogy királyait idegen országai felett való uralmában is meg fogja védeni.

A sanctio practica tehát nem csupán az ország belső alkotmányjogára vonatkozólag tartalmaz rendelkezést, mint az 1687. évi 2. és 3. t.-cikk, hanem külgügyi vonatkozású tartalma is van, a melyet a trónbetöltés módjának kérdésétől elválasztani nem lehet, mert a míg egyrészt a külgügyi összeköttetés biztosítása volt az oka annak, hogy a nemzet az ausztriai ház nőágát dynastiájává válaszsza s abban az örökös tartományokkal azonos elsőszülöttségi trónkövetkezést megállapítsa; addig másrészt a trónkövetkezési rendnek az azonossága a biztosítéka annak, hogy a király az országot idegen hatalmával is védelmezni fogja.

Abból a körülményből, hogy az ország és az osztrák örökös tartományok között a trónkövetkezési rend azonossága következtében a kölcsönös védelem kötelezettsége származott, többen azt a következtetést vonják, hogy itt Magyarország Ausztriával szerződött akkor, a mikor a közös védelem elvét kimondotta és az együttbirtoklást megállapította. Így Polner Ödön abban a né-



zetben van, hogy a *pragmatica sanctio*ban az által, hogy Magyarország és Ausztria kölcsönösen kimondották az együttes birtoklást, arra államszerződésileg kötelezték is egymást, minél fogva közzetve kötelezik magukat arra is, mint két független állam, hogy a *pragmatica sanctio*ban megállapított trónörökösödési rendtől el nem térnek.<sup>1</sup> E szerint tehát Magyarország és Ausztria között nemzetközi szerződés nemcsak a kölcsönös védelemre nézve jött volna létre, de arra is, hogy az egyik államnak mindig ugyanaz legyen a fejedelme, a ki a másik államban uralkodik. Sőt Polner még tovább megy és azt mondja, hogy Magyarország és Ausztria között a kölcsönös védelemre nézve megállapodás vagy szerződési viszony a *pragmatica sanctio* által létre sem jött, hanem csupán csak az örökösödési rend azonosságára nézve.<sup>2</sup>

Azt az állítást, hogy Magyarország és Ausztria között a kölcsönös védelem iránti szerződés a *pragmatica sanctio* szavaiból ki nem magyarázható és hogy az ez iránti kötelezettség az 1867. évi XII. t.-cikkkel magyaráztatott be a *pragmatica sanctio*ba, mi is elfogadjuk, de nem azért, mert ez a törvény szövegében kellően kidomborítva nincsen, hanem mert Magyarország Ausztriával nem is szerződhetett, mivel a mai értelemben vett Ausztria akkor még nem létezett. Az ország akart ugyan szerződésre lépni az örökös tartományok rendjeivel is, de ezt szükségtelennek mondta maga III. Károly király, mert az örökös tartományok rendjeit nemzetközi jogalanynak elismerni nem akarta.<sup>3</sup> De ha az ország Ausztriával a közös védelem iránt nem szerződött, annál kevésbbé tette ezt a trónörökösödési rendnek megállapítására nézve. Azt a viszonyt, mely az ausztriai dynastia nőágának a magyar trónra történt megválasztása és az örökös tartományokban fennálló trónöröklési rend azonossága következtében Magyarország és királyának örökös országai között keletkezett, épen úgy nem lehet más szempontból felfogni, mint csakis az ország és új dynastiája között létrejött viszony szempontjából, mint a hogy nem lehetett az ország és I. Ulászló között 1440-ben létrejött megegyezést sem Magyarország és Lengyelország közötti nemzetközi szerződésnek tekinteni. (V. ö. a 44. és 45. lapon

<sup>1</sup> Polner Ödön: Magyarország és Ausztria közj. viszonya. 111. l.

<sup>2</sup> Polner Ödön: Magyarország és Ausztria közj. viszonya. 112. l.

<sup>3</sup> V. ö. „A királyi méltóság” című munkám 184—186. ll.

mondottakkal). Pedig Lengyelország akkor mint állam, nemzetközi jogalany is volt, holott Ausztria 1723-ban mint ilyen nem volt sehol. Valamint a kölcsönös védelmi viszony Magyarország és Lengyelország között I. Ulászló idejében a király személyének közösségén nyugodott és Ulászló halála után minden ellenkező irányú kísérlet nélkül önmagától megszűnt, úgy ma Magyarország és királyának idegen országai között is minden védelmi viszony és közösség önmagától megszűnnék, mihelyt azon országok valamelyike megszűnik a magyar király személyének uralma alatt állani, vagy mihelyt a trónra jogosított nőágak kihalnának és Magyarország magának más dynastiát választana. Már pedig, ha a Pollner állítása való volna, ez esetben, ha a trónöröklésre jogosított ágak kihalnának, Magyarország a nemzetközi jog szerint kötelezve volna azt a dynastiát és ugyanazon örökösödési rend szerint megválasztani, a mely Ausztriában akkor uralkodik.

A kölcsönös védelem kötelezettsége azonban az ország és a dynastia között — ha a *sanctio pragmatica*ban világosan ki-domborítva nincsen is, mindazonáltal ha nem a törvény szavait, hanem annak célját és szellemét vesszük alapul — a *sanctio pragmatica*ban benne foglaltatik. Az ausztriai dynastia nőágából származó minden magyar király köteles a *sanctio pragmatica* értelmében az országot összes idegen országainak erejével is megvédeni és az ország is köteles a magyar királyt idegen országainak uralmában fentartani. Itt kölcsönösen csak az ország és királya a kötelezettek, nem pedig az ország és Ausztria. Példa reá Mária Terézia esete, a mikor az ország a király ellenségei ellen és saját királyának idegen uralma érdekében hozott áldozatokat, nem pedig az osztrák örökös tartományok érdekében.

Ebből a viszonyból származhatnak ugyan nemzetközi összeköttetések és szoros nemzetközi kapcsolat Magyarország és Ausztria mint állam között, de ezek a viszonyok származékosak, mert mihelyt a viszony alapja megbomlanék, önmagától bomlanék fel maga a nemzetközi kapcsolat is.

Mindezeknél fogva a *pragmatica sanctio* a mellett, hogy dynastia választásáról és a trónbetöltés módjáról szóló alaptörvény, ezen felül államalkotó szerződés is a nemzet és újonnan választott dynastiája között, mely úgy a nemzetre, mint az ezen dynastiából származó királyaira kölcsönös kötelezettségeket állapít meg,

a melyekből az ország és a királyának uralma alatt álló idegen országok között nemzetközi viszonyok is származhatnak.<sup>1</sup>

Ily belső államalkotó szerződésnek fogja fel a *sanctio pragmatica* az 1867. évi XII. t.-cikk is, a midőn azt bevezetésében és 1., 2. és 3. §-aiban ünnepélyes alapszerződésnek nevezi, mely Magyarország és a felséges uralkodóház között jött létre s a melyre alapítja azokat a nemzetközi vonatkozású rendelkezéseket, a melyeken Magyarországnak Ausztriához való mai viszonya létesült. Az 1867. évi XII. t.-cikknek ezen felfogásával szemben hiábavaló azt vitatni, hogy a magyar közjog szerint szerződés a nemzet és dynastia között létre nem jöhet, mert hiszen a törtenelmi részben láttuk, hogy a magyar felfogás ennek lehetőségét már a vegyes-házbeli királyok korának második fele óta megengedte. Ezzel szemben nem lehet azzal érvelni, hogy a dynastia a magyar közjogban mint külön közjogi intézmény nem is ismeretes és az uralkodóháznak Magyarországon nem volt semmi államhatalmi functiója. Hiszen épen azért szerepelhettek a nemzet és dynastiája, mint külön jogalanyok egymással szemben, mert a dynastia nem a magyar alkotmány egyik tényezője, hanem ezen kívül álló, a mely az országgal csakis szerződés útján, még pedig államalkotó szerződés útján egyesül, a midőn az ország koronájára a nemzettől jogot nyer.

Fölmerül már most az a kérdés, vajjon a nemzet és királya, vagy a nemzet és dynastiája között kötött államalkotó szerződések megváltoztathatók-e úgy, mint más törvény, vagy pedig azoknak módosítása csak más módon mehet végbe, avagy nem is módosíthatók.

Itt több ellentétes felfogás áll egymással szemben.

Az egyik felfogás szerint az ilyen államalkotó szerződéseknel a szerződési momentum a döntő, ennél fogva csakis akkor lehet oly törvényt hozni, mely azt megváltoztatja, ha már előzetesen azok, kik között a szerződés létrejött, új szerződést köt-

<sup>1</sup> Azt a felfogást, a melyet „A királyi méltóság“ című munkám 18. §-ában elfoglaltam s mely szerint a *sanctio pragmatica* jogi természetének megfejtésénél az alkotmányi és a nemzetközi kérdést el kell választani egymástól s mely szerint az szerződés a nemzet és királya között a trónöröklésre nézve, a mely a trónralépő királlyal a koronázáskor a hitlevélben megújítatik s ezenkívül nemzetközi szerződés a nemzet és dynastiája között, ma már nem tartom fenn.

nek, mely az előbbit megváltoztatja. Minthogy azonban itt a király a nemzettel a dynastia összes, tehát a jövőben születendő tagjai nevében is szerződött, a megváltoztatáshoz ezeknek is hozzá kellene járulniok, de mivel ezt nem tehetik, ezen szerződés meg sem változtatható és így újabb törvény által sem módosítható.<sup>1</sup>

A másik felfogás az, mely a nemzet és királya illetőleg dynastiája között létrejött szerződés alapján alkotott törvényt szerződésnek egyáltalán nem tekinti, mert hiszen akkor minden törvény ily szerződés volna és megváltoztathatlan jelleggel bírna. Ezen felfogás hirdetői tehát azt tartják, hogy mint minden törvény, akként azon törvények is, a melyek a trónbetöltés módjára vonatkoznak és a melyeket mi államalkotó szerződésnek neveztünk, új törvénnyel, azaz a király és az országgyűlés megegyező akaratával megváltoztathatók s azoknak erejére nézve sem a tárgy, sem a létrejövetel történelmi előzményei befolyással nincsenek.<sup>2</sup>

Az előbb említett felfogás követői abban tévednek, hogy nem a dynastiát együtt, hanem annak egyes tagjait tekintik szerződő feleknek a nemzettel szemben, még pedig nemcsak azokat, a kik a szerződés megkötésének idejében éltek, de valamennyi ezután születendőt is. És a mig elfogadják azt, hogy a dynastia akkori feje ezek nevében is szerződhetett, kétségbe vonják azt, hogy mindenkori feje szintén ugyanolyan joghatálylyal szerződhessek az ő nevükben. Tehát önmagukkal jönnek ellenmondásba, a mikor azt állítják, hogy a szerződés soha többé meg nem változtatható.

A második felfogás követőinek tévedése abban rejlik, hogy nem veszik figyelembe, miszerint ily államalkotó szerződéseket megelőzőleg az egyik szerződő fél, t. i. a dynastia, még kívül áll a magyar alkotmányon s a nemzettel államjogi kapcsolatba csakis ezen szerződés által jut. A mig tehát a választott király az országgyűléssel megegyezőleg a választási alkülevélbe foglalt

<sup>1</sup> Ezt a felfogást vallja Horváth János. Az 1867. évi kiegy. és A magy. királyság közjoga.

<sup>2</sup> Ezt a nézetet vallja Vigyázó Sándor gr. A pragm. sanctio és némi módosítással Polner Ödön Magyarorsz. és Auszt. közj. viszonya.

feltételeket megváltoztathatta volna, mert a választott király csak saját magára nézve szerződött, addig a *pragmatica sanctio* megalkotásánál a király nemcsak mint ilyen egyezett meg a nemzettel a törvény megalkotására nézve, hanem mint a magyar állammal akkor még jogi kapcsolatban nem állott dynastiának a feje, ezen dynastia nevében szerződött is. A mennyiben tehát a törvény csakis a létrejött szerződés alapján volt megalkotható, épen úgy megváltoztatása is csak akkor kifogástalan, ha megváltoztatása is szerződési alapon megy végbe, épen úgy mintha nemzetközi szerződésnek módosításáról van szó.

Igaz ugyan, hogy az állam polgáira csak azréte kötelező ez a szerződés, mert törvény alakjában jelent meg és senki sem mondhatná azt, hogy a trónbetöltés módját megváltoztató újabb törvényt érvénytelennek tartja, mert ezen megváltoztató törvény a nemzet és a dynastia között kötött szerződést sérti. De az anyagi igazság szempontjából az eredeti törvényt módosító újabb törvény, ha megalkotását nem előzte volna meg a dynastia beleegyezése is, sérelmes volna a dynastiára nézve s azt a veszélyt idézhetné föl, hogy a dynastiát ellentétbe helyezhetné a magyar állammal, a mi belső zavarokat eredményezhetne.

A mi pedig azt a kérdést illeti, hogy a dynastia minő formában fejezhetné ki beleegyezését arra, hogy az eredeti szerződés módosíttassék, arra a magyar alkotmányjog alapján feleletet adni nem lehet; mert a dynastiának, mint ilyennek, a magyar alkotmányban szervezete megadva nincsen, mivel a dynastia alatt csak azoknak összessége értendő, a kik a magyar trónra örökösödési jogon következhetnek.

Ez azonban korántsem azt teszi, hogy a magyar alkotmány a dynastiát, mint testületet el nem ismeri — hanem csak azt: hogy annak, mint testületnek az államhatalom gyakorlásában jogokat és hatáskört nem ad.<sup>1</sup> Ennélfogva arra, hogy a dynastia

<sup>1</sup> A dynastia jogállása e tekintetben hasonló pl. a római kath. egyház jogállásához. Az alkotmány a róm. kath. egyházat nem tekinti alkotmányjogi tényezőnek s az egyháznak, mint ilyennek az államhatalom gyakorlásában jogokat nem ad. De azért az egyházat, mint különálló szervezetet ezzel meg nem tagadja, sőt egyes államjogi actusoknál az egyház mint ilyen szerepel is. A különbség a kettő között

minő formában és kik által fejezte ki a maga akaratát, csakis a dynastia házi törvényei, helyesebben családi szabályai lehetnek irányadók. Ahhoz tehát, hogy a sanctio pragmaticában foglalt szerződés megváltoztassék, szükséges volna az, hogy azok és oly módon fejezzék ki a dynastia hozzájárulását, a kik és mily módon a családi szabályok értelmében a dynastia nevében az akaratnak jogérvényes nyilváníására jogosítva vannak. És csak akkor, ha ez megtörtént, lehetne a királynak és az országgyűlésnek oly törvényt hozni, mely a pragmatica sanctiót módosítja és csak ily esetben nem emelhetnék a dynastia tagjai Magyarország ellen azt a vádat, hogy a sanctio pragmatica módosítása által megszegte azt a szerződést, a melyet 1723-ban a Habsburg-ház nőágával kötött.

Tehát nem formalis jogi okok azok, a melyek útjában állanak annak, hogy a pragmatica sanctio egyszerűen új törvény által módosíttassék vagy megváltoztassék, hanem az a moralis ethikai erő, mely az anyagi igazságban rejlik s a melyet a közjogban teljesen figyelmen kívül hagyni már csak azért sem szabad, mert az állami élet zavartalanságát sokkal inkább biztosítják a belső, moralis ethikai momentumok, mint az alaki jognak szabályai.

A szerződési jelleg tehát a pragmatica sanctiónak nevezett törvényeknek állandóbb jelleget ad, mint a milyen más törvényeké, mert módosításuk belső rázkódtatásokat eredményezhet, melyeknek következményei kiszámíthatatlanok.

De nemcsak ezen szempont az, mely kívánatossá teszi, hogy ezen törvényeknek szerződési jellege kidomboríttassék, hanem ezt az ország alkotmányának biztonsága is szükségessé teszi. Az által ugyanis, hogy a dynastia a nemzettel szemben, mint szerződő fél szerepel, kidomboríttatik az, hogy a dynastia tagjai kötelesek az ország alkotmányát tiszteletben tartani és ha trónra lépnek, mint az ország királyai azt fentartani és mások által is megtartatni és az ő trónörökösödési joguk alapjául szolgáló kötelezettségüket szegnék meg akkor, ha az ország alkotmányát bármiként csorbítanak s a nemzetet az államhatalomban való része-

csak annyi, hogy míg az egyház és az állam szervezete és joga hazánkban egymásra folytonos kölcsönhatásban fejlődött, addig a dynastia saját jogának és szervezetének fejlődése a magyar alkotmánnyal kapcsolatban nem volt s figyelmen kívül maradt.

sedésből kizárnák. A *pragmatica sanction*nak szerződési jellege domborítja ki azt, hogy a nemzet saját jogán bírja alkotmányát s hogy királyával szemben nemcsak alávetett, hanem jogosított tényező is, továbbá azt, hogy a *dynastia* tagjai, mint magyar királyok nem saját jogukon bírják királyi hatalmukat, hanem a nemzetől reájuk ruházott jog alapján.

Deák Ferencz szerződéses magyarázatainak nem csekély szerepük volt abban, hogy Magyarország elkobzott alkotmánya 1867-ben visszaszereztetett, mert ezek által sikerült neki kimutatnia azt, hogy az alkotmány a nemzetnek oly sajátja, a melyet tőle egyoldalúlag elvonni nem lehet a nélkül, hogy a *dynastia* le ne rombolja azokat a *moralis* alapokat, a melyeken az ország koronájára vonatkozó örökösödési joga nyugszik.

*Ferdinandy Géza.*

(Vége köv.)

## JOGBÖLCSELKEDÉS.

— B e f e j e z ő k ö z l e m é n y . —

### A középkor.

Szokásos felosztása a philosophia történelmének, hogy megtartva a világtörténelem felosztását, maga is a középkort külön korszaknak tartja. Tagadhatatlanul van jogosultsága a középkornak, mint külön, önálló korszaknak. Persze az igazi philosophia szempontjából valami nagy jelentősége nincs a középkornak. Mi pedig teljes szívvel az igazi philosophia szolgálatába szegődtünk. De azért a császártól sem tagadjuk meg, a mi őt megilleti. Az igazi philosophia nem a középkori, nem az a nyomorúságos ancilla theologiae, hanem a földi hatalmasságok között az egyedüli souverain. A középkorban a gondolkozás különös irányt követett. A gondolkozás a hit szolgálatába lépett. Ezóta az idő óta a hit és tudás között különösebbnél különösebb viszony fejlődött ki. Sajnálatos módon annyira összezavartuk a hit és tudás birodalmát, hogy most már a hit és a tudás között egyetértést alig létesíthetünk. Hiszen, ha ez a vállalkozás egy Leibniznak sem sikerült, ugyan ki merné közülünk még csak meg is kísértetni az összeegyeztetést. De a középkorban a viszony a lehető legbékésebb volt, csak a középkor vége felé, az úgynevezett renaissanceban gyulad meg a Giordano Bruno máglyája, csak ebben az időben szenved a borzasztó halált Savonarola.

Külső alakiságba van minden öntve, az egész emberi társadalom a külsőségek békóiba verve. A középkor tudta valósággá emelni azt a képtelen politikai fictiót, hogy a német császárság a római imperiumnak a folytatása. A formalismus nyüge alatt



szilárdulnak meg, kristályosodnak ki az egyház dogmái; ez a szellem dermedti meg a társadalmi szokásokat, ez a szellem teremti meg a külsőségekben elvesző, önmagát megsemmisítő tudományt: a scholastikát.

Azok a középkori merev alakok, az esetlen vas-öltözetek symbolizálják ezt a kort.

A szomorú názáreti tanítása még nem melegítette fel a kebleket. A kereszténység nagy gondolkozóinak erkölcsi hatása alig észlelhető ebben a korban. Csupán intellectualis hatásuk indította meg a cselekvésre született nagy tömeget. — És ez a cselekvés homályt borít az emberiség történetére. E homályból csak a dúló keresztvitézek örtüzei és a szerencsétlenek máglyái világítanak. És mindez ad majorem dei gloriam történt. Isten áldását akarták és Isten átkává lettek.

Mindegy: azért az emberiséget a középkorban egy hatalmas, eddig még nem létezett kapocs tartotta össze, foglalta egységbe. Ez az egységesítő kapocs a hit volt.

Ennek a nagyhatalomnak, a hitnek hódolt a philosophia is. A tudás alá van vetve a souverain hitnek.

A patristika még nem annyira középkori philosophia, mint a középkor tulajdonságait a maga merevségében és formalismusában magán viselő scholastika, a melynek organuma a feltámasztott, majdnem kanonizált és teljesen átalakított Aristoteles.

A renaissance alakjait kivéve csak két nagy képviselőjét említhetjük meg a középkori gondolkozásnak: Szent Ágostont, a legnagyobb egyházatyát és Szent Tamást, a legnagyobb scholastikus philosophust.

A keresztény philosophiának mindkét nagy alakja rendkívül simpathikus. Szent Ágostonnak már élete is egy nyugtalan, az igazságot kereső lelket árul el. Olvassuk csak el Ágostonnak „Vallomásai“-t, önkéntelenül eszünkbe jut Goethenek mondása, a mit az angyalok kara énekel az örökké kutató és a valóság megismerését szomjuhozó Faust halálakor:

Wer immer strebend sich bemüht  
Den müssen wir erretten.

Az emberi gondolkozásnak ez a kitűnő alakja Isten legalázatosabb szolgája: Deus verius intelligitur, quam dicitur et verius est, quam intelligitur.

Igen természetes, hogy ilyen mélységesen átérzett hit mellett Szent Ágoston mindent visszavezet Istenre. Az államnak, a jognak is czélja csak az lehet, hogy Isten országának méltó polgáiraivá neveljen bennünket, hogy elősegítse Isten országának megvalósulását a hat perióduson, az ú. n. excursuson keresztül.

A patristika még nem ismerte behatóan Aristotelest, ép azért logikai elmeél tekintetében messze mögötte marad a scholastikának. A nagy doctor angelicus már fényesen kezeli az aristoteli logika fegyvereit. Működése örök nyomokat hagyott a teológiában, az ú. n. intellectualismusban, szemben a Johannes Duns Scotus (doctor subtilis) voluntaristikus irányával.

De ne tévelyegjünk; ezeknél a nagy embereknél sem időzhetünk hosszasan, mivel itt sem igen fejlődött a jogi öntudat. Mégis igen fontosnak tartom Szent Tamásnak működését a jog terén is. Nála határozottan ki van mondva, hogy a jog objectív léttel bír. Ott van a *lex aeterna*, az isteni lényeg, a miből mi megismerjük, az emberi öntudatban megnyilatkozik: a *jus naturale*.<sup>1</sup>

A középkorról beszélve, per tangentem meg kell emlékez-nem a kánonjognak intentionalismusáról, a mely tan támaszkodva a római jogi tételre: „*In lege Cornelia dolus pro facto accipitur*“ -- később a büntetőjogi subjectivismusban áldásosan kifejlett s a barbár büntetőjogi objectivismusnak a gyakorlatban szigorát, a teoriában pedig ridegségét mérsékelte és mérsékli napjainkban is.

<sup>1</sup> Megkaptuk tehát a fix pontot, a honnan kiindulhatunk. A görögöknél a jog össze van nőve teljesen a socialis lét többi faktoraival. A rómaiaknál is, ha nem is ily nagy mértékben. Szent Tamás pedig ennek az összenőtt jognak isteni létét bizonyítja, a jognak objectív létét tanítja. Felfogásunk szerint, a jogi öntudat fejlődése abban áll, hogy a jog folyton önállósulva, végül teljesen magára marad és magára maradván, kérdezzük, honnan van a jog és mi a jog? A feleletet először a következő formában találjuk meg: a jog és annak rendszere az észparancson épül fel, de az észparancs még mindig az egyetemes ethikai világrendnek a megnyilatkozása. Végül a subjectum teljesen önállósítja magát az objectumtól és előáll azzal a nagy tétellel, hogy minden *En vagyok*. *En vagyok* a mindenségnek az al-phája és az omegája s ekkor azt mondja, hogy a jogot is *En teremtem* s jog az, a mit *En* jogosnak tartok. Ez a felfogás a Stirner Miksa felfogása és ennek egyenes consequentiája, darwinistikus alapon, a Nietzsche Herrenmoralja és Übermensch-philosophiája.

### A renaissance.

A középkorhoz szokásos számítani. Ám számítsák oda ; annyi minden bizonynyal elvitázhatatlan, hogy a renaissance nem a keresztény középkor. Az aristotelesi keresztény formalismust áttörrik az ókornak megújult gondolatai és az egyénnek önmagára ébredése.

A renaissance emberei közül, a mi szempontunkból, a legnagyobbak Dante, Macchiavelli és Morus Tamás. Lelkem kívánja, hogy legalább megenlítssem a nagyok között a legnagyobbat, a költői lelkű, a pantheismust mélységesen átérző Giordano Brunot.

Új gondolatokat találunk a jogtudományban is, illetve azokban a tudományokban, a melyek a joggal mindig belső kapcsolatban állottak. — Nem a glossátorokra gondolok. Ezeknek munkáldása nyom nélkül haladt tova a jogphilosophia történetében.

Felette mély jelentőségű és ebben a korban bizarr Dante-nek és Macchiavellinek a gondolkozása. E két férfiúnak nagy érdeme, hogy a politikát függetleníteni törekszenek a theologiai felfogástól. A nap és hold hasonlata, a két kard theoriája Dantenak hatalmas czáfolgatása alatt visszaesett a jól megérdemelt semmibe, pedig ezekből az allegóriákból az ahhoz érték az államnak az egyháztól való függésére következtettek. Dante emancipálja az államot az egyháztól — és consequenter haladva mondhatnók : a jogot elkülönítette a vallástól és a jogtudományt a theológiától. Sajnos : ezt nem mondhatjuk. Ez az érdem kizárólag Hugo Grotiust illeti meg. Az universalis államnak a gondolata, a legjobbnak t. i. a rómaiaknak vezérlete alatt, teljes függetlenségben az egyháztól : — ez a Dante conceptiója.<sup>1</sup>

Macchiavellinél is teljesen független az állam, vagy még helyesebben — és különösen az „Il Principe“-t tartva szem előtt : a

<sup>1</sup> A jogi öntudatnak megtisztulását, a mi szempontunkból, Dantenál nem konstatálhatjuk. Nézetünk szerint, Dantenak nagy érdeme csupán abban áll, hogy az államot függetleníteni törekszik az egyháztól, a politikát elválasztja a theológiától. — Mégis ide igtatjuk, habár minden kommentár nélkül, Dantenak ismert, sokszor idézett definitióját a jogról : „Jus est realis et personalis hominis ad hominem proportio, quae servata servat hominum societatem, et corrupta corrumpit“ (De monarchia p. 41.)

fejedelem és a fejedelemség. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy Macchiavellinél az állam az absolutum. Épen ezért a jog, erkölcs, vallás mind alárendelt szerepet játszanak. Az állam a cél; jog, erkölcs, vallás esetleg felhasználhatók az egyedüli cél, az állam érdekében. „Tudnunk kell ugyanis, hogy két módon lehet harcolni: a törvények szerint és erőszakkal. Az első az emberek harczmódja, a második az állatoké. De nagyon sokszor nem elegendő az első mód és ekkor a második módhoz kell folyamodnunk. Szükséges tehát, hogy a fejedelem az embert és a ragadozó állatot egyaránt tudja *játszani*. Ezt a tant a régiek képletesen fejezik ki: Achilest és más nagy hősokeket Chiron kentaurus nevelte fel. — — — Mivel szükséges, hogy a fejedelem a bestiát is tudja játszani, annak mindkét faját kell játszania; mind a rókát, mind az oroszlánt. Mert az oroszlán nem tud kiszabadulni a húrokból és a róka nem tud védekezni a farkasok ellen“. — — — „A fejedelemnek nem kell erényesnek lennie, de az erény látszatával kell bírnia. (II Principe, 18. fejj.)

Macchiavelli gyűlöli a kereszténységet, mert a kereszténységnek ideálja a siránkozó, a szomorú názáreti, mert a kereszténység „lefegyverezte az eget“. — Bizony ez az egész „II Principe“ Cesare Borgianak az istenítése! — De talán mégsem. Olvassuk el a könyvnek utolsó fejezetét, a tizenhatodik századnak a marseillaisét, — a Petrarca-idézetet: „az erény fegyverbe lép a vad düh ellen és a csata sorsa azonnal eldül, mert az olasz kebelből még ma sem halt ki a régi vitézség! — — —

A renaissanceban egy pár szóval meg kell még emlékeztünk a humanus lelkű és lelkületű Morus Tamásról: a humanusnak hatalmas képviselőjéről, a munkának és a vallásszabadságnak világtörténelmi apostoláról.

Raphael Hythlodeusnak elbeszélésével bővebben nem foglalkozhatunk, mivel ez az államregény a jogot sem nem emancipálta a vele összenőtt társadalmi tényezőktől, sem pedig a jognak felfogásában haladást nem tudunk felmutatni.

### A természetjog.

A jog tehát eddigi fejtegetéseink és történelmi lapozgatásaink szerint: valami objectív léttel bíró, a mi Istentől van (Szent Tamás) és a mi még össze van forrva a társadalmat fenntartó

többi elemekkel: a szokással, a vallással, az erkölccsel stb. Ezen a felfogáson nagy, világtörténelmi fontosságú változtatást eszközöl Hugó Grotius, a természetjogi iskolának megalapítója. Ő tulajdonképpen nem természetjogi munkát szándékozott írni, az ő célja, mint ezt híres munkájának címe is mutatja: De jure belli et pacis etc.: a nemzetközi jognak művelése, ennek rendszeres kidolgozása volt.

Van jog a békében és a háborúban is. Igen ám, de honnan van az a jog, hiszen a nemzetközi téren nincsen törvényhozó? Törvényhozó nélkül pedig mikép lehetséges jog? — Grotius azon célból, hogy a jogot a nemzetek között, a nemzetközi térre is alkalmazhassa, szükségesnek látta a jognak örök érvényű és mindenkit kötelező elveit megállapítani. A jognak mindenkit egyenlően kötelező elveit meg is találja az embernek substantiájában, az ember alaptermészetében, az ember socialis természetében az appetitus societatisban.<sup>1</sup> Mindaz, a mi az ember socialis természetéből foly és azzal megegyezik, jogos.

Van tehát az emberek között jog, a mely érvényesen kötelezi a keresztényt és a nemkeresztényt egyaránt. Ez a jog nem vár sem isteni, sem emberi törvényhozóra, mert ennek a jognak elvei az ember örök substantiájában vannak. Még Isten sem változtathatja meg ezeket a jogelveket. És ha Isten nem léteznék, még akkor is megtartaná ez a jog az érvényességét. Ez a jog az atheistiákat is kötelezi. Mert hiszen az atheisták sem vitathatják el az ember természetét. *Íme a jog függetlenítése a theológiától!* A jognak grotiusi felfogása ismét egy hatalmas kapcsolatot teremtett az emberek között. A régi kapocs, a római egyháznak világokat összetartó ereje, a reformációval megszűnt. Grotius ismét megkísérlette (demokratikus hatással) testvérekké tenni az embereket: valamennyien, faj- és felekezetkülönbség nélkül, egy törvény alatt állunk, háborúban és békében egyaránt a természeti jog uralma alatt állunk, saját természetünk diktálja nekünk a törvényeket.

Óriási haladást látunk, a mi specialis szempontunkból is, a jognak grotiusi felfogásán. A durva realistikus felfogástól ez az első nagy lépés a jog szellemi létének felismeréséhez. —

<sup>1</sup> Nem tévesztendő össze az Aristoteles-féle ζῶον πολιτικόν értelmével.

De Grotiussal és Thomasiussal be is fejezzük a természetjogi iskolának tárgyalását. Minket nem érdekelhet a Puffendorf visszaesése, sem pediglen Hobbesnek borzalmasan nagyszerű *Leviathan-constructiója* stb.

Lépésről-lépésre akarjuk ugyan a gondolkozás történelmében feljegyezni a haladást, — de csak a haladást.

Nagy tápora van a természetjognak, sokoldalú a haladás, a mit ez az iskola fel tud mutatni, de a legnagyobb lépés ebben az iskolában Thomasiusnak a tette. — Mondják, hogy ő elválasztotta a jogot az erkölctől. — *Honestum, decorum, justum*. Külön körök, külön elvekkel. A *justum* a jogköre, — *toto genere* különbözik a többi köröktől. De talán mégsem teljesen. Hiszen valamennyi körnek czélja a *summum bonum*nak megvalósítása.

Bizonyos, hogy már Thomasiusnál a jog magára áll. Most csak ennek a létét kell megingatni. — És tényleg: a gondolkozás ebben az irányban haladt. Nem directe, hiszen tudjuk, hogy p. o. Wolff Keresztélynél a jog ismét összeesik az etikával, illetve beleesik az ethika sphaerájába. — De a kanti philosophiában, a Fichte subjectivismusában és ennek pendantjában a gyakorlati philosophia terén: a Stirner Miksa legtülszabb egosi-musában a fejlődésnek ez az útja mutatkozik.<sup>1</sup>

### A subjectivismus.

Kant Immanuelnek nagy nevével kezdjük jelen fejtegetést. Bámulatos önállósággal tudott Kant szakítani a régi irányokkal s a nagy harczt, a mely évszázadokon keresztül folyt a racionalismus (a Descartes iránya) és az empirismus (a Bacon iránya) között, békésen elsimitotta a kriticismus rendszerével.

Minden a subjectumtól függ a megismerés terén, csupán a „*Ding an sich*“-et kapjuk kívülről: „*ist uns gegeben*.“ — De talán nem is létezik ez a *Ding an sich*?

<sup>1</sup> „Ein zusammenhang Stirners mit Fichte ist zu erkennen, nur ist es bei Stirner nicht das absolute Ich, welches die Welt schafft, sondern das individuelle, weil nur dies nach ihm wirklich, das absolute dagegen in der Einbildung existirt. Zu diesem theoretischen Egoismus gesellt sich der praktische in voller Konsequenz“. (Ueberweg-Heinze: *Geschichte der Philosophie*. III. 2., 33. §.)

Másképen állunk a gyakorlati philosophiának a terén. Minket embereket pedig főképp ez érdekel, mert mi nemcsak gondolkozó, hanem cselekvő lények is vagyunk — és pedig főképp és mindenek előtt cselekvő lények vagyunk. A gyakorlati philosophia terén még a fogalmakat is mi teremjtük meg — az ész autonómiája folytán, a gyakorlati észnek a tárgyai is a mi alkotásunk. A kategorikus imperativus az észnek a parancsa.

Persze Kant még elismeri, hogy a kategorikus imperativus a rejtélyes Ding an sich világának a benyúlása a phaenomenalis világba, a mi világunkba, a tapasztalati világba. Lehetséges, hogy annak a rejtélyes Ding an sich-nek nem felel meg semmi objectum, de az bizonyos, hogy az énnék, ennek az empirikus énnék a Ding an sich-je, a noumenonja létezik. Na és ez az én noumenonon produkálja a kategorikus imperativust: Handle so, dass die Maxime deines Willens jederzeit zugleich als Princip einer allgemeinen Gesetzgebung gelten könne (Kritik der praktischen Vernunft, I. Teil, §. 7). — Az erkölcsi törvényt lehet alkalmazni a jog terére is. Kant szerint ugyanis jog és erkölcs között a különbség az, hogy az erkölcs az emberi cselekvés belső körével, az akarattal foglalkozik (moralitás), a jog pedig az emberi cselekedetek külső körével, az úgynevezett külső szabadsággal foglalkozik (legalitás). — Ezek szerint, az idézett erkölcsi törvény, a jog terére alkalmazva, a következő formulát kapja: „cselekedjél úgy, hogy a te külső szabadságod valamennyinek külső szabadságával, általános törvény szerint, együtt megállhasson“.

Van tehát az úgynevezett természeti állapotban, azaz az államon kívüli állapotban is jog, mert hiszen a jogot nem az állam teremti, csupán biztosítja az állam a jognak létét és uralmát. A jogot az emberi ész teremti. De szükségképen teremti. Mi, mint noumenonok tagjai vagyunk az intelligibilis világnak s mint ennek az erkölcsi világrendnek a tagjaiban nyilvánlik meg mi bennünk belső magvunk: a noumenon a kategorikus imperativus alakjában.<sup>1</sup>

<sup>1</sup> A fentebbi tételnek igazolására szolgál az egész transcendentalis philosophia; főképen a „Kritik der reinen Vernunft“, a „Kritik der praktischen Vernunft“ és a „Grundlegung zur Metaphysik der Sitten“ stb. Az erkölcsi rigorozista Kant valóban költői lendülettel magasztalja a kategorikus imperativust: „Zwei Dinge erfüllen das Gemüt mit immer neuer und zunehmender Bewunderung und Ehrfurcht, je öfter

Itten van a dolognak az objectiv oldala. Fichte egy lépéssel tovább megy Kantnál és majdnem teljesen szakít az objectivizmussal. Mily nagyszerű, alapelveiben megingathatatlan rendszer keletkezett volna a Fichte erős logikája folytán, ha Fichte emancipálni merte volna magát a régi hagyományoktól és tényleg az ént, az empirikus ént emelte volna abszolútummá. Persze ezt Fichte nem tette. De még így is, az abszolút én fictiója mellett is hatalmas genieje tovább vitte egy óriási lépéssel az emberi gondolkozást. Bár abszolút ez a Fichte-féle én, de azért minden ízében subjectiv. A Kant-féle Ding an sich teljes hajótörést szenvedett a causalitas kategóriájának a noumenális világra való alkalmazása folytán.

Semmi sincs az egész világon csak az Én. Az Énnek pedig egyetlen tulajdonsága a cselekvés. János evangéliumának homályos, sokféleképen magyarázott kezdete nagyszerű interpretatiót nyert:

„Im Anfang war die That“

Goethe: Faust.

A trikotomikus rhythmusnak: thesis, antithesis, synthesis, a hires hegeli módszernek itt van a csirája. — Látjuk, mint pónála az Én először magamagát és azután a nem-ént.

Az elméleti philosophia terén előbbre vitte Fichte a gondolkozást, a mennyiben consequenter keresztülvitte a subjectiv rationalismust. De nem tette ezt a gyakorlati philosophia terén. A gyakorlati philosophia terén nagyban és egészben Kanthoz csatlakozik.

Ezen a téren sok mindent kellett lerombolni. Fichte korában és a Fichte jellemével, a ki a determinismus philosophiai igazságába sem tudott belenyugodni, ezt nem lehetett megtenni. A ki azt vallja, hogy kiki olyan philosophiát választ, a milyen jó maga, a ki az anyagi mindenséget „Material der Pflicht“-nek tartja, az ilyen radicalis rombolásra nem képes.

und anhaltender sich das Nachdenken damit beschäftigt: der bestirnte Himmel über mir, und das moralische Gesetz in mir. Beide darf ich nicht als in Dunkelheiten verhüllt, oder im Überschwenglichen, ausser meinem Gesichtskreise suchen und bloss vermuten; ich sehe sie vor mir und verknüpfe sie unmittelbar mit dem Bewusstsein meiner Existenz (Kritik der praktischen Vernunft, Beschluss.)



Ezt a még eddig alig méltatott hatalmas lépést, az eddig alig ismert Max Stirner (Kaspar Schmidt) tette.

„Ich hab' Mein' Sach' auf Nichts gestellt“ — „Das Göttliche ist Gottes Sache, das Menschliche sache des Menschen“ „Meine Sache ist weder das Göttliche, noch das Menschliche, ist nicht das Wahre, Gute, Rechte, Freie u. s. w. sondern allein das Meinige.“

### A nihilismus.

Az egész világ nem egyéb fantomnál. Hegyek és völgyek, tenger és folyó, utczai csöcselék és aranyruhas diplomaták. Nekem nem egyebek képzeteknél. A világ az Én képzetem. Én álmodhatom ezt az egész világot. Mi győz meg Engem arról, hogy te, a kinek most szavadat hallom, egyéb is vagy fantaziám szülöttjénél? Épen semmi sem tud Engem erről meggyőzni. Én magamból ki nem léphetek, mindig az Én korlátain belül vagyok kénytelen mozogni. Az Én pedig mit sem tud a külvilágról. Minden, a mi létezik, csak Rám nézve létezik. Ha behúnyom a szememet, nincsenek csillagok.

A világ, ez a lehető legreálisabbnak tartott valóság, nem egyéb fántomnál. Azt tudni, hogy a világ létezik, nem lehet; ezt csak hinni lehet. De Én a tudáson túl nem akarok lépni; a hit birodalmába nem akarok bekerülni.

Csak Én vagyok és képzeteim. Az Ént korlátok közé szorítják képzetei és sublim képzetei: gondolatai, az úgynevezett eszmék. Mik azok az eszmék? Az Én gondolataim, a melynek Én, miután azokat Magamból előhoztam, önálló létet tulajdonítok és szolgájukká szegődöm. Mondj Nekem vagy egy ilyen teremtetett eszmét! Ilyen az államnak, a jognak, erkölcsnek igazságnak, emberiségnek stb. eszméje. Ezek az eszmék nem egyebek fantazmagoriáknál: kísérteteknél. Én teremtettem ezeket, ép úgy, mint a hogy Én teremtettem ezt az egész mindenséget. — De Én ezeket az eszméket meg fogom semmisíteni, mert ezt tehetem. Érzem a teremtő mindenható hatalmát. A világrejtélyt megoldottam. Én teremtettem ezt az egész anyagi és szellemi világot s miután megteremtettem, nem ismerem fel teremtetésemet, s elfeledtem, hogy Én vagyok a teremtő. Most azonban Magamra esz-

méltem és tudom, hogy Én vagyok ennek a világnak teremtetője és ura s ez a világ arra való, hogy kiélvezzem. Teremtényeim mind eltörpülnek Mellettem s ezért természetesen semmi sem szent Elöttem; ellenkezőleg mindaz, a mit szentnek tartottak, visszaesik Én előttem a semmibe, a honnan vétetett.

\*

„Ich hab' Mein' Sach' auf Nichts gestellt.“ Mások az emberiségi, az isteni, az emberi, az igaz, a jogi stb. érdekeket szolgálják és tartják szem előtt, de nem így Stirner. Ő egyes egyedül magát látja, és magát ismeri el valóságnak: a húsból és vérből való subjectumot. Minden egyéb csak Spuk, csak kísértet. Ilyen kísértet igen sok van. Ilyen például az emberinek az államnak, az istennek, a jónak, a jognak stb. fogalma. A kik ezeknek a fixe Idee-knek áldozzák fel magukat, azok „besessen“-nek. stb. stb.

Minket Stirner tanából csak a jogtana érdekelhet ezen a helyen. Jogtana pedig a jog nem létének tanításában áll. A jog is a fixe Idee-khez tartozik, a melyek nem léteznek. Ezt a kísértetet is az ember alkotta meg csak úgy, mint a többi erkölcsi fogelmait — miután megalkotta csak úgy hódol neki, mint a többi kísérteteknek. Igen, de Stirner felszabadítja magát az öntudatlanul önalkotta járomból: „Ob Ich Recht habe oder nicht darüber giebt es keinen anderen Richter, als Mich selbst.“ — „Was du zu sein die Macht hast, dazu hast Du das recht.“ — „Ich leite alles Recht und alle Berechtigung aus Mir her; Ich bin zu Allem berechtigt, dessen Ich mächtig bin. Ich bin berechtigt, Zeus, Jehovah, Gott u. s. w. zu stürzen, wenn Ich's kann; kann Ich's nicht, so werden diese Götter stets gegen Mich im Rechte und in der Macht bleiben, Ich aber werde Mich vor ihrem Rechte und ihrer Macht fürchten in ohnmächtiger Gottesfurcht, „werde ihre Gebote halten.“ — „Dies ist das egoistische Recht, d. h. Mir ist's so recht, darum ist es Recht.“ — „Aus fixen Ideen entstehen die Verbrechen. Die Heiligkeit der Ehe ist eine fixe Idee.“ (Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum: Meine Macht) — Így megy ez véges végig. — Ezek a Stirner szavai s ezek a philosophiai indokolásai a jog tagadásának, az erősebb jogának. A legrövidebb formulával kifejezve: jog = hatalom.

\*

Summum jus habet in omnes, qui summam habet potestatem. Ezt mondja a pantheista, az „istenittas“ Spinoza és ezt tanítja az istentelen „Einziger“, Stirner. És tényleg így is van. Persze: a hatalmat nem kell és nem szabad összetéveszteni a fizikai erővel. Ma is csak úgy van, mint a mikép mindig volt: a nagyobb hal felfalja a kisebbeket. Csakhogy a fegyverek, a mikkel harczolunk, megváltoztak. Hatalmunk ma már nem materiális erőkből áll, hanem a kornak megfelelőleg más eszközökből: tudományból, ügyességből, tettetésből stb. — Más eszközökkel ugyanazt cselekeszszük, a mit a Hobbes emberei a természeti állapotban: harczolunk mindenki ellen — és győztes marad a leghatalmasabb.

Az emberiségnek az élete és a jogphilosophálásnak a története egyaránt igazat adnak Spinoza fentemlített mondásának.

### Függelék.

A philosophia történelmének fonalán célbavett fejtegetésem most már tulajdonképen véget érne. Nem akarván a vázolt fejlődést dissonans hangokkal zavarni, mindazt, a mi esetleg zavarólag hathatott volna a teljes subjectivismusnak kiépítésénél, szándékosan mellőztem. De nem akarok olyan színben feltűnni, mintha erőszakot követnék el az igazság rovására, a gondolkozás történetén. Miért is szükségesnek tartok egyet-mást itt a függelékben elmondani. A keret szűk voltánál fogva csak nagyon röviden mondhatok pár szót még az újabb kornak úgynevezett objectiv rendszereiről — és a gondolkozásnak azon árnyalatáról, a mely többé-kevésbé ellenkezik a mi subjectivismusunkkal. A nagyok közül csak a legnagyobbaknak korszakos gondolatait vázoljuk.

Bizonynyal Viconak és Hallernek isteni világrend-theoriái merőben ellenkeznek a subjectivismusnak és a fent vázolt egyéni absolutismusnak a tanával. A Vicoé teljesen, de a Halleré nem egészen — végelemzésben Haller is az erősebb jogának elismeréséhez jut.

Mit szóljunk a kritikai subjectivismusnak objectiv hajtásairól: Schellingről és Hegelről? — Nagyszerű a Schelling Absolutumának az evolútiója, de ha consequens akar maradni, akkor el kell ismernie tana nagy systematizálójának, Hegelnek oly sok-

szor hangoztatott és megtámadott tételét: „Alles was ist, ist vernünftig; alles, was vernünftig ist, ist wirklich“. A schellingi és a hegeli tannak, ámbár mindkettő az Absolutumból (Schelling az alany és tárgy identitásából, Hegel az eszméből, a mely a híres hegeli dialektikai világprocessus folytán lesz az an sich-ből für sich és an und für sich) indul ki, végső tételükben, a Hegel formulázta nagy tételhez kell vezetnie, a mely tétel a legközelebbi consequentiájában teljesen megszünteti a mi gyermekes értékfogalmainkat: jogos, jogtalan, jó és rossz stb. akár csak a Stirner tanítása. Mind ellentétes fogalmak ezek, de azért mégis azonos fogalmak, akár csak a hegeli lét és nemlét fogalmai.

Sokáig uralkodott a német philosophia az emberi gondolkozás felett, míg végre a német idealismusnak abszolút zsarnoksága után, a hegeli philosophiának csődbe jutása után, majdnem nyomtalanul letűnt. Ekkor a francziák veszik át a vezérszerepet. A sok apró philosophus után fellép a nagy Comte, a maga positiv philosophiájával. — Röviden ismertetve a gondolkozásnak új genialis rendszerét, kiemeljük a Comte philosophiájának nagy gondolatait — és consequentiáit a jog terén.

A végső kérdésekre nem tudunk feleletet adni. Ilyen végső kérdések az első ok, a cél és általában a dolgok velejére vonatkozó kérdések. Mi csak a tapasztalat határain belül mozgathatunk. Miért? Erre a kérdésre nem ad Comte feleletet. — A kérdésre a feleletet megtaláljuk Kantnak a „Kritik der reinen Vernunft“ című művében, a mit Comte valószínűleg nem is ismert.

Az emberiség és az egyes szellemi fejlődésében két phasison halad előre, míg eljut az igazi, a positiv álláspontra. Ezek a phasisok: a theologiai és a metaphysikai (hasonlólag a Vico-féle isteni és hősi korszakokhoz). A positiv állásponton lemondunk a végső kérdések megfejtésének reményéről is, mert belátjuk, hogy ezekre a kérdésekre amúgy sem tudnánk feleletet adni. Csak tüneményekkel foglalkozunk. A tüneményekkel pedig a hat positiv tudomány foglalkozik, a mely tudományok közül a rangsorban az utóbbi feltételezi és magában foglalja az előbbi tudományokat. A tudománynak hierarchiája: matematika, asztronómia, physika, khemia, biologia és sociologia.

A sociologia is positiv tudomány: itt is tünemények vannak s nekünk itt is egyedüli feladatunk a társadalmi tünemé-

nyeknek a megfigyelése és a tünemények egymásmellettiségében és egymásutánjában mutatkozó törvényszerűségnek a felismerése (statika és dinamika). — Mit mondhatunk a jogról? Csak azt, a mit Spinoza mondott. — Hiába: még a positivizmusnak új nagy hatalma, az altruizmus sem segít rajtunk — ép oly kevésbé, mint a grand ètrenek, az emberiségnek a cultusa.<sup>1</sup>

Végül meg kell említenünk a történeti iskolát is, a mely iskola nagyban és egészben azokat az eredményeket mutatta fel, vagy akarja felmutatni, a miket Comte követelt. Ugyancsak ilyen elbírálás alá esnek a sociológiának angol mintára készült utilitaristikus conceptiói is.

### A pantheizmus.

„Introite, nam et hic dii sunt!”

Platon mondja, hogy a nagy mindenség ζῶον ἑμψυχον ἑνόν τε. Persze: Platonnál az isten, a legfőbb idea, a jó külön létezik még a mindenségtől. De már Platon is életet lát a nagy mindenségben. A stoikus világfelfogás már a mindenséget igazán mindenségnek látja. Nincs semmi egyéb a világban csak a természet. Isten a természet. Mi az egész világnak polgárai vagyunk. Valamennyien egyből valók vagyunk és lényegileg egyek vagyunk.

A renaissance legnagyobb philosophusa, az olasz szellem legkitünőbb képviselője: Giordano Bruno nem fárad el a mindenség életének ecsetelésében. Költői képek, tudományos levelezések közvetlen egymás mellett találhatók eléggé még nem méltott műveiben.

Mondhatjuk: minden időben és minden népnél fel-felbukkan a pantheizmusnak nagy gondolata. A legrégibb időben a Keleten a buddhaista titokteljes tattwan-asi-ban; — majd később a stoikusoknál; megint később a renaissance nagy képviselőjében

<sup>1</sup> A Comte philosophiája a legalkalmasabb arra, hogy a tapasztalati, el nem vitatható világgal és léttel összeegyeztesse a Stirner subjectivismusát. A pozitív tünemények és képzeleteink között a különbség csak annyi, hogy az előbbiekről azt állítjuk, hogy tőlünk függetlenül is léteznek. De hogy mik és milyenek ezek a pozitív tünemények valójában, azaz a mennyiben nem tünemények, erről ép oly keveset tudunk, mint a képzeleteinkről.

Giordano Brunoban és a német mysticismusnak legnagyobb alakjában: Jakob Böhme-nél stb. stb.

Nagy, talán a legnagyobb fontosságú és talán a legigazabb gondolata az emberiségnek a pantheismus gondolata. Be nem bizonyítható az igaza. Csak érezhető. Innen van az, hogy a pantheismus minden időben fel-felbukkan és különböző módszerek segítségével iparkodik bizonyítani a maga igazát: Spinozánál a matematikai módszer segítségével, Hegelnél a dialectikai módszer segítségével. Hiába: a pantheismus be nem bizonyítható. De a legfontosabb és legnagyobb horderejű igazságok egyáltalában nem bizonyíthatók.

És ha nem is tudjuk bebizonyítani igazunkat, mégis rendíthetetlenül hiszünk a pantheismusban és teljesen kielégíti gondolkozásunkat, kedélyünket és phantasiánkat ennek a szeretettel szeretett és a gondolattal megértett világelfogásnak elmerülő szemlélete: mindenben Isten van és csak Isten létezik; minden által és mindenben megnyilatkozik lényének egységében és törvényeinek (természetének) szükségességében.

Nekünk különösen nagy megnyugvást szerez a pantheismus, mert tapasztalatunk és gondolkozásunk, nemkülönben a gondolkozás történelmében való lapozgatás megérlette bennünk azt a gondolatot, hogy nincs jog, csupán hatalom van. Az egész mindenség mechanikailag működik, nincs abban sehol semmi czél. Anyag, erő, jelenségek, a melyek megmagyarázhatatlanok; gondolatok, érzések, eszmék — szintén jelenségek — a melyek megmagyarázhatatlanok. Ezek léteznek és az élet ezeknek a működése, vagy mondjuk: összeműködése. A nagy mindenség működése pedig durch und durch mechanikai. A nagyobb erő érvényesül, a kisebbik elnyomatik.

Jog = hatalom. Eredményként kaptuk az előbb az erősebb jogát. Nem időztünk sokat ennél a tannál: nagyon nihilistikus volt az ize. Jobb érzésünk fellázadt ellene. Pedig így van. Ez a valóság és hiábavaló minden iskolás bölcsesség. A mit a szublim tudás elért t. i. a jognak a subjectumtól való teljes függését és az erősebb jogának (jog = hatalom) tanítását, az ott a tudás terrenumán borzasztó volt, de itt a pantheismusba vetett hitünknek az alapján mély erkölcsi tartalommal bővelkedik.

A pantheismusban a tudás ölelkezik a hittel. Hányszor, de hányszor gondoltam, a mióta a pantheismusnak a Spinoza-féle

nagyszerű rendszerét ismerem: hiszen a közönséges ember is ugyanazt mondja, a mit Spinoza ordine geometrico bebizonyít; Isten adta, Isten vette el, legyen áldott az ő szent neve. Imígyen szól az egyszerű vallásos ember, ha valakit szerettei közül elragad a kérlelhetetlen halál. S ha valami csapás érte — még akkor is, hogyha azt emberek okozták — azt mondja: ez az Isten akarata; legyen áldott az ő szent neve. Egy szóval: a közönséges szólásmód szerint mindarra, a mi szükségképen történik (és ugyan mi nem történik szükségképen?) reá mondjuk: ezt az Isten akarta így. Hiába: sigillum veritatis simplicitas est.

Mondottam és ismételten mondom: a pantheismus tudományosan be nem bizonyítható. A tudás a teljes subjectivismuson túl soha nem mehet. Én magamból ki nem léphetek. Ép azért: az, a ki tagadja a tapasztalati világ létét: tagadja, hogy valamely testes dolog, személyek vagy testetlen, az erkölcsi világrendhez tartozó dolgok: állam, család, isten, becsület, jog, erkölcs stb. léteznek, soha semmiféle emberi agy és munka létesítette argumentumokkal agyon nem argumentálható. Épen azért, mert hiszen az utolsó és a legutolsó forumon minden visszavezethető teljesen subjectiv érzésekre, érzetekre, képzetekre, gondolatokra, eszmékre stb.

A tudományos nihilismus megczáfolhatatlan: talán egyedül a nihilismusnál van az igazság, de ez az igazság nem nekünk embereknek való. Minket az absolut nihil nem elégíthet ki. A metaphysikai és a morales nihil, a Semmi-istenségnek az imádása: minden emberi erő halottas zsolozsmája.

Ezen a teljesen subjectiv állásponton csak úgy nem tartjuk magunkat, mint a hogy az eleai iskola nem tudott megmaradni, a tiszta létnél, a τὸ ὄν-nál. Hiszen unos-untalan összeütközésbe jönnénk önmagunkkal s a gondolkozásnak a legnagyobb átká a disharmonia. És ha Fichte arra a vádra, mintha ő az „Én“-en a személyes empirikus ént értette volna, azt mondja, hogy ezzel az esztelen és alaptalan idealismussal őt csak megsértett udvaroncok és rosszakaratú philosophusok vádolhatták. Úgy igaza van. Mindnyájan elismerjük az objectiv létet. Valóban az egyszerű józan gondolkozás állítja fel a következő tételt: „Saját létem pusztá, de empirikusan meghatározott tudata, bizonyítja tárgyak lételetét a térben rajtam kívül“. (Kant a tiszta ész kritikája, 171. oldal. Alexander és Bánóczi fordításában.)

És ha nem ismerjük el az objectiv létet? Marad a nihil. Ha ez így van: „akkor vége az egész erkölcsi világrendnek, vége minden ideálnak, az erény és bűn közt levő különbségnek — s a vihar közt, mely a fát kidönti s a gazember közt, ki embertársát meggyilkolja és kirabolja, nincs már különbség.“ (Dr. Kuncz Ignác: A nemzetállam.)

A dolog úgy állana, hogy egyik is (a vihar), a másik is (a gazember) csak az Én képzetem, mert képzet és képzet között ugyan miféle különbség volna. Ezt tanítja a consequens subjectivizmus. De hát mit tanít az objectiv világfelfogás? Nem tudom a világot, mint tölem független és önálló létet el sem képzelni, ha nem tételezem fel, mindenben, nyugalomban és mozgásban egyaránt, a törvényszerűséget és szükségességet. A törvényszerűséget és szükségszerűséget az anyagi mindenségben ma már csak a csodák hívői nem ismerik el. Az ember életében még sokan tagadják. Pedig a determinizmus objectiv szempontból megdönt-hetetlen. Hátas nincs ok nélkül. A legegyszerűbb tétel, a miből vaskövetkezetességgel következik a sokszor kigúnyolt Fichte-féle tétel: „Alles, was ist, ist weil es ist und ist so, weil es so ist.“<sup>1</sup> Megint elmondhatjuk: „akkor vége az egész erkölcsi világrendnek, vége minden ideálnak stb.“

A dolog tehát úgy áll, hogy az objectiv létről le nem mondhatunk (ha lemondanánk róla, a nihilizmusba vesznénk el) — s ha erről nem mondunk le a determinizmus feneketlen örvényébe esünk. Vagy Skylla vagy Kharybdis!

Merre menjünk? Mihez fogjunk? — — Eötvös József bárónak az anyja azt írta, hogy ne higgyen olyan gondolatban, a melynek szíve ellentmond. Tépeldéseim közepette én is ezt az anyai tanácsot követem s talán nem annyira gondolkozáso-mat, mint inkább hajlamomat követve, a Spinoza pantheizmusában keresek magam és gondolataim elől menekülést. Ott meg-

<sup>1</sup> Az újkori philosophiában a legnagyobb szellemóriások küzdöttek a determinizmus mellett. Speculatív philosophusok és az ú. n. concret deductióra támaszkodó természettudományi irányt követő philosophusok egyaránt azt tanítják, hogy okok határozzák meg az emberi cselekedeteket is mennyiségileg és minőségileg egyaránt. A magyar philosophia irodalmunkban a determinizmus tanát legrendszereztebb és legbehatóbban tárgyalja dr. Pauer Imre: Az ethikai determinizmus elmélete“ cz. kitűnő művében.



nyugvást találok. — — Jól tudom én, hogy a spinozizmust sok kifogás és gáncs érheti: ismerem én ennek a rendszernek nagy logikai fogyatkozásait: nagyon jól tudom én, hogy a substantia fogalma egészen önkényesen van felvéve, hogy a substantiából az attributumok és a módusok nincsenek logikai szükségességgel levezetve. Az Euklident utánozó geometriai módszer sem téveszt meg engem; igen jól tudom én, hogy Spinoza rajongó s az ő tana egy rajongó mystikusnak a tana rideg matematikai köntösben — — és mégis hiszek benne és nyugtalan gondolkozásom megnyugszik az amor Dei intellectualis-ban.

Ismét élem gyermekkoromat. a mikor végtelen szeretettel, odaadással és buzgó hittel öleltem át a nagy mindenséget: az istenséget. Axiomák és definitiók. Állítások és bebizonyítások. Ez a külső meze a Spinoza tanának. A tan tartalmának minden betűjéből Istennek a leheletét érzem. Substantia = Deus = természet = mindenség.

A substantia egy és egységes. Ha a világot cogitativ szemlélem, akkor Istennek nevezem, ha a kiterjedés szerint szemlélem, akkor természetnek nevezem és végre, hogyha metaphysikailag szemlélem, akkor substantiának nevezem.

A substantia fogalma csak azt tartalmazza, hogy a substantia egységes, egy, magamagában van és önmagából ismerhető meg.

„Per substantiam intelligo id, quod in se est et per se concipitur, hoc est id, cujus conceptus non indiget conceptu alterius rei, a quo formari debeat“. (Ethica: 3. def.)

A substantiának végtelen attributuma van, mi azonban csak két attributumot veszünk benne észre: a kiterjedést (extensio) és gondolkozást (cogitatio).

„Per Deum intelligo ens absolute infinitum, hoc est substantiam *constantem infinitis attributis*, quorum unumquodque aeternam et infinitam essentiam exprimit (6. def.) — Lásd még a 4. def.

Móduson pedig a substantiának módosulásait kell értenünk, vagyis az egyedi jelenségeket, azokat a dolgokat, a melyek tulajdonképeni, azaz substantialis léttel nem bírnak, hanem másban vannak, vagyis: a substantiában bírják létüket. (L. def. 5.) És minden a substantiában van: Quidquid est in Deo est, et nihil sine Deo esse neque concipi potest (pars I. prop. XV.).

A dolgok; minden, de minden; az ideák és a részek (a substantiának két megjelenési módjai) Istenben vannak — vagyis csak Isten van. Isten pedig lényének örök, megváltozhatatlan törvényei szerint cselekszik: kell cselekednie.

Igen természetes tehát, hogy már most mindaz a mi történik szükségképen, azaz az isteni lénynek természete folytán történik, determinálódik.

Isten szemével: sub specie aeternitatis nézve a világot minden egyforma: minden isteni. Hiszen a realitas = tökéletesség.

Jó és rossz, jogos és jogtalan stb. között nincs különbség. A különbséget csak emberi gyarlóság statuálta, a mi mindent hasznosság, czélszerűség stb. emberi szempontokból bírál meg és osztályoz.

A jogos és jogtalanak a fogalma, államon kívül, tehát nem az emberi szempontokból ítélve: nonsens. Sub specie aeternitatis kell tekintenünk a mindenséget. Arról még beszélünk sem szabad, hogy minek kellene lennie. Így csak emberi gyarlóság gondolkodhatik. Azt kell néznünk, hogy tényleg mi van. Mert a mi van, az az Isten és ő tőle való. — — Azt találjuk: *hogy summum jus habet in omnes, qui summam habet potestatem* (Tract. theol. pol. cap. XVI). — *Summae potestatis jus, sola ejus potentia determinetur et determinatur* (Tract. pol. cap. IV, § 1.) stb. stb.

Megnyugszunk Spinozának isteni tanában, Hiszszük, hogy minden úgy van legjobban, a mint tényleg van. Elenyésztetjük teljesen a különbséget a jog és a jogtalanság között, de csak azért, hogy mindenüvé az istenség örök törvényeit tehessük.

Így nyer a teljes subjectivismusnak jogtana: a *jus fortioris*, illetve a determinismus, az erkölcsi és jogi nihilismus mélységes ethikai tartalmat. — Et hic dii sunt!

*Dr. Bárány Gerő.*

## A TÉR ÉS IDŐ ÚJ ELMÉLETE. <sup>1</sup>

A térről és időről alkotott fogalmaink nincsenek kellően hozzászabva érzéki tapasztalataink világához. Hol olyan feszesmerevek, hogy kényszerzubbonyba szorítják a tapasztalati tényeket, hol olyan lazán-pongyolák, hogy a való világ szinte elvész bennök. A természettudományokban járatlan elme talán elcsudálkozik az ilyen kijelentés fölött, de minden physikus és vegyész a megmondhatója, hogy mily éktelen zavar uralkodik az anyag szerkezetére s az erők működésére vonatkozó felfogásainkban, és hogy ezen zavar mily szoros kapcsolatban van a kétségbeejtő sötéttséggel, mely a tér és idő tanát elborítja. Mert a tér és idő elméletének világosságától függ az anyag és erő tanának, sőt egyáltalán egész természetfelfogásunk világossága is. A tér és idő fogalmait teljesen hozzá kell stilizálni az érzéki tapasztalatok világához, úgy hogy méltó drapériái legyenek a mindenség testének s oly finoman s érzékenyen simuljanak az élő valósághoz, hogy átérezhessük rajtuk a testek és folyamatok minden jellemző vonását, a tények és események minden színét, árnyalatát.

1. *Az időpont és a tér.* A térfogalmát lehetetlen megalkotni az időpont fogalma nélkül. Mert mi teszi a tért térré? Nemde az, hogy a térnek minden része, minden pontja egyidejűleg vagyis ugyanazon időben létező. Próbáljunk csak olyan teret gondolni, melynek pontjai nem egyidejűek vagyis nem egyszerre létezők és menten észreveszszük, hogy az ilyen tér a semmiségbe foszlik széjjel. A térnek egyik pontját az ragasztja,

<sup>1</sup> Részlet szerzőnek: „Az ismerettan új alapvetése” című munkájából.

az forrasztja minden többihez, hogy valamennyien ugyanazon egy időpontban létezőknek gondoltatnak. Ugyanaz a *mostan* uralkodik a térnek minden pontján és épen az egyesíti a térpontok határtalan sokaságát egy mérhetlen térbirodalomná, hogy valahányan egy és ugyanazon fejedelemnek, ugyanannak a „mostan“-nak hódolnak.

A „mostan“ vagyis az időpont, mint látni, azt a szolgálatot teszi az emberi elmének, hogy segítségével *foglaljuk egybe* a térpontok sokaságait egy mérhetlen térbirodalomná. Ezen egybefoglalás nélkül a tér fogalma nem jöhetne létre. A „mostan“ nélkül nincsen tér. A „mostan“ mintegy lelke a világtérnek s a világtér mintegy lelke a mostannak. Mint a hogy lelkünket jelenlévőnek gondoljuk szervezetünk minden élő ízében, úgy tekintjük a mostant jelenlévőnek a tér minden pontján. Vagy mint a hogy sugarak egy centrumból indulnak ki, úgy minden térpont egy és ugyanazon időpontnak kisugárzása gyanánt fogható fel. Mértani kifejezésmóddal élve: a világtérnek minden pontja ugyanazon egy időpontnak központi vetülete.

Ezzel megállapítottuk az időpont és a világtér fogalmainak kapcsolatát. Az időpont nem egyéb, mint gondolati egysége a tér minden pontjának. A tér nem egyéb, mint érzéki feltárulása, számtalan változatban való megjelenése ugyanazon időpontnak.

2. *A folytonosan megújuló világtér.* Az időpont, mint láttuk, nem egyéb, mint a világtér egysége, vagyis maga a világtér. E fölfogásból logikailag az következik, hogy az időpont megváltozásával más lesz maga a világtér is. Hiszen, ha gondolkodásunkban az időpont mintegy képviselője az egész világtérnek, akkor az időpont megváltozása nem jelenthet egyebet, mint magának a világtérnek megújulását. Az idő folytonos múlása alatt nem is érthetünk egyebet, mint a világtér folytonos megújulását, megifjodását.

A tér, mely a mostannak megfelel, mostan-térnek nevezhető. Az előző időpontok terei emlék-tereknek, a jövőbeliek pedig remény-tereknek mondhatók. A világtér tehát úgy fogjuk föl, mint a terek folytonos sorozatát. Maga ez a sor azonban nem térbeli, hanem időbeli sor. Képletesen mondhatom ugyan, hogy a világtér mintegy tovasiklik az idő árján; de az ilyen kifejezésmódnak szösz szerint való felfogása, hamis gondolkozásra vezetne. A világtér nem mozoghat. Hogyan is gondolhatnók mozognak,

mikor nem ismerünk és nem tudunk elképzelni olyan másik magasabb rangú teret, melyben mozoghatna. A mozgás csak testekről mondható ki, de a nyugvás is csak testekre illő fogalom. A világtér ép oly kevésbé mondható nyugvónak, mint mozgónak, de igenis megújulónak, a minthogy a világ maga is folyton megújhódik.

3. *A térpont és az időfolyam.* A világtér folytonos megújulása úgy értendő, hogy a világtér mindenik pontjának egyaránt része van ebben a megújulásban. A mit tehát egy és ugyanazon térpontnak mondunk, az tulajdonképen nem egy pont, hanem a pontoknak folytonos sorozata az időben, vagyis maga az időfolyam. A mit *itten*-nek nevezünk, az nem ugyanazon egy, hanem minden pillanatban más és más itten. Mi azonban ugyanannak az itten-nek látjuk, mert a megújuló térpont minden pillanatban előfődi szemünk elől összes emlékpontjait.

Előbb megmutattam, hogy a tér fogalmát nem alkothatjuk meg a mostan vagyis az időpont fogalma nélkül; most fordítva látjuk, hogy az időfolyam fogalma nem jöhet létre az itten vagyis a térpont fogalma nélkül. Mert mi teszi az időt idővé? Ugyanaz, a mi a rohanó vizeket folyammá egyesíti: a meder. Az időfolyamnak medre pedig a térpont. Itten, vagyis ezen a térponton át kell lefolynia az idő minden hullámának és nemcsak a mult idők folytak le ezen a térponton, de az összes jövődő idők is ezen a térponton fognak lefolyni. A mit tehát térpontnak nevezünk, az nemcsak egy pontja az időfolyam partjának, hanem teljes partvonala az időnek. A térpont nem egyéb, mint maga az idő-vonal.

Próbáljunk csak elképzelni oly időfolyamot, melynek összes hullámai nem folynak le egy térponton. Némely pillanatok csakis itten, mások ellenben csakis ottan, ismét mások csak egy harmadik térponton volnának megtalálhatók és így tovább! Az időfolyam mintegy medertelenné válva, hol itt, hol amott bukkanna föl a világtérben és egyes hullámaik mintegy össze kellene keressélni a tér különböző pontjain. Nemde, az ilyen medertelen időfogalom a semmiségbe oszlanék széjjel. Az teszi az időfolyamot időfolyammá, hogy van medre, és hogy ez a meder a térpont. A térpont tehát azt a szolgálatot teszi az emberi elmének, hogy segítségével *foglaljuk egybe* az idő egész folyamát. A térpont nem egyéb, mint az egybefoglalt időfolyam.

4. *Visszapillantás.* Míg előbb az időpontba foglaltuk össze a világtér, addig mostan a térpontba foglaljuk össze az idő-folyamat. Az első felfogásmód talán megszokottnak mondható, de a második épeiséggel új és szokatlan. Ha azonban a világtér folyton megújulónak tekintjük, hozzá fogunk szokni annak mindenik pontját is folyton megújulónak gondolni és akkor a térnek mindenik pontja az egész idővonalat fogja előttünk képviselni. Mértani kifejezésmóddal élve így is fogunk beszélni: minden térponton egy neki megfelelő idővonal megy keresztül. Ezt az idővonalat ama térpontnak összes emlék- és reménypontjai alkotják.

A tér és idő kapcsolatának ezen új elméletét már 1896-ban vázoltam „A szemlélet törvénye“ című dolgozatomban. (Lásd a „Jelenkor“ című hetilapnak 36., 37., 39. és 40-ik számait. 1896. évfolyam.) Sejtelmiei e fölfogásnak megtalálhatók már „Az ébrenlétről“ című dolgozatomban, mely a Pauer Imre által szerkesztett „Athenaeum“ 1893. évfolyamában látott napvilágot. Sejtelmiei e felfogásnak különben megtalálhatók minden korok bölcseleinél és költőinél. Így már 2400 évvel ezelőtt hirdette ephesosi *Herakleitos*, a ködös, homályos görög bölcseész, hogy minden örökké folyik, változik és semmi sem marad egy pillanatra sem olyan, mint a milyen volt. „Ugyanazon áramokba szállunk s nem is szállunk le, vagyunk s nem is vagyunk. Mert kétszer ugyanabba az áramba nem szállhatunk“ sat. Mintha csak azt akarná mondani, hogy kétszer ugyanabban a térben nem lehetünk.

### Testek a térben és időben.

1. *Mozgó és nyugvó testek.* Ha valamely test mozog, akkor mozgása közben a képek egész sorozatát kelti a szemléletben. Például az árkon átugró ló nyomán a képek egész sora támad lelkünkben, de ezek oly gyorsan követik egymást, hogy eszméletünk nem ér rá őket egyenként megrögzíteni és így egymástól kellően elkülöníteni. A mi azonban reczehártyánknek nem sikerül, azt elvégzi a fényképező készülék érzékeny lemeze. A mozgó testekről tized, sőt század másodpercenként pillanatnyi felvételeket eszközölhetünk és így a fényképek oly sorozatát nyerhetjük, melyek a mozgásnak különböző szakait (phasis-ait) külön-

külön megrögzítve ábrázolják. E sorozatot ismét egy képbe egyeshetjük a stroboscop (magyarul: képlendítő) nevű ismert természettani vagyis inkább lélektani játékszer segítségével. Ha ugyanis a képlendítő forgatása által a pillanatnyi képek sora elég gyors egymásutánban esik reczehártyánk ugyanazon helyére, akkor a képsor egy képbe olvad össze és oly benyomást nyerünk, mintha a testet mozogni, pl. a lovat ugrani látnók.

Arra azonban egyáltalában nem szoktunk gondolni, hogy az egy helyben veszteglő testek is a képek sorozatában jelentkeznek eszméletünkben, ha csak egy másodperc tartamáig is figyeljük őket. Fájdalom, olyan képlendítő készülék nem létezik, mely a nyugvó testek képeinek sorozatosságára figyelmeztetne bennünket. Elménket kell meglendítenünk, miszerint belássuk, hogy a nyugvó testek is folytonos megújhódással rajzolódnak lelkünkbe. Így ha pl. erre a rózsára tekintek s az épen felvilanó képét  $A$ -val jelölöm, akkor fejemet hirtelen elfordítva, majd visszafordítva, nyilvánvaló, hogy az újonnan származó  $B$  kép a rózsának valósággal második és új képe leend. Fejemnek oda- és visszaforgatása által így a képek sorozatát nyerhetem; ámde ugyanilyen sorozat akkor is támad lelkemben, ha teljesen vesztég is maradok, csak hogy ebben az esetben semmikép sem vehetem észre, hogy a rózsza képe egy másodperc folyamán is többször tünt fel eszméletemben, mert e képek nemcsak oly gyorsan következnek egymásra, de oly nagyon hasonlók is egymáshoz, hogy teljességgel képtelen vagyok, őket megrögzítvén, egymástól megkülönböztetni.

A nyugvó test tehát mintegy megbabonázza a szemlélőt: megbabonázza oly módon, hogy a néző nem veszi észre azt az ismétlődését, azt a megújhódását a képnek, melyet a nyugvó test benne kelt, hanem *egyetlen* képnek látja azt, a mi tulajdonképen a képek gyorsan egymásba olvadó sorozata. Ha pl. egy épen mostan elénk ötlő nyugvó testnek képét  $A$ -nak nevezem, akkor alighogy ez  $A$  kép lelkünkben kialakult, már egy  $B$  foglalja el annak helyét és ezt ép oly rohamosan egy  $C$  kép szorítja ki és így tovább. Ámde a sorozat utolsó képe teljesen elfödi előlünk az összes előző emlékképeket, úgy hogy az egész sorozat csak egyetlen kép benyomását ébreszti. Ezt a tényt én a tér és idő elméletében úgy juttattam kifejezésre, hogy a mit egy térpontnak nevezünk, az nem ugyanazon egy térpont, hanem

egy folyton megújuló pont, mely összes emlékpontjait látásunk elől elfödi.

Ezen elmélet segítségével gondolkozásunk felszabadul ama bűvölet alól, melyben a nyugvó testek elménket fogva tartják. Ezentúl tehát nem fogjuk a nyugvást a testek valamely tökéletesen tétlen állapotának tekinteni. Folytonos megújulást látunk a nyugvásban; folyamatként, történetként fogjuk föl, miáltal egész természetfölfogásunk átalakul, megifjodik.

2. *Egy új fogalompár bevezetése a bölcsелеmben.* Az érzéki vagyis testi megjelenés fogalmát két fogalomra bontjuk föl, megkülönböztetvén a testeknek pusztán térbeli megjelenését azoknak pusztán időbeli megjelenésétől. Ha a testet úgy tekintjük, mint egy határozott időpontban létezöt és minden részecskéjét, mint ebben az időpontban jelenlevöt, akkor a testet térfoglalónak, vagyis *táru*ló-nak fogjuk mondani. Az idő folyamán a testek folyton újból és újból táru>lnak elé>nk, és e folytonos megújulás megjelölésére legalkalmasabbnak látszik a *tűn*és szó. Minden test táru>l, mert részei egyidejűek, de egyszersmind folyton más és más térben táru>l föl, és ennyiben folytonosan tűnőnek kell mondanani. A testek tehát táru>lva-tűnő vagy ha úgy tetszik tűnve-táru>ló jelenségek. Alig hiszem, hogy más nyelvben, mint a magyarban, oly pompás kifejezések egykönnyen találhatók volnának a pusztán térbeli és pusztán időbeli jelenésre, mint e szavak: táru>lás és tűn>és. Egyáltalán kevés nyelv mérkőzhetik a magyarul a bölcsелеmre való alkalmasság szempontjából.

### A táru>lás méretei (dimenziói).

1. *Az egyméretűség fogalma.* Ha egy vékony, egyenes pálczát végével a szemünk felé tartunk, akkor a pálczának oly fekvést adhatunk, hogy túlsó vége és ezzel együtt egész hossza eltűnjék és látható pusztán a pálczának szemünk felé fordított vége maradjon. Mihelyt a pálcza bármelyik részében is hajlott vagy görbült, a kísérlet nem sikerül, vagyis az egyik vége nem fődheti el előlünk egész hosszát. Valamely vonalzó élének egyenességét tényleg úgy állapítjuk meg, hogy megpróbáljuk, vajjon sikerül-e élének egész hosszát elenyésztetni, ha azt az élt épen látásunk irányába helyezzük. Hogy pl. a kitűzött karók sorozata egyenes vonal mentén van-e elhelyezve, azt szintén ilyen látási



kísérlet dönti el: az első karó ugyanis kell hogy látásunkban elfüdjön az összes többi karókat. A mi így gyakorlati próbaköve az egyenességnek, abban rejlik az egyenes vonalnak s az egy-méretűségnek elméleti meghatározása is.

Valamely pontrendszer egyméretű, ha a látásban mint rendszer elenyészhetik és egyetlen pontnak tűnhetik föl. Az egyenes vonal tehát egyméretű pontrendszer.

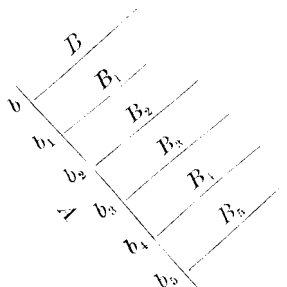
A méret fogalmát mindeddig sem bölcéseszek, sem a matematikusok nem magyarázták kellő világossággal. Különösen sok zavart okoz az irány és a méret fogalmainak föleserélése. Ha valamely egyenes vonalat egy szilárd pont körül forgatok, akkor az egyenesnek iránya folyton megváltozik, de az iránynak eme változása semminemű változást nem okoz az egyenes vonal méretében. Az egyenes vonal megváltoztathatja irányát, de méretét nem változtathatja meg. Iránya valamely egyenes vonalnak csak más egyenes vonalhoz viszonyítva van és két egyenes iránykülönbségét azon szög mutatja, melyet egymással alkotnak. De mérettel (dimensio) az egyenes vonal nem valamely más vonalhoz viszonyítva, hanem önmagában bír. Mérete azért az egyenesnek, mert sokasága, rendszere a pontoknak; egyméretű pedig azért, mert olyan pontrendszer, mely a látásban egyetlen ponttá enyészhetik.

2. *A kétméretűség fogalma.* Ha valamely síklapot, pl. vékony sík aczéллеmezt élével szemünk felé tartunk, akkor a lemezek oly helyzetet adhatunk, hogy felülete egészen láthatatlanná válik, és a mi látásunkban feltárul, az pusztán csak a lemezek szemünk felé fordított éle. Ha azonban a lemez bármely részében nem sík, hanem valamelyes domborúságot vagy homorúságot mutat, akkor a fentebbi kísérlet nem sikerül, vagyis lehetetlenné válik, a lemez egész fölületét egyetlen élle enyésztetni.

Egy síklapon számtalan seregei az egyenes vonalaknak húzhatók, de a síknak föntjelölt helyzetében mindezen seregei az egyenes vonalaknak eltűnnek és valamennyien egyetlen egyenes vonallá olvadva mutatkoznak. Húzhatunk a síklapon tetszőleges görbe vonalakat is, de a síknak föntjelölt helyzetében e görbe vonalak is mindannyian abba az egyetlen egyenes vonalba olvadnak belé, mely látásunkban az egész síknak képviselője lett.

A sík lap jellemző tulajdonságát tehát abban találjuk, hogy a látásban egyenes vonallá, vagyis egyméretű pontrendszerre

enyészhetik. Ebben a látásban a síklapnak csak egyik mérete maradt meg, a másik elveszett. Hogy jogunk van ily elveszett méretről beszélni, azt a következő megfigyelés bizonyítja. A síklapban — mint mondtam — számtalan seregei az egyenes vonalaknak húzhatók, melyek mindannyian egyetlen élbe, melyet  $A$ -nak akarok nevezni, olvadnak bele.



Az  $A$ -ba olvadó egyenesek között találunk olyan különös  $B$  egyenest, mely oly módon tűnik el a fönt jelzett nézletben, hogy egyetlen pontjába az  $A$  egyenesnek ( $b$  pontba) enyészik. A  $B$ -vel párhuzamos  $B_1, B_2$  sat. egyenesek hasonló tulajdonsággal bírnak, azaz mindenikük az  $A$  egyenes egy-egy pontjába ( $b_1, b_2$  sat. pontokba) olvadnak bele. Ezen  $B, B_1, B_2, B_3$ , sat. egyenesekről azt mondjuk, hogy merőlegesek az  $A$  egyenesre, vagyis hogy derékszöget alkotnak vele.

Ha a merőlegesek ezen rendszerét elég sűrűn húzva gondoljuk, észreveszszük, hogy azok a síkfelület minden pontját magukban foglalják. Ez a rendszer tehát a sík egész felületét pótolhatja. Azt a tényt, hogy bizonyos nézletben a sík egész felülete az  $A$  egyenesbe enyészik, most már azzal a ténnyel pótolhatjuk, hogy a merőleges  $B$  egyenesek mindegyike az  $A$  egyenesnek egy-egy pontjába olvad. De nem is szükséges a merőlegesek egész rendszerét emlegetni, mert ha  $B$  egy ponttá zsugorodik, ugyanazon oknál fogva  $B_1, B_2, B_3$ , sat. szintén egy-egy ponttá zsugorodnak. Az egész síkfelület eltűnését tehát végül abba az egyenértékű ténybe foglalhatjuk össze, hogy a merőleges  $B$  egyenes egyetlen ponttá zsugorodott, azaz méretét

elvesztette. Röviden az egész síklapnak eltűnése nem jelent egyebet, mint egyetlen méretnek enyészését.

Ezek után kétnémetűnek az olyan pontrendszert nevezzük, mely bizonyos nézetben (illetve nézletekben) egyik méretét elveszti, minélfogva egyméretű pontrendszer vagyis egyenes vonal képében jelentkezik.

Világos az is, hogy a fentebbi megfigyelésekben az a  $A$  és a  $B$  egyenesek szerepet cserélhetnek: vagyis az egész síklap a  $B$  egyenesbe olvadhat és akkor az  $A$  egyenes lesz az, mely méretét elveszti. Világos továbbá, hogy a síkban húzható bármely egyenes vonal szolgálhat olyan él gyanánt, melybe az egész sík belé enyészik, és ha ilyen tetszőleges a síkban fekvő egyenest  $X$ -szel jelöljük, akkor a reá merőleges  $Y$  egyenes fogja képviselni azt a méretet, mely a látásban elenyészik. Íme magyarázata annak, hogy a két egymást metsző és egymásra merőleges egyenes miért képviselheti a síklapnak két méretét. A mértanban járatos elme mindezen részletes és fölöttébb elemi magyarázatokra nem szorul; de nem is ezen részletekre esik itt a súly, hanem a méret fogalmának puszta látási kísérletek által való megvilágítására. Hogy ezen megvilágítás mily jelentős, az csak a következőkből tűnhetik ki.

3. *Eszméletünk és a méretek.* Látási kísérleteink minden pillanatban meggyőzhetnek, hogy bármely  $X$  egyenes irányában úgy rögzíthetjük meg szemünket, hogy amaz  $X$  egyenes mérete elenyészik. Képzeljük már most, hogy valamely lény tartósan kénytelen szemét az  $X$  egyenes irányában megrögzíteni és hogy egyáltalán nem is képes más nézetben látni, mint az  $X$  egyenes méretében. Ily módon eljutunk a pusztán egy méretben látó, sőt általán a pusztán egy méretben eszmélő lénynek fogalmához. Hogy az ilyen lény mit láthatna, mit foghatna föl az egész világból, arra a mondottak után világos választ adhatunk. Az a pontrendszer ugyanis, mely az  $X$  egyenest alkotja, a szóban forgó lény számára egyetlen ponttá zsugorodnék össze. Az egy méretben eszmélő lénynek egész tárgyi világa tehát egyetlen térpontra szorítkoznék. A mindenség az ő számára egyetlen pontból állana. Mert ha ama lény mozoghatna is az  $X$  egyenes mentén és mindig más és más pontját az egyenesnek fogná föl, mégis sohase juthatna olyan helyzetbe, hogy az  $X$  egyenesnek két pontját egyidejűleg észlelhesse. Nem is támadhatna benne föl az a tudat,

hogy az  $X$  egyenes az egyidejűleg létező pontoknak rendszere. Egyszerre mindig csakis egy pontnak látva az egész világot, csak az a meggyőződés támadhatna benne, hogy az egész világ egy pont. Azt szinte fölösleges megjegyezni, hogy az ilyen lény a mi értelmünkben vett eszmélettel voltaképen nem is bírna, mert egy pontnak látván a világot, tárgyi megkülönböztetésekre sohasem nyílnék alkalma.

Hogy valamely eszmélő lény az  $X$  egyenes méretét fölfoghassa, föltétlenül szükséges, hogy ama lénynak egy másik  $Y$  méret is álljon rendelkezésére, mely derékszöget képez az  $X$  mérettel. Eljutottunk tehát a két méretben vagyis a síklapban eszmélő lénynak fogalmához és most már világos választ adhatunk arra a kérdésre is, hogy a két méretben eszmélő lény mit foghatna föl az egész világból. Az ilyen lény, mely csak egy sík mentén képes látni, az egész síkból csak egyetlen egyenes vonalat foghatna föl. És ha mozogna is abban síkban egyszerre mindig csak egyetlen egyenes vonalat láthatna a síkból s a tárgyi világ, mely előtte megnyilatkoznék, mindig csak egy-méretű maradna. A két méretben eszmélő lénynak egész tárgyi világa tehát egy egyméretű pontrendszer vagyis egyetlen egyenes vonal lehetne.

Tudtommal *Gauss* volt az, ki a két méretben eszmélő lény gondolatát fölvetette; úgy látszik azonban, hogy az ilyen lénynak fogalmát egészen nem gondolta át, legalább erre vall a példa, melylyel az ilyen két méretben való eszmélést megvilágítani iparkodik. Ismeretes, hogy két szabálytalan síkidom mely teljesen egybevágó, de úgy fekszik a síkban, hogy egyik a másiknak tükörképe gyanánt fogható föl, minden egybevágó volta daczára sohasem hozható oly helyzetbe, hogy egyik a másikat elfődjé: a míg mindkét idomot a síkban kell meghagyni és egyiket sem szabad a síkból kiemelni. Csak ha az egyik idomot a síkból kiemeljük, forgathatjuk rá a másik idomra úgy, hogy azt elfődjé. *Gauss* szerint tehát az olyan tény, mely csakis egy síkban eszmélne, a fenti két idomot olyanoknak tartaná, melyek egymást egyáltalán semminemű körülmények között sem fűdhetik. E példázat azonban már amaz egyszerű okból sántít, mert a síkban eszmélő lény egész tárgyi világa csupán csak egyenes vonalból állhatna és így az ilyen lénynak síkidomokról semminemű fogalma sem lehetne.

De az ilyen lénynek egyáltalán nem is volna a mi értelmünkben vett eszmélete, mert még azt az egyetlen egyenes vonalat, mely előtte folyton feltárulna, sem volna képes egyenes vonal gyanánt fölfogni. A pontok sorát csak oly lény foglalhatja össze egyenes vonallá, a ki előtt ama pontsor nemcsak egész hosszában tárul föl, hanem a ki egyszersmind képes azt a pontsort úgy forgatni, hogy az végül egyetlen ponttá enyészszék. A két méretben eszmélő lénynek semmi képzete sem lehet egy pontsor forgatásáról, mert mindig csak egy pontsor tárul fel előtte, annál kevésbbé lehetne arról tudomása, hogy ez a pontsor bizonyos nézetben egyetlen ponttá enyészhetik. Ezért nem képes a pontokat egyenes vonallá összefoglalni, vagyis nincs eszmélete. Kiténik tehát, hogy valamely lény csak úgy lehet valóban tudatos lény, ha legalább három méretben képes eszmélni.

4. *A méret fogalma általában.* Méretet vagy méreteket fölfogni annyit tesz, mint a pontok sokaságát egységbe foglalni. Már pedig, a ki sokaságokat egységbe foglal össze, az észműveletet végez vagyis *ítél*. Itélni ugyanis annyit tesz, mint a különbözőkben a hasonlóságot vagy fordítva a hasonlókból a különbséget észlelni vagy más szavakkal kifejezve a sokaságban az egységet, illetve az egységben a sokaságot fölfogni. Fogalmazhatjuk ezt így is: a különösben az általánost vagy fordítva az általánosban a különöst felismerni sat., sat.; de az ilyen stiláris módosítások mindig egy értelemre vezethetők vissza. Reánk itt csak az tartozik, hogy szemünk ugyanazt a műveletet végzi, midőn pontokat egy méretté egyesít, mint eszünk általában, midőn pl. egyedeket egy fajhoz tartozóknak ismer föl. A méret tehát nem egyéb, mint a szem ítélete.

Pontok sorozatát azért vagyunk képesek egy méretbe összefoglalni, mert ama pontsornak oly helyzetet adhatunk, illetve látásunkat akkép rögzíthetjük, hogy ama pontsor *egy* ponttá enyészik. Ez az egy pont képviseli ítéletünkben egységét az egész pontsorozatnak. Ily módon kiténik, hogy érzékeink leg-egyszerűbb műveletei nem pusztán érzéki, hanem egyben érzéki műveletek. Midőn szemünkkel méreteket, irányokat látunk és az érzéki világban eme méretekkal és irányokkal tájékozódunk, eme méreteket és irányokat elménk ítélő ereje hozza létre, mert elménk az, mely a pontok sokaságát egységbe foglalja. De ezen egységbe foglalás nemcsak logikai, hanem egyben

érzéki művelet is, mert a pontok sorozata, melyek egy méretet alkotnak, a kellő helyzetben érzékeink számára is egységgé vagyis egy ponttá lesznek.

Az újabb lélektan váltig feszegeti, hogy érzéki nevezetesen látási műveleteink egyben logikai vagyis észműveletek is; de nem képes ezt az igazságot a maga egyszerűségében és világosságában elénk tárni. Az imént láthattuk, hogy szemlélő tehetségünk azon legegyszerűbb művelete, melynél fogva pontok sorozatát egyenes vonallá egyesíti, egyszersmind logikai jellegű vagyis észművelet. Hogy azonban azt az *egy* ítéletet tudjuk létrehozni, melynél fogva a pontok bizonyos  $a, a_1, a_2, a_3 \dots$  sorozata egy  $A$  egyenest alkot, ahhoz több ítéletre van szükségünk. Látnunk kell ezt a sorozatot egész hosszában, de látnunk kell úgy is, hogy egyetlen ponttá enyészszék, végül pedig fel kell ismernünk, hogy ugyanazon egy pontsor az, mely hol mint sor, hol mint egyetlen pont mutatkozik nekünk; szóval nem is egy ítéletre, hanem kettőre, sőt e kettőnek egy harmadikban való egybevetésére van szükségünk, hogy egy pontsort egyenes vonalnak ítélhessünk. Az a logikai tény, hogy több ítéletre van szükségünk, hogy egy ítéletet alkothassunk, a szemléletben úgy jelentkezik, hogy több méretre van szükségünk, hogy egy méretet is fölfoghassunk. Ily módon derengeni kezd előttünk annak tudata, miszerint a világtér több méretűsége (3 mérete) nemcsak a tárgyi világ vagyis érzékeink, hanem egyszersmind elménk természetében gyökeredzik. Egy logikai ítélet megalkotása több logikai ítéletet tételez föl, ép úgy, mint a hogy egy méret fogalmához csak a több méretben eszmélő lény juthat. Hogy miért kell a térnek épen három méretűnek lenni, miszerint egy tárgyi világ előttünk feltárulhasson, azt később fogom teljes világításba helyezni. Egyelőre elegendő annyit belátnunk, hogy egy vagy két méretben eszmélet nem fejlődhetik ki, mint azt fentebb megmutattam. Hátra van megmutatni, hogy három méret már elegendő az eszmélet kifejléséhez, sőt hogy több méret nem csak fölöslegességet, de lehetetlenséget, logikai képtelenséget zárna magában.

## A tűnés mérete.

1. *Az idő egyméretűsége.* A világtérnek mindenik pontja — mint láttuk — nem egyéb, mint az időfolyamnak egybefoglalása. Ha  $t$ -vel jelöljük a mostan-tért és  $t_1, t_2, t_3, t_4, \dots$  sat.-vel az ő emléktereit, akkor a mostantér valamely  $a$  pontjához az emlékterek mindenikében egy megfelelő  $a_1, a_2, a_3, a_4$  sat. pontot fogunk találni és voltaképen ezen emlékpontok sorozata az, vagyis maga az időfolyam az, a mit mi az egyetlen  $a$  térpont képében felfogunk. Már most visszaemlékezvén az egyméretűség fogalmára, úgy a mint azt az előbbi fejezetben megállapítottuk, egyszerre világossá lesz előttünk, hogy miért kell az időt egyméretűnek mondanunk és miért kell annak folyását okvetlenül egyenes vonallal ábrázolnunk.

Az egyméretű pontsor vagyis az egyenes vonal jellemző tulajdonsága ugyanis az volt, hogy ezen pontsor bizonyos helyzetben egyetlen ponttá enyészhetik. Nos, a mostantér-nek valamely  $a$  pontja ép úgy elfüdi előlünk az összes  $a_1, a_2, a_3, a_4$  sat. emlékpontjait, mint a hogy egy egyenes pálcának egyik vége elfüdheti előlünk a pálcza egész hosszúságát. A mely oknál fogva tehát egyméretűnek vagyis egyenesnek mondtuk a pálczát, ugyanazon oknál fogva kell egyméretűnek mondanunk az időfolyamot és kell e folyamat egyenes vonal segítségével szemléltethetővé tennünk.

2. *Az idővonalak párhuzamossága.* A tér mindenik pontja az egész időfolyamot jelképezi, mert hiszen mindenik pont nem egyéb, mint az ő összes emlékpontjainak egybefoglalása. Ezt mértani műszavakkal úgy fejezhetjük ki, hogy mindegyik térponton egy idővonal megy keresztül: idővonal alatt értvén azt a jelképes (symbolikus) egyenest, mely valamely  $a$  pontot az ő  $a_1, a_2, a_3, a_4, \dots$  sat. emlékpontjaival összeköti. Mindezen idővonalakat pedig egymással párhuzamosoknak kell tekintenünk. Mert vegyünk föl a mostan-térben két tetszőleges  $a$  és  $b$  pontot, akkor ezeknek távolsága egymástól sohasem változhatik. A világtérrel ugyanis az a fölfogásunk van, hogy annak bármelyik két pontja soha egymáshoz sem nem közeledhetik, sem egymástól el nem távozhatik. A tér magában véve sem nem nyújtható, sem összébb nem szorítható. Ezt most már szigorúbb

ban úgy fejezhetjük ki, hogy két térpontnak  $a$  és  $b$ -nek távolsága a mostantérben ugyanakkora, a milyen volt az  $a_1$  és  $b_1$  vagy pedig  $a_2$  és  $b_2$  emlékpontok sat. távolsága egymástól. Miután ily módon két pont minden emléktéren keresztül egymástól egyenlő távolságra marad, ezt úgy is fejezhetjük ki, hogy a két térpontnak megfelelő idővonalak egymástól mindig egyenlő távolságra maradnak, vagyis hogy a két idővonal egymással párhuzamos. Mert hiszen tudvalévő dolog, hogy két egyenest akkor mondunk párhuzamosaknak, egyenközűeknek, ha merőleges távolságuk egymástól soha nem változik.

Az idővonalak párhuzamosságát jelképesen a következő idommal ábrázolhatjuk:

↓	$t_4$	$a_4$	$b_4$	$c_4$
	$t_3$	$a_3$	$b_3$	$c_3$
	$t_2$	$a_2$	$b_2$	$c_2$
	$t_1$	$a_1$	$b_1$	$c_1$
	$t$	$a$	$b$	$c$

Itt  $t_4, t_3, t_2, t_1, t$  az egymásra következő emléktereket ábrázolják a nyíl iránya pedig az idő folyását a múltból a jövő felé. Az  $a$  pontnak emlékpontjai  $a_1, a_2, a_3, a_4$  és hasonló jelzéssel vannak föltüntetve a  $b$  valamint  $c$  pontnak emlékpontjai. A merőleges egyenesek, melyek egy pontnak emlékpontjait összekötik az idővonalakat jelképezik, és mint látni ez idővonalak egymással mind párhuzamosak.

Ez ábráról könnyű áttérni a közönséges szemléletre. A közönséges szemléletben ugyanis a  $t_4, t_3, t_2, t_1$  emlékterek mind összesnek a  $t$  mostantérrel, a vízszintes egyenesek a fenti ábrában tehát mind beleolvadnak az egyetlen  $t$  egyenesbe. Ennek megfelelően az  $a_4, a_3, a_2, a_1$  emlékpontok mind beleolvadnak az  $a$  térpontba, mi által a rajtuk keresztülmenő idővonal is egyetlen térponttá az  $a$  ponttá enyészik. Hasonlóan a többi idővonalak is beleenyésznek a  $b$  és  $c$  sat. térpontokba.

3. *A világtér abszolút merevsége.* A világtér, mint mond-



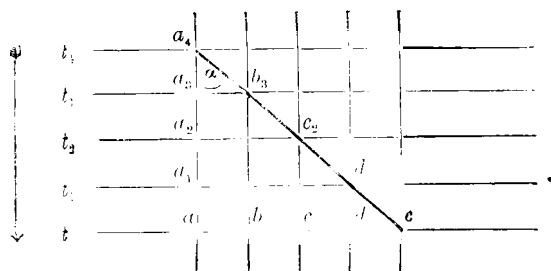
tam, úgy fogjuk föl, hogy tetszőleges két pontjának egymástól való távolsága sohasem változhatik. Ezt a jellemét a világtérnek abszolút merevségnek mondhatjuk. Ezen abszolút merevségnél fogva a tér különböző pontjainak távolsági viszonylatai minden emléktérekben keresztül változatlanok maradnak. Vagyis egy tetszőleges mértani idom az egyik emléktérből a másikba úgy vetítődik át, hogy mindig önmagával egybevágó (congruens) marad. Ezt röviden úgy fejezhetjük ki, hogy az emléktérek mind congruensek: értvén ez alatt, hogy tetszőleges idomoknak az egyik emléktérben tökéletesen congruens idomok felelnek meg bármely más emléktérben.

A világtérnek ez az alaptulajdonsága most már mint az időfolyamnak alaptulajdonsága fejezhető ki. A térnek abszolút merevsége, vagy az emléktéreknek congruentiája nem jelent egyebet, mint a mit föntebb az idővonalak párhuzamosságának mondtunk. Az időt a térnek minden pontján ugyanazon irányba, még pedig a multból a jelenen át a jövőbe folyónak gondoljuk. Ezen egyirányú folyása az időnek voltaképpen csak más szavakkal való kifejezése a tér abszolút merevségének, mert hiszen ezen merevségnél fogva maradnak az idővonalak mind egyenlő irányúak.

A idővonalak párhuzamosságánál fogva nem is szoktunk az idő irányáról beszélni. Czélszerű tehát a végtelen sok párhuzamos idővonalat a kifejezés könnyebbége kedvéért egyetlen *időtengelylyel* helyettesíteni. Ki-ki vezesse ezt az időtengelyt a térnek azon pontján keresztül, a mely neki tetszik, mert bármely ponthoz is köti az időtengelyt, iránya e tengelynek változatlan marad. Talán fölösleges is mondanom, hogy az időtengely csak jelképes egyenes vonal, mely általában a multból a jelenen át a jövőbe vezet, és melynek mentén a világtért mintegy tovasiklani képzeljük.

4. *A nyugvó és mozgó anyagi pont.* A mondottak után a nyugalom és a mozgás fogalmára új világosság esik. A nyugvó anyagi pont a különböző emléktéreknek mindig azon pontjain tűnik föl, melyek egymásnak megfelelnek, vagyis melyek egymást elfödik, csakhogy az időtengely irányában való tűnés. A mozgó anyagi pont ellenben a különböző tereknek nem megfelelő pontjain tűnik föl, vagyis oly pontokon, melyek nem födik el egymást, tehát nem esnek egyazon idővonalba. A mozgás

ebben az értelemben szintén tűnés, csak hogy olyan tűnés, mely nem egyazon idővonal, hanem folyton más és más idővonal mentén történik, mint ezt a következő ábra mutatja.



Itt is a  $t_4$ ,  $t_3$ ,  $t_2$ ,  $t_1$  és  $t$  vízszintes egyenesek az idő folyamán egymásután következő tereket képviselik. Egyszerűség kedvéért tegyük föl, hogy a vízszintes egyenesek közei épen egy-egy másodpercznyi időtartamot jelentenek. Ha már most az  $a_4$  pontot nyugvónak tételezzük föl, akkor egy-egy másodpercz letelte után az  $a_3$ ,  $a_2$ ,  $a_1$ ,  $a$  helyzetekbe tűnik föl, melyek látásunkban egymást teljesen elfödik, minélfogva az  $a$  pont csakugyan nyugvónak tűnik föl. Ha ellenben az  $a_4$  pontot mozgónak tételezzük föl, akkor egy mp. múlva teszem a  $b_3$  pontban, 2 mp. múlva a  $c_2$ , 3 mp. múlva a  $d_1$ , 4 mp. múlva az  $e$  pontban fog feltűnni, tehát mindig más és más idővonal mentén. A valóságban mi ezt úgy látjuk, hogy az  $a$  pont a  $b$ ,  $c$  és  $d$  pontokon keresztül az  $e$  pontba jutott, vagyis az  $a$  pont az  $a e$  pályát írta le. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a tér az idő folyamán folyton megújul, akkor az  $a$  pont pályáját az  $a_4$ ,  $b_3$ ,  $c_2$ ,  $d_1$ ,  $e$  pontok vagyis az  $a_4 e$  haránt egyenes jelzi. Míg tehát a nyugvó pont az  $a_4 a$  idővonalat írja le, addig a mozgó pont az  $a_4 e$  haránt pályát futja meg.

Megállapodhatunk abban, hogy ezt az  $a_4 e$  vonalat a mozgó pont saját külön idővonalának nevezzük, az  $a_4 a$  vonalat pedig az általános időtengelynek. A nyugvás akkor nem egyéb, mint tűnés az általános időtengely mentén, a mozgás ellenben tűnés valamely saját külön idővonal irányában. Ezen saját külön idővonal a fentebbi esetben egy  $\alpha$  szöget zár be az általános idő-

tengelylyel, melyet *időszögletnek* nevezhetünk. A mozgás e szerint nem egyéb, mint valamely időszöglet alatt való feltűnés. Minél nagyobb ezen időszöglet, vagyis minél jobban eltér a mozgó pontnak saját külön előiránya az általános előiránytól, annál gyorsabban mozgónak mondjuk azt a pontot.

Ha az  $\alpha$  szög, mely alatt valamely anyagi pont tovatűnik, állandó azaz magával egyenlő marad, akkor a pont mozgása *egyenletes* leend, vagyis egyenlő időszakokban egyenlő pályákat fog megfutni. Ha ellenben az  $\alpha$  szög változó akkor az anyagi pont mozgása is gyorsul esetleg lassul. Szóval az  $\alpha$  szög vagyis az időszöglet mutatja meg minden körülmények között, hogy milyen jellegű valamely mozgás: egyenletes-e vagy nem, s ha egyenletes, mekkora a gyorsasága, ha pedig nem egyenletes, miként változik mozgásközben a gyorsaság, növekedik-e avagy fogy s egyenletes vagy változó-e ez a növekedés vagy fogyás. Az  $\alpha$  tangense nem egyéb, mint a mozgás gyorsasága.

Ha pedig  $\alpha = 0$  vagyis az időszöglet elenyészik, akkor a szóban forgó anyagi pontot nyugvónak mondjuk. A nyugvást ily módon valóban, mint különös esete a mozgásnak áll előttünk, jobban mondva mind a kettő tűnési folyamattá lett, még pedig egy általános időtengely mentén vagy pedig egy saját külön időtengely mentén való tűnéssé. A statika egy különös szempontjává válik a dinamikának, úgy a mint azt az újabb mechanika követeli.

*Palágyi Menyhért.*

## SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS.

— Befejező közlemény. —

### V.

De hogy Schleiermachernek mint paedagogusnak a főiskolákra vonatkozó gondolataival lehetőleg minden irányban megismerkedjünk, nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy milyen álláspontot foglalt ő el a theológiának az egyetemre való bevitele kérdésében. Szükséges ezzel megismerkednünk már csak azért is, mert napjainkban szak- és napilapok egyaránt fel-felvetik ezt a kérdést is és rendesen bámulatos tájékoztatlansággal tárgyalják le. Schleiermacher felfogása itt is sok tekintetben vezetünk lehet ma is.

A „tudománytan“ és a népszerű bölcseletkedés uralmának kora a theológiára nézve nem volt kedvező. A dédelgetett kegyenczből kivetett szolga lett, a kitől még a kegyelemkenyeret is megtagadták. Hogy a bölcsestek, kikre a mostoha kor után most kezdett a dicsőség napja felvirradni, oly mostohán bántak el a theológiával, miként azt Fichténél láttuk, még csak érthető, de hogy theologusok is akadjanak, kik semmiféle tudományos becsset, legfőlebb ha a nép nevelése tekintetéből indulva ki, policialis jelentőséget tulajdonítsanak neki, s készek legyenek az erkölestannal helyettesíteni, ezen már méltán megütközhetünk. Ennek oka ugyanaz, a mit itthon nálunk maig is tapasztalunk, hogy a theologia lényegét és feladatát s a többi tudományhoz való viszonyát nem ismerik. Nem ismerik pedig azért, mert mindig a róm. kath. theológiából indulnak ki s így felekezeti

szempontból ítélnék meg egy egész tudományágat, holott a kereszténység épen nem azonos a római katolicizmussal s így a keresztényen theologia sem foglalható bele abba a nagyon is szűk és egyoldalú keretbe, melyet római katolikus theologia néven ismerünk.

A keresztényen theologia ép úgy megengedi, sőt kívánja a tudomány minden törvényének alkalmazását és érvényesítését, mint akár a jog, akár az orvostudomány, akár a bölcsészet. Mert a kereszténység egy történeti alapon kifejlett új, sajátos világnézet és életirány, miként Schleiermacher mondja „az élet harmoniáját képező vallásnak legtökéletesebb foka és formája“, melynek lényege és minden egyes jelensége a maga központi elvéből kiinduló szabad tudományos vizsgálódást egyaránt megtiltja. Tévedés azt hinni, hogy a kereszténység külsőleg adott meghatározottság, benevelt rendszer, teendők és hiendők halmaza, mert az az egyéniség legszabadabb s teljesen önálló, öntudatos élete egy történetileg adott életideál követése alapján. Ez életideál az igazi emberélet minden viszonyát eszményileg feltárva és megvalósítva, mint istenember maga képezi a kereszténység lényegét.

Ezért a kereszténység nem tantételek, dogmák rendszere, nem tanulni és elfogadni való tan, annál kevésbé intézmény, hanem valóságos realis élet, és pedig olyan szakadatlanul tökéletesülő életfolyamat, melynek összes viszonyait a kereszténység személyes valósága, a Jézus Krisztus a maga életében tárja fel. Ez élet viszonyainak egyes mozzanatait Istenhez és az emberekhez való vonatkozása szerint mint hittant és erkölcsant tételekbe, dogmákba foglalta ugyan a kereszténység, de téves volna azt hinni, hogy azoknak illetén tudásához és elhívéséhez van kötve az ember kereszténysége, s talán az üdvössége is, mert a földolog a bennük élő és ható szellem, melynek, ha az Jézus igazi szelleme, az a hivatása, hogy keresztényévé tegye az egyes embert úgy, mint az emberiség egészét. Mert a dogma nem tárgya, hanem csak kifejezése a hitnek. A theologia tehát nem pusztán csak az adott és hivatalosan megállapított hit- és erkölestani tételek egyszerű előterjesztése és betanítása, hanem a vallásnak, mint Isten és ember között létesülő életviszonynak, nevezetesen pedig a kereszténységnek, mint Isten és ember a Jézus Krisztus által létesített életközösségének s az ebből folyó egyéni és tár-

sadalmi életnek tudományos vizsgálata és kifejtése. A theologia körében a keresztyénség minden egyes életmozzanata a keresztyénség eszményéhez való vonatkozásában teljesen szabad tudományos vizsgálódás és megítélés tárgya. Ezért is a theologia ilyen szabad s nevezetesen protestáns felfogása mellett az egyetemi tudományokkal nemcsak megfér, de sőt azoknak egyenesen nélkülözhetlen, szükségképes alkotórésze. Annál csodálatosabb és érthetlenebb tehát, hogy míg ezt az egész művelt világon tudják és elismerik, nálunk ép a teljes tudományos szabadsággal vizsgálódó protestáns theológiának nem adnak helyet az egyetemeken, s ép a tudományt elvileg tagadó római katolikus theologia az egyetlen, mely a tudományok között helyet nyer. Mindenesetre igen vaskos tudatlanság e visszás helyzet szülőanyja is, fentartója is.

Schleiermacher a theologia tudományos jellemét különösen kiemeli. Positív tudomány a theologia. Ő ugyan a theologia pozitív jellemét nem történelmileg adott és kifejtett tárgyában, hanem csak gyakorlati feladatok megvalósítására, s nevezetesen az egyház vezetésére szükséges ismeretek és műszabályok elsajátítására irányuló hivatásában találja,<sup>1</sup> s ezzel kora nézetének hódol; de mégis érdeme, hogy a theológiát tudományos szempontból fogva fel, kimutatja, hogy annak az egyetemen való művelése nemcsak lehetséges, hanem egyenesen szükséges. A theologiai ismereteknek, alapfogalmaknak, magának a vallásnak és a keresztyénségnek, valamint a kegyes közösségnek az egyháznak lényegét ismertető bölcsészeti theologia, az ez alapon szerzett ismeretek gyakorlati felhasználására képesítő praktika theologia és a theologiai tanulmányok törzsét képező s mindent a keresztyénség eszméjéhez való viszonya alapján vizsgáló s megítélő történeti theologia az egyetemes tudománynak ép oly szerves része, mint bármely más tudományág. Ennek kimutatása e korban annál szükségesebb volt, mert míg az egyéniség egyoldalú túlzásai alapján a vallást vagy pusztá illúsióznak (rationalismus), vagy az isteni parancs formájában felfogott erkölcsi törvényszerűségnek (moralismus), vagy a kegyes érzésből folyó bizonyos

<sup>1</sup> Kurze Darstellung des theol. Studiums, zum Behuf einleitender Vorlesungen entworfen von Dr. Fr. Schleiermacher. 2. Aufl. 1830. Az első kiadás a bővítő megjegyzések nélkül 1810-ben jelent meg.

életiránynak (pietismus, mysticismus) tekintették s így a theologia tudományos jellemét eleve lehetetlenségnek tartották, addig az egyéniség elvét tagadó orthodoxia a theológiából a tudományos vizsgálódást más okok alapján ugyan, de ép oly mereven kizárta, mint akár a mystikus pietismus. Más oldalról meg a szintén az egyetemesség alapján álló idealismus is, bármily alakja lett legyen is, a tényleges egyháztól és annak minden intézményétől elfordult.

De főként ott volt baj, hogy a történetileg alakult intézményekkel együtt magát a vallást is elvetették s kétkezdést és hitetlenséget keltettek és tápláltak akaratlanul is. E bajon Schleiermacher úgy kívánt segíteni, hogy, miként fentebb említettük, nemcsak azt mutatta ki, hogy a vallás az emberi szellem lényegében állandó és örök tényező, hanem ennek lényegét gyakorlatilag is a tudományos vizsgálódás tárgyává tette. Schleiermachernek, mint theologusnak kiváló érdeme éppen az, hogy a vallás teljes önállóságának, tudományos feldolgozásának szerencsés kézzel oly utat mért, melyen tovább haladása minden fennakadás és a többi tudománnyal való nagyobb összeütközés veszélye nélkül biztosítva van. Csak a történetit az eszménytől, a formát a tartalomtól, az alakot a lényegtől mindig szorosan el kell választanunk. Mert a theologiai tudomány téves megítélésének körön kívül s belül egyaránt az az oka, hogy a vallás és theologia lényegét annak történeti jelenségétől meg nem különböztetve, a vallást bizonyos életgyakorlattal, a hitet elhívással, a vallásosságot meghódolással, a kegyességet az értelem kizárásával azonosítják vagy legalább elválaszthatatlanul összekötik. Így aztán nem csoda, ha a theológiát nem tekintik tudománynak.

Hogy a theologia tudományának az egyetemen művelt többi tudomány közt jogos és méltó helye van, azt Schleiermacher a berlini egyetemet berendező bizottsághoz 1810. május 25-én benyújtott külön iratában fejti ki.<sup>1</sup> Schleiermacher rossz tréfánál egyébként nem tartja azt a nézetet, hogy a theologiai fakultás felállítása nem szükséges, mert hogy az exegesist a philologiai, az egyháztörténelmet az egyetemes történelmi, a dogmatikát és

<sup>1</sup> Über die Einrichtung der theol. Fakultät. Köpkénél, Urkunden 221 s köv.

ethikát a bölcsészeti előadások keretében is le lehet tárgyalni. Eltekintve attól, hogy így ezek a különben önálló tudományágak amazok mellett idomtalan kinövéseknél egyebek nem lennének, már csak azért sem állhat meg az a nézet, mert ugyanezt hasonló jogosultsággal elmondhatjuk a jogi és az orvosi fakultásokról is és akkor pusztá bölcsészetté válik az egész egyetem. Az önálló theologiai fakultás nem csak természetes és szükséges, hanem még az is lehetséges, sőt természetes, hogy a különböző theologiai irányokra való tekintetből különböző nézetű tanárai legyenek. S ezzel Schleiermacher a tudományos kutatás teljesen szabad érvényesülésének elvét kívánja megvalósítani. Mert ha a theologia csakugyan tudomány, akkor körében a tudományos eredmény igazsága és megbízhatósága érdekében a korlátlan vizsgálódás és ez alapon az ellentétes nézetek mindenike teljesen jogosult.

De azért különösen kezdő intézeteknél megengedhetőnek tartja azt is, hogy egy egyetemi fakultáson három rendes theologiai tanár működjék, mert ritkaság, hogy valaki kizárólag csak egy bizonyos szakkal foglalkozzék. De ekkor szükséges, hogy a három rendes tanár közül (nem számítva a rendkívülieket és a magántanárokat) az egyik legyen exegeta és dogmatikus, a másik exegeta és historikus, a harmadik pedig historikus és dogmatikus. Így lehetséges a különböző felfogások érvényesülése is. A praktika theológiát ez esetben valamely gyakorló pap is előadhatná.

Az egyetemi theologiai fakultás confessionális álláspontját tekintve Schleiermacher csak két kizáró ellentétet ismer, t. i. a római katolikus és a protestáns confessiókét. A protestantismus kebelében tudományos tekintetben egymást kizáró ellentétet nem kereshetünk és nem is találunk. Az írásmagyarázat, a történelem, a gyakorlati theologia egészében azonos, a dogmatikus különbséget pedig úgy lehetne fentartani, ha a két protestáns egyház symbolikus könyveit külön olvasnák és magyaráznák. Hivatkozik is rá, hogy a protestáns egyetemeken a testvér egyháztól elválasztó confessionális különbségeket nem tárgyalják s hogy pld. korának egyik híres református papi kitűnősége a fiát a teljesen evangélikus göttingai egyetemre járattja. Az aztán — mondja Schleiermacher — teljesen az illető egyházi hatóság dolga és érdeke, hogy meggyőződést szerezzen arról, vajjon az alkalma-



zandó theologus ismeri-e, tudja-e a maga egyháza confessionális tanait, de hogy hol és hogyan jutott azok ismeretére, voltaképp egészen mellékes kérdés. Erre nézve külön theologiai seminariu-mokat kellene az egyháznak szervezni, a mint azt később külön is kifejti.

A tananyag beosztását illetőleg azt tartja, hogy a theologiai tanítás is helyes módszerrel az általánosból, a mire mindenkinek szüksége van, indul ki és úgy halad fokozatosan a részletekbe, míg végül a legapróbb részletek feldolgozására tér. Fő azonban itt is az idő helyes beosztása. Nevezetesen helytelen dolognak tartja, ha ugyanazon félévben ugyanazon tárgyról két tanár tart előadást, valamint hogy tanuló pályája alatt minden theologus az egész újszövetség magyarázatát végig hallgassa. Mert nem az a fő, hogy mennyit, hanem az, hogy hogyan hallgat az a tanuló. S e tekintetben ismét a tanár tudományossága és hivatás-szeretete a döntő tényező. Ezért is feltétlenül szükséges, hogy a tanár, anyagi gondok ellen biztosítva, egészen hivatásának éljen és élhessen, s ne kívánozzék el sem más munkatérre, sem jövedel-mezőbb előadásokra ne törekedjék.

A tanárok alkalmazásáról és előadásáról szólván, még a mult vet árnyékot Schleiermacher ama nézetére, hogy külön szaktanárookra nincs szükség, hanem minden rendes tanár a theolo-giai tudomány egész köréből tarthat és tartson is előadást. A szaktanárságot azért nem kívánja, mert szerinte a főiskola előadásainak sorrendjét nagyobb időtartamra kell megállapítani, miközben a felolvasások bizonyos szabályosan visszatérő kör-forgást végeznek, a mit a szaktanárok alkalmazása meg nem enged. De még így is a tanárok teljes szabadsággal működnek, a mennyiben a maga cyklusát, melyet a kar együttesen állapított meg, minden tanár tetszés szerinti rendben, de a kar által meg-szabott óraszám betartásával végzi el.

Az akkori állapotok szomorú képét mutatja Schleiermachernek ama javaslata, hogy az úgynevezett publica, tehát hivatalból tar-tandó előadásokat meg kell szüntetni. Ma persze ebben a régi értelemben vett publica előadások nincsenek többé, mert a tandíj kötelező volta miatt a mai publicák a régi privátáknak felelnek meg. De a XIX. század elején megvolt az a veszedelem, hogy a tanárok a jövedelem szaporítása érdekében a publicákat nem-csak elhanyagolták, hanem a privátákat lehetőleg szaporítva minden

érdekes és fontos tárgyat ezekbe vontak be. A publicákat Schleiermacher „hitvány előadásoknak“ tartja, melyeket tanárok és tanulók egyaránt elhanyagolnak.

De még az így átalakított egyetemi tanítási rend keretében is megkülönbözteti a nyilvános előadásokat a „tudományos theologia“ érdekeit szolgáló seminariumoktól. Ezeket tartja a fő dolognak s a theologiai fakultásnak ezekkel való megajándékozását nem győzi eléggé sürgetni. A theologiai fakultás seminariumainak is ugyanaz a lényege és feladata, a mi általában a tudós seminariumoké, t. i. a tanár és a tanulók együttműködése a tudomány fejlesztése s a tudományos szellem erősítése érdekében. Ezért is a theológián tulajdonképp csak kétféle seminariumról lehet szó: exegetikairól és egyháztörténetiről. A homiletikai vagyis papi seminarium az egyetemi oktatás keretébe semmiképp sem illik. Erre nézve azt ajánlja, hogy az egyház minden nagyobb városban, a hol több pap és így több kandidatus is van, állítson fel papi seminariumot, a melyben 1—2 év alatt a gyakorlati életre szükséges dolgokat minden theologus megtanulhatja. A tudományos seminariumok berendezése azonban nem a vezető tanár tetszésétől, hanem a kar határozatától függ, nevezetesen a kar határozza meg, kiket tart méltóknak a seminariumban való részvételre. Mert a részvét még egyrészt kitüntetés, addig másrészt bizonyos tekintetben jövedelmező is, a mennyiben a szorgalmasabbak az e célra teendő alapítványokból ösztöndíjakat kapnak nemcsak jutalmul, hanem azért is, hogy tovább maradhassanak az egyetemen. Schleiermacher ez álláspontját az egész kar helyeselte. Mutatja ezt az a válasz, melyet a ministeriumnak a berlini egyetemi theologia fakultáshoz a seminariumok berendezése ügyében 1812 márczius 8-án küldött felszólítására a kar Schleiermacher elnöklete alatt április 6-án adott. Itt kimondják, hogy mivel a seminariumi munkálkodás célja „kiváló theologusoknak a theologiai tudomány körében végzendő önálló tudós kutatásba és munkálkodásba való bevezetése s abban való gyakorlása abból a célból, hogy őket választott szakukban a közönséges előadások által el nem érhető képzésre segítsék, s minthogy a seminarium intézményének tulajdonképeni feladata a theologiai tudosság tovább plántálása: köréből úgy a tulajdonképeni dogmatika, mint a homiletikai és katechetikai gyakorlatok minden neme kizárandó, mert ezekkel nem a tudomány művelése, hanem csakis bizonyos

képességek és ügyességek begyakorlása van összekötve“. Ez okból a theologiai kar is csak úgy, mint maga Schleiermacher, a theologiai fakultáson csak kétféle seminariumot tart jogosultnak, ú. m. a történetit, melynek körében az egyház és a dogmatörténet, és a philologiait, melynek körében az ó- és újszövetségi exegesis tárgyalandó.

A stipendiumok ügyének érintése után a theologiai fakultás igazgatásáról és tanárainak minősítéséről emlékezik meg. Már az egyetem berendezésének kérdésével kapcsolatosan is kifejtette Schleiermacher azt a nézetét,<sup>1</sup> hogy a tudományos minősítésnek az egyetem minden fakultásán, két fokozatát kell megtartani, nevezetesen a vizsgálat alapján elnyerhető licentiatust és a tudományos munkálkodás elismeréséül osztott doktorátust. Különösen a theologiai szakon nem is lehetséges a doktori czímet másként, mint *honoris causa* megadni. De ennek alapja csakis tudományos munkálkodás lehet. Ezért helytelen, hogy némelyek *doctor theologiae* és *doctor scripturae sacrae* czimeket kívánnak megkülönböztetni, mert ez utóbbi, mint az eredményes papi munkálkodás jutalma már csak azért is lehetetlen, mert „hogyan jut ahhoz egy tudós testület, hogy gyakorlati szolgálatokért tudományos fokozatokat, kitüntetésekét osztogasson“. A tudomány méltósága még azt sem engedi meg, hogy a már egyszer alkalmazott tanár licentiatusát *nostrificáltatni* avagy *pro loco disputálni*, tehát mintegy vizsgálatot tenni legyen köteles. A mi pedig végül a theologia fakultásának igazgatását illeti, arra nézve Schleiermacher azt tartja helyesnek, ha a fakultás élén nem „állandó igazgató“, hanem a tanári kar által „választott dékán“ áll. A dékáni tisztt legtermészetesebb, ha hivatali *senium* szerint sorba jár, de túlságosan gyakran ne változzék, hogy a jó dékán tovább meg-  
tarthassa a vezetést.

De míg Schleiermacher így mindig és mindenben a tudomány méltóságát védi és juttatja érvényre, addig arról sem feledkezik meg, hogy az emberi szellemnek egyéb követelményei is vannak. Értelem és kedély elválhatlan egységben él az ember szellemében, ezért egyiket a másik rovására túlságosan táplálni nem volna

<sup>1</sup> Über die Einrichtung der theol. Fakultät cz. iratán kívül l. még 1810 okt. 24-én irt Gutachten über akad. Würden cz. iratát Köpkénél Urkunden 221. s köv. és Gel. Ged. 131. s köv.

helyes dolog. A kedély kielégítését célozza Schleiermachernek „Entwurf zur Errichtung eines Universitäts-gottesdienstes in Berlin“, című 1810 május 25-én benyújtott tervezete.<sup>1</sup> Ha, úgymond Schleiermacher, a társadalom minden osztálya érzi a vallásosság szükségét, annál nagyobb szükségük van erre azoknak, kik mint tudósok vagy állami tisztviselők vezető szerepre vannak hivatva. Hogyan is irányíthatnak másokat, kik maguk sem állanak helyes alapon, hogyan vezethetnek, kik maguk sem haladnak helyes irányban.

A társadalmi, politikai és egyházi élet javulása a vezető szerepeket betöltő egyénektől függ. Az iskola, de különösen az egyetem hivatása, hogy e tekintetben indítást adjon és irányt jelöljön „mert a mit az ifjú itt elsajátít, szabadon tette magáévá s így valóban jellemévé edződik“. Ezért is a tudomány és a vallás itt békítendő ki egymással ép azokban, kik magukat ezeknek szentelik. E magas céltudatos főiskolai nevelés legfőbb tényezője Schleiermacher szerint a jól rendezett egyetemi istentiszteletek látogatása. E látogatás nemcsak a tanulók lelki szükségletének kielégítésére szolgál, hanem a cultus kívánatos javulásának kiinduló pontjává is válhatik.

Az egyetemi istentisztelet berendezésének tervezetét 12 pontban állítja össze. E tervezet is mutatja, hogy Schleiermacher mindent az igazán művelt egyéniség képzésének eszméjéből ítél meg s mindent lényegesnek és fontosnak tart, a mi csak e nagy célrt megközelíteni segíti.

Tervezetének első pontja szerint az egyetemi istentisztelet élén az egyetemi lelkész áll, a ki vagy rendes tanár, vagy pedig a rendes tanárokkal azonos módon neveztetik ki. Mert Schleiermacher szerint arra, hogy az egyetemi lelkész, a ki a zene tanárával szükségkép összeköttetésben áll (4. pont), eredményes hatást legyen képes elérni, szükséges, hogy ne csak hivatását szeresse, hanem teljesen szabad is legyen, s vagy egészen közvetlenül, vagy pedig a kar által álljon a cultusi legfőbb hatósággal érintkezésben, nem úgy, mint a többi pap (2. pont). Az istentisztelet mindig csak délelőtt tartatik (3. pont) és pedig énekléssel, imádkozással és szabad textus felett való beszéddel. Bár ez egyetemi istentiszteleteket mindig az egyetemi külön

<sup>1</sup> Köpkénél Urkunden 214 s. köv.

templomban tartják (8. pont), mégis mindenki szabadon látogatja azokat (9. pont.). E nyilvános istentiszteleteknél a rendre az egyetem pedellusai ügyelnek (11. pont). Ez alkalommal azonban az eddig szokásos csengettyűzés meg nem engedhető, hanem a jótékonyság gyakorlása végett időnként külön nyilvános gyűjtéseket rendeznek (10. pont). Abban is maig is kívánatos dolgot mond ki Schleiermacher, hogy mert az énekes könyvek a kívánalmaknak nem megfelelőek, minden egyes istentisztelet alkalmával külön lapon nyomva a templomajtóban osztogatják ki az énekeket mindaddig, míg csak egy igazán jó énekes könyvre való anyag össze nem gyűlik (5. pont). Amaz álláspontról, mely Schleiermacher egész társadalmi és tudományos munkálkodását irányította, s melyből folyólag úgy az egyházi, mint a politikai uniónak is egyik legszámottevőbb előharcosa lett, az úrvacsorának oly formáját óhajtja megállapítani, a mely mellett minden protestáns ember bizvást az Úr asztalához járulhat, a mit negyedévenként tennie is kell (6. pont). Hasonló szabad szempontból ítél az egyetemi lelkész functionárius működéséről is. Az egyetem papja nem köteles ugyan, de jogosult minden functionának végzésére és pedig annál inkább, mert itt is a tudomány szempontját tartva szem előtt, működésével a liturgikus formák javulásának útját egyengeti. Természetes azonban, hogy az egyetemi pap semmiféle stólát senkitől nem vehet (7. pont). — Hogy ez istentiszteletek ügyét mennyire fontosnak tartja, mutatja az, hogy ezek megkezdését még az egyetem megnyitása előtt szükségesnek mondja (12. pont).

## VI.

Az eddigi fejtegetésekből is kitűnik, hogy Schleiermachernek a modern egyetemek alakulásának történetében kiváló része, irányításában sok tekintetben döntő szerepe van. Jelentőségét csak fokozza az a körülmény, hogy a főiskolai munkálkodásnak czélt tűző eszméi sok tekintetben még maig is csak megvalósításra várnak, álláspontját pedig a maga egészében még ma senki lehet meghaladottnak mondani. A német egyetemek, melyek nagyrészt az ő eszméi szerint szervezkedtek, a tudományegyetemeknek

ma is mintái. Míg ugyanis az angol és francia egyetemek inkább gyakorlati czélokat szolgálnak, addig a német egyetemek valósággal a tudomány otthonai.

A középkori jellemet leghivebben az angol egyetemek őrizték meg, nemcsak abban, hogy jobbára az államtól teljesen független s leginkább egyházi színezetű zárt testületek még ma is, hanem különösen abban, hogy az általános műveltség terjesztését s nevezetesen intelligens állampolgároknak képzését tartják szem előtt, s hogy az előadásoknak a jelentéktelenebb publicakra s a fontosabb privátakra való osztását, bár módosult alakban, maig is megtartották. Sőt a londoni egyetem nem is tanít, hanem csak a vizsgálatra jelentkezőket, sokszor csak kiküldöttei által, tudományos készségük tekintetében megvizsgálja, s nekik diplomákat és fokozatokat, szóval államilag érvényes jogosultságokat osztogat. Hogy aztán az igazi tudósok, a termelő szellemek nem az egyetemeken, hanem az akadémiákon találhatók, az az egyetemek ilyen jelleme mellett természetes.

Franciaországban ismét más az egyetem képe. Az universitáson ott voltakép a közoktatási tanácsot értik, melynek feje a szakminiszter. Az egyes intézetek, mint fakultások tulajdonkép szakiskolák, melyek teljesen a gyakorlati czélok szolgálatában állanak. Ez intézetek államiak, tanáraik államhivatalnokok, fő feladatuk nem a tudomány művelése, hanem úgy, mint Angolországban is, az államvizsgálatok tartása és képesítések osztogatása. Az egyetemet Franciaországban a Sorbonne, a Collège de France, az École des Chartes és az École pratique des Hautes Études képviseli, a hol igazi kutató tudósok tartanak a tudomány színelőadásokat.

A németországi s a német mintára rendezett többi európai állambeli s így általán véve a magyar egyetemek is a kutatást a közléssel a legtermészetesebb és legszorosabb egységbe hozzák s az igazi tudósok az egyetemi tanszékekben élnek s kutatásaik eredményét ott teszik közkincsé. Ezért a német egyetem feladata nem a puszta tanítás vagy vizsgáztatás, mint Angolországban, nem is az adminisztrálás vagy jobb esetben a gyakorlati kiképzés, mint Franciaországban, tehát „nem a praktikus élethivatásra való előkészítés és képzés, hanem első sorban a tudományos ismeretekbe és kutatásba való bevezetés“. „És épen a kutatás és tanítás ez egysége képezi a német egyetem sajátos jel-

lemét".<sup>1</sup> Nálunk is mindinkább tisztázódnak e tekintetben az eszmék s ma már oly igazán hivatott paedagogusok, mint Schneller, hirdetik, hogy az egyetem nem lehet gyakorlati célok szolgálatának pusztá eszköze, hanem „lényeges feladata: a világhatalmak által elismert, erkölcsileg, valamint anyagilag támogatott, általános jellegű, önálló és szabad öncélú tanulmányozásnak létesítése és pedig a tanárok és hallgatók személyi, kölcsönös egymásra hatása alapján".<sup>2</sup>

Az egyetem e jelleme szabja meg a tanár hivatását is. Ha az egyetem egyrészt a tudományos kutatás műhelye, másrészt meg a nyert tudományos eredmények előterjesztésének s így a legfőbb tudományos oktatásnak a helye, akkor az egyetemi tanár a tudománynak oly képviselője, a kinek helyzetét is, feladatát is annak tiszta tudata határozza meg, hogy a tudomány nem eszköze más egyéb céloknak, hanem öncél, s hogy a tudománynak benne egyénivé kell válnia. Így a professor, mint a tudomány hitvallója, egyedül csak a tudomány szolgálatában áll s ez adja meg értékét, ez jelöli meg hivatását.<sup>3</sup> Az egyetemi tanár tudja, hogy az igazság nem kész valami, hanem kutatás tárgya, s hogy az igazság nincs semmi máshoz kötve, egyedül csak a komoly tudományos munkálkodáshoz. Ezért a főiskolai tanár hivatása az igazság kutatása s ezzel a tudomány fejlesztése. E hivatással a gyakorlati foglalkozás, avagy a tudomány körén kívül való bármely működés (képviselőség, bankhivatal stb.), czímek és tisztségek vadászata semmikép össze nem fér. Az egyetem egyáltalán nem lehet lépcsője a társadalmi vagy anyagi emelkedésnek, mert a rajta működő tudósoknak úgy társadalmilag, mint anyagilag előkelő helyzetet biztosít, s tanáraitól joggal megkívánja, hogy egész életüket egyedül csak választott tudományuk művelésére szenteljék. Mert ha valahol, úgy itt lehet elmondani, hogy minden pálya egész embert kíván s a ki az eke szarvára vetette a kezét, ha folyton csak másfelé tekintget, jó munkát nem végezhet.

De a tudomány önállósága és méltósága nemcsak a teljes személyes odaadást, hanem a tudomány művelőinek személyes önállóságát és függetlenségét is megkívánja. Az egyetemi tanárnak

<sup>1</sup> Lexis i. m. I. 6.

<sup>2</sup> Paed. dolgozatok I. 139.

<sup>3</sup> Schneller, i. m. I. 7, 141.

minden mellétekintet nélkül kell hivatásának élnie. Grotesk és absurd dolog az, ha az egyetemi tanár, mint esetleg dékán vagy rektor miként való viselkedésére és eljárására kívülről, állami, érdeközsségi vagy egyházi részről befolyást gyakorolnak. Az egyetemi tanárnak öntudatos szabad egyéniségnek kell lennie, ki a tudomány érdekein kívül semmiféle más érdeket nem tart szem előtt, különben egész működése nemcsak ép a személyi hatás erejét nélkülözi, hanem a szabadságot is, már pedig teljesen igaz a mondás, hogy „a szabadság tudata a valódi tudós lényeges jellemzője”.<sup>1</sup>

A szabad tudós egyéniség teljesen hivatásának élve nagyobb hatást, eredményesebb indítást adhat személyiségének etikai erejével, mint bármely ékes előadásával.<sup>2</sup> S e tekintetben Schleiermacher, ki még a szép előadást tartja legfőbb kelléknek, ma már nem lehet irányadó. De hisz ő maga sem ezt tartotta a leglényegesebb dolognak, a mit mutat az, hogy az érintkezés közvetlensége érdekében a tudományos seminariumoknak különös fontosságát hirdette. S a seminariumok nagy jelentőségét napjainkban mindinkább felismerik és méltányolják. Mert tény, hogy ha a főiskolán a tanár és a tanuló érintkezése csakis az előadásokra, avagy a mi még szomorúbb, csakis a vizsgálatokra szorítkozik, akkor nincs meg az egyetemnek sem igazi tudományos, sem a kívánatos paedagogiai jelleme. A seminarium, mely a disputatiók helyére lépett, az újkori főiskola legjellegzetesebb nevelő eszköze, a mely míg egyrészt a múlt és a jelen különbségének képét legvilágosabban mutatja, addig másrészt a tudós foglalkozás és a tanár s tanuló tudományos érintkezésének és kölcsönhatásának legmegfelelőbb tere. A seminariumoknak a disputatióval s így a modern egyetemnek a múltéval szemben való óriási emelkedettségét mutatja az, hogy „disputatio előre felteszi, hogy az igazság legalább elveiben, egészében adva van, azért is a törekvés oda-irányul, hogy annak birtokában az ember megerősödjék és el-sajátítsa azt a képességet, melylyel azt megvédelmezni s még vitás kérdések eldöntésénél is alkalmazni tudja. A seminarium előre felteszi, hogy az igazság nem készen van adva, hanem

<sup>1</sup> Schneller 1. m. I. 88.

<sup>2</sup> A személyiség paedagogiai hatásának nagy jelentőségéről l. Schneller i. m. 39 s köv.



még csak keresendő, ezért is megtanítja az embert, hogy miként lehet tényekből ismereteket nyerni, eltérőleg a disputatiótól, mely megcsontosodott ismerettel ítél a tények felett“.<sup>1</sup>

A seminarium a XIX. század gyermeke. Halleban Wolf, Göttingában Gessner vezette be először a philologiai szakon. A budapesti egyetemen is a philologus Téli létesített először seminariumot 1874-ben. Schleiermacher fellépése óta a seminariumok minden szakon otthonosak s nélkülözhetlen terei a tudományos munkálkodásnak. Budapesti egyetemünk egyik tudós tanára Medveczky Frigyes „A seminariumok feladata az egyetemen“ cz. értekezésében Schleiermacher szellemében fogja fel úgy az egyetemet, mint a seminarium hivatását. Óv a szélsőségektől: az egyetem nem lehet pusztán tudós képző-intézet, de nem is lehet célja csak hivatalnokokat nevelni. Míg az előbbi szempont nem számol a gyakorlati élettel, nem gondol a realis viszonyokra, s megfélemedezik a nagy átlag tehetségeiről és törekvéseiről is, addig emez a szellemi életet nagyon is alacsony színvonalra szállítja, minden magasabb kulturális érdeket mellőz, az egyetemet a gyakorlati képzés szolgálatára alacsonyítja s így lényegileg szakiskolává teszi. A helyes középút a tudományos képzés. Az egyetemen „új ismeretek halmazát nyújtani még nem elegendő. Fölötte fontos a gondolkodás iskoláztatása, a tudományos gondolkodás kiképzése“. A kiválóbaknak azonban még ennél is több kell. Ezeket behatóbb tanulmányozásra, önálló vizsgálódásra segíteni és vezetni „nem az első, nem a legközelebbi feladata ugyan az egyetemi tanításnak, de talán éppen ez képezhetné a legfőbb feladatát“.<sup>2</sup> Ezt pedig ex cathedra végezni nem lehet, azért erre szolgál a közvetlen személyes érintkezést létesítő seminariumi együttműködés. Ez intézménynek továbbfejlesztése a modern egyetem legtermészetesebb feladata.

Az egyetem lényegéből folyó még csak két követelményre kívánok ráutalni. A tudomány szabadsága a tanítás és a tanulás teljes szabadságának követelményét is magában rejt. Ezért is a

<sup>1</sup> Paulsen i. m. I. 257. A seminariumokat illetőleg I. Krupec István, a tudományos, különösen az egyháztörténeti seminariumokról írt munkáját, s azt az ideális nagyszabású tervet, melyet Schneller i. m. 172 s köv. lapjain közöl.

<sup>2</sup> I. m. 4.

kötelező seminarium, a kötelező collocutio, a látogatásnak osztályozása s jegyekkel való jelzése, a tanulni valók bizonyos körének kötelező volta s egymásutánjának kijelölése, a vizsgálatokon meghatározott irányhoz és tankönyvhöz való ragaszkodás mind oly dolgok, melyek a főiskola természetével és jellemével meg nem férnek. De az egyetemnek, mint a tudományok otthonának s universitásának jelleme megkívánja még azt is, hogy ott minden tudomány, de csakis, a mi igazán tudomány, helyet nyerjen, s kicsinyes érdekek és szempontok a tudományos szellem diadalát és a tudomány érvényesülését ne akadályozzák. A tudomány szabadsága, nagysága és ereje teszi az egyes embert is, a nemzetet, a társadalmat, az emberiséget is nagygyá és szabaddá.

*Raffay Sándor.*

## V I L Á G A K A D É M I A.

— Befejező közlemény. —

### IV. Szervezés és közigazgatás.

28. Az, a mit ezen fejezetben elmondunk, még inkább mint az eddigiek, csak általános és megközelítő értelemben veendő, a mi az előadásnak rövidségét is megokolja. Csupán főbb vonásaiban és hozzávetőleg vázoljuk itt a VA. belső mechanizmusát és külső gépezetét, melynek alapvető és részleteiben is jól megfontolt megállapítására amúgy is egy nk. bizottság lesz hivatva.

29. *A VA.-nak tárgyi szervezete.* Az a mindenre kiterjedő tevékenység, mely a VA-ra vár, csak akkor járhat sikerrel, ha eleve a helyes munkafelosztás elvét tartja szem előtt, mely az adminisztrációban és a kultúrmunkában a szakok és nemzetek szerint csoportosított *specialistákban* nyeri legprágnásabb kifejezését. Ennek leginkább megfelelnek az emberi tudás és szellemi tevékenység minden ágára kiterjedő önálló, de egymással szerves kapcsolatban álló és egy középpontban összefutó szakosztályok (*département*), külön épületekben (*pavillon*), saját főnökkel és munkaszemélyzettel. A szakosztályok, melyek neme és száma az emberi ismereteknek osztályozására alapítható <sup>1</sup> (l. Függelék), nk. műhelyei a NA-ák részéről beérkező nemzeti kultúranyagnak;

<sup>1</sup> Magának ennek az osztályozásnak is nagy irodalma van, melyről a kiválóbb enciklopédiák a bevezetésben megemlékeznek (l. pl. Larousse Grand Dict. Préface p. XXXII. f.; Classification des matières dans l'Encyclopédie méthodique édit. par Pauck et Agasse, stb.).

ők vetik meg alapjait és vezetik tovább megszakítás nélkül az illető szak nk. bibliographiáját és enciklopédiáját s mindazon standard-munkákat, melyek egyben leltárakul és forrásokul szolgálnak.

Az emberi tudás hagyományos felosztásának megfelelő szakosztályokon kívül ma már nagy számmal vannak oly fogalmak, vitás tételek és időszerű kérdések, melyek a haladás szempontjából és a megérlelés érdekében külön szakosztályok felállítását teszik szükségessé; ezekhez a haladással párhuzamosan és a specialisták igényeinek igazságos mérlegelésével mind újabbak járulhatnak. Ilyen külön-disciplinák pl. a következők: Nemzetköziség (nk. középpontok és irodák), a nemzetek és szakok érintkező felületei (kölsönhatások), kezdeményezések, a szellemi munkálkodás technikája, kongresszusok, találmányok és felfedezések, világbéke, asszonyok, gondolatok és aphorismák (tárgy és szerző szerinti osztályozás és összehasonlítás), jóság és jótékonyosság, maximák és minimák, tankönyvek, mythologia, zene (és zeneművek), nemzetek, nk. plebiscitumok, a szép, sportok, nyelvek, superlativusok, színházak, fordítások, igazságok, közmondások, szótárak, tartalomjegyzékek és regiszterek, csodagyermek, hihetetlen és lehetetlen dolgok, kortársak, jövő és jövődöbeliek, újságok (sajtó), határozatlanok és különfélék (vegyesek).

Ezen külön szakosztályokkal kapcsolatosan emlékezzünk meg a máris fennálló *speciális museumokról*, a melyek különleges czélok szolgálatában állván, a VA. keretébe mint segítő és kisegítő intézmények nagyon jól beilleszthetők. Ilyenek pl. az acheni hírlap-museum, a Wagner R.-museum Bécsben (alap. 1887), a Mozart-ház Salzburgban, a weimari Goethe-Archiv, a Shakespeare-, Schiller-, Körner-, Tycho Brahe-, Gutenberg-museum, s m. t.

A VA.-nak egyik kész départementjaként jelentkezik a nk. statisztikai intézet (*Institut int. de statistique*),<sup>1</sup> mely azonban önállóságánál fogva eleinte akár meg is maradhatna jelen szervezetében.

<sup>1</sup> Ezen intézmény történetét Inama-Sternegg írta meg a *Statistische Monatschrift* 1885. évi aug.—szept. füzetében. L. továbbá: *Bulletin de l'Institut int. de statistique*, tome I, 1886. — A *Société française de statistique universelle* 1829-ben alapítottott (La société entretient une correspondance avec les corps savants de tous les pays).

30. *A VA. személyi szervezete.* Ezen fordul meg az egész : azoknak az embereknek helyes megválogatásán, a kik a nagy műben való közreműködésre hivatva vannak és meghivatnak. Ezen nehézségeknél fogva és mert a személyi szervezetnek részletes megállapítása előzetes és beható nemzeti és nk. tanácskozásokat tételez fel, a következő tervezet inkább csak kísérletszámba mehet és azon főbb természetes kategóriákra szorítkozik, melyek szóba jöhetnek a termelő szellemi tevékenységnél, a fogyasztásnál és az adminisztrációnál. A szervezet vázát a következő állomások tüntetik fel (l. a táblázatot a 569. lapon).

*Nemzetközi felügyelő tanács.* Ezen világkultúrbizottság mint legmagasabb fórum irányítja a VA. ügyeit és felügyel az állandó hivatalnoki karra. A nk. felügyelő tanácsnak tagjai minden nemzet részéről : az illető kormánytól kiküldött vezérképviselő, a kultuszminiszter és a nemzeti (tud.) akadémia elnöke ; szóba jöhetne még az egyházfők és az egyetemek és főiskolák rektorainak bevonása. A kormány részéről hivatalosan kiküldött vezérképviselőt mindenkor az illető nemzetnek ethikailag és szellemileg legkiválóbb egyéniségében képzeljük, a kinek megbízatása a népek által felajánlható legnagyobb hódolattal volna egyetértelmű. Hogy e nk. tanács tagjait a VA. anyagi ügyei tekintetében mennyiben illeti meg a felelősség, az még megfontolandó.

*A senatus.* Az autonóm nk. felügyelő tanács saját kebeléből 1—3 évre terjedő hatáskörrel senatust választ, mely a VA. székhelyén tartózkodik és a melyben minden nemzet egy taggal van képviselve. A senatus maga választja elnökét és titkárát, a kik az illető kornak mintegy vezető személyei, valamint hogy a senatus a VA.-nak legfőbb cselekvő fóruma.

*A kultúr-központi hivatal.* Ez a különböző (termelő és elrendező) szakosztályoknak főnökeiből alakul, a kik egyenként az illető szaknak kiváló, állandóan alkalmazott és megfelelően fizetett képviselői.<sup>1</sup>

*Az anyagi és szellemi adminisztráció.* Olyan mintaszerű kezelési rendszert és eljárást képzelünk, mely az eddigi viv-

<sup>1</sup> V. ö. *Officers of the Smithsonian Institution (Annual Report 1858). List of foreign correspondents of the S. I.* ; ez az intézet 1850-ben 173 külső levelezővel rendelkezett, 1882-ben 2965-tel (köztük 2578 Európában), 1897-ben 9414-gyel.

mányok és tapasztalatok értékesítésével, munka, idő és hely tekintetében a minimális energia elvének hódol. A pénzkezelés tekintetében (l. alább 36. p.) a senatusba és a nk. felügyelő tanácsba szeretnők a súlypontot helyezni. A szellemi adminisztráció belső és külső; gépezetének fennakadás nélkül és simán kell működnie, hogy a be- és kivitelben zavar ne támadjon.

*Külső tagok* (mindkét nembeliek). A működő külső tagokat a VA. a NA-ák ajánlatára nevezi ki; a címzetes és tiszteleti tagokra főleg anyagi érdekei utalják. Az évi tagdíjak a rendes, pártoló, alapító és tiszteleti tagok után 10, 100, 1000, illetőleg 10,000 frankban lennének megállapítandók; a tiszteleti tagság azonban a díjak elengedésével is adományozható kiváló tudományos érdemekért, alapítványok vagy ajándékok fejében. Az évi tagdíj ellenében nyújtandó különböző rendbeli jogokat és kedvezményeket külön szabályzat állapítja meg.

## V.

31. *A VA. és a kormányok.* Ezzel elérkeztünk volna tervünk alapkövéhez, melynek megbízhatóságát a mult tanulságain, a jelenkor feltételein és a jövő követelményein alapuló annál szigorúbb vizsgálat illeti meg, mert mi a VA.-t eleve oly világtársadalmi intézménynek terveztük, melynek fennállását, az „államinak“ mindinkább fokozódó jelentőségénél fogva, csakis az államoknak nk. kezessége biztosíthatja. A gyakorlati államférfi — mondja igen helyesen Suess Ede — minden eszmét mindaddig merő utópiának tekint, a mig hiján van a nemzeti vagy állami keretnek, mely azt részére megfoghatóvá és alkalmazhatóvá változtatja.

Jóllehet az „államinak“ nagy fontosságát minden vonatkozásában készséggel elismerjük, a szellemi vezetés irányításában és a tudományos czélok meghatározásában egyoldalúan és túlságosan megnyilatkozó befolyása ellen tiltakoznunk kell; a mit mi akarunk, az nem a világkultúrának államosítása, még kevésbé a tudományok kartellje, hanem józan felfogása és bölcs érvényesítése ezen tételnek: hogy a tudományok, valamint a népek, kormányzásra szorulnak. „Az akadémiák szabadság és függetlenség nélkül nem lehetnek el. Az az akadémia, mely bármely külső nyomásnak, de főleg a tekintély beavatkozásának engedne, csak-

# A világakadémia személyi szervezetének áttekintő táblázata.

## Senatus

Nemzetközi felügyelő tanács

### Kultúr-központi hivatal

<i>Kezelő személyzet</i>		Szakosztályok :	<i>Külső tagok</i>
Központ	Fiókok	főnökök, aligazgatók,	1. működők :
(belső	(kültűs	titkárok,	külső szakosztály-
szolgálat)	szolgálat)	önkéntes és hivatalos	főnökök,
főigazgató, igazgatók		segédszemélyzet	titkárok, levelezők,
és aligazgatók,			önkéntesek, stb.
titkárok,		Különleges kultúrszemélyzet :	2. ezimzetesek :
számítisztek,		a világgönyvtár, kéziratgyűjtemény,	tiszteletbeli, alapító,
segéd- és szolgál-		időszaki kiadványok	pártoló, rendes
személyzet.		szerkesztése stb. részére.	tagok.

hamar tehetetlenségre kárhoznék.“ Ez igaz, de ilyesmitől a VA.-nak, a kormányok bevonása daczára sem kellene tartania, mert a „les gouvernements tuent le gouvernement“ elvénél fogva az összemberiségnek ezen szellemi gyűjtőhelyén, mind az individuumoknak, mind a kollektivumoknak (nemzetek, népek, kormányok) előnyei és hátrányai és különböző irányú működései kölcsönösen kiegyenlődnének vagy legalább is enyhülnének.

Hogy a VA.-t mint állami világintézményt képzelni lehetséges, kívánatos, sőt szükséges, arról a viszonyoknak részletesebb vizsgálata és kiváló elmék nyilatkozata fog bennünket meggyőzni.

Herder már 1780-ban írt egy értekezést „*Vom Einfluss der Regierung auf die Wissenschaften*“, melyet a berlini akadémia megjutalmazott. Laplace (l. *Précis de l'Histoire de l'Astronomie* 99. l.) írja, hogy bölcsek kormányok, mindenkor meg lévén győződve a tud. társaságok hasznos voltáról és arról, hogy ezek a birodalom dicsőségének és jólétének alapvető intézményei, nemcsak alapításukban vettek buzgóan részt, hanem saját javukra is igyekeztek fordítani szolgálataikat, melyekből a közjóra annyi előny hárult. — Block-Hauschling művében erre vonatkozólag ezeket olvassuk: Minden kormánynak kötelessége, hogy ismerje és kövesse nemzetének szellemi mozgalmát, a minek eszközeit a gyakran szerény kezdetből alakult tudós társaságok adják meg neki. A kormányok támogatása nélkül ezek csak kivételesen gyakorolhatják azt a hatalmas befolyást, melyre képesek. — Viszont és természetesen vannak olyanok is, a kik minden állami beavatkozást károsnak tartanak és ellene küzdenek. Ilyen pl. Spencer Herbert, a ki „*The man versus the State*“ (1887) cz. művének 2. fejezetében, „*The coming Slavery*“, a szabad fejlődés mellett száll síkra és kifejteni igyekszik, hogy az államnak az egész vonalon fokozódó befolyása végre a minden szabadságot leromboló államszociálismushoz fog vezetni. Szerinte a család és az állam (kormány) kötelességei, úgyszintén a családi és az állami ethika között merő ellentét mutatkozik, és a társadalmi fejlődésnek az a sarkalatos elve, melynek célja a jónak gyarapítása és a hitványnak csökkentése, csak akkor érvényesülhet korlátlanul, ha az egyéni szabadság az uralkodó. — Ezzel szemben jegyezzük meg, hogy a VA. nem irányul az egyéniség, az egyéni szabadság és kezdeményezés ellen, sőt ezeket, ha reá érdemesek, még elő is mozdítja; hogy továbbá az egyéni szabadság negatív



jellegű is lehet eredményeiben, a minnek eshetősége a tömeg-akaratnál és a tömeg-szabadságnál csekélyebb.

Lássunk most néhány adatot arra, hogy mily mértékben és mi módon pártolták és pártolhatják a kormányok a tudományokat. „Az államnak saját érdeke, hogy akadémiáit és tudósait az őket megillető tisztelettel környezze. Nagy fejedelmek és hatalmas miniszterek, Oroszországban Nagy-Péter, Franciaországban Richelieu, teljesen méltányolták azt a nagy tekintélyt, mely az irodalom, a tudományok és művészetek kultúrájából az államra hárult“ (Bloch-Heuschling). S valóban nagy számmal vannak az olyan államfők és államférfiak, a kik tudományos becsvágytól sarkalva külön intézményeket alapítottak, avagy az illető társaság elnökségét vagy tagságát óhajtották elnyerni. Ha valahol úgy itt szabad az embereknek ezt az érdemes gyengeségét és hiúságát olyan eszközökül felhasználni, a melyeket szentesített az előttük lebegő magasztos cél.

I. Napoleon az *Institut* tagja volt és érdekében sokat tett; hogy mennyire becsülte ezt a kitüntetést, azt érdekesen bizonyítják egyiptomi napiparancsai, melyeket így írt alá: „membre de l'Institut, commandant en chef de l'armée de l'Est“ (Arago: *Eloge de Fourier*). Mikor 1717-ben I. Péter császár Párisba érkezett, közölte Bignon abbéval, hogy a francia Akadémia tagja óhajtana lenni; megválasztását igen nagyra tartotta és sajátkezűleg köszönte meg; elrendelte továbbá, hogy a Kaspi Tó térképét készítsék el, melyet azután értekezésszámba nyújtott be az Institutnak (Smiths. Report 1862, p. 352 f.). A szentpétervári tud. akadémiát is Nagy-Péter alapította, miután ez ügyben előzőleg Wolff és Leibniz tanácsát kikérte. E példákat az újabb korból is könnyen szaporíthatnók: elég utalni Rudolf trónörökösre és II. Vilmos császárra, a kik a tudományok, művészetek és irodalom kiváló pártfogóinak bizonyultak.

A kultúrának állami gondozását illetőleg, a történelmi fejlődésnek Nagy-Károlytól Guizotig és mindmáig terjedő tanúsága szerint főleg Franciaország az, a mely a többi államoknak buzditó mintául szolgálhat. A francia tud. Akadémia alapítása óta élvezi a kormánynak hathatós támogatását. 1666-ban Colbert alapította és haláláig védnöke maradt: XIV. Lajos védnöksége 1672-ben új korszakot jelent az Akadémia történetében, mely számos újabb kedvezmény és szabadság révén testületté (*un*

*corps*) tömörül „et pour anisi parler, une véritable institution d'Etat“. Ugyancsak XIV. Lajos alkotása volt az *Académie royale de danse*. 1683-ban a védnökség Louvoisra szállt át s ennek halála után 1691-ben Pontchartrainre, a ki első államtitkár volt, majd Franciaország kancellárja. Az 1699-iki nagy átalakulás után maga az orleansi hercege állt az Akadémia élére. Az állami gondozásnak további példái azon fontos tud. bizottságok (pl. *Commission historique*), melyek Guizot alatt létesültek és oly eredményes működést fejtettek ki. Valóban hatalmas és biztató kép tárul elénk, ha ennek a korszaknak és tevékenységnek részletes okmányaiba beletekintünk.<sup>1</sup> 1833-ban Guizot, akkori közokt. miniszter ajánlatára a király bizottságot nevezett ki Franciaország összes történelmi okmányainak összegyűjtésére, 1835-ben a miniszter elnöke alatt egy másik bizottságot, a történelemmel kapcsolatos tudományos és művészeti emlékek kiadására. 1834-ben a kamara Guizotnak két ízben szavazott meg nagyobb hitelt a francia könyvtárakban levő kéziratok katalógusának megszerkesztésére és a csereviszony létesítésére. „A közokt. miniszter által létesített kongresszusok valódi szükségletnek felelnek meg; tanulmányoztuk a külföldnek hasonló intézményeit, de ily erős szervezetet, ily érdekes közleményeket és a kormánynak ilyen fenkölt és nagylelkű támogatását sehol sem találjuk“. Még a vidéki intézeteknek is csaknem mindenütt az illető tartományok kormányzói voltak a védnökei, és midőn a császárság után a vidéki intézetek létlenségére voltak kárhóztatva, ismét a kormány volt az, mely áldozatkészségével talpra állította őket. Végére tartogattuk annak a fontos ténynek felemlítését, hogy a VA.-val több tekintetben analog Smithsonian Institution is, jóllehet alapítása egy egyénnek műve, szervezetében többszörösen állami jellegű, a mennyiben a „members ex officio of the establishment“, vagyis a hivatalos tagok között ott találjuk az Egyesült-Államok elnökét,<sup>2</sup> alelnökét és a legfőbb állami méltóságokat. „The Smiths. Institution was established by *Act of Congress* of August 10, 1846... The bequest is for the benefit of mankind. The govern-

<sup>1</sup> *L. Annuaire d'Héricourt* (préface p. XV—XXIII) és *Discours de M. J. Ferry* (15 avril 1882, 27 p.).

<sup>2</sup> A Smiths. Institution-nak félévsszázados történetét tárgyaló monographiához maga az Egyesült-Államok elnöke írt előszót.

ment of the United States is merely a trustee to carry out the design of the testator“ (Smiths. Report 1858). — Az 1821-ben Washingtonban alapított *Columbian Institute* üléseiben ugyancsak az Egyesült-Államok elnöke elnököl.

Mindezekkel a positiv, biztató és örvendetes tényekkel szemben, a jövődő megoldás egyengetésének érdekében nem akarunk elhallgatni egy oly ellenvetést, melytől ma még minden jogosultságot elvitatni nem lehet. „Mindaz, a mit az imént hallottunk, szép és jó, de voltaképen nemzeti talajon mozog, holott a VA. lényegében nemzetközi“. Ez igaz, de komoly aggodalmat annál kevésbbé kelthet, mert egyaránt való az is, hogy ma már a nemzeti kultúrák szintén odáig fejlődtek, hogy nemzetközi vállalatokat tesznek lehetőkké. Ez az irányzat idővel még határozottabb alakban fog megnyilatkozni, mert ne feledjük, hogy a „nemzeti-nemzetközi“ kultúrvállalatoknak ma még gyermekkorát éljük. Egyesek mint magánszemélyek vagy kormányaik megbízásából kutatásokat és tanulmányokat végeznek külföldi könyv- és okmánytárakban és gyűjteményekben; ugyanezt tapasztaljuk tud. egyesületek részéről; az államok mind nagyobb számmal létesítenek külföldi ösztöndíjakat, a miből idővel valóságos állami kultúr-csereviszony fejlődhetik; a kormányok költségvetései (a miénk is máris tartalmaznak oly tételeket, melyek nk. kultúrezélokra vonatkoznak; idegen földön külön intézeteket állítanak emez idegen kultúráknak behatóbb tanulmányozása érdekében,<sup>1</sup> stb. stb. Mindez egy szebb és jobb jövőnek perspektíváját rejtí magában, mely bizonyossággal enged arra következtetni, hogy a kormányok a VA. javára hathatósan fognak közreműködni m. p. anyagi, szellemi és erkölcsi tekintetben. Ilyen állami kedvezmények volnának pl. adó- és portómentesség, utazási kedvezmények, az állami kiadványoknak ingyenes átengedése, évi segély, stb. Ezzel szemben a kormányok viszontszolgálat fejében véleményes jelentéseket kérhetnének a VA.-nak nk. tudakozó-hivatalától, külön „kultur-attasékat“ küldenének ki a központba, igényt tarthatnának állami ösztöndíjsaikk és kiküldött szaktudósaiik támogatására, stb.

32. A VA. viszonya a többi tudományos egyesületekhez, a közönséghez, egyesekhez. A VA. rendeltetése megkívánja, hogy

<sup>1</sup> Ilyenek pl. Ecole de Rome, Ecole d'Athènes, Fraknoi-ház, stb.

viszonyát az összes többi kultúrtényezőkhöz külön szabályzat állapítsa meg. Minthogy a VA. kulturális tekintetben a legmagasabb fórum, kell hogy szerves összefüggésben álljon a többi tud. testületekkel, melyeknek a támogatás érdekében fölé van rendelve, a nélkül hogy tudományos önállóságukat és függetlenségüket érintené. Legfontosabb és közvetlen a VA.-nak a NA.-okhoz való viszonya, melyről már szóltunk (l. 9. p.). A készítendő szabályzat, kellő határok között és észszerű megválasztással, azt is lehetővé fogja tenni, hogy a VA. a kisebb tud. egyesületek, magántársulatok és tudósok részére is hozzáférhetővé legyen. Viszonyát a nagy közönséghez a különböző tagok jogai és kötelességei szabályozzák. Fontos szerep vár a napi sajtóra is, mely hivatva volna a VA. érintkezését a nyilvánossággal közvetíteni és ápolni.

33. *A helykérdés.* Mihelyt eleve megállapodtak abban, hogy a VA. mint egy és egyetlen intézmény egy helyen állítandó fel (s nem minden világrészre külön avagy Európa és Amerika részére egy-egy), a helykérdés komolyan előtérbe lép. Az intézmény és világrendeltetésének érdekében itt is óvakodni kell a szélsőségektől: a nagy világvárosoktól (Páris, London, Berlin) és az elrejtett, nehezen hozzáférhető helyektől. A választásnál a politikailag lehetőleg neutralis fekvést, a jó és könnyű közlekedést, az egészséges vidéket és a térbeli szabad terjeszkedést kellene első sorban figyelemre méltatni. Hogy mennyire felel meg ezen és még más körülményeknek Európának ma úgyszólván legnemzetközibb városa Bern, mely máris számos nk. intézmény<sup>1</sup> székhelye és a mely mellett első sorban Brüsszel jöhetne szóba, azt eldönteni majdan egy külön szaktanácskozás lesz hivatva.

Végül, minthogy bizonyos az, hogy a VA. felállítása az illető országnak és helynek nagy jelentőséget kölcsönözne és kiváló anyagi, erkölcsi és szellemi előnyöket biztosítana — minden versenygésnek már eleve elejét veendő — szóba jöhetne egy a világforgalom szempontjából alkalmas helyen levő egészen új kultúrközpontnak megteremtése.

34. *A nyelvkérdés.* Az emberi kultúrának eredendő bűne, darázsfészek és probléma ez együttvéve, melyet a VA.-ra való

<sup>1</sup> Ilyenek: Bureau int. permanent de la Paix, Bureau int. pour la protection des droits d'auteurs, de la propriété industrielle. La croix rouge, stb.

tekintettel nyomban a legszűkebb korlátok közé szorítunk, az irodalmi és statisztikai adatok halmazát a Függelékbe terelvén.

E helyen a következő két kérdésre keresünk feleletet: 1. egy vagy több nyelv legyen a V.A. hivatalos közege? 2. a nyelvek közül melyik vagy melyek?

Nem szorul bizonyításra az, hogy mily nagy előnnyel járna *egy* (mindenesetre modern) nyelvnek kötelező elfogadása a nk. tudományos forgalomban, mert ekkor ki-kí saját anyanyelvén kívül ezen *egy* nyelv elsajátításával képes volna a nemzeti kultúra mellett a világkultúrában részt venni. Ez a követelés mind sürgősebben jelentkezik, mert egyesek és tömegek mélyen érzik és felpanaszolják a soknyelvűség okozta veszteségeket az emberiségnek szellemi háztartásában és a gyorsaságnak és megbízhatóságnak vele járó károsodását.<sup>1</sup> „A részletkutatás, a menyire lehet polyglott, a végeredményeket összefoglaló reformmunka tisztán monoglott legyen“ (Acta CLV: 1881, 92). Ez a sóvárgó óhajítás azonban ma és még sokáig nem valószínűsíthető meg, mert bármely modern vagy régi nyelvnek egyeduralma nyomban felidézne a többi nemzettömegek ellenkezését. Hisz a nk. kongresszusoktól és a mesterséges világnyelvi törekvésektől remélt eredmények is meddőeknek bizonyultak e tekintetben: amott kényszerítő okoknál fogva a többnyelvűség, mintegy *conditio sine qua non*, polgárjogot nyert, ezeknél egyik rendszer hívei küzdenek a másik ellen.<sup>2</sup>

Szóval *egy* nyelvvel ma még nem boldogulhatunk (különösen nem a kisebb nemzetek), válaszszunk tehát többet a többől; ez a legjobb és egyúttal az egyedüli megoldás.

A modern civilizáció — mondja igen helyesen Berthelot — három nemzettől függ, a francziától, a némettől és az angoltól, a melyeknek minden időben és minden körülmények közt egyetértve kellene maradniok. Szövetségük és kölcsönös rokonérzésük

<sup>1</sup> Klasszikus s megdönthetetlen igazságánál fogva szinte megdöbbentő példa erre: *Congrès historique européen* 1835, p. 8.

<sup>2</sup> A világnyelvi törekvések és a világnyelv irodalma még feldolgozásra várnak. Az 1900. évi párisi nk. kongresszusok újabb lendületet adtak ennek az ügynek és egy világnyelvnek megteremtése érdekében külön nk. bizottság alakult: *Délégation pour l'adoption d'une langue auxiliaire internationale*. Lásd *Couturat L.* füzetét: *Pour la langue internationale* 1901; *Hersant J.*: *Langue humanitaire universelle* (1901.).

feltétlenül szükséges, ha nem akarjuk, hogy a műveltséget általános veszteség érje. Hasonló értelemben nyilatkozik Müller Miksa egyik felhívásában. Ebből, mint hosszú időre egyedül lehetséges megoldás, második kérdésünkre a válasz a következő: a VA. szükségleteinek a három világnyelvnek, a francziának, a németnek és az angolnak egyidejű bevezetése és váltakozó használata felel meg legjobban.<sup>1</sup>

## VI. Pénzügyek.

A következő fejtegetések, melyeknek célja a VA. anyagi életrealitását kimutatni, a tárgy természeténél fogva csak általános körvonalokban és valószínű feltevések keretében mozgathatnak. Ne feledjük azt sem, hogy a VA.-nak nem kell szükségképen a maga teljességében és egyszerre létrejönnie s hogy ez talán nem is lehetséges, hanem gondoljuk meg azt, hogy organikus és rationalis szervezete lehetővé teszi azt, hogy a nagy épület a rendelkezésre álló eszközökhöz képest szerényebb alapon lassanként és fokozatosan fejlesztesse.

Immár vizsgáljuk meg közelebbről a) a VA. bevételeinek lehető és képzelhető forrásait, b) főbb (állandó és alkalmi), kiadásait, c) a pénzbeszedésének és kezelésének módjait.

35. A VA. anyagi támogatásának erkölcsi alapja és megokolása. Ne feledjük, hogy a következő természetes, lánczban: egyén (ember) — család — haza (nemzet) — világ (emberiség) mind-egyik szem a jogok és kötelességek tekintetében dualistikus szervezettű és egymásnak kölcsönösen is le van kötve. Ezen természeti törvény értelmében pl. az egyénnek a világgal szemben is vannak kötelességei és jogai; ezen igazságnak egyetemes fel- és elismerése azonban a humánus nevelésnek csak egy a jövőben érlelendő gyümölcse. Ma a világkultúra, világjog és világkötelesség fogalmai még újak és szokatlanok, jóllehet jogosultságuk nem kisebb a világirodaloménál, mely amaz elsőnek csak egyik része s máris átment a köztudatba.

<sup>1</sup> A nyelvproblémának az iskolára vonatkozó, gyakorlati megoldását l.: *Das Sprachen-Minimum* (Zeitschrift f. lateinlose höh. Schulen, Leipzig 1898. p. 214—18).

A VA. tehát az országos kultúregyesületek analógiájára mintegy világkultúregyesület fogható fel, melynek anyagi fennállása biztosítva van, mihelyt a) az egyén a legesekélyebb járulékra hajlandó, melyet pl. a legkisebb pénzegység képvisel, b) a nemzetek az arányos hozzájárulást erkölcsi köteleességüknek elismerik.<sup>1</sup> Ez a minimális világkultúradó, tekintve a nagy tömegeket, hatalmas végösszeget eredményezne, s hogy ez az egyszerű elmélet nagy tette váljék, arra csak akarat és jóakarat szükséges. Hogy mindez nem tartozik a képtelenségek birodalmába, annak beigazolására a romboló műveletekre szánt hadügyi költségvetésekre utalok s azon világethikai tényre, mely a hágai békekonferencia létrejöttében rejlik. Miért ne találkozhatnék még egy kiváló és hatalmas egyén, a ki egy világkultúrkonferenciának összehívását penditené meg, a hol az összes államok képviselői köteleznék magukat arra, hogy a világkultúra tételét a nemzeti költségvetésekbe befogadják! A hágai konferencia anyagi javak, birtoklási vágy és önző érdekek mint megannyi nehézség mellett is létrejött; ott mindenkinek résen kellett lennie, nehogy országának anyagi érdekén a jelenben vagy a jövőben csorba ejtessék. Milyen más a világkultúrkonferencia, mely a kultúra áldásait minden országra ki akarja terjeszteni, és a mely a szellem munkásait támogatni, a világ jólétét előmozdítani törekszik, szóval a hol mindenki csak nyerhet s veszteségtől, károsodástól csak azoknak kellene tartaniok, a kik távol maradnak. S ha ilyesmi nyomban nem is volna lehetséges, bekövetkezése matematikai alapon bizonyos, mert ellenállhatatlanul előkészíthető, ha a törvényhozó testületek tagjait, kik részben önmaguk is a kultúra nap-számosai, igyekezünk az eszmének megnyerni s ők egyesülés útján ily értelmű határozatokat provokálnak hazájuknak parlamentjében.

36. *A bevételekről.* Ezek lehetnek magános vagy nyilvános természetűek, államiak vagy községiek, állandóak vagy alkalmiak, egyenesek vagy közvetettek. A bevételek legfontosabb csoportját, az állami állandó bevételeket tekintve, vagy bizonyos „kulcs“

<sup>1</sup> Arnaud E. a X. interparlamentaris konferenciának indítványt nyújtott be, melynek értelmében a hadügyi költségvetéseknek minden 1000 frankjából *egy* frank vonassék le s ezen összeg fordíttassék a béke műveinek és a béke fentartásának javára.

szolgálhat alapul, vagy egyenlő évi járulék, vagy végre önként felajánlott összeg, melylyel a nyújtandó kedvezmények is arányosak lennének. Az említett kulcsnál szóba jöhetnek: az állami adók összesége, az államvagyon, a kultúrköltségvetés nagysága stb. Legegyszerűbbnek tartanók a VA. tételének beállítását a közoktatásügyi költségvetésekbe, a minek analogonját máris megtaláljuk ezeknek a költségvetéseknek abban a tételében, melyek *nk.* kultúrcélokra szolgálnak. Az állandó jövedelemforrásnak egy másik neve a kultúrintézetek (iskolák, akadémiák, egyetemek), esetleg személyzetüknek minimális egységű megadóztatása, promóciók, pályadíjak, stb. végre a tagsági díjak.

Alkalmi jövedelemforrások: alapítványok (l. Függelék), országos gyűjtések a napi és a szaksajtó útján; tudósok, írók, művészek részéről értékesítés végett önként felajánlott termékek és alkotások,<sup>1</sup> irodalmi hagyatékok; feltalálók és felfedezők bizonyos hányadot újabb pályakérdések kiírására ajánlanak fel; czimek (tiszteleti tagság) és kitüntetések értékesítése;<sup>2</sup> stb. stb.

A pénzbeszedés (incasso) szintén csak a munkafelosztás és decentralizáció alapján képzelhető. Ilyen gyűjtőközpontok első sorban a NA.-ák, a melyeket a különböző (országos) tud. egyesületek, az egyetemek rektorai és a VA. levelezői támogatnak. Arra még nem igen gondolhatni, hogy a kormányok az állami adókkal egyidejűleg vállalnák el ezen illetékek behajtását.

A pénzkezelésre az illetékes szakértők oly eljárást állapítanak meg, mely minden visszasságot eleve kizárna. Szóba jöhetne itt az országos vezérképviselők, a senatus és a nk. felügyelő-tanács személyes felelőssége.

37. *A kiadásokról.* Hogy némi fogalmat nyerjünk egy ilyeg tudományos intézet szükségleteiről, nézzünk körül egy aránylan szerényebb vállalatnál s lássuk a washingtoni *Shmithsonian Institution* költségvetését főbb vonásaiban. E célra tanulságos összehasonlításokat enged egy régebb és egy újabb évi jelentés (Annual Report).

<sup>1</sup> 1899 novemberben a British Museum udvarában Kipling Ruydard egy költeményének kézírata 1000 angol font kikiáltási ár mellett nyílt árverésen hatalmas összeget eredményezett a katonai árváknak. Ez a költemény egyébként is százezreket jövedelmezett.

<sup>2</sup> Palisa csillagász, hogy az 1886-iki napfogyatkozás megfigyelésének költségeit előteremtse, az általa felfedezett utolsó asteroid nevét 1250 frankért áruba bocsátotta.



1858-ban az alaptőke 515.169 dollára rugott (1 d. = 4 K 40 f) és a felesleges jövedelemből újabb 135.600 d. alaptőke keletkezett; ezeknek évi 6%-os kamata 30.910 és 7416 d. volt. Építkezésekre 242.129 d.-t fordítottak a megelőző kamatokból; az évi főbb kiadások ezek voltak: épület, felszerelés és tárgyi szükségletek 10.727 d.; kiadványok, kutatások és felolvasások 11.957 d.; könyvtár, museum és műtárlat 9814 d., összesen 32.498 d.; bevételi-felesleg 1859. jan. 1-én: 16.169 d.

1897-ben az alaptőke újabb hagyatékok folytán 912.000 dollárra emelkedett (a Hodgkins-díj maga évi 10,000 d.), a bevételek összege 119,595 d., a kiadásoké 58,062 d., maradék 61,532 d. Ezenkívül a gyűjtemények gyarapítása és fentartása 156.114 dollárt emésztett fel, a nk. csereviszony 18,820 dollárba került, az összes forgó tőke 481,380 d. A részletes költségvetést és számadásokat l. ugyanott a XVII—XL. lapon: Report of the Executive Committee.

38. *A VA. költségvetésének kísérleti összeállítás.*<sup>1</sup> Nehogy a kételkedőknek és a gúnyolódóknak kedvező anyagot nyújtsunk, ismételve és határozottan kijelentjük, hogy a következő hozzávető számítgatás, mely lényegében az előbbi pontokban főbb vonásaiban kifejtett személyi szervezetre, a jövedelmi forrásokra és a kiadási tételekre támaszkodik, inkább csak kísérlet akar lenni, mely némileg útbaigazítson a hatalmas vállalat költségei tekintetében és, a mennyire lehet, kimutassa, hogy az óriási arányok és szükségletek dacára még az anyagi kérdésnek valószínű megoldása is képzelhető, tehát lehetséges is. A számítások egyszerűsítése érdekében kerek számokat és egy egyetemes pénzegységet (frank, korona, márka) tételezünk fel.

I. *Befektetések.* Ingyentelkeken emelendő 2 központi épület a 500,000, 20 nagyobb és 10 kisebb szakosztályi épület a 150,000 illetve 100,000, a berendezést beleértve, összesen: 5.000,000.

A mennyiben az addig befolyt önkéntes adományok és kamatai erre nem volnának elegendők, évi törlesztésre kölcsön veendő fel.

<sup>1</sup> Egy másik, szélesebb alapra fektetett számítást művemnek német kiadásában közöltem. — L.: Entwurf einer Internationalen Gesamt-Academie: Weltacademie (Dresden-Pierson, Budapest-Lampel, 127. l. f.).

II. *Folyó (állandó) kiadások.*

a) Nemzetközi felügyelő tanács . . . . .	50,000
Igazgató 30,000, aligazgató 20,000, titkár 10,000 . . . . .	60,000
30 szakosztályfőnk à 6000 . . . . .	180,000
30 aligazgató (titkár) à 4000 . . . . .	120,000
30 segédszemélyzet à 2000 . . . . .	60,000
30 külső szakosztályfőnök à 1000 . . . . .	30,000
Személyi kiadások összege . . . . .	500,000
b) Kezelés, ügyvitel . . . . .	100,000
c) Kiadványok . . . . .	100,000
d) Kutatások, utazások, ösztöndíjak stb. . . . .	100,000
A folyó kiadások összege . . . . .	800,000

ehhez számítva az alapfelszerelés költségeinek évi törlesztését:  
kerek egy millió egység.

III. *Bevételek.*

## a) állandók (éviak).

100,000 rendes tagtól egyenként évi	
10, összesen . . . . .	1.000,000
10,000 pártoló tagtól egyenként évi	
100, összesen . . . . .	1.000,000
1,000 tud. egyesülettől egyenként évi	
100, összesen . . . . .	100,000
25 kormánytól egyenként évi . . . . .	
1000—10,000, összesen . . . . .	100,000
alaptőke kamatai . . . . .	100,000

Az évi bevételek összege . . . . . 2,300.000

## d) egyszeriek.

100 alapító tag egyenként 1000, össz.	100,000
100 tbeli tag (ebből 50 à 10,000), „	500,000
alapítványok, hagyatékok (az első években)	1.000.000

Kezdetleges alaptőke . . . . . 1,600.000

(frank, korona, márka).

## VII.

39. *Ellenvetések.* Ha mindenben kételkedhetünk, a mi van, miért ne vonhatnók kétségbe azt, a mi még nincs? —

A legelső, legáltalánosabb, de egyúttal legelemibb ellenvetés ez: „A tudományok és a világ eddig is el lehettek a VA. nélkül”.<sup>1</sup> Az ilyesmi azonban oly kevésbé kézzelfogható és a meglevőn túl minden haladást a priori feleslegesnek valló frázis, hogy komoly czáfolatra sem érdemes. Hisz még alig néhány évtized előtt a tudományok és a világ el lehettek azon nk. szövetségek nélkül is, a melyeket akkor felesleges és lehetetlen intézményeknek tartottak, melyek azonban ma áldásos működést fejtenek ki. Innen pedig a legközelebbi lépés szükségképen a VA.-hoz vezet. — Ezt a külsőleg és látszólag tartalmas, de lényegében üres ellenvetést egyébként előreláttuk akkor, mikor tanulmányunk elején (l. 4. p.) a VA.-nak, számos tétellel megokolt gyakorlati szükségszerűségét mutattuk ki.

Azokkal sem állunk szóba, a kik bármely tud. egyesülettől, tehát a tud. akadémiáktól is egyszer s mindenkorra minden érdemet megtagadnak s létjogosultságukat kétségbe vonják (a vádlókról nem is szólva), mert az előnyöknek és hátrányoknak s az ellentétes nézeteknek lelkiismeretes mérlegelése arról győzött meg (l. 7. p.), hogy a tud. intézetek és akadémiák a tudományoknak és az emberiségnek mindenképen javára vannak.

Jóval komolyabbak a következő ellenérvek. Egy a VA.-hoz hasonló intézmény felesleges, mert a tudományok önmaguk ellenőrzik magukat, de káros is lehet, a mennyiben az egyéni törekvések centralizálása a tudományon csorbát ejthet. Vezetni csak az államot szükséges és kell, mert az tévedhet, demár az állatot szabadon bizhatjuk ösztönére, mennyivel inkább az embert eszére! Ezzel szemben mi azt véljük, hogy a tudományoknak önnön-ellenőrzését és az egyéni tudományos törekvéseket a VA. ép oly kevésbé fogja veszélyeztetni mint ma a NA.-ák, sőt még kevésbbé, mert egy nemzeti és az érdekelt felekhez közelebb

<sup>1</sup> Pitt-nek ezt az állítását „Az irodalom gondoskodik magáról” Carlyle czáfolja meg (l. „Hősökről” 215. lap); ugyanott szól „a lehető legjobb szervezetről írók részére”.

álló testület mellékérdekekre tekinthet vagy speciális szempontokat vehet figyelembe ott és akkor, a midőn egy nemzetközi testületre csak a szigorú tárgyilagosság elvei mértékadók; amott, a tapasztalás tanúsága szerint, „tudományos kartellek, érdekszövetségek és klikkek” elég könnyen keletkeznek, a VA.-nál ennek lehetősége a minimumra szorul.

Az ú. n. tudományos egyéniséggel, önállósággal és meggyőződéssel is különösen vagyunk. Hisz a tud. érettséget a kis-korúakkal gyakran olyan felnőttek közlik, a kik ezt az érettséget még maguk sem érték el, s az igazság mégis napfényre jut, az igazi tudomány el nem vész. Mindennél erősebben bizonyítja ez azt, hogy az emberiségben az igazságnak és a meggyőződésnek oly hatalmas őseréje rejlik, mely a művelődés történelmének tanúsága szerint, egyéni és kollektív tekintélyek és az összes akadémiák mellett és daczára is utat tör magának. Így lesz ez legrosszabb esetben akkor is, ha létrejön a VA., mely az egyéni törekvéseket sem megfékeznüi, sem elnyomni nem akarja, s a mely nemcsak, hogy megtűri, de bizonyos tekintetben és számmal szükségesnek is tartja az olyan szellemeket, a kik nélküle el akarnak és el tudnak lenni és a kik majdan elmondhatják magukról: *„Je ne fus rien, même pas académicien”*.

Ha igazságosak akarunk lenni, be kell ismernünk azt, hogy a merően magukra támaszkodó és utalt egyéniségek, sőt nem ritkán a NA.-ák is többé-kevésbé súlyos tévedéseknek esnek áldozatul, és nem szabad kicsinyleni azt az igazságot sem, mely abban a jelenségben nyilvánul, hogy a szellem munkásai ma mintegy ösztönszerűleg is tömörülnek, termékeiket önként mások felülbírálásának vetik alá, együttesen dolgoznak, stb., a mi egyenként és együttvéve a tévedések veszélyét és lehetőségét csökkenti és az összesített gondolaterők eredményeinek belső súlyát és minőségét fokozza. Mindezek után és számot tartva az emberiségben rejlő, fentemlített ös-gondolkodó-erőre, úgy érzem, igazságként állíthatom fel a következő tételt: a VA. a NA.-áknak fogyatkozásait kisebb, előnyeiket nagyobb mértékben tartalmazza és ha a NA.-ákat minden áron szükséges rossznak minősítik, a VA.-át majdan egy még szükségesebb jónak fogják elismerni.

Szándékosan hagytuk utolsónak a pénzkérdést, illetőleg az anyagi nehézségeket, a mire nézve eleve kijelentjük, hogy maga az a körülmény, hogy valamely célra még nincs pénz vagy még nem

lehet a szükséges összeget előteremteni, legtávolabbról sem lehet érv ezen cél jóra valószínűsége vagy egykori megvalósítása ellen. Ezzel a ponttal különben, valamint a nyelvi nehézségekkel, már fentebb külön foglalkoztunk (l. 35—37. és 34. p.), úgy hogy e helyen az amott elért pozitív eredményekre való hivatkozással beérhetjük.

40. *Előkészítő lépések.* A VA.-át sem fogják egy nap alatt felépíteni! Ezt legjobban tudja és érzi maga a szerző, a ki tárgyával évek óta összeforrt, nagyságának tudatában van, gyengéit és nehézségeit ismeri. Hisz az ilyen nagy tettel szemben az egyéni akarat s volna az a legóriásibb, mégis csak eltöppül. E tekintetben tehát legkevésbé sem áztatjuk magunkat és beérjük azzal, ha tervünk az új évszázad folyamában valósul meg; sőt erkölcsi becsvágyunk megelégszik azzal a tudattal is, hogy a VA. egyszer majd csak valósággá lesz. E távolabb végecélhoz hosszabb út vezet, de ép azért az előkészítő lépéseknek megkezdését nem kellene sokáig késleltetni, s főleg nyomban fel kellene használni mindent, ami a VA. eszméjét a köznek minél szélesebb rétegeibe bevigye, hogy azután a tudományos körök is oly vezércsillagnak tekintsék, melyet lassan de állandóan megközelíthetnek. „Legtovább az ér, mondja Herder, a ki eleinte maga sem tudja, hogy mennyire fog jutni, de azért minden körülményt, melylyel a kor megkinálja, szilárd elvek szerint értékesít“.

A tervnek minél több oldalról és minél szélesebb mederben folyó, előzetes tudományos és publicisztikai megvitatása után, az első pozitív lépés egy nk. értekezletnek összehívása volna, melyben kiváló tudósok, írók, államférfiak és publicisták, a kormányok képviselői,<sup>1</sup> a NA.-ák és a nk. tudományos szövetségek elnökei mindenekelőtt a vállalatnak előkészítésével foglalkoznának. Ez az értekezlet egy nk. végrehajtó-bizottságot küldene ki, a melynek tagjai az illető országokban indítanának meg célirányos propagandát és első sorban az egyetemes NA.-ák intézményét iparkodnának megteremteni. Ezen országos akadémiák kicsiben megvalósítanák a VA.-át és intézményét közelebb hoznák a köztudathoz. Az imént említett nk. értekezlet egyidejűleg megszerkesztené a VA.-nak ideiglenes tervezetét, mely különböző nyelvekre lefordítva,

<sup>1</sup> Azok után, a mit a 31. p.-ban a kormányokról mondtunk, érthető, hogy az állam bevonására már az előkészületek legelső stádiumában nagy gondot fordítunk.

a nk. végrehajtó bizottságnak nemzeti tagjai útján az egész művelt világban terjesztetnék, a mivel kapcsolatban nyomban a gyűjtések is megindíthatók volnának. Ez az ideiglenességében is állandó nk. végrehajtó-bizottság, mely évenként külön jelentésben számolna be tevékenységéről, több évi kitartó és eredményes működésre volna hivatva és a kormányok, kiváló szakferfiak és áldozatkész maecenások közreműködésével a külső akció mellett a belső szervezetről is elmélkednék, miközben részletkérdésektől sem kellene visszariadnia. Alapvető fontosságú volna egy olyan törvényjavaslatnak előkészítése, mely a nk. kötelező csereviszonyt és az anyagi járulékokat szabályozná a VA.-ra való tekintettel, és a mely majdan az országos törvényhozások elé kerülne.

Hogy az ilyen soknyelvű és sokoldalú alapozási és előkészítő munkálkodás számos és részben előre nem látható nehézséget fog támasztani, azt eleve biztosra vehetjük, anélkül, hogy ez komoly törekvéseinktől elriasztana. Mert a mienkkel analog, jóllehet szerényebb vállalatok megteremtése és fejlődése megmutatta azt, hogy sok jóakarattal, bölcseséggel és tapintattal, egy jól átgondolt és körültekintő munkaterv alapján, az embereknek megbízhatatlansága és az emberi intézményeknek gyarlósága daczára is, a sikeres megoldásnak módját ejthetni.

A Smithson-ok, Peabody-k, Osiris-ek és Carnegie-k mintájára a képzelhető legméltóbb és legfényesebb alapkövetétel az volna, ha valamely dúsgazdag maecenas vagy egy hatalmas államfő személyében a VA.-nak is akadna egy milliós-alapítvány, mely egy csapásra elnémitaná a kételkedők és irigyek raját.

41. *Zárószó.* Most, midőn a szerző örömmel és kinnal teli munkájának ideiglenesen utolsó állomására ért, köszönetet mond a türelmes és jóakaró olvasónak, a ki idáig kíserte. Ez a sok tekintetben fogyatékos mű vagy egy nagy alkotásnak vagy enyhén szólva egy még nagyobb tévedésnek benyomását fogja kelteni. De bármint is legyen, a szerzőben erősen él az a meggyőződés, hogy jó munkát végzett, az akarat legalább megvolt benne és így talán számot tarthat Propertius e szavaira: *In magnis et voluisse sat est.*

Mindaddig, a míg a VA. csupán egyes révedezőknek írsaiban fog nagyszerűen meghúzódni, a gúnyolódóknak mosolya sem fogja megkímélni. Ez azonban vajmi kevésbé érinti az őszeszmét, mely életének, értékének és jövőjének biztosítékát a ter-

mészetben és a világban érzi és tudja. Leibniz az ő eszméjével néhány évszázaddal megelőzte az emberiséget; mi úgy érezzük, hogy immár nagyon közel jutottunk azon időponthoz, mely az eszmét és számára az emberiséget megérlelte. Ha csalódtunk volna, szívesen és önzetlenül engedjük át a „kellő pillanatnak“ boldogságát és diadalát másoknak.

*Rien ne réuissit que le succès!* Azért mi sem érhetjük be azzal, hogy tárgyunkkal egyszer foglalkozunk s azután csüggedéssel és csalódással eltelve tovahaladjunk. hanem türelemmel és kitartással folytatjuk a munkát, hogy annak érdekében újabb és újabb köveket hordjunk össze. Meggyőződésünk, hogy a művelt világ egynéhány vezérlő szellemének egyesülése révén valósággá válhatnak az, a mit ma még sokan utópiának tartanak, — de még ezek is, ha csak elfogulatlan ítélkezésre képesek, el fogják ismerni, hogy tervünk legalább egyik lábával földünkre támaszkodik.

A „dolgoz“ fejlődése bizonyítja, hogy az emberiség problémái és fontos felfedezések sokáig szunnyadnak fejletlen, csirázó állapotukban, mígnem egyetlen váratlan lépéssel a tökéletességnek felső fokára szökkennek, a mely alakjukban az előbbi zavaros és komplikált anyag mintha egyetlen átlátszó elemmé tisztulna. — Ilyennek látjuk mi a VA.-át, a kulturális világnapot, mely melengető és világító sugaraival egyetemlegesen mindent áthat és mindeneket feleml. A népeknek legjelesbjeiből alakult ilyen középpont talán a természeti fejlődésnek és visszaesésnek hullámtörvényeit is megakaszthatná és az emberiséget és a kultúrát önmagával szemben is megvédelmezhetné... A VA. nem önczél: már pusztá fogalma és a feléje irányuló törekvések önmagukban is, egyeseknek és népeknek egyetemes megjavulásban megnyilatkozó előnyöket biztosítanak, a gondolkodásnak és érzésnek megtisztulását, a világethika renaissance-át.

Csábító kép tárul érzékeim elé. Köröskörül szelid halmok, melyek a zord szeleket feltartóztatják és zöld takarójukkal testetleket felfrissítenek. Előttünk, szinte beláthatatlanul, városoknak és falvoknak tarka keveréke, a természeti- és emberi kultúrának furcsa vegyülete, mely a földből mintegy kinőni látszik és a melyet százszorosan kapcsolnak össze az anyagi és szellemi közlekedésnek változatos eszközei.

Ime megnyílnak a kapuk: szellemi kincsekkel megrakott szekerek, munkakedvtől duzzadó férfiseregtől követve, hosszú sorban vonulnak be; a nyers rakomány feldolgozásra vár... Kevés vártatva nyugalom és csend ejti a telepet külsőleg hatalmába, de odabent annál serényebben dolgoznak, a világ szellemi szíve élénken lüktet... A nap lenyugvófélben: ugyanazon szekerek most ellenkező irányban haladnak és kifelé hordják a feldolgozott anyagot, a vért a nagy világba, legelrejtettebb zugaiba, hogy meleget és világosságot terjeszsen. A munkások is elhagyják a telepet, arcukról meglegedés és jószág sugárzik és annak tudata, hogy nagy és nemes munkában volt részük... Így tölték egy napot a Világakadémia hónapján.

'T is the sunset of live gives me mystical lore,  
And coming events cast their shadow before.

Titokzatos bölcseséget ad az élet alkonya  
És jövőendő események vetik árnyuk előre.

(Campbell).

*Kemény Ferencz.*



## A TUDOMÁNYOK TERMÉSZETES OSZTÁLYOZÁSA.

Már a czímben is jelezni óhajtottuk, hogy itt nem a tudományoknak ama különféle osztályozásairól akarunk szólni, a mely rendszereket egyes kiváló gondolkodók állítottak össze. Nem Ampère, vagy Comte, vagy Whewell osztályozását akarjuk például ismertetni, hanem a manapság ismert tudományoknak új, mai fejlettségüket teljesen felölelő, lehetőleg legtermészetesebb osztályozását szeretnők adni.

Ampère osztályozása tudvalevőleg nagyon bonyolult és mesterkélts. Comte rendszere, a mely természetes főbb pontjaiban, a részletekben oly hiányos és elavult s nézetünk szerint az ily osztályozás kiinduló pontjának s végpontjának sokkal természetesebbnek kell lenni. Újabban Edmond Goblot<sup>1</sup> a saját felosztásában csak variálta s bonyolultabbá tette a Comte-féle felosztást, erőltetett bevezetésből indulva ki. A Whewell-féle felosztás az egyes alapfogalmak szerint teljesen önkényes és annyira bonyolult, hogy ép e körülmény rontja le az ily felosztásban pedig okvetlenül szükséges egységet.

Mindezekkel szemben a természetes felosztásnak két fő-czélrt kell szem előtt tartania, egyrészt, hogy felölelje az összes mai tudományokat, hogy megfeleljen a fejlettség mai fokának, másrészt, hogy lehetőleg természetes legyen tudniilik a sorrend dolgában. Teljesség és természetesség, ez az a mit a helyes, természetes osztályozástól meg kell követelnünk s ez az, a mi

<sup>1</sup> *Edmond Goblot: Essai sur la classification des sciences. Paris, Félix Alcan, 1898.*

folyton szemünk előtt lebegett, mikor a tudományokat ily természetes módon osztályozni iparkodtunk.

Emberi természetünknek egyik ősi alapsajátsága, hogy a ránk ható jelenségeket magyarázni törekszünk, azaz, hogy e jelenségeket okozatoknak fogjuk fel s keressük hozzá az okokat, a megfelelő okokat, hogy oksági kapcsolatban (causalitas) fogunk fel mindent. A magyarázat ugyanis sohasem egyéb, minthogy bizonyos jelenségnek megadom az okát, azaz oksági kapcsolatot állapítok meg két tény között. Mondom, ez az oksági kapcsolatban való felfogás, ez a magyarázatra való törekvés ősi sajátsága elménknak s a köznyelvhasználatban tudásvágy alatt ismeretes. Ez minden magyarázatnak s így minden tudománynak a forrása.

Ez a magyarázat azonban nagyon különböző volt az ember fejlettsége szerint. A legősibb fejlődési fok lehetett, mikor *természetfölötti* lényekkel akarta a jelenségeket megmagyarázni s ez a fejlődési fok egyszersmind némi világot vet az oksági kapcsolatban való felfogásnak, az első tekintetre bizonyára nagyon titokzatos és érthetetlen mivoltára. Miből indulhatott ki ugyanis a fejlődés ez ősi fokozatán élő egyszerű emberi elme? Valószínűleg önmagából. Ilyen módon: én cselekszem valamit, itt van az okozat, én voltam az oka. Itt egy jelenség, a mit nem értek, például a villámlás. Ez is okozat, ezt is csinálta valaki, de én nem bírnék ily nagyszerű okozatot létrehozni, tehát nálam valami sokkal hatalmasabb, természetfeletti lény az oka. Íme itt az oksági kapcsolatban való felfogásnak a kiinduló pontja s ezt csakis az illető cselekvéseinek, az egyén saját cselekvéseinek, tetteinek emlékeiben kereshetjük. Részünkről azt hisszük, hogy az egyén előbbi cselekvéseinek emlékképei nélkül nem fejlődhetnek ki benne az oksági kapcsolatban való felfogás eredete. Ezekből az emlékképekből épült fel lassacskán.

A fejlődés további fokán a magyarázat természetesebbé válik, *természeti erőkkel* magyaráz s ez a philosophia s mikor aztán természetesen meg is tud egyes jelenségeket magyarázni, akkor születik meg a szaktudomány. A természetfölötti magyarázat helyébe itt már a legszigorúbb pozitív természeti magyarázat lépett.

Az ilyen magyarázatnak, így tehát a tudományoknak tárgyai lehetnek az összes jelenségek, tehát a térben és időben meg-

jelenő és érzékeinkre ható egész mindenség. De mi is az a térben és időben megjelenő Minden?

Ez nem szabatos és csak a valóság tényeit számbavevő positiv kifejezés. Mi az a tér és mi az az idő? Ezek csak elménk felfogó formái, miket a valóságból vontunk el, abstraháltunk. Ezek formák, abstractiók, nem tények. A valóságban csak egymás mellett levő testek vannak és ezeknek egymás után történő változásaik. Csak ez az a Minden. *Egymás mellett levő testek s ezeknek egymás után történő változásaik, az események.* Csak ez, a mi létezik. A tér az egymás melletti testeknek *elvont (abstract) felfogó formája*. Az idő a változások, események *elvont (abstract) felfogó formája*.

Hogy azonban ezt az egymás mellett levő és változó testekből álló Mindent megismerjem, e felfogó formáknak nagy hasznát fogom venni. Első sorban azért, mert külön térben és időben fogva fel e változó testeket, így tudásunk számára szétválasztják a testeket és változásokat s így tekinthetem a testeket, a mi valóságban lehetetlen, változások nélkül mintegy rögzítve, kihalva, megfagyva s azután megint valóságos változásaikban.

A tudományok tárgya tehát az *egymás mellett levő változó testek*, de a tér és idő elvont felfogó formái szerint elkülöníthetem a változásokat a testektől s külön foglalkozhatom először a testekkel, azután a változásokkal.

A természetes felosztást már most azokkal a tudományokkal kell kezdenem, a melyek a testekkel, változásaikról most nem tudva, a legáltalánosabb ismereteket adják. No és melyek lesznek ezek?

A testek között mindenekelőtt akadhatnak olyanokra, a melyeknek képzetei feltűnően hasonlóak, szinte azonosak. Legeslegelőbb ezeket hozhattam kapcsolatba s itt kezdődik a számolás. A testek ilyenféle többi viszonyainak kifejezője a *mathemathika*. A mathemathika eredetileg épen nem egyéb, mint a testek között levő viszonyok abstractióinak összessége. Ezért teendő a természetes felosztásban a kiinduló alaptudományul a mathemathika, élén a természetes számsorral. De mindjárt mellette említendő nem kevésbé fontos alaptudomány a *geometria*, mert ez is még mindig nem törődve a változásokkal, függetlenül az

időtől a testek alakját, a téralakok örök viszonyait kutatja. Mind a kettő alaptudomány, mert mind a kettő az időről, a változásokról nem tudja, csak maguknak a változó testeknek, szám- és alakviszonyaiknak tudománya és mint ilyenek merő abstractiók az időbeli változások kizárásával. Nincs is több tudomány, csak ez a kettő, mely így az idő tekintetbe nem vételével adná tudásunkhoz a legszükségesebb abstractiókat. Ezért a mathematika (algebra, aritmetika, felső mathesis) és geometria (planimetria, stereometria, analytika) az alaptudományok.

A térnek és az időnek, e két elvont felfogásformának az ismeretek két egészen különböző rendje felel meg. De míg a térbeli ismeretekkel külön is foglalkozhatom, az időbeliekkel külön ezt a térvizonyokra nem tekintve, nem tehetem.

A mint már most a testek térbeli viszonyai mellett, az időbeli változásokat is tekintetbe veszem, előáll a tér és idő kapcsolata a *sebesség* fogalmában, a *mozgás* fogalma, a *mechanika*. Hozzájön mindjárt az ismeretlen mozgás-ok, az *erő* fogalma, ennek tudománya a *dynamika*. Szóval, a mint az időbeli változásokat is tekintetbe veszem és az egymás mellett levő testeket nem rögzítve, kihalva, mozdulatlanságban tekintem, hanem változásaikkal együtt, előáll a *physika*, mint statika, mechanika, dynamika, kinetika, acustika, optika, magneto-physika, electro-physika, mely mind a testek külső physikai változásaival foglalkozik és a *chemia*, mely a testek belső, molecula szerkezetbeli, chemiai változásaival foglalkozik.

A physika és chemia tehát még mindig az összes egymás mellett levő testekkel, ezeknek változásaikkal foglalkoznak s így az általánosság szempontjából rögtön a mathematika és geometria után következnek, vagyis másodszorban alaptudományok, másodrangú alaptudományok. Míg ugyanis az elsőrangú alaptudományok: a mathematika és geometria felölelték az összes testek térbeli viszonyait (szám- és alakviszonyait) izoláltan az időbeli változásoktól, addig a másodrangú alaptudományok felölelik az összes testeket összes változásaikkal egyetemben, tehát nem abstractio útján izoláltan többé az időviszonyoktól, hanem teljesen a valóságnak megfelelően, összes változásaikkal egyetemben. Van-e vajjon más változás a physikai és chemiai változáson kívül? Tudásunk összevető bírálata, összes tapasztalataink ellenőrző egésze nem képzelhet el másnemű változást s e kettőben,

a physikaiban és chemiaiban felöleli az összes testek összes változásait.

Ily értelemben mondotta Claude Bernard, hogy csak egyféle a physika, csak egyféle a chemia és hogy a szervetlen és szerves létezőkre a physika mindig ugyanaz, a chemia mindig ugyanaz. Az élő anyag változásai nem lehetnek kivételek, ezek sem egyebek, mint physikai és chemiai változások.

Most az elsőrangú és másodrangú alaptudományok után, melyeknek illetén elkülönítése, mint láttuk, szorosan kapcsolatos felfogásunk két formájával, a térrel és idővel, sorba vehetők az egyes tudományok, a tárgyalt jelenségek *általánosságának* foka szerint.

A mennyiben az alaptudományok a legáltalánosabbak, most mindjárt veendő természetes sorrend szerint az *astronomia* és pedig mint *astrophysika*, *astromechanika* és *astrochemia* vagy *spectrologia*, mert hiszen a színeképelemzés az egyetlen módszer e fiatal, de annál nagyszerűbb tudományban, mely emberi tudásunk körét hihetetlen módon kitágította, hogy úgy mondjuk, érzéki felfogásunk körét óriási mértékben megtoldotta, kiszélesítette. Hiszen még a *Positiv Philosophia* halhatatlan nevű szerzője is, Comte ép a tudományok felosztásánál a legnagyobb óvatosságra int ismereteink, tudásunk körének megszabásánál s itt például ép ezt hozza fel, hogy az égi testek chemiai szerkezete előreláthatólag örökre el van zárva tudásunk elől. Azóta a színeképelemzés korszakalkotó felfedezése lerontotta tudásunk e határ-bástyáit.

Általánosságuk foka szerint sorakoztatva most az egyes tudományokat, az általánosságnak fokán lefelé haladva, a jelenségeknek mindig szűkebb és szűkebb körébe jutunk. Így az astronomia után jönnek közvetlenül a Földünkkel foglalkozó tudományok. Ide tesszük tehát a *geophysikát*, a *geológiát* és a merőben *physikai geographiát*: az *orographiát* és *hydrographiát* (hegyrajzot és vízrajzot).

Mindjárt ezek után kell jönnie a geológiával szoros kapcsolatban álló ásványtannak, *mineralogiának*, melynek kiegészítő részei a *cristallographia* és *petrographia*, vagyis közettan, továbbá különös fontosságánál fogva a mezőgazdasági mineralogia, az *agromineralogia* (minéralogie agricole).

Itt végezvén a szervetlen és élettelen jelenségek körével, átmegyünk a jelenségeknek ismét szűkebb körére az élő, szerves testek körére. Az e jelenségekkel foglalkozó általános tudomány a biológia, az *általános biológia*, mint általános *biophysika* és *biochemia*. Nem más physika és chemia ez, mint a szervetlen testeké, hanem csak a jelenségek bizonyos körére, az élő anyagra alkalmazott physika és chemia. Előreláthatólag a legfontosabb része ennek az általános biológiának a *biochemia*, mert hiszen minden élő anyag első sorban abban különbözik a nem élőnek nevezett, szervetlen anyagtól, hogy anyaghasonítással növeli önmagát s ez elemi életjelenség pedig chemiai jelenség. Azért nem is lehet eléggé kiemelni a biochemia általános fontosságát az összes az élő testekkel foglalkozó tudományokra nézve.

Az élő testeket, szervezeteket, ha most osztályozni akarjuk, a természetes sorrend szerint a legalsóbbakkal, a legegyszerűbbekkel fogjuk kezdeni, a melyek a nem élő anyaghoz még legközelebb állóknak látszanak. Az élő szervezetek vizsgálatánál sohasem szabad magunkból, az emberből kiindulnunk, mert akkor örökösen az anthropomorphismus évezredes hibáiba esünk. A mi szerfelett bonyolult szervezetünk homályos ismerete nem lehet kiinduló pontja az alsóbb egyszerű szervezetek vizsgálatának, mert akkor sokkal egyszerűbb, elemibb működésekre is beleolvassuk a magunk sokkal bonyolultabb életműködéseit s ez az e tudományok évezredes hibája: az anthropomorphismus.

Egy alsórendű állat plasma-vacuolá-ja, ürege épenséggel nem felel meg a mi gyomrunknak s az itt történő assimiláló folyamat épenséggel nem felel meg a mi emésztésünknek. Természetesen, a ki felülről, az emberből kiindulva halad lefelé, könnyen annak nézheti az első tekintetre. A ki azonban alulról az egysejtű növényi, állati szervezetekből, ezeknek elfogulatlan és beható vizsgálatából, az általános biológiai vizsgálatokból indul ki, az óvakodni fog az oly vacuolát gyomornak, vagy azt a chemiai folyamatot emésztésnek nevezni s nem fog az anthropomorphismus hibájába esni.

Ilyen sorrendben először jön azoknak az egysejtű, elemi szervezeteknek vizsgálata, a melyek voltaképp nem is oszthatók be határozottan a növények vagy az állatok közé, a zoophyták vagy phytozoák. E lények vizsgálatával foglalkozik már az álta-

lános biológia s innen aztán fokozatosan emelkedünk fel az ember felé.

Először jön tehát a *botanika*. Magában fogja foglalni a *növényanatomiát*, a *növényhistológiát*, szövettant, mely a már csak mikroskoppal látható szöveti szerkezet vizsgálatát adja, a *növényphysiologiát* s ennek körén belül különös fontosságánál fogva a mezőgazdasági chemiát, *agrochemiát*, a *növénypathológiát*, a *növényhygienét*, egészségtant, a *növénytherapeutikát*, mint a természetes elméleteit, a *növényfejlődést* s végre a *növénygeographiát*, mint a növényfajok földrajzi elterjedésének tudományát.

Utána jön a *zoologia*. Magában foglalja az *állatanatomiát*, *állathistológiát*, szövettant, mely a már csak mikroskoppal látható szöveti szerkezet finom vizsgálatát adja, az *állatphysiologiát*, *állatpathológiát*, az *állathygienét* és *állattherapeutikát*, mint az állattenyésztés elméletét, az *állatfejlődést* és az *állatgeographiát*, mint az állatfajok földrajzi elterjedésének tudományát.

Innen természetes az átmenet az emberre. Az emberszabású majmok, különösen embryologiai vizsgálata a szó szoros értelmében átvezet az ember vizsgálatára, mert hisz ezek, embryologiai jellemvonásaikkal közelebb állanak az emberhez, mint az állatország többi tagjaihoz. Így nem áthidalhatatlan az annyit feszegetett hézag a tudományos vizsgálódások szempontjából.

Az emberrel foglalkozó tudományok az *anthropologia*, az *emberanatomia*, az *emberhistologia*, szövettan, mely a már csak mikroskoppal látható szöveti szerkezet finom vizsgálatát adja, az *emberphysiologia*, *pathologia*, a *hygiene* egészségtan, a *therapeutika*, az orvostudomány, az *emberfejlődés*tan, embryologia és az *anthropogeographia*.

Természetes kiegészítése mindannak a tudománynak, a mely az élő anyaggal foglalkozott, a *palaeontologia* s ezzel és az egyes fejlődésstanokkal kapcsolatban a fajok eredete, kifejlődése, a *phylogenia* és a *systematika*, mint a természetes osztályozás tudománya.

Tudjuk ugyanis, hogy az embryologia, az ontogenia csak rövid ismételése a fajok kifejlődésének, a phylogeniának s így ép e körülmény ad kellő alapot az összes szerves létezők természetes osztályozásához, az igazi tudományos systematikához. Minden élő lény ugyanis általában és lényegében embryonalis

fejlődése alatt befutja a fejlődés ama menetét, melyen ősei áthaladtak, míg az egysejtű őslényből a fejlettség jelen fokára emelkedtek, — és ez az a hatalmas törvény, melynek segítségével lehetséges a szerves lények természetes osztályozása.

Viszont természetes kiegészítője az emberrel foglalkozó tudományoknak a *psychologia*, magában foglalva az *érzékspsychológiát*, vagy *aestheseológiát*, a *képzetpsychológiát* vagy ideológiát, az *érzékspsychológiát* vagy emotiologiát, az *akaratpsychológiát*, vagy volotiologiát, az egyéni *individualis psychológiát*, a *tömegpsychológiáját*, a *suggestio psychológiáját* a társadalmi, *socialis psychológiát*, a neveléstani, *paedagogiai psychológiát*, a *gyermekpsychológiát* a bűnügyi, *criminalis psychológiát*, a *nép (race) psychológiát*, a *körpsychológiát* (pathologiai psychologia), és összehasonlításként az *állatpsychológiát*.

A psychológiával a jelenségeknek megint szűkebb, újabb körére mentünk át, noha e körök szoros kapcsolatban vannak egymással, így az állatpsychologia legjobban mutatja a kapcsolatot. Mindazonáltal e körbeli jelenségek nagyon különböznek az eddiektől. A psychologiai jelenségek a többiekkel szemben csak epiphenomenonoknak tekinthetők. Mély gondolkodók véleménye, hogy csak a physiologiai jelenségekhez társuló, kapcsolódó, velük járó jelenségeknek tekinthetők. Minden psychologiai jelenségnek ugyanis megfelel bizonyos határozott psychologiai jelenség, noha a megfelelés nem mindig pontos a részletekben, de a megfelelés ténye maga föltétlen. Nincs psychologiai jelenség physiologiai jelenség nélkül. E sajátosságát a psychologiai jelenségeknek magyarul úgy mondhatnók, hogy ezek mindig *mássaljáró, velejáró* jelenségek, idegen kifejezéssel pedig *Huxley* kitűnő szavával, hogy ezek csak *epiphenomenonok*. Ennek hangsúlyozása okvetetlenül szükséges a tudományok osztályozásában.

A többi tudományok ugyanis *mind* a psychologiai jelenségek körével, az emberi elme alkotásaival fognak foglalkozni s azért szokták ezeket „*szellemi tudományok*“ czim alá is összefoglalni.

Ide fogjuk sorolni első sorban a *történelmet*, historiát, és a régészetet, az *archaeológiát*, mert akárhogy is tekintjük a történelmet, mégis csak egyedi psychológiák műveivel, alkotásaival vagy tevékenységével van itt dolgunk s így ide tartozik; annál inkább az *archaeologia*.



A történelemmel szoros kapcsolatban lesznek azok a tudományok, melyek az emberi elme *gyakorlati* irányú tevékenységével, az ember *cselekvéseivel* foglalkoznak. Ide soroljuk az *ethikát*, erkölcstant, a *theológiát*, mint történeti disciplinát, a neveléstudományt, vagyis a *paedagogiát*, a különféle jogelméleteket, a *jogtörténetet*, a *joghölcsészetet*, az *állattudományokat*, a *criminológiát*, a *sociológiát*.

Az emberi elme más irányú tevékenységével fognak foglalkozni az *aesthetikai tudományok* és pedig a szépet élvező és a szépet alkotó tevékenységével, egyszerűen az aesthetikai tevékenységgel. Ide fog tartozni első sorban az általános *aesthetika*, vagyis az összes aesthetikai tevékenység *psychológiája*. Azután ide tartozik a *technika*, az *éptő stílek tudománya*, a *műtörténet*, a *plasztika* vagyis a szobrászat, a *festészet elmélete* (pl. művészeti *anatomia*, *szintan* stb.) és *története*, *zeneelmélet* és *történet*, *poetika*, *irodalomtörténet*.

Az irodalomtörténet már átvész az emberi elme ismét más irányú tevékenységére, az igazat kutató *tudományos* tevékenységre. Itt mindenekelőtt foglalkoznia kell a tudománynak az emberi megismeréssel, ez lesz az *ismerettan* és a helyes gondolkodással, ez a *logika*. Szoros kapcsolatban lesz ezekkel az a tudomány, mely ismereteink kifejező eszközével, a *nyelvvél*, ezzel az emberi elme-termékkel fog foglalkozni, a *nyelvészet*, *linguistika*, mint *philologia* s mint *történeti összehasonlító philologia*, mely az egyes nyelvek rokonságát iparkodik megállapítani. Mindez szoros kapcsolatban van az előbbi csoportból a *poetikával* és az irodalomtörténettel. Ugyancsak szoros kapcsolatban áll az eddigiekkel a *tudományok története* és a *tudományok osztályozása*, *encyclopaediája*, melyek egyszersmind az egész felosztásnak természetes kiegészítői. A tudományok történetével megint szorosan összefügg a *philosophia története*, mint az emberi gondolkodás fejlődésének története. Ez magával a *philosophiával* teljesen kikerekíti ezt a felosztást, értve a *philosophiát* úgy, hogy ez nem tesz egyebet manapság, csak kiegészíti az egyes tudományok általános fontosságú eredményeit, hogy így rendszeres, egységes egészbe foglalva mindezt, az egész világról rendszeres képet, világfelfogást adjon. Így értette a *philosophiát* Comte is, Spencer *syntetizáló philosophiája* is ez, mint ő mondja *completely unified knowledge*.

Úgy reméljük, hogy nagyjában és a maga egészében ez a felosztás megfelel annak a két czélnek, a melyet magunk elé tűztünk s czikkünk elején formuláltunk is: a teljességnek és a természetességnek. Lehetőleg teljesen felöleli mai ismereteink egész körét s lehetőleg természetes sorrendben és összefüggésben rendszerezi a különféle ismeretköröket, végül még szorosabb egységbe foglalva egész tudásunkat a mindent kiegészítő és egybefoglaló philosophiában. Mind e tulajdonságai mellett nem csekély fontosságúnak tartjuk azt a körülményt, hogy a felosztás a tudományok osztályozásában magából a megismerésből, ennek két külön felfogó formájából indul ki s ezek szerint halad és így kiindulásában is, mint befejezésében is a lehető legtermészetesebb.

*Dr. Pekár Károly.*

## AZ ÚJ KERESKEDELMI SZERZŐDÉSEK ÉS A NÉMET VÁMTARIFA-TERVEZET.

A német kereskedelmi politikába Caprivi vitte bele a hatalmi terjeszkedés eszméjét, melynek jelszavai voltak: az árukivitel fokozása s az a meggyőződés, hogy a mezőgazdasági vámok a német birodalomra nézve csak áldozatokkal járnak s hogy Németországnak ipari állammá kell lennie, mert az ipar az államok tápláló dajkája. És habár tán a Caprivi-féle kereskedelmi szerződéseknek hibájául róható fel p. o. a legtöbb kedvezményesség föltétlen kiterjesztése azért az a politika, mely létrehozta, mégis megérdemelte, hogy a császár „mentő tettnek” nevezze. Németország szempontjából legalább kétségtelen, hogy 1892 óta a külfölddel való forgalma nagy arányokban emelkedett.

A német-országi kereskedelmi szerződés azonban forduló-pontot jelentett ebben a politikában. A német agráriusok hatalmas támogatóra találtak Miquelben, a ki nem habozott már akkor kijelenteni, hogy a kormány feladata lesz a legközelebbi évtizedekben a mezőgazdaság helyzete emelésére fordítani legfőbb figyelmét. Az agrár-mozgalom a maga eszméi föltétlen győzelmét s a szerződési politika megdöntését írta zászlájára s első sikereit az azonossági kimutatás megszüntetésével s a fokozatos tarifa életbe léptetésével érte el. Ez azonban még nem volt elég; a kereskedelmi szerződések teljes átalakítását vették célba agrárius szellemen s ebben támogatta őket úgy Miquel, mint Posadovsky gróf.

Előbbinek kiinduló pontja azonban, a mezőgazdaság és ipar érdekei úgynevezett kölcsönösségéről, sok tekintetben illusorius. A hatalmas és virágzó német ipar hódító világútra van hivatva, magas fokú fejlettségében nincs mit tartania a versenytől, törekvése

azért természetszerűleg arra irányul, hogy a külföld beviteli vámjait lehetőleg mérsékelje s ezt nem teheti másként, mint saját vámkorlátai lerombolásával, vagy legrosszabb esetben a belföldi vámok fentartása mellett az olasz és osztrák-magyar vámok lehető mérséklésével.

Nem úgy a mezőgazdaságnál. A német mezőgazdaság, igaz, rá van szorulva még az agrárvámok védelmére, úgyde a mezőgazdasági vámok emelése érzékeny hátrányokkal jár az ipari termelésre, megnehezíti a munkás-osztályok életviszonyait, megdrágítja az ipari termelést s ezzel kockáztatja versenyképességét s végül és mindenek fölött az államok egész sorával nehezíti a kereskedelmi szerződések kötését.

Épen azért Posadovsky gróf már óvatosabban fogta meg a kérdést. Elhamarkodott elvi kijelentések helyett egyelőre beírta annak a kinyilatkoztatásával, 1897 január 21-iki beszédében, hogy az új kereskedelmi szerződések nem szabad, hogy egyszerű másolatai legyenek a régieknek, sőt ellenkezőleg, Németországnak ma már *sokkal specializáltabb* vámtarifára van szüksége. A mai német vámtarifa, tény, hogy már sok tekintetben elavult, minek illusztrálására elég felhozni példa gyanánt azt, hogy a ma már rendkívül fejlett német villamossági és vegyészeti ipar abban még alig talált védelmet, nemkülönben a gép- és kerékpáripár a túlnyomó *amerikai versenynyel* szemben.

De az a szervezet, melylyel Németország ettől fogva a vámtarifa-kérdések előkészítését kezelte, nem mindenben felelt meg a közgazdasági termelés minden tényezője érdekei gondos figyelembe vételének. Így az összehívott gazdasági választmányban épen a munkás-osztály képviselte hiányzott, mely első sorban lett volna hivatva a véleményadásra felhívott körök működését megóvni az egyoldalú túlzásoktól. E bizottság első lépése, egy *kimerítő termelési statistika* összeállítása, melynek adatai a termelés és kivitel egész terjedelmét felöleljék, hogy azoknak eredményeire legyen alapítható a kereskedelmi szerződések megújítása, feltűnően mellőzte a modern állam leglényegesebb eleme, a fogyasztó közönség érdekei figyelembe vételét, mely pedig kényelmi és életszükségleti legfőbb cikkeinek a hatalmas ringek alakulása folytán előállt megdrágulásával a legközvetlenebbül van érdekelve.

Bismarck gyakorlati államférfiúi felfogása jól tudta, hogy úgy a termelési statistika felállítása, mint egy egyetemes ankét

összehívása csak arra lett volna jó, hogy élére állítsa a kérdéseket és megbolygassa a különböző érdekkörök egyensúlyát. Ő nem sok üdvös eredményt várt ezektől, utána azonban hiányzott a belpolitikában az erős vezető kéz s az egységes irányítás szeleme. Az az önmagában helyes cél, hogy az új szerződések Németország gazdasági erejének pontos ismeretével, az elérni kívánt célok határozott körvonalozásával készíttessenek elő, arra birta a kormányt, hogy már 1898 elején szétküldje a gazdasági bizottság által egybeállított kérdő-íveket, melyek vonatkoztak első sorban az össztermelésre, továbbá az exportra, a tiszta jövedelemre s az illető iparág általános helyzetére, hogy azok kitöltése útján hű képet nyerjen a belföldi termelés tárgyáról és terjedelméről s a termelőkörök óhajairól.

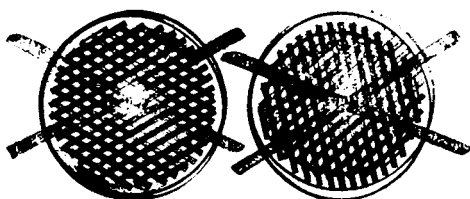
Daczára azonban az eljárással megbízott szakközegek hivatalos titoktartásra való kötelezettségének, az így nyert statisztikai adatok megbízhatóságát kételkedve fogadhatjuk. Előre volt látható, hogy egy üzletember semmit sem árul el nehezebben, mint üzleti forgalmának titkait s ennek első következménye lesz a német kivitel igazi jelentőségének a valóságon messze alul maradó megítélése, a mi ismét csak az agrárkörök vérmes reményeit volt alkalmas feltüzelní a hazai piac befogadó képessége s ez alapon a belfogyasztási piac védelme körül.

Így is történt, annyival inkább, mert a kormány minden jóakarata sem küzdhetett le bizonyos körök ellenszenvét a statisztikai felvételek iránt, mely főleg abból az elterjedt közhitből is táplálkozott, hogy az egész anyaggyűjtés csak új adó-projectumok előkészítésére szolgál. Másfelől az az intézkedés is, hogy a kérdő-íveket kitölteni vonakodók üzletforgalma szakértők által becsültetett fel, sok kétes és ingadozó elemet vegyített a rendelkezésre álló anyagba.

Első sorban a dohány-vállalkozók voltak azok, kik a felvilágosítást ismételt figyelmeztetésre is megtagadták. De a szövetségi ipar képviselőinél is nehézségekre bukkantak kezdetben, daczára annak, hogy a rovatok kitöltőit arról is biztosították, hogy azok még a bizottság tagjainak se jutnak szemei elé, egyedül csak a feldolgozó közegeknek. A dolog természete szerint tehát a német termelési statistika fölvételének helyességét nincs módunkban ellenőrizni. Hány kérdő-ív érkezett vissza, hány nem s az azokban foglalt adatok mennyiben felelnek meg a tényleges

viszonyoknak, mennyiben nem, senki sem képes megmondani. Túláságos súlyt azonban semmi esetre sem kell tulajdonítanunk az elért eredményeknek, a vámtételek jövődő alakulásának ideális igazsága szempontjából. Az egész eljárás tudományos jelentősége és politikai czélszerűsége távolról sem áll arányban azzal a nagy hűhóval, melylyel azt a kormány bevezette. Anglia az utolsó agrár-enquête alkalmával beérte 191 szakértő (földbirtokos, bérlő, gabonakereskedő, marhakereskedő, tudós és parlamenti férfiú) kihallgatásával s azért mégis bizonyára positivebb képet nyert az ország valódi szükségleteiről, mint a birodalmi kormány, daczára annak, hogy több mint 30.000 kérdő-ívet küldött szét s a mezőgazdasági statistika fölvételénél az egyes gazdaságok rentabilitása megállapítása végett a német mezőgazdasági tanács s ennek közbejöttével az egyes mezőgazdasági kamarák útján felállított bizonyos átlagos gazdaság-típusok üzemei kinyomozásánál nem hagyta figyelmen kívül még az éghajlat és magasság-fekvés viszonyait, a talajviszonyokat, a nagy-, közép- és kisbirtok, a belterjes vagy külterjes gazdálkodás, a szemtermelés, és állattenyésztés, a szeszfőzés, czukorrépa-termelés, szőlő, dohány, len- és komló-művelés különbségeit sem.

A túláságosan objectív és methodikus eljárás ezen útvesztőjéből azonban nem kerülhetett ki egészséges gondolat a német közgazdasági élet harmonikus fejlesztésére. A vámtarifa nagyobb specializálása, melyet az előmunkálatok ily módszere szükségkép kellett hogy eredményezzen, épen a vámköteles árúk más osztályozása, s az eddigi tarifa egyes tételeinek bizonyos számú altételekre való felosztása következtében, viszont ismét természetszerűleg vezetett aztán az egész védvám-rendszer kiterjesztésére és kiélesítésére. Ily értelemben megvan a benső, a lélektani összefüggés a jelenlegi vámtervezet és annak anteactái közt. De ez az összefüggés nem annyira egy öntudatos politikai gondolat kinyomata, mint inkább egy téves kiinduló pont következetes megtartásának gyümölcse. A német theoretikus közgazdasági politikusok azt hitték, hogy merőben holt anyagból megalkothatják egy eleven közgazdasági és vámpolitika jövődő programját, hogy egyszerű arithmetikai művelettel biztosíthatják a birodalom anyagi jólétét s szilárd alapokra fektethetik fejlődését. Ámde a számok még nem organikus erők s a vámtervezet formai előkészítésének legtökéletesebb technikája sem leplezheti el abban az egységes politikai



vezérlő gondolat, a helyesen concepiált s céljainak világos tudatában levő állami akarat hiányát.

Kitűnt ez már a tarifa szerkezetére vonatkozó megállapodásokból is. Tudjuk, hogy először Belgium vállalkozott a fennálló európai vámrendszer megdöntésére, midőn bejelentette, hogy ezen túl súlyvámok helyett értékvámokat szándékozik életbe léptetni. A német közvélemény tisztában volt azzal, hogy ez az intézkedés első sorban a német kivitel ellen irányul s a mi még fokozottabb óvatosságra intette az új szerződések megkötése előkészítésénél, az a legtöbb kedvezményi rendszer eddigi, kárpótlás nélküli kiterjesztése, az Oroszországgal való vámháború, az Egyesült-Államokkal való vámpolitikai surlódás volt. Mindezek nagyon meggondolandónak mutatták, hogy vajjon jövőben is megmaradjanak-e az egységes vámtarifa mellett, vagy pedig a helyett inkább egy általános és egy egyezményes tarifát léptessenek életbe.

A kettős tarifa mellett különösen agrárius oldalról megindított mozgalom már a 80-as évek végén kezdte megteremni gyümölcseit. Már akkor el voltak határozva két tarifát dolgozni ki; egy általános tarifát magasabb vámokkal a szerződő államok számára s egy egyezményes tarifát alacsonyabb vámokkal oly államok számára, melyek Németországgal kölcsönös engedmények alapján kötnek kereskedelmi szerződéseket. Csak Bismarck visszalépése következtében ejtették el ezt a tervet s elégedtek meg a ma fennálló egységes tarifával.

Hogy a német vámpolitikában beállott emez újabb fordulatot az elért eredmények szempontjából kellően megítélhessük, ismernünk kell mindenekelőtt azokat az okokat, melyek az egységes vámtarifa mellőzését tanácsolták. Egyetlen és egységes vámtarifa mellett — mondták — kénytelen volna a birodalom mindazokkal az államokkal, melyek új kereskedelmi szerződéseket óhajtanak kötni, számos vámtétel magassága fölött tárgyalni. S ha végre megállapodásra jutnának is, nem kerülhetnék el azt, hogy minden más állammal, mely nem akar viszontengedményeket tenni, vámháborúba jussanak, tekintve azt, hogy kénytelenek volnának minden nem szerződő állammal szemben az egységes tarifa tételeihez vámpótlékokat adni 50% magasságig.

Ellenben mindezeket a hosszadalmas és kínos processusokat elkerülhetővé teszi a kettős tarifa felállítása, mely az általános tarifában maximális tételeket tartalmaz az oly államokkal

való forgalomra, melyek a német birodalommal nem akarnak szerződést kötni s neki engedményeket tenni; sőt ha a német czikkkel kedvezőtlenebbül bánnának el, meg volna adva a mód arra is, hogy még az általános tarifán túl is vámpótlékokkal sújtsák ezeket. Viszont a másik, az egyezményes tarifánál oly minimális tételek vannak megállapítva, melyek a nemzeti munka védelmére föltétlenül szükségesek s melyeken túlmenő mérséklések egyáltalán nem adhatók. Ha tehát valamely állam Németországgal kereskedelmi szerződést akar kötni, megfelelő ellenszolgáltatás mellett a minimális tarifára tarthat jogot minden további változtatás nélkül. A tárgyalás e szerint a maximális tarifa alapján indul meg s Németország minden engedménye csak a minimális tarifában foglalt vámkülönbözetben állhat.

Ily módon, azt hitték, a többi államokkal való tárgyalások lényegesen egyszerűsíthetők lesznek, s a mi fő, a népképviselőt nagyobb befolyást nyerhet a kereskedelmi szerződések tárgyalására. Eddig ugyanis a birodalmi kormány kötötte meg a szerződéseket a kisebb-nagyobb mérséklésekkel, melyeket „en bloc” terjesztett a törvényhozás elé, úgy hogy ez csak „à prendre ou à laisser” szólhatott a tárgyhoz, de ezen többé nem változtathatott. Nem úgy a kettős, a maximalis és minimalis, az általános és egyezményes tarifánál, a melyekkel szemben már maga a törvényhozás is azon helyzetbe jut, hogy részt vegyen a vámtételek megállapításában, melyeken alul a kormány nem mehet más államokkal való szerződéseinél.

Tehát az új tarifa-rendszertől, azonkívül, hogy a hazai termelést a külfölddel való alkudozások folyamán az idegen kivitel javára biztosított concessiók ellen megóvjá, egyúttal magoknak a tárgyalásoknak is egyszerűsítését várták, tekintve, hogy ily rendszer mellett az egyik fél előre tudja, hogy csak két tarifa között választhat, következésképp csak azt kell fontolóra vennie, hogy minő áldozatra érdemes az ő részéről a minimalis tarifa kedvezménye, míg a másik félnek csak arra kell elhatároznia magát, hogy mily engedményekért adja cserébe az ő minimalis tarifáját. A mellett el van háritva az a kényszerűség is, hogy egyik állam a másik állam ellen, melynek vámpolitikája saját érdekeit sérti, vámháborúba legyen kénytelen menni.

Felhozták azt is, hogy Franciaországban a kettős vámtarifával, tett tapasztalatok oly kedvező eredménynyel jártak



hogy a behozatalnak a kivitt meghaladó többlete körülbelül 37%-kal csökkent, holott Németországon az egyszerű tarifa uralma alatt majdnem kétszeresen emelkedett. A francia-olasz kereskedelmi forgalomban Franciaország a vámháború befejezése után is kettős tarifával védekezett a túlerős behozatal ellen, míg másfelől a francia kivitel a vámháború alatt csak kevésbé csökkent, utána pedig jelentékenyen emelkedett. Mindebből tehát azt következtették, hogy a francia vámrendszer úgy a hazai munka védelme, mint a kivitel fokozása tekintetében fényesen bevált, s így a minimális és maximális tarifára való átmenet a lejárandó kereskedelmi szerződések megújításánál Németországra nézve is ajánlatos.

Azonban nem is térve ki itt a francia-olasz forgalomnál szerepet játszott más tényezőkre,<sup>1</sup> az, hogy Franciaországban a kettős tarifa alatt a behozatal és kivitel aránya az utóbbi javára 37%-kal csökkent, még nem jelenti azt, hogy Franciaország kivitele egyáltalán emelkedett volna, sőt ellenkezőleg, visszament, holott Németországa az egyszerű tarifa alatt is emelkedett. De mindettől eltekintve is, kétséges, vajjon a behozatal emelkedése egyáltalán oly kedvezőtlenül ítélendő-e meg ma, mikor minden fejlett állam passiv kereskedelmi mérleget mutat.

Bármint legyen is, ezek az általánosan nyert impressiók döntötték el Németországon a kettős tarifa melletti állásfoglalást, mely egy maximális tarifát tartalmazzon a külfölddel való tárgyalások alapjául s egy minimális tarifát mindazon külföldi cikkekre, melyek versenyzőleg lépnek föl a hazai termékekkel szemben. Azt hitték, hogy ezzel minden termelési ágak biztosíthatnak a kereskedelmi szerződéseknél bizonyos védelmet, a melyen alól azoknak érdekeit nem áldozhatják fel más oldalról nyert concessiókért.

Csakhogy eltévesztettek szem elől még egy igen nevezetes szempontot. Azt, hogy Németország, daczára a kettős tarifának, elvileg mégis a kereskedelmi szerződések alapján áll; ő magára nézve előnyös szerződéseket akar más államokkal kötni, holott

<sup>1</sup> Első sorban ilyen a legutóbbi évek jelentékeny áremelkedése, mely csak az 1899-iki olasz forgalomban is 7-10% emelkedést képvisel a beviteli forgalomnál, úgy hogy a behozatal értékének emelkedése nem jelenti egyúttal a behozott árúk nagyobb mennyiségét.

Franciaország ép azért hozta be a maximális és minimális tarifát, mert ott a védvamosok egyenesen az új szerződések kötése ellen foglaltak állást s a kormány annyiban egyetértett velök, hogy ha nem is akarta a szerződések megkötését egyenesen kizárni, nehogy Franciaország gazdaságilag teljesen elszigeteltessek s fenyegető repressáliákat hívjon ki maga ellen, de mindenesetre célja volt nehezíteni az új szerződések megkötését. S még így is mire vezetett ez a magatartása? Vámháborúra Svájc czal, Olasz- és Spanyolországgal, melyeknek káros visszahatásait csak úgy tudta elkerülni, hogy kénytelen volt minimális tarifája némely tételeit leszállítani.

Hiszen tagadhatatlan, hogy a kettős tariffa kényelmes eszköz az alkudozó diplomaták kezeiben; rendkívüli mértékben egyszerűsíti a tárgyalásokat, feleslegessé tesz sok fáradságos kapacitációt, egyszerűen kezébe adja az alkudozó félnek a két tarifát, hogy válaszszon belőlük, vagy szabja meg az árat a minimális tarifának. De aztán legyünk tisztában azzal is, mikép a kettős tarifa rejtett célja kétségtelenül mégis a vámszerződések lehetetlenné tétele. Már a legtöbb kedvezményi rendszer ellen is méltán az volt felhozható, hogy merev és szigorú formalismusa nem állhat hosszabb időn át összhangzatban a gazdasági fejlődéssel és a kereskedelmi viszonyok ez által föltételezett kialakulásával. Mennyivel inkább áll ez oly rendszernél, mely amannak minden hibáit még jobban élére állítja előnyei nélkül. Kettős tarifánál az összes szerződő államok követelhetik a minimális tarifát, de ezzel oly mérsékléseket is adnak nekik, a melyekre azok talán semmi súlyt nem fektetnek, holott pedig éppen a hazai termelés szempontjából nem jelentéktelenek. Viszont a védvamos tendenciát magával hozza az, hogy természetesen a maximális tarifa tételeit lehetőleg magasra kell venni; de a minimális tarifa is meg kell, hogy haladja az egyezményes tarifa tételeit, mert minden államra nézve ugyanazokat a rendelkezéseket tartalmazván, ezeknek olyanoknak kell lenni, hogy a legveszedelmesebb ellenfél konkurencziáját zárják ki, a mi által aztán kevésbé veszedelmesekeket is szükségtelenül sujtanak.

Úgy látszik, hogy ezek az aggodalmak megfordulhattak az irányadó tényezők elméjében is, mert egyideig a kormány habozni s tétovázni látszott a kettős tarifa elfogadásában s részint az egyöntetű tarifa fentartása, részint egy *títkos mini-*

*mális tarifa* felállítása felé látszott inkább hajlani, mely utóbbi nem törvény formában, hanem a különböző érdek- és foglalkozási körök részéről szigorúan bizalmas úton nyert adatok alapján lett volna megállapítandó az alkudozó felekkel szemben zsinórmérték gyanánt, oly módon, hogy az egyes termelési ágak képviselőit nyilatkozatra hívják fel, hogy minden körülmények között mily vámvédelmet tartanak maguk számára szükségesnek az idegen versenynyel szemben. Ezzel elkerülték volna a lekötöttséget egy bizonyos, az alkudozó állam által már előre ismert határhoz, a melyen alul menni a kormány nincs jogosítva s nagyobb mozgékonytságot biztosítottak volna a szerződési tárgyalásoknak, melyek már a jövő évben teljes erővel kell hogy megkezdődjenek. Az agrárius tábor ugyan szívesen ragaszkodott a kettős tarifa eszméjéhez, szentül hívén, hogy csak az védheti meg a hazai termelést a külföldi államokkal való tárgyalásoknál az ezek kivitelének biztosított kedvezmények ellen, de másrészt a kereskedelmi és iparkamarák is ép oly élesen keltek ki a maximális és minimális tarifa-rendszer ellen, utalva azokra a veszélyekre, melyek az abból eredhető kereskedelem-politikai complicatiók, a szerződések meg nem újítása, sőt a vámháború esélyei folytán fenyegettek.

Merültek aztán fel közvetítő indítványok is. Szóba került például, hogy nem volna-e czélszerű a kettős tarifa egyidejű megtartása mellett felhatalmazni a kormányt arra, hogy a birodalmi gyűlés jóváhagyásával esetleg a tarifa maximális meg szabásától 20—25%-kal eltérő minimális tarifa mértékén alul is mehessen. Ez a megoldás azonban nem lett volna egyéb, mint a titkos minimális tarifa alá bujtatott valóságos egyezményes tarifa. Mérlegelték azután bizonyos vegyes rendszer előnyeit és hátrányait, melynek alapeszméje az lett volna, hogy meghagyják a mezőgazdasági termények számára az agráriusok által követelt kettős tarifát, egyebekben pedig visszatérjenek egy egy séges magas autonóm vámtarifához, mely mindenütt érvényesüljön, a hol külön szerződési tarifák nem köttenek. Természetesen ez az ötlet is minden komolyság híján volt, mert hiszen a termelés különböző módjai között nem lehetséges ily mesterséges választalat húzni, azoknak kapcsolata sokkal szorosabb és organikusabb.

Mindezeket a combinatiókat szétfújták aztán a legközelebb mult hónapok midőn a német hivatalos „Reichsanzeiger“ is

megegyeztetette a délnémet lapok közlését az új német vámtarifa-javaslat végleges alakjáról és tartalmáról. Ezzel kipattant a régóta rejtett titok a tervezett vámtételek túlnyomóan agrárius jellegéről s a kettős vámtarifa győzelméről s konstatálhatjuk, hogy legelső sorban éppen a német sajtóban keltett feltűnést és megdöbbenést az után a heves harcz után, melyben e sajtó liberális organumai támadták már előre az agrárius körök túlzó követeléseit.

Az eredmény persze nem jött váratlanul, sőt egész természetes folyománya volt azoknak, a miket a vámtarifa előkészítéséről hosszabb időn át nyilvánosságra hozni hallottunk. Már Matlekovits is a „Neu Freie Presse“-ben közzétett tanulmány-sorozatában utalt arra, hogy egy vámtarifa alaki kiépítése magában is következtetni enged a kereskedelmi politika egész irányára. Mikor például az 1878—87-iki osztrák vámtarifa 307-ről 554-re emelte tételei számát, ez maga elég volt eldönteni a tarifa védvamos irányzatát. Az eddig érvényben volt német vámtarifa vámentességet engedett az „itt nem említett mezőgazdasági terményeknek“. Az új tervezet e helyett 40—50 új tételt vesz föl. „Ilyen specifikációnak — jegyzi meg Matlekovits — csak akkor van czélja, ha homogén és értékük szerint hasonló árúk úgy csoportosíthatnak, hogy nemöknek és a hazai termelésnek megfelelőleg különböző vámok alá is esnek. Ha például a damastra két tétel van beállítva (nyers és finomított), ebből minden gyáros kiolvashatja, hogy a második tétel magasabb vámot kell hogy kapjon.“ És így Matlekovits is helyesen következtette az új tarifa erős széttagozásából, hogy a tervezet tendenciája a fennálló vámtarifa tételeinek szokatlan fölemelése, a mihez mi csak azt tesszük hozzá, hogy viszont a specializált tarifa szükségkép folyik a termelési statistika előzményeiből.

Csak hogy számot kell vetnünk mindenekelőtt azzal a tényvel, hogy a termelési statistika mielőbb el fog avulni, úgy hogy az arra alapított vámtételek rövid idő alatt nem lesznek valóságos kitevői a nemzeti termelés bizonyos ágai tényleges érdekének. De a veszély annál nagyobb, minél részletesebb és specializáltabb tarifával állunk szemközt. Az új specializált vámtarifa lehetővé tette azt, hogy a külföldi verseny által jobban fenyegetett egyes cikkek, melyek egy gyűjtőcím alá foglalva eddig külön védelemben nem részesülhettek, most önálló rovatot kapjanak

és ezzel önálló védelemre is igényt tarthassanak. De viszont éppen ez az aztán, a mi szükségkép változóvá és ingadozóvá teszi a viszonyt, az egyes vámtételek magassága és az azok által védeni kívánt cikk időről-időre módosuló reális igényei közt. Az eddigi tarifa-schemánál az egy tétel alá foglalt különböző árúk eltérő természete elegendő tért engedett ezen hullámzások lehető kiegyenlítésére a gazdasági munka versenyében. Nem így azonban ezután, a mikor a termelési feltételek minden változásával a változatlanul maradó tétel mind önkényesebbé alakul. Már pedig nem lehet tagadni, hogy a gazdasági termelés egészének szoros összefüggésében egyik termelési ág mértéken túli védelme csak a másik rovására érvényesülhet.

Hogy mennyire alapos ez az aggodalom abból is látható, hogy míg az új tarifa-összeállítás az eddigi 43 árúcsoportból csak 19 fejezetet tartott meg, addig az egyes tételek számát 925-ről nem kevesebb, mint 1365-re emelte, melyből 317 esik magára a mezőgazdaságra, abécze rend helyett a termelési ágak rendszeres csoportosításával, ú. m. nyers anyagok, félgyártmányok, gyártmányok. Természetesen ez a beosztás sem volt mindenben következetesen keresztülvihető, mert előfordul, hogy egyik ág gyártmánya p. o. a másikra nézve nyers anyagot, vagy félgyártmányt képez. Vagy megfordítva, mint a hogy p. o. a tervezet a csokoládét, conserveket, diaetetikai tápszereket s a margarint is a mezőgazdasági termények közé sorozta.

Már most igaz ugyan, hogy nem minden önálló rovat kap különböző tételt, mert a tárgyak egész sorozata bírhat ugyanazzal a vámtétellel. De a fontos az, hogy az ily módon részekre tagolt és a végtelékig individualisált tarifában hiányzik a szükséges rugalmasság, kellenén túl megköti az a termelés szünetlenül változó föltételeivel szemben annak egyik lényeges tényezőjét s ezzel a viszonyokhoz való alkalmazkodó képességét s a munka szabadságát is. Az az argumentum, hogy éppen ez teszi lehetővé az eltérő termelési viszonyok szerint a vámtételek különböző kiszabását s azoknak utólagos módosításával a nemzeti munka egyes ágaiban a legközelebbi szerződési periódus alatt netalán beálló változások figyelembe vételét, nem vehető komolyan. Ily tényezőknek automatikusan kell hatniok; a törvényhozás ritkán érheti utol a maga orvoslásával a gyakorlati élet momentán szükségait. Éppen azért csak kereteket szabad fölállí-

tania a gazdasági erők kifejtéséhez, de hiú áltatás azt hinnie, hogy irányozhatja s maga teremtheti elő annak legcélszerűbb eszközeit is.

Ámde az új német tarifa még az árúk lényege szerinti specializálásával sem érte be, hanem különösen mezőgazdasági terményeknél kísérletet tett azok egy részének a behozatal évszaka szerinti különböző elvámolására is. Így eredetileg a „friss burgonyánál“ két alosztály volt tervezve, a szerint, a mint a behozatal a február 15-től június végéig vagy a júliustól febr. 14-ig terjedő idő alatt történik. Ez a terv ugyan a javaslatban el lett ejtve, de világos volt a célzat, hogy esetleg mindkét időszakra külön szabályoztassék a vám.

Kisebb mértékben ugyan, de hasonló tendentia nyilvánul az új tervezetben az iparcikkek egy részénél is. Igaz, hogy például a külföldi olcsó és dűstartalmú vas-érczek vámmentes bevitelle túlságosan megnehezítette volna a német vas-ércz belföldi fogyasztását, nem is említve, hogy teljesen kizárta volna a külföldi piacokról. S hogy itt mégis meghagyták az eddigi tarifa egy márkás tételét, arra nyomós okok forogtak fenn.<sup>1</sup> Ámde míg a bőr eddig két tételbe volt belefoglalva, jövőre itt már megvalósul a német bőriparosok azon óhaja, hogy a vámtételek lehetőleg specializáltassanak.

Eros küzdelem eredménye az agráriusok és a német sörfőzők közt az árpa vámjának a tervezet szerinti 4 márkára emelése is, az eddigi 2 марка helyett. Sőt eredetileg az agráriusok 5 márkát követeltek, ép úgy, mint a komló vámjának 14 márkáról 100, mondó száz márkára emelését, a megállapított 40 марка helyett, nem véve figyelembe, hogy ez a vámemelés, kapcsolatban a maláta váma 6·25 márkára emelésével, mennyire jogosulatlan s mily elviselhetetlen drágítását jelenti a sörhöz szükséges nyers terményeknek. Mert Németország maga nem képes fedezni évi 18 millió métermázsa árpa- és komló-szükségletét, hanem évenként 5 millió árpát visz be Magyar-, Cseh- és Morvaországból s 30,000 métermázsa komlót ugyanonnan, úgy hogy a tervbe vett vámemelés a német sörfőző iparnak

<sup>1</sup> Még így is kifejezést talált az az óhaj, hogy nyersvas-hiány idejében a vám egészen elengedtessek, illetőleg visszatértessek, ha bebizonyíthatólag a szükséglet belföldön nem volt fedezhető.

körülbelül 18 millió márkával való megterhelését jelenti, föltéve hogy ez a vámemeléssel nem vonja maga után a belföldi árpa- és komlótermelés megfelelő áremelkedését, mert az esetben 18 millió métermázsa árpa és 300,000 métermázsa komló összefogyasztása mellett a teherszaporulat 60—70 millió márkára rug fel.

Nagyon természetesen ez az intézkedés első sorban a kis- és közép sörfőződéket fenyegeti romlással, főleg Észak-Német-országon, ahol a sörfőzési adó nélkülözvén a fokozatosságot, minél gazdagabb kivonatu árpát és malátát dolgoz fel a sörfőző, a díj annál lejjebb száll a mázsánkénti két márkán alól, úgy hogy ez szerfölött megkönnyíti a közép- és kis sörfőződékek a nagyok versenye általi elnyomását s ezzel épen azoktól a vevőitől fosztja meg a német mezőgazdaságot, melyek közép-minőségű árpájának és komlójának legbiztosabb fogyasztói voltak.

Epen azért, mi azt hisszük, hogy a komló, árpa és maláta vámja ily önző emelésének nem is lehet más következménye a német söriparra nézve, mint vagy a sör árának megfelelő megdrágulása s ezzel a pálinkafogyasztás felbátorítása, vagy pedig bizonyos sörfajok minőségének, a melyek előállításánál az idegen komló nem nélkülözhető: rosszabbodása. Mindkét esetben, tekintettel magának a sör vámjának változatlanságára, részünkről a helyes politika csak az lehet, hogy sörgyártási iparunk kedvezőbb feltételei felhasználásával s versenyképessége fokozásával fogjuk fel a csapást, melyet a német tarifa nyers terményeink értékesítésére e téren is mérni szándékozik.

A gabona vámját az eddigi  $3\frac{1}{2}$  márkáról  $6\frac{1}{2}$  márkára emeli fel az új tarifa-tervezet. Ebben is az a föltevés vezette az agrárius köröket, hogy a német gabonatermelés nemcsak képes teljesen fedezni a belföldi szükségletet, de tényleg fedezi is. Mi azonban úgy tudjuk, hogy még az utóbbi évek leggazdagabb gabonatermését követő 1899. évben is Németországnak közel két millió tonna gabona-behozatalra volt szüksége, hogy kenyér-szükségletét fedezze. Igaz, hogy az utóbbi években a búza átlagos hozama is jelentékenyen emelkedett, de mégsem oly mértékben, főképen a főtáplálékot képező rozsnál, hogy belátható időben számítani lehessen a belfogyasztás igényei teljes fedezésére. Pedig Németország népessége rohamosan szaporodik, évenként kerek 800,000 fővel, minél fogva a gabona-szükséglet állandó emelkedésére is számítani kell. Ámde a most fölvert magas vámtétel

egészen prohibitív jellegű, sőt a termelők ezt is igen alacsonynak tartják s voltak hangok, melyek a maximális tarifában 10, a minimálisban 7·50 márkát követeltek.

De itt még súlyosbítja az új tariffa-tervezet rendelkezései szigorát az agrárius körök egy rég ápoltságának teljesítése: a kamatmentes gabona-vámhitel megszüntetése. Mi indokolja ezt az intézkedést, igazán nehéz volna belátni. A vámhitel minden haszna a gabonakereskedelemre nézve a vámösszeg utáni kamatok megtakarításában állt legfeljebb három hónapra. Előnyeit eddig is csak csekélyebb forgótőkével rendelkező kisebb kereskedők élvezték s eltörlése csupán arra jó, hogy az összes gabonakereskedelem monopolizálására nyisson utat néhány tőkegazdag nagy czég által. A gazdasági bizottság maga is állást foglalt e teljesen szükségtelen szigor ellen, ép úgy, mint a vegyes gabona transito raktáraknak a szövegben foglalt korlátozása ellen, mint a mely raktárak ép a belföldi gabona jobb értékesítése célját szolgálják a külföldi gabonával való keverés által.

Egyebekben is sokban túlmént a tarifa végleges szövegezése a gazdasági bizottság intenióiin, de mint legnagyobb elvi jelentőséggel bíró intézkedéseket, csak két pontot emelünk még ki. Az egyik a vámháború esetén szükségessé válható retorsióról szól s megszabja, hogy oly államokból származó vámköteles árúk, mely államok a német czikkekkal kedvezőtlenebbül bánnak el, mint más államok czikkeivel, a tarifaszertű vám háromszorosáig vagy a teljes értékig terjedhető vámpótlékkal róhatók meg, tarifaszertűleg vámmentes árúknál pedig az érték feléig.

A másik pont a kiviteli praemiumok ellensúlyozásáról gondoskodik amerikai mintára, annak kimondásával, hogy oly államból eredő vámköteles árúk, mely államok azok kivitelének nyílt vagy burkolt praemiumokat adnak, a szövetségtanács belátása szerint az adott praemiumokkal egyenlő magasságú vámpótlékkal róhatók meg. Ez intézkedés éle első sorban Oroszország ellen irányul, mely ép most tervezi a len- és kenderipara által fel dolgozott árúk kivitelének praemiumokkal való elősegítését.

Szerencse még, hogy a gyapjívám érdekében indított agrárius mozgalom egyelőre csütörtököt mondott, a mennyiben a gyapjú vámmentességét a tervezet is kimondja, ép úgy, mint a vámoknak az árúk tiszta súlya utáni kivetését. Ámde ez az utóbbi ismét az elé a kisértés elé kellett, hogy állítsa a kormányt,



hogy a csomagolások megfelelő elvámolását különösen alma, körte és friss veteményeknél fontolóra vegye, az alatt a kicsinyes ürügy alatt, hogy az árucsomagolási készítményekkel foglalkozó belföldi iparüzőket megvédje. Az azonban csak természetes, hogy az ebből származó terheket egyedül a gyáros viselné s pedig, hogy mennyire menne ez, kitűnik a következőkből. Pamutot például évenként 1.600,000 bált visznek be Németországba. Vegyük fel, hogy a csomagolásnál bálonként csak 5 kgr. vasabroncs és 4 kgr. jutavászon használtatik fel. Ez tesz 80,000 métermázsa abroncsot s 64,000 métermázsa csomagoló vásznat. Az előbbi vámja 3 márka, az utóbbié 6 márka lévén métermázsanként, az egész összeg kitenne 240,000 és 384,000 márkát, összesen 624,000 márkát.

De tegyük fel, hogy ez összegnek a belfogyasztásra eső részét sikerülne a fogyasztóra áthárítani. Ez is indokolatlan teher volna ugyan, mely épen nem állana arányban az államkincstár ebből eredő csekély bevételével; de a mi fő, a kivitelnél egészen az ipar szenvedné a veszteséget, senkitől sem hajthatná azt be, mert az ócska abroncsok csak mint nyers vas volnának értékesíthetők, még pedig a vám teljes elvesztésével, mert képzelni sem lehet, hogy ez a vám olyan hatással legyen, hogy az egész nyers vas árát felhajtsa. Az ócska csomagoló vászon azonban egész értéktelen lenne szétdarabolt, összehasogatott állapotban. És mint a pamutipar, épen úgy járna egyéb ipar is, mely jutát, lent, kendert, gyapjút, selymet dolgoz fel. Előttünk áll Svájcz példája, mely 1892-ben kísérletet tett a csomagolások elvámolásával, de épen a német érdekeltek — bútor-, zongora- stb. gyárosok és droguisták, kikre nézve az emballage különös fontossággal bír, keltek ki legjobban a forgalom ily kicsinyes és chicanosus nehezítése ellen. Nem is védné az ilyen intézkedés a csomagoló anyagok, tartályok stb. előállításával foglalkozó német ipart, de jellemző arra a vértbe és vasba öltözött reactionarius szellemre, mely az új tarifát kigondolta.

Mi következménye lehet az ily túlszigázott követeléseknek a gazdasági világhelyzet jövő alakulása szempontjából, egyelőre be sem lehet látni. Az bizonyos, hogy a javaslatnak a német parlamentben meglesz a maga agrárius többsége, a melynek a flottajavaslatok következtében zsákútba jutott kormány 1900 tavaszán formalisan lekötötte magát az agrár-érdekek győzelemre

segítésére. Megengedjük, hogy bizonyos jogosultságot nem is nélkülöznek ezek a törekvések azok előtt, a kik ismerik a német mezőgazdaság helyzetét s tudják, hogy minden technikai haladás mellett az általános visszaesés mily megdöbbentő. Az összes gazdasági birtokoknak csak 6<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-a mutatja fel a tőkeértéknek 3<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-on felüli kamatozását, 50<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-nál pedig egyáltalán ki sem mutatható földjáradék, vagy a tőkeérték bármily kamatozása. Lehet, hogy a socialisták egy része is kapható lesz a javaslatoknak, azon biztató ígéretek következtében, hogy a vámbevételeknek az új tarifa alapján várható száz és száz milliónyi emelkedéséből a munkás-özvegyek és árvák számára lesz mindennek-előtt ellátás biztosítva. Ám a mint most állanak a dolgok, a kilátások nem valami kecsegtetőek. Berlinben, Kielben a szabadelvűiek a nemzeti socialistákkal fegyverbarátságra lépnek az agrárius „Junkerthum“ ellen. Tiltakozó röpiratok s népgyűlések váltják fel egymást, melyek előre is óvást tesznek az új vámtarifában a gabonavámok minden emelése s a nélkülözhetetlen élelmi cikkek minden mesterséges megdrágítása ellen, követelve a külfölddel való hosszú lejáratú kereskedelmi szerződések politikájának épségben tartását s tovább fejlesztését, ellenkező esetben obstructióra hiva fel a minden valószínűség szerint már jövő év elején parlamenti tárgyalásra bocsátandó tarifajavaslat ellen.

*Várnai Sándor.*

## AZ ÚJABB ÁLLAMTUDOMÁNYI IRODALOM KÖRÉBŐL.

A német tudományos irodalom az állam tudományának terén se enged korábbi domináló állásából. Alig múlik el pár hónapi időszak, hogy részint az államtudománynak már ismert és elismert jelesei, részint újabb számottevő erők meg ne jelennének a könyvpiaczon kisebb-nagyobb, de a tudomány haladása szempontjából jobbra komolyan számbaveendő munkáikkal. Mint örömdetes jelenséget konstataálhatjuk ezen körülményt a magánjogi szakok művelésének már valóban túltengésnek nevezhető korábbi előtérbe nyomulásával szemben. De örömdetesen rámutathatunk e mellett ama körülményre is, hogy az állam tudományának művelésében a németeknél is immár valóban az „állam tudományá“-val találkozzunk, illetve az államot nem csupán, mint merőben a jogi erők mechanizmusát kezdik elénk állítani, hanem ama különböző egyéb erők számbavételével az állam egész életét megvilágítani, a mely egyéb erők amaz életfolyamatban érvényesülnek.

Jelentőségénél fogva arról a munkáról kívánunk megemlékezni, melyet *Jellinek* György, a heidelbergi egyetemnek nagy tudományú és rendkívül éles szemű tanára „*A modern állam joga*“ czímen bocsátott közre. Általános államjogi művének első kötete ez, mely az általános államtant foglalja magában. Jegyezzük meg mindjárt, hogy nem mindennapi érdekű munka: egy eredeti, kiváló megfigyelő és analisáló képességgel bíró államjogász és államtudós hosszú évekre terjedt búvárkodásainak összefoglaló eredménye, melyet a tudományos világ már régóta feszült érdeklődéssel várt. Ha hozzáveszszük fentebb érintett kiválóságaihoz az előkelő, gyakran publicistikai lendületű

írályt, melynek köntösében tudományos kutatásainak eredményeit elénk adja, figyelmünkre, érdeklődésünkre csak fokozott mértékben tarthat számot a vaskos kötet, ha tanításaival talán nem is mindenben értünk egyet.

Mindenekelőtt csak helyesléssel fogadhatjuk el azt, a mit Jellinek munkájának előszavában az állam tudományának jelenlegi helyzetéről mond. Találóan utal ugyanis itten arra, hogy újabb időben az állami élet alapproblémái iránti érdeklődés egészen háttérbe szorult a socialis kérdések mellett és csak az államtanra vonatkozó ama munkálatok szoktak nagyobb mérvű érdeklődést felkelteni, melyek a divatos socialpolitika vagy sociologia képében jelennek meg. Kétségtelen azonban, hogy — miként szerzőnk is elismeri — ebben az állam tudománya maga is jó részben hibás, mert a kutatás tárgya, célja, rendszere tekintében egyaránt nagy a bizonytalanság a tudományban, illetve nagy az eltérés e részben az egyes szerzők között. Pedig egy életerős nép sohasem nélkülözheti az állam tudományát. Ezért a haladó tudománynak folyton meg kell ismételni a kísérletet arra nézve, hogy az egy bizonyos adott korbani államot ama kornak megmagyarázza, eléje állítsa.

Jellinek első sorban kutatásainak irányával, tárgyával kíván bennünket megismertetni. E részben igen részletes elemzéseket, megkülönböztetéseket kapunk az egymással rokon ama különböző tudományszakokról, melyek mind az állammal, de más és más szempontokból foglalkoznak. Miután szerzőnk államtudományi álláspontjával óhajtunk kimerítőbben foglalkozni, nem követhetjük őt e felosztások során nyomról-nyomra; csak az alábbiakra utalunk annak megmutatásául, hogy a mit ő tárgyal, azt könyvének címe nem egészen fedi. Nemcsak az állami életnek jogi oldalát, nemcsak a modern állam „jogát“ látjuk ismertetve a munkában, hanem kiterjed a szerző más, nem jogi momentumokra is. És ez, a fentebb mondottakhoz képest, helyesen is van így, mert kétségtelen — s íme már a német államjogászok által is elismertetik — hogy az államot mivoltának teljességében, pusztán jogi oldaláról szemlélve, meg nem érthetjük.

Bár az ő nomenclaturája ezzel nem egyez meg, a mit ő a modern állam jogaként előad, az ugyanaz, a mit mi általában államtan, alkotmánytan név alatt ismerünk, a melyben tehát nem csupán jogi mozzanatok érvényesülnek és veendők tekintetbe.

Szerzőnk maga is több ízben utal arra, hogy az állami életet lehetetlen kizárólag jogi constructiókkal megmagyarázni.

Az államot megvilágító, az állam mivoltát felderítő theoretikus tudomány, szerzőnk szerint, az államtan. Ennek feladata az állam megjelenésének megismerése, létének minden iránya szerint. Az államok, életük, organumaik mind individualis jellegű mutatnak. Az állami jelenségek izolálásánál azonban bizonyos általános, mindenütt visszatérő elemeket találunk, melyeket tudományosan kell megismernünk. Az állami intézmények, az analogiák folytán, egységes fogalmak alá helyezhetők és így megalkotható az állam tudománya. Az állam tudományának feladata tehát: az állami jelenségek typikus elemeit felkutatni, megállapítani és kölcsönös egymásrahatásukat megfigyelni. Ezzel szemben, szerzőnk szerint, alkalmazott vagy practikus államtudomány a politika, mely bizonyos meghatározott állami czélok elérésének tana. A politika, mint gyakorlati tudomány, egyúttal művészeti tan is. Beismeri azonban, hogy az állami élet benső összefüggésénél fogva a két tudománynak éles elkülönítése sohasem lehetséges.

Jellinek se tud tehát szabadulni a politikai tudománynak attól a németes felfogásától, mely abban practikus tudományt, az állami czélok elérésének tanát látja s a mely felfogás járult oly nagyban hozzá a bizonytalanság helyetfoglalásához a tudományban a politika tárgya és feladata tekintetében, sőt mondhatjuk, egyenesen maga után vonta azt a határozatlanságot, mely a politikának, mint tudománynak, tárgyalásában mind máig megnyilatkozik. Ártott ez nagyon a politikai tudomány tekintélyének, mert ráfogták, hogy önálló, elhatárolt tudományos vizsgálódási köre nincs s oda vezetett, hogy az állam par excellence tudománya az államtudományok sorában az öt megillető helyről visszataszítottott.

Mint említők, Jellinek elűt a hazájabeli tudósok többségétől, kik az államot kizárólag, mint jogi alakulatot igyekeznek felfogni s a jog által megmagyarázni az állami élet összes jelenségeit. Hangsúlyozza, hogy a jogi elemek mellett ama másnemű erők is figyelembe veendőek, melyek az állami életben hatásukat éreztetik. A jogi szemléletmód szükséges correctivumául, kiegészítőjeül abból a szempontból való vizsgálatnak a szükségét hirdeti, melyet ő socialisnak nevez. Így a jog azt tanítja, hogy a souverain állam semmi hatalomnak nincsen alárendelve, holott a socialis

életerő hatalmának az uralkodó is alá van rendelve. Az állami mindenhatóságról szóló formáljogi tanítások, melyek elméletileg megállnak, erőtlenné válnak, ha a jogi lehetőségek világából a társadalmi élet valóságába lépünk, mert a történeti erők túl-  
 esnek a jogi constructiók határán. Ehhez képest az államtan legfőbb kérdését, az állam mivoltát is kettős vizsgálódásnak veti alá s a jogi államfogalom mellett egy socialis államfogalmat adva, végső sorban úgy határozza meg az államot, hogy az egy népnek az individualis, nemzeti és emberi solidaris érdekek megvalósításán czéltudatosan munkáló, fensőbb uralommal és jogi személyiséggel bíró köteléke. A közczélokot valószínű akarát kezdetleges viszonyok közt vagy az államélet megrázkódtatásának időszakai-  
 ban mint pusztá tényleges hatalom érvényesülhet ugyan; azonban a fejlődöttebb államban, rendes viszonyok közt, az mint jogi hatalom jelentkezik. Miután az államnak szilárd szabályok szerint kell eljárnia, miután szilárd intézményekre van szüksége, az egész államcselekvőség állandó, az egyes személyektől független akarátviszonyokra van alapítva. Állandó, szilárd szabályok által rendezett akarati viszonyok azonban jogi viszonyok. Így már az államhatalom fogalmában benne van a jogrend fogalma. Ezért az államhatalom szervezetében és tárgyaihoz való viszonyában az államjognak tárgyát képezi; minden államjog az államhatalomról, annak szerveiről, működéséről, határaitól, jogairól és kötelességeiről szóló tanok foglalata.

Ezért, hangsúlyozza szerzőnk, az államot nem ismerhetjük meg teljesen jogának ismerete nélkül. Ha tudománytalan egyoldalúság lenne, az államot pusztán a jog szempontjából tekinteni s minden államtudományt tisztán jogi disciplinaként felfogni, még tudománytalanabb eljárás lenne másfelől, ha az államtan az állam jogi elemeit figyelmen kívül hagyná s azt hinné, hogy történeti, politikai, sociologikus rendszerrel az állam egészét felfogni képes. Látjuk ebből, hogy Jellinek a jog szerepét, jelentőségét ugyan nem hanyagolja el, de szükségesnek vallja az államéletet egyéb oldaláról is vizsgálódás tárgyává tenni.

Szerzőnk már ismertetett felfogása az államnak és a jognak egymáshoz való viszonyánál lép különösen előtérbe. A „jog problémája“ czimű szakasz egyike a könyv legeredetibb felfogású részeinek. Jellinek szerint az állam és a jog viszonyának meghatározásánál el kell vetnünk a metaphysikus speculatiót,

mely a jognak az emberi akarattól önálló létet akar tulajdonítani. A jogot is csak mint psychologikus jelenséget kell tekintetünk. A jog is csak az emberi felfogásnak egy része és a jog közelebbi meghatározásának azt kell adni: öntudatunknak mily része az, mely jogként megjelölendő. A jog emberi cselekvések szabályainak foglalata. De az emberi cselekvések szabályait állapítják meg a vallás, az erkölcs, a társadalmi szokás is. Miben áll tehát a jogi szabályok jellegző vonása ezekkel szemben?

A jog célja: emberi javaknak és érdekeknek védelme, fentartása, megóvása, valaminek tevése vagy valaminek abba-hagyása által. Ám ez a conserváló célzat ama más társadalmi erőknél is megvan, legalább egy bizonyos fokig. Ennek folytán csak a szabályok, normák természetében kereshetjük a jellegzetest, a mi a jogot amaz erőktől megkülönbözteti. Ezt vizsgálva pedig azt látjuk, hogy a jogi szabályok az által különböznek a vallás, az erkölcs, a társadalmi szokás szabályaitól, hogy azok oly szabályok, normák, melyek az emberek külső magatartására vonatkoznak, egy elismert külső tekintélytől származnak s — a mi a fő — kötelező erejük külső erők által van garantálva.

Az egész jogrendszer azon a subjectiv momentumon nyugszik, hogy meg vagyunk győződve a jog érvényességéről, mihez képest akaratumk elhatározódik. Tehát a jog lényünknek egy részét képezi, az emberi közületnek egyik functiója s egészen psychologikus elemeken nyugszik. Szükséges azonban a jog érvényességéhez, hogy ez a psychologikus hatályossága biztosítva, garantálva legyen. A civilistikus jogtudomány mind máig a kényszer tekintette a jog egyedüli garantiájának s így a jog lényeges jegyének. Ez azonban nem helyes felfogás, mert nemcsak a jogi hátrányoktól való félelem, a fenyegetés, a kényszer tekintendő a jog biztosítékának. A jog erőtlen lenne, ha csak az állam hatalmi eszközei által tartatnék fenn. Az egyházjog eléggé mutatja, hogy egy jogrendszer más eszközök által is garantírozható, mint a jogi kényszer alatt értetni szokott eszközökkel.

Az államon kívül más socialis erők is működnek, melyek a jogszabályok megtartásának lényeges biztosítékai. Az általános társadalmi erkölcs, a társadalmi osztályok és élethivatások különös illemszabályai, az egyházi testületek, a sajtó szervezetlen nyomása, melyet azok az egyesre és összeségre gyakorolnak, sokkal erősebbek az állam által tudatosan gyakorolt minden

kényszernél. Ezek a nem állami garantiák az állam által gyakorolt kényszer nélkül ugyan nem lennének elégségesek magukban a jogrend fentartására. De másrészt ezek nélkül is megdőlné a jogrend, mert a jogi kényszer csak a nem állami garantiák mellőzhetlen megerősítésére szolgáló elem. Számtalan példa mutatta már meg, hogy a hol a mélyen gyökeret vert társadalmi vagy valláserkölesi felfogás ellentétben áll a jogrenddel, a kényszer mit se használt. A jog nem is képes saját magát egyedül fentartani, a mint ezt a szokásjog keletkezése (törvényrontó szokás) eléggé bizonyítja.

Hogy az alkotmányjognak egy jó részétől, valamint a nemzetközi jogtól megtagadható-e a jogi jelleg (a mint ezt azok a jogászok és jogbölcsesek teszik, kik a hagyományos tanokhoz ragaszkodnak) — szintén ebből a szempontból kell megítélni. Az államjog ama részeiben és a nemzetközi jogban, melyeknél a jogi kényszer ki van zárva, oly garantiákkal találkozunk, melyek minden jogi kényszernél erősebben hatnak. Az államjog ama részeinek garantiái ugyanis az állam szervezetében, szerveinek egymáshoz való viszonyában, — a nemzetközi jog garantiái pedig a modern államoknak annyira fejlett összeköttetéseiben és a civilisatio összérdekeiben keresendők. Mindezek az illető szabályok érvényesülését, a jogi kényszer hiánya daczára, biztosítottá teszik. Ezek szerint a jogfogalomnak nem a kikényszeríthetőség képezi a lényeges jegyét, hanem a garancia a jog érvényesülése tekintetében. Ezen garantiának a kikényszeríthetőség csak egy alfaját teszi.

Fentiekkel kapcsolatos a kérdés, hogy mennyiben van kötve az állam a jog által. Azzal a felfogással szemben, mely szerint az állam nem lenne kötve saját joga által, miután a jogszabályok csak az állami organumoknak szóló imperativumok, az állam azonban maga-magának mitse parancsolhat — hangsúlyozza Jellinek, hogy ez legfeljebb csak egy theocratikus jogrendben lehetséges, miután csak az egyeduralkodó, ki az istenihez hasonló tiszteletben részesül az alattvalók által, állíthat fel oly szabályokat, melyeket mindenki figyelembevenni tartozik cselekvésében, csak épen ő nem ismeri el azokat. Egészen más a helyzet, midőn az állam csak a jogi formák közt keletkező és változó, szilárd jogszabályok szerint jár el. Ezek a szabályok kötik az állami organumokat, de ez által magának az államnak



tevékenysége van megkötve a jog által, miután az állam csak szervei által cselekedhet.

De ezek a szabályok biztosítást foglalnak magukban az alattvalókkal szemben is, hogy az állami organumok kötelezve vannak ama szabályok szerint eljárni. A büntetőjog nemcsak a bírónak szóló utasítás, hogy az állami jogrend elleni cselekményeket a szerint ítélje meg; a pénzügyi jog nemcsak a pénzügyi közegeknek szóló útmutatás, hanem az állampolgárokkal szemben egyúttal azt a biztosítást foglalják magukban, hogy az állam csak ezen szabályok szerint fog eljárni. Hogy az állam a jogszabályokat sértetlenül fentartja, ebben gyökerezik nem csekély részben az egyessel szemben az ő cselekményeinek beszámíthatósága. Minden jogszabálybar megvan tehát a biztosítás az állam hatalmának alávetettekkel szemben, hogy a míg ama jogszabály fennáll, magát az államot is kötelezi. Az állam, midőn a jogszabályt meghozza, kötelezi magát, hogy ama jogszabályt fogja alkalmazni, érvényre juttatni. Ilyen egyoldalú akaratlekötés által képződnek a jogviszonyok minden testület és annak tagjai között. Minden egyesület alapszabályaiban egyoldalúlag állapít meg szabályokat tagjaira nézve s ezek által nemcsak tagjait, hanem saját magát is kötelezi. Ha nem ismerjük el, hogy az állam maga is kötve van joga által, úgy csak hatalmi viszonyt engedhetünk meg az állam és egyesek közt, jogviszonyról nem szólhatunk. Az, hogy az államot magát is köti saját joga, a modern alkotmányokban az egyén garantírozott jogainak felállítása által nyert kifejezést. Ezek a garantírozott egyéni jogok megannyi korlátot képeznek az államhatalom mindenhatóságával szemben.

Korábbi művéből ismeretes már szerzőnek azon határozott álláspontja, melyet a garantált egyéni jogok kérdésében elfogal. Eme tanoknak nyomatékos hangsúlyozását találjuk jelen munkájában is. Az állami uralom csak az által lesz jogi uralommá, hogy korlátozott. A jog nem más, mint a jog által korlátozott hatalom. Az államhatalom nemcsak általában hatalom, hanem a jog által vont korlátokon belül gyakorolt hatalom s így jogi hatalom. Ezekben a tételekben koncentrálódik a Jellinek tanítása a modern állam és a jog viszonyáról.

Találón utal szerzőnk a közjog és magánjog kapcsolatára is; hangsúlyozza, hogy az az ellentét, melyet rendszeren felvesznek

a kettő között, nem oly feltétlen. Behatóbb vizsgálódás után ugyanis szerintem rá kell jönnünk, hogy a magánjogok hordozója nem az abstract, minden socialis vonatkozásoktól elszigetelt egyes, hanem a társadalmi tag, kit az állam elismer személyiség gyanánt. Így minden magánjog tulajdonképen socialis jog. Minden magánjog csak az individualis személyiség elismerésének alapján lehetséges, vagyis az egyes bizonyos tulajdonságainak elismerésén, mely tulajdonságoknál fogva saját érdekében az államhatalmat mozgásba helyezheti. A magánjogok mindig össze vannak kötve a nyilvánjogi jellegű igénynyel elismerésük és védelmük tekintetében. Így tulajdonképen a nyilvánjog talaján nyugszik az egész magánjog is.

Már az eddigiekből is láthatjuk, hogy Jellinek, a hol nem is épen új felfedezéseket tesz, mindig érdekes, mély elméjű író s munkája az államjogi kérdésekkel foglalkozót: az államjogászt, és az állami élet kutatóját: az államtudóst egyaránt érdekli. Kétségtől erősen tehetség ő, a kinek minden kérdésre megvan a maga sajátos mondani valója. Álláspontját lehet ugyan vitatni egyben-másban, de el kell ismernünk, hogy mindig élesen látó, a dolgok mélyére ható s nem mulasztja el a való államélettel, a tényleges államjogi fejleményekkel kapcsolatba hozni fejtegetéseit, mi által azok positivitásukban bizonyára sokat nyernek. Hangsúlyozza, hogy a modern állam jogának fejtegetésénél hazájának positiv jogára kívánt mindig figyelemmel lenni s ezt csak helyesléssel írhatjuk alá. Általában az állam tudományának (nevezzük bármi néven) nagyobb figyelmet kellene fordítani a hazai positiv jog szabványaira s általános fejtegetéseit részben arra kellene felhasználni, hogy a hazai positiv jogot megvilágítsa, érthetővé tegye. Ez által a positiv jog is nyerne, mert méltánylása megkönnyítené, de maga az államtudomány is, nagyobb realitást, konkrétobb valóságot kapván.

Tekintsük azonban közelebbről Jellinek tanításait a politikai tudománynak legalább legfőbb kérdéseire nézve s lássuk, miben különbözik ő a német államtudósoktól, miután ugyanis tudjuk, hogy az állam tudományának fejlődésére is nagy befolyással bírt ezen tudósok, jó részben a tényleges német államjogi viszonyok behatása alatt, nem egy kérdésben lényegileg egyező álláspontot foglalnak el.

A nép és nemzet fogalmánál mindjárt azt látjuk, hogy

Jellinek is a német államtudósok által vett régi értelemben használja a „Nation“ kitételt, vagyis az nála tulajdonképen népet jelent. Csak így mondhatja, hogy az állam nem lényeges eleme a „Nation“-nak, mert ezek nincsenek mind államilag egyesítve s többen élhetnek egy államban is. De mit ért ő „Nation“ alatt? Bizonyos embersokaságot, mely közös, sajátos culturalis elemek, közös történeti mult által van egyesítve és ezek által különbözik más hasonló embersokaságoktól. Tehát ez tulajdonképen a nép politikai értelemben.

Az állam felfogására nézve szerzőnk, mint már említettük, kétféle nézpontból indul ki. Az egyik szerint az állam socialis jelenség; a másik nézpont az állam jogi oldalára van tekintettel. A jognak kettős szerepe van. Először mint tényleges joggyakorlat veendő figyelembe s mint ilyen egyike ama socialis erőknék, melyekből egy nép concret culturélete áll. A jog azonban másfelől bizonyos normák, szabályok foglalata, melyeknek az a célja, hogy emberi cselekedetekben megtestesüljenek. Ebben az értelemben a jog nem a valónak, hanem a lenni kellőnek birodalmába tartozik. A jogtudomány a normák tudománya, épen úgy, mint a logica, mely nem azt tanítja nekünk, hogy mik az egyes dolgok, hanem miként gondolandók, hogy egy magában ellenmondás nélküli megismerés álljon elő. Már most az állam jogi megismerési módjának az a tárgya: az államtól kiinduló, az állam intézményei és functiói felett uralkodó jogi normákat megismerni. Az állam jogi megismerésének ki kell egészíteni az állam socialis megismerését, mely utóbbi az államtörténeten, az államok keletkezéséről, átalakulásáról és elmulásáról szóló tanokon, az állam társadalmi előfeltételein és hatásain, az állam elemein és ezeknek belső összefüggésén alapszik.

Miután az egyes államfelfogásokon (melyek szerint ugyanis az állam majd mint puszta tény, majd mint elemeinek egyikével — nép, felsőség — azonos fogatik fel, majd organismusként tekintetik vagy collectiv, illetve kötelekegységként, vagy jogtárgy, jogviszony, illetve jogalanyként fogatik fel) végigvezet bennünket Jellinek, az általa felvett socialis és jogi államfogalmat adja. A socialis államfogalmat így vezeti le: Az államban kétségkívül bizonyos czelegység van jelen. Bizonyos embersokaságot csak úgy tekinthetünk egyesültnék, ha állandó, belsőleg összefüggő czelek által van összekötve. Minél intensívebbek ezek a czelek,

annál erősebben lesz ezen egység kifejezve. Ezen egység azonban kifelé is kifejezésre jut, még pedig megfelelő szervezet által, t. i. oly személyek által, kik hivatva vannak az egyesítő célmozzanatokat cselekményeik által gondozni. Ilyen szervezett, emberekől álló czélegységek emberi collectiv — vagy kötelekegységek. Az államban meglevő, teleologikus egység tehát kötelekegység. Az állami kötelekegység azonban a földterületnek egy meghatározott részén nyugszik, van területe, vagyis térben meghatározott uralmi köre s így az közelebből: állandóan megtelepedett embereknek kötelekegysége. Miután azonban a kötelekegységgé összefoglalt állami akaratviszonyok lényegileg uralmi viszonyok, tehát ezen elemet is fel kell venni az állam fogalmába. Az állam ezek szerint olyan kötelekegysége az állandóan megtelepedett embereknek, mely eredeti uralgó, uralkodó hatalommal van felruházva. Az eredeti uralmi hatalmat ugyanis azért hangsúlyozza szerzőnk, mert más közületeknek is van ugyan ilyen hatalmuk, de csak az állam bír azzal, hogy akaratát más akaratokkal szemben feltétlenül keresztülviheti, érvényre juttathatja. Csak az államnak van eredeti, jogilag semmi más hatalomtól nem származható hatalma.

Jogilag véve az állam Jellinek szerint csak mint jogalany tekinthető és pedig közelebből véve a testület fogalma az, mely alá az állam is, ily szempontból, subsummálható. A testület fogalma azonban tisztán jogi fogalom. Ha tehát az államnak, mint testületnek, jogi személyiséget tulajdonítunk, ez nem fictio, miután személyiség nem más, mint jogalanyiség, illetve egy egyes, vagy collectiv individualitásnak a jogrendhez való viszonyát jelenti. Mint jogi fogalom tehát az állam egy állandóan megtelepedett népnek eredeti uralgó hatalommal felruházott testülete.

Látjuk a fentiekből, hogy Jellinek a Stein-féle államszemélyiségi elméletnek nem híve, a mi utóvégre álláspont kérdése; de amaz eléggé kimerítő vizsgálódások során, melyeket az állam mivolta, lényege tekintetében ad, mindenesetre legalább meg kellett volna emlékeznie ezen felfogásról, mit nem találunk művében, ha csak a Plato-Salisbury-féle erkölcsi organismusfelfogásnál elmondottakból nem olvasunk ki valamit a fentebb érintett álláspontra is.

Az állam fogalmát aztán Jellinek teljesebben az államczélekből vezeti le. Megtartván az állam fogalmában azokat a

jegyeket, melyek szerint az egy népnek uralkodó hatalommal rendelkező s jogi személyiséggel bíró köteléke, az államcéllokból, illetve az államtevékenység irányából levezetve hozzáveszi, hogy az állam egy népnek — a fentiek mellett — az egyéni, nemzeti és emberi solidaris érdekeket a folyton haladó összfejlődés irányában tervszerű, centralisáló s külső eszközökkel működő tevékenységgel kielégítő köteléke. Az államtevékenységnek ugyanis legfőbb vezérelve: a nemzetegészségnek és tagjainak fejlődését előmozdítani. Ennek a vezérelvnek három irányban kell érvényesülnie: első sorban az egyséssel szemben, melynek fejlődése előmozdítandó, mint az egész tagjának fejlődése; másodsorban a nemzettel, mint a mostani és jövőendő államatagok összességével szemben; végül az egész emberi nemmel szemben, melynek tagja az egyes nemzet is. Így tehát az államnak a solidaris érdekek hármassorozatát kell elősegítenie: az egyéni, nemzeti és emberi érdekeket.

Mikor Jellinek ekként az állam fogalmát — az államcéllokból levezetve — úgy határozza meg, hogy az az egyéni, nemzeti és emberi solidaris érdekeknek külső hatalommal megvalósítása, lényegben, a mi az államfogalomba az államcéllokból beveendőket illeti, ugyanazt mondja, a mit nem ugyan oly terjengő körülírással, tömörebben s véleményem szerint találóbban nálunk Concha kifejez, mondván — belefoglalva a nemzet személyiségét is — hogy „az állam az ember egyetemes eszmájének megvalósulása öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országgló tevékenysége által“ (Politika 190. l.). Az egyéni, nemzeti és emberi solidaris érdekek adják ugyanis összességükben az ember egész eszmáját. Concha szerint az államcél: „hogy az ember eszméje nemzeti alakban külső hatalom segítségével is valósuljon“ (i. m. 194. l.). Az államot természetesen különbözőképen foghatjuk fel s definiálhatjuk, azonban, ha egyoldalú jogi, vagy más egyoldalú szempontoknak hódoló meghatározást nem akarunk adni, kétségkívül alig szolgálhat ennek más sarkpontul, akár-hogy elemezzük is, mint az embereszme, melynek az állam is valósítása. Minő valósítása? ez éppen az államfogalomban lényeges, melyben a külső hatalom, a különös, nemzeti alak s (ha a nemzet, államszemélyiség elvét elfogadjuk) a személyi egység mindenesetre mellözhetlenek.

Ugyanigy áll a dolog lényegileg az államcélokat illetőleg. Csakhogy míg Conchánál az állam fentebb adott fogalmából követ-

kezik az állam öncézésága, mert szerinte „az ember egész eszméje az a legfőbb gondolat“, melynél „az embervilágot illetőleg a célok ezernyi láncolatában főlebb nem birunk emelkedni“ (i. m. 199. l.), addig Jellinek, mint fentebb láttuk, az államcélokból vezeti le az állam fogalmát. Ezért az öncézéság momentuma az államcélok tárgyalásánál nem is domborodik ki nála úgy, mint Conchánál. Helyes és jogászai érzékét dicsérő fejtegetések ellenben azok, miket az államcélélmélet jelentősége tekintetében ad, mondván, hogy nem áll ugyan a régibb iskola felfogása, mely szerint az egész állami tevékenység pusztán az állami célkitűzés által meghatározható (nem áll már azért sem, mert ugyanazon célok a legkülönbözőbb eszközökkel érhetők el); de jelentősége van az államcél-kitűzésnek abból a szempontból, hogy az államcél a politikai tevékenységnek állandó regulatora s mint ilyen első sorban negatív irányban hat, vagyis határokat szab az államhatalomnak, az államhatalom magát korlátozó tevékenységének tartalmát állapítja meg, épen az államcélból folyván az államhatalomnak ezen korlátozása.

Egyébiránt, ámbár — mint említők — szerzőnk maga hangsúlyozza, hogy igen tökéletlen lenne az államnak olyan tudománya, mely azt csupán jogi oldaláról venné vizsgálat alá, — határozottan sokkal szerencsésebb kezű akkor, midőn jogi fogalmakkal kell operálnia, mint midőn az államéletet egyéb oldalról tekinti s művének sikerültebb részeiül kétségkívül a jogiakat kell tekintenünk. Dicséretképen kell kiemelnünk az állami lét és működés ezen jogi oldalának mindenkor kiváló figyelemben részesítését, a mit különben oly münél, mely a modern állam jogát választja czimül, el is várhatunk. De szükséges is, hogy ezek a jogi mozzanatok az állam tudományában megfelelő figyelemben részesíttessenek s ezt — sajnos — nem minden hasonló műben találjuk meg az újabbak közt sem, vagy legalább nem a kellő mértékben.

Az állam elemeinek jogi helyzetéről szóló rész például egyike ezeknek a sikerülten megírt fejezeteknek s kevés politikai mű nyújtja nekünk ezen, pedig oly fontos kérdésnek ennyire kimerítő, helyes tárgyalását. Az államterület, a nép egyaránt, mint egyfelől az államnak, mint alanynak eleme, aztán mint annak tárgya, illetve a terület, mint annak térbeli kiterjedése vétetik figyelembe. Jellinek ugyanis erélyesen állást foglal a Gerber-féle felfogás ellen, mely szerint a terület az állami uralomnak tárgya

lenne. Nem, az uralom csak a területen levő (akár állandóan megtelepedett, akár azon csak ideiglenesen tartózkodó) személyek felett gyakoroltatik. Nincs területi uralom (Gebietsherrschaft), ha csak nem a személyek felett gyakorolt. A területre nézve már most szerzőnknek a souverainitás, illetve a suverainitás oszthatósága, helyesebben tárgyi korlátozottsága tekintetében elfoglalt álláspontjából következik, hogy alapelveként vallja, miszerint egy és ugyanazon terület felett csak egy állam, egy souverainitás gyakorolhat hatalmat. Ezért nevezi ez alól színleges kivételnek a szövetséges állam esetét.

A szövetséges állam tagállamai ugyanis szerzőnk szerint, nem souverainek, de azért államok, tehát nem souverain államok. Államok lehetnek azért, mert a souverainitás az államnak nem lényeges, nem mellőzhetlen jegye; az államiság criteriuma az önszervezésben és az önuralomban rejlik. A középkori állam még nem volt souverain állam, de már állam volt. A szövetséges állam lehetősége bensőleg összefügg azzal a felfogással, mely szerint a souverainitás az államnak nem mellőzhetlen jegye. A souverain államhatalom ugyanis kizárja az államnak minden alárendelését, vagy korlátozását; oly hatalom az, mely fölött álló nem létezik; független és legfőbb hatalom. A souverainitás a képességet foglalja magában a kizárólagos jogi önmeghatározásra. Ez a szövetséges állam tagállamainál nincsen meg, mert a tagállam csak addig szabhatja meg szabadon életműködését, a meddig tagállami spherája terjed. A szövetséges államban az egyes tagállamok állami jellege csak addig van megóva, a meddig azoknak a szövetség hatalmától mentes spherája elismertetik. A szövetség uralmi körében a tagállam csak annyiban bír szerepel, a mennyiben igénye van a szövetség bizonyos szolgálataira és része van annak az uralmában. Azonban utóbbi esetben a szövetségi tagok nem államok, hanem a szövetséges állam organumai; a tagállam, nem mint ilyen, nem mint állam, van a szövetségnek alávetve. Két, állandó kapcsolatban levő állam közül tehát az a souverain, mely a másiktól államjogi kompetenciákat elvonhat törvénye által; míg ellenben az az állam, mely törvénye által nem terjesztheti ki a maga államjogi illetékességi körét, hanem a másik államnak állami jogrendjében határt lát maga előtt illetékességi körének kiterjesztésére nézve, nem souverain. Alig szükséges (ismerve szerzőnek az államkapcsolatokról szóló jeles

munkáját) mondanunk, hogy ez a rész egyike a kötet legnagyobb éleslátásra valló, legtalálóbb fejtegetéseket tartalmazó részeinek. Sajnálunk kell csupán azt, hogy a personal- és realuniónál még mindig a németes felfogáshoz ragaszkodik.

Az imént említettekből kivehetőleg Jellinek a souverainitásnak tárgyak szerinti megosztottsága ellen élesen sikra száll. A szövetséges államban a szövetség és az egyes tagállamok közt nincsen megosztva sem a souverainitas, sem az államhatalom, hanem meg vannak osztva csupán a tárgyak, melyekre az állami tevékenység irányul. Nincsen megosztva a subjectiv tevékenység maga, mely ezen tárgyakra vonatkozik. Úgy hogy bizonyos tárgyakra csak a szövetséges állam hatalma, más tárgyakra viszont csak a tagállam hatalma érvényesül. A tagállam hatalma is teljes, valóságos államhatalom; csupán a tárgyak vannak korlátozólag meghatározva, melyekre vonatkozólag, a szövetségi alkotmány értelmében, tevékenységét kifejtheti.

Mindent összevéve, Jellinek munkájával a politikai tudomány igen számottevő, eredeti művel gazdagodott, mely a tudomány legtöbb kérdését éles, eredeti világításban mutatja nekünk, nem egy tekintetben (az állami organumok, a képviselőlet és a képviselőleti organumok, a nyilvánjog biztosítékai stb.) új felfogást tár elénk, vagy eddig kevésbé érintett themák feletti gondolkodásra készítet s érdeklődésünket a mű folytatása iránt, mely az előszó szerint a különös államtant, mint a modern állam egyes intézményeinek előadását foglalja majd magában, teljesen indokoltá teszi.

*Balogh Arthur.*



## A LEGÚJABBKORI ETHIKAI ELMÉLETEK KRITIKAI ISMERTETÉSE.

— Első közlemény. —

A legújabbkori ethikai irodalom terén is, épen úgy, mint Plátónál és Aristotelesnél és azok követőinél a reformatio előtt és után, voltaképen két iránynyal találkozunk, ú. m.: az ideális és a reális iránynyal.

De ezen két irány több változatot mutat.

Az ideális maga is két ágra oszlik, a szerint, a mint vagy az ember eszményéből, vagy pedig a keresztyén eszményéből indul ki. Az utóbbi, a mennyiben ideálja a Krisztusban megvalósult, pozitívnek is mondható, mert mint a reális irányok mind, úgy ez is pozitív valóból, egy történetileg, tényleg létezett egyéniségből indul ki.

A reális irány ágai legjobban a Kant *quantitási*, mennyiségi, kategóriája szerint csoportosíthatók. Ide tartoznak ugyanis: azok, a kik *minden* kor minden embereinek közös erkölceiből akarják elvonni az erkölcsi törvényt; azután azok, a kik *sok* embernek közös szokásaiban, erkölcsi természetében látják megvalósulni az erkölcsi alapelveket és végül azok, illetve az (Nietzsche), a ki *egy* ős, eredeti egyéniség érzési, gondolkozási és főleg akarási módjából, illetve az ezekben nyilatkozó, *eredetinek vett ember*, egyes egyéniség: működése, élete, mondjuk szellemi képéhez képest, határozzák meg általában az emberi: érzés, gondolkozás és akarási módját, illetve azok törvényeit.

Tökélyt ne keressünk sehol sem; mert a mint az ember eszménye is úgy üt ki, úgy néz ki, a mint azt az illető egyes

kiábrázolta, annyira, hogy bátran mondhatjuk Plátóval: „mutasd meg nekem a te emberedet és én megmutatom neked az ő istenét“ (itt eszményi emberét); bátran mondhatjuk, hogy a Krisztus képe is az illető gondolkozó gondolkozásához képest módosul és Krisztusra nézve is történeti tény, hogy őt még apostolai is félreértették.

A reális irány embereinél is ugyanígy áll a dolog, mindenütt *az illető ember*, az illető gondolkozó felfogása dönt, mert hiába, mi emberek a mi számainkkal számolunk, *a mi szemünkkel* látunk; hogy pedig ezek mennyire tévedhetnek, mutatja *Büchnernek*, a „Kraft und Stoff“ híres szerzőjének példája, a ki, mert több népnél nem találta fel a szellemi életnek azt az alakját, a melyet ő *vallás*-nak lett volna hajlandó elismerni, kategorice kimondotta, hogy „több népnek nincs vallása“; így járunk a közös emberi erkölcsöknek, az egyes korok vagy népek szokásainak, egyes osztályok és az egyes emberek képének meghatározásánál is. Az előadó *a maga* színeivel fest, *a maga* számaival számol.

Nézzük már most ezen irányokat egyenként és pedig lássuk legelől is:

### I. a)

#### A philosophiai idealismust.

Azon dicső, nagy korban, midőn az idealistikus irányú francia forradalom három dicső, nagy eszméje: a szabadság, egyenlőség, testvériség végig harsogta az avas gondolkozású, régi elavult életformáiban megcsontosodott, majdnem megkövült Európát, Németországban is hatalmas szellemek szólaltak fel az emberiség közjava: az emberi szabadság, a hamisítatlan igazság: az egyenlőség és a soha le nem nyugózható evangélium: a testvériség érdekében. És ezen három erkölcstani főelv, mely ugyan első felléptekor a párisi utcákon ép úgy, mint a francia alkotmányozó gyűlésben politikai vezéreszméül volt felállítva; azon kor tudósainál, íróinál, költőinél mindenütt, de különösen Németország akkor élő három halhatatlanánál: Kantnál, Schillernél és Goethenél úgy tűnik fel, mint az erkölcsi fejlődés, az erkölcsi élet alapja, lehetőségének egyedüli biztosítóka. Schiller büszkén han-

goztatja: „Der Mensch ist frei, und wär' er in Ketten geboren“, Kant, bár elismeri, hogy a *szabad akaratról* szóló tan az elméleti ész által be nem bizonyítható, a gyakorlati ész *követelményeül*, postulatumaúl állítja azt fel, olyanul, mely előttünk közvetlen bizonyosnak, valóban létezőnek tűnik fel és abban áll, hogy függetlenül, minden külső befolyástól, benyomástól, minden kényszerből menten, egyedül józan eszünk, értelmünk törvényei szerint határozhatjuk el magunkat erre, vagy arra. Goethe genie-jét, óriási tudását és tapasztalati bölcsességét állítja ez eszme szolgálatába. És míg Schiller az ő remek műveiben hatalmasan lelkesített és magával ragadta a kedélyeket és megtanította azokat hevülni a három nagy eszméért, az eszményi czélokért: lelki nemességért, erkölcsi tisztaságért, minden szépért, jóért, magasztosért és isteniért és a görög classikus világért való lelkesülésében, de kortársa Kant erkölcsbölcsezetére való tekintettel is felállította a nemes ízlés erkölcsstanát, a szép és erkölcsi nevelés alapelveit: addig Goethe ez elveknek, e nagy eszméknek költői kiábrázolásával nyitott utat az új, az idealistikus világnézetnek, a szívekbe. Oly hatalmas és oly kedves, oly fülbemászó volt a szó e két szellemóriás ajakán, hogy nemzetük egészen az ő befolyásuk alá került, mint általában gondolkozás módjára, úgy különösen erkölcsi nézeteik, felfogásuk tekintetében is. És ekkor lépett fel Kant az újabbkori bölcsezet, mondhatnók általában a bölcsezet nagymestere, atyja, kinek bölcsezete kincses forrásából merítenek a mi nagyjaink nagyjai, hiszen mint fiai, szellemi fiai, örökségébe léptek: H. Lotze, H. Sommer és annyi sok más, kik épen a legutóbbi időben is megőrizték az idealismust és megóvták a realismus sarától annak szentelt csarnokait. A józan, a bölcsezetileg igazolható gondolkozás terén az úttörő munkát tagadhatatlanul Kant végezte és így nem feltűnő, ha azt mondjuk, hogy a reformatio érdeme az erkölcsi gondolkozás terén is Kantot illeti. Kant adott az erkölcsstannak valóban bölcsezeti alapot, midőn felállította az *erkölcsi önelhatározásról*, a szabad akaratról szóló tant és visszautasított az igazi erkölcsiség terén minden idegen törvényszabást, minden heteronomiát, a mely a mi autonomiánkat, egyéni szabad öntörvényhozásunkat korlátozná s a mely az akaratot alávetné egy ránézve idegen törvénynek. Az érzékiség és a gyarló, emberies, alsóbbfokú vágyak nem szabhatnak az emberi szellemnek törvényt. Ez okból visszautasítja

Kant az *eüdaimonismust* is, mert az is ezen számlára írható, mert az az erkölcsi jót nem tisztán önmagáért, csak azért, mert jó, szereti és teszi, hanem önzésből, önszeretetből és erkölcsi (?) cselekvésének rugója az egyéni boldogság, az egyéni élvezet, az egyénre nézve üdvös, hasznos, kedves következmény. És az eüdaimonismus tényleg ezen három irányban lép fel s nyeri nevét; midőn a boldogságot tekinti legfőbb elérendő életcélul, tehát az erkölcsi élet legfőbb javául, *eüdaimonismus* a neve; midőn tovább megy és a testi-lelki élvezetet hangoztatja, *hedonismussá* válik, s midőn végül a hasznot teszi törekvésévé, *utilitarismussá* lesz és pedig, ha a közhasznot tekinti, *social-utilitarismussá*. Kant reformátori érdemei kitűnnek, ha rágondolunk az ő *kategoricus imperativusára*, arra a feltétlen kötelezettségre, mely Kant szerint öntudatunkban él s a mely arra kényszerít bennünket, hogy tegyük azt, a mit az értelem parancsol.

Ez minden emberben mint értelmes, eszes lényben egyforma és minden embert egyformán arra kötelez, hogy úgy cselekedjék, hogy az ő cselekvésének alapelvei olyanok legyenek, hogy minden ember cselekvésének alapelveiül szolgálhassanak, tehát *egyetemes törvényül* is tekinthetők legyenek.

Kant erkölctani reformátori érdeme az is, hogy felállította azon alaptételt („*thue denn du kannst!*“), a mit tehetsz (jót), neked azt tenned *kell!* Ez minden ember szívében megszólal, ha megvan annak szükséges előfeltétele, t. i. az, *hogy teheti*. A gyakorlati alkalmazásban tehát ezen alapelve úgy idomul: („*thue wenn du kannst*“) tedd, *ha* teheted!“

Ebből folyólag és következetesen Kant az *erkölcsi kötelesség fogalmát* is úgy határozta meg, hogy minden körülményeink között, egyéni hajlamaink, vágyaink feláldozásával, az *erkölcsi törvény iránti tiszteletből* tennünk kell azt, a mit az erkölcsi törvény parancsol

Azonban objective adott erkölcsi törvény nincs, csak bennünk él az. A bennünk élő erkölcsi törvény pedig az egyéni-ségekhez képest különböző lehet. Felsőbb normativum kell. Újabban tehát abban tökéletesítette Lotze H. a maga „Mikrokosmosában“ a Kant rendszerét, hogy kimutatta, hogy igazában véve semmit igaznak, valónak, létezőnek el nem fogadhatok, csak, a mint ő mondja: „*Was ich in mir erlebe!*“ És a belső szellemi tünetek tartalmát kutatván, kisüti, hogy az emberben

egy erkölcsi törvény él, mely többé-kevésbbé határozottan utal adójára, egy felsőbb szellemi lényre s hogy minden emberről, épen mert ember, feltételezhetjük, hogy lelkiismerete s ennek folytán istene van. Az erkölcsi tehát Lotze szerint az emberrel vele születik, és az emberi léleknek *lényeges* sajátága. S így teszi érthetővé azt, a mit Kant csudálatosnak tartott: „das moralische Gesetz in mir“ és a mit Schleiermacher csak az abszolút — okiség — causalitás alapján tudott kimutatni, mint az „Absolutes woher?“-re adott feleletet, pedig Schleiermacher is, midőn az „Abhängigkeits-Gefühl“-re, a függés érzetére helyezi el (Reden. III.) az erkölcsi élet alapját, az emberi lélek természetét és tartalmát vizsgáló Lotze-val jár egy úton, csakhogy, míg amaz az ismeret, a lelki élet tényei alapján épít, Schleiermacher az érzelmet s nevezetesen azután a vallásos érzelmet teszi a lelki élet erkölcsi tüneteinek központjává, valamint a vallási élet alapjává. A Lotze által adott alap általánosabb, biztosabb, mert arra utal, a mi *minden öntudatos embernél biztosan megvan*.

Kant nagyrabecsülte a *személyiséget*, a mely ily magasztos erkölcsiségre és szabadságra van képesítve; a mely megkövetelheti, hogy ne legyen mások, idegen célok eszköze, más akarat s általában senkinek szolgálja, hanem — *öncél*.

Kant erkölestana, bár vannak fogyatkozásai, fenséges és áldásosan hatott a német nemzetre, mert az megtanulta tőle, hogy *a kötelesség feltétlenül parancsol!* És ime, a kötelességtudó német nemzet, épen híven teljesített kötelességével tette: egységessé, nagygyá és hatalmassá hazáját.

A Kant-féle erkölestant tovább fejleszteni igyekezett *Fichte*, a ki bizonyos tekintetben túl is ment a Kant-féle határon. Fichte erkölestani alapelve ez: töltsd be mindenkor hivatásodat és pedig mint egy, bár véges, de értelmi lény *erkölcsi hivatását*. Mindenkor úgy cselekedjél, mint azt *legjobb meggyőződésed*, vagy lelkiismereted parancsolja, mely megmondja neked: *mi a te kötelességed!*

Fichte egészen mereven mondja: Nem szabad hazudnod, ha a világ összeszakadna is!

Fichte szerint az erkölestannak metaphysikus alapja a magasabb, *objectiv erkölcsi világrend*, mely meghatározza a kötelességeket és a melyhez kell viszonyulnia a cselekvés következményeinek. (Az *erkölcsi világrend* fogalmát később többen

s köztök nevezetesen *Carrière Mór* értékesítette az erkölcs-tan terén.)

Fichte a maga erkölcs-tanát az egyes részletekben is úgy vitte keresztül hogy, — ámbár szigorúan fentartotta a maga idealismusát, — mégis gyakorlatias, józan, magvas, férfias maradt az minden vonásában.

Fichte a restséget, gyávaságot és hamisságot úgy tüntette fel, mint az emberi nem három sarkalatos bűnét, a mely egyik a másikkából származik.

Ezekhez sorolható még: *Hegel*, mert Hegel volt az, a ki az államnak erkölcsi jelentőségét és méltóságát kiválóan és a leg-határozottabban kiemelte, mint objectiv valóvá lett (realisált) erkölcsi szellemét. Hegel szerint az államat az erkölcsi szellem teremtette meg, tehát Hegel érdeme az, hogy az államban erkölcsi, szellemi intézményt látunk és az ő munkájának eredménye az, hogy az állam megszűnt, pusztán az élet és vagyonbiztonság és a polgárok személyes szabadságának egyszerű öre lenni, hogy nem egyszerűen csak „jogállam“ (bár első sorban az és mindenkor olyannak is kell maradnia), — hanem, hogy a művelődés intézményévé és a humanitas védő bástyájává is lett, — melynek egyik főfeladata, hogy tagjainak, polgárainak testi-lelki fejlesztésében, haladásában, anyagi és szellemi emelkedésében közvetve és közvetlen hatalmas, hatékony tényezőként szerezpeljen.

Igaz — és ez nagy hibája Hegelnek — hogy az államat túlmagasra becsülte épen ezen szempontból, s ezáltal az állami mindenhatóság malmára hajtotta a vizet, — ámbár akaratlanul, mert az ő híres tételét: „Minden, a mi van, észszerű“ — az ő akarata ellenére használták a merev maradiság, a conservativ csökönösség igazolására, holott abban csak az ő történeti és erkölcsi optimismusának, mely a rosszat is szükséges nevelő elemnek tekintti, az ő bölcsészetéből folyó hyperbolikus kifejezését kellene látnunk.

A *Kant* szellemében működtek, írtak erkölcs-tani téren: Christ. Schmidt 1832., Lange A. Fr., Tieftrunk, Vogel, és igaza van Schultznak (i. m. 13. s köv. l.): „Die ästhetische Modification der Gedanken Kants durch *Fries*, hat in *De Wette* einen hervorragenden theologischen Ausdruck gefunden.“ 1833. — *Hegel* szellemében: Daub 1841, — Marheineke 1847, — Merz 1843 stb.

(Újabbkori philosophiai erkölestaniírók: Stahl 1845, a herbartianus Hartenstein 1844, Chalybüus 1850, Trendelenburg 1860, Seydel 1874, E. v. Hartmann 1879, Lotze 1882, a herbartianus Ziller 1880, Wundt, Paulsen és mások.)

## I. b)

### Keresztyén idealisták.

A Kant-féle erkölestant részben javította, részben kiegészítette: *Schleiermacher*.

Schleiermacher ezen javító és kiegészítő munkája azért végtelen becses, mert Schleiermacher az ő szellemdús, művészi erejével, nemcsak az anyagot, de az alakot is átformálta, és értett hozzá, hogy azt majd ilyen, majd olyan szempontból világítsa meg. Megvilágította pedig az ő saját szerű, mindenkor érdekes, eredeti modorában. Majd mint bölcsező értekezik az erkölestan rendszeréről (Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre“ 1803. Philos. Ethik“), majd mint theológus a keresztyén erkölestanról („Theol. Sittenlehre“ 1843.). A vallásos, az Istentől való függés érzetét teszi okoskodásának alapjává. Ez az erkölcsi alapítványok forrása. A mit Kant nem fejtett ki teljesen, az *individualitás, az egyed, jogát, azt* Schleiermacher kellő érvényre emelte s egyúttal megfelelő fontosságot tulajdonított az objectív intézményeknek: a családnak, az államnak, az egyháznak is.

Schleiermacher az erkölestannak — melynek Kant csak alakitott erkölcsi alapelveket adott, — gazdag, belső, anyagi alapelveket biztosított. Valóban termékeny alapelveket biztosított akkor, midőn azt kívánta: *hogy az emberi szellem tökéletesen hassa át a természetet*, és pedig az egész természetet, mert azzal az emberi természet összefüggésben, kölcsönhatásban áll és hogy e kettő összhangba hozassék, *szervező munka*, minden oldalú, soha meg nem szűnő, fáradhatatlan *művelődés* által.

Schleiermacher ezzel mintegy felállította, meghatározta a század munkaprogramját. És a XIX. század ezen munkaprogramnak egyik felét hatalmasan betartotta, midőn olyan munkakedvvel — a melyet az elmúlt századokban nem találunk — megvalósította azt a *külső természet* megismerésében és az a felett kivívott uralomban — a természettudomány fényes sikereiben és eredmé-

nyeiben, az orvosi tudomány és a technika vívmányaiban és a művészet remek műveiben! Adná Isten, hogy épen olyan hű munkával és gazdag, fényes sikerrel oldaná meg a feladat, a program második, nehezebb részét az új század, azt t. i., mely szerint az emberi értelemnek tökéletesen át kell hatnia az *emberi természetet*, annak minden érzéki, önző hajlamaival, mondjuk: földi, anyagi gyarlóságaival!

A theologusok közül főlemlítjük itt még: *R. Rothe*-t, mint Schleiermacher méltó követőjét és az erkölcsstan terén Schleiermacher tanainak méltó továbbfejlesztőjét, kinek művét (Theol. Ethik, 1845—48) Schultz (f. i. m. 13. s. k. lapján) „Meisterleistung“-nak mondja, nemcsak azért, mert az úgy hittanának, mint erkölcsstanának — mely manapság sokakra nézve kemény dió volna — theosophico-speculativ, vallásbölcészetiileg szemlélődő alapot vetett, de különösen azért, mert Rothe nevezetesen egyes erkölcsstani értekezéseit, műve tulajdonképeni erkölcsstani részleteit, szakaszait, komoly, *szabad*, nemes lélekkel hatotta át. Főlemlítjük K. Th. *Rückert* (Theologie, 1851) művét, a ki a dogmatikát a moralissal egyesítette s a hittani tárgyakat az erkölcsstaniak mellett tárgyalja. Rückert álláspontja az orthodoxismus és az ultrarationalismus közti közép. Művét főleg erkölcsi komolyság és szigor, a szemlélődés finomsága, az emberi műveltség alapos ismerete és a következetesség teszik kiválóvá.

És méltó itt felemlitenünk: *Hirscher* (1851) és *Sailer* (1834) r. kath. erkölcsstanírók neveit is, kiknek művei az erkölcsstudomány terén elismerésre méltó tünemények, mert ők tiszta, evangéliumi szellemben írtak és ápolták ezen tudományt. Csak kár, hogy a hivatalos r. kath. egyházban, a gyakorlati értékesítés terén nem ezek hatottak, hanem az ezekkel épen ellenkező jellegűek s még szerencse, hogy úgy nem jártak, mint Kant szellemes r. kath. követője az erkölcsstan terén: *Hermes*. A r. kath. gyakorlati erkölcsi téren a híres jesuita moral új kiadásai, mint p. o. a *Gury* moral-theológiájának Compendiuma és a *Kenrick*-é hatott! S nem változtatott a dolgon az sem, hogy *Augustin Keller* annak idején mint félelmet nem ismerő bajnok sorompóba szállott a Gury műve ellen és azt nemcsak megfélelően megvilágította, megismertette, mondjuk *leleplezte*, hanem bátran meg is ítélte és *el is ítélte*.

A mint látjuk a philosophiai idealisták és a theologiai



idealisták e nagy szellemek becses örökséget hagytak az elmúlt század elején, annak első tizedeiben az erkölestudományra; olyan örökséget, mely méltó volt arra, hogy közvetlen utódaik azt el ne pazarolják, hanem hálás örökösökként elfogadják, szabadon értékesítsék, szorgalmasan gyarapítsák és ha a kétes értékű részleteket elveszni, elavulni hagyják is, az egészet mégis megbecsüljék.

És ez a XIX. század közepén — ha nem részletezzük is, mindenki elhiszi: — meg is történt, sőt az elmúlt század második felében is amaz óriások hatottak. Hatottak a *bibliai alapon* álló erkölestan-írókra: Chr. Fr. Schmied 1867, Palmer 1864, Vilmar 1872, Martensen 1873, Ad. v. Harless 1875, A. Wuttke 1874, Ad. v. Oettingen 1873, O. Pfeiderer 1880, J. T. Beck 1884, J. A. Dornerre stb.; a *philosophiai alapon* állókra: Wirth, J. H. Fichte jun., K. F. Fischer 1851, Schliephake 1855, Sécrétan és Dorner jun.-ra stb. (J. P. Lange 1878, Herm. Weiss 1877 stb. lutheri felekezeti állásponton levő, Schwane 1878 és társai római kath. felekezeti állásponton állókra is.)

*Schleiermachert* különösen Schwartz, Rütenik 1841, Kähler 1833, Gelzer 1839, Jäger 1856 követte.

## II. a)

### Általános alapon.

Az erkölestannal, mint tudománynyal foglalkozók munkájának képe egészen más alakot mutat nekünk a XIX. század utolsó évtizedeiben és a XIX. század végén. Ezen kép első pillanatra valóban örvendetes; örvendetes t. i., ha a munkások nagy számát és azt az igazán tág mezőt tekintjük, a melyen azok dolgoznak.

Élénk, mindenoldalú, a felfedezésekben és az alkotásban gyönyörködő munkásság folyik itt és a munkások nemcsak a bölcészek és theologusok szűk köréből, szakembereiből kerülnek ki, hanem a jogászok, a nyelvészek és a természetvizsgálók, természettudósok közül is. — A *jogászok* közül p. o. *Ihering*, a ki történeti és társadalmi szempontból nagy éleseszűséggel írta meg a maga művét, az erkölestan elméletét és érdekes vizsgálódásait, kutatásait a szokás, az erkölcs jelentősége és célja

felől közzétette; a *nyelvészek* közül *Schneiderin*, a ki kortársait ó-classikus példákon tanította meg arra: mi a humanitas és szemléletileg tájékoztatta és oktatta ki a humanitas fogalma felől; a *természettudósok* közül *Häckel*, a ki az ő legújabb művében, még egy „monistikus“ erkölestannak is helyet biztosított. De kerültek — munkások az erkölestudomány tág terére — mezejére: az orvosok, különösen lélekgyógyászok, lélekgyógyítók, pszichiátrák, költők, írók, általában műveltek és kevésbbé műveltek köréből, a társadalom minden osztályából.

Ezen szerény buzgólkodás, mely az erkölestudományt ápolni akarja s mely az erkölcsi belátást nemcsak fokozni, de minél általánosabbá tenni igyekszik, tagadhatatlanul csak dicséretet érdemel. Ez tagadhatatlanul jele annak is, hogy a XIX. századot nem lehet csak úgy könnyedén — mint azt Nietzsche tette: „a hanyatlás századai“ közé sorolni; mert ezen tekintetben az olyan igyekezet is, melyet az úgynevezett: *erkölcsi-ethikai társulatok, erkölcsnemesítő egyesületek, mértékletességi egyletek* stb. tűztek maguk elé, tiszteletet érdemel, mivel, bár az erkölcsöt a vallástól elválasztják is, a mi bizonynyal ellenmondásra ad okot: mindamellett, mivel erkölcsi művelődést terjesztenek és szembeszállanak az erkölcstelen művelődéssel és a művelt erkölcstelenséggel, a még ma is gyakori barbársággal és biztosítékul szolgálnak az erkölcsi közönnyel, lanyhasággal szemben és az elvadulással szemben, kiváló szolgálatokat tehetnek, üdvös munkát végezhetnek nemcsak az egyes emberek, de az emberi társadalom javára is.

Az erkölcsiség és az erkölcsstan terén kifejtett ezen serény buzgólkodás kiszélesítette a munkamezőt is. Ma az erkölcsiség és az erkölcsstan egész, majdnem beláthatatlanul nagy mezején folyik a mindenoldalú, mindenféle alakú munka. Építenek és tataroznak az egész mezőn. Itt az elvek és alapelvek körül, amott az erkölcsi fogalmak történeti és lélektani keletkezésének mikéntje kutatása körül, vagy a körül, hogy megvilágíttassék felfejtessék azon kérdés: mely erkölcsi alapelvek voltak egykor hatékonyak? melyek voltak hatással az egyes népekre s az egész emberiségre? vagy általában: mely erkölcsstani alapelvek lehetségesek? és az egyéni erkölcsstan legspecialisabb kérdései, az individualis-ethika legapróbb részletei körül. S mindez azért, hogy korunk viszonyainak s nézeteinek megfelelőleg, de egyúttal annak

javára is oldják meg a kérdést. Tárgyalják és taglalják a közélet tág keretében, a család, az állam, a társadalom körében, a művészet és tudomány, a közlekedés, az ipar és kereskedelem stb. stb. vonatkozásaiban, viszonyaiban. Tárgyalják és taglalják erkölcsi szempontból a háború és béke kérdését, a socialis élet és a socialista törekvések egyes — különös jelentőséget nyert — kérdéseit: a vagyon, a munka és a munkásbér kérdését, a nőemancipatiót s általában a nőkérdést s mindenféle a jövőre vonatkozó elméleteket és terveket — ábrándokat!

Ez az általános nagy mozgalom az erkölcstudomány terén, mely napjainkban szemlélhető és melyet egy zúgva tovább iramodó nagy áradathoz hasonlíthatunk, mely mindent felkavar és sok piszkot vesz fel és vet fel, nagyon különbözik a XIX. század elején lefolyt szűkmedrű (hogy úgy mondjuk, csupán a szorosabb értelemben vett szakférfiak körében lefolyt) nyugodt, méltóságos, simatükrű, átlátszó vizű, lassú folyású, de mély járású folyamtól, mozgalomtól. A XIX. század elején az idealismus uralkodott, *napjainkban a realismus uralkodik*; ezt láthatjuk a mai szellemi élet minden viszonyaiban, nyilatkozataiban, hol finomabb, hol durvább alakjában. A XIX. század első felében az erkölcsinek, az erkölcsiségnek és az erkölcstannak forrását, gyökerét az érzékfeletti, tiszta szellemi erőben és okokban keresték és találták, az emberben és az ember felett uralkodó értelemben látták, az a priori benne lévő, veleszületett erkölcsi öntudatban, az erkölcsi világrendben, egy örök világkormányzó és igazgató akaratban, lényben stb. stb.; manapság, mondjuk, a XIX. század utolsó évtizedeitől, *empirice*, vagy mint mondani szokták, *positivistikus* úton, tapasztalati tényekből kívánják, hiszik azt leszármaztathatni. Olyanul kívánják feltüntetni, a mi *lett* és csupán a tapasztalatból való abstractio, következtetés és elvonás útján és pedig némelyek szerint: *a) subjectiv* egyéni tapasztalat útján: az emberben, az egyénben fellépő, jelentkező *természetes* érzelmekből, ösztönökből és vágyakból, az ember egyéni, saját empirikus természetéből és emberi viszonyaiból való következtetés útján; vagy mások szerint: *b) objectiv* úton, a társaséletben, egy társadalmi körben, hosszabb fejlődés útján állandóvá, megszokottá, megállapodottá lett *szokásból*, melyet követni a társadalmi érintkezésben, a társaséletben, jónak, helyesnek és így társadalmilag kötelezőnek tekintettek.

De a mint a legmagasabb szárnyalású ethikai idealismus is kénytelen tapasztalati empirikus elemeket felvenni, mondjuk, figyelembe venni, ha gyakorlatilag hasznavehetetlen maradni nem akar: úgy a pusztá empirismus is képtelen egy erkölestant felállítani, bármily becsesek legyenek is az ő kutatásának eredményei, tapasztalati megfigyelései. — ha valamicske idealisticus elemet alapul fel nem vesz. Mert hiszen szembeszökő, hogy mily kevésbé lehet alapul használni a *szokás* fogalmát, a mely ugyan okot és ösztönt adhat az erkölcsiségre, de soha alapja és forrása az igazi, a valódi erkölcsiségnek nem lehet. Nem lehet pedig azért, mert a szokás lehet: helyes és észszerű, de lehet helytelen és észszerűtlen is. Mint szokások, a magok idejében a legborzasztóbb kínzások, eretnek- és boszorkányperek, égetések és vízbefojtások s több efélék is igazolhatók; mert azok nem voltak mások, mint vakbuzgó, hű parancsteljesítések. Már pedig a felsőbb parancsnak engedelmeskedni, a felsőbb hatalmak akaratát követni az akkori időben, — mint helyesen magyarázva („inkább kell Istennek, mint az embereknek engedelmeskedni“) ma is — a heteronom engedelmességi erkölestannak egyik főparancsolata volt; de az autonom erkölestant tisztelő szabad lelkek, szabad szellemek, mint ma, úgy bizonyynyal akkor is elfordultak az ilyen szolgálékütségtől s kárhóztatták azt, holott pedig az akkori kor szellemében ők voltak a tömeg szemében a kárhóztatásra méltók.

Innen van, hogy a realistikus irány legfőbb képviselői, tekintélyei észrevehetőleg azon igyekeznek, hogy kiinduló pontjok az empirismus fölé emelkedjenek és „magasabb értékeket, szellemi javakat, erkölcsi eszményeket“ állítsanak fel és állapítsanak meg. Nos és mi ez más, ha nem az idealismushoz való közeledés?

Áll ez nemcsak a már említett *Iheringről*, de *Paulsen* és *Wundtról* és Wundt derék magyar követőjéről *Pauer Imréről* is, kik pedig a mai kor legkedvesebb erkölestani írói, kiknek műveit legtöbben olvassák. Ezek azon moralistákkal szemben, a kik vallás nélkül akarják az erkölestant megállapítani, — a vallás becsét kellően méltányolják s nevezetesen Wundt a vallásnak az erkölcsiség szempontjából nagyon nagy becsét tulajdonít épen azért, mert a vallás különösen hatásos alakban tünteti fel a Krisztusban az erkölcsi élet eszményét. Wundt különben az erkölcsiséget a szokási-erkölcsösségtől, az erkölcsi cselekvést a szokásszerű erkölcsiségtől határozottan és élesen megkülönböztet.

teti s azon helyes meggyőződésének ad kifejezést, hogy az erkölcsstannak empirikusnak és speculatívnak kell lennie egyaránt, eszméket és eszményeket felállítania, de a gyakorlati életen alapulnia.

A mai erkölcsstanok realismusa továbbá abban is szemlélhető, hogy nagyon hangoztatják az erkölcsnek *relativitását*, viszonylagos voltát, holott a XIX. század eleji idealistikus irányú erkölcsstanok az erkölcsnek abszolút feltétlen voltát állították. Az ideális irányúak szólottak: a feltétlen, abszolút jóról, az önmagában és önmagáért jóról, a jónak eszményéről, örök, változatlan erkölcsi törvényekről, alapelvekről, a jót és a rosszat, a gonoszt ellentéteknek tekintették, melyek egy tapodtat sem közeledhetnek egymáshoz; — a mai realistikus irányúak a jó és rossz közötti különbséget gyakran folyékonnak, ingadozónak, egyéninek mondják. Szerintök az: függ a cselekvőnek, vagy szenvedőnek viszonyaitól; függ attól, mely szempontból fogjuk azt föl; függ az emberi érdekektől. Összetévesztik a jó és rossz fogalmának eredeti, *erkölcsstani értékét* azoknak a mindennapos életben adott értékével. Eszményi, elméleti fogalmukat összezavarják a jó és rossz fogalmának a hétköznapi életben szokásos fogalmával. Tagadják, hogy volna abszolút jó és ezt majd mélyebben járó, majd felületes okoskodással igyekeznek bebizonyítani. Sőt egyikök-másikok ama, repülőszóvá, szállóigévé lett példát sem restelli felhozni, — hogy igazolja azon a jesuita morálra emlékeztető állítását, mely szerint *ugyanazon tény lehet jó is, lehet rossz is*, — „ha a macska megeszi az egeret, az a mi szempontunkból, reánk nézve és a macskára nézve jó, — de rossz a szegény egerre nézve!”

Hörk József.

(Vége köv.)

## ÚJ ADALÉK MEGISMERÉSÜNK SUBJECTIV ELEMÉIHEZ.

Megismerésünk főproblemája voltakép nem is az, hogy mikép történik maga a megismerés, hanem sokkal inkább az a különös fontosságú kérdés: mik megismerésünk igazán objectiv elemei és mik benne a subjectiv elemek, melyek inkább csak sajátos felfogó műszerünk tulajdonai s így nem tekinthetők a valóság positiv ismeretének, hanem szigorúan elkülönítendők tőle és belőle.

Ép ezért elsőrangú ismerettani kérdés megismerésünk tisztán objectiv és csak subjectiv elemeinek szigorú elkülönítése és szétválasztása s ez által bizonyos kihámozása, kihüvelyezése positiv tudásunknak a megismerés folyamatának már a felfogó műszer sajátos egyéni természetéből és működéséből folyó és elmaradhatatlan subjectiv elemeiből.

A megismerés folyamatánál ugyanis igaz, hogy a tárgyak, illetve a tárgyaktól elindult energia nyilvánulatok, légrezgések, fényrezgések hatnak reánk, de mi a szó szoros értelmében nem ezt a hatást, nem magát a légrezgést vagy fényrezgést érezzük meg, hanem csak azt az idegrendszerbeli változást, melyet ezek az arra rendelt idegvégkészülékekben, máskép érzékszervekben előidézték. Szorosan véve nem is jó elnevezés az érzékszerv, mert az mit sem érez, mit sem fog fel. A mit érzékszervnek nevezünk, az voltakép csak idegvégkészülék, melyben az idegnek oly sajátos végződésével állunk szemben, hogy bizonyos ingerek hatásának felvételére alkalmasak. Az érzés a felfogás mindig a középpontban, a szürke agykéregben történik. De mint látjuk nem a légrezgést, nem a fényrezgést, nem az ingert magát

érezzük s fogjuk fel, hanem csak az inger hatásakép idegvég-készülékeinkben létrejött idegsejtbeli változásainkat. Mi tehát nem a légrezgést, nem a fényrezgést, hanem a saját elváltozásainkat érezzük meg, melyeket az előbbiek idéztek elő. A megismerés problémájában ez lényeges és elsődrendű különbségtétel.

Igaz, hogy ennek daczára képesek vagyunk finoman fejlett s különféle külső hatásokra rendkívül érzékeny idegrendszerünkkel jól megismerni a tárgyakat, a világot. Gondoljuk csak el, hogy Meynert hozzávető számítása szerint vagy 600 millió idegsejt segít bennünket e munkában. Csakis ily hatalmas és finom gépezettel lehetséges a megismerés nagyszerű munkája. De bármily nagyszerűen is meg tudjuk ismerni a tárgyakat, a világot, mégis kénytelenek vagyunk belátni, hogy voltaképp mi nem a tárgyakat, nem is a tőlük elindult légrezgéseket, fényrezgéseket stb. érezzük, fogjuk fel, hanem csak az ezek hatására bennünk, idegvégkészülékeinkben létrejött változásokat.

Hiszen manapság már a középiskolai tanuló is tudja, hogy a szín csak alanyi érzet, a valóságban csak bizonyos energianyilvánulatról, molekularis rezgésekről lehet szó. A hang is az én érzetem, melyet a valóság légrezgése kelt fel bennem.

Találóan mondotta Dubois Raymond, hogy a világosság csak az első ázalék vörös szemfoltjával keletkezhetett, mikor először tett e kezdetleges lény különbségét fény és homály között.<sup>1</sup> A fényrezgés természetesen megvolt, a fény igen, de nem a világosság, a szín, mert ezek már az előbbi ingerre támadt alanyi érzetek.

A világ tehát szintelen és hangtalan, ezek csak az én érzeteim a különféle rezgések behatására, melyek sajátos idegvégkészülékeim útján képesek kiváltani e sajátos érzeteket közép-ponti idegrendszeremben.

De ez még semmi ahhoz képest, mikor aztán tovább vizsgálva megismerésünk különféle elemeit, igazat kell adnunk a nagy német bölcseelőnek, Kantnak, a ki azt mondotta, hogy a tér és idő szintén csak érzékiségünk formái. Ezt is csak a mi felfogó szervünk teszi bele a valóságba, olvassa rá a valóságra. helyesebben mondva: ő csak e formák közt képes felfogni a

<sup>1</sup> Dubois Raymond. *Über die Grenzen des Naturerkennens*. 1872.

világot, e formákba rendezi érzéki benyomásait. A valóságban igazi pozitív, a tényekhez tapadó nyelven beszélve, csak egymás mellett levő testek vannak és ezeknek egymásután jelentkező változásaik. A tér- és időbeli viszonyokat mi olvassuk belé a valóságba.

Innen egyszersmind a nagy háborúság megismerésünkben a tér és idő s a végtelenség fogalma között. A valóság végtelen, akár az egymás mellett levő testek végtelenségét, akár ezeknek egymás után következő változásai végtelenségét tekintve. Igen, de a mit mi térben és időben elrendezünk, az mind véges. A tért s időt is afféle véges blanc lapnak, formának, határolt keretnek képzeljük. Innen az összeegyeztethetetlen ellenmondás megismerésünkben a végtelen kérdésénél.

De még ez sem minden. Hát a matematika számsora, a számítás? Ennek a csalhatalan tudománynak alapja? Teljesen elménk adománya a valóság adataihoz. És ép úgy e csalhatalan tudomány javarésze is. Mert bármi különösnek is lássék az első elgondolásra, de a valóságban csak egymás mellett levő testek léteznek, ezeknek hasonló képzeiteit foglalom aztán össze, mint almákat például s számolom meg: egy, kettő, három, stb. — a mivel mind csak a rokonképzetek viszonyát fejeztem ki.

A valóságban csak egy egyedi test van s egy hozzá nagyon hasonló és még egy hozzájuk nagyon hasonló, stb., de ez a szám, a kettő, három, négy stb. csak az én fejemben van. Csak én foglalom össze ez egymáshoz hasonló képzeiteimet vele.

Ép ilyen összefoglalások a többi matematikai viszonyok. Maga a számsor a nullával, mint egyszerű határral, a pozitív és negatív számokkal, a pozitív és negatív  $\infty$ -vel, melyek megint találkoznak s így az egész bizonyos sajátos kört alkot, emberi elménk alkotása. A gyermeknek tanulnia kell, csupán az ő egyéni tapasztalata nem adhatja meg ezt neki. A vad törzsek különféle számrendszerei is azt mutatják, hogy emberi alkotás s hogy különféle lehet. Gondoljuk csak el a kettes, hármas, ötös számrendszereket. Vagy a tízes számrendszer oly abszolút valami, nemde merőben felvett megszokás, mely természeti alapját a tíz ujjban találhatta. Ép így elménk alkotásai a különféle számtani műveletek, algoritmusok.

Megismerésünk e subjectiv elemeinek vizsgálatához járult



új adalékkal *dr. E. de Cyon*, mikor a *Revue Philosophique*<sup>1</sup> című folyóiratban felvetette azt a felettébb érdekes kérdést, vajjon annak, hogy geometriánk, melynek Euclides rakta le alapját s melyet ezért euclidesi geometriának is mondanak, mondóm, ez a geometria mért dolgozik csak három kiterjedésű térrel, mért ismer csak három dimenziós teret, természetes alapját nem abban az érdekes jelenségben kell-e keresnünk, hogy a térbeli tájékozódást is segítő, úgynevezett egyensúlyozó érzékszervünk is három félkörívjáratból áll a három dimenzio irányának megfelelően?

A kérdés igen meglepő, de nagyon megérdemli, hogy közelebbről foglalkozzunk vele. Világosítsuk is csak meg egy kissé jobban magát az egész kérdést.

Ez egyensúlyozó érzékszervünk tudvalevőleg a fülnek, a belső fülnek része, tehát hangfelvevő érzékszervünkkel szorosan kapcsolatos. A belső fülben van ugyanis a hallóidegnek tulajdonképeni végkészüléke. Labirintnak is mondják a belső fület, mert szerkezete oly bonyolódott. Két főrésze a csiga és a félkörívjáratok. A csiga a benne elhelyezett híres Corti-féle szervvel a tulajdonképeni hangfelvevő hely, míg a félkörívjáratok rendeltetése még kevésbé ismeretes, de annyi bizonyos, hogy épségük okvetlenül szükséges ahhoz, hogy egyensúlyban tudjuk tartani testünket izmainkkal. Maga az egyszerű állás is már bonyolult izommunka. Sok és pedig antagonista, hajlító és feszítő izomnak munkája már. Maga az állás így voltakép tehát nem nyugodt helyzet, a hogy képzelnök, hanem nagyon is lebegő helyzet, egyensúlyhelyzet. Ez egyensúly fentartásához pedig, úgy tapasztalták, okvetlenül szükséges a félkörívjáratok ép működése. Kóros elváltozásainál ugyanis megfelelő egyensúlyzavarokat tapasztaltak. Innen tehát e szerv újabb neve is: egyensúlyozó érzékszerv.

A hallóideg ugyanis a belső fülben két erős ágra oszlik. Egyik a csigába fut s ott a Corti-féle szervben végződik, ez a tulajdonképeni hangvezető idegvég. A másik a félkörívjáratok alsó hólyagszerűen kiduzzadó részében, az úgynevezett ampullákban bent, finom szőrszerű képletekben végződik, melyeket kocsonyaszerű anyag fed, magában hordva mészkristályokat, az úgynevezett otolithonokat. Az egész labirint hártája a csontos

<sup>1</sup> *Dr. E. de Cyon. Les Bases naturelles de la géométrie d'Euclide. Revue philosophique, juillet 1901., pp. 1—29.*

labirintüreg hártájához csak itt-ott van odaerősítve s folyadékban úszik; e folyadék a perilympa. A félkörívjáratok hártáin belül is folyadékot találunk, ez az endolympha.

Látjuk tehát, hogy az egyensúlyozó szerv szorosan összefügg hangfelfogó szervünkkel. Bizonyára a hallott hang irányának megítélésénél is fontos szerepe lesz ennek, a hangfelfogással kapcsolatos szervnek. Így segít a térbeli tájékozódásban is és testünk egyensúly-tartásában. Sajnos, hogy közelebbről még nem vagyunk vele tisztában.

A kérdés már most afféle, egészen analog kérdés volna, mint akár a tízes számrendszer természetes alapjának a tíz ujjban való keresése. Ép úgy lehetne a három dimenziós geometria természetes alapját a három félkörívjáratban keresnünk. Mért tízes beosztású ép számrendszerünk, mért nem hármas beosztású, ennek természetes alapja a tíz ujj. Mért három méretű egész geometriánk, mért nem négy, vagy több. Nem lehetne ennek természeti alapját az *épen illetén három irányú félkörívjáratban* keresni. Ennek érzéki benyomásain épülve fel egyrészen térbeli tájékozódásunk, nem lehetetlen, hogy így ez nyomta volna rá három méretű bélyegét. Vagy tán a három dimensio abszolút, érzékeinktől független valami? Ez az alternatíva másik lehetősége, mely egyszersmind fontosságára nézve elsőrendű ismeret-tani problema. Ezt a problémát veti fel s ezt az alternatívát állítja elénk De Cyon.

De nézzük meg csak közelebbről magát a problémát. Mi nem tudunk elképzelni négy dimenziós tért, az igaz. De a mi képzelő ábrázoló geometriai fantasiánk is csak ezen a geometrián épülhetett fel és ha e háromméretű szerv tapasztalatain épült fel e geometria, geometriai fantasiánk sem lehet más. Gondoljuk csak megint el magát a pusztá valóságot, mért volna ennek ép három mérete. Mi a valóság? Testek egymás mellett. Ezek kiterjedése *minden irányban* egyaránt tapasztalható. Miért legyen ép ez a három irány? Honnan van ez? S itt bizonyára saját *felfogó műszerünk sajátos mivoltában* kell keresnünk a *háromméretű felfogás, a háromméretű térben való elrendezés, elképzelés subjectív jelenségeinek* okát. A valóság minden irányban való kiterjedést mutat az egymás mellett levő testekben. Semmi hármas beosztást nem mutat. Részünkről legalább ezt nem tudjuk elképzelni, ép úgy, a hogy számokat sem mutat a

valóság, ezt is csak mi olvassuk bele a valóság adataiba. Így olvassuk tehát bele a három dimenziót is s az egész geometriát, mert az a maga elvontságában és tisztaságában csak fejünkben létezik. Hiszen csak a geometriai testet vegyük. Ez is csak fejünkben létezik. A valóság teste nem egyforma kiterjedésű, kitöltött testek, hanem csak hézagos, közbevetett részekkel többé-kevésbé ritkított molekula-rendszerek.

Ha az ilyen kérdésben matematikai biztossággal nem is dönthetünk s minden bizonynyal messze vagyunk, hogy ezekre nézve a végső szót kimondhassuk, a minek lehetősége sem föltétlenül bizonyos, mégis mindenestre érdekes a problema felvetése és megismertetése s ez De Cyon határozott érdeme. Megismerésünk subjectiv elemeinek vizsgálatánál új problémát vetett fel.

*Dr. Pekár Károly.*

## A MATEMATIKAI MÓDSZER A NEMZET- GAZDASÁGTANBAN.<sup>1</sup>

A gabonakereskedelemről írt szellemes párbeszédeiben *Galiani* következő szavakat ad a lovag szájába, hogy a matematikai eljárást gyakorlati kérdések körül jellemezze (Custodi parte moderna, V. k. 222. l.): Vous avez par exemple une jatte de porcelaine dont vous voulez connaître la capacité et savoir combien elle tiendra d'eau. Il y a deux méthodes pour y parvenir. La première est d'envoyer votre jatte à un grand mathématicien pour la faire mesurer. Le mathématicien la voit, la tourne de tous les sens, l'examine et trouve que c'est une courbe dont la rotation sur son axe engendre cette espèce de conoïde renversé, que vous autres profanes appelez une jatte. Il soumet à l'analyse cette courbe et rencontre une diablerie d'hyperbole du troisième degré si revêche qu'elle ne se laisserait carrer pour rien du monde. Alors le mathématicien a recours au calcul intégral et au bout de six mois par un déluge d' $x$  et d' $y$ , de plus et de moins, il carre par approximation la courbe et le solide qui en est engendré et vous envoie sur un morceau de papier l'équation finale toute piquée toute lardée d' $x$ ,  $y$  et  $z$  que vous pourriez lire à l'académie. Mais je ne vous conseille pas de vous y fier : car si la plume lui est échappée des mains, et qu'il ait écrit un plus pour un moins, vous croirez ne pas remplir votre jatte et vous renverserez votre punch. Voilà la première méthode. Il y en a après cela une autre moins exacte et plus simple c'est d'appeler un manant quelqu'un

<sup>1</sup> A szerzőnek legközelebb megjelenő „Közgazdasági Értekezések” című, két kötetes munkájából.

et de lui dire: mon ami, mesure moi combien cette jatte tient d'eau. Cet homme met d'abord le vase bien de niveau: il prend une pinte d'eau et l'y verse: s'il voit qu'il ne le remplisse pas, il prend une autre et va toujours de même jusqu'à ce que la jatte soit comblé et que l'eau commence à verser par le bord. Alors il vous dit: Monsieur votre jatte tient trois pintes moins un poisson et vous pouvez vous y fier hardiment.

Az itélet, melyet itt a matematikai módszerrel szemben kimondanak, sokaknak tetszeni fog. Szellemesen elő van készítve és élesen van megindokolva. De igazságos-e, általánosan érvényes-e? Ha a felhozott példában igaz is, igaz-e általában? Erre akarunk a következőkben a nemzetgazdaságtan álláspontjából feleletet adni.

A számtani ismeretek mindig úgy tűntek fel, mint az ismeret legmagasabb foka. Már az apostol azt mondja: Isten mindent súly, szám és mérték szerint rendezett és mindenkor a leghatalmasabb szellemek arra törekedtek, hogy a lét titkait számokban fejezzék ki. A tudományos tényeknek számokra való visszavezetése mindig a kutatás végeztéljének látszott. A matematikai gondolkodás általános alakja egyúttal az alapformája és alapfeltétele az ész minden magasabb és alacsonyabb használatának, mondja *Dühring*. „Numerical precision is the very soul of Science“ (*Herschel*). Tényleg számos tudományban a matematika alkalmazása nagy jelentőséggel bírt. A matematika alkalmazása a mértanra *Descartes* által, a fizikára *Galilei* által, a csillagászatra *Newton* által ezen eljárás mindmegannyi fényes esete. Azonban viszont nem lehet tagadni, hogy nem egy esetben a tudomány visszavezetése matematikai képletekre teljesen sikertelen maradt, részint a módszer nem ismerése miatt, részint annak helytelen alkalmazása folytán, részint pedig azért, mert a *quantitativ tudás nem meríti ki a tudást egészében*. Ennek a körülménynek tulajdonítandó, ha a matematika alkalmazása sok tévedést okozott, sokszor üres játékká vált, sokszor az igaz ismeret hiányának palástolására szolgált. Alig talált a pseudo-mathematikai irány nagyobb teret, mint a keleti theogoniákban és vallási rendszerekben, a középkori scholastikában és kabbalistikában, a pagani mystika bűvös formuláiban, épen ott tehát, hol a tudás teljesen hiányzott. De újabb kísérletek a matematikai módszer alkalmazására sem jártak mindig eredménnyel.

*Bodin* matematikai fejtegetései a politikai tudományban nem bírnak nagyobb jelentőséggel: még *Spinoza* „*Ethica ordine mathematico demonstrata*“ értéke sem fekszik az elmékedések matematikai járulékaiban: az újabb bölcsészet keveset nyert *Herbart* formuláival és a nemzetgazdaságtant sem mozdította elő az egyes nemzetgazdák és socialisták által használt matematikai algoritmus. Kétségtelen helyesebb volt a jogbölcsészetben *Grotius* álláspontja, ki azt mondta, hogy az erkölcsi törvények nem bírnak azzal a bizonyossággal, mint a mértan, míg *Puffendorf* azok matematikai határozottságát vitatta.

A mi különösen a nemzetgazdaságtant illeti, úgy újabban a matematikának átvitele a nemzetgazdaságtanra ismét több képviselőre akadt és ezzel előtérbe lépett a kérdés: milyen eredményeket lehet e tudományban a matematikai módszertől várni? Csak az újabb időben kezdték e kérdést mélyebben kutatni. Bár a nemzetgazdaságtan részben a matematikai tudományok egyik ágából, a politikai számtanból fejlődött és a tudomány számos képviselője<sup>1</sup> kiváló matematikai ismeretekkel rendelkezett, úgy a matematika közvetlen alkalmazását mégis csak kevesen javasolták. A *Whewell*, *Carnot*, *Fuoco*, *Thünen*. *Macleod* elszigetelve állanak és csak az újabb időben találkozzunk ismét a nyomatékosabb kívánsággal, a nemzetgazdaságtant matematikai irányban tovább fejleszteni. Sőt kísérlet is tétetett a nemzetgazdaságtan egyes részeinek matematikailag tárgyalására. Mi itt oly tudományos jelenséggel állunk szemben, mely nagy fontossággal bír és melynek elhanyagolása nagy hátránynyal járna, akár egészséges és sokat ígérő az új irány, akár egészségtelen és tévútra vezető. Azért röviden vizsgálat tárgyává akarjuk tenni a matematikai módszer általános jellegét és annak jogosultságát, egyúttal utalva a függelékben közölt véleményekre, melyek kiváló szakemberektől származnak és melyek között különösen *Fuoco* kimerítő és tárgyilagos fejtegetése kiemelendő.

Ha matematikai módszerről beszélünk és a rövidség és

<sup>1</sup> *Smith* Adam nagy előszeretettel foglalkozott matematikai tanulmányokkal; *Ricardó*ról is azt mondja életrajzírója, hogy matematikával foglalkozott, ugyanezt *Turgot*-ról is írják. *Busch* és *Krausz* matematikusok voltak, úgy szintén *Hermann*, *Chalmers* stb.; *Thünen* a nemzetgazdasági problémák tárgyalására a matematikát használta.

világosság kedvéért mi is ezt a kifejezést akarjuk használni, úgy a „módszer“ szó tágabb értelemben használtatik, mint azt a szigorú logika megengedné. A logika tulajdonkép csak két utat ismer igazságok felismerésére, a deductiv és inductiv módszert: amaz kiindul egy legmagasabb elvből, emez kiindul a tapasztalatból. De ezen általános fogalmak alatt igen különböző logikai eljárások rejlenek és ha mindig szem előtt tartjuk, hogy tulajdonkép a módszer fogalmát kibővítjük, megengedhető az is, hogy az egyes, különböző, a deductio és inductio alá tartozó eljárásokat, mint külön módszereket tüntessük fel. Így például a természettudományban az inductiv módszer főleg a kísérleten alapszik és ezért szólhatunk egy kísérleti inductiv módszerről vagy rövidebben kísérleti módszerről; az erkölcsi, politikai tudományokban az inductio főleg történeti és statisztikai tényeken alapul és így szó lehet egy történeti és statisztikai — subintellegitur inductiv — módszerről. A deductio következtetések levezetésére használja a speculativ és matematikai eljárást és így külön speculativ és matematikai módszerről lehet szó. Ezen kifejezési mód megkönnyíti a felfogást, a nélkül, hogy a fogalmat túlságosan kiforgatná tulajdonképi értelméből.<sup>1</sup>

Ha már most szem előtt tartjuk, hogy akár az egyes jelenségekből, akár az általános elvekből indulhatunk ki, midőn igazságok felfedezésére indulunk, úgy nagyjában és egészben ebből az következik, hogy a két módszer, deductio és inductio, nem állítható egymással szemben, hanem egymás mellé állítandók. Vannak tudományok, melyek általában többet nyernek az inductio mint a deductio alkalmazása által; vannak továbbá esetek, midőn egyes tudományok fejlődésök bizonyos stádiumában inkább az inductio mint a deductio segítségével haladhattak és megfordítva; teljesen kizárva egy sincs. Kivételt csak két ismeretkör képez, melynek tárgya ugyanis nem az anyag és annak okozati viszonya, hanem az alak, az alak viszonyai a belső gondolatvilágnak és a külső tünemények világának, tehát a matematika és a logika, melyek túlnyomóan deductiv irányban haladnak. Így tehát a priori úgy a deductio mint az inductio még pedig minden alakjában minden positiv tudományban alkal-

<sup>1</sup> Még *Comte* is tágabb értelemben használja a „módszer“ kifejezést, és szól történeti, sociologiai, biologiai módszerről.

mazást találhat. Tényleg látjuk, habár a physika napjainkban legtöbbet köszön az inductiónak és főleg a kísérleti módszernek, mindazonáltal a deductiv matematikai módszer is rendkívül termékeny alkalmazást talál, mint ezt egy *Gauss*, egy *Fourier*, egy *Weber*, egy *Laplace*, egy *Meyer*, egy *Kirchhof* stb. munkái mutatják; még a történeti módszer alkalmazása is gyümölcsöző, főleg a fejlődési törvény felismerése óta, melynek következménye lőn, hogy még a természet világában is a jelenségeket a mult jelenségeiből magyarázzuk. Ha ez par excellence inductiv tudományokra nézve áll, úgy nincs ok, hogy az ethikai tudományok terén mindkét logikai módszer minden válfajával alkalmazást ne találjon. A társadalmi jelenségek és szűkebb értelemben véve a gazdasági jelenségek kutatása e szerint az összes vizsgálati módszereknek enged tért és mindegyik által előmozdítható. A heuristika általános álláspontjáról tehát a matematikai módszer is találhat alkalmazást a gazdasági jelenségek kutatásánál.

Ha tehát elvileg a matematikai módszer felhasználása ellen semmi kifogás nem tehető, úgy mégis mindenekelőtt annak szabatos értelmét meg kell határozni, mit kell a nemzetgazdaságtanban matematikai módszer alatt érteni, mivel a legnagyobb része egyfelől a kifogásoknak, másfelől a tévedéseknek arra vezetendő vissza, hogy e tekintetben zavar uralkodik. A legtágabb értelemben matematikai módszer alatt érthető volna a gazdasági jelenségek tárgyalása a quantitativ oldalról és azon szabályok felkutatása, melyek szerint a quantitativ vonatkozások alakulnak. Ezen cél elérhető a mennyiségi fogalom szigorú alkalmazásával és a matematika által használt tudományos nyelv esetleg felhasználásával. Így felfogva a matematikai módszer lényege nem az alakban, a betűben, a mértani idomokban fekszik. Mi matematikailag gondolkozhatunk a közönséges nyelvben és nem matematikailag gondolkozhatunk betűkben, ábrákban és képletekben. *Hermann* matematikai gondolkozó volt, bár nem használta a matematikai képleteket és *Fourier* nem volt matematikai fő, bár fantasmagoriái gyakran a matematika komoly köntösében jelentek meg. A matematikai módszer pártolásánál azon felfogásnak lehet hódolni, óhajtván, hogy lehetőleg quantitativ szabatos kifejezések használtassanak, hogy minden kifejezésnél és minden viszonylatnál szigorúan szem előtt tartassék,



mit tartalmaznak, hogy a gazdasági jelenségek különösen quantitativ alakulása nagyobb mértékben foglalkoztassa a tudományos vizsgálódást. Csak a mennyiben a matematikai köntös, a symbolikus nyelv ezen követelések teljesítését leginkább teszi lehetővé, csak annyiban lesz annak alkalmazása a tudomány haladásának föltétlenül helyes előfeltételek következménye.

De nem ebben az értelemben veendő az a követelés, hogy ha komolyan szólnak a matematikai módszer alkalmazásáról, mert hiszen ilyen értelemben alig van tudomány, mely a nagyság és számbeli fogalmakat egészen mellőzheti, minthogy az emberi gondolkodás általános kategóriáit képezik; azok tehát, kik a matematikai módszer alkalmazásáról szólnak, ez alatt a matematikai symbolumokat a matematikai algoritmust, a matematikai formában való gondolkodást értik. Mennyi jogosultsággal bírnak ezek a nemzetgazdasági kutatás terén, erre röviden a következőkben felelünk.

Ama kérdés eldöntése, vajjon tudományunkban a matematikai módszer találhat-e alkalmazást, e módszer alapos ismeretét tételezi fel. Vizsgáljuk tehát a matematikai eljárás általános jellegét, mely sajnos — legalább a mennyire mi utána jártunk — sehol kimerítően nem tárgyalatik, bár ily tárgyalást nagyon is megérdemelné. Saját czélunk szemmel tartásával e jelleg főleg a következőkben áll:

1. A matematika néhány általános logikai elv alapján egy nagyon értékes gondolkozási apparátust fejt ki, mely a logikai műveleteket nagyon megkönnyíti és azoknak megbízhatóságát fokozza, a mennyiben mintegy egy önellenőrző apparátussá fejlődik.

2. Minden más kategória, mint a szám és a mennyiség kizáratik; a matematikai elmélet nem ismer sem minőséget, sem okozati összefüggést, sem szerves, sem ethikai elveket.

3. Az alak exaktsága még akkor is, ha a tényezők értéke nem exakt.

4. Szoros összefüggése az eredményeknek az előzményekkel.

5. Rendszeres konnexusa az összes tantételeknek.

Ha a matematikai gondolkodás ezen, nézetünk szerint legjellemzőbb tulajdonságait szem előtt tartjuk, úgy a nemzetgazdaságtan részére ebből a következőket vezethetjük le:

Ad. 1. Számos tudomány szenved azon körülmény miatt, mely a kifejezés határozatlanságában és zavarosságában rejlik. A mint a nyelv az emberi ész leghatalmasabb eszköze, másfelől sok visszaélést enged meg. Gyakran üres szóvitává váltak a tudományok, bölcsészet, jog, politika! A lehetőség, a szavak helyett jeleket használni, melyek pontos értékfogalommal vannak összekötve, e szerint mindenütt fontos volna, a hol a szavakkal való visszaélés veszélye fenforog. Ez pedig a nemzetgazdaságtanban is az eset, már azon oknál fogva, mivel gyakran a tudomány és az élet ugyanazon szóval különböző fogalmakat köt össze. Tehát márezen egészen általános oknál fogva előnyös a matematikai nyelvezet alkalmazása; különösen áll az oly logikai miveletekről, melyeknél a középtagoknak, az okoskodás váza nem bir jelentőséggel, mivel a mivelet befejezésével amúgy is leromboltatik. Itt a matematikai eljárás a szavakkal eszközölt gondolkozási processussal szemben azon előnyt mutatja, hogy míg ez utóbbinál egy bonyolult gondolkozási miveletnél egyik vagy másik elemről megfeledekezünk, vagy a mivelet folyama alatt észrevétlenül egy idegen elemet bevezetünk (ez igen gyakori eset), hogy továbbá nem mindig azonnal és könnyen vesszük észre, milyen viszonyban állanak az egyes elemek egymáshoz, a matematika segítségével a logikai processus biztosabb és a mi igen fontos, ez az ész túlerőltetése nélkül, mi más eljárásnál majdnem szükségszerűen bekövetkezik, eléretik. Ha már ez magában véve nagy előny, úgy még az által is nyerünk, ha az a tudat, miszerint a logikai operáció minden tényezője rögzítve előttünk áll, a gondolkozásban nagyobb nyugalmat biztosít, mintha a más módon folyó gondolkozási mivelet bonyolultsága mellett minden perczben attól kell tartanunk, hogy talán még sem helyes az okoskodás. Főleg bonyolult gondolkozási miveleteknek előnyére szolgál a matematikai módszer. Persze másfelől azt a veszélyt sem kell kicsinyelni, mely a matematikai módszer alkalmazásával jár, a mennyiben az elvek és eredmények összefüggését esetleg nehezen magyarázhatjuk, minthogy bizonyos képletek fölött a lényegyet elfelejtjük és az algoritmusnak nagyobb értéket tulajdonítunk, mint a mennyivel tényleg bír.

Ad. 2. A nemzetgazdaságtan nemcsak mennyiségek meghatározásával foglalkozik. A minőségi mozzanatok, az okozati összefüggések, a szervezési és ethikai elvek kifejtésének kétség-

kivül nagyobb jelentősége van. Másfelől azonban nem lehet tagadni, hogy mennyiségi meghatározásokkal is foglalkozunk és így tehát mindenesetre a tudománynak vannak bizonyos részei, melyekre a matematikai kalkulust alkalmazhatjuk.

Ad. 3. és 4. A matematika által szolgáltatott eredmények mindig az exaktitás ruhájában jelennek meg. A mennyiségek, a viszonyok exakt módon fejeztetnek ki. Azonban gyakran ezen alaki exaktitás csak bizonyos oly feltevések elfogadásával éretik el, melyek önkényesek. Azért ezen alakilag exakt tételek természetesen csak föltételes értékkel bírnak, a mennyiben igazak a kiindulásul választott feltételek. A klasszikai mértan az Euklides-féle elvek helyességén alapszik; hogy ezek között hypothetikus tételek is vannak, azt a mértan újabb fejlődése mutatja. A matematika gyakran kénytelen ilyen hypothetikai elemeket felvenni és megtartani addig, míg annak exakt értéke meg nem állapítható. A nemzetgazdaságtanban sem ismerjük egészen tökéletesen a működő erők összes értékeit, gyakran a befolyást gyakorló mellékkörülményeket sem; akkor pedig határozott, exakt végeredményekhez nem is juthatunk. De semmi sem akadályoz minket abban, hogy legalább hypothetikai eredményeket nyerjünk, a melyek szintén nagy értékkel bírhatnak, csak mindig szigorúan szem előtt kell tartani, hogy nem nyertünk pozitív értékeket. Így például bizonyos értelemben az angol gazdaságtani elméletet úgy tekinthetjük, mint a mely az egoismus föltevésén alapszik; csak hogy ezt mindig szem előtt is kellett volna tartani.

Ad. 5. A mennyiben a matematika összes tantételeit szoros összefüggésbe hozza, a matematikai módszer alkalmazása módot nyújtana arra, hogy a nemzetgazdaságtan tételei is egy összefüggő tudományos egészben összefoglaltassanak. A nemzetgazdaságtan ezt az összekötő kapcsolatot a legújabb időig nélkülözi, sőt ma inkább, mint a többé-kevésbé egy pontból kiinduló klasszikai nemzetgazdaságtan; ennek a körülménynek kell azt is tulajdonítani, hogy itt inkább, mint bármely tudományban, lehetségessé vált, hogy egyes részek a legélesebb ellentmondásba kerültek egymáshoz és az alapelvekhez. Ha azonban az egyes igazságok genetikai összefüggését öntudatunkra hozzuk, ezt pedig a matematikai módszer említett tulajdonsága megkönnyítené, akkor ezen ellentmondások mindinkább ritkulnának. De jól meg kell jegyezni, hogy a tantételek ezen összefüggése nem az alak-

ban rejlik, hanem talán abban, hogy a matematikának vannak egyes alaptételei, melyeket senki kétségbe nem von. Mondhatnók-e ezt a nemzetgazdaságtanról is?

A mondottakból a tulajdonképeni matematikai módszer kifejtett sajátágaiból és határaiból világosan következik, hogy az említett módszer alkalmazásától főleg alaki előnyöket kell várni. A matematikai módszer nem vezethet minket gazdasági alapviszonyok felfedezéséhez, minthogy azontúl nem vezethet, a mi a föltevésekben már is bent van, csak megkönnyítheti nekünk ezen alapviszonyokat kifejezni, azoknak következményeit levonni és így az ész szolgálatára lenni. Magában véve sem több, sem kevesebb, mint egy symbolikus nyelv. Avagy lehetséges volna-e akár csak egyikét a gazdaságtani igazságoknak, pl. az észszerű adórendszer előfeltételeit, a szabadkereskedelem, a szabadverseny hatását, a bérrendszerek különböző jellegét, a vasutak befolyását az árakra, a fogyasztásra stb., stb. tisztán csak matematikai uton felfedezni? Van-e olyan matematikai képlet, mely minket egy rossz valutarendszer hatásai iránt, a forgalmi szolgáltatás természetszerű ára iránt felvilágosíthatna? Avagy nem kell-e ehhez vagy valamely általános gazdasági törvény, melyből azt levezethetjük, avagy (valamint ez törvény formulázásához is) az észlelet, a tapasztalat, esetleg a kísérlet, melyek a különböző viszonylatok iránt minket felvilágosíthatnak, melyeket aztán tetszés szerint szavakban vagy jelekben kifejezhetünk és melyeknek elemei az elvont matematikai művellet segítségével esetleg világosabban kidomborodnak, mint a tisztán fogalmakban mozgó gondolkozási eljárás. A milyen bizonyos ez, úgy kétségtelenül a többi tudományokban is, a fizikát sem kivéve, az alapviszonylatok ezen módon fedeztetnek fel. Az erőmegtartás törvénye, a villamosság törvényei, a fénytörés stb. észlelet, kísérlet, bizonyos összefüggések sejtelve útján konstaltattak. És ha ezen természettudományi igazságok felkeresésénél alkalmazták is a matematikai módszert, úgy a képlet és a jelenség közötti összefüggést mégis valamely hypothesis segítségével kellett megmagyarázni; a matematika tehát inkább a szerszám szerepét játssza, a súly pedig azon a hypothesisen nyugszik, mely a magyarázat céljából felhasználtatik. Ezért lehetséges is, hogy ugyanazon matematikai módszer felhasználásánál tíz kutató tíz különböző hypothesisit állít fel, a nélkül,

hogy azt lehetne állítani, miszerint a matematika, mert a tiz hypothesis talán egyike sem helyes, tévedett volna, ép oly kevésbé, mint nem a lökés törvénye az oka, ha valaki egy erős lökés következtében a földre esik.

*Jevons* a *Journal of Statistical Society*-ben egy hosszabb lajstromban közli azon dolgozatokat, melyek a matematikai módszer mellett lándzsát törnek, sőt azt alkalmazzák is. Azonban eltekintve attól, hogy nem érthető, mért jutott egyik-másik munka e lajstromba — így pl. *Rau* — úgy nem tudjuk, vajjon a hosszú lajstromból az eredményekre teendő következtetés a matematikai módszer sikere mellett tanúskodik. Ismerjük egy jó részét e munkáknak, legalább a legjelentékenyebbeket — *Walras*, *Jevons*, *Thünen*, *Fuoco*, *Canard*, *Macleod*, *Cournot*, *Boccardo* műveit — nem is vonjuk kétségbe, hogy csupa érdemes munka, mindamellett ezen munkák alapos tanulmányozása azon meggyőződéshez vezetett, hogy mindennek daczára az ezen munkákban alkalmazott módszernek nem sikerült a tudománynak újabb jelentékeny bázisokat nyújtani. Egyes esetekben azonban és ezt különösen hangsúlyozzuk, mert igazságosak akarunk lenni, a matematika alkalmazása vagy csak ismerete a nemzetgazdaságtan pozitív gazdagítását eredményezte.

A matematika ugyanis egyes ágaiban a mennyiségek sokféle vizsgálatához és ismeretéhez vezetett. Megismertetett mindazon kérdésekkel, melyek mennyiségek körül felmerülhetnek és vagy felfedezte az utat, vagy megjelölte, melyen azok megoldhatók. Mindenütt tehát, hol tárgyak vagy tünemények a mennyiségi mozzanat szerint vizsgálándók, remélni lehet, hogy a matematika ismerete és helyes alkalmazása által a tudomány előmozdítható, sőt egészen új és fontos problémák megoldhatók vagy legalább felállíthatók. Mert nemcsak az ismeret, hanem a helyes feltevése a kérdéseknek is nagy fontossággal bír a tudományra nézve. Ezen feltevése a kérdéseknek pedig természetesen változik a tudomány eszközei és módszerei szerint. A görcső feltalálásával változott a kérdésfeltevés a legkisebb lények világával szemben: a tudomány bővítette, szaporította, mélyítette problémáit. Midőn *Humboldt* a növényeknek a föld felületén való elterjedése okai iránt a kérdést felvetette, a növényteni vizsgálódások új irányba tereltettek: a gazdasági jelenségek vizsgálatával a történelem egy új, felette termékeny területre lépett:

midőn Quetelet a statisztikai módszert az akarat nyilvánulásainak tanulmányozására alkalmazta, új irányt nyertek az erkölcsi problémák. Így befolyásolja a módszer, a kérdésfeltevés jelentékeny részben a tudományos kutatás irányát. A midőn tehát a nemzetgazdaságtanban a matematikai módszert alkalmazzuk, oly kérdésekre, a gazdasági dolgok oly viszonylataira irányul figyelmünk, melyeket talán különben észre nem veszünk vagy nem vagyunk képesek megérteni, a mint számos tudományos tünemény figyelmünket elkerülte mindaddig, míg a történeti módszert, mások ismét, míg a statisztikai módszert nem alkalmaztuk. Hadd említsük egynehányát ezeknek a pontoknak. A nemzetgazdaságtan egyik legfontosabb kérdése az, mely feltételek alatt éri el a termelés, a forgalom, a fogyasztás maximumát. Ez ugyanaz a kérdés, mint a matematika ama problémája: mikor éri el valamely funkció maximumát. Ama kérdés megoldásánál tehát jól fogjuk hasznát venni a matematikai elmélet eme részének. De az említett tünemények szaporodásának és csökkenésének bizonyos feltételek alatt bekövetkezése is megoldható amaz elmélet segítségével, ha egyszer az észlelet a szükséges adatokat szolgáltatja.

Egyes matematikai tantételek direct alkalmazása is néha haszonnal járhat. A tudomány már gyakran gyarapítottatott ilyen átvitel által. Így a *Galilei*-féle dynamikus törvényeknek az égi testekre való átvitelével találta *Newton* a gravitatio törvényét, mely az újabbkori csillagászat alapját képezi. Így *Quetelet* ama sejtelmet fejezte ki, hogy a binomialis tétel az összes társadalmi jelenségekre alkalmazható, anthropometriájának pedig az a czélja: ezen törvényt az emberi test fejlődésében kimutatni.

Végül pedig még a következőkre kell figyelmeztetni. A menyiben vita tárgyát képezi a matematikai módszer alkalmazása, úgy az csak annak a nemzetgazdaságtan elméleti részére való alkalmazására vonatkozhatik. Hogy a *gyakorlati* nemzetgazdaságtan számos kérdéseinek tárgyalásánál haszonnal jár, sőt gyakran nélkülözhetlen, azt talán senki kétségbe nem vonja. Tényleg talált az alkalmazást a népesedési tan komplikált kérdéseiben (*Knapp*, *Zeuner*, *Lexis*), a vasúti politika kérdéseiben (*Perdonnet*), a részvénytársulati ügy tárgyalásánál (*Farr*) stb.; ép úgy találkozunk vele a mezőgazdaság körébe tartozó számos kérdésnél. Találjuk továbbá a pénzügytan vizsgálódásaiban, az üzleti élet magángazdasági kérdéseiben stb. Ki vonná kétségbe, hogy sok

kérdés, mely az ár jelenségeivel összefügg, hogy továbbá a pénzpiacz jelenségei csak akkor fognak kimerítő tárgyalást nyerni, ha a kalkulus segítségével tárgyalatnak? A gyakorlati kérdéseknek a matematika segítségével való tárgyalása által oly jelentőséget fog nyerni a tudomány a gyakorlati élet szempontjából, melyet kétségtelenül egyes pontokon elvesztett: de ez alkalmazását a számtannak nem nevezhetni matematikai módszernek.

A fenforgó kérdésnél veszélyes egyoldalúságoktól kell óvakodnunk. Ha *Jevons* azt állítja, hogy minden, mi nagyobb és kisebb lehet, alkalmas, hogy matematikailag tárgyalassék, úgy azt nem lehet elfogadni, mert nem egy téren lehet a kérdést plusra és minusra reducálni, a nélkül, hogy ez a matematikai módszer alkalmazását indokolná. *A döntő pont ott fekszik, vajjon a quantitativ oldal az illető jelenség lényegét képezi-e vagy sem*, mert csak az első esetben fog a matematikai módszer tudományosan fontos eredményekhez vezetni. De még ez utóbbi esetben is a mennyiségi viszonylatok ismerete és magyarázata nem a matematikai módszer által fog történni, hanem az inductio és analogia által. De még azon esetben is, hogy a matematikai módszer alkalmazása kívánatos volna, meg kell jegyezni *Jevons*-sal szemben, hogy ez nem is lehetséges minden esetben. Mert igaz, hogy minden, a mi nagyobb és kisebb lehet, az mennyiség, de a matematika csak *mérhető* mennyiségekkel foglalkozik.

A mondottakból következik, hogy a nemzetgazdaságtan sohasem válhatik a matematikai disciplinának egy részévé: mindig ama tudományok nagy csoportjához fog tartozni, melyeknek teljes megművelése a matematikai kalkulusnak nem fog sikerülni. Itt is érvényes *Häckel* mondása: Wenn auch die Forderung einer möglichst exakten, womöglich mathematischen Begründung für alle Wissenschaften im Principe bestehen bleibt, so ist sie doch für den weitaus grössten Theil der biologischen (tehát annál nagyobb mértékben erkölcsi, társadalmi) Wissensfächer unmöglich durchzuführen. Hier tritt vielmehr an die Stelle der exacten, mathematisch-physikalischen, die historische, die geschichtlich-philosophische Methode.

*Földes Béla.*

## IRODALOM.

---

A **sociológiai sarktétele** *Dr. Hegedüs Lorándtól.* Olvas-  
tatott a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1901. május 31-iki  
ülésén. Budapest. 1901.

E nagy készütséggel és átható gondolkodással megírt tanulmány-  
ban szerző oly tételt szándékozik megállapítani, a mely a sociologia  
épületének alapjává válják. E czélból a társadalmi élet alapjelenségét :  
az egyéni és a társadalmi öntudat viszonyát vizsgálja. Spencer or-  
ganikus tételét némi módosítással elfogadja, de, — ha gondolatát jól  
értelmezzük — az organicismusban a társadalmi élet magyarázatának  
eszményét látja, heuristikus schemáját, a mely a sociológiai gondol-  
kozás organisálására vezet a nélkül, hogy az organikus tételben pusztá  
analogiánál többet látna. De halljuk magát szerzőnket. „A sociolo-  
giai kutatás jelenlegi állapotában mindannyiszor hibába vagy siker-  
telenségbe fogunk beleesni, valamennyiszer másnak vesszük a  
szerves elméletet mint alapvető hypothesisnek. A szerves elmélet a  
sociológiában ma épen azt a szerepet kell hogy játszassa, mint a ter-  
mészettanban a mozgás elmélete s nem mást. A physika fölvesz egy  
alapelméletet, a *mozgás* tanát, a mely szerint minden physikai jelenség,  
a gurulástól a hangig, a színtől a villamosságig, egy alaptüneményre,  
a mozgásra vezethető vissza s ekként, ezen elmélet alapján, az összes  
tünemények levezethetők egymástól s egyazon összefüggést és magya-  
rázatot kapják. Ez a mozgáselmélet egy igazi alapvető hypothesis  
tehát, de szintén csak hypothesis, mert hiszen tudjuk, hogy előtte  
más hypothesiseket tartottak ép ily helyeseknek s tudjuk azt is, hogy  
maga a mozgáselmélet is mindörökre föltevés marad; föltevés marad  
azért, mert mihelyst objectiv „örök s általános“ igazsággá akarnók



átváltoztatni, rögtön átugornók az emberi subjectiv tudás határait s a mi kezünkben maradna, az már metaphysika lenne csupán. Tehát : a legrealisabb tudománynak legáltalánosabb (s legtöbbet magyarázó) alapelméletét sem foghatjuk fel soha másként, mint egy kitünő hypothesis, a mely tökéletes abban, hogy a physikai jelenségeket előttünk egy világnézetbe fogja össze s egységes felfogásra segít, de a melyről mindig tudnunk kell, hogy hypothesis : vagyis, hogy csak következményei s nem maga a hypothetisalt általános tény lelhető fel a külső világban.

„Most ugyanezt a szervet szánom én (s mást nem is szánhatok) a szerves elméletnek a társadalmi jelenségek körében. Az az alapelmélet, melynek tanítása szerint *társadalom élő szervezet*, nem egyéb, mint egy oly alapvető magyarázat, mely tökéletes abban, hogy az összes társadalmi jelenségeket kimagyarázza, s a mely épen azért, mint alaphypothesis, nem magában (s különösen nem kézzelfogható alakjában) lelhető fel a társadalomban, hanem következményeiben ; e következmények az összes társas tünetményeket jelentik, melyeket mind ő magyaráz. Ezenképen a szerves elmélet ugyanazt jelenti a sociológiában, mint a mozgás hypothesis a physikában. A mi különbségük van, az nem lényegükben és szervezetükben rejlik, hanem egyszerűen abban a különbségben, a mely a reájuk tartozó jelenségeket : a physikaiakat és a társadalmiakat egymástól elválasztja.“

Álljunk meg e ponton. Nem titkolhatjuk el kételyeinket e sorokban foglalt két állítást illetőleg, ú. m. : hogy az organikus elmélet úgy viszonylik a sociologiai kutatás mai álláspontjához, mint a mechanizmus a physikai elméletekhez. továbbá, hogy „az az organikus elmélet tökéletes abban, hogy az összes társadalmi jelenségeket kimagyarázza“. Az első pontra nézve megjegyezzük, hogy a természettudomány mai álláspontján *lehetetlen* a mechanistikus atomizmus nélkül a természeti folyamatokról elvont schemát alkotni s azok, kik a hypothesis támadják, nem képesek valami jobbat kínálni. Sőt részünkről azt hisszük, hogy a mozgás mindig ideálja marad a természettudományi elvont schemának ép, mert a *legegyszerűbb* tér- és időbeli változás, a mely ép ezért minden tér-időbeli változás magyarázatának ideálját kell, hogy képezze. A mechanizmus tehát szükségképi ideálja, a természettudományi magyarázatnak, ép mert a lehető legegyszerűbb schemát állítja fel. Az organikus föltevés azonban nem a legegyszerűbb hypothesis, a melyet a társadalmi cooperatio alapjául állítunk, mert hiszen az élő szervezetek egysége minden téren még

rejtély előttünk. Ha tehát azt mondom, hogy a társadalom organismus, ez által nem egyszerűsíttem a kérdést, mint a hogy a mechanistikus elmélet áttekinthetővé teszi a természeti tüneményeket — hanem ellenkezőleg a tapasztalatban adottat: az egyedek pszichikai szervezetét valami még ismeretlenebb valamivel akarom megmagyarázni. Az organikus elméletnek tehát nincs meg az a módszertani becse, mint a mechanizmus föltevésének, mert csak analógiát állít fel a társadalmi cooperatio és az előttünk ismeretlen alapú szervezeti (biológiai) egység között. Innen van, hogy a sociológiai kutatás közben nem érzünk oly kényszerűséget az organikus hypothesis föltevésével szemben, a minőt a mai természettudós a mechanizmussal szemben érez: és míg az atomistikus-mechanizmus nélkül sem a physikus, sem a chemikus nem tehet egy lépést sem, bár belátja, hogy ez csak föltevés, mely a tünemény abszolút magyarázatát sohasem nyújthatja — addig a sociologus nagyon nélkülözheti kutatásaiban az organicismust s Comte iskolája (Durkheim, Tarde) e föltevésből teljesen függetlenül gazdagította a társadalmi élet ismeretét, sőt a biológiai sociologia ellen határozottan állást foglalt. Fölismerték, hogy a sociológiának csupán arra van szüksége, hogy elismertessék, miszerint a társadalmi élet egy sajátos *organisatio*, de nem a szó biológiai értelmében élő organismus, s hogy az előbbit nem lehet sem az individual psychológiából, még kevésbé a biológiából levezetni. Sőt már Comte kimutatta, hogy az organikus elmélet nemhogy alapja volna a sociológiának, de annak inkább árt, a mennyiben a társadalmi tünemény autonómiáját támadja meg s a sociológiát a biologia nyulványává iparkodik tenni.

A sociológiai kutatás ismerettani alapja nézetünk szerint az, hogy a társadalmi tünemények tapasztalati megismerése egy oly specifikus tapasztalási mód alapján történik, mint a mily specifikus a belső, közvetlen tapasztalás a kitünő közvetettel szemben. De e pontra nézve nem bocsátkozhatunk e helyt részletekbe és saját álláspontunkat csak azért véltük megemlítenednek, hogy kidomborítsuk, miszerint nézetünk szerint a sociológiai kutatás ismerettani megalapítását és szervezését a sociológiai tapasztalás specificitásában kell keresnünk s nem pedig a társadalmi élet mibenlétére vonatkozó hypothesisben. Ily szükségképi hypothesisnek pedig az organikus föltevést azonkívül, hogy túllő a célon, mert nemcsak pszichikai organisatiót, hanem valóságos organismust vél kimutatandónak a társadalomban, ha azt meg akarjuk érteni, a mely föltevés nélkül, mint láttuk, a sociologia nagyon jól boldogul — már azért sem fogadhatjuk

el, mert csupán előlegezett állításnak vehetjük szerzőnk azon tételét, hogy „az organikus elmélet tökéletes abban, hogy az összes társadalmi tüneteményeket kimagyarázza“. A *Revue philosophique* hasábjain ép most folyik Novicow és Bouglé tanulságos polemiája, melynek folyamán ez utóbbi, úgy hiszszük, sikerrel rámutatott arra, hogy az organikus elmélet, például a fejlődő társadalom demokratizálódását semmiképen sem tudja megmagyarázni. mert az élő valóságos organismusokban a fejlődésnek ellenkező menete észlelhető (v. ö. *Revue phil.* avril 1900, octobre 1900, mai 1900, avut 1901). Részletekbe természetesen e helyt nem bocsátkozhatunk, csak azt óhajtuk jelezni, hogy az organikus elmélet, mint vezérhypothesis, ebből a szempontból sem oly használható és vitán felül álló, mint tudós szerzőnk ezt hinni látszik.

Jóval szerencsésebbnek tartjuk szerzőnket a tulajdonképeni sarktétel megállapításában, mely így hangzik: „az egyéni és társadalmi öntudat teljes és törvényszerű párhuzamban vannak egymással, de a párhuzamban külön kategoriák gyanánt állanak egymás mellett“. Szépen mutatja ki, hogy a társadalmi öntudat, valamint az egyéni folytonos synthesis által keletkezik s ép úgy, mint ez utóbbi, csak részben ölelheti fel alkotó tényezőit. A társadalmi mozgalmak e részleges öntudatlansága vezeti szerzőnket arra, hogy állást foglaljon Pikler Gyula belátásos elmélete ellen, „mely a társadalmi jelenségekben mindenütt oly czélt ismerő, világos öntudatosságot keres, mely az emberi lélektani tüneteményeknek egy nagy részéből is hiányzik“. Végül azt szeretnők kiemelni, hogy szerzőnk is, mint az organikus elmélet hívei általában, a társadalmi élet ismeretét túlságosan valami sarktéeltől teszik függővé, a mely a társadalmi élet mibenlétét van hivatva kifejezni. Ez még a metaphysikai gondolkodás maradványa és figyelmen kívül hagyása annak, a mit az újabb philosophia Bacon óta mind világosabban fölismer, hogy t. i. az inductiv tudományok nem sarktételeken alapulnak, hanem csak bizonyos tünetmények előleges összefoglalásán s végelemzésben — mint már jeleztük — bizonyos ismerési ágak autonomiájának elismerésén. Es itt újabb különbséget kell kiemelnünk a természettudomány és a sociologia között; az, a mi az előbbiben az alapvető hypothesiseket szükségessé teszi, az a deductiv *mathematikai elem* fontossága és szerepe a természettudományban, tehát oly mozzanat, melyről a sociologiaiban nem lehet szó. A positiv sociologiai törvények fölismerése és a társadalmi mozgalmak ilyenmő magyarázata szerencsére teljesen független

attól a hypothesisától, a melyet a társadalmi cooperatio végső aljáról alkotunk. Az organikus elmélet vagy hypothesis tehát, mely azt állítja, hogy nélküle nem lehet sociologiai ismerés és rendszerezés, feledi, hogy a társadalomtanban, mint a legtisztább inductiv tudományban az ily összefogó elméletek *nem alapjai* a positiv kutatásnak, hanem legfőbb annak betetőzését: *eszmei*, de nem *fogalmi* kiegészítését nyújthatják.

Nagy érdekekkel várjuk szerzőnk sociologiai tanulmányainak további gyümölesseit.

*Dr. Pauler Ákos.*

\*

**Revue philosophique de la France et de l'étranger.**  
Dirigée par *Th. Ribot*. XXVI. évf. 7., 8. f.

A hetedik füzetet *Dr. E. de Cyon* értekezése nyitja meg. *Az euclidési mértan természetes alapjairól.* A sokat vitatott problema vajjon geometriai képzeleteink az érzéki tapasztalásból származnak-e vagy pedig elménkkal vannak-e adva, csak psychophysiologiai úton dönthető el. Hogy azonban eddig nem sikerült a térképzet élettani alapjára vonatkozó kérdést dűlőre vinni daczára annak, hogy a legkiválóbb physiologusok (Purkinje J. Müller, Donders, Helmholtz, Hering) foglalkoztak vele, ennek oka az, hogy elméleteiket kizárólag a látásra alapították. A problémát csak azóta lehet megoldani, a mióta egy hatodik érzék: a térérzék s a megfelelő szerv létét sikerült kimutatni. Ez érzék egészen elkerülte sokáig a tudósok figyelmét, mert működése csaknem szakadatlan s az általa nyújtott érzetek változatlanok. A térérzék nem egyéb, mint a három főiránynak: a sagittalis vagy hosszmentes, a transversalis és a függőleges különböző irányainak a közvetlen érzete. Megfelelő szerve a fül labirintusában lévő három ivjáratú csatorna, a mely nélkül nincsen térérzékünk s csak a szerv sajátos alkatában gyökerezik az, hogy térszemléletünk három dimensiójú. Szerzőnk célja a labirintus fuctióit alapul véve kideríteni, vajjon a külső tér érzéki sajátságai a euclidési vagy az újabb metageometriai elméletek alapelveivel egyeznek-e meg. A geometriai axiómák alapja nem a physikai kiterjedés idealisatiója, mert hiszen az előbbieket abszolút bizonyosaknak tartjuk, míg a physikai sarkigazságok pusztá föltevések, tehát a kétféle alapelv között

lényeges különbség van. A térbeli határozmányokat már nem tudjuk levezetni s a nem euclidesi térre alapított mértani elméletek (Gauss, Bolyai, Riemann, Lobatchevsky, Helmholtz) sem viszik előbbre a tér problémáját, vagyis ily alapon sem lehet meghatározni, hogy empirikus térképzetünk miért három méretű. Hogy tapasztalati terünk három dimenziójú voltának egyedüli kimutatható alapja térérzékünk, illetve ez érzék említett szervének boneztani alkata, ezt azon tény bizonyítja, hogy csak azon állatok képesek egyenes vonalban mozogni vagyis felismerni azon igazságot, hogy két pont között a leg-rövidebb út az egyenes, a melyek az ivjáratú csatornákkal birnak, míg például a méhek bár labyrinthus nélkül is tökéletesen tájékozódnak, csak ivben képesek mozogni. Az ember is vagy ideiglenesen, vagy végleg elveszíti az egyenes vonal ismeretét az ivjáratú csatornák kóros elváltozása folytán (szédülés). Tehát az euclidesi mértan alapján szolgáló térszemlélet eleme: az egyenes vonal közvetlenül a labyrinthusból származó érzeteken alapszik. A párhuzamosság is ily közvetlen intuitio terméke, hasonlóképen a derékszögnek az ismerete is ily érzetekre, illetve a térszerv alkatára vezethető vissza. Tehát Euclides definitiói nem postulatumok sem hypothesisek, hanem azon térbeli tájékozódásnak a kifejezései, a melyek közvetlenül szervezetünkben fakadnak. A geometriai alakok térbeli eszményi mennyiségek, a melyek már mint ideális formák lépnek tudatunkba, nem pedig a physikai testekből vonjuk le őket. Tehát az euclidesi tér a physiologiai térrel azonos, vagyis magával szervezetünkkel van adva.

*F. Le Dantec „A deductiv módszer a biológiában“* című tanulmányában kimutatja, hogy e methodus segélyével a protoplasma chemiájára vonatkozólag számos igazságot vezethetünk le, de csak oly föltétel alatt, ha úgy a legmagasabbrendű metazoák, valamint az egysejtű lények általános életfeltételeiből indulunk ki.

*E. Goblot A leíró zenéről* értekezik. A szép az által szép, hogy kifejező. Az aesthetikai gyönyör nem egyéb, mint a saját énünkben való kibontakozás, miközben a művész érzéseivel és képzeeteivel gazdagodunk. Az aesthetika egyik főproblemája megállapítani a művészi kifejezés szabályait és mechanismusát. Gyakran kérdezték, hogy valamely forma, hang, szín vagy mozgás *miért kellemes* vagy *kellemetlen*. Ez helytelen fogalmazása a problémának. Azon elemek közül, a melyekkel a művész rendelkezik, nem a kellemes, hanem a *kifejező* combinatiókat keresi. A zenei harmóniának is a szabályai nem a hallási érzetek kellemes vagy kellemetlen voltán, hanem azok

kifejező erején alapszanak. Sőt a disharmónia a zene élete, a mely által érdeket kelt és kifejező művészetté válik. Szerzőnk több példával igazolja, hogy a hang által átalított kinos és kellemetlen benyomás is alkalmaztatik a zenében ott, a hol a kifejezés azt megkívánja. A harmónia elméletének tehát lélektani tudománynak kell lenni, mely a hangok és combinációik kifejező hatását kutatja. Oly zenét, a mely a közvetlenül, közbeeső nézetek nélkül produkál bizonyos érzelmeket, emotionálisnak (*musique emotive*) nevezzük. Ha a hatás bizonyos közvetítő képzetek segélyével történik, két esetet kell megkülönböztetnünk: az utánzó zenét (*m. imitative*), a mely mesterségesen utánaképi a természet zörejeit és hangjait és a leíró zenét (*m. descriptive*), a mely látható dolgokat suggerál s ezáltal támaszt bizonyos érzelmeket. Az előbbi inkább mesterség, mint művészet dolga s a nagy mestereknél rendszeren csupán az utóbbit találjuk. A leíró zene problémája az, hogy mikép támaszthatnak bennünk *hangok*, *látási* képzeteket. Ez csak bizonyos associációk segélyével történhetik, mert a zene nem írhatja le a dolgokat, hanem csak azok *mozgását*. E célból két eszköz áll rendelkezésünkre: a rhythmus és a melodikus intervallumok rendje és nagysága. Szerzőnk számos példával illusztrálja e módok alkalmazását. Rámutat a zenei benyomások és az egyensúly érzetének a rokonságára, a mit különösen két mozzanat támogat: a zene és a táncz rokonsága és hogy az egyensúlyt föltételező szerv (az ivjáratú csatornák) a hallószervvel kapcsolatos. A hang és színbenyomások rokonsága valószínűleg a belső érzetek közvetítésével jő létre.

C. Bouglé „*A biológiai sociologia póré*“ czim alatt Novicowin és Espinas ellen föntartja tételét, hogy a biológiai sociologia meddő, mert határozatlan analógiáknál egyebet nem nyújt. Az újabb sociologia attól függetlenül szerveződik és éri el eredményeit. Rámutat arra, hogy a nagy elvi kérdések eldöntése nem oly fontos a sociológiára nézve, mint rendszeren gondolják: a tények eredményes kutatására csak a sociologia azon fogalmazványát kell biztosítanunk, mely annak önállóságát ismeri el.

E. Recejac „*A malaszt bölcséletéről*“ értekezik. A vallás lélektanát nem érthetjük meg, ha annak a megállapításánál maradunk, hogy érzeteinkkel és kategóriáinkkal semmi absolutumot nem gondolhatunk, hanem csak ha a vallási élet gyökerét a vágyban és az akarásban pillantjuk meg. Szerzőnk ebből a szempontból vizsgálja a malaszt eszméjét, mely a befejezetlenség érzetéből fakad, a mely minden vá-

gyunkat kíséri s a melynél fogva mindenben valami végtelenséget sejtünk. Ha a malasztot definiálni akarjuk szemben a természettel, a csodának a fogalmával esik egybe. A tanulmány ez első része, a természet is a malaszt conceptiójának viszonyával foglalkozik.

*Dr. Pauler Ákos.*

\*

*L. Lévy-Bruhl, La philosophie d'Auguste Comte. Paris 1900. F. Alcan 417. l.*

A positivismusról szóló újabb irodalom sokkal nagyobb számmal termel kritikai munkákat, melyek azt „meg akarják dönteni“, mint elfogulatlan magyarázó műveket. A közönség is nagyrészt ezekből meríti Comte bölcséletéről való ismereteit s innen van, hogy annyi téves nézet van róla elterjedve. Mert bizonyos, hogy a ki avval a czélzattal fog valamely elmélet tanulmányozásához, hogy azt megdöntse ritkán fogja a tárgyalandó rendszert igazán megérteni és megértetni. Ily körülmények között jól esik, hogy egy oly komoly és minden izében tudományos munkát mutathatunk be olvasóinknak, mely újra egész fényében állítja eléink a nagy francia bölcselő már-már homályba burkolt alakját. Mert sajátos tünemény, hogy Comte-ot követői, vagyis mindazok, a kiknek világnézete a positivismuson épül fel, jobban elfelejtik, mint ellenségei: feledjük, hogy egész modern világnézetünket — kezdve a pozitív módszer egységének nagy eszméjétől a társadalomtudományig — az ő nagy szellemének köszönjük. Sorsa ép ellenkező, mint Kanté: ez utóbbit agyonmagyarázzák és aránylag keveset bírálják, míg Comte-ot mindenki akarja bírálni, de csak kevesen törekszenek komolyan arra, hogy megértsék. Sőt azok is, kik nyíltan positivistáknak vallják magukat, csak ritkán mélyednek lelkük egész odaadásával a Cours és a Politique positive vaskos köteteinek tanulmányába s innen van, hogy oly gyakran találkozunk a legkomolyabb írók műveiben is a positivismus teljes félreismerésével vagy a róla alkotott fölületes eszmékkel. Pedig Comte világnézetének örökbecsű lényege csak ily gondos tanulmány közben lép eléink egész fényében: csak ez alapon ismerjük fel rendszerének azon egységes, úgy a mathematicát, mint a társadalomtudományt erős kötegbe egyesítő alapeszméjét, a melyet a világ sociológiai conceptiójának nevezhetünk. Lévy-Bruhl munkájának legfőbb érdemét e gondolat kidomborításában látjuk.

Bevezetésül Comte szellemi fejlődésének rövid, de velős képét kapjuk, mely eszméinek a francia forradalom gondolatvilágához való viszonyára vet fényt. Comte szemében is korának legnagyobb problémája a társadalmi reorganisatio volt, de abban tér el korának társadalmi reformátoraitól, hogy szerinte nem a politikával kell kezdeni az átalakítást, hanem a világnézet transformálásával, a melyet azután önként fog követni az erkölcsi és az állami reorganisatio. Tehát első dolog megszüntetni az értelmi anarchiát és egységes tudományos világnézetet alkotni, melyet azután az új „positiv vallás“ fog követni. Ez utóbbi kidolgozására bölcészünk tudvalevőleg élte alkonyán adta magát s e közben mindinkább eltévedt a mystikus érzelmek végtelenségében; rendszerének ez a része bár subjective egységet képez az első tudományos studiummal, de valósággal ellentétben áll ez utóbbi elveivel. Szerzünk ép ezért csupán a tudományos positivismus elemzésére szorítkozik.

Comte világosan látta, hogy az újkor értelmi anarchiája a positiv és a theologico-metaphysikai gondolat közti küzdelemből fakad. A már positivvé vált természettudományban az előbbi uralkodik, de az emberi élet és a társadalom tüneményeit ez utóbbi szerint magyarázzuk: nem törvényekkel, de lények és czélok fölött való meddő speculációval. Miután a theologiai és metaphysikai gondolkodás lassú térvesztése az emberi szellem fejlődésének szükségképi productuma, az egységes világnézet csak a positiv gondolkodási mód egyetemessítése által lehetséges, vagyis ha azt kiterjesztjük az élet és a társadalom tüneményeire is. Ez által megalkotjuk a „socialis physikát“ és a theologiai és metaphysikai gondolkodást utolsó várából is kiűzzük. A sociologia tehát úgy kiindulópontja, mint betetőzése a positiv bölcseletnek. A társadalomtudományt a gondolat fejlődésének hármas törvénye, melynek értelmében tudniillik minden ismeretünk kezdetben theologiai majd metaphysikai, végre positiv formában lép föl, alapítja meg, amennyiben kezünkbe adja a világnézet társadalmi fejlődésének is kulcsát. E törvényt azonban nemesak a történelem igazolja, de az emberi természetből is levezethető: a szellem fejlődésének és ismerési feltételeinek törvénye. Szerzünk itt párhuzamot von Kant és Comte között: az első is az általános alanyt vagyis az értelmi functiókat vizsgálta, de elvontan és önmagában, Comte pedig történeti fejlődésében. Ezt a genetikus alapgondolatot emeli ki szerzünk a továbbiakban is. Comte a tudományok felosztásával nem azt akarta, a mit Ampère és mások, t. i. e felosztás logikai kérdését



valamely egységes kriterium által megállapítani, mert hiszen az ily vállalkozás lehetőségében is kételkedett, hanem a tudományok hierarchiájával azt célozta, hogy a pozitív szellem fejlődésének *genetikus* képét adja a különböző alaptudományokban. A pozitív tudományok rendszerének alapja tehát nem valamely logikai elv, hanem a pozitív szellem fejlődésének menete. Így jő létre az elvont tudományok következő schémája: matematika, mechanika, astronomia, physika. chemia, biologia, sociologia. Spencer e felosztással szemben a saját classificációját állítja, mely a tudományokat abstract, abstract-concrét és concrétre osztja — feledvén, hogy Comte ép csak az alapvető elvont tudományokat akarta osztályozni. Comte e felosztással folytatja Descartes és Bacon művét: az előbbtől átveszi a tudomány és a módszer egységének eszméjét, az utóbbtól pedig azon tant, hogy a pozitív tudomány képezi egyedül a philosophia alapját s nem megfordítva. A tudomány szerinte nem különbözik lényegesen a gyakorlati ismeréstől: abból fakad és annak folyománya. Az emberiség collectiv műve s így kell, hogy mindenki számára hozzájárulható legyen. Egyenlő távol kell, hogy maradjon a mysticismustól és az empirismustól. Az absolut empirismus lehetetlen, mert a tudomány mindig több, mint összefüggéstelen tények halmaza. A tudomány azon folyamat, mely által ismereteinket módszeresen összekapcsoljuk és kiterjesztjük. Célja nem lényegek és okok kutatása, hanem a tünetmények előremondása vagyis a törvények föllállítása, más szóval a tapasztalatot deductióval helyettesíteni, a rationalis ismerést az empirikus helyébe tenni. Egészen téves tehát a positivismust empirismusnak nevezni: Comte úgy ezt, mint a subjectivismust elveti, mely mysticismusra vezet. Sohasem fog sikerülni meghatározni, hogy mennyi a subjectiv, mennyi az objectiv elem ismerésünkben, csak azt tudjuk, hogy az sem kizárólag az alany, sem kizárólag a tárgy terméke. Részünkről itt megjegyezzük, hogy Comte daczára annak, hogy a Tiszta Ész kritikáját csak másodkézből ismerte, tisztán látta, hogy a kriticismus lényegét és igazi becsét ennek a fölismerésében kell keresnünk, nem pedig az idealismusban, melyet az utódok abból kifejtettek.<sup>1</sup>

A tudomány relativ úgy az egyénhez vagyis szervezetünkhöz, mint az emberiséghez viszonyítva. A sociologia megteremtése által teljesen behizonyul, hogy a tudomány egy nagy társadalmi tény, mely a művelődés többi functióival együtt változik. Bár az igazság

<sup>1</sup> V. ö. Cours de philos. posit. 2 ed. VI. p. 612.

maga is viszonylagos: nem állapot, de haladás, azért nem szünik meg, mint a metaphysikus hiszi, mert maga a fejlődése bizonyos törvényeknek van alávetve. Valamely kor igazsága nem egyéb, mint fogalmainak logikai összefüggése és az előbbieket megjegyzése a megfigyeléssel. A tudomány elméletét tehát csak a sociologia alapján alkothatjuk meg teljesen, vagyis ha logikai föltételein kívül annak biológiai és társadalmi föltételeit is kifejtjük, szóval, ha az „én“ szempontját a „mi“ philosophiájával egészítjük ki.

A továbbiakban szerzőnk kiemeli, hogy Comte utópiának tartja azon törekvést, mely a tapasztalás összes qualitativ sajátosságait quantitativ viszonyokra akarja visszavezetni, vagy pedig a világ egységes alaptörvényét megállapítani. Sokkal több az egymásra visszavezethetlen tünemény és törvény, mint gondolnók. A geometriát nem lehet a tiszta analysisre, az élot az anorganikusra, a socialis tüneményt a biológiai jelenségre visszavezetni. Minden alaptudományban valami új qualitás jelenik meg. Láthatjuk mennyire távol áll Comte positivismusától Spencer monistikus törekvése s mennyivel több ismerettani kritika és mélység van az előbbiben. Bölcsészünk ép úgy mint Kant elveti a transcendens finalitást, de a belső (immanens) czélszerűséget elfogadja, követve ebben Diderot, Hume és Holbach tanait. Ép ez álláspont teszi lehetővé a tudományt, mert csak ha a czélszerűségben a létfeltételek összességét látjuk, van értelme a további kutatásnak. E vizsgálat vezet a tünemények törvényszerűségének, vagyis a változás állandó jellegének fölismerésére. De a természeti törvények conceptiója is viszonylagos és provizorius, ép mert elménk és a dolgok összproductumai.

A „positiv logika“ című könyvben szerzőnk kiemeli, hogy bár Comte úgy a formális logikát, mint az a priori ismerettani kritikát helyteleníti, mindenütt fölismeri a logikai szempont fontosságát. Csak-hogy a logikát dynamikailag, vagyis magából a positiv tudományok fejlődéséből akarja levonni. Bár átvesszi az egyetemes módszer eszméjét Descartes-től, de tisztán fölismeri, hogy nem lehet minden tudományos módszert a matematikai methodusra visszavezetni. A positivisták sokat vitatkoztak arról, vajjon Comte módszere objectiv-e vagy subjectiv. Szerzőnk így felel e kérdésre: a tudományos kutatás szempontjából Comte mindvégig az objectiv módszer híve, de szükségnek látja, hogy a tudományok rendszerét a subjectiv módszer tetőzze be. A világ határtalan s ily objectiv alapon sohasem foglalhatjuk egységbe ismereteinket. Miután pedig szükségünk van a világ

egységes conceptiójára, e célból a subjectiv módszerhez kell folyamodnunk: ezt teszi lehetővé a sociologia, mely az által, hogy a pozitív tudományok rendszerét a sociológiának rendeli alá, az emberiséget teszi a világfogalom központjává.

A *második könyvben* szerzőnk a tudományok részletes philosophiáját magyarázza, összeállítva azon vezérgondolatokat, a melyek Comte-ot az egyes disciplinák elemzésében vezetik. Mi e fejtegetések közül csak a psychológiáról szóló fejezetet emeljük ki. Ismeretes, hogy Comte nem adott helyet a pozitív tudományok rendszerében a lélektannak, de közelebből szemügyre véve Comte-nak is van psychológiája. A mit el nem ismert, az korának introspectiv „önmegfigyelő“ lélektana, melyet nagyfokú tudományos érzéke nem akart egyenrangúnak minősíteni a többi tudománynyal. Comte három lélektani iskolával állott szemben, melyek: az ideologusok álláspontja (Condillac), az eclecticusok (Cousin) és a skót iskola. Mindhárom a subjectiv módszert követte a lelki tünetmények vizsgálatában: ezért küzd ellenök Comte és áll az objectiv lélektan mezében föllépő phrenologia pártjára, a melynek különben tisztán fölismeri fonákságait s csak a tőle kapott impulzust becsüli. A sociologia megfogalmazásával a lélektani kutatás új tere nyílt meg: az emberi szellem fejlődésének megfigyelése. A psychologia, mely a Cours de philosophie positive-ben biológiai volt minden ízében, a Politique positive-ben lényegileg sociologia lett s csak másodsorban biológiai. Nem az egyéni tudatot kell elemezni, de az emberiség szellemi életét: de magára az egyéni tudatra nézve is számos kitűnő megfigyelést találunk bölesészünk munkáiban. Comte-nak tehát van psychológiája, mely alaptanaiban megegyezik az eclecticusok és a skót iskoláéval, de módszertanilag gyökeresen eltér ezektől. Már jelzi a physiológiai psychológiát és a néplelektant. Ez utóbbit teszi a psychikai kutatás központjává: nem az ember által kell magyarázni az emberiséget, de az emberiség által az embert s a γένος σεωτόν helyébe a pozitív bölcsélet a következő tételt helyezi ha ismerni akarjuk önmagunkat, ismernünk kell a történelmet.

A *harmadik könyv* a sociológiát tárgyalja egységes, szerves egészbe szedve a Cours és a Politique kevésbbé ismert idevágó tanait. A positivismus nem ismer lényeges különbséget ember és állat között s nem változtat hirtelen módszert és orientatiót, a mint az élőlények skáláján fölfelé haladva az emberhez ér. Az ember és a magasabb állatok alapfunktói lényegileg azonosak s csak az egyoldalú metaphysikai szempont, mely folyton kizárólag az értelmi életet tekintette,

ismerhette ezt félre. A positiv vizsgálat ezzel ellentétben az affectiv mozzanatokban látja a legmélyebb functiókat, a melyek nélkül az értelem sem fejlődne ki. Ész és ösztön tehát nem képeznek antagonizmust. Mindazonáltal Comte a fajok állandóságának tanához ragaszkodik, melyet korábban Lamarek rendszere már kezdett aláásni. Szerzőnk felhívja figyelmünket arra, hogy Comte, ki annyi gondot fordított a physikai, chemiai és biológiai tünemény fogalmazására, nem adja a társadalmi jelenség definitióját, még pedig azért, mert ezt nem lehet az egyénből levezetni: a sociológiai tüneményben van valami sajátos, másra visszavezethetlen jelleg. Ép ezért bölcselelőnk tiltakozik a biológiai analógiák ellen, melyekkel az „organicismus“ később annyira visszaélt, s nagyrészt már körvonalazta azon kritikát, melyet a biológiai analógiák ellenzői napjainkban Spencer ellen érvényesítenek. Ha csak állati társadalmak léteznének, a társadalmi életet fel lehetne fogni, mint a biológiai folyamatok pusztá folytatását, de az emberi társadalmat nem lehet így magyarázni. Ehhez egy új módszer: a történeti megfigyelés kell. Ezt a szempontot a biológiai módszer el nem érheti, azért mellőzi is. De ép itt van az utóbbi álláspont hibája, mert hiszen a sociológiát egyenesen a biológiára visszavezetni annyit tesz, mint megsemmisíteni a társadalmi mult direct megfigyelését. Már pedig történelem nélkül nincsen sociologia: az ember életben van történelem, *a melyet nem lehet levezetni*. Ezért nem elégséges itt a biológiai összehasonlító módszer, hanem a történelmi methodust kell választanunk. E pont ismét mutatja Comte bölcseletének ismerettani mélységét, melyben a sociologia mai művelői közül vajmi kevesen osztoznak! — A történelmi módszert, mely a társadalom fejlődésének törvényeit kutatja, az emberi természet positiv elméletének kell kiegészíteni, mely a következő postulatumot adja: az emberi természet fejlődik a nélkül, hogy átalakulna. A sociologia ép a fejlődést tárgyalja. Már Descartes-nál — mondja szerzőnk — a bölcselet anthropológiai jellege kirívó: lassanként az ember vált a speculatio központjává, a mely vonás Kant és Fichte-ben éri el legnagyobb uralmát. Comte-tól kezdve a bölcseleti kutatás központját képező „általános alany“ nem az elvont, intemporalis önmagában álló ember, hanem az *emberiség*. A philosophiai problémákat is ebből a szempontból kell fogalmaznunk, vagyis mindig történeti, socialis formájában kell azokat tekintenünk. És ez képezi Comte bölcseletének magvát.

Bölcsestünk a társadalmat statikai és dynamikai szempontból

tekinti. Az első a társadalom létfeltételeit, a másik a „társadalom szükségképi mozgását“ vagyis a haladást tárgyalja. Comte sociológiája sokkal ismertebb, semhogy szükségesnek tartanók annak csak főbb vonásait is körvonalazni: de etikájáról legyen szabad néhány mozzanatot kiemelniünk. Comte-nál az erkölestan a sociológiától és a lélektantól függ: külön ethikai tudományt nem ismer el. Az eddigi moralphilosophiának ép az volt a hibája, hogy munkához látott, mielőtt a sociologia szervezve lett volna. Ő maga a skót iskola érzelmi morálja felé hajlik: az embernek veleszületett altruistikus hajlamai vannak. Ez utóbbiak kifejlődése azonos minden tehetségünk kibontakozásával, míg az egoismus ezeket megnyomorítja. A moral, mint maga az igazság viszonylagos és fejlődésképes. Comte több pontra nézve fölismeri, a mit Spencer később annyi sikerrel hirdet: hogy a társadalmi fejlődéssel egoismus és altruismus mindinkább azonosulnak. A rend, a melyet a világban észlelünk, adja a társadalmi és az erkölesi rend eszméjét. Szerzőnk itt találóan jegyzi meg: daczára a nagy különbségnek, mely Comte-ot Malebranchetól és Leibnitztől elválasztja, nála is a rend eszméje szolgál az elméleti ismeretről a cselekvésre való átmenetre.

Comte a sociologia megteremtése által igyekszik megvalósítani azt, a mint Kant a tapasztalat totalisatiójának nevezett. Sokan szemére vetették Comte-nak, hogy nem alkotott ismerettant. Ez tévedés: a positivismus rendszerében van ismerettan, bár más formában, mint Kantnál: nem mint a priori kritika, de mint az emberiség értelmi története és az abból levont tanulságok összessége. A mi a positiv bölcseletet jellemzi az ép, hogy már *nincs szüksége* ily a priori kritikára. Comte tanának lényege ép az, hogy a bölcseleti ismeret nem különbözik specifikusan a tudományos ismeréstől, tehát az ismerés elméletét csak a posteriori, a szellem fejlődéstani elmélete alapján szerkeszthetjük meg. Hasonló félreértés azt állítani, hogy a positivismus megszünteti a philosophia sajátos hivatását, amennyiben azt a positiv tudományok legáltalánosabb igazságainak gyűjteményévé teszi. A bölcselet munkája továbbra is nélkülözhetetlen marad, amennyiben a positiv tudományokat egységes szempontból összefűzi. Miután Comte emellett tagadja, hogy a bölcseleti ismerés gyökeresen különböznék a pozitív ismeréstől, azon problémával állott szemben, hogy *oly álláspontot dolgozzon ki, a melyről a nélkül, hogy elhagynók a pozitív tudomány szempontját, a tapasztalás egyetemes conceptióját lehet adni*. E problémát megoldotta, midőn megteremtette a sociológiát. Mert bizo-

nyos szempontból ez az egyetlen tudomány, a mennyiben a többi disciplinákat csak mint társadalmi jelenségeket ismerjük s valósággal nem is egyebek, mint társadalmi functiók. A positiv bölcsélet tehát végleges, mert az összes eddigi álláspontokat, mint kifejlődésének különböző mozzanatait foglalja magába s „megszűnik a multtal szemben kritikát gyakorolni“. Ez álláspont nem szünteti meg a metaphysikai kérdéseket, csak új, sociologiai szempontból tekinti őket.

Ha Comte bölcsészettét behatóan akarjuk tanulmányozni, sokkal inkább van szükségünk rövid és megbízható vezérfonalra, mint más rendszerekkel való foglalkozás közben, ép mert alapvető műveinek nagy terjedelme folytán nehéz dolog tanának sarkigazságait fölismerni s elválasztani azt, a mi maradandó attól, a mi nem az. E czélból Lévy-Bruhl könyvét melegen ajánljuk, melyet azonban csak akkor forgathatunk igazi tanulsággal, ha abban ép csak vezérfonalat látunk Comte műveinek in extenso való olvasásánál. Mert csak így lép egész fényében elénk a positivismus azon örökbecsű alapeszméje, melyet Descartes, Bacon sőt maga Kant is csak előkészített: hogy a bölcsészet feladata nem elzárkózni a positiv tudománytól, hanem avval haladni, élni és fejlődni. Ebből folyólag a philosophia hivatása nemcsak az ismerésről általában elmélkedni, hanem megteremteni az alaptudományok organikus bölcsészeti elméletét, mert csak ez által alkotunk belőlük philosophiát, vagyis tudományos világ- és életfogalmat. Tehát nem annyira Comte-ot kell Kanttal kiegészíteni, mint inkább Kantot Comte-tal. A positiv tudomány azonban sohasem meritheti ki tárgyát, ép mert a világ minden irányban határtalan. Maga a bölcsészet is tehát egy folyton élő és fejlődő synthesis, a mely ép úgy, mint a tudomány, csak egy bizonyos kornak az igazságát fejezheti ki. És csak akkor vagyunk méltó utódai Comte-nak, ha a tudomány organisatiójának munkáját folytatjuk: a szüntelenül haladó és gyarapodó ismerés új eredményeit bölcsészeti synthesisünkkel folyton követjük. Hiszen épen az bizonyítja a positiv álláspont igazságát, hogy oly munkát tűz a gondolkozó emberiség elé, a melyen folyton dolgozunk a nélkül, hogy befejezhetnők. Az igazi bölcsészet, mint maga az élet, örökké ifjú.

*Dr. Pauler Ákos.*

*Paulsen: Einleitung in die Philosophie.* 7-te Auflage. Berlin (W. Hertz, Bessersche Buchhandlung) 1901. 464 lap. Ára: 6 márka.

A nagytudományú berlini böcselő műve „tájékoztató beosztást” ad a „philosophiába”. A gondolkodó szellemet foglalkoztató lét és ismeret utolsó nagy problémáiba akarja elvezetni az olvasót, mely problémákra az „idealistikus monizmus” álláspontján adja meg a feleletet a supranaturalistikus dualizmussal s az atomista materializmussal szemben. Az egyházi tan iskolás böcsellete képviseli az egyik s a mai naturalizmus a másik világnézetet. Ezekkel szemben szerzünk azt vallja, hogy a vallásos világnézet s a tudományos természetvizsgálás összeegyeztethető.

Szerzünk szerint a jelenkor böcsellete phaenomanalistikus-positivistikus, ideálista-monistikus, voluntaristikus és evolutionista-teologiai jellegű. A böcsélet története adja meg a választ a világnézetekre, mert e történet, mint minden más tudománynak a története „az utat jelzi az igazságra”, Örvedetes dolog, hogy manapság újból a böcseleti problémák felé fordul a buzgalom.

A mű a bevezetésen kívül (3—45. l.) két részből áll, melynek elseje a „metaphysika” (55—339. l.), másika pedig az „ismeretelmélet” problémáit (370—426. l.) fejtegeti. Egy „függelékben” (450—464. l.) „az ethika problémáit” ismerteti.

A bevezetésben közelebbről „a böcsélet lényegével és jelentőségével” foglalkozik. Ennek főbb kérdései a philosophiának a valálshoz és a tudományokhoz való viszonya s a böcseletnek főbb problémái.

A böcsélet „egységes és rendszeres világnézet a lét egészéről, alakjáról, összefüggéséről, értelméről és jelentőségéről”. Mint ilyen „az egész emberiség ügye”, s a míg szellemi életről szólhatunk, addig böcseletről is kell szólnunk. Minden normális embernek van böcsellete. E böcseletnek a vallálshoz való viszonya a gondolkodás és a hitnek egymáshoz való viszonyával azonos. Szerzünk a szilárd meggyőződés hangján vallja, hogy a „tudás és a hit közötti béke lehetséges”. Kant böcseletének tulajdonképeni sarkpontja abban van, hogy a hit és a tudás az ember lényegében gyökerező s egymást

feltételező két tehetség és cselekvőség. Az elsőt a skepticismussal, a másikat a materialismussal szemben kell megvédenünk. Igaza van Goethenek, hogy „a gondolkodó ember legnagyobb boldogsága a megvizsgálhatónak kutatásában s a kifürkészhetetlennek csendes imádásában van. Adjuk meg az értelemnek a mi az értelemé s a hitnek a mi a hité. A tudománynak ép úgy, mint a vallás világának megvan a maga atheismusa. Az igazságnak azonban nem gyűlölettel és erőszakkal, hanem igazságossággal és szeretettel kell meggyőznie a világot“.

De a bölceletről mondtuk, hogy az „észszerű felfogása a valóságnak“, a melynek, mint ilyennek helye van a tudományok egyetemében. A tudományok természeti-tapasztalati és szellemi speculativ jellegűek. A bölcelet, mint „összfoglalma minden tudományos ismeretnek“, viszonyba lép e tudománykörökkel. A valóság egy „mysterium magnum“, a melynek megoldásához a kulcsot az egyes tudományágak szolgáltatják. Ebből viszont következik, hogy minden tudománynak helye van a philosophiában, mint „a tudományok rendszerében“. Szerző történeti alapon is beigazolja, hogy „a bölcelet egységes és tudományos világismeret“, vagyis „összfoglalma minden tudományos ismeretnek“, a miért is „nem az anyag, hanem a forma, a szellem bizonyos irányzata teszi a bölcelőt“. A bölcelet tudomány s a tudomány bölcelet nélkül nem is képzelhető. A philosophusnak a lényegét, vagyis azt, a mi a kutatót bölcelővé avatja, gyönyörűen fejezi ki *Goethe*, a költő-bölcelő a maga Tassó-jában ekképen:

„Sein Ohr vernimmt den Einklang der Natur  
Was die Geschichte reicht, das Leben giebt,  
Sein Busen nimmt es gleich und willig auf;  
Das weit Zerstreute sammelt sein Gemüth,  
Und sein Gefühl belebt das Unbelebte.“

Végül a bölcelet problémái a természet, az ismeret és a cselekvés világából valók. Ez alapon mély értelme van a bölcelet fizika, logika és etikára való felosztásának. Szerzőnk osztályozása szerint a metaphysika, az ismeretelmélet és az ethika problémái tárgyai a bölceletnek. Ezekkel egyenkint foglalkozik Paulsen bölceleti bevezetéstana közelebről. S míg a metaphysika az ontologiai és kosmologiai problémákat, addig az ismeretelmélet az ismeret lényegét és eredetét vizsgálta behatóbban.



„*A metaphysika problémái*“ tárgyai Paulsen műve I. könyvének. E problémák elseje az *ontológiai problema*. Rövid történeti méltatása után szerzőnk azonnal *Lange* kultur- és bölcselettörténeti szempontból egyaránt híres műve nyomán „a materialismus“ ismertetésére tér át. Tulajdonképi témája a physikai jelenségeknek tisztán physikai bevezetésében és értelmezésében áll. Igazsága abban van, hogy úgy a physiologiai, mint a pathologiai kísérletek és megfigyelések az agy és a lélek legszorosabb összefüggését igazolják. S erre az eredményre a koszmológiai kutatások is eljutottak. A materialismus gyakorlati következményei a szelleminek degradálásában és tisztán természeti értelmezésében állanak. *Büchner*, *Nordau* és *Häckel* annak a világnézetnek főbb tudományos képviselői. Romboló hatása a vallás, a moral s az életfelfogás terén tűnik ki leginkább, a mennyiben az ideálokban való hittel egyetemben lerontja az erkölcsiség lényegét és érvényét. Kritikája annak az ismeretelméleti és ethikai problémák megoldására vonatkozó képtelenségében nyilvánul. *Kant*, *Du Bois Reymond* és *Fechner* döntötték meg annak álláspontját s útját egyengették a természettudományi és bölcseleti gondolkozáshoz legközelebb álló ú. n. parallelismus elméletének. Ez elmélet egészen természetszerűleg a lelki élet intellektualistikus és voluntaristikus felfogására vezet. Az értelem és az akarat a lélek kettős oldala. *Herbart* az első s *Kant* *Fichte* és *Schopenhauer* a másik tehetségre fekteti a fősúlyt. A lélek lényege közelebbről „actualistikus“ és „substantialistikus“ értelemben felfogható. *Fechner* és *Wundt*-al egyezően szerzőnk is vallja, hogy „önmagában és önmagáért létező, állandó s immaterialis lélek-substanciáról szó sem lehet“. A lélek nem más, mint „a lelki jelenségek különfeleségének a tudatban összefoglalt egysége“ s különösen *Wundt* (*System der Philos.* 289. l.) volt az, a ki a substantia fogalmának a lélekre való alkalmazása lehetetlenségét kimutatta. Végül ugyancsak *Fechner* és *Wundt* nyomán meggyőzően hangsúlyozza szerzőnk, hogy „a lélek székhelye az egész élő test“, a melynek alapján „az egész egységes testi élet physikai aequivalense az egész egységes lelki életnek“.

Mint látjuk, Paulsen a materialista és dualista világnézettel szemben az ú. n. *idealistikus ontológiai elméletnek* a hive, a mint az viszont a physikai és psychikai életjelenségek parallelismusán s a voluntaristikus psychológián alapul. Ez ontológia zárókövét a *koszmológiai problema* monistikus megoldása képezi, a melylyel épen Paulsen műve I. könyvének második fejezete foglalkozik.

A valónak lényege képezi az ontologiai s annak összefüggése a kozmologiai problémának megoldandó feladatát.

A testi világ „egységes mozgáson alapuló egységes rendszert“ alkot, a melyhez egészen természetszerűleg fűződik az általános törvények uralma s a valóságnak kosmikus tagoltsága. A mai természettudomány szerint az egész valóság „egységes, tagolt kosmos az elemek homogeneitásával s a rész rendszerek ciklikus mozgásával“. S a szellemi világ is ugyanazt az egységet és tagoltságot mutatja s ez az egység teszi épen a szellemi-történeti életnek a lényegét. A szellemi történeti világ ép olyan egység, mint a physikai világ. A világ kosmos, a melynek hármass problemája az atomizmus, az anthropomorphistikus theismus és a pantheismus. Az atomistikus természetmagyarázat a naturalista természettudósok s az anthropomorphistikus theismus világnézete a theologusok köreiben otthonos. Utóbbinak egyik legkiválóbb képviselője *Trendelenburg*. A mechanikus és a teleologiai természetvizsgálás az egész böleselettörténeten vonul végig. Biologiai alapon teljesen átalakult *Darwin* óta. A *Darwin*-féle fejlődés elmélete, vagy transmutatio elve a létért való küzdelem s a természetes kiválasztás általános tapasztalatán alapul.

De állandó alaptörvénye a fejlődés elve a szellem-történeti életnek is. E világnak a maga képződéseivel nagy hasonlatossága van az organikus világgal. *Schäffle* volt az, a ki „Bau und Leben des socialen Körpers“ cz. nagy művében a társadalmat nagyszerű organismusnak mondotta, mely organikus rendszernek összekötő kapcsa a nyelv. Hasonló fejlődési törvénynek van alávetve az erkölcs, a jog és az állam az emberiségben. Ez alapon az atomistikus metaphysika elégtelen egy egységes világképnek megalkotására s csakis a fejlődés-történeti világfelfogás elégíti ki a tudományos kutató szellemet. Minden, a mi van, egy egységes lényeknek, vagy substantiának a nyilvánulása, a miért is igaza van a monotheismus ama tételének, a mely szerint mindaz az Isten által s az Istenben létezik, a mi viszont a causalitas s a finalitas kérdésére vezet a kozmologiában.

Végül a „pantheismus és világlélek“ alapos fejtegetései után a pantheistikus istenfogalomnak a valláshoz való viszonyára, az isten- és világfelfogás történeti felfogására s a hit- és a tudás egymáshoz való viszonyára tér át a szerző. A vallás lényege istenfélelem és bizalom, a mi Schleiermacher függésérzeti vallás-fogalmában jut kifejezésre. A vallásos hit forrása nem az értelem, hanem az érzelem és az akarat. Nem böleseleti rendszer, vagy theol. dogma, hanem a

jóban való bizalom a vallás lényege, mely vallással szerzőnk szerint a pantheismus világnézete nagyon is összeegyeztethető. A vallás a symbolikus anthropomorphismust, mint a böleseleti gondolkodás s a vallásos hit összekötő kapcsát nem nélkülözheti. Az isten- és világfelfogás történeti fejlődése az idealistikus monismus irányában halad. A vallás természetrajzának hármasságú fejlődési fokozata a fetisizmus, a polytheismus és a monismus, de minden egyes vallásalaknál nem az értelem, hanem az akarat s nem az elméleti, hanem a gyakorlati szükséglet a kezdeményező. A monotheismus jellemző sajátossága abban van, hogy történeti időkben történeti személyiségek által az isteninek szellemesítésével keletkezett. A monotheismus teljes denaturalizálása és denationalizálása a kereszténységben ment végbe, a melynek böleselettörténeti fejlődése Paulsen művének egyik legszebb és legtartalmasabb részlete. A philosophia és a vallás, a tudás és a hit viszonya az egymásra való hatás kölcsönös viszonya. S a mennyiben a philosophia is a dolgok értelmét keresi, annyiban utolsó elemzésében nem a tudás, hanem az akarat és a hit dolga. Ez alapon nagyon is mély értelme van Augustinus ama tételének, a mely szerint „fides praecedat rationem“. A hit alapeleme, sőt sajátos formális elve minden philosophiának, a mint e gondolat Kant böleseletének képezi a sarkpontját. A vallás gyökerei a szükség és félelem, az öröm és csodálat, a csalódás és világfájdalom s a vallás nem is fogalomalakokból, hanem konkrét symbolumokból áll. A hit és a tudomány közötti mai ellentét abból származott, hogy a vallásból pseudotudományos rendszert alkottak. Korunk e krónikus betegségétől csak a valódi vallásos hit szabadíthatja meg az emberiséget. E hit sajátos lényegénél fogva a leggyöngédebb, a legszabadabb s a legbensőbb életselekvőség, mely ott hal el, a hol kényszer, emberfélelem és politika hatol be annak szentélyébe. Paulsen művének 1. r. fejtegetései mélységes vallásos psychológiáról és felette gazdag élet-tapasztalatról tesznek bizonyosságot.

Művének II. könyve „az ismeretelméleti problémákat“ fejtegeti.

Korunkban éppen az ismeretelméleti kérdések a mélyebb böleseleti érdeklődés tárgyai, sőt vannak, a kik a metaphysikai speculatio mellőzésével a böleseletet magával az ismeretelmélettel azonosítják. Pedig a böleseletet úgy antik görög-római, mint modern alakjában a metaphysikával kezdődött s a róla szóló bevezetésnek is ezt a történeti utat kell követnie. Az ismeretelméleti kutatások közelebről az ismeret lényegének és eredetének kérdésére vonatkoznak, mely két kér-

désre a felelet a realismus és idealismus, illetve az empirismus és rationalismus értelmében megadható. Az ismeretelmélet négy tagú schemán alapuló formái tehát a következők: realistikus empirismus és rationalismus s idealistikus empirismus és rationalismus, vagyis forrása lehet az ismeretnek az észrevétel, vagy az értelem. A skepticizmus, mint ismeretelméleti forma, itt legfeljebb, mint a transcendentális speculatio ellentéte jöhet tekintetbe.

A mi közelebbről „a dolgok lényegének problémáját“, vagyis „az ismeretnek a valósághoz való viszonyát“ illeti, úgy szerző itt mindenekelőtt böleselettörténeti alapon „az idealistikus gondolatsorozatot“, majd „a realistikus felfogásmódot“ s végül „a külvilág megismerését“ tárgyalja. *Kant* itt is az ismeretelmélet reformátora s hozzácsatlakozott *Wundt* a maga „actualistikus“ lélekfogalmával („*System der Philos.*“ 289 s 585. l.). E felfogás szerint saját valónkat öntudatunkban ismerhetjük meg, vagyis annyiban ismerjük meg a valóságot önmagában véve, a mennyiben mi magunk is ahhoz tartozunk. Lelki életünkben rejlik tehát alapja annak, hogy mi önmagunkat s a külvilágot megismerhetjük.

Viszont „az ismeret eredetének“ a kérdése a „rationalismus és empirismus“ ellentétére vezet bennünket. A modern böleselet első nagy rendszerei (*Descartes*, *Hobbes*, *Spinoza* és *Leibniz*) rationalistikus jellegűek, sőt a rationalismus a tudományos ismeretelméletnek legelső formája. E rationalismus kritikája az angol empirismushoz (*Locke* és *Hume*) fűződik, mely felfogás szerint lényeg és módszer tekintetében két különböző módja van a tudományoknak, ú. m. a tisztán fogalmak, mint a matematika s a tárgyi tudományok, mint a physika és psychologia. De *Kant* formalistikus rationalismusa is kihívja a kritikát, bár másrészt kétségtelen igazsága az, hogy az ismeret nem a subjectív „benyomásoknak“ a halmaza, hanem az egyén „spontán tevékenységének“ az eredménye, a mi más szóval annyit jelent, hogy a tudományos ismeret forrása nem az érzékelés, hanem az értelem s az ismeret az egyén funkciójaként szerepel. S az is nagy jelentősége a *Kant*-féle böleseletnek, hogy az erkölcsi alaphoz kötött böleselet szerint „a philosophia világfogalom és nem iskolaszerű fogalom“, a melynek meghatározása szerint „az ember lényege és rendeltetés nem annyira a tudásban, mint inkább az akaratban van“. Lényegünk valódi rendeltetéséről a lelkiismeretben, mint az erkölcsi törvény tudatában győződünk meg igazán. Az erkölcsi világrendben, mint a dolgok legfőbb céljában való hitnek csak gyenge árnyéka a természeti világ.

Végül egy „függelékben“ az ethika problémáival foglalkozik a tudós szerző, a melyeknek részletesebb rajza az ő „ethikai rendszere“.

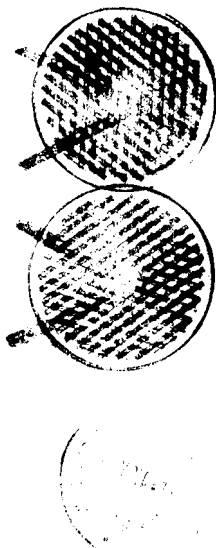
Az erkölcsinek legelső ténye az erkölcsi cselekvés utolsó czélja a *legfőbb jó*, mint objectív élettartalom és pozitív életcselekvőség. Szerzőnk e felfogást „energismus“-nak nevezi. Az erkölcsinek második ténye az, hogy az emberek a cselekvések felett *ítélnek* és pedig *ítélnek* „a *jó és rossz*“ praedicatumok alakjában. Erkölcsi lényegünk ez ítélő jellegű oldala *lelkiismeretnek* nevezhető. Mi már most az erkölcsi értékelés megítélő mértéke? Az lehet az erkölcsi törvény s ez a formalistikus s lehet a jólét s ez a teleologiai moralphilosophia lényege s jellegzetes különbsége. Szerzőnk az „energistikus“ vagy „evolutionistikus“ moralphilosophia híve, a mely szerint a szellemi-erkölcsi élet-erők kifejlesztése s megvalósítása az, a mire az emberi akarat lényege és természete szerint irányul. Az ethika feladata tehát az emberi élettartalom közelebbi meghatározása s mint ilyen az erény- és kötelességtan alakjában olyan viszonyban van a való étellel, mint a grammatika a nyelvvel, az aesthetika a művészettel s a diaetika a testiséggel. Az erkölcsileg rossznak, akadályozónak és tökéletlennek kerülése s a jónak, haladónak és tökéletesnek izmosodása fogja képezni az orvosi tudományhoz hasonlóan az etikának megoldandó feladatát. A teleologiai moralphilosophia felfogása szerint az erények életfentartók, a bűnök életrontók, vagy más szóval kifejezve: az erények fentartják és fejlesztik, a bűnök ellenben akadályozzák, sőt lerontják az emberi szellemi életet. E tétel így is kifejezhető: az erény boldogságra, a bűn ellenben boldogtalanságra vezet a világban. Az erkölcsi akarat értéke subjectív és objectív jellegű. Az erkölcs („Sitte“) s a lelkiismeret az akarat cselekvéseinek megítélő mértéke. A szellemi élet egyéni átalakulásához hasonlóan a magasabb fejlődés fokozatán a lelkiismeret egyéni életideállá lesz, mely gyakran az erkölcs ellen is reagál.

A vallásos-erkölcsi élet összes reformatióiban akadunk annak annak jelenségeire s a nehéz tragikus konfliktus épen abban van, hogy a magasabb erkölcsiségért való küzdelemben szembe kell szállanunk a közönséges erkölcsiséggel, sőt annak ítéletét is el kell fogadnunk. Jézus és az ő tanítványai harcolták meg azt a harcot, a melynek lényege szerint az erkölcs és a törvénynél s a templom és a szombatnál magasabban áll istenországa. Ez alapon az istenországának polgára, mint a keresztyén szabadságelvének megtestesítője felette áll a törvénynek.

Im ez rövid vonásokban Paulsen művének, mint a bölcseletre való bevezetésnek a tartalma.

Írályának szépsége és könnyedsége, eszméltető gondolatainak gazdagsága és mélysége s a főbb problémák tömkelegében és végére-mehetetlen irodalmában való kitünő tájékozódása a műnek igen erős oldala. Éltrevalóságát az is igazolja, hogy rövid kilenez év alatt immár 7-ik kiadásban közkézen forog s francia és orosz nyelvre is lefordított. A külföldön is régóta érezték hiányát e bölcséleti tájékoztatónak, a melyet mi is melegen ajánlunk a bölcsélet iránt érdeklődő közönségünk és szakköreink szives figyelmébe.

*Dr. Szlávik Mátyás.*



# ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT



A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**Dr. PAUER IMRE,**

OSZTÁLYTTKÁR.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.



ELSŐ SZÁM.

F 1922/23-140.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1901.

## TARTALOM.

	Lapsz.
I. MORUS TAMÁS ÉS BACON FERENCZ (II.) <i>Dr. Acsay Antaltól.</i>	1
II. A MAGÁNVALÓ PROBLÉMÁJA AZ ÚJABB PHILOSOPHIÁBAN. (I.) — <i>Dr. Pauler Ákostól</i> . . . . .	25
III. SWIFT JONATHAN, A BÖLCSESZ ÉS POLITIKUS. (VI.) — <i>Dr. Kacziány Gézától</i> . . . . .	37
IV. ROUSSEAU ETHIKÁJA ÉS PAEDAGOGIÁJA. (I.) — <i>Stromp Lászlótól</i> . . . . .	77
V. AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZŐ- DÉSEK A MAGYAR KÖZJOGBAN. I.) — <i>Ferdinandy Gézától</i>	90
VI. VILÁGAKADÉMIA. (I.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	109
VII. IRODALOM: Flammarion Camille: <i>Az ismeretlen és a lelki proble- mák.</i> — <i>Revue philosophique de la France et de l'étrange.</i> Dr. Pauler Ákos. — <i>L'année psychologique.</i> Dr. Pauler Ákos . . . . .	120

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 10 kor. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.



A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában  
megjelenő

## **folyóiratok:**

**Akadémiai Értesítő.** A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főttkár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikké során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizsemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetések közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű belfogója, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 kr.

---

**Archaeologiai Értesítő.** Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor., egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

---

**Athenaeum.** Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

---

**Irodalomtörténeti közlemények.** Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé. Föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jelznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

**Nyelvtudományi Közlemények.** XXXI. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságnak megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földerítésére vagyis tudományos megfigyelésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

**Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságnak hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Komáromy András.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a «Történelmi Tár» rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul hevertek a bizottság kéziratárában. Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

**Megrendelhetők**  
**a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában**

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

# ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT



A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**Dr. PAUER IMRE,**

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23 - 140.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.



MÁSODIK SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

## TARTALOM.

	Lapsz.
I. A MAGÁNVALÓ PROBLÉMÁJA AZ ÚJABB PHILOSOPHIÁBAN. (II.) — <i>Dr. Pauler Ákostól</i> . . . . .	145
II. ROUSSEAU ETHIKÁJA ÉS PAEDAGOGIÁJA. (II.) — <i>Stromp Lászlótól</i> . . . . .	163
III. A LELKI ÉLET ALAPTÖRVÉNYEI. — <i>Dr. Baló Józseftől</i> . . . . .	177
IV. A SOCIALISMUS ÉS A SZÖVETKEZETI MOZGALOM. — <i>Várnai Sándortól</i> . . . . .	195
V. SZINES HALLÁS ÉS SZINES EGYÉNISÉG. — <i>Dr. Pekár Károlytól</i> . . . . .	211
VI. JOGBÖLCELSÉGEK. (I.) — <i>Dr. Bárány Gerőtlől</i> . . . . .	223
VII. AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK A MAGYAR KÖZJOGBAN. II.) — <i>Ferdinandy Gézátlól</i> . . . . .	231
VIII. SWIFT JONATHAN, A BÖLCSÉSZ ÉS POLITIKUS. (VII.) — <i>Dr. Kacziány Gézátlól</i> . . . . .	254
IX. VILÁGAKADÉMIA. (II.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	273
X. SHAKESPEARE DÁNÁBAN. (I.) — <i>P. J.-től</i> . . . . .	289
XI. SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS. (I.) — <i>Raffay Sándortól</i> . . . . .	305
XII. IRODALOM: <i>Revue philosophique de la France et de l'étranger</i> . Dr. Pauler Ákos. — <i>Essai sur l'ingénierie créatrice</i> . Dr. Pauler Ákos. — <i>Paulsen etikai rendszere</i> . (I.) Dr. Szilávik Mátyás. . . . .	317

— — — — —

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 10 kor. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában  
megjelenő

## **folyóiratok:**

**Akadémiai Értesítő.** A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 kr.

---

**Archaeologiai Értesítő.** Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor., egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

---

**Athenaeum.** Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

---

**Irodalomtörténeti közlemények.** Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi  
Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának  
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

---

**Nyelvtudományi Közlemények,** XXXI. kötet.

A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságnak megbízásából szerkeszti Szinyei József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfigyelésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

---

**Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Új folyam.

1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságnak hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Komáromy András.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a «Történelmi Tár» rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kézírattárában. Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

**Megrendelhetők  
a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában**

Buda pesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.



# ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS TUDOMÁNYI FOLYÓIRAT



A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**Dr. PAUER IMRE,**

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.



HARMADIK SZÁM.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1901.

## TARTALC

	Lapsz.
I. A NEMZETI SZELLEM DANTÉBAN. — <i>Radó Antaltól</i> . . . . .	337
II. JOGBÖLCSELMÉNY. (II.) — <i>Dr. Bárány Gerőtől</i> . . . . .	356
III. AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK A MAGYAR KÖZJOGBAN. (III.) — <i>Ferdinandy Gézátlól</i> . . . . .	367
IV. SHAKESPEARE DÁNÍÁBAN. (II.) — <i>P—y J—s-től</i> . . . . .	386
V. EGYHÁZ ÉS OKTATÁSÜGY AZ AMERIKAI EGYESÜLT-ÁLLAMOKBAN. — <i>Várnai Sándortól</i> . . . . .	398
VI. SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS. (II.) — <i>Raffay Sándortól</i> . . . . .	422
VII. VILÁGAKADÉMIA. (III.) — <i>Kemény Ferencztől</i> . . . . .	441
VIII. IRODALOM: <i>A magyar közjog kézikönyve. —y —a. — Revue philosophique de la France et de l'étrange. Dr. Pauler Ákos. — Paulsen etikai rendszere. (II.) Dr. Szlávik Mátyás. — Magyar socialpolitika Pászthory János</i> . . . . .	461

— • —

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 10 kor. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.



A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában  
megjelenő

## **folyóiratok:**

**Akadémiai Értesítő.** A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtítkár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékbeszédeket, jelentéseket, biralatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtervei s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 kr.

---

**Archaeologiai Értesítő.** Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor., egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

---

**Athenaeum.** Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

---

**Irodalomtörténeti közlemények.** Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság elnöke.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi  
Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának  
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

**Nyelvtudományi Közlemények.** XXXI. kötet.

A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságnak megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földelésére vagyis tudományos megfigyelésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

**Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Új folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságnak hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Komáromy András.

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a «Történelmi Tár» rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában. Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

**Megrendelhetők  
a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában**

Budapecsten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

# ATHENAEUM

PHILOSOPHIAI ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT



A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

**Dr. PAUER IMRE,**

OSZTÁLYTITKÁR.

F 1922/23-140.

TIZEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK SZÁM.



BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1901.

# TARTALOM.

	lapsz.
I. AZ ÁLLAMALKOTÓ SZERZŐDÉSEK (BELSŐ ÁLLAMSZERZŐDÉSEK A MAGYAR KÖZJOGBAN. IV.) — <i>Ferdinandy Gézától</i>	493
II. JOGBÖLCSELKEDÉS. (III.) — <i>Dr. Bárány Gerőtől</i>	514
III. A TÉR ÉS IDŐ ÚJ ELMÉLTE. — <i>Palágyi Menyhértől</i>	533
IV. SCHLEIERMACHER ÉS A FŐISKOLAI OKTATÁS. (III.) — <i>Raffay Sándortól</i>	550
V. VILÁGAKADÉMIA. (IV.) — <i>Kemény Ferencztől</i>	565
VI. A TUDOMÁNYOK TERMÉSZETES OSZTÁLYOZÁSA. — <i>Dr. Pekár Károlytól</i>	587
VII. AZ ÚJ KERESKEDELMI SZERZŐDÉSEK ÉS A NÉMET VÁMTARIFA. — <i>Várnai Sándortól</i>	597
VIII. AZ ÚJABB ÁLLAMTUDOMÁNYI IRODALOM KÖRÉBŐL. — <i>Balogh Arthurtól</i>	613
IX. A LEGÚJABBKORI ETHIKAI ELMÉLETEK KRITIKAI ISMERTETÉSE. (I.) — <i>Hörk Jánostól</i>	627
X. ÚJ ADALÉK MEGISMERÉSÜNK SUBJECTIV ELEMEIHEZ. — <i>Dr. Pekár Károlytól</i>	640
XI. A MATEMATIKAI MÓDSZER A NEMZETGAZDASÁGTANBAN. — <i>Földes Bélától</i>	646
XII. IRODALOM: <i>A sociologia sarktétele</i> Dr. Pauler Ákos. — <i>Revue philosophique de la France et de l'étranger.</i> Dr. Pauler Ákos. — <i>La philosophie d'Auguste Comte.</i> Dr. Pauler Ákos. — <i>Einleitung in die Philosophie.</i> Dr. Szlávik Mátyás	658

Az «ATHENAEUM» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául.

Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ára 10 kor. Előfizethetni az Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Akadémia palotája).

A szerkesztőséget illető közlemények a szerkesztő neve alatt az Akadémia palotájába intézendők.

A szerkesztésért kizárólag a szerkesztő felelős.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában  
megjelenő

## **folyóiratok:**

**Akadémiai Értesítő.** A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizenkettedik kötet. 1901. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizsemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesítő»-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltágjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tággjai. Az I—X. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 kr.

---

**Archaeologiai Értesítő.** Új folyam. XXI. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor., egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

---

**Athenaeum.** Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megielen az Akadémia kiadásában évegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

---

**Irodalomtörténeti közlemények.** Tizenegyedik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi  
Értesítő.** XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának  
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesítő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

**Nyelvtudományi Közlemények.** XXXI. kötet.  
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságnak megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású áltáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földértésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

**Történelmi Tár.** Évnegyedes folyóirat. Új folyam.  
1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságnak hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. Komáromy András.

A folyóirat, ez új folyam a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyűjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a «Történelmi Tár» rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul heverték a bizottság kéziratárában. Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

**Megrendelhetők**  
**a Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában**  
Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.